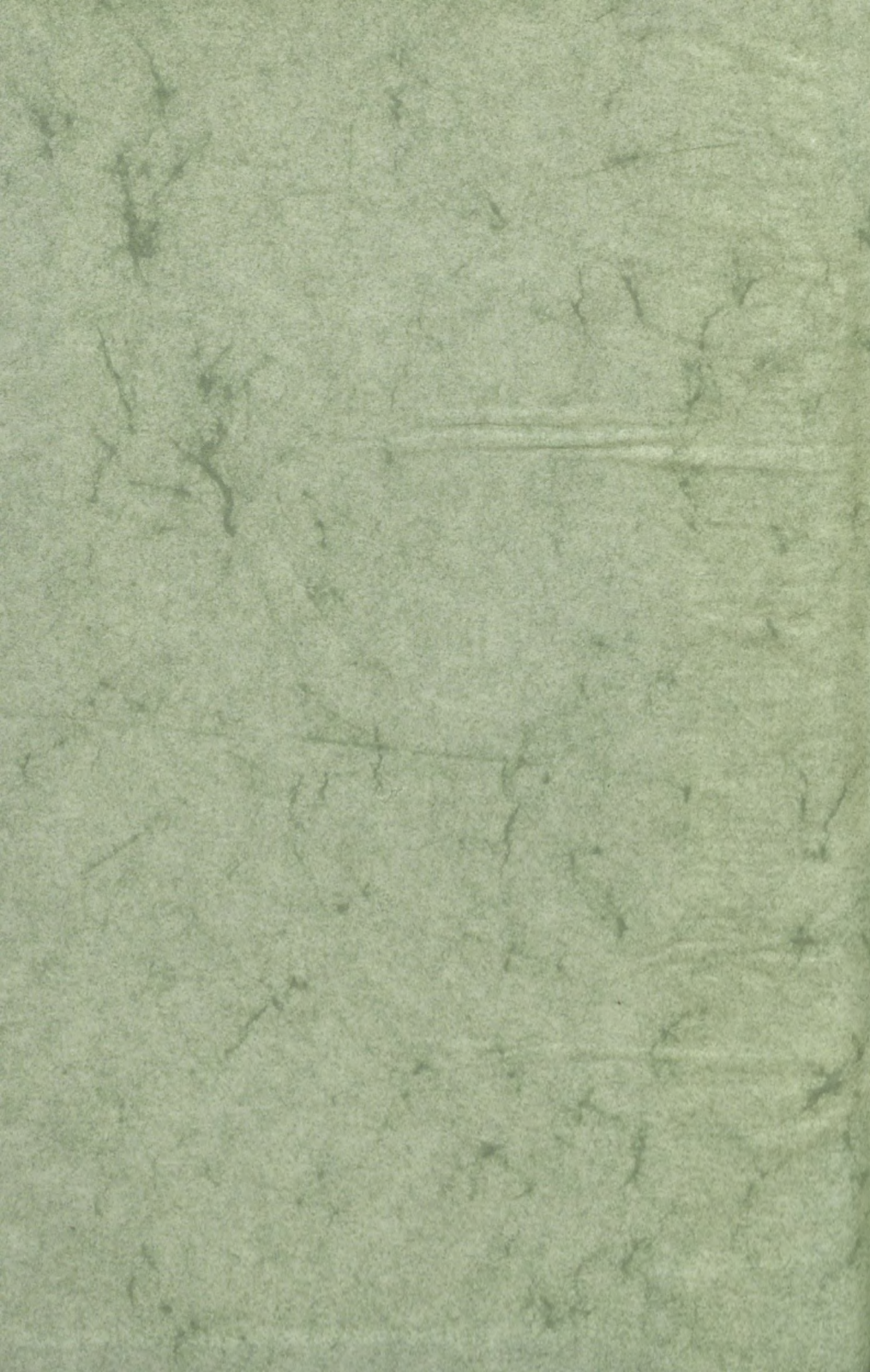
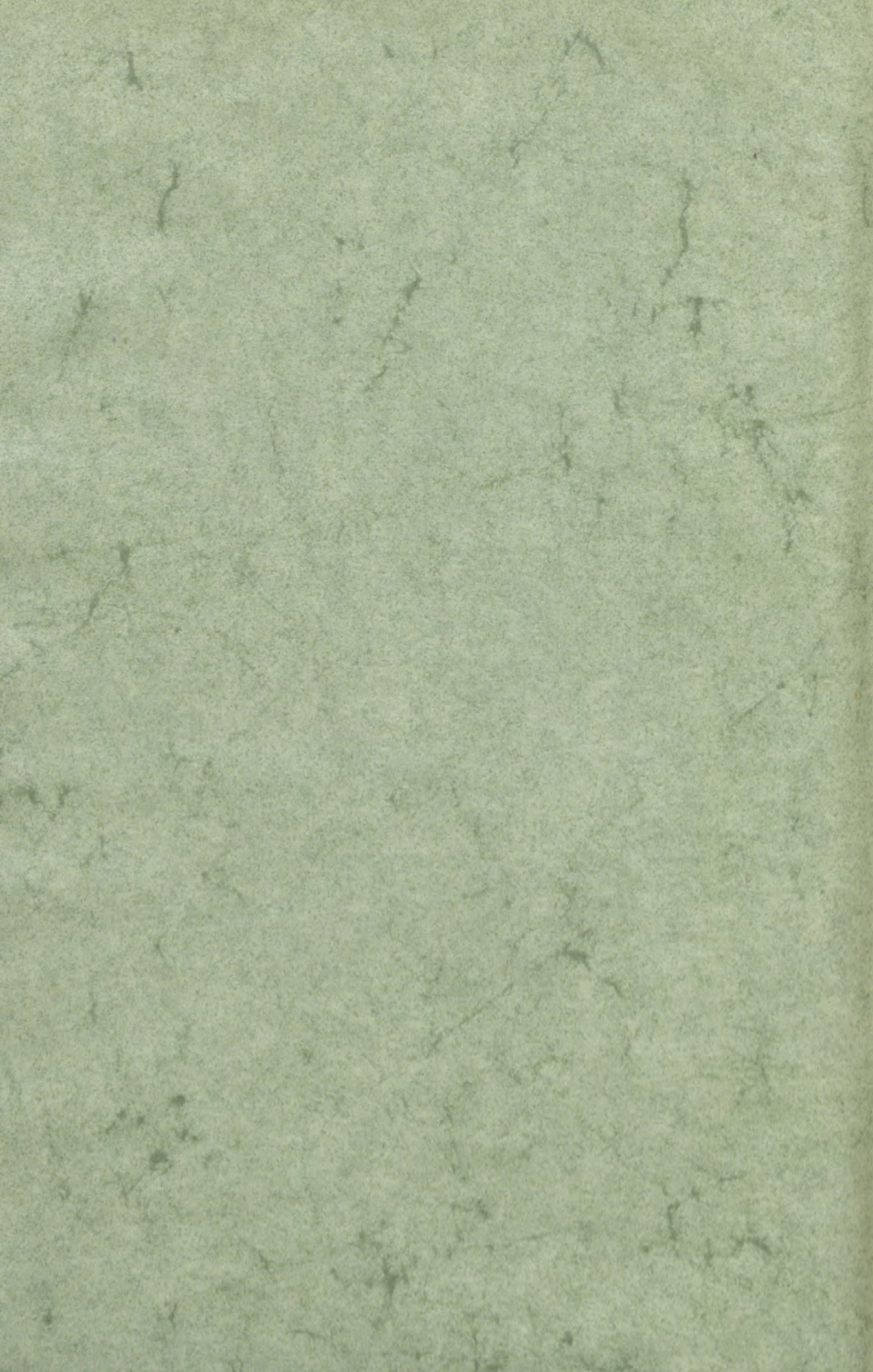

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

G^R SZÉCHENYI ISTVÁN HITEL

Á
TAGLALAT ÉS A HITELLEL FOGLALKOZÓ
KISEBB IRATOK

SZERKESZTETTE ÉS BEVEZETÉSEL ELLÁTTA

DR IFJ. IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA

A HITEL MEGJELENÉSÉNEK 100-IK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁVAL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1930

Magy. Tört.

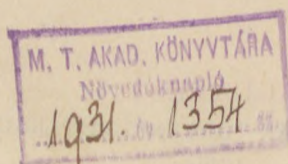
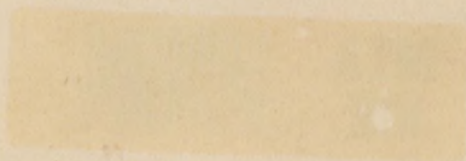
0, 4065. a

2.

175534

943.9.01

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

HITEL

CÍMŰ MUNKÁJA.

TÖRTÉNETI BEVEZETÉS

A Bevezetésben gyakrabban előforduló, rövidítve idézett munkák jegyzéke a 700. lapon található.

I. RÉSZ

A HITEL GAZDASÁGPOLITIKÁJA

*« . . . minden bizonnyal nincs a'
Magyar szegénység-tűrésre teremtve,
hanem hogy mindegyik azt mondhasa
magárul „jól bírom magam“ . . . »*

(HITEL 316. l.)

1825. májusában Párizsban két magyar főúr kelt útra. Korán reggel indultak el, hűvös tavaszi hajnalon. A póstakocsiban, mely szebbnél-szebb tájakon vitte őket által, hosszú beszélgetést folytattak. Érdekes egyéniségek érdekes beszélgetése volt ez. A téma: a világ fejlődésének általános iránya. Úgy érezték, hogy a fejlődésben új korszak nyílt s beszélgetésük során ennek a fiatal epochának akarták jellemző sajátosságait megállapítani.

Az egyik utas lelkes májusi hangulatban beszélt erről az új korszakról. Szólhatott is róla bőven herceg Esterházy Pál, (ő volt az egyik utas), mert minden lehetősége megvolt arra, hogy a kort, annak embereit és irányító eszméit megismerhesse, hisz ő volt a monarchia londoni követe. Beszéde, valami régi stílusú diplomáciai jelentéshez hasonlóan, az előzmények feltárása után a helyzet rövid összefoglalását adja, általános jellemzését a kornak, mit azután a tapasztalat finom megfigyeléseivel fűszerez.

— «A világban mindennek megvan a maga kora» — véli a herceg — «az emberiség fejlődését az jellemzi, hogy egyes koroknak vezéreszméi vannak. Az emberiség minden korszakban más és más szenvedélynek hódol».

Mintha az Ember tragédiájának színei, vagy a hegeli fejlődés zárt korszakai elevenednének meg a herceg elbeszélésében! A hódító hadjáratok és vallásháborúk katonai korát egzáltált törekvések váltják fel, melyek az alkotmány megreformálására irányulnak; majd hirtelen ugrással a szépművészetek iránt tanúsít a világ szenvedélyes érdeklődést. Mi lehet azonban korunk szenvedélye? Esterházy világosan fogalmazza meg a feleletet: a század szenvedélye az önérdek. Mindenki egész erejével azon dolgozik, hogy anyagi helyzetén javítson.

Miközben a herceg ezen véleményét juttatja kifejezésre, felvonulnak előttünk a XIX. század elejének gazdasági változásai, a

fejlődő kapitalizmus megesodált, feltűnő jelenségei. A diplomata bőven szól arról, hogy a tőke milyen befolyással van a politikára, feltűnik előttünk Rotschild alakja, aki «mindig bejáratos a francia miniszterelnökhöz». Azonban a londoni követ, ki egyben nagy ismerője a francia fővárosnak is, úgy véli, hogy Európa gazdasági élete nem elég lüktető. Csak a friss országokban ver erősen a gazdasági élet pulzusa — úgymond. Hamarosan Amerikára terelődik a beszéd, arra az idegen világtájra, hol mindenkinek korlátlan lehetőségei nyílnak, mint ezt éppen a braziliai kölcsönnel szerzett nagy nyereségek mutatják. «Ezek a tájakon csodás értékű guineakben számolnak ott, ahol a fáradt Európa üzletemberei garasokkal kalkulálnak...» így jellemzi Amerikát a herceg.

Am a messze világtájról hirtelen az elmaradt monarchiára kerül a sor a beszélgetésben. Szóhoz jut itt már a másik útitárs is, ki eddig inkább csak a követ lelkes beszédére hallgatott. Előadja gondolatait, melyek már régóta betöltik egész lelkét: hogyan lehetne a monarchiában is megvalósítani a nagy eszményt, az anyagi egzisztencia megjavítását. Közlekedési problémákat vet fel a beszélgetés, csatornázási tervek merülnek fel s az utasok hangsúlyozzák, hogy minden anyagi helyzetjavítás előfeltétele a belső kormányzás, az adminisztráció egyszerűsítése. Az eddig hallgatag útitárs ki sem fog most már az ötletekből. Minden gondolatát közli a herceggel. Szívesen és nyíltan tárja fel a lelkében élő terveket és gondokat, mert mindig rokonszenves volt előtte az a törekvés, hogy a művelt külföld állapotát szem előtt tartva, a vezető eszmékre figyelve, azokat a haza üdvére hasznosítsuk.

Jelen beszélgetésben a haza fogalma inkább a monarchiára vonatkozik, semmint szoros értelemben vett Magyarországra. Midőn utazása élményeit feljegyzi naplójában,¹⁾ még arra gondol, hogy eszméit Metternichnek terjeszti elő. Nemsokára azonban csalódnai fog a mindenható államkancellárban s ekkor más célt fog tűzni reményei elé. Így ez a Metternichben való csalódás fog éppen üdvösen hatni fejlődésére. Ez érleli meg benne a gondolatot, hogy Magyarországot a belső erők segítségével, a magyarság révén mentse meg. Itthon akarja a helyzetet úgy megjavítani, hogy a Monarchia javával ne jusson összeütközésbe. De maga a reformmunka célja s a küzdelem területe csak egy: maga Magyarország.

¹ Napló, II. 541—542. l.

Nem fogja művét Metternich kancellárhoz intézni, hanem «honunk szebblelkű hölgyeinek» ajánlja azt. A könyv címe «*Hitel*» lesz s az útitárs, aki nem más, mint *gróf Széchenyi István*, mintha e könyve írásakor semmit sem felejtett volna el abból, amit öt évvel azelőtt a herceggel a szép májusi reggelen beszélgetett: a század szenvedélye az önérték, mindenki saját anyagi helyzetén akar javítani...

Ez a gondolat hatja át a *Hitelt* is. Az olvasó előtt határozott gazdaságpolitika körvonalai bontakoznak ki. Termelő munkával, a mezőgazdasági hitel megteremtésével, az alkotmány természetében rejlő akadályok elhárításával s a terményértékesítés fokozásával akarja Széchenyi nagy célját elérni. Ez a cél a magyarság kivétele a gazdasági nyomorúságból. Mert «... minden bizonnyal nincs a Magyar szegénység-tűrésre teremtve, hanem hogy mindegyik azt mondhassa magáról „jól bírom magam”...»¹

¹ *Hitel* 316. l.

I. A Hitel gazdaságpolitikája és a XIX. század huszas éveinek agrárkrízise.

(A Hitel gazdaságpolitikája agrár jellegű. A XIX. század huszas éveiben egyetemes mezőgazdasági krízis sújtotta a termelőket. E krízis jelenségei a külföldön. Magyarországon is megfigyelhető a századeleji mezőgazdasági fellendülés után hanyatlás a huszas években. A Hitel gazdaságpolitikája e krízis ismerete nélkül nehezen lenne megérthető.)

A Hitel gazdaságpolitikájának lényegét legrövidebben úgy jellemezhetjük, ha néhány fejezetének címét felsoroljuk. «*A' magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene*» — így hangzik az egyik fejezet címe. «*A' magyar nem bírja magát olly jól, mint körülményi engednék*», panaszolja a másik. «*A' magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasab virágzásra*» mondja a következő. A szomorú diagnózis egy olyan fejezettel végződik, melynek címe: «*Magyarországnak kereskedése nincs.*» Ebben a fejezetben azonban nem a kereskedők érdekeiről szól a szerző, hanem a mezőgazdasági termésértékesítés siralmas állapotát tárja az olvasó elé.

Már e fejezetcímek is azt sejtetik velünk, hogy a Hitel gazdaságpolitikája szinte kizárólagosan a magyar mezőgazdaság szomorú helyzetével foglalkozik és a földbirtokos magyarság ezernyi baját tárgyalja. Valóban a Hitel gazdaságpolitikájának tárgya: a magyar agrikultúra súlyos helyzete és olyan módozatok felvetése, melyek azt megjavíthatnák. A Hitel az akkori Magyarország gazdasági bajainak tömegéből csak azokat emeli ki, melyek a földbirtokra vonatkoznak.

Széchenyi könyvének olvasása közben az a legelső benyomásunk, hogy mulhatatlanul szükséges volt egy olyan munka megírása, mely a mezőgazdasági bajok orvoslásának volt szentelve. Hiszen már a Bevezetés első mondataiban is azt olvashatjuk, hogy a magyar birtokos az idő tájt sokszor «*nagyszámú gulája 's tölt gabnavermei mel-*

lett is koplal, vagy szinte éhen hal»,¹ gyakran «annyira elszegényül, hogy végre adósságai miatt semminél kevesebbje maradjon». ² Ilyen akkorokat üt meg a Bevezetés, de ezek kísértének tovább a következő lapokon is, ahol a szomorú tétel kifejtésére kerül a sor: a magyar birtokos anyagilag egyre jobban «elaljasodik». A termelés a szorgalmas gazdának is nehéz, csak nagy lendület segíthetne, ám ehhez hiányzik az éltető mezőgazdasági hitel. A termelést amellett az alkotmányos berendezés számtalan káros intézkedése nehezíti meg. Ha valamely csodával határos módon sikerül is az akadályokat legyűrni és a termelő győztes marad a nagy küzdelemben, sikerének mégsem élvezheti gyümölcsét, hisz a föld nehéz munkával kikényszerített adományát, a termést nem lehet értékesíteni.

A termelési nehézségek, a mezőgazdasági hitel hiányának és a terményértékesítés bajainak feltárásával a Hitel tulajdonkép Magyarország mezőgazdaságának a XIX. század huszas éveiben mutatkozó krízisét írja le. Nehezen érthetjük meg azt a jelenséget, hogy azok, kik régebben Széchenyiről szólva, a Hitellel foglalkoztak, a nagy munkát valahogyan saját korától elvonatkoztatva s gazdaságpolitikáját a gazdasági háttér felderítése nélkül vizsgálták. Talán attól féltek, hogy kisebb lesz Széchenyi jelentősége, ha a Hitel főbb gazdasági problémáiról kiderül, hogy azok motivumai nagyon is korszerűek. Ha a gazdasági rendszerével tüzetesebben foglalkoztak is, minden törekvésük arra irányult, hogy Széchenyit, mint a közgazdaság tudományának egyik harcosát tüntessék fel. Pedig nem az volt az ő célja, hogy valamelyik közgazdasági rendszer elméletei szerint átépítse a rendi Magyarországot, hanem az, hogy az akkori gazdasági bajokon segítsen. Nem a klasszikus nemzetgazdasági eszmék képviselője ő, hanem romantikus hős, aki — mint a romantikus színdarabok férfiai — akkor lép be a történelem színpadára, amikor kint villámlik, dörög s orkán tépi az évszázados fákat.

A huszas években, talán már közvetlenül a francia háborúk után Európaszerte a gazdasági életben krízis mutatkozik, mely minden országban a földbirtokosok konzervatív osztályát, az eddigi nemzetfenntartó elemet, anyagi pusztulással fenyegette. Ennek a szűnni nem akaró gazdasági válságnak következményeit nagyon megérezte a Széchenyi-korabeli rendi Magyarország is. Nagyrészt e

¹ Hitel 283. l.

² Hitel 283. l.

krízisnek következményei tárulnak elénk a Hitel gazdaságpolitikájából, mely a gazdasági háttér ismerete nélkül sok vonatkozásában nehezen érthető meg.

A XIX. század világháborúja — a francia háborúk — után (az 1816. és 1817. éveket leszámítva) évről-évre bőséges termés volt, ám mégsem hullott Isten áldása a hősök véréből iszapos humuszra, a bő termések után évről-évre szegényebb lett az iparkodó gazda. Mintha a rombolás gonosz szelleme még a béke éveiben is tovább élt volna, a huszas években a gazdák közül sokan nemcsak a rossz termés két esztendejét (1816. és 1817.) sírják vissza, hanem a háború idejét, a nagy mezőgazdasági konjunktúra korát is.

Magyarországon általában azt hitték, hogy csak nálunk ilyen a helyzet. «Merő fáradtságos hazatalanság olyan országban gazdálkodni, hol a' békesség károsabb a' gazdának, mint a' háború; a' hol vérontást kell kívánni, hogy vérünk könnyebben mozoghasson ereinkben; a' hol napról-napra bizonytalanabb mind a' jelenlét, mind a' Jövendő; a' hol az Igazgató szék a' maga javát ellenkezésbe tette az igazgatott hazafiakéval; a' hol nincs szorgalmat elevenítő forgandó Kapitális; a' hol tetőtől allyig és tövig organisálva van az Uzsora, és az antisotzialismus». Így jellemzi Magyarország gazdasági helyzetét Széchenyi nagy ellenfele, gróf Dessewffy 1821-ben írt levelében.¹

Ám külföldön is hasonló panaszokat hallunk.² A «vérontás» (azaz a francia háború) korában magas gabonaárak, utána a «vér nem forog az ereken», a mezőgazdasági cikkeknek nincs piaca, hiányzik a «Kapitális», a mezőgazdasági hitel. Szegénység van, olcsó a gabona és az értékesítés nagy nehézségekkel küzd. Nem sokat segít az a kétségtelen buzgalom sem, amellyel az «Igazgató szék», a külföld kormánya, akár a protekcionista vámrendszer minden eszközével, mint Angol- és Franciaországban, akár belső pénzügyi politikával, mint német területen, — a gazdák segítségére sietett.

¹ Kazinczy Levelezése. Akad. kiadás XVII. kötet, 558. l. s. köv. l.

² A következő munkák alapján tárgyaljuk: M. Louis de Romeuf: *La crise agricole sous la Restauration*. Paris, 1902. A. Ucke: *Die Agrarkrisis in Preussen während der zwanziger Jahre dieses Jahrhunderts*. Halle, 1888. Hermann Levy: *Die Not der englischen Landwirte zur Zeit der hohen Getreidezölle*. Stuttgart, 1902. Lajo Brentano: *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*. III. Band. Erste Hälfte. Jena, 1928. Th. von der Goltz: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*. Stuttgart, 1902. Josef Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*. 2. Band. München u. Berlin, 1929.

A francia háborúk alatti mezőgazdasági fellendülés és az azt követő krízis talán Angliában vehető a legjobban észre. Igaz, hogy ott a háborús mezőgazdasági konjunktúra csak betetőzte azt a több mint félszázados fejlődést, melynek legjellemzőbb tünete, hogy a mezőgazdaság nagy fogyasztó réteget nyert a megnövekedett számú lakosságban, illetve a rohamosan szaporodó iparos, munkás és kereskedő osztályban. A XVIII. század közepén hat és félmillió Anglia lakosságának száma. A század végén közel két és félmillió szaporodás figyelhető meg. A XIX. század első évtizedében pedig már tíz millióra szökik fel a szigetország lakossága. A foglalkozás szerinti számarány világosan mutatja a tulajdonképpeni fogyasztó réteg nagyságát. 1811-ben Nagy-Britanniában száz család közül csak 35·2 élt a mezőgazdaságból; 44·4 iparból és kereskedelemből; 20·4 meg egyéb jövedelemből. Még kedvezőbb az arány a mezőgazdasági cikkek belső fogyasztása szempontjából a tulajdonképpeni Angliában, hol ugyanakkor 34·7 földművelő, 45·9 iparos, ipari munkás, illetve kereskedő, végül 19·4 más foglalkozású 100 család közül. A fogyasztók táborának növekedése tehát egymaga is ösztönző volt a mezőgazdasági cikkek áremelkedésére.¹ Az igazi konjunktúra azonban a francia háborúk alatt következett be, midőn a szigetország blokád alá került, a bevétel nehézségekbe ütközött, sőt gyakran lehetetlenné vált. Így a megnövekedett belső fogyasztás szinte kizárólag a hazai termelésre volt utalva, holott a XVIII. század második felében Nagy-britannia még behozatalra szorult. E körülmény magas gabonaárakat s így a mezőgazdaság fejlődésében még nagyobb lendületet eredményezett. Egyre több és több földet művelnek meg s a gabonaneműek ára folytonosan növekszik. Itt csak a búza áremelkedésére leszünk tekintettel, mely még a valutáris eltolódások figyelembevétele mellett is alkalmas arra, hogy számszerűleg érzékeltesse úgy a háború alatti áremelkedést, mint a krízis korában bekövetkezett hanyatlást.

Az angol búza ára quarterenként (egy quarter = 279.78 liter) a XVIII. század utolsó évtizedéig kb. 45 és fél shilling volt, 1790–1799. között már 55 shillingre emelkedett, 1804-ben eléri a 60 shillinget. Ezután kezdődött az igazi konjunktúra. 1805-ben 51, 1806–8 közt kb. 75, 1809-ben 94, 1810-ben 103, 1811-ben 92, 1812-ben 122, 1813-ban 106 shilling egy quarter búza ára. A háború befejezése

¹ L. Brentano id. művét. 49. l. A termelők és fogyasztók magyarországi megoszlására vonatkozólag l. Bevezetés 78–79. l.

után nyomban annyira zuhantak az árak, hogy a megrémült gazdakörök panasza miatt az 1815-ös gabonabill 80 shillingre akarta stabilizálni — a külföldi gabona behozatali vámjának szabályozásával — a búza árát quarterenként. Ám a Corn-law nem érte el célját: az ár színvonalának megtartását. Ha egy-két rossztermésű évtől eltekintünk, hasztalan volt érvényben a gabonabill, a búza ára szüntelenül csökkent. Az igazi áresés, a tulajdonképpeni krízis a huszas években következik be. Ebben az évtizedben (1820—1830.) 65, 54, sőt 43 shillingnyi búzaárakat találunk.¹ Tehát Angliában a francia háborúk alatti konjunktúra után a huszas években a gabonaárak még a békebeli árakhoz viszonyítva is igen alacsony színvonalon mozognak, melyen a legradikálisabb vámvédelem sem segít. Tehát nemcsak a külföldi verseny okozta a búza és a többi gabonafélék áresését, hanem főleg a konjunktúra alatti bőséges termelés. A harmincas évek parlamenti bizottságainak jelentései² világosan kimondják, hogy mi volt a gabonakrízis valódi oka s egyszersmind a földbirtokosok s bérlők nyomorúságának előidézője: az, hogy a magas gabonaárak idején megnövekedett a termelés, sokan elegendő tőke nélkül instruálták birtokaikat, sőt kölcsönpénzen vették azt bérbe, hisz pár év termése egész vagyont eredményezhetett. A gabonaárak csökkenése nyomorba taszította ezt a réteget, mert ugyanakkor a mezőgazdasági hitel is hiányzott. E folyamat figyelhető meg Francia- és Németországban is s hasonló okok játszottak közre a magyar földbirtokos-osztály krízisénel is.

Az angol viszonyokhoz hasonlóan a krízis franciaországi leírója szintén főleg a szemes-félék konjunktúrája alatt bekövetkezett túlprodukción látja a későbbi pangás okát és a huszas évek krízisért *«une crise de surabondance»*-nak nevezi.³ Franciaországban az árak hanyatlásához a külföldi gabona versenye is hozzájárult. Súlyosbította a helyzetet az Európaszerte fellépő mezőgazdasági hitelhiány.

A napoleoni háborúk után az oroszországi versenynek nagy szerepe volt a francia gabonaárak lemorzsolódásában. Az orosz termelő igénytelensége majdnem legyőzhetetlen ellenfélle tette az orosz gabonát a nagy gabonacsatában.⁴ Ehhez járult az a körülmény,

¹ Az adatok Levy id. művéből valók. Az árak, ismételjük, quarterenként értendők.

² E Reportok közölve bő idézetekben Levy id. művében.

³ Romeuf id. műve 184. l.

⁴ U. o. 49. s köv. l.

hogy Odessza a világ gabonakereskedelme és az oroszországi export szempontjából igen kedvező helyzetben volt. Franciaország a huszas évek legelején már szigorú vámmal kényszerült termelőit az orosz versennyel szemben megvédeni. E vámok a külföldi behozatalt nagyon lecsökkentették, azonban a francia gabonaárak esését nem tudták feltartóztatni. Az 1810-től 1820-ig terjedő korban Franciaországban a búza ára hektoliterenként átlagban 24 franc 69 centime volt, míg viszont 1820—1830-ig 18 franc 38 centime. E kedvező átlagár is csak az 1828-tól 1830-ig terjedő idők áremelkedésének a következménye, hisz 1822-ben például 15 franc 49 c. a búza ára hektoliterenként.¹

Mint említettük, az a hitelhiány, melyről a francia krízis történetírója panaszkodik, egyetemes európai jelenség. A huszas évek pénzkrízisét különböző okokkal magyarázza meg a közgazdász. Egyesek véleménye szerint az ezüst termelésének csökkenése váltotta ki a jelenségeket. A kor anyagi zűrzavairól szólva, arra hivatkoznak, hogy pl. a függetlenségi harcokban elfoglalt Peru és Mexikó ezüsttermelése éppen ebben az időben igen nagymértékben csökkent.² Fontosabbnak látszik ennél a körülménynél az angol spekuláció, mely a kontinens pénzügyi életének alakulására döntő befolyást gyakorolt. 1824-ig az angol bank thezaurációs politikája Európaszerte nagy pénzszűkét vont maga után, 1824-ben és 1825. első hónapjaiban a lázas spekuláció pillanatnyi pénzbőséget eredményezett, hogy azután 1825—1830-ig talán addig sohasem látott pénzszűke és krízis sújtsa egész Európát. Ismeretes, hogy a Napoleon elleni háborúk tetemes kiadásai következtében Angliából az érckészlet kivándorolt. A végleges béke után az angol bank megfogytakozott érckészletét akarja felfrissíteni s így határozott thezaurációs pénzügyi politika nyomaival találkozunk a szigetországban. Az ennek nyomán támadt pénzszűke már a XIX. század második évtizedének vége felé súlyos hitelhiánnyal és a mezőgazdasági cikkek és objektumok áresésével jár együtt. Piemontban például a mezőgazdasági cikkek 50%-os áresése, Hollandiában a földbirtok jövedelmének körülbelül egyharmadnyi csökkenése figyelhető meg, hogy csak a legkirívóbb példákra mutassunk rá.³ 1824-ben jelentős fordulat

¹ U. o. 16. l.

² U. o. 66. s. köv. l.

³ L. mindezekre Romeuf id. könyvét.

következik be. Az angol üzleti világ új piacokat keres, mindenütt angol spekulánsokkal találkozhatni s az angol arany újra előnti szinte az egész világot. Főleg a délamerikai államok függetlenségének elismerése járt jelentős következményekkel. Az angol spekuláció azt hiszi, hogy Délamerikában el lehet helyezni az angol iparcikkeket.¹ Szinte legendaszerű hírek terjednek el ezeknek az új államoknak csodás gazdagságáról. Az angol bank érekészlete csökken, szerencsétlen kamatpolitikája az embereket jóformán kényszeríti arra, hogy résztvegyenek különböző vállalkozásokban. Ne felejtjük el, hogy ezekben az években Angliában a kamatláb 2%-ra esett le. A nagy többségből a kontinens mezőgazdasági hitelhiánya is pillanatnyilag kielégítést nyert. Erre az időre esik, hogy a magyar mágnásoknak sikerül hosszúlejáratú mezőgazdasági kölcsönhöz jutni és 1825. első hónapjaiban a bécsi tőzsdén a magyar mágnások jelzálogpapírjait még meglehetősen magas értéken vásárolják. Az angol inflációra jellemző, hogy a szigetország vidéki bankjainak bankjegyforgalma 1825-ben 50%-kal nagyobb, mint 1823-ben. Az európai krízistörténetből ismeretes, hogy a túlhajtott vállalkozás folytán, az irreális alapítások összeomlása következtében kétségbeesett pánik tört ki 1825-ben, melyet azon körülmény is fokozott, hogy a délamerikai piac nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Vitatkozni lehet azon, hogy vajjon a tönkrement kereskedők jártak-e rosszabbul, kik az előbbi gazdagságból hirtelen szegénységre ébredtek, vagy pedig Európa mezőgazdái, kiknek számára ez a krízis a mezőgazdasági hitel elapadását, a további reménytelen szegénységet jelentette. 1825—1828-ig a gabonaárak eddig még sohasem tapasztalt esése figyelhető meg. E kereskedelmi krízis legsúlyosabb következménye azonban az európai mezőgazdaság számára abban állott, hogy a gyapjúárak áresését vonta maga után. Így a gazdák azon jövedelemtől is elestek, mely a huszas évek elején a szemesfélék árzuhanásáért kárpótolta őket. A délamerikai piac felvevőképességére számító angol textilipar nagy veszteségek árán menekült a túlhajtott spekuláció következményeitől. A gyapjúárak állandóan esnek.²

¹ Brentano id. mű 92. l.

² A modern gazdaságtörténet ezen érdekes jelenségei Brentano, Kulischer idézett műveiben s Leland Hamilton Jenks: *The Migration of British Capital to 1875*, New York & London, 1927. munkájában nyernek kifejtést. Az utóbbiban főleg az angol tőke áramlására vonatkozólag l. 57. s köv. l.

1825 után a mezőgazdák helyzete szinte reménytelennek látszott. Hitel nincs. Ebben a korban elsőrendű váltókat 30%-kal számítottak le. Ez volt az a korszak, amikor a mezőgazda veszteséggel termelt s üzemének fenntartására sem vehetett hitelt igénybe.¹

Annál súlyosabb volt ez a mezőgazdasági hitelkrízis, mivel a XIX. század elején, a szinte egyetemes európai infláció korában, a tökebbőség gyümölcseit leginkább a mezőgazdák élvezhették.

Világosan látható a gazdasági fejlődésnek e hullámozása Poroszországban,² ahol a jelenségek annyira hasonlatosak a magyarországiakhoz. A XVIII. s a XIX. század fordulópontján, a mezőgazdasági konjunktúra és a pénzbőség korában, a kitünően megszervezett Land-schaft intézmény a földbirtokosokat könnyen juttatta hitelhez, melyet új birtok megszerzésére fordítottak. Midőn a német gazdaságtörténeti irodalomban e jelenségekről olvashatunk, mikor magunk előtt látjuk, hogy a kölcsönvett pénzzel milyen nagy befektetéseket, milyen nagyarányú birtokszerzést hajtottak végre a porosz földbirtokosok, s mily következménnyel járt ez az eladósodás a mezőgazdasági krízis idején, — lehetetlen meg nem látni azt, hogy e folyamat, a századeleji jólét s a huszas évek válsága egyetemes európai jelenség. Egy 1836-os angol mezőgazdasági Reportban a következő jelentést találjuk: A rendkívüli magas élelmiszerárak sok embert késztettek arra (t. i. a XIX. sz. elején), hogy birtokokat béreljenek anélkül, hogy a szükséges tőkével rendelkeztek volna, abban a reményben, hogy 3—4 termés az egész tőkét rendelkezésükre bocsátja.³ Ne csodálkozzunk azon, hogy a krízis egy eladósodott földbirtokos osztályt sújtott Németországban is. Hasonló jelenség figyelhető meg Magyarországon is. Kazinczy például egy 1821-ben írt levelében elmondja, hogy mily könnyen kapott 1806-ban kölcsönt egy szőlő megvételére, «még azon esztendőben visszakapám a' pénzt, úgy hogy a' szőlő ingyen marada. 1811. egy más szőlőt vettem. Ingyen marada az is még azon esztendőben. 'S a' felvett pénzt régen lefizettem.» 1821-ben, mikor e levelet írja, már nem tud szerezni kölcsönt és azt hallja, «hogy a' jószág most be nem hozza a' belé tett pénz kamatját.»⁴

¹ Romeuf id. mű. Jellemző idézetek mezőgazdák kijelentéseiből; több helyen.

² Ucke s van d. Goltz idézett művei alapján.

³ Közli Levy id. művében.

⁴ Kazinczy Levelezése, XVII. kötet, 460. és 468. l.

Ha Franciaországban a legszigorúbb mezőgazdasági vámok sem tudták feltartóztatni a gabonaneműek áresését, ha e vámok Angliában sem segítettek s napirenden volt, hogy a bérló otthagya bérletét s mint koldus ment a nagy városokba, hogy bér munkás legyen, ha Németországban e korban a sequestrumok nagy számáról tesz említést a kor gazdaságtörténete, — akkor nem várhatjuk, hogy a magyar termelő sorsa rózsásabb legyen ebben az időben.

Talán azt lehetne felhozni, hogy a mezőgazdasági krízis, a konjunktúra és dekonjunktúra természetéből kifolyólag csak azokat az országokat sújtotta, melyek az európai forgalomban állandóan résztvettek, ahol a kereskedők külföldi pénzpiactól függtek, ahol ezer idegszál kapcsolta össze külfölddel a gazdasági életet. Ám a magyar mezőgazdaság sem volt független az európai gazdasági helyzettől. Gabonaféléink főpiaca Ausztria volt, ahol azonban a mezőgazdasági termények áralakulását az európai gazdasági jelenségek befolyásolták. Minden magyarországi mezőgazdasági konjunktúra, épp a belső fogyasztás hiánya miatt, a külföldi piac magatartásától függött. Az egyetemes európai gabonakrízis idején a magyar gabonát csak alacsony áron lehetett értékesíteni. Figyelembe veendő az is, hogy a legfontosabb mezőgazdasági hasznoneiknél, a gyapjunál közvetlenül be voltunk kapcsolódva az európai forgalomba.

Magyarországon is megvolt a francia háborúk idején a mezőgazdasági konjunktúra. Már a török háborúk idejében, II. József korában, a háborús fogyasztás miatt megindul a gabonaárak emelkedése. Az igazi fellendülés az infláció alatt történt, éppúgy mint a többi európai államban. De a huszas évek krízise is beköszöntött hozzánk. Mielőtt leírnók e krízis legszembetűnőbb jelenségeit, foglalkozunk össze még egyszer az európai mezőgazdasági krízis legfőbb jellemzőit.

1. 1818-tól kezdve kb. 10 éven át a megelőző kor konjunktúrájához, sőt a békeidőhöz viszonyítva is, a gabonafélék állandó árcsökkenése, néha katasztrófális áresése figyelhető meg.

2. A huszas évek elején, a textilipar virágzása korában a gyapjúárak emelkedése kárpótolja a szemesfélék áreséséért azokat a gazdákat, kik a juhtenyésztésre idejekorán rátértek. Azonban az 1825-ös krízis után rövid idő múlva a gyapjúárak is esnek.

3. 1824–25. néhány hónapját kivéve, az egész korszakot súlyos mezőgazdasági hitelhiány jellemzi. Emiatt a termelő nem tud az ala-

csony gabonaárak idején más, jövedelmezőbb, de nagyobb befektetést igénylő mezőgazdasági cikkek termelésére rátérni.

Ha a búza áralakulása mellett a gyapjúárak hullámlására tekintettel leszünk, megvizsgálhatjuk, hogy vajjon a krízis két első csoportjában összefoglalt jelenségek fellelhetők-e Magyarországon. Nem célunk részletes ártörténetet nyújtani, hanem be kell érünk az ármozgalmat általában feltűntető adatokkal. Forrásunk a magyarországi ártörténet kiadott gyűjteménye lesz. Ennek alapján nézzük a búza árának alakulását, mellyel a többi gabonafélék lépést tartottak s vizsgáljuk egy-két gyapjújajta árhullámlását főleg a huszas években, a megelőző árakhoz viszonyítva.

A XVIII. század végéig a *búzaárakról* szóló adataink igen hiányosak és bizonytalanok. Oly ártörténeti munkákkal, mely ilyen adatokat tartalmazna, nem is rendelkezünk. Amidőn egy pozsonyi újság közlései alapján az ottani piaci árak változásait nagy általánosságban jellemezzük,¹ hangsúlyozzuk, hogy csak hozzávetőleges megállapításokról lehet szó. Tény az, hogy az 1789—1799-ig terjedő korban 1793-ban volt legolcsóbb a búza ára. Ez évben 30 és 40 garas között ingadozott a búza évi átlagára. Ez hatalmas ársüllyedést jelent a török háborús bonyodalmak korának (1789—90) 80 garasos, sőt még 1791. év végének és 1792. év elejének 40—50 garasos évi átlagárához viszonyítva. Az 1793. év alacsony árai a korszak végéig, 1799-ig, emelkednek. 1795-ben erősebb emelkedésnek vagyunk tanui. Általában 45—65 garas között ingadozik ebben a korban a legfinomabb búza évi átlagára, pozsonyi mérőkben. Legfeljebb 1799-ben van némi áresés.

A XIX. század második-harmadik évétől kezdve eddig soha nem látott áremelkedés tárul szemünk elé. Legtöbbször azzal a megjegyzéssel térnek napirendre gazdasági életünk multjának bűvárai e korszak jelenségei felett, hogy a huszas évekig tartó infláció, a pénz értékének állandó ingadozása lehetetlenné tesz e korban minden reális megállapítást. Ezt az érvelést azonban nem tehetjük egészen magunkévá. Kétségtelen, hogy a pénz romlása erősen befolyásolta a búzaárak emelkedését. Ha a bankócedulákban jegyzett búzaártekéek ároszlopai mellé állítjuk a papirospénznek az érepénzhez viszonyított — az infláció következtében előálló — diszázióját, még mindig, abszolút mértékben véve, igen magas áremelkedésről számolnak be

¹ Pressburger Zeitung, 1789—1799. évf.

az adatok.¹ Ilyen eredményre jutunk akkor is, ha egy nagyszabású magyar ártörténeti munka azon adatait figyeljük meg, melyek 1800-tól kezdve garasokban, tehát konvenciós értékben teszik szemléletessé a magyar búzaárak heti jegyzéseit. Ezen adatok alapján 1810-ig évenként garasos évi átlagárát állapítottunk meg.²

Ezek az árak a következők: 1800:45, 1801:68, 1802:91, 1803:93, 1804:80, 1805:123, 1806:143, 1807:111, 1808:150, 1809:152, 1810:176 garas évi átlagár, pozsonyi mérőnként, legfinomabb búzát számítva. Az 1811. és 1812. évi árakat figyelmen kívül hagyva (midőn horribilis, négy-ötszáz garasos, sőt magasabb árak is előfordulnak a pénzügyi változások következtében), a magas gabonaárak továbbra is megmaradnak. 1813-ban:90, 1814:158, 1815:250, 1816:513, 1817:413, 1818:148 a búza ára garasokban.³ E magas árak azonban a huszas években már nem igen térnek vissza.

Térjünk rá tehát a huszas évek krízisére. Eleinte általában alacsonyabbak az árak, mint a konjunktúra idejében, majd öt-hat éven át az árak zuhanása figyelhető meg s csak a huszas évek legvégén — az orosz-török háborús bonyodalmak hatása alatt — emelkednek ismét az árak. (1828—29.) Szemléltessük néhány adattal ezt a folya-

¹ Pesti piaci jegyzés alapján a búza évi átlagára bankócédulákban s ugyanakkor a bankócédulák évi átlag dízsázsója a következőképpen szemléltethető:

Év	Egy pozsonyi mérő búza ára	100 konv. frt megfelelő bankóban	Év	Egy pozsonyi mérő búza ára	100 konv. frt megfelelő bankóban
1800.	2.22 frt	116	1810.	8.50 frt	646
1801.	3.30 »	116	1811.	23.40 »	525
1802.	4.33 »	123	1812.	24.32 »	198
1803.	4.33 »	131	1813.	1.48 »	116
1804.	4.10 »	133	1814.	3.12 »	224
1805.	6.25 »	139	1815.	5.44 »	356
1806.	6.50 »	165	1816.	10.32 »	323
1807.	5.35 »	199	1817.	8.32 »	336
1808.	7.30 »	223	1818.	2.48 »	262
1809.	8.50 »	314			

Ezeket az adatokat a következő munkából idézzük: «Adalékok Magyarország nyerterményeinek ártörténetéhez a tizenkilencedik században... Kiadja a budapesti kereskedelmi és iparkamara. Budapest, 1873.» Fenti táblázat a XLIX. lapon.

² Idézett mű adatai alapján. (A gabonaneműek félhavi átlagos árai a pesti piacon, 1—11. l.)

³ 1816- és 1817-ben igen rossz volt a termés.

matot. 1818-ban mint láttuk 148 garas volt a búza évi átlagára. 1819-ben 80, 1820-ban 115, 1821-ben 130 garas. 1822-től 1826-ig az árak leszállnak 85, 93, 75, 63, illetőleg 60 garasra. 1827-től 1829-ig emelkednek azután az árak 112, 149 és 159 garasos évi átlagra. 1830-ban 119 garas a búza évi átlagára.¹

Miért olyan fontos a gabonaneműek áresése a huszas években? Feltétlenül azért, mivel mezőgazdasági konjunktúrát követett. Ez a konjunktúra kb. 20 éven keresztül állandó maradt. A kortársak befektetéseket eszközölhettek birtokukon, esetleg kölcsönpenzen új birtoktesteket is vehettek, mivel azt hitték, hogy a mezőgazdasági konjunktúra továbbra is tartani fog. Ez azonban másképp történt, mert a huszas évek mutatják éppen (egészen 1868-ig) a legalacsonyabb árakat. Többször idézett forráskiadványunk megállapítja (osztrák értékű krajcárokban), hogy 1819—1868-ig a búza 10 évi átlagára átlagosan számítva 3 frt 17 krajcár. Már pedig 1819—1828. évig terjedő időben a búza átlagára 1 frt 96²/2 krajcár volt.² Hogy mily alacsonyok a huszas években a búzaárak, az abból az összeállításból is kitűnik, mely pengőbe átszámítva métermázshánként állapítja meg az árakat. E szerint 1820—1824 között 1 mm búza átlagára 13 pengő 57 fillér, 1825—1829-ig 13 pengő 91 fillér.³

Itt még rövidesen megemlékezhetünk arról a jelenségről, mely a külföldi búza versenyére vonatkozik. Bevezetésünk egyik fejezetében ezzel tüzetesebben foglalkozunk, itt csak azt bocsátjuk előre, hogy az orosz búzával a magyar búza még a legalacsonyabb árak idején sem tudott sikeresen konkurálni. Még Triesztben is olcsóbb volt az odesszai búza, mint a magyar s a génuai piacról teljesen kiszorult a magyar árú. Így igazat kell adnunk annak az országgyűlési követnek, ki az 1825—27. országgyűlésen megállapítja: «... tsak a' Termesztményeknek árára nézve is, nagy a' mostani, és a' 1790-diki idők között a' különbség. Megdrágulván az élet, a' földmivelés min-

¹ Idézett munka folytatólagosan következő adatai.

² Idézett munka a 60. l. közölt összefoglaló táblázat: «A gabonaneműek tíz évi átlagos árai a pesti piacon, alsó-asztr. mérőkben és osztrák értékű krajcárookban.»

³ Rege Károly a Köztelek 1930. évfolyama 22. számában a Hajdu László által a Közgazdasági Lexikonban (III. kötet, 513. l.) közölt búzastatisztikát pengőértékben átszámítva közli «A magyar búza 100 éves áralakulása és termelési költsége» c. cikkében, onnét vettük a fenti pengő-átszámítást (id. cikk 410. l.). Szemléletessé teszi a huszas évek alacsony áraitól mondottakat Rege grafikus ábrázolása is, u. o. 412. l.

denütt nagyobb divatba jött, és a Magyar gabona már a külföldön nem igen szükséges... (régebben) Fiuméba vitetett a Magyar gabona, most az Odessai Buza tölti, olly tsekély ára van azért Hazánkban, hogy a munka bérét sem fizeti meg.¹

Ha a krízis évtizedében a gyapjúárakra vagyunk tekintettel, úgy találjuk, hogy az árak alakulása nem egyezik meg tökéletesen a búza ár-hullámzásával. A különböző magyar gyapjufajták közül az egyényiretű nemesített, illetve finom gyapjú árát vizsgáltuk s úgy találtuk, hogy annak mázsánkénti évi átlagára konvenció forintban 1818-tól 1824-ig: 120, 99, 71, 82, 94, 73, illetve 72 garas évente. Hasztalan várni 1825-ben — a búza áresésére gondolva — a gyapjú árcsökkenését. Ellenkezőleg, — 1825-ben a gyapjú ára az előző év 72 garasáról 122 garasra ugrik fel. Ennek az évnek ragyogó gyapjúkonjunktúrája feltétlenül a már említett külföldi kereskedelmi konjunktúrával állott összefüggésben, de sajnos a gyapjúkrízis hullámai is elértek hozzánk, hisz 1826-ban 67·5, 1827-ben 62·5, 1828-ban 62 és 1829-ben 70 garas a gyapjú évi átlagára.² Lesz még alkalmunk annak a hatásnak tárgyalá-ára, melyet feltevésünk szerint a gyapjúkrízis a Hitel szerzőjére gyakorolt. Egyelőre érjük be annak a megállapításával, hogy a huszas évek mezőgazdasági krízise hazánkban minden megnyilatkozásában megtalálható. Az adatok ékesszólása tanuskodik a búzaárak eséséről, a gyapjufélék piaci jegyzése szinte szórul-szóra követi a világiacok áralakulását. A leghivatottabb tényezők egyetértenek annak a megállapításában, hogy az orosz búza félelmes versenytárssá vált, a Hitel tanuskodik arról, hogy milyen nagy volt a mezőgazdasági hitelhiány.

Már itt előre kell bocsátanunk, hogy a krízis fejtegetését Széchenyi gazdaságpolitikájának tárgyalása előtt igen fontosnak tartottuk.

¹ 1825—1827. országgyűlés Naplója. II. kötet, 452. l. A birtok jövedelméről legtöbbször a valorizációs vitákkal kapcsolatban esett szó. Természetesen azok a követek, kik a valorizáció mérséklése érdekében szólaltak fel, vagy moratóriumot sürgették, talán túlozhatták a mezőgazdasági krízis súlyos voltát. Azonban hasonlóan nyilatkozik a veszprémi káptalan követe is, ki nem lehet elfogult, hisz a káptalani pénztárak a valorizációt sürgették. A veszprémi káptalan követe is kénytelen elismerni, hogy «most a Jozság a 6 pro Centum Interest be nem hozza», de hozzá teszi, hogy a konjunktúra egy-két éve alatt «majd annyit is behoztak, mint Tőke árrok volt». (Említett országgyűlés Naplója, IV. kötet, 20. l.)

² Idézett ártörténeti munka összeállítása: «A gyapjú árának jegyzései» (73—77. l.) alapján. A kétnyiretű téli finom gyapjú ár-hullámzása hasonlóan szemlélteti a fent mondottakat. 1825-ben 66 konv. frt., 1826-ban 43, majd a következő évben 41, 1827-ben 37 s 1829-ben 39 frt az évi átlagára ennek a gyapjufajtának.

E mezőgazdasági krízis sürgős aktualitást adott számtalan olyan agrárproblémának, mely bár régebben is felmerült, mégsem volt Magyarországon azelőtt oly fontos, mint a mezőgazdasági krízis évtizedeiben. Azt lehet mondani, hogy a XIX. század első negyedében a magyar mezőgazdaság a maga teljes egészében érezni kezdte azokat a jelenségeket, melyek külföldön egy hosszú évszázad alatt alakultak ki. E problémák egyszerre mind a Hitel problémái is. A szemesgazdálkodás csődre vezetett, ám a létező jobbágy-földesúri viszony javarészt búzaszolgáltatásra volt berendezve. Hirtelen fellendült az állattenyésztés, hisz a juhnyáj nagyságától függött az, hogy a földbirtokos mégis valami jövedelemhez juthatott-e ez évtizedben. Az állattenyésztés növekedésével a közlegelő, az osztatlan rét problémái s a jobbágy-földesúri gazdasági viszonytal kapcsolatos számos kérdés súlyos aktualitást nyert. Az egész korban pedig nagy szerepet játszik a mezőgazdasági hitel, hisz a krízis következtében változtatni kellett az eddigi gazdálkodáson. Ám e változtatás pénzbe került, s hol szerzett volna pénzt a magyar gazda a romló gabonaárak, a búza értékesítési nehézségeinek közepette? Hitelre volt tehát szüksége, de a hitel hiányzott.

Nagyjelentőségűvé válik e mezőgazdasági krízis Széchenyi gazdaságpolitikájának fogadtatása szempontjából. Minálunk aktív mezőgazdasági politikára lett volna szükség, hogy a magyar birtokos helyzete megjavuljon. A bécsi kormány ilyen aktív mezőgazdasági politikát nem tudott életbeléptetni, mint ahogy alig volt ország, melynek kormánya a mezőgazdákon segíteni tudott volna. A magyar rendeknél egyre súlyosabb és súlyosabb kifakadások hallatszanak a tehetetlen bécsi kormány ellen. Azt hiszik, hogy a kormány nem akar segíteni a helyzeten, hanem szándékosan hagyja elpusztulni a történelmi Magyarországot, a magyar gazdákat. Akár a kormányzat tevékenységére, akár pedig az egyetemes világ gazdasági tényezőkre gondolnak: gyakran pesszimizmus alakult ki a kortársaknál. Láttuk, hogy Dessewffy a gazdasági krízisért a kormányt okolta. E vád végtére is a gazdaság elhanyagolására vezetett. Dessewffy is, egyik levelében, elfáradva a hasztalannak látszó küzdelemben, azt tanácsolja barátjának, hogy «ne gazdálkodjék».¹ Idevezetett Dessewffy pesszimizmusa. Ily felfogás sok kortársban alakult ki a krízis év-

¹ «Ne gazdálkodjunk vénségünkre, Kedves Barátom!» — írta Dessewffy Kazinczynak 1821-ben. (Kazinczy Levelezése, XVII. kötet, 557. l.)

tizedében. Az a gazdaságpolitika, melyet a Hitelben találunk, egészes optimizmust áraszt. A Hitel szerzője maga is érezte a mezőgazdasági krízis összes következményeit. Viszota Gyula mutatott rá egy jeles dolgozatában arra, hogy Széchenyi 1828-ban bécsi bankárjától már nem kapott hitelt.¹ 1828. november 24-én kelt levelében Széchenyi arról panaszkodik barátjának, Wesselényi Miklósnak, hogy jószágigazgatója majdnem egész vagyonát elvesztette egy bécsi kereskedőnél. Ugyanazon levelében a következő mondatokat írja le: *«a jövedelmeim a helyett, hogy nőnének, inkább kevesednek. Gondold csak, hogy most Kanizsán csak 2 frt pengőben adjuk a búzának pozsonyi mérőjét... Az esztendőre nagy reformatiókat fogok végbe vinni».*² 1828. november havában írt levelében emlékezteti jószágigazgatóját, *«hogy jószágaimban oly változásokat s jobbításokat tehetünk, melyek által értékem jóval magasabbra emeltetni fog, a nélkül, hogy a jobbágyság károsodna».*³ Az a lendület, mellyel egész birtokát rendbe akarja hozni, mellyel a jobbágy-földesúri viszonyt mindkét fél megegyezésével s mindkét fél javára szabályozni akarja, kifejezést nyer a Hitelben is. Széchenyi a Hitelben is arra akarta rábírni a földbirtokos magyarságot, hogy a saját erejéből valósítsa meg azt a gazdaságpolitikát, mellyel a krízist leküzdheti. *«A katonai rendet elhagyván, mind szorosabban s jobban fogok gazdaságom után nézni»*⁴ ígéri levelében s e katonás sorok levegője mintha az egész Hitelt betöltené. Szakit kortársai sérelmi politikájával, mely mindent a kormánytól vár, pedig *«a kormány nem tehet meg mindent érettünk».* A rendiség tagjainak kell segíteni a szomorú helyzetet. A földbirtokos magyarságtól kiinduló gazdaságpolitika, ha szem előtt tartjuk azokat a faji értékeket, melyeket a magyar parasztság képvisel, nem áll ellentétben az ország többi lakóinak érdekeivel sem. Miért késedelmeskedni? Az 1828-as orosz-török háború eseményei⁵ arról tanuskodnak, hogy bármily szomorúak is a gazdasági krízis évei, a krízisre konjunktúra is következhetik. Sohasem szabad tehát a gazdasági életben pesszimistának lenni. A krízis éveiben is dolgoznunk kell, mert sohasem tudhatjuk, hogy mikor javul a hely-

¹ L. ezekről Bevezetés 209. l.

² Gróf Széchenyi István levelei (Akadémiai kiadás), I. 110. l.

³ U. o. 106. l.

⁴ U. o. 106. l.

⁵ L. Bevezetés 95 l.

zet, amidőn is a krízis idejében tett munkának gyümölcseit leszakíthatjuk.

Az idő sürget! A történelmi Magyarországra nagy feladatok várnak, meg kell tehát anyagilag erősödnie. A mezőgazdasági termelést úgy kell berendezni, hogy abból a termelőnek haszna legyen. Segíteni kell a nyomasztó hitelválságon. A magyar mezőgazdasági cikkeket a világpiacon nyereséggel kell eladni. Ime a Hitel gazdaságpolitikája nagy általánosságban. Térjünk rá annak részleteire.

II. A Hitel és a magyar termelés főbb problémái.

(A Hitel a magyar földbirtokosokat arra akarja rábírni, hogy termeléssel gyarapítsák vagyonukat. Az inflációs mezőgazdasági konjunktúra kora és a termelés. A Hitel szerint a nagyszabású teremtő munka megindulásának akadályai elsősorban magában a gazdálkodókban vannak. A magyar termelők faji hibái. A Hitel példája a gyapjútermelésről. Széchenyi felfogása a mezőgazdasági cikkek termelésének kapitalisztikus átalakításáról.)

A Hitelben egész fejezeteket olvashatunk a mezőgazdasági termelést gátló tényezőkről, amint ezek az akadályok a magyar gazda lelkében gyökerező káros előítéletek, vagy a magyar alkotmány elavult tételei formájában feltűnnek. Széchenyi a mezőgazdasági termelő hitel megteremtése érdekében meg akarja változtatni az egész feudális jogrendszert. Behatóan tárgyalja a termelt mezőgazdasági cikkek értékesítésének kérdését. Mindezekből sejthetjük, hogy a Hitel termelő munkától várja az anyagi jólét megteremtését.

Mai szemmel nézve, nagyon természetesnek tűnik fel, hogy a föld birtokosa termeléssel iparkodjék jövedelmét fokozni. Ha azonban a történelmi fejlődést vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy az emberi értelemnek súlyos akadályokat kellett legyőznie, amíg a gazdasági racionalizmus e tételét érvényesíteni tudta. A szerzési ösztön nem korunk sajátja csupán, megvolt ez régóta, akár a birtokfoglalások, akár a hadivállalkozások, politikai eselszövények sajátos menetére gondolunk, mely minden nemzet történetén keresztülvonul s ott leskelődik a gazdagodások módzatai között. A kapitalizmus egyik kiváló bűvára, Werner Sombart, arra is vállalkozott, hogy a kapitalizmus előtti kor szerzési formáit összefoglalja. A magyar állapotok figyelembevételével is megállapíthatjuk, mennyire nem lehet a történelemben ilyen általánosításokat végrehajtani. Ha a szatmári békét

követő időkben nézzük a magyar birtokos nemesek tevékenységét, a szerzési ösztönnek olyan formáit találjuk meg náluk, melyek noha a racionalisztikus-kapitalisztikus vagyonszerző tevékenységgel ellentétben állanak, mégsem sorozhatók a Sombart-tól leírt csoportok egyikébe sem.

E tevékenység a birtok peres úton történő megszerzése, amelyre a magyar magánjog lehetőséget adott, mert a vérség tagjainak a vérségi vagyonhoz való jogát örökösen és elévülhetetlenül elismerte. Kialakult a magyar jogász-típus, mely létét közjogi adottságokon kívül a magyar magánjog rendszerének köszönhette, hiszen a magyar magánjog lehetőséget nyújtott a nemesi familiák tagjainak arra, hogy jogi eszközökkel, pereskedéssel birtokot szerezzenek. A külterjes, kevés hasznót hozó gazdálkodási rendszer mellett a jövedelem fokozása nagymértékben függött még a birtok nagyságától. Ebben a légkörben a családtagok eszménye az a fiú lett, aki jogászai felkészültségével majd visszaperli, olesó áron visszaváltja a vérséghez tapadó birtoktesteket. A gazdát a szoros értelemben vett termelési kérdéseknél jobban érdekelte, hogy a vérség tagjai közül kitől perelhet vagy válthat vissza birtokot. A végtelen zálogpererek, jogfelkutatások, komplikált birtokműveletek zürzavaraiban kiokosodó jogászember alaposan megnövelhette vagyonát. Ám erre a jogászai felkészültségre majd mindenki rá is volt kényszerülve, különben saját birtoka hullott volna szét ebben a küzdelemben. Ez nem a kapitalizmus törtető üteme; ellenkezőleg gyakran hosszú évtizedekig húzódo pereskedés eredménye a peres úton történő birtokszerzés. Mindazonáltal ez a pereskedés éppúgy gazdagodásra vagy elszegényedésre vezetett mint más országokban a kezdődő kapitalizmus. A rendi felfogásban az egyén java háttérbe szorult a vérség, a család megett. Mivel a család virágzása volt a fontos, nem volt baj, hogy a jogászai úton történő vagyonosodásnál a szerzés lassabban ment végbe és a pert indító apa tevékenységének gyümölcsét nem ritkán csak a fia szakította le. Bármilyen volt e birtokszerzés, tény az, hogyha peres úton is történt: reális, szinte gazdaságinak nevezhető tevékenységnek fogható fel ez a gazdagodásra való törekvés, ha háttérben intenzív földművelés helyett inkább paragrafusok kihasználása állott is. A magyar gazda gyakrabban rontotta szemét régi családi iratok betűinek olvasásával, a helyett, hogy messzenéző szemmel Isten nagy adománnyában, a magyar humusz termésében gyönyörködött volna.

A pereskedő magyarságnak még Széchenyi korában is élő típu-

sát a Hitel arra kénytelen figyelmeztetni, hogy *«nem ér annyit nemesi virtualitás, mint kereskedő készpénz»*.¹ Híven ahhoz az elvhez, hogy *«jobb, ha igazán gazdagok vagyunk, mint ha annak tartatunk»*,² a Hitel a termelésben rejlő nagy vagyonosodási lehetőségekre mutat rá. A magyar termelés ragyogó kilátásairól alkotott felfogásában optimista elemek pesszimista tartalmakkal váltakoznak. A bőséges áldást ígérő magyar humusz ígéreteinek teljesülését egyes tényezők megakadályozzák. *«A' mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem ; minden időre el van veszve ; 's bizonyosan valami hiánynak kell ott lenni . . . hol műveletlen termékeny föld 's egyszersmind szegény ember találatik.»*³ Midőn a Hitel ezen hiány után kutat, a termelés elé háruló akadályok két nagy csoportját látja meg. Az elsőt a magyar termelőben rejtőző faji hibák alkotják. A másodikat a magyar alkotmány ősi tételei. Mielőtt e hibák feltárására rátérnénk, ismételni kell, hogyan is vélekedett Széchenyi a termelésről s annak céljairól nagy általánosságban.

A Hitel nemcsak a jogásztípus ellen kel ki, hanem azokat is ostromozza, kik *«minden jobb Industria»*, váltógazdaság és új szisztémák helyett, a magyar paraszt rovására fejlesztik gazdaságukat. Elképzelésében tehát a termelés jelentősége abban rejlik, hogy a magyarság tagjait elvonja az improduktív jogászi tevékenységtől s a magyar rendek számára gazdagodást teremt anélkül, hogy a magyar faj nagy értékét, a jobbágy sorban élő parasztságot ez a gazdagodás tönkretenné. Ezért hirdeti a termelés fontosságát, amiben viszont a haszonvágynak kell a magyar birtokosokat vezetni.

A XIX. század gazdasági eseményeiből sok olyan ösztönzést meríthetett a magyarság, mely a termelő munka megindítását előmozdíthatta. Ámbár a Széchenyitől ostromozott hibák s bajok megnehezítették a helyzet reális felfogását s a Széchenyi-féle programm tökéletes elfogadását, maga a termelés jelentőségének hangsúlyozása nem hathatott idegenül a kortársak előtt. Maga a gazdasági fejlődés a termelés felé vezette a magyar rendeket.

«Amidőn sok mezőgazda szerencsés spekulációit az utolsó években hirtelen meggazdagodás sikerrel koronázta meg, — az emberekben vágy támadt, hogy földművelők legyenek és a mezőgazdaság

¹ Hitel 353. l.

² Hitel 353. l.

³ Hitel 328. l.

istennőjének áldozzanak...»¹ E szavakkal helyesen jellemzi az élesszemű Schwartner azt a fordulatot, mely a magyar földbirtokosoknál a XVIII. és XIX. század fordulópontján következett be. Ennél a folyamatnál, melynek végül is az lett az eredménye, hogy a Hitel megjelenése korabeli földbirtokosok érdeklődése a termelés felé fordult, — két egyidejű tényező működött közre.

Az egyik, a birtok jövedelmének növekedése a XIX. század elején. Erre céloz fenti soraiban a nagy statisztikus és erről emlékeznek meg a korszak többi írói is. Egy-két év jövedelme a romló pénz korában annyi volt, mint a birtok korábbi vételára. A magas terményárak következtében fellendül a gabonakereskedelem. A legnagyobb szerepet a háborús fogyasztás növekedése játszotta, azonban a mezőgazdasági konjunktúra túlhaladta a francia háborúk korát. 1819-ben megjelent munkájában egy író a «hallatlan, régtől fogva uralkodó drágasággal járó nyereség» reményével magyarázza, hogy a fellendülése korában íródott, midőn még «az egész Országban mint a hangyák hemzsegnék kiváltképpen a' gabonával kereskedők».³ E nagy konjunktúra következtében rájönnek a XIX. század elején a magyar birtokosok, hogy a föld nemesak arra jó, hogy miatta pereskedjenek, hanem hogy abból termelő munkával hasznot is húzzanak. A termelést előmozdító első tényező tehát a földbirtok termelésének rentabilitása a XIX. század elején.

A másik indíték már nehezebben írható körül. Erről a kor íróinál csak célzásokat, sejtelmeket találunk. Sokan érzik, hogy a pénzügyi változások korában, az inflációs zavarok idején a rendi felfogás olyan változást tüntet fel, mely a gazdasági élet területén is éreztette hatását. Az időnek, a gazdasági élet e fontos kategóriájának a fogalma régebben a rendi korszak értékfelfogásához idomult. Amikor még a család szempontjai domináltak a magyar rendek cselekedeteinél, nem ütköztek meg azon, hogy a peres úton történő földbirtokszerzés, «a virtuális javak» érvényesítése, néha nagyon hosszú ideig tartott. A család javára gondoltak s a család meg is kapta a birtokot. A XIX. század elején egész Magyarországon bizonyos inflációs szellem terjed

¹ Schwartner Márton: Statistik d. Königreichs Ungern, II. kiadás, 1809. 342. lap.

² Magda Pál: Magyarországnak ... geographiai leírása. 1819. 96. l.

³ U. o. 97. l.

el. A pénz állandó értékváltozása könnyű és gyors szerzés lehetőségének reményével kecsegtette a magyar rendeket. A növekvő luxus, — bár inkább a városi lakosságot ragadta magával, — a rendeket is néha anyagi erőn túl való költekezésre csábította. Rászoknak a gyors szerzés gyönyöreire, élvezik az infláció lehetőségeit. A luxus azonban a nyomorúság éveiben sem tűnik el. *«Minden ember a luxushoz szokott»*¹ — így jellemzi a gazdasági változások idejét az 1825/27. országgyűlés egyik követje. Aranyos légvárakkal kápráztatta el az infláció kora a történelmi osztály tagjait. Pár év múlva, a huszas években szomorú szegénységre ébredtek, de gyönyörűnek tetsző álmukról nem tudtak elfeledkezni. Életcéljuk súlypontja a «mára» helyeződött. Gazdasági tevékenységük gyümölcsét sajátmaguk akarják élvezni. Már nem oly tipikus jelenség a birtokfelkutató nemes, ki évek hosszú munkájával fog valamely birtokot, esetleg csak fia számára, megszerezni.

A krízis korában nem csillapodott a mohó szerzési vágy. Sokan nem akarnak a gazdasági letargiába merülni. 1821-ben Kazinczy azt írja: *«A pénz szeretete meglepett, bár későn... De megtérésre még halálunk órájában is van időnk...»*² Valóban a magyar nemesiség szinte a gazdasági halál bekövetkezésének előestéjén, az inflációs változások viharjában ébredt fel mély, évszázados álmából, ezért már nem hatott nagyon idegenül a Hitel gazdaságpolitikájának az a része, mely a termelés jelentőségéről szólott. Sokan adhattak igazat, a gazdasági nyomorúság idejében, e gazdaságpolitika alapvető elvének: a gazdálkodásban arra kell törekedni, hogy minél nagyobb legyen a becsületes módon szerzett haszon. *«Legyen... a' szónok, ki földművelést javasol, bár legékesebb és szívrehatóbb előadású is, nem fog annyira mozditani, mint egy száraz számolás, melly a' nyereséget bizonyolja. Félre azért minden pompás és fényes ajánlással, melly enthusiasmust gerjeszt 's feneke nincs, 's azért éppen olly sebesen lobban fel, mint a' szalmatűz, de tovább se tart; 's előre inkább a hidegvérű 's józan számolással, mert gazdálkodásban kereskedésben csak haszon vagy nyereség reménye mozdit.»*³

Ebben látja a Hitel szerzője a termelés célját. Azonban ebből nem lehet azt következtetni, hogy az egész gazdaságpolitikának

¹ 1825—27. Országgyűlési Napló, III. 351. l.

² Kazinczy Levelezése, XVII. kötet, 541. lap.

³ Hitel 328. l.

végső eszménye a haszon lenne. Ellenkezőleg, gazdaságpolitikája csak eszköze nagyarányú nemzeti kulturmunkájának. A termelésben azonban feltétlenül alapvető jelentőségűnek tartotta a hasznot. Így a gazdasági romantika íróival szemben, a racionalista gazdálkodókhoz csatlakozott. A XIX. század elején a gazdasági romantika megtámadta azt a felfogást, mely állandóan a haszonra hivatkozott. Német területen Adam Müller polemikus iratokat bocsátott ki a haszonelvi termelés nagy apostola, Albert Thaer ellen. E harc vitáira nem térhetünk ki, csak azt kell leszögeznünk, hogy a Hitelben Széchenyi nyíltan Thaer s köre álláspontjának adott igazat, kik e felfogásukra nagyrészt Young hatása alatt jutottak.

Széchenyi szorgalmas olvasója volt annak a Thaernek, aki szerint a földművelés olyan iparkodás, melynek célja «a termelés által ... hasznot nyerni. Minél magasabb ezen nyereség, annál jobban felel meg a földművelő ennek a célnak». Koppe híres munkájából hasonló mondatok ragadhatták meg figyelmét.¹

A mezőgazdaság célja a haszon, a termelőknek azokat a termelési lehetőségeket kell választaniok, melyek az elérhető legnagyobb hasznot biztosítják. A Hitel ezért azokat az akadályokat tárja az olvasó elé, melyek e nagyarányú termelőmunka elkezdésének útjában állanak. Melyek a Hitel szerint a magyar termelés akadályai és hogyan lehet azokon segíteni?

A Hitel szerzője szerint ez akadályok javarészt magában a magyar termelőben gyökereznek. Faji természetűek, melyeken csak kitartó munkával, neveléssel lehet változtatni. Ám ezeken kívül a magyar jogrendszer bizonyos intézkedései is útjában vannak a magyar termelésnek, ezek a konstitucionális akadályok.

¹ Albert Thaer a racionális földművelés célját a következőkben állapítja meg: «Die Landwirtschaft ist ein Gewerbe, welches zum Zweck hat, durch Produktion vegetabilischer und tierischer Substanzen Gewinn zu erzeugen oder Geld zu erwerben ... Die vollkommenste Landwirtschaft ist also die, welche den möglichst höchsten, nachhaltigen Gewinn ... aus ihren Betriebe zieht. (Thaer: Grundsätze der rationellen Landwirtschaft. I. Hauptstück. Begründung. § 1. Berlin IV kötet. 1809—13. Az idézet az I. kötetben. Idézi: von der Goltz: Geschichte der deutschen Landwirtschaft. II. 18. l.) Széchenyi Thaer több művét olvasta. Erősen hatott rá Koppe, ki Thaer egyik önálló tanítványa volt. Koppe: Revision der Ackerbau-Systeme. Berlin, 1818. c. művét Széchenyi kétséggel kívül olvasta. Koppe a gazdálkodás célját hasonlóan a legelőnyösebb termelésben és a lehető legnagyobb nyereségben (der höchste Geldgewinn) látja. (Id. mű 18. l.) E nézeteket a romantikus Adam Müller: Agronomische Briefe c. cikksorozatban támadta meg.

Milyennek látta Széchenyi a magyar gazdát? Melyek a Hitel szerint a magyar termelő faji hibái? Honnét ered e kép?

Lehetetlen észre nem venni a Hitelben azokat a vádakát, melyek a magyar termelőt az intellektuális emelkedettség hiánya miatt érik. *«Gazdáink egy része századát előzi meg... más része pedig úgy gazdálkodik, mint 2-ik András idejében volt szokás... Hány gazda találkozik nálunk, ki Alföldön úgy viszi gazdaságát, mintha felföldön lakna.»*¹ Nem szerez tudomást a magyar termelő a kor követelményeiről, nem hallgatja meg az idő intő szavát és földjének természetét nem ismeri. Nem tudják az újítás és a régi eljáráshoz való ragaszkodás mérlegelésében a kellő higgadságot megőrizni. «Az emberek vagy minden újítás esküdt ellenségei, vagy pedig az újítás bolondjai» — írja naplójában² egy tapasztalt esemény kapesán s e sorok a magyar termelőről alkotott képzetét is kifejezik.

Szekfü Gyula mutatott rá arra,³ hogy Széchenyi, midőn a magyar bortermelőről szólt, milyen helyesen figyelte meg a magyar faj tipikus hibáit a gazdálkodásban. A magyar termelő valami csodálatos önbizakodással azt hiszi, hogy minden, amit termel, elsőrangú. A magyar bortermelő nem a világpiac ízlése számára dolgozik, hanem saját ízlését akarja ráerőszakolni a külföldi vevőre. A Hitelben is előfordulnak hasonló gondolatok, melyek a miatt kárhóztatják a magyar termelőket, hogy a külföldi fogyasztás szempontjait nem veszik tekintetbe a termelésnél. Mindezekről bőven szól Szekfü tanulmánya. Itt csupán arra mutatunk rá, hogy Széchenyit e hibák felismerésében élményi elemek vezették. «Micsoda kicsinyesség!» — kiált fel naplójában 1821-ben, midőn az egyik Podmaniczky báró véleményét hallotta, aki szerint a budai bor olyan jóminőségű, mint a bordeaux-i, a seregélyi pedig van olyan jó, mint a rajnai.⁴ Ilyen nézetek (melyekről a Hitelben is megemlékezik) azért mérgesítették fel, mert ez a gondolkozásmód lehetetlenné teszi a javítást. «Magyarországon hasztalan minden javítási törekvés, hisz csak az számíthat elismerésre, aki a bakator bort jobbnak találja, mint a madeirait.» Ilyen véleményt nyilvánít naplójában.⁵ A magyar termelő e hibája

¹ Hitel 332., ill. 331. l.

² Napló, II. 92. l.

³ Szekfü Gyula értekezése: Faji sajátságaink a gazdaságtörténet világánál. Minerva, I. évf. Széchenyi eszméivel 270. s köv. lapokon foglalkozik.

⁴ Napló, II. 155. l.

⁵ Napló, II. 92. l.

szoros kapcsolatban áll olyféle jellemmel, hogy a magyarság szívesebben hallja a hízelkedőt, mint azt, aki e hibákat feltárja. E gondolkozás révén azután a magyarság ragaszkodik a régi művelési módhoz és húzódik a javítástól. Ugyancsak Szekfű figyelmeztetett arra, hogy Széchenyi mennyire észrevette, hogy a magyar termelő nem gondol a termelés javítására, hanem csupán arra, hogy mindenkől bőven teremjen neki. Naplójának adatai szerint e felfogás is élményekből táplálkozott. Felháborodva írja egyik Orczyról, hogy annak gazdasági elve: «tsak sok legyen».¹

Mindezek alapján kiderül, hogy Széchenyi szerint a magyar termelő faji hibája végtére is bizonyos gazdasági merevséghez vezet, mely nem számol az idő követelményeivel. Ámbár sokan vannak, kik túl radikális változtatásokat vezetnek be a gazdálkodásba, a Hitel gondolataiból azt sejtethetjük, hogy jelentősebb károkat okoz az ellenkező végtel: félelem minden nagyobb újítástól, megfelelő lendület hiánya.

A XIX. század első negyedében, a nagy gazdasági változások idején nyilvánvaló volt, hogy régi gazdálkodó rétegünk nem tud megbirkózni a gazdasági változások korának problémáival. Ezekben az évtizedekben a gazdaság sikere attól függött, hogy vajjon a gazdálkodó gyorsan reagál-e a piac jelenségeire, hamar át tudja-e alakítani termelési módját, észreveszi-e idejekorán, hogy melyik cikk kelendőbb. Mindez a felismerés sokkal evidensebb volt, semhogy Széchenyinek jutott volna az a dicsőség, hogy e jelenségeket első ízben ismerte fel Magyarországon. A XIX. század elejének írói egyöntetűen foglalnak állást a magyar termelő veszedelmes faji hibái ellen. «A termestő kézi szorgalmatoskodás, nem tsupán tsak a' testnek mechanicus mozgásaiban, a' kapálásban, eketartásban, 's több efféle mezei foglalatosságokban; hanem okoskodó gondoskodásban, próbatételekben, tapasztalás és a' szükséges tudomány (esméretek) által vezéreltetett munkálkodásban áll... nagybólonság azt gondolni, hogy 'a maga, vagy az at'ya' tapasztalása legjobb. Ezen bolondság sok ezer embernek nyavalyája... Az is, hogy a' *deák gazdaság* (a' mint gunyolódva nevezik) immár példabeszéddé vált, jele annak, hogy a' mezei gazdaságban teendő újításokat megveti, utálja a' Magyar... s hasznosabbnak (véli) a maga gondatlan mechanizmusát...» Így ír 1819-ben megjelent könyvében a jószándékú, derék Magda Pál.² Hasonló sorokat találunk a különben

¹ Napló, II. 93. l.

² Magda Pál: Magyarországnak geographiai... leírása. 1819. 77. l.

oly konzervatív Nagyváthy munkáiban. Ez a mottója Angyalffynak. Schams pedig, a magyar bortermelés legkiválóbb szakértője, így ír: «a szőlőtermesztést jobbra nagyon is csak mechanikus foglalatosságnak nézik, melyet helyben a fennálló szokásokhoz képest megtanulhatni, s lehetetlennek tartják, bármi javítást haszonnal béhozhatni... Ez a felfogás azonban téves... Az idő új tapasztalatokat s nézeteket nyújt... Szőlőbirtokosaink azt mondják, borunknak nincsen többé illő ára a külföldön... Az ügy nem áll olly rosszul, csak termesszünk derék borokat...»¹ Balásházy János 1829-ben megjelent művében a mezei gazdasági szorgalom akadályairól szólva, azt mondja, hogy «az egész Ország gazdálkodó közönsége... intellektuális... tekintetekben hátra van...»²

Épp a kortársak egybehangzó véleménye következtében kell Széchenyi nézetét helyesnek elismerni. A gazdanépnek értelmi színvonalát meg kell változtatni, — hangsúlyozza ő — hisz e nélkül a magyar mezőgazdaság nem tud megbirkózni a XIX. század első negyedében felmerült gazdasági problémákkal. Úgy látszik, mihozzánk e nagy gazdasági változások juttatták el a gazdálkodás revíziójának gondolatát. Ily nagy eseménynek kellett közbejönnie, hogy olyan egyöntetű állásfoglalás alakuljon ki a szakirodalomban a régi módon, «az atyák bösesessége» szerint gazdálkodó magyarság tagjaival szemben. A német irodalomban már jóval korábban, a XVIII. század elején, az íróknak egész sora támad, kik hasonló nézeteket nyilvánítanak.³

Az a gazdatársadalom, melynek intellektusát Széchenyi oly nagy buzgalommal akarta kiesíszolni, — mint már említettük — a gazdasági problémák kettős tömegével állott szemközt. Az első csoportba a legteljesebb értelemben vett gabonatermesztési, a másikba állattenyésztési kérdések tartoztak. A gabonatermesztési problémák legsúlyosabbika a szemesfélék értékesítésének nehézsége révén állt elő.

A termelési nehézségek inkább váltották ki a pesszimizmust és a régi állapotokhoz ragaszkodás óhaját, mintsem oly nagyobb lendületet,

¹ Mindezek Schams Ferencnek az 1829-ben írt és 1830-ban megjelent *Be-trachtungen über Ungarns Weinbau* c. munkájában, 9. s köv. lapokon.

² Balásházy János: *Tanátsolatok a magyarországi mezei gazdák számára*. Sáros-Patakon, 1829. 95. l.

³ Úgy találjuk, kb. 30—40 évvel későbbben jelentkezik nálunk, mint Németországban, a gazdasági irodalom átalakulása. A német irodalomra vonatkozólag v. ö. Goltz id. művét.

mely a termelés átalakítására alkalmas lett volna. A háromnyomásos rendszerhez még jobban ragaszkodtak, mint valaha. Azt hitték, ennek köszönheti a magyar búza acélos erejét, mely legalább a bécsi piacot biztosítja a gazdáknak. Nagyváthy egyik könyvében úgy vélekedik, hogy a XIX. században a magyar gabona az európai piacon nem konkurrálhat sikerrel. Ha le akarnók törni a külföld versenyét, akkor sok gabonát kellene termesztetni. Ennek előfeltétele az ugar eltörlése volna. Tekintve, hogy nem bízik abban, hogy az európai versenyben a «folyó században» (könyve 1821-ben jelent meg), győztesek lehetünk, ellenez minden kártékony javítást, mely a búzatermelés eddigi módját veszélyeztetve, azokat a piacokat is elvonhatja a magyar termelőktől, melyek még a krízis éveiben is rendelkezésére állottak. Ellene van tehát a háromnyomásos rendszer javított formájának is, mely nélkül pedig intenzív takarmánytermesztés elképzelhetetlen. Szerinte: «... annyi mindenkor bizonyos, hogy a' soha sem heverő föld az esős Esztendőekben szerfelett elperjésedik, 's keveset és gazt terem. Illyet venni pedig (mint eddig őszi vetés előtt szoktak) a' Stayerek, és Austriaiak hozzánk nem jönnek, 's a' Bétsi Zsemlyesütők a' mi trágya által termesztett erőtelen lisztű búzáunkat magoknál is feltalálják.»¹

Tehát a gabona értékesítési válsága hozzájárult ahhoz, hogy a magyar faj amúgy is erős gazdasági konzervativizmusa tovább éljen. A régi piac védelme s korlátozott hazai szempontok érvényesültek gazdátársadalmunkban, sőt egyes konzervatív gazdasági írók izolált véleményeiben is.

A Hitel élénken állást foglal minden olyan pesszimizmus ellen, mely a magyar búzatermelést az eddigi keretek között akarja tartani. Híve az olyan többtermelésnek, mely a minőségre is tekintettel van.

Nem osztozik azoknak a véleményében, akik szerint igen sok búzát termelünk. A Hitel véleménye szerint csak úgy lehet exportot teremteni, ha tetemes búzafeleleggel rendelkezünk. Azoknak is megfelelő Széchenyi, kik állandóan a külföldi konkurrenciára hivatkoznak. Ha Odessza, Egyiptom, Szicília veszélyeztetik a magyar búzaexport sikerét, többet és jobbat kell termesztetni és arról kell gondoskodni, hogy a szállítás olcsóbb legyen.² Bővebben nem terjeszkedik ki a gazdálkodás technikai kérdéseire. Legfeljebb az egyoldalú gazdálkodás ellen kifakadó sorai jöhetnek e tekintetben számításba. Láttuk, hogy

¹ Nagyváthy János: Magyar Practicus Termesztő. 1821. IV. 1.

² Hitel 366. 1.

a Hitel a *terményértékesítés* kérdéseiben európai álláspontot foglal el. Azok a gazdasági írók, akikre Széchenyi munkája hivatkozik, olyan előkelő szerepet játszanak a termelésre vonatkozó szakirodalom európai megnyilatkozásában, hogy valószínűnek kell tartanunk, hogy a Hitel szerzője a *termelésben* is európai szempontokat tart követendőeknek.

Széchenyi azonban a haszonelvi gazdálkodás híve. Nem lenne következetes kiindulópontjához, ha nem foglalna állást abban a kérdésben, szükséges-e a szemes gazdálkodás mellett más, jövedelmező mezőgazdasági ágakkal is foglalkozni. A Hitel szűkszavú kijelentéseiből, ha azokat Széchenyi naplójának bővebb adataival kiegészítjük, világosan láthatjuk, hogyan is vélekedett a legnagyobb magyar az új jövedelmi forrásokról, a gazdasági élet új jelenségeiről. Széchenyi azt tartja helyesnek, ha a magyar gazda a lehetőség szerint azonnal reagál a világgazdasági eseményekre. Megbocsáthatatlan véteknek tartja a magyar termelők konzervativizmusát. Soraiból klasszikusan elevenedik meg annak a magyar gazdának alakja, aki tanácestalanul áll a mezőgazdaság új jelenségeivel szemben és a kapitalizmus változásainak közepette, a mezőgazdaság fejlődésének lüktető menetében, állandóan elkésik, mindig későbbben tér rá arra a gazdasági ágra, mely jövedelmező. *«Eleinte mennyit nem kiabált sok gazda a' spanyol juh ellen, ki végre akkor adta magát testestül lelkestül e tárgynak, midőn legszebb időszaka már leforgott. Ma éppen olly heveséggel kelnek angol ló, kender, selyembogár's a' t. ellen ki, mint valaha megint más új javítás ellen fognak hevesen kikelni!»*¹

Széchenyi soraiból tehát azt látjuk, hogy e konzervativizmus a magyar termelő egyik jellegzetes faji hibája.

Széchenyi konkrét esetet hoz fel vádjá támogatására. Ezt a példát a magyar juhtenyésztés köréből választja. Ha a magyar juhtenyésztés multját és a Hitel megjelenése korának idevonatkozó viszonyait pár adattal megvilágítjuk, úgy találjuk, hogy Széchenyi túlsötétnek festette a helyzetet. Azonban megérthetjük, hogy 1830 körül ilyen véleményre jutott. Megvan a Széchenyi által oly klasszikus ábrázolásban feltárt faji hiba a magyarságnál, de nagy szerepet játszottak olyan világgazdasági tényezők is, melyek függetlenek a magyar faj hibáitól. Széchenyi a juhtenyésztés minden csínja-bínját ösmerte. Amidőn Thaernek e tárgyra vonatkozó művét elolvasta, abban már semmi újat

¹ Hitel 336. l.

sem talált.¹ Könyvtárában fellelhetők a juhtenyésztéssel foglalkozó irodalom legjelesebb francia és német termékei. Ha azonban ismerte a juhtenyésztést és látta mágnástársainak nagy nyájait, talán hallott azokról az árverésekről is, melyeken az infláció alatt hatalmas összegekben cseréltek gazdát egyes értékes juhok; talán azt is tudhatta, hogy előfordult, hogy egy magyar gróf messze külföldre utazott, hogy nemesített juhokat vegyen.² Általában legfiatalabb éveitől kezdve a juhtenyésztés legnagyobb fellendülésére lehetett figyelmes. Miért vádolja mégis a magyar termelőt azzal, hogy a juhtenyésztésre későn tért át? Vegyük figyelembe, hogy Széchenyi *spanyol* juhokról tesz említést. Igaz, hogy a már Mária Terézia korában meginduló, főleg azonban II. József idejében fellendülő juhtenyésztésünk,³ a tenyésztés irányelveit tekintve, elhibázott volt, amidőn a hosszúszerű, szépkülsejű, jó húst adó, ú. n. infantanda juhokat tenyésztették, azaz a spanyol juhokat és nem az ú. n. elektorális juhokat, melyekkel azidőtájt a porosz tenyésztés már sikeresen vehette fel a spanyol tenyésztéssel a versenyt. A jövő a porosz tenyésztési eszményt igazolta. A XIX. század elején, midőn a textilipar annyira fellendült, az elektorális juh vált világcikké. Azonban a magyar termelők, midőn a XVIII.

¹ «Thaer über Feinwollige Schafzucht gelesen: und im vortrefflichen Buch beynahe nichts gefunden, was ich nicht wusste, ob schon ich nie etwas über diesen Gegenstand gelesen habe». 1823. évi május 30-i bejegyzés Naplójában. II. 370. l.

² Egy 1824-ben megjelent gazdasági műben olvassuk Zichy Ferenc grófról: «Der Graf reisete ... im Jahre 1822 selbst nach Sachsen, kaufte 130 Merinos nämlich 30 Widder und 100 Mutterschafe um hohe Preise, diese wurden unter Schäfereyn der Herrschaft Seregélyes vertheilt.» Kunits: Topographische Beschreibung des Königsreichs Ungarn u. s. w. 1824. 32. l.

³ A következőkre vonatkozólag l. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája stb. c. művét (42. l.), főleg azonban az egykorú jelenségekkel foglalkozó Balásházy munkáját: «Gyűjtemény 'a Juh-tenyésztésről, mely magában foglalja: A' Merinó vagy Selyem-birkáknak ... tenyésztések 's nemesítések módjait stb. Kassán. 1827.» Megjegyezzük, hogy az egykorú statisztikusok szerint a magyar juhállomány kb. harminc év alatt, a XIX. század közepén megkétszereződött. Így Schwartner a XIX. sz. legelején megjelent művében kb. 4 millióra becsüli a magyar juhállományt, míg viszont Fényes Elek a negyvenes évek legelején megjelent műveiben már a kétszeresére teszi. Csaplovics pedig mágnásaink állományáról tájékoztat. Ezek szerint Batthyány, Festetics uradalmakban 60.000 darab, a palatinus birtokán 32.000 darab, herceg Esterházy mezőségein 300.000 darab juh legelészett. Csaplovics 80.000 darabra becsüli Széchenyi István juhállományát. Más adatok azt bizonyítják, hogy számítása kb. 20 százalékkal túloz. Ezen adatok is eléggé bizonyítják, hogy milyen nagy lendületet vett nálunk a juhtenyésztés.

század végén a spanyol juhtenyésztésre rátértek, az idő szellemének megfelelően cselekedtek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a királyi uradalmak is spanyol juhokat tenyésztettek abban az időben. A magyar tenyésztés azonnal rátért az elektorális juhokra, mihelyst a világpiac változása ezt követelte meg. Megelőztük a fejlődésben Franciaországot is. A XIX. század huszas éveiben a magyar elektorális juhok gyapja a lipesei piacon keresett cikk volt. A nagyobb uradalmak azonnal áttértek az elektorális juhok tenyésztésére. A kisbirtokosoknak is a juhtenyésztés nyújtott vigaszt a szemeskrízis idejében. Még Balásházy is, aki pedig gyakran kárhoztatja a magyar termelő elmaradottságát, beismeri, hogy a magyar juhtenyésztés az adott körülmények között kifogástalan.¹ Nem tudjuk eldönteni, hogy vajjon Széchenyi a magyar termelőt a miatt vádolta-e konzervativizmussal, mivel az csak a XVIII. század végén tért rá a spanyol juhok tenyésztésére. Azt hisszük azonban, hogy Széchenyi ítéletének megalkotásában más elemek játszották a főszerepet. Széchenyi látta a XIX. század elején, illetve a huszas években a juhtenyésztet nagy fellendülését. Áz azonban a Hitel megírása előtt arra a véleményre jutott, hogy ez a fellendülés későn következett be. Ítéletének megalkotásában — azt hisszük — az 1825. évi gyapjúkonjunkturát követő s 1826-tól kezdve tartó gyapjúkrach játszotta a főszerepet. Ebben az időben a gyapjúárak nagy árvesztéseget szenvedtek. Ennek oka a textilpar általános krízise volt. Az angol textilpar 1824-ben túlbecsülte azokat az üzleti lehetőségeket, melyeket a délamerikai államokkal való kereskedelmi összeköttetés felvételétől várt. A délamerikai piac nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Számos textiltég megbukott és a gyapjúárak közel 50%-os áresökkenést szenvedtek. Balásházy sokkal jobban kiismeri magát ebben a gyapjúkrízisben, mint Széchenyi. Széchenyi — úgy látszik — azt a következtetést vonta le ebből, hogy a gyapjúkonjunktúra ideje örökre leáldozott. Balásházy helyesen látja meg,² hogy itt csupán a gazdasági élet átmeneti krízisééről van szó.

Széchenyi gazdasági rendszerében tehát nagy szerepet játszik az az óhaj, hogy a magyar termelők idejében térjenek rá új mezőgazdasági haszoncikkekre. Széchenyi e vállalkozásokban kapitalisztikus

¹ Balásházy i. m. 38. l.

² E világ gazdasági jelenség fejtegetéseinek Balásházy egész fejezetet szentel nagyszabású munkájában: § 49. Azon okokról melyeknél fogva 1825-ben a' gyapjú iszszonyú magas árra emelkedett, 1826-ban pedig az 1825-éhez képest nagyon alászállott (id. mű 141—146. l.).

tőrekvéseket akart kidomborítani. Legyen szabad itt azokból az észrevételekből, amelyek Naplójában a selyemtenyésztésre vonatkoznak, bizonyos következtetéseket levonnunk. A naplóból az derül ki, hogy Széchenyi a selyemhernyótenyésztésben nagyarányú kapitalista vállalkozás lehetőségeit fedezte fel. Főleg 1825. évi franciaországi útja alkalmából tett számításokat az irányban, vajjon jövedelmező lenne-e szederfák ültetése s nagyszabású selyemhernyótenyésztés. Kalkulációiban sok százezres befektetésekre gondol. Érdekes nyomon követni terveinek kialakulását, számításait s kalkulációit. 1825. augusztus 7-én azt jegyzi fel, hogy érdeklődött a szederfák ügyében. Azt a felvilágosítást nyerte, hogy a szederfalevél 1825-ben oly ritka volt, hogy egy mázsáért 18 frankot fizettek. Azt is megtudja, mennyi szederfalevelet ad egy fa, azt a felvilágosítást nyerte, hogy egy fa levéltermése 1 mázsa.¹ Augusztus közepén elolvassa Dandalo könyvét a selyemtenyésztésről.² Tüzetesen elgondolkozik e téma felett. Arra gondol, hogy a cenki birtokán meghonosítja ezt a mezőgazdasági ágat. Részletes tervezetet gondol ki. Megfontolásaiban a gazdasági pedantizmus vezérli.³ Érteni kell a dolgot — írja Naplójában — s pedantizmussal kell folytatni, teszi hozzá.⁴ Kiindul a selyemárakból, kiszámítja mennyit tud egy munkásnaponta feldolgozni. Ekkor jut arra a megállapításra, hogy 500—1000 darab fát kell ültetnie minden évben, hogy az üzlet kifizetődjék. 12 évre tervezi a nagy vállalkozás teljes kifejtését. Úgy számítja, hogy ennyi idő alatt 236.000 forintot ad majd ki, de a tiszta nyeresége közel 80.000 forint lesz. Úgy gondolja, ez még a rosszabbik eset; előfordulhat, hogy 480.000 forint lesz ez a nyereség, ha a termés kedvező. Lassanként fantasztikus méretekre gondol a termelésben; felveti a kérdést: mi lenne, ha összes birtokain erre az ágra térne rá és 4000 fa helyett 40.000-et ültetne?⁵ Később belátja, hogy számítása helytelen volt.⁶ De úgy látszik, később is foglalkoztatták e gondolatok. 1828. szeptember 24-én azt írta Reviczky Ádámnak, hogy elolvasta mindazon rendeleteket, amelyeket a selyemhernyótenyésztés-

¹ Napló II. 577. l.

² Napló II. 584. l.

³ U. o. 584—585. l.

⁴ Verstehen muss man aber die Sache, und mit Pedantismus treiben. U. o. 584. l.

⁵ U. o. 586—588. l.

⁶ U. o. 590. lap, Dandalo könyvének tüzetes elolvasása után ismeri meg a helyes adatokat.

tésre vonatkozólag a Helytartótanács kibocsátott, de «megvallom, mindaz az én ítéletem szerint korántsem elegendő a tárgy sikeres előmozdítása végett.»¹ Szigorú ítélete érthető, hisz lelke akkor telítve volt attól a gondolattól, hogy ez a művelési ág mint a nagybirtok kapitalista, nagyszabású nyereségi üzlete kezelendő. A közhatóságok pedig, épügy, mint még Skerlecz munkálatai, a selyemhernyótenyésztésben valami humánus foglalatosságot láttak, melyet a szegény parasztok gyermekei, a nők és az öregek űzhettek a téli hónapok alatt. Ilyen irányú az 1792. munkálat is, mint ahogy általában selyemhernyótenyésztésünk irodalma is ezeket hangsúlyozza. Széchenyi, a Naplók tanúsága szerint, egészen más elvekre gondol ebben a kérdésben. Bár a Hitel bőven nem fejtegeti, fel kell tennünk, hogy munkájában is erre gondolt: a különböző mezőgazdasági ágakat használja ki a magyar gazda, a *nyereséget biztosító vállalkozás* formájában. Széchenyi eszméinek előzményeiről szólva tehát óvatosan kell eljárunk, mert a gazdasági élet merkantilista elképzelése egészen más utakat jelent, mint a kapitalisztikus felfogás. Az előbbi pl. a selyemhernyótenyésztésben az ország kereskedelmi mérlegének megjavítására szolgáló humanisztikus foglalkozást lát, külföldi tanítómestereket akar az országba behívni, hogy a parasztok felvilágosítását elvégezzék.² Az utóbbi a földbirtokos gazdálkodó anyagi helyzetét akarja megjavítani, nagy befektetésekkel, instruálásokkal s néha az üzem teljes átalakításával...

Midőn Széchenyi nem riadt vissza ilyen merész gondolatoktól, az anyagi helyzet megjavítása érdekében fel kellett vértéznie a magyar gazdákat az értelmi kiművelés minden eszközével, hogy a nagy munkát sikeresen elvégezhessék. De ha a gazdák az értelmi színvonalat el is érték, feltétlenül olyan akadályokra bukkantak, melyek már az ország

¹ Széchenyi Levelezése. Akadémiai kiadás, I. 91. l.

² V. ö. az 1792. országgyűlés kereskedelmi bizottsága számára kidolgozott törvényjavaslatok idevonatkozó tételeit. Ez a törekvés jut kifejezésre az idetartozó helytartótanácsi leiratokban. Így vélekedik a kor egyik legnagyobb szakértője, Hazzi bajor államtanácsos, kinek műveit Széchenyi ismerte. Hazzi szerint a selyemtenyésztésnek népszerű mellékeresetnek kell lennie gyermekek, szegények, öregek számára. Így vélekedett Hazzi a bajor mezőgazdasági egyesületnek a selyemhernyótenyésztés előmozdítására kiküldött bizottsága ülésén, 1824-ben. A bizottság elfogadta alapelvnek kijelentéseit. V. ö. Hazzi: Lehrbuch des Seidenbaues u. s. w. 1826. Skerlecznek, illetve az 1792. o. gy. bizottságának véleményére vonatkozólag l. Skerlecz Miklós báró élete és munkái, ford. Berényi. Főleg 92., 159. s. köv. és 281—286. l.

alkotmányos berendezéséből következtek, melyek nem a gazdálkodó alanyban gyökereztek, hanem a magánjog tételeiben, az ország konstitúciójában. A Hitel a termelés érdekében elsősorban az alkotmányos berendezés átalakítását követeli.

III. A magyarországi mezőgazdasági termelés alkotmányos akadályai.

(A Hitel a magyar termelés akadályai közül főleg azokkal foglalkozik, melyek a magyar alkotmányban gyökereznek. A mezőgazdaságot sújtó árszabályozások, az agrárrétegek sorsát megnehezítő céhek s a közlegelő-rendszer mellett főleg a jobbágypöldsúri gazdasági viszony vonta magára a Hitel támadását. A Hitel a magyar parasztságot jelentős faji értéknek tartja, melyet mindennemű földesúri mesterdedésekkel szemben meg akar védeni. A «regulációs politika». A Hitel a jobbágypöldsúri viszonyt alapjában akarja megszüntetni. A jobbágypolitikai felszabadításáról nem szól, de politikai helyzetén is javítani akar.)

A XIX. század eleji gazdasági iratok, kéziratok fejtegetések, külföldi folyóiratok cikkei érdekes jelenségre figyelmeztetnek. Ugyanakkor, midőn juhtenyésztésünk a legmagasabb igényeket is kielégíti s amidőn a magyar gyapjú még a lipcei piacon is keresett cikk, állattenyésztésünk többi ága a fejlődésben nem vesz részt. Még a szomszédos Ausztria húsfogyasztását sem tudjuk kielégíteni. Moldvából kell Magyarországon keresztül állatokat behozni, hogy Bécs húsellátásában zavar ne legyen. Idehaza, mint a Hitel mondja: *«vendégfogadóinkban, korezmáinkban igen alávaló húst»*¹ lehet csak enni. Egy egykori irat megkísérli számokban kifejezni azt a veszteséget, mely a nemzeti vagyont azáltal éri, hogy 160 és 180 font súlyú állatokat vágnak le, holott azokat 280—300 fontra fel lehetne hizlalni!² Mi az oka annak, hogy idehaza oly rosszminőségű a hús, miért nem hizlalják a magyar gazdák a vágóállatokat. Mi magyarázza meg azt a feltűnő jelenséget, hogy az Ausztriába irányuló export kielégítése nagyrésztben a moldvai behozatal segítségével történik, mint arról az egykorú kereskedelmi kimutatások

¹ Hitel 344. l.

² Ennek a gazdaságtörténeti szempontból igen becses kéziratnak címe: «A Hús áráról és annak Limitatiojáról». 1818 körül írták. (Magy. Nemzeti Múzeum Kézirattára, 11. Fol. Hung. Tudós Értekezések Gyűjteménye, 4. drb.) Mintha a Hitelt olvasnók, midőn a kéziratban a következőkre találunk: «Mi akadályoztatta a' hizlalást? A' mi Hús Limitatioink.» (Id. kézirat 4. l.)

tájékoztatnak.¹ Ezek szerint állatkivitelünk az osztrák örökös tartományokba 1816—1827-ig a következő volt :

Év	Szarvasmarha	Juh, bárány	Sertés	Ló	
1816	136.976 drb	192.284 drb	122.400 drb	12.605 drb	
1817	107.661 »	204.906 »	117.826 »	687 »	
1818	102.732 »	158.403 »	108.398 »	167 »	
1819	107.653 »	163.436 »	140.421 »	2.888 »	
1820	103.275 »	83.376 »	137.984 »	467.022 frt	} értékben
1821	104.512 »	181.327 »	153.258 »	219.330 »	
1822	99.074 »	175.211 »	174.306 »	147.480 »	
1823	95.878 »	210.169 »	199.123 »	191.329 »	
1824	100.407 »	271.971 »	219.665 »	197.263 »	
1825	93.706 »	236.659 »	188.226 »	239.821 »	
1826	97.201 »	243.960 »	234.137 »	178.688 »	
1827	103.724 »	215.878 »	226.528 »	235.005 »	

Magyarország külföldi (javarészt Moldvából jövő) állatimportja :

Év	Szarvasmarha	Disznó (hízott és nem hízott)
1816	57.602	191.791
1817	41.669	133.436
1818	27.421	120.689
1819	8.913	115.376
1820	12.315	120.287
1821	22.380	163.482
1822	33.478	253.897
1823	19.690	237.643
1824	20.791	231.547
1825	29.337	149.333
1826	34.220	196.744
1827	30.895	179.847

A kamarai levéltár adatai alapján részletesebb adatok is megállapíthatók, melyek Ausztriába irányuló állatexportunk értékéről tájékoztatnak. Eszerint állatkivitelünk Ausztriába az 1823., 1825—1827. években :

¹ Mindezek az 1828. évi országgyűlési bizottság kereskedelmi csoportjának kiadványában. *Protocollum Sub-Deputationis Commercialis super Concertatione intuitu provehendi mutui Hungarum inter et reliquas ... Ditiones Commercii ... habito. E és I jelzésű melléklet.*

a) Állatkivitelünk értéke forintban (becslés szerint)

<i>Szarvasmarha :</i>	1823.	1825.	1826.	1827.
Ökrök és bikák	3,128.960	3,182.640	3,316.880	3,483.560
1 éven felüli tehenek és borjak	236.640	134.840	130.660	154.360
1 éven aluli borjak	40.888	51.863	54.362	62.618
<i>Juhok stb. :</i>				
juhok, kecskék stb.	433.854	579.159	610.194	550.047
bárányok	98.326	65.409	61.546	48.793
<i>Disznófélék :</i>				
hízott disznó	474.930	643.680	872.265	783.900
nem hízalt disznó	712.090	642.740	803.020	815.910
malac	14.608	9.781	8.974	6.467

b) Állatkivitelünk részletes felsorolása darabszámban :

<i>Szarvasmarha :</i>				
ökrök és bikák	78.224	79.566	82.922	87.089
1 éven felüli tehenek és borjak	11.832	6.742	6.533	7.718
1 éven aluli borjak	5.840	7.409	7.766	8.974
<i>Juhok stb. :</i>				
juhok, kecskék stb.	144.618	193.053	203.398	183.349
bárányok	65.551	43.606	41.031	32.529
<i>Disznófélék :</i>				
hízott disznó	31.662	42.912	58.151	52.260
nem hízalt disznó	142.418	128.548	160.604	163.182
malac ¹	25.043	16.768	15.384	11.087

Ezekből az adatokból az derül ki, hogy a mezőgazdasági krízis idején, amidőn a szemesfélék amúgyis olyan olcsón s oly nehezen voltak értékesíthetők, Magyarország még Ausztria állatbeviteli szükségletét sem tudta kielégíteni önmaga, hanem csak a külföldi export segítségével. Így állatexportunk, főleg sertésexportunk oly fényesnek feltűnő tételei tulajdonképpen csak transito-kereskedelmet jelentenek.

A legfeltűnőbb azonban, hogy milyen kedvezőtlen az arány a

¹ Hofkammer Archiv. Commerz-Kammer. Fasc. VIII. ; az 1823. évi kimutatás az 1825. évi iratok között, az 1825. évi kimutatás az 1826. évi iratok között, az 1826. évi kimutatás az 1827. évi iratok között, az 1827. évi kimutatás az 1828. évi iratok között. (1 ex Mart. 1825, 156 ex Jan. 1826, 42 ex Jul. 1827 és 12 ex Oct. 1828 levéltári jelzés.)

hízott és nem hízlalt állatok között. A kortársak, midőn ennek a jelenségnek magyarázatát akarják adni, szinte egyértelműleg a limitációra hivatkoznak, mely a hazai állattenyésztés kifejlesztését lehetetlenné teszi.

Régi törvény adta meg a megyéknek azt a jogot, hogy a hús árát szabályozzák. Ezek a limitációk, mint a Hitel mondja, minden derekas hízlalást lehetetlenné tesznek, *«hol pedig a' hízlalás haszontalan, ott a gazdaságnak sarkalatos talpköve hibázik... A' jó hús nem drágább, mint a' rossz s így miért törekedne a gazda jobb húst állítani?»*¹ Ime egyik konstitucionális akadály! Széchenyi elképzelésében tehát nem valami liberális nemzetgazdasági elgondolás játszott szerepet, nem a szabad forgalom elveinek megvalósítása, midőn a limitáció ellen harcolt, hanem a mezőgazdasági élet egyes jelenségeit józanul szemlélte s így jutott ilyen nézetekre.

A céhek elleni kifakadásaiiban sem szabad valami teoretikus tényezőre gondolnunk. Ott is a mezőgazdasági állapotokból indult ki. Úgy érezte, hogy a céhek hátrányos helyzetbe hozzák a mezőgazdát. Mert a céhek a termékeik árát — zárt érdekképviselőket formálva — bizonyos színvonalon tudják tartani, de ez a mezőgazdának nem lehetséges. Soraiból az derül ki, hogy a nagy mezőgazdasági krízis idején a magyar termelő sokkal súlyosabban érezte a termények és ipari készítmények árdifferenciáit, mint régebben. *«A' céhek — úgymond a Hitel — örökké hátráltatják a' természetmennyek s mesterművek árainak egymásközi rendes arányát. A búzának köble felmegy 20 forintra — volt eset — s vele a' csizma ára is, — és ime leesik búzánk megint 5 forintra, de a' csizma mind fenlebeg...»*²

Ilyen gyakorlati megfontolásokból, a közvetlen jelenségek szemléléséből alakult ki Széchenyi felfogása a magyar termelést gátló alkotmányos tényezőkről. Ha a Hitelt olvassuk, úgy találjuk, hogy a céhek s limitáció mellett a birtok osztatlansága játszik fontos szerepet, de legtűzetesebben a jobbágy-földesúri viszonyt fejtegeti a Hitel.

Mindaz, mit a Hitel lelegelők s általában a birtokok osztatlanságáról mond, Széchenyi saját szavai szerint is hosszú előzményekre tekinthet vissza. A közlegelő rendszere már régóta magára vonta jeles gazdasági írók figyelmét. Megkísérelte e kérdés szabályozását az 1790/91. o. gy.-től választott regnikoláris bizottság gazdasági csoportjának

¹ Hitel 344. l.

² Hitel 344. l. Hasonló panaszok az 1825—27. o. gy.-en.

kimagasló alakja, Skerlecz Miklós is.¹ Ő törvénykönyvet dolgozott ki, melynek értelmében, ha a közlegelők felosztását akár a földesúr, akár a földesúr hatalma alá tartozó község követelné, a helyi hatóság végezze el a felosztást egy olyan kulcs alapján, melyet az úrbéri deputáció dolgozzon ki — abban az esetben, ha a másik fél felszólamlása ezt nem akadályozná. Joggal hivatkozik Skerlecz arra, hogy a közlegelők felosztását már több európai ország jó eredménnyel elvégezte. Helyesen látja meg azonban azt is, hogy a közlegelők felosztását elrendelő generális intézkedés a gazdasági fejlődés bizonyos fokát feltételezi. Igazat kell adnunk neki abban is, hogy Magyarország az ő korában (1792 körül) még nem jutott el erre a fokra. Szerinte magas gabonaárak és fejlett állattenyésztés az előfeltétele a közlegelők felosztásának. Nem lehet vitás, hogy főleg a második tényező nagyjelentőségű. Ha a földbirtokos marháit száraz takarmánnyal kényszerül etetni, szükségessé válik, hogy ily takarmányt ő maga raktározzon el, ilyet maga termessen.

Amint a nagy állattenyésztés szükségessé teszi a téli takarmányt, azonnal felmerül a legelők felosztásának problémája.

A magyar állattenyésztés egyik ágának fellendülése kapcsolatban azzal a jelentőséggel, hogy a XIX. század legelején virágzó gabonakonjunktúra volt, Széchenyi korában igen aktuálissá tette a rétek s legelők felosztását. A gabona állandónak feltűnő áremelkedésével párhuzamosan nagy területek kerültek szántás-vetés alá. Egyöntetű a panasz arról, hogy a közlegelő fogy. A XIX. század huszas-harmincas éveiben, az állattenyésztés fellendülése miatt a közlegelőrendszer súlyos akadályokat jelentett. A közlegelőket senki sem gondozta. A legelők romlanak. Erről Tessedik Sámuel már régen megemlékezett. Ehhez járul az, hogy a hatalmas juhnyájak súlyos gondokat okoztak a földbirtokosoknak. Nagy a legelőhiány. Ezért gyakran előfordul, hogy egyes földesurak, kiknek nem volt legelőjük, csupán azért vettek egy községben valamely csekély birtokot, hogy ott állatállományukat a közlegelőre hajthassák. Ilyen esetekben legtöbbször a jobbágy húzza a rövidebbet s az ő marhái szorulnak ki a legelőkről.

A birtok oszthatatlanságának kérdése tehát elvezet a jobbágy-

¹ Projectum Legium Motivatum. Törvényjavaslatok. V. t.-c. (Berényi: Skerlecz Miklós báró élete és művei, 331. l.) Az a kulcs, melyet a regnikoláris deputáció kidolgozott, a következő: Ott, ahol a helység határának egy harmadrésze legelő, egy egészházhelyes jobbágynek harminc darab legelőállat tartását engedélyezi, ahol pedig a helyiségnek negyedrésze csak a legelő, ott huszönöt darabot.

földesúri viszonyhoz, mely a konstitucionális akadályok közül (ha a külön tárgyalandó magánhitelügyi, jogi berendezéstől eltekintünk) a legfontosabb.

1828. novemberében kelt levelében Széchenyi azt írja, hogy jószágaiban oly változásokat s jobbításokat akar eszközölni, «melyek által értékem jóval magasabbra emeltetni fog, a nélkül, hogy a jobbágyság károsodna».¹ E generális plánumban a legelső pont az, hogy «az egész határ osztassék két részre, úgyhogy az uraság a felosztás után semminemű marháit a parasztság részére — és viszont — a parasztság a marháit az uraság részére ne hajthassa».²

Ugyanezen levél érdekes adalékokat szolgáltat a Széchenyi-korabeli jobbágy-földesúri viszony egyéb aktuális jelenségeinek megvilágítására. «Tudom, hogy a jobbágyság ily változástól tart, s fél, mert valljuk meg igazán, az uraságok közönségesen a jobbágyok kára által keresik jövedelmeiknek felemelését»³ — írja levelében. Hasonlóan azt mondja, hogy a jószágigazgatója jövedelemcsökkenéstől tart, ha a saját kezelésű földjeit részben átadja a jobbágyoknak, «hogy azokat a jobbágy bátran használhassa» több esztendőkre. Lehet, hogy a jobbágyság nem is fog belemenni a változásba, — írja Széchenyi — ám ezáltal «számosabb marháim által, melyek napról-napra nőni fognak, minden legelőjéből» kiszoríttatik.⁴

A levélből azt olvashatjuk ki, hogy a jobbágyság bizalmatlan minden változással szemben. Erre oka van, mert a földesurak részéről olyan veszedelmes törekvéseket láthatott, melyek érdekeit veszélyeztetik. Rosszakarat az egyik oldalon, veszedelmes bizalmatlanság a másik részen. A jobbágy és a földesúr úgy áll szemközt, mint két ellenfél.

Mindezek az akkordok átvonulnak a Hitelnek a jobbágy-földesúri viszonyt tárgyaló részében is. Mindezek azt sejtetik velünk, hogy a régi viszony bomladozóban van. Súlyos anyagi változásokra tesznek figyelmessé.

A Hitel elsősorban is azon földesurak ellen fordul, akik «minden jobb Industria helyett jobbágyiktul, a' mit bérben bírnak, elszedik, azokat legjobb földjeiktől megfosztván ujjonan regulázzák, 's őket lassan-lassan erejeből kivetik, és aztán szinte hazafillanságnak állítják, ha valaki

¹ Széchenyi Levelezése. Akad. kiadás, I. 106. l.

² U. o. 107. l.

³ U. o. 107. l.

⁴ U. o. 108. l.

*a' magyar adózó nép sorsát e' részben irigylésre méltónak nem véli ; az egész alkotmánynak felfordulását jövendelik pedig, ha a' kormány az ő, ugyancsak genialis gazdálkodási módjokat gátolja 's a' köznépnek pártját fogja».*¹

Vizsgáljuk a Hitel e kijelentéseit — melyekhez hasonló levelében is előfordul — a modern gazdaságtörténelem szemüvegén keresztül. Úgy találjuk, hogy állást foglal a jobbágy-földesúri viszony olyan likvidálása ellen, mely a jobbágy földnélkülivé válásával egyértelmű.

A XVIII. század legvégén, főleg azonban a XIX. század elején a gazdasági fejlődés a jobbágy-földesúri viszony veszélyes átalakulása felé vezetett. Több tényező játszott e folyamatnál szerepet. Tudvalevőleg a magyar földbirtokos birtokának egy részét, vagy egész birtokát, jobbágnak adta oda, ki a földet művelte s azért némi készpénzszolgáltatáson kívül terményt és munkaszolgáltatást adott. E jobbágyföldek mellett a földesúr birtokában olyan ú. n. majorsági földek voltak, melyeket a földesúr saját kezelésében tartott. Ezeken az allodiális területeken felhasználhatta ugyan a jobbágy munkaerejét, de legtöbbször béreseket, cselédeket alkalmazott. Az a körülmény, hogy a magyar nemességnek nagyrésze a hosszú gazdasági terméketlenség idejében szegénységbe süllyedt s hogy szaporodásával nem járt együtt a jövedelem fokozása, egy jogilag nemes, de parasztmódra élő réteg kialakulását idézte elő, mely akár a jobbágytelken is örömet elhelyezkedett volna. Törvényeink hézagossága folytán tisztázatlan maradt, hogy az a jogilag nemes személy, aki a földesúrral szemben jobbágykötelezettséggel vesz át birtokot, vajjon fizet-e adót? Sokhelyütt adómentes volt és e körülmény ideálisabb földbérlőt alkotott a nemesből, magánál a parasztnál is, ki jobbágykötelességét gyakran nem tudta a sorvasztó közadóterhek miatt teljesíteni. Talán már ez a tényező is részben megmagyarázza, hogy a földet a földesúr a jobbágy helyett a nemesnek szívesebben adta oda. Nagyjelentőségű következményekkel járt azonban a jobbágy-földesúri viszony szempontjából az a gazdasági fejlődés, mely a fejlett üzemi technikával dolgozó s állattenyésztést űző földbirtokos számára nagy nyereséget biztosított. A mezőgazdasági technika fejlődését, az újabb gazdálkodási szisztémák lehetőségét csak az a birtokos tudta kihasználni, aki a földet maga birtokolta, nem adta ki a jobbágnak. Az allodiális területek értéke a XIX. század elején az állattenyésztés

¹ Hitel 278. 1.

virágzása folytán meghatványozódott. Az állattenyésztés ugyanis nagykiterjedésű legelőket tett szükségessé és így a jobbágytelkek útjában állottak a birtokosnak. Különböző szabályozási műveletek egyre növelni akarták az allodiális területeket.¹

A XIX. század fordulópontjára jellemző folyamat a huszas-harminecas években még nagyobb mértékben válik akúttá. E folyamat ellen az udvar minden lehetséges eszközzel harcolt. Széchenyi fentebb idézett mondatában a reális helyzetet rekonstruálja, amikor az udvart mint a szegény jobbágy védelmezőjét tünteti fel. Az illetékes udvari körök élesebb szemű megfigyelői már régóta észreveszik, hogy minden ily művelet következtében az adózás alá vetett urbáriális föld területe csökken és az adóköteles réteg szegényedik el. Egyes udvari iratok felháborodottan panaszozzák, hogy ily műveletekkel Bács megyében közel nyolcezer holdat alakítottak át allodiális területté. A parasztok legtöbbször megmunkálatlan, nehezen művelhető területet kaptak egy-egy ilyen reguláció alkalmából. Az egyik udvari hivatalnok a jelenségeket nem csupán a parasztok iránti méltányosság, hanem az egyetemes államérdek (das allgemeine Staatsinteresse) szempontjából vizsgálja. Minden eszközzel arra kell törekedni, mondja az illető referens, hogy az adózók birtoka ne csökkenjen. Hivatkozik arra, hogy már régóta léteznek olyan udvari rendeletek, melyek ilyen műveleteknél a paraszt érdekeit képviselik. Azonban arra is ügyelni kell, véli e referens, hogy az ilyen leiratokat meg is tartsák.²

Valóban már a XVIII. század végén kiadott rendeletek megtiltják azt, hogy a földesúr a jobbágy szántóföldjeit vagy rétjeit szabad tetszése szerint kicserélje. Ha ilyesmit mégis kénytelen végrehajtani, úgy azt csak a vármegye felülvizsgálata mellett teheti és az elvett föld helyett éppen annyit és jóminőségűt köteles adni.³ Hasonlóan megtiltja egy másik rendelet, hogy a földesúr jobbágyságát a birtokról szabad tetszése szerint kiűzhesse. Szabatosan körülírják azokat az eseteket, amikor a jobbágy kiűzhető a birtokról. Ez csak abban az esetben következhetik be, ha a jobbágy teljesen képtelen a köz- és földesúri terhek viselésére, vagy pedig igen súlyos fegyelmi

¹ Mályusz Elemér: «A reformkor nemzedéke» és «A helytörténeti kutatás feladatai» c., a *Századok* 1923—1924. évf.-ban megjelent cikkeiben tesz említést e problémák társadalomtörténeti vonatkozásairól.

² Staatsrat Akten. 1827. évi 7777. sz. Paulovich 1822-ből való megjegyzései.

³ 1793. évi 4283. számú királyi rendelet.

vétiséget követ el. Az úriszéken tárgyalják ilyenkor az esetet és a jobbágy a vármegyeszékre fellebbezhet. Ha a vármegyeszék is a jobbágy ellen ítél és a jobbágy így a telket elhagyni köteles, határozottan kimondja az udvari leirat, hogy az uraság az ilyen elbecsült jobbágytelekekre csakis jobbágyot telepíthet.¹

E folyamat általános volta nem csupán az udvar állásfoglalásából világlik ki. Felmerül ez a kor gazdasági irodalmában is. Széchenyi jószágigazgatója, mint a fent idézett levélből kiderül, attól tart, hogy ha ő megújítja a jobbágyokkal a szerződéses viszonyt, sőt még azoknak jó allodiális földeket át is enged, akkor súlyos veszteség érheti. E mögött is ugyanaz áll, amit egy 1828-ban megjelent gazdasági munka a következő szavakkal fejez ki: «Most az urbarialis sessiot semmibe se lehet venni, mert azon senkise kap (t. i. más), mint a henye paraszt, hogy éhen ne vesszen.»² Idevezetett tehát a nagy krízis mellett a létező jobbágy-földesúri viszony. A jobbágy bizonytalanságban érezte magát a földjén. Most már nem a szabad költözködés a legfőbb probléma, hanem a szabad és biztos birtoklás. A jobbágy nem tudott alkalmazkodni a gazdasági változásokhoz. Így a jobbágytelek értéke nem emelkedett, gazdasági hozadéka nem növekedett. Ezzel járt az a körülmény is, hogy a jobbágy nem igen tudott áttérni a szemes gazdálkodásból más jövedelmezőbb ágakra. Így a földesúr a gabona árhanyatlása idején értékét veszített gabonát kapott a paraszttól, a helyett, hogy azon a birtokon is, amit a paraszt bír, mondjuk például jövedelmező juhtenyésztést űzhetett volna. A «Gazdasági Regulatiók Tüköre» szerzője ebből azt a következtetést vonja le, melyet úgy látszik sok földesúr követett. Azt tanácsolja, hogy a henye paraszt helyett inkább bárki más kapja bérletbe a földet. Mivel ilyen nézetek merülhettek fel, érthető, hogy a jobbágytelek értékesökkenése idején a jobbágy-földesúri viszony oly megoldása fenyegetett, mely a paraszt birtoktalanná válásához vezethetett volna, a magyarság végtelen veszélyére.³

¹ Az idevonatkozó szabályrendelet szerint az uraság az ilyen elbecsült telket magának nem tarthatja meg. 1816. évi 13.184. számú királyi rendelet kimondja, hogy a fennmaradt telkeket a jobbágyok közül lehetőleg azok kapják meg, akiknek arra a legnagyobb szükségük van.

² Udvardy János: Gazdasági Regulatiók Tüköre. 1829. 14. l.

³ Udvardynak nézeteire vonatkozólag Balásházy a következőket mondja: «Tszudálatosnak látszik előttem, hogy... nemes tulajdonságú szegény adófizetőknek telkeit ajánlja a' nagyobb jövedelem tekintetéből Udvardy Úr némelly

Térjünk vissza azonban a Hitelre. Legelőször is az tűnik fel, hogy Széchenyi a jobbágy kiűzése ellen foglal állást. Tehát a Hitel a jobbágy-földesúri viszony olyan likvidálását kívánja, mely nem jár együtt a jobbágy tönkretételével. Nem nehéz belátni, hogy itt politikájának általános iránya: a jogos méltányosság, a szigorú igazságosság egyetemes érdeke vezérelte.

Azt már láttuk, hogy a jobbágyviszonynak a jobbágy tönkretételével történő rendezése ellen kikelt. Azt kell a következőkben megvizsgálni, hogy a Hitelben kifejtett nézetével a jobbágy-földesúri gazdasági viszony, szóval az eddigi gazdasági berendezkedés tökéletes megszüntetését célozza-e. Minderről meggyőződhetünk, ha a Hitelnek a robotról és a dézsmáról szóló alfejezeteit áttanulmányozzuk.

A robot tudvalevőleg a jobbágy munkaszolgáltatása földesura számára. Ez azáltal válik nagyjelentőségűvé, hogy a földesúrnak olyan munkaerőt jelentett, melyet az saját kezelésében lévő birtokán is felhasználhatott. Korunkban a Mária Terézia által 1767-ben behozott urbarium mindazon jobbágy számára, kinek egész jobbágytelke volt (azaz nagy általánosságban szólva 16—40 hold szántóföldje, 6—12 hold rétje és 1 hold belső fundusa, hol a legelők osztatlanok) 52 munkanapot állapított meg évi robotul, ha a földesúr számára saját ökrével és kocsijával dolgozott.¹ Szolgálhatott azonban ú. n. gyalogmunkát is, mely esetben munkaszolgáltatásának 104 napot kellett kitennie. A jobbágy-földesúri viszony: gazdasági viszony, melyben a felsőbb hatalom sokszor a gyöngébb réteg, az adózó jobbágy érdekeit képviselte. Különböző szabályzatok keletkeztek (urbarium, országgyűlési törvények, udvari rendeletek), melyek mind azt tartották szem előtt, hogy e robotmunkánál a földesúr gazdasági szüksége és a jobbágy jogos érdekei lehetőleg kielégítést találjanak. Tudvalevőleg a mezőgazdaságban a mezőgazdasági munka egyes hónapokban halmozódik, télen viszont gazdaságilag inaktív idő áll be. Az urbarium szerint tehát a jobbágmunkának legalább egynegyedét a téli hónapokban kell elvégeztetni.² Viszont a földesúr érdekében lehetővé teszi, hogy kaszáláskor és aratáskor a jobbágy

részben Zsidókkal elfoglaltatni.» (Balásházy, Tanácsolatok stb. Sáros-Patak, 1829. 112. l.) A XIX. század-eleji mezőgazdasági krízis gyakran a magyar parasztnak mint faji értéknek és a földesúr anyagi szempontjainak összeütközésére vezetett.

¹ Urbarium. III. § 1.

² Urbarium. III. § 6.

munkaszolgáltatása kétszeresen legyen igénybe vehető, tehát ezekben a hetekben a heti egynapi munkaidő kétnapi lehessen. Sőt a havi négy-napi munkaidőt is meg lehet kettőzni abban az esetben, ha a jobbágy messzebb lakik a munkahelyétől, semhogy egy fél nap alatt az utat oda-vissza megtehetné. Így tehát az erős munkaidő idején a jobbágy egyik héten 4 teljes napot köteles a földesúr részére dolgozni (beleértve természetesen az utat oda-vissza). Ám a másik négy-napi munkát csak a rákövetkező héten köteles elvégezni, így tehát a nyolc-napi munkát két hét alatt, de nem egyfolytában tudta teljesíteni.¹

A tized (melyet Széchenyi dézsma néven tárgyalt) a jobbágy terményszolgáltatása volt. Ez tulajdonkép egy kilenced rész volt a jobbágy összes terményeiből és állataiból (kivéve a selyemhernyót) évente földesura számára. Az urbariumok, melyeket jobbágy-földesúri viszonyt szabályozó törvényeknek vélhetünk, főleg a behordás kérdését szabályozták. A termés kilencedének behordásáról itt bőven nem szólhatunk, csak azt jegyezzük meg, hogy ha a földesúr a kilencedet nem hordatta be kellő időben, úgy az időjárás viszontagságainak kitett termés könnyen elpusztulhatott. Tehát a törvény azt írja elő, hogy ha az egész termésből a kilenced kiválasztása nyolc napon belül nem történt meg, úgy a jobbágy termését hazavihette, a földesúrnak járó részt a földön hagyva.

Ezek az intézkedések egyúttal szabályozták a jobbágy felmondási jogát, szoltak a robot és a dézsma készpénzzel történő megváltásáról s tán a legelő kérdéséről eltekintve, a jobbágy-földesúri viszonyt a lehetőséghez képest szabályozták.

Széchenyi nem elégedett meg a jobbágy-földesúri kapcsolat bármily humánus szabályozásával. Ő tovább haladt. Ő magát a jobbágy-földesúri gazdasági viszonyt akarta megváltoztatni.

A jobbágy-földesúri gazdasági viszony a modern gazdaságtörténelem szemében nem más, mint a természetes gazdaság korában talán egyedül lehetséges módon szabályozott kapcsolat a földesúr és a paraszt között. A földesúrnak saját kezelésű földje számára munkaerőre, illetve saját háztartása számára terményre van szüksége. Mindezekért nem adhat pénzt abban a korban, midőn a pénzforgalom korlátozott. Ugyancsak e pénzforgalom hiánya az oka annak, hogy a paraszt nem igen vásárolhat földet s évi bért sem fizethet annak bérléséért, de cserébe rendelkezésre bocsáthatja a földesúr számára

¹ Urbarium. III. tételi alapján.

azért a földért, amit használ, munkaerejének és termésének egy részét. A birtokos és paraszt közti kapcsolat tehát a pénz lehetséges eliminálásával van megteremtve. Épp ezért egy egykorú magyar gazdasági irat a legmodernebb gazdaságtörténeti felfogásnak megfelelően határozza meg a jobbágy-földesúri viszonyt, amikor azt mondja, hogy «a' Jobbágyság a' mi Hazánkban a' Haza gazdálkodása szerint felállított olly Szerződés, melly szerint egy részről a Földes-Ur köteleztetik a Földnépének, az élelemre megkívántató elégséges Föld, Rét, Legelő, Házhely és Fajészásnak (faizás) a' szabott mérték szerint minden pénz nélkül való kiadására: más részről pedig a' Jobbágyok is, ezen haszonvételekért bizonyos Rendtartás, és Urbariomi tartozás alá rekesztetnek».¹

A Hitel, midőn a jobbágy munkaszolgáltatása és a terményátadás ellen nyilatkozik, tulajdonképpen a jobbágy-földesúri viszonyt akarja megszüntetni. A jobbágy-földesúri viszony lényege ugyanis épp a munka és a naturális szolgáltatásban rejlik. Amidőn Széchenyi rámutat arra, hogy a munkaszolgáltatással igen sok munkaerő megy kárba és hogy e helyett bér munkát kell behozni, midőn továbbá azt hangoztatja, hogy a terményszolgáltatás a paraszt szorgalmát veszélyezteti és a sorok közt az olvasható ki, hogy a paraszt pénzt szolgáltatson, akkor talán alapjában még nem támadja meg a jobbágy-földesúri viszonyt. Igazában akkor fordul vele szembe, mikor a jobbágynek biztosítani akarja nemcsak azt, hogy terményszolgáltatását és munkaszolgáltatását készpénzszolgáltatásra változtassa át, ami végtére is Széchenyi korában már gyakran előfordul, hanem hogy ő maga is bír hasson földet. E három tényező (bér munka, földbérlet pénzzel és szabad bírási képesség) behozatalával Magyarországon nem lehetne többé szólni jobbágy-földesúri gazdasági rendszerről. Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy a gazdasági viszonyoknak e megváltoztatása egyszersmind a jobbágyság felszabadítása lenne. A «jobbágyság felszabadítása» politikai fogalom, míg az előbbi gazdasági. A Hitel pár helyütt enyhíteni akar a jobbágy adózásán, de azontúl nem szól semmit a jobbágy politikai felszabadításáról. A Naplók alapján világos, hogy Széchenyit a politikai óvatosság vezérelte, midőn e kérdés felvetésétől tartózkodott. Tudjuk a Naplókából, hogy ő Magyarország szabadságát el sem tudta képzelni a paraszt szabadsága nélkül. Ez azonban a politika területére

¹ Nagyváthy János: Magyar Gazdatiszt, 1821. 118. l.

vág, melyről ő e munkájában nem akart bővebben szólni. Nemes lelke szíven viselte a parasztság sorsát és felismerte azt a hihetetlen veszélyt, mely a magyar jobbágyságot a züllött gazdasági állapotok idején a földesurak regulációs politikája részéről fenyegette. Mivel ő maga is hivatkozik arra, hogy a bécsi udvar állott szemben e törekvéssel, talán szabad az olvasót egy jelenségre figyelmeztetnünk. A közvélemény joggal ismeri el annak a ténynek nagyarányú jelentőségét, hogy a jobbágyság politikai felszabadítását Kossuth szorgalmazván, a magyarságnak, a magyar nemzeti politikának nyerte meg a parasztságot, a magyar fajiság e nagy értékét, melyet különben talán a bécsi udvar használt volna fel politikai célokra. Ez Kossuthnak elévülhetetlen érdeme marad, melynek jelentőségét nem csökkenti az a körülmény, hogy ő csak politikai pályája vége felé fordult a parasztsághoz, mint ezt újabb társadalomtörténeti kutatás megállapította. Ám ezzel szemben figyelmessé kell tenni a közvéleményt arra a jelenségre, hogy Széchenyi igen tiszteletreméltó faji szempontoktól és a politikai méltányosság elvétől vezéreltetve, szintén ki akarta szabadítani a parasztságot abból a helyzetből, hogy mindent a bécsi udvartól várjon. Fellépése előtt a «regulációs» — azaz a birtok szabályozásának örve alatt a jó földet elvevő — politika ellen csak az udvar, illetve a magasabb hatóság nyújtott menedéket, miről felterjesztések, udvari akták tömege tanuskodik. Ugyan csak az udvar volt az, mely méltányos rendeletek kiadásával fáradozott a birtokszabályozási eljárás megváltoztatásán.¹ Talán nem becsüljük túl Széchenyi idevonatkozó nézeteinek hatását, mikor arra vezetjük vissza azt, hogy a gazdasági viszony rendezésénél nemsokára méltányosság vezérli a magyar rendeket. Természetesen itt Széchenyi más munkáinak hatása is figyelembe veendő, — de azon ellenállás, mely a Hitelnek a parasztságra vonatkozó része miatt kifejlődött, azt bizonyítja, hogy művének e része mindenestre igen nagy feltűnést keltett. Ez nemesak a miatt következett be, mert őt félreértve, benne a birtoklási rend felforgatóját látták, holott ő ennek a birtokváltoztatásnak csak a lehetőségét akarta megteremteni (szabad bir-

¹ Az udvarnak voltak meg a reális lehetőségei arra, hogy a helyzeten segítsen. Természetesen egyes felvilágosult rendi politikusok is észrevették ezt a folyamatot. «Az Urbarialis Regulatiók szünet nélkül fogyasztják a Contributionalis fundust» — állapította meg az 1825/27. országgyűlésen a soproni követ. (Országgyűlési Napló, II. kötet, 468. l.)

toklás, tehát szabad vétel), hanem azért is, mivel a reguláció elítélésére súlyos szavakat talált.

[Milyen módon akarta tehát Széchenyi a jobbágyság anyagi helyzetét megjavítani? A felelet: annak a jobbágy-földesúri viszonynak az eltörlésével, amely a valóságban úgyis összeomlóban volt. A követendő út pontos megállapításánál azonban a Hitelben sajnálattal nélkülözzük a szabatos állásfoglalást.] Talán oly természetes volt előtte a méltányosság politikai rendszere, a kölcsönös megegyezés lehetősége, hogy feleslegesnek vélte a bővebb kifejtést. Kétség sem fér ahhoz, erről későbbi nyilatkozatai s a Hitel egyes indirekt tartalmai is tanuskodnak, hogy ő azt a nyugodt, kompromisszumos utat akarta választani, melynek menete talán a következő. A jobbágy maga is vásárolhat a földesúrtól birtokot. Amennyiben bérli vagy bérel saját birtokához, úgy azért pénzzolgáltatást kell adnia, de semmi esetre sem jövedelme arányában terményrészesedést. Viszont a földesúr is pénzzolgáltatással elégítse ki azt, aki dolgozik nála. Ismételjük, ez a felfogás csak következtethető a Hitelből (megerősíti a «Világ»), de sajnos, a munka mindezekről határozottan nem szól. Így tehát könnyen felmerülhetett, szinte jogosan, az a vád, melyet Dessewffy hangoztatott.¹ Szerinte Széchenyi nem csupán a jobbágy-földesúri viszonynak a pénzgazdálkodás elvei szerinti átalakítását célozta, hanem egyszersmind a jobbágy eddigi kötelezettségeivel kezében lévő birtokát teljesen a jobbágy tulajdonába akarta juttatni anyagi kárpótlás nélkül. Ilyen felfogások szerint Széchenyi a birtoklási rend felforgatója. Ez tévedés. Ő nem ezt akarta. A Hitel nem akar a birtoklási rendben erőszakos változást, hanem azt a *lehetőséget* akarja megadni a jobbágyságnak, hogy birtokot szerezhessen, vehessen. Ennek következménye az anyagi meggazdagodás. Az anyagilag meggazdagodott paraszt azután vásárol iparcikkeket, megindítja a

¹ «Taglalotadban semmi többször nem fordul elő 's annyi lapot nem foglal, mint illetén okoskodásid, hogy kárpótlás nélkül a Dézmát, Robotot 's a 't. eltörleni legnagyobb igaztalanság lenne“, úgy annyira, hogy ezen két szó k á r p ó t l á s — mert mulatságból más által megolvastatám — huszonhatszornál többször fordul elő munkádban. Én erre csak azt mondom: 'tökéletesen egyetérték Veled, hogy kárpótlás nélkül a' Dézmát, Robotot 's a' t. eltörleni legnagyobb — 's hozzá teszem — szinte mennyekbe kiállító igaztalanság lenne'... úgy szólván rablásnak itélném, ha egy szabad magyar birtokos, kinek — mint sokat tudok — szinte semmi egyebe nincs, Dézmán, Roboton 's a' t. kívül, mindenikből kivetkeztetnék.» Széchenyi: Világ. Akad. kiadás, 89. l.

hazai ipart, amely végső eredményében hatalmas fogyasztótábor eredményez, a termelő hasznára szolgál.

Széchenyi politikailag a jobbágyiség felszabadításának volt a híve. Erről a Hitel nem tesz említést. Gazdaságilag a jobbágy-földesúri viszonyt akarja megváltoztatni. Ezt világosan kifejezi. Nem akar azonban a birtoklásban erőszakos változást, ám művében ennek a kifejtése hiányzik. Ez a Hitel kétségtelen legnagyobb fogyatékos-sága, mert támadási felületet nyújtott és felbőszítette azt a föld-birtokos-réteget, amelyiknek java különben mindig Széchenyi szeme előtt lebegett s melynek a jobbágy-földesúri viszony korszerű, tökéletes átalakulásából, de nem egyszersmind a birtoklási helyzet erőszakos felforgatásából, haszna származott volna. (Ami Dessewffynek azt a támadását illeti, hogy Széchenyi javaslatai a mezőgazdasági munkáskérdésben krízist jelentenének, azzal itt nem foglalkozhatunk.)

A jobbágy-földesúri viszonyt tárgyaló részében a Hitel azt a dialektikát teszi magáévá, amely a fiziokrata irodalomból elterjedve Európaszerte közismert volt, s amelyik Magyarországon is a szellemi mozgalmakban nem egyszer előfordult.

Ő maga is hitt a fiziokraták elveiben. 1823. június havában egy munkából kijegyzi, hogy nem a szabadság hiánya az, mely a külföldi parasztságot veszélyezteti, hanem a földbirtok nembírása. Megjegyzi, hogy e megállapítás a magyar parasztságra is találó. A szabad birtok és az egyéni gazdálkodás dicsőítése a fiziokraták hatása alatt terjedt el. Ők mindig a természeti rendre hivatkoztak és az elromlott állapotokkal a természeti rendet akarták szembeállítani. E természeti rendet viszont az Isten által az emberekbe oltott ösztönökből és szükségletekből vezették le. Ezek közül legfontosabb az önfenntartás ösztöne, melyből következik, hogy az ember önmagát és az emberi nemet fenn akarja tartani. Elfoglalja tehát a földet, mert csupán annak megmunkálása teszi lehetővé az emberi nem fenntartását. Ezért igazolt, természetes, természeti jog az a jog, hogy a földet elfoglalhassuk. Ám ebből következik, hogy a földet bírhatjuk is. A természeti, az isteni igazságosságtól függő szisztéma igazolja tehát a tulajdonjogot mindaddig, míg az az ember fenntartására szükséges. Mivel azonban e gazdasági tevékenység egyének és nemzetek szerint különböző, ezért a föld bírásának kezdetbeli egyenlősége később egyenetlenséggé változik. Ez tehát nincs ellentmondásban Isten világrendjével. A tulajdonjog a fiziokraták szerint a társadalmi rend alapelve. A fiziokratizmus az egyéni tulaj-

dont fontosnak tartja épp a gazdasági tevékenység szempontjából. A szabad birtok és a gazdasági tevékenység között kapcsolatot fedez fel.

A fiziokratizmus e gazdasági optimizmusában Széchenyi is osztozott. A Hitelben hivatkozik egy helyütt Youngra, ki a fiziokrata eszmék egyik legkiválóbb képviselője volt.¹ Eredetileg a fiziokratizmus Franciaországban azokat a szolgáltatásokat akarta a paraszt válláról levenni, melyekkel az a királynak tartozott. Így akarta a nagybirtokos-osztály elérni, hogy az állami terhektől szabadulva, a jobbágy jobban szolgáltatthassa kötelességeit vele szemben. E jobbágyi kötelességek azonban azidőtájt járadékszerűek voltak az abszistentista és az udvarban tartózkodó gazdag földbirtokosokkal szemben. Azok a fiziokrata támadások, melyek eredetileg ezt a királynak szóló jobbágy munkát érték, a XIX. század elején Európában már mindenütt egyetemes tételekké alakultak át, melyek alkalmasak lehettek általában a jobbágy-földesúri viszony megváltoztatására. Így például Széchenyi okoskodásában szinte szószerint azokat az érveket fedezhetjük fel, melyeket Turgot hangsúlyozott. A különbség csak az, hogy Turgot az ingyen útesinálásról szól, tehát egy állami feladatról, és ott panasolja el, «hogy elvesztik a parasztok a nélkül, hogy abból az állam vagy pedig a földesúr számára a legkisebb előny származna, idejük... igen nagy részét... Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a robotmunka két, sőt gyakran háromszor annyiba kerül, mint amilyen értékes az, amennyibe ugyanazon munka bérfizetés esetén kerülne».² Széchenyi így szól: *«a' mi pedig a' kézimunka veszteségét illeti, melly izzzonyu az minden esztendőben! Megengedem, hogy... robot által kétharmad rész munka nem vész el... Vegyünk azért számításunkban csak egyharmadnyi veszteséget 's hogy annyi elvész, tán még az se tagadná, ki a' robot feltalálója volt... Hát még az ingyen útesinálásnál, mellyre gyakran 4—5 mérföldről hajtatik az adózónép, és sokszor más 4—5*

¹ Young: Political Arithmetic, London 1774. című műve első könyvének negyedik fejezetében szól a tizedről. Amit ő ott az angol egyházi tizedről megállapít, azt idézi Széchenyi a Hitelben a dézsmával kapcsolatban. Young szerint az összes jobbágyszolgáltatások közül a tized a legkárosabb a földművelés számára. Szerinte a természetben szedett tized elveszi a paraszt kedvét attól, hogy földjét nagyobb szorgalommal művelje. Széchenyi Young irataiból eredeti forrásában ismerte meg a fiziokrata tanokat.

² Idézve: S. Sugenheim: Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft, St. Petersburg, 1861. c. művében, 157—158. l.

mér földről visz egy dézsá kövecsét, 's a' t. mennyit vesz a' köz gyarapodás !»¹ Mindez a robotra vonatkozik; a dézsmánál, tehát a terményszolgáltatásnál nyíltan kimondja, hogy egy határozottan fiziokrata író, Youngot idéz. Az előbbi esetben szó sem lehet Turgot közvetlen hatásáról. Itt csak a fiziokrata elvek nagyarányú elterjedéséről beszélhetünk.

Ha a Hitel gondolatait Széchenyi naplófeljegyzéseivel egybevetjük, azt tapasztaljuk, hogy Széchenyi sokkal radikálisabban gondolkozott a parasztság helyzetét illetőleg, mint ahogy a Hitelből következtethető lenne. A Hitelnek e parasztságra vonatkozó gondolatai a maguk összefüggésében nagyrészt kizárólag a jobbágy-földesúri gazdasági viszonyra vonatkoznak. Okfejtéseiben és érvelésében a Hitel inkább a földesúr helyzetéből indul ki, s azt bizonyítja be, hogy magának a földesúrnak érdeke a jobbágy-földesúri viszony korszerű gyökeres átváltoztatása. E mellett súlyos szavakban ostorozza azokat a visszaéléseket, amelyek a jobbágy-földesúri rendszerben az úr részéről történnek. Ezek a «praxisok» jelentkeznek a legeltetésben, hol a földesúr lassanként kiszorítja minden legelőből jobbágyit, az útszínálásban, ahol 14 napra idegen tájakra hajtják el a szegény parasztot, «s ott bitangképp jobbára esztelenül 's így hiába pazérlott munka közt marháját legelő hija miatt romlani 's veszni látja»,² ha az utat elkészítette, vámot önmaga fizet rajta, a forspontozásban a jobb lovas jobbágy földesúrnak vagy tisztjeinek ingyen szolgáló kocsisa lesz. Ám e mellett említést tesz — alig egy-két mondatban — olyan témákról is, melyek lelkét nagyon foglalkoztatták s melyek már túlhaladják a jobbágy-földesúri gazdasági viszonyt s a politika területére vonatkoznak. Idevágó véleményei párszavas mondatokban nyernek kifejezést. Megemlíti, hogy a jobbágy a vármegyeház építésében legtöbbször a legnagyobb terhet viszi, mely hely pedig számára néha nem egyéb «kínzó helynél»; továbbá megemlíti, hogy az országgyűlésen «... az, ki a' költségeket viseli, repraesentálva nincs...»³ Miután megemlített más kérdéseket is, azzal tér ki a további tárgyalás elől, hogy «arrul most inkább hallgatok», de azt megjegyzi, hogy a közvetett adók inkább a parasztot sújtják, mint a földesurat... Ime tehát a politikai kérdéseket igen röviden, pár szóval érinti csak, ugyanakkor, midőn a jobbágy-

¹ Hitel 349. l.

² Hitel 472. l.

³ Hitel 472—473. l.

földesúri viszony átalakításának szinte fejezeteket szentel. Ennek az az oka, hogy nem akarta ezeket a fontos politikai kérdéseket megbolygatni. De már e megjegyzéseiből az derül ki, hogy sokkal radikálisabban gondolkozott, mint sok kortársa. Hát még ha Naplót olvassuk!

Ha ezeket lapozzuk, úgy találjuk, hogy eredetileg a szabadság eszméi vonták rá figyelmét a magyar parasztságra s annak helyzetét a liberalizmus szempontjából tárgyalta. Midőn arra a kérdésre akart feleletet nyerni: «vajjon szabad ország-e Magyarország?» állandóan arra gondolt, hogy a magyar paraszt nem szabad, ezért nem lehet beszélni az igazi liberalizmusról. «Vajjon szabad ország-e hazánk — teszi fel magának a huszas évek elején a kérdést. — Nem! A nemes ember szabad, a paraszt rabszolga.» Sokan vannak nálunk, fejtegeti máskor, akik szerint olyan szabadság, mint Magyarországon, sehol a világon sincs. Ezek — írja Naplójában — megfélemlenek a parasztról. Egyszer meg úgy vélekedik, hogy nevetséges csíny lenne, ha egy magyar vérét ontaná a szabadságért, hisz a magyar földesúr szabadsága csak abban áll, hogy a parasztot verheti...¹

E gondolatokból a Hitel keveset tartalmazott. A jobbágy-földesúri viszonyról szólva, vagy akár pár mondattal a paraszt politikai helyzetéről megemlékezve, a Hitel már nem a liberalizmus eszméit s érveit alkalmazza.

IV. A Hitel magánhitelügyi koncepciója.

(A Hitel az agrárhittel foglalkozik. Véleményét élményi elemek alakították ki. A Széchenyi-korabeli mágnás jelzálogműveletek nagy hatást gyakoroltak a Hitel szerzőjére. A magyar hitelviszonyok kialakulásának történeti előzményei. A Széchenyi-korabeli hitelkrízis s a hitelforrások átalakulása szükségessé tette a magyar hiteljog átalakítását.)

Tekintélyes külsejű tőzsérek, előkelően öltözött bankárok szállnak meg egy jóhírnevű német vidéki város fogadójába. Egy-két napi ottidőzés után kifizetik számlájukat s a postakocsi tovaröpti őket. A ház becsületes szolgálói azonban nemsokára a szállótulajdonoshoz siettek. Gyönyörű magyar főúri címerrel díszített s kuponos íveket tartalmazó papírlapokat hoznak magukkal, melyeket az eltávozott

¹ Napló, II. 101. l.; 609. l.; 363. l.

vendégek szobájában találtak. Átadják a tulajdonosnak, ki — miután a német szöveget elolvasta — sejti, hogy ezek az állami kötvények mintájára készült magánkölcsönök, záloglevélkibocsátások részlet-kötelezvényei. Harminc darab maradt ott, 1000 ezüst forintos értéket tüntet fel mindenik darab részkötelezvény, partialis obligatio, melyen elolvasható, hogy melyik előkelő bécsi banknál van elhelyezve a főadósságlevél, közel 1 millió ezüst forint értékben. Ott vannak a partialison a kölcsönügylet feltételei: 1828-tól kezdve a magyar mágnás kötelezi magát az évi kamatok fizetésére s a törlesztési terv betartására, melyet a részletkötvények tulajdonosai a bécsi cégnél felvehetnek, mert ez csak a közvetítő szerepét játssza. Amíg a szállodás e sorokat olvassa s egyre nagyobb tisztelettel tartja kezében a 30.000 forintot érő papirostömeget, lovas közeledik s talán épp akkor száll le lováról, midőn a gazda szekrénye mélyébe akarja elzárni a papírokat, hogy megőrizze őket addig, míg tulajdonosa jelentkezik... Ám betoppan a lovas, akinek arca a gazda előtt ismerős, hisz oly gyakran volt a szálló vendégeinek társaságában, noha nem lakott ott. Még pár órával ezelőtt, az elutazásnál is velük látta. Nem csodálkozik tehát, hogy az otffelejtett magyar papírok iránt érdeklődik. Azt hiszi, hogy a társaság visszaküldött tagja. Ámbár egy-két mondatban kifejezi csodálkozását a felett, hogy az Úr 1829. esztendejében valaki ilyen nagy vagyont könnyelműen elhagy, — nemsokára mosolyogva nyújtja át az értékes kötvényeket s büszkén hallgatja a köszönő szavakat, melyeket a hamarosan lovára pattanó férfi a fogadó becsületes jó hírnevéről mond... Ám pár óra múlva külön postakocsin jönnek vissza az eltávozott lakók. Izgatottan keresik a tulajdonost s az otffelejtett papírokat követelik vissza. Az ámuló szállodás hasztalan erősíti, hogy már kiadta őket egy ismeretlennek, kiben közeli hozzátartozót vagy üzlettársat sejtett. «Ismeretlen kalandor lehetett ez», erősítik a volt lakók, ki egyszer-kétszer gyanús üzleteket ajánlott nekik, de azt sem tudják, kicsoda ez az ember, ki kihallgatta kétségbeesett beszélgetésüket s gyorsan visszavágta — úgy látszik — gyors lovon, míg ők postakocsit kerestek... A vitatkozás egyre hevesebb lesz s a tulajdonos lelki szemei előtt már egész víziója perdül le a botránynak, mellyel a volt lakók fenyegetőznek s mely a féltett kincset fenyegeti, a szálló évszázados jóhírnevét. Sápadt ajkai már egyezkedést ajánlanak. A vitatkozás lassanként elesöndesül s az izgatott mondatok helyett számösszegek hallatszanak. A fogadós még szinte szerencsésnek érzi magát a szerencsétlen-

ségben, hisz a becsületes utasok hajlandók elállni aránylag csekély összegért a feljelentéstől. Hajlandók várni arra, hogy a bűnöst a vendéglős óvatos nyomozással kézrekeríti, ha az összeg egyharmadát megkapják, melyre gyors üzlethez szükségük van. Szinte boldogan számolja le a fogadás a 10.000 forintot... Csak később tudja meg, hogy rútul becsapták s annak a bandának lett áldozata, mely már több helyen vitte végbe ezt a csalást. Cinkosok voltak valamennyien, a gyors lovas is, ki később osztozott a pénzben... Nem járt sok kockázattal a vállalkozás, mert olyan magyar papírral csapták be a mit sem sejtő vendéglőst, melynek értéke csak papíron volt 30.000 forint. A bécsi kereskedők két forintjával árulták az 1000 forint névértékű részletkötelezvényt. 60 forintot kockáztattak tehát abban az esetben, ha valamely szállodaszolga befűtött volna a papírokkal vagy ha a szállodatulajdonos nem féltette volna a szálloda hírnevét...¹

Talán ugyanezen időben történik meg, hogy egy páduai kereskedő levelet kap attól a bécsi cégtől, mellyel üzleti kapcsolatban áll, hogy peresítsen egy 2000 forintos váltót. Az adós ugyanis, írja a bécsi levél, most Páduában tartózkodik s félő, hogy megint nyoma vész. Az olasz kereskedő maga elé idézi az adóst s figyelmezteti a szigorú váltótörvényre. Hasztalan akar eltávozni most már az adós, váltófogság fenyegeti őt. Ám hirtelen fényesnek tűnő ajánlatot tesz. Nagy üzletkötés előtt áll, készpénzre van szüksége s el kell hagynia Páduát, hogy azonban minden zaklatástól megszabaduljon és hogy a bécsi ház se károsodhassék, hajlandó letéteményezni 10.000 forint részkötvényt a magyar Festetich-féle papírokból. Ha záros határidőn belül nem térne vissza, vagy nem fizetne, el lehet adni a papírokat. Így nem érheti károsodás az osztrák házat. A páduai committens vissza is adja a váltót a távozó kereskedőnek, ki elhagyja Páduát zavartalanul. A derék olasz boldogan írja meg Bécsbe, hogy az ügyet milyen szerencsésen intézte el. Nagyot néz azonban, mikor a választ olvassa: 10.000 forint névértékű, 1828-ban kibocsátott Festetich-féle papír bécsi tőzsdei értéke 25 forint... Ilyen összegért adott át egy 2000 forintos váltót s hagyta menekülni az adóst messze határba...²

¹ E leírás alapja a «Die Kehrseite der modernen Finanz-Operationen: mit besonderem Bezug auf die Ungarischen Privatanleihen mittelst Partialobligationen» c., 1832-ben Heidelbergben megjelent munka egy-két adata.

² Idézett munka 83—84. l.

Ha egy pillantást vetünk az 1825–1830-ig tartó időre, azt látjuk, hogy közel 10 millió névértékű magyar partialis cirkulál a magyar és külföldi pénzpiacra, melyekkel a huszas évek végén, leszámítva gróf Esterháznak régi és szolid hitelműveletét, a fentiekhez hasonló gyanús manipulációk történnek. Gyanús már kibocsátásuk körülménye, csalások kísérik plasztizálásukat, elterjedésük nyomán szegény, tapasztalatlan emberek vagyonukat siratják s még a kapitalizmus e viharos krízisekkel telt légkörében is az európai s hazai felháborodás kíséri őket útjukban. Ennek oka jórészt az, hogy a névérték s a tényleges árfolyam közt hallatlan különbségek vannak. Erről meggyőződhetünk, ha idézett röpiratunk közlése alapján egy táblázatba foglaljuk az adatokat:¹

A kibocsátó neve	A kibocsátás összege és kelte konv. forint- ban	Egy partialis	
		névértéke	tényleges ára 1830 körül
		forintban	
Herceg Grassalkovich Antal.....	2,000.000 (1825)	1000	15–20% ²⁾
Gróf Festetich	2,000.000 (1828)	1000	2
» »	600.000 (1828)	1000	10
» »	900.000 (1828)	1000	2
Gróf Hadik Ádám József	1,000.000 (1827)	1000	5
» » » »	500.000 (1828)	1000	20
(Gróf Esterházy József szolid hitelművelete)	200.000 ¹⁾	1000	80% ²⁾

¹⁾ Kelte ismeretlen. — ²⁾ Az eredeti névérték körülbelüli %-a.

Mielőtt ezeknek a kibocsátásoknak részleteire rátérnénk, vegyük figyelembe, hogy ugyanazon időben a Monarchia költségvetése is alig 10–12-szer tízmilliós átlagokkal dolgozott s a magyar papírok névértéke, mint más adatok alapján hozzávetőlegesen kiszámíthatjuk, valószínűleg inkább több volt, mint kevesebb 10,000.000-nál! Ne felejtjük el, hogy a magyar jogrendszer alig nyújtott segítséget a hitelezőnek s még az ügy rendes kinyomozását is lehetetlenné

¹ Más kibocsátásokról szóló, de kevésbé részletes adatok alapján a magyar részletkibocsátások névértékét kb. 10,000.000 konvenciós forintra lehet becsülni a harmincas évek elején. A fenti adatokat az idézett német röpiratunk alapján állítottuk össze.

tette! A kereskedelmi életben a magyar papírok a magyarság hitelét ásták alá. Mindenütt csalás eszköze lett a magyar papír.

Több röpirat foglalkozik a visszaélésekkel. Egyik elmondja, hogy ha Bécsben a «magyar papírok» értéke emelkedett, sejtették, hogy nagy csőd van készülőben.¹ A csődbe jutott kereskedő ugyanis azzal védekezett, hogy vagyonát magyar partialisokba fektette. Kénytelen volt tehát pár száz forintért vásárolni a tőzsdén ilyen papírokat s ez a vásárlás verte fel pár fillérrel értéküket... Ilyen kétes ügyletek folytak történelmi patinájú magyar mágnások neveivel ellátott papírokkal. A családi iratok közé, a biblia lapjaiba dugva őrizték néha Németország távolabbi vidékén egyszerűbb emberek a sokágú címerrel díszített partialisokat és — mint egyik röpirat mondja — ezekhez igazodott a nép véleménye Magyarországról. Ha valahol Németországban a széles országúton, békés időkben, egy ezüsttel terhelt szekér haramiáktól megtámadtatnék, s nagyobb részint a megtámadók zsákmányává lenne, «mely patvar, mely zaj fog támadni?» — kérdi röpiratunk.²

Országúti rablókhoz hasonlíthatta tehát ezeket a műveleteket egy német röpirat, melynek Kassán a fordítása is megjelenhetett. Hangos kifakadások hallatszanak egész Németországban a magyar adósok ellen. Az ország úgy él a köztudatban, mint a nemfizetők Eldorádója.

Ne higyük azt, hogy a magyar név becsülete iránt oly fogékony Széchenyi figyelmét elkerülték ezek a szédelgések. Heves haragja — mint 1828-as feljegyzéseiből kiderül — aligha enyhébb, mint a német röpirat kifakadása. *«A haza némelly Nagyai rendtelenségek által sokaknak nem kevesebb kárt okoztak, mint útonálló tolvajok. Ha valaki pénzemet ellopja, erszényemre nézve nem sajnosabb, mint ha valaki azon pénzt, melyet neki kölcsönöztem sem annak kamatát soha nem fizeti. Consequentia: Első kötelesség jó rendbe lenni.»*³ Gazdasági racionalizmusa helyesen látta meg, hogy e műveleteknél a legtöbb esetben a magyar mágnás rendtelensége játssza a főszerepet. Ő csak eszköze fondorlatos eselszövéseknek, melyek behálózzák s kétes műveletekbe rántják bele. *«Milly kép lenne még az, 's milly fekete 's vérszín kellene hozzá,*

¹ Idézett munka 110. s köv. l.

² Idézett munka magyar fordítása.

³ Viszota Gyula: Széchenyi Hitel című művének keletkezése. Budapesti Szemle 1916. évf. Az idézett sorok 337—338. l.

ha némellyek pénz-machinatioit rendre kifesteném itt — kik mint a' kísértet az ártatlan halandót esztendőig követik, hogy egy gyenge pillantatba bűnbe keverjék, kik, mondom hidegvérrel koholt planum szerint egész nemzetségeket kirabolnak 's véreket vampyr gyanánt isszák.»¹

Ha a Hitelnek a szoros értelemben vett hitelügyi eszméit vizsgáljuk s azt a tényleges helyzettel egybevetjük, úgy találjuk, hogy Széchenyi hihetetlen reális érzékkel látta meg kora hitelproblémáit. Hogyan történhetett azonban, hogy a XIX. század elején oly jelentős szerepet játszik a magyar mezőgazdasági életben a mezőgazdasági hitel kérdése, mi okozza azt, hogy a régi hitelforrások nem tudják kielégíteni az igényeket, hogyan kerülnek új elemek a hitelezők közé, miért nem alkalmas többé a régi hiteljog a hitelezők jogainak érvényesítésére? ... Ezek a fontos problémák ötlenek az olvasó elé, ha a Hitel idevágó eszméit olvassa. Feltétlenül a kor eseményeiben kell ennek okát találni, feltétlenül valami nagyszabású gazdasági változásra kell gondolni. Ezekre leszünk a következőkben tekintettel. Vizsgálódásainkban a Hitel tartalmaiból fogunk kiindulni. Lássuk tehát, milyen fontos tételeket tartalmaz a Hitel magánhitelügyi rendszere.

E rendszerben három mozzanat különböztethető meg. 1. *Széchenyi munkájában a mezőgazdasági hitelről van szó s a szerző azt állapítja meg, hogy a magyar földbirtokosnak nincs hitele.* 2. *A hitel hiányát (a bankok hiánya mellett) javarészt a magyar magánjog fogyatékoságának tulajdonítja.* 3. *A hitel megteremtésének érdekében a váltótörvénykezés behozatalát sürgeti. Ezt annál inkább sürgetőbbnek tartja, mert az eldurvult hitelügyi viszonyok már a lakosság moralitását veszélyeztetik.*

A Hitel pár jellemző mondatával megvilágíthatjuk ezt a hármas tagozódású rendszert.

Ha egy földesúrnak *«pénzre van szüksége*, minden jószági mellett is ugyan kaphat-e törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk ki nem kénytelen termését, gyapját 's a' t. bizonyos időszakonként, sőt némellykor még idő előtt 's árán alul is eladni. S hánynak ... legömbörödése első kezdete s oka nem egyéb volt, mint egy pár ezerre való szüksége, mellyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de mellyet rendes és világos Hitel híja miatt csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindég pénzben szűkölködik, 's kinek kincse maga előtt

¹ Hitel 304. l.

mindig el van zárva.»¹ E sorokból is világosan kiderül, amit különben a Hitel egész rendszeréből is sejthetünk: a *mezőgazdasági hitel* hiánya játssza a munkában a főszerepet. Ezért képtelen a magyar földbirtokos birtokot szerezni s főleg a birtokot a kor gazdasági követelményeinek megfelelően instruálni. «Ha idő volna egy jószágot visszaváltani, vagy egy familiabelit megtartani, bár adósság jószágunkat nem terheli is, pénzt hihető nem kapunk, vagy bőrünket nyúzzák... Ha jó alkalom fordulna elő jószágot szerezni, vagy az ősieket nagy 's bizonyos nyereségre instruálni lehetne, vallyon tehetjük 's eszközölhetjük e, kapunk e arra olly könnyen 's bátorsággal, mint azt birtokunk 's vagyonunk szerint találni kellene, elégséges pénzt?»² Ennek a produktív hitel hiányának a következménye, hogy «senki nem jobbíthatja földeit olly mértékben, mint természet szerint lehetőleg kellene lennie». Ez az oka annak, hogy ha a magyar gazda sorsához képest élni s egyszersmind jószágit javítani is óhajtáná, «most vagy egyik vagy másíkbul ki van rekesztve».

Nem elégszik meg azonban azzal, hogy a mezőgazdasági hitel hiányát megállapítja, hanem e hiány okait is feltárja, melyeknek megismerése egyszersmind a javítás útját is megmutatja. A legnagyobb hiba abban rejlik, hogy a földbirtok nem nyújt kellő hitelbiztosítékot. Ezért nem adnak, nem adhatnak sem a külföldi, sem a belföldi kapitalisták kölcsönt a magyar földesúrnak. Pedig «nálunk sok ember jószívvel adná pénzét 5 's 6 tal 100 tul, ha tőkepénze fenekeken, nem levegőn, hypothekán 's nem hypothesisen állhatna».³ Azonban nálunk nemesember jelzalogra nem kap kölcsönt, mivel a nemesi ingatlant nem birtokolja biztosan. Ami a «hypothekát illeti, ne gondoljuk, hogy az igazán mienk legyen, amihez mindig csak holnap s tán soha vagy igen későn juthatunk. 'S továbbá vegyük tekintetbe, hogy adott hypothekánkat — bár aztán igen felséges — a' külföldi legközelebbi szomszédságunk beli pénzesek olyasnak általjában elismerni nem akarják: ezen állításomat azon számosak legjobban bizonyíthatják, kik pénzt kerestek kint, de magoknak, — mert mások számára volt elég a ládában — nem kaptak».⁴ A hitelhiány másik oka az, hogy adóssági törvényeink nem elégítik ki a hitelezőt. Hosszú

¹ Hitel 301—302. l.

² Hitel 303. l.

³ Hitel 301. l.

⁴ Hitel 341. l.

időbe kerül a pereskedés. Igaz, hogy valaki azt vethetné ellen, hogy az adóssági pör, a «liquiditási debítipör elvégződik hat esztendő alatt». Széchenyi kételkedik abban, hogy hat év alatt be lehet fejezni Magyarországon egy világos adóssági pört. De ha ez így is lenne, ez az idő is sok. Azután meg különböző perorvoslatokkal még az adóssági pör befejezése után is tovább lehet húzni az ítélet végrehajtását. Ezért ne csodálkozzunk azon, hogy nincs hitelünk, hisz «ha teszem tőkém, a mi mindenem, 1830-ban adom ki, s több esztendőig kamatját, sőt hírét se kapom... s végre 1835-ben éppen egy esztendővel a szerencsés executió előtt meghalok; vagy ha életben maradok is, az adós a törvényes foglalatást ellenállással hátráltatja s ha az új galiba után az ítélet végrehajtatott, az elfoglaltat, mely még kérdés mikép kamatozna, ismét erőszakosan visszaveszi 's a' t.»¹

Ezen az áldatlan helyzeten csak a magyar magánjog gyökeres átalakításával lehet segíteni. Midőn a jogi helyzeten javítani akar, hangsúlyozza, hogy az ő idevonatkozó reformjait «igen könnyen kivihetni a' nélkül, hogy akár a' törvényekkel, akár valamelly fontos politikai tekintettel összeütközzenek». Valóban Széchenyi nem tesz indítványt a Hitelben az ösiség eltörlésére s nagyon óvatos mindazon nyilatkozataiban, melyek esetleg az ingatlan nemesi birtokok örökös eladásával kapcsolatosak. Így a Hitelben ajánlott eszközök nem eliminálják azokat a hátrányos következményeket, melyek a birtok biztos birtoklásának s elidegeníthetésének hiányából következnek. Széchenyi óhaja a váltó- és kereskedelmi törvényszék behozatalában összpontosul, de ennek a váltótörvénykezésnek illetékességét a nemesi vagyona s birtokra is ki akarja terjeszteni, abban az esetben, ha a nemes adós ennek a bíróságnak aláveti magát. A váltótörvénykezés alatt elsősorban gyors igazságszolgáltatást ért. Másodszor azt javasolja, hogy a bíróság ítéletei után a nemesi birtokot el lehessen árverezni, nem pedig — mint eddig szokásban volt — a nemesi birtokot természetben átadni becsérték szerint a hitelezőnek. Természetesen azt is követeli, hogy az új rend értelmében az elárverezett birtokot semmiféle jogász vagy erőszakos eszközökkel ne legyen szabad visszafoglalni. Azoknak, kik ezen intézkedések életbeléptetésétől a magyar nemesi előjogok csorbíthatatlan fenntartását féltik, Werbőczy híres tételeinek analízisével² mutatja meg, hogy aggodalmuk

¹ Hitel 341. l.

² Hitel 422—423. l.

nem helytálló. Érvelései közben a magyar jognak azon paragrafusaira hivatkozik, melyek megengedik, hogy a magyar nemes alávesse magát külföldi váltóbíróságok ítélkezéseinek. «Ha e' mellett a' nemesi szabadság csorbulást nem szenved, hogyan szenvedne csorbulást ön-hazánkban felállítandó cambio-mercantilís — váltó-kereskedési — bíróság által?»¹ Úgy hiszi tehát, hogy ezek az ellenvetések a törvények iránti merev ragaszkodásból, az újítástól való borzadástól származnak s kifejti dialektikáját a törvények megváltoztatása érdekében, melyről tüzetesen szólunk később. A másik ellenvetés a famíliák konzerválásának óhajából ered. Ez az ellenvetés sem helytálló, mivel a tapasztalat épp azt mutatja, hogy a famíliák pusztulását a laza adóssági törvény okozza, mely a legnagyobb famíliákat szinte rendetlenségre neveli vagy becsület elleni ügyességre ösztönzi. *«Mennél több pedig a kibujódsi hátulsó kapu, annál nagyobb a gondatlanság, szelesség a' pénzek felvételében, 's így lassanként annál több a' rendetlenség, erkölcselenség, 's a' t.»*²

Ez a magánhitelügyi koncepció került az egykori olvasók elé. Akárminő felfogást is vallott a rendi Magyarország tagjainak többsége az ajánlott gyógmódról, egyet kellett érteniök Széchenyivel abban, hogy nagy- és kisbirtokost egyaránt sújtott a mezőgazdasági hitel szinte katasztrofális hiánya. Ezt el kellett ismerni a Taglatlat szerzőjének, Dessewffynek, ki arról panaszkodik 1818-ban, hogy 24%-ra kínálnak neki pénzt. Egy adóssági perben azt állítják a felperesről 1832-ben, hogy országszerte ismert uzsorás, ki 12%-ot szed az adósság után.³ Nagyobb baj az, hogy gyakran hasztalan keresnek pénzt, semmi áron sem kapnak.

A XIX. század második, harmadik évtizedében súlyos hitelhiány sújtja a magyar birtokos osztályt. Ennek történeti okai vannak. Ezek feltárása előtt meg kell állapítanunk, hogy a produktív hiteligenylés ebben a korban erősen nő.

A produktív hitelszükségletek megnövekedése Széchenyi korára, a XIX. század elejére esik. A régi magyar gazdasági életben sem az állatállomány kiegészítése, sem nagyobb mérvű gabonatermelés, sem az új ágak bevezetése nem sürgette kölcsönök felvételére a régi magyar gazdákat. A mezőgazdasági kölcsönzéseknél inkább földszerző és föld-

¹ Hitel 423. l.

² Hitel 437. l.

³ Kazinczy Levelezése. Pestvármegyei adatok.

védő hitelt vesznek igénybe. Régi magyar magánjogunk a birtok védelmét, így gyakran költséges pereskedést tett szükségessé. Néha igen jelentős gazdasági haszonnal járt a vérségi jog érvényesítése, valamely birtokra vonatkozó, ú. n. virtuális jog realizálása. A korszak levelezésében gyakran találjuk nyomát annak, hogy a földbirtokos kölesönt vesz fel, ha kedvező áron juthat hozzá valamely jogilag családjához tartozó birtokhoz. Mindez nem termelő, hanem földszerző és földvédő hitel csupán.

A francia háborúk gazdasági változásainak közepette a produktív hiteligénylés növekszik. A mezőgazdaság kezd fellendülni. A gabonárak emelkednek. Azonban az infláció korának pénzügyi bonyodalmaiban mégis főleg a földszerző hitel igénybevétele dominál. Egykorú adatok szerint általános folyamat a pénzromlás korában, hogy a pénz-bőség idején kölesönt vesznek igénybe és azon visszaváltják régi birtokaikat. Így a régen más kezekben lévő zálogbirtokok visszakerülnek, de adósságokkal megterhelve.

Nem kell bővebben fejtegetnünk, hogy a huszas évek ideje, a mezőgazdasági krízis kora, milyen jelentős hiteligényléssel volt egybekötve. Több ízben volt arról szó bevezetésünkben, hogy a szomorú anyagi helyzeten csak nagyobbarányú instruálással, új mezőgazdasági ágak bevezetésével lehetett segíteni. Ámbár nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a XIX. század eleje óta, a luxus¹ korában a konzumptív hitelezés is megnőtt, mégis javarészt a mezőgazdasági termelés megváltozására kell visszavezetnünk Széchenyi korának már jelentékeny méreteket öltött hiteligénylését.

Ám Széchenyi kora súlyos hitelzavarokkal küzdött. A kortársak magas kamatról tesznek említést. Dühöng az uzsora.

Ebben a «hitelkrízisben» a régi magyar hitelforrások kimerülése játszotta a főszerepet. E korban a kereskedelmi körök hitelbőségétől függött a magyar birtokos kölesönügyletének sikere. Amidőn azonban ezek az új rétegek kezdték a hiteligényeket kielégíteni, eleinte inkább a mánásoknál, később a kisbirtokosoknál is, sürgős aktualitást nyert a régi magánjognak a megváltoztatása. Ez a magánjog a régi kor hitelezőinek igényeit talán jól-rosszul kielégítette, de a kereskedelmi

¹ 1829. év végén Kazinczy ezt írja Csereynek: «A ki a Pesti luxust lovakban, hintókban, öltözködésben, cselédekben s a Lucullusi lakomákban elnézi, nem képzelheti, hogy az Ország, a melyben Pest fekszik, szegény lehessen. És mely szegények vagyunk...» (Kazinczy Levelezése. Akad. kiad. XXI. 156. l.)

köröknek nem nyújtott kellő biztonságot. Ezek készpénzkövetelésükért, készpénzkölcsönükért tényleges értéket, pénzt vagy azonnal pénzzé tehető birtokot követeltek. Ez az átmenet bizonyos zökkenőkkel járt. Hirtelen a kapitalizmus elszánt szerencselovagjai tűntek fel Magyarországon, kik a hitelre szoruló földbirtokost megszarolták. Az infláció után lábra kapott luxus sok fiatalembert szédített meg, kik uzsorások kezei közé jutottak. Az átmeneti idők hitelszédelgésai a konzervatív köröket megrémítették s ezek idegenkedve hallgatták a gyökeres változtatás gondolatát, melyet a Hitelben Széchenyi kifejtett. Attól féltek, hogy az anarchikus viszonyok következményeként a magyar földbirtok idegenek kezére jut. Ők tehát az adós védelmére szigorú uzsoratorvényeket sürgettek s az árveréssel egybekötött váltótörvénykezés behozatalát — az adott gazdasági viszonyok közepette — szerencsétlen gondolatnak minősítették, s így a Hitel, főleg azonban Széchenyi későbbi radikális munkái ellen ellenzékbe vonultak.

Széchenyi magánhitelügyi koncepciója körül támadt harcok megértése végett tehát a *hitelforrások változását* kell feltüntetnünk.

A XIX. század elejének változott gazdasági viszonyai előtt a magyar hiteléletnek az a jellemzője, hogy a hitelforrások mind közvetlenek, szemben a bankszerű, tehát közvetítéssel történő hitelezéssel. Ennek következtében a magyar hitelélet független a nemzetközi pénzpiac változásaitól. A hitelforrások javarészt olyan természetűek voltak, melyeket nem érintett súlyosan az a körülmény, hogy hiteljogunk, a magyar magánjog, a hitelösszeggel csak nagy késedelemmel tudta kárpótolni a hitelezőt s a hitelező kielégítése az adós nemfizetése esetén a földbirtok átadásával történt. A XIX. század előtti magyar földbirtokosok adósságleveleit tekintve, legtöbbször az azonos társadalmi helyzetű ismerősök szerepelnek mint hitelezők. A vállalkozási szellem hiánya s a kedvezőtlen mezőgazdasági konjunktúra miatt a vagyonos földbirtokos szívesebben adta ki kölcsönét megbízható barátjának, semmint hogy kétes sikerű vállalkozásba fogjon. A hitelforrások másik csoportját egyházi vagy világi kezelésben levő alapítványi pénzek képezték. Főleg a katolikus alapítványi pénzek játszottak nagy szerepet, melyeknél a kamatláb a kánonjog szigorú tételei következtében alacsony. Ezek az alapítványi kölcsönök főleg azért voltak a mezőgazdák számára megfelelőek, mivel a kamatok pontos törlesztése esetén a kölcsönt hosszú évtizedekig nem mondották fel. Meg kell még említeni a magyarországi helytartótanács kezelésében levő alapítványi pénztárt is.

Az a hitelélet, mely a fentemlített hitelforrásokból táplálkozott, nem volt kedvezőtlen a mezőgazda számára. Régi hiteléletünket bizonyos patriarchális szellem hatja át. Nem ismerték az idő jelentőségét s a hitelező ritkán jutott oly helyzetbe, hogy pénzére sürgősen szüksége legyen. Méltányossági szempontok nagy szerepet játszottak. Az egész hiteléletet a rendiség szelleme hatotta át. Az a rendi szellem, mely a lüktető gazdasági harcot nem ismerte, a család javát tekintette fő szempontnak. A Hitel szerzőjének édesatyja egy ízben meghallotta, hogy egy elszegényedett nemesember ellen végrehajtást indítottak. Magához hívatta őt és így szólt hozzá: «Uram, nincs annyim, hogy az Úr adósságát, mely miatt végrehajtás van elrendelve, kifizessem, de kölcsön adom az Úrnak a pénzt kamat nélkül. A sors változó: az Úr gyermekei felmehetnek, az enyéimék le. Mikor az én gyermekeim vagy unokáim szegénységre jutnak, az Úrei gazdagok lesznek, fizessék vissza nekik.»¹ Ilyen felfogás mellett nem is volt túlnagy akadály a hitelezésben régi magánjogunk, mely az adósnak hosszú időt biztosított adósságai kifizetésére és méltányos becsü szerint földbirtokával becsérték s nem árverés útján kárpótolta a hitelezőt. Ez a hitelező legtöbbször maga is birtokos nemes, ki a természetben átadott földbirtoknak hasznát vehette.

A XIX. század elején egyöntetű az a vélemény, hogy a hitelező típusa megváltozott. Az 1825-ös országgyűlés egyik követé már azzal indokolja adósvédelmi javaslatait, hogy ha az adósokat nem védjük, akkor «nagyrészt Zsidóknak, Görögöknek 's Uzsorásoknak, mellyekből nagyrésze a Hitelezőknek áll, kezekbe jönnének az ingatlan jószágok».²

Feltevésünk szerint az infláció viharai, az egyre növekvő vállalkozási szellem okozták azt, hogy megváltoztak a hitelforrások. Az infláció súlyos esapást jelentett az alapítványi pénzekre. Ezek súlyosan megtépázva kerültek ki az infláció viharaiból. A vállalkozási szellem következtében a rendiség tagjai most már nem adtak oly szívesen és olcsón pénzt ismerőseiknek. Figyelembe veendő, hogy a magyar gazdáknak maguknak is szükségük volt a pénzre. A nemesek egymásközi hitelforgalma továbbra is fennáll, de a régi rendi szellemnek nyomai lassanként tűnedeznek. A fékevesztett speku-

¹ Széchenyi Ferenc e tetről Kazinczy emlékezik meg. Kazinczy Levelezése XX. kötet, 55. l.

² 1825/27. országgyűlés Naplója. IV. kötet, 127. l.

láció itt is érvényesül. 1818-ban Dessewffy arról panaszkodik, hogy őt «a szeretett híres deputatust... hozzá és gyermekeihez viseltetett szeretetbül, nem zsidók, hanem Keresztények és Urak, birtokosok, Nemesek, Magyarok» 24%-os kölcsönökkel kínálják.¹

Az egykorú adatok egybehangzóan bizonyítják azt is, hogy egyre nagyobb és nagyobb szerepet kezdenek vinni a hiteléletben azok az elemek, kik vagy maguk is kereskedők, vagy pedig a kereskedelmi világgal vannak kapcsolatban. Tény az, hogy egyre növekszik az uzsora, gyanús hitelműveletekről beszélnek s Kölcsey országgyűlési naplójában arról tesz említést, hogy a «mult országgyűlésen bizonyos ifjacska bizonyos zsidónak 800 potom forintért százezres kötelezést adott».²

Abban az arányban azonban, ahogy a magyar rendek hitel-szükségletének kielégítése a rendiségen kívül eső, többé nem föld-birtokos, hanem kereskedelmi elemek tökebségétől függött, annak arányában kezdett a magyar hitelélet az európai világgazdasági jelenségekkel összefüggésbe jutni és abban az arányban volt szükség a hiteljog megváltoztatására, mely hiteljog még módosított, a gyakorlatból szankcionált eltéréseivel sem tudott a modern kor követelményeinek megfelelni.³

A régi magyar hiteljog anyagi részét pár kamat- s uzsoratórvény mellett főleg az jellemzi, hogy nem tartalmaz speciális törvényeket s így a hitelügyletek szabályozása egy-két rövid törvénycikkre vagy pár kúriai döntvényre szorítkozott. Nem volt váltójog, kereskedelmi jog, hiányzott a végrehajtási jog. Amidőn azonban anyagi hitel-jogunk elismerte, hogy mindenki úgy tartozik fizetni, ahogy kötelezte magát és a törvénykezés feladatává tette e princípium érvényesítését, a kölcsönt felvevő magyar nemes elleni követelés érvényesítését alaki hiteljogunknak kellett volna végrehajtani.

Az adósság megítéléséről — hogy a régi jogi terminológia nyelven szóljunk — a fundamentális per döntött. Ha a bíróság nem látta beigazolva az adós azon kifogását, hogy a kötelezvényben említ

¹ Kazinczy Levelezése. XVI. kötet, 35. l.

² Kölcsey Országgyűlési Naplója, 1883. IV. kiadás. Olesó Könyvtár, 145. l.

³ Mindezekre s a következőkre vonatkozólag legyen szabad 1927-ben megjelöltenünk: Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és anyagi előzményei és következményei a rendi Magyarországon. Pécs, 1927. A hitelügyi eljárást szabályozó törvénycikkek és kúriai döntvények idézésétől eltekintünk.

tett pénzösszeget nem vette fel, továbbá, ha az adós nagykorúsága nyilvánvaló volt: úgy a bíróság az alperest a tőkepénz, annak a végrehajtásig fizetendő kamatja és az összes perköltségekben elmarasztalta. Ez összeg pontos kiszámítását a végrehajtó közegre bízta, hisz épp a végrehajtás költségei lehettek meglehetősen magasak, mely költségeket egyelőre a hitelező viselte. Ily ítéletnek megnyerése (a liquidi debiti pör) kb. 2—5 évig tartott. Ez volt a normális eset, de gyakoriak a 7—10 éves adóssági perek.

A hitelező kielégítésének kellett ezután bekövetkeznie. Kezdetét vehette a végrehajtás. Ezt megelőzte egy végrehajtó levél kézbesítése, hol a birtokos nemesnél legtöbbször azt a birtokot találjuk a végrehajtás helyéül megadva, melyik lakóhelye volt. Fontos volt ezen értesítés kézbesíthetősége (emlékezzünk a Hitel soraira, mely szerint, ha a magyar földbirtokosnak izmos szolgálja van, úgy nyugodtan élhet birtokán. Ez célzás arra, hogy ha e levelet nem tudták kézbesíteni, ellenállhatott az adós).

A végrehajtáskor, mint említettük, megállapították a végrehajtási összeget. A végrehajtó felszólította az alperest ennek kifizetésére. Ha ez nem történt meg, kezdetét vette a tulajdonképpeni végrehajtás. A végrehajtó felszólította az adóst alkalmas objektum megjelölésére. Ha ez nem élt e jogával, vagy pedig olyan értéket nevezett meg, mely nem volt alkalmas a hitelező kielégítésére — úgy a kijelölési jog a felperesre háramlott. Ez legtöbbször az adós valamelyik ingatlanát jelölte ki, mely neki megfelelő volt, hisz az ingatlant nem árverezték el, hanem becsérték szerint átadták a hitelezőnek. Erre azonban az első ízben történő végrehajtásnál nem is kerülhetett a sor, mert az adós bizonyos formalitások mellett opponált. Ennek következtében a hitelező új per megindítására kényszerült. Az oppozíció nyílt nemesi jogvédelem volt, tulajdonképpen arra szolgált, hogy az adós időt nyerjen.

A végrehajtásnál — mint említettük — a hitelezőt az adós (a nemesi adósnál legtöbbször ingatlan-) javából *becsü szerint, a birtok tényleges átadásával* elégítették ki. E célból hozzáértőket hívtak az árveréshez. Az elv az volt, hogy az átadott birtok hozadékanak a végrehajtási összeg 6%-os kamatával kell megegyezőnek lennie.

Az árveréskor átadott birtok, a nemesi ingatlan, a hitelezőnél csak ú. n. bírói zálog gyanánt volt, melyet az adós, illetve utódja vagy engedményese a megítélt összeg és a végzett beruházások megtérítése után bármikor kiválthatott. Azonban nemcsak az eredeti

birtokos részéről fenyegette a kiváltás veszélye a bírói zálog ideiglenes birtokosát, hanem más hitelező részéről is. Törvényeink értelmében, ha az adósnál valamely hitelező kielégítésére elegendő alap, érték nem létezett, akkor az keresetet indíthatott olyan másik hitelező ellen, ki az adós javaiból, birtokából bármit is zálog gyanánt kezében tartott. Ilyenkor az érték nélkül maradt hitelező azt állíthatta, hogy a másik hitelező kezében lévő bírói zálog több terhet is elbír. Ezért vagy meg kellett hogy térítse a bírói zálog birtokosa a másik hitelező követelését, vagy az ő adóssága visszakapása után át kellett adnia neki a birtokot.

Az adóssági peres eljárás itt vázlatosan előadott lefolyása is azt mutatja, hogy tételes hiteljogunk, továbbá szokásjogon alapuló végrehajtási eljárásunk szinte illuzóriussá tette a követelés gyors megnyerését. Bonyodalmakat okozhatott a birtokkal történő kárpótlás, hisz a hitelező olyan birtokot kaphatott, tekintve, hogy a kinevezési jog az adósnál volt, mely számára gazdaságilag nem volt előnyös. Végül az adós számára szinte korlátlan jogvédelmek álltak rendelkezésre.¹ Ezeken az anomáliákon a régi hitelgyakorlat különböző módokon iparkodott segíteni. Ilyen a betáblázás. A XVIII. század-eleji törvénycikk a régi gyakorlatot szentesítette, amikor megengedte, hogy a vármegyei közgyűléseken «betáblázhassanak» adósságleveleket. A megyei betáblázást oly esetekben vették igénybe, mikor a hitelezés speciális zálogkijelölés címen történt. Ennek lényege az, hogy az adós és a hitelező már a kölcsönügylet perfektuálása idején, az adósságlevél kitöltésekor, megegyeztek abban, hogy a hitelező az adós melyik birtokával lesz kielégítve nemfizetés esetén. E rendszer távol volt attól, hogy telekkönyvi betáblázás biztonságával bírjon, azonban el lehetett kerülni árverésnél a becselési rendszer bizonytalan ingadozásait.

A bírói zálog örök visszaválthatósága, — ez volt a hiteljognál

¹ Nem csupán az oppositio és repulsio tartozott ezek közé, hanem nagy szerepet játszott az adós védelmét célzó intézkedések között a vagyonzárlat, a sequestrum is. Ennek egyik formája az adós által kérelmezett önkéntes vagyonzár, az ú. n. benevolum sequestrum. Ilyenkor nem került a sor a birtokok elvételére, hanem az ügyeket csődtömeggondnok intézte s a hitelezők csak a birtok jövedelméből részesedtek. Ez a sequestrum rettegett volt a hitelezők szemében. Mivel az adósnak a csődtömeggondnok gyakran bőségesen juttatott a birtok jövedelméből, a hitelezőknek vajmi kevés maradt. Hasztalan mondtak le ilyen sequestrumokat, csődpereket stb. elrendelő ú. n. mandátumok igénybevételéről az adósok a kötelezvény aláírásakor, ha perre került a sor, igénybe vették ezeket.

szereplő ősiségi mozzanat. Ez azonban egymagában is alkalmas volt arra, hogy megnehezítsen, szinte lehetetlenné tegyen minden oly megoldást, mely a hitelező készpénzzel történő kártalanítására irányul. Ha ugyanis a nemesi birtokot el lehetett volna árverezni és az ősiségi elv továbbra is megmaradt volna, úgy a birtokot csak jóval értékén alul lehetett volna elárverezni, hisz gazdaságilag alig volt valami jelentősége egy olyan birtoknak, melyet bármikor ki lehetett váltani. Így tehát aránylag kevés összegű tartozásért az adóst jóformán birtoktalanná tették volna. Ezért ütközött nehézségbe az, hogy a hitelügy terén óvatos reformokat hajtsanak végre. Ezért lett volna végtére is sikertelen Széchenyi váltótörvényszéke, mely — legalább is a Hitelben — nem volt egybekötve az ősiség eltörlésével. Mindezek azonban magától a Hiteltől független mozzanatok, melyek Széchenyi későbbi műveiben részletes kifejtést nyertek. Meg kell azonban említeni, hogy a nemesi birtok hitelbizonytalansága «az, hogy a hitel hypothesisen és nem hypothekán nyugszik» szintén az ősiségi elvből következett. Az ősiségi elv alapján az adós tulajdonában lévő birtokokat, még mielőtt végrehajtásra kerül a sor, a vérség valamelyik tagja magának pörölhette.

Tény az, hogy Széchenyi korában a megváltozott gazdasági körülmények között és a megváltozott hitelforrások idejében létező magánjogunk nem volt megfelelő a hitelélet lebonyolítására. Messze-menő változásokat kellett életbeléptetni.

Széchenyi a magyar hiteléletet a maga lezüllöttségében látta meg. A huszas években tett külföldi utazásai során gyakran veti össze a magyarországi és a külföldi állapotokat. 1825-ben franciaországi útja alatt Naplójában azt a kérdést veti fel: miért lehet Angliában 3%-ra, Franciaországban 5%-ra kapni kölcsönt, míg viszont Magyarországon 6% a kölcsön.¹ Már régóta sejtette, hogy a rossz hazai hitelügyi állapotokat javarészt a váltótörvénykezés hiánya okozza.² E mellett azonban külföldön a különböző bankok

¹ Napló II. 551. l.

² Naplójában 1825. november közepén feljegyzí, hogy sokat beszélnek a kereskedelemről, de hogyan lehet mindezt pénz nélkül elérni, viszont hogyan lehet pénzt kapni váltótörvénykezése nélkül! De ha ilyen gondolatok felmerülnek, a nemes emberek azt mondják «nemesi jogaink ellen van, magunkat a váltótörvény-széknek alávetni». Ha azonban egy nemes ember gazdag akar lenni, alá kell magát vesse a váltótörvénykezésnek...» (Aber ein Edelmann, will er reich werden, muss sich den Wechselrechten unterwerfen.) Napló II. 646. l.

tevékenységét csodálta meg. Naplójában lelkes szavakkal ír ezekről. A Hitel azonban csak általános szavakkal emlékezik meg a Nemzeti Bankról, amit az egykorú bírálók hibáztattak is.¹ Azok a megjegyzések, melyeket a bankrottokkal kapcsolatban nyilvánít, azt sejtetik velünk, hogy a bankról hangoztatott nézeteit a külföldi vidéki bankokról való reminiscenciája alakította ki. Ezek tulajdonképp bankjegy kibocsátó magánintézetek voltak. A korlátlan bankjegy kibocsátás s a kellő ellenőrzés hiánya 1825-ben súlyos bankösszeomlásokra vezetett Angliában. Hat hét alatt 70 vidéki bank omlott össze s 1826-ban a parlament banktörvényt dolgozott ki. Ezeknek a bankoknak tevékenysége lüktető gazdasági életet idézett elő az összeomlás előtt. 2% kamatlábról is beszámol az angol gazdaságtörténelem.² Széchenyi ezt a lüktető gazdasági életet látta 1825-ben. Ez sokban hozzájárult optimizmusához a külföldi intézményekkel szemben. A Hitelben már megemlékezik a bankrottokról is, de természetesen a bankrottoknál még mindig veszedelmesebbnek tartja a lassú elszegényedést. A bizonytalan bankterv mellett a magyar hitelügy megjavítását, mint említettük, főleg a hiteltörvények megváltoztatásától várta. A magyar hiteltörvények kinövéseit főleg mágnástársai sok port felvert műveleteivel kapcsolatban látta meg.

Említést tettünk bevezetésünk első fejezetében arról, hogy az 1824—25. év konjunktúrája következtében pár mágnásunknak sikerült zálogleveleiket külföldön elhelyezni. E hitelműveletek azután végtelen bonyodalmakra vezettek, a magyar hitelt egész Európa előtt diszkreditálták és Széchenyit arra bírták, hogy határozott sorokban forduljon mágnástársai ellen.

1825 januárjában herceg Grassalkovich Antal a bécsi nemzeti banknál öt adósságlevelet helyezett el, melyekben speciális zálogul hatalmas magyarországi birtokait nevezte meg. Az öt adósságlevél összesen 2,000.000 konvenciós forint értékű volt. Ez adósságlevelek alapján 2000 darab ezer forint névértékű záloglevelet, partialis obligatiót, bocsátottak ki. A mellékelt tervezet szerint a hitelezők kiégítése sorsolás alapján történik, melynek ideje 15 évre volt ter-

¹ «E Cikkely csak rá-mutatásokat foglal magában, különben hosszabnak kellene lennie» — mondja a bankról szóló részből a Taglatat. (582. l.) A «Toldalék-Észrevételek a Hitel c. munkához» szerzője kifogásolja, hogy Széchenyi nem tesz említést a jelzálogbankról.

²) V. ö. Brentano idézett munkáját 90. s köv. l.

vezve. A kamatokat félévenként fizeti a herceg, mégpedig Stametz és Társa bécsi cég útján. A fizetendő kamat 6%.

Mindazok, kiknek a záloglevelek plaszírozása érdekükben volt, minden módon fokozták a herceg iránti bizalmat. Azzal érveltek, hogy a hercegnek szinte királyi birtokai vannak és e birtokok adómentesek. A bizalom fokozására szolgált, hogy a főadósságleveleket gróf Zichy Károly és gróf Ditrichstein József írták alá, habár nem mint kezesek, hanem mint tanuk.

Ezzel a kibocsátással a herceg tulajdonkép régi kibocsátásait akarta beváltani, hisz ő már 1819-ben és 1823-ban is bocsátott ki ily zálogleveleket...

Az 1825-ös kibocsátásban a herceg alávetette magát az 1792. évi XVII. törvénycikk alapján az alsóausztiai bíróság ítéletének és minden lehetséges jogvédelemről lemondott.

E nagyarányú kibocsátás 1825-ben történt. Tudjuk azt, hogy az év vége felé már Európa-szerte érezhető volt a pénzügyi krízis. A hitelezés a legnagyobb nehézségekbe ütközött. A kölcsönt mindenütt felmondták. Valószínűleg ez játszott szerepet abban is, hogy 1825. év vége felé a bécsi tőzsdei forgalomban a Grassalkovich-féle papírok 30%-os áresést szenvedtek. Úgy látszik, annak a körülménynek, hogy a kibocsátás után, mielőtt még a végleges plaszírozás megtörtént volna, ily súlyos gazdasági krízis következett be, ismétljük, ennek a gazdasági jelenségnek lett a következménye, hogy az egész jelzálogakeió megbukott s 1827 januárjában a herceg már nem fizette ki az esedékes kamatokat.

A Stametz cég semminemű felelősséget nem vállalt, csak azt hangsúlyozta, hogy a herceg és a hitelezők között csupán közvetítő volt.

A kétségbeesett külföldi zálogpapírtulajdonosok mindent megtettek követelésük érvényesítésére. Egyik hitelező 28.000 forint értékben például pert indított és nyert meg az alsóausztiai váltótörvényszék előtt. Már csak az ítélet végrehajtása lett volna hátra. Az 1792. évi XVII. t.-c. világosan kimondja, hogy oly magyar birtokos ellen, ki e törvényszék ítélkezésének magát aláveti és aki ellen az említett váltótörvényszék ítéletet hoz, a magyar megyék feladata kizárólag az ítélet végrehajtása. Hogy az 1792. évi XVII. t.-c. jelentőségéről meggyőződhezzünk s így a Széchenyi Hitelében felhozott törvénycikk értelméről tudomást szerezzünk, továbbá e törvénycikkről, melyet a Hitel oly fontosnak tart, kialakult magyarországi véle-

ményt feltárhassuk, kövessük nyomon a végrehajtási parancsot, melyet a kancellária Pest vármegyéhez küldött le.¹ Pest megye Bárczay Pált küldte ki a végrehajtásra. Bárczay Pál a megyéhez intézett jelentésében előadta, hogy néki gróf Batthyány Imre a Grassalkovich javára rendelt bírói zár gondnoka, egy deklarációt adott, melyben a herceg számára a megye védelmét kéri, mivel ezen kereset törvénytelen, hisz a partialis obligatiókban a hitelező neve nem foglaltatik. A partialisok nem egyebek, mint mások megkárosítására szolgáló irományok, melyeknek hazai törvények szerint nincs kötelező erejük, ezeknek hamis volta már onnét is kiderül, hogy sokkal alacsonyabb összegért árulták őket a forgalomban, mint amennyi rájuk írva van. Ez okokból kéri a vármegye védelmét, hasonlóan arra szólítva föl a vármegyét, hogy lépjen közbe ilyen kölesönműveletek betiltása érdekében. Az első alispán szerint e nyilatkozatot a bécsi felperes megbízottjának bemutatták, ki válaszában azok érvényességét vitatta. Szerinte ezek érvényességét már maga a herceg is elismerte azzal, hogy érettük 1826-ban kamatot fizetett. Különben is a hazai törvények szerint a charta biancákban nem kívántatik meg multhatatlanul a hitelező nevének kitétele. A két nyilatkozat megtárgyalása után a megye rendjei végzésükben érdekes módon foglaltak állást ilyen hitelműveletek ellen. Elismerik, hogy fontos a hitelezők megvédése «úgy más részről az Igazság azt hozza magával, hogy azok is, akik ha bár csak egy időre is, mások segedelmére szorulván, költsönzést tenni kényszerülnek a Törvény által megállapított Haszonnal ne talán meg elégedni nem akaró Hitelezők gyakran mesterséges Csalárdságaik ellen védelmeztessenek és ha csak ugyan a hasonló nyereség kívánóknak kezei közzé jutnának a Törvényben és a Törvény szolgáltatásra kirendelt Birákban pártfogót találjanak, nehogy azon Jótéteményt, amellyet ne talán a költsönzés jó voltából egy időre éreztek azon kár, mely ebből reájok háramlott sokkal is fellyül mulja». Mivel ezen követelés, hangzik tovább a megyegyűlés végzése, nem egyezik az ország törvényeivel, továbbá mivel maga a felperes megbízottja beismeri, hogy a partialisok eladási ára váltakozó — ezért mindkét deklarációt azzal terjesztik Őfelsége elé, hogy «mivel a tapasztalás azt bizonyítja, hogy már nagyobb lábra kezd az ilyen forma partialis Obligatiók neve

¹ A következőkre vonatkozólag l. Pest vármegye levéltára. Vármegyei jegyzőkönyvek 1829. évből, 102., 103., 547. és 1830. évi 27. szám.

alatt készülni szokott, azomban sem az Ország Törvényeivel, sem az Igazsággal meg nem egyeztethető s annél fogva a Törvényes költsönzéseknek kárára a jó Lelkü hitelezőknek pedig meg tsalátásokra szolgáló kötelező s már kezdetben hibás Leveleknek árulgatása, sőt Bíró előtt való követelése is, annál fogva méltóztasson Eő Felsége olyan kegyelmes és hathatós Rendeléseket tetetni, hogy az ilyen formájú partialis Obligatiók mellett keresetet formálóknak követeléseik, mint már előre el-látható képpen törvénytelenek, következőleg az Igazság próba követ ki nem állhatók az Ausztia Biróságok által Itélet alá se vétessenek hanem a követelők oda utasitassanak, hogy követeléseiket törvényes formájú kötelező Levelekbe adják elő». A megye a maga részéről úgy véli, hogy ez az eset nem sorozható azon hitelműveletek közé, melyekre az 1792. évi XVII. t.-c. vonatkozik. Ezért *nem hajtja végre az executiot* és bővebb utasítást kér a kancelláriától. A kancellária leiratában azután kioktatja a vármegyét, hogy az adósság valóságának elbírálása az 1792. évi XVII. t.-c. szerint a külföldi bíróság feladata. Felszólítja a vármegyét, hogy alkalmazkodjon a törvényhez és az executiot feltétlenül hajtsa végre. Ezen határozott hangú kancelláriai leiratra vonatkozólag a megyegyűlés úgy döntött, hogy az egész ügyet «mivel abban törvényes kérdések forognak fenn», átteszi a megyei törvényszékhez. Ez minden esetre az eljárást továbbhúzta.

E hitelműveletek¹ lefolyása mutatja a legvilágosabban, hogy

¹ Mindezekre vonatkozólag v. ö. idézett értekezésünket. Úgy a hazai, mint a külföldi idevágó kiadványok szerint ezeknél a műveleteknél nagy szerepet játszott a kaotikus pénzügyi lehetőségek korának egyik internacionális alakja, bizonyos Seligman nevezetű («der berühmte Jude Seligman» — írja róla gróf Andrassy Károly [Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn. 2. kiadás, 1833. Altenburg. 31. l.]) németországi, legalább is hosszú ideig ott tartózkodó szédelő, akinek pályája a sikerült és póruljárt vállalkozások hullámzását mutatja. Miután Torgauban kiszabadult várfogságából, Bécsbe tette át székhelyét, ahol többrendbeli szédelés után a rendőrség figyelme ráirányult. Ennek következtében Magyarországra jött és nemsokára elkezdte kétes egzisztenciákkal együtt működését, mely nagy anyagi előnnyel járt számára. Összeköttetésbe került mágns familiák elzüllött tagjaival, illetve olyanokkal, kik összehozták mágnsokkal. Felhasználva a történelmi nevek patináját, azoknak külföldön is jócsengésű voltát, elárasztotta az európai pénzpiacot magyar mágnsok zálogleveleivel. Talán Seligmanra, de mindenesetre hozzá hasonló egyénekre céloz a Hitel, midőn azokról tesz említést, kik gyanús pénzügyi terveikkel «mint a' kísértet az ártatlan halandót esztendőig követik, hogy egy gyenge pillanatba bűnbe keverjék, akik... hidegvérrel koholt planum zerint egész nemzetségeket kirabolnak 's véreket vampyr gyanánt isszák».

Széchenyi korának magyar magánjoga nem tudott megbirkózni a fejlettebb gazdasági élet jelenségeivel. Tanácstalanul állottak szemben egy olyan hitelművelettel, mely némileg túlhaladta a megszokott formákat. A törvény sok kibúvót engedett az adósnak, a végrehajtás nem volt levezethető. A régi magyar hiteljog elavult.

Már ezekből a műveletekből kiderül, hogy ugyanakkor érvényesül a konzervatív felfogás. Azt az 1792. törvényt, melyre Széchenyi hivatkozik, a kortársak el akarták törölni.

A magyar hitellel vizsgálója más területen is fenyegető jelenségeket lát. A mágnás-közneemes ellentét nyomai jelentkeznek. Felmerül az a vád, a nagyszabású hitelműveletek nyomán, hogy a mágnás kedvezőbb helyzetben van, mint a közneemes.¹

Ami végül a változtatás módozatait illeti, Széchenyi a Hitelben nem szól az ősiség eltörléséről, mégis a birtok elárverezését óhajtja. Hogyan történhet ez azonban az ősiség fenntartásával? E probléma elsősorban jogi természetű s bővebb kifejtést követelt volna meg. A másik gazdasági: ha az ősiség fenntartásával történne az árverés, akkor alacsony áron cserélnének gazdát a visszaváltható nemesi birtokok.

Mindezek a fontos kérdések részben Széchenyi műveiben később kifejezést nyernek, részben még évtizedekig foglalkoztatják a kortársakat. A problémáknak azonban a Hitel adott először kifejezést a maguk határozottságában. Felismerte azt a súlyos állapotot, melyet korában a hitelügyi helyzet teremtett s azon javítani akart. A Hitel egész gazdaságpolitikájára jellemző, hogy saját korának aktuális bajain akar segíteni, de legvilágosabban a magánügyi koncepción figyelhető meg.

¹ Főleg azt hangoztatták a kortársak, hogy a mágnások könnyen járnak ki benevolum sequestrumot elrendelő királyi mandátumot, ha birtokaikat a végrehajtás réme fenyegeti. Ez a hangulat nem volt kedvező a kiméletlen végrehajtást sürgető Hitel fogadtatása szempontjából; hiszen már az 1825—27. országgyűlésen hangoztatták egyesek, hogy «adatni szoktak folyamodás útján... önkényes Sequestrumok, concursualis Perek, melyek mind a fizetés halasztását eszközlik; már ha a nagybirtokú emberek folyamodás útján ily moratoriumot nyerhetnének, a kisebb sorsú nemes emberek pedig, attól eltámasztatván, Executio által is birtokaiktól megfoszthatnának, vesztené ezzel a Törvény sikere, a köz igazság és a megnyugvás». A Széchenyi-korabeli mágnás-közneemes ellentét Mályusz Elemér cikkében nyer teljes megvilágosítást. (A reformkor nemzedéke, Századok, 1923. évf.)

V. A Hitel terményértékesítő programja.

(A magyar kereskedelemről szóló fejezet a terményértékesítés kérdéseit tárgyalja. A belső piac a paraszt vásárlóképességével fokozható. A külső piac problémái. A monarchiába irányuló agrárexportot sújtó közbeeső vám kérdésében a Hitel a méltányosság álláspontjára helyezkedik. E nézet reális; a birodalom súlyos anyagi helyzete. A Hitel a külföldre irányuló export fokozását sürgeti. E törekvés helyességét a külkereskedelmi táblázatok tanúsítják: az osztrák tartományokkal szemben a többi külföldre irányuló agrárkivitel jelentéktelen. A Hitel a tengeren történő exportról. Szállítási kérdések. A külföldi verseny. Terményértékesítés és a termelő. A borexport tanulságai.)

(Széchenyi gazdaságpolitikája néha a magyar humusszal harcoló termelő legaprólékosabb gazdasági bajaival is foglalkozik. De nem áll meg ennél, nem tapad a talajhoz, hanem a Hitel legmagasabb régiókba ívelő rendszerével kerül kapcsolatba. Ez az összefüggés azáltal jó létre, hogy a tervezett gazdaságpolitika megvalósításával anyagilag megerősödik a magyarság s ekkor kezdetét veheti a magasabb nevelés: a nemesség nemesítése. Ha ezekre a belső összefüggésekre, melyeket később még bővebben óhajtunk kifejteni, figyelemmel vagyunk, természetesen találjuk, hogy a Hitel hosszasan időzik a magyar terményértékesítés problémáinál. Hiszen a gazdaságpolitikának éppen a terményértékesítéssel foglalkozó része adhatja meg a magyar gazdának azt a lendületet, mellyel elhagyhatja majdan az anyagiasság talaját s kiművelve lelkét a nemzetiség szárnyain felemelkedhetik. Ha a gazda el tudja adni termését, az érte kapott aranyakat nevelésre, művelődésre fordíthatja. Ha azonban az értékesítés nem jár sikerrel, úgy «nagyszámú gulája 's tölt gabnavermei mellett is koplal...» a magyar. Hasztalan olvasta akkor Young, Koppe, Thaer munkáit, hasztalan álmodozott akkor «új systemákrul, váltógazdaságokrul, szederfákrul», hiába egyezett meg békésen parasztjaival s hiába kölcsönzött akár százezreket is birtoka nemesítésére. Ha nem tudja eladni termékeit, továbbra is megmarad «a' tudatlanság 's előítéletek rabszolgaságában...»

A Hitel a *«Magyarországnak kereskedése nincs»* című fejezetben foglalkozik a terményértékesítés problémáival. A fejezet címe né tévessze meg az olvasót. Akik Széchenyi munkáit elemezve, a modern államszemléletből indultak ki, könnyen vetítettek a legnagyobb magyar irodalmi alkotásaiba oly elemeket, melyek helyesek lehetnek

mai politikai szempontból, valójában azonban nem találhatók fel Széchenyi könyveiben. Így súlyos tévedés lenne e fejezet címéből azt következtetni, mintha Széchenyi a magyar kereskedők érdekeiért szállna síkra. Nem az általános kereskedelem fogalmát fedi e cím, hanem a mezőgazdasági termékek értékesítését.

A jeles *Kautz Gyula* is túlságosan saját kora szemüvegén át nézte Széchenyit. Akadémiai Hitel-kiadásának tartalmi összefoglalásából arra lehetne következtetni, mintha Széchenyi felfogásában a földnek, a tőkének és munkának egyenlő jelentősége volna.¹ Ez megfelelné a klasszikus nemzetgazdaságtan dogmáján nyugvó liberális államszemléletnek, mely a földbirtokos, a kapitalista és a munkásosztály érdekeit egyaránt törekszik kielégíteni. Széchenyitől azonban távol állott minden ilyen pontosan körvonalazott elméleti állásfoglalás. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a Hitel szinte kizárólag aktuális agrárproblémákkal foglalkozik, tehát annak a társadalmi rétegnek gazdasági helyzetével, melytől a nagy nemzeti munka megindítását várta.

Széchenyi tehát «kereskedelem»-ről szólva is a terményértékesítéssel foglalkozott. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy óhajai és javaslatai meg ne egyezzenek olykor a kereskedelmi körök kívánságaival. Mert hiszen a mezőgazdasági felesleg elhelyezésénél a földbirtokos és a kereskedő érdekei egymásra is találhattak.

Amidőn Széchenyi a terményértékesítés kérdéseiről szól, bizonyos dialektikus tárgyalási módot követ. Megemlékezik azokról a «képzelt okokról», melyeknek a kortársak a magyar kereskedelem pangását be tudták. «Ezen képzelt okok nagyszámúak, azért én itt csak a' legközönségeket, a' mindennap hallhatókat fogom előhozni, melyek alaptalanságát megmutatni csekély munka, 's ime ezek: „Geographiai helyzetünk nem ahoz való. — Pénzünk nincs. — Más nemzetekkel a Concurrentiát ki nem állhatjuk. — Kivitel a vámok miatt lehetetlen“».² Miután kimutatja, hogy ezek az akadályok csak a kortársak elképzelésében léteznek, a valóságban nem, «kereskedésünk nem létének okát» a következőknek tulajdonítja, szemben a

¹ A Hitel akadémiai kiadásának előszavában (XVII. l.); jellemzőleg Kautz összefoglalásában a földesúrról 4, a «capitalistáról» 9 sort, a munkáról 8 sort ír. Erre csak azért mutattunk rá, hogy szemléletessé tegyük, mennyire nem volt képes Kautz a munka igazi jellemző tulajdonságait meglátni.

² Hitel 356. l.

fontosabb felsorolt képzeltek okokkal: «*A rendelkezések feleslegének — productumunk szűkösségének — communicatiók rossz voltának — belső consumptio kislétének — szállítások, transito 's vámok körüli bátorság hijának — kereskedési becsület 's munkásság némelly csorbáinak*».¹ A tárgyalásnak ezen élénk, dialektikus módja igen alkalmas volt arra, hogy Széchenyi terményértékesítési programját kortársaival megértesse. A mai olvasó számára azonban megfelelőbb lesz, ha a Hitel gondolatait bizonyos összefoglaló szempontok szerint rendezzük. Bár ezúton nem tudunk minden apró részletet nyomon követni, melyről a Hitelben szó esik, azonban feleletet nyerhetünk a terményértékesítés főkérdéseire. A terményértékesítési politika főfeladata belső és külső piac megteremtése. Természetesen ezzel kapcsolatban — mint azt Széchenyi «képzeltek» és «valódi okok» gyanánt felsorolta — szállítási, anyagi, vámpolitikai, szűkebb értelemben vett kereskedelmi kérdések egész légiója merül fel.

A Hitel «Belső consumptio kisléte» című alfejezetben tárgyalja a belső fogyasztás, a belső piac kérdését. Úgy véli, hogy erről a legnagyobb rész elfelejtkezik, pedig csak a nagy belső fogyasztás esetén válik lehetségessé a magyar termelő számára, hogy terményeit értékesíthesse. Tehát az általános jólét előmozdítására kell törekedni. E gondolatok összefüggnek mindazokkal, melyek a magyar paraszt sorsának javítását célozták. «*Lakjék Magyarország lakósa kő 's téglából épült 's cseréppel fedett csinos házakban, egyék kövér húst, igyék jó bort, ne járjon mindég pörén, mint tót 's oláh felebarátink 's a' t. nem kell akkor tengerpart, mert még magunk számára se természetünk eleget 's még juhaink mennyisége mellett se lesz elegendő posztónk nadraginkra, köpenyeginkre 's a' t.*»²

Egyes írók már a XVIII. században belátták azt, hogy a magyar mezőgazdaság előmenetelének legnagyobb akadálya a hazai fogyasztó réteg hiánya. Már Skerlecz arról panaszkodik, hogy nálunk a termelő és fogyasztó aránya nem kielégítő. Hiszen 1 fogyasztóval 20 termelő család áll szemben.³ Egy 1841-ben megjelent statisztikai munka szerzője érdekes számításokat és összehasonlításokat végez, mely a

¹ Hitel 372. l.

² Hitel 377. l.

³ Skerlecz Miklós: Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae etc. ford. dr. Berényi Pál. Magyar Közgazdasági Könyvtár XV. Skerlecz Miklós báró művei. 1914. 148. l. Az 1787. összeírás alapján jut erre a megállapításra.

termelők és a fogyasztók közti arányt Széchenyi korából élénken szemlélteti.¹ Magyarország lakossága 11,367.091 lélekszámot tüntet fel (természetesen ez hozzávetőleges számítás). Az összes szabad királyi városok lakosságának száma 723.210, mely összeg már a városban lakó nemeseket is tartalmazza. A városi- s összlakosság számaránya e szerint 1:19 volna. Figyelembe veendő azonban, hogy számos nagyközség és szabad királyi város rangjára nem emelt helység van Magyarországon, melynek összlakosságát hozzávetőlegesen ugyanannyira tehetjük, mint a szabad királyi városok lakosságát. Így azután a termelő és a városi lakók közti számarány 9:1. Ez még akkor is kedvezőtlen volna, ha Magyarországon a városi lakó mind, vagy javarészből, fogyasztó lenne, mint például Franciaországban és Poroszországban, hol az arány 2:9, illetve 1:3. A magyar gazdasági élet e kitűnő ismerőjének, Fényes Eleknek felfogása szerint azonban az összes magyar városok lakossága, Pestet és Pozsonyt sem véve ki, a városi ipar mellett földművelést és állattenyésztést űz.

Ily kedvezőtlen volt az arány azidőtájt Magyarországon. Széchenyi külföldön a viruló gazdasági életet, egyes mezőgazdasági cikkek termelésének fejlődését a nagy belső fogyasztásra vezethette vissza. Naplójának egyik adata szerint,² midőn ő a hazai és a külföldi állapotokat összehasonlítja: négy dolgot tart a magyarság érdekében fontosnak. E négy dolog: *«országos bank, egyesületi szellem, belső fogyasztás és kivitel»*. Úgy látszik tehát, hogy külföldi útjain alakult ki felfogása, mely szerint a magyar mezőgazdaság sorsán a belső fogyasztás növelésével és a kivitel fokozásával kell segíteni. Úgy gondolta, hogy az elsőt a bankok bankjegykibocsátásai, a másikat a kiviteli jutalmak mozdítják elő.

A Hitel a belső fogyasztás fokozását a paraszt anyagi helyzetének megjavításától várta elsősorban. Ha a paraszt vagyonos lesz, akkor vásárolni fog ipari cikkeket. Ám, ha az ipar fejlődni fog, ezzel egyzersmind ipari munkásság és kereskedelmi réteg alakul ki. Ezekben a mezőgazdaság fogyasztókra talál. Így függ össze a paraszt megerősödésével az ipar kialakulása s így lesz ezáltal a mezőgazdasági termelésnek belső piaca.³

A belső piac kialakulásának lassú folyamatával szemben áll a

¹ Fényes Elek: Magyarország statistikája. 1842. I. kötet, 31. §.

² Napló II. 617., hasonlóan 589. l.

³ Hitel több helyen.

mezőgazdasági cikkek elhelyezésének sürgető problémája. A külső piac két nagy területre oszlott: a monarchia tartományai és a többi külföld. Mindkettő külön vámterületet alkotott.

Széchenyi fellépése idején a magyar rendek főleg a vámügy egyoldalú szabályozásával akartak a mezőgazdaság helyzetén segíteni.

Ami az Ausztria és Magyarország közötti vámvonalt illeti, Széchenyi korában a rendi felfogás általában e vámvonal ledöntése mellett foglalt állást, illetve a vámtételek lehető csökkentésére törekedett. Széchenyi felfogása eltért a rendi közvéleménytől. Úgy véli, hogy *«Minden országlás philosophiája a legnagyobb részt boldogítani, 's ha Ausztriába, Morvába 's a' t. szabadon vihetnők minden termékinket 's a' t. el volna e érve ezen legigazságosb 's legszentebb cél? Én nem tudom, vagy tudja az Olvasó? 'S van e annyi tudománya . . . , hogy a' vámok helyett valami egyéb pótolékot tudna állítani, a' mi mind a' két országnak hasznos 's minden résznek elfogadható is volna? 'S merne é ezért vagyonával 's bőrével kezes lenni? Elhiszem, nekünk igenis jól esne, ha javainkat vám nem terhelné; de valljon hogy esne nyugoti szomszédunknak 's arra Urunknak ne legyen gondja ugy e? . . . 'S ha egyetértés által meg is szűnhetne a' köztünk lévő vám, feltehetni e azt, hogy nem volnánk kénytelenítve valamelly más terhet vállalni magunkra?»*¹

A Hitelnek a közbeeső vámokról alkotott felfogása tehát a monarchiával szembeni méltányosságon nyugszik. Szem előtt tartja azt, hogy Magyarország a Monarchiába tartozik s így a Monarchia összes államainak egyetemes pénzügyi érdekére is gondolni kell a gazdasági reformoknál. Óvakodik e kérdést megbolygatni, mert attól tart, hogy a vám helyett más jövedelmet kell vállalni s így a nemesség megadóztatásának kérdése merül fel. Ez a politikai szenvedélyeket lángrollobbantáná.

A magyar rendek azt vitatták, hogy a vám szabályozásának joga Magyarországot illeti meg. E felfogás jogászai eszközökkel harcolt. A vámpolitika tartalmát illetőleg könnyen érthető, hogy a rendek a kereskedelmi forgalom szabadságáért harcoltak. Magyarországon azidőtájt nem volt gyáripar, melyet a külföldi produktumokkal szemben vámokkal kellett volna megvédeni. A szabad forgalom azt hozta volna magával, hogy az osztrák ipari cikkek helyett más európai államok olcsóbb és jobb termékei jutottak volna el hozzánk. Amennyiben pedig a vámtételek megállapításánál Magyarországnak

¹ Hitel 366–67. l.

is lett volna szava, kialakulhatott volna helyes vámvédelemmel a magyar gyáripár, melyet az osztrák vámpolitika csírájában elfojtott. Mindezek érthetővé teszik, hogy a XIX. század eleji országgyűlési beszédek és feliratok tanúsága szerint a rendek néha a legteljesebb vámszabadság elvét tették magukévá s gyakran harcoltak a közbeeső vámvonallal megszüntetése érdekében.

Az osztrák kormány *jogi érvek* helyett Ausztria gazdaságpolitikai és az összmonarchia pénzügyi szempontjait tartotta szem előtt.¹ Az általános gazdaságpolitika — mint ismeretes — az osztrák ipari termékek számára Magyarországon piacot akart teremteni. Védte az osztrák kereskedelmet. Már itt meg kell említeni, hogy épp e kereskedelemvédő irányzat következtében a gyarmati árúk behozatala Fiumén keresztül nehézségekbe ütközött, amit a magyar mezőgazdaság nagyon megérzett.

A közbeeső vámvonallal fenntartásánál nagy szerepet játszott a pénzügyi szempont. Széchenyi korában majdnem évszázados előzménye van annak a felfogásnak, mely a magyarországi mezőgazdasági cikkeket azért akarja közbeeső vámmal illetni, hogy azt az anyagi aránytalanságot eliminálja, mely az Ausztriában földadót fizető földbirtokos és az adóra nem kötelezett magyar nemes közt fennállott. Ismeretes, hogy Mária Terézia éppúgy, mint II. József, hajlandó lett volna a közbeeső vám eltörlésére, ha a rendek a maguk adójával szintén hozzájárultak volna a Monarchia terheihöz. A rendek azonban erről Széchenyi korában éppúgy, mint Mária Terézia idejében vagy II. József uralkodása alatt hallani sem akartak.

Ha már Mária Terézia és II. József korában sem lehetett szó arról, hogy az udvar a közbeeső vámokat a rendiség adómentességének fenntartásával eltörölte volna, úgy a XIX. század elején, Széchenyi fellépése idejében erre még csak gondolni sem lehetett. Ha egy pillantást vetünk a Monarchia pénzügyi helyzetére, arról győződhetünk meg, hogy *a közbeeső vámjövedelemből fakadó összegek lejjáminálásáról más anyagi hozzájárulás vállalása nélkül szó sem lehetett.* Mindez Széchenyi felfogásának realitását igazolja.

A Monarchia anyagi helyzete a francia háborúk befejezése után

¹ A fentiekre vonatkozólag I. Dr. R. Sieghart: *Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzoll-Linie.* Wien, 1915. A tipikus magyar rendi felfogás a Taglalattal érvelése alapján tökéletesen rekonstruálható.

igen kedvezőtlen volt. A huszas években megtörtént ugyan az annyira óhajtott pénzügyi stabilizáció, e művelet sikerének azonban az államadósság nagy megnövekedése volt az ára. A huszas évek budgetjében a katonai kiadások mellett az államadósságok *kamatai* játszották a főszerepet. A kiadások növekedésének arányában egyre sűrűbben és sűrűbben hangzik fel az a vád, hogy Magyarország nem járul kellő mértékben hozzá a Monarchia terheinek viseléséhez. A történelmi távlatból ugyan arra a megállapításra jutunk, hogy e tekintetben maga az udvar is bűnös volt évszázados gazdaságpolitikai mulasztásaival. Az illetékes köröket azonban Széchenyi korában a zárszámadások adatai érdekelték; már pedig úgy tűnt fel, hogy ezeknek ékesszólása azt a vádat támogatja, hogy Magyarország nem járul eléggé a Monarchia terheihez.

Csak egy-két jellemző adattal¹ világíthatjuk meg azt, hogy hogyan is vélekedtek az udvari körök ebben a fontos kérdésben. Általában az a vélemény volt elterjedve, hogy Magyarország nem járul elegendő mértékben hozzá a birodalom anyagi terheinek viseléséhez. Ha Baldaccinak az államkonferencia egyik 1826. évi ülésén kifejtett érveit s adatait figyelembe vesszük, a huszas évek államháztartási problémáiról általában tudomást szerezhethetünk s a Hitel véleményét reálisnak s helyesnek kell felismernünk.

Baldaccinak kiindulásul az 1824. költségvetési év zárszámadásai szolgáltak. Ennek adatait már úgy csoportosította, hogy a monarchia összkiadásairól és hazánk anyagi hozzájárulásáról világos kép nyerhető. Ha Magyarország és Erdély összes anyagi szolgáltatásait — legyenek azok közvetlen és közvetett adók, jövedékek, vegyes s rendkívüli bevételek — összeadjuk, közel 15 millió konv. forintnyi összeget kapunk. Ha ebből levonjuk a közigazgatási költségeket — tehát a nádor udvartartására, a helytartótanács és a bírósági szervezet fenntartására s egyéb kiadások fedezésére szolgáló összegeket —, úgy több mint 13 millió forint marad. Baldacci ebből még levonta az adók s illetmények behajtására, beszedésére vonatkozó összes kiadásokat s megállapítja, hogy Magyarország — ismételjük, most már minden saját kiadástól eltekintve, tisztán — 10,709.216 konvenciós forinttal járult abban az évben a birodalom 83,719.639 konvenciós forintnyi összkiadásának fedezéséhez. Ennek alapján Baldacci arra a megállapításra jut, hogy Magyarország nem járul elegendő mértékben a pénz-

¹ Conferenz-Akten. 1826. évi 23. és 142. szám.

ügyi terhek viseléséhez. Nézetét alátámasztja annak megemlítésével, hogy a francia háborúk korában az osztrák rendek hatalmas összegű adókat fizettek. Hangoztatja, hogy Magyarországnak s Erdélynek egyharmadrészt kellene fedezni a birodalom kiadásából, hisz akár területét, akár lakosságának számát nézzük, ez az arány a megfelelő.

Nem térhetünk rá annak a fejtegetésére, hogy mennyire helytelen Baldacci érvelése s hogy általában milyen alapos kifogások hozhatók fel minden ilyen egyoldalú pénzügyi kimutatásokkal történő mesterkedés ellen. Zichy kamaraelnök helyesen mutatott rá a konferenciális tárgyalás során arra, hogy a fejletlen iparú s hazai fogyasztóréteggel szinte alig rendelkező Magyarországot nem lehet az élénkforgalmú Ausztriával összehasonlítani. Igaza volt Zichynek abban is, hogy Baldacci adatai helyességét kétségbevonta, s közel járt az igazsághoz, midőn sok részletes megjegyzéssel Baldacci szélső következtetései ellen állást foglalt. Mindezek fejtegetése nem lehet feladatunk. Be kell érünk annak a megállapításával, hogy a birodalom a francia háborúk befejezése után a nyomasztó államadósságok miatt a leg súlyosabb anyagi helyzetben volt. 1824-ben ezen adósságok kamatainak összege s csak elenyésző kis részben való törlesztése kb. 35 és fél millió konvenciós forintot tett ki. Ez a tétel alkotta, a több mint 41 milliós katonai költségekkel együtt, a kiadások túlnyomó részét, melyek mellett az udvartartás kb. 3 és fél milliós és a külügyi tárca másfél milliós kiadása szinte eltörpültek. Ennek a hatalmas összegnek fedezésére minden lehetőséget igénybe kellett venni. A közbeeső vámjövedelem 1824-ben kb. 1,200.000 konvenciós forint volt. Kétségtelen, hogy okos és lendületes gazdaságpolitikával e helyett sokkal nagyobb összeget lehetett volna talán más utakon előteremteni. Az osztrák vezetőférfiakban ez a lendület hiányzott. Ilyen körülmények között az adott helyzetben szó sem lehetett volna a közbeeső vámjövodelmének eliminálásáról, más anyagi hozzájárulás vállalása nélkül. Hogy a vámvonal esetleges eltörlése esetén ez a hozzájárulás s a nemesség adózásának kérdése okvetlenül felmerült volna, az annál valószínűbb, mivel úgy is rikító igazságtalanságnak tartották azt, hogy az osztrák rendek hozzájárulása, súlyos adózása idején a magyar nemesség adómentességet élvez. A hivatalos körökben uralkodó hangulat s a birodalom anyagi helyzete igazolja a Hitel nézeteinek reálitását.

A huszas évek végének zárszámadásai¹ még jobban meggyőznek

¹ Conferenz-Akten. 1828. évi 44. sz.

arról, hogy milyen súlyos volt a birodalom pénzügyi helyzete. 1827-ben az összkiadások összege 123,464.292 konvenciós forint. Ennek előteremtésére Ausztriában a legsúlyosabb adónemek voltak életben.

Mindebből világosan látszik, hogy Széchenyi felfogása a reális helyzet helyes felismerésén nyugodott. A közbeeső vámvonallal megszüntetésére más jövedelem szolgáltatása nélkül Széchenyi korában az udvar nem lett volna hajlandó. Lehet arról vitatkozni, hogy lendületes gazdaságpolitika milyen új eszközökkel növelhette volna a monarchia jövedelmét. Ám ez a lendület 1830-ban nem volt meg a birodalom sorsának intézőinél. Így a közbeeső vámvonallal megváltoztatása esetében új jövedelmi forrás után kellett volna nézni; felmerült volna a magyar rendek adófizetésének kérdése. Erre céloz Széchenyi is. Ez azonban oly súlyos politikai küzdelmekre vezetett volna, melyet a Hitel szerzője el akart kerülni.

Amikor a Hitel a Monarchia többi államai és a Magyarország közötti vámvonallal megváltoztatása érdekében nem szállt síkra, a közbeeső vámokat, úgy látszik, nem tartotta oly súlyosaknak, melylyel a magyar termelők ne tudtak volna megbirkózni.

A Magyarország és Ausztria közötti vámvonallal gyökeres reformja éppen a Hitel megjelenését megelőző évben történt meg.

A magyar vámtételek szabályozására csak a huszas évek vége felé kerülhetett sor. Ennek oka az volt, hogy a pénz állandó értékcsökkenése idejében nem lehetett maradandó vámtételeket alkotni, mert amit egyik nap megállapítottak, azt egy-két hónap múlva meg kellett változtatni, hisz az államprés ontotta a papírpénzt s a régi vámtételek nem sok idő múlva nevetségesen csekélyek váltak. A huszas évek végén át lehetett térni a vámkérdés szabályozására.

Az infláció alatt a régi vámrendszernek csupán egyes tételeit változtatták meg ú. n. speciális tarifák elrendelésével.

1829. október havában hozták az új vámtörvényt, mely a Magyarország és Ausztria közötti forgalmat szabályozta.

Ennek a vámtörvénynek gazdasági hátterében az általános agrárkrízis és a birodalom súlyos pénzügyi helyzete áll. Az előbbi az osztrák rendeket is erősen sújtotta. Az adózástól ment magyar termelővel szemben sokkal hátrányosabb helyzetben voltak. A magyar fogyasztási termékek konkurrenciáját alig bírták volna el, ha az osztrák területen nem vetettek volna ki már régóta a magyar mezőgazdasági termékekre a legkülönbözőbb összegben különféle nevezetű helyi illetékeket, melyek sokkal nagyobbak voltak, mint maguk a vám-

tételek. Ezeknek céljuk az volt, hogy a létező igazságtalanságokat kiküszöböljék s az osztrák termelő számára a hazai piacon a versenyt megkönnyítsék. Az 1829-es vámtörvény rendet akar teremteni ebben a kérdésben s a különböző helyi illetékek helyett egységes rendi kárpótlásnak elnevezett összegeket ró ki az osztrák birodalom területére érkező magyar mezőgazdasági cikkekre. Ezek a kártalanítási összegek általában nem haladják túl az addig szedett illetékeket, sőt néha alacsonyabbak.

Az 1829. vámtörvény¹ egységes kárpótlási összegeket állapít meg. Tehát a magyar nyersterményeket az osztrák tartományokba való kivitel esetén kettős teher sújtja: 1. a tulajdonképpeni határvám, 2. az állandó kárpótlási összeg, melyet azért kellett fizetni, hogy elimináltassék az az igazságtalanság, hogy a magyar földbirtokos nem fizet adót s így kedvezőbb helyzetben van, mint az osztrák termelő.

E vámrendszer szerint például valamelyik örökös tartományba való szállítás esetén:

1 mázsa búza után fizetendő:

ha külföldről jön az osztrák államokba	22 ² / ₄ krajcár
ha Magyarországról jön »	» vám 11 ¹ / ₄ »
rendi kárpótlás	4 »
összesen	15 ¹ / ₄ krajcár

Érdekes megállapításokat tesz az új vámrendszer a borral kapcsolatban. Erre vonatkozólag akónként 36 krajcár vámot és 1 frt 24 krajcár illetéket, mint rendi kárpótlást, állapít meg az új várendelet. Tehát 2 forint terhelte a magyar bor akóját.² Itt az a jelentős, hogy a rendelet nem tesz különbséget finomabb és silányabb minőségű bor között, mindegyikre egyforma összeget vet ki.

Az udvari, kamarai körök jól számítottak. Ők tudták statisztikai adataikból, hogy a magyar borexportban a közönséges borok játszik a főszerepet. Tehát nekik érdekesebb volt generális vámot kivetni. A magyar termelőre ez esetben az a feladat háramlott, hogy

¹ Az 1829. vámtörvény ki van adva a nagy osztrák törvény- és rendeleti gyűjtemény (Gesetze u. politische Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oest. Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn u. Siebenbürgen) 57. kötetében, kelte 1829. okt. 3; életbelépett november 1-én.

² Idézett vámtörvény, 4. cikkely. A régi állapotokhoz viszonyítva az olcsóbb bor exportja szempontjából ez az új intézkedés a magyar termelőre hátrányos, a finomabb bor kivitele esetén előnyös volt.

azonnal lásson hozzá a legfinomabb csemegeborok kiviteléhez, hisz a vámtétel ezeknél most már alacsony.

Az 1829. vámrendelet feltétlenül enyhít a magyar termelő helyzetén. Igazat kell adnunk a Hitelnek, mely nem akarja szomszédunk rovására megjavítani a magyar termelők sorsát. Igazat kell adnunk Széchenyinek, amidőn ő nem vonultatja fel a rendi támadás fegyvereit az osztrák gazdaságpolitika ellen, hanem a méltányosság elveit teszi magáévá. Széchenyi inkább a többi külföldre irányuló export lehetőségeit hangsúlyozta.

A magyar kiviteli adatok alapján¹ ezen törekvését is reálisnak és helyesnek kell elismerni.

Gabonakivitelünk az osztrák örökös tartományokba 1816—1827.²

Év	Pozsonyi mérőben
1816.	2,966.952
1817.	2,140.548
1818.	2,249.136
kilóban	
1819.	167,118.862
1820.	119,660.873
1821.	106,025.366
1822.	158,647.147
1823.	91,731.508
1824.	140,093.696
1825.	185,748.819
1826.	166,126.950
1827.	173,573.470

Gabonakivitelünk a többi külföldi államokba 1816—1827.

Év	Pozsonyi mérőben
1816.	11.762
1817.	6.961
1818.	130.286
kilóban	
1819.	627.969
1820.	1,985.078
1821.	7,846.487
1822.	4,176.700
1823.	5,794.627
1824.	11,922.224
1825.	14,581.275
1826.	18,520.250
1827.	14,418.075

Dohánykivitelünk az osztrák örökös tartományokba 1816—1827.

Év	kiló
1816.	6,269.704
1817.	15,478.636
1818.	17,391.504

Dohánykivitelünk a többi külföldi államokba 1816—1827.

Év	kiló
1816.	1,835.911
1817.	1,217.919
1818.	5,071.815

¹ V. ö. még a 39. lapon közölt statisztikát. A magyar rendi közvélemény nem volt tájékozott arról, hogy milyenek a magyar kiviteli adatok sokszor oly tanulságos részletei. Azok a táblázatok, melyeket kortársak az 1828. munkálatokból ismertek, csak nagy általánosságban tartalmaztak adatokat; nagyjából megfelelnek a kamarai levéltárban található összeállításoknak.

² Protocolum Sub-Deputationis Commercialis super Concertatione intuitu provehendi mutui Hungarum inter, et reliquas haereditarias Ditiones Commercii, removendumque ejus Impedimentorum habita. Budae, 1829. című munka függelékében találhatók ezen adatok.

Dohánykivitelünk az osztrák örökös tartományokba 1816—1827.

Év	kiló
1819.	13,339.046
1820.	9,161.207
1821.	11,899.793
1822.	1,344.675
1823.	8,822.107
1824.	16,374.049
1825.	17,196.210
1826.	14,863.755
1827.	7,143.196

Dohánykivitelünk a többi külföldi államokba 1816—1827.

Év	kiló
1819.	4,301.626
1820.	5,792.345
1821.	5,193.043
1822.	6,157.804
1823.	2,726.965
1824.	3,401.777
1825.	4,407.808
1826.	5,248.951
1827.	4,975.055

Borkivitelünk az osztrák örökös tartományokba 1816—1827.

Év	Mindennemű magyar bor akó	Pálinka akó
1816.	181.941	12.363
1817.	129.404	17.824
1818.	243.632	20.298

Borkivitelünk a többi külföldi államokba 1816—1827.

Év	Mindennemű magyar bor akó	Pálinka akó
1816.	34.036	1.679
1817.	20.727	980
1818.	73.657	67

Az exportált italmennyiség tehersúlya kilóban

1819.	30,188.124	1,640.252	1819.	12,735.450	144.794
1820.	38,778.988	937.081	1820.	6,160.856	40.720
1821.	32,299.875	777.400	1821.	6,064.150	83.880
1822.	24,681.579	867.914	1822.	5,598.879	61.470
1823.	32,481.080	636.716	1823.	7,817.094	131.487
1824.	36,944.959	944.468	1824.	9,136.172	330.427
1825.	41,659.492	772.765	1825.	9,457.027	482.700
1826.	30,721.408	725.936	1826.	7,917.436	150.290
1827.	30,234.777	538.930	1827.	10,078.840	132.790

Gyapjúkivitelünk az osztrák örökös tartományokba 1816—1827.

Év	kiló
1816.	10,143.553
1817.	10,079.230
1818.	11,064.094
1819.	11,873.347
1820.	11,930.985
1821.	13,560.610
1822.	13,719.214
1823.	14,251.369
1824.	17,300.433
1825.	16,328.685
1826.	16,253.570
1827.	19,000.353

Gyapjúkivitelünk a többi külföldi államokba 1816—1827.

Év	kiló
1816.	15.688
1817.	22.258
1818.	847
1819.	7.194
1820.	23.278
1821.	537
1822.	160.128
1823.	135.037
1824.	340.349
1825.	613.679
1826.	456.441
1827.	680.242

Bármily megbízhatatlanok is a felvett becsértékek, mindamellett mezőgazdasági exportcikkeink értékéről általános tájékozódást szerezhetünk, ha kamarai kimutatások alapján¹ az említett négy cikknek összértékéről összeállított tabellákat mellékeljük. Ezek szerint 1823-ban, 1825-ben, 1826-ban és 1827-ben az Ausztriába beszállított állatok, terményfélék, dohányfélék, italneműek, gyapjufélék becsértéke konvenciós forintban a következő volt:

Év	Állat	Termény	Dohány	Italneműek	Gyapjú
1823.	5,333.260	2,849.373	6.068	3,029.694	14,490.111
1825.	5,551.934	5,887.619	1,723.489	3,846.662	16,546.655
1826.	6,038.351	5,395.854	1,496.960	2,876.940	16,541.904
1827.	6,291.019	5,138.420	2,401.534	2,824.046	19,000.988

Természetesen e kimutatás, mely állandó becsértékkel dolgozik, jóformán teljesen megbízhatatlan. Az egész idő alatt például a búzánál 3 forint 45 krajcár becsértéket vesz fel, holott annál jóval olcsóbb volt a búza ára. Megjegyezzük még, hogy az ökrök és bikák darabjának becsértékét 40, egy éven felüli tehenek és borjak becsértékét 20, egy éven aluli borjak becsértékét 7 forintba vette fel. A juhok darabjának becsértéke 3 forint, a bárányoké 1 forint 30 krajcár. A hizott disznóé 15 forint, a soványé 5 forint, a malacé 35 krajcár.¹

Ezekből az adatokból azt a felvilágosítást nyerhetjük, hogy a tulajdonképeni külföldre irányuló magyarországi mezőgazdasági export tetemesen fokozható lett volna a Monarchiába irányuló, meglehetősen állandó nagyságú exporttal szemben. Gondoljunk csak a külföldi búzaexport oly alacsony tételeire. Ez Fiume forgalmának esökkenéséről tesz tanuságot s arról, hogy a tengeren keresztül irányuló mezőgazdasági exportunk teljesen visszahanyatlott. Úgy látszik, a XIX. sz. huszas éveiben, a XVIII. század végének fellendülése még nyomaiban sem található meg. Itt feltétlenül a gabona-konjunktúra játszotta a főszerepet. 1729-ben csak a tengerparton történő exportot fél millió mázsára becsülik.² 1827-ben az egész külföldi export 144.180 mázsa.

A Hitel külföldi exportunk megjavítása érdekében a kiviteli vámok leszállítását vagy legalább is állandó színvonalon tartását, a

¹ Kamarai levéltár már idézett adatai alapján. Lásd 40. lap 1. számú jegyzet.

² Batthyány Vince: Über das ungarische Küstenland, 1805.

magyar tengeri forgalom akadályainak elhárítását követeli s a kiviteli prémiumok gondolatától sem retten vissza.

A külföldi export akadályai között — szemben az Ausztria és Magyarország közötti forgalommal — már a vámrendszer bizonytalanságáról és a kiviteli vámok magas voltáról panaszkodik a Hitel:¹

*«Ha . . . azon vámot tekintjük, melyly azon portékáinkat nyomja, melyyek vagy egyenesen magyar kikötőkbe, vagy tőlünk a' Király örökös tartományin keresztül, azaz: transito vitetnek külföldre, már az . . . kétséget nem szenved, hogy minden iparkodás mellett is a' legjobb szorgalmi 's kereskedési gazdák mindaddig tenkre jutnak, míg ezen vámok vagy egészen nem törültnének el, vagy olly bizonyos 's alacsony lábra nem tétetnek, hogy azokat semmi többé nem változtathassa 's a terhek az ipart meg ne öljék, 's hogy jobb a' vám mostani ingadozó léte miatt mechanice, mint eddig, egy táblába öszit, másba tavaszt, harmadikba semmit se vetni, ára van e nincs e, mint kivitelre természeteni dohányt, kendert 's a' t. rövideden: gondolkodva gazdálkodni. Itt hát változás kell, hasznos is, lehet is; 's éppen mert haszna nyilvános, azért lehető».*²

A magyar vámtételek állandó ingadozása jellemző a XIX. század elejére. A pénzügyek konszolidálódásáig lehetetlen meg nem látni azt, hogy a vámtételek váltakozása a pénz értékváltozását követi. 1820 után lassanként a vámok leszállításának vagyunk tanui. Akár a külső, akár a belső vámok árainak szabályozásáról van szó: kiviteli táblázatainkban a kivitel nagyságának hullámozása a vámtételek változását követi.

A Hitel a külföldi (tehát nem az örökös tartományokba irányuló exportra vonatkozó) kiviteli vámok leszállítása, mindenestre állandó vámtételek alkotása mellett a magyar tengeri kereskedelem megjavítását sürgeti a legnagyobb nyomatékkal a magyar terményértékesítés érdekében.

¹ A vámok óriási ingadozása, ismételjük, az infláció következménye. Azonban a vámok leszállítása néha nem tudja követni az események menetét. Láttuk, milyen jelentéktelen összegekkel szerepel a magyar kivitelben a gyapjú a huszas évek közepéig a többi külfölddel való forgalomban. A gyapjú kivitelének csökkenése az 1807. évi hatalmas vámtéher következménye. Ekkor a kiviteli vám 12 forintról 16 forintra emeltetett fel. Ez inflációs vámtétel volt, de csak 1824-ben törölték el. Meg is látszik a hatása; 1824-ben nagy lendületet vesz a gyapjú-kivitel. Igaza van tehát Széchenyinek, midőn állandó vámokat sürget, a huszas évek végén azonban a vámtételek már általában állandóak.

² Hitel 367—68. l.

Geográfiai helyzetünk áttekintése alapján arra a következtetésre jut, hogy «minden igyekezetünknek arra kellene menni, hogy hazánk Fiumével legszorosb 's lehető legkönnyebb kapcsolatba jöjjön».

Ha a Monarchia két kikötőjének áruforgalmát egybevetjük, ríktó aránytalanságokat látunk, melyek a magyar tengerpart forgalmának csekélységét sejtetik.

Trieszt és Fiume áruforgalma a huszas években:¹

	Trieszt áruforgalma		Fiume áruforgalma	
	Bevitel	Kivitel	Bevitel	Kivitel
	konv. forintértékben		konv. forintértékben	
1824.	19,146.049	10,245.397	609	871.457
1825.	8,900.652	18,889.069	466.856	1,239.742
1826.	18,734.198	9,792.285	202.231	1,359.669
1827.	23,703.575	11,868.550	203.784	1,427.737

Melyek lehettek a magyar tengeri export akadályai?

A Hitel ezeket az akadályokat nagyon helyesen szállítási akadályoknak fogja fel. Széchenyi a fiumei kereskedelem kérdéseiben nagyon tájékozott. Feltétlenül 1828. évi fiumei útja alakította ki nézeteit. 1828. szeptember legelején érkezett Fiuméba s egy levelének tanúsága szerint² «a magyar kikötőhelyeket, Ludovicea-utat, Culpa-vizét stb. bejártam. Száz abderitismusra találtam, melyeket fennhangon annak idejében hirdetni is fogom». A Hitelt elolvassva, igazat kell adnunk levele kijelentésének: az «időmet hála isten, jól használtam».³

A Hitel a fiumei kereskedelem fellendítése érdekében a következőket tartja elengedhetetlenül fontosnak: 1. a Dráva, Száva, Kulpa folyamok tökéletes szabályozását, 2. a Lavja-műútnak a magántársaságtól az állam számára való megváltását (de nem megyei igazgatásba vételét), 3. Károlyváros erődtámasz jellegének megszüntetését, 4. az utak szabályozását.⁴

¹ Hofkammer Archiv. Commere. Fasc. VIII. 1826. Januárból 156. helyszámú csoportban található az 1825. évi; ugyanott 1827. július havából 42. szám alatt az 1826. évi; és végül 1827. október havából 102. szám alatt az 1827. évi adatokat tartalmazó kimutatások a két tengeri kikötő áruforgalmáról.

² Széchenyi Levelei. Akadémiai kiadás, I. kötet, 83. l.

³ U. o. 83. l.

⁴ Naplójegyzetei szerint ezeket a hibákat ottartózkodása alatt ismerte meg.

Ha a Hitel e gondolatait az egykorú hivatalos körök felfogásával, a kereskedelmi testületek beadványaival, az udvari elaborátumok tételeivel egybevetjük, azt találjuk, hogy a folyamszabályozás, az utak kérdése és a kereskedelmi raktárak felállításának megengedése egyöntetű óhaj abban a korban. Mindez azonban tulajdonképp kormányfeladat. A Hitel tartalmaiból az derül ki, hogy Széchenyi nem bízik abban, hogy a kormány e hatalmas programot meg tudja valósítani. A Hitel gúnyosan tesz említést az udvar bürokratizmusáról: «Dráva, Kulpa regulációja sokszor ki van dolgozva papirosos 's több efélék», — mint a Hitel kézírata meggyőz minket, e mondat-hoz azt fűzte hozzá, hogy a felvigyázat, az utánlátás, tehát a javaslatok reális megvalósítása hiányzik.

Egy pillantás az említett javaslatok sorsára igazolja Széchenyi pesszimizmusát, sőt egyes folyamszabályozások sikertelenségénél az illető referens szinte szószerint Széchenyi szavait írta az aktára.¹

Elsőrendű mezőgazdasági cikkeink tengeren történő exportja a huszas években a bécsi kormányzatnak is érdekében feküdt. *Bedekovich* államtanácsos nyíltan kimondja,² hogy a magyar gabonakereskedelem felélesztése és a külföldi konkurrencia sikeres megvívása az összmonarchiának is előnyére szolgál. Épp ezért elfogadásra ajánlja azt a többektől támogatott javaslatot, melynek *József nádor* volt egyik fő szószólója, hogy t. i. biztosíték nyujtassék a magyar gabonaexportőröknek az irányban, hogy a tengerparton továbbszállításra elhelyezett magyar gabonát még egy esetleges gabonakiviteli tilalom kibocsátása esetében is szabad legyen nekik kiszállítani. A huszas években a gabonaárak esése idején a Monarchiát nem fenyegeti a gabonaínség réme. Semmi akadályja sincs annak, hogy a magyar gabonaexport külföldi utakat is keressen. Épp ezért a fiumei

¹ Staatsrat-Akten. 1825. évi 3443. sz. akta a Száva-folyam szabályozásával foglalkozik. Nándory államtanácsos votumában az előakták tömegére célozva megjegyzi, hogy e fontos tárgyban több év óta, noha sokat írtak, tárgyaltak és elrendeltek ezzel kapcsolatban, mégsem történt lényeges intézkedés. Ezt javarészt annak lehet betudni «... dass wenn einmal was angeordnet wird, man sich dann oft darum, ob das Befehlen auch wirklich befolgt werde, nicht weiter so genau umzusehen pflegt...» Épp a folyamszabályozási tervek sikertelensége alapján kell ennek a megállapításnak igazat adni.

² Bedekovich votuma a magyar királyi kancelláriának 1825. július 8-án kelt beadványára, mely arra vonatkozik, mi volna a teendő a magyarországi gabonakivitel előmozdítása érdekében. Staatsrat Akten. 1825. 5118. sz. A votum kelte: 1827.

kereskedelem fellendítésére törekcszenek. Nem szabad arról megfedekezni, hogy ezidőtájt a Monarchia többi részének gabonatermelői is értékesítési bajokkal küzdöttek. A galíciái rendek például egy beadványukban arra kérték az államkonferenciát, hogy az Ausztriába bevitt magyar gabona beviteli vámját ötszörösére emeljék fel, hogy ezáltal a végső ínséggel küzdő galíciái termelőknek piacot biztosítsanak. A magyar gabona külföldre irányuló exportja tehát mindenkép a Monarchia javára szolgálna.

Függetlenül a gabonabőiségtől, a kamara sokkal korábban foglalkozott a Monarchia tengeri kikötői forgalmának növelésével.¹ Felmerült egy olyan terv, melynek megvalósítása esetén tengeri gabonaexportunk nagy lendületet vehetett volna. Több beadvány sürgette, hogy gyarmatárúkat csupán Trieszten és Fiumén keresztül lehessen a Monarchia területére behozni. Mások beérték volna a tengeren történt behozatal vámtételeinek mérséklésével. A fiúmei kereskedelmi körök rámutattak arra, hogy ha a Németországon keresztül bejövő gyarmatárúk vámját felemelnék, Hamburg forgalma helyett okos intézkedésekkel a Monarchia kikötőinek s így Fiumének kereskedelmi életét lehetett volna fellendíteni. Ámbár a kamara e javaslatot, főleg a porosz vámrétorzióktól félve elvetette és később is ellene fordult ily javaslatoknak, e momentum gyakran felmerült. Feltétlenül nagy szerepet játszott e javaslat elvetésében a bécsi kereskedelem érdeke, hisz így a fiúmei és trieszti kereskedőkkel szemben a bécsiek hátrányos helyzetbe kerültek volna. Dessewffy helyesen mutatott rá, hogy ebben rejlik a magyar gabonaexport fellendülésének titka. Tudvalevőleg úgy a gabona, dohány, mint a gyapjú-export nagy ürtartalmat követelt meg és így csak visszáruként való szállítás esetén volt jövedelmező.

Ha a gyarmati cikkek behozatalának megkönnyítésével nem is nyujthattak lényeges segítséget, nem elleneztek az illetékes körök a többi terv megvalósítását.

1825. június havában a génuai osztrák konzul jelentéséből kiderült az a szomorú tény, hogy az európai gabonakereskedelem e

¹ Ezekre vonatkozólag használtuk Hofkammer: Commerz-Kammer 1814, 7 ex Oct; 1816, 79 ex Febr.; 1816, 19 ex Ápr. jelzésű aktáit. Valamennyi az V. Fasciculusban. Ezek Reyer Ferenc fiúmei nagykereskedő 1814. évi, trieszti kereskedelmi testület 1815. évi és végül a fiúmei kereskedelmi kamara volt elnökének, Ridder Ferencnek kelt nélküli beadványa. Valamennyi a monarchia tengeri kereskedelmének megjavításával foglalkozik.

centrumában sem a magyar gabona, sem a magyar dohány nem játszik jelentősebb szerepet.¹ Több hatósághoz került e jelentés véleményadás végett. Főleg József nádor javaslata érdemel említést, aki hatalmas elaborátumot dolgozott ki arra vonatkozólag, hogyan lehetne fiúmei kereskedelmünket a régi színvonalra emelni.² Nagyszabású munkálata szinte tételről-tételre megegyezik a Hitel tartalmaival. Négy szempontra kell figyelemmel lenni, úgymond e beadványban József nádor, a magyar kereskedelem lelkes pártfogója. Először arra, hogy a mezőgazdasági cikkeket, amilyen gyorsan csak lehet, el lehessen szállítani a tengeri kikötőkbe. Második feladat, hogy a szállítás a lehető legkevesebb költséggel történhessék. Harmadszor

¹ Mindezekről Martignoni genuai konzul 1825. június 4-én kelt jelentése szól, melyet véleményadás végett a kamarához küldöttek, majd onnét a trieszti illetékes körökhöz küldötték, ezeknek véleményét közölték a kamara részéről a magyar királyi kancelláriával, a kancellária válaszára viszonzválaszt adtak s azután terjesztette fel legmagasabb helyre a kamara a véleményét. (Lásd: Hofkammer-Archiv. Hcfcommerz Cammer, V. Fasc. 1825. évi 70 ex Sept., 18, 1826. évi 136 ex Jan., 1827. évi 175 ex Jul., 1828. évi 6 ex Mai. jelzésű aktákat.) Sajnos, még nagy általánosságban sem jellemezhetjük ezeket az oly érdekes tárgyalásokat. Csúpn a következőket emeljük ki: a trieszti jelentések azt hangsúlyozzák, hogy a magyar búza minőségének megromlása is szerepet játszik abban, hogy a világpiacon a magyar búza lemarad a versenyben. A magyar kancellária szembeszáll ezzel a nézettel, de a kamara igazat ad a trieszti kereskedők megállapításának. A kamara különben a gabonaértékesítés nemzetközi bajait általános szempontokból foglalja össze. Szól az orosz versenyről, megemlékezik az angol gabonabill hatásáról, nem feledkezik meg arról a tényről sem, hogy a világháború után az általános elszegényedés s a burgonyafogyasztás fellendülése milyen szerepet játszik abban, hogy a búza nem értékesíthető a régi áron. A kamarai vélemény a világ gazdasági tényezők főnőm rajzával érdekesen egészíti ki József nádor exakt megállapításait, melyek a szállítási költségek döntő szerepére utalnak fiúmei jelentések alapján.

² József nádor hatalmas akcióját megfelelően méltatja Sieghardt idézett munkájában, főleg pénzügyminiszeri akták alapján. (id. munka 44—45. l.). Megállapítható ezekből, hogy a fiúmei adatokat attól az Adamichtól szerezte, ki a fiúmei kereskedelmi életben oly előkelő szerepet játszott s aki Széchenyit is informálta fiúmei útja alkalmából a magyar kereskedelem bajairól. József nádor megállapításainak számunkra legfontosabb eredménye: számadatokkal igazolta, hogy a magyar búza a tengerig történő drága szállítási költségek miatt nem versenyképes az odesszaival. E számadatokat közli Sieghardt. Még kiegészíthetjük a mondotakat Thallóczy Lajos egy cikkének adataival. Thallóczy kamarai adatok alapján bemutatja, hogy 1827-ben a magyar búza már Triesztben sem tud versenyezni az orosz búzával. (Thallóczy Lajos: A magyar gabonakereskedelem fejlődése, tekintettel multjára. Magyar Kereskedők Lapja. 1884. évi. 13. sz.) József nádor akciójának eredménytelenségéről 1835. évi államtanácsi akták alapján szólhatunk.

arra kell törekedni, hogy alkalmas és biztos kereskedelmi raktárakat lehessen mindazon helyeken felállítani, hol a gabona és dohány vesztésgelni kénytelen. Negyedszer: történjék azirányban intézkedés, hogy azokat a cikkeket, melyeket a tengeren való kivitel céljából a kereskedők oly sok költséggel oly messze elszállítottak, esetleges kiviteli tilalom esetén is exportálhassák. Mindezen óhajokkal megegyezik a fiumei és trieszti illetékes körök véleménye. Ezeket tartja sürgős feladatnak Adamich, a fiumei kereskedelem lelkes apostola. Különböző kereskedelmi testületek óhajai e program egyik-másik pontjára vonatkozólag már régóta szerepelnek az akták között, mint ahogy a tengeri export akadályainak eltávolítására irányuló törekvés különben is több mint egy évszázados előzménnyel bír.

Láttuk, hogy Széchenyi pesszimista a magyar mezőgazdasági export akadályainak elhárítását célzó kormányintézkedésekkel szemben.

Vajjon igazolt-e az ő pesszimizmusa? Erre a válasza feltétlenül igenlő feleletet kell adnunk. Nem kell egyéb, mint József nádor hatalmas elaborátumának sorsát kutatnunk, hogy meggyőződjünk a bécsi bürokrácia lassúságáról, a dicasterialis szervek tehetetlenségéről, a vidéki hatóságok eljárásának kényelmességéről. A magyar udvari kancellária 1835-ben összefoglaló jelentést nyújtott be József nádor 1825-ben beadott reformtervezete sorsáról. A kancellária azt állapítja meg, hogy egyes ügyeket már elintézték, mások az illetékes helyen vannak elintézés alatt, végül néhány ügyben még folynak a tárgyalások...

A legjobb esetben 5—6 évbe tellett, míg József nádor mindenkítől helyesnek elismert eszméi legalább részben a megvalósulás felé haladtak... S mennyi nem valósult meg az üdvös javaslatokból!¹

¹ A kancellária szerint: 1. A Kulpa-folyón a hajózás útjában álló kövek eltávolítása, illetve a Degoi és Szrednicsko közt lévő akadályok elhárítása a helytartótanács jelentése szerint «folyamatban van». 2. A Kulpa folyó medrének tisztítása ügyében a helytartótanács jelentése szerint a szükséges lépések megtörténtek. 3. Horvátországban és a magyar tengerparton a közlekedésügy rendezése az 1832. május és 1834. januárjában kelt a helytartótanácsához intézett udvari dekrétumok értelmében van elintézés alatt. 4. 1831. szeptember 16-án kelt udvari dekrétum intézkedik a szávai hajósok útlevelének láttamozását illetőleg. 5. Károlyváros erődítmény jellegének megszüntetése az udvari haditanács 1825. július 7-én kelt jegyzéke értelmében nem engedhető meg. 6. A Száva folyón történő hajózás akadályainak megszüntetése az 1834. március 17-én kelt elhatározás értelmében a Száva és Kulpa számára vonatkozó hajózási intézet felállítását vették célba. 7. A Lujza-út megváltására vonatkozólag még nem alakult ki vélemény. 8. A katonai határőrvidék

Ne feledjük el, hogy mindez a XIX. század huszas éveiben történt, midőn minden késedelmeskedés ezerszeresen megbosszulta magát. Ugyanis az orosz verseny ekkor már félelmetes méreteket öltött. Genuai jelentések szerint a magyar búza — mint már említettük — nem is vett részt a világkereskedelemben. József nádor beadványában a szállítási költségek alapján kimutatta, hogy a magyar gabona nem is lehet versenyképes e fontos világkereskedelmi centrumban. Akármilyen olcsón adja is el a magyar termelő búzáját, a szállítási költségek lehetetlenné teszik a verseny leküzdését.

Közben az orosz-török háború ismét lehetőséget nyújtott a magyar gabonaexportnak. Már előzőleg csökkentette Oroszország gabonakészletét s a háborús felek hadseregeinek ellátása gabonavásárlással járt.¹

Széchenyre a háborús események nagy hatással voltak. Azt a nagy tanulságot vonhatta le az eseményekből, hogy a legsúlyosabb mezőgazdasági krízis is enyhüléssel végződhet. Ugyanerre az időre esik fiumei útja, amikor is az osztrák bürokrácia tehetetlenségét s a megyei igazgatás árnyoldalait szemlélhette. Ezért a Hitel kézírata, amikor a nagy közlekedési eszközökről, a nagy utakról szól, azt mondja, hogy a fontos utak megváltása semmit sem ér, ha azok igazgatása «Vármegyei közönséges manipulatio alá kerül».

Ezekből azt a tanulságot kellett levonnia, hogy a magyar közlekedési ügy rendezését ugyancsak azzal a társadalmi munkával kell elérni, melyet annyira ajánlott honfitársainak. Lehet ez jövedelmező részvénytársaság formájában, vagy más eszközökkel; mindezt a Hitel bővebben nem tárgyalja. Nyilvánvaló, hogy az osztrák bürokrácia tehetetlenségét nem ítélte meg helytelenül. Nézeteinek realitását az is igazolja, hogy a főbb hivatalok vezetői ugyancsak azt tartották hibának, mint amit ő.

Ő levonta a tanulságokat, látva a bécsi udvari körök tehetetlenségét. A Hitelből az következik, hogy magának a magyarságnak kell a nagyszabású terményértékesítő munkaprogrammot megvalósítani.

Magának a magyarságnak kell a közlekedési, szállítási kérdéseket megoldani, kiviteli jutalmakat kitűzni. De nemcsak ebben áll

parti taxái megszüntetése ügyében 1831-ben intézkedtek. 9. Károlyváros területén tűzálló magazinok építése ügyében 1835-ben még folynak a tárgyalások. (Staatsrat-Akten, 1835. évi 6488. sz.)

¹ Mindezekről megemlékezik Marczali Henrik: A Legújabb Kor Története (1892.) című művében, 363. l.

a magyarság szerepe. A magyar termelőnek, a magyar gazdának a *termelésnél* s az áruértékesítésnél becsülettel s iparkodással (s ügyességgel kell eljárnia. Ezzel tulajdonképpen visszaérkezünk oda, ahonnan Széchenyi nagyarányú termelő politikája kiindul. Ez a magyar termelő egyénisége.

A Hitel terményértékesítéssel foglalkozó fejezetének egyik alfejezete «Kereskedési becsület 's munkásság némelly csorbái» címet viseli. Aligha mondottak a magyar termelőről még oly súlyos kijelentéseket, mint Széchenyi teszi e helyen. E szerint borexportunk hanyatlásának nemcsak az az oka, hogy más nemzetek szőlőiket jobban ápolgatták, boraikat mind tisztábban s józanabb metódussal készítették, midőn mi egy tapodtat se mozdultunk elő, hanem az, hogy a külföldit megcsaltuk s bőrét nyúztuk, azt gondolván, majd ő azt nem veszi észre. Tovább folytatja a nagy vádbeszédet: «Munkásságunk pedig kereskedésünk végett ugyan érdemel é említést. Tettünk e sokat productumink szaporítása vagy azok javítása 's divatba hozása végett?»¹ Ime a magyar termelő, a magyar gazdaréteg súlyos hibái megbosszulják magukat a munka végső stádiumában, a termés értékesítésénél is.

Az egykorú jelentések² alapján kétségtelen először is az a tény, hogy a magyar bor lassanként teljesen kiszorul a külföldi, nem ausztriai piacokról. Az is kétségtelen, hogy a magyar bort meghamisítják. Arra vonatkozóan azonban, hogy ez a hamisítás hol történik, egy igen jelentékeny s nem elfogult szemlélő arra a

¹ Hitel 381. l.

² Meg kell állapítanunk, hogy a kamarai levéltár aktái között lévő jelentések a lengyel piac elvesztését javarészt annak a rossz anyagi helyzetnek tulajdonítják, mely a lengyeleket sújtotta. (Agrárország és agrárkrízis I) Figyelmeztetnek azután azokra a sikeres törekvésekre, melyekkel a franciák az oroszokkal kötött vámkedvezményeket s különböző előnyöket kihasználva, a lengyel piacot meghódították. Ezek a lengyelországi jelentések javarészt általánosságok között mozognak. Igen érdekesek azonban Adam Müllernek a lipcei piacról küldött jelentései. Hosszasan foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy a magyar tokaji bor kiszorul a lipcei piacról. Terjedelmes elaborátumot dolgoz ki a hamisítások megszüntetésére s főleg a márkázásra vonatkozó javaslatai elsőangúak. Mindezekkel jelenleg nem foglalkozhatunk bővebben, meg kell azonban annyit említenünk, hogy Adam Müller szerint a hamisításokban bécsi kereskedők vesznek részt. Épp az a körülmény, hogy oly csekély mennyiségben exportált Magyarország tokaji bort, — az exporttétélek tanúságai szerint — teszi valószínűvé ezt a megállapítást, mely — mint ismételjük — a tokaji borra vonatkozik. (V. ö. Commerz-Kammer, Fasc. V. 1825 : 109. ex Dec., 1826 : 22. ex Febr., 74. ex Mart. és 41. ex Mai).

megállapításra jut, hogy Bécsben hamisítják a tokaji bort. Bárhogyan állott is a dolog, a magyar termelő hibája volt, hogy nem tudott semminemű olyan palackozási eljárást teremteni, mely a visszaéléseket kiküszöbölte volna.

De nemcsak a bortermelés tanúsítja, hogy a magyar mezőgazdasági cikkek minősége megromlott s a világpiacról a magyar árúk kiszorultak. Erről tanuskodik a búza- és dohányexport e korbeli története is.

Azonban a borkiviteli táblázatok mutatják a legvilágosabban, milyen keveset törődött a magyar termelő a *jó minőséggel*, az export elengedhetetlen feltételével.

A magyar borkivitel Ausztriába:

Az export szállítmány súlya kilóban

	1825 :	1826 :	1827 :
Tokaji aszú hordókban	45.136	22.728	26.077
Palackozott tokaji aszú ládákban, illetőleg kosarakban	12.587	25.340	10.603
Úgynevezett magyar mászlásbor hordókban	360.330	236.450	398.552
Palackozott mászlás ládákban, illetve kosarakban	34.319	34.350	33.091
Más magyar aszúborok, vermut hordókban	288.637	205.636	338.556
Ugyanazok palackozva, ládákban, illetve kosarakban	11.778	8.160	9.780
Közönséges magyar borok hordókban	40,935.488	30,135.562	29,459.230
Palackozott közönséges magyar borok ládákban, illetve kosarakban ...	861	4.256	1.200

a kivitel becsértéke
forintban

Tokaji aszú hordókban	22.568	11.364	13.038
Palackozott tokaji aszú ládákban, illetve kosarakban	4.720	9.502	3.976
Úgynevezett magyar mászlásbor hordókban	72.066	47.290	79.710
Palackozott mászlás ládákban, illetve kosarakban	5.147	5.152	4.963
Más magyar aszúborok, vermut hordókban	72.159	1.409	84.639
Ugyanazok palackozva, ládákban, illetve kosarakban	2.208	1.530	1.833
Közönséges magyar borok hordókban	3,411.290	2,511.296	2,454.935
Palackozott közönséges magyar borok ládákban, illetve kosarakban ...	53	266	75

Íme, tehát az adatok¹ is azt bizonyítják, hogy a magyar termelő nem törekszik a finom, míveltebb fajta termelésére, hanem csak a régi eszközökhöz ragaszkodik és tömegárut akar kivinni a külföldre.

Akár a búzakereskedelem fontos helyeiről érkező jelentéseire, akár a dohánykivitel adataira, akár a borkivitel tanulságaira gondolkunk, úgy találjuk, hogy a XIX. század elején új konkurrenszek jelentkeznek s a magyar termelőnek a legnagyobb nehézségekbe kerül terményét értékesíteni. A gyapjúfélék piaca állandó az osztrák textilipar fogyasztása révén, de 1825 után a világkereskedelem átalakulásának káros következményeit a magyarság is érzi. Az osztrák borkivitelnél pedig az új vámtörvény után csak akkor lesz jövedelem, ha finom minőségű borokat exportálunk Ausztriába. A kiviteli adatok látszólagos növekedése nincs arányban az árak süllyedésével. A magyar terményértékesítés a legnagyobb nehézségekbe ütközik, ha a közjogi bonyodalmakat kerülendő, nem a Magyarország és Ausztria közötti vám ellen harcol a magyarság, hanem a külföldön akar exportlehetőségeket biztosítani. Ám a jelentések arról szólnak, hogy a magyar termékek minősége megromlott; úgy látszik, hogy a helyzet igen súlyos.

Hogyan lehet a Hitel szerint mindezen segíteni: *«kölcsonös felvilágosítás, oktatás által . . .»* Ezeket a szavakat mondja a Hitel, midőn a kereskedői becsület «némelly csorbáiról» megemlékezik. Ám ezek már nagy nemzeti programjába tartoznak, mely a társadalmi tevékenység fokozásával s nemzeti nevelő munkával akarja a nagy faji hibákat kigyógyítani. Ezek feltárása már Bevezetésünk következő részébe tartozik.

¹ Az előző lapon közölt kimutatást 40. lapon, 1. jegyzetben idézett kamarai iratok alapján állítottuk össze.

II. RÉSZ

A HITEL SZELLEME ÉS NEMZETI POLITIKÁJA

*"A' Magyar szivét semmi sem töltheti
tökéletesen bé, mint az igazán nagy,
nemes és szép!"*

(HITEL 353. l.)

Újkori történetírásunk két dolgozatát¹ olvasva, világos lesz előttünk, hogyan jutott el a Hitel szerzője Magyarország haladásába vetett hite éltető gondolatahoz. Széchenyi tépelődéseiben s a Hitel rendszerében nagy szerepet játszott az, hogy a legnagyobb magyar — mint Angyal Dávid kifejté — a haladás elméletét kapcsolatba hozta a nemzetek s egyének életkorának párhuzamával. Úgy gondolta, hogy a nemzetek élete a fiatalságon s férfikoron keresztül halad az öregkor felé. A Hitelben kifejezést ad annak a gondolatnak, hogy Magyarország haladhat, mivel még nem jutott túl a férfikoron.

Széchenyi nézete tehát a haladás dinamikus gondolatán épül fel, de a mellett az organikus államszemlélet konzervatív pillérein nyugszik. Átveszi a XVIII. század nagy gondolatát: a haladásba vetett hitet; azonban nem osztozik a forradalmárok illúzióiban, kik a nemzetek sorsának intézésénél erőszakos változtatásokat óhajtottak alkalmazni. Az ő koncepciójában a nemzet élő organizmus, ám az élet nagy törvénye szerint a szerves fejlődés nem ismer forradalmakat.

Széchenyi pályáját döntő módon befolyásolta a haladásba vetett hite s az a meggyőződése, hogy a haladás útja csak a nyugodt fejlődés lehet. De nem maradhatunk meg ennél az általánosságnál, meg kell állapítanunk, hogy milyen értékek megvalósítását várta a haladástól és milyen aktuális teendőket, milyen politikát sürget a szükségesnek megismert fejlődés érdekében.

Első nagy reformmunkája — a Hitel — egységes értékrendszert tartalmaz. Ezt a rendszert fogja kifejteni Bevezetésünk következő része. Bármily ragyogóak is lehetnek ugyanis azok a tanulmányok, melyek létrejöttüket Széchenyi munkáiból kiragadott értékek felsorolásának vagy egyénisége analizálásának köszönhetik, nem szabad lemondani arról a kevésbbé hálásnak feltűnő munkáról, hogy

¹ Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Budapesti Szemle, 1907. évf. és gróf Széchenyi István Ifjúkori Naplói. Századok, 1925. évf.

a jelentékeny Széchenyi-könyveket mint olyan összefüggő egészeket elemezzük, melyekben egységes értékrendszer nyilatkozik meg. Ilyen tevékenység után Széchenyiről is sokkal plasztikusabb, történetibb képet nyerünk, mely a lényeges elemek változatlansága mellett az aktuális tartalmak ragyogó hullámzását tárja fel. Talán egy munkája sincs, mely annyira zárt és teljes értékrendszert tüntetne fel, mint a Hitel; hisz későbbi műveiben egyes ellenfelek támadását kivédő kritikai fejtegetései megbontják ezt az egységet, máskor pedig a sürgető praktikus feladatok halványítják el az értékrendszer összefüggő képét.

A Hitel egyes lapjairól a Széchenyi-korabeli nagy utilitarista-realista mozgalom eszménye: az anyagi jólét tárul elénk. Mintha a Hitel egész politikája ennek megvalósítására törekedne s a mű a haladás tartalmát az anyagi jólét megteremtésével kapcsolná össze. Mégsem! hisz a nemzetiség kifejtéséért harcol ő, lelki szemei előtt a nagy idealista áramlat kultúrképe lebeg s az európai kultúrát a magyar fajiság sejtelmes megnyilatkozásaival akarja színezní. Ám váratlanul transzcendens célok tárulnak elénk s csodálattal szemlélhetjük, hogy nacionalista életaktivitása földöntúli régiók felé tart.

Mintha a Hitel politikájának világa is követné ezt a szárnyalást. A gazdaságpolitika az anyagi jólétet iparkodik megteremteni. Azonban már régóta ismeretes, hogy Széchenyinél ez a gazdaságpolitika csak faji politikájának nagyarányú eszköze.¹ Ha nem vennők tekintetbe a földöntúli igazságosság ideájához emelkedő világnézetét, nem tudnók megérteni a politikai méltányosság: a felfelé való hűség és a lefelé nyilvánuló kötelességtudat nagy ígéit, melyet Széchenyi mágnástársainak hangoztatott.²

A Hitel értékrendszerét kifejtve, a nagy szellemi áramlatokkal való összefüggést éppúgy megérthetjük, mint a Széchenyi-féle politika sajátosságait. Politikáját ugyanis az határozza meg, hogy egyrészt milyen értékeket akar általa megvalósítani, másrészt, hogy

¹ Talán Imre Sándor fejtette ki ezt annak idején első ízben tüzetesebben. (Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. 1904.) Világosan kifejti gazdaságpolitikájának és nevelési politikájának összefüggését Angyal Dávid: Széchenyi emlékezete c. cikkében. (Akadémiai Értesítő, 1910.) Eötvös József nyilvánította először azt a véleményt, hogy Széchenyi nagyszabású reformtevékenysége tulajdonképp «nemzetnevelés».

² Széchenyinek a méltányosság, a «sum cuique» keresztényi elvén alapuló politikai rendszerét Szekfü Gyula fejti ki a Három Nemzedék c. munkájában.

ezen értékek megvalósítására milyen utakat keres. Mivel úgy talál-
tuk, hogy az értékek ninesenek szeszélyesen egymás mellé dobálva
a Hitelben, hanem hatalmas rendszerben sorakoznak egymás mellé,
Bevezetésünkben ezt a rendszert a maga ívelő természetében szeret-
nők nyomon követni.

Kiindulunk Bentham hatásából, ki a haladás célját az anyagi
boldogsággal azonosította. A Hitel szerzőjét megszilárdította a hala-
dásba vetett hitében Bentham, ám e gondolatnak, mondhatnók,
csak módszertani formáját vette át. Célul azonban mást tűzött a
haladás elé. Még magának a szoros értelemben vett gazdaságpoli-
tikának sem az anyagi jólét megteremtése a végső célja, hanem ezzel
is ideális értékeket akar megvalósítani. Ez az ideális érték: a nem-
zetiség. Azonban a nemzetiséget is csak eszközértéknek, valami igen
értékes rejtélyes erőnek fogjuk megismerni. A végső értéket — a Hitel
szerint — minden értékek legfőbb hordozójából, Istentől kell merí-
tenünk.

I. A Hitel és Bentham hatása Széchenyre.

(Nézetek Benthamnek Széchenyre gyakorolt hatásáról a szakirodalomban. Hogyan ismerte meg Széchenyi Bentham tanait? A «The Book of Fallacies» gondolatai s a Hitel politikai dialektikája. Bentham radikálizmusa és a Széchenyitől vallott organikus nemzetfelfogás. Széchenyi hite az emberi haladásban és Bentham racionalista történetfilozófiája. A Hitel etikai rendszere s Bentham utilitárizmusa.)

Az a felfogás, mely a Hitel szerzőjét utilitaristának, a rideg anyagi érdek apostolának, néha materialista gondolkodónak tartja, kettős gyökérből táplálkozik. Egyrészt Bentham Jeromos hatását becsülik túl, másrészt gazdasági politikáját értik félre. Elsősorban a Bentham-hatást fogjuk megvizsgálni, mert e hatás tisztázásával fény derül a Hitel szerzőjének a haladásba vetett hitére is, melynek ismerete nélkül nem lehet politikai rendszeréhez közelíteni.

Ismeretes, hogy azok az átvételek, melyek az utilitarista Bentham munkáiból a Hitelbe, éppúgy mint Széchenyi egyéb műveibe bekerültek, nemcsak a kortársaknál, hanem még a közelmúlt Széchenyikutatóinál is súlyos félreértésekre vezettek. «Aziránt nem lehet kétség, hogy Széchenyi teljes mértékben az anyagelvi vagy haszonelvi utilitárizmus irányzatának híve, melynek apostola a nagyhírű, ma teljesen elfelejtett angol bölcseész, Bentham Jeremiás volt, ki azon időben sok tekintetben döntő befolyást gyakorolt az egész európai közvéleményre.» Ilyen véleményt nyilvánít Beöthy Ákos 1901-ben megjelent könyvében.¹ Következő mondatai szerint: «Széchenyi a Hitelben is szó szerint idézi említett bölcseész egyik alapvető tételét, hogy minden állam politikája a legnagyobb rész boldogítására legyen irányítva... Megesik rajta, amire már Kemény Zsigmond is rájött, hogy midőn azt akarta bizonyítani, hogy a multban nincsen valódi

¹ Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Budapest, 1901. II. 154. l.

nemzeti nagyság, egyszerűen plágiumot követett el Benthamen: mert amit az a franciák Szt. Lajosáról és XIV. Lajosáról ír, azt Széchenyi a magyarok Nagy Lajosa és Hunyadi Mátyására alkalmazta.»¹

Amidőn Beöthy Széchenyit az utilitarizmus alapvető dogmájának átvétele és állítólagos Bentham-plágium miatt az utilitarista materializmus vádjával illeti, tulajdonképp azt a felfogást újította fel, mely már sokkal régebben, Széchenyi kortársainál felmerült. *Kemény Zsigmond*, akire Beöthy hivatkozik, arról tanuskodik kiváló Széchenyi-esszéjében, hogy a Legnagyobb Magyart, «amidőn az ájult nemzetet kór-ágyából... az egészség forrásaihoz vezeté vissza, bámulta a magyar... de nem merte tartózkodás nélkül... szeretni, mert úgy hitte, hogy... az utilisatio hideg tanának az apostola...»² Valóban ez lehetett a kortársak egy részének felfogása, hisz például a művelt *Pulszky Ferenc* önéletrajzában, visszaemlékezve a Hitel megjelenésére, azt mondja, hogy nem tetszett neki a munka, mert minden lapjáról Bentham kandikált ki...³

Nem csupán Széchenyi kortársait ejtette tévedésbe a Bentham-hatás. Még *Kautz Gyula* is, akadémiai Hitel-kiadásának előszavában⁴ — jól figyeljük meg — Széchenyi «életbölcészeti felfogásában» is a nagy utilitarista gondolkodó hatását véli felfedezni. Bármennyire iparkodik is Bentham filozófiai felfogását enyhíteni s akárhogyan törekszik is arra, hogy Széchenyi rendszerének idealizmusára rámutasson, a Hitelben végül is «eszményi elemekkel szaturált s eszményi alapokon nyugvó, egészséges realismust» lát érvényrejutni.⁵

Az a tudós kutató, ki Széchenyihez a legnagyobb magyar szellemének igazi meglátásával közeledik, valahányszor kiváló Széchenyi-tanulmányaival megörvendezteti a magyar tudományos világot:

¹ U. o.

² Kemény Zsigmond báró: Gróf Széchenyi István. Tanulmányok. I. kötet. 1907.

³ Pulszky Ferenc: Életem és Korom. II. kiadás. 1884. I. kötet. 26. l. Pulszky nem lelkesedett túlságosan Benthamért. Gróf Desseffy Aurél elragadtatását nem osztotta. Elolvasta Bentham műveit, de «theoriája, melynek következetességét, s következményeinek belső igazságát átláttam, sehogy sem volt inyenre...» — írja önéletrajzában. Idézett munka 23. l.

⁴ Kautz Gyula: Gróf Széchenyi István «Hitel» című munkájának méltatása. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1904.

⁵ Idézett mű.

Angyal Dávid már nem is foglalkozik Széchenyi etikai nézeteinek az utilitarizmussal való összefüggésével, annyira tisztában van azzal, hogy Széchenyi rendszere idealista. Ámbár kiemeli, hogy Bentham Széchenyi történeti eszméinek kialakítását elősegítette, mindazonáltal Angyal mindig inkább reminiscenciákról szól a Bentham-hatással kapcsolatban, mintsem átvételről.¹

Hasonló nézetre jut egy kéziratot doktori értekezés is, melynek címe «Bentham Jeromos hatása gróf Széchenyi Istvánra és báró Eötvös Józsefre.»² A Hitellel kapcsolatban egy helyen azt állapítja meg, hogy «Széchenyi és Bentham nézeteinek . . . reminiscenciákon alapuló, csaknem véletlen egyezőségéből nem szabad mélyebbre ható következtetéseket levonnunk». Körülbelül ez a megállapítás fejezi ki forráskutatásából leszűrte végső eredményét is.

Angyal Dávidra hivatkozva *Szekfű Gyula*³ is úgy véli, hogy «a tudományos kutatás végkép megállapítja, hogy Széchenyi alig állott idegen politikai írók hatása alatt . . . Csak itt-ott egy elszórt mondatról lehet kideríteni, hogy idegen írótól való».

E jellemző nézeteket összefoglalva, azt lehet megállapítani, hogy a régebbi felfogás Bentham utilitarizmusa és Széchenyi etikai nézete között keresett elsősorban kapcsolatot. Noha Széchenyi életének s egyéniségének megismerésével ilyen nézetek egyre jobban elhalványulnak, — mégis felmerülnek néha, midőn nem annyira Széchenyi egyénisége az, ami előtérbe jut, hanem inkább műveinek elemzéséről van szó. Ilyenkor a Bentham-hatás megmagyarázása, mint Kautznál láttuk, súlyos feladat elé állítja azt a kutatót, ki érzi Széchenyi idealizmusát, de viszont egyes műveiben a hatást nem tagadhatja. Azonban, mintha az újabb kutatás kétségbe vonná, hogy ilyen erős hatásról szó lehet. Mintha e megállapítások ellentmondának Kemény Zsigmond felfogásának, ki Bentham-kölcsönzésekről beszél. Korunk Széchenyi-kutatása inkább hajlandó véletlen reminiscenciákról szólni, semmint egyes művekben lényeges szerepet játszó tartalmak átvételét elismerni.

Felfogásunk szerint elengedhetetlen feladat Széchenyi műveinek Bentham könyveivel való filológiai egybevetése. Ám ez csupán elő-

¹ Gróf Széchenyi István történeti eszméi.

² Kéziratban a Pázmány Péter Tudományegyetem történelmi szemináriumának könyvtárában. 305. B. 1469. sz. Szerzője: *Szeberényi Lajos*.

³ Három Nemzedék. 1920. 25. l.

feltétele a munkának. Az eredményeket — az egyes Széchenyi-könyveknél is — a maguk teljes összefüggésében kell vizsgálni. Ezt követeli meg Széchenyi könyveinek zsenialitása, melyhez filológiai munkával csak közelíteni szabad, de a végső szavakat csak oly munkálat mondhatja ki, mely az eltéréseket, az átalakításokat, a zseni teremtettségét is figyelembe veszi.

Mindezeket szem előtt tartva, a Hitelnél a következő eredményekre jutottunk. *A Hitelben sokkal jelentékenyebb terjedelműleg is a Bentham-hatás, mint eddig gyanították. Egyenes átvételről van szó s nem Bentham-reminiscenciákról. Mindezek az összefüggően átvett tartalmak a Hitel politikai dialektikájával vannak a legszorosabb kapcsolatban. Széchenyi politikai rendszere azonban független a Bentham-hatástól. Ami pedig a Hitel szellemének esetleges utilitarizmusát illeti, e kérdésnél a hatás tisztázása jóformán egyedül abból a szempontból fontos, mivel értékes negatívumokat szolgáltat s a Hitel értékrendszerének idealizmusát még jobban kidomborítja.*

Hitel-szövegkiadásunkban közölt forráseredményeket felhasználva, fenti megállapításainkat a következőkben tudjuk igazolni.

Az első feladat annak a megállapítása, hogy a Hitel szerzője mikor ismerkedett meg Bentham tanaival s korszakos műve megírásakor a nagy angol gondolkodónak, ki filozófus, jogász és politikus volt egy személyben, mely munkái gyakorolhattak rá hatást?

Ismeretes, hogy Széchenyinek a Lovakrúl című, 1828-ban jelent művében már oly állítások vannak, melyeket csak Benthamból meríthetett¹ Könyvtárának Bentham-kötetei, illetve az ezekkel foglalkozó francia feldolgozások, egytől-egyig 1820-nál későbbi kiadások.² Tehát biztos, hogy Benthammal elsőízben 1820 és 1828 között ismerkedett meg. De még pontosabb eredményre juthatunk. Annak a Széchenyi-féle Napló-kötetnek végén, mely még tartalmazza a gróf 1825. évi feljegyzéseit, több — minden összefüggés nélküli — megjegyzés között Bentham neve is előfordul, mindazokkal a dolgokkal kapcsolatban, melyeket azidőtájt csak hallomásból ismert, de melyek-

¹ Gróf Széchenyi István: Lovakrúl. Pesten, 1828: «... minden társaságnak talpköve az, hogy mindég a kisebb rész szenvedjen, ha az által a nagyobbak boldogsága eszközöltetik vagy legalább jóléte nevelkedik.» 69. l.

² L. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. VIII. Gr. Széchenyi István könyvtára. Közli Bártfai Szabó László. 1923. 22. és 34. l. Ez utóbbi helyen Dumont átdolgozásai.

ről bővebb ismeretekre áhítozott.¹ Ha eldöntjük, hogy e bejegyzés mikor keletkezett, meg tudjuk állapítani, hogy mikor irányult Széchenyi figyelme elsősorban Benthamre. Az angol filozófus nevét megelőzően említést tesz Dumont egyik művéről, melyre Staël bárónő könyve tehetett csak figyelmessé.² Staël e könyvét, a *Lettres sur l'Angleterre*-t, Széchenyi 1825. augusztus havában olvasta.³ Mivel Bentham neve ez után a feljegyzés után szerepel — mégpedig oly megjegyzések kíséretében, melyek kétségtelenné teszik, hogy azelőtt nem hallott róla bővebben, — nem lehet kétséges, hogy az angol író feltétlenül 1825. augusztus hava után került intenzívebb érdeklődésének központjába.

Ha figyelembe vesszük, hogy a legnagyobb magyar az angol havi szemlék mily szorgalmas olvasója volt, arra is meg tudunk felelni, mi késztette őt annak a Benthamnek tüzetes tanulmányozására, kire esetleg Staël bárónő könyve által lett figyelmes. Feltétlenül a *«The Edinburgh Review»* 1825. évi augusztusi számában megjelent ismertetés,⁴ mely Bentham *The Book of Fallacies* című művéről szólt s melyet ő igen tüzetesen elolvasott, 1825. év végén, esetleg valamivel később.

A *The Book of Fallacies* című s 1824-ben egy ismeretlen szerkesztésében megjelent munka⁵ Bentham politikai nézeteit gyűjti össze, melyeket némi változtatással és sokkal nagyobb stíluskésztséggel már Dumont francia összeállítása⁶ a francia olvasóközönség számára feltárt. Széchenyi megszerezte könyvtára számára úgy a francia összeállítást, mint az angol nyelvű *The Book of Fallacies*-t.

Igen jelentős ténynek tartjuk a Hitelben kimutatható Bentham-hatás szempontjából, hogy Széchenyi 1825 után lett figyelmes az angol íróra s azt a *The Book of Fallacies*-n keresztül ismerte meg,

¹ Napló. II. 732. l. «Fragen über Gegenstände, die ich nicht kenne.» E. feljegyzésekben például ilyenek vannak: «Wie heißen die Namen der Monate auf französisch? Was ist das verschiedene Verhältnisse des Geldes?» stb.

² Napló. II. 723. l.

³ Napló. II. 593. l. Augusztus 20-iki bejegyzés: *Lettres sur l'Angleterre* par A. de Staël-Holstein, gelesen.

⁴ *The Edinburgh Review*. 1825. aug. szám. 367—389. l. (Megvan könyvtárában.)

⁵ *The Book of Fallacies: from unfinished Papers of Jeremy Bentham*. By a Friend. London. Published by John and H. L. Hunt. 1824. (Megvan könyvtárában.)

⁶ Dumont, Et. *Tactique des assemblées législatives*. Second édition. 2 kötet. Paris, Bossange frères. 1822. (Megvan könyvtárában.)

melyről egy angol politikai szemlében olvasott első ízben. Tehát az 1825—1827. országgyűlés politikai harcainak közepette hatottak, a friss hatás varázsával, a politika iránt érdeklődő Széchenyire a politikus Bentham hármassal forrásból is megismert politikai nézetei. E nézetek lényege: harc, kíméletlen harc a káros, elavult angol törvények megváltoztatása érdekében. Küzdelem a dialektika összes fogásával az ellen az évszázados konzervatív angol politika ellen, mely a régi jogrendszer szentnek véli s a jogrendszer átalakításától az államélet összeomlását várja. Bentham általános tételekkel igyekszik megmutatni, hogy a holt törvények zsarnoksága ellen kíméletlen újítás szükséges, ha azt az élők, a mostani generáció érdeke így kívánja.

Talán különösnek tűnik fel, de tény, hogy a wigh-párti Edinburgh Review S. Smith tollából Bentham e radikális művéről oly bő s egyáltalában nem rosszindulatú ismertetést közölt. Ismeretes az angol politikai harcokból,¹ hogy a Bentham köré csoportosuló radikális párt szinte örökös harcban állott a wigh-szemle szerkesztőjével, Broughammal s társaival. A wigh-párti liberálisok lelkük mélyén fantaszta teoretikusoknak tartották Bentham-t. A nagy politikus iránt érzett tisztelet talán korlátozta őket, de követőivel szemben e nézetüknek gyakran kifejezést is adtak. Ezek viszont saját lapjukban, a radikális Bentham-párt orgánumban, a Westminster Review füzeteiben nyíltan a gyáva megalkuvás s a politikai törtetés vádjával illették az edinboroughi szemle körül csoportosuló liberális társaságot. Bármennyire heves is volt az a küzdelem, melyben a két tábor egymással szemben állott (amiről különben érdekes szerkesztőségi harcokat beszél el épp Bentham régebbi műveivel kapcsolatban az angol utilitarizmus történetírója),² a wigh-párt mégis gyakran felhasználta Bentham tanait, ha a második ellenfél, a tory-párt elleni küzdelemben érdekeik ezt kívánták. Egyik Bentham-életrajz felhívja a figyelmet arra, hogy épp S. Smith, a liberális párt harcoss tagja, s az 1825. évi, Széchenyire ható ismertetés szerzője, már jóval korábban e munka

¹ A következőkre vonatkozólag felhasználtuk Leslie Stephen: The english Utilitarians c. művét. London, 1901. 3 kötet.

² Leslie Stephen (id. művében) elmondja, hogyan törölte az Edinburgh Review egyik szerkesztője James Millnek, ki korábban e folyóiratnál dolgozott s csak később pártolt Benthamékhez, egyik dícsérő cikkét, melyben áradozva nyilatkozott Benthamról. Brougham úgy találta, hogy még az a dícséret is túlzott, melyet a cikkben a redakció vezetője benne hagyott.

megjelenése előtt felhasználta a konzervatív-párt elleni röpiratában a fallaciumok könyvének Dumont által már korábban publikált, fráziskészletét.¹ 1825-ben, a nagy angol parlamenti harcok idején, a liberális párt már minden eszközzel harcol a konzervatívok ellen, mely törekvést, mint tudjuk, siker is koronázta s Brougham kormányra is került. E harcok idején nagy könnyelműség lett volna oly kiváló, konzervatív-ellenes, dialektikai fogásokat nem elterjeszteni a közvéleményben, mint amelyeket Bentham könyve tartalmazott... Ilyen háttere volt annak, hogy a Széchenyinek rendszeresen járó angol liberális folyóirat 1825. évi augusztusi szemleszáma több mint 20 lapon Bentham könyvét minden gáncsolás nélkül tárgyalta.

Széchenyi, könyvtára példányának tanúsága szerint, igen tüzetes figyelmet szentelt ennek az ismertetésnek. Egyenes, tört, háromszög-alakú ceruzabejegyzések s felkiáltójelek szinte dekoratív látványt nyújtanak a több mint száz éves szemlepdányban.

Mint már említettük, a pozsonyi diéta tartama alatt olvasta el a terjedelmes ismertetést s valószínűleg az angol könyvet is. Ekkor lelke már telve volt újtó eszmékkel s a konzervatív követek tevékenységét haragosan szemlélte. Feltűnt neki, hogy ezek a «régi jó törvényekhez» való visszatérést sürgetik s a XIX. század elején felmerülő nagy kérdéseket három-négyszáz év előtti törvénycikkek felhasználásával akarták megoldani. Mintha azokat a konzervatív nézeteket hallaná viszont, melyeket Bentham dialektikus formában megsemmisített. Minő kiváló érvek lesznek reformátori tevékenységében a *The Book of Fallacies* tételei!

Igy is történt. A Hitelbe szószerint kerültek bele szinte oldalak a *Fallaciumok* könyvéből. Tanúság erre a Hitel «Mit kell tenni s hol kell kezdeni» című részének a *törvényekről* szóló alfejezete,² mely — mint azt kiadásunkban az angol szöveg közlésével bebizonyítottuk — jóformán szószerinti átvétele Bentham gondolatainak.

Széchenyi úgy véli, hogy azok az ellenvetések, melyek szerint a létező adóssági törvényeken nem szabad változtatni, nem egyebek «köpenyegeknél», az elme kényelmes kibúvóinál, az önző érdek számító kifogásainál. Mindezek alatt a Bentham-i «fallaciumokat» kell érteni. A nagy angol politikus szerint előfordulhat, hogy valaki a poli-

¹ Sydney Smith: Noodle's oration c. röpirata azokat a közhelyeket sorolja fel, melyeket a balga ember minden időben az újtók ellen hangoztat.

² Lásd a következőkre vonatkozólag a Hitel 423–435. lapjait.

tikai küzdelemben téves állítást nyilvánít. Ez csak emberi tévedés. Ha azonban a politikus a hibás állítások tömegére egész szisztémát épít, melyet felhasználva az újítás lehetősége ellen harcba száll: úgy fallaciummal, álokoskodásokkal állunk szemben. Ezeknek az álokoskodásoknak képtelenségét mutatja ki s a belőlük folyó politikai következtetések ellen harcol az álokoskodások könyve, a Book of Fallacies. Ennek érveit használja fel a Hitel, midőn a magyar alkotmány megváltoztatására akarja kortársait rábeszélni. Így kerül a könyvbe a tibeti lámákról szóló hasonlat s így lesz a régi lordok házából a magyar «tanács», hol pár század előtt a bennülők még olvasni sem tudtak...

Miután a Hármaskönyvhöz szigorúan ragaszkodó kortársak ellenvetései ellen pár mondattal harcolt, Széchenyi a Törvényekről című alfejezetben a következőket mondja: «... minekelőtte a' politikai megjegyzésekre mennék át, becsületbeli kötelességemnek tartom általánosan ideáimat — eszméimet — a' törvényekről itt... ki-mondani...» Pár szóval érintve a homályos törvény veszélyeit, rögtön rátér a Hitel arra a kérdésre: megváltoztathatók-e a törvények, lehetséges-e régi törvényeket eltörölni? E kérdésekről vallott véleményét Széchenyi — egy külföldi szerzővel egyetértve — a következő mondatban foglalja össze: «A' változhatatlan 's még kérdésbe se vehető törvény philosophiája jövődő törvényhozók kezeinek megkötésében áll». Természetesen Bentham az a szerző, kinek művében a Széchenyitől is idézőjelbe tett kifejezés előfordul. A fallaciumok könyvének az a fejezete tartalmazza az idézett kijelentést, mely a törvény változhatatlanságáról szóló dogmát ostromolja. A Hitel Bentham ezen fejezetéből, a «Fallacy of Irrevocable Law»-ból fordít tovább, midőn kortársai konzervatív felfogását ostromolja. Ha a törvényt változhatatlannak fogjuk fel, akkor az ország igazgatásának új problémáiban tulajdonkép az ősök döntenek s elmúlt korok régen meghalt államférfiai kormányozzák az országot, — mondja Bentham nyomán a Hitel. Ezáltal — így folytatódik a szöveg — a mai generáció tagjai «olylanoknak engedik át a' kormányt, kiknek egy századdal kevesebb tapasztalások 's így kevesebb ismeretek is van». Így az ősök változhatatlannak tartott törvénye az ősök zsarnokságához vezet, mely súlyosabb, mint Caligula és Nero rémuralma. Hisz, mint a Hitel mondja: «Caligula, Nero nem iszonyubb nem fertelmesb ily törvélynél. Pillanatni irtalom, szükség, kény rábirhatja az élőket a' billincs ketté törésére; de a' holt tyrannust — zsarnokot — ki indíthatja szánakozásra, ki bir-

hatja engesztelésre?» Valóban emelkedett stílusú fordításai a Benthami mondatoknak!

Mindezen tételeket Széchenyi a magyar viszonyokra alkalmazza. Megállapította, hogy ha törvényeket törvényes úton alkotni lehet, épp úgy lehet ezeket megváltoztatni szintén törvényes úton. Ezután rátér annak kifejtésére, hogy honnét ered az ősök bölcsességére appelláló, minden újítással szembeszálló vélemény; majd ennek a nézetnek képtelenségét mutatja ki. Fegyvere a Bentham-i dialektika. «En... azt hiszem, — úgymond a Hitelben Széchenyi — hogy illy... idézgetések» Elődeink bölcsessége, — régi idő belátása, elmés hajdankor, az ó világ szemessége, méltósága 's a' t.» azon számos balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtatnak el 's mint valamely igazságok apáru fiura hagyományképp mennek át, 's melyek alapja hófuvaton nyugszik 's egy kis nyomozás után szint úgy el is oszlik, mint az egy kis meleg által.» Midőn e «balvélemény» okait nyomozza, felvonultatja az olvasó előtt a Bentham-i dialektika egész szellemi arzenálját. Tőle veszi át azt a nevezetes dogmát, hogy *«Két egyes személy közt tagadhatatlan az idősebbnek van vagy lehet több tapasztalása. Generációkban éppen megfordultan áll az eset 's a' közelebbőnek 's így az ifjabb generációnak van vagy lehet több tapasztalása.»* Benthamtól veszi át és alkalmazza a magyar multa azokat a megállapításokat, melyeket ő eredetileg az angol középkori állapotokról hangoztatott. Így használja fel a felvilágosodás történetfilozófiáját, a realista történeti átértékelés tételeit, politikai dialektikája érdekében. A Hitel soraiban azt olvashatjuk, hogy a középkorban, akár az emberi értelmességet, akár az intellektuális képzettséget, sőt ha a legalsóbb fokú erkölcsiséget is tekintjük, sokkal rosszabbnak találjuk az állapotokat, mint manapság. *«S ezek mellett mindég a' régi méltóságra, ősz bölcsességre, elődeink okos határozásaira emlékeztetjük hallgatóinkat!»* Már itt megemlíti, — amire még visszatérünk — hogy ugyanezen résznél felhasználja a nemzetek életkoráról szóló megállapításokat, melyeket Staël bárónő műveiből merített. Ezek lényege, hogy az állam, illetve a nemzet élő organizmus, mely fejlődik, míg öregségre nem jutott. Ugyancsak nagy szerepet játszottak annak a történetfilozófiának irodalmi formába öntésénél, melyet Széchenyi a Hitel e részében kifejezésre juttatott, Csaplovics János fejtegetései. Csaplovics 1829-ben megjelent munkájában az organikus államszemlélet racionálisztikus formáját honunkra alkalmazta s a magyar nemzet ifjú koráról, a magyar multról elítélőleg nyilatkozott. Csaplovics

könyvét Széchenyi feltétlenül olvasta.¹ Így tehát e bevezetésben a filológiai kutatás segítségével annak az érdekes látványnak vagyunk tanúi, midőn Széchenyi Staël romantikus színezetű organikus állam-szemléletét, Bentham felvilágosodási elveit s Csaplovics fejtegetéseit felhasználja annak az érdekében, hogy kortársait a haladásra buzdítsa. «A' Magyarok Vezérek alatti volta : születése ; sz. István, szent László ideje : gyermekkor. I-ső Lajos 's Mátyás alatti : serdülő ideje. Mária Theresia alatti : fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A' jövőendő lesz emberi kora...» Ebből az következik a Hitel szerint, hogy kortársainak, a magyarság érett férfikorában olyan dicső tetteket kell végrehajtani, hogy az eljövendő aggkor egészsége biztosítva legyen s az majd büszkén

¹ Csaplovics hatására Angyal Dávid mutatott rá. Egyik cikkében figyelmeztetett a «Gemälde von Ungern» című munkára, melyet Csaplovics 1829-ben adott ki. E könyv egy-két mondatát — úgymond Angyal — a Hitel szerzője felhasználhatta ; először ama kérdés «részletes történeti felosztáson alapuló» vizsgálatánál, hogy vajjon milyen életkorban van (1830-ban) a magyarság, — másodsor a magyar mult rajzánál. Valóban a Hitel szerzője Csaplovicshez hasonlóan kezdi el a magyar nemzet életszakaszainak felsorolását, ám később eltér tőle s öregebbnek véli az 1830-iki magyart, mint Csaplovics. Igen világosan látható az átvétel a Hitel egyik történeti példájánál. Amidőn a Hitel azt mondja, hogy az egyesek által annyira dicsőített régi időkben «az országgyűlésin azon határozás tétetett szükségképen több eféle rendszabások közt : hogy az ország előkelőinek 's papoknak ezentul lopni szabad ne legyen 's a' t. 'S Ladis. L. II. cap. 1. 13. etc.» — akkor feltétlenül Csaplovics könyvéből merít, ki a kérdéses korról a következő jellemzést nyújtja : «Selbst die Clerisei stahl damals, was sie erwischte, und es ward in II. Decret Cap. 13. festgesetzt, dass die Cleriker, welche Gänse, Hühner, Aepfel u. dergl. stehlen, mit Ruthen gepeitscht werden sollen.» (Id. munka 129. l. ; idézi Angyal.) A Csaplovics-hatás lényege tehát az, hogy Széchenyi gondolatmenetét megindította, midőn a Staëli organikus szemléletet Magyarországra alkalmazta, másrészt elősegítette a Hitel szerzőjét abban, hogy találó magyar példával támassza alá a Benthamtól merített s Magyarországra alkalmazott, racionalista s a multat lebecsülő történetsszemléletének elméleti megalapozását. Megjegyezzük végül, hogy Angyal a Csaplovics-hatásról csupán mint lehetőségéről szól. Úgy gondoljuk, hogy e gondolat Hitelbeli lelőhelyének filológiai elemzése az átvétel valószínűsége mellett szól. Hisz az analízis azt bizonyítja, hogy ezeket a részeket Széchenyi úgyis idegen szerzőtől vette át, valószínű, hogy Csaplovicsot is felhasználta. Az a körülmény, hogy a Gemälde megvolt könyvtárában (mint a Bártfai Szabótól publikált könyvjegyzékből kiderül), szinte bizonyossá teszi az átvételt. Ha végül figyelembe vesszük, hogy az 1833-as könyvtár katalógusában is rábukkanunk e könyvre, mely pedig javarészt azonkori kedvenc olvasmányait tartalmazta, biztosan megállapíthatjuk, hogy olvasta Csaplovics könyvét. (Angyal cikke : Adalék Sz. I. magyar történet-philosophiájához. Századok, 1913. évf. 465—466. l. — A kéziratos 1833-as katalógusra vonatkozólag l. a 118. l. jegyzetét.)

nézzen vissza a férfikorra. Tehát a haladás biztosítására buzdít ebből a hasonlatból is, melyet a Bentham-i átvételek közé tett. Ebből az következik, hogy a dicső férfikorban nem szabad a régmúlt kor törvényei által magát a magyarság megkösse, hanem büszke lélekkel kell hogy végrehajtja a nagy magyar csodákat!

Ilyen szellemi fegyverekkel harcol az ellen, hogy a régi kor becses törvényeire hivatkozva, gátolják meg egyesek az alkotmányos változás lehetőségét s így a haladás kerékkötői legyenek. A fentiekben azt az átvételt mutattuk ki, mely a törvényekről szóló részben *összefüggően*, habár az organikus felfogással egybefűződve, jelentkezik a Hitelben. Széchenyi nagy műve befejező részében van azonban több oly fontos dialektikai fogás és gondolatmenet, mely szintén Bentham könyvéből került át. Ez az átvétel azonban nem összefüggő sorokban nyert kifejezést a Hitelben, hanem néhol csak megindította Széchenyi gondolatát s eszméit alakította ki. Széchenyi, ha a gyakorlati életből nem is tudta volna, Bentham művéből megtanulhatta, hogy az újítók ellen a konzervatív felfogás nem késik hamis érvek támadó fegyverével küzdelemre kelni. Ő maga újítónak érzi magát, ki nagy nemzeti politikája érdekében a törvényeket meg akarja változtatni, hogy magyarányú idealisztikus célkitűzéseinek anyagi akadályait elháríthassa. Ám a konzervatív ellenfelek ellenállása a törvényekhez ragaszkodva, törekvéseinek sikereit veszélyezteti. Nehogy ellenállásuk veszélyes következményekkel járhasson, ügyes dialektikai fogással megelőzi őket. A Hitelben önmaga felel meg mindazokra az ellenvetésekre, melyek ellenfelei részéről felmerülhettek volna. Ezeket javarészt Bentham könyvéből állította össze s a nagy angol politikus gondolatait variálta, midőn ezekre a vádakra, gyanúsításokra és ellenvetésekre megfelelt. Nézzünk egy példát. Széchenyi szerint a hiteltörvényeket meg kell változtatni. Ám valaki ellenvetheti: hiszen most is jól áll a hitelügy! Ime egy tipikus fallacium. Ilyenről hallhatott Széchenyi mágnástársainál vagy az országgyűlési vitákban. Bentham könyvét lapozva rájött, hogy ezeket a kifogásokat olyan emberek hangoztatják, kik lelki alkatuknál fogva az adott berendezéseknél jobbat el sem tudnak képzelni. Egyre azt hangoztatják az ilyen emberek: eddig is jó volt, tehát ezentúl is jó lesz. Ez a minden újítástól való irtózás fallaciuma, — «no innovation» e felfogásnak jelszava. Megtanulta Széchenyi Bentham könyvéből, mit kell felelni a gyávák, félénkek érveleire, kik állandóan azt hangoztatják, «ma meglehetősen vagyunk,

holnap talán rosszabbul lehetnénk». Szól a Hitelben az örök halasztókról, kik minden reformgondolatra azt felelik: «a jelenlegi idő még alkalmatlan a javításra, majd később...» Ezeknek az államférfiaknak a jelszavuk Bentham szerint: várjunk még kicsit... wait a little. A legveszedelmesebb típusa a maradiaknak azonban a Széchenyi-féle újítókkal ellentámadásba szokott átmenni. Ezek így kiáltanak fel, ha valaki a változtatás gondolatát felveti: sötét szándékai lehetnek ennek a politikusnak, nyilván valami más célt akar elérni, honnét veszi tulajdonkép a bátorságot arra, hogy újítsa, ki bízta rá a reform ügyét? A Hitel befejezésének lendületes soraiban a támadások ellen harcolva, a Fallaciumok Könyvéből meríti érveit, azokból a lapokból, hol Bentham az újítás elleni harcok frázisait csoportokba szedi, mint az emberi maradiság mindig fellelhető örök dokumentumait.

Ezekben előttünk áll a maga teljességében a Benthamtól kölcsönzött dialektika, melyet Széchenyi ama nézet támogatására használt fel, hogy Magyarországon alkotmányos változtatásokra van szükség. Mivel a politikai mozdulatlanság dogmája ellen harcoló soraiban nem valamely régebbi alkotmányos berendezésre való visszatérés vágya, hanem az újítás dinamikus óhaja lüktet, arra kell következtetni, hogy Széchenyi hitt Magyarország előrehaladásának lehetőségében. Minden élénk s becsületes szándékú újításvágy ugyanis azon a feltevésen alapul, hogy a jövő oly értékeket valósíthat meg, melyeket a jelenben vagy nem lelhetünk fel, vagy pedig nem találunk kellőképp reprezentálva. Újításvágy és a haladásban való hit elválaszthatatlan fogalmak, hacsak az előbbi háttérben nem settenkedik beteges idegrendszer fantáziája vagy önző cél számító elgondolása.

Széchenyi hitt a haladásban. Ha ennek — az újításvágyát tápláló — hitének alkotó elemeit nézzük, úgy találjuk, hogy a Hitelben ez kettős megalapozottsággal is bír. A Benthamtól átvett tartalmak mellett, mint már említettük, Staël bárónőtől kölcsönzött gondolatok játsszák a főszerepet.

A Bentham-i átvétel szerint Széchenyi elfogadta annak a tételnek igazságát, mely szerint a mai kor embere bölesebb s tapasztaltabb, mint a múlt férfiai. Ezért nem szabad azt hinni, hogy a reformtörekvések utáni harcban a jelen generációt a múlt bármely törvénye megkötheti. Nem, — abból a törvényből, hogy a jelen bölesebb, mint a múlt, a jelenben, éppúgy mint a jövőben, a *haladás* lehetősége következik. A politikának ehhez kell alkalmazkodnia s nem szabad félni a változtatástól.

A haladásba vetett hitének másik éltető eleme, bár a Hitel lapjain megfér a Bentham-i érvekkel, a valóságban egész más szellemi áramlattal függ össze, mint a jelen és mult összehasonlításából levezetett korlátlan haladás racionalista gondolata s radikális politikája. Széchenyi, mint rámutattunk, a Hitelben azzal biztatja kortársait, hogy Magyarország haladásának lehetőségében egy pillanatig se kételkedjenek. A történelem tanúsága szerint a szép jövő még előttünk áll, történelmi szerepünket még nem játszottuk el. E gondolat az organikus államszemlélet történetfilozófiájának Magyarországra való alkalmazása. Ennek az organikus felfogásnak az a lényege, hogy az államok élete az egyéni fejlődéssel rokon. A nemzetek, a fiatalság idejét elhagyva, az érett férfikorba kerülnek, mely után az aggkor ideje következik. A legnagyobb magyar történeti eszméit fejtegetve, *Angyal Dávid* mesteri módon tárja az olvasó elé, hogyan jutott el Staël bárónő közvetítésével ez a gondolat Széchenyihez¹ s aggódo lelke hogyan hánykolódott különböző válaszok között, azon kérdést illetőleg, hogy vajjon Magyarország milyen életkorban van, a férfikor büszke idejét éli, avagy az öregkor őszi hangulata lebeg a magyar rónák felett? Angyal tanulmányából megállapítható, hogy Széchenyi sokkal korábban (1810-es években) tette magáévá az organikus államszemléletet, mintsem a Bentham-i gondolatokról fogalma lehetett volna, hisz ez a hatás csak 1825 után következett be, mint az előzőekben bebizonyítottuk.

Újításvágytól telített s a haladásban hinni akaró lelke mohón kaphatott a huszas évek vége felé Bentham művein, melyekben egyrészt az újítás érdekében kitűnő dialektikus anyagot talált, másrészt olyan tartalmakat, melyek a haladásba vetett hitét megszilárdították s kétségeit eloszlatni segítették. Amidőn a Hitelbe mint az organikus államszemlélet történetfilozófiáját, mint a Bentham-i megfontolásokat felhasználta a haladás érdekében, rendszere olyan állításokat tartalmazott, melyek szigorú logikai analízis mellett ellentmondók. Aki Staël nézeteit teszi magáévá, az nemzete haladását illetőleg pesszimista is lehet, ha nemzetében nem találta meg a fiatalság energiáit. Bentham felfogását elfogadva, mindig s mindenkor hinni kell a haladás lehetőségében, hisz Bentham azt tanítja, hogy a jelenkor embere mindig magasabb erkölesi és intellektuális fokon áll, mint a

¹ Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Budapesti Szemle, 1907. évfolyam.

mult s így a jövő új értékekkel bővítheti az életet, a jövő értékesebb, mint a jelen, ha e kibontakozás útjait nem veszélyeztetjük maradi törvényekkel. Az előbbi a romantikától befolyásolt organikus államszemlélet, a másik a racionalizmus világnézete. Politikailag az első óvatos, a körülményekkel számoló s főleg a nemzet korára tekintettel lévő reformmunkát követel meg; a másik nem irtózik az erősebb s radikálisabb változtatás gondolatától sem.

Széchenyi nem törődött a logikai ellentmondásokkal, mivel mind a két nézetből egyaránt a haladás lehetőségét vonhatta le. A logikai ellentmondás annál kevésbé volt neki feltűnő, mivel a Hitel megírásakor — úgy látszik — hosszas tépelődés után arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar nemzet még életerejére birtokában van. Így a Staël-i felfogásban lappangó pesszimista elemek a Bentham-féle optimizmussal nem ütköztek össze. Éppen úgy nem vette észre azokat a nehézségeket sem, melyek az újítás menetének gyorsaságára vonatkozólag esetleg felmerülhettek. Ezen a téren sem lát ellentmondást a romantikus-organikus államszemlélet óvatos, nevelésre alapított reform eszménye és a Bentham-féle, néha radikalizmusba csapó irány között. Kétségtől e két elem összeférhetetlensége okozza azt a látszólagos ellentmondást, mely az óvatos, reformer Széchenyi s a Hitel, továbbá a Stadium, merész, újítást sürgető lapjai között fennáll. A Hitel legradikálisabb része a törvények változását sürgető, az óvatos halogatókkal szembeszálló s az «ezeréves alkotmány» meséjében nem hívó azon rész, mely a «Törvényekről» címet viseli. Ez, akárcsak a vele radikalizmusban versenyző befejező sorok egynémelyike Benthamtól került bele a Hitelbe. Ám a munka terjedelmileg s tartalmilag egyaránt fontosabb, jelentékenyebb oldalai a nemzetnevelés fontosságát hangsúlyozzák s a lassan érvényrejutó politikai tennivalókról emlékeznék meg. E megfontolások az organikus szemléletből következnek. Természetesen ezek az ellentétek csak látszólagosak. Széchenyi a törvényes változás gondolatát az organikus szemlélet követelményeinek — a nemzetnevelésnek — alárendeli. Nemcsak azokban a sorokban, midőn hangsúlyozza, hogy a hiteltörvények megváltoztatása a lakosság moralitását is megjavítja, hisz a régi törvények a pontatlan adósnak kedveztek, rendszertelenséget s hanyagságot hoztak létre, míg viszont az új törvények pontosságra szoktatják a magyarságot, tehát nevelőek. Az alárendeltség viszonyát tanúsítja az a körülmény is, hogy a jogrendszer átalakítását az anyagi helyzet megjavítása érdekében sürgeti, a gazdaság megteremtését viszont a nemzetnevelés érdekében véli elen-

gedhetetlen feladatnak. Így tehát a törvények megváltoztatása a nevelés érdekében történne, a nevelés miatt, mely alkalmassá teszi a lelket arra, hogy az igazi szabadságot és emelkedettséget elérjék.

Miután a Bentham-hatásból következő politikai rendszerre még visszatérünk, beérhetjük annak a megállapításával, hogy a Hitelben kissé izoláltan feltalálható radikális irány a Bentham-i átvétel következménye s nem volt annyira Széchenyi egyéniségéhez növe, mint az organikus szemlélet. Rá kell térni ezek után a haladás eszméje tárgyalására. Az van még hátra, hogy Benthamen kívül a többi íróról is megemlékezzünk s hogy azokat az élményi elemeket is megemlítsük, melyek ezt az eszmét táplálták s a Hitelben nyert kifejezéshez elősegítették. Itt javarészt Angyal Dávid eredményeire lehet támaszkodni, melyek segítségével tisztázhatjuk, hogy Széchenyinek a haladásba vetett hite a nagy európai szellemi áramlatok közül melyekkel függ össze.

Már jeleztük, hogy a haladás eszméje a Staël bárónő műveiben kifejezésre juttatott organikus államszemléletnek megfelelően azon a gondolaton nyugszik, hogy a nemzeti energiák törvényszerű változást tüntetnek fel s ezek egyes fázisaiban, a fiatalság állapotában, a nemzet képes a haladásra. «Nemzetek lesznek, nemzetek vesznek.» Széchenyi idevonatkozó nézete már az 1810-es években, Staël könyveit olvasva kialakult, de későbbi, főleg francia olvasmányok mellett élményi elemek is táplálták. Elmult nagyságú nemzetek hajdan híres épületeinek omladozó romjainál gyakran gondolt a Legnagyobb Magyar a tündöklés és elmúlás váltakozásaira.¹

A haladásba vetett hitének s az ebből folyó újtásvágyának másik éltető eleme az angol realista mozgalmon keresztül megismert racionalizmus, mely a nemzetek életkorából levont történelmi analógiák helyett a racionalizmus szellemi tárházából veszi érveit. Ez a nézet a «nemzeti erők», «ifjú energiák» rejtélyes kifejezéseivel szemben hidegen

¹ Angyal Dávid idézett dolgozatában Gibbon: *The history of the Decline and Fall of the Roman Empire* c. művét említi forrásul Széchenyi ama gondolatánál, melyek a mult romjait mint hajdani civilizáció jeleit fogják fel. Széchenyi pesti könyvtárának 1833. évi katalógusában szerepel ez a könyv. Mivel pesti könyvtárában azok a könyvek voltak, melyeket ezidőtájt gyakran forgatott, ez is amellett szól, hogy Széchenyinek ide vonatkozó nézetét Gibbon munkája alakította ki. Valószínűleg a Hitel hasonló gondolatait is. (Széchenyi könyveinek 1833. évi jegyzéke: Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára. Széchenyi-család levéltára. 6096. fasc.)

áll s törvényül fogadja el az általános haladás lehetőségét, melyben mindenkor részt vehet minden nemzet. Ennek a mozgalomnak Benthamben megismert szellemi tárháza olyan régi, mint maga a haladás gondolata. A mult és jelen olyan irányú egybevetése, melyről Széchenyi Benthamben olvasott s mely szerint a jelen generációja bölcsességben öregebb, mint a mult — e felfogás régi előzményekkel bír.¹ Már Paracelsusnál is előfordul ez a gondolat s Giordano Bruno műveiben is megtalálható. Pascal egyik gondolata is ezt fejezi ki.² A legfontosabb azonban, hogy *Verulamii Bacon* *Novum Organum*-ja az angol olvasók számára megőrizte ezt a gondolatot.³ Nyilván tőle vette át Bentham is. Ezek után valószínűtlen, hogy Baconnak bármi szerepe is lenne a Hitel haladási eszméjének kialakításában. E gondolat több angol könyvben előfordul. Általában Széchenyi angol olvasmányai a nagy realista hullám hatása alatt a haladás hitét sugározták ki. Smith,⁴ Young és Hodgskin könyvei tehát másodsorban hatottak rá. Mindezekből azt tanulta meg, hogy az életben állandó haladás van. Ebből az a következtetés vonható le, hogy kártékony az a kísérlet, mely a régi törvényekhez ragaszkodva, útját akarja állni ennek a folyamatnak. Újító törvényekkel kell vezetni a jelen generációt a jövő felé, hol mindig nagyobb az anyagi boldogság lehetősége, a civilizáció életkényelme s a közműveltség elterjedése, mint a multban.

A Hitel szerzője nem vesztette el hitét Magyarország haladásának lehetőségében. Egy-egy hajdani civilizáció romjai a Staël bárónő könyveit ismerő Széchenyit arra tanították meg, hogy a nemzetek emelkedését és süllyedését nem a szeszélyes véletlen okozza, hanem az ifjúság erejének váltakozása. Ám nálunk nincsenek meg a mult nagyságának emlékei, annál valószínűbb tehát a haladás lehetősége. Sok kétség és

¹ A következőkre vonatkozólag lásd Arvid Grotenfelt: *Geschichtliche Wertmassstäbe in der Geschichtsphilosophie bei Historikern und im Volksbewusstsein*. 1905.

² L. Grotenfelt, 29. l.

³ Bacon: *Novum Organum* I. I. aphor. 84. Idézi Grotenfelt.

⁴ Smith főművét szorgalmasan olvasta, azonban hatását túlbecsülik Széchenyinél. Young gazdasági iratai voltak rá nagy hatással, Hodgskin Tamás: *«Popular Political Economy»* London, 1827. című műve egyik legjelentékenyebb közgazdasági munka volt olvasmányai között. A munka a haladás gondolatát sokszor hangsúlyozza. Széchenyi külön megjegyezte ezek közül pl. a következőt: *«In Europa, most of the continental nations make a very slow progress in wealth, and are nearly stationary in opulence and population.»* (Id. mű 8. l.) A könyv a Magyar Nemzeti Múzeumban van, Széchenyi könyvtárában.

bizonytalanság után a Hitel megírásakor hitt abban, hogy a magyar nemzet képes a haladásra a történelem tanúsága szerint. Megerősítette ebben a hitben az angol realizmus bizalma abban, hogy a világ a civilizáció útján halad előre. Akár a londoni gyárak kattogása visszhangzott fel benne, akár a franciaországi gazdasági fellendülésre gondolt, a látvány oly nagyszerű volt, hogy fel kellett kiáltania: «micsoda évszázad!» Mintha Hutten gondolata térne vissza ebben a ragyogó entuziazmusban. A tizenkilencedik század első felében tényleg van valami a reneszánszból. Mind a kettő óriás léptekkel tör előre az anyagi műveltség terén s mind a kettőt ifjú mámor tölti el, amikor hatalmas alkotásaikat szemlélve, tudatára ébrednek a maguk nagy erejének. Ezért mind a kettő természetesnek tartja a korlátlan, ragyogó jövő lehetőségét.

Ilyen gyökerekből táplálkozott Széchenyinek a haladásba vetett hite. Talán sikerült arra is világosságot deríteni, hogyan fejlődött ki az a politikai dialektika, mely a Hitelben a haladás hitéből következik. Rátérhetünk azoknak az értékeknek kifejtésére, melyek megvalósítását a Hitel ettől a politikától várta. Láttuk, hogy politikai dialektikájára Benthamnek nagy hatása volt, most vizsgáljuk, nem vette-e át Széchenyi Bentham politikai dialektikájával együtt a nagy utilitarista értékrendszerét is? Ha ezt vizsgálat tárgyává tesszük s a Hitel gazdaságpolitikáját is elemezzük, feleletet nyerünk arra a kérdésre, mennyiben függ össze Széchenyi korszakos műve a nagy realista hullámmal?

A kortársak legnagyobb része a Bentham hatása alatt álló Széchenyire a materialista utilitarizmus bélyegét sütötte. Kossuth Lajos vetette fel azt a kérdést: nem helyesebb-e csupán bizonyos következtelenségről szólni, mely onnan származik, hogy a Bentham politikai hatása alatt álló Széchenyi *politikai* felfogása és erkölcsi nézete között ellentét van? «Nem tudom, mit tart a nemes gróf a status végeztéljának», — írja Kossuth a Kelet Népeire adott válaszában — «... de oly gyakran fordul elő a gróf munkájában némi szójárás, hasonló ahoz mi Bentham tanának alapját teszi: a lehető legnagyobb rész jóléte, miszerint valóban esodálkoznom kell, hogy midőn politika és erkölestan között a legszorosabb kapcsolat van, a nemes gróf mégis Bentham Deontológiáját nem fogadta el, holott politikai kritériumát elfogadta...»¹ Kossuth e sorokban elevenére talált mindazon problémáknak, melyek Széchenyi-

¹ Kossuth Lajos: Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak. 1841. 133. l.

nél a Bentham-hatással kapcsolatban felmerültek. Csupán kiindulópontja volt hibás, hogy t. i. Széchenyi politikáját hasonlóknak tartotta a Bentham-féle utilitarista politikai rendszerrel. Ha belátjuk, hogy Széchenyi — a haladásba vetett hite megszilárdításán kívül — csak politikai dialektikát, de nem politikai rendszert vett át az angol írótól s mi sem áll tőle távolabb, mint a status végső célját a közboldogságban felfedezni, akkor ez a látszólagos ellentmondás önmagától feloldódik.

Mindezek eldöntésére vizsgálnunk kell, hogy Széchenyi politikai rendszere, amint az a Hitelben megnyilatkozik, minő kapcsolatban áll Bentham felfogásával. Azon kérdés vizsgálata, hogy a Hitel politikai dialektikáját, avagy a mű egész politikai rendszerét alakította-e ki a Bentham hatás, átvezet Széchenyinek a Hitelben kifejezésre juttatott *erkölcsi* felfogásának az utilitarizmussal való egybevetésére.

A nagy angol politikusnál az etika s a politika a legszorosabb kapcsolatban áll egymással. Erkölcstanának alapvető dogmája, hogy a legnagyobb érték minél több ember minél nagyobb boldogsága. Az a legértékesebb cselekedet, mely ennek a célnak megvalósítására törekszik. Ezért politikai művei azokra a teendőkre figyelmeztetnek, melyek ezt az eszményt: «a lehető legtöbb ember minél nagyobb boldogságát» egyéni és osztály-egoizmusokkal szemben megvalósíthatják.

Ez a felfogás félreismerhetetlenül nagy szerepet játszott a modern kapitalizmus, a demokrácia s a liberalizmus, tehát a modern világ kialakulásánál. E tan ugyanis a földi élet megszépítését s megnemesítését tűzte ki feladatául; azt tartotta hősnek, ki a közösségért dolgozik s kinek tette nyomán az anyagi jólét és a meglehetősen naturalista elképzelésű *boldogság* rózsái fakadnak a milliók számára. Az egyéni célokért s osztálypolitikáért küzdővel szemben azoknak a típusát tisztelte az utilitarizmus, kik nem mint a gyengék, önmagukat szeretik, hanem «nemzeteket hordoznak szívükben». A lehető legnagyobb szám minél nagyobb jóléte az a cél, melyre a politikusnak — Bentham-felfogása szerint — törekednie kell. A létező politikai eszményeket abból a szempontból értékeli, hogy mennyire segítik elő ezt a közboldogságot.

Felfogása találkozik korá nagy realista eszmeáramlatával, mely azon időtájt ellentétben állott a francia politika alapelveivel s a szabadságot mint az egyén boldogságának egyik tényezőjét akarja teremteni. Bentham szerint ugyanis az ember nem születik szabadnak, hanem ezt a szabadságot keserves munkával kell neki megszereznie. Bentham hiábavalónak tartja, hogy ha nagy szavakban szabadnak

nyilvánítják az embereket. E helyett olyan törvényeket kell hozni, melyek ezt a szabadságot tényleg megvalósítják. Ez talán az egyetlen pont, ahol Széchenyi politikája lényegében egyezik Bentham felfogásával. Széchenyi is azt hiszi, hogy a szabadságot úgy kell az embereknek kiharcolniuk. Csakhogy ő mást ért szabadság alatt, mint Bentham. Benthamnál a szabadság a boldogság egyik alkotóeleme.¹ Széchenyinél pedig a szabadság eszköz arra, hogy az emberi moralitás a tökéletesség felé közeledhessék. Szabadság-konceptiója inkább hasonlít Benjamin Franklin világnézetéhez, mint Bentham utilitarizmusához.

Bentham politikájára az jellemző, hogy a politikai cselekedeteket a boldogsággal való vonatkozásokban nézi, a haladás tényét a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságával kapcsolja egybe. A Hitel sokat idézett mondatai szerint: «Minden országlás philosophiaja a legnagyobb részt boldogítani.» Ebben s ehhez hasonló kijelentésekben — emlékezzünk vissza Beöthy könyvére — csalhatatlan bizonyítékokat fedeznek fel arra nézve, hogy politikája, illetve erkölcsi nézete utilitarista. Vajjon olyan végső politikai meggyőződést fejeznek-e ki ezek az elszórt mondatok, mint ahogy a szövegből kiragadva következtetni lehet? Belső összefüggésük vajjon nem a mellett tanuskodik-e, hogy ezek az állítások az igazságosságból folyó következmények, s nem szerepel-e a boldogságon kívül valamely más érték, melyből ezek az állítások érvényességüket merítik? Vajjon nem nyilatkozik-e maga Széchenyi is az irányban, hogy a politikában a legfőbb elv az igazságosság erénye s nem az utilitarizmus boldogság-dogmája?

A Hitel először a vámkérdés fejtegetésénél — az intranzigens magyar gazdasági politika ellen harcolva — nyilvánít oly nézetet, mely Bentham felfogásával megegyező. Említettük a Bevezetésben, hogy Széchenyi korában a rendiség tagjainál olyan felfogás uralkodott, mely szerint csak az a vámpolitikai irány segíthet a magyar termelőkön, mely kizárólagosan a magyar érdekekre van tekintettel. A Hitel szerint ez a nézet figyelmen kívül hagyja azt, hogy a monarchia uralkodójának valamennyi népéről gondoskodnia kell, ezért ez a szélső magyar felfogás nem méltányos. *«Minden országlás philo-*

¹ Bentham szabadságesszményét a francia felvilágosodottság gondolataival és az amerikai függetlenségi nyilatkozat tételeivel szembeállítja és kitűnően jellemzi Lujo Brentano hatalmas angol gazdaságtörténete harmadik kötetének első felében. (L. Brentano: Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands. III. Bd. Erste Hälfte, 58 s. k. 1.)

sophiája a' legnagyobb részt boldogítani 's ha Austriába, Morvába 's a' t. szabadon vihetnök minden termékinket 's a' t. el volna-e érve ezen legigazságosb 's legszentebb czél? Én nem tudom, vagy tudja az Olvasó?»¹

Másodszor akkor találkozunk szinte szószerinti fogalmazásban ezzel az elvvel, midőn a Hitel az adóssági törvényeket tárgyalja. Ennek aktuális politikai háttere a mágnáskérdés. A Hitelnek állást kellett foglalnia abban a kérdésben, vajjon a törvényhozásnak az eladósodott mágnásokat kell-e megvédenie a hitelbiztonság rovására, vagy pedig szigorú adóssági törvényeket kell behozni. Széchenyi szigorú adóssági törvények behozatala érdekében száll síkra, jöllehet tudja, hogy pár mágnásfamilia ennek következtében tönkremegy. Ám a Hitel szerint: *«Minden országlás philosophiája a' legnagyobb rész boldogítása, 's ezt csak illy férfias eszközések által nyerhetni meg ... Szoros Hitellel is az egészre nézve csak kevesen buknak el tökéletesen 's rövid idő alatt, de annál jobban emelkedik a község java 's az egész haza dísze ...»*²

Igaza van Kossuthnak abban, hogy itt szó sem lehet erkölctani megegyezésről, hisz az egész összefüggés azt árulja el, hogy Széchenyi csak politikai nézetét nyilvánítja. A kérdés csupán az, hogy alapvető politikai állásfoglalást, elvi kiindulást fejez-e ki ezen két mondat, vagy pedig a politika területén is csak a felszínen mozog?

Az összefüggésekből az utóbbi derül ki s erre következtethetünk a Hitel egyik kijelentéséből. A Hitel egy helyen azt mondja, hogy azért kell követelnünk az adott esetben a lehető legtöbb ember számára a boldogságot, mert ez a követelmény a *«legigazságosabb»*. Ebből az következtethető, hogy az igazságosabb elve magasabb rangú, mint a boldogságé. Egyes esetekben hivatkozik ugyan arra, hogy az igazságos politika üdvös eredménye: a közboldogság növekedése. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy rendszerében az igazságosság mélyebben fekdjék, alapvetőbb politikai princípium legyen mint a közboldogság óhaja. Nem a minél több embert boldogító lágy szívűség, hanem az igazságosságból áradó morális erő vezérli lépteit. Az igazságosság nevében tud síkra szállni egypár eladósodott magyar mágnás ellen a magyarság boldogsága érdekében. Ez az a magasztos elv, mely útbaigazítja, midőn lelkében a nemzet sorsa s a király iránti hűség szem-

¹ Hitel 366. l.

² Hitel 446. l.

pontja összeütkezik. Csak az igazságba vetett hite adja meg neki azt a biztosságot, hogy a különböző nagyságú embercsoportok boldogság-vágya között eligazodjék. Bármennyire is drága volt neki saját fajának boldogsága, az államszerződésből, a monarchikus viszonyból kiáradó törvény igazságát kellett elfogadnia.

Széchenyi az igazságosságot értékesebnek tartotta a közboldogságnál. Még lesz alkalmunk visszatérni annak tárgyalására, hogy az igazságosság elve milyen szerepet játszik a Hitel politikai rendszerében, Itt csak azt jegyezzük meg, hogy épp az igazság értékének nyílt elismerésével kerül ki Széchenyi abból a logikai hálóból, melybe mindenki belesik, aki elfogadja az utilitarista etikát és politikát. Ugyanis minden utilitarista felfogás ellen az az ellenvetés merülhet fel, hogy amidőn ez a rendszer a legmagasabb értéknek a boldogságot tartja, önellentmondásba keveredik; hisz e tételt igazolandó, már az igazságra kell építenie. Az igazság tehát az értékek rangsorában alapvető helyet foglal el. Az igazság fogalmában kell gyökerezniök azon rendszereknek is, melyek szkeptikus vagy relativista természetüknél fogva szívesen elmellőznék azt. Az utilitarizmus erkölcsi rendszere mely mint említettük a legfőbb emberi értéknek a boldogságot tartja, az abszolút értékekben, tehát az igazságban is kételkedik. Ez a rendszer, midőn az emberi lét céljának a boldogságot tűzi ki — akár anyagi akár szellemi értelemben — s nem az igazság eszményének megvalósítását, éppen az igazságnak általa megtagadott fogalmán fog hajótörést szenvedni. Már pedig ami az elmélet magas régióiban az igazság keresése, az a gyakorlati, a politikai életben az igazságosság teljesítésének felel meg. Az igazságosság nem más, mint az igazság tényleges megvalósítása.

Az utilitarizmus hatása — mint a fentiekből is kiderül — a Hitel politikájának csak felszínét, külsőségeit befolyásolja. Még ha a látzólag utilitarista helyeket is tüzetesebben megvizsgáljuk, akkor is az igazságosság politikai rendszerének körvonalaire bukkanunk. Széchenyi politikája nem utilitarista, Kossuth vádja tehát alapjában összeomlik. Kristálytisztá világossággal látható politikájának s erkölestannának szoros összefüggése, ha etikáját is elemezzük. Ennek az erkölestannak idealizmusára fény derül, ha azt Bentham utilitarizmusával egybevetjük. Lássuk tehát nagy általánosságban Bentham erkölestánát.

Amidőn Bentham utilitárizmusát a lehető legszélesebb vonásokban ábrázolni akarjuk, két mozzanat ötlük szemünkbe. Az első azon életideál, melyet Bentham a legnagyobb értéknek nyilvánít. Ez a lehető legnagyobb boldogság, mint legfőbb erkölcsi érték. A másik

mozzanat rendszerében az a törekvés, mellyel ebben az értékben a lehető legtöbb embert részesíteni akarja.

A boldogságnak mint legfőbb erkölcsi értéknek felfogása antik eredetű. A filozófia története is megállapítja, hogy az utilitarizmus ebben a tekintetben az antik eudaimonizmust újította fel.¹ Az élet célja a káros következményektől ment gyönyöröktől fakadó boldogság nyugodt állapota — mondotta Epicuros. Bentham is úgy véli, hogy az embereknek ilyen gyönyörök megteremtésére kell törekedniök, *a boldogságot tehát földi örömek, gyönyörűségek révén kell megszerezni*, legyenek bár ezek az örömek szellemi, kulturális vagy anyagi természetűek.

Ennek a felfogásnak annyi logikai és pszichológiai gyöngéje van, hogy képviselőinek gyakran kellett felkészülniök a védekezésre. A leg-egyszerűbb ellenvetés ott érte ezt a rendszert, hogy a lehető legnagyobb s legtartósabb gyönyör megteremtésével akarta a boldogságot elérni. A gyönyörök azonban gomolygó összevisszaságban kerülnek az egyén elé. Ha mohón a legnagyobb gyönyört hajhássza valaki, nemsokára érezni fogja, hogy a gyönyör intenzitása és tartóssága kizárják egymást. Hogyan lehet tehát a kiemelkedő gyönyörök közül a legalkalmasabbat kiválasztani, hogy a gyönyörök hosszan viruló rózsáiban lelhesse örömét a lélek s ne sebezze meg fájdalmasan azok tüskéi? Ilyen s hasonló támadások ellen Bentham antik elődeinek szellemi arzenáljában keresett s talált védőfegyverekre. Szerinte igenis lehetséges a gyönyörök között ilyen kiválasztó munkát végrehajtani, mégpedig az erény feladata ennek végrehajtása. Mint erkölcstanának egyik jeles német kutatója kifejti,² Bentham szerint «...nem az az erény, ha boldogságunkat kötelességeinknek feláldozzuk, hanem abból áll az erény, hogy pillanatnyilag áldozatot hozunk, a jövőben biztosan bekövetkező boldogságért egy habár azonnal megszerezhető, de káros következményekkel járó gyönyört feláldozunk». Bentham az erény ilyen fogalmazása által egyrészt a hedonizmus mohó durvaságát akarta elhárítani, másrészt az idealizmussal szemben akarta rendszerét megvédelmezni. Minden idealista rendszer ugyanis az erényben valami készséget lát nagy kötelességek teljesítésére, ideális célok megvalósítására. Midőn Bentham ezt az erényt a boldogságot okozó örömek kiválasztására ala-

¹ Guyau: La morale d'Épicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines, Paris, Alcan 1904. 189. s. köv. I.

² Friedrich Hofmann: J. Bentham und Adam Smith. Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 1910. évf. 489. s. köv. I.

csonyítja le, arról tesz tanuságot, ami különben rendszere egyéb tételeiből is kiviláglik, hogy ő nem hisz transzcendens törvényekben, abszolút ideális eszményekben. Erénymeghatározása is Epicuros hatását tünteti fel, hisz az epikureisták rendszerében, mint egy stoikus panasolta, «... az Élvezet pompás ruhában s drága ékszerekkel királyi trónon ül s körülötte állnak az Erények, mint szolgálói, kiknek nincs egyéb feladatuk, mint az Élvezeteknek szolgálni s folyton azt sügni fülébe, hogy óvakodjék valami olyat elkövetni, melyből fájdalom eredhetne...»¹

... «Hic summum bonum voluptas est.» Ezt a feliratot viselte az antik epikureisták kertje, hol az eudaimonizmus hívei a világtól elvonulva, a boldogságért éltek. Mintha Bentham is a boldogság eudaimonista megteremtésére törekedett volna! Ám az ő ideálja nem a világtól elkerített falak között szép kertben élő ember volt. De nem is találhattott ő az antik filozófiában ama nézetének támogatására szellemi fegyvereket, hogy ezt a boldogságot a lehető legtöbb ember számára kell biztosítani.

Azonban ez az irány nem szűkölködik szellemi előzmények nélkül, sőt a XVIII. század folyamán határozott irányzattal függ össze, ha ez az összefüggés talán nem is tudatos. Már Bentham fellépése előtt ugyanis az angol ú. n. érzésfilozófia bizonyos pszichológiai okokból az emberi természetről igen optimista felfogást alakított ki, mely nézet azután döntő jelentőségű a modern világszemlélet kialakulásánál. Ezek az érzépszichológusok az emberben veleszületett hatalmas szociális ösztönöket fedeztek fel, melyek — minden logikai megfontolástól, transzcendens célkitűzéstől függetlenül — az embert arra buzdítják, hogy többi embertársain szüntelen segítsen. Szimpatikus, a másik emberrel együttérző ösztönnek hívják Shaftesbury és követői azt az érzést, mellyel az egyik egyén a másikkal együttérez, szájalomra, jóakaratra buzdul embertársa iránt. Ebbe az optimista szellemi áramlatba tartozott bele Bentham rendszere is, ha logikailag nem is tette magáévá az érzésfilozófusok tételeit.

Az utilitarista etika tehát az emberi élet legnagyobb értékét abban a boldogságban véli felfedezni, melyet helyesen megválasztott szellemi

¹ E szép sorok Kleanthes stoikus bölcselőtől erednek. Cicero: De finibus c. művében tartotta fenn az utókor számára. Némethy Géza fordítása. Idézve Huszti József cikkében: Epikuros etikája. Athenaeum. Új folyam, VII. kötet, 10. lap.

és anyagi természetű örömök okoznak. Hisz abban, hogy az erény képes e között a gyönyörök között oly kiválasztást végrehajtani, mi által az egyén, illetve a köz boldogsága a lehető legnagyobb s leghosszabb ideig tartó lesz. Azt hirdeti továbbá, hogy az egyénnek nemcsak a maga, hanem a lehető legtöbb ember számára is meg kell teremtenie a — fenti értelmezésű — boldogságot. Mint láttuk, az életideál antik eredetű, a többi emberrel törődő emberbe vetett optimista hit azonban az angol érzésfilozófia sajátja.

Ezt a mélységes optimizmust megtaláljuk a Hitelben, anélkül, hogy e miatt feltétlenül utilitarista hatásra kellene gondolnunk.

«... Minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében — ha bár sejtellen is — magán, felebarátain 's mindenben, a' mi őtet környezi, szüntelen javítani. Ezen... vonzódás a' legszebb tulajdona az emberi léleknek... ha valamelly tudomány méltó és férjhez illő, bizonyosan annál dicsőbb nem lehet, 's egyszersmind édesb, mint embertársai java 's boldogsága okainak nyomozása 's kifejtése... az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érzeni magát, 'a mi magányosan lenni nem is tudna; hanem... másokon is segíteni törekedik... 's többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a' gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.» Mint a Hitel kéziratából kiderül,¹ e nézet egyik-másika mögött Széchenyi angol olvasmányai állottak. Ezek indították meg gondolatait, melyeket azután olyan fenéges mondatokká alakított, melyek örökké fognak élni a magyarság szívében. Nem lehet pontosan eldönteni, mely angol könyvek hatottak ily irányban a Hitel szerzőjére. Több okból nem látszik kizártnak, hogy magának a legnagyobb angol érzésfilozófusnak könyveit is olvasta. Mindenesetre a Hitel e sorai nem függnék össze oly szorosan az utilitarizmussal, mint azt gondolni lehet. A «nemzeteket szívében hordozó» Széchenyi a XVIII. század egyik nagy illúziójában osztozott, melyben az utilitaristák is éppúgy hittek, mint ő, s melynek szellemi eredete: az angol érzésfilozófia optimizmusa, szociális érzéke.

Bentham ugyan az individualista utilitarizmusnak volt képviselője, de rendszere nem volt egoisztikus. Ezen iskola görög ősei azt hirdették, hogy mindenki legjobb tehetsége szerint önmagának szerezzen boldogságot, mással ne törődjék; Bentham ellenben azt tartotta, hogy a magunk boldogságát, megelégedettségét éppen úgy érjük el, ha másokon segítünk. Ez még nem jelenti azonban az individualizmus

¹ Lásd: Hitel 275. l. a jegyzet.

túlhaladását, mert az egyén a kiindulópont, az ember saját boldogságának megszerzése s ennek mintegy eszköze a másokon való segítség. Az angol érzésfilozófia már semmiképpen sem mondható individuális jellegűnek. Szerinte a boldogság azonos az ember szociális ösztönei kielésével. Ez a társadalommal való törődés, a társadalomért élés annyira elsődleges, hogy a rajta, a társadalmin kívül eső mozzanatok már oly elaprózódásai az egyénnek, melyek nem is érdemelnek boldogságot. Mint a fenti idézetekből kiderül, Széchenyi is így gondolkozott. Szerinte az erős egyéniség: «nem egyedül akar megelégedett lenni, örövendeni, szerencésnek érezni magát, ami magányosan lenni nem is tudna, hanem ... másokon is segíteni törekedik ... többeket kíván boldogságra juttatni».

Azonban az etikai élet végső problémáinak kérdésében Széchenyi sem az utilitarizmussal, sem az érzésfilozófiával nem mutat benső egyezést. Az emberi élet végső céljára nézve Széchenyi más feleletet ad, mint Benthamék, kik a gyönyört tartják a legfőbb jónak.

Az élet praktikus felületén, a politika útján Széchenyi valóban gyakran követi Bentham azon tételét, hogy nem pillanatnyi gyönyört, hanem tartós hasznot kell szem előtt tartani. A Hitel szerint *«józan ész soha sem áldoz fel pillanati vagy igen kis időre terjedő haszonért, habár ma nyulhat is hozzá, jövőre nagyobb 's tartós hasznot; de inkább az ideig-óráiglani rövid nyomást a várható hosszabb kellem miatt békével tűri.»*¹ Jól figyeljük meg, hogy a boldogság útja közti választást a józan észre bízza. A józan ész szerepéről már látjuk, hogy ez Széchenyinél csak a praktikus életre vonatkozhatik, szemben Benthammel, ki a boldogság elérésére szolgáló eszközök megállapítását az erényre bízza.

Széchenyi etikájához természetesen nem férközhettek hozzá utilitarista tartalmak. Erkölcstanának a haszonelviségtől való eltérését világosan akkor láthatjuk, ha a két felfogás erénymeghatározását egybevetjük. Hisz mindkét rendszerben az erény van hivatva elősegíteni annak az értéknek megvalósítását, mely a rendszer élén áll. Benthamnál az erény szerepe a gyönyörök mérlegelésével a rajtuk alapuló boldogságot megeremteni. Ezzel szemben a Hitel különbséget tesz vallási erény és társadalmi erény között. Az első, mely sokszor «tanutlan erény», arra készíti az egyént, hogy az élet «legbájosabb csábjai» között a valláson keresztül megismert isteni törvényt kövesse; a társa-

¹ Hitel 447. l.

dalmi erény pedig azt teszi lehetővé, hogy az egyes ember a társadalom keretében, az emberek között az igazság és hűség nagy eszményeit valósítsa meg, társadalmi kötelességeit teljesítse. Az isteni törvénynek való engedelmeskedés, a társadalmi kötelezettségek teljesítése és a nagy eszmények megvalósítására való törekvés azonban gyakran ütközik össze a gyönyörök képzetével, az utilitarisztikus értelemben vett boldogsággal.

Széchenyi rendszerében legfőbb érték a nagy eszmények megvalósítása. Az isteni törvénynek és az élet komoly feladatainak teljesítése által szintén boldogság lesz ugyan osztályrésünk, ez azonban a belső csend, a nagy megnyugvás fenséges érzése s nem az utilitarizmus gyönyörének mérlegelhető, materiális tartalma.

Annak kifejtésére, hogy hogyan juthat el az ember ehhez a belső csendhez, a Hitel nagy gondolatok hosszú sorát szenteli, ez azonban már a leghalványabb kapcsolatban sincs az utilitarizmus hatásával, melynek vizsgálatával e fejezetben foglalkoztunk.

II. A Hitel gazdaságpolitikájának összefüggése a munka nemzeti rendszerével.

(A «réalista Széchenyi» alakja s a Legnagyobb Magyar gazdasági rendszere. E rendszer — amint a Hitelben megjelenik — a kapitalista szellem külső nyomait magán viseli. Széchenyi gazdaságpolitikai rendszere — végső összefüggésében — mindig társadalmi, a Hitelben a nemzeti kollektivitás, a nemzetiség megmentésének eszköze s nagyarányú nemzetnevelés anyagi előfeltétele.)

Prohászka Ottokár írja meg egyik háborúelőtti Széchenyi-tanulmányában¹ azt, hogy mikép találta magát szemben a Legnagyobb Magyar azzal az általános előítéllettel, miszerint az erős gazdasági érzéket nem lehet összeegyeztetni a vallás transzcendens irányával.

E szavakban találóan mutat rá azon nézet gyökerére, mely Széchenyt — gazdasági programja miatt — nem akarta idealistának elismerni. Ha a 30-as évek magyarsága gazdasági életre gondolt, gyakran nem tudta magát függetleníteni attól a történeti folyamattól, mely az infláció következtében állt elő. A kortársak szeme előtt azok az évek elevenedtek meg, midőn a mohó nyerészkedési vágy a félel-

¹ Prohászka Ottokár: Széchenyi vallásossága. Megjelent a Kultúra és Tudomány «Széchenyi Eszmévilága» c. sorozatában. (I. kötet, 48–66. l.)

metes arányokat öltő fényűzéssel párosult s végzetes pusztulással fenyegette a rendi Magyarország kulturális és morális értékeit. Értethető így, hogy gyakran a transzcendens felemelkedés lehetőségét feltették általában a gazdasági racionalizmustól s attól az embertípustól, «A'ki tsak a megszemlélhető és látható dolgokat szokta calculálni 's kombinálni».¹ Úgy gondolkoztak, hogy «nem lehet attól várni, hogy *Jót* tegyen... ott is, a' hol (e' földön) érette *semmit* sem *reményelhet*. *Ingyen*, avagy a jó *Reménység* fejében, semmit sem fog az ilyen arithmétikusi Emberbarát tenni. Zsebében kell már lenni a' nyerességnak, ha azt akarod, hogy Máson segítsen.»² Az «... ilyen profitírozó» emberekről szól Széchenyi egyik kortársa. Ilyeneket «eleget mutathat a mindennapi tapasztalás a' mi uzsoráskodó speculánsinkban, akik nagy mesterek a' Számvetésben és mindenütt az alterum tantumot tudják kicalculálni!»³

Főleg a kultúra és a nacionalizmus értékeit feltették a gazdasági szellem elterjedésétől. Dessewffy egy-két levelében — mint látni fogjuk — azon súlyos aggodalom jut kifejezésre, hogy e nemzedék profitvágya miatt majd sokan eltávolodnak a nemzeti eszmétől, a régi katonai erényekkel ékes magyarság büszkeségétől. Ezt az aggodalmat az a körülmény is fokozta, hogy a tizenharmadik század folyamán elburjánzott német felvilágosodás az anyagi értékeket — nem éppen a legszerencsésebb fogalmazásban — a nemzeti értékekkel állította mereven szembe, mint ezt például Berzeviczynél látni fogjuk. A moralitáson kívül a közjogi értelemben vett szabadság és a nemzeti érzés nagy értékeit látták veszélyben forogni. A kortársak gyanakodva figyelhettek fel Széchenyire, hisz Kemény szerint úgy vélték, hogy ő «mindent fonttal mér, a szellemi súlyokra keveset ad, a sikert mint Vespasianus a pénzt, jószágúnak tartja, akárhonnan vétetik...»⁴

A tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján már valóban bekövetkezett a fékevesztett kapitalizmus tényleges értékrombolása. A fejlődés az aggódó kortársakat igazolni látszott. Nemzetiség, becsület és idealizmus fényét és értékét kezdte veszíteni az arany utáni hajszában. A kultúra ősi tisztaságát beszennyezte a mindent elnye-

¹ Folnesics: Észrevételek a' Pestalozzizmus ellen. Tudományos Gyűjtemény, 1817. I. kötet, 91. l.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Kemény Zsigmond: Gróf Széchenyi István. Tanulmányok. 1907. I. kötet, 152. lap.

léssel fenyegető moloch. E kor azon felfogása, mely minden lehető meg akart menteni az értékek süllyedő hajójáról, aggódo félelmét Széchenyi korára is átvitte. Ezért kellett Angyal Dávidnak néhány értekezésében azon meggyőződéssel síkra szállni, miszerint Széchenyi, mint valami századunkbeli kapitalista szellemű író, a gazdagodást tartotta volna az emberi és nemzeti lét végső céljának.¹ Prohászka Ottokár pedig általánosságban mutatott rá arra, hogy a gazdaság iránti fogékonyság a vallásos lélekkel nem szükségképpen összeegyeztethetetlen.

Ezzel szemben a fentebb említett túlzottan aggodalmaskodó felfogás azt jelentené, hogy Széchenyit — a történelmi eszméáramlatok terminológiájával élve — a nagy realista áramlatba kellene sorozni, mivel a materiális értékek iránt fogékony volt. Ha azonban mi felhasználjuk a gazdasági érzék fejlődésére vonatkozó tudományos megállapításokat s a Hitel tartalmát írója lelkületére való tekintettel elemezzük, úgy találjuk, hogy e gazdaságpolitika nem tekinthető a realista áramlat kifejezésének. Széchenyi nem látott a gazdaságban mint boldogságképzetben végső célt, hanem csupán eszközértéket, mely az embereknek értékes lehetőségeket nyújt.

Ne vezessen bennünket félre az a körülmény sem, hogy a Hitel gazdasági koncepciója kétségtől magán viseli a kapitalista szellem nyomait.² Akármelyik pontján elemezzük is a Hitel gazdasági rendszerét, azt találjuk, hogy az író mindenütt oly mozzanatok fontosságára hívja fel a figyelmet, melyek a régi, tradicionális vagyonszerzési formákkal szemben új lehetőségeket nyújtanak. A jogász úton történő vagyonszerzés ellen harcol s a termelés korszerű eszközeire hívja fel a figyelmet. Úgy véli, hogy a termelésnél kizárólag a haszonra kell törekedni. Sürgeti az iniciatívát, a merész, gyökeres változtatásoktól sem idegenkedő gazdálkodást. Nagy érzéke van továbbá Széchenyinek a rend és a pontosság iránt, mely első helyen áll a kapitalista erények között. Végül takarékosagra s ezáltal vagyonszerzésre buzdítja a magyar gazdákat.

¹ Főleg Széchenyi emlékezete c. cikkében. Akadémiai Értesítő, 1910. Meg kell emlékeznünk még Imre Sándor munkájáról: Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről, 1904. Szerző szintén hangsúlyozza, hogy Széchenyi gazdasági rendszere a neveléssel függ össze, azt teszi lehetővé. Széchenyi igazi «nemzetnevelő» egyénisége Eötvös József munkáiban nyer első ízben kifejtést.

² A «kapitalista szellem» külső nyomait Werner Sombart iparkodott első ízben körülírni, főleg a Der moderne Kapitalismus c. több kiadást megért művében.

Azonban felmerül a kérdés: vajjon mért buzdította kortársait arra, hogy vagyont szerezzenek? Mily kapcsolatban áll — végső célját tekintve — gazdaságpolitikája világnézetével? Ha a kapitalista szellemnek csupán külső megnyilatkozásait vizsgáljuk, úgy kérdéseinkre aligha kaphatunk választ.

Mélyebbre kell hatolnunk s a modern gazdaságtörténeti kutatás eszközeivel élve, a gazdálkodó lény lelki struktúráját kell boncolnunk, hogy oly eredményekhez jussunk, melyek vizsgálatunk kiindulópontját képezhetik.

Honnan fakad a kapitalizmus korában a vagyonszerzésnek az a mohó és egyetemes vágya, mely az embereket betölti, s miért dicsérik a kor gondolkozói a racionalista módon gazdálkodót? Miért tartották a modern világ kialakulásának idején oly mély erkölcsi alapon álló férfiak, mint a Széchenyitől is nagyra tartott Franklin Benjamin a becsületes módon történő hasznoszerzést éppen az erkölcsös, vallásos ember kötelességének? Weber, a jeles gazdaságtörténész egyik mélyen-szántó értekezésében rámutat arra, hogy a racionális kapitalizmusban a gazdasági szellem gyökerei az emberi léleknek oly mélységeire nyúlnak le, ahonnet a legnemesebb etikai elvek s a legtisztább erkölcsiség világnézete táplálkozik.¹

Weber fejtegetéseinek nem annyira meghatározott tartalma érdekel minket jelen esetben, hanem azon általános tétel bizonyítása, hogy az intenzív anyagi tevékenység nem vezethető minden esetben anyagelvű, hedonisztikus indítékokra vissza. A történelmi fejlődés folyamán a kapitalizmus kialakulásában szerepet játszottak olyan idealisztikus elemek is, melyek a mai céljain túlnőtt s anyagi öncélúsággá fajult kapitalizmus évtizedeiben már hiányzanak, azonban a történelmi fejlődés megállapításánál nem mellőzhetők el.

Ha Széchenyi gazdaságpolitikájának szellemét elemezzük, azt látjuk hogy a gazdasági eszmék végső forrása nála sem anyagi természetű. Gazdálkodjunk s mások sérelme nélkül gazdagodjunk is. A Hitel gazdasági rendszerének végcéljai túlnőnek a gazdagodás, a pusztán anyagi jólét keretein s magasabb, idealisztikus színezetű értékekkel függnek össze. E rendszer jellemzője valamely meghatározott emberi kollektivitás: a nemzet érdekeivel való kapcsolat. Széchenyi Naplójában nem egy bizonyítékot találunk arra nézve, hogy a gazdasági tevé-

¹ Magyar fordítása: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Ford.: Vida Sándor. Böven fejtegeti Benjamin Franklin világnézetét is.

kenységet mindig bizonyos szociális céloknak rendelte alá és individuális, pusztán anyagi jólétre irányuló törekvésre sohasem gondolt. Elhatározza például, hogy juhtenyésztését a legmagasabb fokig tökéletesíti s általában egész gazdaságát úgy rendezi be, hogy abból azután a lehető legtöbb hasznot meríthesse. Ilymódon gazdag leszek — jegyzi fel — s sokkal több jót tehetek embertársaimmal. Más helyt meg azt írja, hogy nem szabad remete módjára elvonulni a világ küzdelmei elől, hanem cselekedni: gazdálkodni kell, mert csak így segíthetünk embertársainkon.

A Hitelben a gazdálkodás s az emberek java közötti összefüggés már határozott tartalom formájában nyilatkozik meg, gazdaságpolitikájának alapjává válik s a nemes értelemben vett nacionalizmus kifejlődésével függ össze. *«A jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet's kell is lennie, mert csak a' takarékos's jórendű lehet közönségesen hasznos's nemesak lármás hazafi.»*¹ E mondat fejezi ki talán legtömörebben egész gazdaságpolitikáját. A gazdálkodás fontossága éppen abban áll, hogy lehetővé teszi a nacionalizmus elmélyítését, átalakítását. Szemben a «lármás hazafi» terméketlen egyéniségével, a magyarság tagjait úgy formálhatjuk jó hazafiakká át, ha helyes gazdaságpolitika által anyagilag megerősítjük őket. A meglévő nacionalizmust, melyet Széchenyi lármás hazafiságnak bélyegzett s mellyel legkevésbé sem volt megelégedve, csak a gazdálkodás eredményei által telíthetjük oly elemekkel, melyek az igazi hazafiságnak elengedhetetlen kellékei. Hogy mit értett Széchenyi jó hazafiság alatt, arról nemzeti politikájának tárgyalásánál fogunk majd szólni. Itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy a Hitel szerint «a jó hazafi jó gazda kell legyen». Ámde e tétel megfordítottját, azt t. i., hogy aki jó gazda, az szükségképpen jó hazafi is, hasztalan keresnők a Hitelben. Azáltal még nem lesz valaki a nemzeti kollektivitás tagja, mert helyesen gazdálkodik. Mert Széchenyi elgondolásában a nacionalizmus a fajhoz való tartozás belső élménytudata, melyet bizony senki sem köszönhet javai sokaságának. A gazdagodás nem teremthet nacionalizmust. Ám a Hitel nem is a nacionalizmus felébresztését tűzte ki céljául, hiszen 1830-ban, a magyar nacionalizmus virágkorában erre nem is volt szükség. Széchenyi csupán a meglévő nemzeti szellemnek megneumesítésére, kimélyítésére törekedett. Nem létrehozni, hanem bizonyos tekintetekben átalakítani, más szempontból meg továbbfejleszteni akarta a nemzeti szellemet. Hitt abban, hogy

¹ Hitel 465. l.

a magyarányú nemzetnevelés által sikerülni fog «nemességünk nemesítése». Azonban a helyes nemzeti szellem tudatossá tételéről, a magyarság nagy feladatainak teljesítéséről «... addig le kell mondanunk, sőt álmodnunk se szabad, míg szegénységünk, a' tudatlanság, előítéletek 's balvélemények közt valódi szolgátságban fogva tart bennünket».¹

A tudatlanságot s a faji hibákat legyőzni csak magyarányú nemzetnevelés által lehet. De a «nemesség nemesítése» az anyagi helyzet megjavításától függ. Mert csak az anyagi függetlenség által lesz a magyar a szó legnemesebb értelmében szabad, ami a kötelességteljesítés és az önfeláldozás szabadságát is jelenti.

Mint mondtuk azonban, a magyarányú nemzetnevelésre mindaddig még gondolni sem lehet, míg a nemzet tagjai helyes egyéni nevelés által a műveltségnek bizonyos fokára nem emelkedtek. De hogyan eszközöljük az individuális nevelést? — kérdezi a Hitel.

A Hitel gazdasági programja a nemzeti kötelességteljesítéssel függ össze. Ennek kettős útja van: a nemzeti érzéssel telített magyarságban nevelés által tudatossá tenni a nemzeti kötelességeket és azután e kötelességek teljesítéséhez lehetőségeket teremteni. E két tényező — külön-külön vagy egybekapcsolva — a gazdálkodás végső célja gyanánt jelentkezik a Hitelben. «Nevelés, tanulás, idomulás kell... De mint eszközöljük ezeket?... Hiszen mindez szörnyű sokba kerül... Pénz kell tehát!... kell tehát előmenetel a' gazdaságban.»² Az ember arra van teremtve, hogy az állatiaságból kilábaljon, szellemisége kifejlődjék, de ennek előfeltétele, hogy «jól bírja magát». A vagyon lehetővé teszi a nevelést, a nevelés meg a függetlenséghez segíti hozzá az embert. A függetlenség hiánya mindig a gazdaság romlottságának s az igazi nevelés híjának következménye. Úgy véli, hogy sok magyar nagyon is nélkülözi az általa oly dicsőnek tartott függetlenséget. A szabadság alatt Széchenyi tulajdonképpen azt a függetlenséget érti, melyet az anyagi helyzet megjavításával lehet megteremteni. Azért jelentős tehát a helyes gazdaságpolitika, az anyagi helyzet megjavítása, mert szabadságot teremt. Széchenyi lelkében a szabadság a legtisztább morális élményérték: a jó cselekvés, a nemzeti kötelességek teljesítésének lehetőségét érti alatta. Ahhoz, hogy kötelességeinket teljesítsük, bizonyos önkorlátozás szükséges, de éppen ebben áll az igazi szabadság, mert ha nem korlátoznók önmagunkat, mások korlátoznának minket.

¹ Hitel 486. l.

² Hitel 311–12. l.

A szabadság csak akkor tűnik el, ha idegen kéz köti meg az embert. Így lesz érthető Széchenyi megállapítása: «... szegénységünk áll gát gyanánt legszentebb hazafiúi kötelességeink, kellemeink, kívánataink 's minden akaratink ellen».¹

Mindezekből azt látjuk, hogy Széchenyi gazdaságpolitikája nem marad meg az anyagi javak síkján. Más területre, magasabb értékre vezet át. Ez az érték a nemzetiség.

III. A Hitel nemzeti politikája.

(A Hitel nacionalizmusának hármastagozódása: a nemzetiség létét faji politika biztosíthatja; a nemzetiség kultúrárték; a nemzetiség érzelmek morális energiává alakítható át. Faji politikájának elméleti alapja: az organikus-vitális nemzetfelfogás. A nemzetet a faj tagjaiban élő nemzeti szellem tartja fenn, mint az embereket a lélek. A kortársak szélső konzervatív «nemzeti szellem» koncepciójával szemben Széchenyi a Hitelben azt hirdeti, hogy a nemzeti szellem átalakítható és elterjeszthető a hazában. E két feladattal függ össze a nemzet- s egyéni nevelés és a társadalmi munka.)

Az előzőekben az angol-szász eredetű realista mozgalomra voltunk figyelemmel, mely a haladás politikájának dialektikáját alakította ki s mely a Hitel egészséges gazdasági rendszerében jutott kifejezésre. Ez a realista szellemi irányzat, mely a Hitel szerzőjét sok tekintetben befolyásolta — anélkül, hogy a munka értékrendszerének csúcsaival közvetlen érintkezésben állott volna, — a Hitel megjelenése idején még nem igen játszott szerepet hazánk politikai és világnézeti küzdelmeiben. Az ezerhétszázkilenevenes évek röpiratirodalmában találunk ugyan már oly politikai fejtegetéseket, melyek az angol és a magyar alkotmány azonosságára hivatkoznak, azonban e pusztán jogásztermészetű érvelések semmilyen alapvető hasonlóságot sem tüntetnek fel Bentham utilitarizmusával, illetve Benjamin Franklin világnézetével. A Hitel realista tartalmai így az akkori magyar szellemi életben elszigetelt jelenségek gyanánt merültek fel. E tartalmakhoz tehát, melyeket Széchenyi eredeti forrásuknál merített, felesleges volna az egykorú magyar politikai mozgalmakban megfelelő gondolatokat keresni.

Mennyire más feladat vár azonban reánk, midőn már nem a realista eszmék, hanem a nacionalista célkitűzés politikáját kell elemeznünk a Hitelben! Széchenyi felismerte és meggyőződésévé tette azon

¹ Hitel 451. l.

gondolatot, hogy a nemzetiség megteremtésére szolgáló politika legnagyobb ereje és főszköze a faji érzés lehet.

A Hitel megjelenési éve 1830, kialakulásának kora meg a XIX. század huszas és harmincas évei, amidőn hazánk legkitűnőbb energiái törekedtek — a Hitel szavaival élve — a «nemzetiség kifejtésére». Vajjon milyen politikát választ a «nemzetiség kifejtése» érdekében a nagy szerző, mily szerepet játszik az a Hitel egész értékrendszerében? S a korszakalkotó munka lapjairól kiáradó nacionalizmus mely új színnel fogja gazdagítani a meglévő nemzeti érzések spektrumát? E fontosabb kérdések bukkannak fel az olvasó előtt, ha a Hitel realista tartalmait elhagyva, szembetalálkozik a nemzetiség magasztos elvével. A nemzetiség elve, mint látni fogjuk, csúcsként emelkedik a Hitelben foglalt immanens értékek rendszeréből ki és mégis: a transzcendens felé vezető útnak csupán egyik állomását képezi, csak eszközérték.

Nemcsak Széchenyi értékrendszerének szabatos kifejtése, hanem a szigorúan történeti szempont is megköveteli a Hitel nacionalizmusának elemzését. Így tudunk csupán a kortársak eltérő törekvéseire világosságot deríteni, így értjük meg csak azokat az ellenállásokat, melyek a Hitellel szemben felmerültek.

E lüktető érzelem, mely Széchenyi lelke mélységéből fakad, nehezen tűri, hogy értelmi konstrukciók meghatározásaival közeledjünk feléje. Nacionalizmusának nem csupán mélysége, hanem sokrétűsége, ragyogó színeződése s lobogó vitalitása mind megannyi nehézséget gördít a száraz, tudományos elemzés útjába. Mindazonáltal kíséreljük meg legalább vázlatosan keretek közé foglalni a Hitelben megnyilatkozó nemzeti érzést.

Legelőször is azt vesszük részre, hogy Széchenyi felismeri a faji érzés hatalmas, organikus erejét s ennek megfelelően politikai rendszerében döntő szerepet juttat neki. Az evidens ítéletek határozottságával állapítja meg, hogy az élet nagy törvénye: az emberi egyedek magukban hordozzák a fajhoz való tartozás élménytudatát. Ez a Hitel szerint «a természet szent törvénye». *A nemzeti érzés velőnk közepét átfutó «édes érzelem, melly egész lé'ünket előzönlí, ha kérdés forog magyar honunk dísze 's boldogsága jelölí,*¹ de fájdalom is lehet, ha valaki érzi, hogy rothadó nemzet tagja. A faji tudat a Hitel szerint nemcsak az egyénnek a nemzet sorsával való megszakíthatatlan érzelmi kapcsolata, hanem az ember lényegéhez tartozó attributum s *lelki rothanat jele, hol a*

¹ Hitel 400. 1.

*természet ezen szent törvényi ki vannak már dörzsölve . . .*¹ A nacionalizmus tehát «az emberi lény minden ereibe 's lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte olly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a' szív-kiszakíttatása után világonkon többé élni nem lehet». ²

A Hitel azt az érzést, mely «mélyebben fekszik lelkiünkben, mint sokan gondolnák,»³ nem hagyja ki politikai rendszeréből, sőt közép-pontjába helyezi azt. A Hitel egész politikai rendszere arról tanuskodik, hogy benne a faji erők hatalmának feilsmerése erős pillérül szolgál.

Ez a faji politika a nemzetiség kifejtésével áll közvetlen kapcsolatban. Megőrizni, majd továbbfejleszteni a magyar faj tagjaiban a nemzeti érzést — ez volt e politika célja. Vajjon milyen megfontolások állnak e törekvés háttérében? Láttuk már, hogy a Széchenyi-féle politika nem merül ki abban, hogy a magyarság anyagi jólétét megteremtse, a nemzetiség elve nem rideg hatóerő, pusztá gazdasági forrás, hanem valamely ideális érték megvalósítására szolgáló eszköz.

Midőn a Hitel a nemzeti nyelv nagy jelentőségéről szól, midőn azt panaszolja, hogy a magyar színészet számára nincs rendes színház, nincs színműirodalom «s az a' kevés, a' mi Zrinyiről más hazákba át sugárzott, nem inkább Körnernek tette é, mint magunké»; midőn a «nemzetiség küljeleit», amint azok a népművészetben jelentkeznek, nem tartja «megvetendőeknek», akkor: a nemzetiséget a kultúra szempontjából értékeli. Szinte magától értetődőnek tartja, hogy ezeket a nemzeti megnyilatkozásokat ki kell fejteni, ki kell bányászni s velük, mint specifikumokkal az egyetemes kultúrát gazdagítani, mert «... hazánk most nem igen van divatban, 's a' külföld alig tudja, hogy vagyunk».⁴ Szent meggyőződése, hogy a magyarságnak oly értékes tulajdonságai vannak, melyek új színt vihetnek bele az európai kultúrába. «Siessünk 's vegyük magunk elő azon sok derekast, a' mi hazánkban rejtve van; 's ne tűrjük, hogy megelőzzön minket az idegen, 's azt tapsolja 's dicsérje, a' mit nem is gyanítunk, hogy mienk, vagy annak még hátat is fordítunk, 's mi magunk tiporjuk otrombán saját szülteinket, midőn még a' rhinoceros se sérli tulajdon borját.»⁵

¹ Hitel 399. l.

² Hitel 400. l.

³ Hitel 399. l.

⁴ Hitel 401. l.

⁵ Hitel 407. l.

Azonban a Hitel tartalmaiból korántsem következik az, hogy a nemzetiséget kizárólag az egyetemes kultúra szempontjából kell értékelni.

A Hitelnek futólagos átolvasása máris arról győz meg minket, hogy Széchenyi a magyarság tagjaiban a nemzeti érzést nemzeti erénnyé akarta átalakítani. A Hitel írója, midőn a nacionalizmust hirdette, nemcsak az európai kultúrára gondolt és nem is csak az immanens világra. A magyar embert oly morális magaslatra akarta emelni, hogy a külföldinek egy tökéletes ember említésekor mindig a magyar jusson eszébe.¹ A morális tényezővé alakult nemzeti érzésben segítőeszközt lát a felfelé törő tökéletesedés céljához. Még alkalmunk lesz arra rámutatni, hogy Széchenyi perfekcionizmusát csak akkor érthetjük meg teljesen, ha megismerjük magáról az emberről alkotott felfogását. Itt csak annyi álljon, hogy a keresztény dualizmus álláspontján lévő Széchenyi a nacionalizmust az ember nemesebb részének: lelkiiségének emelkedésével hozta kapcsolatba. Ám ekkor a nemzeti érzelmet, mely mégis a fajiság természeti ösztönén épül, át kell alakítani, spirituálissá kell változtatni! A faji politika segítségével kifejlesztett, elterjesztett — s a világ kultúrája számára részben a maga eredetiségében megőrzött nemzetiséget a Hitel nemzeti erénnyé akarja átformálni. Ezzel már fel is tételezi, hogy a nemzetiségben benne rejlik az a lehetőség, hogy erénnyé, morális energiává alakuljon át.

Széchenyi nacionalizmusának főjellemzője tehát, hogy nemzeti erénnyé alakulhat át, mely az egyént individualista korlátozottságából kiragadni képes. Társadalmi tudatot biztosít neki, annak minden méltóságával és kötelezettségével. Az, aki az isteni világtervnek csupán esztétikumát tartja szem előtt, megelégedhetik azzal, hogy ennek a földi létnek szépítésén fáradozzék. Mivel a világ tökéletessé tétele Isten akaratának megfelel, az ember ezzel a földi törekvéssel már Isten célját mozdítja elő. Ily némileg egyoldalú következtetést is lehetett levonni Herder és követőinek különben oly gazdag programjából. Széchenyi nacionalizmusa érintkezik ugyan az immanenssel, mikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a földi életre korlátozott isteni világterv megvalósításán, teljesítésén munkálkodjunk. De túlhaladja ennek határát akkor, mikor a nemzeti erénnyé alakított nacionalizmustól eszmények megvalósítását várja. A tudott, megismert, emberektől elméletbe foglalt, vezetőikben erős tudat gyanánt élő immanens isteni világtervből átmegy a

¹ Hitel 403. l.

lángész a nem ismert, homályos, csupán megérzett, sejtett és óhajtott isteni transzcendens birodalmába. Itt már nem terv és törvény uralkodik, szabadabb és kötetlenebb a gondolat és mégis az egyedül igaz, az örök és változhatatlan isteni léttel egyesül. Ide akarja Széchenyi honfitársait is elvezetni, az Isten felé tartó ember isteni hasonlósága, isteni tulajdonságokat hordozó képessége lebeg szeme előtt, midőn eszményeket mutat meg nekik. Így emelkedik rendszere a transzcendens régióiba.

A Hitel nagyszabású nacionalista rendszerében tehát — ismétljük — három döntő jelentőségű mozzanat van. Az első mozzanat az, hogy *a Hitel politikája a fajiság törvényeinek felismeréséből indul ki*. Maguktól a magyarság tagjaitól várja, hogy a fajiság pusztán vérségi köteléken alapuló, naturalista tudata ideális értékek hordozójává nemesedjék. Az így született nemzetiség a faj tagjaiban érzelm gyanánt éljen és terjedjen az országban s a tagok óvják meg mindig a pusztulástól, mint ahogy másrészt a nemzetiség érzelme is alkalmas arra, hogy biológiai értelemben magát a magyarságot fenntartsa, a pusztulástól megóvja.

A második mozzanat e nacionalista rendszerben *a nemzetiségnek jelentős kultúrérték gyanánt való felfogása s az egyetemes kultúra szempontja szerint való értékelése*.

Harmadik gyanánt a legfőbb mozzanat álljon itt: *a nemzetiségnek a morális értékkel való kapcsolata*. Ez azáltal jön létre, hogy a nemzetiség oly sokféle jellemzőjéből kikristályosodik a nemzeti erény, azaz a társadalmi kötelességek teljesítésére való készség. E fejezetünkben a Hitelnek faji politikáját fogjuk elemezni, vagyis nacionalizmusának elsőnek nevezett mozzanatára leszünk tekintettel — mivel az előzőkben már érintettük a magyar nacionalizmus kulturális kapcsolatait.¹ Úgy találjuk, hogy e faji politika a magyar nacionalizmus kifejtésével és elterjesztésével kapcsolatos.

Első feladatunk annak megállapítása, hogy ezen faji politika milyen elméleti alapokon nyugszik.

A Hitel elszórt mondatai arra engednek következtetni, hogy faji politikáját ugyanazon organikus szemlélet segít megalapozni, melyről már társadalmi dinamikájával kapcsolatosan megemlékeztünk. Itt azonban az organikus felfogásnak egy későbbi formájával állunk

¹ L. Bevezetés 137. l.; a nemzetiség harmadik mozzanata a Hitel értékrendszerének kimagasló értékeivel áll kapcsolatban, erről következő fejezetünk szól.

szemben, mely a romantika korában keletkezett. Ugyanis mindazon elméletek, melyek az államot vagy a társadalmat valamely természeti, fizikai jelenséggel hasonlították össze, hosszú időközön át mechanikus kategóriákkal dolgoztak, ezzel szemben a romantika — bár szintén naturalista párhuzammal élt — az organikus világ jellemzésénél inkább a vitális elemet domborította ki. Megjegyezhetjük, hogy a romantika, mikor a nemzetet az élőlényekkel vetette egybe, inkább csak párhuzamra, külső hasonlóságra gondolt, semmint belső identitásra, de már ezzel is némi gyomot hintett az organikus és a szellemvilág síma határmesgyéjére. Ezért Széchenyinél is megkötött figyelemmel kell elemeznünk azokat a részeket, hol a romantikus elmélet hatásait észlelhetjük.

Széchenyi faji politikájának és az organikus államszemléletnek rokonsága kétségtelen. Nemcsak annyiban tartja a Hitel a nemzetet az egyénhez hasonlóknak, hogy mindketten fiatalkorukat leélve, a férfikoron keresztül az öregég felé haladnak s nemcsak a nemzet évszázadokra kiterjedő fejlődését képzei el az élőlények fejlődésének módjára. Hanem — szerinte — a nemzet életének minden pillanatában ugyanazon erők működését tünteti fel, mint amelyek az élőlények életét irányítják.

A Hitelnek nézete az, hogy valamint az élettelen testeket a vonzás és taszítás mechanikája tartja fenn, azonképpen az országokat a hazaszeretet s a honvédés spiritualitása. A nemzeti szellem megfelel az egyéni életben az életerőnek s azoknak a népeknek van reményük életre, hol a közlélek, a nemzeti szellem «nem hiábavalóságokon, gyermeki játékokon épül». Széchenyi azonban a hasonlatot mindig távol tartja az azonosítástól, felfogását egyrészt a szellemi és lélettelen, e helyt pedig az élő és élettelen dualizmusa jellemzi. A nemzetet Széchenyi hasonlata az élőlények osztályába sorozza. A nemzet tagjait a közlélek hatja át, miként az ember lényét is a lélek foglalja egységbe. Ez a közlélek a nemzeti szellem, mely a magyarság legnagyobb részében megvan. E szellem általában «egészséges», így nincs okunk a nemzet sorsát illetőleg különösebb pesszimizmusra. A nemzet tagjaiban lelki készség, állandó habitus van, életaktivitás, mely a nemzeti tevékenység alapja. Tehát a Hitel számol a faji energiákkal. A faji energia pedig nem más, mint — áttérve a természeti szimbólumokról a spirituális síkra — a nemzeti szellem. Erről úgy találja Széchenyi, hogy kortársai közül «...kész a' nagyobb rész legkisebb meghívásra is minden ollyashoz járulni, a' mi a' közjó előmozdítását

ígéri, ... 's ezen vakság, szép remény fejében minden hasztalan törekedést ... elfelejteni tudni 's új erővel mindég kiállni, teszi azon magyar nemzeti szellemet, melyet köztünk kiki érez, de tán senki világosan még ki nem mondott, 's mely országunk egykori bizonyos felemelkedését ... nyilván igéri».¹

«Országunk biztos felemelkedése» érdekében tehát nem várja idegen elemek munkáját, a kormány és az udvar segítségét, hanem a nemzeti szellemtől, illetve annak hordozóitól: a magyarság tagjaitól kívánja meg azt. Ez Széchenyi politikájának kiindulópontja.

A XIX. század elején itt Magyarországon is találkozunk olyan felfogással, mely hasonlóságot mutat Széchenyi organikus nemzet-koncepciójával. Ezen nem is csodálkozhatunk, hisz ő nem volt inventora ezen eszméknek, csupán egy régebbi, európai szellemi áramlatba kapcsolódott bele, midőn az organikus nemzetszemléletet magáévá tette.

Az organikus nemzetfelfogásnak sok változata van, a szerint, hogy alkotó elemei közül melyeket domborítjuk ki s melyek köré csoportosítjuk azután a többi gondolatokat. Az általános magyarországi felfogás hasonló organikus elképzelés alapján szélső rendi konzervativizmusba tévedt, mert a nemzeti szellemet valami ősi, változást és kibővítést nem tűrő erőnek tartotta. Széchenyi politikája a haladó konzervativizmus. Konzervatív, mert a nemzeti szellemet szentnek tartotta, melyet nem lehet hirtelen radikális eszközökkel, ugrásszerűen megváltoztatni; viszont haladó volt, mert hitt abban, hogy a nemzeti szellem lassú és óvatos lépésekben átalakítható, hiszen magában hordozza a tökéletesülő törekvés csíráit. A rendiséget illetőleg is csak kiindulópontjában volt rendi politikus, mert hitt a nemzeti szellem terjeszthetőségében, kibővíthetőségében. Úgy képzelte, hogy a rendiség nacionalizmusa elterjeszthető a nem rendi Magyarország tagjai közt is.

Széchenyi politikai rendszere plasztikusabban áll előttünk, ha azt korának felfogásával vetjük egybe. Hogy mennyiben volt hasonlatos e rendszer korának politikai szelleméhez s mennyiben tért el tőle, azt legrövidebben úgy tárhatjuk az olvasó elé, ha egy-két jellemző megnyilvánulásával demonstráljuk.

A'kalmas kiindulópontnak látszik a magyar nemzeti mozgalom szinte hivatalos közlönyének, a Tudományos Gyűjteménynek vitája a nemzetiségről.

¹ Hitel 455. l.

Egy itt található cikkben, mely Schedius tollából eredt, annak a rendi felfogásnak elméleti megalapozását találjuk meg, mely a XIX. század politikai életében igen gyakran jutott kifejezésre. Ennek lényege az, hogy a magyar szellem és a nemzeti lélek hordozói a magyar rendiség tagjai, Árpád honfoglalóinak ivadékai. Schedius is az organikus államszemlélet alapján jut olyan megállapításra, melyből ez következik. Szerinte «A' *Népek* tudniillik az orgántalan testek, a' *Nemzetek* pedig igen-is orgánosak». Egy-két gondolata, mintha a Hitlere emlékeztetne; szerinte «... Az orgántalan testeknek részei tsak physikai attractio és repulsio által, vagy mechanismus és külső erő által, állanak össze, mint aggregatumok, ... a' *Népeket*-is tsak külső hatalom vagy másunnan eredett 's reájok ruházott kormányzás formája ragasztja össze 's tartja együtt... az orgános testek önnön magokból, a' benne lakó organismus vagy-is orgános-erő által élnek... A' Nemzetben pedig az orgános-erő vagy élet' principiuma, áll a' Nemzet' lelkében (National-Geist), azaz: a' tagjainak és részeinek azon irányozásaikban, a' melyeket a' Nemzet első eredetétől és szinte nemzésétől fogva az akkori környüállásokhoz képest kapott, és ezután állandóul követett».¹ E szerint a nemzedékek hosszú során változatlanul megőrzött nemzeti szellem azon nemzeti életerő rejtélyes megnyilatkozása, «melyet a Nemzet első eredetétől kapott». E felfogás arra enged következtetni, hogy a nemzeti szellemnek egyedül változhatatlan faji hordozója az Árpád véreből származó rendi magyarság. Így Schedius cikkéből az következik, mintha a nemzeti szellemet csak úgy tarthatnánk fenn, ha a rendiség intézményéhez változatlanul ragaszkodunk.

Könnyű felismerni, hogy a rendiségnek ily kérlelhetetlenül kizárólagos felfogása a legélesebb ellentétben áll a felvilágosodás állam-eszméjével. A racionalizmus államelmélete nem szorul rá a nemzeti szellem felvételére, hogy az államhoz való ragaszkodást megmagyarázza. Schedius soraiból kiesendül ugyan némely racionalista vonás, a nemzet eredetének magyarázatánál mintha a mechanikus-organikus elmélet hívének mutatkozik, azonban alapjában semmitől sem áll oly távol, mint éppen a felvilágosodás racionalizmusától. Ez utóbbi szellemi áramlat számára a közboldogságra való törekvés dogmája elegendő volt arra, hogy indokoltá tegye a kollektív, állami munkát s így nem kereste annak okait az emberi, illetve a nemzeti szellem

¹ Schedius: A' Nemzetiségről. Tud. Gyűjt., 1817. I. 60–61. l.

természetében, vagyis valamely előre megállapított világterv törvényében. A felvilágosodás így következetes volt önmagához, midőn az ország minden lakosától egyaránt megkívánta, hogy honának javán munkálkodjék. Ez államböleselet idegenül állt szembe minden olyan felfogással, mely egyes rendeknek különleges nemzeti tevékenységet tulajdonított s ennek megfelelően kiváltságos jogokkal jutalmazta azokat. Azonban a rendi korlátoknak kifogásolása nem volt mindenki előtt tetszetős s éppen ezért a vitális elemeket tartalmazó organikus felfogás a maga nemzeti-lélek koncepciójával a racionalizmus elleni reakcióba illeszkedett bele. Magyarországon különösen erős volt e visszahatás. Itt a felvilágosodás nemcsak böleselők írásain keresztül állott szembe a rendi felfogással, hanem az uralkodók kíméletlen, alkotmányt mellőző intézkedései miatt váltott ki széleskörű ellenszenvet. Így érthető meg az a hatalmas visszahatás, mely II. József halálát követte, kiben a rendiség-ellenes felvilágosodott uralom öltött testet. Ez a rendi reakció I. Ferenc uralkodása alatt sem vesztette el erejét, noha ő egészen más szellemet képviselt, mint elődje. I. Ferenc éppen a felvilágosodás fészkével, Franciaországgal vívta élethalálharcát. Fokozta a felvilágosodás visszahatását, hogy a francia háborúk alatt gyakran idézte fel a közhangulat a harcias, ősi erényeknek azt a képét, mely elvitathatatlanul kapcsolatos volt a rendiséggel. Érthető tehát, hogy ez a rendi felfogás szívesen fogadta azokat a fegyvereket, melyeket a romantikus fogalmazású elmélet kovácsolt számára.

A huszas években azonban már sokan voltak, kik mélyebben gondolkoztak a nemzetiségről. Ezek észrevették, hogy a szélső rendi felfogásnak két sebezhető s az ország szempontjából káros mozzanata van. Az első az, hogy a nemzeti szellemet változhatatlannak fogja fel e tan, a másik az, hogy nem tudott olyan eszközökre rámutatni, melyek a nemzeti szellem elterjedését lehetővé tették volna. Nem kellett túlzó újítónak lenni ahhoz, hogy a nemzeti életnek olyan új problémáit találják meg a XIX. században, melyek az eddigiektől eltérő megoldásokat követelnek. A nemzeti szellem a magyarság tagjainak aktivitása, azonban hogyan találhatja meg ez a régi, Árpád-kori szellem a cselekvésnek mostani megfelelő, korszerű formáit? Felmerültek azután oly feladatok, is melyek nagyságuknál fogva csak az egész ország teljes erejének összefogásával közeledhettek a megoldás felé. Vajjon sikerül-e felkelteni Magyarország lakóiban azt a nemzeti szellemet, mely e törekvések sikerét biztosítja?

Mivel ilyen problémák felmerültek, ne csodálkozzunk azon, hogy a nemzeti szellemnek a Schedius-féle merev fogalmazásával többen nem érthettek egyet. Ha a Tudományos Gyűjtemény egy cikkét olvassuk, mely Schediussal kel vitára, láthatjuk, hogy e merev tan ellen mennyi kifogás merülhetett fel. E cikk szerzője az átalakulás (ma úgy mondanók: a fejlődés) egyetemes törvényszerűsége nevében tiltakozik a változatlanul megmaradó nemzeti szellem koncepciója ellen.¹ Kifejti, hogy ha Schedius elvét következetesen alkalmaznánk, nem is beszélhetnénk nemzetről, hisz «talán egy mostan élő polgári társaság sem dítsekedhetik azzal: hogy legelső társaság-beli öszve elegyedésének, eredetének, 's egyé formáltatásának üdeitől fogva, lételének minden formáit, változásait és functióit állandóul 's változhatatlan megtartotta...»² Szerinte okosan és óvatosan bár, de mégis idomulni kell «az év lelkéhez».

E sorok írója már nem félti a nemzeti szellemet az alkotmányos változástól, mert nem értékeli túl a mult berendezéseinek jelentőségét. Tekintettel egyedül a jelenre van s főleg arra a kérdésre akar feleletet adni, hogy hogyan lehet a nemzeti szellemet elterjeszteni, melyet a rendi felfogás oly ridegen privilegizált. Természetes egységes választ ő sem tud adni, mert szelleme ingadozik korának nacionalizmusa és a mult patriotizmusa közt. Felfogásában nagy szerepet juttat a király tevékenységének, azt várja tőle, hogy személyes példájával járjon elül a hazaszeretethen s így erősítse meg alattvalói buzgalmát. A törvényeknek meg a nemzeti tudomány és a nemzeti nyelv fejlődését kell biztosítani, melyek — szerinte — a szívek és

¹ «...De tsekély véleményem szerint a' T. Szerző Urnak azon meghatározásai, a' kiterjesztett teremtettséget vagy természetet, egy szóval: minden kigondolható dolgokat és valóságokat az átváltoztásnak (metamorphosis) és szünet nélkül való kéntelen változásoknak (mutatio) alájok vető örök törvénynek változhatatlan igazságával is, annyira ellenkeznek, hogy vagy tsupán ezen tekintetből is, a' Nemzetiségről, és a' Nemzeti Lélekről közlött ideája, mely által azoknak örökös egyformaságot és változhatatlanságot látszatik tulajdonítani, sem tsupa tudományos tekintetben: (theoretice) mert a' mindenség' örök törvényével ellenkezik; sem használhatólag: (practice) mert annak végrehajtása lehetetlenség, egy általlyán fogva el nem fogadható, 's ugyan ezért nyilván hiányos: mert a' mennyire minden a' természetben változik és változásával mindent változtat; ugy szinte a' morális világban is... változik az üdőknek lelke is...» Gömbös Antal: A' Nemzetiségről. Tudományos Gyűjtemény, 1819. évf. XI. kötet, 48—49. lap.

² U. o. 48. l.

lélek kipallérozása által az egyik polgárt a másikhoz kapcsolják. A törvényeknek e magasabbrendű, szellemi hatáskörükön túl még a polgárok jó sorsát és szabadságát is biztosítani kell s végül arról kell gondoskodniok, hogy kiki érdemei szerint vegye el jutalmát, illetve büntetését.

Gömbös felfogásában így, a nacionalizmus érdekében régi és új elemek vegyülnek. A böles, jó példával előljáró s mindenkiről gondoskodó király típusa a felvilágosodás eszmekörének szülötte, hasonlóan a jólétet teremtő törvény, a «közboldogság» gondolatával rokon. De túlhaladja a felvilágosodás gondolatkészletét már a törvény fogalmának további interpretálásával, midőn attól a nyelv és a kultúra erősítését s a nacionalizmus terjesztését várja.

E kettős forrásból táplálkozó elmélet már teljesen elűt Schedius felfogásától s általában attól a rendi felfogástól, mely a nemzeti szellem módosíthatatlansága érdekében az ősi elemek változhatatlanságát hirdeti. Gömbös másképpen értelmezte a nemzeti szellemet, mint Schedius, ő inkább a nemzeti szellem politikai kísérőjelenségeivel foglalkozott, az alkotmányos berendezés s egyéb politikai formák állandó fejlődésére mutatva rá.

A változhatatlan nemzeti lélek körül támadt vita lényegét akkor látjuk talán legtisztábban, ha a kor egy gazdasági írójának, Balásháznak az adózásról írt könyvét olvassuk.¹ Befejezés gyanánt arról ír Balásházy, hogy «Tanácsolatok» című művét megjelenése után mily kifogásokkal illették. Minket különösen az érdekel, hogy Balásháznak egyes gondolatai, példának okáért a magánhitelügyről szólók, mennyire hasonlatosak Széchenyi koncepciójához. Mintha csak a Hitel valamely bírálatát olvasnók, mikor Balásházy munkája megjelenése után egy ismerőse ilyen véleménye kerül szemünk elé: «... megüldtem a' Creditumról, Hitelről szóló értekezéseim is, Spectabilis Domine! vége a' Nemzeti Characternek, ha itt a' pénznek olly sebes forgása leszen, a' kereskedői lélek fog elhatalmazni...» Hasztalan válaszolta haragos bírálójának Balásházy a következőket: «... a' mi egyéb eránt a' Nemzeti Character elenyészését illeti, 's a' mercantilis lélek ki fejtődését, ez is tsak képzelődés, merő elő ítélet, hát azt a' charactert kell é oltalmazni 's védelmezni, a' mi most nagy mértékben uralkodik a' Hazában, a' rosz fizetést, a' meggondolatlan adósság tsinálást és uzsorát; — szegény Magyar Nemzet, ha charac-

¹ Balásházy János: Az adó és még valami. 1830. 65. l.

tered ezekben gyökérezik, úgy valóban, ... hattyúi éneked nem sokára eldanulod». *«Bár adnák az egek, — folytatja Balásházy — hogy jobban fejlődzne ki a' Kereskedői lélek ... hát ott, hol a' Kereskedés virágzik, nem virágozhat é egyszersmind a' Hazafiuság is, hol tiszteltetik a' Kereskedés jobban, mint Angliában? hol vagynak erősebb, tántoríthatatlanabb böltés hazafiak, mint ő nálók?»*¹

Nem hisszük, hogy Balásházynak sikerült volna ellenfelét meggyőzni, mert előbb az évszázados rendi szellemet kellett volna gyökereiben megváltoztatni.² Azok, akik erre vállalkoztak, látták, hogy az új eszmék elterjesztéséért vívható harcban a régi eszközök nem elegendők arra, hogy a magyarságot igazukról meggyőzzék. E harc nehéz küzdelemnek ígérkezett, kimenetelének sikere kétségesnek. Honnan merítették mégis bizalmat a küzdelemhez, mivel bizonyították a haladók önmaguk előtt is igazukat? A nagyszabású gazdasági átalakulás egész jelentőségének felismerése állt azon remény mögött, hogy a nemzeti szellemet mégis meg lehet majd változtatni.

A fiatal Széchenyi még első angliai útján idegenkedve nézi a gyáarak életét, az óriásléptekben haladó gazdasági élet fejlődését. Felmerül benne a kereskedői s a nemzeti lélek ősi antagonizmusa.³ De gyakori külföldi útjai véleményét lassan-lassan más irányba terelik. Belátta, hogy a gazdasági érzék elsajátítása, az új szellem nem fenyegeti veszéllyel a nemzetiséget, a kettő megférhet egymással. Ugyanakkor itthon azt látta, hogy milyen bajokra, gazdasági benulásra s megrögzött konzervativizmusra vezet a változatlan nemzeti szellem dogmája. Ha *«a' Gazdaságnak jobb elrendeléséről van a' szó, hány kell-ki így: Ez Franciaországban, Angliában jó lehet, de nálunk a' nemzeti spiritus' 's. a'. t. ... Az Eleink borokkal nem igen tudtak bántani, 's mi se igen tudunk. De csak Istenért ne készítsük jobban; jól*

¹ U. o. 68—69. l.

² Úgy látszik Berzeviczynek is hasonló felfogással kellett megküzdenie. Legalább is ez derül ki Romy Györgynek egy német folyóiratban megjelent cikkéből, mely kivonatosan tárgyalja Berzeviczynek a magyar kereskedelem fejlesztésére vonatkozó eszméit. Szó kerül e cikkben azon ellenvetésekről is, mellyel Berzeviczy nézeteit illették. *«Der erste Einwurf ist: dieser Handelscharakter passt nicht für einen monarchischen Staat, denn er würde den militärischen und adeligen Geist verschlimmern.»* (Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. 1817. ápr. 16-i szám. Über die Beförderung des ungarischen Commerzes. Ein gedrengter deutscher Auszug aus der ungedruckten lateinischen, im November 1809 geschriebenen Abhandlung des Herrn Gregor von Berzeviczy, von Carl Georg Romy.)

³ Napló I. 168. l.

készült palaczkokban, rendszeren ne huzzuk le — mert ez talán a nemzeti spiritust megrontaná...»¹ Hallott Széchenyi ilyen ellenvetéseket kulturális téren is, de főleg a gazdaság területén ütötte fel tanyáját a kéréllhetetlen konzervativizmus. Nyíltan kimondja véleményét: «... nekem úgy látszik, hogy új tárgyakra nézve e spiritusnak magát kifejteni kell — mert hiszen nem születtek, hanem csak idő jártával nő és terjed».² Más helyt így hangzik megállapítása: «Semmit nem tartok nevetségesebbnek, de egyszersmind veszedelmesebbnek is, mintha valamelly javítás előmozdítása... ellen ezen plauzibilis látszó, 's szinte mindig előforduló Sentiát hallom' Csak ne tegyünk semmit a' nemzeti lélek ellen, tartsuk meg sajátágunkat'. Tagadhatatlan, hogy ezen Törvény minden Nemzet legsarkalatosabb intézeteire szent — 's annak megsértése a' Nemzetiségnek halálát elmulthatatlannul hozza maga után; de kisebb tárgyakban, ha kiterjed, minden előmenetelnek gátja».³

E megfontolások szinte szószerint kerültek bele a Hitelbe. Ezek rövid eredménye: a nemzeti szellem csak «... minden nemzet logsarkalatosb intézetre nézve szent... de ha kislelküleg makaeson minden javítást kirekeszt, a' legszebb, leghasznosb 's legszükségeseb előmenetelnek lesz gátja».⁴

Amidőn Széchenyi a nemzeti szellemet változtathatónak mondta, a reformpolitika mellett foglalt állást. A kérdéses csak az, hogy hol van voltaképpen a nemzeti szellem átalakíthatóságának határa? Hogy a fontos, ősi intézményeket nem lehet megváltoztatni, az nyilvánvaló, tehát az «új tárgyakra nézve» kell a nemzeti léleknek magát kifejtenie. Ebből az következik, hogy a változott idők új feladatai átalakult nemzeti lelket követelnek.⁵ Az új feladatokat főleg a világ-gazdaság óriási átalakulásai róják a nemzetre, mely változásokat már a megújhodott léleknek kellene fogadni. De honnan merítse a magyarság szelleme ezeket az új tartalmakat? Midőn Széchenyi e kérdésre feleletet adott, az organikus felfogásból indult ki.

¹ Vízota Gyula: Széchenyi Hitel című művének keletkezése. Budapesti Szemle, 1916. évf. 333. l.

² U. o. 333. l.

³ U. o. 332. l.

⁴ Hitel 290—91. l.

⁵ «... nekem úgy látszik, hogy új tárgyakra nézve a spiritusnak magát kifejteni kell — mert készen nem született; hanem csak időjárával nő és terjed.» Vízota id. cikke. Budapesti Szemle, 1916. évf. 333. l.

Széchenyi szívvel-lélekkel híve volt az organikus szemléletnek. Meggyőződése Magyarországot fiatal nemzet országának tartotta. Olvasmányaiiban szorgalmasan keresett tanulságot arra nézve, hogy hogyan tanulhat a fiatalabb nemzet. Valamint a fiatalabb embert az idősebb oktatja, — merítette Széchenyi olvasmányaiából — úgy a fiatalabb nemzetnek is az idősebb kölesönözheti a tudást tapasztalatai tárházából. Így természetes, hogy nem a nagy nemzetek fog-
nak a magyartól tanulni, hanem nekünk kell majd a műveltebb népek tudásából meríteni. *«Ne akarjuk, hogy egész világ minket vegyen mintául — modellául — a' vén t. i. az ifjat, 's az erősebb engedjen a' gyengébbnek, tanultabb a' tanulatlanoknak; alkalmazzassuk inkább magunkat a' többiekhez, kivált a' műveltebb nemzetekhez; mint közönségesen a' fiú követi apja nyomdokát, 's az ügyetlenebb az ügyesebbet, 's nem viszont.»*¹

Az okulásnak azonban az az első lépése, hogy nyíltan, minden öncsalás nélkül elismerjük, hogy sok téren mennyire elmaradtunk vagyunk a nyugat művelt népeihez képest. Az első lépés tehát az önismeret, mely megállapítja, hogy miben kell előrehaladni s mily kérdésben mily nemzetet kell mintaképpül választani. Ezen önismeret igazi létét azonban éppen faji hibák akadályozzák meg. A magyar faj bizonyos állandó, természetévé vált hibái miatt nehezen képes önhibáit beismerni. Ha egyik vagy másik be is ismeri hibáit, a többiek hibái azonban meggátolják ezen önismeret elterjedését.

Ismeretes, hogy Széchenyinek a faji hibákról szóló nagyszabású rendszerét Szekfű Gyula tárta fel. A rendszer a nagy író élete folyamán egyre újabb és újabb tapasztalatokkal gazdagodott s főleg a negyvenes évek politikai eseményei folytán alakult véglegesen ki. Ha Széchenyinek Szekfű által egységbe foglalt idevágó gondolatait áttekintjük, láthatjuk, hogy a faji hibákkal foglalkozó elmélet csirái már a Hitelben fellelhetők. Szekfű szerint Széchenyi ezen elmélete a következő tagozódást tünteti fel:

1. a magyarságnak hibái és szenvedélyei vannak,
2. e szenvedélyek kerékkötői a haladásnak,
3. nálunk az a politika népszerű csak, mely éppen e káros szenvedélyeknek hízeleg,
4. tehát a népszerű politika a haladás ellensége.²

¹ Hitel 322. l.

² V. ö.: Szekfű: Három Nemzedék.

A Hitelben valóban megtaláljuk ennek a rendszernek megnyilatkozásait. Bőven szól a Hitel arról, hogy a magyar a hízelkedőket szereti s nem azokat, kik kíméletlenül szemükbe mondják elmáradottságuk s tanulatlanságuk bűneit. Széchenyi a Hitelben azt állítja a faji hibák élére, hogy a magyar láthatólag jobban szereti a hízelkedve hazudót, mint azt, ki az igazságot mondja meg.

E gondolat kialakulásának hátterében is az organikus államszemlélet áll: «A nemzetek olyanok, mint az egyének», tehát hiúság és kényelemszeretet vezeti őket.

A romantika írói azt hangsúlyozzák, hogy az emberi tetteknek minden a jellemen fordul meg; a körülményeknek nem tulajdonítottak oly nagy jelentőséget. Széchenyi, mikor a nemzet jellemének tudja be mindenkor a végső szót, kétségtelenül részben a romantikus áramlat hatása alatt áll.

Széchenyinéél a magyarság faji hibáiról alkotott képnek hátteréül elsősorban mindenesetre élmények szolgálnak. E háttér sötét, komor események árnyékolják be. E sötét tónusú képet azonban sok helyt finom színek teszik művészivé: Széchenyinek még politikai pályája elején ez emberábrázolás mestereitől, a francia íróktól elsajátított reminiscenciái. Így ír Széchenyi az egyének módjára elképzelt nemzetekről.

Francia hatást mutat például az a rész, midőn Széchenyi azzal a faji tulajdonsággal vádolja a magyarokat, hogy hajlanak a hízelkedők szavára. A huszas évek végén egyik kedvelt olvasmánya Segur erkölestani műve volt, melyben következő tartalmú megállapítást olvashatunk: a népek olyanok, mint az az ember, ki eltűri a hazudozást, ha az őt szórakoztatja. A népek kapva kapnak a hízelkedők beszédein. Ezen gyengéket, melyeket Segur általános emberi hibáknak tart, Széchenyi a magyar fajra ruhazza rá.¹

Nem szabad természetesen ily hasonlatosságok jelentőségét túlbecsülnünk, még ha szó szerinti fordítás formájában is kerültek Széchenyi műveibe. Ily megállapítások rendszerint már Széchenyi lelkében gyökerező nézetek voltak, melyeket hasonló vélemények az irodalomban legfeljebb még jobban megszilárdítottak. Tény azonban az, hogy a legtöbb könyvben, melyet Széchenyi valaha olvasott, az organikus felfogással találkozunk, mely azután Széchenyi rendszerévé egyesült. Alig volt oly olvasmánya, melyben legalább szerény

¹ V. ö. Hitel 280., 296. és 297. l. jegyzetei.

stiláris fordulat alakjában helyet ne foglalt volna az a gondolat, mely a nemzeteket az egyénekhez, a nemzeti szellemet az egyéni lélekhez hasonlítja, vagy az emberi szenvedélyeket a nagy nemzeti passziókkal veti egybe.

Ezen gondolatok között az volt a legjelentékenyebb, mely az egyénekhez hasonló nemzetek nevelhetésére vonatkozott. Ez a megállapítás szoros összefüggésben áll a faji hibák felismerésével. A faji hibák nagyok lehetnek ugyan, de kiküszöbölhetők: a nemzeteket nevelni lehet. Széchenyi nemzetnevelő terve kialakulásáról egész irodalom keletkezett, mert e kérdés mindig is elsősorban érdekelte a közvéleményt. De mi csak annyiban érinthetjük e valóban fontos problémákat, amennyiben a Hitel szempontjából jelentősek voltak. A mű felveti a kérdést: hogyan történjen a nemzetnevelés?

«A nevelés nagymértékben kifejtheti minden emberben a jóra való hajlamot. Mivel későbbi gondolatai az egyéni és nemzeti életet azonosították, természetes volt, hogy nevelési optimizmusa a nemzeti életre is kiterjedt.» E sorokban találóan jellemzi *Angyal* Széchenyi nevelésügyi rendszerének kettős megoszlását s azt, hogy az egyének nevelhetőségébe vetett hitét hogyan vitte át a nemzetekre. A nevelésbe vetett ily feltétlen hit a francia felvilágosodás ideális szárnyának volt sokat hangoztatott tétele. A hitet még tőlük vette át Széchenyi, de a nemzetnevelésnek sajátos módját, amint azt a Hitelben kifejti, már egyedül, idegen hatás nélkül alkotta meg. A francia gondolkodók ugyanis kivétel nélkül azt vallották, hogy a nemzet nevelése a kormány feladata. E nézetet Széchenyi csak eleinte osztotta, a Hitel megírásakor már egészen más véleményen volt.¹

A Hitel a nemzetnevelést nem a kormánytól, nem külső tényezőktől, hanem egyedül társadalmi eszközöktől várja. A nevelés főfeladata a nemzetiség elterjesztése és kimélyítése s a faji hibák legyőzése. Ezt azonban csak gondolatok szabad közlése, vitatkozás által lehet elérni. Így a vitáknál az ellenzéknek is szerepe van, a felvilágosítás jelentős feladata vár rá. A szabad vitatkozás korában majd éppen az ellenzéki vélemény megismerése által nemesedik a magyar nemzet, tűnnek el a faji hibák. Eredmény a helyes eszmék hatalomra jutása lesz, az önismeret elterjedése s végül a koncentrált munka.

¹ A fentiekre vonatkozólag l. *Angyal* id. értekezését: Gróf Széchenyi István Ifjúkori Naplói. (Századok, 1925. évf. 359. és köv. l.)

Am ahhoz, hogy oly lelkiület fejlődjék ki a magyarságban, mely meghallgatja az ellenfél érveit s mely meggyőződött már a társulás, tömörülés fontosságáról, előbb az szükséges, hogy a nemzet tagjai egyenként az értelmiség bizonyos magaslatára emelkedjenek. Ezért a Széchenyi rendszerében oly fontos szerepet játszó társadalmi tevékenység megalapozása mégis előbb az egyéni intellektuális kiképzés. E meggyőződését az is igazolja, hogy Széchenyi erősen hitt a parlamentarizmus jövőjében,¹ azonban 1830-ban még nem látta Magyarországon elérkezettnek az időt ily kormányzat meghonosítására. Miért nem volt még itt ennek az ideje? Mert a nemzetnek egyelőre meg kell tanulni a társadalmi úton való haladást, de még ezt a fejlődést is meg kell előznie az egyének igazi kiképzésének.

E nagyszabású egyéni nevelési rendszer, mely a történelmi Magyarország tagjaira vonatkozik, végső elemzésben erős realitás érzékről tesz tanúságot. Széchenyinek a nevelésre vonatkozó gondolatait Kornis Gyula következőképpen jellemzi: «Száz évvel ezelőtt a testi nevelésnek már olyan jelentőséget tulajdonít s olyan modern elveit állapítja meg a Hitelben, mint a mai testneveléstudomány. A lelki-képességek fejlesztésére is már egészen a mai aktivisztikus pedagógia álláspontján van: a pusztá ismeret egymagában sápadt, erőtlen, esakis a folytonos gyakorlás-cselekvés, önálló megfigyelés és kísérlet rögzítheti meg az ismeretet. Természetellenes az a nevelésmód, mely az ifjúságot légmentesen elzárja az élettől, a maga lábán járástól, az önerején való cselekvéstől... A mai gyermek és ifjúkori pszichológia-iskola legfőbb alapelve az ember *pszichobiológiai* egysége, aminek szoros következménye a nevelésre nézve a testi és a lelki erők együttes fejlesztése. Széchenyi ezt már nem győzi hangsúlyozni; lenézi mind a könyvtudóst, aki testével tehetetlen, mind a gimnasztát, az atlétatípust, aki meg lelkének nem tudja hasznát venni. Ugyancsak ezért száll síkra a tanulmányi túlterhelés ellen, mely megbénítja a józan ész: „Nem kell a koponyát többet tömni, mint amennyit elbír, nehogy az ítélerő gyengüljön s tanulni józanabb az élettől, az embe-
rektől, mintsem mindig csak nyomtatványokból és a multból.” Mintha Locke-ot hallanók, mintha az angol nevelési ideál szólna hozzánk!»²

De e nevelés-elmélet csak irányában azonos a nagy realista rendszerekkel, mert realista pedagógiai írók közvetlenül nem hatottak

¹ Napló 1826. nov. 16.; v. ö. Hitel 474. l.

² Kornis Gyula: Kultúra és Nemzet, 1930. 119. s. köv. l.

Széchenyire. Az elavult magyar nevelés ezernyi hibáját Széchenyi több ízben tapasztalta. Külföldi útjai alkalmával pedig alkalma volt megismerni azt az embertípust, mely realista nevelést élvezett. Irodalmi reminiscenciák francia írótól kerültek rendszerébe, átvett gondolatokat a szakképzés fontosságát hangoztató Montaigne-től is. Montaigne hatásának köszönhető Széchenyi azon törekvése, hogy nevelésügyi rendszerének különböző gondolatait belső összhangba hozza egymással.

Hogy az egyéni nevelés mily szoros összefüggésben áll a gazdaság-politikával, már említettük. A helyes gazdálkodás ugyanis a nevelésnek reális előfeltételeit teremti meg. Ime, a Hitel: *‘S így nevelés, tanulás, idomulás kell. De mint eszközöljük ezeket? Számos mestert mikép fizethetünk, jó nevelőket mi módon tarthatunk, minden szorgalmat melly úton fordíthatunk gyermekink kimívelésére, hazánkat ‘s a’ külföldet hogy ismertethetjük meg velek? Hiszen mind ez szörnyű sokba telik. Pénz kell tehát! De ezt megint ugyan ki adja? Kell tehát előmenetel a’ gazdaságban, kell kereskedés! De ezekről csak álmodni se lehet bizonyosság ‘s Hitel nélkül.’¹*

Széchenyi nagy nevelési programja összefüggésben áll organikus nemzetfelfogásával is. Ezen összefüggés a nemzetnevelés vizsgálatánál természetesnek tűnik fel, mert e nevelés az egész nagy egységnek, a nemzeti orgánumnak jellembeli hibáit van hivatva meggyógyítani.

Igy a nemzetnevelés és az organikus államszemlélet összefüggése nyilvánvaló, *nem ily egyszerű azonban a kapcsolat az egyéni nevelés és az organikus felfogás közt.* Mintha a Hitel egyéni nevelésre vonatkozó elmélete erősen individualisztikus lenne s kimerülne abban, hogy az egyeseket reális munkára készíti elő. Az egyéni nevelés gondolata első percben ellentétben látszik állni Széchenyi rendszerének társadalmi irányával. Ez az ellentét azonban csak látszólagos, rájövünk rövidesen, hogy az egyéni nevelés is a legnagyobb mértékben társadalmi tevékenység a Hitel rendszerében s így az organikus felfogással is szoros kapcsolatban van.

Az egyéni nevelés célja az, hogy növelje Magyarországon a tudományos emberfő mennyiségét, a nemzet igazi hatalmát. Széchenyi úgy véli, hogy a művelt embereknek statisztikája az ország legértékesebb — leginteresszansabb — része. *«Nem termékeny lapány, hegyek,*

¹ Hitel 311–12. l.

ásványok, éghajlat 's a' t. teszik a' közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly 's erő az emberi agyvelőnél nincs.»¹ Széchenyi nagyszabású rendszerében a «kiművelt emberfő» van a legmélyebb helyen, a rendszer gyökerénél. «Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk.» A rendszer felállításánál azon szempont érvényesült, hogy a legmagasabb helyre a legnagyobb emberi értékek kerüljenek, «mélyebbre» pedig azok a tényezők, melyek elősegítik a nagy értékek megvalósítását. Így a legnagyobb emberi eszmények feltárása után Széchenyi a polgári erényről szól, majd a nemzetiségről, melyből a polgári erény kikristályosodhatik. Ha mármost a «kiművelt emberfőről» szóló alfejezetet nézzük és a nemzetiséggel foglalkozó részt, észrevesszük, hogy a két rész között a koncentrációval foglalkozó gondolatok helyezkednek el. A «kiművelt emberfő» elősegíti a koncentrációt, az pedig a nemzetiség kibontakozását. A kiművelt ember pedig az egyéni nevelés eredménye, annak teljes diadala. Így függ össze tehát az egyéni nevelés is a nemzetiség eszméjével. Tovább olvasva a Hitelt, az is világossá válik, hogy ez az összefüggés egyzersmind az organikus rendszerbe is bekapcsolódik. Ugyanis a koncentrációt a Hitel szerint *«végre vagy a véletlen, de csak rövid időre, vagy az emberi bölcsesség tartós haszonná eszközli. 'S eként minden ki- fejlődés előmenetel, erő 's érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja.»*² Ekként függ össze a «kiművelt emberfő» a koncentrációval. De mivel a koncentrációból fejlődik ki teljesebben a nemzetiség, világos lesz az összefüggés ez utóbbi és az egyéni nevelés között. *Az organikus szemlélet az egyéni nevelésre rója mintegy azt a feladatot, hogy a nemzeti szellem terjesztését megindítsa.* A kiművelt magyarok tömörülése szinte rejtélyes erejű összeforrásban válik majd a nemzeti szellem továbbítójává. A nemzetiség *elterjesztése* tehát szintén társadalmi úton történik.

A Hitelben a társulásnak, társadalmi tömörülésnek két formája jelentkezik. Az egyik inkább materiális, míg a másik magasabbrendű vonatkozású. A társulás első formája gazdasági célok érdekében létrejött tömörülés. Az Angliában járt s ott fejlett részvénytársasági életet látott gazdaságpolitikus szólal meg e sorokban. A társulás e formája tehát inkább a gazdaságpolitika kereteibe tartozik.³

¹ Hitel 414. l.

² Hitel 413. l.

³ Hitel 292—94. l.

Bőven szól azonban a Hitel a társulásról és a társadalmi munkáról tágabb értelemben is. «Minden, a' mi a' hazafiakat nyilván gyűjti össze, még ha legcsekélyebb ok lenne is, hasznos és jó 's áldott következési számlálhatlanok. Concentrációbul — közepesülésbul — foly mondottuk nemzetiség, 's ebbül nemzeti erény. Összeköttetése 's fejlődése illyesek által eszközöltetik lépcsőnkint: „A' pusztán lakó, tán bámulásra, némelly jó oldalra talál a' városiban, ez ellenben sok dicsérnivalót, a' mit nem is gyanított, a' gubásban. Számos hazafi, ki egymást hevesen gyűlölé, 's ez által az életnek vajmi sok vissza soha nem térő pillanatát minden ok nélkül elkeseríté, végre megbékül', 's ezentúl „egymással, 's nem egymás ellen dolgozik. Az utazott, a' sok faragatlan 's hogy egyenesen kimondjam, nem mindég józan szokások 's elbitéletek közt felnőtt mindég idehaza ülőben, ha közelebbről nézi, sok szépet 's fényest fog észrevenni, mellynek a' vastag rozsdá nem engedi távulra is tiündöklését. Az pedig, ki körülállási miatt hazáját soha kívülről, de csak mindég belülről láthatá, lassan-lassan tán pirulva fogja megvallani: hogy ő előbb olyanokat ítélt el 's kárhoztatott, a' mikrül legkisebb tiszta 's rendelt képze se vala, másokat megvetett 's a' kényes öltözetűeket — kik zsebkendőjökben szép szagot hordanak, jó tánczolóok s' a' t. vagy kik csak vizet isznak 's legtöbbszörre édesekkel élnek — általában puha 's asszonyos urfiknak tartotta; midőn annak ugyancsak legénynek kell lenni, ki a' Gallussal vagy Törökkel megmérkőzni bátor.»¹

Széchenyi megemlékezik azokról a balvéleményekről, melyek sok becsületes hazafit egymástól eltávolítanak, «...kik a' legfontosabbakban egyenlőn éreznek, gondolnak, 's kiket szorosabb barátság kötne össze, ha egymást jól ismernék!» E balvélemények közül talán legveszedelmesebbek azok, melyek szerint hazaszeretet és királyhűség egymással meg nem férő fogalmak s a törzsökös és a külföldieskedő magyar között áthidalhatatlan különbség van. A «törzsökös Magyar, ki egy lépésnyire sem akar a' világban haladni, midőn még a' föld is forog, úgy áll az igen is külföldies Magyar ellenében, mint Róma és Alba a' Horatiusok és Curiatiusok megküzdésekkor — mint ellenségek, 's nem mint földiek 's barátok — holott legjózanabb volna egyiknek 's másinak is egy kissé engedni 's egymáshoz közelíteni.»²

A társadalmi egyesülés egyik főcélja tehát a magyarok közti éles világnézeti és politikai ellentéteket kiegyenlíteni. A tömörülés

¹ Hitel 412—13. l.

² Hitel 319. l.

folyamán megbékül egymással a «pusztán lakó» «gubás magyar» s a városi lakó; a királyhű magyar és az örök Petur-típus; a külföldi és a törzsökös magyar. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az irodalom- és a társadalomtörténet tanúsága szerint Magyarországon társadalmi, politikai, vallási, irodalmi és egyéb differenciálódások voltak a Széchenyit megelőző korban, akkor méltányolni tudjuk a Legnagyobb Magyar ezen eszméinek aktualitását. Ebből azonban nem következik, hogy Széchenyi a vélemények szabad harcát valami egyhangú megalkuvásba akarta fojtani. Ellenkezőleg, meglátta a «felvilágosító ellenzés» gondolatébresztő jelentőségét. Midőn az ellenzékéről alkotott nézeteit irodalmi formába önti, a már említett francia író, Segur volt rá némi hatással. Tőle vette át azon megállapítást is, hogy az *«oppositio olyan mint az epe, kell a' test épségéhez egy kevés, de csak igen sok ne, 's az a' kevés is ugyan egészséges legyen.»*¹ Ez a plasztikus hasonlat különben kifejezi Széchenyinek egész felfogását, melyet az ellenzék szerepéről alkotott.

A «kiművelt emberfők» által megindított társadalmi munka legnagyobb jelentősége abban rejlik, hogy a nemzeti szellemet az ország összes lakóira kiterjeszti. Megláttuk tehát, hogy Széchenyi rendszere minden ízében társadalmi, még az egyéni nevelés elszigeteltnek látszó pontja is láncszeme e mindent behálózó, nagyszabású szociális szisztemának.

E nagyszabású társadalmi munkatervben csúcsosodik ki a Hitel faji politikája. Ettől a társadalmi munkától várja Széchenyi a faji hibák kiküszöbölését, a nemzetiség elterjedését s végül ennek az érzelemnek megneemesedését.

Ha a Hitel nemzeti-faji politikájáról mondottakat röviden össze akarjuk foglalni, elsősorban azt kell megállapítani, hogy *e politika a romantikus-organikus nemzetfelfogáson alapul.* Ennek megfelelően a nemzeti szellemnek döntő szerepet juttat. A Hitel soraiból az sejthető, hogy Széchenyi a magyar rendeket tartja a nemzeti szellem hordozóinak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fejlődésképtelen, megmerevedett rendi felfogás híve. Széchenyi meggyőződése az, hogy a nemzeti szellem átalakítható és elterjeszthető. *Reformpolitikus, mert a nemzeti szellem átalakíthatóságát hirdeti.* Csupán kiindulópontjában rendi politikus Széchenyi, ugyanis azáltal, hogy a nemzeti szellem elterjeszthetőségében hisz, abban bízik, hogy az ország többi rétegei is résztvehetnek

¹ Hitel 297. l.

a nemzeti munkában. Hogy ezek az eszmények valóra válhassanak, nagyszabású nevelő és társadalmi munkára van szükség. E munkának előfeltétele pedig bizonyos anyagi jólét, gazdasági fellendülés.

Ilyen összefüggést mutat tehát a gazdasági, nevelési és társadalmi politikája a nemzetiség elvével, — de mi tovább kérdezzük: hogyan függ össze a nemzetiség elve a Hitel értékrendszerével, Széchenyi világnézetével?

IV. A Hitel értékrendszerének vallás-erkölcsi magaslatai.

(A szakirodalomban kialakult nézetek Széchenyi világnézetéről. A naturalista irány nem tudta összeegyeztetni a — Kemény Zsigmondtól oly találóan jellemzett — faji politikát Széchenyi világnézetével. A történelmi idealizmus felfogása szerint Széchenyi a nacionalizmust az egyetemes kultúra szempontjából értékeli. Ez részben jellemző Széchenyi működésére; a Hitel a nemzetiséget elsősorban mint morális értéket méltányolja. Szekfü megállapításai Széchenyi politikájáról, annak keresztény méltányossági alapjairól. A Hitel a nemzetiségben a morális emelkedettség egyik eszközét látja, nemzeti erénnyről alkotott felfogása az emberről alkotott képzetével összhangban vizsgálándó. A Hitel emberideálja a vallásos áhitat szárnyain s a földi eszmények megvalósításának útján Istenhez emelkedő ember. A nemzetiség a társadalmi kötelességek teljesítésével, az Igazság eszményének megvalósításával függ össze. A Hitel politikai rendszere az igazságosság és méltányosság keresztényi elvein alapul, de hangsúlyozza, hogy a magasabb osztályok méltányos politikáját az idő szelleme és a forradalom elhárítása is megköveteli.)

Az előző fejezetben a Hitelben megnyilvánuló nacionalizmusról szóltunk. E nacionalizmust Széchenyi faji politikájával való kapcsolatában vizsgáltuk, lássuk most a nemzetiségnek értékrendszeréhez való viszonyát. A faji politika a nacionalizmus megvalósításának volt nagyszabású eszköze, mi lehet azonban célja e nemzeti törekvésnek? Nemcsak a Hitel gondolatai, hanem Széchenyi egész pályája arról tanuskodik, hogy világnézete elválaszthatatlan a nacionalizmus eszméjétől. E nagy férfiú világnézete a Hitel egységes értékrendszerében öltött testet. Midőn ezen értékrendszer legmagasabb csúcsaira is fel akarunk lassan jutni, keresve sem találhatunk jobb vezetőt, mint a Hitel minden lapjáról elébünk táruló mélységes nacionalizmust.

A Hitel nagyszabású rendszere és a vele kapcsolatos nemzetiségi eszme nehéz problémái megoldásánál segítségre van szükségünk. E segítséget a Széchenyi-interpretátorok gondolataiban találhatjuk meg. Azokra a vizsgálódásokra gondolunk elsősorban, melyek Szé-

chenyi nacionalizmusára és világnézetére (értékrendszer), illetve a kettő összefüggésére vonatkoznak.

Kemény Zsigmond megállapításai azok, melyekből fejtegetéseinknél kiindulhatunk. A Széchenyi-féle nemzeti politikát s annak a faji gondolattal való összetartozását tökéletesen elsőízben ő ismerte fel.

1851-ben írt örökbecsű Széchenyi-tanulmányában arra a kérdésre, hogy «mi vala Széchenyinek nagy is minden alárendelő törekvése» — azt a feleletet adja: «Fajunk biztosítása s nemesebb ki-fejtése.»¹

Ezzel elsőízben fogalmazta meg az irodalomban Széchenyi politikájának nemzeti, illetőleg faji irányának felismerését. Tanulmányai során Széchenyi politikáját ezen alapvető szempontból tette vizsgálat tárgyává s sorai e fogalom helyes megismeréséről tanuskodnak. Keményt a helyes problémalátáshoz talán az is hozzásegítette, hogy saját kora némileg hasonlatos volt ahhoz a légkörhöz, melyben Széchenyi pályája elejét élte le. Kemény e sorokat oly időkben írta (1851), midőn «annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után» nemcsak megfogyva, hanem úgy látszott, megtörve is élte szenvedő életét a magyar «nemzet» a «hazán». Ne csodálkozzunk azon, hogy Kemény szelleme fogékony volt a nemzet és a haza közötti disztinkciók iránt s úgy vélte, hogy Széchenyi «fajszeretetét... ama tágabb fogalommal, a honszeretettel összeolvastotta ugyan; de viszont egész sorára nézve a teendőknek teljesen különválasztá s ahol összeütközésbe állott a két eszme, örökké az elsőnek adott előnyt a második felett».²

Nemcsak az országos politika irányai szempontjából vizsgálja Kemény Széchenyi faji politikáját, hanem egybeveti azokkal a nagy értékekkel is, melyek szerinte az egész emberiség kincsei közé tartoznak. Úgy látta Kemény, hogy midőn Széchenyi, a magyar faj megmentésének heroikus küzdelme közben, összeütközésbe jutott a szabadság és a haladás eszméivel, «feláldozta, s pedig tétovázás nélkül a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretet érdekeinek».³ Kemény Széchenyi politikáját tehát találóan jellemezte faji politikának s helyesen mutatott rá arra, hogy annak iránya eltér a radikális

¹ Kemény Zsigmond: Történelmi és irodalmi tanulmányok. I. kötet. Gróf Széchenyi István. 162. l.

² Kemény id. mű, 163. l.

³ Kemény id. mű, u. o.

és liberális áramlattól. Kemény dolgozata azonban megáll a Széchenyi-féle politika e felületi vizsgálatánál.¹ Itt örökérvényű megállapításokat tett, de arra már nem vállalkozott, hogy a nagy író világnézetének legmélyebb gyökeréig hatoljon.

Grünwald Béla terjedelmes munkájában² már Széchenyi egész egyéniségének meghatározását kíséri meg. Ugyancsak abból a faji tényezőből akarja teljes valóját megfejteni, melynek a politika terén való megnyilatkozását Kemény Zsigmond oly helyesen ismerte fel. Grünwald kiindulási pontja szerint a nacionalizmus eszméje szabja meg Széchenyi «életének irányát s szelleme e forrásból meríti erejét».³ E helyesen megragadott nacionalizmus-fogalom rúgóit azonban Grünwald naturalista irányban keresi. Könyvéből azt olvashatjuk ki, mintha Széchenyiben a fajhoz való tartozás élménytudata alakította volna ki erkölcsiségét, ennek köszönhetette emelkedett gondolatait, ez hajtotta volna morális cselekedetekre. E felfogás téves. Széchenyi nacionalizmusa nem volt különálló erő, mely a természeti ösztönök homályos világából származik, hanem csupán egyik következménye éppen ideális szellemű világnézetének. Grünwald Széchenyi nemzeti érzését gyökerében ismerte félre s így nem is tudott az önmaga által kitűzött célnak eleget tenni. E cél az lett volna, hogy a Legnagyobb Magyar hatalmas nemzeti érzésének kialakulását megmagyarázza s azt a kételyek és meghasonlások küzdelmein keresztül is egységes világnézetével hozza összhangba. Midőn bennünket az érdekelne, hogy hogyan ment végbe Széchenyiben az a folyamat, melyben «nemes érzései közül magasan kiemelkedve, egész pompájában nyílt ki lelki életének legnemesebb virága: a fajszeretet...»⁴ — legtöbbször kevesetmondó, általános szólamokkal kell beérnünk, az igazi válasz helyett. Már azért is sajnálatos ez, mert Grünwaldnak rendelkezésére állottak Széchenyi naplói, melyek alapján Széchenyi fajszeretetének valóságos eredetét is felkutathatta volna. Az Új Magyarország szerzője azonban nem látta meg Széchenyi naplójában a nemzeti érzés vallásos vagy idealista hátterét, e helyett felvetette a naturalista fogalmazású faji ösztön fogalmát s ebből

¹ Ezt is tűzte ki célul. Mint mondja: «Százszor szerencsés leendek, ha csak politikai arcképét, ha csak őt mint szónokot és államférfiút sikerül ismerhetőleg lerajzolnom.» Kemény id. mű, 153. l.

² Grünwald Béla: Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. 1890.

³ Grünwald, id. mű, 7. l.

⁴ Grünwald, id. mű, 197. l.

származtatta a Legnagyobb Magyar minden erkölcsi cselekedetét. Annak azonban már nem találjuk szerzőnkél magyarázatát, hogy hogyan válik tudatossá ez a lappangó ösztön Széchenyi lelkében. Grünwaldot olvasva, néha azt vélnők, hogy ez az ösztön akkor fejlődött ki Széchenyiben, mikor a külföld előrehaladottságát látta s szegény, elmaradott honfitársaira gondolt. Máskor meg arra lehetne következtetni, az Új Magyarországot olvasva, hogy a Legnagyobb Magyarban szerelme lobbantotta lángra ezt az érzelmet. Éppúgy gondolhatnánk azonban a magyar környezet hatására, lelkes barátainak ihletére. A külső körülményeknek ily túlzott formáló hatást tulajdonító Grünwald¹ ábrázolása után a túlérzékeny Széchenyit úgy képzelhetjük el, mint valami izgatott idegrendszerű egyéniséget, kiben fellobban a nemzetiség galvanizáló hatású lángja, egész lelkét a legmagasabb erkölcsi magaslatra juttatva. Grünwald naturalista elképzelésében a Legnagyobb Magyarnek jelleme, önálló erkölcsisége homályban marad. Végül, hogy következetes maradjon, kénytelen tagadni azt, hogy Széchenyinek egységes világnézete volt. Széchenyi «elméje a szellem legmagasabb régióiban megtűri az ellentmondásokat... megelégszik homályos sejtelmekkel, eredeti zseniális ötletekkel... de azután ismét belenyugszik a sötétségbe... a bölcsészeti felfogás szigorúan logikai következetességeit nem bírja el s jól érezte magát a vallás rejtelmes homályjaiban...» Grünwald Széchenyinek azonban csak világnézetét vádolja illogikával, misztikus homállyal és felesleges érzelmességgel, politikai rendszerében azonban már (javarészt Kemény Zsigmond megállapításait ismételve) «a gondolatok összefüggő hálózatát» pillantja meg. E következtelenségre Angyal Dávid mutatott rá.² Grünwald tagadja az «idegbeteg» Széchenyi egyéniségének és működésének világnézeti egységét, viszont politikai rendszerét ragyogó, összefüggő, ellentmondások nélküli egésznek látja.

¹ Grünwald még Széchenyi nevének külföldi kiejthetetlenségét is felhasználja, hogy nemzeti érzésének kialakulását megmagyarázhassa: «E név nem egy kellemetlenség oka Széchenyire nézve, mert a külföldön senki sem tudja helyesen kiejteni, idegen volta így feltűnőbb s önkénytelenül saját nemzetére utalja.» Grünwald, 176. l.

² Angyal: Gróf Széchenyi István Ifjúkori Naplói. (Századok, 1925. évf. 346–347. l.) Angyal idézi Grünwald sorait. Hasonlóan idézi (u. o. 340. l.) Péterfy Jenő bírálatát Grünwaldról. (Péterfy összegyűjtött munkái III. kötet.) Péterfynek e fejtegetése a Széchenyi-irodalom ideálista irányának egyik első megnyilatkozása.

Felfogásunk szerint azon ellentmondás, melyet a naturalista Grünwald könyvében találunk, igen tanulságos. Elsősorban rámutat arra, hogy Széchenyi politikai rendszerének kiindulópontja a fajiság fogalma. E fogalom megérthető a naturalizmus gondolati eszközeivel is. Midőn azonban túlmegyünk ezen s azt akarjuk vizsgálni, hogyan függ össze Széchenyi politikai rendszere világnézetével s mi a rendszernek végső célja, akkor a naturalista fogalmak nemhogy elősegítenének a kutatásban, hanem egyenesen félrevezetnek. Széchenyinek egységes világnézete volt, mely által politikája és etikája nagy összefüggést alkothattott. Ezen összefüggést vallásos érzellete forrasztotta egységgé, tehát ideális világkép volt zseniális gondolatainak háttére. Ha ezt nem vesszük tekintetbe, akkor — mint Grünwald tette — tagadnunk kell Széchenyi világnézetének egységét, mert a benne feltételezett naturalizmus és az ő tényleges idealizmusa között szükségképpen ellentmondásokra akadunk. Előfordult az is, hogy Széchenyinek kizárólag naturalista módon értelmezett mélységes ideális nacionalizmusa és alapjában szintén ideális hite a haladásban — alakjának tökéletes félreismerésére vezetett. Ez akkor következett be, mikor a naturalizmus a maga szempontjai szerint értékelte Széchenyi alakját.

A XX. század elején, midőn a materializmus és a naturalizmus újra virágkorát élte, e világnézet tételei közül különösen a természettudományos értelemben vett fejlődés gondolata örvendett közkedveltségnek. Mindent e gondolattal akartak megmagyarázni s mindenütt annak megnyilvánulását keresték. Mihamar szemet szúrt Széchenyinek a haladásba vetett hite, melyet úgy fogtak fel, mint a modern fejlődés-gondolat előfutárját. Egyes kutatók szerint Széchenyi anticipálta volna Darwin és Spencer világnézetét, az evolucionizmust, minden idők legszélsőbb biológiai naturalizmusát. Szerintük Széchenyi a haladás tartalmát bizonyos élettani természetű célokban fedezte fel s erkölcszának legmagasabb csúcsát naturalista elképzelésű eszmény alkotta: a legtökéletesebb faj győzelme.

Történelmi tévedésekből néha értékes következtetéseket lehet levonni. A tévedésben rejlő negatív elem a pozitív igazság kiderítését segítheti elő. Az evolucionista felfogás Széchenyinél egységes, naturalista színezetű világképet fedez fel. E felfogás ilyen formájában téves. Azonban feltétlenül megállapítható belőle, hogy milyen problémákkal kell foglalkoznia annak, ki a Hitel írójának rendszerét mint összefüggő egészet vizsgálja.

A biológiai naturalizmus Széchenyiről alkotott nézetét Gaal Jenő szóltatta meg az irodalomban, kétségkívül a legnagyobb magyar írárt érzett szeretettől és lelkesedéstől áthatott formában.

Gaal hatalmas Széchenyi-monografiáit olvasva,¹ az az érzésünk támad, hogy a Legnagyobb Magyar nemcsak a haladásban hitt, hanem ennek törvényszerűségét és célját is a biológiai naturalizmus fel-fogásának megfelelően fogta fel s e rendszernek megfelelő etikát tartott helyesnek.

Az emberi fejlődés ténye — Gaal szerint — abból az egyetemes törvényszerűségből következik, hogy az egész szerves, mozgó világban érvényre jut a fejlődés. Az ember, mint minden természettől determinált élőlény, ennek a törvénynek alávetett. «Az újabkori tudományos kutatások folyton meggyőzőbb módon bizonyítják azt a sok világos elme által már régen sejtett és vallott nagy igazságot, hogy minden szerves mozgó teremtmény életének, sőt az egész világ-egyetemnek alaptörvényei azonosak e földtekén... Az ember a tökélyesbülő fejlődés... törvényének éppúgy alá van vetve, mint a többi teremtmények.»¹ Így foglalható össze az evolúciós tan törvényhite Gaal saját szavaival, aki Széchenyinél oly «... természetbölcséleti alapon nyugvó, gyakorlati jellegű rendszert» tétélez fel, mely «túl-nyomólag az evolúció gondolatán épül fel.»

Gaal továbbmegy. Úgy találta, hogy a Legnagyobb Magyar anticipálta az evolucionizmusnak a fejlődés céljáról alkotott képzetét is. E tan szerint a fejlődés célja: a különböző fajok nemesedése, differenciálódása s ezáltal a létért való küzdelemben a legtökéletesebb faj diadala. Gaal Széchenyiben nemcsak a politikai zsenit magasztalja, ki e világterv megvalósítását gyakorlatilag előmozdítja, hanem úgy véli, hogy rendszerében maga Darwin és Spencer bölcsellete már alapjaiban fellelhető.

Midőn Gaal Széchenyit magasztalja, alakját annak az etikának szemüvegén keresztül vizsgálja, melynek legfőbb értéke is biológiai jellegű. «A természeti törvények a célszerűségeen alapszanak, de az ember etikai eszményének sincsen más alapja; csak hogy annak célszerűsége elsősorban nem az egyénre, hanem a fajra előnyös. Az

¹ Gaal Jenő: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. I. kötet, 1902; II. kötet, 1903; III. kötet: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. 1903.

² Gaal, III. kötet, 34—35. l.

emberre nézve ugyanis minden csak akkor erkölcsös, ha általánosan alkalmazva az emberiségre nézve előnyösnek bizonyul. Ilyennek ismerendő el... a külön nemzeti lét és a nemzetek versenye is egymással.¹ E sorokban élénk táruul a biológiai naturalizmus céletikája, mely az emberi cselekedeteket a szerint bírálja, hogy mennyiben valósítják meg azok a nagy élettani célt: a legtökéletesebb faj diadalát. Nem nehéz megérteni, hogy az ezen etika alapján álló Gaal miért hódol Széchenyi egyéniségének. Midőn Széchenyi a magyar fajt erősíti, tökéletesíti, nemesíti, hozzájárul a nagy biológiai cél megvalósításához: a legkiválóbb faj győzelméhez. Hisz ha a magyar faj győz a nagy küzdelemben, akkor a Széchenyi által tökéletesített magyar faj lesz a győztes. De még ha a magyar faj vereséget szenved, Széchenyi működése akkor is értékes volt biológiai szempontból. Akkor ugyanis a magyar faj kibontakozása adta meg az ösztönzést a másik faj erejének teljes megfeszítésére, a győztes faj értékeinek felszínre juttatására. Széchenyi működése így minden körülmények között etikus volt, mert a létért való küzdelemben a legtökéletesebb faj diadalát segítette elő.

Alig lehet azt kifogásolni, hogy a természettudományos fejlődésgondolat hívei is a maguk világnézetén keresztül értékelik magasra Széchenyit. A baj csak abban rejlik, hogy ők a naturalizmus felfogását meg akarják találni Széchenyi rendszerében. Gaal minden eszközt megragad annak bizonyítására, hogy Széchenyi cselekedeteiben a fejlődés természeti törvényének felismerése vezérelte.

A Legnagyobb Magyar erkölestani rendszerét Spencer Herbert etikájával azonosítja Gaal. Fejtegetéseit olvasva az az érzésünk támad, mintha Széchenyi eszménye az élet fizikai értelemben vett kifejlesztése lett volna.

Széchenyinek a tökéletesedésre irányuló törekvései, mint a fentiekből láttuk, naturalista-biológiai alapon is elképzelhetők.

Az előzőekben azt láttuk, hogy hogyan törekedtek Széchenyi interpretátorai világnézetét megmagyarázni. Bizonyos naturalista felfogás, túlzott realizmus gyakran megakadályozta a kutatókat abban, hogy Széchenyi világnézetét a maga teljes tisztaságában lássák meg. Egyesek tagadták e világnézeti egységet, mások félremagyarázták. Juttassuk szóhoz most már azokat, kik a Legnagyobb

¹ Gaal, id. munka 50—51. l.

Magyar világnézetét az ő szellemét megillető módon ragadták meg. Ezt tette elsősorban Angyal Dávid, ki a történelmi idealizmus eszközeivel közelített Széchenyi alakja felé. Ő a Kemény Zsigmond-féle nemes tradíciókból indult ki. Tovább haladva Angyal, Széchenyi politikai törekvéseit nem csupán elszigetelt jelenség gyanánt nézi, hanem világnézetével összehangolva, egybevetve keresi teljes magyarázatát. A magyar Széchenyi-kutatásban talán elsőnek ismeri fel azt a tényt, hogy a XIX. század szellemi áramlatai nagy szerepet játszottak a Legnagyobb Magyar világnézetének kialakításában. Őt saját kora világképén keresztül elemzi.

Megállapításai szerint a Legnagyobb Magyar nacionalizmusának igazi forrása vallásos színezetű, idealisztikus rendszerben rejlik, melyet Széchenyi a sajátjának vallott. A világ tökéletesedésébe vetett keresztényi hit éltető történetfilozófiájából, bizonyos herderi hangulatból származik Angyal szerint a Legnagyobb Magyarnek a magyar fajiség érdekében kifejtett heroikus munkája, fáradságos küzdelme. Kemény Széchenyi politikáját látta tisztán, míg Angyal teljes világnézetére derített fényt. Álljon itt néhány sor, melyben Angyal szintitikus képet rajzol Széchenyiről.

Széchenyi felfogása szerint — írja Angyal — «az emberi nem folyton tökéletesedik, folyton előre halad. Bámulatosan előre halad az anyagi téren, ami egyszersmind erkölcsi haladást is jelent, mert a közmoralitás alapja a mechanika jobb vagy rosszabb létének s a jobb mechanika visszahat az erkölcsiségre... De világos, hogy az egész emberiség nem egyformán halad. Az egyes nemzeteknek jelleme és sorsa közt nagy a különbség. A nemzetek egészen úgy, mint az emberek, életkorokon mennek át. Megérik a gyermekkort, az ifjúkort, a férfikort s az öregkor hanyatlását... De miképpen egyeztethető össze a nemzeti és egyéni élet e párhuzama az emberiség haladásának törvényével? Hiszen a nemzetek elhalnak, mint az egyének, tehát az emberiséget is besodorják a hanyatlás (s mulandóság) sorsába. Ez az ellentét azonban feloldható. Az emberiség ugyanis a nemzetek lépesőfokain halad fölfelé. Mikor a nemzetek érett korukat átélik, szellemi kincseiket átadják az egész emberiségnek s azután elmerülnek, de elmerülésük előtt gyarapították az egész emberiség életét. Ezért igen nagy fontossága van a nemzeti életnek. Minden nemzet csak a maga sajátossága kifejtésével gyarapíthatja az emberiség kincseit... Mivel a tökéletesedésre való törekvés isteni parancs, az emberiség perfektibilitásába vetett hit a keresztény kötelességek

közé tartozik s így Istennek szolgál az, aki a maga nemzete értékes sajátságainak kifejtésén munkálkodik.»¹

Ime a történelmi idealizmus felfogása Széchenyiről! Ime a Kelet Népe hangulata, melynek egy-egy jellemző mondata szinte refrén gyanánt jelentkezik mindazon összefoglalásokban, melyek a herderi korai romantika elvei szerint értelmezik Széchenyi nemzeti munkáját. Ezek szerint Széchenyi nacionalizmus-érzelme eszköz ideális értékek megalkotásához vagy kifejlesztéséhez. Ez a nagy ideális érték az immanens isteni világkép: az egyetemes kultúra lenne. A német idealizmusnak ugyanis büszke hite volt az, hogy Isten világtervének kifejtésén az ember is tevékenykedhetik. Angyal szerint Széchenyi elfogadta az idealizmusnak elméletét, egy — az Isten által előírt, de mégsem transzcendens, tehát csak magára az emberiség földi életére vonatkozó világtervről. E hitéhez hozzákapcsolta a Staël-i organikus felfogás azon gondolatát, hogy születő, viruló és elhaló nemzetek a maguk egyéni kultúrájával gazdagíthatják és színezhetik az isteni világtervet. Így a világ haladásának szempontja s a magyar nemzeti-ség kifejlesztésének óhaja egymással szoros kapcsolatban állnak. Ezen egységes rendszer mögött vallásos meggyőződés állt; a nagy író hitt abban, hogy az emberiség, az egyetemes kultúrát szolgálva, az isteni világtervet mozdítja elő. E szerint Széchenyi nacionaliz-musa immanens ideális értékkel függ össze s így egész rendszere az immanens idealizmus képét tükrözi.

Angyal Dávid előadásából magunk előtt láthatjuk azt a mély-séges vágyat, szinte áhítatos törekvést, mellyel a Legnagyobb Magyar az immanens isteni világterv megszépítésén fáradozott. E célját ideális értékek megvalósításával akarta elérni, a nemzetiség kifejtése s az emberekben való megőrzése által. Hősi küzdelmében nem valami természeti törvény felismerése vezette, hanem mély vallásos hit, mely azt vallja, hogy az immanens világ tökéletesítésével Istennek tetsző cselekedetet viszünk végbe. Hasonlóképpen hitt abban, hogy a világ tökéletesítése a nemzeti differenciálódáson keresztül történ-hetik, azaz minden fajnak az önmagában rejlő jeles tulajdonságait kell kifejteni.

Vessük egybe az Angyal által ismertetett szellemi törekvést az előzőkben körvonalazott biológiai naturalizmussal. Széchenyi világ-nézete így kettős arccal áll előttünk: a naturalizmus értelmezésében

¹ Id. cikk. Századok, 1925. évf. 358—359. l.

és Angyal idealista felfogásában. Közös vonása a kettőnek a haladás gondolata s valamely felsőbb világterv irányító ereje, azonban a haladás, tökéletesedés felfogásának belső tartalma merőben eltérő már. A természettudományos elmélet a világ tökéletesedését a legkiválóbb faj győzelmében látja, míg a másik már az immanens világban is többet vár a tökéletesedéstől, mint a fizikai értelemben vett fejlődés diadalát. E herderi felfogás az isteni világterv megvalósulását az ideális értékek kifejlesztésében látja. Ilyen ideális érték a nemzetiség is.

Vannak természetesen e világképben oly előfeltételek is, melyek a hiten alapulnak s így nem bizonyíthatók a logika eszközeivel. Mint ahogy a naturalista abban *hitt*, hogy a természeti törvény tartalma a legtökéletesebb faj győzelme, ugyanígy *hitt* az idealizmus az isteni világtervben. Hitt azonban abban is, hogy ennek előmozdításában az ember is résztvehet, s végül abban, hogy e világterv szerint lejátszódó folyamat iránya a kultúra útján a nemzeti differenciálódásban van. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Széchenyi hitt abban is, hogy a magyar nemzet résztvehet e folyamatban, sőt a nemzet egészségi állapota, kora és élettartama biztos szerepet juttatnak neki, — akkor nagy vonalakban előttünk áll Angyal előadásában Széchenyi világnézete. Ez a világnézet az ideális, immanens perfeccionizmus vallásos formája, mely a nemzetiséget kultúrérték gyanánt fogta fel.

Mielőtt a részletes tárgyalásra áttérnénk, foglaljuk még egyszer, immár véglegesen össze a szakirodalom tanulmányozása által nyert eredményeket. Ha Széchenyi nacionalizmusának gyökereiben ideális tényezőket veszünk fel, mint amilyenek a vallásos meggyőződés, az egyetemes kultúra tisztelete, stb., akkor nacionalizmusa és belső világnézete összeegyeztethető a nélkül, hogy — jól figyeljük meg — tagadni kellene politikájának faji természetét. Ha azonban valaki Széchenyinek minden kapcsolatból kiragadott faji érzéséből egyedül akarja magyarázni etikus emelkedettségét, akkor belső ellentmondásokra talál s kénytelen tagadni a világnézet egységét, tisztaságát, világosságát. Akkor az igazi magasságot tátongó szakadéknak kell tartania s a lélek világosságát sötét feketeségnek. Ezeket a szírtetket kerüli el az idealizmus felfogása, melynek Kemény és Péterffy után Angyal adott első ízben tudományos kifejezést.

Egy-két adalékkal mi is illusztrálhatnók azt, hogy ez a hangulat élt Széchenyiben a Hitel megírása idején, még jobban kialakul benne, mikor későbbi műveit írja. Egyik, 1829. év végén írt levele (a Hitel szerzője szellemének megismerésére elsőrangú adalék) a következő-

ket tartalmazza: Isten nem ok nélkül rendelte úgy, hogy Magyarországon jöjjünk a világra, hanem hogy erőnkhez képest hozzájáruljunk a világmindenség megszépítéséhez és tökéletessé tételéhez. Mint láttuk, ez a szellem visszatükröződik a Hitelben is, midőn a szerző arra igyekszik kortársait rábírni, hogy saját erejükkel fejlesszék ki a nemzetiséget, amint az az irodalomban, művészetben kifejezésre, jut s ezt az európai kultúra számára tárják fel. Későbbi műveiben meg ilyen mondatokra találunk:

«A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölesőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult saját-ságit; sajátosságait egy törzsök-fajnak, mely, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésiben mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja.»

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőt, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földiesőítéséhez vezetni: — ez a feladat.»

«Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.»

«A nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotórésze és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a 'tökéletesülés' felé.»

Ezekkel is alá lehet támasztani az Angyaltól képviselt felfogást. Azt is megállapítottuk, hogy a Hitelben ez valóban kifejezésre jut. Azonban a mű tüzetes elemzése után kiderül, hogy Széchenyi a tökéletesülést nem csupán a nemzetek lépcsőin keresztül, hanem az egyén egyre tisztuló moralitása által *egyedileg* is elképzelte.

Ezzel már a *Hitelben* kifejezésre jutó keresztény perfekcionizmusra térünk át. «A keresztény vallás az a hitet is átveitük, hogy a halandó virtusai és esze által mindig magasabbra emelheti magát az Istenség felé» — írja Széchenyi 1828-ban a Lovakról című munkájában. Ezzel találóan utal a Hitelben megnyilvánuló legfőbb elvek forrására.

Láttuk, hogy miben hitt a naturalizmus s miben az immanens idealizmus. Arról is nyilvánítottunk véleményt, hogy az első nézetet

csak erőszakosan lehet Széchenyire alkalmazni; a másik felfogást azonban általában magáénak vallja a Legnagyobb Magyar. Most vizsgálunk kell a keresztény, transzcendens perfekcionizmus hitbeli gondolatkészletét. Ezután rá kell térnünk annak a tárgyalására, hogyan függ ez össze a Hitel rendszerével, világnézetű kiindulásaival s politikai elveivel.

A transzcendens perfekcionizmus elsősorban azt hirdeti, hogy az Istenhez emelkedő tökéletesedés az ember igazi célja, ez következik egész lényé adottságából. Másodszor szentül hiszi, hogy az ember számára a földi létben hatalmas lehetőségek nyílnak a tökéletesedés felé. Végül utakat és eszközöket nevez meg e cél érdekében; a vallásos áhítat eszközeit s a tökéletes, eszményeket szem előtt tartó élet göröngyös, de hősi útjait...

Úgy találjuk, hogy a Hitel rendszere a maga összefüggésében ezt a perfekcionizmust akarja szolgálni. Helyesen mutatott rá a Lovakról szóló munkájában hitének éltető elemére. Valóban az evangélista szavai támadnak fel benne: «Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.»

Ennek a tökéletességnek ideáját is feltárja a Hitel, midőn azt mondja, hogy *«Istenben a' legszebb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság»*.¹ Ami e hit harmadik s végső mozzanatát illeti, hogy hogyan emelkedjünk fel Istenhez, mily úton érjük el Őt, azt akkor látjuk meg legvilágosabban, ha a Hitel egész rendszerét tüzetesen megvizsgáljuk.

*«A' hit azon láncz, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a' Mindenhatóval»*² — mondja a Hitel. Az Istenhez felemelkedni akaró embernek a szó legszorosabb értelmében kell vallásosnak lenni. A Hitel szerint azok a *«boldogak, kiket nem nyavala, testi gyengeség vagy haláltúli rettegés kinszerit végre térden csúszni a' kereszthez, hanem kik már éltek legszebb éveiben, midőn fiatalság, egészség 's jólét érzése szinte halhatatlanság előörömeivel tölti be őket, ha már akkor, mondom, önkényl, szeretetből a' legfőbb Jóhoz emelték fel lelkeket a' Legtökéleteshez 's ha nem csak szóval, hanem tetteik által is gyakorolák Vallások igazi értelmét»*.³

A vallásos meggyőződés hatja át azokat a Hitel szerint, akik *«tanullan erény»* magasztos tetteit gyakorolják. Kik *«éjféli csendben térdre borulva»* kérik az irgalmas Istent, hogy az erény útján marad.

¹ Hitel 397. l.

² Hitel 395. l.

³ Hitel 395. l.

hassanak s kiknek erénye «a legbájolóbb csábokon» nyer «szép diadal-makat». Ezeknek jutalma a jövő életben nem is fog elmaradni.

A Hitel e fenséges sorai kívül esnek a tudományos elemzés hatá-rán, bennük a szerző rendkívüli egyéniségének mély vallásossága tükröződik.

Annál tüzetesebben kell azonban foglalkoznunk azon gondola-tokkal, melyekben a szerző azt fejt ki, hogyan közelítheti meg az ember földi cselekvéseiben azt az eszményt, «a' mi Istenben a' legszebb tökéletesség». Láttuk már, hogy Széchenyi ezen tökéletesség alatt «az örökkévaló legfőbb igazság»-ot érti.

A Hitelt olvasva világos lesz előttünk, hogy ehhez a legszebb tökéletességhez úgy jutunk közelebb, a vallásos áhitat mellett földi utakon úgy közeledhetünk az igazi perfekcionizmus felé, ha itt a földön, az emberek egymásközi kapcsolataiban, a társadalom keretein belül megvalósítani igyekszünk az Igazság eszményét, a Hűség ideálját. Ez kötelező és lehetséges minden rendű s rangú ember számára. Az uralkodó tehát tisztelje az adott «szó szentségét», legyen tehát igazsá-gos; az alattvalót igaz urához «hívtség és engedelmesség» kösse. 'S nem valódi szón alapul e házások közt a' szerencse? mert milly becse van olly hűségnek, melyet őrzeni kell? 'S nem igazság tart e elválha-tatlanul barátot baráthoz 's hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyzetűek legyenek is, egymáshoz?»¹

Mielőtt rátérnénk annak fejtegetésére, hogy a Hitel szerint «mind ezen szép tulajdonoknak nincs e mélyebb forrása 's honnan származnak?»² — vizsgálni kell, honnan merítette a Hitel azt az alapmeggyőződését, hogy az ember eszményekért küzdő lény kell hogy legyen s hogy az igazság isteni eszméjét kell hogy megvalósí-tani törekedjék? Erre a kérdésre feleletet ad a Hitel felfogása az emberről s az emberi lét feladatairól.

Széchenyi hitt az «Istenhez hasonló ember»-ben. A keresztény dualizmus felfogásának megfelelően úgy vélte, hogy a test mellett, az állathoz hasonló rész mellett az ember lelke az, ami Istennel rokon. Életprogrammja ennek megfelelő: «*Se magasb lelkek, se állatok nem vagyunk, hanem emberek; éljünk azért mint emberek, csakhogy halha-tatlan részünk soha ne váljon rabbá.*»³ Az emberi lét kettős formáját

¹ Hitel 397. l.

² Hitel 397. l.

³ Hitel 316. l.

különbözteti meg. Az eszményeket megvalósító, önfeláldozó, kötelességteljesítő, testi és lelki tulajdonságait kifejlesztő ember mondhatja el magáról: *«emberhez illendően élek»*.¹ A lét egyik formája tehát az emberhez illő élet, midőn a halhatatlan lélek sohasem válik rabbá. A másik életformát a maga borzalmában festette le olvasói előtt a Hitel. Ez annak az embernek élete, ki elfeledkezik arról, ami az emberi méltóságból következik. Ez a sívár vegetáció állapota Széchenyi szerint, ez a «plántalélet». Ha nem törekszünk a magasb életformára, ha nem törekszünk arra, hogy minden honfitársunkat magasbra emeljük s arra, hogy áldozatokat hozhassunk, nem nyújt megelégedést számunkra a világ «minden kecsé és varázsa» sem, hanem életünk *«iszonyú üresség vagy fel nem ébredt plántalélet»*² lesz, hisz szívünket semmi sem töltheti tökéletesen be mint az igazi nagy, nemes és szép. Ha a nagy eszmények, nemes törekvések s az élet igazi szépsége iránti érzék hiányzik valakiből, akkor az a «tudatlan s állati ember», ki nem tudja, hogy «ha állati részünk egyben-másban szenved is... mennyi szép lelki örömeink vannak». Az élet nagy ajándékát, a megelégedést nem lehet az állati élet «szomorú útjain» elérni, az igazi boldogság, a belső csönd³ csak akkor lehet osztályrészünk, ha Istenhez hasonló lényegünkhöz méltóan élünk.

Világnezetének ezen iránya azért fontos, mivel áthatja a Hitelt s a munka politikai rendszerének alapját képezi.

Szekfű Gyuláé az érdem, hogy meglátta Széchenyi vallásosságának politikai rendszerével való összefüggését. A «Három nemzedék» számunkra legértékesebb lapjai azok, hol e gondolatokat a logikai bizonyítékok meggyőző erejével s a kifejezés művészetével tárja az olvasó elé. Széchenyi rendszerének itt adott feltárásával csak kiegészíthetjük Szekfű megállapítását. Szekfű soraiból Széchenyi vallásosságának és a politikai rendszerének bonyolult, sokrétű összefüggése s magának e politikai elméletnek iránya és tartalma egyszerre világossá válik előttünk. Szekfű szerint Széchenyi reformátori tevékenysége vallásosságából *«nyeri energiatáplálékát»*, vallásosságából, mely parancsolólag utasítja, hogy lelki erejét felhasználja saját és honfitársai keresztény lelkének megmentésére... célja is vallásos természetű: *«nemzetének igaz keresztény életre vezetése, melyet ő halhatatlan*

¹ Hitel 465. l.

² Hitel 353. l.

³ Hitel 464. l.

lélekhez méltó életmódnak nevez. A politikára alkalmazva ez ideát, belőle nem hierarchikus állam következik . . . hanem a világi egyének olyatén működése, mely keresztény szellemet: méltányosságot és szeretetet áraszt szét és keresztény életmódot, az emberi méltósághoz, tehát a halhatatlan lélekhez illőt tesz mindenki számára lehetővé. Széchenyi erkölcsisége a keresztény erkölcs . . . politikai rendszere pedig az a rendszer, mely a keresztény erkölcs megvalósítását tűzi ki az állami működés feladatául.»¹

Szekfű megmutatta azt, hogy Széchenyi gondolatmenetének minden egyes fázisa mily tisztult eszményeket képvisel, a Hitel ezt a megállapítást igazolja. Ránk pusztán az a feladat hárul, hogy e fázisok között az összekötő vonalat meghúzzuk, vagyis feltárjuk a rendszert a maga teljes összefüggésében.

A Hitel hatalmas rendszert tár az olvasó elé, melynek célja az embert az eszmény megvalósításához segíteni, lehetőségeket adni neki arra, hogy az élet legfőbb értékét megvalósítsa. A Hitel e rendszerének lényege, hogy a nemzetiség érzelméből kikristályosodott nemzeti erénytől várja azt a lelki készséget, mely az egyéneket társadalmi kötelességeik teljesítésére készíti. Ha azonban mindenki, dúsgazdag főnemes, mágnás és földesúr, jobbágy és király egyaránt ráeszmél kötelességére, melyet a többi emberrel szemben kell éreznie, akkor tetteiben már megvalósítja a nagy eszményeket. Ilyen esetben ugyanis az alattvaló belátja, hogy az érette dolgozó s fáradozó királlyal szemben hűséggel tartozik, ugyancsak ragaszkodni fog a jobbágy is urához. Ez annyival is inkább bekövetkezik, mert a magasabb osztályok tagjai, ha ráeszméltek kötelességeikre, belátják, hogy *«mennél nagyobb a' születés, kincs, talentom 's több az üres idő, annál többet vár tőlünk a' haza, és méltán.»*² Ebben az esetben tehát mindenkinek lépését a felfelé való hűség s a lefelé való kötelesség érzete s az igazságosság fogja vezérelni, tehát az emberek hűségesek és igazságosak lesznek. Ezt a kötelességtudatot a polgári erény biztosítja, mert ez a *«kötelességek teljesítésének kútfeje.»*³ A kötelességtudat a szeretett anyaföldhöz és a honfitársakhoz való vonzódásban s az uralkodó iránt viseltetett hűségben nyilvánul tehát meg. Azonban nem alacsony hízelkedés és határtalan dícséret formájában nyilvánul

¹ Szekfű Gyula: Három Nemzedék. II. kiadás, 104—105. l.

² Hitel 457. l.

³ Hitel 398. l.

vánul meg az élet igazságossága és hűsége, hanem férfias és bátor cselekedetben. A polgári erény végső értelmében *«becsületes férfiakat»* nevel, ki «a másé elvétételét szintúgy gyűlöli, mint önmaga jussáról könnyen le nem mond». ¹ Ime az igazságosság és hűség fáradságos útjain az Isteni legfőbb igazság megvalósítására törekedő *«becsület»*, a Hitel végső etikai eszménye.

Hogy az emberi élet legfőbb értéke az Igazság s a Hűség, az kiderül akkor is, ha a Hitel értékeit *reduktív* úton elemezzük s azt vizsgáljuk, vajjon az egyes értékek hogyan következnek egy még jelentékenyebb, még mélyebb értékből. Láttuk Bevezetésünk előző fejtegetéseiből, hogy az anyagi jólét csak igen alacsony fokon álló eszközérték a Hitel rendszerében, mely egy másik érték, a nemzetiség megvalósítását teszi lehetővé. De maga a nemzetiség sem végső érték. Ha ugyanis a nemzetiséget úgy tekintjük, mint az egyetemes kultúra gazdagítását, akkor a nemzetiség ennek a kultúrának kifejtésére, nemesítésére szolgál. Azonban a Hitel nem csupán az egyetemes kultúra szempontjából értékeli a nemzetiséget, hanem annak morális jelentőségét is felismeri. A nemzetiségről szólva azért tartja szükségesnek, hogy legyen nemzetiség, mert «lenni kell előbb 's csak azután lehet jóra, derékre, erényesre kifejenl». ² A nacionalizmus hatalmas, sőt talán egyedül lehetséges biztosíték arra, hogy a magyarság tagjai «legyenek», hogy országukban jóra és derékre kifejlődhessenek. A nacionalizmus tehát létét biztosítja azoknak, kik jóra és derékre kifejlődhetnek, kik tehát nagy emberi értékek hordozói és leendő megvalósítói. Ezek a magyarok, kiknek szívét *«semmi sem töltheti tökéletesen bé, mint az igazán nagy, nemes és szép!»* ³ Így tehát logikailag is csak arra lehet a nemzetiség szükségességét alapítani, ami a Hitel szerint tényleges és «valódi alapja» a nemzetiségnek, tudniillik az erkölcsre, a nemzetiségnek arra a becses értékére, hogy az emberek nagy csoportjának, kikben megvan a hivatottság, a képesség nagy értékek megvalósítására, anyagi lételt, fennmaradást biztosítson. Amint a nemzetiség mint értékes kultúrsajátosság létének iga-

¹ Hitel 398. l.

² Hitel 398. l. Itt érdekes következtetések vonhatók le a Hitel kéziratából. A kéziratban az írásjelek elhelyezése világosan szemlélteti, hogy Széchenyi nemzetiség-koncepciójában mily nagy szerepet játszott az, hogy a nemzetiség biológiai létet biztosít az értékhordozó emberek egy-egy nagy csoportjának, a magyaroknak. (L. Hitel 398. lap «a» jelzésű jegyzetét.)

³ Hitel 353. l.

zolasát a kultúra értékéből meríti, — éppúgy eszközérték az erkölcsi tökéletességre.

A logikai redukció útját választottuk tehát arra, hogy feltűn- tessük az összefüggést, mely a Hitel rendszerében az értékek között van. Azonban a történelemnek lehetőleg kerülnie kell mindazon eljárásokat, melyek nem a történeti anyagból, a forrásból adódnak. Nem szükséges kizárólag a logikai módszerhez nyúlni, hogy bebizonyítsuk azt, hogy az értékek összefüggését Széchenyi a fent vázolt módon képzelte el, maga a Hitel kijelentései és — bármily különösen hangzik — maga a mű kompozíciója is ezt bizonyítja.

Az anyagi jólét s a nemzetiség összefüggését már több ízben megvilágosítottuk, arra nem térünk már ki. Vizsgáljuk a Hitel azon gondolatait, melyek a «Mit kell tenni 's min kell kezdeni?» című fejezetben nyernek kifejtést. Ebben megemlíti, hogy a hitel híját tartja azon oknak, hogy a magyar birtokos oly szegény, a váltótörvénykezési rendet ennek megfelelően azon talpkőnek jelenti ki, «mellyen földművelési 's kereskedési gyarapodásunk, egyszóval utóbbi fel- emelkedésünk s boldogulásunk alapulhat». Ez tehát minden felemel- kedés első *anyagi* előfeltétele. De úgy gondolja, hogy ezen (anyagi) hitelnél mélyebbek fekszik a hitel tágosb értelemben, t. i. hinni s hihetni egymásnak. «A' hit azon láncz, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a' Mindenhatóval; a' szó szentsége köti az uralkodót elválhatlanul hív jobbágyihoz... az igaz szó kútfeje a' házassági boldogság, valódi becsület 's cselekvények egyenességének 's így minden szerencsének.»¹ Látjuk tehát, hogy az anyagi helyzet meg- javítása csak fizikai előfeltétele ennek a nagy ideális rendszernek, mely a hűség s az igaz szó szentségén keresztül akarja megvalósítani a «valódi becsületet».

Melyek azonban ennek az ideális rendszernek fokozatai? Meg- felel erre maga Széchenyi, miután a rendszer kifejtését végrehaj- totta. Úgy nyilatkozik, hogy a «talpköveket» a következő rendben rakta egymásra: «az emberi főt legmélyebbre, arra a' közepesülést, erre a' nemzetiséget, erre a' polgári erényt, 's ismét erre a Hitelt tágosb értelemben.»² Azt, hogy az emberi fő, azaz az emberi kiművelés függ össze elsősorban az anyagi helyzettel, eddig is láttuk, de még világosabb ez a Hitel rendszeréből. Amikor ugyanis a rendszer

¹ Hitel 395. l.

² Hitel 419. l.

utolsó mozzanatát, a kiművelt emberfőt letárgyalta, rátér az anyagi helyzet megjavításának eszközére, a hitelre, mintegy ezzel is jelezve, hogy az anyagi helyzet megjavítása adja meg a kiművelésre a lehetőséget.

A kiművelt emberfő e rendszer legmélyén foglal helyet. Ez azt jelenti, hogy a műveltség előfeltétele olyan munka megindításának, mely hatalmas értékek kialakulását teszi lehetővé. A kiművelt emberfő módot nyújt a társadalmi munkára, ez a társadalmi munka pedig a nemzetiség kialakulására. *«Miből támadhat a' nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb 's magasabban? Társalkodás 's gondolatok közlése által, 's így a nemzetiség alatt fekszik»*¹ — a Hitel szavai szerint: *a társulás, a koncentráció.* A társulás a következő mozzanat tehát ebben a rendszerben. Ez előfeltétele a nemzetiség kialakulásának; ebből végül a nemzeti erény vagy polgári erény fejlődhetik ki. A polgári erény a kötelességek teljesítésének kútfeje. A nemzeti erény tehát az egyént kötelességei kifejtésére készíti. Aki azonban a társadalmi kötelességeit teljesíteni nem mulasztja el, aki a nemzet, király, ember-társai iránti kötelességeit teljesíti, az egyszersmind a nagy társadalmi eszményeket is megvalósítja.

A rendszer tehát elsősorban az Istenhez való emelkedés vallásos céljait és eszközeit adja meg; azután a társadalmi eszmények megvalósításával lehetséges Istenhez-emelkedésről szól. Ezeket az eszményeket szép tulajdonoknak nevezi a munka. Felveti a kérdést: «De minden szép tulajdonoknak nincs e mélyebb forrása 's honnan származnak?» Felelet: «Polgári erényből.»² «De minekelőtte magasbra emelkedhetik az ember 's... a' polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet, mindenek előtt szükséges, hogy legyen nemzeti-ség. Mért lenni kell előbb 's csak aztán lehet jóra, derékre, erényesre kifejleni.»³ «De miből támadhat a' nemzetiség, hogyan fejlődik ki erősebb- 's magasabban? Társalkodás, 's gondolatok közlése által, 's így a' nemzetiség alatt fekszik még a' concentratio.»⁴ «A' mester-séges... concentratiót végre vagy a' véletlen, de csak rövid időre, vagy az emberi bölcsesség tartós haszonná eszközli. 'S eként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerenésének legmélyebb

¹ Hitel 407. l.

² Hitel 397. l.

³ Hitel 398. l.

⁴ Hitel 407. l.

sarkalatja a' kiművelt ember fő. Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk.»¹

Igy tehát reduktív úton, a Hitel kompozíciójából s a munka mondataiból egyaránt az derül ki, hogy Széchenyi Hitele nagyszabású rendszert tartalmaz, mely a nemzetiségtől részint azt várja, hogy az a nagy ideális értékek hordozóit, a magyarokat anyagi életükben fenntartsa, részint pedig azt a szerepet juttatja a nemzetiségnek, hogy morális energiává, nemzeti erőnné átalakulva, nemes eszelekedetek ösztönzője s a társadalmi kötelességek kútfeje legyen.

A rendszer tehát a kötelességek teljesítése által véli a nagy társadalmi eszményeket megvalósíthatóknak. De milyen formában jelentkeznek ezek a kötelességek?

Erre a Hitel világosan megfelel: *«Hol kötelesség van, ott jussnak is; hol pedig juss, szabadság 's privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni!»*² Ime ezeken az alapokon nyugszik nagyszabású kötelességrendszere. Helyesen látta meg Szekfű Gyula Széchenyi rendszerében a «méltányosság, a suum cuique politikai elvét, mely minden egyénnek érdeme szerint enged érvényesülést, az érdem a kötelesség teljesítése...»³

Ez a kötelességi rendszer azután megóvja attól, hogy a mágnáspolitikát útvesztőin eltévedjen. A Hitel elsősorban a magyar mágnásokhoz szól. Ezek elé tárja hatalmas elokvenciával kötelességüket, melyet gyakran elhanyagolnak. *«Miközben a kegyelmes Isten magyarföld birtokossává teremtett, én legalább önkötelességimet szeretem mindenek előtt fejtegetni 's ezen értekezést legfőképen velem egy helyzetelésükhöz intézem. 'S ime nyíltan azon vallást teszem, hogy hazánk előmenetele 's magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetőség birtokosok vagyunk.»*⁴ A Hitel tehát a magyar mágnásokat nem azért serkenti a nemzeti munkára, mintha azokban valami kiművelt s munkára kiváltkép alkalmas réteget tisztelt volna, hanem a méltányosság elvei miatt. Azon elvből indulva, hogy akinek nagy a vagyona, nagyok a kötelességei is.

Igy realizálódik politikai téren a Hitel magasröptű szelleme. A szellem ezen gyakorlati érvényrejutása igazolni látszik, hogy e

¹ Hitel 413. l.

² Hitel 456. l.

³ Szekfű: Három Nemzedék.

⁴ Hitel 460. l.

politika — mint előrebocsátottuk — ideális alapokon nyugszik. A magasabb társadalmi rétegek fokozott kötelességtudatára épített politika az igazságosság rendszerével esik egybe. Megvan tehát az összefüggés a Hitel politikája és szerzőjének erkölcsi világnézete között.

Széchenyi arra figyelmezteti kortársait, hogy az idő is ilyen politikát sürget. Magyarország tehetősebb rétegei ne riadjanak vissza minden változtatástól (Széchenyi halványan érinti a nemesség esetleges adóviselésének lehetőségét is),¹ hisz ha nem hajlandók kötelességeik teljesítésére, akkor a szociális forradalom veszélyét nem kerülük ki. *«Bőlsebb azt önkényesen 's nemes indulattal tenni most, mire az idő 's világ szelleme előbb utóbb multhatatlanul úgy is kinszeritend... mostani világban, midőn kiki lát, gondolkozik, okoskodik 's annyi jó ad fractio-nem panis, nem erős lábon áll olly Rend, mely... az ország minden jávát huzza, és semmi terhét nem viszi.»*² Nemesak azzal támogatja kötelességteljesítés-politikáját, hogy azt az idő amúgy is sürgeti, hanem arra is figyelmezteti mágnástársait, hogy *«Legszebb honi tettinkből legnagyobb haszon is foly.»*³

Széchenyi több ízben hangsúlyozza tehát, hogy a magasabb rétegek méltányossági politikájának hasznos következménye — a gazdasági előnyök mellett — még a társadalmi béke biztosítása. De a kötelességteljesítés igazi jutalma a lélekben lakik. Ezen érzés nagy megelégedettség, nyugalom, mely szociális feladataink teljesítésének tudatát kíséri. Ez a Széchenyitől annyira magasztalt Belső Csend; *«azon belső csend, mellyet minden halandó némiképen megnyerhet, ha egyébaránt meg is tagadták tőle az Istenek a' szerencsét.»*⁴

Ezt a nagy megelégedettséget tartja a Hitel az emberi élet legnagyobb értékének. Ebben csúcsosodik ki a Hitel nagyszabású rendszere, melyet a fentiekben kizárólag magából a munkából vezettünk le, hogy még a látszatát is elkerüljük annak, hogy idegen gondolatokat akartunk belevetíteni a műbe. Ezek után már csak az van hátra, hogy megvizsgáljuk: honnét is ered, hogyan alakult ki Széchenyiben ez a rendszer. E kérdésekkel Bevezetésünk következő része foglalkozik, melynek tárgya: a Hitel kialakulása.

¹ Hitel 461., 480. l.

² Hitel 463. l.

³ Hitel 464. l.

⁴ Hitel 464. l.

III. RÉSZ

A HITEL KIALAKULÁSA ÉS SZÉCHENYI EGYÉNISÉGE

".. wir müssen uns erst selbst reformieren . . . „(Széchenyi 1826. dec. 9. napló-feljegyzése.)" . . . Selbstvervollkommenung und Hungarns Wohl . . ."
(Részlet 1829. ben Crescentiához írt leveléből.)

Báró Kemény Zsigmond jellegzetes képet nyújt azokról a Széchenyi-kutatókról, kik a Legnagyobb Magyar gondolatrészeleteinek rengetegjében eltévednek s ebben az őserdőben bolyongva nem látják meg a hatalmas rendszer napfényhez hasonló ragyogását. Midőn az ilyen kutató beszámol fáradságos útjáról, «akiknek majd vándorlásait elbeszéli, azok az egész rengetegről aligha fognak egyebet tudni, mint azt, hogy ő benne igen elfárasztotta magát». E sorok jutnak eszünkbe, midőn a Hitel kialakulásának folyamatát szeretnők az olvasó előtt feltárni. Aki a munkát az egyes részletgondolatok kialakulása szerint próbálná kifejteni, bizony eltévedne abban a nagy erdőben, melyről oly szép sorokat írt Kemény Zsigmond.

Ha nem elégedünk meg azzal, hogy csupán a Hitel papírra vetésének időrendi egymásutánját tüntetjük fel, hanem a mű tényleges kialakulását akarjuk előadni, túl kell tenni magunkat az analitikus eljárás korlátozó határain. Az egyes gondolatok sorrend szerinti elemzése helyett ki kell ragadni egyes alapvető fontosságú tételeket Széchenyi művéből s azokat a szerző egyénisége főtörekvéseivel egybevetve kell szemügyre venni.

Ebben a rostáló munkában azonban nagy nehézségekre bukkanhatunk. Mert előbb meg kell állapítani: melyek a Hitel azon gondolatai, melyek a munka kialakulása szempontjából tényleg a legfontosabbak. De ha ezt meg is lehet állapítani, ki szavatolhat azért, hogy azok a gondolatok, melyek a Hitelben a legfontosabbak, Széchenyi lelkében is munkára sarkalló, eleven erők voltak.

E szirteket úgy kerülhetjük el, ha a Hitel vizsgálatánál nem azokat a részeket tartjuk szükségképpen a legfontosabbaknak, melyek a legnagyobb történeti hatást gyakorolták, hanem a történetivel együtt a tárgyalás minden külső szempontját mellőzzük. Nem azt a megnyilatkozást minősítjük a legkiemelkedőbbnek, mely a műben a

legnagyobb helyet foglalja el, hanem a Széchenyi értékrendszerében elfoglalt rangja szerint bíráljuk, értékeljük az egyes gondolatokat. A külső szempontoktól annál is inkább el kell tekintenünk, mert látuk, hogy a közel 300 lapra terjedő Hitelben az értékrendszer csúcsán lévő problémák végül is csak rövid mondatokban érintetnek; ezért kell a gondolatok belső tartalmához nyúlnunk. Feltétlenül Széchenyi értékrendszerének megértésével kell kezdenünk, mert csak ez adhat feleletet arra nézve, hogy mit értett az ember erkölcsi cselekvésének célja és iránya alatt.

Ha feltételezzük, hogy Széchenyinél a Hitel megírása erkölcsi tett volt, melyre nem az ambíció és hírnév szenvedélye, hanem erkölcsi akarata készítette, úgy megláthatjuk, hogyan hatja át az író lelkét azon morális felfogás, melyet kortársai között el akart terjeszteni. Először tehát úgy foglalkozunk a Hitel értékrendszerével, amint az Széchenyi lelkében kifejezésre jutott. Vajjon van-e a Hitelen kívül egyéb bizonyítékunk is arra nézve, hogy Széchenyi a Hitelben kifejezett értékrendszer csúcspontjait mindig is a legmagasabbra tartotta, életében is vezérlő elveknek ismerte el. Erre a kérdésre a Hitel egyes korábbi variánsai alapján igenlően felelhetünk. Így meggyőződhetünk tehát, hogy a Hitel legfőbb értékét nem önkényesen választottuk ki Széchenyi rendszeréből, hanem azt az értéket találtuk meg, melyet a Legnagyobb Magyar tényleg a legfőbbnek ismert el. Mi alakíthatta ki Széchenyiben azt az ideális transzcendens erkölestant, mely a Hitelben kifejezésre jut? Úgy találjuk, hogy ez az erkölestan és világnézet Széchenyi jellemének alapvető sajátja, azonban idegen körülmények is hozzájárultak kialakításához. E hatások kiváltképpen a huszas évek végének eseményei, melyek lelkét a kötelességteljesítés fontosságának tudatával s a nagy törvények tiszteletével töltik be, felismeri az erény jelentőségét s egész érzélemlága az után a belső csend után sóvárog, mely a léleknek egyetlen igazi boldogsága. Széchenyi lelke e fellángolásának épített maradandó emléket a Hitelben, melyben tehát énje legbelsőbb érzései nyilvánulnak meg.

Mégis azt kell látnunk, hogy az 1830-ban megjelent műben e legmélyebb és legfontosabb gondolatok háttérbe szorulnak bizonyos hosszan fejtegetett és alaposan kiépített gazdasági programm mellett. Feltűnő pláne, hogy legbővebben a hitel kérdésével foglalkozik. Így tehát fontos oknak kellett közrejátszani abban, hogy a lelkében régi külföldi útja alatt elraktározott gazdasági nézetek egyszerre kifeje-

zésre jutottak e munkában, mert a végső formájában kialakult Hitelnek már valóban gazdasági probléma állott homlokterében.

Midőn ezekről az okokról megemlékezünk s ezzel kapcsolatban a Hitel megszerkesztéséről, megírásának időbeli adatairól s a kéziratok és az első kiadás egymáshoz való viszonyáról szólunk, néha szó szerint használtuk fel jeles Széchenyi-kutatóknak, Viszota Gyulának megállapításait. Nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy a Hitel kialakulását minden részletével együtt megragadnunk sikerült volna. Kimeríthetetlen forrásul szolgálnak itt Széchenyi naplói, melyek Viszota Gyula mesteri rendezésében állnak a kutató rendelkezésére.

I. Széchenyi társadalmi kötelesség tudata, nemzeti érzése és a Hitel kialakulása.

(Széchenyi jelleme és kötelességérzete. Nacionalizmusának kialakulásában a szülői házban nyert nevelés után a nemzetiségnek mint kultúrértéknek felismerése játszott döntő szerepet. Pesszimista és optimista tépelődései a magyarság kultur-missziójára nézve. A nemzetiség mint kultúrérték problémája érdekelte a Hitel szerzőjét, de főszempontja a nemzetiségnek a moralitással való kapcsolata volt.)

A jellem markáns vonásai már feltalálhatók az ifjúkor éveiben. Néha csodás fényt árasztanak az egyénre azok a nyilatkozatok, melyek a fiatalság éveiből valók. A Hitelben kifejezést nyert ideális-transzcendens lelkület nyomai már Széchenyi ifjúkori feljegyzéseiben is megtalálhatók. E rendszer Széchenyi jellemével áll szoros kapcsolatban, egyéniségének vallásosságával, mely vallásos érzelem később talán háttérbe szorult, de a Hitel keletkezése idején új lendületet vett.

hiszen Az alig 17 éves István gróf azt írja szüleinek, hogy az erényes cselekvést «élete szimbolumának» tartja. (Tugendhaft zu handeln sey mein Symbol ...) ¹ Már e leveléből is kiderül, hogy a törvényteljesítésnek gondolata lelkében elválaszthatatlan kapcsolatban áll a vallás transzcendens eszméivel; már e soraiban is az igazságosságot tartja a legfőbb erénynek s az igazságos cselekedet végrehajtása jár szerinte olyan belső örömmel, ami az élet minden szenvedéseért kárpótlást nyújt. Ez a belső megelégedés az egyén legnagyobb földi boldogsága. «Minden mi birtokomban van, életem és vérem a királyé és a hazáé, csak azon tudat marad meg számomra, hogy mindig becsületesen s igazságosan cselekedtem». ² A földi lét nem más, mint azok-

¹ Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Zichy Antal-féle kiadás. 1896. 3. lap.

² U. o.

nak a komoly kötelességeknek teljesítése, melyek az egyén előtt állnak. Ám a földi lét ilyen felfogása nem valami autonóm erkölcsi rendszerből következik, hanem abból a tényből, hogy a földi élet csak előkészítő út az igazi boldogság, az örök élet felé, ahol a lélek elnyeri jutalmát a miatt, hogy a földön a nagy eszményeket akarta megvalósítani. Az embernek a földön állandóan a magasba kell tekinteni Istenhez, ahol majd «találkoznak évek multán a szülők s a fiú is, — írja tovább az alig tizenhétéves Széchenyi István — ha az is lefutotta földi pályáját Isten segítségével; akkor majd dicsőíthetik a Mindenhatót».¹ Így tehát már a 17 éves gróf a vallás útjain s az eszmények megvalósításával akar közeledni az ember végső céljához, Istenhez.

További fejlődése során a földi eszmények iránti fogékonysága mellett a vallásos érzelme mintha némileg háttérbe szorulna. Lelke e korban, mint Szekfű Gyula írja, szinte ágostoni küzdelmeket folytat. Néha mohó életösztöne támad fel, s midőn az emberi lét összes értékeit habzsolva akarja magabazárni, a hedonisztikus gyönyöröket is hajszolja. E miatt a komor önvád üldözi s a fiatalság derűjét gyakran a sívár élet miatti pesszimizmus váltja fel. Ám annak az átérzése, hogy ő az emberi közösséggel szoros kapcsolatban áll, visszatéríti az ilyen kisiklásoktól. Érzí azt, hogy a közösséghez tartozik s így kötelességei vannak, ám még nem látja tisztán, hogy a közösségnek mely formájában találja meg élete hivatását.

Életének múltó perceiben Schiller-i reminiszcenciák fedezhetők fel nála s kedélyét az általános testvériesülés óhaja hevíti. Ez lelkesíti a fiatal mágnást, midőn Napoleon ellen harcol, kit a népek boldogságát fenyegető zsarnoknak tart. A közösség fogalma életének e múltó szakában Európa népmillióit jelenti számára. Úgy érzi, hogy minden ember testvére, barátja. «Jót akarok tenni, ahol csak lehet, hogy barátokat szerezzek magamnak, óh nem, tudom, hogy a jótét hálátlan szíveket talál, azonban mégis arra törekszem, hogy jót tegyek, hisz minden ember barátom».²

Jellemző Széchenyi lényére, hogy a közösség tudata nem éri be a szavakkal, hanem azonnal tettekben akar nyilvánulni. Így lesz a testvériesülésért rajongó Széchenyi a napoleoni háborúk vitész harcosa.

¹ U. o.

² Széchenyi István levelei szülőihez. Id. kiadás, 47. l.

1814 egyik éjjelén a haretéren fáradt letargiája egyetlen vágyban összpontosult: meleg, kényelmes ágyban feketni. Ám hirtelen parancs kelti fel s járőrbe küldik. Borzadva néz a sötét éjbe, megsarkantyúzza lovát s vágat végtelen mezőkön, erdőségeken s mocsarakon át. Azonban nemsokára lovastul ingoványos mocsárba sülyed. «Összeszorult szívem s kötelességemre gondoltam, melynek teljesítését hadvezérem biztosan várja s különös borzongás fogott el» — írja visszaemlékezve erre az éjszakára. Szinte kétségbeesik, amidőn «... azon óriás következményekre gondol, melyek ily késedelmekből s mulasztásokból eredhetnek». Bizonytalan kezével veszi elő pisztolyát. Még az öngyilkosság víziója is feltámad lelkében. Reménytelen helyzetben süti el fegyverét, s a csoda megtörténik, a lövés zajától a paripa meghorkan s kiszakítja a lovaszt a súlyos helyzetből. Hirtelen huszárok teremnek mellette, megmenekült. Kötelességtudata, komor képzelete kiragadták a mocsárból.¹

A mindennapi élet szennyéből és mocsarából is ez a kötelesség-érzés emelte ki, fiataalkori nagy tévelygései közben. Mindig érezte, hogy az igazi örömet, lelke nyugalomát csak kötelességei teljesítése által érheti el. Melyik az az emberi kollektivitás, mellyel szemben Széchenyi kötelességeit akarja teljesíteni? Fiataalkori álmodozásaiban az egész világot szeretne volna keblére ölelni, míg a huszas évek kezdetétől fogva a hazában látja meg azt a kollektivitást, melyért küzdenie kell.

Akár az emberiség, akár a haza vagy a nemzet volt törekvéseinek tárgya, munkálkodása, melyet egyedül a kötelességérzet vezérelt, mindig tettekben akart megnyilvánulni. Tetteivel sosem akart kérkedni, adónak fogta fel azokat a kötelességteljesítés oltárán. Valaki megkérdi, hogy miért szolgál a katonaságnál, hisz alig van lehetősége az előmenetelre a kamarilla magyarelles magatartása miatt. «Függetlenségem lelkem belső nyugalmatól függ, — írja ez esettel kapcsolatban — melyet azonban csak akkor tudok elérni, ha pontosan teljesítem mindazon kötelességeimet, melyekkel Istennek, embertársaimnak s hazámnak tartozom... már pedig, aki egészséges és vagyonos, nem tartozik-e az hazájának szolgálni?»² Lelke szomorúsággal telik el, midőn másoknál nem látja ily érzületnek nyomait.

¹ U. o. 116. s köv. l. Péterfy Jenő értékes sorokban fejtegeti e levelet; az ő fordítását használtuk.

² Napló II. 162. l.

1822-ben a lóversenyügy megszervezése körül egyszerre több mágnástársában is csalódik. «Oh, szerencsétlen ország, — kiált fel — hol épp a fontos személyek mulasztják el azon ritka alkalmakat, midőn a hazának fontos szolgálatokat tehetnének... Aki csekély dolgokban — fűzi hozzá — ahol a jutalom csak az öntudatban van nem segít hazáján, az sohasem fog hona iránt igazi mély szerelemre gyulladni!»¹

Naplójában a hazáért munkálkodó ember kettős típusáról emlékezik meg. Elkeseredett szavakkal támadja azokat, kiket tetteikben csak az ambíció ereje fűt. Ideálja az a típus, kit a nemzetért folytatott hősi küzdelemben egyedül a kötelességteljesítés tudata vezet.² Az a néhány feljegyzés, mely arról szól, hogyan gyanúsította önmagát az ambíció vétkével s hogyan ostromozta ezért tulajdon lelkét, élénk képet fest kényes önbírálatáról, saját énjével szembeni szigoráról. Szinte a gyónás előtti lélek legrigorózusabb lelkiismeretvizsgálata tárul elénk egy-két feljegyzésében. Így azt a természetes és ártatlan örömet, melyet akkor érzett, midőn Londonban régi barátai felismerték és ünnepléssel fogadták, már az ambíció vétkes ösztönének tulajdonítja...³

«Az a kevés, melyet végbe vittem, nem más, mint kötelesség, melynek elmulasztása szégyen és gyalázat volna számomra, de teljesítése sem érdemel különös dícséretet».⁴ Midőn e sorokat kevéssel a Hitel megjelenése előtt papírra vetette, tökéletes képet nyújtott igazi valójáról. Érzí, hogy valamely emberi közösséghez tartozik hozzá s azzal szemben kötelességei vannak. E kötelességek teljesítését csak tettekkel lehet elérni. Ilyen kötelességteljesítésből fakadt cselekedetnek szánta Széchenyi a Hitelt.

Mindezekben csupán Széchenyi jellemének sajátosságára voltunk tekintettel. Ebből megmagyarázhatjuk, miért írta meg a Hitelt, de nem nyerünk felvilágosítást arra a kérdésre, hogyan alakult ki a Hitel a maga történeti formájában, hogyan vált e munka egy nagyszabású nemzeti ideális-transzcendens rendszer kifejezőjévé? E kérdések eldöntése céljából először is meg kell emlékezni Széchenyi nemzeti érzéséről.

¹ U. o. 235. l.

² Napló II. 355. l.; hasonló II. 339. és 633. l.

³ Napló II. 283. l.

⁴ Széchenyi Levelezése. Akad. kiadás. I. 112. l.

Amidőn a Hitel szerzőjének mélységes nacionalizmusáról szólunk, szinte érezzük a nagy történetfilozófusnak, Diltheynek intelmét: a történeti analízis eszközeivel csak bizonyos határokig lehet eljutni, azontúl már a lélek működésének oly megnyilatkozásai bukkannak elő, melyek a misztikumok örök birodalmába tartoznak... Hogyan lehetséges eszközöket találni, mellyel e fenséges érzelem első megnyilatkozásait megörögzíthetjük? Vajjon Széchenyi lelkében milyen utakon fejlődött ki «delki életének legszebb virága», a fajszeretet? Mindezek oly kérdések, melyekre az adatok, a Naplók tételeinek még oly szorgalmas elemzése is csak hozzávetőleges feleletet adnak. Nagyon szép gondolatra bukkanunk Grünwald Béla munkájában. Ő a legnagyobb magyar fajszeretetének megnyilatkozásait attól kezdve veszi tekintetbe, mióta Széchenyi Naplójában korholja nemzetét s ostromozza a nemzeti bűnököt. A szeretet együttjár azzal a vággyal, hogy a szeretett lény tökéletes legyen. Innen magyarázható Széchenyi komor, néha korholó kitörése a magyarság hibáiról. Grünwald fenti megállapításában sok igazság van tehát, de még mindig nem nyerünk feleletet arra a kérdésre: hogyan alakult ki a fajszeretet Széchenyiben, hogyan jött létre nacionalizmusa?

Széchenyi egyénisége csodálatos érzéket mutat az élet értékeinek tisztelete iránt s ugyanakkor mohó vágyat arra, hogy amit értéknek ismer meg, azt meg is valósítsa, annak kifejtésén szorgoskodjék. A nacionalizmus érzésének kialakulását előmozdítja a szülői házban kapott nevelés. De a legdöntőbb jelentőségű mozzanat az, hogy olvasmányai révén felismeri, hogy a nacionalizmus az élet nagy ideális értéke. Miután meggyőződött arról, hogy a nemzetiség jelentős érték, lelkében kész az elhatározás arra, hogy ezt megvalósítsa.

Úgy látszik, fejlődése keresztülment a patriotizmus irányán. Az emberi tökéletességre való törekvés boldog érzését úgy akarta elérni, hogy az *országon* akart segíteni. Somogy megyében levő birtokukra akar visszavonulni, — írja 1815-ben — hogy az ország alkotmányát tanulmányozza.¹ Így az ország helyzetén javítani lehet. A legkisebb perfekeióra való törekvés ugyanis elégedettséget ad. Mint Angyal megállapítja, «Magyarország... reformjára már első ifjúsága óta készült...»²

Fiatalkori Naplóit elemezve Angyal Dávid feltárja azokat a

¹ Széchenyi Levelei Szüleikhez. 169. l.

² Századok. 1925. 358. l.

feljegyzéseket, melyek tanusítják, hogy itt az országban is tisztelettel hajolt meg a magyar faji megnyilatkozások előtt. Azt hisszük azonban, hogy olvasmányainak igen nagy szerepe volt nacionalizmusának kialakulásánál.

Élmények s olvasmányok táplálták a nemzetiség megnyilatkozását féltő gonddal figyelő Széchenyi lelkületét; nacionalizmusa szorosan összefügg világnézetével. 1825 körüli nacionalizmusát Angyal abban foglalja össze, hogy az «elaggott magyar nemzetet fel akarta támasztani, hogy az értékes sajátságainak kifejtése által hozzájárulhasson az emberi haladás kincseihez.»¹ Lelkének e határozott törekvéséből magyarázható öröme, mellyel a magyar faji erők megnyilatkozásait szemléli. Láthatta ezekből, hogy a magyarság még magában hordozza a nemzetiség azon értékeit, melyekről olvasmányaiban azt olvasta, hogy azok az emberiség kultúrája szempontjából oly becsesek. Olvasmányai ugyancsak arról győzik meg, hogy a világ kultúráját csak olyan népek vihetik előre, melyek még nem éltek túl magukar. Vajjon a magyarság melyik életfázisban van? — teszi fel magának a kérdést. Mint Angyal Dávid fejtegetéséből láthatjuk, erre csak ingadozó feleletet tud adni.

Azt hisszük, hogy optimizmusának és pesszimizmusának változása arra az említett két körülményre vezethető vissza, hogy a nemzetiségről elgondolkozva, az egyetemes európai kultúra lebegett szeme előtt és ugyanakkor az organikus nemzetszemléletet tette magáévá. Ha a kultúrára gondolt, néha bizony nagyon elmaradottnak találta a magyarságot; máskor viszont sejtelmes magyar faji megnyilatkozások — a maguk originalitásában — értékesek lehettek szemében, hisz ehhez hasonlót külföldön sehol sem láthatott. Az organikus felfogás annyiban járult hozzá kedélyének ingadozásához, hogy különböző feleletet nyert a nemzet életkorát kutató kérdéseire, a szerint, hogy a nemzeti lét egyik vagy másik jelensége alapján állapította meg diagnózisát. A huszas években akár az erköles jelenségeiről, akár az intellektuális emelkedettségről vagy a katonai szellemről gondolkozott el, kiindulópontul mindig azt a kérdést tette fel magának, hogy vajjon fiatal-e Magyarország vagy sem.

Azt hisszük, nagyjelentőségű körülmény Széchenyi életében az, hogy a huszas évek közepétől kezdve angol olvasmányai valami egészséges optimizmust keltettek benne a nemzetek fejlődésének

¹ Századok, 1925. 363. l.

lehetőségét illetőleg. Nem távolodott el az organikus felfogástól, melynek a huszas évek vége felé is ismételten kifejezést ad Naplóiban. Azonban feltétlenül hatással lehettek rá Bentham fejtegetései az irányban, hogy megerősítették benne azt a hitet, hogy a nemzet haladhat. Talán csökkentették az organikus szemléletből gyakran fakadó peszsimizmusát ezek az olvasmányok, melyek nyomán az alkotmányos változtatás gondolatával is tüzetesen foglalkozott. Ugyanakkor feltétlenül hitt abban, hogy a haladás iránya az «értékes nemzeti sajátosságok kifejtésében» áll. Így Bentham műveinek realista irányzata a haladás céljáról alkotott képzetét nem befolyásolhatta károsan, de a haladásba vetett hitét megszilárdította.

Ugyancsak ennek a Bentham-hatásnak köszönhette azt a meggyőződését is, hogy a haladás érdekében politikai eszközöket lehet igénybevenni. A kor alkotmányos küzdelmei is erősen foglalkoztatták kedélyét. Az országgyűlés ülésein résztvevett s ott hajtotta végre korszakos tettét, az Akadémia megalapítását. Reformtevékenysége lassanként már elhagyja a nemzetnevelés régi útjait, melynek három lényeges elemét már a huszas évek elején tisztán látta maga előtt: a nyelv művelésében, a közlekedés javításában, a közszellem kifejtésében. A huszas évek közepének angol olvasmányai szilárd formát adtak ama meggyőződésének, hogy az ország helyzetének megjavítására az *alkotmány reformja* által kell törekedni.

Röviden érinteni kell még a közerkölesiségről táplált gondolatait. Ezek hosszú időn át organikus nemzetfelfogásával kapcsolatosak. Eleinte az erkölesiséget úgy fogta fel, mint fontos diagnosztikai eszközök között annak a megállapítására, nem beteg-e az ország? Ha erköles-telenségről, kötelelességmulasztásról hallott, gyakran fakadt arra a panaszra, hogy Magyarország kiélte magát. A huszas évek közepétől származó feljegyzései arról tesznek tanúságot, hogy a nemzeti fejlődésben nagy szerepet juttat a nép erényének. Ez természetesen nem hozható kapcsolatba a Hitel rendszerével, mely végül is a nemzetiiséget az egyén moralitása szempontjából értékeli. De a Hitel gondolatai azért sok rokonágot tüntetnek fel Széchenyi töprengéseivel. Így belekerült a Hitelbe az a gondolat, hogy az ország szabadsága attól függ, vajjon bővelkedik-e oly férfiakban, kik a polgári erény birtokosai. Jól figyeljük meg, hogy itt az erény még csak a szabadság értékével kapcsolatos. Azért akarja a Franklin-fogalmazású polgári erénnyel ékesíteni az ország lakóit, hogy azok megvalósítsák maguknak a szabadságot, mint az emberi lét egyik értékét. Ámbár ettől

a fogalmazástól eltért, jelentős szerepet játszott gondolatvilágának kialakulásában Benjamin Franklin világnézete. Azokat a megállapításokat, melyeket a nagy angol bölcselelő az egyéni létre vonatkozólag tett, Széchenyi lelke, talán öntudatlanul, *nemzetére* vonatkoztatta. Ő maga saját személyében is átélte a Franklin-féle elvek jelentős jellemformáló hatását. A nemzetet a szabadság elérésére akarta vezetni az erény által, mert arról volt meggyőződve, hogy csak szabad nemzet fejtheti ki értékes tulajdonágait.

A huszas évek vége felé tehát Széchenyi a nacionalizmusról alkotott felfogásában változatlanul megőrzi a régi értékelést, mely a nemzetit a világ kultúrája szempontjából értékeli. Felfogása a nemzetnevelés lényegéről már korábban kialakult. Tudta azt is, hogy a nevelést nem fogja a kormány végrehajtani, hanem annak sikeres végrehajtása a kiválasztott férfiak munkájától függ. Azt is látta, hogy az ország szabadsága s így a nacionalizmus értékének szabad megőrzése a lakosság moralitásával kapcsolatos. Megerősítette e hitében Berzsenyi férfias lírája, mely a maga fönségében hangoztatta, hogy minden ország támasza a tiszta erkölcs. Angol olvasmányai arra készítették, hogy a nemzetiség érdekében vívott harcában politikai eszközöket vegyen igénybe. Ugyanesak ezt tanulta meg az országgyűlés viháiraiban. Ime tehát a reformáló lélek megvolt benne s e reform sok fontos tartalma részben régóta ki volt nála alakulva. Igazat kell adni Angyal megállapításának, hogy „... Magyarország tökéletes reformjára már első ifjúsága óta készült. Nem úgy értjük, hogy kezdettől fogva módszeresen készült a reform vezetésére, hanem úgy, hogy amit első ifjúsága óta tanult, olvasott és tapasztalt, mindannak már korán megfogamzott reformeszméi végrehajtásában jó hasznát vehette.»¹

Arról is meggyőződhetünk, hogy e törekvése mögött kötelességtudata áll. E kötelességtudat — mint már említettük — mindig valami emberi kollektivitással kapcsolatos. Ehhez érez vonzódást, midőn kötelességeit tettekkel akarja végrehajtani. A Hitel megírásakor fennen hangoztatta: «a mi hazánk Magyarország... Isten nem ok nélkül rendelte, hogy Magyarországon jöjjünk a világra, hanem hogy mi minden erőnkkel a világmindenség megszépítésén fáradozzunk... Magyarország a mi bölcsőnk, ezt az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... a civilizációt és az igazi felvilá-

¹ Századok, 1925. évf. id. cikk. 358. l.

gosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarorszáiban mert ez a mi posztunk...¹ Ime a magyarsággal való szoros kapcsolatát érezve a magyar fajiság sejtelmes színeivel akarta a világmindenséget díszíteni, a civilizációt ékesíteni. Ez a lelkület lobog benne a munka megírása közben. A világ civilizációjára gondol s a faji értékeket megbecsülő lélek él Széchenyiben. A világmindenség szépítésén dolgozó harcost vallásos hit hevíti s ezen a kultúrgondolaton át is a Legtökéletesebb felé akar közeledni.

Mindaz, amit e fejezetben kifejtettünk, a Hitel szerzőjének társadalmi tudatával kapcsolatos és azzal, hogy ő a nemzetiséget mint kultúrértéket becsüli nagyra. Azonban a Hitel nagy rendszerében még határozottabban azon akar munkálkodni, hogy az egyes ember erényei által jusson el Istenhez, azáltal, hogy a társadalmi kötelességei teljesítésével nagy eszményeket valósított meg. Hogyan alakult ki Széchenyiben ez a lelkület, azt fogjuk vizsgálni a következőkben. Sejtethetjük, hogy nagy belső küzdelemből fakadt a Hitel, nagy lelki átalakulás van mögötte. Ennek első megnyilatkozása Széchenyi ideális szerelme, a másik újra fellobbanó vallásos lendülete.

II. Széchenyi szerelme és a Hitel.

(Seilern Crescentia grófnő szerepe Széchenyi életében. Elhárítja tőle az «egyedül-lét» rémét s így hozzájárul ahhoz, hogy Széchenyi reformmunkásságát elkezdhesse. Széchenyi szerelme és a romantikus korszellem. Széchenyi lelki vívódásai e szerelemben és a Hitel értékrendszere.)

Ha Széchenyi naplóit olvassuk a huszas évekből, nacionalizmusának lelkes megnyilatkozásai mellett két személyiség érdekes vonásai elevenednek meg előttünk. A következő fejezetből kiderül, hogy ezek közül az egyik Albach Szaniszló. «A jól nőtt, bágyadt szemű, de éppen nem kedvetlen arcú férfit», — Kazinczy Ferenc leírásából magunk elé képzelhetjük. Kazinczy sorai a szerzetesi szószékre lépő Albachot írják le. A Széchenyi életében oly jelentős szerepet

¹ 1829. november 28. kelt levele gr. Hunyady Ferencnéhez sz. gr. Zichy Júliához. Benne a következő jellemző sorok: Gott hat uns gewiss nicht ohne Ursache gerade in Ungarn auf die Welt kommen lassen, sondern, dass wir nach unseren Kräften, wie gering diese auch immer sein mögen, an der Verschönerung und Vervollkommnung des Weltalls beitragen sollen. Széchenyi Levelezése, I. 132. l. (Erre a levélre még visszatérünk a következő fejezetekben.)

játszó másik személyről már egykori képzőművészeti ábrázolással is rendelkezünk. Ez Daffinger Mihály bécsi arcképfestő miniatűr mellképe, mely fehér ruhába öltözött bájos női jelenséget ábrázol. A vékony, ívelt szemöldök, a keskeny ajkak és a finom metszésű, nőies orr megragadó ellentétben állanak a dús szemöldökű Széchenyi István gróf markáns vonásaival. Ez a kép Seilern Crescentia grófnő portréja, ki 1824-ben, midőn Széchenyi megismerte, gróf Zichy Károly kamarai elnök felesége volt.

«Minden jó, amit elkezek és aminek megvalósítására törekszem, a Te műved» — írta Széchenyi őrá gondolva 1826-ban naplójába. E sorokban tömören fejezi ki azt a csodás hatást, melyet Crescentia reá gyakorolt. Ezzel a hatással tüzetesen kell foglalkoznunk, midőn a Hitel kialakulásáról szólnunk.

Ez a hatás a Hitel kialakulásában elsősorban abban nyilvánul, hogy az imádott nő személye elhárította azokat a belső akadályokat, melyek Széchenyi lelkében felmerültek, valahányszor nagy nemzeti reformmunkájával az emberek elé akart lépni. Az emberi természet örök gyöngeségeiből fakadtak ezek az akadályok. A nagy férfiú is félt az élet keserű szenvedésétől: a sívár egyedüllétől, a magárahagyatottság fájdalmától. Ez a félelem indokolt is volt. Tudta, hogy ha gondolatait a maguk egészében nyilvánosságra hozza, egész környezetétől, barátai és ismerősei körétől el fog távolodni. Mindenki félreérti majd őt. Az egyik ember mágnásos szeszéllyel vádolja majd meg, a másik meg azt fogja hinni, hogy haszonlesésből vagy nagyravágásból zavarta meg az ország nyugalmit. «Látom jövőmet. Mindenki, legjobb barátaim el fognak hagyni... A következő országgyűlésen az emberek félre fognak érteni s előre látom, hogy jellemtelenséggel fognak vádolni. Sokan azt fogják gondolni, hogy hivatalt keresek, — a nyomorultak, mert saját hibáinkat fogom az éle keserű lúgjával megtámadni...»¹

Az egyedüllét két alakban is leselkedett rá. Az emberek elhagyják majd, mert eszméi az ő érdekeiket sérti. Ellenségei lesznek majd. De az egyedüllétnek nem ez a formája fáj Széchenyinek legjobban, hanem az elhagyatottságnak az a szenvedése, mely a reformtevékenység természetétől megkövetelt harcmódor miatt vár rá. Nagy reform-

¹ Mindezek 1829. március havában Crescentiához intézett leveléből valók. Ezt az oly fontos dokumentumot Grünwald, mint a Naplóval való egybevetés után megállapítottuk, helyes fordításban közli Az Új Magyarország, 160. s köv. l. Az ő fordítását idézzük itt s a következő helyeken.

munkája valósággal alakoskodásra kényszeríti, nem szállhat mindig a nyílt támadás eszközeivel sikra. 1829-ben írja: «... gyakran megfoghatatlanul fogok cselekedni». Úgy érzi, még legjobb barátai bizalmát is el fogja veszteni. Nagy harca sikerének érdekében még azt a gyanút is magára kell vennie, hogy az udvar kegyeit hajhássza. «Lehetséges-e, hogy az emberek rajtam eligazodjanak?» Érzi, hogy e miatt lesz majd számára az egyedüllet elviselhetetlen. Nem áll mellette egy olyan ember sem, kit beavathat belseje titkaiba. Senkihez sem lehet nyílt s így senkitől sem várhat vigasztalást a küzdelemben. Amint az évek tűnnek, amint új és új feladatok újabb és újabb alakoskodásra kényszerítik, egyre vigasztalanabb lesz ez a magányosság.

Széchenyi gyakran hangsúlyozza, hogy ilyen aggodalmak miatt nem volt kellő lelkiereje reformtevékenysége megkezdéséhez. Oszlani kezdett azonban e félelme, midőn Crescentiát megismerte. «Mikor Önt még nem is ismertem, s azt kérdeztem magamtól, hogy megmentsem-e Magyarországot a rothadástól, nem lett volna bátorságom ily nagy munkába fogni, mert sejtem, mily borzasztó lehet egy búban megtört aggra nézve, ha senkisé is érti meg. Mikor Önt közelebbről megismertem, egy hang ezt mondta bennem: Ez a nemes lény híven ki fog tartani melletted s ha mindenki elhagy, ő nem fogja tenni.» E sorokat írja Crescentiához 1829-ben. Hogy nemcsak szerelemtől fűtött kedélye pillanatnyi felforrbanásában vetette papírra e szavakat, azt abból látjuk, hogy tizenöt év elteltével is így nyilatkozott Crescentia szerepéről nagy műve kialakulásában. «...soha el nem határozom magamat, ha egy nemes lény nem ígéri, mikép ő fogna hű kebellemel mellettem állni, midőn minden részektől félretéve végkép egészen magamra volnék hagyva».¹ Valóban, Széchenyi választottja teljesítette a hozzá fűzött reményeket. «Ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbserű eszméimet: szolgálni a hont, mikor alig volt egy hő kedély is, mely megértett s méltatott volna. — Ő volt az, kinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem.»

«Nem Széchenyi képzelete ékesítette fel... a szeretett nőt azokkal a tulajdonságokkal, melyeket benne találni óhajtott. E nő valóban megérdemelte Széchenyi mély ragaszkodását.» Így szól Grünwald s dicsérete valóban találó. Crescentia alakja a maga tökéletességében áll az olvasó előtt az általa bőségesen felhozott dokumentumok

¹ Kelet Népe.

fényében. Csodálatosképpen azonban Grünwald nem emlékezik meg előadásában arról, hogy Crescentia azáltal tette lehetővé Széchenyi reformmunkájának megindítását, hogy megmentette őt az egyedül-lét veszélyeitől.

Grünwald nem látja meg helyesen Crescentia szerepét, de a leg-súlyosabb félreértéseket akkor követi el, midőn e szerelem megnyilatkozásait Széchenyi lelkében nyomon követi. Tulajdonkép a beteges kedélyhullámvászeszeszélyes váltakozása az, ami Grünwald oldalakra terjedő fejtegetéséből az olvasó elé tárul. Annál csodálatosabb, hogy nem látta helyesen e szerelem jellemformáló hatását, mivel rendelkezésére állottak Széchenyi írásos dokumentumai, melyeket között is munkájában.

E szerelemhez a patológia eszközeivel nem lehet közeledni, sőt az átlagember szerelmi életéből vett hasonlatokkal sem. Ha azonban Széchenyi egyéniségét s a kor komor, romantikus hangulatát, mely a szerelem átértékelésében is megnyilatkozott, — figyelembe vesszük, annál váratlanabb eredményekre jutunk. Világossá válik akkor előttünk, hogy Crescentia iránt érzett vonzalma nemcsak abban játszott szerepet, hogy elhárulván az egyedüllét réme, nagy reformmunkájához hozzákezdett, hanem abban is, hogy a Hitel fenséges értékrendszere lelkében kialakult.

A Hitel belső harc hevében forrt s izzott ki Széchenyi lelkében transzcendens remekművé. E belső harcban, melyben új fényt s dicsőséget nyert az élet vallásos értéke s az erény jelentősége, nagy szerepet játszik a szerelem.

Viszota Gyula helyesen látta meg azt a jelenséget, hogy Széchenyi belső küzdelmeiben milyen döntőek voltak szerelmi fellángolásai. Már az 1825-ig terjedő Naplók publikálása alkalmával figyelmeztet a belső harcokra, melyeket Crescentia Széchenyi lelkében előidézett.

Hogy ezeket megérthessük, ki kell indulnunk Széchenyi jellemének egyik alapvető vonásából. Ezt Angyal Dávid úgy fejezte ki, hogy Széchenyi belsejében a lelkiismeret túlzott érzékenysége honol.

Oh nemes és tiszta lelkiismeret,
Téged a kicsiny hiba mily kegyetlen éget.

Ezeket a dantei sorokat alkalmazta Angyal Széchenyire s nem helytelenül.¹ Régebbi szerelmének mardosó önvádja tényleg azt

¹ Századok 1925. évf. 353. l.

igazolja, hogy Széchenyi lelkiismerete valóban túlzottan érzékeny volt. Ez jellemének sajátja. Mi azonban azt hisszük, hogy e feltűnő vonás megértésénél nagy mértékben figyelembe kell vennünk a romantika hatását is. Romantikus színezetű olvasmányai hatásának ismerete nélkül nem is szólhatnánk Széchenyi szerelmeiről. De e helyt úgysem lehet feladatunk a nagy férfiú szerelmeinek elemzése, itt csak Crescentia iránti érzelméről szólhatunk, s arról is csak oly vonatkozásban, amennyiben a Hitel gondolatrendszere kialakítására hatett.

Crescentia gróf Zichy Károly kamaraelnöknek volt hitvese abban az időben, mikor Széchenyi lángoló szerelemre lobbant iránta. Széchenyt tőle tehát a hitvesi hűség törvénye választotta el. A romantika korában az élet nagy törvényei új szint nyerne. «Szent a törvény s szent az esküvés» — írja egy magyar romantikus dráma szerzője.¹ A romantika felfogása szerint a legnagyobb boldogság a lélek belső nyugalma, melyet a törvény tisztelete s a nagy eszmények megvalósítása biztosít. A romantika a férfi és nő viszonyát is ebből a nagy törvénytisztelet transzcendens szempontjából tekintette. A nőt mint az idealizmus nagy eszményeinek hordozóját, magas piedesztálra emelte.

Mindezekből az következik, hogy a férfinek a nő iránti felelősségét a romantika különösen hangsúlyozta. Mint a gyilkost áldozatának árnya, úgy üldözi azt a lelkifurdalás, ki valamely nő életét feldőlt. Mert az ily férfi nagy értékek hordozóját, a hűség megszemélyesítőjét tette boldogtalanná a nőben. «Az élet legnagyobb kérdése a fájdalom és a legzseniálisabb metafizika sem igazolhatja azt a férfit, ki tönkretett egy szívet, mely szerette őt.» Így ír a kor egyik népszerű regényének, Adolphe-nak híres szerzője, Benjamin Constant.²

«Ne akarjon megzavarni egy szívet, melynek nagy szüksége van a nyugalomra» — így írt egy ízben Crescentia Széchenyinek.³ Ismervé a kor hangulatát s még hozzávéve Széchenyi komor felelősségtudatát, aggódva figyeljük e szerelem fejleményeit. Vajjon szétrombolja-e Széchenyi Crescentia nyugalma s ezzel a nagy törvényeket s utána egyike lesz a romantikus kor bolyongó vándorainak, kik többé nem találják helyüket a világban?

¹ Gombos Imre: Az esküvés. 1816.

² Constant de Rebecque, Henri Benjamin «Adolphe» c. regénye 1816-ban jelent meg először. E mondat a regény befejező sorai között foglal helyet, mint az egész regény tanulsága. Zolnai Béla fordítása.

³ L. Grünwald id. műve, 158. l.

Széchenyi lelkében e szerelmének kezdetén fausti küzdelem ment végbe. E harc a fiatal Széchenyi mohó élnivágását általában jellemzi. Faust tragikus vonása, hogy az élet ideális értékei mellett határtalanul áhítozza a hedonisztikus örömeket is. Sprangernek e megállapítása jut eszünkbe, midőn Széchenyi ifjúkori naplóit lapozgatjuk. Crescentiát megelőző szerelme időszakában a gúny, elkeseredés és gyűlölet minden mérgét kiönti Clam grófra, ki elhódítá tőle Selinát. Milyen más megnyilatkozásai vannak már Crescentia iránti szerelmének! Ragyogó stílusa minden szavával dicsőíti azt a Törvényt, mely elválasztotta az imádott nőtől. Lángoló sorokban áldozik az Erénynek, melynek testet öltött alakját látta Crescentiában. Már nem a korlátokat látta, melyek a nőtől elválasztották, hanem épp a korlátokon keresztül a törvényt, az eszményeket tanulja meg tisztelni, melyeket a nő hordozott.

Ez a körülmény lelkének irányát még jobban az ideális felé tereli. «Nekünk erényeseknek kell lennünk és maradnunk. Csak ez a tudat teheti életünket elviselhetővé» — így ír Crescentiához. Az az erény, melyet e nőben látott, a hűség és a házassági törvény, felmagasztosul előtte, s ennek láttára a törvény és minden eszmény új tartalmat nyer lelkében. Ez már nem a fausti lélek töprengése, hanem az idealizmus megtisztult, biztos kifejezése. Már nem hajszol az idealisztikus értékek mellett hedonisztikusát is, mert átélte már, hogy a kettő nem fér meg egy lélekben. E nagy tanulságot Crescentia tündöklő alakjából merítette. A fausti küzdelem nála nem végződött tehát bukással. Crescentia nem gyenge Margit, hanem nagy értékek hordozója. Azonban nemcsak eszmények elvont képviselője volt Széchenyi szerelme, hanem az a lény, ki a nagy férfiút az egyedüllét szenvedéseitől mentette meg. Alakjaik mögött sem Mephisto állt, ki Faustot és Margitot kárhozatba taszította, hanem a vallás tisztalelkű hirdetője, Albach Szaniszló.

III. Széchenyi vallásossága s a Hitel vallás-erkölcsi rendszere.

(Széchenyi 1829 november havában írt egyik levele, mely világnézetének prognózis kifejezője, ugyancsak a Hitel értékrendszerét tartalmazza. A Hitel-vázlatok tanulságai. Széchenyi vallásosságának szerepe a Hitel rendszerének kialakulásában. Albach Szaniszló, ferencrendi szerzetes döntő hatása: ő szilárdítja meg Széchenyiben a keresztény perfekcionizmus hitét. Albach valószínűleg hatott Széchenyi politikai felfogására is.)

Előző fejtegetéseinkben már említést tettünk a Hitel szerzőjének egyik, 1829. november havában kelt leveléről.¹ Megtaláltuk e levélben a nagy, ideális szellem megnyilatkozásának határozott fogalmazását: az isteni világterv megszépítése óhajának és a nemzeti törekvéseknek egybekapcsolását. Ha ezt a gyönyörű levelet figyelmesen elolvassuk, a Hitel rendszerének más, nagy vezérlő gondolatait is megtaláljuk benne. Magunk előtt láthatjuk a Hitelnek a kötelességekről szóló magasröptű fejtegetéseit, a maguk tiszta világosságában és tömörségében.

«Lehetséges, hogy gondolataim rendetlenül fognak következni egymás után s talán érthetetlenek is lesznek»² — írja Széchenyi aggódva levelében. Ez az aggodalom alaptalan volt. Talán sohasem adott kifejezést Széchenyi rendszeréről világosabb formában, mint épp e levélben. Ez vonatkozik a benne foglalt «kötelességi rendszerre» is.

Első tétel: minél magasabban született valaki, annál nagyobbak a kötelességei hazájával, embertársaival szemben. «Aki oly szerencsés körülmények között jött a világra, mint mi, annak nagy kötelességei vannak». E szavakban foglalja össze a Legnagyobb Magyar rendszere második tételét. A harmadik tétel Széchenyi emberideáljáról tájékoztat. Sejthetjük, hogy az az ember lesz ideálja, ki kötelességeit teljesíti. Nem a rang, a vagyon határozza meg az emberi nagyságot, hanem az a legnagyobb ember, ki a legnemesebb, aki kötelességeit teljesíti³ E kötelességteljesítés módjai közül a levél elsősorban

¹ Gr. Hunyady Ferencnéhez sz. gr. Zichy Júliához intézett levele. Cenk, 1829. november 28. Kiadva: Széchenyi Levelezése, I. 130—135. l. Következőkben a lapszámot idézzük csak.

² U. o. 130. l.

³ U. o. 130—131. l.

azokat emeli ki, melyek az isteni világterv kibontakozásának megvalósításával kapcsolatosak, melyek lényege, hogy a magyarság fel-
 diesszítésével lehet a világmindenség megszüpítéséhez gyarló emberi
 erőnkhez mérten hozzájárulni s így Isten iránti kötelességünket rész-
 ben teljesíteni.¹ A levélben azonban később olyan fejtegetések is fel-
 találhatók, melyekben Széchenyi a nemzetiségnek nem az immanens
 világ szépítésével, hanem az egyének perfekciójával való összefüggé-
 sére mutat rá. Nemes értelemben vett felvilágosodásnak nevezi azt,
 ha az emberek elé tárjuk a nagy feladatokat, melyeket teljesítve, az
 ember bizonyos erkölcsi magaslatra emelkedik. Minden ember szá-
 mára léteznek oly kötelességek, melyeket teljesítve az illető nagy
 eszményeket valósíthat meg. A legszegényebb paraszttól kezdve a
 leggazdagabb hercegig, minden ember lehet hatalmas eszmények
 hordozója és megvalósítója. A levél szerint a paraszt a munka örö-
 meivel élheti át a szorgalom fenséges érzését s földesurához való
 ragaszkodásban a hűséget; azonban nem szabad azt hinni, hogy sorsa
 nyomorult lesz a parasztnak, az alacsony sorban élőknek egy olyan
 világban, hol nagy eszmények vezérlik az embereket. Távolról sem!
 — hisz ha ezek az elvek, ha ezek az emberi eszmények uralomra jut-
 nak és érvényesülnek, akkor a gazdag, az előkelő földesúr is érezni
 fogja hatalmas kötelességeit az embertársai iránt. Arra inti Széchenyi
 a mágnásokat, hogy példaadó módon éljenek és a legalacsonyabb
 sorsban élő ember, a legszegényebb paraszt igazságát, jogait is tisztel-
 jék.² Ime a Hitelben magasztalt Hűség és Igazság eszményei
 tárulnak szemeink elé egy olyan levélben, mely kimondottan Széchenyi
 világnézetének összefoglalását tartalmazza. Ha a levél következő
 sorait olvassuk, még világosabbá válik, hogy Széchenyiben a Hitel
 rendszere eleven élő valóság volt, világnézetének alapja, melyet min-
 dig hangoztatott s a Hitelbe nem véletlen rögtönzés eredményeként
 került. Hogyan is folytatódik a levél? Az említett emberi eszmé-
 nyek feltárása után annak a kifejtésére tér át, hogyan is lehet azo-
 kat megvalósítani. «Sokat nem lehet ezekről beszélnem ez alkalommal,
 ápolnunk kell a nemzetiségünket, mert azon alapul minden javítás,
 minden előmenetel, ezt a nemzeti érzést meg kell nemesítenünk,

¹ L. előző fejtegetések, főleg 190. l.

² «Wir haben die edlere Aufklärung des Menschen vor, durch welche der Bauer, wie der Fürst einsehen lernt — der erste, dass er arbeiten, fleissig und ge-
 nügsam und gehorsam sein muss — der zweite, dass er als Beispielgeber leben und
 die Rechte des ärmsten Bauers ehren muss.» 134. l.

ismereteinket ki kell terjesztenünk . . . » Ime az értelem szűk forrásából fakadó, a nemzetiséggé kibővülő folyam, mely megnemesedett nemzetiséggé áradva, az örök eszmények hatalmas óceánjába viszi az utast; az Embert, ki Istennek legnagyobb szerű teremtménye, hisz eszményeket hordoz önmagában s azokat megvalósíthatja.

A Hitel kialakulásának szentelt jelen fejezeteink bevezető sorai-
ban kötelességünkkel tettük azt, hogy olyan Széchenyi-dokumentu-
mokra mutassunk rá, melyek ellentmondást nem tűrően igazolják,
hogy amit a Hitelben az értékek rendszeréről megállapítottunk, nem
saját elképzelésünk eredménye, hanem maga Széchenyi is ugyanúgy
vélekedett. E levél arról tanuskodik, hogy megállapításaink — a
Hitelen kívül — más adatokkal is támogathatók. Láttuk, hogy
Széchenyi világnézete alapjává teszi azt a tételt, hogy az ember társa-
dalmi kötelességeit teljesítve megvalósíthatja a nagy eszményeket.
Úgy találtuk ezzel kapcsolatban, hogy a *Hitel* e kötelességteljesítés
jutalmát a belső csendben, a lélek nagy nyugalmaiban találja, mely
a legigazibb boldogság. Hasonlóan nyilatkozik a *levélben* is. Azt
írja Zichy Júliának: « . . . A szerencse az Istenek adománya. A meg-
elégedés elérése azonban hatalmunkban van. Bármilyen történék is a
jövőben veled, hidd el nekem, a tapasztaltnak, hogy kedélyed nyugal-
mát az fogja előmozdítani, ha a földi létben — hol nem tudhatjuk:
honnan és hová — hazád javára törekszel . . . »¹ Tehát a kötelességek
teljesítésének jutalma a belső csend. Hogy e két fogalom Széchenyi
felfogásában oly szoros kapcsolatban áll egymással, nem csupán
ebből a levélből világlik ki. Rendelkezünk olyan dokumentumokkal,
melyek világosan mutatják, hogy Széchenyi világnézetében mennyire
összekapcsolódott a kötelességteljesítés és a földi boldogság fogalma
s hogy mennyire törekedett ennek a véleménynek kifejezést is adni.
Erről meggyőződhetünk s így a Hitel értékrendszerére, világnézetére
vonatkozó megállapításaink helyességét azt hisszük véglegesen ig-
azolhatjuk, ha figyelembe vesszük a Hitel egy korai vázlatát. Viszota
Gyula tárta fel a tudományos kutatás számára Széchenyi 1828-as
évekből származó vázlatait,² melyek a Hitel eszméit már nagyjá-
ból tartalmazzák. Tudni kell, hogy — mint Viszota igazolta — Szé-
chenyi már 1828-ban, nem sokkal a Lovakról c. műve megjelenése
után, egy új könyvet szándékozott írni, melyből később a «Hitel»

¹ U. o. 133. l.

² Budapesti Szemle, 1916. évfolyam.

alakult ki. Jellemző módon, e munkának címe — Széchenyi elgondolásában — legtöbbször *«Emberekről»*, vagy *«Belső Csend alapjai»* volt. Ez is a mellett tesz bizonyosságot, hogy Széchenyi kimagasló etikai törekvése az volt, hogy embertársaink ezt a belső csendet biztosítsa. Ha azonban elolvassuk az egyik variánst, melynek alapján «fogalmat alkothatunk magunknak, milyennek tervezte Széchenyi *Emberekről* vagy a *Belső Csend alapjai* című művét»¹ — még egy jelentős adalék támogatja eddigi fejtegetéseinket. Ez nem más, mint ennek a belső csendet biztosítani akaró munka variánsának első szakasza, mely a következőképpen hangzik: «A hol kötelesség vagyon, ott jusnak is kell lenni, — hol pedig jus, szabadság és privilégiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni. Ezek elválogathatatlanok. A különbség csak az, hogy az első esetben — mind azok a melyeknek a polgári Életek csak a kötelességeik által szembe tűnők a természeti jussaikat mindég által hágattatni látják — a másodikban pedig mind azok a kik szabadok — a kötelességeikről elfelejteni szoktak. No már ha ez axioma — kérдем én, hogy egy magyar Mágánának a ki 100.000 hold földel bír, vannak e kötelességei, és milyenek azok?»² Ime tehát az eredeti fogalmazás abból az alapvető gondolatból indult ki, mely a Hitel értékrendszerében később is kifejezésre jut s kihüvelyezhető, de már nem tölt be olyan előkelő helyet a Hitel kompozíciójában, mint a régebbi vázlatban. Ne kutasuk egyelőre mi az oka a Hitel ezen sajátosságának; még visszatérünk annak a megállapítására, hogyan lett a *«Belső Csend alapjai»*-ból *«Hitel»*. Egyelőre érzük be azzal, hogy kétségtávol sikerült bebizonyítani azt, hogy a Hitel szerzője az emberi lét magas céljairól, az élet értelméről és az emberi eszményekről ugyanúgy nyilatkozik más helyen is, mint ahogy a Hitel értékrendszeréből kifejthető.

Vajjon honnét vette az emberről alkotott képzetének tartalmait, minő meggondolások vezették annak felismerésére, hogy az emberi létben, ha nem akarunk az állati vegetáció sívár sorsára jutni, feltétlenül eszmények megvalósítására kell törekednünk, vajjon mi készítette annak hangoztatására, hogy a társadalmi eszmények megvalósításával, az erény segítségével emelkedhetünk nagy magaslatokba? Megfelel erre a Lovakról című, 1828-ban megjelent munka: «A keresztény vallással azt a hitet is átvettük, hogy a halandó virtusai

¹ Id. cikk 325. l.

² Id. cikk 326. l.

V és esze által mindig magasabbra emelheti magát az Istenség felé.»¹ A keresztény hitről szól; feltétlenül vallásos lendülete tette ezeket a gondolatokat benne tudatossá.

Már Péterfy Jenő hangsúlyozza a szülői ház hatását Széchenyi István vallásosságánál. Azonban, ha tüzetesen megvizsgáljuk ezt a kérdést, úgy találjuk, hogy Széchenyi Ferenc és István, az atya és a fiú vallásossága teljesen eltér egymástól. Az apa és a fiú, mint a vallásos ember két különböző típusa áll szemben egymással. Széchenyi Ferenc gróf katolicizmusa mögött — amint az élete végén feltűnik — ott rejtőzik a világban való csalódás minden borzalma. Ismeretes, hogy Széchenyi Ferenc fiatal korában a felvilágosodásnak volt lelkes híve. Csalódott ifjúkora eszméiben s főleg ezen eszmék képviselőiben. A francia forradalom után lelkében nagy változás megy végbe. A valláshoz menekül. Midőn borzadva gondol vissza elmúlt ifjúsága tévedéseire, midőn visszaemlékszik arra, hogy milyen közel volt a kárhozathoz: a földi lét mint rettentő kísértések színhelye támad fel képzeletében. Hányszor átgondolhatta a Kempis-i szavak mögött rejlő mély igazságot: valahányszor emberek között voltam, mint kisebb ember távoztam közülük. Széchenyi Ferenc vallásossága sohasem tudott megtelni szociális tartalommal. Lelke elvesztette bizalmát az emberekben. A leglelkesebb törekvéssel fáradozott azon, hogy egyháza felszentelt lelkipásztorai visszavezessék az embert a régi vallásos hitre. Pénzadományai, melyekkel a legkülönbözőbb mozgalmakat támogatta, vallásos összezejöveleteken való részvétele, szoros barátsága a nagy Hofbauerrel, általa az osztrák katolikus romantikával való eleven kapcsolata, azt bizonyítják, hogy az embereket meg akarta változtatni és ezt hierarchikus eszközök igénybevételével akarta elérni. A világot — úgy amint van, — a kísértések veszélyes terrénjának tartotta.

Fiához intézett intelmeiben² arra buzdítja, hogy a katolikus vallás vezetését fogadja el a lélek gondozásában. A földi élet ideáljául pedig a világtól való elvonulás, a harcoktól való tartózkodást ajánlja neki: «Való, hogy a *szerény visszahúzódás*, az illetudás olyan tulajdonok, melyek mai napig ritkán állapítják meg a szerenességét valakinek, de biztosan s állandóan megóvják azt... Fukarkodjál te

¹ Lovakrúl. 1828.

² Közli Zichy Antal: Gróf Széchenyi Ferenc intelmei fiához Istvánhoz. Budapesti Szemle, 1888. 54. s. köv. l.

is inkább Istentől nyert talentumaiddal, hogy azokat *méltatlan és esztelen emberek* vagy gonoszok idő előtt ki pellengérezve be ne szenvedhessék, nehogy Isten majd visszavegye és másoknak adja oda, a kik majd takarékosabban tudnak velök bánni...»¹

A világtól való szerény visszahúzódás életformája nem elégitette ki Széchenyi aktivitásra törekvő lelkét. Egyéniségét nem tudta kikapcsolni az emberi közösségből. Nem elégedett meg azzal, hogy lelke az áhítat és ima szárnyain Isten felé tart, nem elégedett meg azzal, hogy csak az ő lelke találja meg Istenben a végtelen boldogságot. Minden ember Isten képére van teremtvé, minden embernek Isten felé kell tartani. Vajjon akad-e valaki, aki meggyőzi, hogy ezt a törekvést szintén lehet vallásos áhítattal telíteni, vajjon akad-e valaki, aki összeegyezteti benne az életaktivitás és a vallás ígét?

Vallásos érzelme megtalálta a formákat és a belső tartalmakat, midőn a huszas évek vége felé Albach Szaniszló ferencrendi szerzetes hatása alá került.² «Az ember nem született magányosságra. Ezt mondja neki a Természet szent szózatja... Csak emberek között lesz az ember emberé, csak ott lesz az ember azzá, a' mivé lehet s a' mivé lennie kell...»³ Ezeket az ígéket harsogta a kortársak fülébe Albach, a XIX. század elején feltűnő nagy transzcendens irány leg-tökéletesebb kifejezője Magyarországon. Ennek az Albachnak szentbeszédeit hallgatta, ennek az Albachnak szerzetesi celláját kereste fel a szerelem nehéz lelki küzdelmei között gróf Széchenyi István a huszas évek végén. Impulzusokra hajló lelke annál könnyebben hatása alá került, mivel az Albach-féle ígék már régóta ott éltek lelke mélyén.

Midőn e hatásról megemlékezünk, nem lapokra terjedő átvételeket értünk ez alatt, mint például a Bentham-hatás esetében. Széchenyi Albachtól az emberi élet legfőbb értékeinek kifejezését, az élet erkölcsi oldalának helyes meglátását vette át. Ám ezek kifejtése a Hitelben — mint láttuk — rövid mondatokkal történik, nem lapokra terjedő fejtegetésekkel. Ilyen töredékes kifejezések átvételét kimutatni

¹ Budapesti Szemle, 1888. 55. l.

² Albach József, szerzetesi nevén Szaniszló, Assisi sz. Ferenc-rendi szerzetes, hitszónok; szül. 1795; 1825—1838-ig tartózkodott Pesten. Szentbeszédei: «Erinnerungen an Gott, Tugend und Ewigkeit, in Predigten... Pest, 1831.» Szép egykorú magyar fordítása «Emlékezetek az Istenről, virtusról, örökkévalóságról. A. D. G. által. Kolozsvár, 1835.» Ebből idézünk, Albach jelzéssel.

³ Albach, 122—123. l.

meglehetősen nehéz feladat. Azonban az Albach-hatás tisztázásáról mégsem szabad lemondanunk, mert ha világossá válik előttünk az összefüggés Albach igéi és Széchenyi rendszerének jellemző megnyilvánulásai között, akkor tisztázhatjuk, hogy milyen volt Széchenyi kapcsolata a keresztény perfekcionizmussal.

Az az Albachtól fennen hirdetett gondolat, hogy az ember csak emberek között lesz az, amivé lennie kell, — mint már láttuk — nagy szerepet játszik Széchenyi szociális, univerzális rendszerében. Mindkét felfogás lényege, hogy a lét nagy értékeit, a nagy eszményeket a társadalomban, az emberek között kell megvalósítanunk. Ilyen nagy általánosításokkal azonban nem érhetjük be. Pozitív nyomon kell megragadni az Albach-hatást. Keresve sem lehet alkalmasabb kiindulópontot találni, mint magát az emberről alkotott felfogást. Albach is arról szól, hogy emberek között leszünk Emberré, Széchenyi is azt akarja, hogy közeledjünk az emberi tökéletesség felé. Mi azonban az ember igazi lényege, amit meg kell valósítani? A Hitel felfogását már ismerjük. Tudjuk, hogy szerinte sem magasabb lelkek, sem állatok nem vagyunk, élünk azért úgy, mint emberek, csak hogy ne legyen létünk állati plántalétel, csak hogy halhatatlan lelkünk ne szenvedjen csorbát. Honnan eredhet az a felfogás, mely az állati módon élő embert a tökéletes emberrel szembeállítja? Vegyük igénybe ennek eldöntésére a filológiai kutatás eszközeit. 1829. január 11-én Széchenyi így ír Naplójában: ¹ «Szaniszlausztól rendkívüli prédikációt hallgattam.» Következő soraiból kiderül, hogy ez a szentbeszéd az emberek azon típusát ostromozta, kik úgy élnek, mint az eb, mint a ló, s nem kutatják, mi az emberi lét lényege, mi az ember eredete és iránya «fragen nicht was, woher, wohin...» Hogy ez a prédikáció milyen erős nyomot hagyott lelkében, az is mutatja, hogy 1829. november havában írt levelében a földi létről szólva, az Albach-i kifejezések kerülnek tolla elé: «man nicht weiss, woher und wohin...» ² Ilyen kijelentések formálták meg az Emberről alkotott képzetét. Midőn azután a Hitelt megírta, nemcsak ezeknek a kitételeknek értelmét, hanem gyakran formáját is bevitte a könyvbe. Ime hogy alakul ki a Hitel egy mondata: «Ki állati része jólétében gondolja feltalálni belső esendét, nem ismeri nemes lelkek szép örömit s boldogsága nem lehet sokkal nagyobb, mint az állaté mely nem

¹ Napló, akadémiai kézirat, 1829. jan. 11.

² Idézett levél, 133. l.

tudja, honnan, mi, hová...»¹ Ime a filológia eszközeivel kimutatott Albach-hatás! Azonban már a Bentham-hatás megállapításánál előrebocsátottuk, hogy Széchenyihez a filológia eszközeivel csak közelíteni lehet, de végleges ítéletet csak a kutatás kiszélesítésével szabad megformulázni. Ez lebeg szemünk előtt, midőn nem érjük be olyan véletlen adattal, mint egy Naplóbejegyzés, hanem felvetjük a kérdést, nem kell-e tovább kutatnunk, miután már egy ízben sikerült közvetlen hatást kimutatnunk? A felelet igenlő, hisz Albach beszédeit tekintetbe véve Széchenyi sok homályosnak feltűnő gondolatára — úgy hiszük — világosság derül.

Maga a Széchenyi-féle «Belső Csend» rejtélyes fogalma is kifejtést nyer, ha a forrására rámutatunk. Ez nem más, mint a jó lelkiismeret boldogsága, mely az összes emberi boldogságok legnagyobbika. A belső csendről Széchenyi azt mondja, hogy azt minden halandó megnyerheti, ha egyébiránt nem is lenne boldogság osztályrésze. «Csak egy szerencse van az életben, — hirdeté Albach — melyre minden ember eljuthat, ragyogjon az bár királyi trónusban, vagy heverjen bár egy szegény kunyhó' homályában elfelejtetve. Ez a szerencse egy jó lelkiismeretnek vigasztalásiban áll...»²

Hogyan érhetjük el ezt a belső csendet? A Hitel világosan kifejezi, valamint — mint láttuk — a vázlatok tartalma is kifejezésre juttatja. Ezek szerint tehát: embertársaink iránti tevékenységgel, a kötelességek teljesítésével, a nagy eszmények megvalósításával. Azonban a Hitel értékrendszere alapján tovább kérdezhetjük: honnét fakadnak ezek az erkölcsös cselekedetek? A felelet az lesz, hogy a nemzeti vagy polgári erényből, a társadalmi kötelességek teljesítése által (és természetfeletti «tanutlan» erényből, az Isten törvényeinek való engedelmeségben.) Azonban — s itt igen fontos tényezőre akadunk — miért törekedhetünk erre a nagy boldogságra, a belső csend áldásaira? A Hitel azt feleli, azért, mert «azon okoskodás, boldog ki nem ismeri a jót... már elavult... nem negativa, hanem positiva szerencsére van alkotva az ember... Se magasabb lelkek, se állatok nem vagyunk, hanem emberek...»³

Albach ezt a gondolatot kifejezésre juttatja, de természetesen érvényesíti a *szigorúan* keresztény etikai felfogást. Elsősorban arra

¹ Hitel 316. l.

² Albach, 38. l.

³ Hitel 316. l.

figyelmeztet, hogy erkölcsösen azért kell cselekedni, mert az Istennek parancsolata. Azonban «...második alávetett indító alapul tekintetbe vehetjük ama boldogságot is, mely a' túl életen virul számunkra. Ugyanis nem vagyunk mi csupa lelki, hanem testi lények-is, azért elrendeltetésünk az *erkölesség* s általa a' *boldogság*...»¹ Igaz, hogy itt szinte Széchenyihez hasonló fogalmazásban az ég boldogsága szerepel. Azonban Albach hitt abban, hogy az erkölcsös cselekedetek végrehajtása fenséges belső érzetet ad, mégpedig azt, hogy az Istenhez hasonlóan viseltük magunkat. Aki így cselekszik, «az eget még itt a földön keblébe dönti». Tehát a földi életben is elérhetjük a legmagasabb érzést: azt, hogy az Istenhez méltón viseltük magunkat. Ha mármost azt vizsgáljuk, hogyan lehetséges az erényes cselekedetek végrehajtása, Széchenyinél részben Albachéhoz hasonló rendszert találunk, mindenesetre megegyezik a két nézet hitbéli tartalma. A virtus Albach prédikációjában a szabad akaratnak a törvénnyel való megegyezése. Ezeket a törvényeket teljesíteniünk kötelességünk. Vannak azonban kötelességeink Isten, önmagunk és embertársaink iránt. Ezen embertársaink iránti kötelesség nagy eszményekben testesül meg. Ilyen a jótevőség, *Igazság*. Tehát az erény készség a kötelesség megvalósítására. Ha mármost az iránt érdeklődünk, hogy Albach mivel indokolja azt, hogy miért kell törekednünk az erényre, hogy segítségével megvalósíthassuk a nagy, Istenhez méltó eszményeket, — azt találjuk, hogy az Istenhez hasonló Ember *hite* szerepel mint végső mozzanat: «Az *Isten* mi bennünk, e' légyen az adomány, melyet az Istennek viszünk... a' rény² tiszta fénye ékesítse lelkünk' szék-rényét napról-napra mind inkább Isten méltó templomává...»³ Ez már a keresztény perfeccionizmus, melynek a Hitel rendszere kifejezést ad, nagy, magasba ívelő, az Erényben csúcsosodó rendszerében s a Lovakról írt munkában kifejezett nagy hitében: a halandó virtusai által emelheti magát az Istenhez. Ime ezt mondja Albach is, hogy az erényre kell törekedni azért, hogy «a világok Teremtője által kitűzött magas célhoz lépcsőként közelíthessünk».⁴

A Hitelben kifejtett, más variánsokban és levelekben kifejezésre juttatott transzcendens-ideális világnézet, keresztény perfek-

¹ Albach, 41. l.

² Értsd: az erény.

³ Albach, 293. l.

⁴ Albach, 32. l.

cionizmus így függ össze a keresztény erkölcstannal, a nagy katolikus szerzetes, Albach prédikációin keresztül. De nemcsak e világnézet csúcsa, hanem annak alsóbb megnyilatkozásai is összefüggnek az Albach által kifejezésre juttatott vallás-erkölesi iránnyal.

A tizenkilencedik század elején, a forradalmi gondolat bukása után, az élet igazságtalanságainak kiküszöbölését, a nagy ellentétek megoldását konzervatív eszközökkel akarták elérni. Ebben a törekvésben nagy szerepet játszott a vallás is, melynek társadalomösszefogó jelentősége vitán kívül állott a kor felfogásában. Ehhez az irányhoz csatlakozott Albach Szaniszló is, ki több ízben tartott szentbeszédet Krisztus igaz egyházának a társadalomra gyakorolt üdvös hatásáról. Minél nagyobb valamely emberi társaság, — úgymond — annál nagyobb mértékben szükséges, hogy legyen egy olyan eszköz, mely az emberek jólétét és boldogságát biztosítja. «S mellyik lenne inkább ezen eszköz, mint a Jézus szent vallása...»¹ A vallás a polgári társadalomra számtalan áldással bír, mert: «A' legnemesebb, leghasznosabb, legjótékonyabb kötelességeket szabja minden embernek eleibe, s ez a' nagy szó: *Örökkévalóság, — vég nélküli jutalom, végnélküli büntetés*, ezen kötelességeknek *megszentelése* és azok' teljesítésére való fegyver... határt von a' felső hatalmasságoknak, mi szerint a' reájok bizott hatalommal vissza ne-éljenek, és az alattvalókat hivsége és engedelmességre szorítja...»² A vallás tehát összetartja az emberi társadalmakat, hisz a nagyoknak, a hatalmassoknak azt hirdeti: «Mindnyájoknak, nagynak, kicsinynek... ugyanazon egy Isten az Atyjuk... és annál fogva itt a földön az embernek az ember legyen legbeesesebb».³ Így alakítja ki a vallás a hűség és igazságosság eszméjét, így lesz tehát a vallás az országnak legerősebb egybekötő eszköze, legbizonyosabb támasza a törvényeknek és ezáltal minden polgári jólétnek. De ennek előfeltétele, hogy a helyes tetteket mindig felülről, a magasabb osztályok kezdjék el, «mert a' mint a' tapasztalás tanít az utánzat vágy mindig *felfelé* néz, a' méltóság és fényben mindig nagyságot-is szokott feltenni 's ha ebben megcsalatozik... annál bizonyosabb romlást okoz magának... mivel az *felülről* a' *jónak* és követésre *méltónak* lakhelyéről jött 's annál fogva *jónak* és megtartásra méltónak tartatik... Sokkal

¹ Albach, 124. l.

² Albach, 125. l.

³ Albach, 126. l.

kevesebb panaszok volnának a méltalan feleségek, erkölestelen fiak, semmirekellő szolgák és kötelesség-felejtette alattvalókról, hogy ha a házak és társasági *előljárók*... ezt mindenkor szíven hordoznák...»¹

A felső osztályok fokozott felelősségérzete, a társadalmi élet eszményeinek a hűséggel és igazságossággal való azonosítása, a felülről háramló példaadó életmód követelése annyira a Hitel gondolatai, hogy tüzetesebb egybevetés nem is szükséges annak a megállapítására, hogy a gondolatok *hasonlóak*. Jelenleg nem tudnók filológiailag igazolni, hogy kimutathatólag megtörtént hatásról van szó. Annyi azonban tény, hogy a huszas évek elején Széchenyit a liberalizmus eszméi vezetik igen sok gondolatában, míg viszont a Hitelben már egészen eltérő kijelentéseket nyilvánít, eszméit más tartalmakkal festi alá. Minden okunk megvan annak a *feltételezésére*, hogy itt Albach játszotta az átforgató szerepét.

Ismételjük, ez csak feltevés. De hogy a Hitel transzcendens rendszerének megszilárdításában, a lélek mélyén élő gondolatok tudatossá tételében Albachnak nagy szerepe volt s hogy a keresztény perfekcionizmus ígéiben ő szilárdította meg a Legnagyobb Magyart, az, azt hisszük, bizonyosság.

IV. A Hitel megírása s a Hitel megjelenése.

(A Hitel megírásának külső körülményei. Széchenyi anyagi helyzete s egy pénzügyi esete. Viszota megállapításai Széchenyi barátainak szerepéről; csupán a stilizálásban fogadott el tanácsokat. A Hitel könyvészete. Az egykorú kiadások jellemzése. Jelen kiadásunk szempontjai.)

Már a Hitel belső rendszerének megértése céljából nagybecsű és értékes adatokat nyertünk azokban a korábbi vázlatokban, melyeket Viszota Gyula «Széchenyi Hitel című művének keletkezése» c. nagyjértékű dolgozatában publikált. Midőn a következőkben a Hitel szoros értelemben vett kialakulásáról szólunk, szinte teljesen Viszota megállapításaira építünk.²

¹ Albach, 149. és 150. l.

² Három alapvető dolgozatban tisztázta Viszota a Hitel megírásának körülményeit. Ezek a következők: Budapesti Szemle, 1916. 321. s. köv. l. Széchenyi Hitel című művének keletkezése (bemutattott a M. Tud. Akadémia 1916. febr.

Az előzőkben már volt szó a «Belső Csend alapjai» című vázlatról, mely a Hitel eszméit javarészt magában foglalja. Nyilvánvaló, hogy itt a Hitel első vázlatával állunk szemben. De nem a Belső Csend alapjai volt az első cím. Széchenyi eleinte Emberekről vagy Boldogság alapjai címeket akart könyvének adni. Mind a két név rövid, csattanós formában akarta kifejezni azt a fogalmat, melyet Széchenyi az emberi élet legfőbb céljáról alkotott. Ez a legfőbb cél a boldogság volt. Széchenyi tehát az embereket a boldogságra akarta vezérelni. De ezzel az általánossággal nem elégedhetett meg. Azt is meg kellett mondania, mi az a boldogság. Ha pontos meghatározást nem is tudott róla adni, azt tisztán látta, hogy ennek a megfoghatatlan, bonyolult lelkiállapotnak legjellemzőbb vonása valami nagy nyugalom, belső csönd. Azt is tapasztalta, hogy ez a nyugalom akkor szállja meg, amikor kötelességét teljesítette. Azt akarta tehát részletesen kifejteni, hogy az élet célja a boldogság, hogy a boldogságot úgy érjük el, ha kötelességeinket teljesítjük és hogy kötelességeink társadalmi helyzetünk fontosságával egyenes arányban nőnek. Az eredeti koncepcióban már a gondolat elhelyezése is megmutatja, hogy mekkora fontosságot tulajdonított neki Széchenyi. A jegyzetek élére állítja, mint valami zenei motívumot, mely majd áthangzik az egész művön. A Hitelben is megmaradt vezérlő motívumnak, megadta a mű hangulati és főleg világnézeti egységét, de kompozícióban háttérbe szorult. A gondolat benne élt Széchenyi lelkének legmélyén. Természetesnek találta e gondolatot. Ezért egypár sor elég volt kifejezésére és az igénytelen külső forma miatt az olvasó nem vette észre jelentőségét. A Hitel első vázlatában azonban ez a gondolat még vezető helyen állott.

Már e vázlatot korábbi feljegyzések előzik meg, melyek 1827-ből és 1828-ból származtak. Ezek gondolatait felhasználta a Hitelben. Már a vázlatok egyikében ott szerepel tervbe vett könyvének új címe: Boldogság Alapjai.

1828. március 19-én, alig egy hónappal a Lovakrúl című műve megjelenése után, már azt írja egyik levelében: «Dolgaim minden nap szaporodnak. Éjjenként mindazonáltal egy új munkán dolgoz-

ulásén.); a másik a Magyar Nyelv 1916. évf. 3. és 4. számában közölt cikke: Széchenyi első négy művének nyelvéről; a harmadik a Budapesti Szemle 1909. évf. 385. számában közölt cikke Széchenyi Hitel című művének második kiadása címen.

gatok, melynek Titulussa már kész s ime ez Emberekrül vagy Bol-
dogság Alapjai.» Új könyvét tehát 1828 legelején kezdte el.

A munka címének megválasztásában még ingadozott. Az év
végén azonban egy olyan pénzügyi esete támadt, mely egyrészt min-
den valószínűség szerint fokozottabb mértékben figyelmessé tette a
magánhitelügyi állapotokra, másrészt megadta az impulzust arra,
hogy a mű végleges címe *Hitel* legyen.

Az 1828. év a mezőgazdasági krízis éveinek egyike, melyet
főleg a gyapjúárak esése jellemez. Széchenyi vagyoni helyzete nem a
legkedvezőbb. 1828-ban a cenki uradalomból 36.022, a pölöskeiből
28.556 s néhány fillér, a szentgyörgyvári uradalomból 10.106, végül
a csokonyai uradalomból 69.270 forint a jövedelme váltó forintokban.
Ha ehhez még hozzáadjuk az 1827. év december havából visszamaradt
20.928 forintot, láthatjuk, hogy jövedelme birtokaiból 143.954 forint
volt ebben az évben. Ha tekintetbe vesszük a família kasszájából
kapott kamatokat, az értékesített bécsi ház árát, az eladott angol
lovakból stb., stb. befolyt összeget, látjuk, hogy összbevétele 204.919
forint. Ha ebből levonunk új gazdasági épületek kifizetésére 12.500
forintot s a ménesmester kifizetésére 11.800 forintot és körülbelül
ugyanannyit a házi udvarmester fizetésére, megkapjuk a birtok tiszta
jövedelmét. Ebből azonban le kell vonnunk a cenki kastély építé-
sére 11.000 forintot, saját adósságainak kamatjaira 21.000 forintot
s a família adósságainak kamatjaira 18.281 forintot. Ezek csak na-
gyobb tételeit teszik ki azoknak a kiadásoknak, melyeket a grófi
főpénztárból kifizettek. Egykorú adatok alapján azt is meg lehet álla-
pítani, mennyi pénzt kapott Széchenyi kézhez ebben az évben. Úgy
látjuk, hogy 2500 forint váltóban volt az az összeg, mely Széchenyinek
Pesten havonta rendelkezésére állott.¹

Széchenyinek azonban sok kiadása akadt 1828-ban. Jóság-
igazgatója pedig — amint Viszota megemlíti — folyton panaszkodik
e bevételek apadása miatt. Foglalkozik is azzal a gondolattal, hogy
Csokonyát eladja, de ez nem sikerült neki.

Az év vége felé egy birtok megvételére 5000 forintra volt sürgős
szüksége. E birtokot jószágigazgatójának akarta megvásárolni, hogy
számára a nemességet megszerezhesse. Egyik tartozásának kifizeté-

¹ Mindezekről a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában, Gróf Széchenyi-
család Levéltára, 6069. fasc.-ban lévő vagyonjelentés. A végleges adatokat
közölte Bártfai Szabó, Széchenyi István életrajzában, 496—97. l.

sére 4200 forintot kellett rögtön felvennie. Ezért október végén, úgy látszik, egyszerre kéri el a birtokról a kéthónapi 2500 forintot. Az összeget október 31-én küldik el neki.¹ De ez a pénz sem elegendő és — valószínűleg november elején — a bécsi Arnstein és Eskeles bankháztól, mellyel összeköttetésben állott, 10.000 forintot kért kölcsön. A bankház megtagadja a hitel folyósítását, — levelük kelt november 10-én — azzal az udvarias kifogással, hogy nem áll pénzrendelkezésükre...

A grófra nagyon mély hatást tesz ez a levél. Ő Magyarország egyik leggazdagabb földesura, ez a bankház őt régóta ismeri és mégis annyira sem bízik benne, hogy ezt a kis kölcsönt sem akarja odaadni. De el kell ismernie, hogy a bankároknak van okuk a bizalmatlanságra. Azok a lehetetlen viszonyok, amelyeket eddig csak másokkal kapcsolatban, tehát távolról látott, most a maguk valóságában lépnek elébe. November 20-i levelében a legkíméletlenebbül, az önvád minden erejével írja le a bankháznak a szerencsétlen magyar jogállapotokat. Igaza van a külföldnek, hogy nem akarnak magyarral üzletet kötni. Hiszen ő, a dúsgazdag mágnás, nem tud egy forint biztosítékot sem adni a bankháznak. Honfitársai becsületét pedig már régen tönkretették a szédelgők. De ő nem szédelgő; ő eddig is pontosan fizetett és most is becsületesen megfizeti adósságát. De akárhogy is van, írják meg neki őszintén a visszautasítás igazi okát.

Viszota nemcsak következteti, hogy ez az eset a mű sorsára döntő jelentőségű volt. Az általa felhozott adatok is azt bizonyítják, hogy ez után adta meg Széchenyi e munka címét s hogy ez az eset képezte az anyagot a hitelügyi rész megírásához. «Mily pompás anyag ez a könyvhöz», írja jószágigazgatójának az Arnstein-féle esettel² kapcsolatban. 1828. december 14-én írja le először az új címet, melyet műve viselni fog: «A Hitelről».

Egyik 1828. december végén kelt leveléből az derül ki, hogy akkor már készen voltak az Ajánlás, Előszó, Bévezetés, Néhány a tárgyat megelőző gondolatok s a Miért szegényebb a magyar birtokos, mint birtokához képest lenni kellene című fejezetek. Ugyanakkor jelzi, hogy Döbrentei már segít a stilizálás munkájában.

1829 januárjában azt írja: A «Hitelről való munkának szinte

¹ Idézett jövedelem kimutatás.

² Az idézett jelentés alapján megállapítható, hogy a kölcsönt megkapta s még abban az évben visszafizette.

fele kész.» Február 21-én: «A Hitelről való munka megyen elő, de egyéb foglalatosságaim miatt lassan.» A munka lázas izgalmában néha pesszimista színben látja az egészet. 1829 februárjában ezt írja: «Ma dolgoztam a Hitelen, milyen gyöngye és konfúzus lesz az egész könyv.»

Az 1829. év elején már a cenzúra véleményét is megismerte. Drescher Antal készített cenzúrai véleményt a Hitelről. A cenzor úgy találta, hogy a Hitel nagy feltűnést fog kelteni, lehet, hogy a nagy szerzőt meg fogják érte kövezni, de a mű az ország hasznára lesz. «Lehet, hogy kenyereembe kerül, de aláírom», mondotta a cenzor.

Később már Széchenyi Naplójába iktathatta a bíráló hivatalos véleményét a Hitelről. A bírálat szellemét találóan fejezik ki a következő sorok: «Gróf Széchenyi az országban legjobb hírben áll, népszerű elvei, hazafisága végett, vagyonbeli viszonyai rendezettek, úgyszintén erkölcsi magaviselete ismeretes és közbecsülésben áll. Már most, ha egy ilyen ember, a helyett, hogy minden régit jónak találjon s egyoldalúlag feldicsérjen, inkább tisztán és nyíltan kimutatja a nemesség nevetséges oldalait, önös nyakasságát s a mellett napról-napra szemmel látható elszegényedését, az kezdetben bizonynyal feltűnést fog okozni s aztán lassanként jobb benyomást tenni, míg végre oly elmékedésekre alkalmat szolgáltatni, hogy miként lehetne a rendi kiváltságokat jobb törvényekkel, élénk kereskedéssel és általános műveltséggel összeegyeztetni; annak folytán egyletek és társulatok fognak keletkezni, mellyek jó és hasznos dolgokat egyesült erővel létesítenek, az örökös kridák, sequestrumok, a tétlenség és szegénység szégyenletessé lesznek, s ebből eredni fog az általános kölcsönös bizalom, vagyis a Hitel.»¹

Mint Széchenyi Naplójának több helye bizonyítja, művén 1829-ben szorgalmasan dolgozott. Július végén el is készült vele, de később egy részt, a Bérekesztést, művébe betoldott. Széchenyi a művet eleinte az Ajánlásnál kívül hét szakaszra tervezte: 1. Néhány a tárgyat megelőző észrevételek; 2. Mért szegényebb a magyar birtokos, mint néki birtokához képest lenni kellene. 3. Mért nem bírja magát a Magyar olly jól, mint körülményei megengednék. 4. Mért nem

¹ A cenzori jelentés eredetije a hivatalos akták között nem volt feltalálható; ám Drescher jelentését Széchenyi megőrkítette Naplójában. Onnét közöljük a fentieket, a Zichy-féle fordításból. E jelentés teljes szövege a Viszota által publikált Naplók IV. kötetében jelenik meg.

viheti mezeit a jó gazda legmagasabb virágzásra. 5. Magyarország-nak kereskedése nincs. 6. Mit kell tenni. 7. Bérekesztés. — Azonban 1828. december 25-ike előtt az Ajánlás és a Néhány tárgyat megelőző észrevétel közé két új szakaszt iktatott belé: az Előszót és a Bevezetést.

1829. július elején, mikor Széchenyi németországi útjára indult, e kilenc szakaszból állott a munka. Hazaérkezése után, október 14-én ismét dolgozik művén. December elsején pesszimista hangulatban azt írja, hogy «könyve a porban hever, nem képes elhatározni magát arra, hogy kiadja, vagy legalább egyhamar kiadja». Azt hiszi, hogy öt-hat hónapon belül nem fogja tudni könyvét redigálni. Mégis Naplója szerint alig hat nap mulva, december hetedikén műve már a nyomdába került. Hazaérkezése után még egy szakaszt dolgozott ki, a Bérekesztést, s ez utolsó előttinek került, míg az utolsót, a régi Bérekesztést, Végszónak nevezte el. Ezen az új Bérekesztésen utólag javított.

Ezért csak 1830. január tizenegyedikén írhatta Naplójába ezt: «Hitel beendiget!» A pótlást, a Bérekesztést a cenzúra január tizenegyedikén revideálta át, mialatt Széchenyi már szorgalmasan dolgozott a korrektúráján.

A mű nyomása 1830. január 27-én készült el, 31-én már húsz példányt kapott kézhez.

Ezekben állapította meg a Hitel megírásának történetét Viszota Gyula. Széchenyi Naplóinak nemsokára megjelenő kötetei nyilván sok érdekes részlettel fogják gazdagítani a Hitel megírásának külső történetét.¹

A következőkben az olvasó a Hitel eredeti első kiadása alapján fog okulást és élvezetet meríteni Széchenyi halhatatlan művéből. Mint a Hitel könyvészetéből látni fogjuk, a Hitel első és második kiadása látszólag teljesen megegyezik. A fáradhatatlan szorgalmú Viszota már 1909-ben megállapította, hogy milyen nyomdai sajátosságokkal rendelkezik az első s milyenekkel a második kiadás.

Az első kiadásnak alapja az a kézirat volt, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-Múzeuma őriz. E munka — az

¹ Meg kell e helyen még említenünk, hogy ugyancsak Viszota Gyula állapította meg idézett cikkében, hogy a Hitel lángoló stílusú ajánlása gróf Zichy Károlynénak szólt. Általában már e cikkében megemlékezik arról, hogy Széchenyi szerelme nagy szerepet játszott a mű kialakulásánál.

utolsó fejezet kivételével — nem kezeírása Széchenyinek, hanem Ludóvichnak, akkori írnokának, kinek a művet tollba mondta.

E kézirat beese kizárólag nyelvészeti jellegű. Ugyanis e kéziratot Széchenyi több magyar írnak adta oda, átolvasásra. Ezek az írók megjegyzéseiket nagyrészt a kéziraatra írták.

Főleg Döbrentei Gábor segített a Hitel stilizálásában. Új szavakat ajánlott Széchenyi kifejezései helyett. De nemcsak szavakat javított ki, hanem kifejezéseket is. Ezek közül Széchenyi néhányat el is fogadott. Tárgyi megjegyzéseit azonban nagyrészt törölte.

Ezeket a nyelvészeti szempontból oly fontos megjegyzéseket Viszota Gyula tette a tudományos nyelvészeti kutatás számára hozzáférhetővé. Megállapítása szerint Helmecey és Kisfaludy Károly írása is ott található a kéziraaton. Taschner, miközben a korrektúrára javított, szintén tett nyelvi észrevételeket. Viszota biztosra veszi, hogy Bugát is ajánlott egyes új szavakat a Hitelben.

Viszota megállapításainak lényege a következő: *«A műben csak a szavakon, egyes kifejezéseken, csiszolgattak, a velőn, a lényegen semmi változás sem történt, azt elejétől végéig maga Széchenyi írta. Bizonyára maga érezte, hogy az ő magyar nyelve kissé ódon, sok benne a idegen szó; ezért adta oda az ismerős magyar íróknak. A változásokat megbeszélte velük s így ösztönzőjük lett a munkában. Előmozdította az újítást és a színezésre való törekvést a nyelvben azzal, hogy ösztönzött, irányított, elfogadott és tanult. Széchenyi magyar nyelvi tudása ugyanis a Hitel című művének írása közben nagymértékben tökéletesbedett. Nagyot haladt az egyes szakaszok írása közben, mert a megbeszélések termékeny talajra találtak nála.»*¹

Igy a hatások következtében magyarázható meg az, hogy a Hitel nyelve régi is, meg új is. Az új nyelv különösen Helmecey tanácsára került bele.

A Hitel-kézirat filológiai eredményeit tehát már Viszota Gyula értékesítette. Kiadásunkban erre nem lehattunk tekintettel. Felhasználtuk azonban a kéziratot, valahányszor a legkisebb tárgyi eltérés van a Hitel első kiadása és kézírata között. Ezeket szöveg alatti jegyzetekben értékesítettük. Mielőtt azonban mindezekről szólnánk s Hitel-kiadásunk szempontjairól megemlékeznénk, tájékoztassuk az olvasót a Hitel eddigi kiadásairól.²

¹ Viszota id. cikke. Magyar Nyelv, 107. l.

² A Hitel kiadásait összeállította Bártfai Szabó László: A Széchenyi-család története. III. kötet, 536—37. l.

A Hitel könyvészete.

I. Egykorú kiadások.

1. kiadás. Hitel. Irta gróf Széchenyi István. Pesten, Petrózai Trattner I. M. és Károlyi István könyvnyomtató intézetében. 1830. 8-r. (I—I+X)X—XX+21—270+(1) l.
2. kiadás. Ugyanígy.
3. kiadás. A címlapon jelezve: harmadik kiadás; a Tudnivalók az Ajánlás elé helyezve, megbővítve a nyomtatók 1830. június 10. jelentésével, mely egy oldal.
4. kiadás. Ugyanaz, jelentés hiányzik, jelezve: negyedik kiadás.

II. Későbbi teljes kiadás.

9. kiadás. Hitel. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi Szily Kálmán. I. k. I. rész. Budapest, 1904. 8-r. I—XXIII. (Gyulai Pál: Gróf Széchenyi István mint író.) I—LXVII. (Kautz Gyula: Gróf Széchenyi István Hitel című munkájának méltatása.) 1—244. l.

III. Kivonatos kiadások.

5. kiadás. (Török János: Gróf Széchenyi István politikai iskolája, Pest 1863. I. k. 1—100. l. [kivonatos]).
6. kiadás. Hitel. Szemelvények dr. Gyulai Ágost bevezetése és jegyzeteivel. Budapest, 1901. Magyar Könyvtár 238—239. Kis 8-r. 1—126. l.
5. kiadás. Hitel. Gróf Széchenyi István válogatott munkái. Bevezetéssel ellátta Beöthy Zsolt. I. k. Budapest, 1903. Remekírók Képes Könyvtára. Szerkeszti Radó Antal. 8-r. I—XVI+1—163. l.
8. kiadás. Hitel. Gróf Széchenyi István munkáiból. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Berzeviczy Albert. I. k. Budapest, 1903. 8-r. 1—188. l.

IV. Fordítások.

1. kiadás. Ueber den Credit. Vom Grafen Stephan Szechenyi. Aus dem Ungarischen. Leipzig, 1830. 8-r. 280 l. Vojdisek József pesti ügyvéd fordítása. (Széchenyi a Világhoz fűzött jelentésében rossznak mondja, már előzőleg felszólította a kiadót a kiadás megjavítására, így jelenik meg a munka, 2. kiadása, amely már feltünteteti a fordítót: Aus dem Ungarischen übersetzt von Joseph Vojdisek. Nebst einem Anhang enthaltend stb. Leipzig, 1830. 8-r. I—XVIII+1—344. l.)

Kreditwesen. Vom Grafen Stephan Széchenyi. Nach der dritten Original Auflage aus dem Ungarischen übersetzt von Michael von Paziati stb. Pest. 1830. (Levelei (I. k. 233. l.) szerint ez a jó, szöveg.

Nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy főleg az egykorú, 1830-ban napvilágot látott Hitel-kiadások ¹ érdemelnek különösebb figyelmet.

Főleg az első és második kiadás viszonyának tisztázása fontos. Tudvalevőleg olyan Hitel-példány, mely «második kiadás», vagy ehhez hasonló jelzést tüntetne fel, nem létezik. Tudjuk, hogy a Hitel első kiadása 1830 január havának legvégén jelent meg, — ismeretes az is, hogy a júniusban sajtó alól kikerült példányok harmadik kiadásúaknak vannak feltüntetve. Viszota Gyula állapította meg, ² hogy február és június hava között egy olyan kiadás látott napvilágot, melynek példányai nem tartalmazzák a «második kiadás» jelzetét.

Viszota szerint: »a Hitel első kiadása nagyon rövid idő — talán két hónap — alatt fogytán volt s Széchenyi gondoskodott, hogy a kiadó a művet teljesen az első kiadás mintájára (ugyanoly tördeléssel, lapszámozással, mintegy hasonmásban) nyomassa ki.» ³

Nemcsak a kiadás körülményeire vonatkozólag tesz Viszota megállapításokat, hanem feltárja azokat a nyomdai eltéréseket is, melyek alapján a második kiadást (melyet cikke megjelenéséig az elsővel összezavartak) az elsőtől meg lehet különböztetni. ⁴ Ha például egy olyan Hitel-példányról, mely sem a harmadik sem a negyedik kiadás jelzetét nem tartalmazza, meg akarjuk állapítani, hogy első vagy második kiadású-e, nem kell egyebet tenni, mint a Viszota által nagyrészen közölt nyomdai eltérések egyikének utánanézni. Nézzük meg például a 29. lapszámot, ha az hibásan 92-nek van szedve, akkor második, ha helyesen (29), akkor első kiadás van kezeink között. Ha a 36. lap 14. sorában «*Kalchbrennert*» szó olvasható, akkor a példány első, ha «*Kalkbrennert*» szó, akkor második kiadású. A 95. lap alulról számított 15. sorában «*egyéb*» olvasható az első kiadásban, míg a másodikban «*egyébb*». A 169. lap 7. sorában az *erkölcs* szó utáni vessző első kiadásra utal, mert a vessző hiányzik a második kiadásból. A 264. lap 4. sorában a «*közönségre*» szó az első kiadásban kis kezdőbetűvel van szedve, a másodikban a szedő a szót így szedte ki: «*Közönségre*».

Az első kiadású Hitel tehát nyomdai sajátságok által különbözik a második kiadásútól. Ezen első kiadás, mint már említettük, 1830.

¹ A német fordítások egyikével a Világhoz fűzött jelentésben foglalkozik. Lásd ezekre vonatkozólag még Függelék 652. l.

² Viszota Gyula: Széchenyi Hitel című művének második kiadása. Budapesti Szemle, 1909. évf. 137. kötet, 147. s k. lapokon.

³ U. o. 147. l.

⁴ Ezen eltérések felsorolva idézett cikk 148—149 l.

január hó utolsó napján látott napvilágot. Mint egykorú hirdetéséből kiderül, háromféle papíron nyomtatták. «Színes borítékba kötve, Velencei Velin papiroson» 5 forintért; velin papiroson 3 forintért s közönséges «nyomtató papiroson» 1 frt. 20 krajcárért volt megvehető (ezüst pénzben).¹ Ez a kiadás nyolcadrét formájú, külső címlapján kívül 9 számozatlan, majd X—XX-ig római számozású, azután folytatólag 270 lapig (22—270) arabs számokkal jelölt lapot tartalmaz, amihez még egy levél járul, melynek első lapján a tartalomjegyzék van. Az egyes fejezeteimen belül az alfejezeteket más betűtípus jelöli, de úgy az élő pagina, mint a tartalomjegyzék csak a fő fejezeteimet tartalmazza.

Ezzel kapcsolatban említést tehetünk arról a körülményről, hogy az első kiadás s hasonlóan a többi kiadás is pár esetben a szöveg helyén gyakran pontozást vagy vízszintes vonáskákat tartalmaz. Egy-két esetben — úgy látszik — cenzurai okokra vezethető vissza, hogy Széchenyi kihagyott a nyomdába kerülő példányból olyan szavakat, melyek talán egyesek, főleg egyes városok érzékenységét sérthették volna. Azonban a legtöbbször tisztán technikai okokra vezethető vissza, hogy pontozások vannak. Ugyanis Széchenyinek diktálás közben nem jutott eszébe a megfelelő kifejezés, ilyenkor a tollnok pontokat helyezett el a kéziratban. Később azután vagy helyettesítették e tartalmakat, vagy (sok esetben) nem, s így a munkába bekerültek a pontozások.

A második kiadás talán következetesebben és határozottabban felel meg a hosszú ortográfia követelményeinek. Másrészt azonban sokkal több benne a sajtóhiba, mint akár az első, akár a többi kiadásban.

A harmadik kiadás a borítékon s a címlapon a «harmadik kiadás» jelzést tartalmazza. Azonkívül a következő eltérést tünteti fel: a második lapon az angol idézet található, a harmadik lapon a kiadók jelentése, mely szól a következőképpen: «*Jelentés a' Hítel harmadik kiadásához. Olly kedvesen fogadta a' magyar közönség ezen jeles Munkát, hogy öt hónap alatt első és második kiadásából két ezer példánynál több, hirtelen elkölt; ezennel a' harmadik Kiadást is nyújtjuk azon jelentéssel egyszer'smind, hogy a' Szerző Gróf Széchenyi István Úrnál a' HITEL MÁSODIK RÉSZÉ készülöben van, 's sajtó alá fog jöni. Pesten, Jun. 10. 1830. Trattner és Károlyi.*» E harmadik kiadást fel-

¹ E hirdetés megjelent a Hazai és Külf. Tudósítások f. 1930. évi 31. sz.

tétlenül a második alapján szedték ki. Ez abból állapítható meg, hogy részben a második kiadás sajtóhibái is benne maradtak,¹ másrészt pedig a második kiadás szinte összes eltéréseit is tartalmazza e kiadás.

A *negyedik kiadás* az utolsó az egykorúak közül. Szintén 1830-ban került ki a sajtó alól. Nincs kizárva, hogy a szedőknek a második és harmadik kiadás példányai állottak rendelkezésükre. Általában az eltérés úgy a negyedik és harmadik, mint a többi kiadások között legtöbbször a szedők különböző ortográfiai érzékére s dialektusukra vezethető vissza; szigorú következetességről csak annyiban lehet beszélni, hogy a kiadásokban fokozottabban érvényesül a hosszú ortográfia.

A kiadások között kisebb eltérések tehát az ortográfiára, a tulajdonnevek írására, az írásjelek alkalmazására vezethetők vissza. Annyi kétséggkívül megállapítható a leglelkiesmeretesebb átvizsgálás után, hogy semmi tárgyi eltérés nincs a kiadások között, a *második, harmadik és negyedik kiadás semminemű variáns értékkel nem rendelkezik*. Maga a lapszámozás is, alig egy-két eltéréstől eltekintve, nem mutat fel különbséget.² Ezeket figyelembe véve, feltétlenül az első kiadás lekölzése mellett kellett döntenie. Mivel nem merült fel a legkisebb érv sem a többi kiadás kizárólag nyomdatechnikai szempontból vagy helyesírási érdekes eltéréseinek közlése mellett, ettől annál is inkább eltekintettünk, mivel a lapszámozás eltérése sem okoz zavart.

Hátra van azonban, hogy beszámoljunk arról, hogyan viszonylik kiadásunk az akadémiai kézírathoz?³ A felelet röviden a következő: Az akadémiai kéziratot nyelvészeti szempontból Viszota Gyula a

¹ Ezek közül egy-kettőre utalhatunk csak. Így a második kiadásban a 144. lapon «Nyarunk meleg» szavak után *is* van, holott *és*-nek vagy *s*-nek kellene lennie. A hiba bentmaradt a harmadik kiadásban. A 124. lap elején a második kiadásban *mind eddig* van szedve, *mint eddig* helyett; a sajtóhiba a 3-ik és 4-ik kiadásban is megmaradt. A második kiadás 147. lapjának utolsó szavai között *hőtelen* van *hűtelen* helyett s így van ez a 3-ik és 4-ik kiadásban is. A 237. lap végén bosszantó sajtóhiba *mi* szó a *ki* helyett a második kiadásban, de így van a 3-ik- és 4-ikben is. Mindezek az első kiadásban hibátlanul vannak szedve.

² Csupán a római számozású első 23 lapig van gyakoribb eltérés a IV. kiadás lapszámozása s egy-két esetben a III. kiadás lapszámozása körül. Az eltérés egy-két szó. A 21—121. lapig nincs eltérés, azután csak a 124., 125., 168., 171., 178. lapokon. Megjegyzendő, hogy a 29. lap a második kiadásban, mint említettük, tévesen 92-nek van jelölve, s a 268. lapot a III. kiadás 368 számmal jelöli.

³ A Hitel akadémiai kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi Múzeumában 846. helyszám alatt.

tudományos nyelvészeti kutatás szempontjából értékesítette; mi csupán tárgyi szempontból használtuk fel, valahányszor a kéziratban valami olyan tartalmi többletre bukkantunk, mely a Hitel gondolatait bővebb formában tartalmazza, Széchenyi gondolatának forrására utal, szóval tárgyilag értékes. Ha csupán stíluseltérés van, nem igen vettük figyelembe a kéziratot, a nyelvészeti szempontból jelentős javításokat, átalakításokat meg teljesen figyelmen kívül hagytuk. Erre kényszerítve voltunk az anyag természetéből kifolyólag, hisz ellenkező esetben filológiai jegyzeteink tömege több lett volna, mint a szöveg; oly sok, nyomdailag nehezen reprodukálható eltérést, javítást, stilizálást tartalmaz a kézirat.

Meglehetősen nehézségekbe ütközött az akadémiai kézirat idézése. E kézirat ugyanis összefüggő számozást nem tartalmaz, csupán az egyes részekben belül van eredeti lapszámozás. E részek a Hitel egyes fejezeteit foglalják magukban. Hogy az idézést megkönnyítsük, e részeket folytatólágyosan, képzeletbeli római számokkal láttuk el. Hitel kéziratra utalásunkban tehát az olvasó talál egy *K* betűt, ez a Hitel-akadémiai *Kéziratára* utal; azután egy római számot, ez a kézirat összefüggő részeit jelöli, végül egy arabs szám az összefüggő részen belüli lapszámozást tünteti fel. Ezek után csak azt kell előadni, hogy mely részeket mely római betűvel jelöltük; ezzel az akadémiai kéziratot is röviden jellemezhetjük s a tudományos kutatást is útba tudjuk igazítani, ha esetleg idézetünket pontosan követni akarja, ami főleg nyelvészeti szempontból néha indokolt lehet, hisz gyakran ezek a tárgyi kiegészítések is bőven tartalmaznak javításokat és átstilizálásokat; mi viszont lehetőleg egyszerűen, a javítások feltüntetése nélkül közöltük azokat.

Az akadémiai kézirat részeit jelölő római számos utalásaink tehát a következőkre vonatkoznak:

- I. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely az *Előszó*-t tartalmazza és amely két ívből áll s összesen 1—8 írott lapot tartalmaz. A II. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely a *Bévezetés*-t tartalmazza s amely egy egész és egy fél ívből áll és (folytatólágyos) 9—13 jelzéssel ellátott, tehát 5 írott lapot tartalmaz.
- A III. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely az eredetileg *Honnunk nemes lelkü Szépeinek* című ajánlást és a *Nehány, a Tárgyat megelőző Észrevételek* című fejezetet tartalmazza és amely egy egész és négy drb. félívből áll s összesen 1—12 írott lapot tartalmaz.
- A IV. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely a *Mért szegé-*

nyebb a' magyar Birtokos, mint néki birtokához képest lenni kellene című fejezetet tartalmazza és amely négy ívből áll s összesen 1—16 írott lapot tartalmaz. Az V. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely a *Mért nem bírja magát a' Magyar olly jól, mint környülményei megengednék* című fejezet nagy részét tartalmazza és amely három ívből áll, 1—12 lapig terjedő lapszámozással s ott a kézirat ezen részének vége szakad (s következik); a VI. számmal jelölve a kézirat azon része, mely *Mért nem viheti mezeit a jó Gazda legmagasabb virágzásra?* című fejezetet tartalmazza s mely hét ívből áll és 1—27 írott lapot tartalmaz. A VII. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely a *Magyar Országának Kereskedése nincs* című fejezetet tartalmazza és amely 11 ívből áll s összesen 1—41 írott lapot tartalmaz. A VIII. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely *Mit kell tenni* című fejezetet tartalmazza és amely 17 és fél ívből áll s összesen 1—69 írott lapot tartalmaz. A IX. jelölésnek megfelel a kézirat azon része, mely a *Bérekészítés-t* tartalmazza s mely hat ívből áll és összesen 1—24 írott lapot tartalmaz. (Ez Széchenyi sajátkezű írása.)

Ezekben közöljük Hitel-kiadásunk filológiai jegyzeteinek utalásait. Ezeken kívül egy-két esetben a későbbi kiadások alapján a sajtóhibákat javítottuk ki a filológiai jegyzetben. A többi jegyzetek tárgyi természetűek s a Hitelben előforduló nevek, fogalmak rövid megmagyarázására szolgálnak, vagy pedig az esetleges átvételekre mutatnak rá. E tárgyi jegyzeteket kiadványsorozatunk szabályai szerint sorszámmal láttuk el, míg az előzőket az *a*, *b*, *c* betűivel jelöltük.

Ezekben jellemeztük röviden kiadásunkat. Ez a 10-ik magyar-nyelvű kiadás, ha az összes, (teljes, szemelvényes, kivonatos) kiadásokat is figyelembe vesszük. Az egykorú, 1830-as kiadások utáni második teljes kiadás s az első teljes és jegyzetes kiadás.¹

¹ - A kivonatos kiadások közül dr. Gyulai Ágost Magyar Könyvtárbeli kiadása (mely második lenyomatban is megjelent e könyvtár új sorozatában) tartalmaz egyes és világos jegyzeteket. Nagyon megfelelnek a nagyközönség igényeinek a Remekírók Képes Könyvtárában megjelent kiadás jegyzetei is, melyek közül kettőt mi is felhasználtunk. L. 304. l. 1. sz., 419. l. 1. sz. jegyzeteit.

IV. RÉSZ

A HITEL ELŐZMÉNYEINEK KÉRDÉSE ÉS A HITEL VISSZHANGJA

„... én egyedül alakot adtam a köz-
sejtlésnek, egyedül szavakat a sokakban
élő gondolatoknak.“ (Kelet Népe)

Bevezetésünk előző fejezeteiben a Hitelt zárt egységet alkotó remekműnek tekintettük. A benne kifejezett rendszert a történelmi fejlődés folyamából kiemelve elemeztük. Nem kutattuk, hogy mily előzményei voltak e rendszernek s hogy miben nyilvánult meg a kortársakra gyakorolt hatása. A Hitel azonban nem csupán a magányos lángelme elszigetelten álló remekműve, hanem epochális alkotás. Hatása Magyarországon az emberek gondolkodásmódjában és cselekvésében új irányokat szab meg. Történeti bevezetésünkben tekintettel kell lennünk erre a hatásra. Előzőleg azonban, éppen azért, hogy a mű hatását megérthessük, meg kell állapítanunk, hogy milyen eszmei előzményeket, rokon törekvéseket találhatunk a magyar talajon a Hitel megjelenése előtt. Ha e kettős feladatnak megfeleltünk, a Hitelt a történelmi fejlődés keretei közé helyeztük.

Következő feladatunk a Hitel hatásának bemutatása lenne. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tárgy természete e nagyjelentőségű feladat második részénél bizonyos megszorításokat javasol. Mi ez alkalommal a Hitelnek csupán az irodalmi alkotásokban megnyilatkozó hatására lehattunk tekintettel. A Hitel hatása azonban olyan történelmi eseményekben és dokumentumokban is megnyilatkozik, melyek irodalmi műveknek nem nyertek kifejezést. Ezekről csak futólag emlékezhettünk meg. Ugyanis úgy gondoljuk, hogy ezek már Széchenyi következő műve kialakulására vonatkoznak. A Hitel reakciójáról elterjedt hírek, a közhatóságok véleményei, az e tárgyban a szerzőhöz intézett levelek, mind eljutottak Széchenyihez. Magasztos eszmékkel telített lelkét a különböző támadások s hírek nem kedvetlenítették el. Ám tudomásul vette ezeket. A tévedéseket el akarta oszlatni, az ingadozókat meg akarta erősíteni s a komoly ellenfelekkel kész volt hareba szállni. Ez a Világ kialakulásának légköre, melynek hangulatát a Hitel reakciója adja meg.

I. Széchenyi reformmunkájának előzményei és előfutárjai.

(A Széchenyi-féle eszmék előzményének kérdése és Széchenyi forradalmár vagy reformer voltának problémája. Kautz nézete. Málýnsz fejtegetései. Széchenyi saját korának eseményeiből, szelleméből és gazdasági nézeteiből kell kiindulnunk. A magyar nemzetiség mint kultúrárték Kazinczy felfogásában. A patriotizmus és nacionalizmus harca, az arany és a nemzetiség antagonizmusa. A francia forradalmi gondolat animális-mechanikus emberptúsa; a keresztény felfogás terjed el az ellenhatás idején. A keresztény perfekcionizmus éltető világnézeti meggyőződés abban a korban. A gazdasági és ideális felemelkedés gondolatának összeütközése. Deresényi pályázata. Balásházy és a Hitel gazdasági rendszere. A jelenségek azt igazolják, hogy Széchenyi eszméi saját korának törekvéseivel szorosan összefüggnek.)

Azzal a régen kísértő problémával: «voltak-e Széchenyi eszméinek Magyarországon előzményei», — talán Kautz Gyula foglalkozott elsősíben tudományos alapossággal.

Akadémiai Hitel-kiadásának előszavában felveti a kérdést: «megvolt-e Széchenyi föllépésekor a nemzet érve a kilátásba vett nagy reformra?»¹ Hogy ezt eldönthesse, a Széchenyi előtti kor közgazdasági eszméit abból a szempontból vizsgálta, hogy vajjon ezek között feltalálhatók-e Széchenyi gondolataival rokon törekvések. Nem igen sikerült neki ilyenekre bukkannia. Megállapítja, hogy a nemzet zöménél Széchenyi eszméi nem találhatók meg. Ebből azt következteti, hogy Széchenyi merész újító volt. A Hitelt «a békés szociális forradalom kátéjának»² tartja. Széchenyi eszméi tehát forradalmiak, noha politikája békés utakon jár. Destruabam ut aedificabo. Romboltam, hogy építhessek! Ezt a mondást idézi Széchenyi-vel kapcsolatban Kautz.

A nemzetet aléltságából, elmaradottságából és tespedéséből a Hitel forradalmi harsonájával felrázó Széchenyi történelmi freskó-

¹ Kautz Gyula: A «Hitel» méltatása. Id. akad. kiadás, XXII. I.

² U. o. XXIV. I.

jának háttérét — Kautz ábrázolásában — avult gondolkozású kortársak sötét tónusú csoportja alkotja. Hogy a nemzetgazdasági történeti iskola oly jeles tagja, mint Kautz, a Hitel történelmi miliójének kérdésében annyira szélsőséges álláspontot foglal el, két körülményre vezethető vissza.

Kautzot akaratlanul is a történelmi hősökről kialakult közkeletű felfogás befolyásolja. Általában azt hiszik, hogy a történeti hős nagysága esorbát szenved, ha eszméiről kiderül, hogy ezek másokat is foglalkoztattak abban a korban. Kautz is megemlékezik arról a «Széchenyi-ellenes álláspont» ról, melynek képviselői úgy gondolták, hogy a Legnagyobb Magyart «teremtő ön magából merítő lángelmének nem nevezhetni»,¹ ha eszméi saját korában, avagy fellépése előtt másoknál is felmerültek. Talán Kautz is — kinek történet-filozófiáját a nagy emberek problémája oly erősen foglalkoztatta — ezen a nézeten volt, midőn tagadta azt, hogy Széchenyi csak kora eszméinek adott kifejezést.

Sokkal nagyobb szerepet játszott Kautz ítéletének megalkotásában az ő sajátos szubjektivizmusa, mely minden történeti érzéke ellenére is erősen érvényesült Széchenyi-kutatásainál. Kautz Széchenyit a magyar liberalizmus megvalósulásának szempontjából értékeli. A Hitelt «a magyar liberalizmus e korbéli bibliájának» nevezi.² Azokat az eszméket ragadja ki Széchenyi műveiből, melyek elfogadása a liberalizmus gazdasági rendszerének megvalósítását mozdította elő, vagy akarta előmozdítani. A külföldi fejlett gazdasági életet megcsodáló Széchenyi műveiben természetesen előfordulnak olyan nyilatkozatok, melyek a liberalizmus fejlődése szempontjából igen jelentősek, ha azok háttérében Széchenyinél egészen más motívum is szerepelt, mint a szabadelvű reform vágya. A hazai gazdasági élet nyomasztó súlya alatt szenvedő kortársaknál liberális, vagy ahhoz közelálló véleményeket egyáltalában nem találhatunk még. Mivel Kautz Széchenyi eszméit a liberális felfogás korai megnyilatkozása gyanánt üdvözölte, sötétnek és elmaradottnak látta a kortársak gondolkodását. Mint említettük, Széchenyiben a békés, szociális forradalom előhírnökét fedezte fel. Történeti érzéke nem hagyta a felől kétségben, hogy milyen nehezen terjedt el a gazdasági liberalizmus még mérsékelt formájában is. Ezért nagyra becsülte Szé-

¹ U. o. XXIII. l.

² U. o. XXIV. l.

chenyit, mert helyesen ismerte fel, hogy mily nagy szó volt a rendi Magyarországon a liberalizmusnak akár csak kezdetleges csiráit is elhinteni. Ezzel ellentétben a történeti érzékkel vajmi kevésbé rendelkező s a maga liberális elragadottságában elfogult Beöthy Ákos előtt végtelen szegényesnek tűnt fel Széchenyi programja. Abban azonban a két író közül egyiknek sem volt kétsége, hogy Széchenyi eszméit csakis a liberalizmusnak tett szolgálatai szerint kell elbírálni.

Azonban Széchenyi alakját nem a liberalizmus vagy bármely más politikai áramlat szemüvegén keresztül kell vizsgálni, hanem a legszigorúbb történeti szempontokat kell alkalmazni.

Úgy véljük, ez a helyes módszertani elv vezérli Mályusz Elemér,¹ midőn a fenti probléma-csoportot minden szubjektív szempont kiküszöbölésével, történelmi eszközökkel akarja megoldani. Ő abból a jelentős módszertani elvből indul ki, hogy Széchenyi újtó, reformer vagy forradalmi voltának megértésére azt kell tekintetbe venni, hogy vajjon az ő saját kortársai szemében újtó, békés reformer, vagy izgató forradalmár volt-e. Hisz abban, hogy létezik valami abszolút kiindulási elv ennek eldöntésére. Helyesen mutat rá arra, hogy semminemű relatív szemlélet segítségével sem nyerhetünk helyes feleletet. Hiszen — mint láttuk, Kautz és Beöthy véleményénél — a felelet attól függ, hogy milyen szempontból s mikor vizsgáljuk Széchenyi alakját. Széchenyi eszméi, mint arra Mályusz igen helyesen rámutat, még a Stadium idején is oly merészeknek tündek fel, hogy azok megvalósításában ő maga sem hitt. Viszont azok az eszmék, mely miatt könyveit meg akarták égetni 1848-ban, anakronizmusnak tűnhettek fel s manapság érthetetlenül állnánk szembe azzal a ténnyel, hogy valaha azokat újaknak tarthatták. Nem lehet tehát relatív mértékkel mérni forradalmiságát, illetve reformer voltát, hanem valami — a kor szempontjainak megfelelő — abszolút elvet kell alkalmazni, midőn Széchenyi műveinek általános irányáról van szó s a kortársak ellenállásának okait kutatjuk.

Valahányszor Mályusz ehhez a fontos alapelvhez ragaszkodott, termékeny és új Széchenyi-problémákat látott meg és azokat sikeresen meg is oldotta. Gondoljunk csak vissza a köznemes-mágnás közötti ellentétre, melyet talán Mályusz világított meg a legélesebb módszertani alapossággal. A magánhitelügyi állapotok vázolásánál is

¹ Mályusz Elemér cikke: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923. évf. 17—75 l.

megfigyelhető, mennyi gyűlékony anyagot tartalmazott ez az ellentét és mennyire megnehezítette Széchenyi reformeszméinek diadalát a mágnások iránti ellenszenv, mely Széchenyi felfogása szerint (hozzátehetjük) nem is volt olyan indokolatlan. Ez csak egyik példa Mályusz cikkéből annak az elvnek támogatására, hogy Széchenyi reformer rendszere csak úgy helyezhető el a történelmi fejlődés menetében, ha Széchenyi saját korának társadalmi, politikai, főleg anyagi jelenségeire tekintettel vagyunk.

Azt várhattuk volna, hogy Mályusz a fontos problémához — Széchenyi békés reformer vagy forradalmi újító voltának eldöntéséhez — szintén ilyen szempontok szem előtt tartásával közelít.

Csodálatosképpen azonban Mályusz «a relativitások világában objektívum gyanánt, amelyhez Széchenyi működését mérhetjük»¹ nem Széchenyi-korabeli, hanem fellépését szinte egy félszázaddal megelőző tényezőket vesz fel. Az 1790/91. o. gy. által életre keltett ú. n. regnicolaris bizottságok munkálataiban véli felfedezni azt a diagnosztikai anyagot, melynek segítségével Széchenyi forradalmi vagy reformer volta meghatározható.

Ismeretes, hogy ennek az országgyűlésnek 67-ik articulusa kilenc bizottságot küldött ki korszerű reformjavaslatok elkészítésére. Mint Mályusz mondja, «a bizottságokban ott találjuk az akkori magyar társadalom elitjét, a közélet legkiválóbbjait... Mindenki a maga helyén volt... a bizottságok tagjai nem radikális újítók... s nemcsak azért nem voltak elvont teoretikusok, mert mint vezetőállásban levő férfiak maguk ismerték legjobban az adott helyzetet, hanem azért sem, mert nem zárkoztak előnnön bölcsességük kínai falai közé. A nemzet zömével élénk kapcsolatban voltak: a bizottságok maguk szólították fel a hatóságokat, testületeket, sőt egyeseket is, hogy nyilvánítsák véleményüket, közöljék terveiket velük. Így mint a legfinomabb hajszálesőveken minden szellemi érték felszívódott munkálataikba... És a Sors, mintha teljessé akarná tenni pazar ajándékát, az egész reformmozgalmat — II. József germanizációjának visszahatása gyanánt — erős nacionalista színnel vonja be...»²

Mályusz az ily magasra értékelt munkálatoknak nemcsak dinamikus erejét becsüli túl, hanem statikus állományát is arra használja fel, hogy azzal az 1830-ban fellépő Széchenyi eszméit egybe-

¹ Id. cikk 36. l.

² U. o. 19. s köv. l.

vesse s ezen összehasonlítás által nyerjen feleletet arra a fontos kérdésre: forradalmár volt-e Széchenyi vagy sem? «A retrograd 1828/30-as munkálatok a túlnyomó nagy tömeg felfogását jelzik, ahová a magyar visszasüllyedt. Ha ezzel egyezett volna Széchenyi felfogása, maradinak kellene őt tartanunk. Ha mindenben egyezett volna az 1792/3-i munkálatokkal, amelyek szelleme — s ezt még egyszer hangsúlyozzuk — 1827-ben már merész volt s ennél fogva félretétettek, túlóvatos reformernek kellene neveznünk, ki higgadt megfontolással semmit sem akar rombolni, hanem mindig csak lassan építeni.»¹

A Stadium tételeinek e munkálatokkal való vázlatos egybevetése arra a megállapításra vezeti, hogy Széchenyi a Stadium 12 javaslatának túlnyomó részében túlhaladva az 1792/93-as munkálatokat, (hogy Mályusz saját szavait idézzük) «tanúságot tett arról, hogy ő is izgatott, ő is feljebb irányította az íjat s több fermentumot vetett a tespedő nemzeti életbe, semmint hogy működését egyszerű továbbfejlesztő munkának lehetne tartanunk. Ő is felismerte azt az egyszerű társadalmi törvényt, hogy a mozdulatlan megindításához nagyobb erő — izgatás is — szükséges, mint a már mozgásban lévő tömegnek ugyanazon gyorsasági fokon való tartásához. A múltból áthozott tehertételt így akarta eliminálni. Az összehasonlításból látjuk, hogy mennyire túlhaladta programjával 1792/93-at s még inkább saját korát. Így megérthetjük mardosó önkínzását, midőn önnönmaga szemére vetette, hogy ő ébresztette fel nemzetét s hogy jobb lett volna azt aludni hagyni. Önvádja nem volt alaptalan, de a fejlődés még krízis, még forradalom árán is jobb, mint a biztos pusztulás.»²

Teljesen helytállóak volnának Mályusz következtetésének logikai alapjai, ha azok a politikai s főleg gazdasági tényezők, melyek megreformálására 1792 körül a rendi Magyarország kimagasló tagjai részletes munkálatokat dolgoztak ki, közel 40 évig teljes mozdulatlanságban megmaradtak volna. Igaza lehet Mályusznak, ha föl vesszük, hogy csak a kortársak mentalitása változott meg s az anyagi élet jelenségei nem. Akkor tényleg helyes eljárás a szolid, békés reformmunkálatból kiindulni a Legnagyobb Magyar alakjának történelmi megbírálásánál. Mályusz elismeri, hogy 1792 eszméi 1830-ban

¹ U. o. 36. l.

² U. o. 38. l.

túlhaladottak voltak, de előadásából azt a következtetést volnánk hajlandók levonhatni, hogy csak a kortársak nagy tömege lett konzervatív, maguk az 1792-es munkálatok alkalmazhatók lehettek volna 1830-ban Magyarország megreformálására. Azonban már abból a tényezőből, hogy a kortársak ily szélső konzervatív álláspontra jutottak, arra kell következtetnünk, hogy Magyarországon belső átalakulások egész sorozata történhetett 1790 és 1830 között.

A XIX. század elején dúló világháború gyökerében alakította át a magyar életet, új problémákat vetett fel s a régi problémáknak új színezetet adott. Gondoljunk csak arra, hogy közel 20 évig tartó inflációs pénzügyi politika és a nagymértékű fogyasztás hihetetlen méretű mezőgazdasági konjunktúrát teremtett a XIX. század elején. Ezt azután 1817-től kezdve súlyos agrárkrízis követi, mely a földbirtokos magyarságot anyagi léte gyökerében veszélyezteti. A súlyos gazdasági helyzet minden nyomorúságát az a történelmi, nemzetfenntartó osztály szenvedte el, mely a magyar romantika korában büszkén érezte át annak a jelentőségét, hogy a nagy nemzeti értéket ő van hivatva megvalósítani. Ezt a réteget a napoleoni háborúk idején a hivatalos körök minden lehetséges módon dédelgették, s még nacionalizmusuk megnyilatkozásait sem nézték az udvari körök idegenkedve. Az egykorúak felkelő seregeik dicsőségét zengték. A szegyeteljes összeroppanás után is büszkén élvezték az uralkodóház iránti hűség felemelő tudatát. Minden okuk megvolt tehát arra, hogy rendi uralmukat tartósan megalapozzák s a nemzetiség nagy értékeit megvalósíthassák. Ám a szegénység sötét hatalmai hareba keltek ellenük s a nacionalizmus szárnyain a magasbaemelkedő fellendülést a mezőgazdasági krízis súlyos eseményei veszélyeztették. Érthető tehát a nagy rendi reakció, mely főleg gazdasági területen nyilvánult meg. A rendek saját érdeküknek megfelelő gazdaságpolitikát sürgettek. Nem hallgattak a politikai méltányosság intelmeire. Az általános gazdasági krízisért a kormány tehetetlen gazdaságpolitikáját okolták. A hitelviszonyok romlása közben a törvényekben, a rendiség jogrendjében *védelmet*, menedéket kerestek. A gazdasági változás konzervatív rendi politika kialakulását sürgette. Másik oldalról azonban épp e gazdasági változások következtében merész és aktív lélek alakult ki, mely a gazdasági változásokat immár figyelembe akarta venni s azokkal meg akart birkózni. Ezek már nem riadtak vissza olyan változtatásoktól sem, melyek sehogy sem fértek össze 1792 konzervatív rendszerével.

A kor megváltozott problémái tehát a régi reformmunkálatokban nem találhattak kiutat. Mindig 1792 átalakítását sürgetik. Akár a reakció, akár a radikális változás útját követik, mindenesetre olyan eszközökkel akarnak segíteni magukon a megváltozott helyzetben, melyeknek a XVIII. századvégi munkálatokban nyomukra sem találunk.

1830 problémacsoportja egészen más, mint ami 1792-ben a rendi politikusok elé tárul. Mivel új feladatok merültek fel, a régi munkálatoknak semminemű diagnosztikai értékük sincs egy 1830-ban fellépő történeti személyiség elbírálásánál. Az a két nézet szolgált kiindulópontul, mely a változott jelenségek következtében kialakult. Azoknak szemében, kik a rendi jogrendet szigorítani akarták, kik a törvényekben védelmet keresnek, azoknak szemében Széchenyi mindig forradalmi újtó volt. Ám akik optimista lelkülettel szembenéztek a jelenségekkel, azok követték az ő eszméit, sőt már 1830 előtt radikálisabb politikai rendszert dolgoztak ki.

Az 1790-es munkálatokat túlbecsüli Mályusz Elemér, midőn azoknak oly jelentékeny diagnosztikai tartalmat tulajdonít. Sok tekintetben igaza van azonban, midőn e munkálatokban rejlő dinamikus elemeket nagyrabecsülte. 1792-ben sok olyan rendszabályt sürgetnek (főleg a bizottsághoz benyújtott óhajokban), melyek megvalósítása esetén későbbi politikai és gazdasági bajok tömegét lehetett volna eliminálni. Gondoljunk csak arra a nagyszabású merkantil gazdasági rendszerre, melyet az 1792-es munkálatok sürgetnek. Ezek a belső közlekedést, az áruforgalmat elősegítették volna s a krízis éveiben a külső kivitelt is, a mezőgazdasági exportot megkönnyítették volna. Gondoljunk csak az országos pénztár, a fundus publicus tervére. Ez az 1792-es merkantilista elgondolásban nagyarányú iparfejlesztési programmal volt összekötve. Általában az 1792-es munkálat Skerletz szellemének megfelelően iparfejlesztési munkálat volt s nem a mezőgazdaság igényeit akarta kielégíteni. Ám az ipar előmozdításával, hatalmas gyártelepek létesítésével a mezőgazdasági cikkek elhelyezése is könnyebben megtörtént volna. Legnagyobb jelentőségű a földesúri adózásra vonatkozó reform.¹ Ez az első támadás lett volna a merev rendi jogrend ellen s a rendi alkotmány változatlanságának dogmája elhalványult volna ennek elfogadása esetében.

¹ L. erre von. Mályusz id. cikke 37. l.

Mindezek azt bizonyítják, hogy az 1792-es munkálatokban mindenestre van olyan anyag, mely a történelmi fejlődés szempontjából lüktető eleven erőt, a fejlődés lehetőségét, illetve a racionális és merkantil rendszerek betetőzését tartalmazta. Milyen nagy szerepet játszanak azonban olyan javaslatok, melyek viszont megkötötték volna a történelmi fejlődés menetét! Elég itt csupán a konzervatív magánjogi javaslatra utalnunk. Bárhogyan vélekedjünk is e munkálatok értékéről, 1830-ban ezek nem lettek volna alkalmasak arra, hogy a kor anyagi, politikai jelenségein segítsenek; a magyar nacionalizmus-sal meg semmi kapcsolatba sem hozhatók.

Elég csak a hitelügyi javaslatokat tekintetbe venni, hogy megállapítsuk, mennyire nem hozhatók kapcsolatba 1790 és 1830 problémái.

Az 1792. munkálat magánjogi¹ része a hitelügy terén a régi jogi berendezést rögzíti s a maga változatlanságában tartja. Összeállítja azokat a kúriai döntvényeket, melyeket addig is felhasználtak a joggyakorlatban. Így a magyar hiteljog nem változott volna meg a magánjog tételeinek törvénybeiktatásával. Ismeretes azonban, hogy a bizottság egy váltó- és kereskedelmi törvényt alkotott.² Erre hivatkozva megállapítja Mályusz, hogy 1790 a Széchenyi-féle hitelügyi reform egy részét magában foglalja. Csakhogy nagy különbség van ám a két váltójog között. Az 1792. munkálat is kimondja, hogy a nemesek váltóképesek.³ A fő probléma azonban az volt, hogy mi történjék ilyen eljárás esetén a nemesi ingatlanokkal, melyek ősi javak voltak, melyek az ősiség hatálya alá estek. Úgy javasolja a kódex,⁴ hogy a nemesi javakkal is kárpótolni kell a hitelezőt, ha

¹ L. *Projectum Legum Civilium etc.*... 1795. és *Ordo Processualis etc.*... 1795.

² *Codex Cambio Mercantil* etc. 1795.

³ *Codex Cambio Mercantil*. Pars III. art. II. § 3: *Ita etiam Nobiles possessionati, Cambialis Negotiationis capaces sunt.*

⁴ „... ad Bona Nobilitaria Regressus sumi deberet = haec, velut Jure tertii affecta, non secus, quam Jure redemptibili, ad sensum Partis 2. art. 1. § 12. in Executionem sumi possunt.» Így szól a *Codex Camb. Merc.* 1795. Pars III. art. 2. § 3. Az a hely, melyre utal, amelynek értelmében tehát a végrehajtást el kell végezni, a kereskedelmi vállalkozásoknál megkövetelendő alapról szól és a nemesi javak árverezésére vonatkozólag a következőket mondja: ezeket a javakat «non auctionali pretio, sicut in aliis (t. i. más nem nemesi ingatlanok), sed Judiciali aestimatione mediante, *titulo redemptili, seu pignoris*» kell a hitelező rendelkezésére bocsátani.

az adós már elárverezett nem-nemesi javai nem volnának elegendők a kárpótlásra. Ilyen esetekben tehát a nemesi javakat a visszavásárlási jog érvényben tartásával bírói zálog gyanánt kellett a hitelező rendelkezésére bocsátani, bírói becslés szerint. Széchenyi váltótörvénykezése már egészen más. Ennek lényege, hogy «az ítélet után mingyárt kezét lehessen tenni a' vagyonra 's birtokra, melly annyiba adassék, a' mennyit az valóságosan 's nem képzeletben meg is ér, azaz amennyiért tüstént dobra üthetni». Az 1792. váltójog főleg a kereskedő-ügyleteket lebonyolító nemesekre vonatkozik s főleg a kereskedelmi ügyletből kifolyólag előállott adóssági perre vonatkozik. Széchenyi a váltójog behozatalával a mezőgazda nagybirtokos osztály hitelhiányán akart segíteni. Ismételni kell, ebben az esetben is, hogy üdvös lett volna, ha a váltótörvénykezésnek 1792. formája is meghonosodik. Hisz a nemesek számára meglett volna különben is a lehetőség, hogy a kereskedelmi rendbe magukat lajstromozhassák. Így a váltótörvény gyors eljárásához talán jobban hozzászoktak volna, mint hirtelen változás esetén. Azonban 1830-ban a régi váltótörvény nem volt aktuális, nem segített volna semmit a helyzeten, ha 1830-ban e váltójogot behozzák. Hiszen a legnagyobb probléma az volt, hogy a hitelező hogyan kapjon vissza készpénz kölcsönéért *készpénzt*, nem pedig akármilyen gyorsan nemesi ingatlant bírói zálog gyanánt. Mármost a kérdés az volt: olyan súlyosak-e a gazdasági változások, hogy a váltótörvény mindenáron szükséges, vagy sem. Ha igen, be kellett hozni a radikális váltótörvényt. Ha azonban valaki a gazdasági jelenségeket másképp értékelte, akkor még a váltójavaslat enyhe formáját is elítélte. Ha valaki a gazdasági helyzetből azt a tanulságot vonta le, hogy az uzsorások kiszipolyozzák a magyar földesurakat, hogy a zavaros viszonyok között elpusztulnak a nemesi birtokok, akkor — mint Dessewffy vagy az 1828-as munkálatok — még a lehetőségét is meg akarták szüntetni annak, hogy a magyar nemes alávesse magát a váltójognak, bármilyen formában is.

Semmi szükség sines arra, hogy több példával támasszuk alá megállapításunkat, melynek lényege, hogy az 1792. munkálatoknak semmi diagnosztikai értékük sines annak a kérdésnek elbírálásánál: forradalmár volt-e Széchenyi vagy sem, vannak-é eszméinek előzményei. Más, analitikusabb utat kell választani e kérdés eldöntésére. A kortársak felfogásának tárgyalásából kell kiindulnunk, nem pedig negyven év előtti törvényekkekből.

«... Ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv, nem «volt», hanem «desz»; kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtettek irodalmat közönség nélkül... Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítók-nak előkészítői... Széchenyi előde Kazinczy volt...»¹

Ha a történelemben fontosságot tulajdonítunk az ideális értékeknek, ha a történelmi hősök életművében nemcsak a politikai eszközökre vagyunk tekintettel, hanem főleg az értékekre irányul figyelmünk (melyek megvalósításában a politika csak eszköz): akkor igazat kell adnunk Kemény Zsigmondnak. Soraiból az derül ki, hogy helyesen látta meg a Széchenyi előtti fejlődés fő irányait. Először az irodalom s nyelvművelés eszközeivel akarták a magyar nemzetiség ideális értékét megvalósítani; a fejlődés további sora a politikai eszközök igénybevétele. Kazinczyban azt a típust látjuk megtestesülve, ki irodalmi s főleg nyelvi mozgalmakat teremt a nemzetiség érdekében; a Hitel már a politikai gondolatoknak ad kifejezést. «A politikai gondolat terjedésével megszűnik az irodalom kizárólagos szerepe a nemzeti életben... 1830-ban kezdi meg Széchenyi nagyszabású publicisztikai működését a Hitel kiadásával. A Hitel körül támadt viták mellett eltörpülnek az irodalmi harcok.»²

1830-ban az irodalmi s nyelvészeti harc lezajlott. A harc sikeres volt. A nemzetséget általában elismerték jelentős kulturális és erkölcsi értéknek. Azok közül, kik e harcban «lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték», Kazinczy alakja emelkedik történelmi magaslatra. Jelentősége abban nyilvánul meg, hogy működése nyomán az a szinte ellentmondást nem tűrő vélemény alakult ki, hogy a magyar nemzetiség az egyetemes európai kultúra szempontjából jelentős ideális érték. Ennek kifejtésével előmozdítható az idealizmus isteni világterve s az európai kultúra és a magyar nemzeti kultúra nem összeférhetetlen fogalmak.

Kazinczy működését a német koraromantika hatása magyarázza meg. Hisz abban, hogy a világ fejlődésében ideális világsszellem nyilatkozik meg. Hisz abban, hogy a világ e fejlődése a legragyogóbb színezetű nemzeti kultúrákat teremti meg. Meg van győződve arról, hogy a magyar kultúrának is szerepe van ebben a folyamatban. Ideális

¹ Bárány Kemény Zsigmond: Gróf Széchenyi István 279. l.

² Farkas Gyula: Magyar Romantika, 1930. 313. l.

optimizmusa miatt nem gyakorol rá mélyebb hatást Herder pesszimista jóslata a magyar nemzetiség sorsáról. «Kacagom, amit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendől. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait... A nem vandalus hódoltató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon karakterű s originális, sehol másutt nem található szép nyelv ki ne vesszen.»¹

Kazinczy első fellépése arra a korra esik, midőn a felvilágosodott abszulútizmus s annak állambölcselete veszélyes kinövéseket talált abban a nacionalizmusban, melyet Herder nyomán Kazinczy annyira magasztalt. A természeti jog tételeinek hatása alatt álló s a Wolff-féle közboldogság ideálját² megvalósítani akaró racionalista államszemlélet idegenkedett minden differenciálódástól az állam területén, nyilatkozzék az meg akár faji-, akár osztálykülönböződés formájában. A Monarchiát e gondolkodók területi egységnek fogták fel s a politika célját az alattvalók jólétének megteremtésével azonosították. Politikai rendszerükben a hazafiasság érzelme mellett nem jutott hely a nemzetiségnek.

A jozefinizmust is ez a szellemi légkör jellemzi. II. József eszméi azonban a Monarchia kiváló férfait is rabul ejtették. Főleg hazánk erősen német kultúrája területén az írók egész légiója támadt, kik a felvilágosodás uniformizáló gondolatát magukévá tették. Ezek éles megkülönböztetést vonnak a «patrióta» és a «nacionalista» között. A patriotizmus «az a szent láng, mely a nemes cselekedetek végrehajtóit fűti, nemes láng, mely a hazaszeretet oltárán a legnagyobb dícséretre s elismerésre érdemes». A nacionalizmus «lassan izzó parázs, mely az állam épületének alapjait észrevétlenül elszenesíti és az állam összeomlását előkészíti».³ Ha fogékonyak is ezek a patrióta írók régi korok ideális nemzeti hőseivel szemben, bennük az állam hőseit a Monarchia nagy alakjait látják. Ha nem is szállnak szembe a speciális nemzeti kultúrtörökvések mérsékelt megnyilatkozásaival, fel fogásuk szerint a Monarchia összes népeinek jogukban áll nyelvüket

¹ Kazinczy e levelét Gaal Jenő Berzeviczy kiadásának előszavából közöljük. A levél kelte 1810. Idézve: Gaal: Berzeviczy Gergely élete és munkái. 211. l.

² V. ö. ezekre Hans v. Voltelini: Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des XVIII. Jahrhunderts. Historische Zeitschrift, 1910. évf.

³ Idézetek Bredeczky Sámuel: Reisebemerkungen über Ungarn c. műve I. kötetéből, 185. s. köv. l. A «Nationalismus und Patriotismus» c. cikkből.

s irodalmukat egyaránt művelni s a magyarságnak semmi különös előjoga nincs e téren. «Ezek a denevér magyarok elnyomnak még bennünket» — írja 1811-ben Döbrentei Gábor felháborodva Kazinczy-nak, midőn egy olyan mű francia fordításáról értesült, mely a nagy magyar nemzeti hősökben, Hunyadiban s Zrínyiben a birodalom hőseit dicsőítette... «Korrigálni kellene ezeket a véleményeket», írja Döbrentei s elkeseredésének minden mérgét kiönti Bredeczkyre, Glatzra s a többi «patrióta» íróra.¹

Az igazi küzdelmet — s itt válik Kazinczy szerepe hatalmassá — a fejlődő magyar nacionalizmusnak kezdetben azok ellen kellett megvívnia, kik általában idegenkedtek a nemzetiség minden megnyilatkozásától s idegenül állottak szemben a faji törekvéseknek még mérsékelt irodalmi és nyelvészeti feltűnésével. Kazinczy-nak Berzeviczy Gergelylyel vívott nagy szellemi csatája érdekes bepillantást nyújt a két felfogás indítékaiba. Az egyik az életnek csupán reális megnyilatkozásait látja s értékrendszerében nem szerepel a nemzetiség ideális értéke. Az embereket ez a felfogás elsősorban anyagi boldogságra teremtett individuumoknak véli s a különböző — még oly mérsékelt — nemzeti törekvésekben olyan veszélyes megnyilatkozásokat fedez fel, melyek ezt a nagy célt — az anyagi boldogságot — veszélyeztetik. Berzeviczy egyik, 1818-ban megjelent cikkében azt kérdi: «Mire való az a szorgalmas történeti kutatás, mely a Monarchia különböző népeinek eredetét akarja kinyomozni? Mire való a felesleges nyelvészeti kutatások? Igazi patriotizmusra kell törekedni. Ennek lényege, hogy e termékeny ország valamennyi lakosa és tagja igazi hazaszeretetben összeforrva a hazát virágzó állapotba juttassa. Manapság nincsenek is Európában eredeti nemzetek. A nemzetiség fogalma tulajdonkép nem az eredetben és nem a nyelvben keresendő, hanem államjogilag az állam területi egységében. A kormányzás és az alkotmány egysége a szokások, törvények és a mentalitás egységére vezet; mindez különböző nyelvű népeket egységes nemzetállammá alkot. Éljük be ezzel a nemzetiséggel, mivel az eredeti nemzeti sajátságok úgyis elvesztek...»² Berzeviczy ehhez a programhoz híven Magyarországon is egységes nyelv behozatalát sürgette, illetve

¹ Döbrentei Gábor levele Kazinczyhoz, kelte 1811. jún. 5. Kazinczy Levelezése, VIII. 543. l.

² Berzeviczy cikke a bécsi «Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst» 1818. évf. 288. l. Berzeviczy 1817. május 1-én írta e cikket.

a latin nyelv még erősebb kiterjesztése mellett szállt síkra. Felfogása szerint tehát a nemzetiség érzelme káros, mivel a haza területén egyenetlenkedéseket okoz s felesleges faji és nyelvi differenciálódás kedvéért az igazi boldogság: a jólét elnyerését veszélyezteti.

Ilyen nézetek a XIX. század huszas éveiben már nagyon is elszigeteltek voltak. Kazinczynak azonban pályája elején ezekkel az ellenállásokkal is meg kellett küzdenie. Épp Berzeviczyvel történt levélváltása mutat rá arra, hogy a nemzetiség hívei értékrendszerükben sokkal magasabb helyre helyezték a nemzetiség ideális értékét, mint az anyagi javakat. «Neked, tisztelt barátom — írja Berzeviczynek — mindig csak arany kell, mintha annak a gaz kabinetnek volnál a minisztere, amely a maga haszna miatt egész Európát fellázította és a fellázított nemzeteket segély nélkül hagyta veszni s eltiportatni. Nekem is kell az arany, mert tudom, hogy annak haszna van az ember kezében s hogy a nélkül még a kultúra sem haladhat. De én az aranyat nem tartom sem egyetlennek, sem elsőnek azok közt, amit keresnünk kell. Mind ezt, mind azt kell keresni, de úgy, hogy ahol az aranykeresés a nacionalizmusban kárt teszen, ehhez kell állni és azt keresni megszünni. Eljő a boldogabb idő s kereshetjük ismét azt.»¹

Kemény Zsigmond a magyar nacionalizmus érdekében vívott harc hőseit úgy jellemzi, hogy ők «lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték». Valóban ezt tanúsítja Kazinczy egész pályája. A magyar nemzetiség nagy értékei mellett a reális természetű értékeknek háttérbe kell szorulniok, ez a gondolat nyer kifejezést a fenti sorokban is. Kazinczy és köre nemzeti harcát bővebben nem tárgyalhatjuk, elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy e harc megszilárdította azt a hitet, hogy a magyar nemzetiség jelentős kultúrárték, a magyarságnak nemzeti törekvéseiben a külföldre tekintettel kell lennie s a külföld kultúrájára figyelnie kell. Azonban Kazinczy utolsó éveiben már az anyagi pusztulás elé nézett az a réteg, mely magát a nemzetiséget magában hordozta s mely annak kifejtésére hivatva volt. Az arany és a nacionalizmus antagonizmusa a Berzeviczyvel való polémia idején még csak elméleti színezetű volt. 1830 körül azonban már a maga reális valóságában jelentkezett. Kazinczy régebben még hitt abban, hogy boldogabb idő következik be, midőn a nacionalizmus mellett az aranyat is kereshetni... Az események nem úgy következtek be, mint ahogy Kazinczy azt el-

¹ Lásd: Gaal idézett Berzeviczy-kiadása, 213. l.

képzelte. A végpusztulásra ítélt magyarság anyagi helyzetén kellett javítani épp azért, hogy a nemzetiség értékét továbbra is hordozhassa s azt telíthesse kultúrelemekkel. Erre azonban az irodalmi eszközök elégtelenek voltak. A nemzetiség érdekében már reális gazdaságpolitikát kellett alkalmazni. Az arany és a nemzetiség ellentétét úgy kellett megoldani, hogy az igazi érték semmi esorbulást se szenvedjen. Ezt a munkát végezte el a Hitel. Midőn a lelkében élő «kultúrnacionalizmus» igéit csak érinti a Hitelben s bőven nem szól róluk, akkor ennek okát abban is láthatjuk, hogy Kazinczy a nagy harcot sikeresen megvívta a nemzetiség eszméjének értékesítéséért.

Széchenyi rendszere azonban — mint láttuk — nemcsak az európai kultúra világára gondolt nagy reformmunkájában. Az embereket, a magyarság tagjait, halhatatlan lelkükhöz méltó életmódra akarta vezérelni. Soraiból a keresztény perfeccionizmus eszméi áradnak. Politikai rendszerében az igazságosság eszméjét akarja megvalósítani s a földi élet megnyilatkozásait az erények segítségével bámulatos rendszerében földöntúli célokkal kapcsolja egybe. Értérendszerre a transzcendensbe nyúlik, az élet legnagyobb értéke számára az Istenhez való emelkedés lehetősége. Ennek útját Széchenyi szerint a vallás állapítja meg. De nemcsak az áhítat s ima perceiben, hanem az élet minden megnyilatkozásában figyelembe kell venni, hogy a kereszténységgel azt a hitet is átvettük, hogy a halandó erényei által az Istenhez közeledhet.

Vajjon vannak-e ezeknek a megfontolásoknak Magyarországon előzményeik? Vajjon nem történt a lelkekben olyan ideális átalakulás, mely az egyéneket emlékeztette arra, hogy Isten képére vannak teremtve s életük minden megnyilatkozásában a tökéletességre kell törekedniök? Vajjon véletlen vallásos fellángolás-e Széchenyi keresztény perfeccionizmusa avagy kapcsolatban áll-e kora valaminő szellemi mozgalmával?

«A' Francia-háborúk bevégezése olta Európának minden miveltebb tartományiban egy... törekvés fejtette ki magát... gyarapítani, s tökéletesbbiteni. Ez az emberiség nemesítésére s boldogítására törekedő szelíd lélek izgása... a' mi hazánkban is, most elevenebben érezteti magát, mint ezelőtt...» Ilyen véleményt nyilvánít báró Deresényi Pál a Nemzeti Kaszinóban tartott beszédében,¹

¹ Deresényi Pál báró beszéde; kiadva Balásházy-nál, Tanácsolatok a magyarországi mezei gazdák számára, 1829. Sáros-Patak. 3. 1.

melyben megindokolá, hogy miért tűzött ki nagy összegű pályadíjat a legjobb magyar gazdasági munka megírására. Ez a beszéd is észrevette, — ami a kortársaknak is feltűnt — hogy az emberiség nemesítésének vágya nemcsak szavakban, hanem hatalmas szellemi mozgalomban nyer kifejezést. E törekvés mögött tüzetesebb analízis nagyarányú ideális áramlatot fedez fel, mely szellemi táplálékát abban a nagy vallásos lendületben bírja, mely a XIX. század elején — a felvilágosodás ellenhatásaként — az emberek belső világát szinte átalakította.

A szellemi életben oly gyakran tapasztalt hullámművészetnek megfelelően az idealizmus fellobbanása a realista színezetű francia forradalmi eszmék reakciójaként jelentkezett. A német felvilágosodás Martini, Sonnenfels által kifejezett mérsékelt realista állampolitikájával szemben a XIX. század eleje óta az állami élet új célkitűzési jelennek meg s a nemzeti értékek Herder elméletében nagyjelentőségűekké válnak. Ehhez hasonló változás figyelhető meg a francia forradalmi politikával szemben is. Ezen a területen annál erősebb a reakció, mivel ezek az eszmék — nem úgy, mint a német racionalizmus politikai tételei — igen erős, eddig talán sohasem tapasztalt intenzitású hatást gyakoroltak magára a magyar szellem életre is.

Ha ennek a francia mozgalomnak szellemi gyökereit vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy azok nagyon is emlékeztetnek a biológiai naturalizmus Gaal által leírt tételeire. Valóban nem volna oly képtelenség ezek egyik-másikában a darwinizmus és spencerizmus előfutárát felfedezni, hisz a fejlődés célját és tartalmát hasonlóan fogták fel. Kiindulópontjuk, az Emberről alkotott képzetük teljesen meg egyező. Ha ezt a nézetet tette volna Széchenyi magáévá, — ami a francia eszmék elterjedése mellett nem is ütközött a priori lehetőségbe — akkor tényleg a biológiai naturalizmus «előfutára» lett volna.

A francia forradalmi gondolkozók szélsőséges írói Magyarországon is hatást gyakorló műveikben az embert kizárólag mint a természet egy részét fogják fel, a természetes adottságokat hangsúlyozzák s ezáltal a naturalizmus rendszerébe tévednek. «Az Ember a Természet munkája, a Természetben van, ő foglalva és annak Törvényeinek alávetve, melly alól meg nem szabadulhat» — ilyen fogalmazásban fordítja le Holbach báró művének alapgondolatát egy lelkes magyar kortársa. A francia felvilágosodás gondolkozói általá-

ban nem helyezkedtek ilyen szélső álláspontra, de azért a naturális vonásokat nem késték az emberben állandóan kimutatni. A haladás célja náluk tulajdonkép materialista színezetű. Ideáljuk a természeti törvények szerint élő ember, kit a babonának nevezett pozitív vallások szabályai nem félemlítenek meg. A vallás tételeiben sötét, fenyegető éjjeli fantómokat fedeznek fel, amelyek az embert megrémítik. A sötétség hatalmai ellen küzdenek s a világosság terjesztésével akarják az élet boldogságát biztosítani. Történetfilozófiájuk ingadozó a szerint, hogy a világosság elterjedésének nyomait fedezik-e fel, vagy úgy találják, hogy a babonák ereje még mindig nagy. Így hánkolódik Voltaire optimista és pesszimista felfogások között abban a kérdésben, hogy van-e haladás. De szilárdan hitt abban, hogy a haladás tartalmát fölfedezte. A haladás iránya a felvilágosodás; ha úgy találjuk, hogy a legkülönbözőbb babonák s előítéletek eltűnedeznek, akkor beszélhetünk haladásról... Ez a történetfilozófia annál jelentősebb, mert életének múlt szakában a fiatal Széchenyre is némi hatást gyakorolt. Voltaire műveit olvasva kikel az emberi előítéletek ellen.

Mintha harminc-egyven év előtti magyarok felkiáltását hallanók viszont néha Széchenyi idevonatkozó naplójegyzetében! A francia felvilágosodás egész szellemi légköre fölfedezhető volt a XVIII. század végén a francia hatás alatt állókban. Eckhardt Sándor könyve alapján¹ ennek a mozgalomnak szinte tipikus képviselőiről lehet megemlékezni. Ezek támadják a pozitív vallást, küzdenek a «sötétség» ellen s a haladást egyoldalúan a naturalista értékek megvalósításában látják. Mindazt, ami a transzcendens világába tartozott, ábrándnak, káros fantómnak tartották, ami elvonja az embert földi boldogsága megvalósításától. Etikájuk a legdurvább naturalista cél-etika. Az emberi cselekedeteket a szerint mérlegelik, hogy mennyire valósítják meg a materiális elképzelésű boldogság célját: a jólétet. A tüzes Szaevay egyik iratában az alvilági utas megkérdi Nagy Sándortól, a makedónok világhódító uralkodójától: tettél-e annyi hasznos életedben, mint az a svájci tehén, mely egy borjat s egy parasztnak három gyermekét táplálja?² Mivel az erkölességben általában — természeti rendszerünknek megfelelően — pusztán társadalmi reflexet láttak, amely a társadalom minden egyes tagjában a természet adományaként ott él, ezért az emberi cselekedeteket csak aszerint

¹ Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon, é. n.

² Idézve Eckhardt nál. 105. l.

tudták mérlegelni, mennyire vezet sikerre, mennyire valósítja meg a naturalizmus célkitűzését. Így tűnik el ezeknél az írónál lassanként az élet minden hősi vonása. Így akarják a politikát is — a méltányosság elvei helyett — ösztönök és hatalmi törekvések ingatag alapjaira helyezni. Pártjuk forradalmi párttá alakul, mely az erőszak eszközeitől sem riad vissza, hogy minden ideális elemet kiirtva új világot építsen. Politikájuk irányát s egész mozgalmuknak szellemét kifejezi Martinovicsnak az emberről alkotott felfogása. «Mi az ember?» kérdi forradalmi kateja. «Micsoda az, amit embernek neveznek? Az egy elmés, értelmes állat.»¹

«Ember! Te több mint nemes származású vagy; az Istentől eredtél te, ha felmagasztaltatott származásodat meg nem akarod beesteleníteni, ha igazán akarsz Isten fia lenni, tehát az Istenhez képest kell magad' viselni; az ő tökéletességének követésére kell törekedned: „Tökéletesek legyetek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes!”»² Amidőn Fejér, a magyar idealizmus nagy alakja, ilyen szavakban szólítja meg az embert, nemcsak a keresztény vallás évezredes felfogásának ad kifejezést, hanem a kor megváltozott gondolkodásmódját is érvényre juttatja.

A francia forradalmi gondolat bukása után a keresztény ideális ellenhatás áttöri a szűk vallásos kereteket s a politikai és szellemi élet számtalan megnyilatkozását átalakítja. Lássunk erre pár példát a kor irodalmából.

A nemzet pallérozására törekvő Udvardy Cserna János kéziratos zsebkönyvében³ a magyar paraszt kiművelése mellett harcol, sorai-
ból a demokrácia hite esendül ki. Amidőn az elmaradt magyar paraszt érdekében sikraszáll, az emberről alkotott keresztény felfogás vezérli. Úgy véli, hogy az ember lételének egyetlen nagy célja a Tökéletesedés. «Nem az tehát az Ember, a ki két lábon jár, mert ezt a madarak s más állatok is megteszik, nem az az ember, a ki egyenesen feláll, mert ezt a medve, majom is megteheti . . . nem az az ember, a ki erős, mert a Tigris még erősebb . . . hanem az emberbe beoltott isteni szikra teszi az embert . . . És mivel a belénk oltott Szikra szent Tűzről való tehát maga is szent, és bennünket a Szentségre, a Tökéletességre, az

¹ Martinovics ezen irata idézve Eckhardtnál. 97. l.

² Fejér György: Beszédek, (Pesten, 1818.) III. kötet, 99. l.

³ Udvardy Cserna János: Honni Harmat Zseb Könyv a nemzeti pallérozódásról. Levelekben. Kézirat. Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattára. 254. Oct. Hung.

ő Teremtőjének képére és hasonlatosságára kíván vezérelni... Nem is adott a Természet semmi egyéb kötelességet az Embernek, mint a tökéletesség megközelítésére való iparkodást...»¹

Ebből a keresztyén törvényből azt a következtetést vonja le a kézirat szerzője, hogy először a magyar paraszt kiműveltetésén, fölemelésén kell fáradozni, mivel a paraszt értelmisége még alacsony fokon áll.

A keresztyén perfeccionizmus igazi jelentőségét Fejér² az ember kiműveltetését tárgyaló könyvében fejtegeti. Úgy találja, hogy az embernek, mint okos erkölcsi lénynek, elsősorban az igazságra és az erkölcsi tökéletességre kell törekednie. Ezen kettő által ugyanis az Istenhez közeledünk. Ha ezeket érvényre juttatja az ember, akkor a lehetőség szerint kifejezi az Istenhez való hasonlóságát. Azért kell a kiművelésre törekedni, mivel az ember főleg abban különbözik az állattól, hogy gondolkodik s így szabad erkölcsiség birtokosa, cselekedeteiben szabad elhatározása vezeti.

Fejér nagyszabású idealisztikus kultúrprogrammot nyújt, melynek elemzésére e helyen nincs terünk. Ez a törekvés semmi esetre sem izolált. Egyik pesti nevelőintézet érdemes vezetője, Folnesics³ egy-két cikkében például kifejti idealista rendszerét mint nevelési eszményt. Folnesics Fejér hatása alatt áll. «Az igazi Nevelésnek — úgymond — a lelki Tökéletességre kell vezetni a gyermeket... Úgyde ezen tökéletességre csak az olyan ember fog naponként törekedni, aki ezt választotta telyes életének regulájává: «Legyetek olyan tökéletesek, mint az én mennyei Atyám!» Tehát csak a keresztyén Morál által... lehet az embert az igazi tökéletességre vezetni s nevelni...» Folnesics volt a vezetője annak a szellemi harenak, melyet a pestalozizmus ellen vívtak. E harc részleteire nem térhetünk ki, csak mint jellemző mozzanatot említjük meg, hogy e nevelési rendszer védelmezője is arra hivatkozik, hogy Pestalozzi alapelvét az evangélium perfeccionista kijelentései alkotják.⁴ Folnesics azonban úgy tartja, hogy a realista nevelési hullám végzetes, mert a transzcendens irányok iránti tiszteletet kiöli a lelkekből. Arról panaszodik, hogy «mióta... a nevelésben a matematikai lélek lett az uralkodó... nem csak a

¹ Idézett kézirat 7. l.

² Fejér: Az ember kiműveltetése. 1809.

³ Folnesics cikke a Tudományos Gyűjtemény 1817. évf. Címe: Észrevételek a Pestalozzizmus ellen.

⁴ A válasz szerzője Schedius volt. Cikke Tud. Gyűjtemény 1817. évf.

30—40 esztendősek, hanem még 16—25 esztendősek ifjaink sött tudós-kás Asszonyaink s Leánykáink szájából is ...» halljuk a kétségbe-ejtő «matematikai» ellenvetést: Ezt nem lehet matematicice megmagyarázni... A nagy transzcendens irány tehát a realista hullámmal küzdött. Valamint Kazinczy szemében az arany és nacionalizmus ellentéte megoldhatatlannak tűnt fel, éppígy az idealizmus képviselői sem tudtak megbirkózni azzal a problémával, hogyan egyeztethető össze a transzcendens célkitűzés és a gyakorlati élet. A racionalizmus gazdasági szellemében súlyos veszélyeket fedeztek föl. Folnesics például így ír:

«A' kitsak a megszemlélhető s látható dolgokat szokta calculálni s combinálni, nem lehet attól várni, hogy *Jót* tegyen... a' hol (e' földön) érette *semmit* sem *reményelhet* (Luk. VI. 35.). *Ingyen*, avagy a' jó *Reménység* fejében, semmit sem fog az ilyen arithmétikusi Emberbarát tenni. Zsebében kell már lenni a nyereségnek, ha azt akarod, hogy Másan segítsen, Mással jót tegyen. Illyen profitirozó embereket eleget mutathat a' mindennapi tapasztalás a' mi uzsoráskodó speculánsinkban, kik nagy mesterek a számvetésben... Az igazi keresztyénnek számvetése ebből áll: «Szeresd az Istent mindenek felett és ember-társadat, mint önmagadat.» De ez nem testi, nem egoistikás számvetés. Ő mind azon motivumokat, mellyek az igazi Tökéletességnek és az ember elrendeltetésének megfogásából erednek, össze kalkulálja, és a mit ő akar, választ és tesz, azt úgy akarja választani és tenni, hogy az *erkölcsi Méltóság* mindenütt az első helyen legyen, mert a legszentebb valóságnak, Istennek akar ő tetszeni...»¹

T A kultúrprogram és nevelési program mellett a politika terü-
letét s az élet más megnyilatkozásait is áthatja a keresztyén per-
fekcionizmus szelleme. A kor egyházi beszédei előszeretettel hang-
súlyozzák, hogy csak a keresztyén erkölcsökre alapított politika képes
megoldani azokat a nagy problémákat, melyeket abban a korban
már érezni lehetett. Nem a tökéletes polgári alkotmány megterem-
tésére gondoltak: «Hol vagyon az a Constitutio, mellyre a tökéletes-
ség billyege üttetett?... Apródonként lép elő a természet, a nem-
zetek s az emberek elérhető tökéletesítésére: akármelly bölcs gond-
viselőknek is lépést lehet tehát azt követni; jobban jobban tökélete-
sülősökhöz mérsékelvén a törvényt. A polgári alkotmány tehát egyy

¹ Idézett cikk 92—93. l.

olly épület, mellyen dolgoztak a multt századok, dolgoznak a jövődők — is, még se érhetik egészen munkájuknak végét.» Így prédikált a kor egyik híres hitszónoka.¹ Úgy gondolták, hogy helyesebb az alkotmányok megváltoztatása helyett inkább az egyéneket megjavítani s nagy emberi méltóságukra emlékeztetni. Ideált akartak adni az embereknek a keresztény perfeccionizmus tételeivel. Úgy találták, hogy Isten ezzel «lehetetlenséget parancsol, hogy a lehetőségig igyekezzünk, elérhetetlen példát teszen föl, hogy ahhoz akár-milly távolról is közelíteni meg ne szűnjünk. Ez mondom az embernek elrendeltetése, ez természete: a vég nélkül való tökéletesedhetés. Milly nemes teremtmény pedig ezen tekintetben az ember! Határt tett a Teremtő a napnak, a holdnak, a csillagoknak, nem lehetnek ők nagyobbak, fényesebbek, sebesebbek... De az ember tökéletesedésének nincsen határa... Ez az embernek elrendeltetése mondom még egyszer, ez természete: a hova tovább való tökéletesedés...»² A nagy vallásos föllendülés megnyilatkozása bizonyos. A francia felvilágosodás bukása után a kedélyek ismét a vallás szent tételeihez fordultak. A vallásnak már nem kellett annyira az Isten létét bizonyító okfejtésekkel törődnie, a vallás — megszabadulva a naturalizmus logikai ellenvetéseitől — főfeladatául az ember belső világának megjavítását tűzte ki, a figyelem inkább a moralításra irányult.

Volt azonban az egyház küzdelmében még egy jelentős korszerű vonás, mely szintén gyökeres tétele Széchenyi rendszerének. Ez a boldogság kérdése. Ennek aktualitást a Kant-féle etika adott, mely ki akart küszöbölni minden boldogság utáni vágyat és jutalmat erkölcsi cselekedeteinknél. A kor vallásos irodalma ezzel a felfogással szembeszállt. A boldogság elérése egyik — habár másodrangú s mellérendelt — következménye a vallásos életnek. Ennek a boldogságnak alapja a földön az ember belső világának megelégedése. Ezt a boldogságot (éppúgy mint a túlvilágit) csak a vallás szerezheti meg. «A' Boldogság nem lehet más, hanem eggy olly jó és helyes magá-érzése az embernek, mellynek fundamentuma ben vagyon az emberben, és melly független legyen minden külső dolgoktól. Pedig ha ez úgy vagyon, akkor íme belső maga jó érzését tsak maga alkothatja magába, ama következtetések által, mellyeket a maga és az Istennek megösmeréséből származtathat. Az illyen belső maga jó érzése, nyu-

¹ Szalay Imre, Magyar Egyházi Beszédék' Gyűjteménye, Pest, 1832.

² U. o. II. kötet 9. l.

godalmat és magával való megelégedést okoz az embernek ... »¹ Így indokolja meg Endrődy János, «Az embernek Boldogsága» c. mű szerzője, tételét, miszerint «... a Vallásnak tzélja, hogy boldogságra vezessen, hogy boldogétson ... »²

A kor szellemi mozgalmaiban a vallásos érzés új fellángolása érezhető. Ennek formája a keresztény perfeccionizmus hangsúlyozása. Ez természetesen régi, evangéliumi alapelve a keresztény vallásnak. Az a körülmény azonban, hogy e korban sem a hitviták, sem a felvilágosodás támadásainak kivédése nem foglalták el a vallásos energiákat, lehetővé tette, hogy ezeket a tételeket újult erővel hangsúlyozzák. Ez azután az ideális mozgalmakat áthatotta s határozott életcélá erősödött. A kor tehát nagyrabecsüli a Széchenyi-féle értékrendszer csúcsain álló keresztény perfeccionizmust s nem idegenkedik attól sem, hogy ez a szellem az egész életet átfogó nagy életlendületté alakuljon át.

Széchenyi rendszerének értékei tehát nem új értékek, vagy legalább is nem «korszerűtlenek». Benne az értékek teljessége volt meg s rendszerében a legkülönbözőbb érték iránt rajongó ember megtalálhatta a maga életideálját. Sokan meg is álltak e ragyogó rendszer egy-egy értéke mellett s a nagy összefüggés legmagasabb csúcsaira nem jutottak el. Széchenyi azonban ezeket az értékeket nemcsak egymás mellé állítja, hanem hatalmas összefüggő rendszerbe helyezi. E rendszer lényeges eleme, hogy alapján reális tényezők állanak. Az élet reális értékeit tehát összhangba hozta a nagy ideális értékekkel.

Ilyen ragyogó rendszert aligha találunk azidőtájt Magyarországon. Ez különbözteti meg az összes romantikus koncepcióktól, melyek a realitás területén hajótörést szenvedtek, noha a nemzeti és a transzcendens elem egybekapcsolása nem ritka e korban. A reális rendszerek viszont elsekélyesültek s nem tekintették az ember transzcendens célkitűzését, sőt a legtöbbször még a társadalmi elemet sem domborították ki, melynek meglátása a romantika nagy szellemi ajándéka.

A reális programban Széchenyinek politikai rendszere nyilvánul meg. Ennek segítségével akarja ő reális utakon megvalósítani a nagy ideális értékeket.

Természetesen ebben a korban mások is elgondolkoztak a maga-

¹ Az embernek boldogsága ... Irta Endrődy János. Pesten, 1806. I. 73. l.

² U. o. I. 74. l.

sabb értékek és a reális tennivalók közötti összefüggésekről. Ilyen törekvések néha nagyon is hasonló eredményekre vezettek, mint Széchenyinél. Természetesen itt csak bizonyos fokig követhető nyom a hasonlóság. Mindenesetre a kor mozgalmainak megértését elősegítjük, ha egy ilyen kísérletről megemlékezünk.

Abból a súlyos ellentétből kell kiindulnunk, mely az arany és a nacionalizmus, a reális «kalkuláló lélek» és az idealis emelkedettség irányai között élt a kortársak lelkében. Láttuk, hogy a kereskedői és a nemzeti lelket nem tudták összeegyeztetni, láttuk, hogy bizalmatlansággal szemlélték a profitvágy terjedését. E bizalmatlanság nem volt egészen alaptalan. Hisz a XIX. század elején az infláció viharaiban ébredt fel először a magyar kapitalista szellem. Az infláció azonban nemcsak a szerzési vágy, hanem a luxus és a felfokozott életforma, a könnyű erkölcsök kora is.

A kortársak egy része úgy gondolkozott, hogy a gazdasági törekvés csak egyik megnyilvánulása a mohó, erkölcstelen szerzési vágynak. Mások azonban sejtik, hogy a gazdagodást a nemzetiség, a kultúra érdekében fel lehet használni, ez utóbbinak alá lehet rendelni.

Ezek a megfontolások vezérelték báró Deresényi Pált¹, amidőn 100 aranyból, azon időben hatalmas összegből álló pályadíjat tűzött ki egy olyan munka jutalmazására, mely feltárja, hogy a magyar mezőgazdaság elmaradt helyzetén milyen eszközökkel lehetne segíteni. Gondolatmenete a Széchenyi-féle gazdasági és kultúrpolitika összefüggésére emlékeztet. E gondolatmenet rövid váza: az ország súlyos gazdasági helyzetén csak a földbirtok jövedelmének fokozása által lehet segíteni. Az agrikultúra megjavítása az egész ország anyagi helyzetének megjavítása mellett a moralitás és a kultúra előrehaladását fogja magával hozni. Nála is él tehát a kultúrpolitika és a gazdaságpolitika közti összefüggés gondolata.

Báró Deresényi Pál a pályadíjat kítűző beszédében a következő nézeteket nyilváníttja: ¹ «Az előre-haladó lelki műveltség teremtő ereje az, melly az embert olly igen magasra emelte fel... Embertársaink java előmozdításában... a fő eszköz mindég a' hasznos ismeretek elterjesztése marad. De mint reménylhetjük e' fő eszközt mostani körülállásink közt magunkévá tehetni?... Közönségesen valónak vagon az elismérve, hogy a' gazdagodásnak bizonyos lép-

¹ Mindezekre vonatkozóan l. Balásházy idézett művét: Tanácsolatok ... stb. 1829. Sáros-Patak. A következőkben Balásházy néven idézzük.

esőjén kell már állani a' Nemzeteknek, hahogy a' Tudomány és Cultura magasbb lépcsőjére felhágni akarnak. Továbbá szintén úgy nem szenyved tagadást, hogy Nemzetünk még nem érte el a' birtokosságnak azon szerencsés állását, melly arra, hogy a' kimíveltetés pályáján fényes pontra emelkedhessék, múlhatatlanul megkívántatik. — Mert nem az eggyes házak temérdek gazdagsága, hanem az Ország számosabb Rendeinek maga jólbírása hozza-elő azon szerencsés pontot, a' mi a' tudomány és iparkodás gyarapodására szükséges. Így péld. ok. a' belső iparkodásra bizonyosan jóltévőleg fogna hatni, ha középvagyonú Rendeink, jövedelmeiknek megszorítása által, a' kézművesség készítményeit fogyasztathaták; az atyák, jól bírván magokat, azt fognák óhajtani, hogy gyermekeik nemesebb 's bővebb nevelést kaphassanak, 's ezen óhajtasok azt vonná maga után, hogy nálunk is megszorodnának a' Nevelő jobb Intézetek; 's általjában minden nemeiben a' tudományi ismereteknek előbb fognánk állani mint most, midőn a' haza lakósinak nagyobb részénél a' tudományi ragyogó előlépéseket az élelem gondjai vagy hátrálják, vagy el is fojtják.

De melly módon keressük a' Nemzeti Vagyon el annyira óhajtható megszorodását? ... Egy módunk van a' Nemzet nagyszámú osztálya közt tehetségeket terjeszteni-el... tudniillik áldott földünknek észérányosabb, értelmesebb, gondosabb művelése ... Nálunk ... a földművelés még olly távol áll a' ... tökéletességétől! Az ezen tárgyban forgó előítéleteket megvívni, 's termékeny földünknek ügyesebb 's munkásabb használatát előmozdítani, ez volna, úgy vélem, mostani helyheztesítésünk 's ismereteink mellett a' legvalóbb lépés, a' Nemzeti vagyonosságot, feljebbre emelni. A' kereskedési iparkodás, az erkölcsiség, a' tudományok gyors gyarapodása, ez után minden bizonnyal nem maradnának el sokára; mert ezek mindenütt nyomban követik a' Nemzeti gazdagságot, mellynek kútfeje, mindég és mindenütt, a' szorgalom és okosság által vezérlett földművelés volt és lesz.»¹

Dercsényinek egyik kéziratos följegyzése arról tanuskodik, hogy ilyen nézetei kialakulására olvasmányai készítették: «a' tudósok azt tartják, hogy a' Lelki ki pallérozottságot, a' testi ki műveltségnek (materielles Cultur) mindenkor meg kell előzni.»²

¹ Balásházy, 4., 5. és 6. l.

²) Dercsényi Pál: Gondolatok az industrialis kipallérozottságról, stb. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárában. (216. Oct. Hung.)

Ilyen megfontolások vezérelték, midőn pályadíját kitűzte 1828-ban. A pályadíj odaítéléséről döntő bizottság tagjai között a kaszinó legelőkelőbb mágnásainak neveit olvashatjuk.¹ Vajjon milyen irányú lesz a győztes munka, vajjon milyen eszközöket ismernek el az emberek helyesnek Széchenyi fellépésének pillanatában?

Ez a pályázat sorsa kiváló diagnosztikai eszközt jelent az irányban, hogy a művelt réteg hogyan gondolkozott azokról az agrár-problémákról, melyeket a Hitel oly bőven tárgyalt.

E pályadíjat Balásházy János nyerte el, a legkitűnőbb magyar gazdák egyike. Hogyan vélekedett ez a gazdaság akadályairól, a követendő utakról?

Elsősorban legyünk tekintettel arra a lélekre, mely a szerzőt munkája megírására sarkalá. A szerző a keresztény és a török vallás különbségéből indul ki, midőn feltárja, hogy ő nemzete sorsának javítására törekszik. Ismeretes, a Hitel mennyire szereti a török gondolkozást mint az emberi mozdulatlanság princípiumát hangoztatni. Mintha itt is annak megnyilatkozásait hallanók, egyszersmind annak a keresztény perfekcionizmusnak a kifejezését, melyet előzőleg több példával megvilágítottunk. Balásházy elmondja, hogy munkájában az a tudat hevíti, hogy a nagy többség törekvésének ad kifejezést, midőn a tökéletesedést szolgálja. «... a' józan többség, hála az Egeknek! a tökéletesedést, 's a' tzélerányos előlépéseket óhajtja, 's hogyha engemet ezen esméretem 's látásom megtsalna, akkor én valóban mind azon hazafiakkal, kik a' haza valóságos szükségeit esmérík, és a' keresztyén Vallás szent principiumai által vagynak lelkesítettve, méltán sírásra fakadhatnak, mert hogy boldog lehessenek, ezt kellene óhajtanom: 'Teremtőm! fossz meg engemet azon esméreteimtől, melyeket olly tzéllal gyűjték egybe, hogy általok egykor a Közönségnek használhassak', azt kellene mondani: 'Törökök! adjátok ide a' ti kóranotokat, melly azt tanítván, hogy nem szükség a' tökéletesedés, a' homályos időkben alkotott rendszabások minden legkisebb kifogás nélkül alkalmazatosok az újonnan támadott szükségek fedezésére is'; nekünk ezentúl tzélerányosabb kézi-könyvünk lészen mint a' Biblia, mellynek szent szavai azt mondják, hogy az ember szabad valóság lévén, a tökéletesedés ditső tzéljai felé elmehet...»²

¹ A bíráló-bizottság tagjai voltak: Andrássy György, Appel Károly, Festetich Antal, Károlyi György, Somsich József, Széchenyi István, Wesselényi Miklós. L. Gemeinnützige Blätter, 1830. márc. 21.

² Balásházy, 246—247. l.

A sárospataki, később Debrecenbe költöző Balásházyt tehát ugyancsak a keresztény (avagy — mint mondá — keresztyén) perfekcionizmus hevíté arra, hogy ismereteit a magyar közönség elé tárja.

Terjedelmes munkájának részleteit nem elemezhetjük, de nem tudunk lemondani arról, hogy Széchenyi rendszerével nagy általánosságban egybe ne vessük.

«... Az Udvarnak nintsen oka arra, hogy mesterségeinknek gátat vessen, és kereskedésbeli fogyatkozásinknak is okai nagy részben a' magunk próbálatlanságában, 's kevés jártasságunkban gyökeredzenek...»¹ Ez a Széchenyi-féle megállapítás végigvonul a könyvön, midőn a magyar termelés-, hitel- és terményértékesítés akadályairól értekezik.

Megkülönböztet közelebbi, alapvető akadályokat és távolabbi, inkább alkotmányos természetű fogyatékosságokat. A közelebbi akadályok: először az a tény, hogy a földbirtok osztatlan, másodsor, hogy «az egész Ország gazdálkodó Közönségét felvéve, intellectuális, vagy értelmességbeli tekintetekben hátra vagyunk».²

Íme a Hitel termelési rendszerének két fontos, sőt legfontosabb mozzanata található meg Balásházy könyvében. Mindkettőnél részletes javaslatot nyújt azirányban, hogyan lehetne a helyzeten segíteni.

Miután ezeket bőven kifejtette, rátér a gazdasági bajok kórokozóinak hasonlóan fontos másik nagy csoportjára, azokra az akadályokra, melyek inkább az általános politikai rendszerből, a magánjogból következnek.

Tehát Balásházy a magyar mezőgazdák anyagi helyzetének megjavítása érdekében nagyarányú alkotmányos változtatást követel. Mielőtt ennek részleteire áttérnénk, nem tudunk ellenállni annak, hogy össze ne foglaljuk még egyszer azokat az intézkedéseket, melyeket a Hitel az alkotmány megváltoztatása érdekében szükségesnek tart, melyekkel a kortársak elé lépett, melyekkel «új irányoknak nyitott tért». Legalkalmasabbnak látszik Kemény Zsigmond össze-foglalását előadni.

Kemény szerint a Hitel «egy lángésznek ragyogó és szabálytalan míve, egy higgadt tervű izgatónak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése», mely az eszmékben nagy forradalmat idézett elő.³

¹ Balásházy, 66. l.

² Balásházy, 95. l.

³ Kemény, id. mű 275 l.

Melyek a Hitel «többektől sejtett, de még eddig senki által el nem mondott vagy legalább eléggé nem indokolt» tételei:

«Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; melynél fogva a fekvő vagyon se értékben, se jövedelemben nem növekedik, se el nem adható, se be nem ruházható: következőleg a birtokost, a helyett hogy védné, süllyeszti, a helyett hogy szabaddá tenné, bilinesbe veri s hozzáláncsolja a szegénységhez és előítéletekhez.

Megtámadta az adóssági törvényeket, a csalóknak vagy rossz fizetőknak kedvező magyar pörrendszert és az úgynevezett nemesi szabadság alapjait tevő IX. titulusnak részint kinövéseit, részint kizárólagosságát...

Megtámadta a robotrendszert, mely a nemzeterőből nagy összeget majdnem oly eredmény nélkül fecsérelni szét, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriás gödrot ásatni, a következő fél évben megint betöltetni...

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágmunkán nyugvó rendszerét... megtámadta az országos vonaloknak is megyei kézben tartását... s kijelölte a centralisatiót a közlekedési vállalatokra nézve...

E pontok által Széchenyi hadat izent az egész multnak.»¹

Eddig Kemény. S most hallgassuk meg, hogy 1828-ban hogyan gondolkozott annak a pályamunkának szerzője, ki a legnagyobb nevű mágánásokból álló bírálóbizottság pályadíját elnyerte.

Balásházy a gazdaságbeli szorgalom távolabbi akadályáival foglalkozó fejezeteit a következőkben foglalja össze. Ezen akadályok közé sorozza:

«1-ször. Hogy a' fekvő vagyonokat örökösen adni és venni nem lehet, továbbá a' zálogoknak, azon tzelniak való meg nem felelését, a' melyre láttatnak alkotva lenni...

2-szor. A creditumnak nem létéből folyó nagy akadályokat és veszteségeket.

3-szor. Az igazságnak hirtelen ki nem szolgáltatathatásából, és a politziának hijjános karban való létéből folyó akadályokat.

4-szer. Folyóvizeinknek, különösen pedig utainknak a' kereskedést, 's úgy mediate a' gazdaságbeli dolgokat is akadályoztató karban való lételet...

¹ Kemény, id. mű 275—276. l.

5-ször. Értem azon megfelejtkezést, mellynél fogva eddig olly kevés áldozatok tétettek jutalmak osztogatásai által, a' gazdaságos dolgoknak nagyobb forrásban való hozására.»¹

Ha ehhez még tekintetbe vesszük, hogy a jobbágytized természetben átadása helyett készpénzfizetést javasol, szinte teljes egészében előttünk áll a Hitel gazdasági programja. Ennek részletes tárgyalására nem térhetünk ki. Csupán azt a magánhitelügyi koncepciót vetjük egybe, mely a Hitelben és Balásházynál jelentkezik. Mindkettő a mezőgazdasági hitel hiányát panaszolja. Balásházy is főleg a termelő, instruáló hitelről tesz említést.²) Teljesen megegyező a két koncepció annyiban is, hogy a hitel híját mindkettő a jogrendszernek tudja be. Mindkettő a szigorú váltótörvénykezés behozatalát óhajtja. Nagyön megegyezik Balásházy felfogása a Hitellel, amidőn a rossz hiteltörvények demoralizáló hatását tárgyalja. «A' szerfelett való, 's igen érzékeny büntetésekkel járó pontosságnak . . . nintsenek félelmyire is ollyan káros következései, mint a' szerfelett való lágyságnak. Valóban azon immorálitást, mellyet a' világos adósságok eseteiben lehet Hazánkban nagy részben tapasztalni, egyedül annak lehet tulajdonítani, hogy a' törvénynek vas kezei későn érhetik utól a' kötelezést meg nem tartó felet . . . Illyen kedvetlen következései vagnak törvényeink lágyságának morális tekintetekben . . .»³ Valóban mintha a Hitelt olvasnók!

Miután Balásházy a váltótörvénykezés behozataláról szolt, azon véleményének adott kifejezést, hogy ez hamar be fog következni, mivel «ezen nagy fontosságú tárgyának kivitele, már az Országnek több kivivendő nagy tzéljai között a' legelső helyen áll . . .»⁴ Itt arra a reformmunkálatra gondolt, mely 1828-ban átdolgozta a régi, 1790-es munkálatokat a kor szellemének megfelelően. Hogy e munkálat miért nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hogyan történhetett az, hogy a konzervatív Taglatat hivatkozik ezekre s nem az ország haladottabb rétege; hogyan viszonylanak a Hitel eszméi az országgyűlések óhajaihoz s azok munkálatainak tételeihez, — mindezekről jelenleg nem szólhatunk. Feltétlenül a Széchenyi-féle eszmék történetéhez tartozik ez is, de sokkal alkalmasabb hely fejtegetésükre

¹ Balásházy, 147—148. l.

² Balásházy, 167. s köv. lapok.

³ Balásházy, 160—161. l.

⁴ Balásházy, 164. l.

a Taglalat s Világ eszméinek tüzetes egybevetése, a Világ előzményeinek feltárása.

Foglaljuk össze fenti vizsgálódásaink eredményeit. Arra a kérdésre akartunk feleletet nyerni, hogy milyen viszonyban áll Széchenyi saját korával, vajjon forradalmi újtó-e, vagy reformátor, vajjon fellelhetők-e a kortársaknál eszméi és gondolatai? Feleletünk Széchenyi azon mondatához hasonló, melyben bejelenti, hogy ő csak kifejezést adott kora gondolatainak. Mondanivalójának jelentőségét elsősorban személye tette súlyossá. Magyar mágnás, mérhetetlen vagyon ura szállt síkra a jobbagyság érdekében, hatalmas főúr korholta nemzete hibáit és sürgetett korszerű átalakítást. Tényleg sokan kérdezhették csodálkozva: «ilyeseket hogy mondhat egy született magyar Magnás».¹ Az ő ajkáról tényleg másként hallatszottak ezek az ígék, mint ha «egyszegény projektáns»² mondotta volna el mind ezeket. Eszméi saját korának eszméi s a változott gazdasági viszonyok közepette sokan jutottak hasonló gondolatokra. Széchenynek a Hitelben kifejezésre juttatott politikája nem forradalmi politika, hanem reális, időszerű reformpolitika. Ám művének igazi szépségét hatalmas eszmények és ideálok képezik. Ez a transzcendens rendszer szintén korszerű és összefügg a nagy vallásos fellendüléssel. Ahogy azonban annak az Albachnak ígéit, kiben Széchenyi szavai szerint semmi nemzeti érzés nem volt,³ összekapcsolta a nemzeti programmal, ahogy társadalmi rendszerében a racionális gazdasági tevékenység jelentőségét kidomborította s így nem süllyedt valamely romantikus gazdasági politikába, mely a magyarság akkori helyzetében végzetes lett volna, ahogy a racionalizmusnak az emberi értelemről alkotott felfogását a társadalmi munka nagy romantikus gondolatával egybekapcsolta, mindez egyéni, sehol fel nem talált zseniális lépés volt, a teremtmény lángész alkotása, senkitől sem sejtett összefüggések feltárása. Így rendszere hatalmas hálózatra foglalta a korszerű és korszerűtlen, az időn túli gondolatokat, hogy embertársait isteni magaslatok felé vezérelje. Így válik a Hitel a magyar szellem egyik legnagyobbalkotásává.

¹ Hitel 467. l.

² Hitel gyakran használja e kifejezést.

³ Napló, akadémiai kézirat, 1828. november 15. bejegyzés: «Hungarischen Sinn hat er keinen, — ganz teutsch...» Akad. Széchenyi Napló 1828-ból, 67. l.

II. A Hitel megjelenésének közvetlen irodalmi visszhangja.

(Egykorú nyilatkozatok a Hitelről; elismerik, hogy korszakot alkotó munka. A műveltebb réteg örömmel üdvözl. Alkalmasnak látszik arra, hogy Kazinczyék s nagy ellenfeleik közötti antagonizmust kiküszöbölje. A rendiségen kívül állók örömmel fogadják, idealizmusát is felismerik egyesek. A rendi ellenállás rekonstruálható egy, egykorú kézirat alapján. A Hitel-ellenes maradi magyar típusa több egykorú munkából megállapítható; a Tagialat szerzője nem tartozik ezek közé.)

«Hogy a «Hitel» miatt sárral dobálni, keresztre verni s elégetni fognak — vagy azt mondani, hogy más írta — én németül s német lélekkel írtam... vagy hogy megyei Administrator akarok lenni... mindezekre barátom el voltam készülve.» E sorokat írta Széchenyi 1830. május havában barátjának, báró Wesselényi Miklósnak, alig negyedfél hónappal a Hitel megjelenése után.¹ Ha valamennyire megismertük Széchenyi lelkét, ha tisztában vagyunk a Hitel megírása körülményeivel s tudjuk, milyen nagy szerepet játszott Széchenyi reformmunkásságában szigorú kötelességérzése, nem aggódunk túlságosan a miatt, hogy vajjon nem fog-e örökre elkedvetlenedni a támadások miatt. Tévesen ítélné meg Széchenyit az, ki a sikernek és sikertelenségnek tulajdonítana döntő hatást munkásságában. Épp e támadások és ellenállások vezetnek a Világ megírására s a Hitel visszhangja részben a Világ kialakulásának előzményeihez tartozik.

Azonban a Hitel sajátos célkitűzése miatt a mű fogadtatásának nagy történelmi jelentősége van, függetlenül attól a hatástól, melyet ez a visszhang Széchenyi lelkére gyakorolt. A Hitel politikájának egyik jellemző vonása ugyanis, hogy a nemzeti feladatok megvalósítását nem külső tényezőktől várja, nem a kormány tevékenységétől, hanem maguktól a magyaroktól, a rendektől, a történelmi osztály tagjaitól. Vajjon milyen hatást gyakorolt a Hitel arra a rétegre, melynek aktivitását a nagy szerző meg akarta indítani, vajjon hogyan vélekedik a rendi közvélemény a munkáról? E helyütt csak röviden érinthetjük a jellemzőbb megnyilatkozásokat.

A Hitel kísérfőzénjében hódolat és dícséret motívumai a gyűlölet és lekicsinylés diszharmóniáival váltakoznak.

¹ Széchenyi Levelezése. I. 163. l.

Pulszky emlékiratait olvasva¹ magunk előtt látjuk, amint a felvidéki társaság egyik kimagasló alakja, a művelt Fejérváry Gábor, lelkesen síkraszáll Széchenyi eszméiért és kifejti, hogy «a Hitel megjelenése epochálisnak fog tarttatni». Azonban a felvidéki urak nagy része hibáztatta, hogy a mágnások politikába ártják be magukat, ócsárolták a Hitelt s abban bíztak, hogy Széchenyinek «majd megadja gróf Dessewffy Pipsz...» Maga Pulszky nem lelkesedett a könyvért, mert úgy találta, hogy minden sorából «Bentham kándikál ki.» Egy 1830 júliusában Pannonhalmán kelt levél arról tesz tanúságot, hogy az ország többi részén is hasonlóan megoszlanak a vélemények: «Széchenyi Hitele felett mindenütt pálcát törnek. Ez egekig magasztalja, az pokolig legyalázza.»² Berzsenyi Dániel hasonlóan a vélemények megosztásáról szól 1830. évi augusztus hó 15-én Mikláról kelt levelében,³ amidőn a Hitel ajándékpéldányának megköszönése után így szól: «A Hitel nálunk egész Kurutzvilágot támoszta a lelki világban, s furtsa volt hallani a tarka debattokat. Eggyik ideák tengerének látta azt, másik lepdező ángol Parknak, mellyben a repdező Genius némellyeket rózsák és templomok közt repdeztete, másokat pedig tüskén bokron hurtzola! Mert fájdalom! az Igazság mennyei sugarai tsakugyan még sok szemnek tüskék. Azonban ne szünjön Méltóságod Montesquieu kedvelt népét tovább is szeretni! Én örültem a zajnak, mert az még életet mutat. De örvendjen Méltóságod is, mert olly anyagra tette művészekeit, mellyből még minden bizonnal formálhat daedalusai szobrokat. Vajha még egy nemzeti Banknak s az ángol Alkatnak alapvonatival lepné meg Méltóságod Nemzetünket! Kevés Magyar lát e részben még úgy mint kellene, s egyébaránt is a legnyilvánabb alapigazság is nagy erőt nyerne Méltóságod mosolygó etsete és nagy neve által. De van még egy két literatori szavam is Méltóságodhoz. Nagy jót tett Méltóságod nyelvünkkel az által is, hogy egészen a dunai dialectus mellé állott, a minnek én tsak azért is igen örvendek, mivel engem leginkább a dunai dialectus miatt vett üldözőbe Kazinczy pártja. Ezek az Urak oly kirekesztőleg uralkodóvá akarák tenni a tiszai dialectust, hogy legjobb dunai szavainkat is kizárák az írói nyelvből...»

¹ Pulszky: Életem és Korom. II. kiad. 25. s köv. lapok.

² Guzmics Izidor levele, Kazinczy Levelezése XXI. 346.; a levél kelte: 1830. július 22.

³ Közzölte: Vízota Gyula: Berzsenyi levelei Széchenyihez. Akadémiai Értesítő, 1913. 515. s köv. lapok. Az idézet az 520. lapon.

Ezekből az idézetekből elsősorban kiderül, hogy a kortársak legnagyobb része tisztában volt azzal, hogy a Hítel megírása országos tett, epochális cselekedet volt. A rendi közvélemény erősen reagált s felfigyelt a Hitelre. Az egykorú közhangulat állásfoglalását ilyen adatokból, levelekből s feljegyzésekből állapíthatjuk meg, ugyanis a sajtó szerepe nagyon jelentéktelen volt abban az időben. Ezért nem lehet semmi következtetést levonnunk abból a tényből, hogy a munkáról az egykorú hírlapok alig emlékeznek meg. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1830. február hó 6-iki száma röviden tudtul adja a munka megjelenését, de március 3-án már bővebben szól róla: «Uj tsillag gyanánt lehet tekinteni ezen munka megjelenését Literaturánk egén. A haza boldogításáért égő szép, és nemes lelkű Szerző mind ditső tetteivel, mind buzgó tollával több ízben megmutatá, hogy a nemzeti culturának emelésére semmi áldozatot sem tart nagynak. Ezen nemes cél forgott szemei előtt a jelenvaló munka készítésénél is, melly az országos és magános gazdálkodás hijánosságait szabad lélekkel szem eleibe tünteti, s a jövődöbeli boldogulásra egyenes útmutatást közöl. Nagy hazafiúi buzgósággal, sok tapasztaláson épült okoskodással és értelemmel, ... érett tudománnyal van írva, a természetést, kereskedést s a nemzeti iparkodást tartván mindenütt szem előtt.»¹

Berzsenyi is — mint már láttuk — elragadtatott, dícsérő sorai-ban módot talál arra, hogy a dunai dialektikus megnyilatkozása miatt dícsérje a Legnagyobb Magyar. Egyéni szempontokat is felhoz s célzást tesz arra a támadásra, melyben Kazinczyéktól részesült a dunántúli dialektus miatt. Ezek a sorok a magyar szellemi életben dúló éles harcokba nyujtanak bepillantást. Újabb kutatások hangsúlyozzák,² hogy a XIX. század elején erősen érvényesültek a magyarság szellemi életében azok az ellentétek, melyek a két magyar típus: a dunántúli, katolikus magyar és a tiszai protestáns eltérésére vezethetők vissza. Akár elfogadjuk ezeket a megállapításokat a maguk szélső megnyilatkozásukban, akár nem, — azt el kell ismernünk, hogy Széchenyi Hitele megadta a lehetőséget a szellemi ellentétek kiküszöbölésére, a nagy nemzeti szintézisre. A munkában ugyanis az ideális értékek szinte a maguk egészében kifejtést nyertek, ezért minden ideális

¹ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1830. március 3. Megjegyzendő, hogy a Tudományos Gyűjtemény 1830. évf. I. füzetének 130. lapján hirdeti a Hítel megjelenését s közli a tartalomjegyzéket róla.

² Farkas Gyula: A magyar romantika. 1930.

törekvés megtalálta azt, ami neki megfelelő, ha talán másokkal nem is értett egyet. Nagyon jellemző e tekintetben Kazinczy állásfoglalása a Hitellel szemben. A Hitelben a maga kultúrnacionális állásfoglalásának kidomborodását látta meg és boldogan fedezte fel, hogy Széchenyi is a magyar nemzetiségről szólva, az európai fejlődés menetét tartja szem előtt, az európai gondolat követelményeit érvényesíti s a külföldi kultúrából akar okulást meríteni. Kazinczy 1830. június hó 23-án a következő sorokban mond köszönetet Széchenyi «gazdag ajándékáért», a Hitel elküldéséért: «Öröm hallani, hogy egy lelkes Nagyunk így szól; és ha a régi Romában élnénk, kérni fognám polgártársaimat, rendeljenek supplicatiót a' halhatatlan istennek, mivel a hazának illy fiat adtak. Valóban Nagyságodnak s méltó barátjának Wesselényinek, igaza van, midőn a nemzetiséget nem nézik eggynek a fennállóval, a szokottal. Muftit és jancsárt illeti az a gondolkodás hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és azért a jótól is idegenkedni. A mi jó, a mi hasznos, az magyar is egyszersmind, s az olyat jobb másoktól átvenni s magyarrá csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyleni.»¹

Kazinczy különben már február elején értesült a Hitel megjelenéséről. Február 8-án kelt levélben értesíti őt Zádor György, hogy «...most jelent meg... a Hitel... a legélesebb s legtisztább szív műve, tele a legszentebb igazságokkal s a legüdvösb javaslatokkal.»² Azután olvasta a Hitelről Guzmics Pannonhalmáról kelt sorait is, melyeket már idéztünk. Guzmics a XIX. század-eleji vallásos mozgalomnak volt egyik lelkes híve. Láttuk, hogy e levelében arról tesz említést, hogy a vélemények megoszlók a Hitelről. Nem érdektelen annak a megállapítása, hogy ő hogyan gondolkodott a műről... Ha van ugyanis valaki, ki a keresztény perfeccionizmus eszméit képviselte, ki tevékenyen résztvett a kor vallásos mozgalmaiban, akkor ő az. Lelkesen fáradozik azon, hogy a magyar szellemi életben a katolikusok és a protestánsok közötti ellentétek kiküszöbölhetők legyenek. Sőt, merész körvonalú katolikus-protestáns unió lehetőségében is hisz. Folyóiratot szerkeszt, melyben nem annyira a teológia, mint inkább a religió, a vallásos érzés igéit hirdeti. Méltó kereteket talált arra, hogy Széchenyi iránt érzett nagyrabecsülésének kifejezést adjon

¹ Kazinczy Levelezése. XXI. 316. l.

² U. o. 206. l.

s bizonyosságot tegyen arról, hogy a Hitel mély vallásos érzését felismerte. Folyíratában bőven közölt kivonatokat a Hitelből. Midőn viszontlátjuk Guzmics Egyházi Tárában¹ a Hitel fenséges gondolatait, elgondolkozunk azon, hogy milyen bőséges tárháza is e munka az idealisztikus értékeknek. Mások is találtak idealisztikus kincseket a Hitelben. Így Schröer, a pozsonyi evangélikus líceum nagyművelt-ségű tanára Széchenyihez mint a Hitel szerzőjéhez intézi a magyar közoktatásügyről németül írott leveleit. Schröer munkája,² a *Pius Desiderius*, a Hitelben az idealizmus rendszerét látja kibontakozni. Schröer szerint Széchenyi igazi eszmények tiszteletére akarja a kortársakat nevelni, az anyagi hitelről csupán azért ír, általában az anyagi kérdésekkel csak azért foglalkozik oly tüzetesen, mivel kortársaira akar hatni. Ezek a kortársak azonban önzőek, anyagi gondolkodásúak s csak az anyagi jólétet akarják megvalósítani. Schröer lendületes sorai Széchenyiben azt a hivatott egyéniséget üdvözlík, ki a középkorba visszasüllyedő világ és a szentszövetség reakciójának sátáni törekvései közben az igaz értelem és felvilágosodás helyes útján halad előre. Ha még figyelembe vesszük, hogy a magyarországi kereskedői körök s a közgazdasági irodalom egy-két művelője milyen lelkesedéssel üdvözlötk a Hitelt, fogalmat nyerünk arról a visszhangról, melyet a kultúráltabb rendi és a rendiségen kívül álló körökben a Hitel keltett. A *Toldalék észrevételek a Hitel*³ c. munkához szerzőjének kilétét nem sikerült megállapítanunk. Azt hisszük azonban, nem tévedünk, midőn azt sejtjük, hogy annak szerzője valamely műveltebb kereskedő, mindenesetre a rendi, földbirtokos Magyarországon kívül eső férfiú. Az érdekes füzet megkísérli, hogy a Hitel eszméit közgazdaságilag fejtegesse, a közgazdaság tételeivel világosítsa meg s az egyes gazdasági problémákra vonatkozólag azok véleményét juttassa kifejezésre, kik nem termelők. Ebből a szempontból nagyon érdekes, hogy a céhek eltörléséről, a limitáció megszüntetéséről, a robotról és dézsmáról hasonlóan vélekedik, mint Széchenyi. Azonban eltérő véleményt nyilvánít a vámkérdésben és a váltótörvénytisékről. Azt tartja, hogy annak hatályát csak a kereskedőkre szabad kiterjeszteni. Nagyon életrevaló eszméi vannak a

¹ Vallási és Egyházi Tár. Pesten, 1832. 59—62. l.

² L. Függelék. A szerző személyére vonatkozólag v. ö. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei stb. I. kötet, 320. l.

³ L. Függelék.

jelzálogintézetéről s főleg a bankkérdésben igen tájékozott. Művét lelkes hangulatban fejezi be: «Nékünk Magyaroknak a jövőndő felől nincs mit aggódnunk, mágnásink a brittusokat választották példaképül s buzgón követni nyomdokaikat soha meg nem szűnnek.»¹

Ezekben az olvasó maga előtt látja azt a visszhangot, amit a Hitel Magyarországon a műveltebb rétegekben s a rendiségen kívül állókban keltett s melyekről írásbeli feljegyzéseink vannak. A főkérdés azonban az, hogyan hatott a Hitel a rendi Magyarországra.

A Hitel fogadtatásáról elterjedt hajmeresztő hírekkel Széchenyi Naplójában találkozunk. Megemlékeznek ezek a feljegyzések a Hitel megégetéséről terjengő kósza hírekről, szólnak arról, hogy Abaúj vármegyében állítólag országos sérelemnek akarták feltüntetni a Hitel megjelenését. Mennyiben igazak ezek a Széchenyit annyira izgató hírek, annak vizsgálatával jelenleg nem foglalkozunk, ez már a Világ kialakulásához tartozik. De azért nem lehet lemondanunk arról, hogy a Hitel *irodalmi visszhangja* alapján a Hitel elleni felzúdulás gyökereire rá ne mutassunk.

Ha a Nemzeti Múzeum Kézirattárában megőrzött egyik feljegyzést olvassuk,² fogalmat alkothatunk arról a gyűlöletről, mely a Hitelt fogadta, azokról a rágalmakról, melyek Széchenyiről az elvadult s műveletlen körökben terjengtek. A legjellemzőbb mindjárt az a meghatározás, mellyel kéziratunk a Hitelt definiálja:

«Ezen munka, mellynek nagyobb a' füstje, mint a' lángja, nem egyéb, mint némelly Magyar Országi főbb Birtokosok, 's kivált Mágnások ellen intézett *Satyra*, a' közjó elő-mozdittására, a Magyar Nemzet felemeltetésére, virágzóbb állapotban hozására törekvő Jószándék palástja alá bujtatva.» Ime, ilyennek látták egyesek a Hitelt! Kiderül, hogy a kézirat szerzője még mérsékelt álláspontot foglal el, amikor Széchenyit a miatt korholja, mert ő «némelly Szerzőnek hihetőleg ösméretes Főbb-Birtokosok, s kivált Mágnások ellen... akármilyen okból» felzúdulva «a Munka folytatásában hevétül elragadtatván... egy egisz Nemes Nemzetet... a Gúny tárgyává tenni... nem szégyenlet!». Ugyanis a kézirat végén azt mondja a Hitelben gúnyos «satyrát» látó író: «Ha talán a Hitel ezen meg bírálása a szerzőnek kedvetlenségére vagy, vegye gondolóra, hogy mások még alább való módon ítélnék» felőle.

¹ L. Függelék.

² L. Függelék.

A kézirat következő soraiban az olvasó maga előtt találja a rendi felzúdulás egész szellemi arzenálját. Sokak szerint a Hitel: «minden alapolás nélkül készültt (Quodlibet), mellyben több szemet sértegető alávalóság mint gyönyörködtető szépség találtatik...» «Torzonborzas Söprü» a Hitel, mellyel nem lehet a Palotát (értsd a hazát) tisztogatni. Kéziratunk úgy véli, hogy a közvélemény azt hangoztatja Széchenyivel szemben: «ne vegye vállára, amit nem bír».

Mindeddig azt a gyakran felmerült vádat hangoztatja oly jellemző kéziratunk, hogy Széchenyi nemzetét ócsárolja. Ez visszatérő motívuma a Széchenyi-ellenes támadásoknak. A következőkben azután még egy gyakori vádat találunk. Az anyagi romlása miatt oly bizalmatlan nemesség borzalmas vádja olvasható ki e kritika utolsó soraiban, mikor arról a Széchenyiről, ki előtt a rendi Magyarország megmentése lebegett célul, azt mondja, hogy ő «a Nép sepreinél kedvet keresvén... irigységre gerjeszti, és a néki szükséges zabolából való kibontakozásra bizgattyá».

Széchenyi, mint társadalmi forradalmár, mint a jobbágyság lázítója! Névtelen kéziratunk papírra vetője nem áll egyedül e képtelen váddal. Tudunk például egy Hitel-ellenes kézitról, melynek jelszava: «Szállj le nemes, ülj fel paraszt!»¹ Tehát egyesek azt tételezték fel Széchenyiről, hogy ő az egész ország hatalmi viszonyait meg akarta változtatni és a jobbágyságot akarta fellázítani. Minő anyagi romlásnak, milyen mezőgazdasági válságnak kellett a XIX. század huszas éveiben pusztítania, hogy e hangulat kialakuljon? — e kérdésre talán Bevezetésünk első része feleletet ad. Később azután a Széchenyi nyomán haladó generációt is megvádolták azzal, hogy olyan nézeteket hangoztat, «mellyeknél fogva a' parasztnak asztalára mindennap sült fáczán fogna az égből lerepülni, 's az Urak' üres tányérait paprikapor ellepni».²

E sorokat már Ponori Thewrewk József egyik munkájában találtuk. E szorgalmas tollforgató számtalan iratával megszerezte magának azt a kétes dicsőséget, hogy az elmaradottság és osztályérdek örök dokumentumait nyujtva, benne testesíthessük meg az

¹ Egyik Kazinczyhoz intézett levél tesz erről említést. Kazinczy levelezése XXI. kötet, 346. l.

² Hazafiúi Elmélkedések. Irta Ponori Thewrewk József. Pozsonyban, 1833 53. lap.

elfogult, Hitel-ellenes kortárs típusát. Ismeretes az a hajsza, mellyel éveken át üldözte a Hitel szerzőjét. Eleinte még mérsékli támadását, később fokozza azt. Egyes körülményekből arra kell következtetni, hogy az osztály-önzés mellé jellembeli gyöngeségek is járultak. Uralkodó eleme azonban az elfogult osztály-önzés. Harcol minden ellen, ami a magyar rendiség, a magyar nemesség érdekeit sérthetné. Ismeretes az a harc is, melyet a nyelvújítók ellen indított. Ne higgyük, hogy e harcban a nyelv tisztaságáért küzdő és így a nacionalizmus oly jelentős kincsét féltő ember hite fűti. Nem, ő a rendi jogok védelmében támad minden változás ellen. Ezért fakad ki «némmely excentricus írók» ellen, kik a magyar nyelv terjedését «a deák Juris Corpus és a deák privilégiumok feláldozásával kívánnák elérni». ¹ Ime a nyelv purizmusának harcos lovagja, ki mikor a nacionalizmus és a rendiség változatlan hatalmának dogmája összeütközni látszik, eszerben hagyja a nyelv védelmét és a rendiség érdekeit képviseli! El akarja tiltani az írókat attól, hogy a magyar alkotmánnyal egyáltalában foglalkozzanak. Szembeszáll Dessewffynek a cenzúráról nyilvánított véleményével és azt hirdeti, hogy a cenzúrára épp a rendek érdeke miatt van szükség, hisz ha nem lenne cenzúra, az új írók a magyar alkotmány megváltoztatásának kérdésével is foglalkoznának, már pedig «a' magyar Nemestől olly nagy jószágot nem kívánhatni, melly által önmaga kezdjen régi alkotmányának vermet ásni». ² Akkor a legelkeseredettebb, ha valaki, akár konzervatív célzattól is, a magyar alkotmányt a külföldivel össze meri hasonlítani. «Hogy lehet ilyet cselekedni. Egyáltalában nevetséges... a' magyar és angol vagy francia Constitutio között hasonlatosságokat találni akarni. Angol-meg' Franciaországban a' Nemes — szintugy mint a' Nem-Nemes adózik, ellenben Magyarországon a' Nemesség a' rendkívüli subsidiumokat kivéven, minden adótól szabad... Franciaországban az adós Nemes' vagyona az hitelező számára exequáltatik, Magyarországon ellenben az adós Nemes sequestrumot kap, és az hitelezőknek a' várakozást érteniek kell» ³ stb. Büszkén vallja magát e jogok védőjének, de csak jogokat ismer, kötelességeket nem.

Elképzelhető, hogy milyen elkeseredetten támadta Széchenyit. A Beretválkozó-Tükör «Angolos reformbill az írókra nézve» c. feje-

¹ Ponori Thewrewk József, id. mű, 54. l.

² U. o. 66. l.

³ U. o. 65—66. l.

zetében a Hitelt nevetségessé akarván tenni, annak szerzőjét könyv-író vargainasnak nevezi s a mellékelt gúnyversben esetlen sorokat vet ellene papírra. *Mindezeket könyvünk függelékében mellékeljük.* Megtaláljuk itt egyik kiadványában azt a mesét is, mely a Hitelt plágiumnak tartja. Ne csodálkozzunk azon sem, hogy e könyv a Hitel elterjedését az örök emberi elégedetlenség zavaros újítás-vágyával magyarázza. Mind e támadások az 1832 utáni időből valók.

Ponori Thewrewk 1831-ben még objektíve bírálja Széchenyi munkáját.¹ Megjelenésekor dícséri azt. Elítéli, hogy olyan tökéletlen kijelentések hangzanak el a Hitellel kapcsolatban, mint a Hitel hidd-el szójáték. Azonban két évvel később, a Beretválkozó Tükör című elmeszüleményében, már felújítja Széchenyi ellen ezt a sületlenséget, azontúl pedig állandóan a legdurvábban támadja Széchenyt. Azt hisszük, ez a Pál-fordulás inkább áll kapcsolatban Thewrewk jellemének bizonyos árnyoldalaival, mintsem komoly elvi meggyőződéssel. Mindezek azonban inkább a következő Széchenyi-polémiaikkal fűggnnek össze. Hasonlóan Gozony Dániel arcképének megfestése. Gozony a Hitel ellen is készített egy röpiratot,² de az elveszett, a Világgal foglalkozó műve Szinyei közlése szerint feltalálható.³ Gozony kétes exisztencia volt. A kancelláriai akták tanuskodnak arról, hogy végkielégítésért s különböző munkák javadalmazásáért egyre kérvényekkel ostromolta a kancelláriát. Plánumokat és elaborátumokat készített s a Buda és Pest közötti híd megteremtésére szolgáló összeget hatalmas sorsjátékkal akarta előteremteni. Vajjon nem játszottak szerepet Széchenyi-ellenes támadásainál nála is bizonyos anyagi szempontok, — csak gyanítható, de nem dönthető el. A Világgal kapcsolatos polémiák története,⁴ a már publikált adatok alapján is, azt sejteti, hogy ilyen szempontok bizony szerepet játszottak egyes polémikus iratok készítésénél. Ezek azonban már kívül esnek a Hitel irodalmi visszhangján.

¹ A «Töredék észrevételek a Világ című munkára» című műben. Megjelent az Orosz Józseftől szerkesztett: Gróf Széchenyi István mint író, című kiadványban.

² A Gozony művével foglalkozó levéltári aktákat Bártfai Szabó idézte. (Id. Széchenyi életrajz, 537. l.) A cenzori vélemény szerint Gozonynak a Hitelről írt műve alantas hangú, minden tudományos értéket nélkülöző s a katolikusokat a protestánsok ellen izgató tákolmány. Maga a kézirat nem található az akták között.

³ L. Magyar írók élete és művei. III. kötet, 1328. l.

⁴ L. pl. Orosz József szerepéről: Viszota id. cikke, Magyar Nyelv, 1916, 151. lap.

Igy nagyjából körvonalaztuk a Hitel-ellenes magyar közvélemény megnyilatkozását. Az elfogult, rendi jogokhoz makacsul ragaszkodó kortárs, a Hitel-ellenes magyar képviselői közül egyet-kettőt bemutattunk. A nagyközönség mindezek megtestesítőjét Dessewffy József grófban, a Taglatat szerzőjében látja. Hogy ez az állítás téves, befejező fejezetünkben igyekszünk majd kimutatni.

III. A Taglatat.

(Dessewffy mint a XIX. század anyagi viharaiban elszegényedő magyar birtokos típusa. Gazdasági pesszimizmusa. A Taglatat rövid jellemzése.)

Mint Pulszky Ferenc emlékirataiban megjegyzi, a felvidéki urak Dessewffytól várták, hogy a Legnagyobb Magyarnek megfeleljen. Az infláció viharaiból megtépázva kikerülő s a huszas évek krízisétől sújtott magyar birtokososztály gondolatainak aligha találhatott volna tökéletesebb kifejezőt Dessewffynél. Gondolatvilága, politikai hitvallása, egész lelki struktúrája e réteg felfogását tükrözi vissza. Ez teszi oly jelentőssé a Taglatatot.

Dessewffy a XIX. század gazdasági változásai mögött valamely vak, sötét, gonosz hatalom jelenlétét sejt, mely a nemzetfenntartó osztályra pusztulást hozhat. Nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy ez a gazdasági átalakulás csak kárára vált az emberiségnek; s a magyarságnak is csak romlását jelentheti. Nézetét az angol kapitalizmus visszasságai feltárással támogatja. A Taglatat az angol állapotokról, korának legkapitalisztikusabb államáról kifejtett nézetével nem áll egyedül a gazdasági reakció idejében. A korszak több gazdasági írója észreveszi, hogy a nagy angol ipari fellendülést túlhajtott spekuláció, nyomor, züllöttség követte nyomon. Dessewffynél még egy mozzanat figyelhető meg, mely őt politikai küzdelmeiben végigkíséri. A mezőgazdasági krízis nyomasztó légkörében Magyarország anyagi bajai miatt a *bécsi kormányt teszi felelőssé*. Nem számolt azzal, hogy épp a krízis nemzetközi jellege miatt más tényezők is játszhattak szerepet a súlyos anyagi helyzet kialakításában.

Pesszimiztikus gazdasági elveit kétségtelenül saját életének keserű tapasztalatai alakították ki. Ő maga sem tagadja, hogy a Taglatatban Széchenyi optimista lendületével szemben, a gazdasági küzdelmekben kifáradt, elszegényedett Dessewffy beszél, ki több gyermek atyja.

Már idéztük egy-kétszer lemondó sorait, melyek oda konkludálnak: nem érdemes gazdálkodni. E nemes embert, a magyar nemzetiség e lelkes harcosát, súlyos anyagi gondok sujtották. Egyik levelében keservesen panaszkodik azon, hogy nincs meg nála az a béke, nyugalom és a gondoktól való függetlenség, melyre szüksége lenne, hogy életét a nemzetiség megmentésének szentelhesse. «Nékem olly állapotban kéne élnem, hogy tellyességgel bizonyos légyek, hogy amig csak élek egész házam és személyem természeti és igaz szükségéről nem kellend gondoskodnom. *Lehetséges é az a mostani Országoló szék alatt, több mint 240.000 Rft adóssággal váltóban?*»¹ Már 1813-ban, egyik megyegyűlési beszédében azt mondja: «megromlottam az idők változása által». Ennek a romlásnak az oka az, hogy az infláció lehetőségeit nem tudta kihasználni. «Képzelve csak, hogy e nemes ember egészen tönkre jutott a bankóvilág következtében» — írja Kazinczy Dessewffyről.² «Ha bukom is idővel, nem én, hanem az idők lesznek bukásomnak okai».³ Így panaszkodik ő maga.

Természetes, hogy a régi kort sírja vissza. Ez idealizált színben tűnik fel előtte. Úgy találja, hogy nyugodt, békés életét vesztette el a magyar nemesség az infláció korában. Fél, hogy sohasem jön ez vissza. Gyermekaire gondol, akiknek már nem fog ez a nyugodt kor osztályrészülni jutni. Nem azt sajnálja, hogy gyermekei nem lesznek gazdagok, hisz ő sem volt fiatal korában gazdag; ám attól fél, hogy az új világ viharaiban, a pénz és szegénység veszélyes változásainak közepette gyermekei nem lesznek azok, akik ők voltak, ő és Kazinczy, kik állandóan a nemzetiség szent ügyéért fáradoztak. «Akárhogy nevelem gyermekeimet, írja, mégsem tudom, lesz-e benne Kazinczy Lelke.»⁴

Egykorú leveleiből világosan látjuk, hogy anyagi bajainak okozója az ezerarcú krízis számtalan jelensége. Ezek között a legfontosabb a hitelhiány. El van adósodva és már 1811-ben a valorizációs tárgyalások alkalmából meghasonlik megyei követ-társával, Vay-val. «Vay creditor, mégpedig sokkal. Dessewffy adós, mégpedig igen sokkal. A correlatio kidolgozásában amaz a Creditorok, ez a Debitorok

¹ Kazinczy Levelezése, X. 353.

² Kazinczy Rumy Károlynak írja: «Stellen Sie sich vor, wie dieser edle Mann, vielleicht noch mehr wie ich, durch den Fall der Banknoten zerrüttet ist.» Kazinczy Levelezése, X. 368. l.

³ Kazinczy Levelezése, XI. 274. l.

⁴ Kazinczy Levelezése, XI. 274. l.

mellett szólott, s egyike a másikat egoizmussal vádolta.»¹ Így ír Kazinczy 1812-ben az esetről. Később maga Dessewffy panaszkodik a hitelhiányról, mely a magyar gazdákat sújtotta: «Most ideje nyugozatni a természeteket... többféleképen kell őket nyugozni, vagy el nem adhatandó természetményeket dupla, vagy háromszori áron kell nyakokra tolni: — vagy törvény felett való kamatokat tőlök mint e mellett kívánni; végtére ki kell kötni a tőke pénz jó késő visszafizetését, hogy azt aranyban vagy ezüstben kapják vissza, a mit papirosban adni fognának.»²

Már említettük, hogy a régi jó időket sírja vissza. Ez befolyásolja a törvényekről vallott felfogását is. «A jó erkölcsök korából ránk maradt törvények nem elégségesek többé megvesztegetett indulataink megzabolozására.»³ Így ír Kazinczynak. Az 1825/27-i országgyűlésen pedig hasonló indítékokból vezéreltetve szólal fel: «mivel pedig a jó erkölcsök idejében hozatott Törvények a megromlottság századaiban nem használnak, ha nem lehet az erkölcsök javítására Törvényt tsinálni, legalább a rohanó romlottságnak feltartására alkottasson oly törvény, hogy a végső romlástul megmentessenek... az Adósok.»⁴

Ilyen érveléssel sürgeti a moratóriumot, az elszegényedett, adós-ságokba merült nemesség utolsó mentsvárát. Azonban az 1825/27-i országgyűlés, melynek az inflációs ügyek likvidálása legnagyobb feladatai közé tartozott, nem tudott moratóriumot alkotni. A reménytelen szegénység továbbra is megmaradt. Mennél messzebb tűntek el a régi idők, mennél biztosabban közeledett az új kor, annál nagyobb lett félelme az idők változásától, annál kétségbeesettebben szeretne volna megállítani Dessewffy a fejlődést. Szigorú törvényeket akart hozatni az uzsorások ellen és minden eszközzel meg akarta védeni az adóst. Felfogásának kialakulásában gyermekei sorsa s a nemzeti-ség jövője játszik közre. A gazdasági változástól félti nemzetét s a törvények minden óvintézkedésével meg akarja védeni a nemzetet, meg akarja védeni az adóst.

Ilyen lelkiállapotban kapta kézhez Széchenyi ajándékát, a Hitelt, mely az egész magyar jogrendszert át akarta alakítani a hitelezők

¹ Kazinczy Levelezése, X. 46—47. l. 1812. július 27. keltű levél.

² Kazinczy Levelezése, XVI. 35. l.

³ Kazinczy Levelezése, XVI. 513. l.

⁴ 1825—27-i Országgyűlési Napló.

javára; mely szigorú váltótörvényszéket akart behozni, a magyar nemességet szinte emberfeletti kötelességek teljesítésére akarta rábírni s azt tűzte ki célul, hogy a magyarság a gazdasági változásokhoz átalakulva, vívhassa meg nagy csatáját. Ezekkel a fejtegetésekkel szállt szembe a Taglalat.

Alig lehetne nagyobb tévedést elképzelni, mint a Taglalatban az elmaradt, önző, rendi felfogás kifejezőjét látni. A lényeg az, hogy Széchenyi és Dessewffy műveiben a rendi gazdaságpolitikának két eltérő iránya ütközik össze. Az első a gazdasági változásokhoz alkalmazkodni akar s a kor gazdasági problémáival új fegyverekkel akar megbirkózni. A Taglalat azt hiszi, hogy a régi eszközök elégségesek az anyagi helyzet megjavítására. Széchenyi a rendi Magyarországot akarta megmenteni és annak tagjait akarta — az egész ország érdekében is — magasabb kötelességteljesítésre nevelni. Dessewffy szeme előtt szintén a történelmi Magyarország sorsa lebegett. Az ő értékrendszerének csúcsát a nemzetiség alkotta; úgy találta, hogy a politika kérdéseibe nem lehet etikus szempontokat keverni. Dessewffy nem követi Széchenyit a Hitel igazi magaslataira. Ellene van annak, hogy a földbirtokost állandóan kötelességeire figyelmeztessék s *áldozatokra* akarják rábírni. «Az áldozatokat parancsoló és így az erényt bekorbácsoló mindig nagy igazságtalanságokat követ el. Az ilyen áldozatok javallása (de csak azoknak, a kiktől kitelik) nem rossz magában, de ha az ember illy javaslatokat közönségesen a földesurakhoz intézi, és pedig bizonyos szánakodás mellett az iránt, ki eránt az áldozat teendő lenne, már úgy csak meglegedetlenséget szor el... Soha sem tudja akármelly író is vagyonbeli tehetségét minden embernek. Hányszor találunk tehetősebbnek a dézmát adót, mint a legtakarékosabb dézma-vevőt, ha mind ennek, mind annak minden körül-állásait tudnánk». ¹ Így tükröződik vissza Dessewffy fejtegetéseiben a magyar földbirtokososztály nyomasztó anyagi helyzete. Az élet küzdelmeiben elfáradt Dessewffy nem tudta tehát méltányolni Széchenyi bátor, fiatalos lendületét. Gazdasági politikája úgy különbözik a Hitelben kifejezésre jutó gazdasági politikától, mint a víz a tűztől. Az egyik pesszimista, a másik — Széchenyié — optimista. Az egyik harca nevel, a másik védelmet akar. Dessewffy gazdasági politikája mindig meglátja az aktuális helyzet ezer és ezer fenyegető veszélyét. A gazdasági életben feltűnő új jelenségeket

¹ Taglalat.

egyenesen félelmes színben látja. Széchenyi gyökeres változást javasol. A Taglatat szerzője legfeljebb az 1825/27. országgyűlés által kiküldött reformmunkálatok tételeit hajlandó elfogadni.

A Taglatat gazdasági politikája hármas tagozódást tüntet fel. Szól a hitelügyről, véleményt nyilvánít a jobbágy-földesúri viszony kényes kérdésében s foglalkozik a vámkérdéssel. E problémák szorosan összefüggnek a Világ és a Taglatat vitaanyagával; részletes kifejtésükre ezért nem vállalkozhatunk. Itt csak egész röviden jellemezzük Dessewffy állásfoglalását.

Magánhitelügyi rendszerének kiindulópontja lényegesen eltér a Hiteltől. Nem bízik annyira a pénzforgalom csodatevő erejében, mint Széchenyi. Az angol fejlődés árnyoldalait is figyelembe veszi. Ellensége a korlátlan hitelnek. Angliában, úgymond, «százszorta nagyobb summáról is van hitele a kereskedőnek, mint amennyiről adott, vagy adhatott bátorságot... azért vannak ott teli szüntelen az ujságok a sok bankrottírozottak hosszas lajstromával».¹ Azáltal is eltér felfogása a Hiteltől, hogy a magyar hitelélet kinövéseiben, a hitelhiányban a *történeti jelenségekre* állandóan figyelmeztet. Nagyon helyesen hangsúlyozza, hogy az infláció folyamata nagy szerepet játszott a magyar nemesség eladósodásában. Végül nem fogadja el Széchenyi azon nézetét, hogy a magyar mezőgazdasági hitel megteremtésének előfeltétele a váltótörvénykezés behozatala lenne. Úgy gondolja, hogy elég lenne az 1828-as munkálatok javaslatainak elfogadása. Ő maga is az olvasó elé tár egy tervezetet, mely a hiteljog visszásságain lenne hivatva segíteni. Ennek a tervezetnek az az érdekessége, hogy a nemesi birtok elárverezhetése érdekében száll síkra, természetesen az ősiség fenntartásával.

Ami a jobbágy-földesúri viszonyt illeti, két nevezetes vonás figyelhető meg fejtegetéseiben. Először is az, hogy jogi szempontból indul ki. A létező berendezést igazságosnak és jogosnak tartja, a birtoklási rendet tehát nem lehet szabályozni, mert az a tulajdonjog megsértése lenne. A Hitel szövegezését félreértve, azzal vádolja Széchenyit, hogy a földesúrtól kárpótlás nélkül akarja elvenni és a parasztnak adni a birtokot. A másik mozzanat az, hogy ő is a mellett foglal állást, hogy a paraszt földjét megválthassa. Így tehát nincs is olyan távol a Hiteltől, mint azt gondolnók. A jobbágy-földesúri viszonyról szóló fejtegetései alaposság tekintetében túlhaladják a Hitelt;

¹ Taglatat.

azonban mivel e kérdés tárgyalásában inkább jogászai szempontok vezérlik s az adott helyzet megváltoztatását a jogrend felforgatásának minősíti, nem alkalmas rendszere a reform végrehajtására.

Ez a makacs jogi felfogás legsúlyosabban a vámügyi állapotok fejtegetésénél ütközik ki. Mintha a sérelmi politika meddő feliratai tűnnének fel e sorokban. A monarchia akkori helyzetében a vámkérdés megoldását nem lehetett a Dessewffy által idézett XVI—XVII. századi törvényekkel megoldani. Pedig itt is sok helyes megfigyelése van. Főleg azok a fejtegetések érdemelnek figyelmet, melyek a tengeri exportra vonatkoznak. Igen helyesen látja meg, hogy a helyzeten csak akkor lehet segíteni, ha a magyar tengerpartra befutó idegen hajók számára vámkönnyítéseket rendelnek el. Ebben az esetben ezek a hajók a magyar termékeket jutányosan elszállítják, nehogy üresen kelljen menetelniök. Látszik Dessewffyn, hogy a vámkérdés anyagi problémáiról az 1828-as munkálatok révén tájékozott volt. Sajnálhatjuk, hogy merev jogi gondolkozása meggátolta abban, hogy realisabb segítséget ajánlhasson.

Mindezek tüzetes kifejtése már nem lehet feladatunk. Feltétlenül dicsérettel kell adóznunk annak a hatalmas munkának, mit Dessewffy a Taglalat megírására fordított. Dícsérni kell fejtegetéseinek alaposágát, böles mérsékletét, érett felfogását. De a munka alapgondolatának nem adhatunk igazat. A Dessewffy által ajánlott védelmi eszközökkel a XIX. század elején nem lehetett volna megmenteni a magyarságot a gazdasági romlástól.

Széchenyi az új kor nagy gazdasági fegyvereivel akarta ellátni a magyarságot, hogy a gazdasági átalakulásban ne vérezzen el. Dessewffy azt hitte, hogy a változott állapotok ideig-óráig tartó jelenségek, melyekért külső hatalmak felelősek. Azt szerette volna, ha kortársai biztos fedezékekben várják meg a harc kimenetelét. A világ gazdasági fejlődése és a Hitel megjelenése korának gazdasági viszonyai azt tanúsítják, hogy gyökeres változtatásokra tényleg szükség volt. A gazdaságtörténelem tehát Széchenyinek ad igazat.

HITEL

ÍRTA:

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

(AZ 1830-IK ÉVI ELSŐ KIADÁS
VÁLTOZATLAN LENYOMATA)

HITEL

(A tárgyi jegyzetekben gyakrabban előforduló, rövidítve idézett munkák felsorolását l. a 700. lapon.

A filológiai jegyzetekben idézett Hitel-kéziratra vonatkozólag
v. ö. Bevezetés 217—18. l.)

H I T E L

1874

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

H I T E L.

P E S T Ő N

NYOMTATVA: SZATHMÁR J. N. ÉS VÁRDAYI PÉTER

KÖNYVNYOMTATÓ-ÉRTESZÉLY

1874

H I T E L.

I R T A

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

P E S T E N

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁN

KÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

1 8 3 0.

H I T L

EST

GRÖßER RESCHENYI ISTVÁN

'The strong resist, the weak despair.'¹

EST

ESTVÁNYI ISTVÁN A M. K. KÁROLYI ISTVÁN

KÖNYVTÁRSÁG - BUDAPEST

EST

¹ „Az erős ellenáll, a gyenge kétségbeesik.”

SZEBBLELKÜ ASSZONYINAK.

Fogadjátok Hazám érdemes Leányai! Tiszteletem 's Szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel Pártfogástok alá. A' Hitelről szólok, 's a' mi belőle foly, a' becsületről, az adott szó szentségéről, a' cselekedetek egyenességéről, 's így Előttetek sem lehet a' tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi Nemes és Szép, a' mi az Emberiséget fel-
emeli, a' Ti Nemetek műve. Ti vizitek karjaitokon életbe a' kisdéd nevendéket, 's jó Polgárrá nevelitek; a' Ti nemes tekintetetekből szí a' férfi lelki erőt 's elszánt bátorságot. 'S ha léte alkonyodik a' Haza ügyében, Ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a' polgári Erény 's Nemzetiség védangyali, melly Nélkületek higyjétek soha ki nem fejlődik, vagy nem sokára elhervad, mert Ti vontok minden körül bájt 's életet. Ti emelitek egekbe a' port 's halhatatlanságra a' halandót. Üdvözlét és hála Néktek!

TUDNIVALÓ.

Homály és tévedés elhárítása végett az Olvasót mindenek előtt szükségesnek tartom arra figyelmeztetni, hogy én ezen kifejezést 'Hitel, azon értelemben veszem, melyet köz életben a' Creditum jelent, a' mi nem egyéb, mint bizonyos lekötélések által más kezében lévő ingó vagy ingatlan vagyonunkrul nyert bizodalom és bátorság. Men-nél nagyobb bizodalmat 's bátorságot nyújthat valaki az ő kezei közt lévő vagyonunkrul, annál több Hitele — Credi-tuma van; 's mennyivel nagyobb bizodalommal 's bátorsággal bírja a' közönség saját javait másoknál, annál tökéletesbnek mondatik azon Ország Hitel-állapotja.

ELŐSZÓ.

Nincs oly bölcs a' világon, ki még igen sok hasznossá ne nevelhetné tudományit, mint viszont alig van oly tudatlan a' földkereken, kitül egyet 's mást nem lehetne nagy haszonnal tanulni. Minden emberben van valami jó, mint virágokban méz *a)* 's így remélhetem a' közönség engedőleg fogja ezen Értekezést fogadni.

Én azt szeretem hinni: minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében — ha bár sejtetlen is — magán, felebarátin 's mindenben, a' mi őtet környezi, szüntelen javítani. Ezen a' tökéletesbhez ellentállhatatlan vonzódás legszebb tulajdona az emberi léleknek; 's a' mint halhatatlan része jobban 's jobban fejledez, annál inkább nő 's erősödik az benne. 'S e' szüntelen vágyás következtében leend lassan lassan a' vad Esquimaux emberré, az által emelkednek egész nemzetek előbb utóbb *b)* /tökéletesb, virágzóbb, boldogabb létre, 's annak **X**

a) A kéziratban a méz szó után a szöveg a következőképen folytatódik: csak érteni kell annak kivonásához.

Az elsőt a' tapasztalás bizonyítja, 's azért senkiben se lesz igen nagy leereszkedés vagy hiúság, egy Angol ezen sorainak magában való némellykori elmondása:

Ha az ember legjobb hite a' tudománya szerint teljesíti teremtetésének egyik nagy célját, tehetségei felemelése és erejének kifejtődése által; ha csupán csak a' jótéviség 's irgalmasság tiszta szándékából gyakorolja tudományait; 's azon bölcsességet, melyet magának szerzett arra fordítja, hogy a' tudatlanságot felvilágosítás által elszélljessze és felebarátjainak boldogságát előmozdítsa; ha oktatás, 's okoskodás önmaga példájával tanítja a' Vagyonost, birtokai józan használására, a' szűkölködőt szegénysége türesemre az ügyefogygyottat vigasztalása szerzésére; ha az ember mondok mind ezeket tiszta szívből gyakorolja valóban azt lehet felőle mondani, hogy felebarátjaihoz és Istenéhez való kötelességeinek eleget tett.

A' mi pedig a' jónak kikeresését és használatát illeti, az legtöbbnyire tiszta és erős jóakarattal, és vizsgálataink józan elrendelésétől függ. (K. I. 1.)

b) a következő szóval kezdődik az első kiadás első számozott lapja, eddig a címlapot is beleszámítva I—IX. terjedő lapszámozás nem volt feltüntetve.

mindennapi előmenetelét gátolni akarni, éppen olly hasztalan munka, mint annak ugylétét tagadni, öncsalás.

Előbbre 's magasabbra törekedik az ember, ez kétséget nem szenved, 's mi azt minden tárgyban láthatjuk. Csak újabb időkben is mennyire javult Hazánk némelly részeiben, teszem, a' földművelés, mezei gazdaság? Lakásink hogy csinosodtak, városink melly szerfelett szebbültek? 's a' t. És ha nem történt is nevezetes, 's még sok lábra nem állítatott, a' mi említést érdemlene, nem halljuk e legalább szinte mindenki szájában a' panaszt? Egynek az utak rosszak, másnak kereskedés, vízi csatornák, vas utak kellenének; ennek a' szegények 's koldusok nagy száma terhes; annak a' nyelv nem eléggé halad, az olvasók mennyisége csekély; megint mások az éjjeli világosítás hiját kárhoztatják városinkban, nem különben a' trottoirok 's fedélesatornák nem létét; ismét mások a' tömlöczöket 's foglok tartását gondolják hibásoknak 's több eféle.

Hogy minden időben volt, van 's lesz is panasz, természetes; de igen különbözik a' 'javítani kívánástul. Amaz magával, embertársival, kormányval, egy szóval mindennel való elégedetlenségből foly, 's többnyire alacsony haszonkeresés, vagy romlott sárepe XI nya- / valája. Emez pedig embertársihoz, hazájához 's a' tökéleteshez vonzó szeretetből ered és szebb lelkek sajátja.

Ezen szebb 's jobb ösztön nálunk szembetűnően nevededik, 's nagy szám készen áll, fáradsága 's java egy részének áldozatjával, egyet 's mást hazája vagy legalább vidéke virágzatára 's gyarapodására előmozdítani, 's felállítani. Soknak igen soknak célja csak Egy — nemes és dicső, 's nem egyéb, mint a' közjó előmozdítása; de annál különbözőbbek 's többfélék azon módok, mellyeket mindenki a' közcél elérése végett legfoganatosbaknak tart, 's mellyekhez ragaszkodik. Mindegyik építeni akar, 's mind ugyanazon egy épületen, de a talpkövet szinte mindegyik másképp 's máshová akarja rakni, 's mindegyik külön módal fog az építéshez. Sok az első emeleten kezdi, némelly annak kifestésével, 's némelly szinte a' háztetejével gondolja legjőzanabbnak a' munka kezdetét. Igazi ta'pkövet ritka rak.

„Bár csak szabad volna a' Horvátországi Ludovica ut¹⁾ így szól

¹⁾ A Ludovica-út I. Ferenc császár harmadik hitvese Lujza (latinosan Ludovica) nevérol nyerte elnevezését. A „Magyar királyi szabadalmazott csatorna- és hajózási társulat” volt az építésben a kezdeményező, az út 1803—1819 közt épült meg. A szabad. cs. kir. Lujza út társaság privilégiumát 1820. febr. 14-én kapta. „A Lujza-út 134 km hosszú, Károlyváros és Fiume között, a terepviszonyokhoz alkalmazkodva épült 25—40⁰⁰/es emelkedéssel, 2 ló 20—25 mázsa terhet húz-

egyik — „Volna biz inkább függő hid Pest és Buda között“ felel a' másik. — „Mindenek előtt sétáló-helyeket készítsünk, 's a' Pesti Duna partjaira fákat ültessünk, mert azok növésehez idő kell, és — — — „ — „Ez már mély okoskodás! állítsunk magyar Theatrumot inkább, az terjeszti / a' nemzetiséget 's nem a' fák!, így böleselkednek **XII** mások. — „Csak külföldön ne lagnának Magnásink, költenék pénzeket jószágikon, 's járnának csak Vármegye-gyűlésinkre., — „Hiszen az nem árt, csak az a' külföldi ruha, kapeza és czipő, meg az a', hogy is mondják csak Collier Grec¹⁾ ne csufítná magyar testeiket 's képeiket,, így szítálják az igazságot megint mások — „Papiros-pénz öl bennünket, bár Körömczi aranyunk volna 's bányáink temérdek kincse Hazánkban maradna., — „Nem ez barátom,, felel erre más „csak a' só, a' só ne volna olly drága.“⁽²⁾ — És számtalan több efélék! Csakhogy

hatott rajta”. (Szalai Béla: A fiumei vasút keletkezése, 11. lap). E remek vállalat könyvelt ugyan a termékek kivitelén, mondja a harmincas évek végén Fényes Elek, de nem segített egészen a bajon, mert a nagyobb súlyú s aránylag olcsóbb termékek, pl. gabona, a drága fuvar s útpénz miatt még sem mérközhettek a tengeri kikötőkbe egyenesen vízen keresztül vitt természetnyekkel, mint ezt az Odesszából, Észak-Amerikából és Egyesült-Államokból hozott búzánál láthatjuk. (Fényes Elek: Magyarország... mostani állapota V. kötet, 178. s. k. l.) Valóban azok az illetmények, melyeket az utat készítő társaság szedett oly magasak voltak, hogy igen alapos vélemények részben ezekben látták a fő okozóját annak, hogy a magyar gabona leszorul a tengeren keresztül történő exportról. Ezért régi óhaj az, amire Széchenyi itt céloz, vagyis a magántársaság kezében lévő út állami kezelésbe vétele. Ám ez csak 1874-ben történt meg, amikor is az 1874. évi XVII. t.-c. megváltotta az utat. (Szalai, fent idézett m. 11. l.)

¹⁾ Collier Grec: szakállviselő, az ú. n. Kossuth-szakáll.

²⁾ Magyarországon az időben a só az állami jövedékekhez tartozott, a magas sóárak tulajdonképpen közvetett adók voltak. Gyakori a rendi országgyűléseken a só árának magas volta miatti panasz. A törvény szerint ugyan a só árának megállapítása a rendi országgyűlés feladata volt, ám az illető t.-c. szerint „égető szükségességgű körülmények” esetén a kormánysszervek állapíthatták meg a só árát, illetve Öfelsége. Természetesen az udvar mindig erre hivatkozott. Az 1825—27. országgyűlésen újra fellángoltak a panaszok, melyek abban foglalhatók össze, hogy a só ára az alacsony termelési költségeknek igen nagy sokszorososa, sőt a külföldön eladott só árának is a háromszorososa s panaszok vannak amiatt, hogy a kamarai tisztok a büntetések behajtásában igen szigorúak; mindenütt, ahol a bányákból kicsempészett sóra akadnak, a bűnbetettnek egész vagyonát elkonszálják. (Említett Orszgy. Naplója; sok helyütt.) Széchenyi is gyakran hallott e panaszokról. Nemesak az országgyűlésen. Pl. 1821. évi erdélyi útja alkalmából gróf Esterházy Dénesről feljegyzi, hogy ő sok butaság közt azt is hangoztatta, hogy a császár rossz ember, mert a sót magas áron adja el. (Napló II. 182.) Ugyancsak ez útja alkalmából feljegyzi, az erdélyi sóbányák közelében hallottak alapján, hogy a só mázsája a királynak 23 krajcárjába kerül s eladási ára 3 frt 30 krajcár. (Napló I. 181. l.) Az 1825—27. országgyűlésen egy követ arról panaszodik, hogy a magyarországi sót Törökországban 2 frt 30 krajcárért adják el, míg viszont itthon háromszor annyi az ára. (Orszgy. N. I. 453. l.) A sójövedelem, általában az indirekt adók növelésére kényszerítve volt a bécsi udvar abban a korban, midőn a pénzügyi konszolidáció tetemes kölcsönök kamatainak fizetésével volt csak elérhető. Az 1827. évi államháztartási zárszámadás szerint a monarchia só-

kiki saját gondolatját hiszi legmélyebb sarkalatkőnek, 's leg és legelső lépésnek, mellynél Hazánk lehető előmenetelét kezdeni kellene.

Sokan pedig minden hátramaradásunkat a' kormánynak tulajdonítják. — Az 'Appalto a' 'Harminczad okozza képzeletekben nyomoruságunkat.¹⁾ Csak az ne volna, diszlenék akkor minden. Számosan, szomszédink — kikkel közös Urunk van — kárán akarják alapítani a' magyar szerencsét; és szünet nélkül a' vám és csak a' vám körül fáritgatják eszeket. Mint a' félszemű, ki mindég azon szomorodik, hogy vak szemével nem lát, 's nem örvend inkább a' természet csudáin, mellyek megmaradt szeme kristályjában festekeznek. Vagy **XIII** mint ama gazdák, kik szánakozó mosolygással hallják / Y o u n g, K o p p e, T h a e r neveit;²⁾ új systemákrul, váltógazdaságokrul, szederfákrul 's a' t. pedig hallani sem akarnak, de magokat sokkal eszesebb 's úgy nevezett 'practicusabb gazdáknak tartják, ha mind ezen esztelenségekkel nem bajlódnak, — 's minden jobb Industria helyett jobbágyiktul, a' mit bérben birnak, elszedik, azokat legjobb földeiktül megfosztván u j o n a n r e g u l á z z á k,³⁾ 's őket lassan lassan erejebül kiveszik, és aztán szinte hazafitlanságnak állítják, ha valaki a' magyar adózó nép sorsát e' részben irigylésre méltónak nem véli; az egész alkotmánynak felfordulását jövendelik pedig, ha a' kormány az ő ugyancsak genialis gazdálkodási módjokat gátolja, 's a' köznépnek pártját fogja. Így gazdálkodik szomszédunk a' Török is, 's akárki mit mond, tagadni nem lehet, hogy ennél könnyebb, egyszerűbb 's olesőbb földművelési mód a' világon nincs! Szóval: sokan csak mindég más kárán akarnak gyarapodni, vagy ott a' hol lehetetlen, 's nem olly módokhoz nyulni, mellyek által mind a' két rész nyertes lehetne.

Némellyek szomoruan füttyörészik el a' Mohácsi veszedelem nótáját, 's azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. 'S tán úgy van, ámbár én nem hiszem — de az okos ember nem néz

jövedéki bevétele 19,578.551 frt 53 kr. volt, ami, ha meggondoljuk, hogy az összes indirekt adók összege kb. 60 és félmillió — nagy összeg. (Konf. Akten 1828: 44.) 1824-ben a magyarországi közvetett adók között a sójövedék az előirányzott 7,174.000 helyett csak 5,615.554 frt. volt konvenciós pénzben. E két adat körülbelül megvilágítja, hogy a sóadó milyen jelentőségű volt a monarchia államháztartásában. (Az utóbb: Konf. Akten 1826. évi 32. sz.)

¹⁾ Appalto: az osztrák dohánygyedárúság, melynek ügynökei a magyar dohányt megvásárolták. A nekik nyújtott sok kedvezmény miatt gyakori volt a panasz. A harmincad: az Ausztria és Magyarország közötti vám.

²⁾ Young, Koppe, Thaer gazdasági írók, a Széchenyre gyakorolt hatásukat illetőleg 1. Bevezetés 28. l.

³⁾ E részre vonatkozólag 1. Bevezetés 44—47, 50. l.

annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, 's elveszett kincse siratása / helyett inkább azt tekinti 's vizsgálja, 'mit menthetett meg, 's XIV avval béelégedni 's lassankint többet szerezni iparkodik.

Igen sokan pedig a' jó régi időt siratják, a' jelenről egészen elfelejtkeznek 's azért ezt bölcsen nem is használhatják. Már pedig, ha csak a' régiség bája nem, egyéb bizonyosan semmi sem teheti előttünk kívánatosabbá Eldődink idejét saját éltünk napjainál. Másokat ezzel rá nem szedhetünk, mert fenhangan szól a' historia; 's az öncsalás esztelenség. Sok ember a' régiségnek olly tisztelője, hogy egy faragatlan követ remeknek vél, ha tán valaha Cicero¹⁾ ült rajta, 's néhány eldült vékony oszlopot, mivel sok századi, inkább csudál, mint p. o. a' Londoni Waterloo kőhidat, vagy a' Simploni utat,²⁾ mert ezek csak néhány esztendeiek. De ezen gyengeség is a' tökéleteshez való vonzódásbul ered. Néhány országban a' régikor idejében annyi ment végbe, a' mi nagyság czímerét viseli, annyi az emberiség diszére méltó, hogy semmi se természetesb, mintha annyi csuda tünemény 'a' felhőkbe könnyen emelkedhetőnek ítélőerejét úgy elragadja, hogy ő még a' régi rozsdát is az új fénynél nagyobbra becsülje. A' mi hazánkban illy nagyság, melyet siratni lehetne, még nem volt. 'S hála az egeknek hogy nem volt! mert így még lehet! 'S örvendjünk, hogy régebben nem éltünk, 's még előttünk napjaink! —

/Hány ember nyom forgott le, mióta Nemzetünk Európába költö-XV zött? 's növésünk és kifejlődésünk ellen mennyi akadály? 's hány esztendeje csak, hogy a' Török Budán dúlt? 's melly kevés, hogy Gallia árja³⁾ hazánkon? 'S így ha bajunk nem is olly felette nagy, 's illy zavarban 's illy rövid idő alatt előmenetelink körülményinkhez képest gigásiak is, ne gondoljuk azért, hogy Visegrád poraiban 's régi Buda falai közt el van már temetve nemzeti diszünk, mert a' Nagyságnak ezen előjelei csak egy szebb hajnal viradtára bátorithatnak; hanem legyünk bizonyosak, hogy igazi Felemelkedésünk ideje még hátra van.

Csak az a' valóságos böles Hazafi, ki lehető kíván, 's jól tudván, hogy az ember gyenge léte miatt se felette boldog, se határtalanul boldogtalan nem lehet, a' középuton jár. Ő lélek-derülten él, szomoru

¹⁾ Cicero, nagy római szónok, politikus és író a Kr. e. I. században.

²⁾ Simploni-út, Svájcban a Rhône völgyét a Toce völgyével összekötő út, melyet Napoleon építtetett 1800—1806 között.

³⁾ Gallia (= Franciaország) árja hazánkon, célzás Napoleon 1809. hadjáratára.

unalom nem öli óráit, 's a' közjóért fáradozván, nem panaszkodik mindegyre hasztalan, hanem inkább felkeresi a' hibákat, 's azoknak kutfejeit nyomozza, kifejti 's rajtok segít, ha lehet; ha nem lehet, nemesen tűri; — gyáva panasz szájából nem hallatik. A' hibákat pedig inkább magában keresi, mint másokban, mert magával parancsolhat, másokkal nem. Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő, ugymint

XVI az igazi Hős maga megáll, ha a' többi futásnak eredett /is. 'S mennyi számos jót tehetni Hazánkban, csak hogy b o n a f i d e közhaszon legyen a' czél, 's ne fényüzés, hirkapkodás, dicséret szomja!

A' sokasággal, tudva van, ugy boldogul az ember, ha mindenét dicséri 's csudálja; ki igazat mond, hibáit felfedezi 's dorgálja, az soha sem kedveltje, mert hiuságát sérti, 's önfelsőbbtségét érezteti. Elesábitni könnyű, 's ahoz csak hizelkedés kell, melly alig lehet olly durva 's a' valóval olly ellenkező, hogy még is sokan szivesen ne nyelnék el, 's meg ne emésztenék. Ezen álpénz becse nagy a' világon, és még akkor is kelendő, mikor nem justae ligae monetának tudatik azon franczia anekdota szerint, melly így kezdődik 'Je sais qu'il me trompe, mais il m'amuse etc.'¹⁾ Hány falusi lakos emelne minket egekbe, ha szállásokra azon elhatározott feltétellel mennénk, hogy általában mindent, a' mi övék vagy a' mi magyar, dicsérni, 's mindent, a' mi másé vagy külföldi, kivétel nélkül gyalázni akarnánk. 'S ellenben hány tartana minket elköresesodott Magyaroknak, ha tán egyet 's mást a' gazdaság újabb folytatása módjárul, a' legelő felosztásáru, nemesebb szőlőtőke ültetéséru, boraink jobb készítéséru, más nemzetek elsőségéru 's illyesekru szólának? Hány kárhoztatna, ha többek közt csak aféle puhaságunkru, hogy még lóra se merünk

¹⁾ „Je sais, qu'il me trompe, mais il m'amuse...” E kifejezés és az azt megelőző gondolatok feltétlenül Ségur munkáján alapulnak: La bienfaisance banale est comme les courtisanes | n jouit de leurs faveurs en les méprisant.

Ce qui fait le plus d'ingrats, ce sont les bons conseils: ils disent la vérité et choquent les passions; ce qui excite généralement la reconnaissance, c'est la louange. L'amour-propre le plus fin est toujours dupe de cette fausse monnaie; elle a un faux semblant d'estime ou d'amitié qui séduit. Un homme d'esprit, à qui on reprochait sa complaisance pour un flatteur, dit naïvement: Je sais qu'il me trompe, mais il me plaît.

Galerie Morale et Politique, par M. le Comte De Ségur. Paris, MDCCCXXVI. Quatrième Édition II. kötet, 13. lap.

Mellékesen megjegyezzük, hogy az említett írónak egyes gondolatai hozzájárultak Széchenyinél ama nézet megszilárdításához, hogy nem a külső okokban, hanem bennünk, sajátmagunkban kell a hibákat keresni, hisz mindig kívül keresni a hibákat, már az erkölcsi romlottság jele, mint Ségur mondja: „Si un peuple est démoralisé, il attribue ses malheurs non à son défaut de vertus, mais à l'incapacité de ses chefs...”. I. kötet, 110. lap.

ülni, vagy / annyi tárgyokban szivreható tudatlanságunkról, és még is **XVII** olly igen fenjáró büszkeségünkről tennénk említést?

De czélunk nem az, hogy számos úgy nevezett 'jóakarókat' s barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, más nap pedig sárral lennének hajlandók bennünket hajigálni, a' mint t. i. hiúságoknak kedvezünk, vagy ellenezünk, 'hanem hogy használjunk. 'S azért igazat fogunk mondani mindenkor és mindenütt, akár tessék, akár nem. Az igazi barátság szent kötelessége hízkeléssel soha nem él; a' meg nem romlott Magyar pedig az egyenes bátor szót becsülni tudja, 's nem az elfajult 's elromlott hazafiakat veszi például, hanem azokat, kik nem kevesbé hű jobbágysai Királyjoknak, mint Hónokok valódi polgárai. Nem azokat, kik azt vélik, hogy hazafiúi tett, Urunk megbántása; sem azokat, kik azt kiáltják 'hivatalban lévő nem is lehet jó Hazafi, 's csak az igazi patrióta, ki minden intézetet, minden rendelést kivétel nélkül rágalma — mint sokan azt tartják igazán Mester-szakácsnak, ki mindent rendkívül paprikáz, 's csak azt ugyancsak Magyar embernek, ki azt szereti is.

Azokat se majmolja, kiket semmi szebb vonzódás nem köt anyaföldjökhez, 'mint egyedül jövedelmeik pontos elvárása, 's kik a' / helyett, hogy hazafiaik elősegítése végett kezet nyujtanának, azokat **XVIII** inkább gunyolják, és sokszor bárdolatlanságokért kaczagják, holott még az oktan állat se ocsmányítja maga fajtáját, 's még az undok szarka se moeskitja be tulajdon fészket. De ugyancsak azokat sem oda haza az elválhatatlan pipával, kik minden előmenetelnek eleven gátjai here gyanánt csak henyélve híznak a' Haza zsirján. A' dolgos méh nem marad öröken kasában, ide 's tova bolyong, 's becses mézzel tér elvégre vissza.

A' valódi Magyar vaktán senkit se követ, hanem a' lehető legmagasb lépesőig mind testi mind lelki tehetséget 's tulajdonit saját-sága szerint fejti ki; foglalatosságot 's életét személyiségéhez 's körül-állásihoz alkalmaztatja, maga körében marad, és bármi csekély lenne is tisztje, annak tökéletes teljesítése 's önbecse által ad dísz és fényt. Ki nem tudja, hogy sokféle ember kell a' társaságban, sokféle hivatal u. m. egy erőműben sok szerszám, sok karika 's a' t.; de se az, se ez nem foroghat jól, ha mindegyik része nem tökéletes; vagy ha a' rugó a' láncznak, ez pedig a' tengelynek akarja játszani rolláját, vagy ha minden részek közt nem uralkodik legszorosb összeköttetés, leg-tökéletesebb egybehangzás. Tegye csak mindegyik maga kötelességét, 's ne valamit egyebet; hanem azt ugyan emberül. Ne avassa magát

XIX politikába, kormányba helyén kívül; — /mit is tud ehhez midőn olly kevés bizonyos datumi vannak. Mi birtokosak a' gazdaságot, kereskedést mozdítsuk elő; fejtsük ki a' tárgyat jobban 's jobban; oktasuk, világosítsuk fel egymást, álljunk sokan össze, mert mit tehet egy ember, Concentrice vigyük a' dolgot, 's ne excentrice, mert eldarabolva Hazánk tágos mezein hány szép feltétel 's jóakarát némul el 's némult el már, melly egyesüléssel 's egyetértéssel vajmi Szépet és Nagyot alkotna 's alkotott volna! Tanácskozzunk, fáradjunk 's cselekedjünk, 's csak ne kívánjuk még azt is, hogy a' kormány éretünk szántson, vessen 's csüreinkebe takarítson is. Csak eszünkbe se jusson, hogy gátot fogunk találni előmenetelünkben, mert Uralkodónk se kíván egyebet köz 'boldogságunknál, 's ha némellyek közülünk nem részesek abban — Urunk tehet e arrul? — vagy mimagunk?

Már mind ezek után — érzem rajtam a' sor, hogy vélekedésimet 'ugyan mit kellene egyben 's másban előmenetelünk végett eszközölni? — előadjam, mert hibát találni vajmi könnyű, 's ahhoz mind-egyik tud, de jobbat előállítani — bizony nehéz, 's abban szerencsés leszek e? nagy kérdés.

Most csak pénz, kereskedés 's gazdaságbeli tárgyakat kívánok fejtegetni, 's így általányosan csak azokrul lesz szó. Ha tán egyebeket

XX /is bele kevernék — a' mit tenni fogok e nem e? még magam se tudom, a' mi azonban könnyen megeshetik — azért előre is engedelmet 's bocsánatot kérek, mert nekem már az a' szokásom, vagy hogy jobban mondjam — hibám.

BÉVEZETÉS.

NEVETSÉGES vagy inkább szomoru dolognak kell e mondani, ha valaki nagy számu gulája 's tölt gabnaververmei mellett is koplal, vagy szinte éhen hal? Nevetséges vagy szomoru e, ha egy nagy birtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei 's a' t. vannak, ki nem adózik, 's az országnak szinte semmi terhét nem viszi, 's kinek sok ingyen dolgozik — ha egy illy birtokos mondom annyira elszegényül, hogy végre adóssági miatt semminél kevesebbje maradj? Vig vagy szomoru játék tárgya e inkább, kérdem az Olvasót? Részemről nem tudom nevessek e, boszkonodjam e? de hogy sokakra nézve a' dolog hazánkban nem igen áll különben, bizonytal tudom.

Magyarországban a' termékeny föld kiterjedése 's mennyisége olly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet; 's ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés vagy okoskodás, hanem száraz és csalhatatlan számolás tárgya. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, mellyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve napról napra 'nevetségesebben vagy szomoruabban aljasodnának el, mint Magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, ha csak szemeink hasznát venni akarjuk.

Már ez mért van így — 's ennek úgy kell e lenni, vagy tán nem kellene; annak kifejtése lészen ezen rövid Értekezés tárgya.

/ Ha az országok 's nemzetek előmenetelét, virágzását, vagy viszont azok hátramaradását 's hervadását tekintjük, 's mind azon okokat kifejtteni iparkodunk, mellyek növéseket előmozdították, vagy hátráltatták, 's milly lépcsőkön emelkedtek fel, vagy süllyedtek le: úgy fogjuk találni — ámbár a' sorsnak 's vak szerencsének is nagy befolyása van — hogy legtöbbnyire felemelkedések oka az egészséges agyvelő, 's a' tudományok szoros rendszabási szerint felállított 's folytatott intézetek voltak, 's viszont; úgy fogjuk találni tovább, hogy

a' józan systema, akármilly csekély fényű következési lennének is eleintén, még is a' köz virágzás és boldogság valódi alapja, 's viszont.

'S ha valamelly tudomány méltó és férfihoz illő, bizonyosan annál dicsőbb nem lehet, 's egyszersmind édesb, 'mint embertársai java 's boldogsága okainak nyomozása 's kifejtése. Dicsőbb nem, mert az erénynek, melly szó erőből származik,¹⁾ legnagyobb fénye az, hogy az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvideni, szerencsésnek érzeni magát, a' mi magányosan lenni nem is tudna; hanem hogy másokon is segítni törekedik, jólétekre kezét nyujt, 's többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a' gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében! De édesb sem, 's tán kecsgetőbb sem, mert a' vizsgálatok folyamattjában, 's midőn mélyebben 's mélyebben közelit a' vizsgáló az alaphoz, mellyen az egész épület nyugszik, vagy azon maghoz, melly olly nagy fa növést okozta, midőn az akadályokat elhárítja, a' ködöt eloszlatja, ugy fogja tapasztalni: hogy többnyire a' nagy következtéseknek leg és legelső oka csekélységnek látszó dolog — 's viszont: hogy gyakran a' sok dolog, fáradozás és munkálódás hasznót nem hajt, sőt gátolja a' jót, mint sok orvoszer a' test rendes munkálódását inkább hátráltatja, mintsem elősegélné: hogy az igazság, józan bánásmód 's a' 'Mit kell tenni, a' min

23 többnyire fenakadunk, / közönségesen közelebb van hozzánk, mintsem azt keresni szoktuk 's magunk is gondolnók: hogy a' természetnek, bal- 's előitéletek és szokások 's a' t. által meg nem romlott utján bizonyosabban feltaláljuk 'szükséges tudnivalóinkat, mint egész könyvtárok elolvasása és sajátunkká tétele által 's a' t.

Annál pedig bájolóbb 's mulatságosb foglalatosság ugyan nem könnyen lehet, mint a' nagy következtések okait kikeresni, és az időjárás 's avval összekötött történetek minden szövedékit 's fonódását, és az egész esetnek, kezdetétől fogva végeig, mintegy csontalakját felállitni. Hány örvend csak egy rejtett szó kitalálásán! Hánynak áll legkellemesb 's legfőbb foglalatossága C a l e m b o u r o k²⁾ és C h a r a d o k³⁾ készítésében 's megfajtésében, a' mi többnyire csak hijába-

¹⁾ Talán az erénynek "erő", szóból történő leszármaztatásánál Dumont: *Tactique des assemblées législatives etc. c.* munka II. kötetének következő sorai hathattak rá: „Beaucoup de termes, neutres dans l'origine, ont pris par degrés une teinte de blâme ou de louange, à mesure que les sentimens moraux se sont développés par les progrès de la civilisation... Virtus ne signifiait que force...” II. 164. l.

²⁾ Calembour: elmés szójáték, állítólag Calembourg XVIII. századi szellemes győgszerészről elnevezve.

³⁾ Charad: francia szótag-rejtvény.

való 's haszontalan észesigázás, és idővesztés. Már valljon a' kellemes időtöltésnek nem nagyobb sphaeráját leljük e, ha pusztá szók helyett inkább rejtett 's nevezetes dolgok 's okok kikeresésében 's feltalálásában munkálkodunk? Én legalább mulatságosbna tartom kinyomozni 's felvilágosítani azt, ha bár hasznául egy szót sem emlitek is, p. o. Franciaország kereskedése, szép és igen szerencsés fekvése mellett, még is mért olly esekély? Spanyolország mért szegényedett el minden kincse 's aranya mellett is? Mért gyarapodnak némelly országok lakósi mezei gazdaság által, bár földjök rossz? 'S mért szegényülnek el, vagy csak bajjal élhetnek mások, jóllehet honjokban a' föld jó? Mért hoz kőszén 's vasbánya több pénzt az emberek közé, mint arany és ezüsbánya 's a' t.?

Sok gondolkodók foglalatossági illy vizsgálatok voltak 's ma is azok, 's nem csak országokra 's nemzetekre, hanem a' tudományok minden ágazatira kisebb vagy nagyobb haszonnal terjednek ki, 's kisebb vagy nagyobb mértékben szinte minden embernek természetbe vannak szöve, azon különbséggel, hogy /a' vizsgálatok vagy minden rend nélkül majd egyik majd másik tárgyrul tétetnek, a' mi igen közönséges és mindennapi; vagy pedig annak rende szerint 's lépvést, azaz 'methodice történnek, a' mi ellenben igen ritka.

Hogy nem a' tanulás 's tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése 's jó elrendeltetése, azt nem csak nálunk, hanem mindenütt nyilván tapasztalhatjuk; mert ha minden státusbeli embereket összeveszünk, többet találunk életrevalót — ki élni tud 's nem csak városban hanem minden helyzetben, 's illyen előttem az okos ember — azok közt, kik könyvből soha nem tanultak, mint azok közt, kik igen igen sokat, de rendetlenül tanultak 's tudnak. Hány parasztgazda találkozik csak nálunk is, ki tiz tudalékos életrevaló szük eszén könnyen kitesz? Ezek tudnak tán tiz nyelvet is imigy amagy; tán több ezer deák, francia 's német verset is könyv nélkül; festéshez, hangászathoz is értenek melleleg, mnemonikáru¹⁾ 's magnetismusrul a) is tudnak egyet 's mást szólani 's a' t.; de ha szerencséjekre pénzes állapotba nem szülte volna őket a' sors, tán kenyereket se tudnák keresni.

Azonban vizsgáljuk jó renddel 's józan methodussal: sok birto-

a) magnetismusrul helyett a kéziratban: galvanismusrul (K. II. 12.) — magnetizmus: mágnesség.

¹⁾ mnemonika, mnemotechnika: az emlékezés mesterséges felidézése hasonló képzetek által.

kosink guláik 's buzavermeik mellett is mért szegények? 's mért vannak számosan, kik százezer forintnál több esztendei jövedelmikkel, közel járnak a' koldusbothoz, vagy immár a' Samaritanus¹⁾ irgalmas-ságára is kerültek? Fejtsük ki hideg vérrel 's részrehajlás nélkül: mért nem viszik vagy vihetik iparkodó gazdáink gazdaságikat olly magas pontra, mint azt az éghajlat 's föld engedné, 's hogy hazánkban kereskedés mért nincs, — vagy legalább mért nincs ollyan, a millyen lehetne?

Ugy látszik valamelly hibának kell lenni, melly a' jót gátolja; vagy valamelly hiánynak, melly miatt jó következtések nem folyhatnak. És ezt iparkodjunk felkeresni. A' tárgy nem felettébb unalmas
25 's annak / kifejtése egy Magyart bizonyosan jobban érdekel, 's hozzá illőbb időtöltés, mint sok egyéb hiábavalóságok felfedezése. Ebben kiki velem egyet ért, hiszem, mert minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul, 's aljasodásán szenved; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend, 's azok boldogsága teljes megelégedéssel tölti be lelkét.

Vélekedésemet egyenesen kimondván azt tartom: mind azon szomorú következtetésnek, melyeket érintünk, 's még bővebben fejtegetni fogunk, 's melyeknek mindennapi tanui vagyunk, nincs főbb oka, mint pénzbeli összeköttetésünk hibás elrendeltetése, 's az abból természetesen következő tökéletes hiba minden Hitelnek. Ezen hiányt látom minden physikai természetlenség okának, mikor p. o. 100 ezer vagy több holdnyi föld birtokosa csak egy forintul se tud bizonyos Hitelt adni, 's pénzben szűkölködik; a' tőkepenzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna bizonyos kamatot, vagy idővel tetszése szerint a' tőke rendes visszafizetését is. És éppen úgy látom a' Hitel hiját minden erkölcsi romlottság 's lelki aljasodás egyik fő okának is. Mert ha valaki pénzét 20al 50el 100al 100tul vagy még több uzsoráért adja kölcsön, annak bizonyára az ördöggel is van dolga, ki pedig 100tul 20nál, 50nél, 100nál többet ír alá, azt bona fide soha sem cselekszi, hanem csalni akar. Már illy alkudozók közt, kinek egyike embertársát nyúzza, másika pedig csalja, 's hol Mephistopheles játssza a' fő személyt, miként nevedkedhet emberség 's polgári erény? És ha ezen 'szép társasági szokás több nemzéseken hat

¹⁾ Samaritanus, Samariabeli ember, kit Krisztus példabeszédében az irgalmasság példaképekül állított hallgatói elé.

keresztül, 's már anyatéjjel szivódik ezen 'gyönyörű régi elintézés, — ugyan kell e még több egy egész nemzet elrothadására? E' dohos penészen /épült régi pénzbeli systemánk nem hozta e sok hazafi tár- 26
sunkat adósság dolgában többször immár oly keserves dilemmába, hogy szinte ostoba cselekvő 's gazember közt alig lehete harmadik rollát választania? Tegyük kezeinket szivünkre 's tagadjuk, ha merjük! Füleinket pedig dugjuk be azok előtt, kik nem is tudván jól, miről van szó, azt ordítják: 'maradjunk a' réginél'. —

NEHÁNY A' TÁRGYAT MEGELŐZŐ ÉSZREVÉTEL. 27

Hányszor halljuk a' bölcsesség 's igazság némelly törvényt felebarátink ajkain, 's hányszor terjesztünk mi is szép hangon 's meleg öntettségel némellyeket követésre méltóul elő, mint p. o. 'Ismerd meg magad, 'Az egyesült munka erősb, 'Egy nap se linea nélkül, 'Halljuk a' más részt is, 'A' rend mindennek lelke, 's több efélét. 'S ugyan valljuk meg, mely ritkán hozzuk ezeket valóságra 's életre tetteink által? Már csak vegyük az éppen említettek közül eleinte a' bölcseségnek azon első mondását: 'Ismerd meg magad, 's fejszünk ki mindent, a' mi vele összeköttetésben áll, 's ugy fogjuk tapasztalni, hogy mindennapi foglalatosságinkban annak hasznát venni közönségesen elmulasztjuk.

Az önismeret külön véve, minden egyéb körülállások ismerete nélkül, csak csorba hasznot hajtana; de a' bölcsesség azt kívánja, hogy mindenki magát, azaz: testi 's lelki tulajdonit; körülményit u. m. nemzetiségét, vagyonát, hazáját, hazafiait; összeköttetésit, azaz: szüleit, rokonit, gyermekit; választottit, u. m. szerelmét, barátját, ismerősit oly tökéletesen ismérje, a' mint azt agyvelői ereje csak engedi; — a' bölcsesség azt kívánja, hogy ezek kitanulása 's kiismerése élete fő foglalatossága 's fő tudománya legyen; és hogy végre minden külön helyzetiben, önmagát 's összeköttetésit keresztül látván 's tökéletesen ismervén, ha ugy szabad mondanom 'házi esze szerint cselekedjen.

/A' legmagányosabb ember is számos oldalu, ugy hogy még egy 28
remeete is különféle helyzetekben van; mert ő egyszerre a' Mindenható teremtménye, Király jobbágya, Haza polgárja, Atyja fia, Testvérei

bátyja vagy öccse, Embertársai felebarátja 's a't. 'Sha mind azokat teljesen nem ismeri, t. i. önmaga oldalait — nem is fejlődhetik oly tökéletességre, vagy a' mi éppen egy, oly boldogságra, mint az valóssággal tehetségében volna. Azért látunk mindenoldalu ismeretek hija miatt annyi különben jó atyát, ki egyébaránt nem jó hazafi; viszont sok jó hazafit, ki nem jó férj; számos jó házitársat, ki nem jó gyermek, nem jó rokon; sok jó gazdát, ki nem jó polgár; számos törvénytudót ki minden egyébben tudatlan — 's több eféle.

A' ki pedig úgy akar cselekedni, hogy valaha azt meg ne bánja, vagy tán meg ne sirassa is, annak mind azon pontot, mellyen áll, mind azt, a' mi azon ponthoz ér 's üt, tökéletesen ismerni elkerülhetlenül szükséges; mert a' cselekvés oly szoros összeköttetésben áll magunk 's körülállásink mibenlétével, hogy az csak ebből folyhat józanon.

Ki világosan érzi 's tudja, hogy egészsége gyenge, bátorsága csekély, az katonává nem lesz; ki azt nem tudja — mert magát nem ismeri — az tán azzá lesz, de hihetőleg a' csatában nem jelen, hanem hátul az ispotályban fog lenni, avagy előrehaladáskor Arrière-gardehoz,¹⁾ hátravonuláskor pedig Avant-gardehoz²⁾ fog kéredzeni, 's így korán veszni, vagy kikaczagtatni, midőn más sphaerában tán hazafiai megbecsülését 's meglegedett hosszú életet találhatott volna fel. — Ki jól tudja, hogy szemei gyengék, azok hasznát kímélve fogja venni, 's így hihetőleg a' nap sugárinak még vén korában is örülni; ki ellenben azt nem tudja, kábulásig merül tán könyvekbe, 's végre többet tudhat ugyan mint mások, de sokkal kevesebbet vagy tán semmit se lát. A' ki nyilván tudja, hogy az elme há- / rom főtehetségei: képzelet, emlékezet 's ítélet tökéletes arányban nincsenek benne egyesülve, nem fog felemelkedésre vágyani, nem fogja munkássági körének tágulását kívánni, mert világosan látja maga előtt: hogy annál kárhözátosb elbizottság és vakság nines, mint másoknak tanácsolni, vagy másokat vezetni akarni ahoz kívántató talentum nélkül; 's hogy azok, kik ezen hiányokat nem érezvén, magokat kolomposokká 's vezérekké tétetik, több kárt okoznak, mint hasznót, és sok fáradozásikért, ha még oly tiszta szándékból folytak is, dicséret 's hála helyett gunyt 's gyűlölséget aratnak — sőt némellykor áldás helyett felebarátikat könyvekbe borítják, 's a' t.

Már ezek szerint a' vagyonos nem fogja pénzét elásni, mint viszont

¹⁾ Arri re-garde = hátvéd.

²⁾ Avant-garde = előcsapat.

a' vagyontalan nem fog tehetségén túl költeni. A' ki tudja, hogy hazája a' nemzetek lehető legmagasb felemelkedési polczához közel áll, arra fog törekedni, hogy azt azon, meddig csak lehet, fentartani segítse; ki pedig látja, hogy hazája még serdülő korú, annak geographiai helyzetét, éghajlatát 's lakosait fogja vizsgálni, hogy előmenetele rugóit kifejthesse. Már ha egy Muszka tartaná hazáját bortermésre leghelyesebbnek, 's annak másunna behozatát kárhoztatná, nem cselekedne bölcsebben, mint ha a' Peloponesusi¹⁾ lakos hegyeit, völgyeit buzával, vagy a' Magyar sík mezeit olajfával vagy riskásával ültetné el. Éppen úgy ellenkezne a' természettel parasztgazda markában a' kormány zablája, mint a' kapa vagy cséplő uralkodóiban. Szinte olly nevetséges az egészséges fiatal ember patikások^{a)} orvosok kezében, mint a' beteges öreg ur fiatal menyasszonyával négy szem közt. Így van egyéb körülmények meg vagy nem ismerésével is. Mennél jobban átlátja azokat az ember, annál józanabbak tettei. 'S ha jól át gondoljuk a' mondottakat, úgy látszik, az emberi nyomorúságok nagy része ezen bölcsesség törvényének nem használásából származik.

/ Ha körül tekintünk, itt látunk nyavalában sinlődött, mert erejét, ³⁰ ott kétségbe esettet, mert vagyonát vélte nagyobbak. Emitt lézeng ügyefogyott, amott gyalázatba merült, mert ez hazáját, amaz hazafiai nem ismerte. Ott koldul az egykori gazdag kereskedő, mert az ország fekvését, szokását nem látta tisztán. Amott megvonul a' valaha pompás birtokos, mert se vagyona, se adóssága, se hazája nem tűnt soha esze 's szíve elibe. Amarra teng az elbukott árendás, mert földje vegyületét, ereje mennyiségét, 's a' közel vásár szerencsését nem ismerte. Emitt szomorkodik a' néhanapján szabad 's vig legény, most férj, mert a' házasságból csak édest, de keserűt nem várt. Amott kinlódik az életlen keresztül egy szerencsétlen házaspár, különvéve mindegyike nagy érdemű, de nem egymáshoz illő — nem ismerték egymást — 's a' t.

Mind ebből következtessük: 'hogy a' józan kifejlésre, megbírálásra 's cselekvésre az önismeretnek — a' szó egész kiterjedésében — használása az életben mindenek előtt szükséges.

Erlőtetés nélkül 's természetesen fog folyni ebből sok mindenféle

a) A Hitel első kiadásában a „patikások“ szó után következő 's betű kimaradt, helyén kis spácium van. A Hitel többi kiadásaiban már megtalálható a 's betű.

1) Peloponesus: Görögország hegyes-völgyes déli félszigete.

hasznos, p. o. : 'a' régi nem jó, mivel régi, hanem jó és rossz is lehet. Az új pedig nem rossz, mivel új, hanem jó és rossz is lehet. A' mi magyar, mivel magyar még nem helyes, hanem helyes és helytelen is lehet; 's a' külföldi nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet. A' régi szokás sem nem jó azért, mert szokás, sem nem tiszteletre méltó, mert régi, hanem éppen olly hijábaló 's erkölestelen, mint szent és böles is lehet 's a't. Ezek által pedig szoros tudományi rend szerint haladván elő, sok régi mondás, melly sanctionálva lenni látszott, elbomlik 's örökre elnémul. Csak lássuk.

Minden jobbitás és előmenetel ellen sokan legkisebb ö n i s m e r e t nélkül így kelnek ki : "A' nemzetiséget nem kell rontani, mi Magyarok 31 vagyunk, ne /utánazzuk a' Francziát, Angolt, Németet,, "Csak ne tegyünk semmit nemzeti szellemünk és sajtáságunk ellen., Illy módon a régi jóval a' régi rossz is örökön örökké megmaradna, az új jó pedig soha életre nem kaphatna, 's ez kívánható, ohajtható e?

Tagadhatatlan, hogy a' szellem és sajtáság minden nemzet leg-sarkalatosb intézetire nézve szent, 's annak megsemmisítése a' nemzetiség halálát elmulthatlanul siettet; de ha kislelküleg makacsan minden javitást kirekeszt, a' legszebb, leghasznosb 's legszükségeseb előmenetelnek lesz gátja, hijábalóságokon 's szemfényvesztéseken alapul, 's annál veszedelmesb, mennél erősebben ragaszkodik hozzá a' sokaság. És ugyan mi az a' nemzeti szellem, az a' sajtáság? az már készen jön a' világra, mint valamelly állat? egyszerre sül minta' zsemlye? vagy pedig már érett korban kezd tüstént lehelni 's élni, mint Pygmalion márványa?¹⁾ Avagy csak lassan ered, halkkal nő, nevededik 's fejlődik ki?

Ha az első igaz, akkor éppen olly igazán lehetne azt is állítani, hogy Amerikának 's Ujhollandiának²⁾ némelly vad nemzetségi 'az ő nemzeti szellemek és sajtáságok elromlása nélkül, általjában semmi-ben sem mehetnek elő, hanem már arra vannak kárhozthatva, hogy tulajdon állati vadságokban örökön öröké maradjanak meg.³⁾

Egy magányos ember ugyan mikor végzi tanulását, azaz öntökéletesítését? Akkor mikor iskolából kilép, mikor pappá vagy ügyvédde leszen, tán mikor megházasodik? vagy 30 esztendőskorában, vagy mikor? 'S így melly időpont az, midőn egy nemzet már olly magas

¹⁾ Pygmalion, Cyprus sziget mesebeli királya, ki beleszeretett a maga-alkotta szoborba s addig könyörgött az isteneknek, míg az megelevenedett.

²⁾ Ujhollandia : Ausztrália régi neve.

³⁾ E részre von. I. Bevezetés 146—47. l.

lépcsőn áll, hogy legkisebb változtatás vagy ujság a' nemzeti lelket megrontaná; 's mikor van az, midőn már annyira áll kifejtve, hogy a' legkisebb előmenetel vagy javítás nemzeti zománczának kettétörése nélkül ne eszközöltethetnék? Már mi Magyarok mikor voltunk olly igen érettek, hogy egy kissé /még jobban megérnünk nem lehetett volna? ³² ugyan mikor? Szent László¹⁾ idejében, vagy midőn Mátyás híres könyvtára még álla 's Visegrád egész fényében?²⁾ Vagy midőn az ország összesereglett Rendei Mária Theresia³⁾ Királyjok védelmére igaz magyar 'szabad ember 's hiv jobbágy érzésével kardot rántottak, 's a' sebes hírnél is elébb Berlinbe termett hős Hadik⁴⁾ 's a' t. Bármilly édesen melegítse is ezek emlékezete lelkeinket, csak egy szebb jövődőnek maradnak szép előjelei 's villám csillanatú jelenési, 's állandóbb és szelidebb világosságot ígérnek. Haladjunk!

Csak ebből is látszik részrehajlás nélkül, mennyi nevetséges fejlik ki a' dolognak egy kis rendes vizsgálata által.

Ha gazdaság jobb elrendelésérül van szó, hány kél ki így: "Ez Belgiumban, Olaszországban jó lehet, de nálunk 'a' nemzeti spiritus,⁵⁾ a' sajtóság,, 's a' t. Ha pénzbeli hitelről van szó — hány százában hallom azon bölesen átgondoltnak látszó themát "A' Cambium Mercantile⁶⁾ igen kívánatos volna, de az alkotmány, a' régi familiák fennmaradását illető gond 's helyzetetésünk azt nálunk lehetetlenné teszik,, És így mások különfélekép.

Ha pedig a' második igaz, hogy t. i. 'a' nemzetiség csak lassan és halkkal fejlik ki, nő és nevekedik, akkor úgy hiszem 'mindenkinek, ki a' nemzet tagja, minden időben 's minden körülállásokban leg és legfőbb kötelessége, hogy annak előmenetelét 's javát, mennyire erejében áll előmozdítani helyzetetéséhez képest törekedjen, 's a' bölcsesség azon két más rendszabásit, mellyeket előadánk, kövesse 'a z egyesült munka erősb, 'egy nap selinea nélkül,⁷⁾

¹⁾ Szent László, magyar király, (uralk. 1076—1095.)

²⁾ Mátyás magyar király (uralk. 1458—1490.). Fényes visegrádi udvara és értékes könyvtára híres volt.

³⁾ Mária Theresia, magyar királynő, (uralk. 1740—1780.)

⁴⁾ Hadik András (1710—1790.) a hétéves háborúban, 1757-ben 350 huszárral vakmerően elfoglalta Berlint. Legendáshírű katona volt, kit Mária Terézia 1763-ban grófi rangra emelt.

⁵⁾ spiritus = szellem.

⁶⁾ Cambium Mercantile alatt a váltótörvényt kell érteni.

⁷⁾ „Nulla dies sine linea“ = egy nap se muljék el esetvonás nélkül, Apellesnek, Nagy Sándor udvari festőjének mondása. A naponkinti, rendszeres munkát fejezik ki vele.

mert csak egyesülés 's állhatatosság által győzhet a' halandó mindenben. A' mi pedig a' 'Miképent, és Hogyant' illeti, a' mi legfőbb kérdés, vegyük a' bölcsesség azon két utolsó mondását, melyekről
 33 szólánk, segédül 'Halljuk a' más részt is. 'A' rend / mindennek lelke, mert úgy fogjuk találni hidegvérű fontolgtatás után, hogy többnyire a' legszebb 's legjózanabbnak látszó planum 's projectumnak, 's a' legnagyobb fáradozások 's munkálkodásoknak azért nincsen 's nem is lehet várt és ohajtott sikere, 'mert önkényesen minden felvilágosító Ellenzés nélkül, 's így természetesen csak féloldalulag 's hiányosan koholtattak, készítették, 's végre nem azon rendben kezdődtek 's folytatódtak, melyet a' dolog természete kívánt volna.

Milly következési vannak az egyesületeknek, 's azok mit állítottak már fel csillagunkon, külföldön láthatjuk, 's ha még az sem elég, kézzel foghatjuk, 's így azon nem kételkedhetünk. Azonban az egyesületek lelkéről, melyet más helyen már érinték, igen kis számuaknak van tiszta értelmek. Legtöbben azt gondolják, hogy az egyesület az, 'hol sokan fizetnek 's egy parancsol, — pedig nem az a' dolog veleje, hanem 'hogy soknak nem csak vagyonsbeli, hanem lelki tulajdona is egy czélelés végett összesedjen. Britanniában például alig tehetni oly kicsapongó projectumot, hogy arra aláírást tüstént kapni mód ne volna; 's azon utazó, ki mindennek csak héját, de belsejét semminek se szokta látni, vándorlásiban sokszor jóízűen elneveti magát a' szigeti lakos originalitásán, vagy tán éppen bohóságán.

Mi nézzük inkább a' dolgot közelebbről, minekelőtte nevetnénk, 's aztán ítéljünk; mert vajmi kelletlen érzés valakinek nagyobb felsőségét utóbb elismerni, kit előbb gondolatlanul gunyoltunk. Ha azon plánumot adná valaki p. o. hogy Amerikát vízesatorna által ketté vágja, 's így a' Mexikói tengeröblöt a' Békes-tengerrel egyesíti, mellynek sikere valóban elég bizonytalan volna, még is tüstént találna
 34 / elég Aláíró t, de' — s itt vigyázzunk, mert ezen tengely körül forog a' műv — Előfizető t egyetlenegy sem. Kik aláírták magokat, egyedül öneszek 's belátások által vezetettvén neveznek ki több személyből álló választottságot, melly az ügyet minden részről megforgatja, nézi, vizsgálja, legnagyobb világosságra fejti — 's nem nyakrafőre, hanem a' tárgy fontossága szerint több esztendeig is, 's végre józan véleményét beadja. Ha az ajánlás kivihető 's hasznos ígér, elfogadják, 's az aláírtak egy jutamás intézetben, mellynek kivitelbeli

's pénzbeli dolgaiban a' választottság fővigyázattal van, részesülnek; mind azok pedig, kik magokat alá nem irták, abbul ki vannak rekesztve, mivel az actiák¹⁾ száma tán meg volt határozva. Ha pedig szemfényvesztésnek találják a' dolgot, vagy nyilvános csalás, 's pusztá száraz theoria sülne ki abbul, elszakítatik az árkus, vége a' dolognak, 's mindenkinek pénze zsebiben.²⁾

Nálunk legelső lépés fizetés szokott lenni; aztán minden hozzájárulásunk, minden publicitás³⁾ 's minden számadás nélkül, — végre véletlen azt halljuk valakitül, hogy 'ö n t ö z g e t é s r ü l, ráfizetésről van szó, vagy a' dolog elbomlott, semmi se lett belőle. És mi ezek után csudálkozunk az egyesületeknek mért van másutt 's mért nincs nálunk sikere!

Sokan tudom azon sophismával⁴⁾ állnak ez ellen készen " 's még is éppen Britanniában mért nem sül el annyi, mért van ott annyi megbukás, a' mirül nálunk szó sincs., 'Azon hadivezér, ki számos ágyut elfog, némellykor el is veszthet néhányat.' Többször esik lóval 's lórul, ki annak hátán sokszor jár, mint ki rá se ül. Sokban család-

¹⁾ actia = részvény.

²⁾ E sorokban szerző az anglországi vállalkozási lehetőségeken lelkesedve, erősen idealizált képét nyújtja az akkori angol részvénytársaság alapításoknak. Széchenyi 1822. évi angliai útja alkalmából még a normális kereskedelmi életet láthatta, melyet ugyan a vállalkozási szellem jellemez, de nem annak szertelenségei. 1824—25-ben Angliában oly szédületes részvénytársaság alapítási láz volt, mely — a fent mondottakkal ellentétben — nagy veszteségekre és vagyoni összeomlásokra vezetett. Épp azoknak a befektetéseknek és alapításoknak következtében, melyeket Széchenyi már 1822-ben láthatott, igen sok nemes ércet vittek ki Angliából a külföldre, 1823—24. és 1825-ben a bankjegyforgalom közel 40%-kal megnövekedett. Az infláció, továbbá az a tény, hogy az angol bank a kamatlábat csökkentette, a magánosokat is arra bírta, hogy tőkéiket kétes vállalkozásokba fektessék. 1824-ben és 1825. év első négy hónapjában számtalan részvénytársaság keletkezett, kihasználva a részvénytársasági jog bizonytalanságát. Téves azon állítás, melyet a Hitel tartalmaz, miszerint csak aláírók lettek volna s nem egyszersmind fizetők is, hisz épp ilyen befizetések következtében pusztult el annyi angol ember vagyona az 1825-ös krach idején! Az „Annual Register” 1824. évfolyamában különben nyomát találjuk annak is, hogy 1824. év első heteiben az angol piacon felbukkant egy olyan részvénytársaság részvénye is, melynek célja a panamai földszoros áttörése hajózható csatornával, amiről a Hitel e soraiban — mint lehetetlenségről — tétetik említés. Ne csodálkozzunk ezen, hisz ez volt az a korszak, mikor még arra is akadt vállalkozó, hogy a forró éghajlat lakosai számára koresolyákat és ágymelegítőket exportáljon, mint ahogy e kor egyik plasztikus előadású gazdaságtörténésze elmondja. Dessewffy valóban helyesen mutat rá a Hitel e soraival szemben az angliai csődök nagy számára. (V. ö a mondottakra: Th. Tooke: A History of Prices and of the State of the Circulation from 1793—1837., u. o. idézve az 1824. Annual Register; Surányi-Unger Tivadar: Gazdasági váságok 1920-ig. Budapest 1921.; M. Wirth: Geschichte der Handelskrisen. Frankfurt a/M. 1890.)

³⁾ publicitas = nyilvánosság.

⁴⁾ sophisma = áloszkodás, nem-igaz tétel.

kozik az, ki sokat próbál, 's többször hibázik az, ki ébren van, mint a' ki alszik. Ki pénzét elássa, az meg nem bukik, 's kincsét se veszti el, ha csak el nem lopják, de értékének semmi hasznát nem is veszi, 's rá nézve arany és kő egy becsü. Azon álló hid, melyet a' Dunán 35 senki nem próbál, / el sem is bomolhat's a' t. De mit vesztegessen a' szót; azt legalább nem tagadhatni, hogy az egyesületeknek az előadott móddal vitt szerkeztetése által a' sorsra épült számolások szerint minden esetre nagyobb a' siker hihetősége, 's kisebb a' sikeretlenség veszedelme.

Mindennapi munka 's gyakorlás által mennyit vihet végbe az ember, 's milly tökéletességre emelheti természeti tulajdonit, sőt még azokat is, melyekhez legkisebb ügyességgel se látszik birni, 's végre mennyit 's mi nagyokat állithat időjártával elő, nyilván tapasztalhatjuk magunkon, ha t. i. valamit tökéletesen tudunk, vagy világi létünknek valamely jelei vagy nyomai már vannak; de még inkább tapasztalhatjuk szinte minden megkülönböztetett embertársink életrajzában. Jusson csak eszünkbe Apelles,¹⁾ Demosthenes,²⁾ Epaminondas,³⁾ Péter Czar,⁴⁾ tekintsük ujabb időkben Brunelt,⁵⁾ Canovát,⁶⁾ Lawrenceet,⁷⁾ Paganinit?⁸⁾

De az ember hibája az, hogy igen sokféle akar lenni, 's így alig lehet igazán tökéletes 'Egyféle, 's kivált nálunk, hol a' tudatlanságból kilábolás nem éppen olly régi, legszembetűnőbb quodlibetes embereinknek⁹⁾ szerfeletti sokasága — igazi bölcseinknek pedig, kik az idővel egyenlő lépést tartani tudnak, azt meg se előzik, el se maradnak, szerfelett esekély száma.

Tagadni nem lehet, hogy csak azt művelhetjük tökéletes ügyességgel, a' mit mesterség 's nem időtöltésképen üzünk. Ismerje meg tehát kiki, mi az ő mestersége 's tisztje, ha valamiben felsőbbiséget vágy elérni, fejtse ki azt tehetsége szerint, foglalatoss-

¹⁾ Apelles, görög festő Kr. e. IV. században.

²⁾ Demosthenes, görög politikus és híres szónok a Kr. e. IV. században.

³⁾ Epaminondas, görög államférfiú a Kr. e. IV. században.

⁴⁾ Péter cár, Oroszország kiváló uralkodója 1689—1725.

⁵⁾ Brunel, Marc Isambard (1769—1849.) angol mérnök, ki a Themse alagutat építette. Széchenyi személyesen ismerte.

⁶⁾ Canova, Antonio olasz szobrász (1757—1822.), 1818. útja alkalmából Széchenyi meglátogatta, mert igen nagyra becsülte.

⁷⁾ Lawrence, Thomas (1769—1830.) angol festő.

⁸⁾ Paganini, Niccolò (1782—1840.) olasz hegedűművész.

⁹⁾ quodlibetes ember, ki mindenhez konyít, de semmihez sem ért igazán.

kodjon azzal minden nap, 's tegye azt 's csak azt minden vizsgálati 's tanulási fő tárgyává; minden egyebet mellesleg folytasson, az legyen dolga, /egyebek nyugalmi, pihenési. Így mi magyar birtokosok a' törvény, ország védelme, gazdaság 's kereskedés körül foglalatosskodjunk, mert ezeket ismerni tisztünk 's kötelességünk, 's nem csak úgy, ahogyan azok hazánkban vannak 's voltak, hanem a' mint külföldön is vitetnek, ne hogy egy oldaluakká váljunk. Ezek legyenek fő foglalatosságink, minden egyéb szép és kellemes pedig mellékes időtöltés.

Én úgy hiszem, a' festés festő, a' hegedülés hangász dolga, 's hogy ezek szájában, ha önművészetekhez nem tudnak, a' kereskedési, politikai, országgyűlési tárgy. olly kedvetlen hangu, mint nevetséges vagy inkább fájdalmas egy magyar Magnásban pseudo-Raphael,¹⁾ 's ál - Kalchbrennert²⁾ látni, ki se hazája nyelvét, se anyaföldje számos javait 's némelly hátramaradásit nem ismeri, annak előmenetelén se nem munkálódik, se nem örvend, 's kinek mindenre nagyobb gondja, mint éppen természetes kötelességire. Ha mindazáltal egy személyben egyesülhet Zeuxis,³⁾ Szilágyi,⁴⁾ Zrínyi⁵⁾ 's Rossini,⁶⁾ Newtonnak⁷⁾ 's Pittnek⁸⁾ ráadásával, akkor egy szót se szólok, hanem inkább tapsolok annak, ki mind ezen most említett halandók tulajdonit magában egyesülve érezvén, a' tudományok 's művészetek minden ágazatit és egyetemét egy frontban kezdi 's gyakorolja.

A' felvilágosító ellenzés hasznát senki nem tagadhatja. Hogy tudja meg az ember még legalacsonyabb helyzetben is az igazat, ha mindenki minden szavát 'igen li? 'S hát még magasabb lépcsőn mint tanulhatja ki a' dolgok igaz állapotját, ha hiedelmiben soha tagadóra nem lel? 'S ugyan hogy cselekedhetne józanul a' dolgok mibenlétének valódi ismerete nélkül?

¹⁾ pseudo-Raphael = ál-Raphael. Raffaello Santi, (1483—1520.) az olasz renaissance n gy festőművésze.

²⁾ Kalkbrenner, Friedrich Wilhelm (1788—1849.) német zongoraművész és zeneszerző.

³⁾ Zeuxis görög festőművész, a Kr. e. V. században élt.

⁴⁾ Szilágyi Mihály, Magyarország kormányzója, 1458—60-ig.

⁵⁾ Zrínyi Miklós magyar főúr, ki a szigetvári várat védve esett el a török ellen 1566-ban.

⁶⁾ Rossini, Antonio (1792—1868.) olasz zeneszerző.

⁷⁾ Newton, Izsák (1643—1727.) angol bölcsele, a modern fizika és csillagászat-tan megalapítója.

⁸⁾ Pitt, William — az ifjabb — (1759—1806.) angol államférfiú.

A' gazdaságban hány fiatal birtokos károsodott már az által,
 37 hogy próbáit tisztjei 's emberei minden / ellenzés nélkül helybenhagyák,
 's észrevételiket szolgálkép elhallgaták.

Sok számos intézet mért szerkeztetett hiányosan tökéletlenül 's rosszul? mert az 'alattvalók függésben lévén szólásnál tanácsosbnak tartották a' hallgatást'.

Hány szép talentum nem juthatott magasb lépesőre, mivel elhallgattatván gyengeségi, magát önhittségből csalhatatlannak képzé? 'S általjában mennyi egyoldalú 's csak színenjáró 's felületes fakadt már a' világon az önakarát azon zavaros kutjából, mely az ellenző észrevételek hija miatt meg nem tisztult 's igazságra soha ki nem fejlett?

Csak mindenoldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, 's ez csak 'a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a' beszéd korlátos, ott rab a' nyelv 's csak rabként szól.

Sokan az ellenzéstül úgy félnek, mint a' setétségtül, az pedig éppen olly szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a' nap sugárinak szembetűnőbb tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemben ny o m á s és e l l e n n y o m á s nélkül. ¹⁾ 'S csak olly tanácskozás szül böleseséget 's áraszt áldást az emberiségre, hol szabad, hidegvérű, tiszta át- 's belátás vezérli a' vizsgálatot 's okoskodást.

Mai világban senki se hisz azért valamit, mert e z vagy a m a z mondja, senki sem inditatik legalább belsejében, mint tán ez előtt az okoskodó, hanem az okoskodás által, 's elmúlt Pythagorással ²⁾ az 'Ő m o n d t a, 's még is hány végzi, ha már minden más fegyveriből kifogyott, eképen okoskodását "meglássátok ez ártalmas 's veszedelmes leszen, evvel a' czélt nem érjük el; ne kételkedjete, higgyetek

¹⁾ E mondatban és az előzőben világosan látható a stilusátvétel is attól a francia írótól, ki meglehetősen erősen hatott a Hitel mindazon gondolataira, melyek az ellenzék jelentőségéről szólnak. Ségur munkájára gondolunk (Galeri» Morale Et Politique par M. Le Comte De Ségur. Quatrième édition 1826.), melynek II. kötetében De l'opposition című rész van az elmékedések között (176—183. l.). Az erősebben ható mondatok: L'opposition déplaît à toute volonté, à toute puissance, et cependant cette volonté, cette puissance en ont toujours besoin; c'est elle qui fait leur vraie force, le charme de leurs jouissances; sans elle tout languirait; que dis-je? rien n'existerait même dans le monde: tout dans la nature vit par contraste et par opposition. La lumière ne peut exister sans ombres; c'est leur opposition seule qui donne du relief à tous les objets; si le feu ne rencontre qu'une paille légère, il s'éteint promptement; il ne dure que lorsqu'il trouve un bois dur et solide qui lui résiste... (id. mű II. 176. l.).

²⁾ Pythagoras, görög böles.

nekem,, a' mi más szavakkal közelebbről tán ennyit jelent: "Ti a' dolgot másképp látjátok, én is; egymást nem tudtuk meggyőzni, de a' természet — 's arrul nem tehetek, hanem ajándékát háladatosán használok — /agyvelőmet másképp alkotta, mint tiéteket; én látom 38 a' jövődőt világosan, ti azt értelmetek 's vizsgaerőtök gyengesége miatt nem láthatjátok, azért kötelességem titeket belátástok 's kívánságtok ellen is szerencsére kényszeríteni, vezetni, boldogítani; ti kötelességek pedig hinni, szót fogadni, követni 's a' t.,,

Egy ismeretes francia író azt mondja 'az oppositio olyan mint az epe, kell a' test épségéhez egy kevés, de csak igen sok ne, 's az a' kevés is ugyan egészséges legyen'.¹⁾ Ne kárhoztassuk az ellenzést tehát általjában minden kivétel nélkül, hanem 'h a l l j u k a' m á s r é s z t is, az ellenben ne fajuljon el rendetlen 's makacs fejességre, 's ne gondoljon az által mutatni characteret, hogy mindég azt mondja 'fekete, mert már egyszer — minden világ nélkül lévén — azt állítá, habár most azt nyilván látja is, hogy fehér. Sokan pedig, kik tán számos esztendő leforgása alatt nem hallottak igaz férfiúi bátor 's egyenes szót, ne tartsák azokat mindjárt faragatlan falusi vagy veszedelmes utazott embereknek, kik velek egy értelemben nincsenek, másképp látják a' dolgot mint ők, 's azt szembe meg is merik mondani.

Azok végre, kik valami igen bölcsét vélnek az által állítani "Ugyan mi haszna lehet az oppositionnak, hiszen azt még Angliában is elnyomja a' Ministerium,, — arra méltóztassanak figyelmezni, 'hogy az oppositio hasznot — ha csak a' zürzavart nem vélik illy okoskodók haszonnak — az által minden bizonnyal nem hajtana, ha a' kormánynak legjózanabb 's legezélarányosabb rendelésit feldöntené 's megsemmisítené, 's hogy inkább kárhozat lenne az országra nézve, mint sem valami kíváncsatos, 's hogy a' felvilágosító ellenzésnek soha nem is lehet semmi egyéb célja, mint minden tárgyat a' maga józan egyenes útjára 's tökéletes súlyegyenbeli járására vezérleni, 's a' Ministeriumot arra kényszeríteni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon 's intézzon el, a' mi a' közjót 's köz- /boldogságot legbizonyosabban 's legrövidebben esz- 39 közli — ezt érti az Angol 's minden józan az oppositión.

¹⁾ Ségur idézett könyve (II. 183. l.) szerint: „On a dit avec autant d'esprit que de raison que l'opposition dans un Etat est comme la bile dans le corps humain; il en faut un peu pour conserver la vie; trop nuirait à la santé. C'est la sagesse, la fermeté, la justice et la modération d'un bon gouvernement qui doivent et qui peuvent la contenir dans de justes limites”.

És ha egyszer az igazság előttünk nyíltan áll, 'a' jó Rend, mely mindennek lelke, akkor magátul foly. A' ház 's gazdaság körül — legyen a' napi 's időszaki rend a' természethez 's körülállásokhoz képest immár megállapítva — a' legkisebb is jól 's akadás nélkül forog. Szintugy egyesületekben, társaságokban, országlásban.

Csak hogy a' dolgot úgy kell venni, mint van, 's nem mint lennie kellene. Tartassék meg a' régi jó rend elszánt akarattal, a' hol pedig látszik a' társasági machina akadozása, ott állitassék uj rugó, friss tengely, ép fogu karika; a' rozsdá pedig sehol se szenvedtessék, de halkkal vakartassék le, hogy semmi se törjék; 's így az előítéletek is csak csendes móddal reszeltessenek, mert azok hamar kiirtása némelly öregben tán halált is okozhatna; de hogy azokat már anyatéjbe is keverni kelljen, az bizonyára hazugság.

Összehasonlítások által legjózanabb elmélkedni. 'S így az egészes itéletü hazafi nemzete elsőbbségén örül, 's azokat mind jobban jobban kifejti. Ott pedig kettőzteti fáradozásit 's halad, hol hátramaradást sejdítne, 's minekelőtte jobb 's boldogabb hazát keresne, még inkább szereti 's nagyobb szorgalommal ápolgatja édes anyaföldét, mint ügyefogyott agg szüleit vagy sebbe esett pajtásit se tudná segedelem nélkül hagyni, hanem még drágábbak lennének szívének! Tanul ő bölcseséget, de nem egyedül könyvekből, cathedrákrul; hallgatja inkább a' természet szent szavát, mely minden ember erkölcséhez mágusi erővel szól, 's felemelni iparkodik hazáját nagyobb méltóságra, nagyobb diszre.

40 /'S hát mi volna még a' magyar fellobbanó lángnak a' Király és Haza diszére lehetetlen? — kivált ha sokszori szalmatüzére még azon régi eserből is vinni akarnánk, mely nem csak vadoninkon de melleinkben is elég találkozik!

Tőlünk függ minden, csak akarjunk. 'S nem lelki, testi 's országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásink 's hibáink nagylelkü elismerése, 's azoknak férfias orvoslása. Annyi Jó 's Nemes van bennünk, hogy a' jónak mértéke könnyen levonja annak kisedet súlyát, a' mi még hátra van.

A' MAGYAR BIRTOKOS

SZEGÉNYEBB, MINT BIRTOKÁHOZ KÉPEST LENNIE KELLENE.

A' birtokrul 's vagyonrul is, mint minden egyébrül elágozik az értelem, 's az tulajdonkép a' szenvedelmek 's érzések számtalan ellenkezési 's árnyékozási miatt mindeddig nálunk, sőt másutt is sokak előtt homályban dereng. Az egyetértő legszámosb két felekezet az, melynek egy része az aranyat 's pénzt véli, másika a' földet 's fekvő jószágot tartja birtoknak, vagyonnak; véleményem szerint pedig se kincs se mező nem az, hanem azok haszonvehetősége. Mit birt Robinson szigetén¹⁾ aranyában, 's vallyon mit ér kiterjedt határa, erdeje és sivatagja némelly Magyarinak?

A' pénznek csak úgy van értéke 's becse, ha azért az élet számos javait magunknak meg is szerezhetjük; mint nem különben a' földnek csak úgy, ha az számunkra az élet számos javait megtermi. 'S így az a' birtokos 's vagyonos, ki magának 's övéinek az élet számos javait mindenkor 's mindenütt bizonyosan megszerezheti; 's birtoka és vagyona nagysága vagy kicsinsége azon arányban áll, melyben ő az élet több vagy kevesebb javait magának megszerezni képes mindenkor 's mindenütt. Szegény pedig az, ki csak ritkán 's nem mindenütt, 's nem bizonyosan juthat az élet javaihoz, és szegénysége annál nagyobb, mennél bizonytalanabb a' lehetőség élte szükségeit ki-
pótlani.

Az ideális vagyon, mint p. o. olly tőkepénz, melyet se le nem ⁴² tesznek, se kamatját nem fizetik, vagy olly erdő vagy mocsár, mely jövedelmet nem hoz, nem egyéb álomnál, 's haszna se nagyobb, mert se kenyeret az éhesnek, se ruhát a' meztelennek nem nyújt; 's mennél bizonytalanabb a' tőke vagy kamat fizetése vagy a' jövedelem, annál inkább képzelethez 's füsthöz hasonlítható a' birtok, a' vagyon. Ha száz esztendő alatt fizetik vissza pénzemet vagy annak kamatját, nekem semmim sincs, 's nem is lesz soha; ha husz esztendő alatt, akkor tán lesz valamim, tán nem, mert ki tudja, még akkor élek e? 's így folytatva. Mit ér fűszeres ebédje Párisban, 's jó meleg mentéje Vlnában²⁾ az éhséggel 's hideggel küszködő Gallusnak Bereziná-

¹⁾ Robinson Crusoe, Defoe Dániel (1661—1731.) angol író regényének hőse, ki egy magányos szigeten élt.

²⁾ Vilna lengyel város. Napoleon orosz hadjárata idején a francia hadsereg főhadiszállása. Idáig vonult vissza Napoleon 1812-ben.

nál? ¹⁾ Mit értek a' Sárközi és Siói berkek, mellyek most hasznos kaszálók, elholt eleinknek? — Semmit. — 's a' t.

A' pénznek, földnek 's minden egyébnek csak úgy van lehető legnagyobb haszna, ha egyiket 's másikat minden pillantatban arra fordíthatom, a' mire tetszik. Mennél szaporábban juthatok pénzemhez vagy földemhez, 's mennél rövidebb idő alatt cserélhetem az elsőt a' másikért 's viszont; vagy egyiket 's másikat egyéb életjavakért, annál többet ér 'nekem száz vagy millió forintom, tíz vagy száz ezer hold földem, 's viszont minden bece meg is szűnhet, mert az érték szorosán a' pillantathoz van kötve. A' szomszéd embernek friss ital, fáradtnak ágy, fázónak tűz, tengeren küzdőnek part, félénknek bástya vagy domboldal annak idejében többet ér, mint a' világ minden egyéb kincse. 'S azért látunk sokszor vagyonos embert kevés birtokkal, 's úgy szólván igen szegényt iszonyú vagyonnal, mert vajmi sok életjavakat természetből ki csekély vagyon helyes körülmények közt, 's Croesus ²⁾ kincse sem elegendő, még szükség kielégítésre is, ha azzal bátran 's tetszésünk szerint nem élhetünk.

43 / 'S ime csak ez a' kevés is elég annak kifejtésére, hogy pénzéhez 's földéhez képest mért szegény a' magyar tőkepezés és földesur. Az első nem teheti pénzét olly helyre — ha ládájába nem esukja — honnan mindég tetszése szerint ki is vehetné, 's attul rendes kamat folya is. A' másik pedig kiterjedt zsiros dűlőji mellett se kap jószágira sok kéregetés, industria 's datur modus in rebus ³⁾ nélkül bizonyosan 's okvetetlenül egy forintot is. Meglehet, tán becsületes képére ezeket; — de ez más.

Nem szegényebb e tehát nálunk a' becsületes tőkepezés, mint természet szerint lennie kellene? Az országban minden van, a' mi Hitelt adhatna, fekvő jószág, ház, marha, gabna, bor 's a' t. De ő vagyonát nem állíthatja ezen alapokra, hanem fővényre vagy jobban mondjam, levegőre állítani kénytelen. Ha körülnéző 's óvakodó, esztendeig is elhever ládájában tőkéje, 's ez által nem gyarapodik,

¹⁾ Berezhina, orosz folyócska, melyen Napoleon súlyos veszteségeket szenvedve kelt át a visszavonulásánál 1812-ben. Széchenyi e hadjárat eseményeiről jól volt tájékozva, hisz 1825 április havában szokatlan érdeklődéssel olvasta el Napoleon hadsegédének Ségur d'Agnesseau Philippe grófnak: Histoire de Napoléon et de la grande Armée pendant l'année 1812. c. művét. (Napló. II. 535.)

²⁾ Croesus, (Kroisos, Krösus) Lydia királya, a Kr. e. VI. században, ki gádzagságáról volt híres.

³⁾ „Est modus in rebus”: Horatiusi idézet, értelme: minden dolog elérésére létezik lehetőség, mindennek megvan a maga módja. Célzás arra, hogy vesztégetéssel, utánjárással lehet csak kölcsönt kapni.

's végre olly érzéssel ereszti pénzét más kezébe, mint valaha Montgolfier¹⁾ veszedelmes hajóját levegőnek, — bizonyosan nem tudván, látja e azt még valaha, vagy legalább hírét hallja e még egykor!

Végre minekutána minden észbeli erőltetés 's vizsgálatlaltal — mellyekkel a' circulus quadraturáját²⁾ ki lehetne találni — pénzét ugy nevezett 'bátorságos helyre tette le, sokszor már egy pár év után azt tapasztalja, hogy se pénze tőkéjét, se kamatját többé nem látja, de minden ember által dus capitalistának tartatik, 's igen szigoru 's fősvény hirre kap, ha pénzét — melly tulajdonkép nem övé 's mellyet soha nem is lát — nem költi, 's abbul se felebaráti segedelmére, se a' közjó előmozdítása végett nem ad 's nem áldozik. Ha minden boszut 's mérget, 's még ezek mellett a' pörben elköltendő pénzt tekintjük 's számba vesszük, nekem legalább tréfán kívül ugy látszik, hogy tizszer boldogabb az, kinek semmi tőkepénze nincs, mint az, ki illy forma tőkepénzt, / azaz csak annak emlékezetét bírja. Tantalusi³⁾ kinnál én 44 nagyobbbat nem ismerek.

Ha pedig a' pénzes ember nem szerfelett nagy scrupulista, nem könnyebben lesz e helyzetetésünkben uzsorássá, mint másutt? A' ki törvényes kamatnál többet kíván, az előttem uzsorás, akárhogy hímezzük a' dolgot. De nálunk sok ember jó szívvel adná pénzét 5 's 6tal 100tul, ha tőkepénze feneken 's nem levegőn, hypothekán 's nem hypothesisen⁴⁾ állhatna, és sokkal szivesebben, mint 10 's 20al 100tul bizonyosság 's hitel nélkül; 's ha ezen utólsót teszik is, sokan eleintén a' törvénynek ebéli hiányos létével esendesitik el lelkiisméreteket; mint sok katona ellenség előtt szükségbül csak egyszer élvén máséval, végre megrögzött rablóvá lesz; ugy ama pénzes néhány megilletődés után rendes uzsorássá válik, ki többé pirulni nem tud. 'S erre a' törvények hiányossága vezet, mellyeknek az embert éppen ellenkező utra kellene idézni 's kényszeritni!

De hát még a' földesurak 's földbirtokosak mi állapotban vannak, 's azoknak természet ellen való szegénységekrül mit mondjak? Ha egynek pénzre van szüksége, minden jószági mellett is ugyan kaphat e

¹⁾ Montgolfier, Joseph Michel, testvérével Jaques-al a léghajó feltalálója. Az első léghajót 1783-ban bocsátották fel. (Magyarországon 1784-ben Szablik István).

²⁾ circulus quadraturája = a kör négyszögesítése.

³⁾ Tantalus, a görög monda egyik alakja, kit atyja Zeus az alvilágban szörnyű kínokkal büntetett.

⁴⁾ hypothesis = (itt) ingatag feltétel, hypotheka = jelzálog.

törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk, ki nem kénytelen termését, gyapját 's a' t. bizonyos időszakonként, sőt némellykor még idő előtt 's árán alul is eladni? 'S hánynak, ki már a' p r a e c i p i t i u m¹⁾ fenekén nyugszik, legömbörödése első kezdete 's oka nem egyéb volt, mint egy pár ezerre való szüksége, mellyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de mellyet rendes és világos Hitel hja miatt csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindég pénzben szűkölködik, 's kinek kincse maga előtt mindég el van zárva?

- 45 / Vegyünk egy példát elő: ha valakinek százezer forint bizonyos jövedelme van 's egy millió adóssága, az hatvan ezer forint kamatot fog fizetni, 's így neki esztendei kiadásira negyven ezer forint marad, 's éppen annyi birtokkal bir mint az, kinek adóssága nincs, 's tiszta esztendei jövedelme csak negyven ezer forint. Ez axioma, 's ennek az életben is úgy kellene lenni, 's hol Hitel van, a' dolog mindenütt úgy is áll; de nálunk az elsőnek semmije sincs, vagy nem sokára semmije se lesz, midőn a' másiknak negyven ezer forint jövedelme van.

Ez furcsa 's csudálatos jelenés, különös tünemény úgy e? 's kivált azokra nézve igen mulatságos és hasznos, kik telhetetlen apjoktól az adósságokat 's jövedelmeket illy arányban vették át úgy nevezett 'örökös jószágikon, 's kik mind jobb 's nemesb időszak fiai alig képesek minden buzgóságokkal 's felemeltebb érzéseik mellett is hazánk javára czélzó fáradozásik által néminemüképen kidörzsölni azon mocskokat, 's elfelejtetni azon szenny hazafiaikkal, melly szüleik élete után hátramaradt, 's melly minden becsületes emberben, ha gyűlöletet nem is, legalább szánakozást gerjeszt. A' Hitel hja felijeszti hitelezőit, 's kérje fel csak tőle egy rész tőkét, kész a' megbuktatás. Az adósságok mennyiségét senki bizonyosan nem tudhatja, a' jószágok bece elíranyozva nincs — a' mi szerfelett változó jövedelminkkel lehetetlen is — 's így a' p a n i c a sokszor ok nélkül is annyira elfoglal minden hitelezőt, hogy a' zűrzavarban végre mind az adós mind hitelező károsodik, 's csak azok gyarapodnak, kik a' zavarosban tudnak halászni, 's a' pörök ágozatit, 's archivumok kulesait olly szorosan tartják markaik közt, hogy az illy állapotban lévő földesur minden jó, szelid 's szép tulajdoni mellett egyéb minden, csak nem ur, 's minden esetre

- 46 sem nem földesur, sem nem birtokos, sem nem vagyonos, / 's ötlet az, a' mi 'övé, közelebbről nem illeti, mint sok titkos tanácsost a' titok-

¹⁾ praecipitium = mély szakadék, erkölcsi bukás.

Ha idő volna egy jószágot visszaváltani, vagy egy familiabelit megtartani, bár adósság jószáginkat nem terheli is, pénzt hihető nem kapunk, vagy bőrünket nyuzzák. Minden más országban repülve hoznák a' pénzt, 's nem mivel a' pénzkeresők tán Grófok, Bárók, Nemesek, vagy mivel jó 's híres emberek, hanem mivel hypothekát tudnak adni. Nem is ér hitelre annyit a' szép kép 's az ugy nevezett 'emberséges pofa, mint ház, föld, erdő, juh 's a' t. Nálunk a' Hitel, mintha legveszedelmesb tengeren kereskednénk, nem valódiságon áll, hanem az adós vagy emberei ügyességén vagy csalfaságán, 'a' hitelezőkkel t. i. elhitetni azt, hogy az adósság csekély, az érték nagy 's minden jó rendben van. A' ki jó színjátzó, egy darabig rá is szedi a' publicumot, míg elvégre magas állásáról a' drama utolsó scenájában neveltségesen maga bukik le, mint Don Juan vig vacsorája után a' gőzölgő mélységbe!¹⁾

Ha jó alkalom fordulna elő jószágot szerezni, vagy az ősieket nagy 's bizonyos nyereségre instruálni lehetne, vallyon tehetjük 's eszközölhetjük e, kapunk e arra olly könnyen 's bátorsággal, mint azt birtokunk 's vagyonunk szerint találni kellene, elégséges pénzt? 'S nem attul kell e mindég tartanunk, hogy legkisebb gyanu 'nehogy többet költünk mint van, hitelezőinket annyira felijessze, hogy azok tőke-pénzeiket ismét felmondják, 's minket tán legnagyobb zavarba hoznak?

És ez földesuraink 's földbirtokosink állapotjának vázrajza, 's ebből látszik, hogy inkább 'm e n d e-m o n d a teszi Hitelünk létét vagy nemlétét, mint fekvő jószág, ház, marha, gabna, bor 's a' t. Azonban ne aggódjunk ezen, türjük, sőt örüljünk rajta, mert ez is praerogatívánk egyik szép következése, melynek a' Zsidó annyira örül 's nevet, midőn mi felemelkedett büszke érzéssel függetlenségünkrül /álmodozunk, de magunkat egyszer'smind általa megköttetni⁴⁷ engedjük — hogy azt valóban inkább az ő praerogatívájának mondhatnók!

Ezen következtetések pedig, melyekről szólék, nem valamely rossz vagy ellenséges hozzájárulás által eszközöltetnek, mint sok szomoru játékban, hol több széplelkű egy gazember által borítatik gyászba, hanem kirekesztőleg a' hibás principiumbul folynak, 's a' hiányos törvények származéki; melyeket azért festék legnagyobb egyszerűségekben, hogy az Olvasó annál tisztábban lássa, 'a' rossz elrendelés

¹⁾ Don Juan a spanyol mondakör hőse, ki élvezeteket hajszolt. Alakja gyakran szerepel az irodalomban. Széchenyi Mozart operáját láthatta. Molière drámájában szintén a „gőzölgő mélységbe” bukik, azaz az ördög elviszi.

milly veszedelembé 's nyomoruságba hozhatja az embert önhibája nélkül, mint a' sors vaskeze 'a' vétek sulyában az erényre született Őrindurt¹⁾ bűnbe keveri, és szánakozásunkat azért gerjeszti annyira, mivel nemes lelke nem bírhatja a' vétek szennyét. Így gerjeszti bennünk a' szánakozást, de a' haragot is méltán, hogy illy bilincseket szenvedünk magunkon, midőn azokbul kifejleni csak tőlünk függene.

Nem mondom, hogy kivétel nincs, 's hogy minden familia körülállása ezen rajzhoz hasonlít, mert köztünk is él még a' Hitel, becsület 's az adott szó szentsége; de az egészre nézve mit gyengíthet néhány példa? "Terracina²⁾ 's Nápoly közt nincs veszedelem, mert csak minden tizediket rabolják ki; a' pestis nem valami rossz, mert Törökországban is találkozok vén ember; nálunk jól megyen a' kereskedés mert drágán eladhatni Veszprémi vásáron a' búzát; gazdaságunk igen is virágzik, mert Marien - Auban irrigatio is practikáltatik immár",³⁾ 's számtalan eféle hijáavalóságokat el lehetne éppen olly igazsággal mondani.

De milly kép lenne még az, 's milly fekete 's vérszín kellene hozzá, ha némellyek pénz-machinációit rendre kifesteném itt — kik mint a' kísértet az ártatlan halandót esztendőig követik, hogy egy gyenge pillantatban bűnbe keverjék, kik, mondom, hideg vérral koholt planum szerint egész nemzetségeket /kirabolnak 's véreket vampyr gyanánt isszák. 'S ezt a' törvény nem hátráltathatja!⁴⁾

Ezen émelygető sárt azonban feldulni nem akarom. Munkám célja nem felebarátom megítélése, mert az csak Istené; nem bűnei-

¹⁾ Őrindur a Széchenytől minden hibája mellett oly geniálisnak tartott Müllner Adolf (1774—1829., német romantikus író Die Schuld c. darabjának alakja. Müllnerről gyakran tesz említést Naplóiban.

²⁾ Terracina = tengerparti város Róma és Nápoly között, melynek környéke az időtájt rablókkal volt tele.

³⁾ Marien-Auban irrigatio is practikáltatik, ez célzás arra, hogy Hegyeshalomnál nagy területet javítottak meg öntözéssel (irrigatio = öntözés). Ugyanis Albert szász-tescheni herceg Moson vm.-ben lévő magyaróvári birtokán (ahol tudvalevőleg gazdasági akadémiát is alapított) a herceg Wittmann nevű jószágigazgatója meghonosította a lombardiai öntözési rendszert, hogy ezáltal a közel 40.000-nyi juhállomány számára megfelelő mennyiségű szénát nyerjen. Ezért a Hegyeshalom melletti kb. 1600 holdnyi földterületet, mely a Lajta folyónak két oldalán terül el, a Lajta vizéből táplált csatornákból öntöztette. E földterületet Marienának nevezték el. Ezen nagy anyagi áldozatot követelő berendezéssel elérte, hogy az azelőtt terméketlen földön a rétek háromszor lettek kaszálhatók. Ez a nagy talajjavítás felkeltette a kortársak figyelmét, s a Tudományos Gyűjtemény c. folyóirat is több cikkben foglalkozott azzal. (Tud. Gyűjt. 1821. I. és 1824. III. kötet.) Széchenyi 1825 októberben volt e birtokon, melynek Marien-Au volt a neve. Megemlíti, hogy a földterület nagysága 1600 hold s átlagban 60—80 mázsa takarmányt adnak a legelők holdanként. (Napló II. 620.)

⁴⁾ I. Bevezetés, első rész IV. fejezet.

nek napfényre hozása, mert ez kormányé; szándékom csak pénzbeli hibás elrendeltetésünk következtét Olvasóm szeme elibe állítani, 's ötlet arra figyelmessé tenni, hogy a' veszedelemtől magát illy abderita¹⁾ körülállások közt mikép óhassa.

Rossz ember mindenütt van, 's arra vigyázzon, azt sujtja a' törvény. Keresztény jótéviséginkben higjünk minden emberről jót; pénz, kereskedés, alkotmány dolgában mindenkiről pedig a' legrosszszabbat — úgy fogunk ezen 's a' más világon boldogulni. Hagyjuk azokat érzékenyen sententiázni, kik mindég kölesönös bizodalomról álmadoznak, mintha csak szentek közt laktának. Ha úgy volna, mint ők hiszik, se contractus, se testamentum, se obligatio nem kellene, sőt még a' Corpus Jurist is elégethetnők, 'mert az egymáshoz vonzó szép bizodalom mind ezeket szükségtelenné tenné. De illy ábrándozók, kik Eldoradóban²⁾ vélik magokat, vagy minden vagyonikat elvesztették már nagy bizodalomok miatt 's alamizsnára szorultak, vagy a' mit még inkább hiszek, másokat csalni akarnak, a' mit olyanokon könnyebben vihetnek végbe, kik biznak, mint a' kik nem biznak, mert azok magok adják oda a' miek van, ezek pedig elzárják.

Vigyázva vigyük tehát főképen pénzbeli dolgainkat, vagy hogy világosabban mondjam, senkiben ne bizzunk vaktán. Mig pedig hitel nélkül szegénykedésre vagyunk ítélve, vegyük addig sok számos hazánkfiait például, kik ámbár tudják, hogy majd majd lerohanó lavinákon járnak, onnan még se távozhatnak, /mintha természet-⁴⁹ feletti erő tartóztatná őket az iszonyu fuvaton, 's mind mélyebbre omlanak le ellentállhatlanul az örvénybe. Mint Goethe halászát³⁾ a' bájoló nympa mágusi erővel vonja le tiszta kristályába, úgy huzza őket is valami lefelé a' szegénység és szégyen zavarába — 's kár hogy felébredtekkor nem lilomszínű hölgyet, hanem Samaritanust tartanak karjaikban, — vagy inkább az őket.

'S így szükséges a' dologhoz, vagy legalább annak philosophiájához valamennyire értenünk, ezt pedig másképp nem eszközölhetjük, mint nevelés, tanulás, idomlás — elkészítés — által.

¹⁾ abderita, Abdera görög város lakója; ezen város lakói hirhedtek voltak ostobaságukról. Főleg Wieland: Die Abderiten c. regénye járult hozzá ezen elnevezés általánossá tételéhez.

²⁾ Eldorado = a mesék világában azon várost jelöli, ahol kitünőek az állapotok, ahol csak boldogság van.

³⁾ Goethe, Johann Wolfgang (német költő, 1749—1832.) Der Fischer (a halász) c. költeményében a víz vonzóerejét személyesíti meg.

Mennyit irtak már az elsőrül jó Isten, 's melly sok jót, derekast! De hány ember olvasta, melly kevés emésztette meg, 's ugyan kik hozták életbe? Ezzel is csak úgy vagyunk, mint fen a' bölcsesség előadott állításival; kiki elmondogatja, 's kevés vagy senki se követi. A' nevelésről mindenki szól 's okoskodik, hasznát, sőt szükségét átlátja, de magára 's másokra nézve mi hasznót von belőle? Hány tud élni magához 's körülállásihoz képest? Nézzünk körül; magyar birtokosink kivált a' dusabbak közt hány a' jó gazda, törvényértő, szónok, hazaismerő, honvédő? 'S nem mind ezt kellene e mesterségünk szerint tudnunk, midőn tán sok más egyébhez inkább értünk, 's azokban pedig csak melleleg 's félszegen vagy éppen nem vagyunk jártasok.

Erről azonban nem mindenki tehet, mert némelyeket szinte már gyermekkorunkban kell tanulnunk, 's ha nem tudjuk, szüleink hibája. Mindég csak azon kötelességekről szólunk, mellyekkel szüleinkhez kötöttünk, azokrul soha vagy ritkán, mellyekkel gyermekink iránt tartozunk, holott ezek még szentebbek. Hála az egeknek, hogy Szüleim, kiknek áldom hamvait, ezt éppen úgy hitték, 's azért illy szó illik is ajkainra! ¹⁾ Ha kötelességünk háladatosaknak lenni lételünkért — 50 melly előttünk tán nem is kívánatos — 's / azért mivel éhen nem hagytak halni, vagy mivel mint egy agárkölyket messze a' háztul kostba adtak, ahogy XIV. Lajos ²⁾ híres idejében volt szokás, nem százszor nagyobb kötelességünk e olly lényről gondoskodnunk, mellyet mi idéztünk életbe, 's mellynek szerencséje 's nyomorúsága nagy részint kezünkben van?

A' nevelés 's kivált az első benyomások bámulandó következsüek; ³⁾ úgy hogy annak hija, 's ezeknek ereje miatt sokan se lelki se testi javaikkal bölcsen élni nem tudnak, gyakorta legszorosb szükségikhez tartozó ismeretekben szűkölködnek, 's az által természetesen olly kábultságba 's végre olly nyomorúságra jutnak, mint azon mestereberek, kik mesterségeket nem értik.

Ki dob el kenyeret egy hamar közülünk készakarva, 's ha a' zsemlye

¹⁾ A Hítel e sorai jobban megfelelnek az igazságnak, mint azok a kifakadások, mellyekkel 1819-ben illette szüleit Naplójában neveltetése elhanyagolásáért. (Ich hab mit dem besten Herz — Jahre lang — so unverzeihlich gehandelt, dass ich jetzt — mit kalten Blut kaum glauben kann, dass ich damals der nämliche Mensch gewesen bin. Napló I. 584. l.) Széchenyi valóban kitűnő nevelést kapott, amiről fiatalkori utazásai is tanuskodnak, melyeknek költségeit atyja bőkezűen fedezte.

²⁾ XIV. Lajos francia király 1643—1715. uralkodott.

³⁾ A gyermekkori benyomások fontosságát és az ebből folyó neveléstani következtetéseket Széchenyi Montaigne olvasása nyomán hangsúlyozza; e francia író több ízben foglalkozott a nevelés problémáival.

bélét vagy kenyér héját elvetjük is, nem rendül e meg bennünk valamely érzés, mintha nem jól cselekednénk, 's inkább titkon dobjuk félre, vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajitanók el; és mért? mert dajkánk mondá egykor "kenyeret vesztegetni nagy bün., 's a' t. 's való is magában a' dolog, hogy Isten áldását elhajtítani nem kell, mert azzal a' szegény élélhet 's a' t. De az különös, hogy tán éppen az, ki egy darab kenyér elvetésén szinte megdöbben, százezreket, mellyekért még annyi kenyeret lehetne vásárlani, legkisebb megilletődés nélkül szór ki. 'S mért? mert későbbi dajkái, szülei t. i. 's nevelői vagy nem voltak, vagy nem mondták néki, "pénzt, vagyont kivetni bün., vagy ha mondták is, nem olly jó móddal 's aggódó nyájassággal mondták, mint azt első dajkája éneke zengé fülébe.

Az éjféli óra zendülése — mintha felébresztené a' mult lelkét — mellünket összevonja, 's belső illetődéssel sejdítjük nyitva állni a' régi idő érzekapuit — 's borzadva véljük érezni szorosb összeköttetését az élőknak a' holtakkal. Hány bajnok, ki a' harezmezőn félni, rettegni nem tud, ki bátor szemmel nézi a' /halált, gyengül el könnyen 51 az éjféli csend magányában a' temető halvány emléki közt? 's mért? mert gyermekkorában száz meg száz mese nyomta lágy velejébe eltörülhetlen nyomdokát, 'hogy az éjféli óra által függ a' jelen a' multtal, az emberinem lelkekkel össze! Mi fekete színhez kapcsoljuk a' gyász ideáját a' Chinaiak fehérhez; mert kedvesinket mi fekete öltözetben sirattuk, 's láttunk sirni másokat, ők fehérben. 'S nincs olly okoskodás, olly önmeggyőzés, olly erő, melly kisded korunk első behatásit kiirthatná.

Hány észrevételre ad mind ez alkalmat? 's kivált olly szülékben, kik magokat nem úgy s o k s z o r o z z á k, mint az állatok — hanem az ember méltóságát is fen akarják tartani.

Életbe léptünkkor mindent elkövetnek elgyengülésünkre. A' tiszta levegőt tőlünk elzárják, mintha méreg volna; tej helyett levelekkel fulasztanak 's a' természet utjátul, melly közel van hozzánk, egészen eltávoznak, mert azt igen is távol keresik; később ideinkben pedig szinte mindenre tanitnak, csak életböleseségre nem. Vagy kirekesztőleg lelki tulajdoninkat, vagy egyoldalulag csak testi tehetséginket élesztik 's gyakorolják, mintha egyedül lélek vagy esupa test volna személyünk. Ismételket 's ügyességinket is nem annyira idomítják valódi haszonvételre, hanem csakhogy meglegyenek, mint ama filigrán remek, mellyet csak nézni lehet — mert haszonvétel által ketté törnék.

Sem azon könyvtudós, ki testével tehetetlen, sem azon gymnasta,

ki lelkének hasznát nem tudja venni, nem tökéletes ember. Mind testi mind lelki tehetségeknek teljes idomzatban kell kifejtve lenniük, hogy az ember a' lehető legnagyobb tökéletességre emelkedhessen. A' lélek úgy megkívánja az eledelt, mint a' szív 's a' test — 's az is elbágyad, elhervad a' nélkül.

Ugy nevezett világba léptünkör — mintha az előtt abbul kire-
 52 kesztve lettünk volna 's azért abba nem /ritkán ugy is lépünk belé,
 mintha holdbul jönnénk, — annyi bal szokásra találunk 's annyi
 bévett életrendszabásra, mellyeknek alapjuk nincs, de mellyeket igaz-
 nak tartanak, 's tán mi is tartunk — mert mindenkinek száján forog-
 nak — hogy természetesen 'vagy mi is a' többiekkel egy sorban járni
 vagyunk kénytelenek, vagy viz ellen uszóknak tartatunk.

“Az én fiaim társaságokba, theatrumokba 's a' t. nem fognak
 menni, minekelőtte iskoláikat nem végezték el., így okoskodnak gra-
 vitással sokan. És a' köznép, mivel ezt már sok okos embernek tarta-
 tott uriszemély mondá, még ugyan egészséges belátás 's elrendelésnek
 tartja; midőn csak egy kis részrehajlatlan fontolgtatás után is éppen
 olly nevetségre méltó 's természettel összeütköző nevelésmódnak
 leljük, mintha az anyaveréb fiával csak esztendő korában próbálgat-
 tatná a' repülést 's a' róka megnőtt - koru kölkével a' ravaszkodást
 's a' t. Nem, nem, az embernek esni kell, és sokszor esni, míg maga
 lábán tud állni; essék tehát inkább akkor, míg teste gyenge de haj-
 lékony, csontjai vékonyak de engedők. Minden törés vagy seb, akár
 testi akár lelki — nem olly veszedelmes akkor, mint meglett-korunkban.

Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképen kapni nem
 lehet — fizetni kell azért mindig és mindegyiknek; a' különbség csak
 az, hogy egyik minden testi szerencsáját 's lelki egész nyugalmát veszti
 a' tapasztalási alkuban, másik pedig a' veszedelmes vásárbul még
 birtokának jobb részét megmenti. 'S nem ez e a' nevelés czélja?
 Minden törekedésünk nem a' szerencsének e, vagy ha azt az egek
 megtagadják, legalább a' megelégedésnek elérése? 'S idomulásunk az
 élethez vallyon eszközli, vagy elősegíti e ennek elérését?

A' köznép a' szerencsét kincs és hatalom czirkalmával méri.
 Sokszor halljuk állítani egy olyanrul, ki magas születésü gazdag ifju,
 53 “Ej be boldog.,! / noha az, kirül mondják, tán sokszor közel a' kétség-
 beeséshez halálos keserűséggel éli napjait. Van az emberben valami,
 mellyben minden a' világon mint egy tükörben mutatkozik. Ha tiszta
 ezen tükör 's mindent rózsza színnel fest, akkor megelégedett az ember;
 ha homályos 's abban minden setéten tűnik elő, akkor boldogtalan.

'S azért látunk sok szerencsétlent, kit szerencsésnek lehetne gondolni; 's viszont sok megelégedtet alacsony helyzetben, kinek alig van élelme.

Ezen Valami pedig általában véve nem egyéb hanem elromlottság vagy elnemromlottság. És ugyan ezt mi eszközölheti vagy hátrálhatja jobban, mint az első benyomások, anyatétjjel szítt 's gyermeki korunk elő-fogalmai, a' mi nem egyéb, mint a' cél-irányos vagy elhibázott nevelés, mely jövőendő életünk 's sorsunk vig vagy szomorú létét határozza el!

Ha végre már szárnyinkon repülünk, hány bal vélekedéssel kell küszködünk — 's mennyire lep el akaratumk ellen minden felvigyázásunk mellett is a' rozsdá, a' penész, mint a' levegő, melyet be kell szivnunk, legyen az egészséges, legyen bár hideglelés.

A' mi testi tehetséginket illeti, hány képzi magát nagyobb tekintü embernek, mivel nem jó gyalogló, lovon nem jár, uszni, viaskodni, evezni, sikánkozni 's több efélét nem tud 's azt véli, hogy az csak ifjúsághoz 's alacsonyabb rendűekhez illik. Pedig bizonyosan testére és így 'egész személyére nézve tökéletesb ember az, ki több gymnastikai ügyességgel bir. — A' mi ellenben lelki tulajdonink kifejtését illeti, némelly azt általában csak hazai tudományokra, némelly pedig egyedül külföldiekre, 's nem különben úgy nevezett 'szép művészi vagy speculativa nyomozásokra terjeszti. Ha nem tudunk francziául, szép társaságban kikacagnak, ha nem tudunk magyarul, szánakozást gerjesztünk hazánkfiainban. Ha sokat nyargalunk, gyaloglunk, uszunk 's a' t. némellyek/előtt komoly férfiúi tekin- 54 tetünk szinte veszélyben forog, mert ezek gyakorlása mély itéletek szerint minden lelki tulajdont kirekeszt; ha pedig mindég csak olvasunk, ülünk, jöllehet egy kevéssé sétálgatunk, végre akaratumk ellen is úgy meghizunk 's minden esetre annyira elgyengülünk 's asszonyosodunk, hogy Insurrectióhoz¹⁾ többé nem állhatunk, ha ott nem csak vitézi öltözetet 's titulust akarunk halászni, hanem ugyancsak derekasan katonáskodni is.

Egyik ma azért kárhoztat, mert harisnyát viselünk, 's inasunk német ruhában jár, vagy hogy lovunk farka rövid. Másik vadságunk 's betyárságunkért üldöz, 's nevetségesnek látja, hogy még utszán 's lóháton is pipázunk. Egy harmadik mindent megbocsátna, csak szakálunk ne volna olly hosszú; de felejtí, hogy csak két életforgás előtt eldődinknek, kikre annyira szeretünk provocálgatni, igen hosszú

¹⁾ Insurrectio = fegyveres nemesi felkelés; az utolsó Magyarországon 1809-ben volt Napoleon ellen.

szakálok volt, 's akkor megint bizonyosan ők hitték, hogy elbomlik a' világ, ha azon szép férfiúi fekete, vagy patriarchai hó szakálhoz beretva közelit! mintha polgári erénynek szakál volna fészke, ugyanint Samson ¹⁾ óriási ereje — az írás szerint — hajában volt. Egy más megint késő ebédlest gyűlöl mint halálos bünt, 's azt ki későn 's tán munka után eszik, magánál, ki korán 's tán munka előtt nyeli sültjeit, sokkal csekélyebb embernek tartja. 'S számtalan több eféle, mellynek előadására hónapok kellenének!

'S illy helyzetben addig vergődünk a' "mit tegyek 's mit fognak mondani," közt, míg mindenkinek szolgájává 's előítéletek rabjaivá leszünk, vagy keblünket bezárva, az élet piaczat odahagyván, igazi egoistákká válunk.

'S nem ezen két osztály teszi e az emberi társaság nagy részét, mellynek egyike rabláncz által lebilincseltetve minden magasb 's nemesb repülésre erőtlén; másika pedig elkeseredve se felebarátinak, 55 se hazájának nem él, hanem csak önmagának 's elsa-/kadását a' világ-tul mint embergyűlölő kezdi 's közönségesen mint Sybarita²⁾ végzi, ki se lelkét, se szívét többé semmivel sem táplálja. 'S pedig Magyar boldogan vagy csak megelégedten is miként élhet illy erkölcsi eledel nélkül, ezt kérdem részrehajlás nélkül? A' Magyar, kinek nagyobb része lélek?

De hol a' hiba? Hogy a' nevelés tárgyiban t. i. testünk kifejlődése, statusunkhoz szükséges tanulásink 's társaságban mulhatlanul tudnivalóink közt nincs összehangzás, súlyegyen; 's hogy közönségesen sokban igen is haladtunk, 's így másban egészen hátramaradtunk, melly elég oka tökéletlenségünknek.

A' gymnastikát igen későn kezdjük 's azért minden ágozatiban, mint kellene, azt jóformán soha meg sem is tanuljuk. Bajos is 30 esztendő embernek ügyetlenül a' vizet verni 's abbul untig inni, vagy a' jegen nem sokkal ígézőbb alakban jelenni meg, mint valamely lóforma állat, mellyet néha juhnyáj közt is látunk, midőn mellettünk ügyes mozdulatokkal a' legkisebb gyerekek is a' vízben vagy jegen egymást versengve üzik. 'S azért, ha szüleink irántunk kötelességiket e' részben elmulaszták, tán többé nem is kezdünk ezen gyakorlásokhoz, a' mi által, akárhogy tagadjuk is, valamely esorba marad rajtunk.

¹⁾ Sámson, erejéről nevezetes bibliai személy.

²⁾ Sybarita, Sibaris szicíliai városbeli lakos, mely város elpuhult lakóiról hírhedt volt.

Mesterségbeli tanulásinkat se folytatjuk oly állhatatossággal, mint azt tenni kellene 's bizonyosan tennők is, ha magunkat őszintén kérdeznők, 's így elhatározottan tudnók, mihez kell fogunk. Mi igen sok oldalra daraboljuk természeti talentuminkat 's azért közönségesen tudunk 'ex omnibus aliquid, ex toto nihil,¹⁾ — 's így se oly jó 's ügyes katonák, se oly törvénytudók és szónokok, se oly jó gazdák nem lehetünk — mint azok, kik minden idejeket 's töreke-
désiket ezek közül csak egyre különösen fordítják.

A' mit végre az életben 's társaságban tudni kellene, igen is messze keressük, 's köztünk sokan azt gondolják, hogy öntartásunk mennél feszesb, csafar- / tabb, piperésb 's különösebb, annál kellemesb 56
's tetszetősb, holott az egyenes, természetes 's férfiúi egyszerűség, kivált Magyarban, minden bizonnyal kirekesztőleg legnemesebb 's kedveltetőbb mód élni világát. Viseletünk 's külsőnkre nézve kívá-
tatót vagy keveset, vagy tán igen is sokat tanulunk, 's az által becsünk egy részét megint elvesztjük. A' külső pedig sokkal fontosb mint gondolnók; mit ér a' legszebb Pentelikei márvány, ha kifaragva nincs? De lehet belőle Belvederi Apollo ²⁾ 's csak annyi, és nem több; mert minden még tökéletesbre való törekedés — megsemmisítné a' remeket. Illy formán milly nevetséges lehet földink is, ha valami igen különöst 's igen tökéletest akar mutatni, vagy abban keresi eredetiségét 's magát geni en ek véli, ha se nem nyiri se nem fésüli haját, kezeit pedig mint Newton soha se mossal!³⁾

'S így nevelés, tanulás, idomulás kell. De mint eszközöljük ezeket? számos mestert mikép fizethetünk, jó nevelőket mi módon tarthatunk, minden szorgalmat mely uton fordíthatunk gyermekink kimivelésére, hazánkat 's a' külföldet hogy ismertethetjük meg velek? Hiszen mind ez szörnyű sokba telik. Pénz kell

¹⁾ Ex omnibus aliquid, ex toto nihil = mindenből valamit, az egészből semmit. 1824. március havában Széchenyi olvasta Montaigne Essais-t. Több gondolat azokból annyira megtetszett neki, hogy beírta naplójába. Ezek között szerepel a fenti mondat is franciául, melyet M. a francia felületesség jellemzésére írt. Montaigne Essais I. köt. 25. fejl.: un peu de chaque chose, et rien du tout, — így idézi Széchenyi naplója. S úgy véli, hogy ez honfitársaira jól talál. (L. Napló II. 473: u. o. Vizsota Gyula jegyzetét; és Bariska Mihály megállapításait: Gróf Széchenyi István és a francia irodalom.)

²⁾ Pentelikei vagy pentelikonai márvány, igen kitünő márványfajta (Pentelikon = mészkőszirt nem messze Athéntól, Pentele város mellett.) Belvederei Apolló, görög szobor a Kr. e. IV. századból. Restaurációja helyéről (Vatikán Cortile del Belvedere) elnevezve. Tökéletes műalkotás s a férfiszépség eszménye.

³⁾ Newton Izsák, l. 299. l. 7. sz. jegyzet.

tehát! De ezt megint ugyan ki adja? Kell tehát előmenetel a' gazdaságban, kell kereskedés! De ezekről csak álmodni se lehet bizonyosság 's Hitel nélkül.

Honnunk felemelkedésének mélyebb köve tehát a' Hitel a' nevelésnél úgy e? 'S azért melly hijábavaló beszéd, mellyet sokszor köztapssal kéntelenítetünk hallani "maradjunk szabadok, habár szegények leszünk is,, — mert akárki mit ábrándoz, csak a' vagyonos nemzet szabad, 's egyes személyekről Franklin azt mondja "könynyebben összerogy az üres, mint a' teli zsák,,¹⁾ Az, ki jobban bírja magát, rendszerint függetlenebb mint az, ki néha más segedelmére 57 kényszerül, többet tudhat, mert élelmére nincs annyi gond, / több ideje marad öntapasztalására, gyermekeit jobban nevelheti 's a' t. 'S ha lépve megyünk előre, úgy látszik, hogy a' mező virágzása, kereskedés sikere 's lakosok fényes bőre a' szabadsággal mindég karöltve jár; a' szegénységből ellenben elaljasodás, abból pedig végre szolgaság leend, vagy pásztori 's rabló életmód, melly farkashoz illő inkább mint emberhez, ki szebb 's hatalmasb lelkek rokona.

Mindenkinek ön mesterségét kell tanulni; azonban tanulni kétféleképp lehet: 'rendetlenül 's rendesen, és száz tanuló közt, ki rendetlenül, vagy ha szabad mondanom, 'szokás szerint tanul, tizben a' tanulás több hasznót fog tenni, mintha éppen nem tanult volna, kilenczvenben pedig több kárt.

Az elmének főtehetségi — praktikai tekintetben véve — a' képzelet, emlékezet 's ítélet. Ezen három tehetség egyenlő, vagy inkább egymáshoz illő arányozata alkotja a' tökéletes egésséges agyvelőt, 's ha egyike ezen tehetségeknek nagyobb hatalmat vagy kiterjedést nyer, az szinte mindég a' két más tehetség kisebbségével 's csorbulásával szokott esni.

Ki rendetlenül 's minden systema nélkül tanul, az, emlékező tehetségét terjeszti 's képzeletét; mert bizonyos, hogy két idea egy harmadikat szül. 'S némelyek társaságában ideáink csudálatosan szaporodnak, másokéban szinte elmaradnak, 's egyikkel több észtlelünk magunkban, mint másikkal. Ha valakinek egy saját új gondolatja sincs, majd támad két olly gondolatból, melly másé 's mellyet hallott vagy olvasott, 's az észrevehetőleg tán legkisebb hasonlatban

¹⁾ Franklin Benjámin (1706—1790.) amerikai nemzetgazda és államférfi. Az idézet a Böles Richard c. műből.

sem fog lenni a' nemző gondolatokkal; ugymint az állati vagy emberi származat némelykor egy nemzőjére sem üt, vagy tán egyik 's másikhoz is csak igen keveset hasonlít.

/Már a' képzelet 's emlékezet felemelése 's kiterjedése által 'az 58
ítélő tehetség csonkul 's keskeny körökbe szorítatik. Pedig ezen tengely körül forog minden embernek mestersége.

Nem kell ennek következtében a' koponyát többel tömni, mint a' mennyit elbir, nehogy az itélő erő gyengüljön, 's tanulni józanabb az életből, az emberektől, mintsem mindég csak nyomtatványokból 's a' multból. Senki se higgye, míg él, hogy tanulását már elvégezte, hozza inkább Báró St. mondását emlékezetébe "abbul, a' mit nem tudunk, több százezer tudóst lehetne koholni,¹⁾ mert bizonyos, hogy azon rész, mellyben egy cseppet se vagyunk jártasok, jóval nagyobb, mint hol egyet 's mást homályosan már gyanítunk.

Sokan csak azért sem mennek némelyekben elő, mert azt gondolják, 'tudják immár. Magamnak van emberem, ki a' kávé 's rizskása-főzést Törökországban, fagylaltak készítését Olaszországban 's a' t. soha tökéletesen meg nem tanulta, mert "hisz ez nem nehéz uram, már ezt ugy is tudtam,, volt állítása 's ma se tudja. Mások helytelen szegénből nem vallják meg egyenesen, a' mit nem tudnak, 's így soha se merik elfogadni az első leczkét, nehogy hazugságon érék őket.²⁾

¹⁾ Báró St., Staigentesch Á. osztrák író. V. ö. Napló. I. 171.

²⁾ Széchenyi már Montaigne olvasásának hatása alatt feljegyzí, hogy „egész természetesnek és rendben lévőnek tűnik fel nekem, hogy lelki tulajdonságok közül egyik csupán a többi rovására lehet nagyobb és kiválóbb. Éppúgy, mint nagy képzelő- és ítélőerőt ritkán lehet együtt találni. Az erkölcsi tulajdonságok közötti igazi harmónia és részarányosság viszi közelebb az embert a tökéletességhez.” (Napló II. 471.) Montaigne Essais-nek következő gondolata hatott Széchenyre: „il se voit que les mémoires excellentes témoignent volontiers aux jugemens débiles”. (Essais, Livre I. ch. IX.) „Ez az első tekintetre fonák állítás magyarázatot nyer Montaigne rendszerében azzal, hogy az egyes lelki tehetségek közötti harmóniát, arányosságot tartja főelvnek” — teszi hozzá a fenti hatás kimutatásához Bariska Mihály, ki értekezésében (Gr. Széchenyi István és a francia irodalom, Bp. 1928.) pontos filológiai érvekkel igazolta Finácz Ernő egyetemi előadásában kifejtett felfogását, miszerint Széchenyi Montaigne tanítványa volt abban, hogy a nevelés egyik irányelvének az ember minden képességének összhangzatos fejlesztését vallja (idézi Bariska fent citált könyve 16. l.). Megjegyzendő, hogy 1824-ben valamelyest megváltozik Széchenyi azon individuális, régebb nevelési rendszere, mely 1819. évi Naplójegyzéseiből tárul elénk. Jóformán a testi nevelés fontosságának hangsúlyozása az egyetlen, mely az 1819. évi Naplóinak bőséges nevelésügyi feljegyzéseiből a Hítel fenti soraiban megemlítést talál. Az időtájt még nagyon hatása alatt volt annak az iránynak, mely a nevelérintézetek felállítását hangsúlyozta s a nevelést a kormány feladatának tartotta. Ugy látszik a kormánnyal szembeni bizalmatlansága növekedtével változott meg nézete. 1819-ben azt írja Naplójában, hogy a nép nevelése a kormány kezében

Hogy pedig általában még úgy se bírjuk magunkat, mint ahogy hitelünk nem léte mellett is bírhatnók, ennek még egyéb okai is vannak. Mindenek előtt ritkán tudjuk tisztán 'mi a' vagyunkunk, 's így közönségesen abban csalatkozunk, hogy jobban véljük birni magunkat, 's ahoz képest élünk is. Nincs továbbá jószágink javításában systemánk. Vagy mindegyre javítunk, 's szép 's nagy jövedelmink 59 mellett mindég pénzben szűkölködünk, 's életünk nagy részét / úgy töltjük, mint egy vándorló mesterlegény; vagy pedig egyszerre minden életgyönyörűségben akarván részesülni, jószáginkat a' helyett, hogy jobbitnók, inkább rontjuk 's olly állapotba hozzuk, hogy jövedelmink végre mintha kiszáradnának, elmaradnak, kívánságink pedig azonban napról napra nőnek.

Azon módokat 's intézeteket se igen ismerjük, 's kivált nem értjük, mellyek által civilizáltabb országokban ámbár kis tehetséggel, még is sokan szinte minden élet javaiban részesülnek, mellyek nálunk kirekesztőleg csak vagyonosok sajátai. — De ezekről majd más időben.

Az említettek mindazáltal csak hitvány módjai a' gyarapodásnak azokhoz képest, mellyek a' bizonyos Hitelből áradnának a' tőkepénzesre, földbirtokosra 's egész országra 's inkább csak a' creditum természetes következtései.

Vehetné csak kamat nélkül mindegyik kün heverő pénzét, melly valóban neki egy kopott malomkőnél többet nem ér, kezibe, kaphatna csak a' földesur jószágai bece szerint elegendő pénzt becsületes kamatra, — 's lehetne is bizonyos, hogy azt megint fontos ok nélkül nem mondják fel — mennyit nem nyerne az által a' közönség, az ország, 's mennyire nem terjedne lassan lassan ennek haszna jótévéleg a' haza legkisebb ereibe! A' természetények egy kevesse jobb ára, a' pénznek kissé sebesb fordulása, mennyire nem emeli

van (Napló I. 629.) s ennek megfelelően többször szól a nyilvános iskolák fontosságáról. Meg kell jegyeznünk, hogy a Hitelben a nevelés már nem függ össze az állami tevékenységgel, az állam iskoláival. Ne felejtjük el, hogy az a Rousseau, kit Széchenyi oly örömmel olvasott, több ízben hangsúlyozta, hogy csak nemzeti nevelés, az állami tevékenység nacionalissá válása esetén következik be, hogy a polgárok „accepteront sans peine le contrôle de L'Etat pour l'éducation de leurs enfans; ils les enverront aux collèges . . . et la nation se renouvellera peu à peu . . .” (Considération sur le Gouvernement de Pologne. Oeuv. compl. III. 286.). Természetesen Széchenyi ennek a nacionalis szellemnek nyomait sem fedezhette fel az egykorú állami nevelésben. Bármí oka is legyen, régi nevelőprogrammjában, a nevelési intézeteket illetően dicsérőleg szól, — a Hitelben viszont nem tesz erről említést. Ez is bizonyítja, hogy a francia felvilágosodásnak az állami keretekkel szembeni optimizmusától eltávolodott, inkább a társadalmi munka jelentőségét hangsúlyozta.

időszakként egy vagy más vidéknek egész lételét? De, mint változó időben, látszassék bár néha napsugár, nem érhetik a' gabna aratásra, mert ahoz állandó szép nyári idő is kell; úgy nem fejlődhetik ily villám rövidségü jobbletünk által mind az ki, a' mi anyaföldünk virágzását, földeink jobbulását 's a' haza nemesb és magasb állását minden bizoronyal következtetné. 'S ha meggondoljuk, hogy mostani állapotunkban semmi egyéb nem tart, mint azoknak okoskodása, kik a' dolgot éppen nem értik, /vagy azok, kiknek a' mostani zavar és setétség eszközléseik rutsága miatt kívánatos, — valóban azt mondhatni rólunk 'szárnyaink magasb repülésre nem igen valók!

Ezek szerint úgy látszik, hogy mind testi mind lelki hátramardásunk egy fő oka a' Hitel hja. Agyvelőm legalább úgy mutatja, 's más szövétnekem nincs. Boldogok, kiket inspiratio világít!

Azonban forditsuk meg a' kérdést, 's ezen szakaszt vizsgáljuk tovább.

A' MAGYAR

61

NEM BIRJA MAGÁT OLLY JÓL, MINT KÖRÜLMÉNYI ENGEDNÉK.

Ki minden nélkül el tud lenni és semmi szükségei ninesenek, irigylésre méltó, tagadni nem lehet; 's kívált ha egy ollyan szabadulhat meg az élet számos kötetitül, ki annak minden javait ismeri is, 's nem ollyan, kinek minden nélkül ellenni kell, és szegénysége 's nyomorusága soha sem éreztete vele valami jobbat. Azonban se Zeno,¹⁾ se Rancé²⁾ iskolái nem illenek a' mai józanabb időkorhoz helyesebben, mint Epikurosé³⁾ vagy Voltaireé,⁴⁾ mert az emberiség diszére jóformán el van már döntve, hogy a' lehető legnagyobb szerencsét sem a' magától mindent megtagadó, sem az örömekben

¹⁾ Zeno, görög bölcselelő (Kr. e. 336—264.) a stoikus iskola megalapítója.

²⁾ Rancé, Dominique A., francia szerzetes (1626—1700.), a szigorú trappistarend megszervezője. Széchenyi 1822. évi franciaországi útja alkalmából megtekintette a Páris közelében lévő La Trappe kolostort, s előzőleg tájékozódott a rend történetéről. Ekkor lett figyelmes Rancé nevére is, ki a rendet szigorú szabályok szerint újjáalakította. Naplója tanúsága szerint a szigorú törvények szerint élő szerzetesek életideálja komoly gondolatokra készítette, bár a szerzetesi élet s annak passzivitása nem egyezett meg aktív lelkével. (Napló II. 268-tól, főleg 275. l.)

³⁾ Epikuros, görög bölcselelő (Kr. e. 341—270.) a róla elnevezett bölcseleti rendszer megalapítója, mely az élet célját az állandó, leszűrt élvezetekben látja.

⁴⁾ Voltaire (François Arouet), (1694—1778.) francia író, politikus és filozófus, mint ilyen a „felvilágosodás” híve.

undorodásig uszó nem találja fel, hanem az, ki lehető legtöbb keserű
 érzések eltávoztatása mellett, mérsékelve még édes gerjedelmekkel
 is örvend. 'S így ne gondoljuk, hogy az, ki nem szegény, már jól is
 birja magát, mert a' ki jóllakott, kinek ruhája 's hajléka van, bár
 sokan boldognak tartják, és szegénynek általában nem is mond-
 hatni, még messze van azon megelégedés pontjátul, melyet elérni
 minden ember törekedik. Ki állati része jólétében gondolja feltalálni
 X belső csendét, nem ismeri 'nemesb lelkek szép örömit, 's boldogsága
 X nem lehet sokkal nagyobb, mint az állaté, melly nem tudja "honnan,
 mi, hová,, 's azért éppen úgy méltó az irgalomra, kinek módja nincs
 lelki tehetségei kifejtéséhez, mint kinek kenyeze nincs; szánakozásra
 62 éppen úgy, ki lelki eledelt nem /birhat el, mint kinek gyomra testi
 táplálást nem emészthet; 's ha valamelyiknek hátramaradni vagy
 veszni kellene, veszne inkább az agyag. De nem szükség, sőt öcsor-
 bulásunk lenne, mig emberi létel sorsunk, ha csak egyik részünk kényei
 vagy a' másinak reményei volnának kielégítve. Se magasb lelkek,
 se állatok nem vagyunk, hanem emberek; élünk azért mint embe-
 rek, csakhogy halhatatlan részünk soha ne váljon rabbá.

Azon okoskodás, 'boldog ki nem ismeri a' jót, mert így nem is
 X ohajthatja, már elavult — 's éppen olly józan, mint a' 'kő szeren-
 csés, mert semmije se fáj. Nem negativa hanem positiva szerencsére
 van alkotva az ember,¹⁾ csakhogy kész süttet ne várjon házához,
 de a' földdel vivjon meg, hogy azt megszerezhesse magának; úgy
 minden bizonnal nincs a' Magyar szegénység-türesre teremtvé, hanem
 hogy mindegyik azt mondhasa magáról 'jól birom magam,. Ennek
 értelme pedig ugyan tág, 's ezt sem érhetjük el emberhez illendően
 az országuton, vagy kandallónál ülve, mert számtalan szükségünk
 van, mellyeket kielégítnünk kell, minekelőtte magunkrul azt mond-
 hatnók: 'jól birjuk magunkat; 's melly igen nevedednek azok nap-
 rul napra, a' mint a' mesterségek 's tudományok inkább 's inkább
 fejledeznek, 's mi állatiságunkbul mind jobban jobban kilábolunk.
 Azonban azt, a' mit az Örökévaló csak resttül tagadott meg, a' fára-
 dozónak pedig azért nehezité, hogy munkája gyümölese annál édesb

¹⁾ E gondolat előfordul 1829 nov. 28. gr. Hunyady Ferencnéhez írt levelében.
 „Gott erschuf den Menschen gewiss nicht zu einem negativen, sondern zu einem
 positiven Glück. Ein Stein weil er nicht leidet, liegt deshalb noch weit vom Glück
 und ein Bauer, weil er so viele Freuden des Lebens, die wir genießen, nicht kennt,
 ist deshalb nicht zu beneiden, sondern zu bedauern". (Széchenyi Levelei, akad.
 kiadás I. 131. l.). A Hítel e részének gondolatai Albach ferencrendi szerzetes és
 hitszónok hatását tüntetik fel. (L. Bevezetés harmadik rész, harmadik fejezet.)

legyen, kirekesztőleg csak böles elintézés 's állhatatos munkásság által tehetjük sajátunkká.

Szép termékeny mező, ésinos ház, falusi élet kellemei, vadászat, paripa 's több eféle mit érnek, egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül, 's ki ura ugyan már az elsőbeknek, de utóbbiakkal nem él, jól bírja e magát? Vagy azon férj, kinek felesége szép és hű, gyermekei vidorok 's /erősek — de ki a' közjóra nézve süket és vak, 's 63 hazája előmenetele lelkét éppen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik 's másik is mennyi számtalan kellemes érzésben nem részes! Vagy tán az bírja jól magát, ki városban 's külföldön keresi az élet minden kellemét, 's kinek hazafiai és számos jobbágyi csak unalmas vagy ijesztő álmok képében jelennek meg; vagy az, ki mindég otthon nem is sejdíti, melly megillető 's szivrehatóképen tudta a' gyenge ember a' természet némelly titkait már felfedezni, az örök setétséget némellyekben szürkületre birni 's menyire közelíthetett elme ereje 's lelke tisztasága által a' legfőbb tökéletességhez!

Léleknek a' testtel szoros egybehangzása tökéletes élet 's megelégedés; azok teljes elválása halál. — 'S csak az bírja igazán lelkét 's testét jól, ki egyik 's másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.

Sok függ a' körülményektől, mellyeket kinek kinek helyzetében ismerni kell, nehogy eledelkeresésben minduntalan víz ellen evezzen, 's vitorláit szél nélkül vergelődjenek, 's ő végre éhen haljon.

Az Angol nem bírhatja magát jól éppen azon módon, mint a' Muszka, Magyar nem olly módon, mint az Olasz, a' Chinai nem azon mint a' Török. Mindegyiknek helyzetében különb izü, különb mennyiségű az eledel, úgy hogy hirtelen változtatás veszélybe hozhatná az egész organismust, midőn lassu elszokás az alábbvaló eleségtől 's halk elfogadása a' nemesebbnek csak hasznos 's egészséges lehet.

Szinte mindenki jobban bírhatja magát szorgalma után, akárhol jött a' világra. 'S hát még hazánk földén! A' föld birtokos józan elintézés által sokszorozhatja jövedelmét. 'S ez csak magunktól függ. Már az Angol földbirtokos ezt nem teheti, mert mezeje igen nagy javítást nem szenved, földje vénebb lévén a' mienknél. A' tőkepénzes józan elintézés után 12 esztendő alatt tőkét kettőztetheti, 's ez is csak ma- / gunktól függ. — Már a' Török tőkepénzes ezt nem teheti, 64 mert veszedelemben forog, ha kamatoltatni akarja, 's gondosan el

nem zárja. Mi igen sokat tudnánk termesztetni, de kereskedési fekvésünk nem felettébb kedvező. — Gallia fekvése ellenben kivitelre dicsőséges; de ott megint Banáti, Bácskai mező nincs.

Igy van minden hazában felesleg és hiány, 's csak az, ki azokat tökéletesen ismeri, szerezhethet lassan lassan magának 's hazafiai-nak több birtokot. 'S nem az cselekszik bölesen, ki hazaszeretetét abban helyezteti, hogy minden idejét annak dicséretére pazarolja, hanem inkább az, ki hátramaradásit fejtegeti 's boldogításában elősegélleni fáradozik. A' mi igazán jó 's kitünő, nem kell annak dicséret; fénylik a' gyémánt magában is. 'S nem ritkán egy becsületes ember, ha Leonidáshoz,¹⁾ Montaignehez,²⁾ Pitthez s a' t. hasonlítjuk, nevetségessé válik; 's az ki hevében neki használni akart, inkább ártott, 's ama két franczia közmondásra emlékeztet 'qui dit trop, ne dit rien. Il n'y a pas de plus grand malheur, que d'avoir un sot ami.'³⁾

Kell tehát ismerni hazánk javait, hiányit 's helyzetünk minden oldalit, 'mert csak így birhatjuk valódiilag jól magunkat. Hogy az országban a' mi hátra van, előre menjen, 's ne talán félre, ahoz 'legény kell a' gátra 's ember, a' szó legvelősb értelmében! Kell nemzeti-ség, mert csak úgy birhatja magát kiki jól, ha az marad, mivé Isten alkotá: Török Török, Angol Angol, Magyar Magyar 's a' t. Az igaz Török nem gyengül el Várna düledékin⁴⁾, hanem halni kész, vagy csak urának 's nemzetének élni; nemzetiség vivja ki a' Trafalgar⁵⁾ 's Abukiri veszélyeket; ⁶⁾ ekép gyűlöli az igaz Magyar a' homályt és czimborát 's a' legjobb hazafi törvényes Királyának leghivebb job-bága is.

65 / 'S ugyan hány áll köztünk őszintén a' lelki függetlenség közép-pontján, valljon! 'S ki nem hajlik kissé egy vagy más részre. Mintha

¹⁾ Leonidas, hős spártai király, ki a perzsák ellen vívott Thermophylai-i csatában esett el (Kr. e. 480-ban).

²⁾ Montaigne kedvenc írója, l. 311, és 313: l. jegyzeteit.

³⁾ a két francia idézet értelme: „ki nagyon is sokat mond, semmit sem mond” és „nincs nagyobb szerencsétlenség, mint ha az embernek ostoba barátja van”. Ez utóbbi Széchenyi kedvenc idézete, mely több más művében is előfordul. Mint az „Ein Blick” című művében megjegyzi Pascal egyik könyvéből vette e gondolatot. L. gr. Széchenyi I. döblingi irodalmi hagyatéka. III. 1925., 285. l.

⁴⁾ Várnát az 1828. évi háborúban az oroszok elfoglalták.

⁵⁾ Trafalgar, spanyol kikötő, hol 1805-ben Nelson angol admirális tönkrevverte a francia flottát, s ugyanakkor életét vesztette.

⁶⁾ Abukir, egyiptomi kikötő, 1798-ban itt verte meg Nelson Napoleon hajóhadát.

Király és hazaszeretet olyan volna, mint eezet és olaj, mely soha egygyé nem vegyül. 'S mennyire nem idegenit el ezen balvélemény sok becsületes hazafit egymástul, kik a' legfontosabbakban egyenlőn éreznek, gondolnak, 's kiket szorosabb barátság kötne össze, ha egymást jól ismernék! 'S milly ellenkező gát ezen szomoru heterogeneitas hazánkban! Melly többek közt annak is oka, hogy Hitel nincs, és ez, hogy igazi serény földművelés, kereskedés nincs, 's ez hogy 'magát a' Magyar olly jól nem bírja, mint körülményi engednék. Ezen heterogeneitas annak is oka, hogy a' törzsökös Magyar, ki egy lépésnyire sem akar a' világban haladni, midőn még a' föld is forog, ugy áll az igen is külföldies Magyar ellenében, mint Róma és Alba ¹⁾ a' Horatiusok és Curiatiusok megküzdésekkor — mint ellenségek, 's nem mint földiek 's barátok — holott legjózanabb volna egyiknek 's másiknak is egy kissé engedni 's egymáshoz közelitni.

Mi nem állhatna fel polgári erény és egyesületek által hazánk diszére 's Urunk dicsőségére anyaföldünkön!

Most sok, a' Hitel hja 's mindenek előtt állapotunk nem ismerése miatt t. i. hogy Hitelünk nincs, magát olly szomoru állapotba helyeztette, hogy nem csak illő fentartására nem marad neki elegendő, de még legszentebb kötelességinek se tehet eleget, 's a' neki őszintén kölcsönözött pénznek se tőkáját se kamatját nem fizetheti, melly talán egy becsületes háznépnek mindene! A' nemzeti-ség soha szembetűnően 's szivrehatóan nem szólott hozzá, hogy illy hátramaradásbul hazafiaival kilábolni törekedjen — 's így most apathiája 's elkorcsosodása miatt olly helyen áll, mellyrül azt látja tisztán, ha felébred pillantatig émelgő szédelgésibül 'hogy számos ártatlanra nézve ő egy rablónál nem jobb, vagy egy gyujtogatónál /nem különb! Mert arra nézve, ki teszzen ezer forintjának se tőké- **66**jét se kamatját nem kapja, a' következés éppen olyan, mintha azt valaki tőle ellopta volna, azon különbséggel mindazáltal, hogy az egyik rablót, ki előtt ládánkat zárva tarthatjuk, a' törvények üldözik, a' másikat pedig, kinek bizodalommal nyitva áll kincstárunk, majdnem pártolják.²⁾

¹⁾ Alba Longa, régi latin város, hol a monda szerint a Horatius és Curiatius család versengett az elsőségért.

²⁾ 1828-ban papírra vetett s a Hitel kialakulására nézve oly fontos gondolatai közt a következő feljegyzést találjuk: „A haza némelly Nagyjai rendetlenségek által sokaknak nem kevesebb kárt okoztak, mint utonálló tolvajok. Ha valaki pénzemet ellopja, erszényemre nézve nem sajnosabb, mint ha valaki azon pénzt, mellyel (melyet) neki kölcsönöztem, sem annak kamatait soha nem fizeti. Consequen-

'S mily keserűen élték illy idő 's vagyon-pazarlók napjaikat, mennyire törekedtek, hogy idejeket mint mondani szokás 'megöljék — az időt, melyet egy Isten se idézhet többé vissza! Tudjuk meg csak 'szeretik e hazájokat? De csak jószágikat se ismerik'. — 'Barátjaik e hazafiaiknak? De még anyanyelveket se tudják'. — 'Valamelly speculativa, szép vagy empyrica tudományokban foglalatoskodók 's jártasok e? — Éppen nem'. — 'Jó gazdák tehát, ujat próbálók? Oh nem, sőt sequestrumrul szólnak.' — 'Örömben, vigsgában töltik tán napjaikat, 's távul kerüli őket a' gond? Koránt sem, sőt unalom nyavalájában sinlődnek.' — 'S hát ugyan mik, tán rossz emberek, kik úgy élnek mintha Isten se volna, 's az élet után mindennek vége? Éppen nem, inkább szelidség 's jámborság példái.' — 'Ah, tehát semmik, növényországba való beestelen plánták, 's még annyi hasznót se hajtanak mint egy fa, mert az legalább árnyékot ad 's tüzre jó, — 's annál veszedelmesbek, mennél méltóbbak mentésre 's mennél megbocsáthatóbbaknak látszatnak gyengeségeik. Ugy nevezett 'jó emberek, senki sem irtózik tőlök, mint azokat se kerüli senki, kiket sárga színek még nem árul el, de belsőképen már keblekben a' mirigy. Volna bár inkább vétkek olly rut, hogy a' még el nem romlott ifju tőlök undorodna! mert könnyebben kikerülné a' már külsőjével is émelgést indító hibát, mint azt, melly bizonyos eltüntető gyöngeség lepleivel fedezgeti szégyenit.

Némelly érzi hátramaradását, vagy tévelgő uton járását, 's 67 legalább pénzbeli összeköttetésiben akarja /tisztán tartani lelkét 's özvegy 's árva hitelezőji sorsán megilletődik. De nem tud magán erőt venni 's pompás 's fényes életmódjárul lemondani; mert nem ismeri 'az emberékesítő büszkeség 's alacsony hiuság közt a' különbséget. Büszkének véli magát, hogy úgy nevezett rangja szerint élni meg nem szűn, 's őtet a' sors csapási nem verhetik le; midőn azonban valódiképen más pénzét költi, és semmi egyéb, mint csak hiu. — A' nemes büszkeség inkább rongyban jár, és száraz kenyeret rág, mint sem azzal élne, a' mi nem övé.

Sok, hiv emberit kénytelen kenyér nélkül elbocsátni; más, ki legfüggetlenebb lehetne, magát olly helyzetbe zavarja, hogy sok hijábavalót, ki szolgálja lehetne 's kit belsőképen megvet, süvegelni 's előtte hajladozni kénytetik. De minek terjesszem ezek előszámlá-

tia: Első kötelesség jó rendben lenni..” Itt feltétlenül azokról a mágánstársairól van szó, kik kibocsátott zálogleveleiknek sem kamatait sem tőkéit nem tudták megfizetni. (L. Bevezetés I. Rész, negyedik fejezet.)

lását végtelenre. Szánakozásra méltók, kik magokat érdekelve érzik 's kivált azok, kik szebb tulajdonokkal, keserves érzéssel néznek életekre vissza, 's kiknek szerencsétlenségeket nem annyira magoknak, mint hiányos nevelésnek 's Hitel hijának tulajdoníthatni.

Illyen 'legények a' gáton, természet szerint józan változást nem tehetnek, vagy az áradó balvéleményeket nem tarthatják fel. Minden csak felsőbbségnek enged, legyen az erkölcsi, legyen physikai.

Ha valaki egy szinte olly világos igazságot, mint kétszer kettő négy, rekedt vagy gyenge szóval hirdet, tán senki se hiszi, mert tán senki se fogja hallani; de azon igaz szó, melly szabad mellbül derekasan hangzik, előbb utóbb elfogadásra talál.

Ha kívánjuk hölgyeink megmagyarosodását, tegyük azt a' mi magyar elfogadhatóvá, tetszetővé is. Eszközöljük azt felsőbbségünk által. Ne várjuk el, hogy Szépeink lenni szeressenek olly hazánkfia társaságá- / ban, ki tán zsiros eszímában látogatja meg őket, pipaszag- 68 gal tölti el a' házat, 's beszédje közben a' tiszta padlatra jókat pök, 's vagy alacsony hízkeléssel felhőkig dicséri, ha jó reggelt tudnak magyarul mondani; vagy mindenről oktatólag beszél, ám- bár a' negyedik vármegyében se volt; vagy egy originált akar mutatni, kinek esze szinte könyökében 's ki mindent össze vissza habar, vagy némán és szolgaként az ajtónál áll 's a' t. Mert természetes, hogy társasága egy olly külföldinek sokkal kellemeteseb, ki messze járt, sokat látott, a' legnagyobb következtetések kutfején, 's a' legnevezeteseb történetek tanuja volt, 's mulatságos előadása 's életrevaló módja által órákat pillanatokká varázsol. Ne legyünk irántok igazságtalanok, 's csak kérdezzük magunkat: helyzetésekből nem szeretnők e mi is inkább az utazott, kicsinosodott idegen társaságát, mint egy durva előítéletekkel megtölt földinkét!

Nem kívánunk e inkább ollyan emberek körében lenni, kiktől élni tanulhatunk, mint sem ollyanokéban, kik nevetséges tanácsok 's faragatlan dicsérek által belsönket nem kevésbé sértik, mint részrehajló vagy tán alaptalan okoskodásikkal untatnak? Ne fáradjunk annak megmutatásában, mert ugy is hijában lenne, hogy magyar leánynak illőbb volna magyarral mulatni 's a' t. ha a' külföldi magaviselete bátrabb, ügyesebb, kellemeseb 's tetszetősben tud körülte forogni. Egymáshoz vonzódásra, barátságra, szerelemre, megtetszésre 's arra a' mi mulat, semmi egyéb nem kényszeríthet, hanem csak felsőbbség és báj! Egyedül tiszteletre lehet valakit kénsze-

ritni, egyébire semmire, a' mit ha ugyan megérdemlünk, még halálos ellenségünk se tagadhat meg tőlünk.

Ne törekedjünk hijába a' víznek hegy ellen vitelére, 's ne remélljük, hogy a' teher felfelé essék; de eszközöljük inkább azt, hogy nem csak tiszteletre, de még barátságra, sőt szeretetre méltók is 69 legyünk, /hogy tapasztalásink, szebb szokásink, 's öntartásunk társaságunkat kívánatossá, mulatságossá 's bájolóvá tegye. Ne vádoljuk asszonyinkat, mert bennünk a' hiba. Álljon csak nemzetiségünk 's magyarságunk olly szép fényben, hogy a' szemérmes szűz bátran, habár pirulva is, egész világ előtt ismerhesse meg, 'hogy minket szeret, 's boldog lenne életét miénkkel megosztani; ne féljünk, mind megmagyarosodik a' jóra való, 's kinek férje 'férfi. —

Éppen úgy ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket, erőműveket, gazdasági műszereket, egy 's más házi butorokat, lovakat 's a' t. inkább külföldről szerezzünk, mint ide haza vásároljunk, de készítsünk helyesebbeket, tenyésztessünk jobbakat. — Ne mondjuk mindjárt hazafitlanságnak, ha egy külföldi könyv külsője jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb izlés előmenetelének, 's készítsünk még helyesebbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban mulat, írjunk eszesebbet, 's tegyünk a' sajtó szabadságáról józan javallatot. Ne akarjuk, hogy egész világ minket vegyen mintául — modellául — a' yén t. i. az ifjat, 's az erősebb engedjen a' gyengébbnek, tanultabb a' tanulatlanak; alkalmazzassuk inkább magunkat a' többiekhez, kivált a' műveltebb nemzetekhez; mint közönségesen a' fiu követi apja nyomdokát, 's az ügyetlenebb az ügyesebbet, 's nem viszont.

Olasz énekes jobban fog énekelni, mint földink, akármilly magasságra gondoljuk is azt idéetlen dicséretink által emelni. — Az angol telivér kifutja lovunkat, akármilly rossz szemmel néznők is. Didot Párisi betűinél¹⁾ szebbet nyomtatóink nem állitnak elő, akármint mondjanak is. Az Éjszakamerikai hajós bizonyosan kitesz Pest 's Budai csónakászikon. Como 's Belagio vidéke²⁾ sokkal kiesb, mint Somlyó vagy Badacsony tájéka. A' földművelés Angliában 's Belgiumban a' mienket határtalanul felülhaladja. Madeira, Sheri borok³⁾ 70 tiz esztendeig is elvannak jól a' hajó fenekén, /a' Hegyaljai pedig

¹⁾ Didot, francia könyvnyomtató család a XVII. század óta. Kiadványaik világhírűek voltak kiváló kiállításuk révén.

²⁾ Como s Bellaggio gyönyörű fekvésű helységek a Como-tó mellett.

³⁾ Madeira, Cheri, termőhelyükről elnevezett borok.

sokszor még pinezében is elromlik, — akármily rossz néven vegyék ezen állítást sokan. Telelni minden kétség kívül kellemetesebb Nápolyban vagy Párisban, mint Szabadkán vagy Esztergomban, és számtalan több efélék. *a)* Szóval azt mondani 'extra Hungariam non est vita,¹⁾ hijábavaló 's kaczagást vagy szánakozást okozó beszéd.

Hanem azért, mert honnunknál van boldogabb éghajlatu vidék is, hol úgy szolván se nyár, se tél nincs, — azért, hogy több idegen nemzet annyival előbbre van lelki műveltségében mint mi, és sokan köztünk még azt se tudják, mi az igazi szabadság, — vagy azért, mert másutt a' társasági kellem, tudományok bája 's a' bajnoki becsület jobb fényben állanak már, mint nálunk 's a' t. azért az el nem fajult Magyar még se fogja anyaföldét kevésbé imádni, vagy azt éppen elhagyni; mert van valami kinemmondható, mi a' nemesb embert ellenállhatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapány, vagy hósivatag.

Ha azonban nem a' haza hátramaradási 's szennyei teszik azon bájít, melly minket hozzája vonz, — hanem a' legszentebb kötelesség érzése, 'azt mindenben elősegíteni 's felemelni, 'akkor meg kell ismerni magunkban 's körülményinkben a' jót, de a' rosszat is.

A' nemzetek valódi ereje vadságon, fanatismuson, vagy tökéletes kiműveltségen épül. Közép ebben veszedelem nélkül nem lehet, mint nem is lehet károsb a' félszeg felvilágosodásnál 's tudománynál. Mi már ősi vadságunk nagy részét, melly Osmán²⁾ dühének valaha határt vont, letettük, elhagyott bennünk a' hitbeli viszálykodás 's hasonlós ördöge, hála az egeknek — de most, midőn ősi bálványunk megsemmisült szinte két nemzetiség közt 's így igen gyengék vagyunk, 's mind addig azok is maradunk, míg a' felvilágosodás félut- /jából 71 ki nem lábolunk 's azon pontra nem emelkedünk, mellyről minden vadságot 's fanatismust meggyőzhetünk; mint az ordító oroszánt bátran várja be a' jól fegyverzett ember 's meggyőzi. Ne kétel-

a) több efélék. Az Angol senkivel sem parancsoltat magának, hogy valamire lekötöztessék, de ha tette teljesíti is; nálunk hány írja nevét alá 's aztán nem fizet (a kézirat szembe lévő hasábján: megbántodik, ha arra emlékeztetik) vagy magának rézt hágy, mellyen kibujhassék. Szóval (K. V. 8.)

¹⁾ Extra Hungariam non est vita = Magyarországon kívül nincs élet. Sokat idézett vers, az elmaradt és az ország határain túl nem tekintő magyar rendi felfogás jellemzése.

²⁾ Osmán (1259—1326) egy nomád török törzs főnöke volt; ő a mai oszmánli-törökök névadója.

kedjünk, a' lelki erő 's ész végre bizonyosan minden testi erőlködésen diadalmaskodik.

Ki józanabb nemzetiség kifejlésére vágy 's legerősb fegyverekkel akar felruházkodni, az, mennyire tehetségében áll, az egész föld színét bejárja. Ha a' sors magas helyzetetésben hozta e' világra, leereszkedik néha önkényesen, 's felkeresi a' szegénységet, a' nyomorúságot, mert azok legjobb 's leghivebb tanítók; gyalog utazik, 's magányosan 's kevés pénzzel; 's ollyasokra akad, a' miket alig gyanított volna előbb, 's majd nem sokára egészen felvilágosodik előtte belső érdeme könnyű léte, élet-philosophiája csekélysége, 's hogy sok sziveséget, szeretetet 's barátságot nem egyébnak köszönhet, hanem tán csak véletlen születésének, pénzének 's összeköttetésinek; 's hogy egy harmadik, ha megkülönbözteti is czimmet vagy dicsérattal őtet, valósággal magasabbra még se emelheti 's egyedül maga által lehet csak jelessé akármiben. Észre fogja venni, milly szomorú, önerejével 'a' sarat emberül ki nem állhatni 's az élehetetlenség lenyomó érzésében vagy Herczegi palást, vagy Grófi korona alá bujni, vagy pénzes láda mögé rejtezni kénytelenített. Tapasztalni fogja, milly szép 's nemes érzés lakja sokszor a' szántóvető hajlékát, 's hogy nagyobb szerencsére méltó. Meg fog végre abban győződni, hogy semmi sem melegíti belsejét kellemesebbül, mint azon érzés, hogy ő, a' mi, maga által az, 's hogy senki és semmi nem teheti őtet nyomorultá, mert ő minden életjavakkal olly bőlesen 's édes örömet élni is fog tudni, mint azok nélkül megelégedten el is lenni.

Illy világi bölcsék mozdítják elő a' józan nemzeti szellemet 's ilyenek nagyobb vagy kisebb száma alkotja egy ország nagyobb vagy kisebb erejét. —

72 / Minden felsőbbség jobbára idomitástul függ. A' rosszabb ló, ha idomítatott, meggyőzi a' jobbat melly idomítva nines. Ugy éppen azon egy ember, vagy ezred minden ellenséggel diadalmi hiedellel szállhat szembe, vagy eggyel se, a' mint ahoz el van vagy el nines készítve. Mai időben a' legelszántabb bátorság is semmivé lesz a' hidegvérű combinatio előtt, mert az ész meggyőzi a' testet. Gyakorolni kell tehát magunkat az újabb taktika és stratégia rendszabási szerint az ország védelmére, hiszen alkotmányunk szerint született katonák vagyunk. Indisciplinált sokaság, bár mi dühös lenne is megtámadása, mai időben végre meggyőzötve széllýed el. Azonban jó katona rövid idő alatt senki se lehet, ahoz tudomány 's hosszas gyakorlás kell, mint se tökéletesen jó, se felettébb rossz ember se lesz

egyszerre senki. Hát a' jóban 's igazán nemesben hány esztendei gyakorlás szükséges életünk minden pillantatiban olly rendületlen önállásra, hogy se szépség bája, se nagyravágyás kísértete, se popularitás tömjénje meg ne tántoríthasson minket. Elpuhulhat lassan lassan egy egész nemzet, melly valaha fél világot megrázá, mint viszont hosszas ostrom alatt végre még az asszonyok is megszokják a' bombákat 's ágyu-golyóbisokat. — Annyi ereje van az idomulásnak, a' szokásnak.¹⁾

Az a' mi valaha nemzetiségünk talpköve 's ereje volt, időjártával elbomlott, 's jól mondja hazánk koszorus Lantosa

„Óh más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harcrai közt 's a' t.²⁾)

's a' mi elmúlt, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen — úgy mint elfolyt óráink se térnek soha vissza többé. Szükséges inkább — nehogy homokon állapodjon minden lételünk, — új nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejtenünk. Eléggé meg nem becsülhető szerencse, hogy a' Mindenható olly században engedett élnünk, mellyben nem korlátlan / bátorság 's felhevült képzelet, vagy 73 testi erő, hanem csak polgári erény 's felvilágosított emberi elme teszik a' nemzetek tartós sarkalatját. A' vad ember nemerősb védelme, nem keményebb paizsa az országnak, mint a' tanult, a' szelid; ké-

¹⁾ A katonai kiképzés, az állandó gyakorlat fontosságát Széchenyi, kinek annyi érzéke volt a katonai szellem iránt, a béke éveiben tanulta meg nagyra becsülni. Mintán 1820-ban a katonai szemle szerencsésen lezajlott — elgondolkozott a katonai kiképzésről s úgy találta, hogy az akkori vezetésnek fogalma sem volt a helyes katonai nevelésről, akár fizikai, akár szellemi értelemben. Pedig, mint Naplójában megjegyzi, az élet minden nyilvánulásaiban „mennyivel magasabb fokon van egy kiképzett ember, mint egy műveletlen.” Ezért kell a katonaságot is állandóan „idomítani.” Ha a hadsereget — amint szükséges is — már a béke éveiben a tökéletesség magas fokára emeljük, akkor majd meglátjuk, hogy milyen szívesen egyesül majdan a hadiszerencse a nyers erővel és az értelemmel! (Napló II. 57. l.) A jó hadsereg kellékei: a katonai szellem, az egészség, tudomány, kifogástalan felszerelés és jó lovak, így folytatja gondolatait. Kifejti, hogy miben áll az a hosszas gyakorlat, mely mint a Hítel soráiban mondja, szükséges ahhoz, hogy valaki jó katona legyen. A katonaság nevelése — úgymond — abban áll, hogy a harcos szellemét és szívét *hozzászoktassa* ahhoz, hogy ne az életet tartsa a legfőbb értéknek, hanem a becsület és dicsőség eszményeinek megvalósítását. Ehhez azonban gyakorlat kell. Még az ágyúgolyókhoz is hozzá lehet szokni! (v. ö. fent: még az asszonyok is megszokják a golyóbisokat.) (Napló II. 58—59. l.) Az idomítás nagy jelentőségéről mondtak tehát a katona Széchenyi élményvilágából fakadtak. E tapasztalatait generalizálja azután az élet többi területére is.

²⁾ Idézet Berzsenyi Dániel (1776—1836) A Magyarokhoz c. költeményéből.

szüljünk azért inkább éppen olly erősek 's bátrak lenni harcban, mint régi apáink valának, de kiműveltebbek, tanultabbak, nyájasbak, mint ők 's kivált otthon.

Ne oszoljon meg a' magyar erő többé soha, de szerencsében mint veszélyben legyen törvényes Urának leghűbb 's legerősb támassza, — hiszen még a' külföld is azért dicsér, 'hogy Királyunkat, Szabadságunkat egyenlően szeretjük; legyen a' thronus mindennek közép-pontja, 's azon sziv, mellyhez a' legtávulabb erek is kapcsolva vannak.

'S évek tűnése után virágozzék egy nemesb 's felemeltebb Aera következésében a' Haza, mint örömrre készült kert, mellyben idegen a' nyomorult, hol az ember méltósága szent 's mellyben erény 's ész a' legszebb disz! 'S honunk érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szebb egy józanabb kezdetnek! vezessétek Ti mint valaha Spárta anyjai fiaiokat az érdem 's erény mezejére! fejtsetek benne ki már gyenge koraikban minden szépre 's nemesre vágyást. Neveljétek bátrakká, igazságszeretőkké, adott szavaiknak teljesítőjökké, szóval férfiakká. a) 'S ha valaha sivatag termő kies vidékké, posvány, gazdag gyümölcsökkel viruló ligetté válik a' hazában, ha a' magyar név mindenütt tiszteletet gerjeszt, 's a' magyar hire mindenbeni előmeneteléért a' földkereken elterjed, legyen az édes jutalmatok. Most a' világ legszámosb nemzeti alig tudják hogy vagyunk! 's némelly idegen ritkán hallván magyar szót még főbb városinkban is, azt kérdi 'ugyan hol van Magyarország?

— 'S ha magyar szó nem zeng a' magyar asszony ajkain, 's ő tán csak a' külföld gondjaiban vesz részt, 's csak az érdekli, a' / mi Párisban vagy Londonban történik, midőn nem is gyanítja házában a' rendetlenséget, a' zavart, — 's ha némán nézi a' fiatal hölgy a' hazafiuság legszebb tetteit, 's azt anyanyelvén dicsérni sem tudja, nem használnak akkor többé semmi, és

„Jár számkivetetten az árva fu

'S dalt zengedez és dala olly szomorú 's a' t.¹⁾)

De ne tartsunk illy elaljasodástul, mert nem félelem 's hideg tisztelet köt többé sok szerencsés gyermeket érdemes szüleihez, hanem a' természet legszebb kötele, a' szeretet — 's nem hiszik többé a' szülék, hogy külső fény 's felszíniség elég a' magasbra szülnék

a) „férfiakká” helyett: Emberekké (K. V. 11.).

¹⁾ Idézet Vörösmarty „A magyar költő” c. költeményéből.

minden csinosodására, és senki nem mer illyeseket már tréfán kívül mondani, 'a' nagy urat rossz írásárul ismérhetni meg 's a' t. hanem kiki azt gondolja, 's arrul van meggyőződve, hogy a' szép név csak érdemesre illik, úgy mint a' kényes ruha jól nőttre, midőn a' görbét, kit senki észre nem vett volna, csak elcsufítja 's nevetségessé teszi, 's hogy a' régi nemzetségbeliek csak abban nyerteseek, hogy elődeiknek nemes nyomdokit követni szinte kéntelenek, nehogy azok őket tán be ne fogadják — 's rokonságokbul kitagadják. Hány szép régi magyar név jeleli már hazánk serdülő fiait, 's Kálmán, Béla, Gejza, Gyula, László, Dénes 's a' t. nevek mennyire nem gerjesztik szívünket édesen érzett öröme, ha meggondoljuk, hogy mai anyáink nemesb része nem is fogja türni, hogy fiai, illy neveknek uj beest, uj diszt ne adjanak.

Mi pedig a' szebb lelkü asszonyt ne véljük ollyannak, ki csak hijábavalóságokkal 's ötet kecsegtetővel tud mulatni, 's előtte minden komolyabb 's nemesb idegen. Ne gondoljuk, hogy külsőnk 's fel-szinségünk, bár mi tetszős 's kedves lenne is, hajlandóságokat már /megnyerik. — Óh nem! Csak férfiui báj — melly lelki 's testi erőn 75 alapul — dobogtatja sebesebben az el nem romlott asszonyi lényt, 's az olvasztja a' kő szívet végre nyájas viszonzérésre.

'S mi köti az emberiséget rejtett 's titkos lakhelyében erősb lánczokkal össze, mint egymáshoz vonzó szenvedelmünk? 'S vallyon mi egyéb teszi ezen bájkötelek öröklétét, mint az adott szó szentsége 's egymásban helyezettett bizodalom? Tanítsatok tehát Ti már gyermekkorunkban mindenen előtt igazságszeretést 's a' csalfa, hazug Szó 's Tett gyűlöletére; mert hány vagyonos elszegényülésével, mennyi szerencsétlen köny árjával, hány repedt szív néma fáj-dalmival tölti be a' hazug szó, csalfa tett a' világot!

Legyen csak bizodalom a' házasok és szeretők közt, hihessen barát barátnak, kösse csak bizonyos Hitel polgárt polgárhoz, kereskedőt földművelőhöz, 's milly kevés idő alatt terem a' meglegedés 's tán a' szerencse is ott, hol eddig még soha sem mutatta magát!

'S így mindég világosabb lesz, hogy Bizonyosság és Hitel nélkül 'hijába törekszik az ember jól birni magát, — 's hogy annak tökéletes hija miatt, sok számos birtokos legkisebb hibája nélkül is, a' sors ajándékinak igaz hasznát nem csak nem veheti, de még sokszor üngét, mellyet visel, se képes kifizetni.

A' MAGYAR GAZDA

MA NEM VIHETI MEZEIT A' LEHETŐ LEGMAGASB
VIRÁGZÁSRA.

A' mezei gazdaságot minden időben törekedett a' józan kormány előmozdítani 's a' legfényesb hivatalbeliek se szégyenlettek azzal foglalatoskodni, ezt kiki tudja; 's abban se fog senki kételkedni, kivált a' szűkölködő nem, hogy e' tárgyat tudományosan 's állhatatosan folytatni, akár mulat, akár untat — minden föld- vagy mezőbirtokosnak szoros kötelesség, mert sok az ember, kinek kenyere nincs, 's még több a' mező, melly műveletlen fekszik.

A' mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem; 's azon dolog, a' mit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve; 's bizonyosan valami hiánynak kell ott lenni, akárhol is, hol műveletlen termékeny föld 's egyszersmind szegény ember találhatik. Azon hiányt mindazáltal feltalálni nem tréfa, és sok olaj égett már el annak felkeresésében, 's feltalálási nehézsége csak abból is látszik, hogy annak kipótlása végett 's hogy eke és borona igazi divatba jöjön, a' mezeigazdaság egy igen nemes, uri 's bájoló tudománynak hirdettetett minden erővel — ámbár kirekesztőleg csak az abból várható haszon birhatja az országot virágra 's gyümölcsre 's csak ezek mennyisége végre a' szegényt jobb létre. Legyen azért a' szónok, ki földművelést javasol, bár legékesebb és szivrehatóbb előadása is, nem fog annyira mozdítani, **77** mint egy száraz számolás, melly a' /nyereséget bizonyolja. — Féltre azért minden pompás és fényes ajánlással, melly enthusiasmust gerjeszt 's feneke nincs, 's azért éppen olly sebesen lobban fel, mint a' szalma-tűz, de tovább se tart; 's előre inkább a' hidegvérű 's józan szám-lálással, mert gazdálkodásban kereskedésben csak haszon vagy nyereség reménye mozdít.

Ha egy böles meglett korában szakadna olly tájra, melly nem hazája 's mellyen élni 's jó előmenetellel gazdálkodni kívánna — a' nélkül, hogy a' sok bevett 'mondás 's balvélemény által valamelly esorbulást szenvedett volna — kétség kívül helyzetét vizsgálná mindenek előtt, azt tökéletesen megismerni törekedne, 's ugy gazdálkodna, a' mint uj hazája körülményi engednék. Ha Angliába vinné a' sors, nem kezdené azzal gazdaságát, p. o. hogy a' Parlamentet tüstént a' külföldi gabnának minden időbeli kirekesztésére birja.

vagy hogy a' hosszuszőrü juh kivitele szabad, a' szegények fen-
tartására kívántató adó kisebb legyen 's a' t. hanem magát eleinte
a' körülállásokhoz és szokáshoz szabná; nem avatkozna mindjárt a'
kormány dolgába, de halkkal mind azon jobbitni törekedne, a' mit
a' Farmerek¹⁾ mezeiken, házaikban 's a' t. folytatnak 's üznek. —
Ha Persia lenne lakhelye, nem vágyódnék ott mindjárt az urbariumot²⁾
lábra állítani, vagy a' vámok sulyán könnyíteni, mert megtörténhetne,
hogy a' Shah³⁾ ezt nem jó szemmel nézné, 's ötet — a' mi ott
büntetés módja — féltedig eltemetteté, 's lábszárai kertsövény
gyanánt szolgálnának; hanem persa mód vinné gazdaságát 's életét;
jobb lovakat tenyésztene mint szomszédi, 's mulatságul legjobb
lován vadászná a' vad szamarat. Ha Algirba⁴⁾ vergődnék, nem kezdené
azzal ottlétét, hogy a' tengeri rablás ellen kelne ki, vagy a' Dey a)⁵⁾
Háremét egy Nőre akarná szállítani, mert pallérozottabb szelidsége
miatt, 's hogy másokat lelki örömökre birni akar, maga tán egy fej-
hosszával rövidülne meg, hanem ott törökösen élne 's /égető hazája⁷⁸
szokásit 's a' t. jobbitva fogadná el. — Szóval: a' böles akárhova
vinné is ötet a' szerencse, soha és sehol sem uszna viz ellen, de
nem is hosszában viz folytával, mint a' lelketlen fa, mert első eset-
ben előbb utóbb elfuladna, másokban pedig soha sem érne partot;
hanem azon kikötőhelyek felé iparkodna tartani, melyekben a' fáradt
utazó bátran nyughatik 's melyeket a' böles némiképen Senegál⁶⁾
partjain b) éppen úgy fel tud találni, mint Koczebue⁷⁾ öblében.

Szintugy ismerje a' hazában nevedett gazda önálló helyét,
's minden körülményit, mintha már meglelt korában hozta volna
Isten Pannon⁸⁾ vagy Kunság⁹⁾ vidékire — mert máskép a' gyermeki
kor behatási szemeit mindig homályban 's ítéletét örökön kötve
fogják tartani, 's ő a' közepszerűség szomorú határin se magát se
hazáját tul emelni soha se fogja. — Mindenek felett pedig 'n e k e

a) Dey helyett: Török Helytartónak (K. VI. 2.).

b) Senegal partjain helyet: az Aequator alatt (K. VI. 2.).

¹⁾ Farmer, az északamerikai földművelőt-farmernek nevezték. (Farm-tanya.)

²⁾ Urbarium = a jobbágy — földesúri viszony szabályozása.

³⁾ Shah: perzsa államfő.

⁴⁾ Algir, jelenleg francia gyarmat Északafrikában, Széchenyi korában
heves harcok színhelye.

⁵⁾ Dey, Algíriában működő katonai parancsnok a XVII. században.

⁶⁾ Senegal = állam Afrika nyugati partjain.

⁷⁾ Kotzebue = Alaska-félsziget öble az északi sarkvidéken.

⁸⁾ Pannonia = Nyugatmagyarország neve a római korban.

⁹⁾ Kunság = a Tiszántúl régen kunlakta része.

resse a' hátramaradást, a' hibát másban, mert mással nem — hanem inkább magában, mert magával parancsolhat.'

A' legmagasb kiműveltség legközelebb jár a' tiszta természethez. A' nemes egyszerűség egynek mint másnak legszebb bája. 'S ki a' természet szent útjátul soha nem távozik el, az igazi böles — 's mind azok elhárításában, mik a' természet útját előttünk homályba borítják, áll az élet legmélyebb tudománya. Józan ítéletre pedig a' természetes tiszta belátás nem ritkán annyit ér, mint sok számos jól megemésztett tudománnyal 's mesterséggel teljes fő bírálása.

Raphael képeirül csak tökéletes festő vagy olyan ki éppen nem tud festeni, de lelke ép, hozhat igazságos ítéletet. Csak a' tökéletesen hozzá értők, vagy a' nép bírálhatja meg Mozart,¹⁾ Rossini menyei nyelveit. Csak az, ki tiszta természeti, vagy minden oldalról 79 / kiművelt elméjébe bizik, 's azt foglalatosságára azaz megbírálásra szoktatja, nehogy az élet komolyabb pillanatiban máséra szoruljon, csak az áll a' szó egész kiterjedésében m a g a l á b á n. Ha ötet Walter Scott²⁾ némelly munkái nem mulatják, 's azt derék historikusnak nem tartja, — ha ítélete szerint Goethe számos darabjai sörház szagát, igen alacsony társaság czimjét 's rossz ízlés 's unalom színét viselik, azt ki is meri mondani, ámbár az első ellen való kikelés a' hatalmas divat megbántása, a' másikról való ítélet pedig a' német szellem megsértése. Saját szemével 's nem máséval lát a' független.

Igy körülményinkrül se ítéljünk mások szerint, hanem mint magunk szemléljük, nem a' mint mondják, hanem úgy a' mint azokat találjuk. A' gazda ismerje meg földi fekvését, minéműségét 's ne vigye gazdaságát sovány földeken úgy, mintha azok kövér telkek volnának, a' szűk 's népes határon nem úgy, mint a' lélektelen tágas pusztán 's a' t.

Mindennek van rossz 's kellemetlen oldala, ellenben szép 's jó része is. Ezen jobb 's szebb résznek legjózanabb használhatása fog az eszmélkedő gazda törekedése, mint nem különben az okos ember élettörvénye lenni, ki azok megismerésében 's felkeresésében min-

¹⁾ Mozart, Wolfgang Amadeus (1756—1791) osztrák zeneszerző.

²⁾ Walter Scott (1771—1832) skót regényíró, a romantikus történeti regény mestere.

denek előtt az önkecségtetést, az önmystificatiót fogja kirekeszteni — mert ezeknél nagyobb szemfényvesztő 's vakító a' világon nincs.

Hány gazda találkozik nálunk, ki alföldön úgy viszi gazdaságát, mintha felföldön lakna 's viszont? 'S ugyan hány van, kirül azt lehetne mondani, hogy székes vagy vizenyős földei, sovány domboldalai, vagy sűrű rengetegi, 's még legjobb szántóföldei 's rétei is a' lehető legnagyobb tiszta jövedelmet hoznák? Hány ismeri igazán mezeit, lapányit, hegyeit, mocsárit, tavait, összeköttetésit, szomszédit, hazáját, éghajlatát 's a' t.? 'S így nem természetes e, hogy nem ritkán még a' legjózanabbnak látszó elintézés is semmivé / lesz, mint ⁸⁰ az erős 's máskép ügyesen felállított építmény is összeomlik, ha üreg rejtez fenekén.

Mit ér azon hijábavaló, de igen közönséges okoskodás, mellynek talpköve csak egyedül a' sok 'h a' 's mindég 'h a, 's nem egyéb. Ha ők ülnének a' tanácsban, ha Banátban volna jószágok, ha őket meghallgatnák 's a' t. akkor vágtatva indulna minden a' tökéletesség felé 's a' t. 'S mi magunk hányszor okoskodunk így! 'S hányan hoznak rólunk 's tetteinkről bal 's hibás ítéleteket, mert se szándékunkat se helyzetetésünket nem ismerik. "Ha N. helyén volnék,¹⁾ tudnám én mint kellene vinni gazdaságát. Most alig van épülete, földjei jobb részét viz bírja, tisztei csalják, nem is értik a' dolgot, én két annyi jövedelmet állitanék ki 's a' t. 'S mind ez eszesen hangzik; de ha tudná, hogy N. mennyi adósságot vett át jószágival, semmi Hitele nincs, csak mostan házasodván lakásrul kell gondoskodnia, 's más józági is vannak, mellyekben a' javítás sokkal jutalmasb 's a' t. akkor imígy fejezné be okoskodását: "Ezeket mind nem tudtam." Azért nehezebb cselekedni maga helyén mint másén; magunkén minden gátot 's akadályt meglátunk, másén pedig közönségesen nem.

De ha hibáznánk is ítéletünkben 's eszközink választásában, nincs e annál természetesb bár mi szomorú legyen is?

Helyezetetésünk mennél magasabb, annál kevesebbet láthatjuk a' dolgok valódi állapotját, mert akárki mit mond, általában véve csak magunk szemeivel láthatunk. Ha a' fülbesugást, árulgatást meg nem szenvedjük, hogy tudhatjuk hátunk mögött mi történ? ha pedig elfogadjuk, mint hihetjük csak egy pillantatig is, hogy azok,

¹⁾ Naplóiban gyakran kifakad az ellen a típus ellen, mely mindig arra hivatkozik „ha más helyében lennék!” (Napló II. 640—41. l.)

kik olly alacsony 's megvető mesterséget űzni képesek, minket, mihelyt hasznokat látják, megcsalni nem fognak? 'S ime ez az emberi-ség árnyékosabb oldala!

Gazdáink egy része századát előzi meg 's ugy cselekszik, mintha 81 már 1901ben élne; más része pedig /ugy gazdálkodik mint 2dik András¹⁾ idejében volt szokás. Egynek mezei olyanok, mintha erővel hozták volna oda Belgiumbul, másiknak síkjai pedig olly ábrázatlanok, hogy azokon tévével vagy dromedárral összetalálkozni nem volna meglepő. 'S ezen előmenetek vagy hátramaradások nem mindég a' körülállásoktul, de többnyire a' birtokosak gondolkodás-módjátul függenek. Némellyik a' burkus, a' meklenburgi 's a' t systemát²⁾ dicséri 's utánazza, midőn sok kirekesztőleg a' magyar 's erdélyi régi szokást magasztalja 's csak ugy szántja földét, mint azt nagyapja szántá valaha, a) vagy tán éppen nem is szántja! Ollyik eseréppel 's rézzel földi gazdasági épületeit, másik még nádgarádot se fon 's a' t.

Ha a' Heves vármegyei vagy Bácskai gazdag angol módra gazdálkodna, balul tenne, mert a' sokszor uralkodó szárazság miatt nem diszlene minden fü neme lapányin olly derekasan, mint Albion-szigetében,³⁾ hol sok a' köd, sok a' nedvesség; — ugy nem volna annak ítélete ép, ki azt hinné, hogy külföldön általjában semmi sincs, a' mi hazánkra igen illene, és egy 's más tárgyban többé előre nem mehetnénk. Ha ugy volna, szinte a' marhahus mindennapi használásának is meg kellene szűnni, mert régi Apáink, bizony nem tagadhatni, valaha csak jobbára lóhussal éltek, 's ha akkor, midőn az ökör jött divatba, szabad volt nékiek előhaladni, mért nem ma nekünk is abban, a' mi helyes 's józan? 'S mért volna tőlünk az megtagadva? De sok akad ollyan, ki valamelly előmenetelen ma éppen ugy haragszik, mint 3, 4 száz év előtt azon haragudott volna, a' mit ma dicsér, 's a' miért ős atyáink bölcseségét áldja. Mint Kupa⁴⁾ embere éppen ugy kikelt volna annak idejében lóháton faszekér ellen, mint 30. esztendő előtt hintók 's most zártkocsik ellen kellne ki. Az illyes mindenben

a) valaha. Pedig itt is csak a' közép út a' leg- és leghelyesebb (K. VI. 5.).

¹⁾ II. András (uralk. 1205—1235) magyar király.

²⁾ Burkus = a poroszok népies elnevezése. Mecklenburg = északporoszországi állam, systema = rendszer. Célzás különböző porosz és mecklenburgi gazdasági rendszerekre.

³⁾ Albion = Nagybritánia-sziget régi, kelta eredetű neve.

⁴⁾ Kupa, pogány vezér, ki Szent István ellen pártot ütött s ezért életével lakolt.

hátramarad, a' mi által senki sem vesz többet, mint ő maga: 30 esztendő előtt, midőn a' többiek már hintón jártak, ő / mind paraszt 82 szekéren ült; ma midőn mások tisztaság miatt társaságba 's ha az út engedi, olvasás végett még utazásra is inkább zártkocsiban mennek, ¹⁾ ő hintóba lép; ha pedig az emberi ész idővel még valami ügyesbet találанд fel, a' mi által magát egy helyről másikra vitethesse, 's mindnyájan vagy gőz által vagy pedig levegőben fogunk szélvész-kép utazni, akkor ne kételkedjünk, ötet fogjuk látni zártkocsiban.

Eleinte mennyit nem kiabált sok gazda a' spanyol juh ellen, ki végre akkor adta magát testestül lelkestül e tárgynak, midőn legszebb időszaka már leforgott. Ma éppen olly heveséggel kelnek angol ló, kender, selyembogár 's a' t. ellen ki, mint valaha megint más új javítás ellen fognak hevesen kikelni! ²⁾ Én józanabbnak 's tanácsosobbnak látom azon határt, mely az időelőtti előmenetel 's a' hátramaradás közt van, 's melyet a' hidegvér 's csendes ész jelel ki.

Egyet 's más mindazáltal próbálni, úgy gondolom, kinek kinek kötelessége, mert másképp egy tapodtat sem mozdulnánk elő. Ha mindenki magában azon egyszerű kérdést tenné csak "valljon mi fogna történni, ha minden ember éppen azt cselekedné, vagy azt abban hagyná, a'mit én,, lehetetlen, hogy igen sok a' világon másképp ne forogna; például "Én a' többséghez csatlom magamat — diaetára nem megyek, ott úgy se használhatok, majd lesznek nálam okosabbak is — ország védelmére ki nem kelek, hisz én az ellenséget úgy se tarthatom fel, — én aláírást később oldom — két esztendő múlva gyepe én is hozok lovat — váltó gazdaságot, új ekét, görbe kaszát én nem használlok, majd lesz más ki próbálja" 's több ilyest. — Már ha mindegyik ezt szorosan követné, se majoritás se minoritás, de még opinio se lehetne, országgyűlés képviselő hija miatt egészen abban múlna, az ellenség legkisebb hátráltatásra se találna, az egyetem pénztára üres volna, a' versenyzés megszűnne, a' földművelés örökön örökké patrio more vesztet állana 's a' t.

¹⁾ Naplójában olvashatjuk, hogy mindaz, amit a zárt hintóban való utazásról mond, élményi alapon nyugszik, s hogy annak idején — midőn ilyen zárt kocsiban tett 1820 december 8-án egy 17 órás utazást — hasonlóan e téma indította őt arra, hogy az útjáról és a maradi hátramaradottságról eltűnődjék. — Ő üveges, csukott hintóban utazott, s azt jegyezte fel, hogy az emberek ezért őt finomkodónak tartották, holott ő azért utazott így, hogy a világos kocsiban olvashasson, ha esik is az eső. „Ám az emberek gyakran vak ellenségei minden útjának és kényelemnek, — vagy a másik végletbe esnek s az útjáról örültjei.” (Napló II. 92. l.)

²⁾ l. Bevezetés 33. s köv. l.

83 / Másrul pedig több értelmet, körülményi szabadságot, bátorságot mért tenni fel 's mért gondolni másban több kötelességet 's tán több kedvet is azok teljesítésére, mint magunkban? Illy mentségek modestia köpönyege alatt közönségesen nem egyebek, mint vagy restség vagy puhaság 's nem ritkán hypocrisis állítási. 'S más mért tegyen, fáradjon inkább mint mi? Hol alapul ennek igaza? Nem! tegyen kiki jót 's műveljen derekast, mennyire ereje engedi. Magát felsőbb, sors által kiválasztott különös lénynek, Reformátornak, uj Mohamednek¹⁾ tartani — legnevetésesb, tagadni nem lehet; de nem kevesebb szomorú, magában 's maga erejében semmit se bizni, 's mindenütt mást állítani maga helyibe. Az élet pályáján a) mert egy férfit, ki kebelében viszi a' justum ac tenacem propositi virum²⁾ 's a' t. eltökélett értelmét, vajmi nagy auctoritás a' földkereken!

Az eddig előadottak mindazáltal nagy figyelmet nem érdemlenek 's csak azon hiányok vagy feleslegek legtermészetesb következési, melyek a' gazdát vagy egészen tehetetlenné teszik, vagy minden iparkodásinak ellenszegülnek. 'S azon hiányok vagy feleslegek im ezek: az egyetértés 's Hitel hja, a' legelő, fáizás 's birtokok osztatlansága, a' ezéhek, limitatio, robot 's dézma létele.

Az ember közönségesen munkássági körét, vagy hogy érthetőben mondjam, 'azon időt, mely valaminek kezdetétől fogva annak megéregettségig tart, igen rövidre tüzi ki'. Ezt világosabban nem tudom kifejteni 's kár, mert bizony igen fontos. Vizsgáljuk azért tovább, 's kérem az Olvasót figyelmezzzen.

Társaságban látunk néha olyat, ki elméssége, bájos előadása 84 's bizonyos kecs által bámulásra gerjeszt, mindenkit mulat, 's annyi diszlete — successusa van, — hogy agya épségén nem csak nem kételkedünk, de tán azt irigyeljük is; midőn, meglehet, más nap már számos indiscretioira 's bohóságira akadunk, melyek által sokkal többet megbántott, mint mulatott 's magának tán egy barátot se, de számos ellenséget szerzett. Illyenrül azt mondanám, 'munkássági körét igen szorosra tűzte — vagy hogy csak 2, 3 órára volt esze'

a) Az élet pályáján érezze kiki... 's becsülje meg önmagát, mert (K. VI. 7.).

¹⁾ Mohamed (570—632), arab vallásalapító.

²⁾ „justum...“ „az igazságos és elhatározása mellett kitartó férfit“ semmi meg nem tántoríthatja. Horatius Ad Fuscum kezdetű ódája első sorai.

— Más iskolából kiléptekor mindjárt feleséget vesz, mind a' kettő gyermek, nincs a' háznál egy kávékalánnyi tapasztalás, de szépen folynak az órák 's a' t. erről azt mondanám, '4, 5 esztendőre volt esze' — Harmadik egyet 's mást vadászott a' világon, a' minek minden beese fény, füst, illat, nem egyéb, és lelki, testi' s házi csendét a' hajhászatban odaveszté, mint magasabbra ment 's mennyivel feljebb emelkedett, annál rutábbá lön, mint a' Gingobiloba, a) ¹⁾ melly gyenge idejében szép 's rendes plánta, esztendők forgásával végre idomtalan rongyos fává válik 's a' t. erről is azt állitnám, 'csak bizonyos időre volt esze' — Van olyan is, kit mindenek előtt hazája elmaradása érdekel, 's kinek minden ügye 's munkája annak felemelésére czéloz; de egy pár év alatt századra kiterjedő munkát 's fordulást akar végbevinni, sehol nem szánt, hanem mindjárt vet, a' hónapos salatának, mert az szaporán nő, örvend 's csak azt öntözi, midőn azonban a' fiatal esert, mivel lassan zöldül, még észre se veszi, 's a' valaha felségessé leendő erdei királyt vigyázatlanul elgázolja. Erről is azt mondanám 'be kár, hogy illy rövid időre van esze' 's a' t. —

Ha pedig annak magyarázatjába ereszkedünk mi az ész? — soha tiz ember közt három annak értelmében meg nem egyez; "Mennyi esze van Unak, mivel annyi pénzt tudott szerezni," — "Csudálatos ész ezen H, tiz ezer verset tud könyv nélkül," — "Már hogy Onak van esze, arrul nem kételkedhetni, milly jó rendben van háza 's felesége 's gyermekei milly /szépek, be kellemesen él," — "Ez ám ⁸⁵ az ész, huszonnégy nyelvet tud" 's a' t. — Csak ezek után is valljon mi az ész? Mert a' kikerül szólánk, azok lelki tehetségi éppen nem egyenlők, sőt inkább igen különbözők; mert a' jó memoristának tán nem lesz felesleg pénze; a' dús pedig egy verset se tud könyv nélkül; a' boldog férj egy két nyelvet tán jócskán, egyen kettőn pedig darabolva szól; a' lingvistának ellenben nincs, ki szeresse 's ki élete utját virágokkal hintesse.

Hát ugyan mi az ész? Itéletem szerint jobb érteményét az észnek nem adhatni — azoknak, t. i. kik érteni akarnak, mint így "Ennek egy pár órára van esze, annak több napra, emennek 5, 10, 20 esztendőre, amannak egész életre, 's ennek századokra, öröklétre. Technikai 's egyéb tárgyakban éppen így áll a' dolog. Ha egy

a) Kéziratban: gingo biloba. (K. VI. 8.)

¹⁾ gingobiloba = Széchenyi itt a Ginkgo biloba (salisburia adiantifolia) nevű lombhullató fára gondol, mely nagyon lassan nő, de igen sokáig (talán 2000 évig is) él.

utat készítünk 's csak egypár esztendőt tűzünk ki, akkor az olesó 's így természetesen rossz ut fog jobbnak látszani szemünk előtt; ha 10, 20, 30 esztendőt veszünk össze, csalhatatlanul úgy fogjuk tapasztalni, hogy a' drága ut legolesőbb! Ha kevés időre számlálunk, fa sindellel fedjük házainkat 's így a' tűz, mellynek csak jó barátunknak kellene lenni, sokszor fertelmes ellenségünkké vál. Azon országokban, hol messzebbre számolnak, kiki nevetve nézi, mint tüzelg a' kémény 's a' Londoni lakos örül, hogy már kilábolt nemzete azon időbül, mikor városában egyszerre 13,000 ház a)¹⁾ égett hamuvá. Másutt, hol csak közelre számlálnak, kétségbeesés festekszik a' szegény falusi ember képén, midőn lakhelye felül egekbe tornyodzik a' fekete füst, — 's egy kevés zsir, melly a' kéményen kifut, egy darab tapló, melly pipa mellé esik, elegendő 'az Istenhez hasonló embert sok ezernyi szivreható kiáltás közt gyászba borítani, nyomorúvá tenni, 's tán éppen olyanokat, kik fa hija miatt ritkán főzhetnek 's 86 bajjal, vagy csak igen kis / ablaku házakban melegedhetnek 's így a' tűznek kevés javát, hanem jobbadán átkát tapasztalják.

Ha vámot kellene fizetnünk, azon pillantat, midőn pénzünköt megválnánk 's lovaink egy kicsinyt megpihennének, soknak kellemetlen, de aztán több óráig sőt több napig jó uton járni annál kellemetesb volna. Most kevesebb testi fáradsággal megyen az utazó Bécsbül Philadelphiába, mint Bécsbül Kolosvárra; ott hosszabb időt tűznek ki munkássági köreiknek, itt kevesebbet. Testi erő 's egészség haszonvételében van szapora, halk 's lassu élő; tudományokban, világbölcsességben kisebb nagyobb magasságra emelkedő; némellynek esze, úgy szólván, már iskolából kiléptekor áll meg, másnak később fagy be — kevésnek lelke tágul 's nagyobbodik koporsóig mind jobban. Alkotmányban, országlásmódban a' legnagyobb rész egyedül egynek, vagy a' népnek keziben szereti látni a' hatalmat — 's így csak rövidre számlál — mert az első legegyszerűbb, a' másik pedig olly kormány mód, mellyben ő is részt vehet. Hogy csak kevés Mark Aurel, Antoninus Pius, Trajan volt,²⁾ az nem jut eszibe 's vele nem gondol; hogy ellenben 'több nem vezethet keveset józanul,

a) A kéziratban: 40 ezer (K. VI. 9.); tehát később javította ki a leégett házak számát.

¹⁾ Az 1666. évi londoni tűzvészre gondol, mely 13.200 házat hamvasztott el.

²⁾ Marcus Aurelius (Kr. u. 161—180. uralk.), Antoninus Pius (Kr. u. 138—161. uralk.) és Trajanus (98—117. uralk.) római uralkodók, kiket a történelem "a jó császárok" néven emleget.

hanem néhány sokat, annak eldönthetetlen igazságát nem is gyanítja, ámbár a' népkormány nem fér jobban össze a' természettel, mintha több kocsis hajtana egy lovat, vagy egy hadnál számosabb tábornok volna mint közvitész. Csak kevés számlál 'hosszabb időre' s keresi képviselői alkotmányban bátor létét.

✓ Vasuttal, csatornával éppen így van. Néhány esztendeig 'a köz-nép keresetét csorbitja, némelly vásárt felesleggel borít el, 's az által a' közel birtokost ideig óráig károsítja, de számos esztendő leforgása után az egész vidéket elősegéli 's felemelkedésre bírja 's végre szinte mindenki, vagy legalább a' számos rész önhasznát sokszorozva leli a' közgyarapodásban. Így van a' legelők 's fáizás elosztásával, a' czéhek, limi-/tatiók, robot 's dézma a) lételével. Ha egy pár évet 87 veszünk össze, akkor jobb ha minden mozdulatlan áll meg, ha egy fertály vagy fél századra tekintünk, akkor változás kell. A' kérdés csak az: mi kívánatosb, rövid vagy hosszú időre való ész 's abból származó pillantati vagy tartós jólét? 'S a' szerint kiki felelhet magának.

Az Egyetértés hja, melyet így is magyarázhatni, "Neked sincs, nekem sincs, mert nem értjük egymást,, csalhatatlan oka többek közt annak is, hogy Hazánk jó részét viz bírja, posvány fedí, 's hogy sokszor — 's ezen ne kételkedjünk — valami rossz kotyogó malom hátráltatja egy egész vidék virágzását! Ha igazán 's öncsalás nélkül akarjuk számba venni, milly kevés mai napi haszon tartja paralizálva némelly vidékek jövőendő bizonyos nagy hasznát, 's óriási előmenetelét — csak indignatioval szemlélhetjük a' Körös berkeit, Tisza, Dráva, Bodrog kiöntését, Hanságot 's a' t. mellyeken ezernyi familiák élhetnének boldogul, mellyek tán most nyomorúsággal küzködnék, vagy egészen új nemzetségek támadnának, mellyek által az ország ereje 's disze hathatósan öregbedne. Milly szép tartományokat nyerhetnénk egy csepp vérontás nélkül a' hazának! 's mennyire szelidülne 's nyájasodna még anyaföldünk levegője is, ha nád és zsombék helyett, mellyben most róka 's farkas csatangol, kies mezők 's mosolygó lakhelyek támadnának! Az egyetértés hja oka, hogy a' föld gyomrában fekvő legnagyobb kincs, a' vas és kőszén, csak kis mennyiségben jut napvilágra; — oka, hogy sokszor hazánkfiainak része éhezik,

a) Kézirat másik oldalán: (tized) (K. VI. 10.).

midőn része feleslegben tombol, 's a' haza olly testhez hasonló, melyben a' vér nem kereng; — oka, hogy sokszor némelly helyeken ter-
88 mesztményinkben fuladunk, melyek kis /becsüek ide haza, — de kincsesé válnának Amphitrite kék kristályán! ¹⁾

'S mért nem értjük egymást? Mert kiki külön b külön b idő kört tűz ki munkásságának. Egyik csak magának 's magáért él; 's így előtte a mai haszon, habár nem nagy is, legfontosb; — másik övéinek 's utóinak szenteli napjait 's így annak a' mai kár, melly idővel hajt csak hasznót, nem sajnós 's azt könnyen türi, — 's a' t. 'S ime itt állunk megint 'az egyesületek mindenekelőtti szükségénél, mert kiki vagy rövidebb vagy hosszabb időre terjeszti ki plánumit 's így azok közt p. o. kinek 2 vagy 5 esztendőre, 's kinek 15 vagy 30ra van esze, egység minden bizonynyal nem lehet soha, — 's ezen hiányt kirekesztőleg csak az egyesületek lelke pótolhatja ki, mert hidegvérű 's minden oldalú vizsgálat, melly indulatosságon tul van, olly világosságba hozza végre a' mai kis haszonnak tán holnapi nagy kárát, vagy viszont az ideig óráiglan elmaradás 's veszteségnek jövődöbeli nagy előmenetelét 's nyereségét, hogy a' magát 's ma it legszeretöbb is fog holnapra gondoskodni 's áldozni; 's az, ki eddig csak mindég holnapután akart vigadni 's ma busult, még ez órában éli világát 's ürit ki velünk egy pohár Mádi tőke nedvét azok jólétére, kiknek ezen munkát szentelém. S éljenek boldog megelégedésben!

A' Hitel hja oka, hogy senki nem jobbithatja földeit olly mértékben, mint természet szerint lehetönek kellene lennie. Egy erős ló közönséges uton 's kocsin 200 mázsát nem fog huzni, ez természetes; de hogy 2 vagy 3 mázsánál többet ne huzzon, az természetlen 's mindenkinek is szemébe tűnik, mert a' ló erejét 's mázsá terhét kombinálni kiki tudja. Hogy hazánkban 50 ezer hold birtok fél millió a) jövedelmet /pengőben ma nem hozhat, az is természetes; 89 de hogy 30, 40 ezernél ne hozhatna többet 's pedig veszedelem nélkül, az a' természettel összeütködik 's még is úgy áll a' dolog.

a) fél millió helyett a kéziratban: 2 millió (K. VI. 12.).

¹⁾ Amphitrite = tengeri istennő a görög mitológiában, Poseidonnak, a víz istenének felesége, tehát a tengerre gondol, illetve terményeink tengeren történő exportjára céloz a Hitel.

Már ezt megint nem mindegyik tudja egyeztetni 's azért vegyünk elő példát.

'Gyors Pálnak 200 ezer forint adóssága van — 's csak pengőben vegyünk mindent — nehogy tán valakit papirospénz által, minek-előtte arrul szó lesz, botránkoztassunk — 's közép számmal 28 ezer forint jövedelme. Pál ur sem a' jelent sem a' jövendőt kirekesztőleg nem szereti, de vigan éli a' jelent, 's a' mellett a' jövendő álmaiban is szép reménnyel ringatja szívét; ha mindazáltal valamely idő-höz inkább hajol — az a' jelenvaló, mert jobban kedveli a' mit már megfogott, mint azt, a' mit csak foghatni reméll — 's e' részben azon ezrektől különbözteti meg magát, kik csak mindég azt ohajtják, a' mi nem övék, 's kiknek még a' nádméz is keserűvé válik ajkaikon; vagy azoktól, kiknek szebb jövendő soha nem nevet 's csak a' szűk jelen virágit tudják szedni; szóval Pál ur középuton szeret élni 's javainak ma és holnap is kívánja hasznát venni. Ez characteri főrajza.

Birtoka 70 ezer hold 's hazánk olly tájékán, hol föld 's vásár türhető. Törvényes kamatot fizet 12 ezer forintot 's ezt legnagyobb pontossággal cselekszi, mert minden adósságát, igazi hypothekát adni nem tudván, becsületbeli adósságnak tekinti. Egyéb terhei is vannak, mellyeket éppen olly szentül visz, ugymint több egyesületek tagja 's számos aláírások részese, 's ezekre kell 1 ezer forint. Falusi háztartása 's városi lakása, akár ott lakik akár nem, megy 3 ezerre 's így marad szabad rendelkezésre 12 ezer forint. Igazán véve tehát ez valóságos jövedelme, mert az említett kiadásokat becsülettel alig, vagy éppen nem kisebbithetni. Kamatot fizetni, kötelezésnek eleget tenni, olly szent tartozás, mint nem lopni, nem rabolni. Otthon szomszédit szívesen látni, városban jobb /társaságban élni, elkerülhetlen⁹⁰ 's egyszersmind kellemes szükség. Már 12 ezer forinttal ugyan mit fog tenni Pál ur? Ha csillagát, mellybe sorsa helyezetté, csak egy kissé is meg akarja tekintetni 's úgy mint a' jó gazda birtokát ismeri, ő mint ember lakhelyét csak a' határszéleken is meg kívánja vizsgálni, legalább is kell esztendei utazásra 10 ezer forint. Ha az univ-ersum vagy hazájára nézve csorbának látja, hogy vele magva szakad, ő lévén az utolsó csemete, feleséget vesz 's egy pár év alatt tele a' ház apró néppel, 's 10 ezer forint megint nem lesz felesleg. Ha nőtelen éli hazaföldén napjait, annyi unalmat lel házában 's ha birtokához képest nem költ, lova, szakácsa 's a' t. nincs, jó barátinak száma olly szűk, hogy 10 ezer forint egy kis előmenetelre a' világban

alig lesz elegendő; — szint úgy nem, ha valamely gyűjteményt állít fel, vagy tán éppen antiquarius.

'S így ha 10 ezer forintnál több el nem kél személyére, a' mi legnagyobb esuda volna illy helyzetben — a' 70 ezer hold birtok javításra esztendei 2 ezer forint marad, melly oly kiterjedésre annyi mint egy szekér só a² Dunába. Ezen 2 ezer forint meg se fog látszani s olly kevés, hogy alig hajt hasznót. 'S így Pál ur azon dilemmában áll, hogy vagy 'télen gubában 's nyáron pőrén harmincz esztendeig mindegyre oda haza lakjék és javítson, vagy a' 70 ezer holdat szinte in statu quo hagyja, mert javításra adósságot tenni, 'a' mi pénzbeli elrendeltetésünkben, bizonyosan nem csak az ügyetlen gazdát, de még a' józan Gyors Pál urat is tenkre hozná; habár eleinte csak 5tel 6tal fizetné is 100zát, midőn javítási tán 10et 's többet is hoznának 100tul. a)

'S itt látszik legvilágosabban, milly természetlenségbe helyezteti a' Hitel hija a' magyar gazdát! Ugy lenne Pál ur boldog, ha sorsához képest élhetne 's egyszersmind jószágit javithatná is; most vagy egyik vagy másibul ki van rekesztve; úgy boldogulhatna, 91 / ha 200 ezer forint adóssága mellé még 200 ezer forintot venne fel 's azt józanon jószágiba investiálná, hanem egy uttal bizonyos is lehetne, a' miről ma senki sem az, hogy ok nélkül pénzt fel nem mondják, a' mitül az adós egyedül akkor szokott lenni mentt, midőn a' hitelező tudja, 'hogy pénzéhez juthat kétség kívül szinte minden órában.

Ha tapasztalás nem mutatná, melly Hitelt szül ezen lehetőség minden pillanatban pénzéhez juthatni, azt csak természetes pszichologiai érzésünk is megbizonyitná, hogy ezen könnyűség 'minden órában magunkéhoz juthatni' mennyi nyugalmat 's lelki csendet terjeszt keblünkbe! mellynek hija sokszor legkisebb ok nélkül lázítja fel a' hitelezőt 's buktatja el szinte kincsei közt az adóst! 'S nem így van? —

Tudom néhányan így fognak ezek ellen kikelni: "nem mondhatni, hogy mindenütt hátra volna a' mezei gazdaság 's még nálam is már egy és más előre ment, hogy pedig hypothekát nem tudna adni a' magyar földesur, az éppen nem áll 's ugyan hol tudna adni valaki bizonyosabbat?, Ki azt: hogy egy kis váltó b) gazdaságot,

a) tán 10 s 20-at is hoznának 100tul. (K. VI. 13.)

b) egy kis váltó helyett: "három Calcaturás?" (K. VI. 14.) van a kéziratban.

egy pár birkaaklot állított 's mivel már egy canalist huzott, jobbágyit regulázta ¹⁾ 's kis bükkönyt, lóhert termeszt, ugyancsak derekas industriának tartja — ámbár igen meglehet, hogy mostani állapotunkban ez legjózanabb — az minden bizonnyal csak mindég anyaföldét tapodta, soha kün nem volt, jobbat nem látott 's így a' tárgyrul csak úgy ítélhet, mint vak a' színekrül — 's illyekkel keserves világosságot keresni. A' mi pedig a' hypothekát illeti, ne gondoljuk, hogy az igazán mienk legyen, a' mihez mindég csak holnap 's tán soha vagy igen későn juthatunk.

'S továbbá vegyük tekintetbe, hogy adott hypothekánkat — bár az tán igen felséges — a' külföldi 's legközelebb szomszédságunkbeli pénzesek ollyasnak általában elismerni nem akarják; 's ezen állításmat azon /számosak legjobban bizonyíthatják, kik pénzt ke-⁹²restek kün, de magoknak, — mert mások számára volt elég a' ládában — nem kaptak. —

“Hisz a' liquididebiti²⁾ pör elvégződik hat esztendő alatt” uj ellenvetés! Ha ezt megengedem is, noha tapasztalásom szerint igen kételkedve, mit ér a' hypotheka, ha teszem tőkémét, a' mi mindenem, 1830ban adom ki, 's több esztendőig kamatját, sőt hírét se kapom, éltemen azonban unalom, kedvetlenség, pénz szűke rágódik 's végre 1835ben éppen egy esztendővel a' szerencsés executió³⁾ előtt meghalok; vagy ha életben maradok is, az adós a' törvényes foglalást ellenállással hátráltatja 's ha uj galiba után az ítélet végrehajtatott, az elfoglaltat, melly még kérdés miként kamatolna, ismét erőszakosan visszaveszi 's a' t.! 'S nincs e ezen rajz az életbül merítve? És még is jó hypothekárul mernek némellyek szólani!

A' LEGELŐK. a) FÁIZÁS 'S BIRTOKOK EL NEM VÁLASZTÁSA.

mennyi negativa sőt még positiva kárt szül, arrul már a' számosabb rész meg van győződve, hála az egeknek! 'S ha elosztások még legtöbb helyen végbe nem ment, igen természetes, mert vagy meg akarja az osztozó részek közt egyike a' másikat csalni, a' mi az erősebbnek

a) A' legelők osztatlansága (K. VI. 15.).

¹⁾ jobbágyit regulázta — I. Bevezetés, 44. s köv. I.

²⁾ liquididebiti = adóssági pör.

³⁾ executio = végrehajtás az adóssági pörben.

könnyebb, mint a' gyengébbnek, vagy a' principium valósitása igen nehéz és szövevényes.

Mennél nagyobb a' műveltség, annál több ágra oszlik minden tudomány, minden mesterség, 's mennél jobban eloszlik, annál magasb lépcsőre emeltetik, mert minden ágán külön ember lévén azt legnagyobb tökéletességre bírhatja. 'S csak azon földön lehet a' gazda 93 veritékiért megjutalmazva, mellyen / egyedül maga 's nem más 'gazdálkodik, mellyen önmarhája legel csak, 's nem minden bitang ront s tipródik.

Legyenek Smith ¹⁾ és Young ²⁾ hamvai, kiknek halhatatlan munkáit tudom az Olvasó ismeri, ezernyi áldással üdvözölve; az ő erős eszek 's fáradhatlan vizsgálatik gyümölcse már hazánkban is lassan lassan pirosodni 's érni kezd. 'S így a' birtokok elosztásául se ujat se jobbat nem tudván mondani 's még a' nálam lélekben sokkal tehetős sem, mindenkit az említettek munkáira utasítok.

A' CZÉHEK 'S LIMITATIO FELESLEGE.

Majd minden monopolium egy pár évre hasznos, 's eggyel mással provideálja a' sokaságot; de hosszabb időre minden 'hathatós köz előmenetelnek legmagasb 's tetemesb gátja; úgy van a' privilegiummal is. Bizonyos időre mind arra, ki bírja, mind az egészre nézve felette hasznos, örökre pedig nem csak a' közönségnek, de végre sokszor még annak is káros, ki vele fel van ruházva. Ezt paradoxnak látja sok, érzem, 's igazán olyan is képleg, kár hogy fel nem világo-síthatom úgy, mint kívánnám, de egészen félre vezetne a' felvett tárgytul; azonban állításom megerősítése végett közbevetőleg azt még sem hallgathatom el, hogy a' magyar Nemesember pénzt kölcsön rendszerint nem kap, midőn a' városok fel sem is akarják mind azt venni, a' mivel kínálják! A' mi többek közt egy nagy haszna a' privilegiumnak.

A' czéhek örökké hátráltatják a' természetények 's mesterművek árainak egymásközti rendes arányát. A' buzának köble felmegy 20 a)

a) 30 (K. VI. 16.)

¹⁾ Smith Adam (1723—1790) angol nemzetgazda, az ú. n. szabadelvű nemzetgazdasági iskola megalapítója, kinek főmunkáját Széchenyi is olvasta.

²⁾ Young I. Bevezetés, 53. l.

forintra — volt eset — 's vele a' csizma ára is, — és ime leesik buzánk megint 5a) forintra, de a' csizma mind fenlebeg 's csak lassan /lassan ereszkedik le 's tán éppen annak legnagyobb kárával, 94 ki a czéhek mellett leghevesebben kel ki.

A' limitatiók pedig 's kivált a' hus limitatiója annak oka, hogy mezei gazdaságunk egy sarkalatos talpköve béna, 's így egy lábbal a' levegőben áll. Igaz, hogy megszünések egy 's más kellemetlen de csak ideig óráig tartó következtetést szülne. Egy helyen sok is, más helyen pedig igen is ritka lenne a' szabó, csizmadia, asztalos 's a' t. de kivált mészáros. Itt megbüdösödne a' hus, ott jó darabig nem is lehetne kapni, vagy csak igen drágán. — Sok nagy érdemű ur nem ritkán még vásárnap is halat enne hus helyett 's a' t. 'S ezen zavar, tagadni nem lehet, eleinte igen kellemetlen volna, 's tán hosszabb ideig is tarthatna; de végre a' földesurakra, mint nem különben a' parasztságra árasztva legnagyobb hasznot.

Minden változásra, legyen az legislegjózanabb, fog minden bizonyal valami zavar — crisis következni, 's ezt kiállani mindenki nem akarja, vagy nem tudja, 's kétséget nem szenved, hogy az átváltozási időszakban minden rendtelenebbül forog mint az előtt, 's hogy így azok, kik előre kombinálni nem tudnak, megijednek 's minekelőtte a' szebb rend helyre állott volna, már a' kezdettel fenhagynak 's magokat régi helyzetekben még jobban leszegeznek. A' régen sínlődő azon fordulásban, melyet megint az élet felé teszen, még rosszabbul, vagy legalább fájdalmasabbul érzi magát, mint az előtt. Azon birtok, mely jobb lábra tétetik, átváltozás idejében alig hoz jövedelmet, de legyen csak vagyonbeli tehetség 's békes-tűrés, rövid idő alatt sokszorozva téríti a' kárt vissza. De ha elegendő pénzbeli tehetség nincs, jó ideig szinte minden jövedelem nélkül ellehetni; — ha belső esend nincs, bevárni azt, a' mit csak az idő hozhat meg; — 's ha kivált nincs elég lelki függetlenség, egyenesen járni a' cél felé, nehogy azok pletykái 's mende-mondái eltántorítsanak, kik mindenben találnak hibát, /csak magokban nem 's csak mások iparkodását tudják gátolni, 95 mig magok semmit se képesek előállítani: akkor jobb mindent régi lábon hagyni, mint nem különben sokkal bölcsőbb ahoz való tulajdon nélkül semmi nagyobbbat 's komolyabbat nem kezdeni, hanem inkább kis körben 's fény nélkül használni. Senki se kívánja egyébaránt, hogy a' világ scenáján kiki rollát játszon.

a) 8 (K. VI. 16.)

A' hus megállapított ára minden derekas hizlalást haszontalanná tesz, hol pedig a' hizlalás haszontalan, ott a' gazdaságnak sarkalatos talpköve hibázik. A' jó hus nem drágább mint a' rossz 's így mért törekedne a' gazda jobb hust állítani? A' fagyuért? Az nem fogja mindig 's kivált hol a' mező szűk 's egyéb 's jobb hasznát is vehetni a' legelőnek, a' hizlaltól elégségesen jutalmazni; de hisz az is limitálva van, 's nincs e abban valami természetlenség, hogy valamely portéka jó és rossz minémiségében egyenlő áru legyen? A' mi pedig a' természettel összeütközik, ideig óráig akármily fényes és jónak látszó következtetési lennének is, végre minden bizonnyal sikeretlen marad; sőt többnyire kárt 's veszedelmet szül.

'S ugyan egyéb természetményinkre nézve micsoda következtetése lenne annak idő jártával, ha teszem a' legjobb bor 's legrosszabb, a' legtisztább buza 's konkolos, a' legszebb gyapju 's legdurvább 's a' t. egyenlő áru lenne? 'S milly szép industriát következtetne illy elrendelés! A' hus dolgában pedig ne gondoljuk, hogy másképp van a' eset, sőt ott tán a' limitatio még sajnosb következtetésü, mert egy helyett két rosszat okoz, t. i. hogy azon gazda, ki jövedelmében hizlalás nemléte miatt igen károsodik, élte folytában a' legrosszabb hust is rágya pasztoralis hazájában! — 1811 és 1816ik esztendei szűk időkben, midőn a' mészáros czéhek teljességgel hust vagy nem vághattak, vagy vágni nem akartak, éppen csak azzal segíthettek szá-
 96 mos megyék magokon, hogy mindenkinek megengedték /a' húsáru-
 lást. — Mért nem látjuk ezt minden időben így? —

Ha egy gonddal vizsgáló utas hazánk földét bejárna, de nem kastélrul kastélra, curiárul curiára, hanem minden protectio nélkül — pedig illy utazás hasznos, mint nem különben olly házasság szerencsés, melly valódi 's nem csak ünneplés 's táncz közt lett ismerkedés következtetése — minden protectio nélkül mondom, azon következtetést huzná testi táplálásunk tárgyairul, hogy vagy igen kevéssel elégedünk be, vagy igen szegények vagyunk. Keveset kivéve, vendégfogadóinkban, koressmáinkban igen alávaló hust, felettébb savanyu bort, szörnyű sovány baromfit 's még ugyancsak rossz kenyeret találna. Ő természet szerint hazánkat földművelő tartománynak tartaná, — mert még fabrika vagy manufactura nyomdokát se venné észre 's minden bizonnyal így tudakolná a' német kellnert "Ugy látszik, a' legelő itt igen kevés és szűk, mert a' hus olly sovány,, 'koránt sem uram, itt 6 ezer holdnál több a' legelő'. — "Lehet e az Istenért! 6 ezer hold!!! "De a' buza, rozs 's ennek alja igen drága ugy e, mert

a' kenyér olly savanyu 's alávaló, a' nyomorult csibék pedig mintha éhen vesztenek volna,, 'Éppen nem — most igaz felment egy kicsinyt, de néhány esztendő előtt semmi ára sem volt 's csak nem megrothadt'. "És tán akkor is csak illy hitványok voltak baromfiaitok mint most? Ez már furesa. De a' szőlő tudom nem igen érik meg, mert olly fanyar és zavaros a' bor,.. 'Sőt igen is korán érik, már September végén szedik 's aztán annyi van, hogy el sem adhatni'. "Már ez különös 's ugy látszik, valahol hibának kell lenni,, —

'S ugy látszik — 's valóban, ha igen dicséretes de itt helytelen hazaszeretet által magunkat csalni nem akarjuk, az utazó igazat mond, 's hogy mi Magyarok a' szép ökröt inkább nézzük, mint sem esszük 's ha esszük is, nem ide haza, hanem Bécsben esszük.

/Hogy mindent, a' mit természetünk, jutalmasan el is adhassunk, ⁹⁷ azt elérni bajos, de az is lehető 's majd annak idejében kifejtjük — de ha semmit sem adhatnánk is el, legyen legalább annyi eszünk, hogy mindenünk a' tökéletesbhez legközelebbre járuljon.

Soha sem emeli fel az embert egy történet a' lehető legmagasb megelégedésre, mint csak ritkán gázolja el egy csapással a' sors egészen. A' megelégedés mint a' megnemelégedés közönségesen sok kellemes bényomások 's érzések sommája 's viszont egyenként véve mint p. o. mindég rossz hussal élni, meg vagy megnemelégedésünkre alig van befolyások, de összesen és számosan véve az embert boldoggá vagy nyomoruvá tehetik. Rossz kenyérrel, savanyu borral, hitvány baromfival, kemény hussal élni több esztendőig olly házban, melyben bűdös szag, számtalan szunyog, bolha, esimasz, csótány 's egér van, füstölög a' kályha, közel éles haranghoz, munkás kovácshoz, vagy olly udvarban, hol sok a' kutya, szám nélkül a' lud, kaesa, tyuk; szűk esizma 's nadrág, melyben nem léphetni, fogfájás, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmasokkal társalkodás, szomszédban hegedű-trombita-tanuló, magyarul nem tudó hazafi 's a' t. ki élhetne soká ezen körülmények közt? 'S így bizony nem hijabavalóság a' jó 's porhanyu hus mindennapi használásunkra, ha egyébként a' gazdát nem gyarapitná is.

Eleget kísér nálunk már gyermekkorában két huszár is, 's minden tetteit magasztalja, mert így hópénze felemeltetését reméli, de el nem éri: ha csak ezer lépést tett is a' kis Gróf, jó gyaloglónak állítják;

98 ha /oda haza egy exament adott 's szülei nagyobb hivatalban vannak, minden bizonnyal eminens lesz ; ha sok kísérvél atyja jószágira megy, ott már várják 's ő mindent csak ünnepi állapotban lát — 's végre egészen kitanulván azaz iskoláit végezvén oda haza Gróf Nhez, Báró Mhez, onnan Vice-Ispán 's onnan F urasághoz élettapasztalás végett utaz — váltott lovakkal járja be a' hazát — volt mindenütt, 's mindenütt jól fogadták 's még nyaratszaka Füreden 's Mehádián is mulatott, most pedig, minekutána Velenczében 's Monachiumban¹⁾ külföldi böleselkedést lelmi hat hetet töltött, hivatalba lépett, 's ime ismeri a' hazát, külföldöt 's angol parliamentrül, franczia camerákrul szól 's azt fejtegeti hallgatónak : mikép szegényedett el Gallia mezei gazdasága, 's hogy romlik majd meg Britannia gőz 's egyéb erőművek által, ha ha ha ! 's a' t. Már ilyenek csak javát kóstolták honjoknak, a' boldogok ! 's csak úgy ismerik, mint mi azokat ismérhetjük, kiket nagy világban csak legszebb köntösikben 's csak olly pillantatokban láttunk, midőn a' legtermészetesb ember is vagy valamelly rollát játszani, vagy belsejét a' sok fagy ellen, mellyre talál, egészen elzárni kéntelen. 'S aztán illy felvilágosított 's a' velő közepéig kicsinosodott elmék perorálnak²⁾ a' limitatio, czéhek 's több illyek szükségéről : "Másutt jó lehet a' limitatio eltörlése, hol több a' népesedés, több a' consumens ; legyen csak ki egye 's a' t. majd lesz hus — 's most is hol lát az ember derekabb göbölyt 's a' t. mint nálunk,..

Makkbul mindenütt tölgyfa lesz, habár egy hazában nagyobbra, másban kisebbre nő is ; a' ló esikaja csak ló marad, akárhol esikózzák is, ámbár itt derekabb, ott hitványabban tenyészik 's a' t. Ugy éppen azon egy oknak akárhol hasonló következtetési vannak, — 's ha más országokban tapasztaljuk, milly nagy hasznót következtet a' czéhek, de kivált a' limitatio megszűnése, ne kételkedjünk, hogy ide 99 haza is áldott/következtetéseket ne szüljön 's annál bizonyosabban, mert Hollandia, Britannia, Németország 's honunk közt olly különbség se éghajlatra, se életmódra nines, mint teszem Grönlandia's a' Jöreménfoka³⁾ közt. Mi a' keresztény vallás 's józanabb philosophia által Európában, mellynek hossza 's széle olly csekély, inkább csak egy familiabeliek vagyunk. A' mi pedig a' jó magyar göbölyt illeti, az

¹⁾ Monachium = München.

²⁾ peroral = rábeszél, valami mellett állást foglal.

³⁾ Grönlandia = az északi ; a Jöreménység foka a déli sarkhoz közel lévő terület neve.

egy igaz kövér angol ökörhöz hasonlítva csak olyan, mintha pályára készítettett volna el!

Hogy a' czéhek 's limitatio megszűnése nagy hasznot hajtana 's igen könnyen eszközölhető is, kételkedni nem lehet; 's ha kételkednek is nehányan, kik a' dologhoz érthetnének, 's magyar hazánkat 's a' külföldet jobban ismerik mintsem fentebb említett magnásunk, minden bizonnyal olyanok fognak az új systemában eszközölhetetlen, a' természet 's jó renddel meg nem egyeztethető képzelgéseket találni, kik a' mellesleges ártatlan jövedelmek baráti, mellyek se nem mezőből, se nem manufacturákból kerülnek, hanem egy kézről másikba csusznak; vagy kik mostani helyzetetések miatt a' középszerű hus javát eszik 's csak olly áron szeretik fizetni a' jót, mint szegény ember a' csontot fizetni kénytelen. 'S illy igazság-szeretők vannak többnyire a' józan ujtás ellen 's minden előmenetel útjában.

A' ROBOT VAGY SZAKMÁNY.

létele még nagyobb figyelmet érdemel 's azon kárt, melly belőle háramlik, éppen olly bajosan tagadhatni, mint azt, hogy $2 \times 2 = 4$. 60 ezer robot egy esztendőben szint azon munkát viszi végbe, mellyet 20 ezer napszámmal könnyen el lehetne végezni. 'S ki nem tapasztalta, ki robotban is, 's béreses által, de kivált contractus /szerint dolgozta- 100 tott, hogy azon munkát, mellyet egy egész helyes ¹⁾ jobbágy rossz ekével, filigrán szekerekével, gyenge marhájával 52 nap, vagy ügyetlen eselédje 's gyenge koru gyermeki által 104 nap tud végezni, maga béresivel, jó szerszámmal 's erős marhával, vagy contractus szerint a' mondott idő egy harmad része alatt nem vihette volna végbe! A' manipulans gazda soha sem tudja ott, hol robottal dolgoztat, a' munka 's erő közt forgó helyes aránylatot feltalálni 's vagy igen sok vagy igen kevés munkást rendel; vagy ha eltalálná is az igazi idomatot, előre nem látható eset következtében sokszor vagy igen sokan vagy igen kevesen állnak ki a' munkára 's így az uraság dolga — a' gazda keményebb vagy szelidebb karaktere hozzájárultával sok helyen gyakorta vagy elkeseredve, vagy nevetve vitetik végbe. 'S már ha egy végthatárnak lenni kell, hála hogy jobbára henyélve 's időpazarolva vitetik, mintsem hogy a' parasztság, melly a' haza leg-

¹⁾ egész helyes = egész házhelyes jobbágy. L. Bevezetés 47. l.

számosb 's így legfőbb tekintetre méltó része, véres veritéke által eszközöltessék az itt amott szebbnek látszó művelés. Igaz, a' henyélő 's rest mezei gazda sorsa, ha máskép vidám 's tetszetes is, a' mi egyébaránt nem hévmértéke a' szerencsének, többnyire olyan szókott lenni, mint a' tücsöké,¹⁾ mely nyáron danol 's télen koplal —; de ellenben se bot se vessző nem hozott még egy országot is virulásra 's csak halvány 's rossz illatu virágokat természet a' kényszerítve dolgozó kéz; — 's akárki mit mond, csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyezettése szerint igazait 's terheit kiszabja, emelheti fel az egészset legdicsőbb pontra; 's kit a' sors alacsony helyzetbe tett, hol kézi munka által teljesítheti be czélját, az ne vesztessen óráit hijába, hanem állhatatos munka legyen foglalatossága, de arra ösztöne 's vágyódása is legyen. 'S azon okoskodó, ki éretlen philanthropiai érzésből a' parasztgazda vállairul le akarja venni a'
 101 munka terhét, szerencséjére nem tesz több jót, mint /az, ki őtőle minden szebb örömet, mely önbees 's lelki függetlenségre van oltva, el akar tiltani.

Unalom a' rosszra hajló embert rosszá, jóra hajlót boldogtalanná teszi, 's valóban szánakozásra méltó, kinek az életben dolga nincs. Nem az tesz igazán jót embertársival, ki őket, már mikor elnyomóruhtak, Rumfordi levesekkel²⁾ tartogatja, hanem a' ki úgy intézi dolgait, hogy tenkre ne juthassanak 's magok tudják munkásságik által elejét venni jövődő elaljasodásoknak. Fáradjon a' szántóvető ember még jobban, mint most fárad, de nyugta 's jutalma is szebb legyen. Most a' magyar paraszt szemeire sokszor vetett restségének oka, ha annak legbelsőbb velejére ereszkedünk, többnyire nem egyéb — ámbár mindenféle álorczt vesz magára, — mint a' bizonytalanság 's gyarapodhatásáru kétségbeesés.

Éppen úgy nem lehet soha azon gazdaságbeli tiszt olly serény, kinek jutalma mindég egy, akár fárad akár henyél, mint a' ki becsü-

¹⁾ A vidám tücsök... stb. Lafontaine francia író (1621—1695) meséjében is feldolgozott régi motívum a könnyelmű tücsökről és a szorgalmas hangyáról. Előfordul Aesopus klasszikus meseírónál is.

²⁾ Rumfordi leves: Rumford Benjámín gróf (1753—1814) amerikai katonatiszt, ki később Európában is tevékenykedett és a szegényeket jótékony intézkedései által segítette. Híres a tőle feltalált olcsó, de tápláló leves. 1821-i erdélyi útja alkalmából Széchenyi feljegyzi Naplójában, hogy Kolozsváron fiatal embereket a nemrég elmúlt erdélyi inség idején jótékony társaságot alapítottak s napenként 4—500 embert tápláltak ilyen levessel. Ez 1816 vagy 1817-ben lehetett. Mikor Ferenc császár Erdélybe utazott, felozlatták e társulatot, hogy a császár ne lássa a nyomort... (N. II. 198.)

letes uton állhatatos munkásságának hasznát is érheti. A' mi pedig a' kézimunka veszteségét illeti, melly iszonyu az minden esztendőben! Megengedem, hogy számolásom hibás 's hogy robot által két harmad rész munka nem vész el, mert gyengekoruak is mennek robotba 's azok ellen meglett idejü béreseket számlálhatnánk. Vegyünk azért számításunkban csak egy harmadnyi veszteséget 's hogy annyi elvész, tán még az se tagadná, ki a' robot feltalálója volt; vegyük továbbá számba az 52 vasárnapot, a' sok ünnepet, bucsut, vásárt, rossz időt, katonák körül jobbára elfecsérlett erőt 's a' t. 's azt fogjuk következtetni, hogy nem annyira népesedésünk csekély, hanem systemánk hiányos; hogy nem azért fedi posvány 's dízteleníti sivatag a' hazát, mert nincs ember, nincs kéz, hanem azért, mert annyi munka foganatlan vész el. — Hát még az ingyen utesinálásnál, mellyre gyakran 4—5 mérföldről hajtatik az adózónép, és sokszor más 4—5 mérföldről visz egy dézsa /kövecsét, 's a' t. mennyit vesz a' köz gyara- 102 podás! Egy berek-száritásnál próba tétetvén az világosodott ki, hogy azon kiállított munkások, kik végrevitt ásások szerint fizettettek, tizenháromszor annyit dolgoztak, mint kik ingyen kínszerítették munkára.

Senki sem akarja azt, hogy a' munkáló ember ne nyugodjon — hisz mért fárad egyébert, mint testi 's lelki csend végett; sem azt, hogy vasárnap 's ünnep ne legyen, mert meg kell adni lélekisméretesen a' mi Istené; senki, hogy bucsu, vásár 's más alkalommal a' jobbjágy ne vigadjon 's a' t. de azt a természet ugy kívánja meg mint a' józan belátás, hogy ha kiáll dolgára, azt emberül vigye is véghez. Már ha csak a' robot által okozott harmadrész veszteséget vesszük is fel, 30 millió napszámnál, melly minden esztendőben szolgáltatik hazánkban, 10 millió vész el! És ha ezen erő el nem veszne 's ésszel lenne javításra fordítva, ugyan mit állitana elő csak 30 esztendő forgása alatt is!

“Munka, munka a' nemzeti gazdaság talpköve!” Így áll elő sok, dicséretes hévvel Say, Ricardo, Malthus, Sismondi neveire támogatva.¹⁾ Holott nem a' munka, hanem a' 'jó elrendelt munka', szó-

¹⁾ Ricardo, Dávid (1772—1823) és Malthus Róbert (1766—1834) angol s Say Jean Baptiste (1767—1832) és Sismondi Jean (1773—1842) francia nemzetgazdák. Első három az ú. n. klasszikus nemzetgazdasági iskola híve volt, s a munkát tartották a legfőbb gazdasági értéknek. Sismondi már az ú. n. történeti iskola híve, mely a klasszikus nemzetgazdaság ellenhatásul keletkezett. Széchenyi főleg Say munkáját olvasta.

val az 'ész a' nemzeti gazdaság talpköve. Ha 1830ban minden erőmet legnagyobb serénység 's állhatatossággal arra fordítom, hogy egy nagy gödröt ássak 's azt 1831ben megint betöltöm 's úgy tovább, akkor munkámat egészen hijába vesztém; ha ellenben úgy tudnám elrendelni, hogy embereim csak egy lépést se tegyenek haszon nélkül, akkor minden munkám nyereség lenne. Ezen véghatárok közötti járás — az idő viszontagsági, vásár szerencsési, egyéb veszélyek hozzájárulásával — határozzák el a' munka nagyobb vagy kisebb hasznát 's hogy ki ásott mélyebb vagy kisebb gödröt. A' holland 's angol gazdák 103 csak kis gödröt ásnak; mi meg /igen mélyeket ásogatunk 's aztán megint betöltögetjük: azaz náluk igen kevés munka vesz haszontalan, nálunk pedig nagy a' munkapazarlás.

És mi, kik másokban kötelességek teljesítését jobban meg nem kívánjuk, mint magunk végbevinni tudók — valljon, ha parasztok volnánk, dolgoznánk e robotban olly jobbra 's balra nem tekintő szorgalommal, mintha valamely bizonyos pénzért folytatnók munkánkat, mellyet tetszésünk szerint hat vagy tizenhat nap alatt végezhethetnénk? Dolgoznánk e olly veritékkel másoknak, mint magunknak? Tegyük csak személyünket más helyibe, mert csak úgy ítélhetünk józanon, igazságosan 's ne gondoljuk, hogy az embert ki lehessen természetéből 's gyarlóságiból vetkeztetni.

Hogy egyben másban tett jobb rendünk szép gyümölcsöket hozott már, lehet e azon kételkedni? Alföldön hány birtok nem áll ahoz képest a' millyen volt, olly vigan ma, mintha halálbul támadott volna fel? Milly kevés esztendeje, hogy H---- a) azon szép és hasznos jószágok helyett, mellyek ma több nemzetségnek Selmece 's Körmöcznél külön arany bányái, inkább a' Budai malmot vette volna át?¹⁾ 'S ha

a) Haruker (K. VI. 24.).

¹⁾ Mint a kéziratból is kiderül, itt a Harruckern-család egyik tagjáról van szó. Ez Harrucker János György aki a III. Károly korabeli török háborúk alatt a hadi élelmezés újjászervezésével mérhetetlen hasznót szerzett a monarchiának. 1719 elején 30 évi hűséges szolgálatáért jutalmazást kéro felségfolyamodványában a Békés, Csongrád és Zaránd vármegyékre kiterjedő fiskális helyek és birtokok (Gyula város, Doboz, Gerla, Csaba, Körös-Ladány, Békés, Gyarmath, Öcsöd, Vésztó, Szentés és Szeghalom helységek s a hozzájuk tartozó földek) adományozását kérte. Ugyanazon felségfolyamodványban azonban megjegyzi, hogy ezek helyett — ha azt legfelsőbb helyen helyesnek vélik — vagylagosan a budai kamarális melegvizi malmot kéri s a hozzátartozó kis szőlőkertet, mely gazdaságilag aktív állapotban volt s a nagy földterület értékével egyenlőnek vétetett. A kamaraelnök megállapítja, hogy a Harrucker J. Györgynek járó remuneráció értéke: 24.000 frt. Úgy a földterület, mint a budai malom értéke valamivel meghaladja ez összeget. Azonban az udvar szempontjából helyesebbnek véli, ha Harrucker

nagyru kicsinyre okoskodunk, a' rendes felosztásnak haszna szembe tünik, kivált ha több birtokost tekintünk, kik apjuk jószágiban osztottak, 's most az idők mostohasága mellett még is jóval nagyobb jövedelmek van egyes osztalékrészből, mint eleiknek valaha az egészből volt. 'S így ha előre mehattunk a' mezeigazdaságban eddig, mért nem mehetnénk utóbb is? Hisz tán a' tökéletesség pontján csak nem vagyunk még?

Az egyetértés, Hitel lábraállítása, birtok elosztása, czéhek 's limitációk eltörlése következésében volna mit dolgozni a' parasztgazdának, úgy hogy robotolás helyett nem volna szükség a' kékeget csudálni, kivált ha a' dözma megszűnne.

/ D É Z M A.

104

Young, ki a' józanabb mezeigazdaság apostola, azt mondja: 'a' mezeigazdaság megrontására a' dözmánál sikeresbet kitalálni nem lehetett'. — Mennél jobban iparkodik a' jobbágy, annál jobban büntetik, mert mennél többet termeszt, annál többet kell adnia 's a' t. Hogy megjed most sok, ohajtásomnak tán valahai teljesedése 's dözma elmaradása miatt! pedig kár, mert éppen az, ki attul elesne, más kutiókból annyi hasznot meritne, hogy azon időt, melyben neki dözáltak, soha többé vissza nem kívánná. Tekintsük Britannia legnagyobb részét, nézzük Galliát, *a*) Meklenburgot 's a' t. 's vizsgáljuk milyen volt dözma alatt 's milyen most a' mezők állapotja? És ha egy bizonyos gazdaságbeli mód valahol temérdek hasznot hajt, mért nem hajtana másutt is szinte nagyot, ha a' körülállások egy és más helyen nem igen különbözök; 's mi igen nagy különbség van Gallia *b*) és honunk közt? — Az hogy azt két oldalán tenger környezi? 'A' mi földünk ellenben jobb, és ezen hiányt helyre üti' — Kereskedési fevése helyesb? 'Most már akadályt az emberi ész 's akarat nem ismér'. Hogy kormányunk más? 'S hát Urunk hátráltatja e előmenetelünket,

a birtokot kapja meg. Erre a történetre célzott Széchenyi a fenti sorokban. Valószínűleg cenzurái akadály volt annak, hogy a Harrucker nevet kírja. (A fentiekre von. I. Éble Gábor A Harruckern- és a Károlyi-család. Budapest, 1895, 39. s köv. l. Az említett malom a Császár-fürdő és a Lukács-fürdő között volt, u. o. 40. l.)

a) Galliát helyett a kéziratban: Hollandiát. (K. VI. 25.)

b) Gallia helyett: Britannia. (K. VI. 25.).

gyarapodásunkat'? 'S így bátran elfogadhatjuk azt, a' minek másutt annyi sikere van. —

'S ugyan mostani systemánk olly helyes e, hogy abban megmaradni kívánhatnánk? Hol nyujt birtok kevesebb tiszta jövedelmet mint nálunk? Vám 's egyéb terh fekszik rajtunk, igaz; de hát más tartományokban a' terh nem sokkal sulyosabb e még? Van, nem tagadhatni, nálunk is dús, de mennyi jószágbul, milly kiterjedésű földekből kerül ki a' jövedelem? 2 ezer, 3 ezer a) hold allodiumot¹⁾ hány bir köztünk, 's milly szegény legény még is mind a' mellett? Másutt minden adó 's terhek lerovása után
 105 is olly jószágbul két vagy /három annyi haszon maradna a' birtokos kezei közt. Ha külföldi nem olly gazdag mint mi, oka ennek nem az, hogy az ő egy hold földje kevesebb tiszta nyereséget hozna mint nálunk egy hold föld; hanem hogy nálunk számosz az 50 ezer, 100 ezer, 200 ezer holdnyi birtokos, mint önálok 's így kevesebb ember közt van a' kincs.

Sok azt gondolja, hogy a' földesur jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás egymás ellen, kiknek egyedül egyike nyer 's éppen csak annyit nyerhet, mennyit a' másika vesz. Ezen hibás előítélet többnyire mindenütt a' két felekezet közt annyi hiedelmetlenséget szül, hogy földesur 's jobbágy közt barátságos egyezés hazánkba valóban csuda. Józanabb ezen balvéleményt letenni, 's inkább egyet érteni 's hol látjuk, a' jó példát követni; mert talpigazság: hogy a' természethez közelebb járó rendelkezések által, mind birtokos, mind szántóvető határtalanul jobban birhatná magát. Jobb ha igazán gazdagok vagyunk, mintha azoknak tartatunk; jobban cselekszünk, ha belül van köntösünk b) bélelve, 's nem kívül nyusztal prémezve, 's mi tudjuk, hogy nem fázunk, mintha mások hinnék csak, be melegünk van. Nem ér semmit azon rossz szagu tömjén, melly csak nemesi születésünk illatját terjesztgeti; hasznosz — ha szebb oldalirul nem is tennénk említést — inkább a' szó méltóbb értelmében nemeseknek lennünk; minthogy nem ér annyit nemesi virtualitás,²⁾

a) 10–15 ezer hold. (K. VI. 25.)

b) rókával. (K. VI. 26.)

¹⁾ allodium = a középkorban a nem hűbéres birtokot jelentette, szemben a hűbérúrtól függő feudummal. Itt az akkori magyar elnevezésnek megfelelően olyan birtokot jelent, melyen nincsenek a jobbágyoknak a földek átadva, hanem azt a földbirtokos maga kezelteti.

²⁾ nemesi virtualitás, itt oly jogokat jelöl, melyeket a nemes bizonyos idegen birtokokra formálhatott. A magyar magánjogban, amelyben az ősiség uralkodott,

mint kereskedő készpénze, — 's nem ritkán picziny 's nemtelen ember lakja a' palotát, midőn a' nagy 's nemes pénzért dolgozik. A' világ évráizibul azt tanuljuk, hogy a' jobb, engedőbb 's szelidebb földesur mindég legvagyonosb 's legboldogabb birtokos is.

A' szerencsének ugy vannak törvényarányai, mint a' szépnak 's izlésnek. Azért mert mindenki ön szíveltjét nézi legingerűbb 's legszebbnek, még is csak egy Hebe, egy Venus van.¹⁾ És azért mert egynek /legégőbb öröme Neszmélyiben 's Egriben, másnak pedig Vit-106 nyédiben 's Kospallagiban van rejtve, még sem lakik a' szerencse se borban se dohányfüstben. 'S így azon okbul, mert emennek privilegiumi 's praerogatívái vannak, amannak pedig nincsenek, még nem az foly, hogy az első szerencsés, a' másik nem 's a't. hanem hogy mindenki különös uton, mellyet helyzetéhez képest a' sors tágasbra simábbra, vagy szűkebbre göröngyesbre tűzött ki, találhatja csak fel a' szerencsét, vagy legalább annak szelidebb rokonát, a' megleledést. Már a' magyar Nemes ezen szeretetre méltó házitársat — csekély tapasztalásom 's ítéletem szerint — legbizonyosabban találja fel a' hű jobbagyság, előretörekedő hazafiség 's minden földije magasb felemelésére magán erőt vevő eszközlésekben 's áldozatokban. — Ezek fejtik ki a' mesterséget, művészetet, tudományt, ezek nevelik a' becsületet, polgári erényt itthon, 's hoznak dicséretet 's hirt a' Magyarra oda kün. — És ugyan milly szomorú utakon keresik a' megleledést sokan 's a' világ minden kecei és varázssai közt hány-nak nem egyéb élete, mint 'iszonyu üresség, vagy fel nem ébredt plántalétel? A' Magyar szívét semmi sem töltheti tökéletesen bé, mint az igazán nagy, nemes és szép! — 'S nem érzitek é ennek igazát honunk nehány nem hűtelen, de csak elbódult fiai?

Beecséb azon föld mellyen sok a' burján sok a' vadócz, annál, mellyen semmi sines, 's jobb azon fiu, ki véthet, ki hibázhat, mint a' ki még rossz se lehet, 's jósága nem különb, mint a' fogatlan eb szelidsége. 'S boldog a' magyar nemzet, hogy testi 's lelki erő éleszti fiait! mindennel bővelkedik a' haza, csak vagy nem tudjuk becsülni, a' mit birunk, vagy el van rejtve a' kincs 's nem mozog az élet elég gyorsan, állhatatosan 's ugy mint kellene.

egy-egy földbirtokosnak a vérség jogán joga, jussa volt más birtokokhoz is. E jogokat hosszas perlekedéssel érvényesíthette 's. A nemesi vagyon egy részét ilyen virtuális jussok képezték. Ezzel van szembeállítva Széchenyi fenti soraitan a készpénz, a tényleges vagyon.

¹⁾ Hebe, a görög mitológiában az örök ifjúság, Venus a szépség istennője.

Hány szép talentom fénylik maga kis körében, mert mi nem
 107 keressük fel; 's hány nagy érdemü él / elfelejtve 's koszorutlan mint
 idegen, önhazafiai közt! 'S mennyi előtűntetésre való erő, mennyi
 élesztő fekszik a' föld gyomrában, melly csak kezeinket várja!

Azonban végezzük a' szakaszt ezen jószándéku kis tanáccsal,
 'hogy kiki, ha practicus jó gazda nevét méltán akarja viselni, jö v e -
 d e l m é n é l k e v e s e b b e t k ö l t s ö n . Legyen egyébaránt akár
 váltó, akár három calcaturás,¹⁾ méneses vagy birkás gazda, velem
 akár kezét fogjon, akár ellenem keljen ki, — az egyetértést, hitelt,
 legelők osztását hijábalóságoknak, a' cézheket, limitatiót, robotot,
 dézmát ellenben igen fontosnak tartsa is — mindegy; mert v a l ó d í
 n y e r e s é g a' gazdaság philosophiája.

Illy elavult recipére az Olvasó nem volt elkészülve ugy e? 's
 valamelly uj angol methodust várt tőlem, de én megvallom, hogy
 jobbat még eddig ennél sehol se lelhettem.

108

/ MAGYARORSZÁGNAK KERESKEDÉSE NINC S.

A' mit az ember átlátni 's megismerni fáradság nélkül nem tud,
 azt közönségesen inkább azon oknak tulajdonítja, melly apáru fiura,
 mint valamelly igazság, axiomakép ment át; mintsem annak józan
 's egészséges létét, vagy nemlétét önjerejével vizsgálná meg; inkább
 a' régi szokás göröncsös útján izzad élte fogytáig, mintsem pillanatokig
 eszét fárasztaná egy kissé 'jobb systema és simább ut feltalálása
 végett. 'S valóban ugy látszik, mintha lelki erőltetés jobban fárasztana
 sokat, mint testi dolog; éppen ugy mint az elefánt jobban izzad,
 ha észbeli munkásságra taníttatik, mintha legnagyobb terheket
 raknak hátára; 's a' kutya és ló sokkal inkább fél 's retteg az ér-
 telembeli kifejtésekre célzó gyakorlástul, mint minden egyéb munkátul.

Az ország sok tájékin zsiros, fekete vagy ragadó agyag földeken
 ásatik 5—6 ölre egymástul közegyenleg két mély árok, 's az áldott
 termékeny föld árkok közé domboltatik fel, száz meg száz szekér,
 ezer meg ezer ember mozog, 's a' ráfordított physikai erogatum
 iszonyu. Az idő száraz, 's így a' munka, melly mechanice foly, józan-

¹⁾ calcatura = nyomás, beosztás. Három calcaturás = háromnyomásos. Ez
 olyan földművelési rendszer, amelyben a termőföld két részben gabonával be van
 ültetve, a harmadik része pedig ugar gyanánt pihen.

nak látszik, midőn 'egy kis észfárasztás után hasztalannak mutatkozik. Ki kisdedkorátul fogva illy manipulációkhoz nem szokott, mint mi, 's eltökéletten el nem hinné azok általános szükségét, azt gondolná, 'hogy a' lakosok valamely igen nehéz foganzatú plánta alá készítik el a' helyet, 's bámulva értené, hogy a' munkások 'képzetelek szerint országutat /készítnek, mely minden tréfán kívül ha- 109 zánkban sok helyen buza alá alkalmasb lenne, mint utazók 's társzekerek számára. Mennél magasb a' töltés, annál jobbnak vélik az utat némelly 'vármegye és szabad királyi városbeli utkésztítők, 's mennél domborubb, a' víz lefolyására, annál helyesbnek; midőn azonban a' magasb töltésnek közönségesen csak azon haszna szokott lenni, hogy a' koei, mely dül, nagyobbba dül, 's az utazó benne kékebbre üti testét, — a' domboru ut pedig arra hasznos, hogy a' ráhányt föld mélyebb, a' sár nagyobb 's így a' sülyedés bizonyosb. Lefoly a' domboru kőutrul a' víz, kétséget nem szenved; de hogy a' domboru földutrul, mely minden nedvet magába szí, lecsurogjon, azt tán senki se hiszi, a' ki gondolkodni akar, mint azt se hinné, hogy a' gömbölyü spongiárul oldalast csepeg le a' víz. Ha az ut bevett szokás szerint elkészült, minden tavasszal 's ősszel, vagy közönségesen ha egészen elromlott, minden észhaszonvétel nélkül 'megtöltetik, azaz egyaránt a' dombos és kemény helyekre éppen annyi föld vagy kavicsos agyag vitetik, mennyi a' sárba, kátyúkba 's lyukakba. — 'S így idő forgásával 's kivált mennél több munka 's veríték fordítottat ezen ügyes manipulációra, 's mely iránt sokan így dicsekednek 'ugyan jól megtöltettem az utat! utóljára olly magasra nő, hogy azon végre alig járhatni, vagy azt temérdek fáradsággal megint le kell hordani, mint p. o. S.....a) városában most hordják le — a' mi a' mai felvilágosított tanácsnak nagy becsületére válik — hol 'sok esztendei munka és szorgalom által olly magassá lön a' főutsza, hogy a' mellette lévő házbirtokosak házaikbul teherrel csak bajjal kaphattak ki az igen göröncsös utra; az eső 's egyéb sár víz pedig, mely vásárokon össze szokott gyűlni, nem csak pinczéikbe, de még földszin szobáikba is beszivárgott. — Csak ebből is látszik, hogy a' jól át nem gondolt munka inkább kárt szokott hajtani mint hasznot.

/ Kereskedés tárgyában éppen így vagyunk. Vagy a' régi mende- 110 mondákat hozzuk elő nyugtatásunkra, 'hogy kereskedésünk nincs,

a) Sopron. (K. VII. 2.)

vagy mindegyre systemát halmozunk systemára, principiumot-principiumra, mint bizonyos sárrá váló materiálét utainkra — 's aztán a' mint ezeket lehordjuk, azokat szintugy változtatjuk, vagy megsemmisítjük.

Hogy kereskedésünk — vagy olly adás vevés, melly kereskedési nevet érdemlene, általjában nincs, vagy a' mi van is, csak gyengéd lábön áll, — azt tán kiki elhiszi 's annálfogva tekintsük inkább, — mintsem annak vitatásában 'van e nincs e kereskedésünk? időt vesztenénk, — azt, hogy annak hiját sokan főkép milly okoknak tulajdonítják?

Ezen képzelt okok nagy számuak, azért én itt csak a' legközönségesbeket, a' mindennap hallhatókat fogom előhozni, mellyek alaptalanságát megmutatni csekély munka, 's ime ezek:

'Geographiai helyzetünk nem ahoz való. — Pénzünk nincs. — Más nemzetekkel a' Concurrentiát ki nem állhatjuk. — Kivitel a' vámok miatt lehetetlen'.

GEOGRAPHIAI HELYEZETÜNK

igaz nem legkedvezőbb. Kikötőhelyünk csak három van, 's azokhoz is igen bajos jutni. Ha pedig elértük, nem legjobbak. Fiume inkább révpart, mint kikötőhely, 's átellenében számos sziget fekszik, az ugy nevezett Quarnero:¹⁾ husevő tengerben, melly nevet azért nyeré, mivel régi időkben, midőn a' hajós még kevesbbé volt ügyes mint ma, soknak sirjává lön, ki ott hajótörést szenvedé. Ügyesség nőttével kisebbdedék ugyan a' veszedelem, de itt amott még a' régi bal hiedelem tűnik elő, 's így sok inkább Triestnek²⁾ veszi útját. Bukkari³⁾ elég bátorságos hely, ha egyszer elérte a' hajós, de a' fertelmes Bora,⁴⁾ mellyet a' közel hegyek akadályoztatnak, ha azokon már átrontott, olly dühhel rohan a' tenger mélyének, hogy onnan a' hajó sokszor se /ki se be nem mehet. — Még Porto Re⁵⁾ sem igen különb, 's azon kívül bár mi szép is egyébaránt fekvése, édes viz szüke miatt csak igen hiányos menedékhely. Dunának se vehetjük nagy hasznát, mert miránk nézve visszásan foly, kedvünkért megfordulni nem fog, torkolatjánál pedig nem mienk,

¹⁾ Quarnero, szűk öböl az Adriai-tengerben.

²⁾ Triest, osztrák kikötőváros az istrai félszigeten.

³⁾ Buccari, kikötőváros az egykori Modrus-Fiume vármegyében.

⁴⁾ Bora = az Adriai-tenger veszélyes forgószele

⁵⁾ Porto Re = kikötőváros a Quarneron, az egykori Modrus-Fiume vármegyében.

hanem másé!!! Többi folyóinkkal is, melyek a' Dunába szakadnak, szintugy vagyunk. Ugy hogy belső összeköttetésen kívül kereskedésre nézve folyóink természetes haszna igen csekély, mert csak azon portékát lehet kül- vagy világ kereskedésének hivni, mely tenger vizein lebeg, oda pedig a' mieink minékünk nem folynak. Ott egy pár száz mérföldnyi távolság különbsége nem nagy számba vétetik, 's azon egy portékát, ha kis kiterjedésben nagy a' bece, Fiumében 's Londonban igen egy áron lehetne adni, midőn utakon, csatornákon a' portéka minden órában drágább lesz, 's végre minden bece ugyszólván szélbe megy. Ha teszem a' buza köble 6 forintomban van Fiumében 's szállítására Londonig mérőjéül 1 ftot fizetek 's 1-et minden egyébre, assecuratióra, kamatra 's a' t. buzámát veszteség nélkül 8 forintért adhatom, 's azon felül minden nyereség fejébe megyen. Ha pedig kitermesztéseig buzám köble pusztámon 1 forintomban van 's mérőjéül a' legközelebb vásárra szállításaért 1 forintot kell fizetnem, akkor, ha két forinton kél a' buza, semmi nyereségem se marad, 's így az egy helyről másra való vitel azon arányban ró le a' portéka becséből, mennyivel nehezebb, hosszabb, veszedelmesb 's több akadállyal van összekötve, 's a' veszteség az egészre nézve annál nagyobb, 's viszont. Képzeltetni egy utat, mellyen egy mérő buza vitele 20 ft. volna, 's Mező-Túrról Calcuttáig,¹⁾ ha mindenütt szárazon vinnők, tán annyiba telne is; azon két ló munkája pedig, melly rossz ut miatt más két ló elibe fogatik, melly jó uton maga is elvinné a' szekeret, örökre el van vesztve, mert az előfogott két ló azon időben egyebet is vihetne végbe, de végbe nem visz.

/Mennél könnyebb tehát a' szállítás, 's mennél nagyobb becsü 112 a' portéka, annál egyenlőbb marad bece 's ára az A ponton, 's az onnan távol lévő B ponton azon egy portékának, 's annál több tiszta nyereség marad a' kereskedő keziben. Ez axioma 's ezen ok miatt látjuk némelly nemzetek kereskedési foganatját; mert ide 's tova szállítási módjok könnyű, portékáikat pedig nem természeti miségekben, hanem már mint becesbre vált javakat viszik egy helyről másra. Nem nagyon jó kereskedés jele szinte egész méneseket látni egy közép nagyságu szekér előtt, mellyet alávaló gyalju, vagy egyéb kis becsü portéka nyom. 'S nem bizonyosága mély tudománynak 's felvilágosított értelemnek, valakit jobb ut, vasut, vizesatorna 's a' t. ellen minden kifogás nélkül kikelve látni.

¹⁾ Calcutta, Brit-India fővárosa a bengáli-öbölben.

Az ország java nem egyesek 's néhány magányosak hasznán, hanem az egész virágzásán alapulhat;¹⁾ azon mende-monda pedig, hogy honunkban csak pásztorok és szántóvetők lehetünk, 's tőlünk még el vannak rekesztve fabrikák 's manufacturák — ámbár ezt sokan velős állításnak vélik — nem eszesebb szó, mintha valaki azt mondaná: 'Ő csak gabnát termeszt 's marhával 's juhval 's a' t. nem bajlódik'. Derekas gazdaságban mind a' kettő elválhatatlan, 's az ki több marhát tart, előbb utóbb több gabnát is fog aratni; szintugy pásztor és szántóvető ember is több lesz, vagy legalább nagyobb nyájakat őriz, többet szánt, a' hol emberkéz 's erőműv a' természet 's föld ajándékit nagyobb becsre emeli.

Igaz, kereskedésre geographiai fekvésünk nem legjobb, azonban nem is olly rossz, mint sokan gondolják, azaz nem olly rossz, hogy azon, a' mit a' természet megtagadott, mesterség által valamennyire segíteni ne lehetne. Ha földünk nem olly zsiros, hogy minden trágya nélkül is megteremje a' buzát, abban fogjuk azért hagyni használását? Ugarnak hagyja e a' Szala vármegyei gazda homokagyag földeit, 113 mivel egy szem után /csak 4—5 takarit csűrőbe, míg a Banáti 15—20-at.a) Bizonyára nem;²⁾ sőt a' Stájer még puttonban viszi a' földet fel a' kősziklák hátára, 's azon gazdálkodik.

Szinte mindenütt állithatni elő életjavait 's kellemeit, 's ezek megnyerése nem annyira éghajlattul, földtül 's a. t. függ, mint a' lakosok nagyobb vagy kisebb ügyességétül. Lombardia nagy részinek földje olly sovány 's olly felszínes, hogy emberi kéz nélkül vadság volna, a' mi volt is valaha; azonban szinte egész esztendőtszaka ollyan, mint egy virágzó kert. Aratás után hazánkban legtöbb helyen a' vidék nagy kopárság, marháink porban! földünk pedig mily jók! Kereskedés is mindenütt lehet nagyobb kisebb arányban 's ez is többet függ a' lakosoktól, mint minden egyébtől. Így Spanyolország kereskedése, igen szép fekvése mellett is, alig érdemel figyelmet. Saxoniának,³⁾ Silesiának⁴⁾ pedig mostoha fekvése mellett kereskedése virágzó. Minden diadalmaskodik a' férfiúi érett ész, eltökélett

a) a kézirat szerint: 12—15 öt. (K. VII. 7.).

¹⁾ E mondat Bentham hatást tüntet fel. L. Bevezetés.

²⁾ Azon kori terméseredménykimutatások szerint Baranya vm.-ben, kivéve a nyugati részeket, a bevetett mag után, minden trágyázás nélkül 8—12-szeres termés-eredmény van. (Fényes Elek: Magyarország mostani állapota. 1836. I. 9. l.) Fejér vm.-ben 1 mag őszi után 8—12-szeres, (u. o. 67. l.) Nyitra vm.-ben a rozs 6—7 mag tiszta jövedelmet ad. (u. o. II. 257. l.)

³⁾ Saxonia = Szászország, német állam.

⁴⁾ Silesia = hajdan osztrák, e korban Poroszországhoz tartozó állam.

állhatatos akarat és szorgalmas munkásság; ezek virágoztatnak, gyümölcsöztetnek jegek közt is plántát, midőn a' tudatlan és rest még Utopiában¹⁾ is éhen halna.

De mennél nagyobb az akadály, annál szükségesb a' fő, ipar 's veríték, 's kettőztetni kell mind lelki mind testi tulajdonokat, hol a' természet mostoha 's engedni nem akar. Ellenzés a' bátorságot csak edzi 's a' derék uj erőre gyul, hol a' közember elgyengül. Fogadjuk hazánk áldását háladatos szívvvel, csorbáit pedig hozzuk helyre; fekvésünket ne gyalázzuk, de ne is emeljük felhőkbe. Vegyük hideg vérrel a' mappát 's mondjuk magunknak őszintén: éjszak felé Lengyel föld, nyugotra Német birtok — keletre 's délre Törökország 's egy kis darab tengerpart környez, 's az sem igen jó. Vizeink Duna, Vág, Mura, Dráva, Száva vad természetűek; Tisza, Maros fekvése helytelen, Kulpa kis medrű. — Utaink társzekerekre többnyire haszonvehetlenek. Csatornáink ritkák, hibásak. Éghaj-/latunk csak középserű. A' tavasz 114 változó 's a' tél agoniája sokszor majus közepéig terjed 's némelly évben azt kérdezhetni: ugyan van e, volt e tavaszunk? Nyarunk meleg, 's ugy-e alföldi gazda egy kissé több eső nem ártana? Őszünk jó 's bortermésre egy a' legjobbak közül a' világon. Telünk se hideg, se meleg 's legkisebb karaktere sincs, — földünk ellenben felséges 's milly kiterjedésben! Rezünk, vasunk, kőszenünk, sónk elég. Többi ásványinkat nagyra nem becsülöm 's még az arany 's ezüst bányáért se adok sokat, akárhogy botránkozzanak is meg ezen állításomon némellyek; de én azok létét vagy nemlétét egyenlőnek tartom, 's azt hiszem: hogy papiros-pénz hypothekára állitva többet ér arany-nál 's ezüstinél; 's hogy sebes pénzforgás nem is fogja soha hazánkat nagyobb méltóságra 's diszre emelni, míg azon balvélekedésen nem diadalmaskodunk 'hogy Selmece és Körmöcz alatt fekszik a' nemzet kincse. Semmi sem emelheti fel anyaföldünket, csak agyvelőnk 's kezeink; 's nem hiányos geographiai helyzetünk oka kereskedésünk nem létének.

PÉNZÜNK NINCS

tagadni nem lehet, vagy sokkal kevesebb van, mint lenni kellene. De más, most gazdag és pénzes nemzetek, mindég dúsak voltak? 'S nincs olly idő, ha a' régít vizsgáljuk, mikor szegények valának?

¹⁾ Utopia (a görög nem és hely szavakból származik, tehát olyan hely, mely nem létezik). Morus Tamás (1480—1635.) angol író híres regényének (megj. 1518) a címe, mely az ideális államot jelöli.

Számtalan balítélet forog ezen vélemény körül. Némellyek minden 's a' legjózanabb változás ellen így kelnek ki: "Teheti ezt a' szövetséges Éjszakamerikai, az Angol, mert pénze van —" 'S valóban éppen olly igaz, hogy pénz szüke miatt nem is álmodhatunk sokrul, a' mit ők mai nap tehetnek, mint hamis, — 's erre vigyázzunk — hogy nem eszközölhetnénk olly jobbitásokat, mellyeket ők sok év előtt, midőn csak ugyanazon lépesőn állottak, mellyen mi ma állunk, 115 vittek végbe /'s mellyeknek mai gazdagságokat 's előmeneteleket köszönhetik — 's hogy pénzek van.

Velenceze, Genua, Hollandia arany 's ezüst bánya nélkül valaha Európa minden kincseivel fénylettek 's az emberi ész hozta oda a' pénzt; úgy mint sors és vak szerencse tornyozta fel csak kevés időre a' Sevillai udvarban egykor az uj világ temérdek bányabeli jutalmait, — 's ma az emberi ész Britanniába idézi a' félvilág javait, midőn Spanyolország egészen elszegényedett! Nem lehet követni a' régiebbeket abban, a' mit ma tesznek, hanem abban, a' mit akkor cselekedtek, midőn olly időkoruak voltak, mint mi ma vagyunk. Végezni kell előbb az első iskolát és aztán a' magasbakat. Az Angol nem kezdette gyarapodása talpkövét pénzzel, de munkával — jól elrendelt, eszes, systematizált munkával; — a' tanító nem kezdé ügyét tanítással, hanem tanulással 's nem lehet Euclidest¹⁾ fejtegetni némelly megelőző tudományok nélkül. 'S mind az a' mit részint földművelésben más lábra kellene állítani, mint fentebb emlitém; részint kereskedés végett eszközölni vagy változtatni, ahogyan alább mondani fogom, nem telik sok pénzbe, vagy olly temérdekbe, hogy azt ki nem állíthatnók. Jobb systema elfogadása 's a' hiányos elhagyása csak olly zavart okoz, mint mikor egy rendetlenül élő rendesen kezd élni. Eleinte, meglehet, józansága némelly alkalmatlanságot fog vele éreztetni, mellyeket bor, pálinka 's több eféle elnyomott, de csak kis időmulva egész organismusa rendesebben forgand.

Ma könnyen vádolvák anglomaniával az embert. Ítéletem szerint lehetetlen Britanniában egyet 's mást meg nem szeretni, 's az, ki maga utazza be azon országot 's nem úgy ítél róla, mint rövid-látásu szép vidékrül, süket hangrul, nőtelen házasságrul, 's ki határából alig bujt ki az egész világrul, valamelly ki nem magyarázható belső édes érzéssel fogja ott látni a' törvényelötti egyenlőséget, a' nemzeti

¹⁾ Euclides (Kr. e. IV. században élt) alexandriai matematikus, a róla elnevezett geometria megalapítója.

szellem,/közlélek, publicitás és sajtószabadság által való csudálatos **116**
 kifejlést 's felemelkedést; örömmel fogja szemlélni egész vidékek
 álomképhez hasonló virulását, az emberiség jusai lehető legnagyobb
 szentségét, — és szánakozással fogja hallani mind azon gyenge 's
 ügyetlen megtámadásokat, mellyekkel a' gyáva mer szembe szállni
 olly nagy nemzettel, melly jóllehet minden csudái mellett is sok
 olly hiányokat mutat elő, mellyek csak azt bizonyítják, 'hogy ha-
 landók hijába törekednek tökéletest elérni 's hogy bár mi nagyon
 közelítsenek is ahoz, még se lábolhatnak soha ki a' középszerűségből
 egészen. De számtalan a' jelest, nemest, szépet, dicsőt soha sem látja,
 nincs ahoz szeme — csak a' piszkot, mocskot keresi 's tudja feltalálni
 mindég, 's mint a' bűdös-banka ganéjt tur, vagy mint a' varju dög
 körül kereng. Így sok Britanniával! Árnyékos részeit keresgeti csak,
 's kétségen kívül talál is elcget, szép részeiről pedig mind öröké
 hallgat. A' mindennapi oesmányságokhoz szokott rablélek kaczagó
 ránczba szedi ajkait **Leonidás**, **Zrínyi**, **Bozzaris**¹⁾ hős
 tettein 's a' szolgai életet nagyobbra becsüli a' felséges halálnál;
 's illy salak elégséges a' legszebbet, legdicsőbbet sardonikai²⁾ gu-
 nyolással elrutitni! Van sok Britanniában, mitül a' jó Isten mentsen
 meg: — "Intolerantia³⁾ legelőször is, 's ezt mi bátran vethetjük
 szemére, mert nálunk annak nyoma sincs, hálá az Egeknek! ha ha ha!
 "A' manufacturások nyomorusági, azaz hogy mindennap tán hust
 nem ehetnek és sört nem ihatnak, a' mit megszoktak 's a' minek
 elmaradását nem könnyen türik. — Nálunk több ember nem eszik
 hust, mint a' ki eszik, sok oláh még jó kenyeret se szagol élte folytáig
 's D — — — a) tájékán számos ember nyaratszaka görög dinnyén él!
 Milly jó, hogy már kisdéd koroktól fogva illyesekhez szoktak 's
 jobbat nem ismernek az irigylésre méltók!!! "Irlandia! Irlandia!
 Igaz, 's hogy lehet olly nagy részét egy nemzetnek minden jusából
 kirekeszteni; az éppen ollyan /volna, mintha valahol az országnak **117**
 minden terhét a' szántóvető ember vinné 's pedig szolgai helyez-

a) Debreczen (K. VII. 9.).

¹⁾ Leonidás l. 328. l. 1. sz. jegyzet. Zrínyi Miklós (1508—1563.) magyar had-
 vezér, ki a török elleni harcban esett el Szigetvárnál. Bozzaris Márkus (1788—1823.)
 görög szabadsághős, ki szintén a csatában esett el.

²⁾ sardonikai guny = erőtetett gúnyos nevetés, egy sardoniai fűről lett elne-
 vezve, mely az arcot eltorzította.

³⁾ Intolerantia: itt vallási türelmetlenség; célzás az anglikán hivatalos vallást
 követő Anglia számos katolikus törvényére, melyek az időtájt heves parlamenti
 harcek tárgyát képezték Angliában. l. köv. lap jegyzetét.

tetésben 's a) néhány ezer familia élne csak hijábavaló here gyanánt az ország zsirján!!! Hiszen az nem szép volna. —*) 'A' nemzeti adósság! Már ebben mi szerencésbek vagyunk, mert nemzeti adósságunk, melly senkit se nyom igen, nincs ugyan; de ellenben személyes adósságink szépen vannak ám 's agyon is nyomnak! Nem nevetséges e mind ez, részrehajlás nélkül 's nem annyit tesz e, 'másnak szemében látni a' szálkát, magáéban pedig a' gerendát sem! Minden nemzetben van jó, van rossz; fogadjuk el a' jót, ne eresszük be a' rosszat. Engedjük csak, ha divatba akarna jöni nálunk az olasz 's olasz sajt: az első sokkal jobb a' mienknél, mellyből a' nyugtalan alvó könnyen kiesik, a' hosszúnak pedig lába lóg ki; és sajtjok is ugyancsak többet ér annál, mellyet tanyáinkon sovány juh vagy kecske tejből készítenek; hagyjuk ellenben a' Talián puhaságát, gyenge ételszeretét 's magok közt öröké tartó szakadozásit világos egü hazájában. Francziának igyuk Campániai borát 's minekelőtte galamb ganéjjal 's a' t. magunk is hamisítgatnánk önházunknál pezsgő bort, készítsük maga nemében miénket jobbá; mert a' mi ál 's hamis, semmit sem ér, akárki mit mond is, — 's keressünk embert, a' ki igya.¹⁾ Lesz olyan, ki, mint mi, némelykor jobban fogja szeretni a' külföldit, mint a' honit. 'S ha jól el tudjuk adni 1, 2, 3 ezer akóinkat, melly évenként szőlőinkben terem, vagy hogy jobban mondjam, dézma gyanánt hordainkba töltetik, mért ne vennők a' Gallus borát 1, 2 száz palaczkonként a' legjobb minéműségben? Így vegyük a' Török dohányját, paripáját, Amerika czukrát, kávéját, 's a' t.

Ha pedig másoktól többet kellene átvennünk, kivált izlés, mester-
 118 ség, művészet, tudomány és szoká-/sokban, mint a' mennyiben ők

a) néhány ezer familia helyett a kéziratban „80.000 familia” áll. (K. VII. 9.).

¹⁾ Gyakori volt az időtájt, hogy a nemesi házaknál, nagyobb uraknál házilag készített pezsgőt ittak. Az egykori Mezei Gazdák Barátja c. lap a készítemény receptet is közli. Széchenyiéknél is ittak ilyen pezsgőt. 1821-ben feljegyzi, hogy édesanyja pár nap óta “mesterségesen, házilag hamisított” pezsgőt szolgáltat fel az étkezéskor, der den schlechtesten Cidre nach stehet, und uns allen neben andern kleinen Malasien erbärmliche Magen und Bauch zwicken verursacht... (Napló II. 116.). Széchenyi a Hitel e részében arra céloz, hogy kevés kitűnő pezsgőt hozunk be s inkább itthon panaszoljuk, pedig nem értünk hozzá. Magyarország 1816-tól 1826-ig évente következő számú palack „Campániai bort” importált: 639, 800, 160, 390, 600, 200, 1580, 2170, 4344, 2110, 2350, 4410. (mind ez természetesen pezsgő volt). Az adatok: Protocollum Sub-Deputationis Commercialis...etc. Budaë, 1829. Az adatokból látszik, hogy a kereskedelmi kimutatásból való. Ugyanakkor a magyar palackborok kivitele nem mutat fel sokkal nagyobb számot.

*) Azon időközben, míg ezen munka íratott, Irlandia természetes jusaiba lépett —. Széchenyi jegyzete. Ő a IV. György angol királytól 1829 ápr. 13-án szente-

akarnának minket utánazni, azon inkább örülünk, mintsem busulnánk, és senkire se irigykedjünk. Ők vének, mi ifjak vagyunk, 's meglehet midőn nappal legszebb tehetségekkel tündöklenek 's a' világot úgy oktatják, mint a' vén professor cathedrából tanítványit, éjjel összezsugorodva girbén görbén jajgatnak a' köszvénytül, mi pedig éppen annyit mint ők nem tudván, jóízűt alszunk 's uj erővel ébredünk fel korán uj munkásságra 's nemes tettekre. Legyünk szerencsésbek mint ők 's nem ketten, tizen, ezren, de a' legnagyobb rész; 's csak ne panaszkodjunk szüntelen, hogy pénzünk nincs, hanem valljuk meg inkább, hogy nem értjük a' dolgot 's nem nyúlunk azon módokhoz, mellyek által magunknak pénzt szerezhethénk.

MÁS NEMZETEKKEK A' CONCURRENTIÁT KI NEM ÁLLHATJUK.

Ez éppen annyit tesz más szavakkal: 'Nekem annyi pénzem nincs, mint R—nek, — 'Olly kiterjedt jószágim nincsenek mint E—nek — 's földeim fekvése nem olly kedvező, olly jó. — 'Egészségem nem olly erős mint a' Karczagi bírőé, testállásom nem olly tetszős, mint K—é, — 'Vénebb.'s életuntabb vagyok mint S. 's a' t. 's így azon pénzemnek, mellyet Isten adott, hasznát venni éppen nem akarom. Mit is tehetnék egy századrészával annak, a' mit R... bir? jószágim, mellyek kiterjedése E—hez képest ollyan, mint egy vakondok-turás Badaacsonyhoz, maradjanak régi mivoltokban; — buzát nem teremnek földeim 's így rozsot, zabot, korompélyt se termeszték biz én! Hacsak egyszer lakom jól disznóhussal, vagy télen pőrén 's egy bundával hegyembe forgolódom jószágim körül, már megárt 's így inkább jobb nem élni, mint illy sinlődvé 's illy óvakodással élni, mint nekem kell. Társaságokba nem igen járok, oda csak olly szép emberek valók / mint K... 's kik tetszhetnek. Én ránczimmal, göröncsös bőrömmel, a' millyen életunt 's véneeske vagyok, ollyant nem találhatok ott, ki társaságot kedvelje, kinek szive érettem dobogjon, a' concurrentiát ki nem állhatom 's a' t. Szép okoskodás valóban! 'S ne gondoljuk, hogy ritka, sőt figyelmezzünk csak 's

119

sított katolikus emancipációs törvényre gondol, mely azáltal, hogy eltörölte a katolikusokat a közhivatalokból kizáró régi törvényt s az államhivatalokat (a lord kancellárság kivételével) a katolikusok számára megnyitotta, igen nagy jelentőségű Írország szempontjából, melynek nagyrésze katolikus volt.

mindennapinak fogjuk tapasztalni. "Ezt amazt teheti A. K. V. B. 's a' t. én nem; ők dúsak, én nem; van mindegyiknek 50 ezer jövedelménél több, én 10 ezernél többet soha nem látok" 's a' t. De ha A. K. V. B. valami köz célra jövedelmek felét tudják adni vagy tizedét, mért ne adhatná a' 10 ezres okoskodó jövedelme 20—30 részét a' közjó élőmozdítására? 'S milly matematikai számolás szerint foly az, hogy az 50 ezer forintos jövedelmü nagy áldozatokat tenni köteles legyen, a' 10 ezer forintos jövedelmü pedig egy garassal se tartozzék anyaföldének?

Illy okoskodások 'k ö p ö n y e g e k g y a n á n t használtatnak 's azoknak szeretem hívni, mert alattok, a' nélkül hogy könnyen észre lehetne venni, sok mindenféle igen rut 's ocsmány fér el. Ezek előszámlálása 's a' h á t u l s ó a j t ó k rajza, melyeken a' heves pát-riota, ha megszorul, valamelly illendőséggel kibujhat, fog idővel valamely új munkám tárgya lenni. De azt még se hallgathatom el most, hogy illy okoskodók többnyire a' leghazafitlanabb dúsakat veszik például; "Ha E. nem adott a' közjóra, mért áldozzam én; ő százszor gazdagabb nálamnál." — "Mert az ezredes futásnak eredett, hát én, ki csak százados vagyok, mért állanék meg"? Közönségesen legutolsó csepp véreket ajánlják a' haza boldogságaért 's a' közjó miatt, mint Decius¹⁾ akármikor készek magányosan ellenség fegyveré közé ugratni, mert tudják soha szó arrul nem lesz, se Pythia²⁾ se Augurium³⁾ többé divatba nem lévén. 'S mi nagy hasznót hajtana lágy velejek, vizes vérek 's puha csontjok honunknak? Még trágyának se volna jó!

120 Egy pár aranykát, egy két forintocskát /ellenben, melyeket nem magok szereztek, hanem a' ládában volt már, mikor születtek, mindenféle, némellykor igen mulatságos fordulatokkal meg tudnak tagadni, köpönyeggel a' dolgot fedni 's leplezgetni, hátulsó ajtócskán kicsusszanni, p. o. ha vasutra kell pénz, akkor készek szép summákat országotra vagy vizesatornára adni; — ha tudós társaságot állítunk, akkor legnagyobb áldozatokkal kelnek elő a' Pest 's Buda közt építendő függő híd; — ha majd egyszer errül lesz igazán szó, akkor bizonyosan a' Ludovica ut⁴⁾ megvételére leszen kincstárok nyitva; — 's ha majd ezért alkuszunk idővel, minden kétségen kívül akkor megint

¹⁾ Decius (Kr. u. 249—251. uralk.) katonai erényeiről híres római császár. Ő volt az utolsó, ki a tartományokat a barbároktól megmentette.

²⁾ Pythia = a görög delfi jósda papnője, ki vallásos szertartás keretében jósolt. ³⁾ Augurium = madárjósolás. A római vallási szertartás a madarak repüléséből is következtetett a jövőre.

⁴⁾ Ludovica-út l. 276. l. 1. sz. jegyz.

találnak ki valamit, a' mit az ember nem is gondolna, 's meglepve mulattatják nyomoru de ügyes fogásikkal a' nemesbre szültet, mint ahogy Bosco¹⁾ bámulásra gerjeszti a' sokaságot ügyes szemfényvesztési által! 'S hány ily Gaukler-Patriota van hazánkban!²⁾

Ha R. E.³⁾ kinesei, birtokai nem mieink is, azért az élet minden kellemirül lemondjunk-e? Koránt se — Tőlünk függ boldogabbakká lennünk, mint ők, mint nem ritkán a' tehetetlen pásztoreMBER vagy kézműves nálunknál boldogabb. — Pénzünk nincs felesleg: éljünk takarékosan, forgassuk azt, a' mit markolunk, ügyesen 's ha egyet 's mást magunknak nem szerezhetünk meg, annyival édesebben fog az esni, a' mit állhatatos dolog, takarékoság 's eszünk által nyeren-dünk. — Földeink alávalók: szántsuk nagyobb szorgalommal, trá-gyázzuk kettőztetett erővel, diadalmaskodjunk tudományunk 's munkásságunk által a' mostoha természetén. A' legkisebb siker, melly izzadásunk gyümölese, belsőnkét szebb örömmel fogja betölteni, mintha telkeink egy kis szántás után is megtermenék a' buzát. Hány nem is sejdíti, melly jó ízű azon falat kenyér, mellyet a' falusi ember veritékkel szerzett 's hány gazdag — kit éppen az untat, szerencsét-lenít 's öl, hogy mindene van 's nem remélhet többé sem- / mit — 121

eserélne a' szűkölködővel, ki mindég vágy, kíván és ohajt.

A' határtalan bőség szinte sajnosb a' szűkségnél. Az első lelki, másik testi inséget vonz maga után. Egészségünk nem erős: éljünk mértékletesen. Öngondoskodással többet győz a' lelki erős a' testi erősnél. 'S megjegyzésre méltó: hogy nagy 's kivált hosszú veszedel-mekben, midőn minden korlát megszakad 's az önélet mentése a' leg-nagyobb urat egy lépcsőre állítja a' legutólsó szolgálával, mint teszem hajótörésben, midőn lassan elhull egyik a' másik után 's száz ember 3, 4re olvad össze, hogy akkor közönségesen nem a' legerősbek 's állatiabbak, de azok mentik meg élteket, kiknek lelkek legnemesb 's tudományok legkiterjedtebb. Ha jobb a' parasztember gyomra mienk-nél, szakácsunk ellenben jobb az övénel. 'S ha állati részünk egyben másban szenved is, vagy olly határ nélkül nem vigadhat, mennyi szép lelki örömeink vannak, mellyek létét a' tudatlan 's állati ember még nem is gyanítja! Személyünk nem tetszős, lábunk csonka, hátunk

¹⁾ Bosco, Bartolommeo (1793—1863.) azon korban világhírű olasz szemfény-vesztő, bűvész, kit Széchenyi több munkájában megemlítt.

²⁾ Gaukler = szemfényvesztő.

³⁾ R. E. kinesei: Rothschild Ede, a dúsgazdag bankáresalád ismert tagjára kell gondolni.

görbe, fülünk nagy, pótoljuk ezen hibánkat kellemink, jószívűségünk, nemes gondolkodásunk, egyenes karakterünk által; 's ha szépek szíve látásunkra villámként nem gyulna is szerelemre, nyerjük hajlandóságokat állhatatosság 's férfiúi elszánt akaratunk által, 's ha szerelemre nem bírhatjuk is, kinszerítsük becsülésünkre, tiszteletre.

Igy áll a' kereskedési concurrentia! Ha az angol gazda eladja buzáját 10 forinton, ha ökréért 100 forinttal kínálják, ha a' Franczia boráért 10, 20 forintot kap 's a' t. nem irigylem, sőt jó szerencsét kívánok neki 's a' helyett hogy gabnámat rothadni, ökrömet kutyáknak 's boromat kifolyni engedném, inkább igen is megelégszem, vagy hogy jobban mondjam, megelégedném, ha buzámat 5, ökrömet 50, boromat 8 forintért adhatnám. 'S ki tudja, 122 ki lesz köztünk nyertesb, kinek marad több tiszta haszon / zsebiben 's mindenek felett ki lesz megelégedtebb? Ha Odessa, Egyiptom, Sicília gabnával eltölti az olasz, spanyol 's néha francz 's angol kikötőket 's a' mi gabnánk árát nyomja, természünk ide haza többet, gondoskodjunk arrul, hogy szállítása a' tengerig olcsóbb legyen, vigyünk legjobb 's így legdrágább mineműségből a' külvásárokra, vagy váltsuk becsesbre portékáinkat mint p. o. gabnát liszté, gyapjút posztóvá 's a' t. 'S csak azt ne mondjuk: hogy más nemzetekkel a' concurrentiát nem állhatjuk ki, hanem hogy több 's jobb termékek kitermesztése, könnyebb communicatio 's a' portékák becsesbre változása végett legkisebbet se teszünk 's csak azt várjuk, hogy a' galamb sülvé repüljön szánkba.

A' KIVITEL VÁMOK MIATT LEHETETLEN.

Portékáink kivitele kétféle: vagy azon tartományokba vitetnek, mellyek Királyunk birodalmai, vagy idegen koronák-alatti országokba. Ha csak a' monarchia körét tekintjük 's közös Urunk-alatti szomszédinkat, akkor a' vámok sulyárul igen bajos szólani. Minden országglás philosophiája 'a' legnagyobb részt boldogítani,¹⁾ 's ha Austriába, Morvába 's a' t. szabadon vihetnők minden termékünket 's a' t. el volna e érve ezen legigazságosb 's legszentebb czél? Én nem tudom, vagy tudja az Olvasó? 'S van e annyi tudománya, van e minden körülállások 's összeköttetésekről olly jó ismérte 's olly talál-
mányos esze 's bátorsága, hogy a' vámok helyett valami egyéb póto-

¹⁾ E mondat Bentham Jeromy utilitarista filozófiájának alaptétele volt, mely több munkájában előfordul. L. Bevezetés II. rész, első fejezet.

lékot tudna állítani, a' mi mind a' két országnak hasznos 's minden résznek elfogadható is volna? 'S merne é ezért vagyonával 's bőrével kezes lenni? Elhiszem, nekünk igen is jól esne, ha javainkat vám nem terhelné; de valljon hogy esne nyugoti szomszédunknak 's arra Urunknak ne legyen gondja ugy e? Azok nem az ő fiai? 'S ha egyetértés által meg is szünhetne a' köz- / tünk lévő vám, feltehetni e azt, 123 hogy nem volnánk kénytelenítve valamelly más terhet vállalni magunkra?

Minden országlásmódban van nagyobb kisebb teher, de teher van mindég 's azt vinni kell akárkinek 's akárhogyan; 's csak abban áll a' tudomány 's országlás mestersége: azt a' lehetőségig kisebbíteni 's olly ügyességgel osztani el, hogy senkit se sértsen, senkit se nyomjon le. Ez mindazáltal Arachne¹⁾ szöveténél is fonadékosabb tárgy 's még a' legegyszerűbb országokban is gordiai csomóhoz²⁾ hasonlítható; 's hát még nálunk, hol szinte annyi az alkotmány, nyelv, vallás, mint betű az ABCben, 's hol az érdekük olly különbözők, hogy Cherubnak³⁾ is nehéz volna egyiknek nagy hasznát másik szembetünő kára nélkül eszközteni, minthogy még Istennek is nehéz lenni, midőn egy pillantatban az utazó száraz időt, a' földművelő esőt, a' borkereskedő rossz, a' kapáló bő termést, egyik hajós nyugoti, másik keleti szelet kíván 's a' t. 'S így minden panasz az országban lévő vám ellen azok száma közé tartozik, a' miket minden egyéb közteher ellen is hallunk 's melly addig míg emberek társaságban élnek, soha sem szünhet meg. Hogy egyébaránt könnyebben vihetnők e a' vámok terhét más módon 's erre a' kormány és törvényhozó test ráállana e? azt itt fejtegetni nem kívánom, csak azt tekintvén a' mi magunktul 's ön tanácskozásinktul függ.⁴⁾

Ha pedig azon vámot tekintjük, melly azon portékáinkat nyomja, mellyek vagy egyenesen magyar kikötőkből, vagy tőlünk a' Király örökös tartományin keresztül azaz: transito vitetnek külföldre, már az más 's kétséget nem szenved, hogy minden iparkodás mellett is a' legjobb szorgalmi 's kereskedési gazdák mindaddig tenkre jutnak,

¹⁾ A görög monda szerint Arachne szövőművészetéről híres lybiai nő volt, kit Athene istennő pókká változtatott.

²⁾ gordiai csomó, Gordium, kisázsiai városban a monda szerint szétbonthatatlan köteget mutogattak, melyet nem tudott senki sem kibontani, ám Nagy Sándor macedon király (Kr. e. 336—323. uralk.) egy kardesapással kettévágta, azaz a gordiusi csomót megoldotta.

³⁾ Cherub a bölcsesség arkangyala.

⁴⁾ L. Bevezetés, 80 s. köv. l.

124 mig ezen vámok vagy egészen nem törültetnek el, vagy olly bizonyos 's alacsony lábra nem tétetnek, hogy azokat semmi többé 'ne változtathassa 's a' terhek az ipart meg ne /öljék, 's hogy jobb a' vám mostani ingadozó léte miatt mechanice, mint eddig, egy táblába öszit, másba tavaszit, harmadikba semmit se vetni, ára van e nincs e, mint kivitelre természeteni dohányt, kendert 's a' t. röviden: gondolkodva gazdálkodni.

Itt hát változás kell, hasznos is, lehető is; 's éppen mert haszna nyilvános, azért lehető. De ha egy két olly projectáns, kinek se háza, se hazája, szól csak az ügy mellett, vagy ollyan, kinek belőle semmi haszna 's ki semmitül nem fél annyira, mint szája elégetésétül, akkor természetesen a' régi megmarad. Legyen csak az ország főbb birtokosi közt egyetértés, éljen köztök tudomány, polgári erény 's nemzetiség, alkossák ők a' thronus rendithetetlen alapját: ne kételkedjünk, hogy szeretett Királyunk hiv jobbagyitul ollyast tagadna meg, a' mi más kára nélkül hasznunkat olly szerfelett emelné, hogy az által a' közjó 's így még az ország ereje is nevedne. Legyenek a' javaslok honiak 's birtokosak. Más nemzetbeli mért szeresse olly különös aggódással hazánkat, hogy azt magasbra emelni minden erővel törekedjen? Nemes tekintetü álorenzák szoktak ezek lenni, melyek alatt közönségesen rut 's alacsony képvonások rejteznek. Birtoktalan mért fáradjon hevesebben mint birtokos? 'S ugyan ki van jobban interessálva, vegyük a' dolog természetét, a' belső rend és csend fentartása végett, mint ollyan birtokosak, kik 10—20 ezer birkát telettetnek ki?

7
Tegyük józan javaslatokat, ha datumink bizonyosak; hallgassunk ellenben mindaddig, ha ezekben szükölködnénk, mig az egész tárgy igazi fekvését jól nem ismerjük, mert nincs nevetségesb az alaptalan okoskodásnál; nem különben nagyobb gorombaság sincs, mint 'másokat oktatni akarni ahoz való tudomány nélkül. 'S így kereskedésünk felemelése végett ne a' monarchia körébeli vámok sulya ellen keljünk ki, mert azt orvosolni éppen olly bajos, mint a' vénülést; 125 hanem inkább magunk ellen, kik mindég ott akarunk változtatni, hol nem lehet; azon javításokat pedig, melyek tőlünk függenek 's melyek haszna bizonyos, nem eszközöljük. 'S ne mondjuk, hogy általjában a' vámot kell eltörlení, hanem a' külső vám nagy sulyát 's ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.

L
'S ime ezen képzelt négy sarkalatos okai kereskedésünk nem létének! Én annak hiját másutt látom.

Sokan azt gondolják: hogy szégyen mindent nem tudni 's így

tudatlanságok fedezgetése miatt sokszor éppen arrul beszélnek leg-
többet, a' mihez legkevesebbet értenek. Vannak pedig némely tudo-
mányok 's mesterségek, melyeket legerősb fő se fejthetne ki tanítók
segéde nélkül, mert tárgyak olly szövvényes, elágzó, hogy csak
több élet 's összeszedett 's egymásra épült értelem 's vizsgálat fej-
tethék ki mai tökéletességekre. Így teszem a' mai tökéletes, Manton¹⁾
készítette dupla-fegyvert egy ember nem találhatta volna soha fel,
ahoz sok gondolkodó, sok idő kelle, de idő jártával végre számos
találmánybul összesedett tökéletes egésszé lön. 'S a' fegyvergyártó
tanítványa azt szinte ingyen veszi most át, a' mit századok raktak
egymásra, és sokszor valami fontossal javítja, a' mi megint utóink
sajátja — 's így szinte mindennel. Némely tudomány, művészet 's
mesterség egészen újabb idejü, 's több évek előtt a' legokosb ember
esze ágában sem volt. Nem is álmodott p. o. Hannibal vagy Julius
Caesar puskaporral, ágyukral, Augustus gőz hajóral, Pythagorás
vagy Solon²⁾ a' nemzeti gazdaság valódi alapjairal, papiros-pénzröl,
bankröl 's a' t. 'S így ha sokröl még legkisebb ideánk sincs, lehet
azért még több velőnk Sokratesénél, eszünk több Themistoklesénél,
isméretünk kiterjedtebb Aristotelesénél³⁾ 's azért higyük el, hogy
nem szégyen 's éppen nem kötelességünk mindeneket ismerni 's azon
dolgokba avatkozni, melyekhez nem értünk, sőt inkább dicséretes
's kötelesség volna olyanokat magunkröl lerázni.

/ Nemzeti gazdaságröl, papiros-pénzröl, bankröl, kinek van köz- 126
tünk — tegyük kezünket mellünkre — egészen tiszta 's olly világos
értelme 's ismérete mint $3 \times 3 = 9$.? 'S mit ér rendszerint olly theoria
praxisban, melly nem áll éppen olly világosan szemünk előtt? 'S nem
származott e ezen mondás 'ez theoriában jó, de praxisban nem' abból,
hogy minden theoriáink általjában hiányosak szoktak lenni? Hány
nem veszi tudománya forrását ujságokbul, időszaki felszines iromá-

¹⁾ Manton, angol fegyvergyáros, kinek Széchenyi Naplójának tanúsága szerint,
vevője volt.

²⁾ Hannibal, (Kr. e. 247—183.), Julius Caesar (Kr. e. 100—44.) nagy
államférfiak, a történelem legnagyobb hadvezérei közé tartoznak. Gaius Julius C.
Octavianus Augustus római császár (Kr. e. 27. Kr. u. 37. uralk.), nagy hadvezér,
ki 300.000 főnyi tengeri haderőt szervezett. Pythagoras, a nagy görög bölcse-
lő, kiváló matematikus is volt. (Kr. e. 582—507. élt). Solon (Kr. e. 640—559.) görög
filozófus és államférfiú, a hét görög böles egyike.

³⁾ Sokrates (Kr. e. 469—399.) minden idők egyik legnagyobb filozofusa, kit
a meg nem értő kortársak halálra ítélték. Themistokles (Kr. e. 527—460.) görög
államférfiú és hadvezér, a perzsa háborúk korában. Kortársai politikai okokból
halálra ítélték. Aristoteles (Kr. e. 384—322.) görög bölcse-
lő, a világ egyik legegye-
temesebb elméje.

nyokbul, hibás fordításokbul, vagy a' Conversations Lexikonbul? 'S hány van, ki ezen most említett tudományok felírását se ismeri, 's még is minden hevességgel ellenek kikel, a' mi megint természetes, — ő olly eszes mint Democritus,¹⁾ meglehet, de körülállási, helyezete, könyvtül irtózása annyira távul tartják ötet de facto ezen most nevezett tudományoktul, mint a' böles A b d e r i t a²⁾ — kinek eszével ugyan kiki megelégedhetne — és Ádám Smith³⁾ közt 2000 esztendei távozat van; 's így ő csak azt tudja, 'hogy p. o. nagyapja 1000 aranyat kölcsönzött olly időben valamely ország 'ugy nevezett nagyjának, mikor 1000 arany annyit ért mint most 2000, hogy idővel a' scala⁴⁾ által 200 arany 's később uj devalvatio által 80, és így 1000 aranybul 80 arany lett. Már ezt ő nem a' franczia háboruknak, körülállásoknak 's a' t. tulajdonítja, hanem midőn papiros-pénzt, bankot, Hitelt 's a' t. összezavar, ezen átkozott uj mesterségeknak, melyekről apáink, a' boldogok! egy szót se tudtak 's a' t. 'S tegyen azután valaki papiros-pénzrül, bankrül csak távul említést, ugy kiált ellene, mintha nyársolnák, — 's nem természetes? Közönségesen azon csudálkoznak, hogy mind ezek ellen annyi elfogultság 's előítélet van mi-köztünk. Én megvallom azon csudálkoznám, ha nem lenne; 's nines e igazam?

Némelly rossz néven veszi, ha egyenesen szembe mondjuk neki: 'Barátom! te ehez nem értesz' — pedig némellykor mathematicae
 127 lehetetlen, hogy egyhez vagy /máshoz sarkalatosan értsünk. Ha p. o. soha vármegyénél, curiánál vagy másutt nem practizáltunk, pörök vitelirül 's a' t. tökéletes ideánk nem lehet; ha kereskedési összeköttetésben jó ideig nem voltunk, lehetetlen, hogy Cambium mercantilérül⁵⁾ 's egyéb kereskedési cselekvőmódokrul világos értelmünk legyen; ha hajón nem, hajórul; lovon nem, lórul; Amerikában nem, Amerikáról nem lesz tökéletes ismertetünk 's a' t.; vagy legalább nem hihető, hogy ezen tárgyak essentiáját ugy nézzük át, 's minden részek összeköttetésit ugy ismerjük meg, mint azok, kik

¹⁾ Demokritos, görög bölcsele.

²⁾ abderita l. l. 305. l. l. sz. jegyzet.

³⁾ Adam Smith l. 342. l. l. sz. jegyzet.

⁴⁾ Skála alatt pénzárfolyamok értendők. A XIX. század elején kiadott pénzügyi rendeletekhez olyan táblázatokat is mellékeltek, melyek megállapították, hogy mennyi volt bizonyos időben az ezüstpénz árfolyama a papírpénzzel szemben. A pénzügyi rendeletek ezen árfolyamok alapján különböző valorizációs intézkedéseket alkalmaztak. Ezekről van szó a fentiekben.

⁵⁾ Cambium mercantile = váltó s kereskedelmi törvényszék.

serdülő kortul vénségig azokkal bajlódnak, küzködnek; a' természet azon Kedveltei kivételével mindazáltal, kik embertársinknál fel-emeltebb lények, — a' millyeneket én azonban nem igen ismerek; ámbár azt lehetne soknak beszédéből kivenni, hogy magát annak tartja, 's hogy ő azt is érti, a' miben soha se forgolódott, soha se munkálódott.

Tulajdonképen a' világon nincs méreg, mert a' legerősb is jól-tevőnké válhat 's csak a' vele-élés határozza el hasznát, kárát 's nincs olly ártatlan, a' mi meg ne ölhetne: a' levegő, a' víz, teszem. 'S így ha még az arsenicum¹⁾ 's kéksavany²⁾ is barátunkká válhat böles kézben, mért gondoljuk, hogy a' nemzeti gazdaságrul értekező tudományok, papirospénz, bank engesztelhetlen ellenségink lennének, ha azok elintézése 's helyzetetésünkre alkalmaztatása becsületes mell-ből 's egészséges főből forrna?

Agyvelő és tudomány szükséges, 's lehetetlen, mint előbb mon-dám, az elsőnek — habár legerősb is — helyre ütni a' másik nem-létét. Parasztgazdának elég a' természetes ész, de már annak, ki ország dolgaiban vesz részt, az egész egyetem rugói, lánczai 's kap-csairul világos értelemmel birnia kell 's nincs olly *genie*, melly természetes eszével némelly mai időkben szükséges theoriák 's jól megemésztett tudományok hiját pótolhatná ki. 'S ugyan milly álla-potban / van némelly *Patris Patriae* könyvtára? ³⁾ 'S ha jóban lenne 128 is, hánynak fejében van azok philosophiája jó rendben 's világosan? Már az, ki csak honi dolgokban jártas, külföldiekrül pedig semmit, vagy csak zavarban 's félszegül tud valamit, hogy lehet gazdasági, kereskedési 's hitelbeli tárgyakrul *competens* bíró? Eldődink leg-nagyobb megtiszteltetése mellett se hizelkedhetünk nekiek annyira, hogy földművelési, kereskedési 's pénzbeli dolgokban őket választhat-nók például; mert ősatyáinkat jó gazdáknak, ügyes kereskedőknek tartani csakugyan nem lehet.

Minden előre megyen 's feljebb emelkedik a' világon 's a' józan ész nem kevésbbé hagyja helyben a' tökéletesülés *a)* ideáját, mint valamelly velünk született 's mellünkben mélyen érzett sejdelmet. —

a) a tökéletesülés helyett a kedvenc idegen szavát használja: a perfektibilitás (K. VII. 19.).

¹⁾ arsenicum, az arzén vegyi elem kénvegyületei. Mérges vegyület, melyet azonban orvosszerűl is lehet használni.

²⁾ kéksavany: erős sav, gyorsan élő méreg.

³⁾ *Pater patriae*: honatya, a magyar nemességet így is nevezték.

A' műveltség Ásiában vette eredetét, onnan Afrikába, 's megint onnan Európába költözött, idő jártával úgy látszik Amerika felé fogja utját venni. a) A' Görög hihető egyiptomi literaturára alapítá magáét 's bizonyosan volt Homeros¹⁾ előtt is már költő. — A' római görögöt; franczia római 's görögöt; angol görögöt, spanyolt utánazott, — a' német mindegyikét 's a' nemzetiség akármi rejtve volt is, több vagy kevesebb léte irányában egyik vagy másik nemzet több vagy kevesebb sajátságot fejtegete ki a' másoktól kölcsönözött alapon. Mi Magyarok utánztuk a' római, nem régen a' francziát, most a' németet — 's hálá az Egeknek, hogy sajátságunk egész érettségre nem fejlett ki 's hogy literaturánk ideje nem forgott le még, mint a' spanyol, olaszé már minden bizonnyal, 's az angolé francziáé, németé tán már jobbadán — mert így még előttünk az élet 's nem hátunk mögött! Földművelésben csak kevés esztendővel előztük meg szomszédinkat, a' kontyosokat. De azon utánzás, mellynek kezdete csak ujabb ideig 's melly belga, burkus, angol 's a' t. alapon áll, milly nagy hasznu már az egészre nézve, tagadhatni e? 'S men-

129 nyivel nagyobb hasznu lenne még, /ha több eredetiséget és sajátságot fejtett volna vagy fejtene ki. Minden, akármit mondjunk, csak valamelyes kölcsönvétel, plagiarismus segítségével megyen elő 's kiki választ magának mestert, példányt, előképet, habár sejdíten is.

Kereskedésben is csak kölcsönzött alapon vagy mások példája szerint, kiknek kereskedések van, fejthetjük ki lassan lassan józan systemáinkat 's csak az ő utmutatások szerint találhatjuk fel kereskedésünk nemlétének okát, mellyet én közelebről tulajdonítok:

A' rendelések feleslegének — productumink szűkinek — communicatiók rossz voltának — belső consumtio kislétének — szállítások, transito 's vámok körüli bátorság hijának — kereskedési becsület 's munkásság némelly esorbáinak. — Ezeket is sorba tekintsük.

RENDELÉSEK FELESLEGE.

Gazdaságban valami igen különös adja magát elő, hogy t. i. az igen jól kidolgozott rendeléseknek 's igen szőrszálazó instructióknak azért nincs ollykor várt vagy legkisebb haszna is, mert az igen józanon

a) venni. A 'Görög, nem igen bizonyosan tudjuk, melly Litteraturára alapította a' magáét, de bizonyosan (K. VII. 20.)

¹⁾ Homeros, a görög hősi eposzok szerzője, kinek személyéről nem tud biztosat a történelem.

's tán sok fáradsággal készült rendelés részint jósága miatt annyira megnyugtató, részint terhes készítése minden egyéb munkától szinte feloldani látszik, hogy a' legfőbb gazdasági actus — sine quo non — némelykor elmarad, a' felvigyázatot, az utánalátást! 'S feltehetni általános rendszabásul: hogy mennél több a' firkáló, lineázó, rajzoló 's a' t. vagy mennél dicasterialisabb lábra lép valamely gazdaság, annál rosszabbul szántanak, rendetlenebbül vetnek, trágyáznak 's a' t.

Sok egyébben is így van a' dolog 's nem felszínes azon közmondás: 'hol sok a' szó, ott kevés a' tett.

A' szederfa-ültetésről, selyem bogár-tenyésztésről József Császár idejétől fogva maig mennyi parancsolat /jött ment, mennyit irtak 130 felőle 's a' t. 's ugyan mi sikere lön ezen, magyarországra nézve oly nevezetes kinstárnak? mely ha üggyel 's ésszel vitetnék, gyapjubeli jóvedelminket felülhaladná — bátran mondhatni: 'Semmi, — mert a' kevés a' semminek legközelebb szomszédja, 's ugyan mért? mert nem volt 'igazi felvigyázatot, nem volt józan utánalátást — 's ma sincs 's azért ma sem lesz igazi sikere a' tárgynak. És ez ugyan nagy kár! Dráva, Kulpa regulációja sokszor ki van dolgozva papirosan 's több eféléka) — de egy nincs' — — — — — 's a' t.

A' mi pedig a' kereskedést illeti, b) kétséget nem szenved 'hogy az igen sok beleavatkozás rendszerint több kárt okoz, mint a' semmi beleavatkozás — 's hogy kereskedést se mozdíthatni elő parancs által, mint valamely termék se fog kiterjedtebb időre meghagyás, intés 's a' t. következtében nagyobb mennyiségben természetelni, hanem csak úgy, ha nyereséget ad vagy legalább ígér.

Igaz, vajmi nehéz 's kivált nemzeti gazdaság tárgyaiban — kitanulni: mi az ok, 's mi a' következtetés, 's hogy nem ritkán a' következtetést vesszük forrásnak, 's azért lassan lassan el is szárad ügyünk 's intézetünk, mint azon összeszivárgott víz, mellynek kut-feje nincs 's csak esőből támadt! c) 'S jobb így — ha kivált, mint fentebb említém 'számos időjárást veszünk össze — kereskedési tárgyban mindent a' dolog öntermészeti folyamának átengedni, mint

a) efélék — de egy hibáz 'a' felvigyázatot, az utánna látás 's a' t. (K. VII. 21)

b) illeti, jó szó marad az örökké, mellyet Colbert hallott valaha a' Párisi kereskedőktől 'Laissez nous faire; és kétséget (K. VII. 21.).

c) azért mondja bölcse a' Római "Felix qui rerum potuit cognoscere causas," (K. VII. 22.).

sokat mesterkéltni, mert sokszor a' jó szándéku segítségbül olyan gát lesz, mellyen minden megakad. 'S mennyi elhibázottat lehetne nálunk mutatni, 'mert igen is számos avatkozott belé 's a' sok szakács elsózta a' levest.

PRODUCTUMINK SZÜKE.

Tudom sokan erre éppen nem voltak elkészülve, mert számos 131 hibás isméretek közül az is meggyöke- / rezett köztünk, hogy némelyek bona fide azt hiszik: 'más nemzeteknek nincs mit rágniok 's hogy Magyarország természetnyivel — csak volna jó tengerpart — a' félvilágot is elborithatná; midőn valóban olly kevés van kivinnivalónk, hogy portékáink szüke nem hajtáná be a' költségesb mester-ségi közösülésekre fordított pénz kamatját, mint teszem vízesatornák magasb vidékeken keresztül vitelét, vagy vasutak költségét. — A' mit mondok, éppen olly nehezen hihetőnek látszik, mint az 'hogy nem terem azon summával megegyező számu szem buza a' világon, a' millyen a' Shah játék 64 mezeibül kikerülne, ha azok idomzati sorban egymással sokszoroztatnának; de a' most előhozott példánál nem kevésbé igaz. Vegyünk krétát egyik kezünkbe, másikba pedig a' hihetőséghez legközelebbítő statistikai datumokat, 's nevetve vagy boszorkodva fogjuk hallani sok földinknek — hazája szörnyü nagy szeretete miatt félrecsapó 's csak azon mesékre emlékeztető állítását, mellyeket néha igen hosszú bajuszu vitézektül hallunk t. i.: 'hánynak fejét vágták le, hány szíven ment keresztül kardjok 's a' t. midőn azt tanuljuk végre, 'hogy vitézünk mindég a' bagázsánál tartózkodott 's csak ott nevelte olly bozontossá bajuszát, okoskodónk pedig nem igen olvas, mert szemei nem engedik, vagy hogy jobban mondjuk 'mert könyvvvel kezében azonnal elalszik.

Britanniának esztendei buza, rozs, zab és árpa consumója 200 millio pozsonyi mérőt¹⁾ sokkal felülhalad! Tekintsük most mennyi megy esztendőt át Buda és Pest közt Dunán felfelé: 1, 2 millio! Mennyi forog Mosonyban: 2, 3 millio! 's a' t. 'S ha egy pár esővel több vagy kevesebb van, nyakunkon az éhség; 1816, 1817.!! Hol vannak olly iszonyu provisioink! Egy pár dús vermeiben, hol hála az Egeknek, eldohosul az élet? granariumokban? vagy a' parasztgazda taligáján 10—12 mérőnként, mellyel macskáin a' vásárra igyek-

¹⁾ pozsonyi mérő = ürmérték, kb. 62 liter.

szik? 'S hány helyen van egy rakáson 20, 50, /100 ezer mérő! — 132
Tudom én igen is jól, hol van, 'képzletünkben. — Ez pedig gazdának
vagy kereskedőnek nem jobb alap, mint bölesnek a' szerencse!

Keserves ugyan, hogy a' szükség legjobb tanító, de igaz; keserű,
hogy a' szerencsétlenség iskolája emeli a' halandót legdicsőbb 's leg-
szentebb gerjedelmekre, de igaz; borzasztó, hogy kiontott ember-
vérből ered halhatatlan név — 's szabadság, de tagadhatni e? 'S bár
mi alkalmatlan legyen is a' sokban való elfuladás, még is ama' eriszen
kell átesnünk, mellyet már nekünk egykor egy nagy ur megjövendőt,
minekelőtte boldogulnánk, magunkon erőt vennénk, összeállanánk
sokan egy 's más közhasznu czél elérése végett 's abban hagynók
eldődink methodusát, 'a' soha össze nemtartást, egymás üldözését
's mindég háboruban élest.

COMMUNICATIÓK ROSSZVOLTA.

Természetes közösülések 'a' gyep vagy töltetlen ut 's folyóvíz;
mesterségesek ellenben a' csinált ut, kötöltés, vizesatorna, vasut.
Ezen utolsók csak úgy juthatnak néminemű tökéletességre 's ma-
radhatnak meg jókarban, ha az egész ország vízi csinálások 's fen-
tartások terhé, mint Franciaországban; vagy ha nyereséget hoznak,
t. i. 'ha azon tőke, melly csinálásokra fordított, jól kamatol —
mint Britanniában, Éjszakamerikában. 'S ez sarkigazság. Hol csak
a' legszegényebb sorsu vízi a' közösülések terhé 's csak az fizet
vámot, kinek parasztruhája, vagy kinek semmi uriás tekintete 's
pénze alig van, mint nálunk; ott némellykor, ha az időjárás, egy
új 's heves tisztviselő 's valamelly nagy urnak azon menetele járulnak
össze, az ut jó; de közönségesen igen alávaló 's némellykor jár-
hatatlan, mint nálunk. Hol pedig a' csináltut, vizesatorna, 's vasut
nem kamatol, ott előbb utóbb minden bizonynyal elbomlik, mint
nálunk!! Néz-/zü Carolina, Ludovica utját,¹⁾ az elsőnek már vége, 133
a' második is csak a' mostani birtokosok állhatatossága által marad
fen inkább, mint természet szerint, mert azon tárgy, melly
1—2öt hoz 100tul, csak olly lábon áll, mint azon beteg, kinek lelkét
egyedül gyógyszer tartja testében 's olly bizonynyal össze is rogy,
ha ideig-óráiglani támaszra nem kap, mint a' toronybul a' kő, midőn

¹⁾ Ludovica utját l. 276. l. 1. sz. jegyzet.

a' kéz elbocsátja, nem felfelé, hanem lefelé esik. Tekintsük vizesatornáinkat, milly állapotban vannak azok? — hozzuk vasutunkat emlékezetünkbe, mi lett abbul?

Kereskedésre nézve, melly — 's ezt ne felejtjük el soha, kirekesztőleg csak bizonyos vagy remélhető jutalom 's nyereség által kaphat igazi életre — ezek szerint 'jobb 's minden számlálás után jutalmasb, ha utért vám jár, — némelly helyen semmi ut, máshun csinált ut vagy kötöltés, meg máshun vizesatorna, vagy vasut. Minden a' helyzetetéstül 's portékamennyiségtül függ. Hol marhavásár a' legfőbb 's hol csak időszakként megyen portéka, mint teszem Debreczenbe, vagy hol csak nyaratszaka folyhat derekasan a' kereskedés, hófuvatok, vízáradások miatt, ott a' vám léte — melly nélkül ámbár igazi jó ut sokáig nem állhat fen — nagyobb kár 's akadály, mintha emberkéz semmihez se nyult volna. Némelly helyen legezél-irányosb a' csinált ut vagy kötöltés; a' vizesatorna leghasznosb, hol egyenes a' vidék, kő nincs 's hol egy munkával mocsárokat is szárihatni ki, vagy irrigatit eszközölhetni — vasut pedig ott legalkalmasb, hol Á-n kezdve Z-ig elkerülhetlenül minden portékát vasuton kell vinni 's hol portéka elég mennyiségben van is az ut derekas kamatolására. Minden, mint mondtam, helyzetetéstül függ 's portékák 's javak mennyiségétül. Kevés vagy csekélybecsű portéka, mellyet még azonfelül más uton is vihetni, hogy fizetheti ki a' vasutat?

Jó ut iránt is igen elágozik az értelem: némelly már ollyannal
 134 is megelégszik, mellyen 4 vagy 6 lóval /paraszszekeken elvontathatja magát. Sok csak nyáron mozog egy helytül másikig 's nem is sejdíti, hogy minden szép szabadsági mellett fogva ül 's rossz időben lakhelyébül mint a' medve barlangjából, ki se bujhat! Ha pedig valami a' falusi élet kellemeit neveli, bizonynyára az, hogy kényünk szerint egy helyről másikra könnyen 's akár milly időben juthassunk el.

Minden akadályoztatja az embert magasb emelkedéstül, annyi suly 's tereh tartja lánczolva a' földhez. — Irigy szemmel nézi a' sas királyi repülését, míg ő itt alacsonyságokkal küzd, 's itt hagyná szívesen lélektelen aranyát 's kincseit, ha ő is naphoz közelíthetne. Minden arra gerjeszti, hogy a' földi ragadékokbul szabaduljon ki, 's még is hány akad vagy dül inkább sárba, mintsem garasátul válna meg, 's hány képzei magát, midőn sokszor téli időben házánál vagy rossz csapszékbén rab, — szabadnak, ha csak darab pénzeeskéje zsebiben!

BELSŐ CONSUMTIO KISLÉTE.

Belső consumtiorul a' legnagyobb rész elfelejtkezik,¹⁾ 's pedig ezen talpköven áll a' nemzetek gazdagsága. Anglia manufacturái productuminak három negyed részét maga consumálja, 's csak annak negyede teszi úgy nevezett világkereskedését! — Azért, mennél több lakik diszes házban, él jobb eledellel, jár csinos ruhában valahol 's a' t. azaz mennél nagyobb a' belső consumtió, annál gazdagabbnak fogom hinni azon hazát. 'S mennél több kívánja 's meg is szeresheti az élet minden javait magának, annál nagyobb lesz a' munka 's iparkodás azok kiállítására, és sivatag, homoklapány, moesár végre kies erdőkké, viruló vidékekké válnak. Lakják Magyarország lakosa kő 's téglából épült 's cseréppel fedett csinos házakban, egyéb kövér hust, igyék jó bort, ne járjon mindég pőrén, mint tót 's oláh felebarátink 's a' t. nem kell akkor /tengerpart, mert még magunk szá- 135 mára se természetünk eleget 's még juhaink mennyisége mellett se lesz elegendő posztónk nadráginkra, köpönyeginkre 's a' t. Ha ide haza ritkulnak vagy megszűnnek a' kunyhókban lakók, kolompér- vagy málé-evők, vízivók, gyolcsviselők, 's ha már feleslegben uszunk, szállítsuk akkor kineiseinket tenger vizeire. Legyen előbb magunknak elég 's aztán másoknak 's ne csak nekünk kedves barátom, de mindenkinnek a' ki hazánk levegőjét szívja. Ennek elérése végett pedig emeljük minden embertársunkat önméltóságára lelki kifejlése által, 's engedjük, hogy az emberiség jusaiban kiki osztozzék!

Sok azért dicséri sajátját 's a' hazait, mert jobbat nem ismér 's régi előítéletek 's megrögzött balvélemények közt lépett 's élt a' világban; 's az ő hazaszeretete nem szebb és nemesb kutfőből veszi eredetét, mint azon férj szerelme feleségéhez, ki azt mind addig imádja, míg ő tetszik neki legjobban, ha pedig szebbet lát, mingyárt más után vágyódik, 's nem veszi eredetét azon ki nem magyarázható érzésből, melly minden nemesbre szültet honjához köt, habár az hátra maradt is, 's minden becsületes embert azon szívhez még inkább csatol, melly érte dobog, habár időjárta 's bú eltörlötte is már a' kül báját, a' testi kecsét.

Lehetetlen — én legalább hinni nem akarom — hogy az, ki ébren van 's józan, anyaföldje 's földiei előmenetelén ne örüljön; 's ha valaki éltében ürességet talál, órái hasztalanul 's unalommal

¹⁾ L. erre az alfejezetre von.: Bevezetés, 77. s köv. l.

folynak 's ő nem igen érti 's tudja: mirevaló, mért van 's mért él? bizonyára elfelejté, vagy soha eszébe sem juta, hogy van hazája. Nem öli az unalom, kevés lesz annak a' 24 óra 's nem untatja azt a' kora nyári hajnaltámadat, ki honja ügyében fáradoz. A' legszentebb kötelesség teljesítésének érzése tölti be az élet minden helyzetiben édes megelégedéssel a' hív hazafit, legyen herezeg, legyen zsellér!

136 /De ha, teszem, eleget is természeténk 's volna is felesleg kivinnivalónk, a' mi egyébiránt csak tőlünk függ, mit érne minden fáradságunk 's javaink soka, ha azok kivitelében áthágtalan az akadály.

A' SZÁLLÍTÁSOK, TRANSITO 'S VÁMOK KÖRÜLTI BÁTORSÁG HIJA.

Geographiai helyzetetésünk szerint minden igyekezetünknek arra kellene menni, hogy hazánk Fiumével legszorosb 's lehető legkönnyebb kapcsolatba jöjjön.¹⁾ Ehez szükséges a' Dráva, Száva, Kulpa tökéletes regulációja, Ludovica ut felszabadítása, hogy Károlyvár megszűnjön vár lenni, 's mindenek előtt hogy a' vám, melly azon portékákon fekszik, mellyek egészen idegen földre jutnak, olly csekély 's ingatlan legyen, hogy annak nemváltozását 's felnememelését a' földbirtokos 's kereskedő olly bizonnal tudja 's higyje, mint a' becsületes keresztény ember reméli 's hiszi lelke egykori boldogulását. Az említett folyók most regulázva nincsenek, akárki mit mond; sok egyéb akadály is van, mellyeket most elhallgatok, de mellyek elegek, bár mi csekélyeknek látszanak, a' legiparkodóbb 's legserényebb kereskedőt is elizetleníteni 's keseríteni, mint egy pár csepp ténta elég egy korsó tiszta víz kristályját meghomályosítani. Károlyvárott egyetlen egy kőtárház sincs. Gondolná e az ember? Azon ponton, hová hajón jó a' portéka 's tengelen megy tovább! Legkisebb kereskedésbeli tudomány nélkül átlátná még a' Nádudvari bíró is, hogy olly helyen, hol 8, 10 ezer mérővel jön egy egy hajó 's aztán 20, 30 mérőnként szekereken vitetik tovább a' buza, tengeri vagy akármi, tűz ellen valami bátorságos rakházaknak — páhóknak — kellene lenni 's hogy lehetetlen praxisban vagy 5, 6 száz kocsit a' parton hajót lesve képzelni, vagy azt gondolni, 'hogy a' hajó ott nagy kár nélkül várhat,

137 mig szinte aprónkint a' bennelévő portékákat elhordják! — Most

¹⁾ L. erre az alfejezetre von.: Bevezetés, 90. s köv. l.

a' kereskedőnek még irásihoz sincs bátorságos helye, mert a' fortificatioi törvények szerint nem szabad a' vár körül kőépületet rakni, ne hogy ostromláskor azokba magát ellenség fészkelhesse. Itéletem szerint ezen csekélység elegendő gát minden kereskedésbeli ipar ellen; 's ha volt számos esztendő előtt valamely dohány 's gabnakereskedésünk, annak nyilvános jele, hogy jó külkereskedésünk valaha minden bizonnyal lehetne, mert portékáink természetes folyását minden ellenmunkálódásunk 's ellenmanipulációnk mellett se gátolhattuk meg egészen; mint némely ember olly szerencsés természetű, hogy a' legügyetlenebb gyógyász se tud neki ártani; 's így egy --- a) vár, mely mostani időkben senkit se tartóztatna, elég Magyarország kereskedését akadályoztatni! A' Ludovica ut megváltása mit ér, b) kivált ha szokott manipulatio alá kerül 's egy tört vert uttá válik nem sokára, de ha jó maradna is, mi hasznunk volna belőle, midőn most egy oldalról se érhetjük el? Dráván nincs hid, az utak Károlvárig sokszor haszonvehetlenek, a' Kulpa csekély mélysége miatt az esztendő nagy résziben némely helyeken legkönnyebb hajót se bir meg, ha pedig lehetne is Sziszezből Károlvárig egy pár hónap alatt, midőn a' víz elég nagy, provisiókat¹⁾ átszállítani; hová rakja azokat le a' gondos kereskedő? A' tágos kék boltozat alá, vagy fatárházba? 'S kik ezt tennék, kereskedő nevet érdemlenének e?²⁾ 'S hát a' Dunáról mit mondjak, azon természeti nagy esaternáról, mely Magyarország számára látszik alkotva lenni, ha regulázva volna 's az 1829ki esetek³⁾ ügyesen hasznunkra fordítatnának. —

A' mi pedig a' vám ingatagságát illeti, mikép gondolhatjuk egy pillanatig is, hogy valaki egész gazdaságát, melynek teszem ösztivetés volt alapja, dohány, kender vagy akármilyen egyéb termesztésre változtatná át, mert ezekből több nyereséget reméll, ha azon kell aggódnia, 'valljon nem emelik e' fel a' vámot? 'S ezen /bizonytalanság 138

a) egy rossz vár (K. VII. 28.).

b) kivált ha Vármegyei közönséges manipulatio alá kerül (K. VII. 28.).

¹⁾ provisió: Széchenyi az ellátást is kifejező provisió szót, mely gyakran élelmiszerral kapcsolatban élelemmel való ellátást jelentett, magában is élelmiszer gyanánt használja.

²⁾ I. mindezekre: Bevezetés 93 — 94. l.

³⁾ „1829 esetek”: feltétlenül az orosz-török háborúra céloz, amikor is a Duna torkolatánál táborozott az orosz sereg. A drinápolyi béke (1829) különben ismét felvetette a Duna világkereskedelmi fontosságának kérdését. Mindezekkel később Széchenyi dunaszabályozási terveivel kapcsolatban foglalkozott, fontos e célból 1830 júniusi útja. Naplójának e korból való kötetei bizonyára világosságot derítenek arra nézve is, hogy mit értett pontosan az 1829 esetek alatt; bizonyosan az orosz-török háborúval lesz ez kapcsolatban.

's majd felemelt majd leszállított vám több kárt és zavart hoz a' természetők iparkodásiba, mint a' lehető legmagasb vám, mely elhatározottan 's változhatatlanul marad meg. Ezen esetben a' gazdák ollyannal nem is fogják fárasztani eszeket, minek termesztése vámsulya miatt fáradságokat úgy se jutalmazhatja meg soha, 's testestől lelkestől más tárgyra fogják szánni magokat, ha pedig ollyan tárgy nem adná elő magát, pipára gyujtani inkább, mintsem haszon nélkül izzadni. Az ingadozó vám hijába fáraszt sokat, sokat pedig tenkre tesz, 's az iparkodó gazdát bünteti inkább, a' henyélőnek, gondatlannak pedig kedvez, ki mindent a' régi rozsdás állapotban hágy. Egyébaránt nincs nagyobb kin a' bizonytalanságnál, 's a' bizonyos rossz kevesebbé koptatja belsónket, mint a' bizonytalan jó.

KERESKEDÉSI BECSÜLET 'S MUNKÁSSÁG NÉMELLY CSORBÁI.

Ez már merész szó, megvallom, 's külföldi ajkán tűrhetetlen volna, elég keserű a' honin. Borkereskedésünk, azt gondoljuk, azért szűnt meg, mert a' divat, a' módi megváltoztat mindent. Korántsem. Igaz, más nemzetek szőlőiket jobban ápolgatták, boraikat mind tisztábban 's józanabb methodussal készítették; midőn mi egy tapodtat se mozdultunk elő, 's minden makacssággal megmaradtunk a' réginél, mintha Magyarország nevelte volna az első szőlőtőkét 's a' t. de még ez se oka borkereskedésünk elaljasodtának; hanem az, hogy a' külföldit megcsaltuk 's bőrét nyusztuk, azt gondolván 'majd ő azt nem veszi észre. Némelly hegyeken mint bujtogattak-homlítottak-vesszőt vesszőre, 's így a' hegy, a' szüret elaljasodott. Másutt azt nézte földink, milly szőlőfaj terem legtöbbit, 's nem mellyik terem legjobbat, 's csak azt ápolgatta. S... a) ba Szalából hozták a' mustot, hogy S...val b) keverjék, 's tiszta S.....i gyanánt adják. Tokajban több volt malozsaszőlő, mely /Syriában érett, mint tán mind a' három kikötőhelyünkben 's a' t. 'S mind ezekre időjárával természetesen rájött a' sógor, 's többé nem csak nem hisz, de ki is került már. 'S néhány csalárd ember az egész ország becsületét veszedelembe hozta.' Mennyi idő kell most majd ezen csorba kidörzölésére! 'A' becsületese cselekvő mód használna leg-

a) Sopronyba Szalából. (K. VII. 30.)

b) Sopronyival, Soprony. (K. VII. 30.)

távulabb időkre hat, a) egyes személyekre is jól sült el, 's hát még nemzetekre, melyek élete olly hosszú. De ha maga a' becsület nem átkozná is a' furesaságot, a' fortélykodást, a' csalást, az ész se hagyja helyben; 's bizonyosan az legeszesb kereskedő, ki legbecsületesb is, mint nem különben az legjózanabb gazda 's az érti igazán ön, de kivált utóji hasznát, ki legjobb 's legliberalisabb földesúr egyszersmind. Gyapju 's egyéb contraktusokban, kivált pénz dolgában, hány semmirevaló viseli régi fényes nemzetségnek nevét? Külföldi kereskedő, kit ide édesgetni kellett volna, hány van, ki nem mer hazánkba jönni többé, mert a' huszonötöt vagy egyéb becselenséget, ő egyedül lévén 's ellene sok, alig került el. — 'S ha van alacsony szolgalelek a' világon, annak czimje bizonyosan a' fegyvertelennek fegyverrel megtámadása, csak az uszít számos bűnös-társakat egyedül lévőre, az tudná csak az alvónak szívébe döfni a' kést. — Átok legyen azok emlékezetén 's megvető gyűlölet jele, kik a' nemes magyar névre tetteik által illy szenyt, illy moeskot hoztak. Ha a' forgolódó, piperés, pápaszemes 's a' t. ügyes, sokoldalu cosmopolita csalfa 's hazug, eltűrheti az ember; mert ugy látszik természetéhez illik; de mikor az egyszerű, nyíltképű, bátor tekintetű, férfias valódi Magyar nem olly igaz mint az arany, nem olly hű mint az anyai aggodalom, nem olly egyenes cselekedetű mint a' napsugár, 's nem olly nyíltszívű mint a' tavaszi hajnal, bizonyára esupa pökedelem 's természet csúfja!

Munkásságunk pedig kereskedés végett ugyan érdemel é említést? Tettünk e sokat productumink szaporítása /vagy azok javítása 140 's divatba hozása végett? Iparkodtunk e felettébb más nemzetekkel összeköttetést keresni? 's a' t. Nem száradna e sokra minden productuma, ha azt házánál nem keresné a' zsidó? Más nemzetek milly fáradsággal keresik azonban kereskedési előmeneteleket, portékáik olcsóbbá 's jobbá tétele 's minden utak 's módok felkeresése által, melyeken más hazákba esusztathassák javaikat? Brodiban, Lembergben, Odessában 's a' t. hány francia borkereskedő van? 's még Belgrádban is fekszik angol posztó, melly tán éppen azon juh gyapjából készült, melly onnan egypár mérföldnyire legelt csak? Fogjuk a' mappát! Nem különös? 'S hát megtetszés elnyerése végett hogy forgolódnak mások, midőn mi minden erővel azt akarjuk, hogy mindekinek az tessék, 's az legyen kedves, a' mi nekünk látszik leg-

a) a kéziratban németül: Ehrlich währt am längsten. (K. VII. 30.)

jobbnek, leghelyesbnek. A' Francia azok izlése szerint készíti borait, kik jól megfizetik. — Az Angolnak erőset, a' déli Amerikainak sűrű vereset, minékünk pezsgőt készít, — mi e' helyett a' vevőket oktatjuk, 's józanabb, azaz mi izlésünkre vinni akarjuk 's a' t. el is sül idővel tán philanthropiai tanácsunk, de borunk azonban ár nélkül a' pinczében! Édes-örömet akarunk aratni, de szántani, vetni nem. Az élet minden javaival bővelkedni nagyon is szívesen, de fáradozni, izzadni nem. Sok pedig mind ezen kereskedési munkásságot 's unalmat megvetéssel nézi, magát nemesbre szültnek véli, 's azért inkább büszke érzéssel — mintsem magának becsületes uton igyekezne többet keresni, ha helyezete arra való — némellykor az igazság Istennéje oltára előtt szemét behunyja. —

A' ki semmiben sem szükölködik, 's Nincs miatt soha sem panaszkodik, annak rossz néven nem igen vehetni, ha soha se dolgozik, 's csak munkálatlan nézi a' világot, 's fityörészve merül el gondolatiban. 'S tán semmi szükségét sem érezvén, télen nyáron egy öltözetben pipával, szük eledellel, savanyu borral, 's néha hegedű keser-
 141 ves, nótájával függetlenebb 's megleged-/tebb, mint kinek mindene van. Tűrhetetlen ellenben azon mindennap százszor hallott panasz 'nincs jövedelmünk, nincs kereskedésünk, nincs pénzünk 's a' t. azon apathia 's tespedség mellett, melly soha nem enged azon módokhoz nyúl ni 's azon utakra állni, mellyek által gazdaságunkat, kereskedésünket minden bizonnyal jó forgásba 's divatba hozhatnók, 's így jövedelmünk természetesen sokszorozna! Csak boszorkodva szemlélhetni olytat, ki magán könnyen segíthetne, de nem segít.

Mind ezeken hogy lehet valamennyire orvosolni? Kölesönös felvilágosítás, oktatás 's rávétel által, mellyekbül publicitas hozzájárultával folyni fog nemzeti bank felállítása, több 's jobb természetű 's kivitel végett jutalom-tételek, 's mindennek felett a' Hitel szentsége.

'S itt vagyok megint a' réginél, 's annál a' mit már többször elmondtam! Béketűrésért 's engedelmért esedezem. Mindég csak egy harangra ütök igaz; de volna bár sok, kit mind arra, a' mi hazánk diszére hasznos, sőt szükséges, csekély tehetségem mellett is egyesíthetnék! mint a' falusi harang, habár törött is, összeseregíti a' jámbor községet Isten házába.

Kölesönös felvilágosítás és oktatás előbb utóbb az igazságot úgy annyira kifejti, midőn annak fénye előttünk, hogy az igazi jót és hasznost végre mindenki elfogadja, a' bal 's előítélet, tudatlanság 's hazugság serege ellenben pirulva vonul vissza 's olly rettegéssel

kerüli a' valódit, mint bagoly 's denevér a' napsugárt. — Mi forrhat egy magányos főben tökéletességre, ha azt előisméret vagy közlés előbb nem világosítja fel, 's mindent el nem igazít, a' mi a' képzetet határtalan körben veszi létét, él és számtalan ivadékra szakad! Mint a' szív csak kölesönös szívbeli gerjedelem 's vonzódás által tárul ki a' szerelem mennyei érzetire, úgy az agyvelő is csak agyvelő által emelkedhetik lépesőnkint olly erőre, melly gyakran, bár villámkint, az agyagba szorult halhatatlan lelket teljes fényében tünteti előnkbe.

/ És ugyan tagadhatni e, hogy szinte minden, a' mi az emberiség¹⁴² előmenetelét, hasznát, diszét 's a' t. eszközölte, nem egyéb 'kölesönös felvilágosítás és oktatás gyümölcsénél! 's azon találmányok, mellyeket az emberinem szinte minden ész segedelme nélkül vaktában lelt, mint az üveg, puskapor, nagyítócső 's a' t. milly haszonvehetlenségben maradtak volna közösülés 's későbbi vizsgálat 's javítás nélkül? A' szüntelen discussio szükséges tehát, azaz: hidegvérű, barátságos 's minden oldalú vizsgálás és tanácskozás, 's nem versengés, vagy olly nyomozás és vizsongás, hol minden észrevétel, helyben nem hagyás, 's ellenzés a' helyett, hogy nagyobb figyelemre gerjesztne, csak keserít, a' vért nem kevésbbé savanyítja el, mint a' szemeket elhomályosítja, 's az értelmet úgy megzavarja, hogy végre csak önkényes 's indulatos tett foly belőle, a' józan 's okos cselekvésnek pedig sehol legkisebb jele sincs.

Discussio nélkül akármilyen újhoz kezdenek az emberek, egy fő akadályrúl, melly törekedésük ellen szegezni fogja magát, mindég elfelejtkeznek, t. i. a' minden kezdetbül természetesen következő 'oppositiorul.,

Ha p. o. valaki vasutat állít, mit akar ő az által nyerni? 'javak szállítására kevesebbet akar kiadni, mint ezelőtt adott, vagy azon pénzt, mellyet eddig valaki más tett zsebebe, ezentul maga zsebében akarja megtartani — vagy pedig jó baráti, rokoni, földieci 's felebarátjai zsebeiben, ha a' projectans philanthropos, 's nem a' magának a' közjó elérése végett fáradozik 's törekedik, a' mi ritka. Szóval: 'ő némellyeknek positivus hasznát — nyerendőségét támadja meg, hogy némelly másoknak negativus hasznat — káratlanságot hajtson.

Már azok, kik szinte nemzetségrül nemzetségre fuvarozással keresték kenyerüket, 's az által gyarapodtak vagy gyarapodnak, valljon türedelemmel 's minden aggodás nélkül fogják e' azt nézni,

143 ha valaki előáll, 's az ő hasznokat magáévá akarja tenni? Ez természetellenes ellen volna. Minden a' mi megtámadtatik, rug, harap 's csip, akármi gyenge legyen is. 'S így azok se fogják hagyni azon vizet más malomra folyni, mely eddig az ő malmokat forgatta; hanem mindent el fognak követni, hogy az új malom felé egy csepp víz se menjen, 's hogy a' molnár szép malmával együtt gabna nélkül maradjon.

Más valaki nemzeti gyapju-sortírozást javasol,¹⁾ 's azt is tisztá philanthropismusul, 's mit akar az által elérni? Hogy azon nagy summa, mely ideigóráig néhány kereskedők ládáiba csuszott, ezentul a' birtokosokéiban maradjon.

Már ennél a' gyapju-kereskedőkre nézve érzékenyebb megtámadás lehetetlen. 'S a' szörnyű megtámadásnak az iszonyú védelmezés 's véres háboru leg 's legtermészetesb 's kézzel foghatóbb következése.

'S ugyan fontoljuk meg hideg vérrel, minő kimenetelű lehet olly megvívás, hol egy részről a' tudatlan, gondatlan 's adósságokba merült természetű, más részről pedig az ügyes, éjjel nappal fáradozó 's pénzes kereskedő áll! — A' legeltökélettebb akarattal sem lehet attul egy partie shakot nyerni, ki ahhoz jobban tud. — Minden enthusiasmus, török muzsika, tárogató-síp, káromkodás, torzonborz vagy kipödört bajusz, zsinóros nadrág 's több eféle semmivé válik a' jól elkészült katona 's háborui mesterség előtt. Mindennek kell alap, 's a' nélkül a' legnagyobb fáradozás is sikeretlen.

Egyéb új kezdetek éppen ilyes ellenkezéseket szülnek, a' miből

¹⁾ Magyarországon Balásházy János (a "Gyűjtemény a Juh-tenyésztésről, mely magában foglalja: A' Merino- vagy Selyem birkáknak, valamint egyéb honni fajta juhoknak tenyésztések, 's nemesítések módjait stb. Kassa, 1827. I. kötet" szerzője) ajánlott tudtunkkal elsőnek „gyapjuszortírozást“ helyesebben olyan intézetek felállítását, melyek a gyapjú szortírozását, a különböző gyapjufajták szétválogatását elvégzik. Művének ide vonatkozó részében (48. §. A Magyar-országi gyapjú kereskedésről szorosabb értelemben, micsoda módok által lehetne azt virágzóbb állapotba tenni?) kifejti, hogy a szokásos gyapjúkereskedelem a juhtenyésztő ga dának tulajdonképpen káros s arra kell törekedni, hogy a gyapjú minél könnyebben juthasson első kézből a feldolgozóhoz, a gyárosokhoz. Ám ezeknek mindig egy bizonyos osztályú gyapjúra van szükségük. A gyapjúkereskedők végzik el a különböző osztályokba való válogatást, "Igy hatalmában tétetik . . . egy-néhány millionernek, hogy nagyobb részét a gyapjúnak összevévén, ez által ezen fő-fő természetnénnyből, mintegy monopóliumot formáljanak". (173. l.). Hogy tehát a hasznot a termelők fölözhesék fel, a melyekben mérsékelt jutalomért a természetők által oda szállított gyapjút, osztályokra válogattatna ki." (138. l.). Ilyen nagy feladatot Balásházy szerint csak társadalmi úton lehetne megvalósítani. Ezért egy nemzeti társaság feladatául tűzi ezt ki, melyen "Hazánk Nagyjai egyetértőleg dolgoznának" e cél érdekében. (141. l.) Széchenyi külföldi olvasmányaiiban is olvashatott a gyapjuszortírozásról.

azonban nem az foly, hogy vasut, gyapju-sortirozás 's a' t. el volna tiltva tőlünk, koránt sem, hanem hogy minekelőtte azok órája ütött volna, olyanoknak kell még előbb lábra kapni, a' mik illy kezdeteknek legszükségeseb feneke. Nincs könnyebb faasztal készítésnél, de lehetetlen fa nélkül. Nincs könnyebb mint első emeletet építeni, de lehetetlen, minekelőtte a' földszini épület még nem kész.

/Mai körülállásinkban a' kereskedőkkel megvívni akarni annyi 144 volna, mint azzal birkozni kívánni, ki által meg van kötve kezünk, lábunk 's ki a' kötelet markában tartja. Sok kellene még 's igen sok van hátra tennivaló, míg illy viadalra kihivhatnók őket. Egyébaránt mindég jobb, ha kiki csak maga dolgánál marad, mert közönségesen nem boldogul a' kereskedő-gazda, mint csaknem mindég tenkre jut a' gazda-kereskedő.

'S ezen minden uj ellen bizonyosan támadó ellenzésnek számba nem vétele jobbadán mindég azon kis ok, mellyen a' tárgy fenakad, 's mellyet sokszor minden iparkodásunk mellett se tudunk feltalálni. Minekelőtte valami ujat kezdenénk tehát, ne felejsük el soha, 's vegyünk előre számba mind azt, a' mi hihetőleg magát ellenünk fogja szegezhetni.

A' nyílt tanácskozás 's értekezésnek czélja pedig, 'vagy tökéletes felvilágosítás, hogy ez vagy amaz káros avagy lehetetlen, 's így annak elkerülése 's abbanhagyása; vagy az egyetértés, 's egy czél elérése végett összesedett erő, ipar és munka, 's így a' bizonyos siker. — Mennyit vitt már végbe soknak egyre czélzó törekedése, nézzük a' historiát, nézzük a' mai időt, 's hozzuk abbul a' matematikai következt, hogy alig van valami, a' min jól elrendelt egyesület ne diadal-maskodhatna, 's hogy kereskedési akadályink, egy és más helyezeti fogyatkozásink eltűnnének, ha elszántan 's állhatatosan sokan akar-nók azon egyet, 's éppen azt; 's hogy csak tőlünk függ egyetértés 's közmunkásság által új mozgást, uj életet hozni kereskedésünkbe. a)

NEMZETI-BANK.

A' jól elrendelt munka minden gyarapodás talpköve. 'S többet ér két ép tenyér 's egy jó balta valamely vad szigetben egy millió darab aranyánál. A' nemzetek mai körülállásiban mindazáltal a' pénz a' munkával olly /szoros összeköttetésben áll, hogy majd egyik az ok 145

a) Állítsunk fel *Nemzeti Bánkot* (K. VII. 36.).

vagy következés, majd a' másik; valamint az esőből gőz, köd, felhő lesz, 's azokbul megint eső, — úgy a' munkából pénz lesz, a' pénzből ismét munka. Kezeink vannak 's több henyélő kezeink, mint gondolnók, melyek legnagyobb haszonvehetőségét részint a' hibás elrendelés, részint az elcsüggedés 's a' néhai kétségbeesés 'sikerrel fáradozhatni — gátolják, — 's így nekünk a' pénz az, a' mire leginkább szükségünk volna, 's ma azon ok, melyből munka 's idővel több pénz következhetne. Ha mi jól elrendelt Nemzeti-Bankot állítanánk, annak éppen azon következése lenne, mintha bizonyos tőkét, melyet külföldiek hoztak hazánkba, 5tel, legfeljebb 6tal 100tul vennénk kölcsön, nem félnénk hogy felmondják, 's minekutána ügyes haszonvétele által 9et, 10et keresnénk 100zal, lassankint megint lefizetnők tartozásunkat, 's az utóbbi nyereség zsebünkben maradna. — 'S nem világos, hogy sokkal kevésbbé volna veszedelmes, ha önmagunknak tartoznánk, mint idegeneknek?

Bizonyos, hogy egy magányos mesterember, akármily jól értse is művét, — vagy természető, bármi jó legyen is földje, nem igen gyarapodhat, vagy szinte nem is kezdheti el munkássági körét derekasan, az ő állapotjához szükséges tőke nélkül. Úgy egy nemzet se. 'S azon idomzatnak, mely a' pénz mennyisége 's emberi erő közt van, legközelebbeső egyenlősége birja az országot a' lehető legmagasb gyarapodásra. Hol igen sok a' pénz, ott ingadozás, 's úgy mint árvizekben ezer veszély — bankrott —; hol igen kevés, ott elakadás — mint mikor nyáron a' vizek kiapadnak — szegénység. Ezek a' véghatárok. 'S ha rossz közül választani kell, sokkal jobb az igen sok pénz következése, a' néhai bankrott t. i., mint az igen kevés pénzből származó elszegényülés; mert a' bankrott csak kevésen történik, midőn a' többi addig az élet minden javaiban 's kellemiben részesül; a' pénz hija

146 azonban az egész /közönséget egyenlően nyomja. De ez még nem minden, 's még többet merek mondani, hogy t. i. a' bankrott általjában nem oly szerencsétlen következesü, mint a' lassankénti elszegényülés.

Ha teszem valakinek 1 millió az értéke, 5tel 100tul minden esztendőben költhet 50 ezret, 's ő, ha velem kezét fog, 'hogy t. i. vagyonosban éppen olly hiba keveset mint vagyontalanban sokat költeni, 'egész életmódját 50 ezres lábra fogja állítani. — De ő egyszerre 900 ezret vesz el, 's így marad 100 ezre. Mit fog tenni? fejbe löni magát, ha esztelen; ha pedig eszes, mingyárt másnap élte módját 5 ezres lábra tenni, 's kisebb körben tán az élet éppen mind azon kellemeit

lassankint feltalálni, melyekkel 50 ezres létében gyönyörködött. — Hogy van ellenben annak dolga, ki lassan szegényedik el, a' magyar birtokosnak tudniillik? Két, három esztendeig, minekutána maga ura lön, vagy tán 10, 15ig is egy pár ezerrel több kevesebb 50 ezernél jövedelme, 's így 50 ezres lábon él. De az idők viszontagsági által most jövedelme 30 ezerre, 's aztán 25re, 's megint 20 ezerre esik le 's így tovább. Ő nem tudja, és senki sem tudja, ugy marad e, nem e? 's a' kétség közt, régi embereit bocsássa é el szolgálatjából, falura költözzék e, szakács helyett szakácsnét tartson e, viasz helyett faggyut, ló helyett inkább lábait használja e 's a' t. ? leforog az idő, 's ő elál-mélkodva azt veszi végén észre, hogy mindenben szűkölködik, és szinte semminél kevesebbje van, 's hogy igazat mond a' számkivetett lantos :

'Donec eris felix 's a' t. ¹⁾

A' nagy veszedelmet 's a' sors óriási csapását bátrabban kiállja sok, mint a' mindennapi kis sérelmeket, halk elaljasodást, 's mindenek felett a' kétest. Nekem legalább kellemesb.

Nemzeti - Bank által százszor több jót tennénk, mint kórházak 's egyéb illetén gondviselő intézetek felállítása által; ámbár azoknak is magok sorában /valaha elő kell jöni 's lábra kapni. Mi jót te- 147
szünk azon gyermekkel, kit mindég tartogatunk, hogy el ne essék, 's jó szívüségből ön lábai használásáru végre elszoktatunk; 's ugyan mi jót teszünk felebarátink erkölcsére 's így szerencsére nézve, ha a' henyélést, korhelységet szinte megjutalmazzuk, 's a' koldulókat csak nem egy külön statusnak fogadjuk be? Tudom veszedelmes ezekről szólani, mert sok érzelő, 's még több hypocrita, ki nyomorúnak soha nem adott egy garast is, igen is szívesen előáll a' szegények mellett 's olly hévvel fogja pártjokat, hogy az ellenkező rész, melyhez magamat is számlálom, könnyen keménységgel 's keresztényi irgalom hijával vádoltatik. Nem mondom, hogy azon gyermeket, kit lába soha sem hordozhat, összerogyni engedjük; nem mondom, hogy felebarátinkat éhségnek, hidegnek 's az élet minden sanyarinak engedjük át 's a' t.; de vizsgáljuk őszintén koldulóink legnagyobb részét, nem önvétke vagy hibáji által jutott e mostani szomorú állapotjára, 's nem volna e kevésb más zsirján-élő, ha lelki kifejlődés 's testi ügyes-

¹⁾ „Donec eris felix multos numerabis amicos, tempora si fuerint nubila, solus eris“ (amíg boldog leszel, sok lesz barátaid száma, ha borús idők következnek rád, akkor egyedül maradsz.) Ovidius latin költő egyik ódájának kezdőszövege.

ség jókor elkerültetné eggyel 's mással a' korhelységet, betegséget, koplalást 's a' t. Ha éhesnek kenyeret adok, a' tett szép; de én sokkal szebbnek tartom: valakit olly helyzetbe állítani, hogy maga magának nem csak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen.

148 Mi pedig a' Nemzeti-Bank felállítását illeti, van ollyasokrul sok jó példa; 's más nemzeteknél jókat 's rosszakat is láthatunk, úgy hogy hazánkra illesztésében előre felszámíthatjuk: mit kell elfogadnunk, mitül óvakodnunk. Engedjük át ollyanoknak a' javaslástételt, kik a' dolog praxisát érthetik 's értik, 's kiknek a' tárgy jó sikerébül valamely hasznok is van, legyen az erkölcsi, legyen pénzbeli. Haszonkeresés nélkül nem történik semmi a' világon, úgy mint lehetetlen okozatot vagy következtést képzeni ok nélkül, csakhogy egyik pénzbeli haszon, másik becsület, harmadik / halhatatlan név, megint más menyecske vagy éppen mennyország után vágy. 'S így magyar vér Magyarország hasznáért bizonyosan legsebesebben dobog 's legmelegebben is.

Ezen tárgyat mindazáltal csak kevés szóval kívántam említeni 's igen röviden érinteni, mert annyi jó, derekas és világos, viszont annyi hiányos, zavar és homályos írás jelent meg már a' felül, hogy kiki maga választhat azokbul magának tetszése 's önbelátása szerint. Soha se hiszem, hogy kirekesztőleg recipe segítségével jóízű ebédet lehessen főzni, de ahhoz tanult szakács kell, ki már sokat főzött, sütött, pirított. Ugy nem hiszem soha, hogy tisztán könyv szerint érteni lehessen Bank-felállításhoz, gazdaság-folytatáshoz, kereskedés-vitelhez; hanem arrul is sokat kell gondolkodni, 's az egésznek jól ki kell főzve lenni előbb a' főben, hogysem mi ezen tudományok igazi hasznát vehetnők, az ország pedig éppen úgy szedhetné a' mi szolgálatink vagy beleavatkozásink gyümölcsét.

TÖBB 'S JOBB TERMESZTÉS 'S KIVITEL VÉGETT JUTALOMTÉTELEK.

Függjön a' vitéz mellén kereszt, mint annak, ki toga clarissimus;¹⁾ ékesitse régi nemzetségüt kamaráskules, más érdemest hosszú titulus; — örüljön ellenben a' gazda kora fáradozásíért haszonnak, 's legyen ládája, mint a' kereskedőé teli; a' tudományokban merült,

¹⁾ A római polgár nemzeti viselete a toga volt. Akinek becsülete makulátlan volt, arról mondták, hogy tógája hófehér, tiszta. Innét toga clarissimus = makulátlan férfi.

a' haza 's hazafiai előmenetelén törekedő lelje belsejében a' megelégedést 's a' t. szóval minden, a' ki tisztében becsületesen 's derekasan jár el, nyerje fáradozási díját.

Jutalomnak erkölcsi világban olly következése van, mint hypomoklionnak¹⁾ mechanikában. Itt egy fonttal 100 mázsát emelhetni, ott egy pár vitézi érdemkereszt, gombon lóggó egy két arany vagy ezüst tallér sokszor/egy nyert csatának nem is gyanított, de tán valódi 149 oka; egy nevezet, egy megjegyzés néha legszebb tettek forrása; egy pár pénzbeli díj 's pár száz aranyka legnagyobb iparkodás, munkásság 's mozgásnak kutféje 's a' t.

A' Szövetséges országok, Gallia, de kivált Britannia földművelési, művészi 's kereskedési összeköttetései valóban olly lánczolathoz hasonlíthatók, melynek egy karikája 'mesterséges pénz, másik 'jutalom. 'S milly hasznos, sőt szinte mágusi következésü ez az emberi észnek olly nagy diszére való rendelkezés, azt inkább látni kell, mint olvasni vagy tölem hallani; a' mit mindenkinek szívből tanácslok. Nálunk 10 ftnek beese csak mindenkor 10 ft. 's némelykor annyi se, mert ha szinte zsebünkben nincs, tán csak nehezen vagy éppen nem juthatunk hozzá, 's így csak álomban miénk, mint sokszor a' tündérkirály legkisebb leánya, 's nem valóságban. Britanniában 1 font sterling a)²⁾ szinte mindég annyi, sőt sokszor ügyes elrendelés által 2, 3, 4 annyit ér 's annyi életjavakat 's kellemet szerezhet az a' kié, mint mesterséges elintézés nélkül 2, 3, 4 fonttal lehetne csak. Ez igen furcsa, igaz; de teoriája ollyan, mint mondám, praxisa pedig a' teoriának pontosan megfelel. — Kinek nálunk 1 millió értéke van, az csak egy milliót bir, 's ezen somma csak annyi esztendei munkát fog okozni, a' mennyit 40, 50, 60 ezerért — ahogyan kamatol tudniillik a' tőke — vihetni végbe. Britanniában 1 millió nem ritkán 100, 200 ezret érő munkát okoz esztendőnkint. 'S itt fekszik azon csudálatos rugó, melly olly rendkívüli mozgást 's eleveniséget hoz Britannia minden intézeteibe, midőn nálunk azt gondolná az ember, hogy földművelésünk 's kereskedésünk forrási 's erei befagytak, 's hogy mi nem annyira élünk, mint tengünk.

Tudom az Olvasó azon varázs-rugót, mellyről szólok, ismérni kívánja, 's bizonyosan minden figyelmet is érdemel. Tekintse meg

a) ami közel 10 frt. (K. VII. 40)

¹⁾ hypomoklion = az emelőrúd támpontja.

²⁾ font sterling = angol pénzegység, kb. 24 békekoronának felel meg.

150 az angol Parlament, a' fran-/czia Kamarák, az éjszakamerikai Congressus discussióit; nézze az ujságokat, olvassa a' mi e' tárgyrul íratott, fogadom, mingyárt fel fogja találni. Én mind ezeket magyarra nem fordíthatom, kár is volna sajátságukból valamit leróni. Eleget teszek, úgy gondolom, kötelességemnek, ha figyelmet gerjesztek 's útmutatást adok. Eléri egyedül is az ügyes 's gondolkodó utazó azon helyeket, melyek vizsgálati 's vándorlási czélja, nem szorul idegen főre, ki helyette gondolkodjék, vagy idegen kézre, ki őtet vezesse.

Egy két jutalom több száz ökröt hizlal, számos lovat tenyészt 's hoz gyepre, temérdek javakat állít elő, indít 's tart mozgásban 's a' t. De csak úgy, lehet varázs következése, ha állandó, mert foganatja első esztendőben olly csekély, hogy alig vehetni észre, 's csak idő bírhatja igazi sikerre, 's így az ideig-óráigvalónak haszna nem nagyobb 's állandóbb, mint azon fák léte, melyek ünneplésre vágatnak le 's gyökér nélkül zöldülnek néhány óráig, de aztán örökre elhervadnak; midőn azonban a' magbúl eredett nemesb fák első esztendőben alig hagyják el a' föld színét, de annál szebben 's hosszabbabban virítnak századokon keresztül. Igaz, hogy kitett jutalmak által csak a' szerencsés és ügyes lehet nyertes, a' többi nem; de ez elegendő, mint a' tapasztalás mutatja, az elmozdítandó tárgyakba éppen olly elevenséget 's életet hozni, mintha kiki bizonyosan lenne nyertes. A' mélyebb emberisméret ennek természetes voltát theoriában is egészen felvilágosítja, mert ki nem bizik többet maga eszében 's ügyességében, 's ki nem próbálja meg a' szerencse nyájasságát, bármí sokszor fordított is azon hűtelen neki hátat? S azon forró kívánsábul annyit nyerni, úgy gazdagodni mint a' szomszéd, egy ki nem mondható közipar, serénység 's munkásság terjed el, mellynek megint a' soknak 's jobbnak kiállítása, 's ennek a' felesleg matematikai következése; úgy hogy a' sok munka, iparkodás 's

151 veríték, ha elvétí is a' czélt, minden /esetre számos jót, hasznost 's becseset állít elő. 'S így ezen mesterséges rugó, melly mindent mozgásba hoz, igazi Istenáldás. —

Egy vén gazda az élettől — tudjuk az allegoriát — így bucsuzott el: "Fiaim csak egy mezőt hagyok nektek, de kincset rejt, keresétek., — Ezt ezek betű szerint vevék, 's keresék a' föld gyomrában sok ideig éjjel nappal, de rá nem akadván, utóljára buzával vetették be, melly a' feldult 's porhanyu földben olly jól fizetett, hogy az apjuk jövendőlte kincset benne végre meglelék, 's csak akkor juta eszükbe a' jövendőlés igazi értelme. A' papirospénz, bank, jutalmak éppen

illy foganatuak; azon különbséggel, hogy általok olykor magát a' kincset is megtalálhatni. Minden a' mi a' munkásságot neveli, hasznos; legyen azon ok való, remény vagy szükség, ezen utolsó pedig legyen természetes vagy mesterséges. Háborunak, tűznek azért nincs oly igen szomorú következése, mint gondolni kellene, mert háboruban, tűz után kiki sokszorozva munkálkodik. Mennyire nem nevelte sok erőműv 's az óra tökéletességét a' Perpetuum Mobile — örök mozgony — feltalálására fordított fáradság 's törekedés! A' fő czél ugyan elhibáztatott, de a' nem is gyanított találmányok bőven jutalmazták a' munkát.

A' jutalmakkal ezen felül valamelly nyilvános 's közönséges megbecsülés is van összekapcsolva, a' mi nem kevéssé neveli bájokat, mert a' minden dicséretnélküli állhatatos fáradozás éppen oly ritka, mint a' tanútlan erény, melly csak kiválasztott lények sajátja. S' ki oly független 's erős lelkű, ki oly felemelkedett az örökkévaló Jóhoz, hogy az élet sok pillanatiban elkeseredett vagy törött szíve ne aggód-nék hív barát, hű szerelem, gyámol 's részvevő karjai közé? Ne kívánjuk, hogy mindenki a' szépet, jót 's nemest csak valódi önbecsített tegye, hanem dicsérjük, jutalmazzuk a' deréket, 's fűzzünk koszorút hiv polgártársink homlokára, 's hamva nyugodjon érdememlék alatt. Így a' /korán kelő dolgos gazda, 's a' gondos ügyes kereskedő is talál-¹⁵² hasza haszna mellett a' közdicséretet 's hazafiai tapsát.

'S több évek lefolytával mennyire különböző folyamatot szül azon tárgy, mellynek kifejtésén csak egy két szoba-bölcs 's néhány fizetett ember töltötte idejét, vagy mellynek felvilágosításán a' közönségnek, úgy szólván, egész észbeli massája munkálódott 's fáradozott. Törpét, vagy óriásit! Sokaságnak legfőbb ingere a' nyereség és taps, szóval az örökké fenálló 's bizonyos jutalom; melly mint minden egyéb gazdasági 's kereskedési tárgy

HITEL SZENTSÉGÉN ALAPUL.

Mit ér a' kölesönös felvilágosítás, ha csalfa szív 's hamis datum csúsz a' tanács közé? Mit a' bank bizonyosság, mit a' jutalom állandóság nélkül? Csak a' Hitel teheti varázsokat, melly ha ketté törik, az áldás könnyen átokká válhat. — A' Hitel védangyala pedig 's fényes napsugára 'a' publicitas — nyilvánosság. —

/MIT KELL TENNI 'S MIN KELL KEZDENI?

Mind annak, a' mit eddig néhol rendetlenül, itt ott hiányosan, sok helyen pedig hosszasan 's tán unalmasan is adtam elő, essentiája az: hogy alap nélkül tartósan nem állhat semmi 's kizárólag csak azon tárgyat bírhatjuk igazi sikerre, melyet természetvagy matematikai renddel — a' mi nálam egy — kezdünk 's folytatunk.

Ezen igen egyszerű az eddig előadottnak philosophiája; 's oly egyszerű, meg kell vallani, 's valódisága oly ismértes, hogy sok méltán azt mondhatná: "minek illyessel, a' mit kiki tud, megint előállani", de én nem is hirdetem ezen elismert igazságot új találmánynak, mert igen is jól tudom, hogy mindenkinek ajkán forog; de csak azt bátorodom állítani, hogy szinte mindég is egyedül az emberek ajkai közt marad 's csak ritkán használtatik valóságosan; más szavakkal 'hogy a' világon igen sok tárgy alaptalan 's talpköve csak képzelet 's levegő, 's hogy csak ritkán kezdenek valamelly dolgot 's munkát a' legmélyebb sarkalatnál, azaz jó véginél, természeti vagy mathesisi rend szerint.

Gondoljuk át a' mondottat vigyázattal 's részrehajlás nélkül, tüstént előnkbe ötlük: 'hogy szinte minden tetteinkben a' természeti rendet mindég meg akarjuk előzni. A' nagyobb rész előbb költi jóvedelmét, mint zsebiben van; a' serdülő úgy veszi ereje hasznát, mint
154 a' férfiu; a' tanuló tanít; 's a' t. Víz /gáljuk a' világ történetit messzebbről közelebből, magas 's alacsony helyzetetésben, 's nem fogjuk tagadhatni, hogy némelly uralkodó legszentebb szándékából eredt ezél azért nem gyökerezhetett, mert a' nép, a' sokaság elfogadására még nem volt megérve; hogy mindenütt látunk összebonlani kezdeteket, ujakat mathesisi rend hiza miatt.

Mint nevetnénk illy beszéden: "Szomszéd uram, én nem tudom mi oka, buzám éppen nem termett 's földem oly jó, hogy annál jobbat ugyanesak keresni kell, a' mag pedig, melyet veték, oly tiszta volt

— hiszen még magunk szedtük belőle ki a' konkolyt — én soha sem tudom, mi lett belőle — nem tudná e kend?" 'A' szél hordta el édes földim, hisz még nem is szántott alája kend 's hogy a' mennykőbe is gondolhatta, hogy lesz valami belőle.' — Illyen cselekvő mód pedig nem ritka, sőt olly közönséges, hogy azon nem bámulhatni eleget, de némelly tárgyak vitele messzebb fekszik tőlünk mint a' buzatermesztés, és sokan köztünk igen rövid-látásuak.

Kiki érzi 's tudja, hogy valamelly helyen áll 's nem kételkedik a' Pesti hid 222 ölnyi 4 lábnyi a) hosszaságán, kivált ha maga mérte meg. Már olly hely messzeségének tudására, hová nem léphetni, tudomány kell; de középszerű ész is átlátja 's eltökélve hiszi, hogy egy távol pont messzeségét tudhatni, ha más két pontnak egymáshoz mésszesége előttünk ismértes; 's a' csillagász még a' planeták távolságát is tudja, nap és holdfogyatkozásokat 's a' t. jövődől századokra előre 's ma ezeken senki sem csudálkozik többé. — Erkölcsi dolgokban bizonyosan nem igen különböző az eset, esakhogy 'hosszá még jó kulesunk nincs, vagy a' jelent nem láthatjuk olly világosan minden ágai 's gyökereivel, hogy néminemüképen következtetést, azaz a' jövődőt láthatnók. Itt is kiki érzi, hogy él 's kellemes vagy kellemetlen érzelmek ringatják, kinozzák — 's mindenki képes előre látni, hogy hosszú böjt / után ehés, b) munka 's tartós ébredés után álmos, 155 — sok borital után mámoros 's a' t. fog lenni. Távolsabb combinatiókra már tudomány kell, pedig olly tudomány, melly az előttünk fekvő tárgyat a' lehető legnagyobb világosságra hozza, ugy hogy annak mai mibenlétét annyira ismerjük, hogy bizonyos vagy igen hihető következtetést előre tudhassuk. A' thema 's ellenzés azon két pont, ha az előrelátást összehasonlítjuk a' földméréssel, mellyekről közelebb vagy messzebb elhatározhatni a' harmadik pontot 'a' jövődőt.

Meg kell ismerni, ezen tudomány, mellynek eddig neve sincs, gyermekkorában van még; de nem ellenkezik itélő tehetségünkkel annak valaha most tán még nem is gyanított csudálatos kifejlendhetése. Ujabb időkben e' nevetlen tudomány, mellynek létét sok ember nem is sejdíti, ámbár maga is józanul combinál egyet 's más

a) Széchenyi eredetileg azt mondotta tollba, hogy „a' pesti hid 560 lépésnyi” (K. VIII. 2.). A kézirat szemben lévő lapján a következő bejegyzés van: „N. B. A' Pesti hid 221 ölnyi.” (K. VIII. 2.)

b) E sajtóhiba (ehés éhes helyett) a Hitel mind a négy kiadásában bennmaradt.

előre — mint egykor a legbölesebb se képzelé, hogy a' föld kerek 's maga tengelye körül forog, noha rajta volt — olly előmeneteleket tön, hogy annak utóbbi még nagyobb haladásán nem is kételkedhetni, mert mi áll mozdulatlan a' világon? 'S éppen úgy mint a' földmérés 's csillagászat csak lassan lassan fejlődtek ki mostani tökéletesb létekre, de ma már száraz és csalhatatlan számolás 's mechanikai szerszámok által folytatattatnak: úgy a' földművelés, gazdaság, kereskedés, pénz dolga, nemzeti gyarapodás is 's a' t. csak lassan bontakoztak ki, de már valamelly bizonyos elvekre — principiumokra — állittattak, 's ma tapasztalás 's hasonlítás által felvilágosított tudományok segítségével jó formán 's elég bizonyosan tudjuk előre mondani: milly következtést szül p. o. a' legelők felosztása, papiros-pénz, bank, jutalmak 's a' t. 'S mi ebben szerencsénkre Smith-nél, Youngnál, Pittnél,¹⁾ Baringnél²⁾ későbbek vagyunk, mint Herschel³⁾ is csak Kopernicus⁴⁾ 's Galilei⁵⁾ fáradozásin emelheté vizsgálatit 's tudományit olly magasra. Mi mások utánzásában minden veszélytől menttek vagyunk, mert ha-/talmunkban áll mások századi tapasztalásait sajátinkká tenni.

Ehez, mint már mondtam 's még százszor mondani szeretném, szükséges 'helyezetünk 's körülményünk tökéletes ismerete, tudomány mind hazánkrul mind külföldrül 's végre a' józan összehasonlításból szerkeztetett systemák életbe-hozása.

Ezen most említettekre támasztván okoskodásimat, a' Hitel hiját tartom azon oknak: 'hogy a' magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, 's magát nem bírja olly jól, mint körülményi engednék; hogy mezeit a' jó gazda nem viheti a' lehető legmagasb virágzásra; 's végre hogy Magyarországnak kereskedése nines. 'S így a' Hitelt, Cambio-mercantile Just⁶⁾ — váltó-kereskedési törvényt — gondolom 's hiszem azon talpkőnek, mellyen földművelési 's kereskedési gyarapodásunk, egy szóval 'utóbbi felemelkedésünk 's boldogulásunk alapulhat. Ezen Hitelnél pedig még mélyebben fekszik:

¹⁾ Smith, Young, Pitt v. ö. 235. és 342. lapon a jegyzeteket.

²⁾ Baring, Thomas (1772—1848) Lord Ashburton, angol nemzetgazda és politikus. Fia, Francis (1796—1866) wigh politikus.

³⁾ Herschel Frigyes Vilmos (1738—1822) német csillagász.

⁴⁾ Kopernicus Miklós, (1473—1543) német csillagász, a heliocentrikus fel-fogás (a Föld a nap körül forog) megalapítója.

⁵⁾ Galilei Galileo (1564—1642) olasz fizikus, a legnagyobb csillagászok egyike.

⁶⁾ cambio-mercantile-jus: váltó- és kereskedelmi jog.

A' HITEL TÁGOSB ÉRTELEMBEN

Tudniillik: 'hinni 's hihetni egymásnak.' A' hit azon láncz, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a' Mindenhatóval; a' szó szentsége köti az uralkodót elválhatlanul hív jobbágyihoz, 's ezek tántoríthatatlan hivsége alkotja a' thronus rendíthetetlen erejét. ^{a)} Az igaz szó kutfeje a' házassági boldogság, valódi becsület 's cselekvények egyenességének 's így minden szerencsének.

A' hit olly part, mellyre végre még az is elérkezik, ki annak hazájában soha sem is lakott 's rossz tettei 's bünei ötet inkább az élet fürgetegei közt tartották, hol szédítő örömek, kinecek 's ál magasztalásokba merülve még az is nyughatik eltompulva egy darabig, kinek lélekismérete nem tiszta, de kinek annál keserűbb egykori felébredése!

/ Boldogak, kiket nem nyavala, testi gyengeség vagy haláltuli ¹⁵⁷ rettegés kinszerit végre térden csuszni a kereszthez, hanem kik már éltek legszebb éveiben, midőn fiatalság, egészség 's jólét érzése szinte halhatatlanság előörömeivel tölti be őket, ha már akkor, mondom, önkényt, szeretetből a' legfőbb Jóhoz emelték fel lelkeket a' Legtökéleteshez 's ha nem csak szóval, hanem tetteik által is gyakorlák Vallások igazi értelmét 's nem csak a' közel veszély indítá őket Istenimádásra, hanem minden nemesb és szebb gerjedelem 's azon ki nem magyarázható belső aggódás, mellyet minden tiszta szívű ember érez magában, 'halhatatlan részinek minden alacsony 's ocsmány indulatoktól megszabadítása végett.' 'S nem tölti e be, ha a' természet minden egyéb csudáirul hallgatunk is, csak egy csillagos éj esende 's harmoniája lelkünket édesen a' legszebb reményekkel egy következő jobb létrül 's magasb emelkedésünkrül; 's nem ellenkezik e még mostani eszünkkel is, ha az egész mindenség tökéletes rendét csudáljuk, annak elgondolása, hogy 'a' tanútlan erény örökön örökké rejtekben maradna 's minden időre szinte veszítve lenne? A' hős tette, ki magát elszánja és számosak élete megmentése végett maga alatt a' puskaportárt fellobbantja 's hazájaért hal, örökké fenmarad. — Azon fáradozásoknak, mellyekkel a' hív hazafi éjenként foglalatoskodik, se vagyonát, se idejét, se egészséget a' közjó előmozdítása végett nem kímélvén, midőn tán hazafiai azért még

^{a)} Ezen hitel az igazi becsület, és a' cselekedetek egyenességének kutfeje és a' polgári Erényből ered. S ime már megint méjjebbre ereszkedtünk. 'S ugyan ennél mi méjjebb? A' Nemzetiség — és ennél? A' Concentratio. (K. VIII. 4.)

sárral is dobálják — vagy azon jótévő felebarát csendes munkálódásinak, melyek által az ügyefogyott 's szívetörött nyomorultnak enyhítést, a' kétségbeesettnek lélekerőt ad, bizonyosan van tanúja 's valahára azok legtisztább fényben ragyogni fognak. 'S gondoljuk? hogy mind azon szép diadalmak, melyeket sokszor négy fal közt az erény a' legbájosabb csábokon nyer, mind azon néma aggodalmak, 158 melyek vajmi sok tiszta lényt — kik egy gyűlölt férj karjai / közt az élet ki nem mondható kinjait elszánással hiyen türik, midőn szívek egy másért remeg — idő előtt sirba terítnek, örökön örökké, minden jel 's jutalom nélkül felejtésbe fognak merülni? 'S hány bajnok dült oda élő bizonyosság nélkül a' vérengző mezőn, hány vitéz csontját fedí néma föld 's a' mennyei gerjedelemről hallgat, mely a' deréket pillantatig isteni erőre emelé? Hány viradás leli a' fáradozó hazafit nem is gyanított nehéz munkája mellett, midőn azt szinte napköltekor végzi? Mennyi áldozat foly le tanu nélkül a' feledék határtalan tengerébe? 'S hány haldokló áldja utolsó nehéz vonaglatiban a' hű barátot, ki éjenként ápolgatja a' szerencsétlent 's nyugalmat és lelki békét piheg reá végpillantatiban is a' nélkül, hogy töredező szava hallatnék? 'S hány tiszta kebel imádja éjjeli csendben térdre borulva irgalmas Istenét, hogy a' bűnös szerelem sulya gyenge szívét ne repessze el? Azonban a' mit éjjeli setétség fed, nem hozza világra napsugár mindenkor azonnal.

De illy áldozatok, illy tettek csak szemünk előtt vonulnak el. Lakhelyek dicsőbb, mint a' millyent a' szív legszentebb ömledési sejdithetnének; 's hazájok mentt a' guny 's irigység legkeserűbb tajtékátul — 's élni fognak és fenmaradni még akkor is, midőn magyar hazánkrul, de még csillagunkrul sem lesz többé semmi nyom. 'S a' természet szörnyű hazugság volna, az egész egyetem csuf mystificatio; haza-szeretet, anyai könyek, szerelem, barátság iszonyu tréfa, ha ez másképp lehetne. 'S kételkedhetünk e? Mi szép egy nyári reggel, mi remek egy virágzó asszonyi lény — 's az agyagban, mely olly kevés idejü, mi tökéletes már az irány 's idomzat? Mi nagynak 's milly felette tökéletesnek kell a' harmoniának még a' lelkekben lenni? Midőn egy szép hajnal bibora, egy ártatlan hölgy képe olly tiszta és igaz, hogy képzelhetünk a' lelkivilág egybehangzásában hazugságot, mystificációt? ¹⁾

159 /A' s z ó s z e n t s é g e azon bíró, mely uralkodó és nép közt

¹⁾ L. erre az alfejezetre von. Bevezetés, 167—8. l.

ítél, 's ha az egyszer megsemmisül, hijába szól a' törvény 's minden társasági rend és szerencsének vége. A' szó szentsége uralkodóban az, a' mi Istenben a' legszebb tökéletesség: 'az örökkévaló legfőbb igazság, 's valamint vallás és hit a' legvadabb embert is összekapcsolja a' Mindenhatóval, szintugy köti hivség 's engedelmesség a' polgárt igaz urához. 'S nem valódi szón alapul e házások közt a' szerencse? mert milly beese van olly hűségnek, melyet őrzeni kell? 'S nem igazság tart e elválhatlanul barátot barátához 's hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyzetűek legyenek is, egymáshoz?

De mind ezen szép tulajdonoknak nincs e mélyebb forrása 's honnan származnak ?

POLGÁRI ERÉNYBÜL.

'S ime már megint mélyebbre ereszkedtünk! Nem teszik most már hegyek meredeki, folyók mélységi, tengerek szélessége, várak erőssége a' haza valódi erejét 's bátorságát. Nem teszi azt az alkotmányok szabadabb vagy függőbb léte; az most már csupán azon emberektől függ, kik az országot lakják.

Bár mi szerencsétlen helyzetetésű legyen is az ország, bár milly lánczok által legyen is lebilineselve a' nemzet, előbb utóbb még is szabadabb létre vív, ha lakosiban a' polgári erény tiszta vére buzog. 'S viszont akármilyen boldog fekvésű legyen is egy ország, bár milly szabadságokkal birjanak is lakosi, lassan lassan még is rabigába görbed, ha romlott a' tiszta erkölcs 's polgári erény nem fénylik többé!

De a' polgári erény igazi 's tökéletes értelmét nem ismeri mindenki, és sok azért nem találja fel soha, mert igen is távol keresi, midőn olly közel van hozzá, hogy azt a' parasztember, ugy mint a legmagasb polczu minden pillantatban feltalálhatja 's gyako- /rol-160
hatja is. A' legnagyobb felekezet csak hiuságbul jó polgár 's csak ott heves hazafi, hol közel a' tanu 's bizonyos a' taps. Egy rész felemelkedésre vágy, másik popularitást hajhász, 's egyik a' másik szemire veti gyengeségét 's önhibáját erénynek tartja. Ki ur akar lenni, képzelete szerint csak rendfentartás anarchia-elmellőzés végett 's hogy parancsai körét nagyobbítsa, forog, kérkedik, izzad 's haladása kedviért előszobákban unalommal tengeti napjait, és sokszor, mint Aristippos,¹⁾ térden esedez, de nem másokért, hanem magáért;

¹⁾ Aristippos (sz. Kr. e. 430) görög bölcselelő, a kyrenaiai iskola feje. A boldogság szerinte a mérsékelt élvezetben van.

ki pedig a' nép bábja kíván lenni, azzal csalja magát, hogy ő a' 'régi jó fentartása végett, hogy a' nemzeti szellem 's drága szabadság éljen, áldozza fel magát; midőn nem is tudja, mi a' szabadság 's a' korlátlanságot, betyárságot tartja annak 's a' nemzet palladiumát¹⁾ nem ritkán kirekesztőleg magyartánézra és zsinóros nadrágra állítja. Mind a' két rész dicséretet 's hasznot vadász; csak hogy egyiknek az udvari tömjén kellemesb, másiknak pedig a' popularis illat; cselekvények azonban egyenlőn zavaros 's tisztátlan forrásbul fakad, csak hogy izlések különböző. Fényleni soknak legfőbb czélja, nem — használni. —

A' polgári erény valódi értelmében nem illyeket szül, de a' kötelességek teljesítésének kutfeje 's nem egyéb mint 'anyaföldhez 's honiakhoz vonzódoó szeretet 's az uralkodóhoz viseltető hiveség tartalma'. Czimje nem alacsony hízkeledés 's határtalan dicséret; egekbe nem emeli a' halandót 's mint Istent térden nem imád senkit; nyelve szemérmes, de férfiúi, bátor szózatú, fő tulajdona: 'törvényes urát, — hazáját, földieit legjobb tehetsége 's ereje szerint szolgálni.' — A' becsületes férfiú mindenkinek megadja az övét, 's a' másé elvételét szintugy gyűlöli, mint önmaga júsáru könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja. 'S bizunk e olly katonában 's valljon legény lesz e csatában, ki előljárójátul megérdemlett 's hiven meg-
 161 szolgált zsoldját minden ok nélkül levonatni engedi a' nélkül /hogy ut és mód szerint annak idejében szót ne tegyen róla? 'S olly királyok valljon fénylenek e historiában, érdemlettek e olly magas helyezetést, kik legszentebb jusaikrúl, ha kinszerítve is, lemondtak 's koronáikat emberül védelmezni nem tudták. 'Legyen legfőbb tisztelet Isten után Királyé' polgár maradjon maga köriben 's teljesítse, mire alkotva van, hiven; ellenben a' legkisebb is örüljön bátran 's háborgatás nélkül a' sors ajándékinak, vagy veritéke szerzeményinek.

De minekelőtte magasbra emelkedhetik az ember 's tulajdoni kifejlődhetnek a) 's a' polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet, mindenek előtt szükséges, 'hogy legyen

a) kifejlődhetnek szó után a K.-ban a következő szók vannak, melyek e homályos rész megértését talán megkönnyítik: mindenek előtt szükséges, *hogy legyen*; 's így a' polgári vagy nemzeti Erényt megelőzi A' NEMZETISÉG. (K VIII. 9.)

¹⁾ palladium eredetileg Pallas Athene istennő képe, mely a város jólétét védi. Itt oltalmat jelent.

NEMZETISÉG.

Mert 'lenni kell előbb 's csak aztán lehet jóra, derékre, erényesre kifejlteni. Szintugy mint a' határtalan csillagvilágban minden vagy nagyobb vagy kisebb részekre szakad 's magában egy egészt alkot; 'napok, planeták 's a' mit nem látunk, ugy lefelé a' legkisebb is részekre oszlik 's megint egy egészé összesedik: csep, gyümölcs, a' legkisebb férges oeconomiája. Ez a' természet rende. A' részek támadnak, mulnak, minden forogva mozog

egymást

Váltja örök romolás 's teremtés;¹⁾

ujbul vén, vénbül uj lesz — 's csak az egyetem örök. Ugy az ember akármilly vad állapotu legyen is, társalkodik 's az egész emberiném nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágzik. 'S éppen az, a' mi lélektelen testekben 'attractio, repulsio, az a' nemzetekben 'a' h o n s z e r e t e t e 's v é d e l m e. Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, melly anyaföldünkhöz vonz 's melly a' 'halandó port félistenné magasít-hatja, 's lelki rothanat jele, hol a' természet ezen szent törvényi ki 162 vannak már dörzsölve. 'S nem különben, mint a' kiégő üstökcshellag viszonyu forgásában se határt se utat nem tart, de mint átok a' végtelen üregben maga magát emésztí 's napsystemákat rendít meg, ugy bolyong ezél 's törvény nélkül a' hazátlan, hiv jobbágyokat csábit el, megelégedett polgárba nyugtalan bizalmatlanságot önt 's végre maga kétségbe esvén, nem ritkán önkezivel végzi örömtelen éltét. 'S mind ezek után hány dicsekedik még is azzal, 'hogy Cosmopolita!!! Gyengeség, hiba halandótul elválhatlan, de azokkal kérkedni az elromlottság legmélyebb lépcsője; hol a' szemérem eltűnt, ott az élet minden bájainak vége. Szerencsére sok ollyast beszél, a' mit maga sem ért 's ollyannal dicsekedik, a' mi gyalázatjára válik. A' Cosmopolita tágasb szívünek tartja magát 's így jobbnak mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a' patriota főképen csak hazafiait. Ő magasb értelműnek képzi magát, mert minden régi szokáson, bevett itéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet 's chamaeleoni ügyességgel szabhatja magát a' körülállásokhoz, a' hasznoshoz. — De illy tehetség áltermészet 's több-

¹⁾ Idézet Berzsenyi Dániel Amathusz c. költeményéből.

nyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyu gyümölcse 's az emberbül, ki minden sajátságát elveszti, oly csufot tesz, mint nevetséges a' szelid farkas 's kacajra méltó a' lánczon idomtalanul tánczoló medve 's csuf a' legvékonyabb vesszőtül is rettegő kalitkás oroszlán.

Milly szomorú sors 'öntagjainak egymásutáni lassu sorvadását nyilván érzeni 's az életerő fogyatkozásait napról napra csalhatlanab-
 bul észrevenni — 's ennél csak annak kinja lehet még fájdalmasb, ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja; mert százszor könnyebb testi mint lelki aljasodást szenvedni. Hol pedig a' nemzetiség semmivé vált, hol a' lakosok elkorosodtak, vagy hol
 163 a' nemzeti szellem és sajátság /hiábavalóságokon, gyermeki bábo-
 kon alapul már, ott, ha a' sokaság vakságában nem is gyanítja, keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a' gondba merült hazafi, mikép folydogál le szemenkint a' hátramaradt kevés fővény a' nemzet életórája üvegszelencéjébe. —

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a' nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság 's a' familiabeli becsület fentartását eszközölő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, 'akkor az emberi lény minden ereibe 's lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a' szív-kizsakittatása után világunkon többé élni nem lehet. 'S ha a' világ történetit vizsgáljuk, nem áll e a' nemzetiség legszebb fényében mint azon szent varázserő, mely valaha Marathon¹⁾ mezeit dicsőíté 's Thermopyle²⁾ kőszirteit legnemesb vérrel pirosítá; 's nem érezzük e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket előzőnli, ha kérdés forog magyar honunk disze 's boldogsága felől?

Boldogak mi, hogy köztünk inkább a' fiatalság jelei 's hibái láthatók 's hogy még távul tőlünk a' vénség 's koporsó! mert azon gyávák 's elfajultak, kiknek száma, tagadni nem lehet, elég nagy 's kik midőn ezeket olvassák, tán kacagnak 's gunyolnak, mit árt-hatnak nemzetiségünknek 's hogy gátolhatják annak szebb 's tökéletesb kifejlődését? Nem kell attul félni. Ők csak olyanok, mint ama' hasztalan félénk katonák, kik mindég rosszat jövendőlnék, a' leg-

¹⁾ Marathon: görög város, hol Miltiades görög vezér (Kr. e. 490-ben) megverte a perzsákat.

²⁾ Thermopyle, v. ö. 328. l. 1. sz. jegyzet.

kisebb veszélynél szaladásnak erednek 's olly messze távoznak, hogy alig éri el őket a' hír, hogy nélkülök is kiküzdék a' esatát — 's aztán béke idején legtöbb szó szájokban.

A' mi nem önhaszon szomjából, hanem tiszta szándékból ered, 's a' mi igazán szép, ámbár sok akadállyal küzd is eleinte, előbb utóbb még is minden /bizonnyal méltatásra, pártfogókra talál; 164 mint az igazság, bár mi nagyon sértené is fényes előtünésekor némellynek szemeit, végre a' szántóvető ember kalibáját úgy meglakja, mint ahogy tanácsban ül 's bátran tartózkodik márvány palotákban.

Igaz hogy hazánk most nem igen van divatban, 's a' külföld alig tudja, hogy vagyunk. Mintha valami kut fenekén ülnénk, se lelki, se testi productuminknak nincs hire. Igaz hogy sok, émeletgő hízkelési 's határnélküli harsány magasztalási által nekünk, minden jó szándéka mellett is, több kárt okozott, mint legdühösb ellenségünk minden ügyességével tehetett volna. Igaz hogy sok, annyi káposzta, juhászbunda 's pipaszagot 's több efélet kevert nemzeti szellemünkbe, hogy a' gyengébb rész egy ideig szinte szégyenlő a' magyarságot 's jobb izlésűnek 's palléroztabbnak tartá magát, ha külföldieskedett. A' mit igen természetesnek látok, 's megint azt tanácslom, inkább magunkban keressük a' hibát, mert minden hazafiságunk mellett se tapsolhatunk bizony, teszem: a' szegedi sárnak, hortobágyi vidéknek, pesti kövezetnek, Duna partjainak, szennyestheátrumának, eszmörindító utonálló számtalan koldulóinak 's a' t. 'S hogy illyeseket minden erővel szerettetni akartunk 's szinte magunkra fogtuk, hogy szeretjük, legfőbb oka a' magyarság divatlan-ságának.

De azért, mivel ezeket mondom, ne bátorodjék neki a' Cosmopolita, ki tudom utazásiban sokkal szebb intézeteket is látott 's ne higye, hogy vele valaha egyértelmű lehessenek. Ő így okoskodik "ubi bene ibi patria¹⁾); jóllehet Magyar vagyok, de azért Angol 's Francia is 's a' t. lehetek, mindenütt a' tökéletest szedem, a' hiányost ott hagyom 's az egész föld kereke enyim 's hazám". Más szavakkal ez annyit tészem "Én feleségemet hiven szeretem, de másét is, — hazám drága, de másnak honja is; — 's így, ha feleségemet meguntam, elhagyom, kivált ha szebbet látok; hábo /-ruban pedig az erősebbel 165 tartok 's ha győz hazám, heves hazafi, ha pedig meggyőzetik, min-

¹⁾ Szállóige: ahol jó a sorom, ott van a hazám.

den kis előítéleteken tulemelkedett világpolgár leszek,” — — Illy cselekvőmód, meg kell vallani, előmenetelre 'a világon igen ügyes 's tán hasznos is lehet, de nem éppen legnemesb.

Már én másképp látom a' dolgot 's úgy hiszem: 'hogy csak honnosi 's övéi közt élhet megelégedten az ember, ha már egyszer körül nézte a' világot 's létének dele elérkezett, 's mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a' jó rokon éppen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon legszükségeseb 's közel a' veszedelem; 's hogy nincs olly ürügy, melly minden időre való kiyándorlást megbocsáthatóvá tehetne abban, ki hazája számos ajándékot vevé; mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni; 's hogy végre, ha már minden életiskolán keresztül mentünk, semmi sem oltja el megelégedési szomjunkt, 'mint néhány élő honnosink megbecsülése 's utóink áldása. 'S boldogabb a' Hottentot 's Kakerlák¹⁾ fajabeliei közt, mint a' természetlen világpolgár Londonban, Párizsban, mert ő mindenütt, még a' legnagyobb sokaság közt is mindég csak idegen!

A' mi pedig a' nemzetiség küljeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőknék. Egyszerű architectura kün, szép festés, kárpit, alkalmas butorok ben, igen is emelik a' ház becsét; csak-hogy illyeseket ne tartsuk az építmény alapjainak 's e' külső szín mellett a' dolog belsejéről se felejtkezzünk el. Azonban a' külső is sokkal fontosb, mint azt általányosan venni szokás, mert mit látunk a' külsőn kívül egyebet? 'S mire alapítsuk ítéletünket valakiről, kit nem ismerünk 's kiről soha se hallottunk semmit, ha külsejére nem? 'S ha rongyos házat látunk, fogunk e abban csinos lakást gyanítani 's keresni? 'S ugyan mért gondolnánk szép beltulajdonokat annál, ki külsőleg nem csak nem csinos, de olyan mint a' madár-
 166 váz; 's hogy kereshetünk /rendes lelki tulajdonokat annál, ki minden testi foglalatosságiban rendetlen 's ügyetlen? Nem mondom, hogy külsőről belsőre csalhatatlanul ítélnethénk, mert igen is tudom: az igen keveset mutató 's ígérő személy nem ritkán legszebb belső tulajdonokkal diszkesedik. De csak azt kérdem, min ismérhetni meg azokat? Egyébaránt a' szebb szokású társaságokat csak olyan sértetheti meg büntetlenül rongyos és tisztátlan öltözete, andalgó vigyázatalansági, házi butorok eltörése 's efélék által, ki az ellenmérő serpe-

¹⁾ hottentotta: délafrikai műveletlen néptörzs, kakerlák: albino néger néptörzs.

nyübe tudomány- vagy érdemsulyt vethet; de kinek nincs mit oda vetni ellensúlynak, annak hasznát csak kaczajra vehetni; ez sommás bece, minden egyébre hasztalan.

Egy hadisereg valódi erejét nem teszi az öltözet színe, egyedsége, szabása 's ékessége; legyen az tartós 's védje idő sanyarai ellen azt, kit ruház, ez főczélja. Hanem e' főczélon kívül hány mellékes van még, mellyeket a' böles kormány tekintetbe is vesz. — 'S mily különböző érzéssel állja ki, teszem, a' magyar huszár a' sarat nemzeti öltözetében, mintha plundra,¹⁾ hosszú kaput vagy egyéb gunya 's haczuga²⁾ lógna derekán. Így más legény a' jó öltözetű paraszt gazda fia, mint a' ronggyal fedezkedő; 's mi magunk sokszor kirekesztőleg köntösünk ügyetlen szabása, kopott vagy szurtos léte miatt társaságokban minden lelki felemelkedésünk mellett is, feszülten érezzük magunkat 's az ajtónál állunk hallgatva. Alig gondolhatnók, illy kiesínségek milly nagy befolyással bírnak ránk tanultabbakra 's mi nagyobbbal még a' népre! Csak hogy illyeseket alapoknak nem kell venni, mert a' magyar ember nemzetisége 'egyes, bátor 's komoly férfiúi érzés a' szó legtágosb értelmében, szabadság-imádás, hon legforróbb szeretete 's az élet kész elhagyása törvényes Királyaért. Ezen alapul saajtságunk, ez régi nemzeti szellemünk, 's 'beesültesd meg kü'n a' magyar nevet, van szívkbe vésve. Ezeket fejsük ki mind jobban. Illy tulajdonok, 's nem /ám pengő sarkantyú, vitézkötés — tán vitézség nélkül — 167 's nem panyókás mente, nem sínór, borítás, paszománt, kócsagtoll, túri-süveg, atila-kalpag, zrínyi-dolmány 's t. i. fogják szépeinket magyarosítani, honunkat felemelni, mindenki bizodalmát megnyerni 's a' külföldet arra kinszeríteni, hogy egy tökéletes férfiú említésénél mindég Magyar jusson eszébe.

Ketté törik Ozmánnak³⁾ nemzeti szelleme, ha fatumot nem hisz többé 's elgyengül valahai dühös megtámadása, ha az eszeveszett Delhi⁴⁾ esata közben nem zengi többé viadalmi énekét:

'Látom, látom szép szemekkel
Egy Istenszűz leng elém,
És kendővel zöld kendővel
Bájosolygva int felém,

¹⁾ plundra = népiesen német kabát.

²⁾ haczuga = népiesen oláh kabát.

³⁾ Ozmán, v. ö. 326. lap 2. jegyzet.

⁴⁾ deli = vitéz, hős, az oszmánli-török nyelvben.

'S édesen hí — tárogatva

Keblin a' menny-kéjekeket —:

“Jer, siess, mivel szeretlek,

Hintsd be csókkal hölgyedet!” 's a' t. a)

Mi lesz az Angolbul, ha a' szabadságra épült alkotmányt minden ébredéssel nem tartja fen, 's honszeretet 's férfias egyenes életmód eltávozik a' szántóvető csinos de egyszerű hajlékából. John Bull¹⁾ piperés, kényes ellágyult Dandyvá,²⁾ 's a' Peerage³⁾ olly elzárt helyé válik, hogy azok, kik belőle ki vannak rekesztve, szintugy bolyongnak, mint Ádám 's Éva kívül 'a paradicsomon, midőn egy Herczeg 's egy Lord Cherubkint⁴⁾ áll Éden kapui mellett. — Mi a' Francziából? ha nemzeti palladiuma, a' becsület, nem áll olly tisztán, mint a' kristál egész szüzességében? 'S ugyan mi egyéb tartá fen tévedései 's szomorú véres zivatarai közt 's mi emelte mostani szerencsés létére, ha becsület nem? — Távozzon el isteni félelem 's egészséges egyszerű természet a' Moszka néptől, csusszon közé is főbb rendinek sokban megvetést érdemlő romlottsága, 's azon ország, melly a' két hemisphaerát⁵⁾ lepi el 's nap keltét 's nyugtát egy pillanatban szemléli, ugy pattan szélyt egymástul, mint azon iszonyu 168 boltozat, / melynek ékköve nincs. Nevekedjék jobban 's jobban kicsapongó nyereség 's haszonles az Éjszakamerikaiban, 's Washington⁶⁾ 's Franklin⁷⁾ nemzetsége óriási nem lesz.

Milly ritka az egészséges 's ép több századi tölgy! Közönségesen a' fiatal sugár sarjadékból görbe vén fa lesz, mellynek ágai rothadnak. Növények a' földtől függ; ha ez jó 's mély, egyenesek 's magasok, ha sovány 's felszínes, görbék 's törpék maradnak. — Gyermekekből is sokszor, férfikorok egészen kimaradván, vének lesznek, 's itt akárki mit mond, ugy látszik valóban gyakorta van 'saltus in natura.'⁸⁾

a) látok látok, fekete szemű isteni leányt, int kendővel, zöld kendővel, és hí, nyiltan hí, jöjj. ne késsél, csokolj meg, mert szeretlek tégedet 's a' t. Igy mondotta tollba Széchenyi a verset, mint azt a kézirat megőrizte. (K. VIII. 15.) Szerzőjét nem tudtuk megállapítani.

1) John Bull, az angolok gúnyneve. Először Swift Jonathán használta.

2) dandy, angolul piperkőc, ficsur.

3) Peerage, a peeri: angol főúri méltóság.

4) Cherub, a bölcsesség ar gya.

5) hemisphaera = félteke.

6) Washington György (1732—1799) az északamerikai szabadságharc győztes vezére, az Unió első elnöke.

7) Franklin nemzetsége, t. i. Amerika.

8) natura non fecit saltus = a természet nem csinál ugrást, azaz a természetben fejlődés van, ezzel ellentétben: "van saltus in natura," = a természetben van ugrás, váratlan átmenet

Nemzetek is szint így, támadnak 's vénségre 's halálra jutnak — férfikorok elmarad. — Mennél rosszabb 's felszínesb alapjok, annál rutabb, nemtelenebb növések 's bizonyosb mulandóságok; 's viszont.

Ki fákat ültet, előre tudhatja hihetőleg, milly növések lehet 's lenni fog, ha azon helyet, hova ülteti, előbb gondosan megvizsgálja. Így a' nemzetek növét, kifejlődését 's étek hosszát is néminemű igazsággal előre jövendölhetni, ha alapjok vagy szellemek miségét szorgalommal nyomozzuk 's azt átlátni lelki erőnk megengedi, — vagy inkább 'ha testi gyáva létünk lelkünk tehetségit nem gátolja.

Ebből nagy erőltetés nélkül sok mindenféle következés foly, Szemünkbe fog tűnni: 'hogyan azon alapnál, melly tudományt kirekeszt asszonytársinkat egyedül állati vágyaink 's ösztöneink tárgyivá teendi 's őket mennyek országából kizárja 's a' t. tán erősbet is képzelhetni; — hogy azon sarkalat, melly intolerantiát¹⁾ 's elválási hevet rejt, korántsem olly valódi 's erős, mint gondolnók; — hogy egy szép érzés 's gerjedelem, melly minden tántorító kecséi mellett is csak ideale²⁾ marad, sok rut salakkal van vegyülve, mint a' becsület fenntartására kettősviadal 's a' t. 's korántsem olly valódi talpkő, mint tán sok hinné — 's végre, hogy minden, a' mi fényhez, füstöz, illathoz, homokhoz és sárhoz hasonlitható, — gondolom kiki érthet — /nemzeti alapnak nem egyéb, nem jobb, hasznosb 's nem ígér na- 169 gyobb kifejlődést, mint mikor a' fa levegőbe, mocsárba, vízbe, sziklára 's a' t. ültettetik. Észre fogjuk venni, hogy csak az "Igaz a) ---- -----, valódi alapja a' nemzetiségnek 's hogy

— 'minden ország támasza, talpköve

A' tiszta erkölcs, melly ha megvész,
Róma ledül 's rabigába görbed.,³⁾

Tisztán fogjuk látni, hogy egyedül az erény, bár mi csuf kísérőkkel volt is néha környezve a' régi világban, oka néhány nemzet gigási felemelkedésének, 's hogy dicső lételeket századokig fentartotta, bálványimádásik, ember-áldozatik 's egyéb a' természetnek

a) E mondat egy része csak a nyomtatásban megjelent Hittelben van ki-pontozva; az akadémiai kézirat tanúsága szerint Széchenyi így mondotta tollba: Észre fogjuk venni, hogy csak az igaz, "car le vrai seul est durable,, valódi alapja a' Nemzetiségnek stb. (K. VIII. 16.)

¹⁾ intolerantia = türelmetlenség.

²⁾ ideale = ideál, eszmény.

³⁾ Idézet Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz c. ódájából.

ily szennyei és szörnyei közt 'a' polgári erkölcs! a) — 'S végre meg leszünk abban győződve, hogy 'a' keresztény vallás zavaratlan forrásán megtisztult erkölcsi jó, ma legegészesb mint leghosszabb életidőt ígérő feneke a' nemzetiségnek'. 'S hogy hazánk akkor lesz boldog, ha ily felemelkedett nemzeti szellem éleszti földieinket, melynek felébredésére úgy volna kötelességünk magunkat ösztönzeni, mint Darius pohárnoka neki minden nap azt jelenté komoly figyelemmel: 'Király, emlékezzél a' görögökrül, ¹⁾ — Így mi 'emlékezzünk nemzetiségünkrül'.

Nehezebb sovány földön, silány éghajlat alatt 's messze jó vásárral gazdálkodni, mint hol a' természet pazarolva jutalmaz minden fáradozást. — Nehéz olly várat védelmezni, és sok lelki erő kell hozzá, hol a' világ szemei elől elvonultan a' legjobb siker sem lehet egyéb, mint hosszú nyomoruság után a' vár omladéki alatt tanu 's taps nélkül temetőhelyre találni. 'S csuda ott szépet alkotni, derekast írni, hol nincs megismerő, nincs olvasó 's a' t. —

Könnyű azért sok szépnek véghezvitele más nemzeteknél, a' mi nálunk igen nehéz. Minekünk az erény sokkal magasb lépcsőjén kell állni, mint másoknak, ha igazán kívánunk használni. Z r í n y i fényes 170 végét ki / tudja, ki ismeri külföldön 's számtalan más derékeink halhatatlan tetteit? Játékszinünk²⁾ olly keskeny 's csak szinte ollyan, mint valamely privátházban, hol a' játszóknál ninesen sokkal több néző! 'S az a' kevés, a' mi Zrínyirül más hazákba át sugárzott, nem inkább Körnernek³⁾ tette é mint magunké? Midőn a' világtörténetinek rajza kitörülhetlenül festi Salamin, Platea 's Leuktra⁴⁾ dicső napjait, és szinte az egész emberiség számos halandók nevét keletrül nyugotig tisztelettel említi 's nevezi, hazánk historiája azonban néma 's halhatatlan eldődink, mint jeles egykoruink 's éldődink b) csak előttünk isméretesek 's rólok is csak a' kisebb 's tehetetlenebb rész tud.

a) a tiszta erkölcs (K. VIII. 17.).

b) éldődink sajtóhiba, eldődink olvasandó. A Hitel 2, 3 és 4-ik kiadásában helyesen van e szó szedve.

¹⁾ Darius (Kr. e. 521—485) perzsa király, ki a görögök elleni gyűlöletéről volt ismert.

²⁾ Játékszín alatt a magyar nyelvű színelőadások helyéül szolgáló színházat érti.

³⁾ Körner Tivadar (1791—1813) német költő, ki Zrínyi Miklósról elterjedt drámát írt.

⁴⁾ Salamis, Platea, Leuktra görögországi városok, híres csaták helyei. Salamisban Kr. e. 480-ban megverték a görögök a perzsákat, Plateában 479-ben vívtak ki nagy győzelmet; Leuktránál a thebaiak vívták ki szabadságukat Spártával szemben.

Midőn másutt sással repül a' költő képzelete a' határtalan kében, 's ezernyi embertárs osztja szive hevét 's vele sir, vele mosolyg; nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollait veszítse. 'S ha még is köd, szélvész 's zivatarok közt merészen fellövell, szinte csak maga, kevés más nézőkkel méri felemelkedési magasságát! — 'S iparkodjunk, hogy itt is ne mint Körner Zrínyit, a' külföld hozza igazi fényébe, vagy hogy jobban mondjam közünkbe 'Berzsenyieket,¹⁾ Kisfaludyakat,²⁾ 's a' t. hogy ne a' külföld ismértesse meg velünk Virág munkáit,³⁾ az Erdélyi Múzeum⁴⁾ 's Literaturánk egyéb szépeit. Siessünk 's vegyük magunk elő azon sok derekast, a' mi hazánkban rejtve van; 's ne tőrjünk, hogy megelőzzön minket az idegen, 's azt tapsolja 's dicsérje, a' mit nem is gyanitunk hogy mienk, vagy annak még hátat is fordítunk, 's mi magunk tiporjuk otrombán saját szülteinket, midőn még a' rhinoceros se sérti tulajdon borját.

'S hát egy 's más hasznos létesítésében mennyi akadály 's gát minden oldalról! Milly kevés jóakaró 's becsületes elősegelő! Hány factio 's hány utbanálló! Valóban annak, ki nálunk igazán kíván használni, szünetnélküli öntagadás életmunkája, 's minden várható jutalma /'az önbecs-érzés 's önisméret. 'S azért nálunk szükségesb 171 az erény mint másutt!

Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkísérője a' nemzeti nyelv, mert míg az fenmarad, a' nemzet is él, bár mi sinlődvé is sokszor — mint erről számos a' példa — de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfüzt terem a' hon, melly a' voltakért szomoruan eregeti földre csüggeteg lombjait.

De miből támadhat a' nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb 's magasabban? 'Társalkodás, 's gondolatok közlése által, 's így a' nemzetiség alatt fekszik még a'

CONCENTRATIO.

Az emberek egymást közönségesen vagy igen magasra emelik vagy legalsóbb lépcsőre állítják, 's magokruki ítéletikben is szintolly ritkán tartanak közéletet, mint csaknem minden egyébben. Falun

¹⁾ Berzsenyi Dánielt Széchenyi igen nagyra becsülte.

²⁾ Kisfaludy Károly (1788—1830) költő, bátyja Sándor (1772—1844) korának szintén ünnepelt lírai költője.

³⁾ Virág Benedek (1754—1830) sokoldalú író, kinek történeti munkáit Széchenyi szeretettel olvasta.

⁴⁾ Erdélyi Múzeum, egykori folyóirat.

nevelt 's alacsony helyzetetésü azt hiszi sokszor, hogy minden városi lakos romlott, 's a' magas születésű elfajult, — némelly előkelőt pedig könnyen félistennek tart. Az úgy nevezett 'nagy világban nevelt pedig, kün a' mezőségen csak faragatlan társakat képzél, 's egy szerencsétlen rablórul, ki tán borhevében vagy pajkosságbul agyon üté a' zsidót, 's egy pár forintját elvevé 's végre akasztófára kerüle, azt gondolja, 'abbul minden emberi érzés ki volt rekesztve, és szinte gyönyörüséget érze vérontásban 's a' t. Embertársink se nem olyan jók, se nem olyan rosszak, mint azt mindent nagyító képzeletünk festeni szokta. A' legjobbak esnek, buknak, 's a' legromlottakban is van jó. 'S csudálva látnók némelly nagy ember gyengeségit, hibáit, mellyeket az idő 's távolság rejt csak el szemünk elől, — mint közönségesen a' legrosszabb hirben és szagban lévőkrül, végtére, ha jobban megismérkedünk velek, azt szoktuk mondani: 'Nem olly rossz, 's 172 nem olly rom-/lott mint állították 's gondoltuk, 's a' német példabeszédre emlékezünk' hogy Asmodaeus¹⁾ korántsem olly fekete, mint a' millyennek festik'. Az embernek nincs elég ereje se tökéletesen jónak, sem elhatárizottan rosznak lenni; hanem a' legerősb is majd felemeltetik lelke által, majd teste gyarlói huzzák le a' földre.

A' dolog illy fektében ugyan mint képzelhetni társaságot, békeséget és csendet? Nehéz; 's azért látunk még ma is szinte örök háboruban 's üldözésekben lévő vad nemzetségeket. Mennél jobban megismérkednek az emberek, annál tökéletesebben eltűnik az őket rémitő váz, 's annál jobban átlátják, hogy utoljára, ha ideig-óráig nem is, de minden bizonnal végesleg abban fogja találni kiki legnagyobb jólétét, boldogságát, 's ezek bátorságos birtokát: ha mindegyik 'természeti szabadságának egy részét a' társaságbeli szabadság megnyerése végett feláldozza. Így támadtak társaságok, országlások, 's egy nemzet ereje azon idomzatban nő vagy apad, mellyben, vagy még egyes familiák is háborgásban élnek egymással, vagy a' társalkodás legfőbb polczra 's a' társasági szabadság legtökéletesb kifejlődésre emelkedett már. Ezek a' véghatárok. Az első eset következtetést láthatjuk Amerika, Afrika, Újhollandia²⁾ némelly nyomorult lakosi közt; — a' másik gyümölcseit pedig Britanniában, Francia- Németországban 's a' t.³⁾

¹⁾ Asmodaeus, Asmodi (perzsa Ashmedai): gonosz szellem a perzsa mitológiában.

²⁾ Újhollandia, Ausztrália régi elnevezése.

³⁾ E sorokban Bariska Mihály egyik bizonyítékát látja annak, hogy a Hítel szerzője átveszi „a Társadalmi Szerződés legsarkalatosabb tételét... az állam-

Két ember közt, de még egyes főben is rendszerint van valamely discussio. 'S így hogyan képzelhetni egy egész nemzetet, hol csupán egy gondolkozásmód lenne 's tökéletes egyenlőségük a' száz meg száz természetesen előforduló tárgyak körüli képzeletek? 'S ebből tagadhatlanul az foly: hogy mindenütt van megelégedett, 's még számos meg nem elégedett; olyan, ki minden rendelést felhőkbe emel, 's olyan is, ki mindent ocsmányol 's gyaláz; udvari, nép embere 's számtalan eféle árnyékozások. 'S valamint egyik a' má- / sikrül nem tud 173 józanon itélni, hanem vagy nagyitva vagy kisebbitve, szint úgy emeli mindegyik rész maga pártbeliét igen magasra, a' más felekezetű vagy vallásuakat, — ha szabad úgy kitennem — pedig sárba dönti. A' nép embere a' hivatalbelieket vagy Urunknál kedveseket igen gyakran hazaárulóknak, lelkek fenekéig elromlott 's minden ármánnyal 's rossz mesterkedéssel felruházott uri személyeknek tartja, kikben többé természetes szó sincs, 's kik minden lépésiket valamely mélyen kigondolt plánum szerint intézik, midőn nem ritkán csak oroszlánbőr függ rajtok. — A' hivatalt 's felemelkedést vadászó ellenben mindenütt zavart, titkos egyesületeket 's több efélet lát, midőn közönségesen csak farkasbunda, 's így csak héja 's külseje teszi nemes viselőjét oly gyanuszinossá. 'S így a' két rész többnyire úgy áll egymás elleniben, mint azon uri személy — ki pőrén éjféltájon kiment a' holdat, vagy nem tudom, mit keresni, — a' kéménytisztítóval, azt kísértetnek, ez pedig a' nagyságost léleknek tartván. 'S nem különben főz mérget 's boszut, a' bizalmatlankodás 's feketevéri képzelgés hozzájárultával, ezen két osztály, és szánakozást érdemel, mint a' két egymást ijesztő fehér 's fekete jelenés, egy derekas hasrágás után a' házicseléd által jól kikacagztatván, még most is bámulná tán egymást, ha a' nap, — azon megbecsülhetetlen világosság, nem mutatta volna meg mind a'

alakulás módjának és céljának felfogását ... Rousseau-tól." Érdekes, hogy merül fel Naplójában első ízben az a gondolat, mely a Hitel fenti soraiban kifejezést nyer. — 1826 november 1-én azt írja, hogy mentől tovább tart az országgyűlés, annál inkább kialakul nála az a meggyőződés, hogy „wir Hungarn keine Freyheit haben, sondern nur einige wenige Privilegien.” Bécsben — teszi hozzá, — a magyar nemes ember szabadságát félreértik. Sohasem fog Magyarország bizonyos magas-ságig eljutni „bevor der reiche und mächtige Theil des Adels — die gesellschaftliche Freyheit, von der Natur Freyheit unterscheiden wird lernen.” Más Napló részekből is kiderül, hogy gondolatmenete a következő: a magyar nemesség szabadság alatt csak a maga önző rendi jogainak konzerválását érti. Azt hiszik, hogy ellentétben áll a szabadsággal bizonyos kötelezettségeket vállalni. Magyarországon nincs szabadság, mert csak a rendeknek van (rosszul értelmezett) szabadsága, nem lehet Magyarországot szabadnak tartani, mert a magyar parasztság nélkülözi a jogokat. (Bariska ért. idézve 311. l. 1. sz. j.)

kettőnek igen nevetséges 's éppen nem ijesztő mibenlétét. 'S itt csak az a' különbség, hogy a' kéményseprő költeménye kacajra gerjeszt, 's néhány óra múlva minden félelemnek vége, — az osztályok közötti bokrosság, bizodalmatlanság 's visszavonás pedig évekig tarthat, legszomorubb, ha nem positiva, de bizonyosan negativa károknak kutfeje, és nem szüntethetni meg egyébkép mint 'mesterséges egyesítés által, melly az egymástul tartó felekezetekre nézve nem egyéb mint a' nap jótévő sugára az említett két ijedkezőre volt. —

174 / 'S ugyan mit tehetni egyesség, 's így egyesülés, 's illy módon megismerkedés, 's eképen közepesedés vagy egy középpontra-gyűjtés nélkül? Dicsekhetünk e azzal, hogy lelki erőnk, belátásunk, tudományunk, éltünk hossza elégséges egyedül 's minden segéd nélkül valami igazán nagyot 's tartóst a' föld kerekén létesíthetni? minekutána szinte legközöségesb foglalatosságinkban, építésben, gazdaságban, mindennapi életünkben 's a' t. olly nagy számuak együttmunkálkodása szükséges, 's csak egy findzsa kávéhoz is két hemisphaera productuma kívántatik! — Mai világban, — 's esuda hogy annyi idő kelle illy egyszerűség kitalálására — már kiki átlátja: hogy egy magányos ember semmi, 's csak egyesületnek van hosszú élete, 's igazi sulya.

'Egyébaránt minden ollyas szövöttezés 's egyesület, melly homályban támad, 's mellynek czimje titok, jobbára bűnös, 's így az egészre nézve káros következésü. Illy alattomos társaságokban sokszor eleinte a' czél igen szép, időjárával pedig csak köpönyeggé válik, melly a' bűnt 's rosszat fedi, mert nincs bizonyosb mint az, hogy akkor midőn az első hév már kigőzölgött, kirekesztőleg csak önhaszonkeresés a' társaság egyes tagjainak minden foglalatossága, — 's hogy elvégre a' kisebb, de ügyesb rész halássza az intézet minden hasznait, 's többnyire a' legnemesbeket is fekete galád tettekbe keveri, és sokszor a' legártatlanbakat is vesztőhelyre hozza. Én legalább olly társaságokban nem bizok, mellyek titkos aláírások 's esküvésekkel vannak erősítve. A' szövetségbeli vagy érzi szívében azon forró kívánást 's eltökélett akaratot, felebarátját, hazáját, az emberiséget szolgálni, vagy nem érzi; ha érzi: az esküvés felesleg, szükségtelen 's hasztalan; ha nem érzi: ki fogja őtet annak teljesítésére vagy meg nem szegésére kényszeríteni? A' szövetség más tagjai? Errül alig van példa, 's illy

175 hűtelen tagoknak csak megbüntetését 's nem / hűtlenségek akadályoztatását találjuk a' sok számos titkos összeköttetések évráiziban. — Egy két ember vagy számosabbnak véleménye nem olly mágusi korlát,

mellyen az indulatos vagy félénk némellykor áthágni ne merne, 's csak a' hatalmas közvélemény azon törvényszék, mellytől a' legerősb is fél 's retteg; — 's azért igen különbözik azon szent szó és esküvés, mellyet az uralkodó népének, 's a' bíró igazságszolgáltatás végett 's a' t. nyíltan tenni szokott, azon alattomos lekötelezéstől, mellyel setétben a' szövethozók ön gyengeségik ellen pánczél gyanánt szoktak felruházkodni.

Hanem vegyük ezen kívül még a' dolog psychologiai részét is. Legmélyebb belső ihlet szerint úgy érezzük, mintha setétség bűnnek, világosság pedig erénynek volna kísérője; 's hol a' fedezés szükséges, ott mindég rejténivalót, rutat 's bűnöst szoktunk előre feltenni. 'S így azon béfejezéssel végzem ezen elmélkedésimet, hogy az egyesületek palladiuma "a' világosság; a' tagoknak olly misége, hogy rájok az egyesülés sikeréből haszon is folyhasson, legyen erkölcsi, legyen markolható; 's az egész egyetemnek kezesség-adhatása.,,

A' világosság áldott hasznát tudom, nem tagadja senki, hozzuk azért ujonnan emlékezetünkbe: hogy 'következés ok nélkül lehetetlen. 'a) — Nem igaz azért vagy legalább nem hihető, hogy egy külföldi, magyar intézetekre tetemes áldozatokat tegyen a' nélkül, hogy valamely rejtett 's mellékes célja ne legyen; 's így csak honbeliektől várhatni hű járulást olly tárgyakhoz, mellyek minden haszna erkölcsi 's nem pénz. A' Persa, Spanyol vagy Chinai fog e igen örülni magyar hazánk előmenetelén, ha áldozatibul rá semmi nyereség sem háramol, 's az actiájából — részvényéből — ötlet illető dividend¹⁾ — osztalék — nem egyéb erkölcsi örömnél? Ez természet ellen volna, 's csak honáért munkálódhatnak kiki tisztább szándékbul, magasabb célbul.

/Az egyetemnek kezesség-adhatása pedig tagjainak erkölcsi 176
's vagyonbeli sulyán alapulhat, úgy hogy az egyesület a' kormány-

a) lehetetlen 's így mathematicae nem igaz: hogy p. o. valaki gyapjumért, melly csak 60 ft ér, 70 ft. fog adni, — ha nem eszelős (rosszul nem számol) vagy más tekintetekből nekem kedveskedni nem akar. 'S itt szelesség, híjjános számlálás, vagy mellékes tekintet azon ok, melly gyapjumat 70 ftra emeli. 'S így némelly kereskedőknek illy forma és sokszor hallott beszédje „En Uraságod gyapját nem nyereség miatt kívánom megvenni, hanem csak személyes hajlandóságbul 's nem megtisztelésbül, olly esztelen Mystificatio, hogy azon a' legbutább se akad fel ma már többé kivén ha szántsándékkal tenne. (K. VII. 23.)

¹⁾ dividend = osztalék.

nak az által legyen mindég keziben, nem azon értelemben hogy ez abba avatkozzon, hanem hogy a' részvevőket, ha nem jóra vezetné az intézet, test és vagyonképen is felelet alá vonhassa. Ha számos minden vagyonban szükölködő külföldi nálunk titkon állana össze valamely szép 's hasznos végbevitel végett, nem lehetnénk e szinte bizonyosak, hogy a' szép és hasznos csak czégér 's egyedül önhaszon az egész szövetség alapja; 's nem cselekszik e bölesen olly kormány, melly illy sarkalaton nyugvó társaságokat megsemmisít? 'S csak újabb időkben is, milly pestist terjeszthetett volna a' világra 's még hazánkra is az illy elfajzott és setét összecsoportozások árja, ha azokat Urunk hatalmas kézzel nem fojtotta volna el?

Ha ellenben számos hazafi, kik között sok jó birtokos, áll össze 's a' nap legvilágosb sugárit keresve keresvén egyesül valamely intézet felállítására, 's el-nem-sa-vanyult ember természetese szerint elég jutalmat talál a' közjó előmozdításában; akkor azokat a' böls kormány, mint a' tapasztalás mutatja is, összeállani 's cselekedni minden akadály nélkül engedendi. Ezen utolsó állítást sok azért hozta volna csak kevés idő előtt még kérdésbe, mert imígy illendően gondolt kisurranni a' hátulsó ajtócskán 's pár szomoru forintját megmenteni, mellyet esztelenül vagy izetlen örömekre 's csak magára költ inkább, mint közjóra 's hazája felemelésére. Hála az Egeknek, hogy ezen bujódsi lyuk be van tapasztva 's így egy hátulsó ajtócskával kevesebbünk immár!

Minden, a' mi a' hazafiakat nyilván gyűjti össze, még ha legcsekélyebb ok lenne is, hasznos és jó 's áldott következési számlálhatlanok. Concentrátióból — közepesülésből — foly mondottuk nemzetiség, 's ebből nemzeti erény. Összeköttetése 's fejlődése illyesek által /eszközöltetik lépcsőnkint: 'A' pusztán lakó, tán bámulására, némelly jó oldalra talál a' városiban, ez ellenben sok dicsérnivalót, a' mit nem is gyanított, a' gubásban. Számos hazafi, ki egy-mást hevesen gyűlölé 's ez által az életnek vajmi sok vissza soha nem térő pillanatit minden ok nélkül elkeseríté, végre megbékül, 's ezentul 'egymással 's nem egymás ellen dolgozik. Az utazott, a' sok faragatlan 's hogy egyenesen kimondjam, nem mindég józan szokások 's előítéletek közt felnőtt mindég idehaza ülőben, ha közelebbrül nézi, sok szépet 's fényest fog észrevenni, mellynek a' vastag rozsda nem engedi távulra is tündöklését. Az pedig, ki körülállási miatt hazáját soha kívülről, de csak mindég belülről láthatá, lassan lassan tán pirulva fogja megvallani: hogy ő előbb olly-

nokat ítélt el 's kárhoztatott, a' mikrül legkisebb tiszta 's rendelt képzete se vala, másokat megvetett 's a' kényes öltözetűeket — kik zsebkendőjükben szép szagot hordanak, jó tánczolók 's a' t. vagy kik csak vizet isznak 's legtöbbszörre édesekkel élnek — általában puha 's asszonyos urfíknak tartotta; midőn annak ugyancsak legénynek kell lenni, ki a' Gallussal vagy Törökkel megmérkőzni bátor.

A' kereskedőkrüli balvélekedés lassankint eltűnik, 's a' földesur, ha nem avatkozik is kereskedésbe, oly státus elősegállítását minden iparral 's tehetséggel fogja eszközölni, melly egy országot a' másikkal tart kapcsolatban. Mind azon betyárságok, mellyek hazánkat csak disztelenítik, 's a' vitézségnek nem különb jelei, mint részegség az erőnek 's bátorságnak, lassan elenyésznek; nevelés, csinosodás, türelem — tolerantia — egyszóval az egész nemzet disze 's valódi ereje pedig nőttén nő.

A' mesterséges egybegyűlést — concentratiót — végre vagy a' véletlen de csak rövid időre, vagy az emberi bölcsesség tartós haszonná eszközözi. 'S eként /minden kifejlődés, előmenetel, 178 erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja

A' KIMŰVELT EMBERFŐ.

Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk. Ezen kis gyökérből származik boldogság, 's viszont átok is az emberiségre, csakhogy az első, századokra terjed, 's közönségesen akkor fénylik legjobban, midőn szerzője már a' föld alatt, — az átok pedig 's a' t. jobbadán egyszerre tűnik el. a)

Az ész erő, 's így az ész boldogság. — Tekintsünk csak mélyen a' legnagyobb következtetések elveire 's fenekire, 's mint a' nyári reggel oly tisztán fogjuk látni, mennyi bámulásra méltó szívgótt 's nem másunnan, mint emberi agyvelőből a' világra, Con-

a) tűnik el. Most senki nem mondja többé, legalább őszintén: 'ez jó ez helyes, mert N úgy állítja — de azért mondja jónak mert ő maga eszivel látja ugy. Nincs azért hiábavalóbb megerősítésnek módja okoskodásokban, mintha végtére ellenkezőnk tökéletes meggyőzése végett valamely nagy 'és a' közönség által elismert auctorit st hozunk elő. Halgatásra bírhatja illy procedura az ellenfét — nem tagadom, — de capacitálni nem fog — 's így az okoskodás minden haszna elmarad, sőt kárt okoz; mert erőltetéssé vál, — a Nyomás pedig mindig Ellennyomást, vagy agyonnyomást 's így háborút vagy megsemmisítést okoz. Nem is azért hozom én egy híres Író állítását: „Az ész erő 's így az ész boldogság” segítségül elő, hanem azért mert igaznak tartom. (K. VIII. 26.)

futsee,¹⁾ Bacon, a)²⁾ Franklin³⁾ és számtalan mások marok nagyságu veleibül!

A' véletlen, mely igen sokban látszik legelső rugó's indító-oknak lenni, — úgy áll az emberi főhöz, mint a' földben lévő arany a' bányászhoz, vagy hogy többet mondjak, az országuton fekvő gyűrű az utazóhoz; kiásó vagy felvevő nélkül egyik sem ér semmit: az arany föld gyomrában marad örökké, a' gyűrű sárba tipratik.

A' tudományos emberfő mennyisége a' nemzet igazi hatalma. Ezek Statistika'ja az ország legérdekesebb — leginteressánsabb — része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat's a' t. teszik a' közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly's erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a' nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje. Mi nagy erő egy vagy több 100 ezer ember, fő nélkül? Nézzük a' történeteket a' Duna folyta körül 1828 és aztán 1829ben.⁴⁾ Nem a' sok katona vivja ki a' csatát diadallal, hanem a' tábornok által jól elkészült 179's bölcseséggel vezetett bajnok. Nem annyira a' fegy-/verhordók 5—600 ezres számátul kell félni, hanem azon morale pondustul — erkölcsi súlytul — mely tán annyi ember közt hihetőleg rejtekezhetik. 'S milly természetes, hogy valamely háború kimeneteléről annak mindég meg kell eszokoloznia, ki az ellenség számát's ágyuit veszi csak számba, nem pedig a' hadinép műveltségét's vezérinek esztét. — b) 'S azért bölcsen cselekszünk, ha — mint hajdan Carthago⁵⁾ Lacedaemonbul⁶⁾ hitt hadvezért, Sicilia Athenébül⁷⁾ törvényhozókat, úgy mi is csak kevés idő előtt építőmestereket Olaszországbul — ma mechanikusokat Britanniából hozatunk's a' t. 'S midőn szinte mindent mechanikai sarkigazságokra lehet végre visszaidézni, tagadhatlan, hogy a' kormányozónak vagy fővezérnek maga dolgában

a) Bacon helyett a kéziratban Mahomet van. (K. VIII. 26.)

b) „S azért... mint hajdan.” mondat helyén a kéziratban: Régi időkben e' körül világosabban gondolkodtak's úgy látszik, hogy e részben a világ hátralepett. (K. VIII. 27.)

¹⁾ Confutsee (Kong-Fu-cse, sz. kb. 511 Santungban), a kínaiak s japánok vallásalapítója.

²⁾ Bacon, Francis, Verulami lord (1561—1626) angol bölcselelő és államférfi.

³⁾ Franklin, v. ö. 312. lap, 1. sz. jegyzet.

⁴⁾ Célzás az orosz-török háborúra, Drinápoly ostromára s megvételére.

⁵⁾ Carthago, pun város Afrika északi partján, ókori nagyhatalom.

⁶⁾ Lakedaimon, görög állam, melynek fővárosa volt Spárta.

⁷⁾ Athén, görög város Attika államban, mely a görög történelemben a legnagyobb szerepet játszotta.

ugy szólván mechanikusnak — műszerésznek — kell lenni, hogy alattlétvőit jó sikerrel vihesse. Sokszor, ha csak olly szakácsok forognak a' konyhában, kik előbb soha sem főztek, vagy csak uri kocsisok ülnek a' bakon, a) illy javaslatot volnánk hajlandók adni: 'Bizony hozassunk inkább valahonnan egy bölcset.,

Nem hihetni, milly nagy hasznu azon igen egyszerű, természetes, 's még is olly ritka őszinte önvallomás: 'Ehez én nem tudok, 's így egészen másra bízom' — Birtokosink közt hány lenne dus, ha dolgai után soha se látott és sok fáradság helyett inkább mulatozott volna; emberhalál mennyivel kevésb, ha egy fiatal tábornok helyett, mingyárt tapasztalt vezér fogta volna markába a' hadipálczát! mennyivel kevésb hátramaradás, elaljasodás, nyomoruság 's tán szomoru epedések, ha számtalan systema, projectum 's még experimentumok helyett is tüstént az előbbi vagy külföldi tapasztalásokat vettük volna példányul 's illesztettük volna hazánkra!

Nem nevetséges e nézni olly gazdát, ki tesztem sáfrányt akar ültetni, 's mindent próbál, időt, pénzt, békestürest áldoz fel, 's erővel önmaga akarja kitalálni a' leghelyesb vele-bánást, vén szomszédját pedig, ki egész éltében jó sikerrel termesztí azt, nem látogatja / meg 180 's tőle utmutatást nem kér. — Gazdaság 's kereskedés dolgában pedig szórul szóra így vagyunk, 's higye az Olvasó, hogy úgy vagyunk, 's Istenért! nem mivel én mondom; hanem maga szemeivel vizsgálja meg.

A' Török e' részben minden egyéb hátramaradási mellett igen eszes. Ő a' vár- 's hajóépítést, ágyuöntést 's a' t. mindég idegenre bizza, 's így ezek meglehetősen is vannak elintézve nála; 's most midőn már bort is iszik törvényesen, 's így termesztetni is fog, ne legyenek jó próféta, de fogadom, nem sokára drágábbat — nem akarám mondani jobbat, quia de gustibus etc.¹⁾ — is fog készíteni, mint mi; mert ő olly emberekre fogja bízni a' tárgy-elrendelést, kiknek mester-sége; míg mi magunk kevergetjük mustainkat 's experimentumokat vég nélkül teszünk, és sokszor tárgykörüli minden tudományunk abban áll, hogy természetesen gondoljuk vinni a' dolgot, midőn csak tudatlanul visszük. — Mi a' természet, mi a' természet-szerinti vitel-mód? tudja valaki? 'S még is nálunk a' borzagyváló annak szent

a) bakon némelly complicált bonyolított tárgyak körül 's kivált a' tudományosságra nézve Sócrattal tartó illy stb. (K. VIII. 27.)

¹⁾ quia de gustibus non est disputandum = mivel az ízlésekről nom lehet vitatkozni.

törvényei szerint véli keverésmódját intézgetni, ámbár végre közönségesen falusi kádár forumára szorul! —

Korántsem hagyom egyébaránt az Ozmán apathiáját helyben; de ránk nézve inkább azt szeretném, ha a' Franczia, — mint az Angol Debreczenbül akará vinni a' gubaszövíót hazájába, — innen vinné a' szőlőnevelőt, pintért, 's a' t., mintsem hogy tán minekünk volna rájuk szükségünk, mert az annak lenne jele, hogy nálunk 'a' borkészítési morale pondus¹⁾ nagyobb, mint nálok, 's így e részben hatalmasbak vagyunk, mint ők. Így méltán dicsekedhetünk azzal, hogy egy csehországi társaság csak nem régiben magyar földmérőre szorult.

Egyébaránt igen is tudom, hogy idegen vezér, idegen törvényhozó, idegen tanító mai felvilágosodásban általányosan több kár mint haszon, 's nem igen külön figurát játszik az uj hazában, mint egy harmadik személy egy házaspár közt; mert odahaza ugyancsak
181 kiki önkénye szerint szeret élni, 's ha itt amott ujitni / javítani kell is 's akar is, azt inkább kiki maga eselekszi, mint más által vitetné végbe.

Nagy szerencse, hogy az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csak hogy itt amott kifejlődése hátra van, — 's így ha még szokásban lenne is bölesekét 's tanultakat felkeresni 's hozatni, megkérő követséginket messzire fárasztani nem kellene.

Nem a' sok kéz, de az ügyes kéz festi az évrzaji képet, készíti az órát, erőművet 's a' t. De még kapálni 's kivált kaszálni se tud száz ügyetlen kéz annyit 's úgy, mint ötven gyakorlott. 'S ebből az következik: hogy a' munka-felosztás, mint kiki tudja már, emeli az emberi fő tehetségit lehető legmagasb tökéletességre. Természetes hogy az, ki mindég egygyel foglalatatos, azt ügyesebben tudja vinni, mint az, ki husz tárgyban munkás. Ha husz embert képzelünk, hol mindegyik mindennap félezipőt varrni, félóráig vashámorban dolgozni, két beteg után látni, 's több efélet tudna, képzelhetni e józanon azt, hogy ezen husz ember illy módon annyit 's olly tökéletesen tudjon végbe vinni, mintha egyike óraműves, másika hámos, tánczmester 's a' t. lenne kirekesztőleg? 's ezen progressio szoros tudományi igazsággal még nagyobb osztalékra vitethetik, mint minden manufacturában vitetik is, — 's ezek tökéletessége a' munka lehető

¹⁾ morale pondus = erkölcsi súly.

legnagyobb felosztásán alapul. Azon idealis arkádiai életmód, hogy minden a' háznál készüljön, nem századunkra illő többé, 's az ki mindenhez tud egy kicsinyt, jól közönségesen semmihez sem ért. a)

A' háztartás igen kicsinyben országláshoz hasonlítható. Ha az elsőben a' vadásznak főzni, kocsisnak fagyaltat készíteni, szakácsnak nyargalni, czukrásznak vasalni, szobatisztitónak beretválni 's a' t. kellene, milly következtetést lehetne várni? 'S mindennek sarkalata, a' morale pondus, milly hasztalanul volna rakva? 'S országlásban nagyobb kisebb mértékben szinte mindég így /vesz el a' nemzet 182 legfőbb ereje. 'S vizsgálja szeme 's esze szerint kiki őszintén ezt vitatásban, igazam van e vagy sem? —

Mennyivel számos jó és tökéletes építőmester, fegyvergyártó, ács, timár, asztalos 's a' t. van egy országban, annál rövidebb idő alatt 's így kevésb idővesztéssel fognak erős építmények, jó fegyverek 's butorok 's a' t. előállítani, 's azon mestereknek öszveleg ügyessége, vagy inkább azon lelki mennyiség, melly mind ezen tárgyak körül úgy szólván a' 'teremtő erő' határozza el egy nemzetnek a' többiek közt ebéli feljebb vagy alantabb létét. A' gazdák kisebb vagy mélyebb tudománya mérlege az ország földművelési erejének. A' vezérek több, kevésb józan tanultsága 's ügyessége pedig a' nemzet támadó vagy védő erejének scálája. Végre a' kormányozó, birtokosak, 's így lefelé minden lakos, a' magok álláspontjokra alkalmas tulajdonok könnyebb vagy nehezebb sulya, az Egész valódi erejének vagy várható kifejlődhetésének staterája, szóval: a' köz intelligentia — értelmesség — azon jel, mellynél fogvást a' bölcsek a' nemzeteket mäsálja. 'S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, 's így annál függetlenebb, szabadabb 's erősb a' nemzet.

Ezek szerint mindegyiknek tehetségében áll, akár milly alacsony helyzetű legyen is, — 's ez milly kellemesen hevítő önértés! — nemzete erejét nagyobbítani. Hanem azt — mint már előbb érintém valahol — mindenki csak 'a' maga természeti álláshelye tökéletes betöltése által teljesítheti. Sokszor alacsony lépcsőn nyert tudomány egészen új életerőt hoz egy nemzetbe, mint Watt¹⁾ az Angolok közé a' gőz-machina által. De többnyire felemelkedtebb helyről szívárognak

a) sem ért. Ezeknek igazságát hiszem nem hozza senki kérdésbe, 's azért emelkedjünk magasabb helyzetetésre. Ugyan sok állt ott, a' hol természetes helye? (K. VIII. 30.)

¹⁾ Watt James (1736—1819) angol mechanikus, a gőzgép feltalálója.

le az erény és tudomány, 'Regis ad exemplum 's a' t.¹⁾ — 's úgy nem tehetnénk bölebben, mint kegyes Fejedelmünk egyszerű igazi patriarchai életmódját, melly egy koronázott fő legtartósb fénye, minden tettinkben szorosán /utánazni; úgy a' földesurnak az volna többek közt kötelessége, hogy a' jobb gazdaság 's elevenebb kereskedés józan systemája 's ennek elismerése őáltala szívárgana lassan lassan az ország minden lakosiba. Nem parasztgazda kezdheti a' birka 's lónemesítést, őneki azt végezni kell. 'S nem a' tudja Isten honnan közinkbe esteknek — kiknek egy petákjok, de még egy káposztafejek sincs — 's kiknek ereikben a' vér egyaránt folydogál, magasodjék bár a' haza, bár bomoljon — nem azoknak összeállása azon szép tiszta kutfő, mellybül a' nemzetiség 's polgári erénynek derék hívei emelkednek a' halandók közé — valóban nem — de azon hazafiui egyesületekből fakadnak, mellyek egyszerű de legmagasb czimje: 'Mindenkinek, idő, ész 's pénzbeli tehetősége szerint forró 's állhatatos járulása a' közjóhoz.' Legyen őszhaj, vén fő fiatal vállakon, ellenség előtt nyert vitézi szép karczolatok 's erőltetett vizsgálat redőzeti 's tudomány benyomási a' homlokon — a' zsidótul béke — jobbágyok szeretete, külföld becsülése a' társaság ismértető jele — 's mennyi halhatatlan eredend belőle! Mi szelid 's jótévő, de egyszersmind ellenállhatlan hatalom illy egyesület! 'S engedelmeskedni illyesnek tán tanácsosb, mint neki parancsolni akarni — neve közvélemény!

Mennél magasb születésű pedig a' hazafi 's mennél dusabb annál jobban nevelheti 's terjesztheti a' köz értelmességet 's így a' haza erejét. A' földesur jobbágyai lelki 's testi csinosodására leg-sikereseb befolyással lehet, midőn, mint a' tapasztalás mutatja, a' jobbágy jámborsága, szelid erkölcei, de sokszor még nyomorusága se mozdit egy hüvelknyit is a' földesur állati vagy növényi életén; pedig csak a' földesur igazságos léte, emberiséges gondolkodásmódja 's tanácsa emelheti a' szántóvetőt nagyobb méltóságra, — 's ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencésb földesurrá. — A' kormány atyai gondoskodása, törvényekre szoros ügyelése 's hiv jobbágyiba helyezettett /bizodalma teszi a' nemzetet boldoggá 's erőssé, midőn ennek erkölcsi sulya azon sarkalat, mellyen biztosan 's rendületlen állhat még akkor is a' királyszék, mikor a' világnak fele másutt fel volna zendülve már 's bontakozva.

¹⁾ Regis ad exemplum totus componitur orbis = a király példáját követi az egész világ. Szállóige Claudianus római történetíró munkájából.

'S egy főből mennyi hatalom ered sokszor, 's hogy ragaszkodik, mint planeták a' naphoz, számtalan emberi lény egy fényes észhez? Hány élt már, ki százada utját maga jelelé ki, 's nemzete létét századokkal hosszabítá 's viszont! Egy orvos gyógyít, a' másik öl; de azon szer, melyet Philippus nyújtott, keserű-hasznos vala.¹⁾ Bár olly nagylelkűséggel vennék mindég a' nemzetek öntapasztalások hasznát, és szintolly nemes diadalmakat nyernének önmagokon, mint a'hogy a' nagy ember valaha fenséges érzéssel 's félelem nélkül ürité a' jótévő serleget.

Ezen most felvilágosított talpkövek után, melyeket illy renddel raktam egymásra 'az ember főt legmélyebbre, arra a' középesülést, erre a' nemzetiséget, erre a' polgári erényt, 's ismét erre a' Hitelt tágosb értelemben — végre azon sarkalatot fogom vizsgálat alá venni, melly, ámbár ezeken nyugszik, mostani munkám tárgya, 's a' földművelés, művészetek, kézüetek — manufaktúrák, — gyárok — fabrikák — 's kereskedés alapja.

A' HITEL SZOROSABB ÉRTELEMBEN — CREDIT. —

Mig nyelvekben mathesisi pontosság és szoros elhatározottság nincs — millyent egyébaránt az emberinem hihetőleg egykor feltalálанд — addig a' mondott tárgyak tökéletes felderítésére az Olvasó szerkeztető 's megemésztő ereje nem kevésbbé szükséges, mint a' szerző tulajdona gondolatit világosan előadni. 'S így minekutána öngyengességemet elismérem, mindenkitül, kinek kezibe kerülend ezen értekezés, azt bátorlakodom kérni: 'méltóztassék tiszta 's rendszeres előadásom hiját figyelme 's békestűrése által pótolgatni.

/Ha az eddig előadottakra visszanézek, annyi külön szín 's 185 olly mindenféle tárgy tűnik magam elibe is, hogy a' zavarosan eltagoltbul valamennyire türhető egész alkotni valóban mesterségnek tartom. Azonban a' legtulabb csapongó 's a' fő tárgytul majd egészen eltávozni látszó eszméltetések is azon szándékbul 's olly meggyőződéssel hoztam itt ott elő, hogy azok csekély munkám velejét, 's philosophiáját tán érthetőbbé tehetik, 's reméllem szorosb vizsgálat után úgy fog találatni: 'hogy legkisebbet se akartam hijába mondani,

¹⁾ Philippus, Nagy Sándor makedón király orvosa volt. A halálos betegen fekvő király előtt bevádolták, hogy orvosságával meg akarja őt mérgezni. Nagy Sándor átnyújtotta a levelet Philippusnak, de előbb felhajtotta a keserű orvosszert, mely aztán talpra is állította.

's tán csak ügyességem nem volt elegendő, minden beiktatott okoskodásimat egyetlenegy pontra intéznem 's egyesítnem.

Valamelly tárgynak legmélyebb alapjára ereszkedni soha sem ártalmas, habár néha tán igen unalmas is, de jobbára nagyon hasznos sőt szükséges, mert csak így óvakodhatni 'valaminek hibás végénél való megmarkolásátul 's csak az által lehet az elhibázás valódi okát 's utóbbi tévedést elkerülni. P. o. angol gazdaságot állitunk, de nincs sikere; 's így minden szájban csak az cseng, 's a' mi több, oktatólag: "az angol gazdaság semmit sem ér, vagy legalább nálunk nem". 'S ez megnyugtató! Midőn nincs világosb, hogy osztatlan legelőkkal, dézmával, robottal, limitatióval, bizonyos vásár hijával, ingadozó vámmal 's a' t. az angol gazdasági systema szinte olly chimaera, mint főrugó, kerekék, mutatók 's a' t. nélkül az óra, tán minden egyéb, csak nem óra. 'S így nem az angol gazdasági mód hibás 's valósíthatatlan nálunk, hanem a' mi vizsgálatunk nem elég mély. — Dombos helyen egy pár lábnyira ásván, azt állítjuk nagy bölesen, hogy vizet semmi móddal se találhatni. A' vasut összebomlik, 's nem mivel nem volna áldásunkra, hanem mert vitelre portékánk nincs elég 's a' t.

A' Hitelt szoros értelemben — annak életbe hozását, akár pénzbeli szoros törvényszéknek, akár cambio-mercantile jusnak — váltó-
 186 kereskedési törvény- / nek — hívjuk, tettem minden pénzbeli összeköttetésink alapjává, 's a' Hitel hiját állítottam nem csak azon physikai természetlenség okának, hogy t. i. pénzt valamelyes bizonyossággal se felvenni se kiadni nem lehet, de még az erkölcsi romlottság egy fő kutfejének is. — A' Hitel hijából eredő hibás következtetéseket mint *a c t i ó t* — hatást — 's ezek elágozását 's eredetikez visszaterésiket mint *r e a c t i ó t* — ellenhatást — egész vizsgálatom folytatában mindegyre feszegettem, 's így most minekutánna mint a' légy jó darabig kerengtem a' világ körül, végre a' dolog praxisába — ténylegbe — bocsátkozom] 's nem hogy én is mint vak, magamat az esztelenek legundorítóbb elemében perzseljem vagy égessem meg, hanem hogy a' látóra 's keresőre nézve legjótévőbb természet ajándékát, a' világot, lelki szemem szerint, a' közjó végett használjam!

Mit a' Hitelről, egyenes szórul, becsületről, erényről 's a' t. előadtam, sokan azok értelmével tán ellenmondásban fogják találni, a' miket fentebb állítottam, t. i. hogy a' keresztény vallásban 's így mennyei dolgokban a' határtalan bizodalom; társasági összeköttetésben ellenben a' lehető legnagyobb óvakodás — a' mi hímezés

nélkül, ha annak akarjuk keresztelni a' gyermeket a' minek kell, nem egyéb mint 'bizodalmatlanság, — kirekesztőleg az igazi alap. De szorosb vizsgálat után úgy fog mutatkozni a' dolog, hogy igen is egyeztethető azokkal.

Az egész nemzetnek egymástul olly igen különböző tagjait erény 's büntetéstüli félelem tartja sulyegyenben. Ezek jelelik ki a' pályakört. Az erkölesiség 's közvélemény az erénynek bírószéke, a' testi büntetésnek pedig a' törvény. 'S ezen két forum egymással alig áll valamelly összeköttetésben, mert sokszor megbocsátna a' közvélemény, hol a' törvény halálra ítélni kénytelen; nem ritkán pedig a' közvélemény nyom el egészen, hol a' törvény felold. — 'S így ha a' hitelnek 's adósságbeli kötelesség feloldozásának minden /alapja 187 színte nem egyéb executiónál,¹⁾ kivetésnél, tömlöcznél, akkor a' némettel azt mondhatni: 'jó éjszakát földművelés, kereskedés, gyarapodás, vagyon, birtok!' — Ellenben hol semmi félelem, semmi fenyték, és semmi lehetőség sincs erővel is visszavenni rövid idő alatt a' maga tulajdonát, ott a' vérnek leglassudabb folyása, lethargia, marasmus²⁾ 's 'requiescat in pace!³⁾

Milly élet embernek, ki önbeesét érzi, 's milly szomoru országlás, hol a' kenyér olcsóbb- vagy drágábbbsága több vagy kevesebb péknek fülénél fogva ajtóhoz való szegeztesétül függ, 's hol eseladkilidzsi és színír — hóhérpallos és sínór — a' legerősb indítóok! Ellenben van e nevetségesb azon édes és rózsaszín képzelgésű alkotmányoknál, hol mindenikben szentet látni tanácsoltatunk 's hol ezen szép, egyszerű 's nagyobb értelmet 's jobb nevelést áruló 's igen sokszor hallott szólásmód közdivatu "hogya is lehetne ezt vagy amazt illy nagy uri személyről, illy előkelő gavallérrul, vagy annyi esztendő óta olly magas hivatalokban, annyi fénnel 's a' közönség legnagyobb bizodalma megnyerésével szolgáló méltóságrul 's a' t. csak fel is tenni"? Gondolkozzék 's ítéljen ezekről többnyire kiki tetszése szerint; én részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, 'az erénynek milly magasságán áll, 's hihetőleg valaha a' mennyország hányadik grádicsán fog örökön örökké vigadni; hanem, micsoda hypothekát⁴⁾ adhat nekem 's mikép foghatom üstökénél 's ránthatom ki alóla még a' párnát is, ha becsületes 's tör-

¹⁾ executio = végrehajtás.

²⁾ marasmus = fonnyadás.

³⁾ requiescat in pace = nyugodjék békében!

⁴⁾ hypotheka = jelzálog.

vényes kamatra adott tőkémét ő akarná használni csak, míg én addig tán sínylődöm, és szinte instantiával kellene keresnem a' mi e n y i m, míg ő fényes palotájában azzal tartja fen meg kell vallani igen szép 's nemes rangját, a' mi nem övé! — Ha valaki pénzérül máskép szeret rendelkezni 's intézni — tessék, én jó szerencsét kívánok, melyly mint sokan mondják, — de én nem hiszem, — synonymon a' böleseséggel.

188 / Itt állunk végre azon többnyire igen meredek helynél, melyet távulról csak ritkán szoktunk észrevenni 's hol az van írva 'h o g y a n és m i k é p?

Mindennek — 's már erről is volt szó — van szép, van rut oldala. Már az, ki se nem szerelmes, se nem indulatos, se nem vak vagy rövid-látású, hideg vérrel fogja megkülönböztetni a' szépeket rutaktul; mázsalni, 's a' szerint, mint dül, elfogadni, visszavetni. Ezen eselekvő mód igen egyszerű, csak hogy alig van valaki, ki maga vagy szomszédja feleségébe, gazdasági systemájába, verseibe, irományiba, homöopathiájába,¹⁾ alkotmányába, honjába ne volna szerelmes, és így vég nélkül; — igen ritka ellenben a' tisztalátású; mert egyiket a' természeti kód — az ostobaság — másikat a' tudatlanság, tapasztalatlanság, elfogultság, előítélet 's a' t. fekete felhőji tartóztatják a' világosan látástul.

Némellyik pedig mindenkor maga becses személyével áll a' közjó útjában 's így azt önárnyéka miatt soha sem láthatja. Mi mind ezen gyengeségeket tegyük félre, legalább míg szemközt állunk, 's világosítsuk fel:

Azon megjegyzéseket, melyekkel közönségesen Magyarországbán a' Hítel felállithatása ellen kelnek ki.

Azután, melyly okoskodások vólnak Magyarországbán a' Hítel lábraállítása mellett.

Vége az ezekből következő természetes béfejezést.

A' megjegyzések 's ellenvetések vagy t ö r v é n y i vagy p o l i t i k a i tekintetűekre ágoznak. Vegyük előbb

A' T Ö R V É N Y I E K E T.

Némellyek illy ellenvetéssel élnek: "A' cambio-mercantile jusnak²⁾ a' magyar Nemest alá nem vethetni, mert az által a' nemesi praerogativa az Iső rész 9dik tit. ellenére megszoríttatnék".

¹⁾ Homöopathia = hasonszenvi gyógyítás.

²⁾ cambio-mercantile jus = váltó- és kereskedelmi törvény,

'Ám de az Iső rész 9dik tit.¹⁾ azt rendeli: hogy a' magyar Nemes, ha csak rendesen törvénybe nem idéztetik 's a' törvény rendes útján nem ítéltetik, se sze- / mélyében, se javaiban senki által se hábor- 189 gattathassék; — ugy de mihelyt a' jus cambio-mercantile törvényesen elfogadtatik, az is törvényes ut lesz 's a' nemes ember ott is pörbe idéztetnék 's magát védelmezhetné, — csak azon különbséggel, hogy akkor az adós a' pört olly soká nem huzhatná 's jólelkü hitelezőjét ki nem játszhatná, nem faggathatná; — ahoz járul, hogy a' II dik rész 68dik 's a' III dik rész 28dik tit. szerint most is az adósnak, bár magyar Nemes is, — ha nem fizetheti meg adósságát, személye is a' hitelezőnek, ha ez kívánná, odaitéltethetik 's által is adathatik.'

Mások így okoskodnak: "Ha a' jus cambio-mercantile béhozatnék, az által az ordo juris²⁾ — törvénykezésmód — változást szenvedne 's így a' szerint a' magyar Nemes nem legitimo juris ordine³⁾ marasztaltatnék 's ennél fogvást az Iső rész 9dik tit. által neki adatott szabadságtul meg lenne fosztva. — Most az adósság iránt, ha idéztetik, 1—4szerig tizenöt vagy is 15—60 nap adatik megjelenésre; ha marasztaltatik, ellenállással 's egyéb pörorvosló móddal hátráltathatja az ítélet-végrehajtást 's a' t. de a' jus cambio-mercantile szerint a' megjelenésre csak 3—24 nap engedtetnék, ellenállással 's más törvényes menedékkal nem élhetne 's így törvényes szabadságában nagyon megszoríttatnék".

'Ezen ellenvetésnek már az 1792ki 17dik⁴⁾ törvénycikkely megfelelt, melly megengedi: hogy a' magyar Nemes külső országi Austriai cambiale forumnak is alája vetheti magát 's ottan megmarasztaltathatik, 's az executio ellene penes compassum⁵⁾ végre is hajtathatik. Ha e' mellett a' nemesi szabadság csorbulást nem szenved, hogyan szenvedne csorbulást önhazánkban felállítandó cambio-mercantilis — váltó-kereskedési — bíróság által?

Egyébaránt ezen ellenvetések más forrásokból erednek, mint a' törvényekhez ragaszkodásból 's nem / egyebek 'köpönyegeknél. 190 'S azért minekelőtte a' politikai megjegyzésekre mennénk át, becsületbeli kötelességemnek tartom általányosan ideáimat — eszméimet — a' törvényekről itt olly röviden, mint lehet 's egyenesen kimondani; mert illy őszinte vallomás után kiki tudhatja, embere vagyok e vagy

¹⁾ idézetek Werbőczy Hármaskönyvéből.

²⁾ ordo juris = törvénykezési eljárás, perjog.

³⁾ legitimo iuris ordine = hivatalos jogi úton.

⁴⁾ 1792. évi 17. t.-c. I. Bevezetés, első rész, negyedik fejezet.

⁵⁾ penes compassum = az ítélet végrehajtását elrendelő irat kíséretében.

sem, 's így velem kezét foghat, vagy kardot avagy tollat ránthat ellenem 's én őtet álkép által e' módon semmi esetre se csalhatom meg, a' mit vélemény dolgában némellykor legjobb akarattal sem kerülni el.

Némellyeknek azon igen bölesen hangzó okoskodását "gloriosa incertitudo, amabilis confusio,"¹⁾ én egy cseppet se csudálom, mert én inkább azt hiszem józanabbnak barátok közt 'clara pacta boni amici,'²⁾ — ellenzők közt pedig, hogy kiki ismérje egymást 's a' szerint eselekedjék. Nincs előttem Judáscsóknál csömörletesb 's egyszersmind esztelenebb. 'S akárki mit mond, a' készakarva homályos törvény 's zavar szeretete egy részről, másról pedig a' teljes torokbuli vívát kiáltozás, mindég Judáscsók szagát terjeszti! De én hasznát is tagadom. Sokan a' törvény alig-érthetősége által gondolják eszközölni zivataros időben az egyegy lépésével való előre-mozdulhatást 's egészen felejtik, hogy csendes időben éppen azon homály, mely itéletek szerint palladiumok, őket megint igen számos 's ugyan nagy lépésekkel taszítja hátrább. Illy alapok olly gyengék, hogy szinte jobb semmit sem építeni rájuk. 'S ha mint systemákat tekintjük, nem hosszabb időkre valók, mint a' gyermekeknek nyaválájok eltagadása, vagy mint p. o. egy uzsorásnak manipulációi, ki valóságos 10 ezer helyet tán 100 ezerről hagyott maga után kötelező levelet a' ládában, mellyért most utói egy garast se kapnak; — vagy valakinek ön adóssági össze nem számolása, hogy valóságos szegénysége maga előtt rejtve maradjon mindég, 's több eféle. Illy systema kis időre derék lehet kivált ollyannak, ki képzelettel is jól lakik, de egy kissé továbbra úgy /fogja találni kiki, hogy a' bizonyos mindég kívánatosb a' bizonytalannál; — 's így én világosságot szeretek a' törvényben, — magamról pedig azt tudni minden bizannyal: pénzszegény, ur vagy szolga vagyok e?

A' mi pedig valamelly törvénynek semmi módon sem eszközölhető eltörlését vagy változtatását illeti, egy külföldi szerzővel így okoskodom: A' változhatatlan 's még kérdésbe se vehető törvény philosophiája 'jövendő törvényhozók kezeinek megkötésében áll.'³⁾

¹⁾ gloriosa incertitudo, amabilis confusio = dicsőséges bizonytalanság, szertetreméltó zavarosság.

²⁾ clara pacta boni amici = tiszta alku, jó barátság.

³⁾ E külföldi szerző Bentham (Bevezetés II. Rész.), kinek *The Book of Fallacies* c. munkájában olvasta ezt. A munka I. részének harmadik fejezete törvény megváltozhatatlanságát hirdető elvek ellen harcol s azt mondja, hogy e tévtan nem más, mint „to tie up the hands of future legislators by obligations supposed to be indissoluble.” (*The Book of Fallacies*. 82. l.).

'S így mathematicae sül ki, hogy illy törvény káros, mert belőle rossz sok, jó semmi se folyhat.

Ollyas országban, hol nem önkény uralkodik — a' törvény nem egyéb, mint a' fejdelem 's a' nép képviselői közt való *contractus*. Már ha ezen utolsó változhatatlan 's a' törvényhozó testnek valamely javaslat tétetik 's a' többség nem is veszi kérdésbe, sőt ha nyilván látja is leghasznosb következtetést, még se fogadhatja el 's csak azon egyetlenegy igen böles ok miatt, 'mert az egykori gyűlekezet, melly régi időkben nem birt nagyobb jussal, mint millyennel a' mostani gyűlekezet ma bir, azt előre úgy határozta el.¹⁾

A' törvényhozó test mindég akkor hozhat legbölesebb törvényeket, mikor az idő szükségai előtte legjobban tudva vannak, — de midőn szerencsétlenségünkre vagy tán szerencsénkire a' jövőndőt nem láthatjuk — utóinkra nézve mi éppen olly keservesen tehetnénk józan 's eltörülhetlen rendszabásokat, mint eldődink legnagyobb böleseségek mellett se tudtak ránk nézve olly törvényeket hozni, mellyek minden kivétel 's változtatás nélkül minden időkre jók lettek volna, vagy jók lennének. 'S így a' törvény változhatlansága 's eltörülhetlensége nem egyéb, mint az országglásnak azok kezében létele, kik a' dolog természete szerint arrul semmit se tudhatnak, 's nem azokéban, kik előtt a' legkisebb összeköttetés sínesen rejtve.

A' 19dik századbeli a' helyett, hogy magok esze szerint cselekednének, behunyják szemeiket 's a' 18dik /századbeli által **192** vezettetik magokat minden ellenvetés nélkül.

Azok, kiknek tehetségekben áll a' tárgyak folyamatját 's kifejlődését, mellyek a' józan ítéletre szükségesek, tökéletesen ismérni,

¹⁾ Ugyanezeket tartalmazza Bentham könyve a változhatatlan törvény tévtana ellen harcoló részben (Fallacy of Irrevocable Laws. Exposition. I. rész. 3. fejezet). Miben áll a tévtan : „A law, no matter to what effect, is proposed to a legislative assembly, and, no matter in what way, it is by the whole or a majority of the assembly regarded as being of a beneficial tendency. The fallacy in question consists in calling upon the assembly to reject it notwithstanding, upon the single ground, that by those who, in some former period, exercised the power which the present assembly is thus called on to exercise, a regulation was made, having for its object the precluding for ever, or to the end of a period not yet expired, all succeeding legislators from enacting a law to any such effect as that now proposed. (83. l.) Körülbelül ugyanígy érvel Bentham francia magyarázója, Dumont, is a „sophisme des lois irrévocables” megmagyarázásánál : Une loi (n'importe quelle loi) étant proposée à l'assemblée législative, et ayant pour but de corriger une institution vicieuse ou un abus quelconque, le sophisme consiste à la rejeter sous, cette forme d'argument : Je rejette cette loi, non parce qu'elle est mauvaise... je la rejette parce qu'elle est contraire à une loi que nos prédécesseurs ont déclarée irrévocable...” (Tactique etc. 48. l.) Valószínűbb az angol forrásból történő átvétel.

kénytelenek hódolva olyanok ítélete alá vetni magokat, kik a' dolog fekvéséről 's velejáról általjában semmit se tudhatnak.

Azok, kiknek egy századdal több tapasztalások van, olyanoknak engedik át a' kormányt, kiknek egy századdal kevesebb tapasztalások 's így kevesebb ismeretek is van.

'S ha józanság az, hogy a' 19dik század tettei nem a' maga belátása 's ítélőereje szerint határozottassanak el, hanem a' 18dik századé által, nem kevesbbé józan az is, hogy ismét a' 20dik század cselekvényeit a' 19dik század szabja ki előre.

'S ha így lépcsőnkint tovább mennénk, ugyan mi lenne belőle? az: hogy idő haladtával elvégre minden törvényhozás megszűnne; mindenkinek cselekvésmódja és sorsa azok által volna elhatározva, kik se nem tudtak, se nem gondolkoztak sokat a' dologról, 's az élők összesereglett sokadalma a' halottak egymásra halmozott nemzetiségének mozdíthatatlan urasága alá volna örökre bilincselve.

Illy eltűrülhetlen törvény, akármilyen böles és hasznos volt is hozatalakor, előbb utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a' jót akadályoztatja. 'S ily bilincstől menekedni végre alig lehet.

Caligula, Nero nem iszonyubb nem fertelmesb illy törvénynél. Pillantati irgalom, szükség, kény rábirhatja az élőket a' bilincs ketté törésére; de a' holt tyrannust — zsarnokot — ki indíthatja szánakozásra, ki birhatja engesztelésre?

'S mind ezek igazságát a' javítások legeltökéltebb ellenségei is sejdítik, mert csak mindég gátló 's hibás törvények védelmére kelnek ki éféle támogatásokkal, jól tudván: a' törvény, melly még jó és hasznos, nem szorul illy fonák gyámokra 's kopott ál fegyverekre.¹⁾

¹⁾ Mint említettük az előző jegyzetben kimutatott átvétel a Fallacy of Irrevocable Laws „Exposition” c. részéből való. Ezen átvétel jelen megjegyzés előtti, visszafelé számított 10-ik bekezdésének „azt előre úgy határozta el” mondat végével végződik. A következő bekezdéstől kezdve Bentham könyvének ugyan-
csak a Fallacy of Irrevocable Laws tételét kifejtő „Exposure” alfejezetben mondottak kétségkívül átvétele mutatható ki. Az összefüggés feltüntetése céljából a következőkben a The Book of Fallacies e részét összefüggően adjuk, mikor is az átvételt világosan láthatja az olvasó. A Hítel fenti kilenc bekezdésének tehát a következő angol szöveg felel meg:

„Exposure. 1. To consider the matter in the first place on the ground of general utility. At each point of time the sovereign for the time possesses such means as the nature of the case affords for making himself acquainted with the exigencies of his own time.

With relation to the future, the sovereign has no such means of information; it is only by a sort of vague anticipation, a sort of rough and almost random guess drawn by analogy, that the sovereign of this year can pretend to say what will be the exigencies of the country this time ten years.

Here then, to the extent of the pretended immutable law, is the government

/Hazánk régi 's mai legbölcsebb gondolkozói 's törvényalkotói 193
 pedig e' részben velem tökéletesen kezet fognak, a' mit elhatározásik
 által, mint a' törvénykönyvben nyilván láthatni, minden ellenvetést
 megezőfóló módon megbizonyítanak. A' leghomályosb törvények az
 egész hasznára lépcsőnkint mind jobban 's jobban fejlődtek, felvilá-
 gosítottak; hol pedig a' homály igen is nagy vala — ott — — — —
 — — — — — ?

Olly törvények pedig, melyeket a' holtak alkotmányi alapokká
 tettek 's melyeket az ő későbbi parancsok szerint az élőknek még

transferred from those who possess the best possible means of information, to those who, by their very position, are necessarily incapacitated from knowing any thing at all about the matter.

Instead of being guided by their own judgment, the men of the 19th century shut their own eyes, and give themselves up to be led blindfold by the men of the 18th century.

The men who have the means of knowing the whole body of the facts on which the correctness and expediency of the judgment to be formed, must turn, give up their own judgment to that of a set of men entirely destitute of any of the requisite knowledge of such facts.

Men who have a century more of experience to ground their judgments on, surrender their intellect to men who had a century less experience, and who, unless that deficiency constitutes a claim, have no claim to preference.

(3 bekezdés után, mely nem hatott a Hitel gondolatainak kialakulására s így mellőzhető — így folytatódik Bentham műve):

If it be right that the conduct of the 19th century should be determined not by its own judgment but by that of the 18th, it will be equally right that the conduct of the 20th century should be determined not by its own judgment but by that of the 19th.

The same principle still pursued, what at length would be the consequence? — that in process of time the practice of legislation would be at an end: the conduct and fate of all men would be determined by those who neither knew nor cared any thing about the matter; and the aggregate body of the living would remain forever in subjection to an inexorable tyranny, exercised, as it were, by the aggregate body of the dead.

This irrevocable law, whether good or bad at the moment of its enactment, is found at some succeeding period to be productive of mischief — uncompensated mischief — to any amount. Now of this mischief, what possibility has the country of being rid?

A despotism, though it were that of a Caligula or a Nero, might be to any degree less mischievous, less intolerable, than any such immutable law. By benevolence (for even a tyrant may have his moments of benevolence), by benevolence, by prudence, — in a word, by caprice, — the living tyrant might be induced to revoke his law, and release the country from its consequences. But the dead tyrant! who shall make *him* feel? who shall make *him* hear?

Let it not be forgotten, that it is only to a bad purpose that this and every other instrument of deception will in general be employed.

It is only when the law in question is mischievous, and generally felt and understood to be such, that an argument of this stamp will be employed in the support of it.

Suppose the law a good one, it will be supported, not by absurdity and deception, but by reasons drawn from its own excellence. (The Book of Fallacies 83—861.).

discussio alá se szabadna venni, részint hosszú fejtegetés alá vétettek részint egyenesen eltöröltettek; p. o. an onus publicum fundo inhaereat, — resistendi facultas 's a' t. 'S alkotmányunk illy javításán, mellynek következesei áldások, ki nem örvend? kik a' korlátlanságot teszik a' szabadság eleibe — — — — quod tibi non vis fieri etc. egy üres sententiának tartják — a' kik igen jól érzik, hogy építeni semmit sem tudnak 's így csak úgy tehetik magokat a' világ előtt isméretesekké, ha akadályoztatnak 's rontanak; 's eképen csak a' nemzet salakjai.

Kétségtelenül volt elég okoskodó, ki egy illy sarkalatos törvény megsemmisítése alkalmával a' haza felfordulását jövendőlte, úgy mint volt 5—6 száz év előtt is elég próféta, ki minden javítás ellen a' legfeketébb 's legvéresb színre mázolt képekkel kelt ki, — 's kétség kívül ma is lesz elég, ki jobb pénzbeli systema ellen fog harcolni tehetsége szerint; 's azon szép fajzat szintugy ki nem írható 's a' hazára nézve olly makaes, mint a' burjány a' buzafieldre átok; de az igaz és jó előbb utóbb minden akadályon diadalmaskodik 's nincs olly hatalom, melly gátolhatná utja megnyitásában. Csakhogy több évi, több századi elnyomatása a' köz embert megijeszti 's elszomorítja, azt gondolván 'örökre el van nyomva immár! azonban nincs ug-

194 / Ha törvényesen lehet alkotni, úgy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani, 's midőn 1230ban valamelly rendszabás igen hasznos lehetett, melly 1830ra nem alkalmas többé, 's 1830ban valami jó következéseket szülhet, mellyek tán 2430ra nagyon károsak lennének: igen természetes, hogy a' törvény változtatása 's eltörlése sokszor szinte olly józan, böles és szükséges, mint a' legjobb új törvény hozása.

S' ugyan gondoljuk e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni 's jóvá hagynók e, ha utóink semmi javításokat se tennének? Lehetetlen képzelni; tehát mért akarunk mi annál, a' mit eldődink határoztak el, mozdulatlan maradni 's az emberi legszebb tehetséget 'a' tökéletesülésre munkálódást nem gyakorolni?

Fentebb azt mondtam 'a' homályos törvény semmi garancia — kezesség, biztosság — semmi erő. 'S theoria és praxis szerint eltökéltten ugry is hiszem. —

Azon időszakban, mikor a' homályos törvény fejtegettetik 's midőn bástya gyanánt kellene szolgálnia, akkor vagy a' király vagy a' nemzet részére magyaráztatik; ha a' királyéra 's ez akarja, milly szép védelem egy két homályos törvényke; ha ellenben a' nemzet

részére, nincs e hatalmában ezen utolsóinak inkább világos mint homályos törvényeket szerezni? De bezzeg sok már nagy és hasznas hazafi tettet gondol végbe vinni, ha a' törvényhez egy pár clausulát ragaszt, melyet a' kormány szint olly jól értett mint ő 's igazgasszeretetből ráállott, — midőn ő setétben óvakodással 's ügyességgel fedezgeté azt, a' mi a' bölcsebb szem előtt még se maradt palástolva.

Ha árendásink, contractualistáink,¹⁾ szóval alattvalóink inkább homályos contractust — szerződést — kívánnának mint világost, ugyan ki venné azon homályocskának jobb hasznát, ők e, mi e? Ne csaljuk meg magunkat. 'S ha vérengző tyranismus és revolúciók alkalmával fegyverrel világosítottak is fel a' törvé/nyek az emberi-¹⁹⁵ ség büntetésére némelykor, még akkor is sokkal ritkábban vette a' nemzet a' homály hasznát, mint a' kormány.

És ha királyi 's nemzeti jusok közt nem volna egyéb garantia eféle homályosságok-szörszálhasogatások 's rabulistai ügyes fogásoknál, valóban kár lenne tovább szabadság tömjénjével terhelni a' képzeletet 's egy ideális jó miatt fáradozást 's időt vesztegetni.

De hála az egeknek! nem buktunk még annyira el — 's csak magunktól függ mind nagyobb 's erősb garantiát nyernünk.

A' Király ugy ül erősen székén, ha jusaibul egy pontot sem enged: a' deréket jutalmazza, rosszat bünteti 's királyi eskét pontosan teljesíti.

A' lakosok ellenben ugy szabadok minden elnyomástul, ha sok van köztök, kik egész világ előtt isméretes 'sago et toga clarissimi férfiak, kik mai világban a' hatalmas vélemény paizsa alatt minden igaztalanságtul mentek; 's ha a' nagyobb rész szereti 's imádja alkotmányát 's érette halni kész.

Ezen utolsó a' mathesis törvényei szerint van alkotva. Ott is 100 font, — bár kavics legyen is az, 10 font vasat, sőt aranyat is maga után vonz, ha a' természet örök jusait akadály nélkül gyakorolhatja. —

A' változhatlan törvényekről pedig azt mondtam: 'hogy azokbul jó soha, rossz pedig mindég folyhat 's így a' szabadságnak inkább bilincsei mint alapjai. Ha jók 's hasznosak, mikor kérdésbe vétetnek, ugy is megállnak 's örökségi czimerek szükségtelen; ha pedig károsaknak mutatkoznak, akkor nem szabad változtatni; 's így 'eltörülhetlenségek jót semmit se, hanem csak rosszat szülhet.

¹⁾ Contractualista = oly jobbágy, ki a földesurával szerződéses viszonyba volt.

De sok ember előtt a' régi rendszabások 's törvények több hitelűek mint az ujak, 's eként velem a' törvények változtatásáról vagy megsemmítéséről egy értelemben nincsenek. Ők régi időkben a' komolyságot, férfiúi méltóságot 's ősz tapasztalást látják tanács-
 196 /ban ülni; midőn ma forró vért, az ifjuság kicsapongó képzelgésit 's az indulatosság 's korlátlanság legkisebb tapasztalásra sem állapított veszedelmet szemlélik a' törvényhozók közt. Én ellenben azt hiszem: hogy illy provocatiók 's idézgetések "Eldődeink bölcsesége, — régi idő belátása, elmés hajdankor, az ő világ szemessége, méltósága 's a' t." azon számtalan balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtattak el 's mint valamely igazságok apárul fiura hagyománykép mennek át, 's melyek alapja hófuvaton nyugszik 's egy kis nyomozás után szintugy el is oszlik, mint az egy kis meleg által. — Vizsgáljuk.¹⁾

Tapasztalás a' bölcsesség anyja, 's egyenlő észbeli erővel 's tudománnyal kettő közt az bölcsőbb, ki több tapasztalásu. Ennek igazságán nem kételkedik senki. De az említett balvélekedés még is éppen ellenkezőt hirdet 's a' sokaság benne meg is nyugszik.²⁾

Illy elfogultságok a' legközelebbi okokból erednek 's még is olly nehezen jönnek az emberek igaz eredetekre. Atyáinkra 's régiekre való alaptalan hivatkozások p. o. egyenesen

'A' szavaknak nem csak hibás, de éppen ellenkező használásából folynak, 's azon bevett szokásból, hogy a' holtaknak mindég több tiszteletet szoktunk adni, mint az élőknek.³⁾

A' mit közönséges beszédben régi időnek, hajdankornak hívnak, józan ész után uj időnek, ifju kornak kellene hívni.

¹⁾ „Our wise ancestors — the wisdom of our ancestors — the wisdom of ages — venerable antiquity — wisdom of old times”. Ily frázisokkal dolgoznak Bentham műve szerint azok, kik a jelenlegi lakosok érdekeinek megfelelő törvény és a régen meghalt lakosság törvényei közötti ellentét miatt el akarják gáncsolni az újító törekvéseket. Hogy e tévedés miben is áll, kifejti a *The Book of Fallacies* következő lapjain. (Az idézet a 69. l-on.)

²⁾ „Experience is the mother of wisdom”, is among the maxims handed down to the present and all future ages, by the wisdom, such as it has been, of past ages. No! says this fallacy, the true mother of wisdom is, not *experience*, but *inexperience*. (*The Book of Fallacies* 70. l.)

³⁾ Bentham a következő két pontban foglalja össze e tévhithez („atyáinkra 's régiekre való alaptalan hivatkozások”) való ragaszkodás okait; s Széchenyi e két magyarázatot röviden összevonja a Hitel fenti mondatában. A kifejtést már a maga terjedelmében veszi át. Bentham szerint tehát e tévhithez való ragaszkodás a következő két tényezőből ered:

„1st, From inaccuracy of conception arises incorrectness of expression; from which expression, conception, being produced again, error, from having been a momentary cause, comes to be a permanent effect. (*The Book of Fallacies* 70. l.)

Két egyes személy közt tagadhatlan, az idősbnek van vagy lehet több tapasztalása. — Generációkban éppen megfordultan áll az eset 's a' közelebbisőnek 's így az ifjabb generációnak van vagy lehet több tapasztalása.

A' 13dik század a' 11dik 's 12diknek, a' 15dik század ellenben a 13dik 's 14diknek, mi pedig Árpádtul fogva időnkig szinte egy évezred tapasztalásit halmoztuk egymásra! 'S így ha p. o. a' 13dik század ta-/pasztalásit 's bölcsességét hozzuk elő okoskodásink tá- 197 maszául, nem az őszhaj hanem a' bölcső tapasztalását 's bölcsességét hívjuk védelmünkre!

A' Tibeti bölcsék egy bölcsős gyermeket emelnek isteni magaságra 's azt hiszik legesalhatatlanabbnak. Mi őket nevetjük, azonban mi magunk mindég azokra provocálunk — hivatkozunk — kiknek se annyi tudományok, se annyi tapasztalások mathematicae nem lehetett mint a' mennyivel mi birunk, 's kik hozzánk képest csak gyermekek vagy serdülők.¹⁾

„2 ndly. Another cause of delusion which promotes the employment of this fallacy, is the reigning prejudice in favour of the dead; — a prejudice which, in former times, contributed, more than any thing else, to the practice of idolatry: the dead were speedily elevated to the rank of divinities; the superstitious invoked them, and ascribed a miraculous efficacy to their relics. (The Book of Fallacies. 72. l.)

¹⁾ Bentham művének következő összefüggő sorai világosan feltüntetik a Hitel négy fenti bekezdésének forrásait:

„What in common language is called *old time*, ought (with reference to any period at which the fallacy in question is employed) to be called *young* or *early time*.

As between individual and individual living at the same time and in the same situation, he who is old, possesses, as such, more experience than he who is young; — as between generation and generation, the reverse of this is true, if, as in ordinary language, a preceding generation be, with reference to a succeeding generation, called *old*; — the *old* or preceding generation could not have had so much experience as the succeeding. With respect to such of the materials or sources of wisdom which have come under the cognisance of their own senses, the two are on a par; — with respect to such of those materials and sources of wisdom as are derived from the reports of others, the later of the two possesses an indisputable advantage.

In giving the name of old or elder to the earlier generation of the two, the misrepresentation is not less gross, nor the folly of it less incontestable, than if the name of old man or old woman were given to the infant in its cradle.

What then is the wisdom of the times called old? Is it the wisdom of gray hairs? No. — It is the wisdom of the cradle.

The learned and honourable gentlemen of Thibet do homage to superior wisdom — superiority raised to the degree of divinity — in the person of an infant lying and squalling in his cradle.

The learned and honourable gentlemen of Westminster set down as impostors the Lamas of Thibet, and laugh at the folly of the deluded people on whom such imposture passes for sincerity and wisdom.

But the worship paid at Thibet to the infant body of the present day, is, if not the exact counterpart, the type at least of the homage paid at Westminster to the infant minds of those who have lived in earlier ages. (The Book of Fallacies 70 — 72. l.).

A' holtakrúl való előítéleti sententia pedig így hangzik: 'de mortuis nil nisi bonum' — 1)

Ezen igen veszedelmes balvéleménynek alapjára jutni nem nehéz. Ez által mindég a' nagyobb és szelidebb rész mystificáltatik, és

csondította, e bekezdésnek nyoma sincs természetesen Bentham munkájában. A következő bekezdés eleje már a Book of Fallacies érveiből táplálkozik. Bentham VIII. Henrik angol király uralkodása alatti helyzetből indul ki (1509—1546.). Hogy jellemzi az akkori állapotokat? "At that time the House of Lords would probably have been in possession of by far the larger proportion of what little instruction the age afforded: in the House of Lords, among the laity, it might even then be a question whether without exception their lordships were all of them able so much as to read. But even supposing them all in the fullest possession of that useful art, political science being the science in question, whar instruction on the subject could they meet with at that time of day?"

On no one branch of legislation was any book extant from which, with regard to the circumstances of the then present times, any useful instruction could be derived: distributive law, penal law, international law, political economy, so far from existing as sciences, had scarcely obtained a name: in all those departments, under the head of quid faciendum, a mere blank: the whole literature of the age consisted of a meagre chronicle or two, containing short memorandums of the usual occurrences of war and peace, battles, sieges... processions, ceremonies, and other external events." (The Book of Fallacies 75—76. 1.) Az olvasót figyelmeztetjük Kemény Zsigmond egyik megállapítására, aki szerint Széchenyi ama sorainál „melyek megmutatandók, hogy a multban valódi nagyság sehol sincs, s így a jövődtől lehet mindent várni” — az amit felhasznál „az plágium, Benthamtól kölcsönözöttet. A francia viszonyokról mondott eszmék voltak majdnem lefordítva, csakhogy Szent Lajos helyett Nagy Lajos, XIV. Lajos helyett pedig Mátyás király” szerepel. (Kemény Zsigmond báró: Gróf Széchenyi István. Tanulmányok. Első kötet. Bpest. Franklin 1907.) Angyal helyesen mutatott rá arra, hogy a jelzett francia történeti korrajz nem fordul elő Bentham műveiben (hozzátehetjük a Dumont féle francia feldolgozásban sem) s így a Hitelben sem. Azt hisszük azonban, hogy Kemény a fenti átvételre gondolhatott. Igaza van tehát Angyalnak, hogy e jeles Széchenyi — tanulmány szerzője „emlékezetének határozatlan adataiból formálta az idézett állítást” — ám úgy véljük fenti összeállítások alapján, Széchenyinél nemcsak „nehány Bentham reminiscenciáról” beszélhetünk, mint Angyal gondolja, hanem egyenes, tudatos átvételről, amint arról a következők is meggyőznek. (Angyal nézetei: Széchenyi István gróf történeti eszméi. Budapesti Szemle 1907. évf. 352. 1.) Lásd mindezekről Bevezetés, második rész, első fejezet. 112—113. 1.

1) A holtakról való előítéleti sententia — ez tehát az 430. oldal 3. sz. jegyzetben említett és idézett második érv. Bentham szerint „the cause of this so extensively prevalent and extensively — pernicious propensity lies not very deep”. A kifejtés is megegyezik a Hitel lenti bekezdéseivel.

A dead man has no rivals, — to nobody is he an object of envy, — in whosesoever way he may have stood when living, when dead he no longer stands in any body's way. If he was a man of genius, those who denied him any merit during his life, even his very enemies, changing their tone all at once, assume an air of justice and kindness, which costs them nothing, and enables them, under pretence of respect for the dead, to gratify their malignity towards the living. (The Book of Fallacies 73—74. 1.)

Bentham szerint a holtak iránti tisztelet következménye az lesz, hogy „with this jargon in his mouth, he is permitted to sacrifice the real interests of the living to the imaginary interests of the dead.” (The Book of Fallacies 72. 1.)...

De mortuis nil nisi bonum; with all its absurdity, the adage is but too frequently received as a leading principle of morals. (The Book of Fallacies 73. 1.)

sokszor az élők haszna ezen köpönyeg alatt a' holtak emlékezetének áldoztatik fel, kiknek se használni se ártani többé nem tudunk. 'S azok kik az élőknek tehetségek szerint minden lehető kárt okoztak 's tán idő előtt koporsóba taszították, nem engedik, hogy valaki őket, midőn már nem éreznek, bántsa és sértse! Számtalanok elevenen égettettek el 's kik elítélték őket, azok hirdetik: de mortuis aut bene aut nihil! —

A' halál legnagyobb engesztelő 's az ki többé nem lehel, senki útjában sincs is többé, senkit fényével, erényivel nem sért, elsőséget nem nyerhet, se tapsot se hivatalt, se hagyományt 's a' t. 'S az elhamvadottnak dicsérete, kivált előbbi ellensége ajkán, a' kised belátásu előtt sokszor igen nagy bámulást gerjeszt, de az csak olyan mint a' színjátszói csillogó korona, mely papirosbul készült 's igen olcsó.

Ha pedig igazságát tekintjük a' dolognak, midőn azon senki nem kéteskedhetik, hogy többel tartozunk az élőknek mint a' holtaknak, mért ne volna szabad az elhunytul rosszat mondani — ha gyalázatosan élt? 'S volna é e' nélkül akár egyes nemzetnek akár a' világnak igazi historiája vagy csak egy biographia is a' szó 's hitelesség valódi értelmében? Egy becsületes embernek, kit tán életé-
 199 ben elnyomtak, üldöztek 's / minden napjait elkeseríték, mi jutalma volna végre, ha még holta után is a' rossz cselekvő 's alacsony élővel, ki itt tán kincsel 's hatalommal volt felruházva, szinte egyenlő dicséretet nyerne, 's így ezzel hasonló sorsu lenne?

Mi emeli lelkünkben az igazság szeretetét magasbra az Egyiptomiak azon régi szokásánál, mely 'a' királyokrul holtok után tarta ítéletet? 'S az egész közönség lelki tulajdonira mi lehet hathatóság 's áldottabb befolyásu, mintha még a' serdülő is naponkint tapasztalja, milly szenny 's kárhozat ragad a' rossz névre még akkor is, mikor ez nem is árthat többé; midőn a' derék beese még akkor is zeng századrul századra mint tisztábban, mikor föld fedi már csontjait. Ezeknél fogva a' holtakruli közmondásnak így kell hangzani: de mortuis nil nisi verum.

Semmi sem fogja szembetűnőbben előnkbe állítani 'a' törvények idő 's körülállások szerint, közegyetértéssel 's közakarattal intézendő némelykori változtatásának vagy eltörlésének hasznát, sőt szükségét, mint midőn nem önmagunk, de más nemzetek kifejlődését tekintjük. Ezen cselekvésmód leghasznosb, s' egyszersmind legegyszerűbb. Magunk szemeiben rendszerint semmit sem látunk, másében mindég mindent. — Azon bizonyos eltörülhetlen törvényért,

mellyről tudom, kiki hallott, jól lenevetjük a' másképp böles Athenei tanácsot, de magunk..... A' Chinaiban igen kaczagjuk azon gyengeséget, hogy ki nem magyarázható örömet érez, ha két pántlikára függesztheti háza tetején csengetyűt, melly megkülönböztetésért sokszor legnagyobb hazafitlanságot kész elkövetni, de mi..... 's a' t. Nézzük tovább, miben van Persia, Marokko 's milly magasan áll Pensylvania, Britannia? Az Amerikai szövetséges országokban sok törvényhez nyilván az van esatolva, hogy körülállásokhoz képest időjártával a' törvény is javíttassék.¹⁾

/Azonban menjünk át a' cambio-mercantile jus ellen támaszt-
ható

POLITIKAI MEGJEGYZÉSEK 'S ELLENVETÉSEKRE.

Ha megmutathattuk, hogy a' törvénybeli ellenvetések alaptalanok, vagy csak homokon állnak, úgy fogjuk tapasztalni, hogy a' legszámosb politikai okoskodásoknak nem csak legkisebb alapjok sincs, de képzelt resultatumik éppen diagonaliter ellenkeznek azon testesült következtésekkel, mellyeket a' mindennapi életben tapasztalhatunk 's mellyeket szinte 'a vak is lát, mert kezével foghatja. Annál pedig nehezen lehet valami nevetségesb, mint ha valakitül nagy bajjal nehéz követ látunk hurezoltatni azon hiedelemben, hogy arany; vagy valakit sebesen, teszem, Pestrül Rákos felé nyargalni, ki eltökéletten azt hiszi, hogy majd Vörösvárra érkezik; — vagy valakit nagy prosopopaeiával böleselkedni, és szinte jövendöltni hallunk, kinek jóslatai éppen ellenkezőleg ütnek ki.

"A' FAMILLIÁK CONSERVATIOJA"

azon cél, mellyet elérni akarnak. 'S ugyan azok mostani systemánk által bátorságba vannak helyeztetve? Nem egyenesen az ellenkezőt látjuk e? Mert ollyast tán senki se fog épen fentartatott familiának mondani, melly többel adós mint értéke van 's mellyet tulajdonkép a' más birtoka közt csak születési sánczai tartanak fen.

A' familiákat akarják fentartani — 's valóban szép szerencséjük van, mert nehéz találni közel országot, hol annyi dus olly 'szomorun

¹⁾ „The frame or constitution of the several American united states, so far from being declared immutable or imprescriptible, contains an express provision, that a convention shall be holden at intervals for the avowed object of revising and improving the constitution, as the exigencies of succeeding times may require” — mondotta Bentham a Book of Fallacies 92. l-on.

vagy olly nevetségesen bukott volna el, kivált újabb időkben, mint szegény anyaföldünkön! 'S ne gondoljuk, hogy mindég rendetlenségből vagy más egyéb okokból ered ezen ter- / mézetlen elszegényülésünk, hanem egyenesen Hitel hijából, mert a' rendetlenség 's pénzzel tudatlan bánás, kísérője csak ezen hiányosságnak.

Ha valaki 5tel 6tal 100tul elég pénzt kaphat 's nem fél hogy könnyen felmondják, nem fog e több esztendőig adósságot tehetni, mintha egy hozzá hasonló birtoku 8al, 12el, 20al 100tul kaphat csak pénzt 's azt sem eleget; a' nála lévő tőkét pedig közönségesen, vagy tán systematice is éppen akkor mondják fel, midőn hitelre legnagyobb szüksége volna 's ő 20al, 30al, 40el kénytelen felvenni 100át.

Én ugy látom, mert 5öt, 6ot kevesebbnek tartok 8nál 's 40nél, hogy az első birtokos hosszabb ideig fog költhetni és sokkal többet is mint a' második, 's hogy így az elsőnek jóval nagyobb időszaka van a' lecsendesülésre, meggondolásra, józanodásra, mint a' másik patrio more birtokosnak — 's hogy sok, ki jobb elrendeléssel 20 esztendő korában vette volna át birtokit, szélesen költené jövedelmei felét 's 40 esztendő koráig korhelykedne — mely gondolom elég liberalis feria gondolatlan életre — midőn egyszerre felpattan esze, a' számadás kivonatalából még vagyona felét lelhetné 's így ha régi ember lesz, még meglehetne, hogy testamentomban az átvettnél nagyobb értéket hagyna hátra, mert a' vénülő sokszor nagyobb örömet talál egy forint elkaparításban, mint a' fiatal százak kidobásakor. A' mostani elrendeltetésben olly keskeny pályát talál a' birtokos szédelgő ifjusági futásának — mely gyakran az erősbnek, szomorú mondani, ismértető jele — olly keskenyt, hogy sokszor a' kevesebbé dusaknak ma jószágok átvételéről 's holnapután már sequestrumjukról hallunk; az igen dusokat pedig nagy részint, — a' helyett, hogy a' thronus támaszai 's haza szószólói lennének, itt szomorun, mint a' tollatlan árva verebet, elhagyatva szemléljük düledező váraikban; ott ügyesen 's prókátorosan harapogatni magok körül tapasztaljuk 's jó rókát mutatni, midőn őseiket a' vad Oz- / mán V.....nél¹⁾ 's a' t. valaha oroszlánoknak tartá; amott megint mesterkélt vigágban látjuk, mint a' házaégett horvát embert, ki megmaradt máriását az istenek savanyu itáláért kinjában kurjongatva költi el.

Ha valaki adósságot csinál, legyen szükségből, legyen számolás után, legyen végre könnyelműségből, 's azon tudomással teszi,

¹⁾ V..... (értsd:) Várna.

hogy azt vagyonán vagy bőrin tüstént megvehetni, 's minden bizonnyal meg is fogják venni, ugyan fog e majd olly 'előre fejfel' adósságok árjába rohanni mint ma, midőn annyi régi rozsdaszerető a' serdülő birtokost — kinek se vagyonrul, se igazi becsületről, de tán semmiről sincs józan ideája — eszméje — már jókor azon szép, nemes és igazán tiszta lelkü praerogatíváival betölteni nem mulasztandja el, hogy a' pörököt in infinitum lehet huzni, alkudozni, sokszor a' hitelezőt ki-játszau, 's így éppen nem is fizetni; 's hogy végre a' legrosszabb esetben még is megmarad mindég valami 's a' t.

Nincs veszedelmesb, kivált gyermekekre t. i. minden ország lakosai nagyobb részére nézve, a' félvékony jégnél; ki rálép, előbb utóbb bele szakad, de azért szinte mindegyik megpróbálja. A' viz sokkal bátorságosb, arra csak jó uszó vagy csónakász mer bocsátkozni, a' többi parton marad. Pénzbéli systemákkal szintigy van: mennél bizonyosb a' valahai visszafizetés napja, annál nagyobb a' meggon-dolás, tartalék 's óvakodás az adósság-csinálásban, 's így lassankint annál több a' rend, erkölcsiség 's a' t. Mennél több pedig a' kibujódsi hátulsó kapu, annál nagyobb a' gondatlanság, szelesség a' pénzek felvételében, 's így lassankint annál több a' rendetlenség, erkölcs-telenség, 's a' t.

Vegyünk a' mindennapi 's legközelebbi életből példákat. — A' fiatal birtokos vagyonai átvételekor ritkán tudja, mennyi adóssága, mennyi jövedelme, szóval mije van. Előtte minden vagy nagyítás, vagy titok, 's néhány esztendei illy 'maga nem ismerés után ugy annyira eltömjéneztetik az egyébaránt valaha nyílt / keblü ur, hogy az igaz 203 szó neki nem használhat ezentul, mert füleiben az igaz végre goromba szó gyanánt kong. — Jövedelemre nézve az idők rendkívüli bősége — 's itt a' veszedelem, mert ritka csak az is ki ismerné valódilag ezen igen egyszerű szempontban és sinormértékben az előreláthatás fő-kulcsát; t. i. hogy mennél erősb az actio — hatás — annál hathatósb a' reactio — ellenhatás — az időknek mondom jövedelemre nézve rendkívüli bősége felerli az indulatosságot; mert a' kívánatnak eleget is lehet tenni; a' soknak kiadása szokássá leend, 's a' pénz olly könnyen dobattik el, mint a' milly könnyen jöve a' ládába; lassankint szorgalom szükségtelenné, a' számadókönyv szinte haszontalanná lesz, 's ez így forog egy ideig, míg végre az ellenhatás kezdődik, — 's ime itt állunk a' dráma kezdetin. A' nagy ur emberei keresik a' pénzt, 's könnyen találnek; árva, özvegy, kisebb birtokos örömetst hozza; második harmadik esztendőben mind nagyobb a' pénzszükség,

midőn azonban a' nagy ur, ki természet törvényit nem érti, várton várja a' reactióbul természeti leforgása előtt megint az actiót, azaz a' viz felfelé folyását; 1816—17beli jövedelmek előtünését!¹⁾

Ha végre szűkebb lesz az állapot, és se a' jószág, se az özvegyek, árvák 's kisebb birtokosak serege nem állit ki elég pénzt, akkor 'egy generalis rendbehozási planum koholtatik, melly a' nagy birtokost elvégre egészen tenkre teszi, mert a' mindenféle czikornyás nevekkel készült operatumbul végre az sül ki, hogy a' birtokos mindenét alá-irta igen kevesért, vagy semmiért. --²⁾

De ha tán — hogy a' szóban meg ne akadjunk — illy körülállások közt lévő nemzetségeket conserváltaknak hívhatni is, — a' közjóra nézve illy familiák conservatiója szükséges e, hasznos e? Én azt hiszem, lételek se nem szükséges, se nem hasznos, 's egész becssek csak ama' képzeletben áll, melly a' régi nemzetségeket a' korona drágá-
 204 köveivé varázsolja. Azonban /hol csak a' régi név maradt meg, a' régi becsület 's tehetség pedig eltűnt, ott a' gyémánt kitört, 's csak üveg tölti be helyét. 'S többet ér a' királyra és országra nézve egy uj nemzetség, melly érdemeket szerez, egy olly régi familiánál, melly a' helyett hogy eldődei dicső példája által hasonló nagy tettekre buzdíttatnék, — inkább magát minden áldozat 's munkátul mentnek hiszi, mert már ősei vittek végbe valaha sok szépet 's halhatatlant, 's így azt gondolja: ingyen élhet, 's csak ünnepezve töltheti napjait.

Minden bizonnyal nem a' tudatlanság, rendetlenség, és sokszor szükségbul eredő olly tett, mellyen pirulni kell, örökítheti a' nagy nemzetségeket. Mai pénzbeli systemánk pedig éppen a' legnagyobbakat hagyja pénzállapotban vagy tökéletes tudatlanságban, és szinte rendetlenekké neveli, vagy becsület-elleni ügyességre ösztönzi, 's így a' Hitel hija azon ok, melly a' legnagyobb familiák fentartását nem eszközli, de éppen azt, a' mitől őni akarják 'elaljasodását 's végromlását kerülhetlenül következteti.'

¹⁾ 1816—17. jövedelem, célzás arra, hogy az akkori inséges évek alatt — mikor a gabonaárak világszerte igen magasra emelkedtek — a magyar termelőknek is nagy jövedelmük volt, hisz pl. a búza ára (évi átlag) 1815-ben 5.44, 1816-ban 16.32, 1817-ben 8.32, viszont 1818-ban 2.48 frt. volt bankócédulákban (ugyanakkor 100 konv. frt árszija 1815-től 1818-ig: 356, 323, 336, 262 frt), tehát a nagy áremelkedést csak részben lehet a pénz romlásával magyarázni. (Az adatok: Adalékok Magyarország nyertermékeinek ártörténetéhez... Budapest 1873. L. Bevezetés elején a gabonaárak eséséről mondottakat.)

²⁾ Széchenyi itt azt a típust rajzolja meg, mely rendetlensége és költsékezése miatt végül is uzsorások kezébe kerül s „generalis rendbehozási” tervzetet dolgoztat ki s az uzsorások használják ki szorult helyzetét. L. Bevezetés Első rész, IV. fejezet.

“Hiszen most is jól áll a’ dolog” uj ellenvetés. Az ön eszében bizó nem kérdi, ha csupán a’ thema józanságául akar itélni ‘ki mondta, de mit mondott, — hanem ha azt akarja tudni, ez vagy amaz m é r t van mondva, akkor a mondó nevét is kell ismerni. E’ szerint az, ki a’ mostani pénzállapotot helyesnek tartja, vagy jobbat nem ismer ’s azért tartja jónak; vagy az körülállásra igen hasznos és jótévő. A’ dologhoz értők vagy mind uj systema mellett vannak, ha t. i. kün heverő tőkékhez nem juthatnak ’s jószágikat javítani akarják; vagy mind a’ régi systemához hevesen ragaszkodnak, ha t. i. több az adósá-
ságok mint értékek, kellemesnek találják sub aegide legis máséval élhetni, ’s birtokaik virágzása vagy porban léte őket nem érdekli közelebbről, mint nekik mindegy ‘hazájok felemelkedik e, eltipratik e. ’S így okoskodása szerint kinek kinek erszényére itélhetni.

/ Azon felekezet, ki jobbat nem ismer és sokszor nem is gyanítja 205
jobb systema lehetőségét, minden esetre a’ legveszedelmesb, mert azzal vizsgálat alá se vehetni a’ dolgot, ’s azt minden okoskodás előtt arra kell kérni: ‘datumokat szerezzon; ezt amaszt olvassa; ide oda maga menjen, ’s minekelőtte olyanul bölcselkedne — a’ mi előtte nem egyéb, mint hang süketnek, — foghatósága ’s tanulása körét tágitja.’ Míg azt hiszi ezen osztály: ‘a’ Magyarának van mindene, más nemzetnek semmije sincs; Magyarország gazdag; Gallia, Anglia szegény; — csak nálunk a’ jó rend, másutt rendetlenség; mi tudunk élni, mások nem; minekünk van eszünk, másoknak nincs; míg nem pirulnak némelly íróink olly mystificatiót tenni az egész nemzeten, ‘hogy Brunel csak egy magyar földmérő után képes elvégezni a’ Tunelt,¹⁾ midőn egész hazánkban, de csak egyetlenegy becsületes hidunk sincs, ’s mindenütt csak az elhibázott ’s összebomlott ötlik szemünkbe; — míg hivatalbeli embereink lesznek, kik szivreható tudatlanságokban a’ patrio more gazdaságot azon állítások által gondolják védelmezni, mintha Lombardia ’s Anglia földművelése a’ mienknél különb systema következtében el volna aljasodva; szóval: míg az emberek kettőt többnek tartanak négynél, ’s a’ vad mezőt jobb műveltségűnek a’ virágzónál; addig még fontolgtatás alá se vehetni némelly tárgyakat, mert egy csöbör nem fér egy pintes palaczkba, ’s éppen így némelly kiterjedt tudomány nem fér soknak igen szűk ’s keskeny értelme körébe.

¹⁾ Brunel, Sir Marc (1769—1849.) francia származású angol mérnök, ki 1825-ben a Themze-alagutat építette. Tunel. alagút, mesterséges út, mely hegy, víz, stb. alatt vezet.

Azok pedig, kik igen is jól tudják, hogy a' Hitel hija szinte minden mozgást elakaszt, de kiknek vagy ön állapotjokra, vagy vér- és gondolkozási rokonbeliekére lassu circulatio, azaz pöröknek végnélküli húzavonája, alkudozások, kamatok nem fizetése, vagy hogy ők kamatot húznak, de nem fizetnek 's a' t. — kellemes; azok, ha már nem hiszi senki a' mostani systema jóságát nagy familiák fentartása végett 206 's azt /se, hogy eféle aristocratia nélkül Magyarország nem is lehetne: ügyesen elforgatják a' dolgot, 's a' figyelmet egyébre gerjesztik. p. o. "A' józan országlás mindég az adósokat legyezi," 's ime ezen sok már megnyugszik 's elhallgat; mert azt gondolja, hogy ez által az iparkodó kedvezést érez, 's a' pénzét elásó büntettetik, midőn, — ámbár egypár esztendőre a' rossz fizetőknek való kedvezés házak, hidak építésére, városok csinosodására 's a' t. igen sokat segíthet, — csak egy kevés hosszabb idő után a' reactio örökös törvénye szerint nem szül egyéb következt, mint ha iskolában rossz deákok, falun pedig korhely gazdák várhatnának becsület- vagy haszonbeli megkülönböztetést. Az egészre nézve nem haszon, igaz, ha valaki kevesebbet vesz magára, mint elbírhát, de korántsem olly káros, mint mikor valaki minden tehetségén felül terheli vállait 's összerogy. Azonban ha nem vesszük kérdésbe a' physikai következt, nem tűnik e tüstént eszünkbe, milly erkölesi foganatja lehet az adósok 's rossz vagy éppen nem fizetők pártolásának? 'S kivált nálunk, hol tizedik ember se vesz fel pénzt józan számolás okábul, hanem többnyire vagy fényűzés vagy rendetlenség miatt?

Illyest is rebesgetnek: "Nem hibás a' systema, de szerencsétlen körülállások 's jó idők után következő mostohák rántották le nagy familiáinkat a' völgy fenekére; hisz előbb illyesekről nem hallottunk, 's mért akarjuk éppen most változtatni, a' mi eddig olly jó volt." — Erre minden hosszab feszegetés helyett csak Bebek, Oláh, Bátori, Hédervári, Kanizsai, Újlaki, Zrínyi, Drágfi, Homonnai, Pázmány, Rozgonyi, Gara, Dersfi, Telegdi, Czobor¹⁾ s' a' t. nemzetségeket hozom az Olvasó emlékezetébe; továbbá azt bátorlakodom állítani: hogy nem a' jövedelmek csökkenése tette nagyainkat tenkre, hanem az, hogy nem vettek erőt magokon valamivel kevesebbet költeni jövedelmik- 207 nél, 's végre 30al, 40el kapták csak 100át; 's elvégre: hogy /éppen azért, mert eddig nem esett változás, most az annál szükségesb, — 's hogy nincs alkalmasb idő javításra a' mainál.

¹⁾ Bebek ... stb. ősi magyar családok.

AZON OKOSKODÁSOK, MELYEK MAGYARORSZÁGBAN A' HITEL LÁBRAÁLLÍTÁSA MELLETT VÍNAK.

Sok dusnak újabb ideai szomorú elszegényülése vázként szolgál a' mostani generációnak; 's úgy mint néhány 30—40 esztendő előtt koczka, kártya, pazarfényűzés, a' legizetlenebb időtöltések unalma 's kivált maga dolga után nemlátás némelly előkelőt mai elaljasodásra birt; úgy a' maiak nagyobb része játékban se pénzét nem veszti, se idejét hiában nem tékozolja, hanem maga dolga után szorgosan jár 's mindenben rendet tart; 's mai napokban 'szinte olly nagy, ha nem nagyobb száma az úgy nevezett "romlott vagy veszedelmes idejű" férfi 's fiatal, jó 's rendes gazdáknak, — mint az úgy nevezett "józan idejű, koros 's vén pazérlóknak! 's így nem tagadhatni, némelly egyesek elbukása igen jó következtetést szült az egészre nézve, mint minden ijesztő példa; csak hogy haszna nem tartós, mint azon benyomás, melyre a' szemlélők ébresztettek általa.

A' kemény büntetések 's vesztőhely lecsilapíthatják, le is csilapítják a' rablási 's gyilkolási hajlandóságot, de csak józan törvények, 's nem bot, nem hóhér képes birni halkan egy egész nemzetet nemesb erkölcsiségre; 's nem annyira szép okoskodások 's magas helyen fénylő példák tartják a' közembert az emberség útján, mint inkább azon helyezettetés, melybe tesszük, hogy t. i. 'fáradozási után jobban 's bátrabban élhessen. Könnyű annak nem lopni, kinek mindene van, könnyű megelégedetnek 's így csendesnek lenni, ki mindennel bővelkedik, de a szegénynek, fázónak, koplalónak vajmi nehéz!

/A' közel szomszédságban porrá égett egy két falu olly beható 208 példa, hogy a' megmaradt helységekben jó darab ideig — míg t. i. a' benyomás eleven az emlékezetben — gyertyára, zsirra, pipára, kenderre sokkal nagyobb a' vigyázat, — de i g a z i b i z o d a l o m mindaddig nem lesz, míg a' házak kőből 's fedelek cserépből, szóval az épületek gyulhatlan 's el nem éghető szerekből nincsenek. 'S így világos, hogy az akasztófa 's egypár elégett falu csak negativa — nemleges — de semmi positiva — igenleges — hasznót nem hajt; így soknak pénz és vagyonbeli elbukása tagadhatlan, szinte az egész ma élő generációra nagy negativa hasznót hajtott, de positiva jót egyenesen éppen semmit sem tett, mert azt csak a' Hitel felállítása viheti végbe; mint a' közember erkölcsiségét csak jobb értelme 's nagyobb tehetsége emelheti fel; a' helységek 's építmények bátor-ságát pedig csak kő, téglá 's eféle alkothatja; szóval: jobb systema.

Ha pénzbeli törvényink olly szorosak 's kemények volnának, hogy az adós minden bizannyal előre tudná, 'majd megveszik rövid uton rajtam, a' mivel tartozom, akár vagyonomon, akár bőrömen', — kételkedni se lehet, hogy más érzéssel írná nevét a' hitelező-levél alá, mint ma teszi.

Az alig serdülőt szülei már jókor intenék veszélytül való óvakodásra, midőn ma tán az illy oktatásokat feleslegnek tartják, vagy övéiket arra figyelmeztetni egészen el is felejtik.

Nehezebb volna, kétséget nem szenved, uj systema után ön nemzetségét mint mondani szokás 'örökíteni, mert a' törvény az adóst igazságon tul védelme alá nem venné. 'S tán az öröködést egészen más módon kellene eszközölni; — nem hercegi palást vagy grófi köpönyeg alá, vagy régi név, avagy pénzes láda — mellyben pénz sokszor nincs — mögé bujás, hanem igazi becsület, egyenesség, takarékoság 's halhatatlan tettek által. Azon időt, mellyet a' szülők majoratus / 's efélék kinyerésére fordítanak, gyermekeik jobb nevelésével tölteni kinszerülnének, mellynek sommája lenne: "kitörülhetlen betűkkel szíveikbe vézni, hogy csak erkölcsi szép és jó nemesíthet valóban 's hogy mennél magasb a' születés, mennél nagyobb a' vagyon, annál jobb 's hivebb szolgálatot vár a' haza, vár a' király. Illy aristokratia a' thronus igazi támasza, illy öröködés a' nemzet fénye! —

Az, hogy azon rendkívüli jó időket, mellyeket sok sajnosan emleget, a proportione olly kevesen tudták használni, a' pénzbeli actio 's reactorul való közértelmesség hiját nyíltan bizonyítja; 's ezen tudatlanság is Hitel nemlétéből ered; mivel annak felállítása mindenkit kinszerítne, ha márul holnapra nem akarná elveszteni mindenét, tudni: 'mennyi jövedelme, 'minő terhei, röviden 'mije van. Most több van olly birtokos, ki ezen igen egyszerűt és szükségest nem tudja, mint ollyas, ki világosan 's önesalás nélkül tudná. Most természeti apathiájából — bár szabad volna nevezni némelleyeket! — sok nem is igen ébred fel, noha sejdíti némelly pillantatokban lefelé hengerülését, mert még messze 's homályban a' veszély. Milly nagy haszon lenne az országra nézve, ha illy veszedelem, — mely a' rendtelenségéből származik 's abból, hogy sok, számos egyéb oktalansága mellett csak azt se tudja, 'minek ura 's mije van — olly világosan 's rémítőleg állana mindenkinek szeme előtt, hogy végre az álmosak, tudatlanok, vagy minden egyébbel foglalatatoskodók felijesztetnének némelleykor magok dolga után is látni, 's azt nem mindég minden

egyéb után hagyni, vagy tán csak akkor kezdeni, midőn nagyon késő, 's a' vagyon meg van emésztve immár.

Sok, elbukása után rendesb és szinte megelégtettebbé lesz, mint az előtt vala, 's nem azért mivel kevesebbje lön, mert azon keveset is rendetlenül költhetné, vagy hogy kevés jobb volna soknál; hanem mert tudja világosan 's elhatározottan 'mije van, /a' mit 210 előbb soha sem tudott, 's főképen azért, mivel azon meggondolási processuson esett át, mellyre a' szükség kinszeríté, 's mellyet önmagávali számolásnak 's rendbenlétnek hívhatunk.

'S nem szembetűnő e, milly nagy jótét lenne sokra nézve, 'ha ezen önmagávali számolás 's rendbenlét benne nem szükség, hanem nevelés befolyása által eszközöltetnék? Az egész közönség nevelésére semmi sem hathat erősebben a' törvényeknél, 's így eldönthetlennék látszik, hogy a' törvényesen felállított Hitel azon fordulást teszi a' nevelésben, melly által minden rendű 's birtokú jókor arra figyelmeztetik már, hogy magával vessen számot 's rendben legyen. 'S ha illy meggondolás sok életforgás 's nemzessoron hat egy egész nemzeten keresztül és szinte a' nép véribe elegyül, lehet e kételkedni áldásterjesztő következésin, 's nem áll e egész tiszta miségében elő, hogy az igaz Hitel felállítása földművelés 's kereskedezésbe egy eddig nem ismert életet öntene, 's hogy mind annak, a' mitül félnek, éppen ellenkezője valósodna, mert a' rendes és becsületes ember jutalmazva, a' rendetlen 's csalárd ellenben büntetve lenne, 's a' Hitel hazánk valóban nagy nemzetségeit 's oszlopait nem csak elbomlani nem engedné, de azokat mind erősbb 's hatalmasb létre magasítná.

Ha azonban mind ez még se volna elég suly az eddig előadott, és sok számos elő nem adott 's tőlem még nem is sejdített ellenvetések megczáfolására, legtanácsosbnak tartom azon nemzetek mibenlétét, kiknél Hitel van, azokéval összehasonlítani, kiknél Hitel nines. 'S ezt mindenkinek saját vizsgálatára bizom, netán valakit önitéletében azzal is untassak, a' mi ugy is olly világos, hogy szinte szemet szúr.

Ha még efelett azt is számba vesszük, hogy némelly nemzet szerencsés fekvése — ugmint az erősnek a' rendetlen életmód se árt — a' józan systemát nem is teszi olly okvetetlen szükségessé, 's hogy szinte / minden ország pénzbeli elrendelése tökéletlen 's nagy javi- 211 tásokra képes, akkor azon következtést huzhatjuk: 'hogy a' legjobb fekvésű 's egyébaránt erős nemzet, melly Hitel hijával is fenttarthatja

valamiképen magát, Hitellel határnélkül emelkedne fel, 's hogy a' gyengébb 's mostoha helyzetű nemzetek Hitel nélkül nem is élhetnek; vagy más szavakkal: hogy az egészséges jóvérű ifju a' vénség fájdalmát elkerülné és sokkal idősb lenne, ha korhely 's rendetlen nem volna; de hogy a' beteges, hidegvérű férfi koporsónak indul, ha korhely 's rendetlen. Sok éjjel nappal korcsában ül 's részegségéből alig ébred fel, de egészséges; sok pedig óra szerint él, lat számra eszik iszik, 's legrendesebben tölti napjait, még is nyavalgó; de azért az első életmódot jónak, a' másodikat pedig rosznak nem mondhatni.

Magyar hazánk is a' jó 's erős természetűekhez való, 's Hitel hijával is boldogabb sok egyéb országnál, melyben a' Hitel leg-szorosb; de azért ebből nem az foly, hogy nálunk jó pénzbeli rendelkezés felesleg volna, mert így is el lehet élni; hanem hogy éppen azért, mert jó systema nélkül is életben marad az ország, jobb systema következtetésében annál bizonyosabban tenne mind testi mind lelki jobb létére óriási lépéseket.

Azon okbul, hogy Zápolya¹⁾ vagy Dózsa ideire²⁾ 's midőn Rákoson³⁾ gyűltek össze eldődeink, szoros pénzbeli törvények nem illettek, még nem az foly, hogy azok mai időkre se valók, hanem hogy illy józan változásokra 's elrendelésekre éppen a' jelenkor legalkalmasb; mert midőn hosszabb nyugalom 's békesség 's az abból eredő jövedelmek apadási a' mezeigazdaság körüli állhatatosb gondot lehetőbbé, de egyszersmind szükségesebbé teszik; akkor jelentkezik azon időszak, melyben a' nagyobb rész józanabb elintézés által egyenlő vagy csekélyebb erővel több élet-javakat előteremteni minden módon iparkodand. Ezen közipart 's mindenütt napról napra nevedő szorgalmat hazánkban /közülünk ki nem vette észre 's ugyan ki tagadhatja? De mit ér minden gazdasági fáradozás, kereskedési észtörés, ha javításra, javak vásárlására 's messzebb szállításra pénz nincs; pénzt ellenben olesón hogy kaphatni bizonyos Hiteladhatás nélkül? 'S ime itt vagyunk megint azon következtetésnél: hogy a' Hitelt közénk nem holnap, de inkább ma kellene bévennünk, mert az 1814ki⁴⁾ béke óta úgy is elég idő veszett immár.

Sok azért irtózik minden változástul, mert azt gondolja, ma

¹⁾ Zápolya vagy Szapolyai János, magyar király (1526—1540).

²⁾ Dózsa György az 1514. parasztlázadás vezére.

³⁾ Rákosmező közel a mai Budapesthez, hol régebben az országgyűléseket tartották.

⁴⁾ 1814-ben az ú. n. II. párizsi béke, mely a napoleoni háborúk befejezését jelentette.

meglehetősen vagyunk, 's holnap tán rosszabbul lehetnénk. Illy aggodás helyes és hasznos, ha megfontolás 's minden oldalú vizsgálat származatja; helytelen ellenben 's minden javítás gátja, ha legkisebb felvilágosítás előtt is félretevést vagy elvetést szül.

Veszedelemtül nem félni, 's vakmerőn neki rohanni 's kártul nem óvakodni; ártatlantul ellenben rettegni, 's a' hasznost 's jótévőt messze kerülni, egyenlőn gyarló értelmet, gyermeki agyvelőt 's gyávaságot bizonyít. A' vadász négy karót dug a' földbe, és zsineget kötven rájuk, egy négyszegletű helyet jelel ki, melybe rozs alját szór; 's így fogoly madarait, melynek a' zsineg alatt elbukva eledelhez juthatnak, kitelelteti. — A' varju eszesb a' fogolynál, de az értelem legszomorubb lépesőjén lévén, nem tudván mire van azon négy karó és zsineg, mint szük eszü mindjárt feketét 's maga ellen lest gyanít benne, 's nem akarván magát az ügyes ember által megesispetni, — a' mit egyébaránt ez illy készüllettel nem is tehetne — ön esze magasztalásával távulrul nézi a' hasznos magot, mig maga szép esze szerint koplal; de csak olly csekély eszközök által is, melyek öngyengeségét vagy másokra törő ellenséges érzelmeit gerjesztik, mint a' dög, a' bagoly, könnyen puskára kerül! — Így fél sok a' legártatlanabb uj intézetektül, 's büszkélkedve nyomorog tovább a' régi zavarban.

A' behozatandó váltó-kereskedési törvénynek nem volna hátraható ereje, 's természetesen csak azon adósságokra terjedhetne ki, melyek elfogadása után tétetni / fognak; 's így a' Hitel szoros lábra állítása azt, — ki eddig azon szép 's becsületes mód által tartotta csak fen magát, a' mi egyébaránt nem is szembetünő már, mert szinte szokássá vált, 'senkinek se tőkéjét, se kamatját, se más tartozásit nem fizetni soha' — egy cseppet se háborgatná, 's még tovább is élhetne jeles praerogatíváival. Az uj rend csak az uj adósokat illetné, 's illyeseknek valóban egyéb elsősegekrül kellene gondoskodni, mert a' ki tartozásiban eldődei példáját akarná követni 's csak pávatollakkal fényleni, mindenétül megfosztva, urbul könnyen szolga lehetne. Rendetlen familiák elbuknának, és sok helyen a' legszomorubb példák tűnnének elő, ezt nem tagadom; ellenben éppen azon mértékben, melyben az álfény minden becsét elvesztené, a' valódiság mind erősebben nőne 's gyökerezne.

Uj elrendelés után egyes személyek, kik az uj törvény alá vetnék magokat, vagy egész familiák is, sokkal sebesebben fosztatnának ki minden vagyonikbul, mint ma; de éppen azért sokkal kisebb számuak is. Egyetlenegy példa, mely csak rövid idő előtt ritka gazdag-

ságot, és szinte márul holnapra tökéletes elbukást úgy szólván egy festésben mutat; a' község javára többet ér, mint azon lassu aljasodások, mellyek egy egész életre terjednek, és szinte több képekre szakadván, mert több személyeken hatnak keresztül, azon erőt egészen elvesztik, melly benyomást tehet a' népre. Olly mérget, melly rövid idő alatt öl, a' legostobább is kerüli; midőn lassu méregtől a' sokaság soha sem fél 's attul csak a' böles fog távozni.

A' nemzet eszesb 's így sokkal kisebb része ma is meglehetősen rendben van, ámbár Hitel-állapítás után mód nélkül jobban birhatná még magát; a' nagyobb rész ellenben szinte minden bizonynyal örvénybe bukik.

Ezen veszély ellen pedig nem tehetni egyebet mint azt, a' mi 214 eddig csak lassu de bizonyos méreg vala, /tüstént megsemmisítő méreggá változtatni, mert csak illyestül óvakodik a' nagyobb rész.

A' gyenge velő illyes rendeléstől retteg, mint sok hadvezér a' helyett, hogy 10 ezer embert vesztene bizonyos diadalért, inkább szereti lassankint serege nagy részét kórházakban vagy eledel hija miatt veszni hagyni, 's azzal a' győzelem minden gyümölesét is. Az energiás elrendelés kegyetlennek látszik; de csak látszik, mert éppen ellenkező. A' foghuzó vagy operator — műveglő — akkor kegyetlen, ha esztelen lágy szívűség miatt lassan és halkan huzdogál, 's csak kis vágásokkal végzi hosszas ideig munkáját.

Minden országlás philosophiája a' legnagyobb rész boldogítása,¹⁾ 's azt csak illy férfias eszközlések által nyerhetni meg. A' katona közjóért 's polgártársai nyugalmaért legnagyobb kincsét, az életet áldozza fel, — 's ezt kiki természetesnek nézi, mivel csak ő vagy az egész nemzethez képest igen kevesen vesztenek, bár mi sajnosan is; nyer ellenben a' közjó, az egész.

Szoros Hitellel is az egészre nézve csak kevesen buknak el tökéletesen 's rövid idő alatt, de annál jobban és szaporábban emelkedik a' község java 's az egész haza disze. Valóban csak azon különbség van az elveszett katona 's az elbukott birtokos vagy kereskedő közt, hogy az első többnyire a' sereg virágja 's felemelkedett lelkének áldozatja; a' második pedig nem ritkán a' nemzet salakja, 's tudatlanság vagy korhelység hozta csak szomorú állapotjára. Nincs egyébránt rendszabás kivétel nélkül.

¹⁾ Átvétele Bentham sokat hangoztatott tételének, mely Széchenyi több Bentham-olvasmányában előfordul.

Meg fog szünni azon bontránkoztatás, mely külföldön a' magyar névre oly nagy homályt terjeszt: látni némelyeket szinte mint privilegiált rablókat váraikban bátran ülni, míg özvegy, árva 's több hitelezője kenyérben is szűkölködik, 's minden más, de kivált külföldi hitelező legalacsonyabb fortélyokkal játszatik ki jusaibul.

Elenyészik azon veszedelmes balvélemény 's helytelen puhaszivűség, hogy a' gyáva 's tudatlannak párt- /ját kell fogni; mert ²¹⁵ ez által csak egyes nyer, midőn a' község annál sajnosabban vesz. Jók 's czélarányosak bizonyos helyeken az ügyetlenek 's részeked-kiért a' kerítések, sorompók; de az egész országot olyanokkal nem korlátozhatni. Hasznos, sőt szükséges a' bolondház, hanem a' nemzet valódi ereje közértelmességen alapul. Egy két személy semmi, a' község minden. — Ugy pedig nem nevelhetni a' szorgalmat, takarékos-ságot, rendet, igazi becsületet, az adott szó szentségét, 's tetti egyenességet — ha ezek ellenségei nem csak bocsánatot nyernek, hanem még pártoltatnak, védelmeztetnek is.

TERMÉSZETES BÉFEJEZÉS.

Józan ész soha sem áldoz fel pillanati vagy igen kis időre terjedő haszonért, habár ma nyulhat is hozzá, jövőre nagyobb 's tartós hasznót; de inkább az ideig-óráiglan rövid nyomást a' várható hosszabb kellem miatt békével türi.¹⁾ A' rabló legesztelenebb, mert ő egy igen kis időszak miatt, melyben pénzben, borban 's a' t. rendkívül bővelkedik, egész jövődjét megsemmisíti. Nincs egészséges belátása azon gazdának, ki nagyobb jövedelmezés végett jószágait kimeríti, mert annál kevésbé jövedelme lesz nem sokára 's a' t. A' józan ész idétlen lágyzivűség miatt nem pártol pillantatig egy két érdemetlent, hogy az által az érdemes utóbb szenvedjen. Jutalmat 's pensiót nem tesz ki oly czélra, melyet a' selejtes ha meg nem hal, szinte oly bizonyosan elér, mint a' derék; — 's fonák és helytelen jószivűség miatt jutalmat 's büntetést egy pontra nem állít.

A' józan országlás — mert a' nemzetek élete sokkal hosszabb, mint egyes személyeké — pedig még tágasb időkört tűz ki elintézésinek, 's minden anticipatiót a' lehetőségig kerül, 's előtte inkább a' nagyobb szám haszna, jóléte 's boldogsága azon főtekintet,²⁾ mely-

¹⁾ Bentham hatás. L. Bevezetés, második rész első fejezet.

²⁾ Bentham hatás. L. Bevezetés, u. o.

nek minden egyéb mellékes haszon, fény vagy szükség hátratétetik és hódul.

216 /Ezek szerint, ha az előadottak igazak, 's azt tán senki se fogja kérdésbe hozni, az foly: hogy a' józan ész közünkbe a' szoros Hitelnek mennélelőbbi felállítást javasolja, mert csak egy kis pillantati zavar 's ideig-óráiglan nyomás után annál nagyobb 's tartósb lesz a' jövőendő kellem 's haszon, 's néhány méltatlan egyesek nem pártolásával annál bizonyosb a' közgyarapodás és boldogság. A' mit pedig józan ész javasol, 's józan országlás végrehajt, annak jó haszna 's bizonyos sikere nem is marad el.

A' mi végre a' Hitelállítás praxisát — valósításmódját — illeti, ne merüljünk theoretikai systemákba, mert könnyen elbódul az ítélet a' képzeletek 's hiedelmek árájában, hanem nézzük közelebb 's távulabb szomszédinkat, mikép munkálódnak azok, válasszunk józanul, alkalmaztassunk helyesen, 's időjártával javítsunk. —

A' pénzbeli Hitel vagy cambio-mercantile forum — váltó-kereskedési törvényszék — velejének akármilly módosításokkal legyen is alkotva, minden esetre annak kell lenni, hogy:

Először: a' pör sebesen folyjon.

Másodszor: az ítélet után mingyárt kezét lehessen tenni a' vagyona 's birtokra, melly annyiba adassék, a' mennyit az valóságosan 's nem képzeletben meg is ér, azaz a' mennyiért tüstént dobra üthetni; 's ne is lehessen az ítélet-végrehajtást ellenállással 's egyéb késleto parancsokkal vagy akármiféle nevezetű pörorvosló menedékkal 's módokkal — *juridicum remediumokkal*¹⁾ — hátráltatni, vagy az exequált jószágot erővel vissza foglalni.

Ezen két fő feltételt pedig igen könnyen kivihetni a' nélkül, hogy akár a' törvényekkel, akár valamelly fontos politikai tekintettel összeütközzenek; mivel hogy az óra jól, de szaporábban jár, mint az előtt, midőn némellykor egészen meg is állott, azért óra marad minden épségében; — 's így ha 6—20 esztendő helyett egy pár **217** hét alatt is eljuthatni sajátunkhoz, /nincs azért felforgatva a' törvénykezési rend, hanem csak javítva; — 's mert egy pár rendetlen nem pártoltatik 's néhány ugy nevezett 'nagy familia nem tartatik fen, midőn azonban a' rend 's nemzeti értelmesség nőtten nő, nem bomlik el azért a' haza.

Egyébaránt nem lehet ennél igazabb 'libere volenti non fit in-

¹⁾ *Juridicum remedium* = jogi orvoslás.

juria,¹⁾ — 's így maradjon meg a' régi is, 's álljon egyszersmind mellette fel új systema. Igen könnyen megférnek egymás mellett. Én részemről kölcsön senkinek egy garast se adok, ki a' régi systema örve alatt tovább is bujdoklani akar 's így az másutt keressen pénzt; ha pedig kölcsönpénzre szorulok, szívesen az új rend alá vetem magamat, mert örömebb fizetek kisebb mint nagyobb kamatot, 's mert bona fide vévén fel a' pénzt, bona fide vissza is akarom fizetni; 's ha esztelenségem által vagy örökösöm bitanglása miatt, én is ők is tenkre jutnánk, békével tűrném, hogy vegyék meg, a' mivel tartozunk, ha úgy kell, bőrünkön, ha egyebünket esztelenül elprédáltuk, vagy nem volt elég becsület bennünk arra vigyázni, a' mi tulajdonkép soha nem volt sajátunk. A' ki tartozásinak becsületesen eleget akar tenni, nem fél az lekötelezéstől, sőt a' nagylelkű némelyekben örömet is tesz, hogy ön indulatossága 's emberi gyarlósági ellen maga magának tegyen korlátot, — 's tán nem olly széplelkű örökösit — igazság szolgáltatásra kinszerítse.

Többszörre az is egyike azon számos előítéleteknek, mellyek a' társaságban igazság gyanánt adatnak 's fogadtatnak el, hogy szabadság ellen van 'magát valamire lekötni.' Az a' mit szabadon 's megfontolt önkényünk szerint teszünk, akármilyen legyen is, igazi szabadságunkra soha sem hozhat csorbát. Senki sem fogja kérdésbe venni, hogy valamelly közjó előmozdítására tett áldozatunk minket rabbá nem tesz; ha ez áll, úgy szinte olly kevésbé veszítjük szabadságunkat, ha több esztendei vagy örökös hozzájárulásunkat /önkényt 218 ígérjük 's az intézet sikere miatt — mellynek alapja soha sem lehet változékonnyal jókedv, hanem valami bizonyos — magunkat meg is kötjük. A' társasági szabadság bája soha sem kap az által, a' mit mindegyik önkényesen az egész miatt áldoz fel, homályt; hanem azon mód által szeplősül gyakran meg, mellyel az áldozat tétetik. Az önkötelezés szabadsággal jár, 's ha nem volna szabad önmagát megkötni, akkor lenne igazán vége a' szabadságnak, melly csak akkor tűnik el, mikor idegen kéz köt meg!

Az új pénzbeli elrendelés olly hitelt fog adni, hogy 5 — 's 6tal, sőt 3—4el elég pénzt találанд az, ki hypothekát adni tud. Csudálni fogjuk, mennyi pénz tűnend majd elő, ámbár egy garassal se lesz

¹⁾ Libere volenti non fit injuria = a szabadon-választóval nem történik jogtalanság, vagyis: nem törvénytelen az, amit valaki maga akar.

több, csak hogy egy kézben, hová előbb rendesen, de lassan minden esztendőben egyszer kétszer esett, szinte azon pénz most számtalanszor fog megfordulni. Nyitva marad az előbbi út is, de azon pénzt lelni, tudom előre senki sem fog, kivévén azt, ki a' régihez ragaszkodása miatt, Hitelt nem, de jó nagy kamatot kíván adni minden erővel. Ezt ellenzeni nem fogja senki, 's éljen a' szabadság 's kivált olly belátás, melly megkülönböztetésnek 's privilegiumnak tartja 100tul 5nél 6nál magasb kamatot adni! Mindenki úgy fog tenni, a' mint neki legjobban tetszik, 's ezzel tudom minden magyar ember meg is lesz elégedve.

Ki új rend alá veti magát, tudni fogja előre: hogy a' pénzbeli pör egy pár hét alatt lefoly 's hogy a' törvény mindenére kezét fog tenni, ha kötelezését nem oldja fel; 's így ennek elkerülése végett vagy gondoskodni fog, vagy zugolódás nélkül tűrni, a' mire szinte maga ítélte magát; ki pedig az ó rend mellett marad, annak is igazsága van, ha azzal is boldogulhat.

Senki nem akarja a' régi várat feldulni — Isten mentsen — 's az által hogy nagyobb kényelem 's kellemért itt az ablakok üveggel rakatnak be, ott kandalló állítatik, ide kárpit vonatik 's oda alkalmas 219 /butorok tétetnek, gondolom a' vár falai nem gyengülnek, — de a' benne lakni való kellemesség, kivált béke idején határ nélkül magasbra emeltetik.

Azon előítélet, mellyet számtalanszor hallunk, "eddig is jó volt, tehát ezentul is jó lesz," egy cseppel se józanabb okoskodás, mint p. o. ezek: 'mert eddig volt pénzünk, továbbad is lesz, — mert eddig éltünk, tovább is fogunk élni, — mert máig nem törött el kocsink, ezután se törhetik el, — mert már 14 esztendeig szolgál ezen ló a' postán, tehát még 14 esztendeig jól fog szolgálhatni 's a' t.'

A' természet szent törvényei egészen ellenkezőkép állanak. A' mi eddig jó volt, az éppen azért, mert a' mult időben volt jó, ma tán csak meglehetősen 's utóbb még káros is lehet, mert minden előre vagy hátra megyen a' világon. Ha pénzünket elköltöttük 's ujat nem szereztünk, nem az foly: hogy tovább is költhetünk, mert eddig is költhöttünk, hanem hogy többé nem költhetünk, mert már a' mi volt, elköltöttük. Abbul, hogy fiatalságunkban sok mozgás, lovaglás, uszás 's több eféle egészségünkre vált, nem az foly: hogy 70, 80 esztendőskorunkban is nagy hasznunkra leend, hanem hogy bölesen cselekszünk, ha éltünk módját korunkhoz, nyavalaínkhoz szabjuk. —

Azért, hogy kocsinkon nagy utunkban Cadixig 's vissza nem törött el semmi, nem az foly: hogy most megint Irkuczra mehetünk bátran rajta, hanem hogy éppen az elkocsizott hosszú ut miatt kováccsal, kocsigyártóval — bognárral — kell szólanunk, nehogy gyalog járnunk kénytelenítenek, — 's a' vén postalókat, ne hogy hiába egye a' szénát, legjobb lesz kimustrálnunk 's a' t.

'S így van minden tárggyal, minden intézettel a' világon; mennél régiebbek, annál szükségeseb az utánalátás, gond, támogatás, javítás!

/ B É R E K E S Z T É S .

220

Ki igen keveset vagy semmit se tud, annak természetesen fájdalmas a' tudatlansága miatti szemrehányás, 's kegyetlenebb alig lehet valami, mint 'a' tudományok 's ismértek híját a' jó indulatban nevetségessé tenni.' Nem sértheti ellenben a' kiművelt eszűt, tudóst 's életrevalót olly észrevétel p. o.: hogy 'ő chinai nyelven nem beszél, uszni, kávé főzni 's a' t. nem tud. Kegyetlen igaz, annak, kinek egész tudománya úgy áll mint 2, olly ismértek híját előhozni, mellyek úgy állanak mint 1 vagy $1\frac{1}{2}$, mert lehuzván a' n e m i s m é r e t e t a z i s m é r e t t ű l , annyi észprovisio marad csak, mellyen 'mint lelki szegénységen méltán pirulni kell. Ha ellenben az isméret 's tudomány úgy áll mint 100, nem nagy csorbát okoz az egész észbeli funduson egy két három isméret híja — bár mi szükséges lenne is — 's nem lesz az, kinek ebéli kis hátramaradás szemeire lobbantatik, ha egyébaránt igazságos, az által megbántva, mert mindent tudni lehetetlen 's azért mindent nem tudni nem szégyen; egy 's más hasznosra ingereltetni pedig 's felébresztetni inkább kívánatos 's köszönetet érdemel.

Fiatal magyar hazánkban olly valódi ismértekekkel bővelkedik köztünk sok, annyi a' szép nemes 's dicséretre méltó, hogy azon szó, melly a' pénzállapot nemismérése körül forog 's melly ezen munka tárgya, megbántó szemrehányás, megsértés nem lehet. Hogy pedig a' dologhoz nem értünk, vagy érteni nem akarunk, ha eddig nem mutattam volna is még meg, végre Olvasóim pénzes ládáikat 's erszényeiket vagy egyéb / kincseiket hívom állításim erősítésére bizony- 221 ságul. Azokban több eloquentia van, mint minden egyéb okoskodásokban, és szivrehatóbban szólnak mellettem, mint akármily élő tanú; és ki mondhatja köztünk, hogy egy kevésbé több pénzre nem

volna szüksége? Boldogok, kik ebben egyet nem értenek velem 's capacitálva nincsenek, mert úgy látszik pénzek elég van. De a' nagyobb rész tudom, ha nyíltan nem is — a' mi a' mostani Hitelt ronthatná, — belsőképen mindazáltal kezét fog velem.

'S tagadhatni e, hogy hazaszeretetünk sokszor csak pusztá szó, és szép gerjedelem marad, melyet a' szél hord el; 's nem mivel tisztátlan, vagy szineskedő kebelből fakad, hanem mivel 'pénzünk nincs. Életünk legszebb idejét odahaza fecséreljük el 's alig teszünk emberhez illőt, midőn a' világ fergetegiben kellene tapasztalást 's élettudományt gyűjteni 's hasznos ismérvekkel édes hazánkba visszatérni; 's nem azért mert vakondok gyanánt félünk a' világtul 's csak határunkbul se merünk kibujni, hanem mivel 'pénzünk nincs. Gyermekink nevelésére, jószágink javítására, ön kelleminkre alig fordíthatunk valamit, és szinte mindég krétát kell kezünkben tartanunk szünetlen számoló gonddal, hogy el ne bukjunk; 's nem azért mivel magzatinkat nem szeretjük, gazdaságinkat előmozdítani nem kívánnánk, nem törekednénk, — 's alkalmas lakást, szép könyvtárt, tiszta eselédséget, jó asztalt, 's a' t. nem kedvelnénk, vagy olly különös multságunkra válna számadásink szoros és szőrszálhasogató vitele, a' mi érzésem szerint majdnem elég elkeseríteni az életet — hanem mivel 'pénzünk nincs 's így mindenütt — köztünk maradjon a' szó, de ki kell mondanom — szegénységünk áll gát gyanánt legszentebb hazafiui kötelességink, kellemünk, kívánságunk 's minden akaratink ellen.'

Egyik — 's a' legvagyonosbak közül — a' külföldet lakja, még 222 pedig takarékossgal; másik egy két /telet városban tölt, vagy jószágin kastélt állit; harmadik gazdasági próbákat tesz, néhány keleti vagy angol lovat tart — negyedik szívesen látja házánál jó barátit 's a' haza és külföld áldását vig örömben osztja meg vele 's a' t. kiki tetszése szerint, ugymint urakhoz illik; 's mi sül ki belőle? Minden ember álmélkodására, többször mint nem, 'sequestrum.¹⁾ 'S mindenkinek szájában; "az Istenért hová teheté pénzét" És mért? Nem azért, mert vagyontostul — kiben szinte olly hiba a' vagyont nem költeni, mint vagyontalanban többet költeni mint a' mije van — el volna tiltva az utazás, városban téli lakás, kastélepítés, gazdasági próbatétel, keleti vagy angol lótarítás, jó udvar 's a' t. hanem mert 'szegények vagyunk, nem bírjuk jól magunkat'.

¹⁾ Sequestrum, I. Bevezetés, első rész, negyedik fejezet, 69. l. jegyzet.

Fő okait előadtam 's a' tárgyat tehetségem szerint felvilágosítottam, sokat azon szándékból ismétlettem is, a' mi egyébaránt hiba, hogy némelly állításom azon számosak elibe is jusson, kik munkámat felette száraz 's unalmas léte miatt rendesen nem olvassák, hanem csak itt amott szemelgetik; 's most se mondhatok 's ha végnélkül terjeszkedném is vizsgálatimban egyebet: hanem hogy a' Hitel 's pénzbeli rendelkezésink jó lábon nem állnak, jó karban nincsenek — melly pénzünk szűkinek, vagy szegénységünknek valódi oka — 's hogy éppen azért, mivel egyéb számos intézetink igazán jó karban, erős lábon állnak, éppen azért józanabbat nem tehetünk azon nyilvános és őszinte vallásnál, hogy e' részben hátra vagyunk, és systemánk nem ér semmit — 's így előre lépni 's abban javítást tenni kell.

'S ebéli hátramaradásunk, mivel annyi dicséretre méltó van bennünk, korunk 's körülállásinkhoz képest mi szegényünkre válhat? Nagy szegényünkre valóságosan, ha jónak hirdetjük, vagy palástolgatni kívánjuk, — a' mi egyébaránt mai világban senkinek hatalmában nincs többé, — 's a' mellett makacson /maradunk meg²²³ a' mi helytelen, 's az idő lelkéhez nem illik ezentul; nagy becsületünkre ellenben, ha bebizonyítjuk a' világ előtt, hogy hátramaradni nem tudunk, 's ott hol hiányt érzünk magunkban, nőtten nő lángoló akaratum 's győzhetetlen állhatatosságunk 'előre lépni, javítani. A' sok dicséretre méltót 's fényest pedig, a' mi bennünk van, és megengedi, hogy egész világ előtt bátran megvalhassuk: 'Ehez nem tudunk, itt hátra vagyunk 's a' t. — én hozzam elő? Én legyek nemzetem elsőségei 's diszei hirdetője, tárogatósíposa? Soha! illy szennyet, illy salakot hozni hazámra nem vágyom, mert igen is jól tudom, milly rossz illatú az 'öndicséret. Tegyük ezt külföldiek, 's minekünk csak az legyen legaggodalmasb gondunk, hogy ők tehessék is azt, 's mindenért 's mindenben dicsérhessenek 's magasztalhassanak is — mi hallgassunk. Vajmi szép 's tiszteletre méltó a' szerény érdem, 's nincs nevetségesb, kivált ha nem nálunk fordulna elő, mert így inkább szomorú, 'némelly alkalomnál számos hazafit egybegyűlve látni, kik egymást viszontagolva felhőkig emelik 's olly kicsapongó dicsérekkel 's émelgetős hizelkedésekkel tömjénezik, hogy a' józan gondolkodó így szól magában: 'Hazám illy aljasodásra, illy rothadásra jutottál immár! — Nincs a' világ évráiziban név, nem lehelt Athenében 's Rómában ember soha, kihez sok gyáva és semmi egyéb mint csak hű hazánkfia nem hasonlítottatott volna. Nézzük csak

gyalázatunk 's porba csuszásink számtalan tanujeleit, elég van ki-nyomtatva — 's Aristidest,¹⁾ Demosthenest,²⁾ Leonidást,³⁾ Catot,⁴⁾ Brutust,⁵⁾ Scipiot⁶⁾ végnélkül találunk benne; mintha köztünk csak úgy termenének, mint a' káposzta vagy dinnye! — Nem illy szolgálai dicséret emelheti halandó embertársinkat magasb lépcsőre, valóban nem; mert a' lelki rab csak úgy szól, mint haszna vagy félelme sugja; 's valóban a' nemesb és büszkébb érzésű — mert semmit se gyűlöl erősebben rossz társaságnál — ollyasokkal, kiknek
 224 minden érdemek 's / becsek nem egyéb születésnél, titulusnál, kincs-nél, egy helyen állni nem kíván 's ha azok dicsértetnek, ő inkább egészen ismételten 's taps nélkül ohajtja hazafiui kötelességit gya-korlani 's folytatni; mert a' szolgaszájbul jövő dicséret előtte csak bántalom, 's tudok olyanokat is, kiknek némelly ajakról rágalom 's gyalázás jobb ízün esik, mint minden magasztalás 's felhőkig eme-lés eshetne.

Nem fogok én hazám dicsérője soha is lenni, mert az arra nem szorult, 's egyébaránt magamat olly szoros kapcsolatban vélem hazám-mal, hogy annak dicsérete nem látszik előttem helyesbnek, mintha valami rokonomat vagy önszemélyemet magasztalnám, 's ha vala-miben kivételt merek tenni, az egyedül és kirekesztőleg csak köz-jóra czélzó adakozásunkat érdekli, mellyel bátran előállhatunk, mert abban sok nemzet előtt elsőséget érdemlünk.

Sok azt gondolja, hogy az úgy nevezett 'közlélek, melly önhasznát a' közhaszon mögé teszi 's azt csak az egész előmozdításában 's fel-emelkedésiben keresi, nálunk kimult, és az önszeretet 's öntekintet ki nem irtható gyökeret vert, melly minden nemesb érzések kifejlő-dését gátolja; — de koránt sincs úgy, jól tudom én azt; 's alig van ország, hol mesterkéletlen, igazi 's felemelkedett hazaszeretet több mellben lángolna, habár titkon is, mint hazánkban.

A' siker hija elvégre a' legállhatatosbat is elgyengíti, elijeszti;

¹⁾ Aristides, igazságosságáról híres görög államférfi (meghalt Kr. e. 467.).

²⁾ Demosthenes, görög államférfi és szónok (Kr. e. 384—322.).

³⁾ Leonidas, spártai király, ki a perzsák elleni harcban esett el (uralk. Kr. e. 488—480.).

⁴⁾ Cato Marcus Portius, vagy Cato Maior (Kr. e. 234—149.) és dédunokája Cato Minor, vagy Uticai Cato (Kr. e. 95—46.) római államférfiak, utóbbi hazá-jáért aggódva öngyilkos lett.

⁵⁾ Brutus Junius, (Kr. e. 85—42.) Julius Caesar fogadott fia s egyik gyilkosa. A vesztett philippia-i csata után öngyilkos lett.

⁶⁾ Scipio ősi római hadvezér család, legnevezetesebb tagjai Scipio Africanus Maior (meghalt Kr. e. 183.) és Scipio Afric. Minor (Kr. e. 185—129.) Carthago végleges megsemmisítője. Gyilkosság áldozata lett.

's az, ki, teszem 9 esztendeig bajjal 's mindég kárral vetett buzát, 10ben végre abban fogja hagyni. Hazánkban szinte minden, a' mit eddig magányosak 's társaságok próbáltak, csak elbomlást, összedülést, elhibázottat mutat, szóval: a' sikeretlenség ezimjét viseli. 'S mennyi fundatio — alapítvány — mennyi áldozat van, melyek lételét a' nagyobb rész azért nem is gyanítja, mert sikerek nincsen; sárba vannak dobva 's hasznok tudatlanul vagy elfecséreltetett, vagy idegen kezekre jutott — 's még is — / 's itt az igazi ²²⁵ hazafiság meg nem csalható jele — még is kész a' nagyobb rész legkisebb meghívásra is minden olyashoz járulni, a' mi a' közjó előmozdítását igéri, azaz 'készen állnak mind a' becses buzát még tizedszer is elvetni,' 's ezen vakság, szép remény fejében minden hasztalan törekedést 's fáradozást elfelejteni tudni 's új erővel mindég kiállni, teszi azon magyar nemzeti szellemet, melyet köztünk kiki érez, de tán senki világosan még ki nem mondott, 's mely országunk egykori bizonyos felemelkedését, a' mit senki se gátolhat, nyilván igéri.

Lenne bár egyetlen egy classicus emlékün, melyet gyermekinknek 's a' külföldinek édes büszke érzéssel mutathatnánk: "Ezt őseink nagy áldozatokkal állították, azt számos esztendő lefolyta után mi fogjuk végezni hazánk diszére.,, Lenne oly végbe vitt tárgy szemünk előtt csak egy! — melyhez több esztendőig érzékeny 's szinte fájdalmas áldozatokkal járultunk, mennyire emelné az lelkünket! Ismérem én a' Magyart, — illy egyesülési jelek alatt, melyek az igazi nagyság ezime 's melyeknek eddig mindég hijával volt, szépen egybe olvadna 's egy testté válna mind azon számtalan felekezet, melyet vallás, írói gőg, státus, személyes haszon, mania 's a' t. úgy mint a' könnyen eldarabolható követ a' fővény, eddig egymáshoz csak gyengén tartott 's hazánkat töredékeny mosaikhoz tette hasonlóvá, midőn ha akarnók, oly könnyen válna gránittá.

Nem tagadhatni, hogy ezen közlélek él bennünk 's hogyha legnagyobb áldozatokra mingyárt készen nem vagyunk 's oda nem is adjuk mindenünket, nem azért akadozunk, mert szívesen 's édes örömet nem tennénk mindent, a' mi csak telik tőlünk, hanem mert félünk, hogy nagy áldozatink haszon 's jel nélkül úgy oszlanak el, mint egy csepviz a' tengerben, azaz: ugy mint eddig szinte minden áldozatink sokszor csak nyomdokot / se hagytak magok után. 'S nem ²²⁶ úgy van? De erről ne szóljunk többé, nehogy lelki nagyságunkon

bámulni látszatnánk, mintha a' Nagy és Szép nem könnyen vehetné eredetét keblünkben.

A' sok részről pedig, melyek nem csak összekapcsolva nincsenek, de vonzó erő helyett még szinte visszalökő erőt rejtenek magokban, mikép lehessen alkotni gránitot, valóban sokkal könnyebb mint gondolnók: 'csak igen messze ne keressük a' ragaszt, hanem magunkban. Kiki szeresse felebarátjában a' hazafit 's embert, 's ne nézze, mi módon vet számot Istenével 's melly uton igyekezik mennyek országát elérni; ne kárhoztassa íróbajtársát — be jó illik ide ez a' baj! — mert teszem néemlykor e-t ír ő, vagy j-t y, vagy bul-t rul-t b ó l r ó l helyett, 's a' t.; ne üldözzé honbeliét csak azért, mert Gróf vagy Báró 's viszont, 's végre ne vessen meg senkit, mivel tisztviselő, kereskedő, polgár, vagy paraszt 's viszont. A' gránit-erejü egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől, csakhogy valóságosan 'használás 's ne fénylés élessze lelkét 's az tiszta legyen minden irigységtől. Ebből áll az egész mesterség 's ebben kiki mester lehet, — milly felséges érzés!

Egyébaránt nem lesz itt felesleg, hogy hazánk utóbbi felemelkedése előmenetelét 's hogy az mi módon történhet, még tisztábban láthassuk — egy két szót mondani a'

KÖTELESSÉGEKRŐL.

Hol kötelesség van, ott jusnak is;¹⁾ hol pedig jus, szabadság is privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni! Ezek elválhatatlanok, a' különbség egyedül az: hogy első esetben mind azok, kiknek polgári életek csak kötelességik által tűnik szembe, 'jusaikat számtalanszor tapasztalják áthágnai, másodikban pedig 227 mind azok, kik szabadok 's privilegiumokkal bírnak 'kötelességikről közönségesen el szoktak felejtkezni.

A' magyar Nemes olly irigylésre méltó helyzetben él a' világon, hogy szerencsésb sorsu szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket 's ujságokat házatul eltilt 's izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön 's boldogabb planeta lakosa, mellyben minden csak öröm 's vig időtöltés, gond, fáradság, munka pedig

¹⁾ L. ennél a résznél: Bevezetés főleg 170, 174 s köv., 196 s köv. l.

semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar; — mert ezeket mind mások által vitetheti végbe — szóval: Őtet az Alkotó felséges jó kedviben olyanná teremté, ki a' világ legszebb örömjére 's az élet legédesb érzésire született! És, gaudeant bene nati!¹⁾

Vannak köztünk — gondolná e az ember — kik Magyarországnak 500dik, de olyanok is, kik hazánk 100ad részét birják, sőt még olly dusak is, ha minden erdőt, homok-sivatagot, mocsárt, havast és szigeteket, melyek a' világon vannak, felszámolunk is, kik az egész földkerék 17,000dik, Európa 1100dik, az Austriai Birodalom 86dik és szegény jó anyaföldünk 30dik részének urai!

'S ha egy illyes ur reggel felébred 's csak pillantatig emeli szívbéli gerjedelmét az örök Tökéletességhez 's boldog sorsát számos millió embertársiával hasonlítja össze, kik csak márol holnapra se tudják, mint fognak élni, fejeket hová fogják hajtani; mikép lehet annyi istenajándékért nem éreznie legbelsőjében egy bizonyos ellenállhatlan vágyást, bőven nyert áldásiért nem csak üres szavakkal, de valódi tettek által is mutatni hálát? —

'S im ebből foly legszentebb kötelességünk egész tartalma! Melly nem egyéb, mint 'Szép sorsunk — melly a' kegyes istenek ajándéka — férfias fentartása egy részről; a' haza diszére 's fel-emelkedésére buzgó /törekedés pedig más részről.' Ez teszi az igazi 228 el nem fajult jó Magyar életkört! Ezek közt mozog 's fáradoz ő mig lehell, 's nem úgy mint sok, ki se védelmezni nem tudja Isten ajándékát, se érettek tettei háláját nyilvánosítani. 'S milly közel áll hozzánk mind ez 's melly ritkán jut még is eszünkbe! 'S midőn Cicerot de officiis²⁾ etc. etc. elragadtatással olvassuk 's másutt a' hazafiság dicső tetteit felhőkig emeljük — magunk nem vagyunk jó 's buzgó hazafiak; vagy a' mi több, még azon keveseket is, kik azok, rágalmazzuk, üldözzük! De éppen, — mivel a' legegyszerűbb 's legtudatlanabb is ki tudná segéd nélkül találni a' halhatatlan tettek ezen szent forrását, azért nem akadunk közönségesen rá, hanem mindég másutt 's másban keressük a' hibát, melly, mint már többször ismétlém, csak magunkban van.

Nézzünk magasb helyre 's tekintsük kegyes Fejedelmünket,

¹⁾ Gaudeant bene nati = a szerencsésen születettek örüljenek.

²⁾ Cicero (Marcus Tullius Kr. e. 106—43.) római államférfiú, a szónoklat s az írói nyelv nagy mestere volt. De officiis (A kötelességekről) egyik filozófikus munkája címe.

Ő általa legnagyobb veszély közt is mindinkább erősödött a' királyszerzés 's a' szerencsés kormányos minden zivataron keresztül végre áldott békeséget hozott népeire; azonban legmagasb helyzetében mennyit fáradoz! mennyit munkálkodik! korán reggel 's későn estve, midőn mi annyival alacsonyabb helyzetetésük tán még álom karjaiban vagy még örömek közt vagyunk. Urunk dicső fenségében mint hatalmas király él, de egyszersmind legnagyobb lélekismérettel gyakorolja szent kötelességit. — Tegyen kiki köztünk önkörében úgy, mint Ő magas helyén; kövessünk olly szép példát, mert mennél nagyobb a' születés, kincs, talentom 's több az üres idő, annál többet vár tőlünk a' haza, és méltán. Ezen lépcsők szerint kiki ön álláshelyén könnyen átláthatja 's minden tanító nélkül elismérheti kötelességit, 's nagy fáradság nélkül észre veheti, teljesíti e azokat vagy sem.

Sorsunk legédesb oldala pedig az, hogy mindent, a' mit hazánk előmenetelére tenni akarunk, önkényesen teszünk. 'S ezt hívom **229** részemről legszebb privilegium- /munknak; mert vajmi kincs valamire kinszerített, a' mit tenni nem szeretünk 's önkényből nem is tennők! ellenben nincs szabad mellnek édesb érzés, mint 'még a' legveszedelmesbhez is' szabadon járulhatni.

Független helyzetetésünk 's ebből folyó természetes kötelességünk következésiben pedig látunk hazánkfiai közt vagy igazán jó vagy egészen elromlott embereket; középszerű e tekintetben alig van. Kik irigylésre méltó sorsokat észrevették 's azt szem előtt tartják, hálaérzésből készek mindenkor éltek- 's mindenekkel a' haza mellett kiállni; kik pedig azt gondolják, hogy a' magyarföld része nekik *cum omni et pleno jure competál*²⁾ 's ők jobb 's nemesb csontból 's vérből származtak, mint a' haza többi lakosi, 's így csak ünneplésre 's minden örömek kiürítésére születetteknek vélik magokat a' nélkül, hogy mind ezekért legkisebb jót vinnének végbe, — azok valóban megvetésre méltók 's megrakva a' nemzet utálatjával egyedül az által használhatnak honunknak, a' mit megemésztene — vagy szegényünkre kün a' világban hordozzák állati kéjek közt 's unalomban gyalázatos léteket.

De a' mihez könnyen jut az ember, azt közönségesen nem becsüli 's másként bánik azon kincsel, mellyet szerzett, mint a' mellyet

²⁾ nekik ... *cum omni et pleno iure competál* = őket összes és teljes joggal megilleti.

világba léptekor már készen talált. Hány volna kész e' föld gömbölyegén feláldozni vérének egy részét, ha helyünkre léphetne, míg mi szabadságinkat sokszor nem csak nem becsüljük, de szinte lábainkkal tapodjuk. Sok az által gondolja megmutatni felsőbbtségét 's kiterjedt isméretit, hogy hazánk hiányit 's hibáit minden tekintet 's kimélet nélkül 's kivált idegenek előtt rendre kürtöli 's még ollyasokkal is megismérteti, miknek csakugyan rokonok közt kellene maradni; — nem tesz ellenben javításokra legkisebbet is, sőt még azt rágalmazza 's kárhoztatja, ki azon fogyatkozások gondatlan hirdetése helyett honbeli józan társaival inkább tanácskozik, mi módon lehetne segíteni 's orvosolni rajtok.

/Haza sérveivel és szennyeivel dicsekedni csak alacsony vagy ²³⁰gyáva lelkek sajátja, azoknak el nem ismerése 's tán még felhőkig emelése — mint sokszor tapasztaljuk — ellenben vakság 's tudatlanság jele. Nem tudom mellyik veszedelmesb 's ártalmasb; de valamint csak az valódi Magyar, ki jusait védelmezni, egyszersmind Uráért vérént ontani 's hona előmeneteliért legszebb javait feláldozni tudja: úgy csak az érti hazafi kötelességit józanul, ki a' hiányt, a' esorbát látja, de azon egyszersmind tehetsége szerint segíteni törekedik is.

A' kormány érettünk mindent nem tehet, úgy mi földesurak mindent jobbagyinkért nem végezhetünk. Minden rendnek van külön foglalatossága 's máséba nem elegyedhetik a' nélkül, hogy az egész rendes forgását zavarba ne hozza. A' földbirtokos helyezete ollyan, hogy azon a' józan gondolkodó 's ki a' külföldet is bejárta, és így Eldoradorul vagy Utopiárul többé nem ábrándoz — nem panaszkodhatik, mert lehető jobb lételünket semmi a' világon nem hátráltatja, csak ön apathiánk, tudatlanságunk 's a' legkárosb előítéletekhez bojtortjány ragaszkodásunk. Nem panaszkodhatik ellenben a' jobbagy, ha földé, rétje 's a' t. elég, 's bátorsága van, hogy természeti jusait áthágatni soha se tapasztalhassa. Nem a' Király hibája, ha rossz gazdák vagyunk és szép birtokinkat elpazaroljuk; hasonlóké nem mi tehetünk arrul, ha jobbagyunk rendesen se nem szánt, se nem vet, földéire trágyát soha se hord, hanem resten 's korhelyen éli napjait.

Ha a' kormány a' földesurnak módot ad, benne bizik 's tenni hagyja, ez pedig a' jobbagynak bizonyos és bátorságos birtokot nyújt, akkor egy rész se panaszkodhatik — 's ön köriben minden hátramaradásának senki más nem oka, egyedül önmaga, akárhogy akarná is másra tolni a' hibát. 'S így midőn a' kegyelmes Isten magyarföld

231 birtokossá teremtett, én legalább önkötelességimet szeretem mindennek előtt fejtegetni 's ezen értekezést legfőképen 'velem egy helyzetésűekhez / intézem. 'S ime nyíltan azon vallást teszem: 'hogy hazánk előmenetele 's magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetős birtokosak vagyunk.

Ha az alacsony sorsu és szegény tudatlan 's előítéletekkel teljes, szemére vetheti e azt a' magasb születésű, a' dus, ki tán egy kis külső simításon kívül még tudatlanabb, 's lerázott hazai előítéletek helyett sokkal veszedelmesb külföldi balítéletekkel 's legkicsapongóbb újítások szomjával tér vissza hazájába? 'S ha erkölse 's esze határtalanul jobban ki volna is csinosítva 's az élet minden előre látható 's nemlátható eseteire felkészítve, azért jobbnak tarthatná e ő magát azon sok számos hazafi-társainál, kik csak nagy fáradsággal kis körben, és szinte csak önmagokból szerezhetnek valódi tudományt 's élettapasztalást? Midőn a' tehetősnek egyedül kényétül függ önmagát kipallérozni, az egész világ 's legjelesb emberek társalkodása nyitva, postalovak, hajók, egész könyvtárok 's facultások szolgálatjára — azonban a' tehetetlen szinte mindenbül ki van zárva 's könyveket is alig szerezhet 's cseléd és szolga közt kénytelen töltöni élte legszebb napjait! 'S még is nem csak a' proportione, de valóságosan több igazi 's férfihoz illő tudomány van Magyarországon a' közép, mint a' fő rendűek közt.

Ránk gazdagabbakra nézve ez milly szomorú phoenomenon! Némellyeknek tudom, ezen szert elnyelni keserű lesz. Sajnálom! de tán használhat, adná Isten! 'S mennyi jót és hasznost lehetne még belőle következtetni! De a' jóvérű elérte földije barátságos tanácsát; kiben pedig elfajult a' vér, annak még sarkantyú se használna. Azonban az illyesek lassan lassan úgy is kihálnak országunk hasznára és az emberiség diszére.

232 De valamint igazi bölcseségünk 's ebbül folyó lelki tisztaságunk 's nemesb vágyaink hja legfőbb gátja hazánk emelkedésinek — mint imént emlitém — szintugy sarjzhatnak, ha lelki tehetségünket jobban kifejt- / jük, egyetértő, elszánt 's állhatatos akaratú kézfogásunkból 's egyesülésünkbul minden 'a' mi jobb embernek édes, nemzeteknek disz, uralkodóknak fény.'

Ha országunk nagyjai 's tehetős birtokosai egy és más közhasznu czél végett mind egyet értenének 's közakarattal 's közerővel törekednének a' haza javát előmozdítani, mi lenne néhány esztendő, mi félszázad mulva honunkbul? Mi volna nehéz, mi ki nem vihető?

‘S csak illy módon ’s illy uton emelkedhetik leginkább magyar honunk’

Tudom illy okoskodás nem csak az elaljasultakban — kik magasb repülést senkiben sem sejdítnek, mert magok mindég csak földön csusznak — de még sok szebb lelküekben is ‘jámborszivü álom és szép ábrándozás képében jelen meg, mint valami eszközölhetlen, mint valami, a’ mi soha és sehol se volt még ’s így nem is lesz.’ De könnyen szembetűnik, hogy én éppen nem evezek levegőben, hanem csak azt hiszem ’s kívánom, a’ mi lehető ’s minden becsületes ember kötelessége, ’s nem költők elmefuttatási vagy ábrándozók szelid ohajtási.

Ha más országban közhasznu dolgok elősegállításétül kiki elzárja erszényit, megbocsáthatónak tartom, ’s tán én is úgy tennék, ha ott laktam, mert jövedelemem egy részét a’ kormány vonná le adóul ’s az országlás terhéért viselni segitné. Némelly vidéken a’ jövedelem úgy áll mint 100 ’s abbul 60 azé, a’ kié, 40 pedig adó. Illy helyzetben ‘kötelességi alapim ábrándozások volnának, nem tagadom; — de munkám kirekesztőleg Magyarországnak, magyar rokonok számára ’s magyarul van írva. Ezt nem kell felejtetni. — Azon 40 a’ 100tul, de ha egyetlenegy volna is csak, nagyon megkönnyíti a’ lélekisméretet ’s egészen megváltoztatja az esetet ’s azt másutt szinte nevetségessé teheti, a’ mi nálunk semmi egyéb, mint hideg vérrel átgondolt ‘szent kötelesség.’ ’S ki nálunk 1, 2, de 20 négyszeg mérföldet bir — ’s abbul a’ mit /termeszteni tud, egy 233 garas se vonatik le, nem fogja e maga legigazságtalanabbnak itélni — ha csak egy pillantatig veti rá gondolatit ’s Istenben hisz — hogy ő mindenbül ki van hagyva, a’ mi az igazi polgár becsülete ’s disze, ’s nem fog e maga magán elpirulni: hogy illy különböztetésért, illy tetemes áldásért, ‘eddig önkényt nem tett már sokkal többet, mint a’ mit más hazákban tennie kellett volna.

A’ legszabadabb emberek adót fizetnek, egyre ’s másra kinszerítve vannak, csak a’ magyar Nemes nem fizet semmit ’s napjait töltheti mint neki tetszik. Az eset egészen különböző nálunk és másutt, ’s azért gondolatim is a’ kötelességrül egészen más színűek ’s más értelműek lehetnek, mint a’ millyenek eddig isméretesek a’ nélkül, hogy kiesapongók volnának, mint a’ millyeknek tán első tekintetre látszatnak.

’S ha általjában a’ magyar Nemesség tulajdonit ’s characteret fővonásit legmélyebb gyökerinél vizsgáljuk, nem fejlík e ki nyil-

ványosan előttünk: hogy ezen most említett kötelesség alapjait az igazi Magyar születésétől fogva mindég szívében hordja, habár azokat világosan soha ki nem fejezte is? Honnan fakad azon bálvány-imádása anyaföldéhez, törvényes királyához rendíthetlen hűsége, hazája fel-emelésére 's legnagyobb áldozatokra készsége, mellyek őtet minden nemzetektől megkülönböztetik? Nem másunna, mint az igazság azon örök szent forrásából: 'hogy a' hol jus, szabadság 's privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenniük.'

A' jobb lelkű ember, ha már ifjusági heveiből kihűlt, legszebb örömit hazája előmenetelének eszközlésében találja, 's lelke soha sem lehet nyugot, míg maga magának csak azt mondhatja: "Ne ked hazád mindent ada 's te hazádnak soha semmit." De illy elaljasodás messze van még tőlünk; számtalan 'igazi nemes, 's nem csak magyar Nemesember, lakja még országunkat. 234 Tudom én azt jobban mint sok /ki azt hiszi: 'hogy már mindennek vége, 's a' legszebb gerjedelmek 's legállhatatosb munkálódások is hasztalanok már ezentul, 's így inkább jobb hiába nem fáradozni.' Eképen gondolkoznak sok erős vár félnék védei, kik erősségek elbomlását 's összedülését várton várják és szinte ohajtják: hogy a' védelem terhitül 's veszedelmitül szabadok legyenek egyszer — 's rabságban, bár mi rut legyen is az, legalább élteket menthessék meg.

Azonban a' ki szendereg vagy elaludt, az nem halt még meg, sőt jóízű álmából még elevenebben szokott felébredni. 'S ha köztünk sok csak *fruges consumere nati*¹⁾ gyanánt tiporta is eddig a' földet, nem halt még azért meg, korántsem, hanem csak alszik. Nehány kevés, igaz, olly tompulásba van merülve, hogy e' szomorú nyugvásból, melly kábakórság inkább mint álom, a' végső itéleti trombitán kívül semmi egyéb nem képes őket felserkenteni; — vegetáljanak egyébaránt vagy éljenek illyesek növény vagy állati módra mint eddig, tovább is, nem nagy gondom; csak a' világ Ura őrizzen minket olly álmaktul, millyeket ők álmodnak némellykor 's annál józanabbul ébredjünk fel mi, egy nemesb aera Hiv fia! —

Nyerjünk szép diadalmakat önmagunkon, merjünk nagyok 's igazán nemesek lenni, 's mondjuk ki hímezés nélkül: 'hogy az, ki szerencsés helyzetünkben a' közjóra törekedésből akármi szín vagy

¹⁾ *Fruges consumere nati*, Horatiustól származó szálló ige (Horatius, Epist. I. 2. 27.) Jelentése: arra születtek, hogy egyenek. Széchenyi egyik kedvenc idézete az „eszem-izsom emberekről”, kiknek egyéb dolguk sincs az életben. (V. ö.: Kisebb döblingi iratok. Tolnai Vilmos jegyzete. 778. l.)

űrügy alatt kivonatkozik 's hazája boldogítására legjobb tehetsége szerint nem tesz mindent, semmi ember 's a' hazágyalázatja, mint viszont az — 's ezt is szemben tartjuk — esztelen 's olly házba való, millyen Magyarországbán még nincs, ki többet vesz vállaira, mint a' mennyit elbirni tud 's gyenge velejű ábrándozásban mindég vérét önteni 's mindenét a' haza oltárán akarja feláldozni, midőn vére 's értéke csak úgy használhat igazán honjának, ha az első se lassan se sebesen, de rendesen foly, 's nem ám a' földre, de / ön becses ereiben; a' másik pedig, ha a' józan²³⁵ velelés ötet mindég a' tehetők közé állítja is, mert mit ér az akarat tehetség nélkül?

Bőlebb azt önkényesen 's nemes indulattal tenni most, mire az idő 's világ szelleme elébb utóbb mulhatlanul úgy is kinszeritend; mert akárki mit mond, olly igaz, mint a' napfény: hogy mostani világban, midőn kiki lát, gondolkodik, okoskodik 's annyi jó ad fractionem panis,¹⁾ 'nem erős lábon áll olly Rend, melly még napról napra nőtten nő — 's az ország minden javát huzza, és semmi terhét nem viszi.

'S ha szívünk nem sugalja is munkás és bőkezű járulásunkat a' haza előmeneteléhez, fogadjuk legalább eszünk tanácsát! Tudom sok van köztünk, ki soha sem álmodá azon szép álmot: hogy hazafiai 's az emberiség javára feláldozni magát édes, 's így ébrenté azok hiv szolgálja valóban nem is lehet soha. Milly szánakozásra méltók illy állati tengetegek, kik az ember legszebb örömit nem is gyanítják, sőt sokszor, a' halhatatlanság honjában élőket 'rendetlen képzelésik miatt, mint ők mondják, sajnálják; midőn inkább ők igen is földi szagokért legkisebb írgylésre sem érdemesek. Azonban midőn hazánk lakosinak, ha nem is szép de ugyan nagy része illy érzésű, és számos feje 's nem szíve szerint cselekszik, 's inkább az ön jót mint a' köz jót tekint; én mind azokat, kiknek szívek se nem tágul, se össze nem szorul, akármi legyen is Magyarország sorsa, 'eszek nevében kérem 's intem: legyenek a' szó egész értelmében jó hazafiak, mert ha becsület, dicsőség, hazafiak szeretete nem mozdítóok is előttök, tekintsek nem csak a' hasznót, melly áldozatiból valaha bizonyosan rájuk sokszorozva háramland vissza, de még inkább 's legfőképp 'ön 's kivált utóik bátorságát.'

¹⁾ Ad fractionem panis = kenyértörésig.

Szív és ész egyenlően helyben hagyja kötelességalapímat, 's illyesekkel önmagát végre nyilvánosan megismértetni 'nemességünk nemessítése.

236 / Ebben is milly szerencsések vagyunk! Legszebb honi tettinkből legnagyobb haszon is foly, 's az, a' mi diszünkre 's nemzeti fényünkre szolgál, egyszersmind nagyobb bátorságunk talpköve. A' mi sorsunk olyan, mint a' boldog vőlegényé, ki vakon 's csak szépségi 's kellemiért imádja szive édes rokonát, 's később, midőn az Istenek serlegébül az élet legégőbb kéjit már kiüríté vele 's csendesb és tartósb örömek után vágy, még azt is veszi észre, hogy igen sok pénze is van bájos hölgyének.

'S ugyan mire lehet — ha magunkkali megelégedés fő szemügyünk, 's azon belső csend, mellyet minden halandó némiképen megnyerhet, ha egyébaránt meg is tagadták tőle az Istenek a' szerencsét — mire lehet, mondom, fáradságot 's áldozatot eszesebb 's ügyesebben fordítani 'mint a' közjóra? Ki pénzét csak vendéglésre költi, az által egy jó barátot se szerez, de mind azokat megsérti, kiket szívesen látna ugyan házánál, ha palotájába több férne — 's így minden egyében. A' legnagyobb szépség is elhalványul, a' legjobb ló is kiadja páráját; egymásra halmozott gyűjtemények, mellyeket senki sem néz, egymásra rakott könyvek, mellyeket senki nem olvas; rutul elporosodnak 's a' t. Közhasznu intézetek ellenben, csinos épületek, mellyekben a' nemzet kincsei tartatnak 's mellyekből a' köz-értelmesség nőtten terjed, szép hidak, jó utak, helyes communicatiók; virágzó vidékek, mellyek a' hazát gazdagítják, midőn mindenki sorsát javítják 's emelik, századokon hatnak keresztül 's kétségen kívül jobban kielégítik lelkünket, mint közönséges pénzfecsérlésünk. Valóban tágosabb billikombul 's nagyobb kortyokban innók az örömet, ha az egész világ előtt illyeseket tudnánk előmutatni, mint mikor magányba esukva olvassuk aranyinkat, 's rettegünk, ha nyitva áll a' ház, 's éjenkint ebeink nyugtalanok; vagy minden értékünket egy felette nagy kastély rakására fordítjuk, mellyet "ma-

237 gunknak építünk, 's melly nagy pompája miatt /nem ritkán úgy áll a' nyomoru falusi kalibák közt, mintha gunyolni akarná azokat; vagy ha előítéletink, tudatlanságunk 's hiúkodásunk következtében odahaza őrizgetjük juhainkat, hazánkfiaival ellenségesen élünk, 's egyedül magunkat, 's csak mindég magunkat ápolgatjuk, vagy a' mi több, bosszus kajánsággal mások törekedését gátoljuk 's a' t.

A' mi pedig legszebb 's megint legszerencsésebb, hogy a' köz-

jóra törekedés, 's önmagunkért 's mieinkért való fáradozás egyenlően kitelik tőlünk, 's csak úgy tesz bennünket hasznos 's egyszersmind boldog polgárokká, ha ezen kötelességeket egymás mellett gyakoroljuk is. A' jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet, 's kell is lennie, mert csak a' takarékos és jó rendű lehet közönségesen hasznos 's nem csak lármázó hazafi. A' községért munkálkodás ellenben lelkünket az önbecsérzésnek azon édes csendével tölti be, melynek végeztével magunk dolgainak vitele könnyűnek, minden egyéb foglalatosságok pedig mulatságnak látszanak. Milly jó izü, munka után pihenni! Ki nem érezte azt, hát még olly munka után, mely nem csak a' testet fárasztá, hanem egyszersmind a' lelket magasbra is emelé!

Eledel nélkül sem állat, se növény nem élhet, nem lehet. Ugy az ember se; csakhogy neki még többféle éledele van szüksége. 'S valóban mi mindenét kell táplálnia, minekelőtte azt mondhatná magáról "emberhez illendően élek"? — Eledel kell testének, mert a' nélkül meghal, 's mennyiféle: étel, ital, meleg, álm, 's a' t. Eledel fejének, mert a' nélkül állat marad 's milly különféle: társasági rendszabások ismérte, ház körüli munka, világi tudomány 's a' t. Eledel végre szívének, mert máskép vad marad, 's hánynemü: fiui, rokonbeli szeretet, barátság, szerelem, hazaszeretet 's a' t.

Már, ki csak testét hizlalja, annak esze végre faggyuvá, szíve pedig kiaszott bőrré válik; ki csak eszét táplálja; sovány, embergyűlölő, gyenge, félör-/dög leendő; ki ellenben kirekesztőleg csak ²³⁸ szívbeli elegelelkel él, nem egyéb testesült sopánkodásnál. 'S így complicált létünkben nem lehetünk egyoldalú táplálattal belsőkép nyugottak 's melegegedtek. Mert bár mi fényes legyen is bőrünk, bár mennyit tudjunk is, 's a' világ szépei bár milly nagy számban enyhítsék is szívsszomjunkat: lesz azért, ha ezen elegelel csak egy neme kimarad is, mindég valami üresség mibennünk, melynek neve ifjukorban unalom, vénségben pedig életgyűlölés.

Ezen utólsókból bátran azon következtetést huzhatjuk: 'hogy a' magyar Nemes, ha egyéb nem akar is lenni, mint örömekben sokáig 's undorodás nélkül uszó sybarita, bölesebbet nem tehet: mintha ideje 's értéke egy részét hazájának szenteli, mert így elnyelvén a' férfiasb elegelel, többi tápláléki, melyeket magához venni szokott, majd annál jobb izüen fognak esni, 's nem olly könnyen irtózást okozni; mint vajmi jó a' fagyalt, hideg ital, könnyű sütemény 's illyesek; de minden bizonnyal hamar csömmört okoznának,

ha annak idejében nem volna marhahus, jó kenyér, Érmelléki vagy Váli bor 's t. ilyek elégségesen kész szolgálatunkra.

Ha valamit mondtam eddig, a' mi egyenesen az életbül van véve, ugyan nem ezen utolsó állításom igazsága e az? Hijába gondolja elrejteni a' mélyebben néző szemei elől — a' nevető ajak, pillantati jókedv, táncz, ünneplés, nagyság, vagy hogy jobban mondjam, a' vén név, hosszú titulus és sok pénz körülményei — azon belső epedést 's életunalmat, melly némelly honbelit boldogtalanabbá tesz legutólsó jobbágynál 's legalacsonyabb cselédjénél. 'S hány lenne köztünk megelégedett, ki ma éppen nem az, ha csak vagy egyszer jutna eszébe megpróbálni: milly könnyű 's jutalmazó 'jó hazafinak lenni'; soknak — ki mindennel bővelkedik, a' mit e' világ csak nyujthat 239 embert boldoggá tenni — kacaját vagy szánakozást érdemlő /élet-unalma nem abbul ered e, hogy kirekesztőleg csak maga dolgait és önszemélyét hordozta 's hordozza keblében, 's az örömek szűk köriben forog; midőn születése szerint olly dicső sphaerában haladhatna, millyen csak kevés 's kiválasztott lények pályatére, 's mellyen virágokkal ékesített életut, myrtus koszoru, Istenek itala, hazafiak dicsérete 's halhatatlan név már bölcsőtül váltva kísérik a' halandót. — Ha végre mind ezek egymás után eltűnnek, 's ezen dicső kísérek helyett unalom, csömör, életfáradtság, hazafiak gyűlölete, idegenek megvetése, tüskekorona 's a' t. környezi csak fejét 's lakja palotáját, 's fizetett szeretőt és fizetett jóbarátot kivéve, csak az társalkodik vele, ki düledező udvarából egyet 's mást akar szerezni magának, ki tehet róla? egyedül őmaga!

Az ember lélek és test, 's az elsőnek örömei, ha földi szennyein valamennyire túlemelkedé már, sokkal felülhaladják az agyag legforróbb vágyainak kielégítését. És még is sok — a' min senki sem csudálkozik többé, mert mindennapivá lön — úgy szólván éjjel nappal azon töri fejét: mikép hagyhassa 'dicső pályáján Sardanapalt¹⁾ messze hátra; midőn azonban legszebb 's legédesb lelki örömeiről 's jusairul elfelejtkezik, 's azoktól békes türelessel hagyja magát megfosztatni, vagy a' mi több, azt maga cselekszi, maga hajítja el 's ön lábaival tiporja azokat semmivé! — És számos palotáinkat nem lakják e ilyes I z é k, mellyek szomoru de legnagyobb szerencséjekre nem is gyanítják, mennyit vesztek azon kivetkeztetés által, mellyet moraliter személyeken végbe vinni engedtek, vagy magok tettek;

¹⁾ Sardanapal (Szardanapal) asszíriai király, ki elpuhultságáról volt híres.

's milly kár, hogy dicső czéljokat elhibázták 's az emberiség gyalázatjára legszebb ékességiktől megfosztva hitvány ágyasok 's pénzes zsidók rabjai, midőn őket az Alkotó hatalmas urakká teremté, kik mind esatapiacson, mind országgyűlésin olly sugárzó fényben jelenhetnének meg!

'S mennyit nem lehetne még előhozni állításim józansága támogatására t. i. hogy a' magyar földesur csak /ugy lehet igazán 240 szerencsés, ha a' szó legsúlyosb értelmében 'hiv jobbágy, és buzgó hazafi — de okoskodásom végtelenre terjedne; tekintsük azért röviden 'kötelesség-alapimrul hihetőleg mit fognak mondani, 's minő hangu lesz az azokat követő 's tőlem annyiszor szórul szóra hallott zaj és

L Á R M A.

"Illyeseket hogy mondhat egy született magyar Magnás 's hogy teheti a' vele egy rendüeket a' haza előtt guny 's gyűlölet tárgyiva 's nevetségesekké, 's mit akar? A' régi szép rendet eldönteni veszedelmes principiumival 's mindent zürzavarba hozni? 's a' t."

'Igazságokat, habár keserűk is, végre kimondani nem csak hasznos, sőt szükséges; mert az önisméret minden előmenetel 's jobbulásnak legelső kezdete; kellemetlen ugyan, de józanabb azokat honbelitül, rokontul hallani, mint inkább idegen vagy veszedelmes hazai figyelemzetőre 's dorgálóra várni; kik 'mibenlétünket annyira ismerik, hogy némelly hátramaradásink 's hiányos rendelkezésink titka olly nagy lett, vagy hogy hibátlanabbul mondjam, 'o l l y t á g r a n ő t t, hogy mindenütt kilátszik 's egy, hazánk minden gyapjából készitendő, köpönyeg alá se férne már el többé. 'S így az által hiszem legszentebb kötelességim teljesítését, hogy Magnás létemre illyeseket nem hallgatok el, hanem egyenesen 's hímezés nélkül kimondani merek. Mert valóban nem csak dicséretre méltóbb valamelly hibát — eltagadás 's abban megrögzés helyett — megismérni 's abból kiálalni, hanem határtalanul bölsebb 's tanácsosb is.

A' görbe, nagy fülű, kaszás lábú, ha eszes, maga fogja magát a' természet mostohasága végett gunyolni 's így idegen gunyul ment lenni 's egyéb lehető elsősegeit 's kellett tulajdonit pedig életi nyájassága által annál szebb fényben előtűntetni. Ki mind ezeket tagadni /'s fedezgetni akarja, nem csak hijába fáradoz, sőt azon veszélybe 241 esik, hogy kiki ujjal mutat rá 's kaczagja. És így bölsebbet nem

tehetni az önvádolásnál, ha így lehet mondani, még akkor is, midőn a' kellemetlen létből 's hátramaradásból kilábolni lehetetlen. De hát ha ezen kilábolás nem csak nem lehetetlen, sőt igen könnyű, és szinte semmi fáradságba se kerül 's önmagunktól függ: akkor a' hiányok 's homályok eltagadása 's rejtegetése csak azt bizonyítja, hogy azokból kiemelkedni nincs szándékunk vagy nincs erőnk.

A' képzelet mindent nagyobbra fest mint a' valóság lenni szokott, 's csak tőlünk függ p. o. magasb tornyot a' Strassburginál,¹⁾ tágosb szentegyházat a' Római sz. Péterénél,²⁾ nagyobb hajót egy spanyol lineahajónál képzelni. Így egy cseppet se nehéz jobb utakat, műveltebb mezőket, kiesb vidékeket, serényebb kereskedést, helyesb communicatiókat, vigabb falukat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, nagyobb culturát, kiterjedtebb 's több oldalú tudományt, nyájasb hospitalitást, értelmesb rendeletű curiát vagy kastélt, nemesb patriotismust, több közleket, polgári erényt — 's kevesebb sárt, port, nádat, korlátlan partu vizeket, hasztalan erdőket, becstelen lapányokat, bozótot, kevesb egoismust, 's egy részről a' legalap-talanabb hiúságot, más részről a' határnélküli hajlékonyságot, alatt-valók iránt dölyföt, előljáró előtt porban-cuszust, kevesebb előítéletet, balvéleményt, tudatlanságot, féktelen betyárságot 's a' t. — magunknak képzelni, mint a' millyen 's mennyi valósággal talál-tatik honunkban.

Ennél fogva nem hívja meg a' Magyar, vendégét soha 'fényes táblára, nagy bálra, pompás udvarába, hanem egy kis barátságos ebédre vagy tánczmulatságra, szegény házához, 's a' t. — 's így sokszor a' képzelet igen kevésre 's kicsinyre lévén elkészülve, a' meg-
 242 lehetőst, türhetőst is jónak 's különösnek tartja a' hi- /vatalos. Nincs veszedelmesb mint valamelly elsőségnek kicsapongó reputatiója — becsesítése — mert 'valóságban mindég kevesbet találunk, mint azt képzeletünk festi, midőn azonban az árnyékban szerénykedő szépet 's érdemest kiki csudálva szemléli. 'S nem szolgálhatni valakit gonoszabbul, mint ha dicséretünk által igen magasra emeljük, a' mi által őtet úgy szólván egy magas toronyra állítjuk, melyről szégyen nélkül nem ereszkedhetik le 's magát olly magas helyen nem is tart-hatja sokáig — 's így arrul, azaz a' közvéleményben a' legfőbb pontrul egyszerre a' legalacsonyabbakra szokott süllyedni.

¹⁾ Strassburg, Elsass-Lotharingia főhelye. Gót székesegyházának tornya 142 m magas.

²⁾ Római Szt. Péter templom, monumentális renaissance alkotás.

Nemzetekkel, hazákkal szinte így van, 's főképp olyanokkal, melyeket nem igen ismérnek 's melyek körül eddig mindég valami homály 's köd boronga. 'S így ha némelly állításim nagyítva adnák is elő hiányink 's hátramaradásinkat, annál jobban fogja csudálni a' külföldis magyar, vagy az igazi külföldi azt, a' mit ő helytelennek 's rosznak vélt, 's a' mit türhetős sőt jó karban talál; midőn azonban azon igazságok, melyeket előadék, ma hónap bizonyosan jó 's hasznos következtetéseket fognak szülni.

A' mi pedig a' 'nevetségest, gyűlöletest 's veszedelmes principiumokat 's a' t. illeti, valóban igaz: hogy számos hazánkfiaiinak életmódja 's öntartása ugyancsak nem kacajra gerjeszt, hanem a' szemeket könybe borítja, 's nem annyira gyűlöletre — mert ki gúnyolhatja, ki gyűlölheti az igazán szerencsétlent? — mint inkább keresztény irgalomra méltó. 'S így mind azokat, kik magokat érintve 's némelly rajzimbán hű hasonlattal festve érzik — ha már magok akarják elárulni magokat — arra kérem, változtassák utóbbi tetteik által mai állításimat hazugsággá; mert mindaddig míg se nem jó polgárok, se nem jó gazdák, se rendet se takarékoságot, se józan életet nem tartanak, mind addig senki se fogja hinni, hogy azok, kik velek egy értelemben nincsenek, velek kezét nem fognak, pénz/zeitket nem úgy pazarolják, jusaikat nem úgy tipórlják, 's napjaikat ²⁴³ nem úgy ölik mint ők — veszedelmes emberek; hanem azt fogják hinni: hogy kiki önmaga színét viselvén, 's nem más csak ön tulajdoni által lehetvén 's lévén valóságosan nevetségessé 's gyűlöletessé, 'bizonytal nem olly birtokosak fogják a' fentebb előadott kötelességekrül értesítő gondolatokat helyteleneknek tartani 's megtámadni, kik Urunk közelebbi sőt tisztei 's kik élteket köz szolgálatra szentelék, hanem olyanok, kiknek se vagyonok rendben, se rokonbeli összeköttetésük tisztában, se jobbágyik se gazdaságok jó állapotban nincsenek. Sőt kiki arrul lesz meggyőződve: hogy azoktól kell tartani 's azok fogják az egész egyetemet minden kétségen kívül végre zavarba 's veszélybe hozni, kik már mindeneket eltékozlák, 's gyermekiknek egy garast se hagynának, ha az 'valóban nagy tiszteletet érdemlő atyai tehetségekben állana, 's a' birtok 's vagyon sequestrum¹⁾ vagy majoratus által valamennyire mentesítve nem volna, — 's nem azoktól, kik a' haza ügyében fáradozván, anyaföldöket mind magosbra emelni törekednek, midőn a' bal- 's előítéleteket kiirtani, valódi 's

¹⁾ Sequestrum = vagyonzár, l. 452. l. jegyzet.

életrevaló ismérteket, tudalmakat mind jobban 's jobban terjeszteni iparkodnak; — hogy azok valóban a' veszedelmesek, kik mindent mutatók csak Magyart nem, s' kik a' rendetlenség közepéből mindig csak jó rendről 's áldott nyugalomról habaráznak, helyesb ekében pedig, lóherben, jobb vendéglőben, versenyfutásban, tudományos társaságban, 's tán még egy magyar dictionariumban is véres revolutiót látnak, 's kik azokat hirdetik ügyes észfogással veszedelmes principiumuaknak, kik nem az ő nyomaikat tapodják, hanem az által hiszik tántoríthatatlan hűséget királyjokhoz megmutatni 's azt egész Europa által elismertetni, hogy legédesb jusok szerint szavaikról 's tetteikről lerántván a' homályt, kétségest, alattomost, hypocrisist 's minden álságot, oly szívesen áldoznak ideik, vagyoni-
 244 's fáradozásikkal / honjok elősegéllésére, mint készek is fejedelmikért véreket ontani egy cseppig mindenütt 's mindenkor!

“Néhai bölcs és dicső atyáink 's eldődeink is csak úgy éltek mint mi, azért ne akarjunk jobbak lenni mint ők, 's így ne változtassunk semmit; sok, a' mi theoriában szép 's a' jobb szívűt de mélyebben nem gondolkozót bájolja 's elcsábítja, praxisban ki nem vihető. 'S mikép mondhatni, hogy az ország semmi terhét sem viseljük, hiszen az indirecta teher szinte elnyom, 's efelett nem insurgálunk e, ha kíváztatik? 's másutt a' külföldön jobban mén a' dolog? 's a' t.”¹⁾

‘Néhai bölcs és dicső atyáink 's eldődeink éppen nem éltek úgy

¹⁾ E részben ismét fellángol a benthami dialektika, melyeknek közvetlen hatását a törvényekről szóló részben kimutattuk s mely azután is érezhető volt a Hítel egy-két érvelésénél. A Hítel befejező részében már nem annyira szószzerinti átvétel szerepel, mint inkább egy-egy gondolat megindítása, melyet azután saját szavaival fejez ki Széchenyi. A 477. lapon Széchenyi a következőket mondja: „Az ötödik, hatodik s számtalan többi megtámadókat, kik okoskodásim ellen minden bizonnyal hydraként fel fognak kelni, még most megczáfolni nem akarom.” Ebből is sejthetjük, hogy a felmerülhető ellenvetéseket akarta a munka e részében felsorolni, legalább is nagy részben. A könnyebb összefoglalás kedvéért jegyezzük meg, hogy a következő ellenvetések vannak: az ősök bölcsességére és dicsőségére való hivatkozás, annak a megállapítása, hogy Széchenyi elvei jók lehetnek teoriában, de nem a gyakorlatban, (két kizárólag magyar vonatkozású, aktuális ellenvetés a nemesek adófizetésével kapcsolatban s hogy a külföldön is rossz a helyzet, nem csak az akkori Magyarországon), még korai oly nézeteket nyilvánítani, mint Széchenyi teszi, s azon ellenvetés: ki bízta ezek tárgyalását Széchenyire, nyilván valami mellékes célt akar elérni? Ha tehát az aktuális, magyar vonatkozásoktól eltekintünk, a következő, generális ellenvetéseket találjuk, melyek minden újítás ellen felhozhatók: az ősök dicsősége és bölcsessége, a „jó teoriában, kivihetetlen praxisban” elv, a korai elsietés vádja, a „ki bízta rá?” — fenyegető kérdése. Tehát négy ellenérv! Így azután érthetővé válik, hogy az alfejezet befejező sorainál az „ötödik, hatodik s számtalan többi” megtámadókról tesz említést. Sejtethetjük, hogy itt a Bentham-féle fallaciumok szerepelnek ismét, bizonyoságul annak, mennyire felhasználta e dialektikát. A megfelelő helyekre a Hítel elemzésében mutatunk rá. Itt csak ismételni kellene a mondottakat.

mint mi, hanem kemény vadságokban háborúhoz 's veszélyekhez edzve lóháton vagy váraikban, sáncz és moesár közt igazán nagyok voltak; mi ellenben ellágyultan 's elpuhulva se vadságunk se civilizációi súlyunk által félelmesek többé nem vagyunk. Megváltozott az idő, 's azzal mi. 'S így könnyebb az eldődiekre provocálni, mint megmutatni: hogy csak ők is úgy kocsiztak 's henyéltek mint mi, 's őhelyettek is mindég csak az adófizető kelt ki ellenség eleibe, 's akkor is jobban levágta a' Török fejét mint ők; a' mit ma minden bizonnal jobban tudna mint mi. De ha megengedtük magunkon azon cardinalis változást végbe vitetni, mellyen az okos csak örülhet, mert az új uton mindent elhomályosíthat, a' mi eddig magyar földön dicső valaha csak volt — azon cardinalis változást mondom, hogy 'örökös katonákból kirekesztőleg földművelők, tudósok, írók, ügyvédek 's efélék legyünk, midőn azonban csak az adófizető nép katonaszkodik igazán — hogy ellenezhetjük józanul 's igazságosan azon változásokat, mellyek a' fő kivetkeztetés természetes kísérői?

Mi most éppen — ha úgy szabad kimagyarázni magamat — az oroszán, a' mi hajdanta valóban voltunk is, 's a' jó fegyverzetű férfiu közt állunk. A' régi iskolabeliek mindég vissza akarnak vezetni oroszlánságunkra 's ebben nem cselekesznek ítéletem szerint természetesebben 's mélyebb belátással, mintha egy 32 esztendő ²⁴⁵ férfiu megint 18 esztendőssé akarnának varázsolni, vagy az emberiséget rák gyanánt hátra léptetgetni; vagy mábul tegnapot csinálni, 's így minden igyekezetik 's intésiknek a' mathesis rende szerint nem lehet egyéb következése 'durvaságnál, gőgnél, betyárságnál 's hosszú bajusznál. Én inkább fegyvert fogni tanácslok; azon fegyver pedig, mellyet ajánlok nem egyéb, mint már előbb is mondám, 'kicsinosított emberfőnél. Ebből ered minden, mert a' bölesesség erő és szerenese. 'S így csak a' csinosodás van itt ott még hátra, mert hála az Egeknek feje van mindegyikünknek.

A' mi pedig a' theoriát és praxist illeti,¹⁾ mellyel némellyek minden körülállásban elő szoktak állni: tudjuk azt igen is jól, hogy könnyebb házat, hidat rajzolni, mint építeni; könnyebb erőművet

¹⁾ Bentham műve második részének 9-ik fejezetében foglalkozik az észellenes fallaciumokkal, melyek a racionális gondolkodást támadják tulajdonkép. Ide tartozik az is, hogy visszaélnek az újítás ellenségei oly szavakkal, mint spekulatív, teoretikus s hogy azt mondják sok tervről „jó teoriában, rossz azonban gyakorlatban”. (A Fallacies of Confusion című résznek „Anti-rational Fallacies”-ei, Exposure Sect. 1. Abuse of the words Speculative, Theoretical, etc., — illetve Sect. 3. Good in theory, bad in practice. The Book of Fallacies 295—313. 1.).

kigondolni, mint mozgásba hozni; könnyebb tökéletes respublicákat 's országlásmódokat képzelni, mint csak egy falusi bíró dolgait is derekasan 's emberül végezni; — — — de tudjuk ellenben azt is, hogy ezen thema a' rest, rosszakaró 's kivált az interessált szájában olyan mint a' méreg 's a' legjózanabb javítást, legbizonyosb előlépést is, sokszor gyökerestül megsemmisíti p. o. hogy a' vármegye-házi cassa mindég legnagyobb bátorságban legyen, azzal visszaélés ne történhessék 's bukás ne kövesse, mint sokszor a' régieket dicsérők közt lenni szokott, illy komoly tekintetű okoskodók előtt, kivált ha magok kezei alatt van, 'theoriában szép, de praxisban ki nem vihető.' Hogy a' hus limitatioja eltörültessék 's illy könnyű, egy garasba se telő javítás által a' mezei gazdaság egy pár év alatt századi szökkenést tegyen, 'theoriában igen is szép, de praxisban ki nem vihető.' 'S valljon mért lenne ki nem vihető? — — — mert az által némellyeknek, kik a' tanácsban ülnek 's mindég a' régi rendet emlegetik — egy jövedelmi részek, a) — — — — — midőn a' hus felemeltetik, 246 elma- / radna — — — — — 's így az új theoriából származó praxis 's mint ők mondogatják 'az ujításokból fakadó zavar rájok nézve természetesen semmit sem érne 's káros lenne. Hogy a' földbirtokosak utak csinálásához 's egyéb communicatiók létesítéséhez járuljanak 's így elevenséget 's egészen új életet hozzanak hazájokba, 'theoriában szép, de praxisban ki nem vihető, — 's ugyan mért? mivel a' vásárhoz közel lakónak a' rossz ut ideig óráig hasznos, mert a' concurrentiát kizárja, legfőképen pedig azért, mivel 'ha megszűnik a' régi rend, megint az uti biztosok jövedelme maradna el b) — — — 's a' t.

És illyen praxisok, mint p. o. legeltetésben, hol a' földesur lassan lassan minden legelőből kiszorítja jobbágyit, vagy utcsinálásban, hol 14 napra idegen tájékra hajtják el a' szegény parasztot 's ott bitangkép jobbára esztelenül 's így hijába pazérlott munka közt marháját legelő hija miatt romlani 's veszni látja, midőn azonban maga sinylődik vagy pénzét a' csapszékben költeni kénytelen — — — — végre ha ő készítette el az utat, csak szinte megint egyedül ő maga fizet vámot tőle; vagy forspontozásban, mindőn a' jobb lovas jobbágy földesurának vagy tiszteinek ingyen szolgáló kocsisa; vagy vármegyeház-építésben, hol közönségesen egy pár szabad oblatum után a' munka

a) A pontozás helyén: melyet mészáros keziből huznak. (K. IX.)

b) A pontozás helyén: egy bizonyos helységről vármegye utcsinálásra ki kellene állni 100 szekérnek és 30 áll ki, de a' kövek mellett egy kis pénzt is hoz magával. (K. IX.)

's költség legnagyobb terhét azon osztály viszi, melynek a' vármegyeház néha nem egyéb 'kinzó helynél; vagy országgyűlési költségek vitelében, melyen az, ki a' költségeket viszi, repraesentálva nincs — — — és számtalan eféle praxisok ugyancsak jó szép 's nemes elintézesek! 'S lehet é azokat rendnek 's igazságnak hívni? 's ugyan változtatások ki nem vihető e? 's tán veszedelmet hozna hazánkra? „Ó szegyen! hol marad elpirulásod” 'S még is hány ügyes hypocrita teszi illyesek által a' sokaságot bolonddá, mely vak heviben rá merne eskünni, hogy alkkotmányunk illy égbe kiáltó 's a' természettel összeütköző sarkalatokon áll. —

/A' mi pedig az indirecta terhek vitelét, mely minket, a' 247 mint állítják, elnyom, vagy háborúkori felkelésünket illeti: arrul most inkább hallgatok 's más időre hagyom, mert igen sokáig kellene az absurdumok tengerén hajóznom, minekelőtte józan partra juthatnék. Azonban nem hiszem: hogy ezen sokszor előhozott tetemes súly t. i. az indirecta teher agyon nyomott volna eddig csak egyetlenegy magyar Nemest is — tán parasztnak sajnosan esett, az meglehet; 's éppen olly nehezen képzelhetek magamnak, akár mint hevítsem is fel 's kinozzam fejemet, egy olly hadi sereget, mely a' mai nevelés 's életmód következtében a' legvadabb 's dühös ellen-séggel győzdelem-hihetőséggel szállhatna szembe, mely jobbra csak Nemesekből, Magnásokból, Lordokból, Pairekből, Püspökökből 's ország Zászlósiból volna szerkeztetve, kik a' nemzetek tábornoki, hadnagyai voltak régi világban!

'S hogy másutt sincs jobb világ, külföldön se megy jobban a' dolog, az ránk nézve mit következtet? Ezen állítást tagadni is lehetne, mert igazságos ítélet előtt Magyarország minden lakosát 's nem kirekesztőleg a' Nemeseket kellene csak kihallgatni; 's továbbá, ha sehol se volna is a' jólét olly indigena mint nálunk, mért kellene azért a' középszerűség szomorú pontján megállani, ha mindnyájan határ nélkül szerencsések lehetünk még 's arra szeretett Királyunk atyai gonddal kezét is nyújt?

„Még igen is kora illyeseket mondani¹⁾ — szerzőhez nem illők, országgyűlésre valók; egyébaránt nem tanácsos annyit változtatni egyszerre, hanem csak halkan 's egymást követve. Efelett mi közünk

¹⁾ „Még igen is kora illyeseket mondani” ehhez és hasonló fallaciumok feltárá-sának volt szentelve Bentham könyvének, a The Book of Fallaciesnek „Fallacies of Delay” része, melynek harmadik fejezete pl. a következő találó mottóval gúnyolja ki azokat, kik ilyenekkel érvelnek: „Wait a little, this is not the time.” (198. l. idé-zett mű).

nekünk ahoz, ha Magyarország félszázad után fog is virágozni — — — mi akkor nem élünk már 's a' t."

'Némelly emberek mindenre — kivévén a' mi közvetlenül önhasznokat következteti — csak azt tudják mondani: 'még kora 's nem ma, de még ezer esztendő múlva is mindég csak azt mondanák.'

248 Van is, / tagadni nem lehet, sok az időt megelőző, mint p. o. lónak gyepre hozása idomítás nélkül, urfinak examenadása tanulás nélkül, soknak házasodása tapasztalás nélkül, repraesentativum systema¹⁾ köz értelmesség nélkül 's a' t. — — — De a' Publicumnak valami hasznosra elkészítését tán nem ezek közé számlálhatni, sőt úgy látszik, hogy némelly tárgynak egyszerre — minekelőtte a' tanácskozóknak tökéletes világos ismerete lenne még róla — tanácskozás végetti felvétele inkább tartozik azon nevéndékek társaságába, kik születésekben apjokat előzték meg.

Mit ér a' legjobb vadász, legjobb munkás, legjobb deák, legbátrabb ember előkészület nélkül; az elsőnek puskája nem sül el, a' másodiknak ekéje bieczen ki, kaszája tompán vág, a' harmadik minden esze 's talentoma mellett is második osztályba jó, a' negyedik 's kivált mostani időkben haszontalan katona, 's a' t. Minden idomítástul, elkészítéstül függ! 's a' legjózanabb systemákat 's intézéseket minden előkészület nélkül, azaz rendetlen képzeletek igazítása 's rendezése, hamis benyomások, vakító elfogultságok 's megrögzött balítéletek kiirtása 's a' tudnivalók nagyobb kiterjesztése előtt tanácskozásba hozni nem egyéb, mint magot vetni száraz kemény földbe, mely se szántva se trágyázva se boronálva nincs, 's ennek következtetésében látjuk 's tapasztaljuk sok összeülők közepiből, és sok fáradság után igen is sokszor mikép veszi eredetét a' 'semmi, és ez B-re emlékeztetvén azt mondatja velünk "Ils travaillèrent beaucoup, mais firent très peu"²⁾ 's errül megfontolásra csak ennyit!

Igen sokat kezdeni egyszerre, igaz, többnyire igen ártalmas 's az ki így cselekszik, nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint azon agár, mely egy izben több nyulat hajhász; — — ellenben nem lehet p. o. gazdaságban az idén ökröket vásárolni, esztendőre kutakat ásni, harmadikban béreslakást építeni, negyedikben szekereket, ekéket készíteni 's a' t. de soknak szinte egyszerre kell / megtörténni, hogy

249

¹⁾ Repraesentativum systema = képviseleti rendszer.

²⁾ „Ils travaillèrent beaucoup, mais firent très peu“ sokat dolgoztak, de keveset értek el, — nem sikerült megállapítani, hogy Széchenyi mely B betűvel kezdődő nevű írónál olvashatta e mondatot. (Talán Beaumarchais egyik művében?)

a' sok elkészült tagok részarányos egybefogó egésznek alkossanak. A' józanabb gazdasággal 's kereskedéssel olly szorosan függ a' legelők felosztása, hus-árusítás eltörlése, Hitel, papirospénz 's több eféle össze, hogy ugy szólván csak egyszerre mehetnek előre. Igy van sok egyéb fontosban is. 'S kezdeni kell valamikor, mint nem különben nem lehet mindég alunni, hanem végre csak fel is kell ébredni.

'S hogy sok nem bánja, mi lesz hazájából holta után, azt igen is elhiszem, sőt bizonyos vagyok benne, mert látom, hogy éltében se törődik vele sokat. De a' nemes nem így gondolkozik, — a' mit megvallani nem szégyell — 's azt hiszi, ha bár egyedül maga maradna is, hogy egy becsületes embert kirekesztőleg csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfi ideje férfias munkálódási által megérdemlé 's előre sejdíti, hogy hazafiai leglelkeseb része valaha, ha ő többé nincs 's minden irigységnek 's megsértett önszeretetnek vége — hamvai felett azt fogja rebegni: "Itt a' föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít." Mert mi melegítheti a' nemes vért edesebben 's mi által felelhet az ember jobban meg titoktele ittlétének, — melyben minden kétes 's rejtett 's hol még a' legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet, — mint midőn ön álláshelyén, melyre a' sors állítá, hazája 's ez által a' mindenség tökéletesbitéséhez tehetsége szerint járul!

Azért ha másnak hazája fejős tehén gyanánt jelenik is meg, nekünk azon remény maradjon mindég legszebb örömünk, hogy magyar honunk mind magasbra fog emelkedni még; 's leszünk e tanuji annak, vagy sem, a' hatalmas Istenekre bizzuk 's ugy fáradozzunk, mint halhatatlan lelkűek, kik az idő mohátul mentek. 'S ki tudja, ha soha többé halotti álmunkbul nem ébrednénk is fel, ki szerencsésebb: az e, ki a' fákat ülteté, ápolgatá 's azok lassu, de meg nem szünő növéset tapasztalá; vagy az, / ki megnőtt korok-250 ban nyugodott 's henyélt csak árnyékok alatt?

"'S milly jussal mondhatja a' szerző mind ezeket, ki bizta rá; minket tán vezetni akar 's a' t. Ő bizonyosan mellékes czélt vágy elérni 's nagy lelkű állításai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a' lágy velejüket mystificálja, midőn magában nevet 's önhaszátn lesi 's a' t.'"¹)

'Ezen megtámadás személyemet illeti egyenesen 's így azt meg-

¹) A The Book of Fallacies c. műből összeállított vádak, melyek e könyv szerint minden újítót érhetnek.

czáfolni sok tekintetben bajos, mert önszemélyérül szólani annyi mint a' szebb társasági rendet sérteni, 's így tán tanácsosb lenne hallgatni 's a' rólam való ítéletet az Olvasóra bízni. Azonban illy megtámadást nem csak rossz néven nem veszek, sőt annak ugy annyira örülök, — mert részint a' büszkeség szava, részint pedig azoknak, kik némellyeket a' velem tartástul nagy becsü tanácsokkal elvonni akarnak, igazi mystificatiója, — hogy néhány kis megjegyzésimet elhallgatni nem vagyok elég erős.

Ollyasokat, kik jusomat gondolatim előadásira nézve kétlik vagy el is akarják tagadni 's magokat általam vezetettnek nem engedik, csak dicsérhetek; mert ők az által azt bizonyítják, hogy több észbeli erőt érezvén magokban, mint bennem tapasztalnak, önszemélyeket hiszik vezetőkké alkotva. 'S illy nemes önérzet, illy büszke felemelkedés legnagyobb tiszteletre méltó; 's éljenek! Ne is menjenek illyesek senki mögött, de a' legnemesbek mellett, vagy előttök is — csak rajta! —

Galileire nem bízta senki a' föld maga körül forgásának kitalálását; Newtonra senki a' nehézség törvényei felfedezését; ugy nem bízta senki Franklinra azt, a' mit emléke mutat 's a' mi egyzsersmind dicső életrajza: 'eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.'¹⁾ De ők halhatatlan pályájokat minden titulus, protectio, salarium 's efélék nélkül — 's a' nélkül hogy más emberek által rájuk lett volna bizva, eljárták 's ugy látszik 'meghívások az emberiség felvilágosítása végett / magasb helyről történt, mint a' milly magas hely e' földön van. 'S így jeles megtámadóim — mert ollyasokrul itt nincs szó, kik csak hibát tudnak találni, magok pedig soha sem visznek végbe semmit — ne várjanak senkire, járjanak elől, mint a' például felhozott három böles, szívesen leszek követőjök; adjanak jó tanácsot, oktassanak bölcseségre; erősítsék meg önpéldájok 's tetteik által, a' mire oktatnak — leghivebb tanítványok én fogok lenni. A' miben hibáztam, ők igazítsák el — 's fussanak velem egy pályát. Nem kívánok egyebet, mint hazafiságomban őáltalok meggyőzetni; 's nem ohajtok semmit buzgóbban, mint hogy hazafi kötelességim gyakorlásában általok messze hagyassam hátra, mert így — 's ezt büszke érzéssel merem állítani — az ország nem sokára ugyan más képet mutatna!

¹⁾ Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis, az égtől elragadta a villámot s a zsarnoktól a királyi jogart. Felirat Franklin Benjamin szobrán.

Sok, igaz, azt is rossz néven veszi 's a' 'ki bizta rá-t, veti szememre, hogy némelly Magyarokat szégyen, gúny, satyra 's egyéb tőlem kitelhető üldözés által anyai nyelvek — mellyet tulajdonkép anyanyelvnek sok magyar házban többé nevezni nem lehet, — megtanulására kinszeritni akarok. Már ez ugyancsak nagy szemtelenség 's égbe kiáltó igaztalanság, azt nem tagadhatni — 's én azt csak vak hevemben teszem; mert hogy is kívánhatni azt okossággal 's mérséklettel egy Magyartul 's kivált ha több ezer jobbágyi vannak: hogy még magyarul is tudjon, midőn hazai dolgokban ugy sem igen jártas? Hisz ez igen is nagy praetensio lenne — és szinte a' természet törvényivel ütköznék össze!

Akármihez 's mi ellen való vak bizodalom vagy bizodalmatlanság pedig a' lágy velőnek 's felette gyenge ítélőerőnek legnagyobb betűkkel irt testimonialisa. Rézzé válik e az arany a' rossznak vélt markában, vagy arannyá a' réz a' jónak gondolt kezei közt? Nem változik biz az egy cseppet sem, akárki markolja is — csak hogy ismerni kell. Szint így van a' gondolattal, okoskodással, állításokkal. A' rossz ember sokszor sok /jót és eszest mond, mint nem különben 252 sok hiábavalót 's esztelent a' jó. A' maga lábán állni 's maga eszivel gondolkodni tudó nem hagyja magát, mint a' nép, fényes beszéd, kellemes előadás 's ügyes sophismák által elcsábítatni, de mindenkor és mindenütt a' dolog velejére tekint 's ezt a' szerint fogadja el, azt ugy veti vissza. 'S ki azt mondja: "Ne higgyetek neki, mystificál" az mystificálja inkább hallgatóit, mert nyiltan szűk eszü 's keskeny belátásuaknak nyilatkoztatja, kik magok se nem látnak, sem itélni nem tudnak.

'S ezek szerint a' rólam való itéletet — 's valljon mi a' fő czélom 's milly jutalmat 's hasznót vadászok — kinek kinek önbelátására 's megbírálására bizom, — midőn azt hiszem, hogy hazám java előmozdítására minden tőlem kitelhetőt cselekedni szinte olly jusom van, mint egy, se igen magas se felette alacsony helyezetű katonának tagadhatatlan jusa van, — a' mi legszebb bére — 'minden tőle kitelhetőt a' diadalomnyerés végett elkövetni; 's ezen fényes jusombul, mellyet a' legitimitas legszentebb törvényei szerint, mint az Isten legszebb ajándékát tekintem 's becsülni tudom 's mellyet tőlem míg élek el nem fog ragadni senki, folynak személyemre azon kötelességek, mellyeket fentebb előhoztam.

Az ötödik, hatodik 's számtalan többi megtámadókat, kik okoskodásim ellen minden bizonnal hydraként fel fognak kelni, még

most megczáfolni nem akarom. Legyen az 'utolsó szó Olvasómé. Thema van elég 's így berekesztésem vége legyen még egy barátságos 's már többször érintett rövid

TANÁCS.

A' legnagyobb igazságbul minden részre a' legnagyobb haszon is foly, úgy mint kirekesztőleg csak a' természet örökös rendszabási szerint alkotott tárgy — legyen erkölcsi, legyen lelketlen — rejtí 253 magában a' / lehetség, siker 's állandóság mineműségét. A' legfőbb igazság erkölcsi világban az, a' mi mechanikában az öröklétü axioma.

Nem kényüinktül függ tehát p. o. a' vizeket erre vagy amarra vinni, mert azoknak nem parancsolhatunk, — nem kényüinktül gőzerőművben a' l o m b i k o t nagyobbra kisebbre, az e m e l ő k e t hosszabba rövidebbre készíteni, — s z o r i t ó e r ő m ű v b e n a' c s ő k e t hosszaságokhoz képest szűkebbre tágabbra rendelni, mert ezek közt mathesisi idomzatnak lenni kell 's a' t. hanem szükség — ha igazán józant akarunk előállítani, — hogy a' természet örök rendszabási szerint, eszközésinket a' viz, gőz, levegő 's a' t. változhatlan tulajdonikhoz alkalmaztassuk. 'S szinte így nem önkényüinktül függ a' társaság, alkotmány 's országlás józan léte; nem tetszésüinktül 's jó szívü ohajtásinktul függ embertársinkat 's honbelieinket jobb létre emelni, boldogítani; hanem az csak a' lehető legigazságosb elrendelésübül, azaz: a' természet eldönthetlen szent törvényei hű teljesítésébül eredhet; — szóval 'semmi sem közelíthet a' tökéletesbhez, ha sarkalatja nem talpigazság. —

Ezek következtésében tanácsom semmi egyéb, hanem hogy "H a z á n k b a n m i n d e n k i n e k v a g y l e g a l á b b a' l e h e t ő l e g n a g y o b b r é s z n e k g y o m r a , f e j e é s e r s z é n y e n e l e g y e n ü r e s — s ő t h o g y k i k i m a g á n a k t ö b b 's t ö b b é l e t j a v a k a t 's k e l l e m e k e t s z e r e z n i i p a r k o d j o n — d e a z o k a t f á r a d o z á s a u t á n m i n d e n h i h e t ő s é g g e l e l i s é r h e s s e 's a z o k a t e l é r v é n b á t o r s á g b a n b i r h a s s a i s . —"

Mennél több marhahúst eszik, mennél több bort iszik, mennél több posztó ruhát visel 's a' t. a' nép, annál jobb lábra kap a' természet 's nincs mit rettegnie a' vásár változásai, külföldi tilalmak, banquerotte 's lankadó kereskedés miatt — mert minden terméke szinte már mezein kél el; — 's mennél számosb házi butort, csinosb 254 konyha 's ebédszereket 's egyéb élet / alkalmat 's a' t. szerez ma-

gának a' sokaság, annál jobban emelkedik a' mesterember 's kalmár, 's mennyivel több a' belső termesztés 's nagyobb a' kívánság külföldi javakkal is élni, annál jobban diszlik a' kereskedés.

És így a' serényebb földművelést, nagyobb industriát, virágzóbb kereskedést, szóval: a' jobban bírást, 's gazdagabb lételt megelőzi — 's ezen talpigazságon áll a' földbirtokosnak, ha úgy szabad mondani, kinestára — "Az ország lakosi legnagyobb részének olly körülmények közé helyeztetése, hogy az nem csak marha de még borjuhust is ehessék; nem csak savanyu de még ugyancsak jó bort is ihassék; nem csak posztó ruhát viselhessen, de még kárpitot is használhasson 's a' t." — röviden 's olly világosan mint lehet: 'hogy az adófizető nép halkkal azon erkösiségre emeltessék 's a' jobban fáradozó és iparkodó test és észbeli törekedésinek azon bizonyos és bátor-ságos jutalmát is nyerje, mellyek nélkül akárki mit mond, egy ország sem emelkedhetett ki eddig 's egy se fog kiszabadulni a' községyszerűség 's alacsony állás szomorú köreiből soha!

Azon közmondás 'gazdag paraszt teszi a' gazdag földesurat' honunkban nem mindég teljesül be, sőt mai időkhez többé nem illő feudális létünk következtetésében, mint igazság, szinte sehol sem áll; mert a' birtokosra nézve ideig óráig csak nem mindenütt hasznosb a' lelketlen pusztá, mint a' népesített határ. Azonban, ezen most említett közmondás, melly valóban talpigazságon alapul, nem azért válik köztünk hasztalan állításá, mert valami hiányt rejt magában, hanem azért nem illik mostani helyzetetésünkre, mert jobbágyink vagy nem bírják igazán jól magokat, hanem csak a' mi képzeletünkben; vagy nem bírják jól magokat olly módon, melly a' földesurnak is hasznos lenne, azaz 'nem bírják közönségesen magokat szorgalmasb 255
industriájok után jól, hanem csak tágos mezeik és szá- / mos marháik következtetésében; 's így természetesen jobb 's gazdagabb létek sem uroknak sem az országnak sok hasznót nem hajt.

A' magyar szántóvető közönségesen, komoly férfiusága következtetésében, nem törekedik úgy mint sváb vagy szász szomszédja némelly életjavak megszerzése végett — 's így se maga nem bírja magát olly jól, se földesurnának, se a' községnek nem olly hasznos jobbágya 's embere, mint az. De ebből nem az következik: 'hogy a' magyar földműves régi 's részint mostani, semmit vagy igen keveset ohajtó 's így igen keveset szemfüleskedő henye apathiájában hagyassék, hanem, hogy renyhéségi hajlandósága miatt inkább a' legnagyobb inger 's azon magusi erejű indítóok használtassék, melly

más országokban, mint a' tapasztalás mutatja, oly csudákat művelt, hogy azokon alig bámulhatni elegendőleg 's mellyek következésében p. o. Britannia esztendőnkint szinte 8 millió mázsa vasat készít, $1\frac{1}{2}$ millió mázsa gyapjut, 2 millió pamutot és számtalan illyest varázsol leghasznosb 's kellemesb 'mindenfélékké; míg mi tán 200 ezer mázsa töredékeny vasat se tudunk előállítani, — egy kis durva posztót, pamutbul 's egyébbül pedig a' semmihez igen közeljártót készíttetünk 's a' t.

A' belső consumtio birja a' közönséget a' lehető legjobb 's gazdagabb létre; hogy pedig a' legnagyobb rész az élet legszükségeseb, nem különben legkellemesb javait fogyasztani forrón kívánja 's a z o n kívá n a t n a k e l e g e t i s t e h e s s e n, elkerülhetlenül szükséges mint conditio sine qua non: hogy minden statusbeli — személyes függetlensége 's véreben mélyen rejtett 's gyökerezett nemzetisége leöltése nélkül — állati vadságát hagyja el 's józanabb philosophia alapjain, melly keresztény vallás által megtisztult, fejthesse ki halhatatlan emberi méltóságát.

Errül pedig nem is álmodhatni "bizonyos 's bátorságos birtok 256 's azon lehetőség sőt hihetőség nél-/kül: hogy 'fáradozási után határtalanul jobban birhassa magát." 'S erre módot nem nyujthat senki más a' földesurakon 's tehetősbeken kívül.

Ezen utólsóknak kell tehát, részint a' sziv ösztöne 's még inkább az ész tanácsa szerint önmagokon nemes — vagy ha egyenesen ki akarjuk mondani — józan diadalmakat nyerni, tudnillik: 'az ország terhének egy részét vállaikra venni 's így a' szántóvető sorsát könnyíteni 's méltóságát felemelni.'

Illy concessiók — mellyektül a' nagyobb rész azért retteg, mivel se természet törvényeit nem isméri elegendőleg, se más nemzetek tapasztalásait használni nem tudja — csak ideig óráiglani nyomást 's kárt vonzanának az áldozókra, 's az igazán nemes tett legjózanabb cselekvésnek is mutatkoznék csak rövid idő alatt; mert a' helyett, hogy most az adófizető napról napra tehetetlenebb lesz 's mi birtokosak és nemesemberek se vagyunk gazdagok, sőt mindég szegényebbek leszünk — igazságosb rendelkezés után a' szántóvető is, mi is jobban birnók magunkat: a' helyett hogy most az adófizető a' rá rótt csekély adót se képes fizetni 's erejébül oly bizonyosan mint $2 \times 2 = 4$. mind jobban 's jobban fog kifogyni, miköztünk pedig a' messzebbre tekintők titkolhatlan belső aggodással magokban azt kérdik: 'ugyan mi lesz ennek vége? — a' 19dik századhoz illő elő-

menetel 's magasodás által a' haza szükségei bőven kipótoltatnának, mi végre kiszabadulnánk azon kellemetlen dilemmából, mellynél fogva 'vagy kénytelenek vagyunk éltünk fogytáig ispánkodni, vagy legsebbe napjainkban sequestrum¹⁾ alatt sinlődni' — drága hazánk pedig a' többi európai nemzetek közt helyet foglalna 's a' jövődő olly tisztán 's reménytele derülne fel szemeink előtt! midőn ma ránk nézve nem csak beborult, de kétes is.

Valóban nem gondolhatni át belső megilletődés nélkül más nemzetek reformatióinak philosophiáját 's milly csudálatos utakon 's milly számos keserű epedések 's gyászos történetek kísérésével tetszik az isteni / gondviselésnek az embereket boldogságokra vezetni, 257 kik buta hevekben 's egymás-ellenti kajánságik 's üldözéseik közt mind addig szokták lábaikkal tiporni önhasznokat és szerencséjeket, míg vagy kegyetlenségikben 's vérontásokban kifáradván, vak V életlen által tűnik fel köztök a' szent igazság 's annak áldása, vagy lelki tehetségik emelik őket a' jobblétel 's bátrabb 's boldogabb élet körei közé.

Britannia 's Franciaország vérzivatarjai mit bizonyítanak egyebet mint 'szegénység miatti megvívást'? mert mind azon borzasztó convulsiók,²⁾ mellyek egy 's más országot olly fertelmesen megráztak, mi egyébbül vették legvalódibb eredeteket, mint abból: hogy a' tehetős rész, melly hatalommal volt felruházva, a' haza minden terhinek vitelét az alacsonyabb de a' hazafiak nagyobb részin akará mindég hagyni — a' mit ez végkép tűrni és szenvedni nem tudott 's nem akart 's elvégre rablánczait ketté törte, 'azoknak, kik őket ugy szólván fogva tartották, legnagyobb ijedtekre 's ideigleni károokra tagadhatatlan, de egyszersmind legnagyobb valódi hasznokra 's mai tartós jó létekre is; 'mert ezen kinszerített változások következtében ők most határ nélkül 's minden tekintetben jobban bírják magokat 's boldogabbak, mint régi helyezetekben lennének, mellyért annyit fáradtak 's harczoltak 's mellynek további fentartása végett, legnagyobb szerencsésekre, a' csatát elvesztették! —

Hogy Britanniában hajdan a' privilegiált földesur később volt inkább vérét ontani, mint feudális alkotmányából egy hüvelknyit is engedni — a' minek következtében ha t. i. józanabb intézkedésre

¹⁾ Sequestrum, v. ö. 452. lap jegyzet.

²⁾ Convulsio = felfordulás.

nem kinszerítettett volna, ma szintolly szegény 's tehetetlen lenne mint mi vagyunk — azt minékünk igen természetesnek 's megbocsáthatónak kell látnunk 's itélnünk; mert mi se kívánczunk az elavult rozsdás systema bilineseiből kiszabadulni, ámbár mi példahasználás által igen is jól 's minden bizonnyal tudhatjuk — 's ha
 258 nem / tudjuk csak önhibánk — milly valódi lételekre 's eleven életre juthatna hazánk 'minden honbelink felszabadítása 's polgári jusokban részesülhetése által.' Az Angol előtt példa nem volt: hogy valljon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosira; 's azért ha ott hajdan az előítéletekkel teljes földesur önkényesen jobbagyinak concessiókat egyben 's másban tenni nem akart, 's arra ötet végre önléte miatti aggodása kinszerité, van e annál természetesb? — mint valóban nincs természetlenebb: hogy mi illy nyilvános utmutatásokat nem csak nem követünk, de még jobb felvilágosításával 's kifejtésével se foglalatoskodunk, sőt azokrul hallani se szeretünk, jöllehet egész existentiánk homokon alapul.

Ki a' külföld mai állapotját 's némelly vidéknek mostoha fekvése mellett még is bámulásra méltó virágzását ismeri — melly progressive terjed, — 's aztán hazánk szomorú állását tekinti, 's hogy mindenekben századi távulságban kullog más nemzetek után ezen föld, melly kimeríthetlen szendergő kincseket rejt ölében — akkor valóban a' legéleltrevalóbb is elszomorodik, a' legerősb is elgyengül — kivált ha átgondolja: 'hogy nem csak a' tudatlan, de még a' tudományosb rész is minden gyökeres előmenetel 's javítás ellen szegül — 's jobbára porban vagy mocsárok közt senyvedő jószágait, üres ládáját 's azon boldogító praerogatíváját, — hogy igen kevesbül semmit se kell adóznia, midőn egyéb képviselői jusa alig van, — olly vitézi hévvel 's bajnoki állhatatossággal védelmezi, — mellyekkel ha józanra fordíttatnának, legnagyobb csudákat lehetne vinni végbe, — hogy észtehetség, példa 's a' természet örök törvényei alig kaphatnak a' sok szívköd, hiusági gőzölgés 's elmesetéség közt napvilágra!

A' tudatlan egyoldalú 's mindég idehaza ülő azt hiszi 's rá esküdne, hogy a' külföld minket csudálva irigyel 's csak Magyarország van eszében — ugmint sok falusi lakos maga isméretlen kis határát
 259 igen hi / resnek 's ön tetteit 's törekedését világszertieknek véli — midőn honunkrul a' külföld alig tud valamit, azzal egy cseppet se gondol 's külújságokban se szoktunk róla közönségesen egyebet olvasni, 'mint hogy erre sok eső volt, ott egy nagy falu égett el, amott egy kis földingásocska volt 's a' t. — a' határjából ki nem bujt

honfogy pedig előítéleteit, tudatlanságát és születési gögjét házánál 's övéi közt úgy védi, mint hajdan Ilion palladiumát!

A' tudományosb ellenben elisméri civilizáltabb országok elsősegeit, 's mint tapasztaljuk, honját kerüli 's rendszerint azokban tartózkodik; — minden hazai változástul pedig úgy retteg, hogy inkább régi hátramaradásában, bár mi utálatos legyen is az előtte, kívánczik megmaradni, — és szemét a' jövődő előtt, hol rózsaszínűt nem sejdít, behunyván azt rebesgeti: "Boldog a' mai Gallus, Angol, ki már átesett a' crisisen 's most annak csak áldását tapasztalja; — de bezzeg nem volt ám az ki akkor élt! maradjon minden vesztég míg élünk, forduljon meg akkor a' világ, ha mi már nem vagyunk többé." —

'S nem így okoskodik e jobbára a' kicsinosodott 's előre tekintő rész? A' mit magzatlanak se bocsáthatni meg, olyannak pedig annál kevesebbé, kit számos gyermeki 's unokái élnek tul, kik szüleitől egészen soha se szakíthatnak el! 'S nem ezen 'egy rettentő crisistül rettegés e legnagyobb gátja lehető tökéletesülésünknek? Semmi egyéb, meg kell őszintén vallani — de azt is egyszersmind: 'hogy minden rettegősködésünk kirekesztőleg csak éretlen képzelgésünkül származik; holott hatalmunktul függ "legkisebb mozgás és veszély nélkül éppen 'olly magasra hatni, mint a' nálunk régibb, de éppen azért kevesb tapasztalásu nemzetek csak sok évi vérengző zendületek 's küzdelmek által juthattak."

Ugyan hol alapodik annak igazsága: hogy 'halálos betegség nélkül igazi férfiségra nem fejlődhetni ki — /dussá nem lehetni ²⁶⁰előleges bukás nélkül — erényessé nem, bűnhődés 's töredelem hijával, — józanná nem, eszelősködés nélkül, — igazságossá nem, kinszerítenül? 's a' t.

Vaccina¹⁾ feltalálása előtt mennyivel nagyobb számu kised hala meg mint most; de azért mert sok szülő tudatlanságában több gyermekét veszté el himlőben, minekelőtte vaccinához nyúlt volna, nem az következik: hogy minekünk is több gyermeket kell feláldoznunk 's illy szomorú crisisen átesnünk utóbbi magzatink megmentése végett; hanem hogy mi újabbak 's így több tapasztalásuak

¹⁾ Vaccina = tehén-himlő, melynek anyagát az oltáshoz használják fel. 1798-ban tette közzé Jenner Edward angol sebész a himlőoltás terén tett tapasztalatait, melyek korszakalkotók az orvostudomány történetében. Ennek segítségével sikerült a himlőt preventív úton kikerülni, tehénhimlő oltása által immunizálni a szervezetet.

legkisebb eriszen se vagyunk kénytelenek átvergődni, hanem minden gyermekinket elsőtől utolsóig a' természet örök, habár titoktele törvényei szerint a' himlőtől megóhatjuk. Ujabb időkben több függő-hid bomlott el 's még több gőzhajó pattant szerte; de azért, mivel általok annyi veszté már életét, — 's most mind a' hid mind a' gőzhajó türhető bátorságu létre kapott — nem az következik: hogy minekünk is szintazon eriszen kell átesnünk 's így bizonyos számú Magyar kénytelen hiddal leomlani, vagy gőzzel levegőbe repülni, minekelőtte bátorságos függő hid 's gőzhajó hazánkat is diszesíthetné; hanem hogy minekünk nem kell, ha eszünk hasznát akarjuk venni, mind ezeket A-nál kezdenünk 's experimentumok által időt veszténünk 's végre magunkat 'épen azon erisisekbe kevernünk, melyektől annyira rettegünk 's méltán — hanem inkább más nemzetek tapasztalásit — mely próbák világiak 's az egész emberiség sajátja — kell hasznunkra fordítunk. —

Minden egyébbel szint így van. 'S éppen azért mivel a' mai felvilágosított 's jobbadán a' vak eset által olly hatalomra emeltetett Angol mosolygva tekint azon időkre vissza, melyekben őseit a' legelőlk elválasztására, limitatiók, céhek, dézma, robot eltörlésére 's egy és más concessiókra — melyek következésében Albion szigete világunk-
 261 nak úgy szólván középpontja — /nem annyirá' eszek 's belátások, mint kénytelenség bírá, — minekünk nem kell azon valóban nevetséges 's végre szánakozást indító 's legnagyobb bajokat szülő újhuzásokon, egyetnemértéseken, viszongásokon, egymásellentiségeken 's a' t. — melyek az angol történetek rajzait sok éveken által annyira eldisztelenítik, — keresztül szomorkodunk, "Hanem hogy minekünk ránk, gyermekinkre 's honunk minden lakosira nézve legszentebb kötelességünk: önkényesen 's így minden zavar nélkül állapotunkhoz 's hazánkhoz alkalmaztatva azon ideigóráig-lani áldozatokat tenni, melyeknek más nemzetek előmenetelüket köszönhetik."

Lehetne mondani, kétséget nem szenved: "Ugyan mért kellene álladalmunkat 's régen gyökérre kapott intézetinket uj formákkal, uj törvényekkel toldani, mért uj utat nyesni oda, hol már tágas szabad járást látunk?" De erre nem kész e a' czáfolhatatlan felelet? Mit bizonyít a' jelenlét? Szegénységet, hátramaradást 's itt ott szinte penész és rothadás jeleit.

Ha szent István, szent László 's Kálmán Fejedelmink törvényei a' nemzet gyermeki korát ápolgatók is, 's Nagy Lajos a'

serdülőt nagyobb ismeretekre készíté, minden intézetik még is milly felette különbözök az 1729diki törvényektől 's milly szükségesek voltak ezen újabb idei józan ujitások arra, hogy lelki fejlődésünkben csak annyira is juthatánk, hová nagy nehezen érkeztünk?

A' 11- 's 14dik század törvényei elégtelenek 's hibásak voltak a' 17dik század szükségére, 's így a' 17dik századiak elégtelenek 's hibásak a' 19dik századéira, ugymint minden bizonynal mai napokban — habár a' bölcsesség serlegét legutolsó cseppig kiürítőnk is — nem fogunk hazánk javára 's dicsére mindent olly józanon elintézhetni, hogy azon utóink koron- 's fokonkint határtalanul ne javithatnának még, mert a' lehető legnagyobb tökéletesülés csak jövőendő 's boldogabb nemzetségek sajátja! És éppen azért, mert ha-/zánk 's alkotmányunk a' legszomorubb helyzetetések közt 's a' 262 legsarkalatosb változások által se bomlott meg, sőt mai időkben százszorta boldogabb mint a' régi zavarban és setéségben volt, — éppen azért a' legnagyobb ujitások által, ha józanok, ma se fog megrendülni, hanem mind erősbre 's tartósbra fejtekezni.

Ki azt állítja: "8 századon fénylik keresztül alkotmányunk mozdulatlan" nem végzé iskolai philosophiáját 's nézze felébredése végett törvénykönyveinket!

Lehetne továbbá mondani: "Ma meglehetősen vagyunk¹⁾ 's ugyan hol a' garantia hogy mostani kis szabadságinkbul, ha változásnak ered egyszer alkotmányunk, végkép nem fogunk kivetkeztetni?" — De milly szomorú, magában nem bizó, szűk eszű 's félénk lelkű okoskodás az ilyen! —

Ha az időhez 's a' század szelleméhez illő változások 's ujitások által hazánk java 's boldogsága még akkor se szenvedett csorbát — 's ma mindnyájan határtalanul boldogabbak 's bátorságosb helyzetetésűek vagyunk, mint elődjeink! — még akkor se, mondom, midőn tudományi sulyunk 's lelki fejlődésünk olly alacsony lépcsőn állott, 's a' királyi székben Péter, Aba Samu,²⁾ II. Lajos³⁾ ült — hazánkat Török birta — a' Nemest Caraffa,⁴⁾ 's az Eperjesi szék

¹⁾ „Ma meglehetősen vagyunk” — Bentham szerint így érvelnek az örök habozók.

²⁾ Péter és Aba Sámuel magyar királyok, kik Szent István halála után felváltva uralkodtak 1038—1046.

³⁾ II. Lajos magyar király, 1516—1526. A mohácsi csatában esett el.

⁴⁾ Caraffa (Antonio, gróf, meghalt 1693) osztrák tábornagy. Híres volt eperjesi törvényszéke, hol mint magyar főparancsnok kegyetlenül üldözte a Thököly-párt „gyanusait”.

ítélte — ha mind ezek 's több illyesek által se szenvedett csorbát, melyeknél fogva úgy szólván a' multért, mostért 's jövőendőért bűnhődénk nagy részben: — miként retteghetünk mai napokban az Istenért, hogy úgy mondjam, azon áldásoktól, melyek szeretett Fejedelmünk atyai gondviselése és számos bölcs hazánkfiai férfias tanácskozásai élesztő kútfoibul honunk vidékire áradni fognak?

Mi Fejedelminknek engedelmeskedünk 's utolsó pihenetig hív jobbagyi vagyunk, ez 'megismértető jelünk, ez ősi szokásunk — de csak olyant hordozunk igazán szívünkben, ki hatalmas Urunk, de egyszersmind kegyes Atyánk is, mint mai Fejedelmünk. A' Király disze, hatalma 's dicsősége ellenben nem alapul tudatlanokon, 263 / szegényeken, elkorcsosultakon 's rabszolgákon uralkodás által. —

'S ime itt jelen meg lehető jobb 's bátrabb lételünk legbiztosabb garantiája! melyet részemről törvényes és szeretett Királyunk igazság-szeretetiben, erős lelkiben 's rólunk való atyai gondoskodásában találunk fel egyrésről, — más résről pedig a' magyar ság nemes kifejlődésében, — mert hijába, nem lehetünk más nemzetbeliek önbecsünk elvesztése nélkül, — azaz önerkölesi sulyunkban keresek mindég.

Ezt tágítsuk, ezt szaporítsuk tehát minden módon, minden uton, mert ez Védangyalunk. — Csinosítsuk értelmünket, terjesszük tapasztalásinkat, keressük fel a' tudóst, társalkodjunk az elmetehe-tőssel, nagyobbítsuk könyvtárinkat, jutalmazzuk a' tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót — üljünk kocsira, szálljunk hajóra 's nézzük a' világot — 's emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába!

De mind ezekről, drága Olvasóm! mindaddig le kell mondanunk, sőt álmodnunk se szabad, míg szegénységünk, a' tudatlanság, elő-ítéletek 's balvélemények közt valódi szolgaságban fogva tart ben-nünket. Pénzünk 's valóságos tehetségünk pedig addig soha se lesz, míg a' Hitel lábra nem áll hazánkban.

/ V É G S Z Ó .

264

Ha ezen előadott tárgy értelmét 's több elágozásit csendes vérrel átgondolom, senki sem érzi 's nem tudja jobban mint én, milly különféle 's nem mindenkor legkellemesb bényomásokat okozand a' közönségre. Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé nőni fog, 's így rám nézve fáradozásom láthatólag több kárt hozand, mint hasznot. Lesznek ellenben, ha bár kevesen is, olyanok reméllem, kik lelkem és szándékom tisztaságát elismerendik; — lesz továbbá egy bizonyos Valami legbelsőmben, a' mi túl fogja élni az előítéletek 's balvélekedések mulandóságát. — Azok hajlandósága, — mert korántsem érzem magamat elég erősnek 'egyedül is ellehetni a' világon — lélekisméretem csende 's azon remény: "lesz egykor haszna munkálódásimnak" minden jutalmam. —

A' hazaszeretetet sokan úgy képzik mint Amort,¹⁾ 'bekötött szemekkel. Így hátramaradást, hibát nem láthatnak, míg a' sürű kendő homlokok körül; ha ez egyszer leesik, minden báj is egyszerre megsemmisül. A' hon igaz szeretete, vallásom szerint valamely nemesb 's állandóbb gerjedelmek tartalma, nem vak szerelem, 's azért nincs is olly változó phasisok alá vetve, mint azon magusi de még is tökéletlen érzés, melly csak nyomorúságunkra emlékeztet, midőn pillantatokig félistenekké magasít 's megint minden szép vágyink mellett is porba gázol.

Ha mindent nem dicsérek hazámban, abbul foly: mert hazámhoz nem olly gyenge kötelék csatol, mint valaha Venus fiát Psychéhez²⁾ — 'a' világosság hija.' —/ Ha anyaföldünk mocsárit, kopárságait 265 emlitem 's nem dicsérem: hazaszeretetből ered; mert inkább viruló kerteket kívánnék ott szemlélni, hol ma vadkaeca 's vadlúd, vagy homok és por. — Ha előítéleteket megtámadni, balvélekedéseket gyengíteni, oszlatni 's a' tudatlanság sokszori büszke szavát nevetséges hanggá iparkodom változtatni: hazaszeretetből cselekszem; mert soha sem hihetem, hogy előítélet, balvélekedés 's tudatlanság alapja

¹⁾ Amor, a rómaiaknál a szerelem istene.

²⁾ Venus, a görög és római hitregében a szerelem istennője. Fia Amor, ki szeszélyes szerelmével kínozza Psyché királylányt.

leheszen egy nemzet előmenetelének 's boldogságának. — Ha itt amott az elaljasodást, romlottságot 's rothadást keserű szavakkal festem: honom imádásából teszem; mert illy nyavalák ellen csak a' *corrosiv*¹⁾ szert tartom használhatónak. — Ha végre hazánkban mindent tökéletesb létre ohajtok emelni, 'a' közsepszerűnek, mely ocsmánnyal rokon, gyűlöletéből származik 's kivált azon közsepszerű gyűlöletéből, mely hazánk fényét homályosítja. Legyenek egyéb nemzetek hátramaradásokban megelégedtek, ne vágyjanak előre, magasbra — nem gondom; de köztünk csak az melegítheti szívemet édesen: ha az Isten legszebb ajándéka 'az emberi ész, mind nagyobbra emeli Királyunk hatalmát 's Hazánk disztét.' — Csak az teheti éltemet előttem kedvessé, ha mostani már ugy is szép helyzetetésünkbul mind magasbra lépni keresünk erőt magunkban, mellyet bizonyára találunk is.

Szándékom tiszta — mondásim azonban helyesek e, az más. Ezeket makacsul pártolni nem akarom; mert igen jól tudom: mi nehéz legjobb akarattal is jót alkotni, és az ahoz vezető módokat megfoghatólag előadni.

De javallatim nem kötelezők, 's így azokat el is lehet fogadni, ha jók; 's még könnyebben visszavetni, ha rosszak. Magamat hazám igen kis szolgájának tartom; de azt hiszem: hogy a' legkisebbnek is vannak nagy és számos kötelességi. 'S így ha egyet mást érinték, vagy emlékezetbe tünteték, azt, ha jól megfontolja tettemet, rossz néven senki se veheti. Ha valamelly hiv szolga urát eszmélteti "Idő 266 volna már valamire, — egy / és más neki ártalmas, egyéb pedig igen hasznos lenne," azért az igazságos ur, ha eleinte forró vére miatt elveszti is békétürését, 's kemény szavakkal fogadja szolgájának sokszor tán untató 's kellemetlen jelentésit, még is megvallja végre: "ezen hivnek sokat köszönhetek, bár javallatit nem fogadtam is el mindég, de szándéka becsületes volt."

Nekem úgy látszik — 's tán minden csalódás vagy önkecségtetés nélkül — hogy külföldön tett többszöri utazásim, helyszinen szerzett tapasztalásim, és sok jeles emberekkel gyakorlott társalkodásim által egyrül másrul világosb, kiterjedtebb 's több oldalú értelmem lehet, mint sok más nem olly kedvező állapotban voltak; 's így azt bátorodom remélni: hogy e' munkában előterjesztett 's a' mindennapi vélekedéstül eltávozó jegyzésimet honunk valódi jóakarói rossz

¹⁾ Corrosiv: maró.

néven nem veendik; mert azokról említést kirekesztőleg azért tevék, mivel használni kívánok.

Egy csillagász régi cselédje — ha nem tudja is egyébaránt a' mathesis legegyszerűbb törvényeit, — csillagvizsgálásban t. i. miképpen kell a' műszereket állítani, felkészíteni, forgatni 's a' t. még is nagyobb hasznunkra leend, mint valamely más igen erős mathematicus ki nem jártas illyesekben. Senki se magyarázandja gorombaságra, ki igazságos, ha illy szolga forgolódik 's mesterkedik leginkább a' toronyban, mert kiki azt fogja mondani: "Természetes, annyi esztendő alatt valami csak ragadhatott rá." 'S így velem! Ha némelyeket láttam, tapasztaltam 's eredetek 's forrásiknál szemlélttem, a' mit mások nem tapasztalhattak — azért nem azt állítom, hogy nekem több érdmem van mint másoknak, — hanem hogy körülállásim sok másokénál kedvezőbbek voltak, 's hogy azokat kötelességem szerint használni törekedvén, itt amott rám is ragadhatott valami.

Az nem tud pirulni, ki azzal dicsekedik, hogy több tudománya vagy több pénze van, mint felebarát- / jának; de szinte egyenlő, sőt **267** még nagyobb hiba, egyet 's mást a' közönség java elől eltemetni. — Megvetést érdemel azon dus, kinek erszénye csak önkéjei elégitésére van nyitva; 's a' közjó előmozdítására mindég zárt; — úgy szánozkodást vagy dorgálást érdemel az, ki sértés félelméből vagy egyéb mellékes szempontokból tudományit 's tapasztalásit elássa hazafiai elől.

Sok szerénységi köpönyeg alá bujik, hogy ő ezt 's amazt inkább tudósbakra, bölcsébbekre hagyja, midőn igazán azért nem avatkozik a' dologba, mert vagy nincs bátorsága, vagy tüsténti önnyereségét nem látja belőle. Ki pedig a' közönségnek akar használni, legelső kötelessége: 'magárul egészen elfelejtkezni. 'S ki ezt nem cselekedheti, nem is lesz soha valódi hasznos embere hazájának.

Gyermekek boldogságaért fáradozni, 's éltek tavaszában tőlök megfosztatni — olyat imádni, ki gyűlöl — hívnek tartott baráttal megcsalatni: szívrepesztő kinok; — de türethetőbbek, mint minden hazánkfiaitúl kárhoztatni, elhagyatni; 's még illy áldozatra is késznek kell lenni az igazán lelkes hazafinak. Curtiust¹⁾ szoktuk említeni, mint a' honszeretet legfényesb képzeltét; 's mi nagy volt tette?

¹⁾ Curtius Marcus, római ifjú, ki a monda szerint Kr. e. 362-ben beugrott a Forumon támadt mélységbe, mivel a jósek szerint veszélyt jelentett volna Rómának e mélység, hacsak egy kincsét bele nem dobja. Curtius saját életét vélte e kincsnek.

Tán gyűlöletes életét legszebb halhatatlanságért egy ugrással eleserélni, mi nagy mesterség ez? Hány volna köztünk Magyarok közt, kik ha olly téjjel nevekedtünk volna mint Curtius, 's olly meggyőződéssel bírnánk mint ő, 'hogy halálunk használ', inkább ma ülnénk a' bátor szürke derekára mint holnap; — de nálunk több 's nemesb hazafiság kell hol sokszor tanú helyett zordon magány, dicséret 's taps helyett fanyar visszavonulás, elhidegülés, 's egy részről tán gyűlölet, másíkrul veszély! Mi nehéz félórára valamiért felhevülni? de esztendőig tünni lelki sérelmet: ehez kell, a' szó legsúlyosb értelmében — 'férfiu. —

268 Csak ezek szerint is látja az Olvasó: hogy igen is jól tudom, miben fáradozom 's mit várhatok. Előre el/vagyok készülve a' rossz hazafi nevezetre; mert átaljában mindent nem dicsértem 's mindent felhőkíig nem emeltem. Sok tán azt fogja mondani: "Ocsmányolja hazáját."

Két gazda közül ki cselekszik józanabbul: az e, ki magára 's másokra fogja, hogy egész határja legjobb buzaföld, 's így vakságában földei legnagyobb részét javítás nélkül hagyja; vagy az ki magában így szól: 'Része birtokomnak jó karban áll, részét viz bírja, beestelen fák vagy bozót fedi, része pedig sovány, homokos föld, 's így árkokat kell vonnom, irtanom, ültetnem 's a' t. Mellyik jobb gazda e' kettő közül: az e, ki még hosszúszóörü juhaival is megelégszik 's azt gondolja minden bizonnyal, hogy már a' szorgalom Zenithén áll; vagy az, ki kételkedik 's lassankint durva 's olesó gyapju helyett selymest 's drágát iparkodik nyírni; — így mellyik józanabb patriota, az e ki azt mondja: 'Be szép azon sok moesár melly hazánkban van, milly jók 's kellemesek az utak, milly rendesen forog minden, milly élet 's elevenség van a' földművelés 's kereskedésben, mennyi pénzünk van, mi nagy hire Magyarországnak künn 's a' t. 's így minden javítás ellen vak hévvel kél ki; — vagy az, ki azon töredekedik, hogy moesár kaszálóvá, süllyeteg sárárkolat kemény uttá, rendetlenség renddé váljon, — hogy vér-akadozási helyett a' haza szíve uj erőre kapjon, 's a' legtávulabb erebbe uj életet lövelgessen, 's a' külföld, mellynek nagy része létünket még nem is gyanítja ha nagy fényét nem is, legalább értékét 's belbecsét ismérje el hazánknak. — Az első cselekvőmód jó hazafiság meg nem csálható jele, és szeretetünket méltán gerjeszti, de haszna semmi, kára pedig sokszor számtalan; másik cselekvőmód pedig 'józan hazafiság 's ez hasznot hajt e nem e? Nézzük régibb nemzetek

évrájit, ha öneszünk nyilván nem teszi előnkbe, hogy a' ki nem lát, soha sem használhat de árthat; 's csak az hajthat hasznót a' ki lát. Vegyük rendre francia, /holland, német, angol 's t. 269 nevezetes általunk ismert hazafiak életét, 's azt fogjuk találni: hogy nem a' vak használ honjának, hanem a' szemes, nem a' mindent dicsérő, hanem az igazmondó.

“Nevetségessé teszi hazáját” — ezt is fogja néhány pengetni — mert némelly rajzimbán tulajdon rutalmokra fognak ismerni. Ezek ne gondolják: hogy ők teszik 's alkotják a' hazát 's ne tolják azt, a' mi egyedül 's egyenesen őket illeti, a' hazára. Hogy a' londoni vagy párizsi cloakok jó szagát nem dicsérem, nem becsmérlem azért egynek tisztaságát, másnak kellemeit; 's hogy némelly egyes személy rothadását emlitem, nem hozok én az által homályt hazámra. Egyébaránt olly nagy egy nemzet, egy magányos személly ellenben olly kicsi, hogy egyesnek nincs hatalmában amazt nevetségessé tenni. Mit árthat a' régi 's erős várnak, ha valaki vak mérgében sárt 's követ hajít ellene? Nem mozdul meg rendületlen fala, 's csak önjerejét emésztí az esztelen megtámadó. De árthatnak az apródok 's még a' férgek is nagy számu sokaságban — 's ezek inkább mint minden egyéb “örlik meg erős gyökerit a' valahai kevély tölgynek”. Azon egyes személy, ki nem alattomosan cselekszik, sőt minden gondolati 's szavairul igyekszik lerázni a' homályt és kétest, 's minden tetteiről félre vonni a' fátyolt 's lepleget; ki nem hát mögött rágalmaz — hanem egyenesen szembe szól, az mi kárt tehet? Ha igaz a' mit mond: nem árt, hanem használ; — ha alaptalan: elhordja a' szél 's kicsapongó elmefuttatásit elnyomja a' közértelem 's valódiság sulya. Én nem gyermekekhez szólok, kiknek lágy agyvelejekben az előítélet és sophisma könnyen gyökeret verhet, de férfiakhoz; ítéljenek! — Nem mondom, hogy csalhatatlan vagyok. —

Sok azt hiszi, ki törvényalkotmányunkat ollyannak képzi mint egy harisnya, — melynek egész léte könnyen ‘semmivé válhat, ha csak egy szem oldatik is fel — hogy legkisebb javitástétellel iselfordul min- / den. Azt hitte hajdan az Angol, a' Holland is; de drágán 270 fizetné most meg, ha némelly eszesek 's mélyebben gondolkodók nem kinszerítették volna, ugy szólván, okoskodásik terhe által a' sokaságot előítéleti 's balvélekedésiből kigázolni 's javításik által szinte a' félvilág kincseit honjokba halmozni. Semmi sem áll csendesen a' világon, még a' nap systemák is mozognak, — tehát csak Magyarország álljon 's vesztegeljen mozdulatlan? Nem nevetséges

törekedés é ez? Vagy azt gondoljuk: hogy a' Lajtától Feketetőig, 's Beszkéd bércezeitől Dráváig fekvő, csak 4000 négyszeg mérföldnyi tartomány az universum közepe — melly körül milliárd világok forognak? Istenért! nyissuk fel szemeinket, vegyük hasznát eszünknek. Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem 's nehogy hátrafelé nyomattassunk, 'lépjünk inkább előre!

Munkám tartalmából kiki azt fogja látni: 'hogy a' végsőségeket 's tulságokat gyűlölöm 's békítés barátja vagyok, szeretném a' számos felekezetet egyesíteni, 's inkább a' lehető jót akarom elérni közép uton, mint a' képzelt jót, mellyet tán csak más világon lelendünk fel, levegő utakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni 'valaha mik voltunk' de inkább átnézni, 'idővel mik lehetünk 's mik leendünk'. A' Mult elesett hatalmunkból, a' Jövedőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábaló reminiscenciákkal, de birjuk inkább elszánt hazafiságunk 's hiv egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb viradásra. Sokan azt gondolják: 'Magyarország — volt; — én azt szeretem hinni: lesz'!

T a r t a l o m :

Előszó	Lap IX.
Bévezetés	21
Néhány a' tárgyat megelőző észrevétel.....	27
A' magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene	41
A' Magyar nem bírja magát olly jól, mint körülményi engednék	61
A' magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasb virágzásra	76
Magyarországnak kereskedése nincs	108
Mit kell tenni 's min kell kezdeni?	153
Bérekesztés	220
Végző	264

FÜGGELÉK

A TAGLALAT ÉS A HÍTELLEL FOGLALKOZÓ
KISEBB IRATOK

GRÖF DESSEWITZ JÓSEF

A'

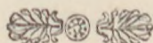
„H I T E L”

CZÍMŰ MUNKA'

TAGLALATJA.

IRTA

GRÓF DESEWFFY JÓSEF.

A'

„H I T E L”

CZÍMÜ MUNKA'

TAGLALATJA.

IRTA

GRÓF DESEWFFY JÓ'SEF.

Hogy-ha értitek

Az év-vetésit, 's tudjálók minő

Mag kél-ki, 's mellyik nem kél? szálljatok

Hozzám is, a' ki sem jóságtokat

Nem kéri, sem pedig boszszura nem hajt.

Banquo Shakspearenál. Lásd Döbrentey
Macbethjét.

KASSÁN, 1831.

WERFER KÁROLY, CS. KIR. PRIV. ACAD. TYPOGRAPHUS'
BETŰIVEL.

Ζεῦ βασιλεῦ τὰ μὲν ἔσθλα καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνείκτοις
ἄμμιδιδον τὰ δὲ λυγρὰ καὶ εὐχομένον ἀπερῦκοις ὃ

Homerosz.

Adj Zeűsz k r knek, mint nem k r knek a' J bul,
Ám de ne nyujts Rosz zat, b r mint  hajtani merném.

A' MAGYAR IFJUSÁGHOZ.

Néktek ajálom Hazám' serdülő reményei ezen észre-vételeimet, jeles Hazánkfija' Gróf Széchenyi István' a' Hitelről írott munkájára. Ő szebb lelkü honni Aszszonyinkhoz intézé' ajálatját, én hozzátok, kiket Aszszonyok szültek; hogy igaz és erős lélekkel, a' szép mind lelküek', mind testüek' kegyeit, erényeitek és viseletetek által meg-érdemeljétek.

A' hitelt tárgyazó értekezések és számolatok a' ti figyelmetek alá tartozók, kik ma holnap apák lesztek, és a' pénzhitelről hozandó jó törvények által is, maradéktokat magatokkal és apáitokkal a' Haza' köz-javára össze-kötenditek.

Érzenietek kell, minő egészen más, és főképp' a' pénz-becsével ellenkező felszámolások, 's mértékek' fontossága szerint ragadtatnak, és ragadják egekbe a' port, 's emelnek halhatatlanságra halandót, a' mindent elbájoló, 's mindenben mértékes össze-hangzást szerető és teremő szíves Grátziák.

J E G Y Z É S.

Az Orthographiára nézve nem mindenütt meggyőztetésemhez alkalmaztatám magam ezen munkámban, hanem többnyire az olvasó Közönség' többsége mostani ízléséhez, mert az Irónak ehez is kell magát alkalmaztatni, és ha az olvasó Közönséget Jobbra, Szetre akarja vezetni, azt csak lassan-lassan nem pedig röktön kell eszközölni. A' szerény, a' magát el nem bizó Irót szívesebben követi a' Közönség. Reméllem hát nem fog senki következtetéssel vádolni, ha némelyekben elébbi Orthographiámat megváltoztattam. Azonban az érthetőség, a' jó fül-hangzat, és a' származtatás három fő sarka lévén az Orthographiának, úgy-hogy össze-ütközések' esetében a' két utolsót mindég az elsőnek, a' harmadikat pedig a' másodiknak, az az: az etimológiát az euphoniának (mivel az etimológiák' feljegyzése a' származtatási szó-tárakba való,) feláldozni, talán regula gyanánt felvételhetendő sinór-mérték; egy cseppet-sem kételkedem hogy a' figyelmesebb olvasó elegendő egyformaságot fog ezen munkában az Orthographiára nézve találni, bár mi hajlandó lenne is első tekintettel ellenkezőt sejtteni.

E L Ő - S Z Ó.

Örvendhet mind Hazánk, mind literaturánk azon könyvnek, melyről észre-vételeimet közleni bátorkodom. — Gróf Széchenyi István' munkája a' hitelről, teleded-teli van észszel, gondolatokkal, rész-vétető elő-adásokkal, eredetiséggel. A' Szerző' szép elméje sok ideákat ébreszt, sokakat fejteget, sokakat nyes és nyirbál, sokakat igazít; 's noha nem iskolai rend-szeren indul, és helyel-hellyel kíméletlenebbül rázogattja is fel a' nemzetet, talán éppen ez vala mind az unatkoztatás' elkerülése, mind az erkölcsi viszsza-rugósság' (elasticitas) tekintetéből fő czélja, kívánván minket egy kevésse kiragadni aluszékonyságunkból, hogy magunkat, intézeteinket, velünk szorosabban megvi'sgáltassa, ezeket mostani szükségekkel, állásunkal össze-hasonlittassa; 's mivel idő haladtával mind szükségünk, mind helyzetünk az egész világeával egygyütt változott, minket azon nyomozásokra bírjon; melyeknél fogva a' jót, helyest, maradandót, intézeteinkben a' szükségesképpen változandótul megkülömböztessük, és sem az új jótul ne rettegjünk, se pedig a' többé már nem jó elavulthoz kárunkal ezután ne ragaszkodjunk; egy szóval, az ujnak, és mintegy magát az időt meggyőzte régeinek frigy-kötésétül ne irtózzunk; mert nem kellene megfelejtkeznünk minő roppant változásokat szültek egy fél század' lepergése alatt, több egymásra halmozott századok történeteinek következései, 's mint kerekedtek ezek' folytában egészen új polgári alkotmányok, melyek annyira felrázták a' gondolkodó tehetséget az emberekben, és az ez előtt helyel-hellyel csoportos és mélyebben ható kultúrát, oly igen szórták-szét, 's változtatták kiterjedté és terjeszkedővé; hogy valóban megérdemli az eszméletet azon kérdés' fejtegetése, minő mértékben, és minő alakban alkalmaztatható már most nálunk is a' régi erős kabát az étellel telyes izmos új szülöttre, és óriási erőt ígérő csecsemőre? Kilencz hónapig hordozza a' viselős anya szíve alatt gyermekét, szüntelen nő és öregbedik az méhében; de mikor vagy huszon-négy óráig tartó fájdalmas

anyai küzdések között, vagy hosszas elalélások után, kizuhan a' szokott-nál erősebb magzat, és él, és mozog, és Enceladus gyanánt csak-nem 9 minden perc alatt egygy-egy hüvelyknyire nevededik, már akkor csak-ugyan mind a' szem, mind az ész kezdi kérdeni, eléggé tágas e még és nem szűk e már egy kevésbé a' frissebb, elevenebb és hathatósabb mozgásu uj-szülött' számára régtől olta készült kabát? és nem kíván é egy részről tágulást, más részről pedig testhez szorítást? ne-hogy a' virgonecz, erős gyermek, vagy szomszéd, vagy ellenséges gyerkőccékkal szüntelen birkozni kéntelenítettve; csak-nem mindég terhes és kavicsos uton haladván, orrára bukják.

Bizonyos lévén a' Szerző' nemes czéljáról, bátran fogom könyvét taglalni, mellynek bírálására sokan megkértek; és jóllehet magától a' Gróftul vevém ajándékba munkáját, nem fog sem a' barátság, sem a' nyertt ajándék megvesztegetni, és tartóztatni észre-vételeim' egyenes szívű elő-adásátul, következőleg nem fogok se rózsa-vizet, sem epét tentámba vegyíteni; és ha ne talántán olykor-olykor egy két csepp eczetet öntögetnék belé, eléggé bátor vagyok a' Közönség', valamint a' Szerzőtől egygy oly merészség felett engedelmet várni, mellyben a' Gróf példájával elő-ment. Veniam petimusque damusque vicissim.

Szakaszcól Szakaszra, Czikkelről Czikkelyre (a' Szerző Szakaszszai' és Czikkelylei' Czimjeit mindég a' reájok tett jegyzékeim' felibe írván) adandom-elő észre-vételeimet, igyekeztvén a' Gróf gondolatjai' fonalát a' 10 szövevényesebb tárgyakra nézve felfogni. Másutt csak egygyes gondolatokat fogok mérő-serpenyőre venni, némelykor majd ön-tekinteteimmel is elé-állok, egyebütt ismét kivonatokban szorítandom egygyüvé a' Jót, a' Hasznost, a' Szépet, mellyet oly szívesen, és annyi örömmel találtam a' Szerző elmélkedéseinek angoly kertjében. Mélázó sétálóhoz fogok hasonlítani, ki, hol bújja p. o. Csákváron az árnyékok' homályait, hol megdöbben a' vizek zúgó rohanásain, hol fülét hegyzi a' fülmile' csattogására; itt, pusztá, mohatlan, kemény sziklát; amott gyönyörű zöldelletet lát, — és most a' csörgő patak' szökdelléseiben, majd a' virágok' tarkázatjában és szédítve andalító illataiban gyönyörködik.

'ÁLTALÁNOS TEKINTETEK A' „HITEL“ CZIMŰ MUNKA FELETT.

Nem könnyű e' dolgozásban a' gondolatok' fonalát, egymásba nyúlását 's össze-köttetését kikeresni, eltalálni, és felfogni a' Szerző' egész gondolkozása rendszerének hálózatját. Minden egyébről többet szől munkájában, mint a' Hitelről; úgy hogy a' Hitelt bútordornak inkább mint bútnak lehet könyvében tekinteni. Előzményeket (praemissae) előzményekre szeret halmozni, helyel-hellyel azomban hibáznak az előzmények, és még is mintha nem hibáznának következeiseik javasoltatnak. Egyebütt az okokat a' következeésekkel (vagy viszont) cseréli-fel. Gyakran szökevényhez hasonlít, kinek szökéseit oly nehéz agári szaladással is utólni, vagy annak utját elállani, mint a' nagy 's gyakori ugrások közt futó nyúlét; mert úgy eltér olykor tárgyátul, 's utjában úgy látszik a' ezéltől eltávozni, mintha egészen máshová akarna érni, mint a' hova indúlt; vagy mintha egészen máshová indult volna, mint a' hova érni akart. Mindazonáltal még ezen eltérések is (epizodionok) sokkal mulatságosabb' és tanuságosabbak, mint némellyek' egyenesti haladásai, sőt megtérései is. Oly tágas feneket kerít néha gondolatjainak, és oly hegyes csúcsot állít emeleteinek tetejébe, mintha Egyiptomi gúlyát (pyramis) építene, olykor pedig holott felfordítja gúlyáját, azt akarná még is, hogy az ellensúly' törvényei szerint az emlék fel ne forduljon. Esze' nagy tehetségét nem alkalmaztatja mindenkor az együgyüebbekéhez, de csak nem mindég izgatja és fellobbantja nép-kedvel-¹² tető elő-adásával érzeményeiket. A' sok oldalúságot gyakrabban emlegeti mint követi. Nem éppen ritkán ismétli magát, azomban még többször látszik maga magával ellenkezni. Főképp' parabolákban gyönyörködik, és kitetszik hogy sokat járt ugyan napkelet' derült ege alatt, de nem keveset szívott-be egyszer'smind azon tartomány kő-szenének füstös, és melyre nehéz gőzből, hol a' szabadság' hántorgatott szeretete mellett, sub coelo nubibus foedo, a' pénz mindennél töbre becsültetik. Következményei (resultats) nem folynak mindenkor egyenesen előzményeiből, és nehéz lenne mindég azokat ezekből meríteni, vagy egészen vissza-önteni a' kút-főbe, honnan csak egy részök folydogált.

Munkáját *Honmunk'* szebb lelkű *Aszszonyi*hoz intézett ajállattal kezdi, mi után egy *Tudni való* következik, melyben a' pénz' és vagyonbeli hitel' értelme fejtegettetik. Ezt *Elő-szó* váltja-fel, melyről alább bővebben szöllok. Emezt a' *Bévezetés* követi; 's csupán ezután adatnak még elő, *Néhány*

a' tárgyat megelőző észre-vételek; és csak ekkor értünk végtére annak megmutatásához, hogy *A' Magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képpst lennie kellene.*

Látni tehát, mint van a' szépen terített asztal megrakva sok jó ízű (assietlikkel), az az tényérotskákkal, míg a' táplálóbakhoz jutottunk; azomban meg kell vallani, nem csömörlik-meg az ember bár mi jó ízűek az ételké, mivel sok honni paprika, sok kül-földi bors vagyon reájok hintve, és izgatódott az ét-vágy a' józan és mértékletes evőnél. Portraiteket is, az az, hol egész, hol félképű mely-képleteket akarna olykor rajzolni a' Szerző; mindazonáltal töbnyire a' rútság tulságáig lelképezi, (idealizálja) azokat. De bezzeg a' hol emelkedik, hol elragadtatik az erények', és hazafiuság' buzgalmaiktól, hol jó és nemes czéljait feltakarja, hol az egyesületek' szeretetét és szellemét akarja belénk plántálni; a'hol ég az egygyet-értést, a' Király és Haza elválaszthatatlan szeretetét lelkéből szívünkben még jobban meggyökeresíteni, a' .hol kitetszik mint gyalázott minket szerfelett csupán boldogításunk' kedviért, és csak a' módot, meg mértéket vété-el, jó hírünket, nevünket és becsületünket más nemzeteknél idővel még fellyebb akarván emelődhetni; már ott ugyan azt kürtölöm könnyvérül Shakspearral.

„Fülembe önté lelkét nyelve' tüzével.”

Tudni való. — Lap 8.

Itt ön-értelmét fejtegeti a' hitelről. — *Bizonyos lekötelezések által más kezében lévő ingó vagy ingatlan vagyonunkról nyert bizodalmat és bátorságot tartja annak, min a' hitel fenekül.* Nekem tetszik ez az ész-fogat, mivel valódi és ön-körünkhöz illő. Szerinte csak annyiban nevedkedhetik vagy szállhat alább a hitel, mennyiben több vagy kevesebb bizodalmat, és igazi bátorságot nyujthat a' hitel-nyerő. — Nagy-Britanniában százszorta nagyobb summáról is van hitele valamely kereskedőnek, mint a' mennyiről adott, vagy adhatott bátorságot vagy kezességet; azért vannak ott teli szüntelen az ujságok a' sok bankrottírozottak' hosszszas lajstromával, úgy hogy a' kereskedési bukás, rogyás, valamint felemelkedés ottan minden-napi, 's ennek ott úgy kell lenni, mivel a' világ' nagy kereskedése főképp' Nagy-Britannia lakosai' kezében lévén; természetes, ha az ottani nagy kereskedőt más tenger-tuli országok', lakosok', és kereskedőkkel nagymeszsze, 's minden-felé elágozott össze-köttetései; ezer, honnán kívül támadott körül-állások és véletlenségek' következtében, minden hajózási 14 bátorságosítások mellett is, serényebben megbuktatják és tenkre teszik. De valamint egy buja kertben sok magvak, sok virágok elveszhetnek a nélkül, hogy megszűnjék az egész kert tellyes virulásban tündöklenni; úgy megbír Nagy-Britannia egygy oly' pénz-hitelbeli rendszert, melly a' mint a' sok bankerottok elárúlják, inkább hypothesisen mint hypothekán alapúl.

Elő-szó. — Lap 9.

Ebben ily' füzetben haladnak a' fő-gondolatok. Irhatok és írok mivel a' legbölcsebb is tanulhat, és pedig némelyekben a' legtudatlanabbaktul. Minden jobb lelkű ember, bizonyos, ha bár sejtellen vágyást hordoz szívében, melly-nél-fogva magán, felebarátin 's mindenben a' mi őt' környezi szüntelen javítani kíván. Elő-menetelre viszen ezen vágy, mellyet gátolni éppen oly' hasztalan munka, mint annak ugy-létét tagadni ön-csalás. A' tökélyre igyekező törekedés t: i: érezhető minden tárgyra nézve, melly körül lélek forog, vagy foroghat; de következései is már látszhatók nálunk, noha még csak induló félben legyenek. Halljuk mindenki' száján a' panaszt; ennek ez, amannak az a' javítandó, mindenki épületet akarna emelni, mindegyik külön-külön móddal fog az építéshez, 's módját legcélrányosabbnak véli, valódi talpkövet ritka rak. Ugy vala ez 's lészen is mindenkor. Külömbözik azomban a' szüntelen panaszlás a' javítani kívánástul; ez ember-szeretetből származik, szebb lelkek' sajátja, midőn amaz elégedetlenségből foly, 's többnyire alacsony haszon-keresés', vagy romlott sár-epe' nyavalyája.

Ezen vászonyra varrogatja-ki a' Gróf eléggé szeszélyesen gondolatjait, megvalván hogy hibát találni könnyű, 's ahoz mindegyik tud, de jobbat elő-állítani bizony nehéz, 's abban szerencsés lészen é? szerényen kételkedik. Hozzá 15 teszi: hogy most csak pénz kereskedés, és gazdaságbeli tárgyakat kíván fejtegetni, maga sem tudván nem fog é egyebeket is közikbe vegyíteni? Azt is tudatja velünk, hogy mindenkor igazat (az az a' mit ő annak tart) fog mondani, akár tessék, akár nem.

Mélázván ezeken a' gondolkozó és figyelmes olvasó, várva-várja miként fogja a' Szerző okok mellett meghatározni, minő talp-követ kell állítani az új épületnek; vagy kell é új épületet? vagy csupán csak a' régin kel-lene és miként mostani helyhezetünkben igazítani? vagy igaz e, hogy mi Magyarok mindég csak merő elégedetlenségből, és alacsony haszon-keresés-ből, vagy romlott sár-epénk' következésében panaszolkodunk? Az utolsó ország-gyűlés' ugy nevezett előleges panaszai (praeferentialia) mind csupa haszontalanságok e? valamint a' csupán kéz-iratban ösméretes desideria, seu postulata Statuum et Ordinum ad requisitionem universorum Ablegatorum Comitatus, per Illustrissimum Dominum Personalem, anno 1805. Domino Regni Palatino exhibita, merő pusztá szók é? De ezekről semmit-se találunk ezen Elő-szóban, hanem azon botránkozik-meg a' Gróf, hogy mi Magyarok, jobb szeretnénk papiros pénz helyett körmőezi aranyainkat forgásban látni, honni sónkat itthon oltsóbban venni, több nagy urainkat vármegye gyűléseinkben tisztelni inkább és gyakrabban, hogy-sem Bécsben kevésbé tiszteltetve szemlélni, és még is nem ritkán jövedelmeik-ből a' külföldön kifogyasztatni; azon ütközik-meg, ha a' földjeit bérbe adó földes-ur az esztendőki' eltelése után (vagy ha bitangoltattak, minekutánna ezt észre-vette), azokat vissza-veszi, a' nélkül, hogy vagy tudja tökéletesen a' Szerző az efféle esetek' minden körül-állásait, vagy azokat nekünk elő-beszélje igazságos ítélet-tehetés végett. Nem határozza-meg a' külömb-külobb-féle nagyságokat a' nemzetek' históriájában, sem nem osztályozza 16

(classificálja) azokat. Nemzete lelkének rugtatása és felemeltetése végett, tudtára adja földieinek (megfelejtkezvén még kereskedési tekintetben is nemzetünk' állásáról az akkori időkhöz képest, p: o: I-ső Mátyás és nagy Lajos alatt) *miképp' nem vala még honnunkban oly nagyság, melyet siratni lehetne, és hogy minket vigasztaljon hozzá teszi: örvendjünk ezen, mivel még előttünk vagynak napjaink, és hála az egeknek, hogy nem volt még nagyságunk, mert így még lehet.* Egy jó ismerősöm volt, ki mindég örült, valahányszor a' szerencse-veder (Loteria) vakot hozza számára; annál *hihetőbb* ugy-mond: *következő nyerésem.*

Még lóra sem merünk ülni, ugy-szóll: meg nem emlékezvén, miként szállítottak-le 1809-dik után. Én azomban, ki több ízben néztem Magyar huszár regimentjeink' fegyverbeli gyakorlását, és magam is kapitánykodtam a' Magyar nemes felkelő seregnél Szombathelyett, soha-se láttam másképp' lórol esni Magyarot, mint mikor sebes-vágtatva (a' mi a' Magyar nem katonánál gyakori ros' szokás) nyargalt, és azt is ritkán. Az én lábam is eltörtt már egyszer, midőn sebes-vágtatva lovammal elbuktam; de azért élek, járok, és megtartott az Isteni gondviselés annak látására, miképp' kell kurta farku, magát nem legyezhető, felescsorodott nyaku, jól kitanított angoly lovon, papucsosan strimfliben, vagy stíblisen Magyarnak ülni, és lassan haladva, melázások közt, égre függesztett szemekkel, lágyan, és nem eléggé szorító marokkal kantár szárat tartva, a' megijedt lórol le-hengerülni, karon megsérülni, és ezt osztán annyi derék emberek' és szép szemek' szánakozására, nyakrul függő fekete selyem galardon egynehány hétig hordozgatni. — Jobban ösmérte a' kül-földi herezeg De Ligne nem-
17 *zetünket, mint az utazott magyar Gróf. Ő jelen lévén egykor ország-gyűlé-sünkön, midőn nemeseink' lovaglási taníttatásáról tanácskoztak, azt mondá: „Metex l' hongrais sur le Cheval, et voila le Centaure. Ütless lóra magyart, és kész a' centaurus.” Nem azt akarom ezzel mondani, nem tud lovagolni a' ki lovával megbukik, mert minél többször megbukott, annál jobb lovas válhatott belőle; sem azt, elég vagy hintókázva, vagy tallért szoríthatva lovat megülni ütközetek' megnyerésére; de csak arra kívántam figyelmeztetni a' Szerzőt, hogy mértéket kell tartani kivált prózában, bár minek is, főképp' egygy egész nemzet' akár dicsérésében, akár gyalázásában.*

Ha a' Szerző azt akarta velünk éreztetni, *mint szükség az okos embernek nem nézni annyira háta mögé, mint inkább maga elébe; ha arra akart figyelmetesekké tenni, hogy a' hibákat magunkban is keressük, ne csak másokban, mivel magával parancsolhat az ember, másokkal nem; ha sejtetni akarta, miképpen vagyunk még igen sok nemekben hátra az igazi felemelkedéstől; ha némely dolgokban tudatlanságunkal, hiúságunkal, elkorcsosodásunkal meg akart minket ösmértetni, és velünk észre-vetetni óhajtotta; mint veszik nálunk sokan kevésbe a' hatalmatlan erényt, a' nem czímezett, nem kulcszott, nem kereszteskedő ész és tudományt, és mint bókólnak azonnal a' hatalomra vergődötteknek, akár erény, akár ész és tudomány; akár pedig merő csapodárság vezette légyen ezeket a' mulandó szerencse' polczaira; ha helyes rajzolatú festések mellett szemünkkel, és mintegy kezünkkel foghatóvá tenni kívánta, mint czífrulnak mind inkább inkább ruháink, és írás-módunk a' szerint, a' mint erszényünk' tehetsége,*

's eszünk' és érzeteink' valódi belső értéke, sokaknál közzülünk mind jobban-jobban fogyatkozik; ha henyeségünket, tékozlásunkat korpázni akarta: nem vala szükség (kivált minekutánna fellyebb megjegyzé, a' 18 nálunk szembe-tűnő jobb ösztönöket 's törekedéseket, és sokaknál a' készen álló járadásgot, javaink egy részének áldozatjával is, a' haza, vagy legalább a' vidéknek mellyben élünk és lakunk, gyarapodására.) mondani, hogy ugy gazdálkodunk mint keleti szomszédaink a' Törökök, mert ez nem ugy van; hanem azt kellett volna megmutatni (a' mi igen könnyű lenne) hogy többnyire nem értünk ugy a' gazdálkodáshoz, mint a' nyugoti Austriaiak, vagy északi Lengyel szomszédaink. Nem volt szükség hibáink' javítása végett, oly vétket, sőt bünt ránk ruházni, melly soha-se fért hív lelkünk-höz, 's mondani, hogy *némellyeknél közülünk, hazafiui Tett Urunk' megbántása*. Én koromra nézve talán a' Szerző' apja lehetnék, 's még is az egész magyar nemzet' lelkére esküdhetem, hogy soha se nem láttam, se nem hallottam Magyart, ki Urunk' megbántásában hazafiui Tettet vagy keresett, vagy talált volna. Hiszen másutt a' Szerző egyenesen azt mondja, hogy *egész Európában ismérésesek vagyunk a' Király és Haza, szeretetét szíveinkben egygyesíteni tudó erényünkről*.

Én is azok közzül vagyok, kik bennünk több fogyatkozást, több hibákat látnak, több javításokat kívánnak. Nem egynél a' hiuságot eleink' büszkeségévé, a' csapodárságot nyájias, szelid és mérséklett álhatatossággá, a' tékozlást takarékoszággá, a' henyeséget iparkodássá, az enmenséget (egoismus) hajdani nagy lelkűséggé kívánnám által-változtatni; sokaknál, több dolgokban jobb ösméreteket akarnék elterjesztetve látni, és tapasztalni; egygy átallyában nyilvános jobb nevelést ohajtanék, felvilágosodottabb hazafiuságot az idők', és körülállások' valódibb megfontolását a' multt' emlékezete 's jövőendő meggondolása mellett; a' jó Régit a' jó Ujjal, a' jelen-időben kéz-fogásra birni törekedném; de ezt soha sem igyekezném ugy eszközölni, hogy akár gondolatimban, akár pedig elő-adásim- 19 ban, és kitételeimben, vagy egygy oldaluságra, szélsőségekre, vagy pedig éppen tulságokra vetemedjem, és vagy nagyítsam nemzetem' hiányait, vagy a' kevesekségnek gáncsait egész nemzetemre toljam; vagy némely, bizonyos és közönséges jó tulajdonságaitól az egész világ előtt megfosztani akarni láttassam oly vétket és bünt kenvén-reá; melly soha se fért, és soha sem is fog hív lelkéhez férni. Ugyan mit fognak felőlünk a' kül-földiek hinni? ha egy magyar Gróf munkája' fordításában azt olvassák: „*olly emberek is találkoznak köztünk, kik hazafiui Tettnek vélik Urunk' megbántását*.

Ah! nostris istud turpe atque ignobile crimen,
Hostibus eveniat!

Bévezetés. — Lap 21.

Azt a' kérdést veti-fel a' Szerző: „*Vig vagy szomoru-játék'* tárgya e inkább, és nevetést vagy boszszankodást gerjesztő jelenet e, ha egy nagy birtokos, kinek kiterjedt termékeny szántó-földek, rétek, erdők, szőlők 's a' t'. jutottak; ki nem adózik, s' az Országnak szinte semmi terhét nem viszi. 's kinek sok ingyen dolgozik — ha egy ily birtokos annyira elszegényül, hogy régre adósságai miatt semminél kevesebje marad?”

Erre a' kérdésre csak akkor lehetne felelni, ha tudva lenne, őseiről maradtak e az adósságok a' birtokosra, vagy ő verte é magát azokba tékozlása által, vagy a' pénz' viszontagságai következtése é, adósságokba merült állapotjának. De ezen vi'sgálatba nem ereszkedik a' Szerző, hanem azt mondja: *hogy a' birtokosnak, igen sok ingyen dolgozik.* A' zomban Magyar-országban, úgy-mint egyebütt senki se dolgozik ingyen. A' taksás 20 földes-urátul bír földet, ha a' belső és külső kereskedés' javaival élhetne mindenütt az országban a' taksás, árendát fizethetne a' bírt földért, és könnyen győzné mindenütt a' köz-adót; de így a' mint most áll belső és külső kereskedésünk, (noha meg kell vallani, egygy időtül fogva, javulni kezd kivált az ország' némely részeire nézve) több helyütt nem csak hogy még a' köz-adót is nehezen győzi, hanem igen sok helyen árendát se fizethet a' földért; hanem a' helyett dolgozni kell neki ura' számára. Az urbáriumot nem a' földes-urak tsinálták, vagy a' követek a' diétán, hanem bevették ideiglen. A' régiebb időkben is volt már urbárium. Akkor is, közelebről is, alkalmasint némely helyütt, vagy a' földes-urak, vagy tiszteik' igasságtalansága, egyebütt a' taksások' makatsága adhatott rá alkalmatosságot. A' mostani urbarium, a' morvainál, és még az austriainál is kedvezőbb. Észreveszi ki Galiciából Magyar-országba jön, hogy ottan hol jó utakkal bővölködnek; 's a' kereskedés kevesebbé van megszorítva, miveltebb földeket látni; nálunk taksásokat és házakat jobb állapotban mint Galiciában. Az Austriából jövő alig talál külömbiséget, és ha talál, könnyen magyarázhatja magának azt; kivált Pesten innen, az utak', hidak', kereskedés', és pénz' fogytából, 's nem kell más okokhoz folyamodnia. Ha közép számítás szerint felvetjük, mennyit bír egy telkes, vagy egész vagy félgazda, urától, és mennyi szolgálattal tartozik nek' az urbárium szerint, de lelki ösméretesen, mind a' föld', mind a' nap-szám', mostani becséhez képeest az ország' legnagyobb részében, látni fogjuk; hogy nem olcsón műveltetik a' földes-urak robot által földjeiket. Azomban, mert külömböznek az ország' részei, mind a' földek', mind a' nap-szám bece' tekintetében, és azon egy tájékon, az idők, a' körül-állások 21 ezen külömbözéseket nagyon változandókká teszik, (melly külömbözések nagyobb mértékben 's mindenütt gyakrabban 's észre-vehetőbb ugrásokkal fordulnak-elé; hol csekély még a' szorgalom, 's a' kereskedés nincs eléggé egy-formán elterjesztve,) nem ötlük úgy szembe; mi mértékletes a' robot haszon-bérben, a' taksás által tartatott javakért és mind azon haszon-vételekért, mellyeket az urbárium szerint a' birtokosnak tulajdonából veszen. De mivel más teher is fekszik, a' köz teher tudnillik a' haszon-

bérlett földeken, melyet különben a' földes-ur viselne, ha ezen földek' haszon-bérét, a' taksásnak által nem adta volna; oda út-ki az egész kérdés, hogy a' két teher egygyütt véve, mely a' taksáson fekszik, az ország' mostani közösülési, kereskedési, és forgásban lévő pénz' mennyiségi állapotjában a' pénz forgása' sebességéhez képeest az egész országra nézve, felette nagy e, vagy sem? és micsoda idomzatban áll ez a' két teher? — A felvetések' barátja lévén a' Szerző, ezt kelle vala felszámítani. Ha részre-hajlatlanul, lelki ösméretesen tétetnék e' felszámítás? vagy az következnék, hogy mértéketlen a' teher, vagy az hogy nem; ha az utolsó? és még is hallattatnának vidéki igazságos panaszok? akkor a' porták jobb felosztásában lehetne találni segedelmet; vagy talán még inkább a' nagyon szövevényes és már azért is javítandó adózói rend-szer' együgyűbbítésében; ha pedig vagy az egygyik vagy a' másik teher', vagy mind a' kettőnek mérték-felettsége kisülne, ott kellene segíteni, hol azt ez a' mérték-felettség megkívánná, mert a' közadót is alább lehet szállítani, és a' nemesség is részt vehet törvény által a' belső igazgatási költségek' vitelében, valamint az utak', hidak', csatornák', ez vagy amaz módon eszközzendő készítésében és fentartásában, 's így a' belső ugy nevezett uti, vízi, és vásárvámok' az ország-gyűlésén meghatározandó alapok szerint történendő fizetésében; mert a' mi az ország', akár rendes, akár rendkívüli személyes 22 védelmét illeti; ez a' nemességet, amaz a' taksásságot illeti, és egygy olyan országban, hol a' katona-szedés fogdosás által történik, és annyi nemes a' rendes katonaságnál szolgál, a' védelem' terhe a' nemesség és taksásság között alkalmasint ellensúlyban vagyon; ha pedig béhozatnék az évbeli szolgálat a' rendes katonaságnál, akkor az egyenlítésre nem kívántatnék meg egyéb, mint az, hogy a' nemesség és taksásság számának idomzatja szerint, a' nemesség is a' rendes katonaságnál bizonyos ideig szolgálni tartozzék, (a' nemesi felkelés, mint rendkívüli védelem, az eddig vagy ezután még jobban meghatározandó törvényes esetekben, háborukor nemesi teher maradván) vagy hogy minden esztendőben béke-kor, mind gyalog, mind lóháton bizonyos ezél-arányosan kiszabott idő-szakaszokban, fegyvergyakorlásokat űzni köteleztessék.

De mind ezen felszámításokbul (ha a' státus' szükségei kipótlása' tekintetiben is tétetnének) nem kellene kihagyni a' magyar Királynak azon jóvedelmeit honunkbul, melyek a' törvény szerint felséges személye és trónja fényne' fentartásán felyül, a' végre-hajtó hatalom által téjendő köz-költségekre szánattattak, és ha ezek szerint akarna valaki szoros felszámításokba ereszkedni, nem gondolom hogy megmutathatná a' taksásnak földes-urátul törvényes nyomattatását hazánkban; jóllehet nem tagadom, hogy akár hibák, akár vissza-élések, a' köz és urasági terhek és igazgatási költségek viselése' felosztásában, mind történnek, mind pedig történhetnek, és hogy jobb lenne mind a' földes-urnak, mind a' taksásnak dolga, ha nem történnének, mert olykor méltán panaszkodhatnak a' taksás, olykor ellenben méltán a' földes-ur, néha mind a' kettő; némelykor itt van az igazságos panasz, amott pedig nincs; és megfordítva. A' mi pedig a' státus' rendkívüli nagyobb szükségait illeti az elmúlt nagy háborúk 23 miatt, (mellyeknek elkerülhetlenségéről, és következéseiről csak a' jó-

vendőség hozhat legtisztább ítéletet) azok is kevesedhetnek az egész monarchiára nézve, kivált az ugy-nevezett (Staatshaushaltung) az az: státushivatali költség' kevesítése által. Magyar-országban ugyan kevesebbe kerül idomzat szerint az országló-széknek a' belső-igazgatás, mint az örökös-tartományokban; de még az állandó katonaság is, és az annak béke-kori tartására szükséges kormány-széki költség is kevesíthetetik, a' rendes seregnek csak magvát (cadres) fentartván békesség' idejében, ugy mindazáltal; hogy ennek világosságban tartása (Evidenz-Haltung) sőt csupán csapatos, nem költséges év-szerinti gyakorlása mellett, mind ez, mind a' rendkívüli nemes katonaság, (az ugy hívott ország-oltalmi rend-szer (Landwehr-System) országos alkotmányunk és honni intézeteink' szelleme szerint fenállván, és mint tartalék-sereg szint-ugy évről-évre gyakoroltatván) az ország' védelmére mindenkor nyomban fordíthatassék. Ezeket csak futólag akarám kijelelni; legalább senki-se fogja ócsárolhatni félelmemet a' mélyebben ható vizsgálatoctul, senki se fog vagy részre-hajlással, vagy fősvénységgel vádolhatni.

Minden ész-képnek, minekelőtte végre-hajtható köntöst vehessen magára, fejünkben megfoghatandóvá kell válnia; további nyomozások faragják-ki azt azután mind jobban-jobban egész kiterjedtében minden oldalról, és igazítanak rajta, 's kikerekítik, jól megfontolt alkalmaztatások által. Csak így léphet a' lélek' és szellem' országából a' mindennapi életbe, a' Jó, a' Hasznos, minden oldalu tekintetek után; mind az egészre, mind a' részletekre, mind pedig mind-ketteje' öszsze-hangzására nézve.

Az az okoskodás tehát, hogy Magyar-országban, a' termékeny föld 24 kiterjedése és mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet, 's hogy ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés, vagy okoskodás, hanem száraz, és csalhatatlan számolás' tárgya, magában ugyan igaz; de Magyarország' mostani körül-állásaihoz alkalmaztatva semmit-se nyom, mert nem maga a' föld' bősége, és termékenysége szerzi-meg a' sok termékeket és pénzt, hanem a' szorgalom; ott pedig nincs, és nem lehet nagy szorgalom, hol a' belső és külső kereskedés olly állapotban van, mint Magyar-országban. Hol hazánkban többet hoz és többet hozhat-be a' kereskedés, ott nagyobb a' szorgalom, ha bár nem virágzik is ugy, mint virágozhatnék, és ha ott elallysodik a' birtokos javaira nézve, azt annak kell tulajdonítani, hogy vagy nem tart arányt költségei, és jövedelmei között; vagy hogy tunya és élheterlen, vagy őseiről sok adósság maradt reá; vagy rossz időben jutott birtokához, vagy szerencsétlenség üldözi; vagy ereje felett, vagy tudatlanul és szerencsétlenül lendíti dolgai; vagy hogy végtére a' pénz' viszontagságai nagy és nehezen orvosolható csorbát ejtettek rajta. Ezen kategoriákba lehet hozni minden olly esetet. Egygy a' pénzbeli hitelről szóló könyvben tehát, nem azt a' kérdést kellene tenni, *miért van ez így, 's ennek ugy kell e lenni, vagy talán nem kellene?* mert azt minden tudja hogy nem kellene; hanem azt kéne kérdezni: minekutánna ugy van, mint lehetne ezen segíteni; még pedig ugy segíteni, hogy más részről több kárát ne vallja az ország, mint a' várt haszon lenne? Éppen azért, mert csak a' gyenge szereti önmagát, az erős pedig egész nemzeteket hordoz szívében, éretten kell meg-

fontolni minden ország' fekvését, helyhezétét, össze-köttetéseit, és ezeknek megfontolása mellett, minden intézetnek mind jó, mind rossz következeit mérő-serpenyűbe tenni; csak így lehet osztán kitalálni, miképp', minő módosításokkal, mikor, és hol, és milyen mértékben hasznos vagy 25 káros valamely intézet? mert sok dolog nem lehet most még másképp' Magyar-országban, mint a' mint van; valamint több dolog nem lehet másképp' Angliában, mint a' mint van; mivel ott is, itt is össze-köttetésben állanak a' honni dolgok, és a' nemzet' külső 's belső körül-állásaitul függenek. Emitt is, amott is találkozik malum bene positum, valamint bonum male positum. Onnan se lehet hát minden jót egyszerre ide behozni, mert az a' jó ott más itteni előzményes intézetek nélkül, itt nálunk malum male positum lenne; de némely dolog mind ottan, mind itten javulhatna, akár eredeti igazítás, akár okos ált-vitel és alkalmaztatás mellett, az ország systemájának akár elrontása, akár gyengítése nélkül. Különböző fekvése, helyhezétése, és a' szomszédokkal össze-köttetése minden országnak. Ha ezen három dolog' változtatása nem függ tőlünk, különböző intézeteket is kíván ezek' következtében minden ország, és így nem lehet egyikik országbul mindent a' másira alkalmaztatni, vagy legalább nem egyenlő mértékben, egyenlő módosításokkal, és minden időben. Isten ugy akarta, hogy a' nemzetek' fekvése is, geniusa is különbözzék; de abból nem következik, hogy minden nemzet, és annak állapotja a' maga fekvése, helyhezétése, össze-köttetése, és geniusa szerint ne tökéletesedhessék, és már ezt eszközölni a' nagy eszü, nagy hatalmu, nagy befolyásu emberek' dolga. Ha tehát a' Szerző ezt a' hűrt meg akarta pendíteni, nem csak a' nemzetet, hanem szomszédi össze-köttetéseinket is tekintetbe kellett volna vennie; vagy pedig megmutatnia (a' mi alkalmasint megmutatható lett volna) hogy nemzetünk' hazafiúsága elégséges lenne, legalább belső kereskedésünkön, és szorgalmunkon, a' hitel, meg más módok által 26 segíteni, és hogy erős, áthatatos nemzeti akarat mellett csupán ön-erőnkre támaszkodva, romlásunk' eltávoztatásával, külső kereskedés nélkül, (melly nem tőlünk függ) legalább nagy részben nem csak ellehetnének, sőt virágozhatnánk is. Szép valóban és hasznos a' nagy következtetések okait kikeresni, és az idő-járás és azzal össze-kötött történetek' minden szövedékeit, fonódásait, 's az egész esetnek kezdetétől fogva végéig mintegy csont-vázát és alakját felállítani; de felettte vigyázni kell az illetén nyomozásokban és taglalásokban, ne-hogy a' következtetéseket okul, az okokat pedig következtésül vegyük. Lehet még akkor is ezt a' felváltást tenni, ha léptsőnként teszszük a' vi'sgálatokat; hát-ha még szökdétselünk?!

A' Szerző, pénzbeli össze-köttetéseink hibás elrendelésében, és az abból következő tökéletes fogyatkozásában minden hitelnek, találja azt a' hiányt, melly oka gazdasági elaljasodásunknak, és melly miatt nem folyhatnak jó következtetések nemzeti szorgalmunkra, a' hitel' hiányában látja minden erkölcsi romlottságunk', és lelki aljasodásunk' egyik fő okát is. Szerettem volna, ha ezt a' tárgyat nemzetem' számára jobban kimagyarázta légyen. Én a' hitelt, két okbul tartom szükségesnek, t: i: mind a' jó gazdára, mind a' tékozlóra nézve. A' jó gazdára azért, hogy jószágának becsét nevelhesse; a' tékozlóra pedig, hogy magán fundamentomosan segíthessen, mert

a' hol hitel van, ott kevesebb kamatot fizetünk; ott tehát könnyebben lehet lassan-lassan mind adósságot leróni, mind pedig birtokot javítani, és így jövedelmet nevelni, 's ennél-fogva többet tenni a' Király 's Haza', sőt az ön-maradék' javára is, és mivel a' hol jó hitelteli intézetek vannak, nem lehet oly könnyen megcsalni a' hitelezőt; természetes következés, hogy a' tékozló tékozlásában vigyázóbbá tétetik, és takarékosabbá válik; 27 a' hitelező pedig készebb pénze' költsön-adására. De nem az a' kérdés hogy van e szükségünk hitelre vagy sem? mert akár-melly fentemlített okbul allyasodott legyen is el valaki vagyonára nézve, a' tékozlónak szint-ugy mint a' jó gazdának hitelre szüksége vagyon, ha dolgait javítani 's szorgalmaztatni akarja; hanem az, micsoda pénz hitelteli rendszer, és minő mértékben, minő kiterjedésben, milyen mozdításokkal alkalmaztatható Magyar-országra, fekvése, helyheztetése, a' szomszédokkal fennálló össze-köttetése, és sarkalatos törvényei szerint? mert még más nemzeti javak is találhatnak a' szorgalmat ingerlő gyönyörűsége, és könnyű élés-javainak reményein felyül, melyeket nem kell feláldozni; hanem össze-hangzatba hozni az élet' többi javaival,

Nec propter vitam vivendi perdere causas.

Körül-állásaitul függ az valamely nemzetnek, könnyebben vagy nehezebben lehet é a' nemzetiséggel, a' nemzet' fennmaradásával azt az össze-hangzást eszközteni. Sokat mondhatnék még ezen tárgyrul, de az a' baj ezen mustrálgatásban; hogy a' Szerző mindent bátran kimondhatott, nekem pedig sokat csupán gyaníttatnom kell.

Azomban nem tartóztathatom-meg magamat a' Szerző példája szerint, (mellyet a' lovakról írt könyvében adott,) egy levél' közlésétől. Ezt egygy igen elmés, egy kicsit még vad tüzü, de ha letajtékozza magát szép reményű és tanult fiatal embertül (ki még csak most kezdi magát mindig jobban-jobban gyakorlani a' Francia nyelvben) vevém. Kitetszik abból legalább, hogy találkoznak még a' hazában fiatal szívek, kik nem csupán a' jobb lét' kecséinél fogva és miattok kívánniák honnok' emelkedését. Mivel azomban alkalmasint több ember él most a' világon, és így Hazánkban is, ki csupán ön-jobb-léte' utján kész valamit tenni hazájáért; a' tapasztaltabb Gróf Széchenyi Istvánnak is igaza van, ha a' jobb-lét re- 28 ményének kecsgetetése által kívánja honnát elé-vinni; mind pedig ennek a' tapasztalatlan fiatal embernek meg lehet engedni, hogy ön-érzése szerint ítélgeti a' nála tapasztaltabb embereket. Ő nála még csupán-csak a' szív beszél, ugy-mint Gr. Széchenyinnél is bizonyosan sokáig beszéllett, míg több ember-ösméretet nem szerzett magának; ekkor osztán (mint történni szokott) hihető a' tulsó oldalra ment által, a' csupa hideg ész pártjára; de nem lehet a' nagy lelkű embereknek, valamit meg nem tartani a' régi szívességből, és azért nem csak becsmérli, és kaczagja; de helyel-hellyel sajnálja is megvetőleg nemzete' enneseseit. Az érzetek' és gondolkodás' ezen fokain megy keresztül e' bojtortjános világon minden nagyobb lelkű ember' láng-tüzű elméje. Serdülő ifjúságunkban merő érzet vagyunk, azután túl-testiesekké (metaphisikusokká) válunk, továbbad

mindent matematikai mértékre akarnánk venni; csak később látjuk rövid életünk' pályáját keresztül-futva, hogy se nem nyerhetünk, se nem adhatunk boldogságot, merő bellyebb vonult ész-fogatokkal (abstractiókkal), merő számvetésekkel; és csak azután közelít ismét az ész a' szívhez, és a' szív az észhez. Nem mutatunk, ha-csak nem kinszerítettünk, akár becs-mérő szánakozást, akár sajnálkodó becsmérést akár ki aránt is; meg-tanulunk magunkba belé kacagni, legfellyebb csak külsőleg mosolygani, és mind kimélve tanácsolni, 's felvilágosítani, mind pedig az érdemetlenül is nagy lelküleg segíteni. Ime a' levél:¹⁾

„Mondják, nagyon pompás vala a' börze' uj palotájában adott bál, 29
— könnyen hiszem, olly igen szép és terjedékeny a' szála, egy szóval az egész hely-fekvés felette alkalmas, nagy; sőt igen is fényes olly egygy országban, hol oly személyek is találtatnak, kik csak kétszer vagy három-szor esznek húst esztendőt által. Tartok tőle, ne hogy Hazánk boldog-sága' megállapítóji valaha egyebet lássanak virágozni Honnunkban a' börze' tornáczán csuprokba felállított virágoknál. Valóban uj nemű nagy emberek ezek, kik (ugy látszik nekem) inkább karszékre születtek, abban henységkén lankadni és csinosan szunyokálni, vagy más által kiügyesített lovon magokat hordoztatni; mint törvényeket oly Hazának javallani, mellyet nem szeretnek; de a' mellyben ugy szeretnék mulatni magokat, mintha Angliában lennének, az általok csudált tartományban, mellyet 30
főképp' pénzt nyerhető fogadásokban követnek; szűkölködvén elegendő okosság nélkül, előre-látását, vagy elegendő erénnyel buzgalmát a' köz-jó, és a' nemzeti dücsősség eránt utánozni; úgy hogy rövid üdön ugy fog lehetni veszteni, nyerni, 's tánczolni Pesten, mint Londonban; de utaink megmaradandanak britanniatlan helyhezetőkben, 's folytában kirekesztőleg német játék darabok fognak játszattatni a' fő városban; és Minden, eddigleni állapotjában fog sinleni. Sajnálom ezeket az embereket ha hal-

¹⁾ On dit que le bal dans la nouvelle salle de la Bourse était magnifique, — je le veux bien croire, tant la salle est belle et spacieuse, en un mot, l'entier appartement est fort commode, grand, et trop brillant pour un pays où on trouve aussi des personnes, qui ne mangent de la viande que deux ou trois fois dans une année.

Je crains fort que ces fondateurs du bonheur de leur patrie, n'y voyent jamais fleurir autre chose que les fleurs qui sont devant la Bourse. En vérité, c'est un nouveau genre de grands hommes, nés, (à ce qu'il me semble) plutôt pour se jeter nonchalamment dans un fauteuil, et y dormir élégamment, ou bien monter un cheval dressé par un autre; que pour projeter des lois à un pays qu'ils n'aiment pas, mais dans lequel ils voudraient s'amuser aussi bien qu'en Angleterre, — pays qu'ils admirent — mais qu'ils imitent principalement dans ses paris, n'ayant ni assez de prudence, pour l'imiter dans sa prévoyance, ni assez de vertu pour imiter son zèle pour le bien public et la gloire nationale, — de sorte; qu'en peu de tems, on saura gagner et perdre au jeu, et danser tout aussi bien à Pest, qu'à Londres mais les chemins resteront dans leur état anti-britannique, on continuera de donner exclusivement de pièces allemandes dans le théâtre de la capitale, et tout ira comme autre fois. — Si ces hommes aspirent à l'immortalité, je les plains, car ils mourront avant que de descendre dans le tombeau. Du reste, s'ils pensent que c'est assez de vivre agréablement, alors je ne dis rien, si non qu'ils ne sont pas des grands hommes, mais de grands animaux raffinés. —

hatatlanságra vágnak, mert meghalnak még minekelőtte sírba szállottak. Ha egyébiránt, elég nekik mulatságosan és kedve-töltőleg élni, halgatok; csak azt mondom, hogy nem nagy emberek, hanem kifinomított nagy állatok.”

Néhány a' tárgyat megelőző észre-vételek. — Lap 27.

Kár úgy-mond a' Szerző, hogy a' bölcsesség' és igasság' némely hasznos mondásait, akainkon, nem szívünkben hordozzuk, és így Tettben nem gyakoroljuk beszédeinket. Kiterjeszkedik p: o: a' legrégebb hét Görög bölcsék' példája és a' Delphósi jóslat' tanácslása szerint az ön-isméret' szükségét és hasznát mutogatni. Fejtegeti, mint kívántatik-meg ahhoz nem csak önszemélyünk, hanem minden körülményeink, és minden körüllevőink' ösmérete is, hogy helyhezetinkben, és össze-köttetéseinkben mindent, mindég házi eszünk szerint tselekedhessünk, melly tudomány hijja miatt látunk úgy-mond, annyi különben jó atyát, ki egyébaránt nem jó hazafi 's a' t.' A' tselekvés — (folytatja) szoros össze-köttetésben áll magunk' 's körül-állásaink' miből-
 31 létivel, 's csak ebből folyhat józanon. — A' ki magát nem ösméri, 's katonává lett, az híhetőleg a' csatában meg nem jelen, hanem hátul az ispotályban fog vesztegelni, vagy elő-haladáskor a' hát-megetti, hátra-vonuláskor pedig a' hátra-vonuló előli csapathoz fog kéredzeni. Még több más tréfásabbaknál-tréfásabb példákat hord-elő a' Szerző, ön-isméretünk, és minden körülményeink kitudása szükségének megmutatására, melly szép eszméletnek csak az a' vége, hogy egyik magát, másik hazáját, a' harmadik hazafiát nem ösmerte; de az eszközökrül, mellyek ön-esméretre és minden körül-ményeink' kitanulására vezetnek, egy szót se szöll; ez pedig veleje a' dolognak, mert ön-magát, meg környülményeit jól kiösmerni valakinek, felette nehéz, és jól mondja egy Francia Író: „Soha-se borultabb az ember' ítélete, mint midőn ön-tulajdonságait szem-ügyre veszi.” Csallják mások' kímélései, ön-részre hajlása vakítja, és szem-lövetei szükségésképpen arányban lévén belátásával; azokkal csak azon ábrázatban, melyet egyedül tart valódinak, fogja-fel a' tárgyakat. Abból indulván-ki a' mit észre-vett, (pedig sok dolgokra tekint az égnek Istene, mellyeket Bernát nem lát) azt huzza-ki: hogy nincs igaza, ki nem úgy mint maga gondolkozik; annál bizodalmasabban hiszi pedig ezt, mert a' középszerű emberek' véleményei, szükségésképpen a' sokaságéi is. Csak a' bölcs bizatlankodik látása' módjában, és ezen kétléssel kell kezdenünk lassan-lassan magunkba szállanunk, magunkat rajta kapnunk hibáinkon, 's szakadatlan törekednünk, hijányinkat sorban és vagy egygyiket a' másik után orvosolni, vagy legalább egygyikét a' másika által mérséklenni.¹⁾

¹⁾ L'homme n'est jamais plus offusqué dans ses jugemens, que lorsqu'il considère ses qualités personnelles. Les ménagemens d'autrui le trompent, sa propre partialité l'aveugle, et son coup d'œil nécessairement au niveau de son savoir, n'aperçoit les objets, que sous une seule face, qui lui paroît l'unique véritable. En ne partant que de ce qu'il voit (*et multa sol adspicit quae Bernardus non videt*) il conclut, que quiconque ne pense pas comme lui, a tort, et cela avec d'autant plus de confiance, que les opinions de l'homme médiocre doivent

Isméri nem kétlem a' Szerző, Franklin' javallatját az erkölcsi tökéletesedésről, nemkülömben már Pythagorásnak halgatást és ön-magunkra fordítandó vizsgálót tanácsoló rend-szabásait, de még ezeknél is jobb. (mivel semmi-sem könnyebb az ön-esalásnál) egy baráttal össze-állani ön-kiösmértetésünk végett. Bár mi nehéz e' mesterség, és jóllehet akármely más tudományban könnyebb légyen sikeresebb elő-menetelt (pedig rövidebb idő alatt) tenni, mint ebben; még is jó legalább megpróbálni, és én próbáltam egykor; a' mint Berzeviczy Gergelynek egygy ide rekesztett, hozzám írt levele mutatja.

Sok éven keresztül, mind ez-előtt, mind az-után leveleztem én ezen nagy érdemű barátommal az effélék felett is; és legalább a' közlött levelet akartam a' feledés' veszendősége alól kiragadni. Mi jó l mondja Metastasio

„Tutti canuti il crine
„Siamo fanciulli ancor”

Egészen hó hajjal ellepte fejünk
Folyvást sírunkiglan csesemősök vagyunk.

A' levél, mellynek francia originálját (mert jóllehet csak igen közepszerűen birta a' franczia-nyelvet B. G. azon írni nagyon szeretett) a' jegyzékben közlöm *) magyarul így következik:

Jó reggelt igen kedves Barátom!

Mikor akarunk' sőt tudunk' ellenére személyünket kísérő hiányink' eltávoztatása végett, tökéletesedésünk' vágyja minket a' barátságához utasít, eléri akkor ez, valódi és magához méltó czélját.

Ugy hiszem, bizonyos tekintetben mindég gyermekek maradunk, és gyermekségünkül csak halálunkor fogunk kilépni. Nem vagyunk azért

nécessairement être pour l'ordinaire celles du plus grand nombre. — Le sage seul, se défie de sa manière de voir, et c'est par ce doute qu'il faut commencer.

— Il faut rentrer peu à peu en soi, s'attraper sur ses fautes, et tâcher continuellement de corriger l'une après l'autre, ou au moins balancer l'une par l'autre. —

*) Bon jour mon très cher ami!

Quand on employe l'amitié à se perfectionner de plus en plus, à écarter les défauts, qui nous accompagnent malgré nous, et même sans que nous le sachions: c'est alors que l'amitié atteint son but véritable digne d'elle même.

Je crois qu'à certains égards nous sommes toujours des enfans: et nous ne sortirons de l'enfance qu'avec la mort. Lorsque nous n'avons plus de Gouverneurs, ce n'est pas que nous n'ayons plus de fautes à corriger, nous restons toujours dans un État d'Éducation, et si ce n'est pas une honte de continuer à apprendre à étudier: sûrement ce n'en sera non plus de perfectionner la moralité, et les mœurs.

La Jeunesse passée, c'est l'amitié, et peut-être elle seule, qui peut aider le mieux, cette continuation de l'Éducation de soi même.

Ainsi mon ami, je vous fais la proposition suivante: nous nous dirons notre Jugement, l'un sur l'autre avec sincérité: en nous observant, nous tâcherons de nous approfondir et nous nous communiquerons les résultats. Les objets de nos remarques seront: le savoir en général, la tournure des Idées, et des sentiments, les mœurs, la moralité, le caractère, das Betragen, die Laune,

a' hibák' fogytában, mert a' nevelők' kezei alól kikerültünk, és mintha nem volna már ekkor javítani való bennünk. Mindég nevelést kívánó állapotban maradunk, és ha nem szégyen folytatni a' tanulást, és tudomány szerzést, bizonyosan szint-ugy nem lesz erkölcsiségünket és erkölcesinket, tökéletesíteni.

35 Eltelve ifjuságunk, talán csak a' barátság maga az, a' mi leginkább segítheti nevelésünk' folytatását, és így barátom a' következő javallatot terjesztem elődbe. — Egyenes szívűséggel közölni fogjuk magunk között egymásról hozott ítéleteinket; vi'sgálván egymást majd iparkodunk magunkat kitanulni, és kihozásainkat egymásnak tudtára adjuk. Észre-vételeink' tárgya lesz egygy-átallásban a' tudás, az ész-képek' és érzetek' fordulatjai, az erkölcs, az erkölcsiség, a' lelkület, (caractere) a' magaviselet, szeszély, és a' társalkodás. Megtörténhetik, hogy a' legnyitottabb szemű szemlélődő csalatkozik, sőt magunkat vi'sgálván magunk is csalatkozhatunk. Kötelesség hát a' jó barát' észre-vételeit türelemmel végighalgtatni és fontolgatni; de nincs a' jó barát'nak jussa megkivánni, hogy véleményéhez a' másik jó barát is álljon, az igasság' keresésén és eltalálásán fordul minden, mellynek ösmérete, vagy gyanítása, személyes igyekezet' következése, és ezen személyes igyekezet, elidegeníthetetlen jus. Elég hálá a' jó barát'nak, ha az ennenség' ellen-sullya mellett, minket ön-magunkra figyelmetessé tön.

Kérlek hát barátom, írd meg nekem nyílt szívvel, és minden czifra nélkül ítéletedet rólam, 's utasíts hibáimra, mellyeket bennem találsz; véghetetlen lekötelezesz, és ha kívánod szint' azt fogom tenni irántad. Isten hozzád, üdvöz légy, és meg ne szűnnél szeretni barátodat Berzeviczy Gergelyt. Tállya, November' 5-kén 1799.

Haláláig tartottak ezek a' viszszenos gyónások és gyontatások, de azért se nem emésztették-meg, se nem szakaszták félbe tartós és szíves barátságunkat a' viszszenos sűrű pirulatok. Hányszor értük utól egymást az ön-szeretet' természetes és azért megbocsátható menedékjeiben; de hányszor a' sokkal vétkesebb ennenség' hiúságain, sőt a' kevelység' dacezain is !!!?

Igaz, a' mint a' Szerző mondja, *nem azért jó valami, mert vagy új vagy régi*, sőt az idő mutatja-ki leginkább, valaminek jó, vagy rossz voltát; de van sok türhető dolog a' világon, mellyet vagy az össze-köttetések tesznek türhetővé, malum bene positum, vagy pedig a' veszedelem' félelme hol lassan változtat, hol meg-tart, némely szükséges módolatokkal. Szint

der Umgang. — Il peut arriver, que l'observateur le plus clairvoyant se trompe Il arrive qu'en nous observant; nous nous trompons, nous mêmes: Il est donc du devoir d'écouter avec patience les remarques de son ami, et de les peser — mais l'ami n'a pas droit d'exiger, que l'autre se range sur son avis. Il s'agit de chercher, et de trouver la vérité dont la connaissance, est un droit individuel, et inaliénable. Dauf genug dem Freunde, der im Gegengewicht mit dem Egoism uns aufmerksam macht. Je vous prie donc mon ami de m'écrire avec franchise, sans aucun ornement, votre Jugement sur moi, et de m'indiquer les défauts, que vous croyez m'avoir. Vous m'obligerez infiniment, et si vous le desirez, je ferai la même chose à l'égard de vous. Adieu! portez-vous bien, et continuez d'aimer votre ami Grégoire Berzeviczy. Tállya 5 Novemb. 1799.

ugy igaz, hogy a' kis lelkűség, minden javítást makacsan kirekeszt, a' nemzeti szellem és sajtáság megé bujván, és ott menedék-helyet keresvén magának. Azomban talán nagyon meszsi ereszkedik a' Szerző midőn azt kérdi: *ugyan mi az a' nemzeti szellem, az a' sajtáság, az már készen jön é a' világra, mint valamely állat, vagy egyszerre sül mint a' zsemlye? vagy pedig már érett korban kezd tüstént lehelni 's élni, mint Pygmalion' márványa? Avagy csak lassan ered, halkal nő, nevededik, 's fejlődik-e?* — Meglehet 36
 hibázom, de nekem úgy tetszik, hogy nem a' szellem, nem a' sajtáság fejlődik-e a' nemzetekben, és azoknak dolgaiban; hanem hogy leginkább e' szerint fejlődhetnek nagyobb tökélyre mind a' nemzetek, mind dolgaik, az ég-hajlat' (melly emberekre, állatokra, növényekre, ásványokra, magára a' földre és vizekre, eledelre és italra, és az egész élet-módra is annyira hat) az ország' fekvése, alkotmány, kormány, a' szomszédokkal fennálló össze-köttetés, 's más állandóan testre és lélekre ható körülmények' következtetésében, és kifejlődik ugyan vagy jobbra vagy rosszszabra minden nemzet, de szelleme és tulajdonságai szerint. Én legalább úgy hiszem, hogy az ég-hajlat, az ország' fekvése, alkotmánya, kormánya, és a' külső össze-köttetések' különbözése mellett, más akár-mely egyenlő körülmények alatt helyheztetett két nemzet, soha-sem fog egymáshoz egészen hasonlítani, és pedig annál kevésbé, minél nagyobbak és hathatósabbak a' többi egyenlőségek mellett a' fentemlített különbözések. A' mesterség csupán-csak abban áll, hogy jól kitanuljuk, hol lappang emez vagy amaz nemzet' tulajdon szelleme és sajtásága, 's ebben az értelemben igaz, hogy minden kifejlődés, minden tökéletesedés mellett, se nem lehet, de nem is kell a' tiszta egü, és könnyü vérü Francziából, borongós egü és nehéz vérü Angolyt tsinálni, és megfordítva; sem a' Magyarat Austriacussá, vagy Lengyellé által-változtatni. Ha tehát, a' mint igaz egy részről, hogy *mi magyarok még soha sem voltunk oly igen érettek, hogy még jobban megérnünk nem lehetett volna*, más részről bizonyos az is, hogy idő-jártával eléggé elkorcsosodtunk 's elfajultunk, és hogy eddigi elkülföldesedésünk nem követte mindég és mindenben szellemünk' és sajtáságunk' természetes útját, hogy következésképpen (eddig-elé legalább) nem mindég, és nem mindenben csupán a' Jót az Ujból, és a' külföldtől, 37
 hanem gyakran az ott se igen magasztalandót, de ott legalább türhetőt, itt nálunk pedig valóban ártalmast költsönöztük, felemelkedett nemzeti szellemünk' és sajtáságunk' kárával. Vigyáznunk kell hát, hogy csupán a' jó Ujat, és jó külföldit honosítsuk, nem pedig dudvát jó mag helyett, vagy a' jó maggal sok dudvát is magunk közzé béhozzunk, és azzal ön, és tulajdon dudvánkat, és gazainkat szaporítsuk. Legfőbb kérdés lesz tehát mindég, a' Mi? a' Miképpen? és a' Hogyan? a' mire nem igen fog-nak minket vezetgetni csupán közönséges eszméletek, ha azokat szorosabban nem fogjuk megszabni, 's alkalmaztatni dolgainkhoz és körül-ál-lásainkhoz; ha nem fogjuk mindég szorosan megkülömböztetni tudni az okokat a' következtetéstől, és a' következtéseket az okoktól; ha értekezéseinkben nem fogjuk magunkat mindenkor óvni ezen két dolognak egybe-zavarásátul, vagy feleserelésétül; ha minden bajainkat vagy csupán mások-nak, vagy kirekesztőleg csak ön-magunknak fogjuk tulajdonítani; ha

mint írók, a' rend-szer' szükségét prédikálván, nem fogunk olvasóinkal is könnyen érezhető rend-szert tartani gondolatjaink' menetelében, ha el-végre (nem tudom miért) azt tévén-fel, hogy a' magyar nemzet' 'többsége merő szélsőségekre, és tulságokra hajlandó, csupán ezeket fogjuk vívni és ostromolni, szorosan ki-nem mutattván, akár a' fogyatkozási, akár a' tul-haladási pontokat; mert ha ezeket elmulatjuk, úgy fogunk járni mint Phaeton és Bellerophon.

Terret ambustus Phaeton avaras
Spes, et exemplum grave praebet ales
Pegasus, terrenum equitem gravatus

Bellerophontem.

38 A' mit a' Gróf munkájának ezen észre-vételi szakaszában az egyesületekről mond, az valóban arany betűket érdemel, mert a' dolog' bibéjét ütötte-meg, és minden hasznos egyesület' fő feltételeit érdekli. Ez már egészen magunktul függ. Ezt a' hurt megpendíteni, ezt az egyesületek' lelkét bennünk ébresztetni, kimondhatatlan dísz és érdem. Nem is kételkedem hogy a' Gróftól elé-adott feltételek szerint elő-adandó akárminő egyesületek, bizonyosan nem csak számos rész-vevőket fognak találni Hazánkban, és már eddig is találtak; hanem virágzással is fogják magokat kecsegtethetni. Csak egy kívánságot mernék kinyilatkoztatni, azt t. i., hogy valamely hasznos köz-célju költséges intézetnek okok mellett bírálói 's javallóji, végre-hajtáskor minden ön-haszon-keresés gyanuja' el-távoztatására, csupán ut-mutatók, nem pedig végre-hajtók is lehessenek, és hogy minden illyes intézetek minél több rész-vevőkre találhassanak, minél kevesebb legyen az actia, mert hiszen a' tehetősebb több actiát is vehet.

Kevés nálunk a' pénz, forgása lassu, a' Magyar nem csak hogy kevesebbet adhat, hanem kevesebbet veszedelmeztethet is jó reménység' fejében. A' nagy Montesquieunek nem volt oka minket mentetgetni, és még is észre-vevé, hogy inkább szívvel, mint pénzzel bővelkedünk. Ha p: o: valamelly egyesület éppen akkor kereskedett légyen volt dohánnyal, mikor kivitelét 12 Rf. pengő pénzre tevék, ugyan mint ütött volna ki a' speculatio? nem kell hát mindent csupán nekünk tulajdonítani. Most ugyan jobban áll minden a' kereskedési tárgyakra nézve is, de hol a' bizonyosság a' Jobbnak megmaradásáru? Legyünk hát meggyőződve Mélt. Gróf Ur

Illicos intra muros peccatur et extra.

39 Mindenütt, és minden oldalról felvilágosításra van szükség, alól szint-ugy mint felyül, és felyül szint ugy mint alól. Tudom az illyetén megjegyzés legbizonyosabb mód, hogy valaki mind alól, mind felyül hitelét elveszejtse, de megjön majd idővel az a' hitel is, mert lehetetlen az embereket örökké vissza-ismérni. Megelégszenek azok, bár mennyit kintelenítették volt szenvedni életökben, ha reméltetheti velök ön-érzések tisztasága, és eszök' egyenessége, hogy egynehány szíves könnyeket fog hullatni hamvaikat takaró sír-hantjokra a' hazafiui emlékezet. Vegyünk

tehát részt a' hasznos, vagy szép tárgy egyesületekben tehetségünk szerint; de csak akkor, ha a' tárgyazott jó' és hasznos czélok' kivitele, ha nem egészen is, legalább egy részben tőlünk függ.

Több helyes észre-vétel van ebben a' szakaszban, p: o: hogy sok-félék akarunk lenni, hogy igazi bölcsseink kevesen vagynak, kik az idővel egyenlő lépést tudjanak tartani, azt meg-se előzzék, el-se maradjanak; de ezen utolsó szabású embereket mindenütt gyéren szórta-el a' természet, mert ehez igen nagy ész kívántatik, melly in longum, latum, profundum, arányosan, jó formán terjedjen; azon-kívül kimondhatatlan kevés önszeretet, és hiúság. Mikor ez a' két dolog együvé kerül, egygyeztető lelket szül, mellyre kivált nálunk, hol számtalanok a' mindennemű selejtességek, oly kimondhatatlan szükség vagyon. A' mi pedig a' sokféleséget illeti, az ki nem rekeszti az egyféléseget, mert a' sokfélének össze-hangzásából támad a' valóságos egyféléség. Nálunk az efféléket óva és nagy pontossággal kell elő-adni, különben több bal-magyarázatokra adhatnak alkalmat, és kivált a' még meg nem értt ifjúságot hámis utra vezethetik. Egygyik jeles megkülömböztető bélyege a' Magyarnak az, hogy ha kiművelődött, sok oldalú kiműveltsége, és felette végre-hajtható, és gyakorolható. Maga a' Szerző erre legjobb példa, és azért lát hosszára, szélére és mélyére a' dolgoknak. Ugyan hasonlítsunk valamely nagy és mély tudóst hozzá, kinek egész esztét csak egy fiók foglalta-el, ő a' haszonta-⁴⁰ lanságokat is, mellyek abba a' fiókba valók belé-dugja; de okosabb, és életre valóbb ember é azért a' Szerzőnél? kit nem egy ízben hallottam méltán nevetközni az illetén egygy-oldalú tudós embereken. Én nem látom által, miért ne tudhassa, miért ne érezhesse egy magyar Mágán, mi a' Szép Ráfael' madonnájiban; azért mert ország-gyűlési tárgyakat kellene főképp' fejében forgatni? mintha bizony a' tudományok' felosztása a' természetben lenne, és ezen felosztások nem gondoltattak volna ki az emberi elme gyengesége' gyámolítására. Nagy össze-köttetésben van az Igaz, a' Jó, a' Szép, és csak ezek' testvérülése teszi valaki fejében és szívében a' kimivelt, a' csinosodott embert, és alkotja hogy ugy mondjam, az érezve gondolkozót, és a' gondolkozva érezőt. Még egy jó cél-irányos és csinos formájú kemenczét se lehet tsináltatni, több fióku tudományok' segedelme nélkül; a' mesterség csak abban áll, hogy minden tudomány' nemében, a' valódit a' nem valóditól, a' haszontalant a' hasznostul megtudjuk különböztetni. Ugyan nem tudott é Napoleon nagy hadi seregeket jól vezérelni, mivel akármellyik köz-katonája jobban értett a' prentirozáshoz nálánál? Nem mondom én hogy valamely Egész' tudására nem szükséges annak részeletei ösmérete, de éppen ott a' dolog' bibéje, tudni és mintegy érezni, mellyek azok a' részeletek, mellyeknek tudása okvetetlenül szükséges az Egész' ismételére. Éppen ugy tudnak lemenni a' nagy elmék az Egészről a' részeletekre, valamint a' részeletekről fel az Egészre. Ezeket csak ált-menőben akartam érinteni, a' Szerző példájára én is olykor-olykor féket eresztvén ideáimnak, mert nem akarnám, hogy fiatalaink azt a' következtést huzhassák-ki a' Gróf' beszédjéből, mintha az arany nem lenne arany, mert fénylik is, és mivel a' legtöbb, leghaszn-⁴¹ nosabb, és legbecsessebb tulajdonságaival bír az ásványoknak?

Igen Szépeket mond ugyan ezen szakaszban a' Gróf. és szépen is mondja azokat az ellenvetések' szükségéről, hasznáról, a' gondolatok' küzdéséről, egymásba ütközésekről, a' vélemények' 'surlódásáról, és dör-sülődéséről. Valóban csak ezek mellett állhat-fel a' minden oldalu vi'sgálat, és következhetik az igasság' fellelhetése. Melly igaz az, a' mi itten oly hathatósan mondatik, hogy t: i: *a' hol a' beszéd korlátos, ott rab a' nyelv, és csak rabként szól.*

A' mit az oppositiorul mond, az is sok okosságot foglal magában. Azomban nem szeretem ama rend-szeres oppositiot, melly felekezetességet árul-el, és mivel az elmék' függetlenségének ellensége, nem a' természet, hanem a' politikai mesterség' útján akarja az igazságot kiöröltetni, és mintegy dolgozza a' véleményeket, hogy azoknak elébb-utóbb győzedelmet szerezzen. A' felekezetesség' járma alatt szabadon beszélni oly gyakorlása a' szabadságnak, melly ennek csak színet viseli, mivel az ily szabadságnak nem az a' czélja, a' mit valaki' elméje; hanem a' mit valakinek felekezete igaznak tart. A' természetes, és az igasság' kiörlésére hasznos oppositio, az, melly az elmék' külömbfélésegebül, és így ugyan azon egy dolognak külön-külön szabásu és mértékü fejek által következett felfogásából származik, és ezt semmi se segíti ugy elő, mint a' könyv sajtó' szabadsága; mivel az írók el vannak szórva az országban, 's nem tanácskoznak köz-gyülekezetekben, és csak-nem mindig jobban meg van rágra a' mi iratik, mint a' mi elszónokoltatik.

42 Ez is igen szép mondas, és valóban igaz: *a' rozsdá sehol se szenved-tessék-meg, de halkal vakartassék-le, hogy semmi-se törjék; így az elő-ítéletek is, csak csendes móddal reszeltessenek, mert azok' hamar ki-irtása, némelly öregben talán halált is okozhat, de hogy azokat, már anya-tejbe is keverni kelljen, az bizonyára hazugság. De hogy ezek valósulhassanak, többet és mélyebben kell a' nevelésről gondolkozni.*

Vége felé ezen szakasznak azt mondja a' Szerző: hogy semmi sem lehetetlen néküink, kivált ha sokszori szalma-tüziünkre, még azon régi cserbül is vinni akarnánk, melly nem csak vadoninkon, hanem melyeinkben is elég találkozik. Nem lelki, testi, 's országbeli javaink' dicsérete emelheti-fel hazánkat, hanem hátra-maradásink, 's hibáink' nagy lelki elismerése, 's azoknak fér-fias orvoslása. Annyi jó 's Nemes van bennünk, hogy a' jónak mértéke, könnyen levonja annak kisedd sulyát, a' mi még hátra van. — Meg kell vallani, nem ügyetlenül bánik a' Gróf, hanem ugy, mint némelykor szeretőink szoktak; legyaláz, megboszszont, felráz, azután édes bal'samot önt sebeinkre.

A' magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képpst lennie kellene. Lap 41.

Ennek kivilágosítására: a' birtok, a' vagyon, az érték' becsét nem pénzben, nem aranyban, hanem minden akár fekvő, akár kelhető (az-az ingó) jószágának haszonvehetőségében helyhezveti. A' Szerzőnek az a' szegény, ki othon csak ritkán, 's nem mindenütt, 's nem bizonyosan járhat szükségei kipótlásához. De mi hát az a' haszon-vehetőség? vagy az hogy a' magamét magam használhassam, vagy az hogy a' magaméval mástól az övét megvehessem, vagy feleserélhessem. Azomban ha sokat nem termeszték, és a' termesztetteküből sokat nem készítek, és még is sok természetményekre és sok készítményekre van szükségem, szegény vagyok; ha pedig keveset termeszték, 's a' természetményeküből keveset készítek; de még kevesebb szükségem mint akár ezeknek, akár amazoknak, vagy száma, vagy becse; ugy gazdag vagyok. Minek hát metaphisikációkba ereszkedni az effélékben? A' nemzetekre szint-ugy mint a' külön-fogott személyekre, a' gazdagság' vagy szegénység' ész-képe (ideája) nem általános (absoluta), hanem tartozatos (relativa). Az a' nemzet gazdag, mellynek vágyai meg nem haladják természetményeit és készítményeit; hanem mellynek természetményei és készítményei meghaladják inkább vágyait, és így a' szükség rugója a' termesztésnek és készítménységnek. Ezt a' szükségét neveli egy részről a' több száj, és így a' népesedés; más részről a' kimüvelődés, mellynél fogva mind a' feleslegeseket, mind pedig a' valóban szükségeseket, nagyobb mértékben, jobb minéműségben és szebb formákban kívánjuk. A' szükség vezet tehát gazdagulásra, már legyen az akár a' szükségeseke', akár a' feleslegeseke' szüksége. Ez a' szükség szűli a' nemzeti szorgalmat. Mivel pedig minden dolgozó ember, munkája által, ha munkásságát és igyekezetét neveli, még akkor is ha valódi szükségei szaporodnak, (csak ugy ne szaporodjanak, hogy elnyeljék a' mit szükségein felül, vagy termeszt, vagy készít) többet vagy termesztet vagy készíthet, mint a' mennyire szüksége vagyon; világos, hogy annál gazdagabb valamely nemzet, minél több munkás embere van, és minél igyekezőbbek azok. Már mi ád ismét rugót ennek az igyekezetnek, melly a' munkás emberrel szükségéinél fogva többet termesztet mint szükségei, és a' mi megint új szükségeket ébreszt benne, tehetőségét azoknak megszerezhetésére nevelvén? + a' kereskedés. Ha már most ezek szerint azt kérjük: a' magyar birtokos miért szegényebb, mint birtokához képpst lennie kellene? és azt feleljük, 44 hogy azért, mert nem veheti hasznát annak a' mije van; új kérdés támad, mért nem veheti hasznát? és a' felelet kész, mert kiterjedéséhez és termékenységéhez képpst nem elég népes az ország, és mivel mostani népességéhez képpst is nem oly lábon áll belső és külső kereskedése, mint a' millyenen álhatna. A' kereskedés a' népesedéssel és nemzeti szorgalommal bizonyosan kölcsönös viszonzatokban áll; de ha azt kérdem, minek van egymásra több befolyása, a' kereskedésnek é a' népesedésre, vagy a' népesedésnek a' kereskedésre? ugy talán nem igen sok fej-törés kellene a' felelet' kitalálására, hogy t: i: a' belső és külső kereskedésnek

a' népesedésre. Csupán a' kereskedés következteti tehát azt, hogy az érték szorosan a' pillanathoz legyen kötve. A' jobb lábon álló belső és külső kereskedés hozhatja főképp' elé a' népesedéssel a' nagyobb szorgalmat, a' nagyobb természetst, a' készítményi tehetőséget, és gyarapíthatja mind a' természetményeket, mind a' készítményeket, akár mennyiségökre, akár pedig minéműségökre nézve, ez hozhatja-elő leginkább az áldozatokat kiáltható tehetőséget egy részről, más részről pedig ezen áldozatok' kipótlását. A' belső és külső kereskedés' rekedéseit, akadályait kell hát elhárítani.

Azomban soha sem kell megfélejtkezni, mikor az effélékről beszéllünk, hogy valamint a' szükségek' nevedésével nevedő szorgalom, a' mennyiben jobban-jobban foglalatoskodtatja a' munkás embereket, annyival jobban el is távoztatja nálok mind azon vétkeket és bűnöket, melyek a' restségből, és henyeségből származnak, mivel a' kézi-munkák, főképp' ha helyről-helyre mozgással járnak, a' testi és lelki épséget nevelik egy-szer'smind; ugy azon munkásság, melly nem testi helyről-helyre mozdulással vagy on össze-kötvé, nem különben a' jobb lét a' henyelőknél, 45 kivált ha gondolkozó tehetségöket nem gyakorolják, és nem igyekeznek a' testiséget a' szellemességgel, és szívességgel arányba hozni, a' testi és lelki épség' megszerzését és fentartását nehezíti. Ez az oka, hogy a' szükségek' szaporodásával, egyrésztől több alkalom adatik ugyan erényeket gyakorlani, más részről azomban nehezítettik, és így érdemesebb azoknak gyakorlása; 's ha igaz hogy rendszerint a' vágyak több hatalmat gyakorolnak az észen, mint az ész rajtok, sehol se szükségesebb, mint valamely a' szorgalomra vergődő nemzetnél, kivált mikor az, katonai szellemét a' prokátorságéival felcserélte, és ebből a' nemzeti szorgalom' szellemén keresztül már a' kereskedőség' szelleme felé kezd vergődni, jó és alkalmas nemzeti nevelés által, mind a' vallási, mind pedig a' bölcsességi erkölcsiéget ugy megállapítani, és testvéresíteni, hogy az ész' és szív' kiképzésénél, és össze-hangzásba hozásánál fogva; mind az erények' gyakorlása, mind a' bűnök' eltávoztatása könnyíttessék; mert mikor már egyszer a' nemzeti szorgalom' nagyobb felvergődése mellett, a' kívánatok és sorvadozások, a' nemzet' egygyik részénél a' kalmársági fukarságig, más részénél pedig a' henyelő és tékozló elpuhulásig nevedtek, nehezebben mérsékelheti az ész a' vágyak' sokaságát, és heveségét, és ekkor az ész nem szolgál többé másra, mint azon eszközök' kikeresésére, melyek a' személyes vágyakat kielégíthetik; akkor tehát már késő megvetni az erények' alapját; sőt akkor nehéz csak mérsékelni is a' vétkek' kecségtetését.

Nagy baj az, amikor valamely nemzet felesleg szükségei' pótlására nem talál elegendő módokat a' maga kebelében, és inkább szorul más nemzetekre, mint amazok ő reá; de még nagyobb a' baj, ha első rendű embereinek kiműveltsége nincs idomzatban a' legalsó rendűekével. A' leg-46 gazdagabb Lord' kimívelődése nagyobb idomzatban van a' legszegényebb Angoly föld-mivelőjéével, mint valamely jól kiművelt magyar Gróf esz-nosodása, szegény szűrös-gubás taksássáéval.

A' régiség' nagy íróji főképp' azzal különböztetik-meg magokat az újabb idők' nagy íróji' többségétől, hogy amazok a' haszon-célzást soha-se

vevék summum bonumnak, sem a' privátusoknál, sem a' Hazára nézve. Ez csak nem egészen megváltozott a' mostani világban, most minden a' vagyon, meg a' privátus haszon' gyarapítása körül forog; és a' pénz, a' szorgalom, és a' kereskedés körül. A' régiek' okosabjai a' köz-jóbul származtatták a' külön-fogott Jót. Nekik Salustius szerint „publica res magna, privata exigua erat” az ujjabbak' bölcsei a' külön-fogottakat akarják előbb gazdagítani, hogy a' státus gazdaguljon, a' mi jó ugyan, és szükséges is mikor nevededik a' népesedés 's azt még jobban akarjuk nevelni; de abban van a' különbség, hogy az ujjabbak e' dolgokat úgy nézik mint célt; a' régiek' nevezetesebb emberei pedig még akkor is mikor már mind nemzetek, mind magok meg valának egy kevéssé romolva, úgy nézték mint eszközt a' Haza' javára. Azért mutathat a' régiség kisebb terjedésű környékeken, 's rövidebb idő-szakaszokban nagyobb embereket, és nagyobb erőnyeket, mint az ujjabb idők. Ezt csak melleleg, és csak azért, hogy ifjaink egy kicsit méllázzanak az effélék körül, és tudják a' külömb-külobmbféle nagyságokat, mind az emberekben, mind a' nemzetekre nézve megkülömböztetni.

Igen szeszélyesen igyekszik a' Hítel' írója megmutatni: *hogy nálunk fövenyen, levegőn, nem feneken, hypothesisen nem pedig hypothekán fenekül a' hitel, és hogy azért van annyi kegyetlen uzsorás egy részről; más részről pedig annyi lelki-ösméretlen adós, ki se kamatot nem fizet, sem a' tőke-pénzt vissza nem adja, és kinek kezében, oly veszedelemben forog felebarátja' pénze, mint Montgolfier' hajója a' levegőben, mert soha se tudja bizonyosan a' hitelező, látja e' még valaha pénzét, vagy hallja e' még egyszer hírét?* azomban capitálistának tartatik, fösvény ember hírére kap, mert kegyetlen adósa miatt nem segítheti felebarátját, és a' köz-jót elő nem mozdíthatja; bátorságos helyre adta ugyan pénzét, de az se a' boszszútól, se a' méregtől meg nem menti, 's még a' felett a' per' kölcségetül sem, és így pénzének csak emlékeztét bírja, és látja el-végre hogy sokkal boldogabb az, kinek semmi tőke-pénze nincs. Mutogatja: hogy a' hol hitel nincs, ott a' birtokosnak kincse maga előtt mindég el van zárva, hogy semmi esetre, sem nem földes-ur, sem nem birtokos, sem nem vagyonos, és hogy a' mi övé, ötlet nem illeti, mint sok titkos tanácsost a' titok. Ha jó színjátzó az adós, egy darabig reá-szedi a' publicumot, míg elvégre magas állásáru, a' dráma utolsó scenájában, neveltségesen maga bukik-le, mint Don Juan végeacsorája után, a' gőzölő melységbe. Ha ideje volna, vagy szerencsés aquisitiót tenni, vagy egy uzsorással megegyezni, vagy egy jó speculátiót tsindlni — nincs pénz a' hitel nem léte miatt; de örülünk rajta, úgy-mond a' Szerző gúny-kaczajjal: mert ez is praerogativánk' egyik szép következése, mellynek a' 'Sidó annyira örül, 's nevet, hogy azt valóban inkább az ő praerogativájának mondhatnók; ez pedig nem ellenséges hozzá-járulással eszközöltetik; folytatja tovább: mint sok szomorú játékban, hol több szép lelkű egy gaz ember által borítottatik gyászba, nem a' sors' keze által, melly mint p: o: a' véték' sullyában, az erénnyel született Örindurt bünbe keveri, mivel nemes lelke nem bírhatja a' véték' szennyét; de ezek kirekesztőleg a' hiányos törvény' származéki.

Mérték felett látszik nekem a' Szerző gyaláznai adósságbeli törvény-hozásunkat, melly ha hiányosabb is egy kicsit, és nem oly tökéletes, mint

a' nemzeti szorgalom nagyobb kifejtődése kívánná; még is nem érdemlett talán ily keserű kritikát. Én azt gondolom, hogy a' papirospénz' eláradása, a' legközelebbi mult időkben nevelte az adósságok' számát a' nemzeti szorgalommal egyetemben; mert kiki látta, hogy a' mit jóságokra fordít, vagy azokba ver, haszonnal fordítja és veri. Más részről nevelte a' papirospénz' eláradása a' jobb-létet is, és így természetesen sok tékozlók is támadtak. Bekövetkezvén a' pénz-bees leszállítások, és ezeknek az lévén következése, hogy mind a' jóságok, mind pedig a' hitelezők' jövedelmei megcsökkentek, természetesen kelle következni az adósok' részéről, hogy sokkal nehezebben fizették tartozásaikat, a' hitelezők' részéről pedig hogy nehezebben adnak hitelt, és hogy nem kevesen uzsorák által kívántak magokon segíteni. Így hozák az idők' viszontagságai és szerencsétlenségei a' hitelezőket az adósokkal, igen gyakran nagy ellenkezésbe, és viszont. Azon kérdés' eldöntése, többet vesztek-e egygy-átaljában a' hitelezők vagy az adósok? nem ide tartozik, és egyébkint is oly szövevényes, hogy minden, mind hitelezőnek, mind adósnak, csak nem minden körül-állásait kellene tudni, hogy arról igazságos ítélet tétethessék, ez vagy amaz kárt vallott-e vagy sem? és ha vallott, ő e a' vétkes vagy sem? Az egész nemzeti szorgalom, a' papiros-pénz' nevedő elszaporodása által, mind addig, míg a' vissza-hatások' ideje bé-nem következék, emelkedett; mert mind a' tőke pénzeseknél szaporodtak a' tőke-pénzek, és így a' kamatok is, mind pedig a' jóságosoknál a' jóságok' jövedelmei; de bekövetkezvén röktön a' két csapás, és pedig nem igen sok idő múlva egymás után, 's az alá-szállás 49 nem történvén lefelé léptőnként, valamint a' felemelkedés történt, természetes; hogy oly tünetményeknek kellett elő-állani, több, mind hitelezők, mind adósok' részéről, melyekről az előtt nem is igen álmodhattunk; mert minden röktön változáshoz nehéz szokni, és a' szokást úgy lehet tekinteni, mint valami erkölcsi praescriptiót, azzal a' különbséggel, hogy nincs esztendőkhöz kötve, és éppen azért kívánnya-meg a' lassubságot, a' sebes fordulástul pedig irtózik. A' legfelemelkedettebb eszű emberek nem azért idegenkednek a röktön nagy jó változásoktól, mintha azokat nem tudnák megemészteni, hanem mivel ősmerek az emberi természetet. De hogy visszatérjünk a' fő kérdésre, felette nehéz volna meghatározni, többet vesztek-e a' hitelezők, adóssaik' rendetlen, és halasztó fizetései által, akár ez a' fizetés a' kamatokat, akár a' kapitálisokat illesse; mint nyertek az uzsorások, akár kapitálisban, akár interesben. Hadjuk-el tehát ezen bibés vizsgálatoakat, és térjünk inkább vissza eleink' adósságbeli systemájára.

Egygy olly országban, melly annyi belső és külső viszontagságokon ment keresztül, és mellyben a' rendkívüli körül-állások, csak nem meghaladák a' békés rend folyásuakat, és a' hol még az 1715-iki eszt: 52-ik czikkelye szerint, azt kelle meghatározni, hogy az 1703-tól 1710-ikig ki-rekesztőleg tsinált adósságok, kamatjaikkal egygyütt csak azon esetben fizetessenek-vissza, ha az adós ő Felségének híve maradt a' zenebonás időben, az 1703-dikat megelőzőktől pedig, ha az adós akkor mikor pénzt kölcsön vett, az az, az adósság tsinálás' idejekor, jóságainak birtokában nem vala, a' kamatoknak csak felét fizesse; az olly országban mondom nehéz volt, pénz-hitelt tárgyzató jó törvényeket szerezni. Sokáig kamatokat

se vala szabad venni, si quidem interesse legibus Regni vetitum est, a' mint mondja II-dik Ferdinánd alatt 1622-ben a' koronázás után hozott 46-ik czikkely. A' Hármaskönyv' 3-dik része' 28-dik czikkelyének 4-ik czikje ezt mondja: De crescentia autem duplici debitorum, si quando reus terminum solutionis per Judicem praefixum praeteriisset, (prout apud veteres observatum legimus) nostra hac tempestate non est quidquam judicandum. Merő kereszténységből, és emberszeretetből adatott akkor kölcsön pénz, és így nem volt szükség, a' nagy birtokosok' és azok hitelezőji' számára, pénz-hitelbeli törvényeket hozni. III-dik Ferdinánd alatt 1647-ben hozatott a' 144-dik törvény czikkely, melly legelőször határozza-meg a' 6 percentumot. Az intabulációk csak 1723-ban hozattak-be, mint az akkori 107-dik törvény czikkely (ad normam aliorum Suae Majestatis Sacratissimae regnorum) mondja.

Ugy nevezett onera privilegiata, más a' kereskedésben előbb-ment nemzeteknél is vannak. Az intabulációk' sora idejek szerint foly nálunk. A' curiális decisiók' 36-dik czikje a' 160-dik lapon az egygy időben intabulált kötelező-leveleket ezeknek dátuma szerint soroztatja, az ugy nevezett auszugális adósságokat pedig az intabuláltattak után helyhez-teti. Az u'sorák ellen nincs törvényünk 1715-dik előtt. A' hármaskönyv, és régiebb törvény czikkelyek' állításait össze-vetvén, alkalmasint kihozhatjuk, hogy executiókor előlegesen a' kelendő javak, és pedig való becsők, nem pedig meghatározott becsültetés szerint bocsáttattak-által a' hitelezőnek, de Mátyás Király alatt a' VI-ik decretumban már az mondatik, hogy valamint lekötölte magát valaki, ugy tegyen eleget, et facta legitima evocatione, in primis Octavis judicium et justitiam recipiat; a' 29-dik czikkelyben jelesen az, hogy ha fekvő jószágai nem elégségesek, a' kelen-dők is becs szerint adassanak-által a' hitelezőnek, és végtére az adósnak feje is. Ulászló I-ső decretumának 1492-ben 92-dik törvény-czikkelye meg-⁵¹ határozza, ki, vulgari et materno sermone, a' szembe-való adós, t. i. debitor apertus et manifestus, et talis debitor juxta regni consuetudinem detineri etiam valeat. I-ső Leopold alatt 1659-ben a' 31-ik törvény-czikkely' első czikje egyenesen így szól: debitorum autem solutio et executio in defectu paratae pecuniae juriisque possessionariorum in rebus mobilibus fructuosus, et in pecuniam facile convertibilibus fiat. — Még a' papi jószágok' haszon-vételei is a' Hármaskönyv II-dik rész' 45-dik szakasza szerint a' hitelező' számára executió alá esnek. A' választási kötelező-levéiben, a' hitelező választhatja a' fundust, a' nem választásiban az adós, de elfogadhatót. A' per-költségeit is az adósok' nyakába vetik törvényeink. A' minorennisek' adóssági leveleiket nem isméri-meg az 1802-iki 21-ik törvény czikkely. Az 1792-iki 17-ik szerint még külső törvény-széknek is alá vetheti magát a' Magyar; sőt még akkor is ha magát alája nem vetette oda tartozik az ítélet, ha megígérte, hogy a' fizetést ő Felsége örökös tartományaiban téteti; sőt nem csak a' kereskedésből származó, hanem egyéb adósságokra nézve is alávetheti magát a' külföldi törvény-széknek.

Sok előzmények kívántatnak még ahoz, hogy a' fekvő jószágot pénzé, a' pénzt pedig azonnal fekvő jószággá lehessen által-változtatni. De ebben a' tekintetben is törvényeink' szelleme nem tetszhetik-viszszá a' Grófnak,

mert az 1-ső rész 60-ik czímje alatt a' 6-ik czikben ezeket olvashatni: nam et venditores bonorum suorum, in casibus, articulisque rationabilibus, et admittendis, non sunt adeo coërcendi, et adstringendi, ut justis eorundem juribus et rebus, uti, aut frui debite nequeant; a' 8-ban pedig: nam jura aliqua possessionaria, supra valorem dietae communis aestimationis eorundem, sive praecedat admonitio legitima sive non, in praejudicium 52 ipsorum filiorum, vel filiarum, vel fratrum, aut etiam juris regii impignorari nemini possunt; de ha, infra valórem vagy eladatik, vagy exequáltatik valami jószág? ez nem csak hogy nem tiltatik, sőt a' törvény' szellemében van, és így, mivel az a' jószág régi zálog lehet, nem az adós' hanem a' hitelező' tekintetéből lehetne az veszedelmes, ha kotya-vetye mellett a' hitelező' vagy annak ki a' hitelezőt kifizetné, kezébe jutna a' jószág; mert bár mi olcsón szállna vagy erre vagy amarra, megtörténhetnék, hogy kevesebb summa feküdnék rajta, az investitiókkal és meliorációkkal egygyütt, mint a' mennyiben adósság miatt exequáltatott. A' familia jószágok' örökös eladása, vagy elfoglalása pedig, minél nagyobb áron esnék, annál hasznosabb lenne ugyan az adósnak; de annál veszedelmesebb egész familiájának, és miért lenne az még most egész alkotmányunkra nézve veszedelmes, ki fog látszani további észre-vételeimből. Azt pedig csak nem fogja rosز néven venni a' Gróf elődeink jó szívü bölcsességének, hogy a' szegény sorsu nemes adósokat pártfogolák ugyan egy részről, más részről azomban a' nem fizetés' esetében a' büntetés alól ki nem vonták, a' mint a' Hármaskönyv' II-ik részének 9. cikkelyből álló 68-ik¹⁾ czímje mutatja, melyet

¹⁾ *Tit. 68. P. II.* Item, quia plures sunt in Regno unius sessionis nobiles, et alii possessionati homines, qui verorum nobilium privilegio, libertateque gaudent, desidia tamen et torpori dediti, rebus temporalibus adeo defecerunt; ut non centum florenos, sed difficulter etiam 100 denarios solvere queant: nihilominus mala patrare non cessant: cum potissimum plures interdum proles se habere conspiciunt, et illorum jura vel portiones amittere non posse considerant: in personis etiam suis detineri se non formidant.

§. 1. Unde quasi in usum apud plerosque succrevit: ut spe inopiae ducti, vel potius seducti, quod non habent, quid perdere, vel amittere valeant, majora saepe malorum genera potentioribus, ditioribusque, se committere, et perpetrare non verentur.

§. 2. Unde quaeritur: si quispiam litigantium in ipso minori facto potentiae, centum (ut praemissum est) florenos faciente, aut damnorum illatorum et irrogatorum refusione convictus, et aggravatus, rebus mobilibus, et juribus possessionariis ad portionem ejusdem convicti cedentibus, adeo destitutus fuerit per Judicem causae compertus; ut nusquam hujusmodi centum florenos, damnaque irrogata, per res, et jura sua possessionaria compensare possit, utrum in tali causa convictus ipse, in persona sua per Judicem detineri, et usque ad emendam, ac satisfactionem conservari valeat, libertate nobilitatis non obstante?

§. 3. Dicendum, quod sic: Quoniam libertas et praerogativa, ac exemptio nobilium, a captivitate non liberat quemquam, neque exemptum reddit a poena, punitioneque gravi operis; sed potius damnat: Virtus enim, per quam nobilitas vera fundatur, dictat; ut honeste quisque vivat, et alterum non laedat.

§. 4. Nec etiam constitutioni generali totius Regni, detentio ejusmodi personalis nobilium derogat: quae vetat, ut nobiles non captivantur; nisi citati, et ordine juridico fuerint convicti.

§. 5. In hoc itaque casu, post citationem vel evocationem, et post latam ordine juris a Judice sententiam, detentio personalis ipsa sequitur: quam

eleink igasság-szeretete' megmutatása végett szórul-szóra, itt alant jegyzékbe rekesztek. Mind ezeknek hát, csak az a' következése, hogy meg kell ugyan jobbítani pénz-hitelbeli törvényeinket, és kivált az executiók-⁵³ nak a' magokat elő-adható esetekre állandó sínór-mértéket szabni, de hogy⁵⁴ akkor is a' fő dolog lesz mindég végre-hajtások, és hogy az eddig valók is, mert még tökéletesebbek lehetnének, oly csipős gyalázást, mint a' Gróf-tul szenvedtek, tekintetben vévén az időket mellyekben hozattak, nem érdemlenek. Igaz, hogy a' curialis decisióknak 11-ike a' 155-ik lapon, creditor si nec intabulatione sibi prospexit ratione bonorum sibi inhypothecatorum, nihil juris habet, si debitor illa fassione perennali in aliquem transtulit, és egy másik, a' 15-dik t: i: a' 156-ik lapon, serius intabulatus potior est creditore non intabulato, sed debitorem suum convinci curante, si executionem peragi nondum curavit, újabb törvény-pótoléki meghatározások, mellyek ellen a' hitel felvergődése' barátjai némely talán fontos jegyzékeket tehetnének; de még ezekből se következik, hogy a' nemesi praerogativa oka, azon a' Szerzötül annyira nagyított családoknak, akár a' hitelező u'sorások', akár a' tékozló adósok' részéről, mellyeket ugyan nem hordott-elő, hanem érdekelni látszik. Lesz még alkalmatosság ezen észre-vételemben egyebütt is a' hitel' dolgában jegyzéseimet közleni.

Több remek festések találtatnak ebben a' szakaszban, és igen sok nagy és fontos igasságok közikbe szöve, p: o: *Keresztény jótévedésünkben⁵⁵ hidjunk minden emberről jót; pénz, kereskedés, alkotmány dolgában pedig mindenkiről a' legroszszabbat, úgy fogunk ezen' s a' más világon boldogulni. Sok beszédet kell a' bizodalomról attul hallani, a' ki csalni akar; a' ki bizik maga adja oda a' miye van, a' ki pedig nem bizik elzárja.* Mind ezek sajnós igazságok, és valóban kár hogy igazságokká lettek, és napról-napra inkább megmutathatandók.

Mi, hitel nélkül (ugy-mond a' Szerző) szegénykedésre vagyunk ítélve, lerohanó lavínakon járunk, 's még sem távozzhatunk-el azoktól, mintha természet feletti erő tartóztatna minket az iszonyu jüvaton, 's mind mélyebb' rohanánk-le ellentáthatatlanul az örvénybe, mint Götthe halászárt a' bájoló nimfa mágiusi erővel vonnya-le tiszta kristályába, úgy húz sokakat közülünk valami lefelé, a' szegénység' szégyen zavarába; 's kár hogy felébredtünkkor, nem

nec constitutio generalis illa vetat. Unde merito nobilis ipse in persona sua (casu in praenotato) per Judicem suum, vel ejus hominem ad id specialiter deputatum, captivari detinerique poterit.

§. 6. Quem sic captum Judex ipse 15 diebus (prout in facto debitorum fieri consuevit) apud manus suas concordiae causa conservare; et si hoc modo atque infra illud tempus in unionem cum adversa parte devenire non curaverit; tunc idem Judex manibus dicti adversarii sui illum tradere, et assignare tenetur.

§. 7. Quem adversarius ipse, tamdiu apud se detinendi habet auctoritatem; quoad usque detentus ille cum eo concordabit, et ipsum simul cum Judice suo, super praedicto onere centum florenorum contentos reddet, damnaeque adversario suo irrogata refundet.

§. 8. Interim autem actor eum in persona sua punire, vel impedire non poterit.

§. 9. Attamen detentus ille, tamquam unus ex familia actoris, eidem servire tenebitur.

liliom színű hölgyet, hanem Samaritánust tartunk karjainkon, vagy inkább ő minket. Ezek is valóban hathatós eset-vonások. Ezeknek minden oka őserinté, a' hitel' hijányában gyökereztetik, a' hitel' hijánya, a' hijános törvényekben, ezek pedig hibás principiumokból folynak, 's hogy a' sorites, még szorítóbb legyen, ált-megy a' Gróf, a' félszeg nevelésre 's gáncsaira, mellyekről sok helyes észre-vételeket tészén. Arra a' mit a' nevelés' gáncsairul mond, nem tudok egyebet felelni ennél :

Ah! quam pudet ista,
Et dici potuisse, et non potuisse refelli

de a' nemzeti köz-nevelés' elrendelésében nem volt eddig elé része a' nemzetnek, a' külön-fogott nevelés' módja pedig természetiképpen különbözik, 's hol jó, hol rossz, hol középszerű.

Ez is igaz : az embernek esni kell, és sokszor esni, míg a' maga lábán
51 tud állani. Sokat tart a' Gróf a' gyermeki kor' elő-fogalmairól (notions premières) és méltán. Egygy átallyában oly jókat mond a' nevelésről, (a' testit, szív és elmebelit össze-hangzásban hozatni ohajtván) hogy valóban sirathatja a' Haza, a' Szerző' nótelenségét, mert a' honni apaság nem rekesztené-ki a' hazafiuságot. A' rossz nevelésnek tulajdonítja ön-állományunk' (Selbständigkeitt) fogytát, 's annak a' testi, szívbeli és lelki össze-hangzásnak, mellyet mindenikünk' természeti sajátsága és geniusa megkívánna, ki nem fejlődhetését. Azért vergődünk úgy-mond : oly gyakran két színű helyzetekben, a' Mit-tegyek, és Mit-fognak mondani között? Hozzá tehetne és megmagyarázhatta volna, mint és miért kellene a' jó nevelés által az önállomásnak a' mások iránti kiméletekkel és türelemmel, (míg csak a' gőgösök' döllye ezt szét nem pattantja) össze-csatoltatni, mert e' két lelki minémiség' össze-forrasztása ám a' jó nevelés' bibéje; össze-forrása pedig a' gyakorló életben oly ritka tünemény, mint a' fejer holló.

A' jó nevelés' szükségét ismét össze-köti a' hitellel, mert hitel nélkül nincs pénz, pénz és tehetség nélkül pedig nem lehet jó nevelés. A' nevelőknek és neveltetőknek mindazonáltal a' pénzes tehetség felül még valami mással is kell birniok, annyi észszel és erénnyel t. i. a' mennyi megkívánatik azt tanítani, hogy a' pénzt nem kell nagyra becsülni, és hogy fő dolog : fortuna tam uti, quam carere scire. Azomban gyakran csak a' már érettebb korban mutatja-ki magát a' legtüzesebbeknél (de azért nem legrosszszabbaknál) a' jó nevelés' gyümölcse, mert az ifjuság' tüze az otthon gyermekség olta beszívott és követett ut-mutatások' jármát, a' világ' zajjai között (mikor legtöbb szüksége lenne reá) könnyen elveti, 's csupán a' botlások és bukások' tapasztalásai után tér ismét önkéntesen alája viszsza.
57 Azután azoknak mondását, „maradjunk szabadok bár szegények leszünk is” Franklinnak ezen feleletével torkolja-le, könnyebben össze-rogy az üres mint a' tele zsák. Ki jobban bírja magát függetlenebb úgy-mond a' Szerző : (legalább mástól ha nem mindég önkényeitől is). Azt is megjegyzi, hogy tízben a' tanulás ha rendellenül folyt, oly kevés hasznót fog tenni, mintha éppen nem tanultak volna, kilenczvenben pedig több kárt. Nem ártott volna tanuságunkra megfektegetni mit ért a' Szerző a' rendes tanulás alatt. Igen

jó okkal kívánnya: hogy három elméleti tehetségeink, az emlékezet, a' képzelet, és az ítélet, nem egyenlőségre, hanem arányosságra műveltesse ki, kinek-kinek természeti geniusa és sajátága szerint, ha ez meglesz, nem fogunk ugyan ex professione tudósokká válni, de nem is fogjuk eldarabolni természeti talentumainkat; hanem képesek leszünk helyzetünkhöz-képepest, minden Szükségést, Hasznost, és Szépet felfogni, elrendelni, megtanulni, és mind szóval, mind tettel életre, és életbe hozni; mert abból, úgy-mond a' Gróf, a' mit a' legtudósabb is köztünk nem tud, több száz ezer tudóst lehetne kókolni. Ezek mind oly szépek, oly igazak, mint Helvetius' azon régi regulája „Il faut avoir le courage d'ignorer beaucoup”, az-az: eléggé bátraknak kell lennünk, sokban tudatlanoknak maradni.

A' hitelről, a' pénzről, a' nevelésről áltszökök ugyan ezen szakaszban a' nem hitelnek egyéb okaira is, hogy t. i. jobban véljük birni magunkat, mint a' hogy bírjuk, 's ahoz képepest élünk is, hogy nincs jószágunk' javításában systemánk; mert vagy nagy jövedelmeink mellett mindég javítván, pénzben szűkölködünk, 's életünk' nagy részét úgy föltjük, mint valamely vándorló mester-legény, vagy pedig minden élet gyönyörűségeiben egyszerre akarván részesülni, nem költünk semmit jószágainkra, hanem inkább mindennünket, 's mint egy magunkat is elköltjük, így kiszáradnak, elmaradnak jövedelmeink, és megcsökken az izgatóságunk' jelelevenítésére napról-napra jobban növesztjük kívánságainkat. Azon módokat és intézeteket sem esmerjük, úgy-mond a' Szerző: 's kivált nem értjük, melyek által egyebütt, ámbár kis tehetséggel, még is sokan szintén, minden élet javaiban részesülnek, melyek nálunk csak kirekesztőleg vagyonosok sajátjai; de ezek folytatja: semmik a' gyarapodásnak azon módjaihoz, melyek a' hitelből áradnának a' föld' birtokossára, 's egész országra, de mind ehez állandó szép nyári idő is kell, úgy-mond: mint a' gabna megérésére, mert nem fejlődhetik ki, villám rövidségű jobblétünk által mind az, a' mi anyja földünk' virágzását, földünk' jobbulását, 's a' haza nemesb, 's magasb állását, minden bizonnyal következtetné. Az hogy egyebütt kevesebbel tudják megszerezni a' jobb-létet, onnan származik; mivel azt ott töbnyire másban helyeztetik mint nálunk; mi, gazdagon megrakott asztalban, sok ételekben, sok jó borokban, drága ruhákban; ott az élet, az ész, a' szív' finomabb, válogatottabb örömeiben, és alkalmazatjaiban. (Bequemlichkeiten).

Ha össze-fogom a' Gróf ezen szakaszi ideáját, illy orsón látszanak perdülni. Mind lelki mind testi hátramaradásunk' fő oka a' Hitel' hiánya; helytelen törvényeinkből származik e' hiány, a' szükséges és jobb nevelés ezt kipótólja, és akkor a' magyar birtokos nem lenne oly szegény, mint most birtokához képepest. A' Hitel' hiányából származik tehát a' magyar birtokosnak, birtoka' terjedéséhez és termékenységéhez képepest észre-vehető szegénysége. De legyen szabad megjegyeznem, hogy ki nem jeleli azon törvényeinket, melyek a' hitelt csontkítják és csorbítják. Ha ezeknek a' fel nem fedezett, 's meg nem keresztelt nevetlen törvényeknek és praxisoknak, (érti hiszem, remedia juris ordinem processualem, systema aviticitatum) melyeket úgy-mint mindent a' világon a' már elfolyt idő nemzett, szült, alkotott, nevelt és nekünk most élőknek által-adott, csupán a' nevelés által kellene idő jártával megváltozniok, mivel jelenkori helyzetünk azon időtől, mely-

58

59

ben azon praxisok és törvények' folytában hozattak, nagyon különbözik, úgy még igen soká kellene várnunk hitelünk' jobbulását, annál-inkább, mivel eddig elé a' köz-nevelés' rend-szerében, részt nem veszünk, a' külön-fogott nevelések által pedig lassabban és csekélyebb egyformasággal világosodik-fel akármely nemzet. A' Szerző tehát igen okosan tette, hogy könyve által a' nemzeti nevelést mind szívére vevé, mind szívünkre köté.

Én részemről szerettem volna, ha azt is vi'ssgálóra veszi, nem volt é, a' mint mondtam, a' devalvációnak is nagy része a' hitel' megcsökkenésében, 's ha volt, minekutánna nagyobb része az ország lakosainak és birtokosainak adósságokba volt keverve a' devalváció után; hasznára lett volna é az, ezen birtokosok nagyobb részének, ha őket hitelezőjik azonnal exequáltathatták volna? mert a' hol a' birtokosok' többsége adós, ott egy csak-nem kirekesztőleg föld-mivelő nemzetnél az azokra függesztett tekintet, honni tekintet. Erre azt felelni, hogy éppen a' Hitel segített volna rajtok; talán egy kevésbé kétséges felelet, minekutánna a' devalváció volt egygyik oka a' Hitel megcsökkenésének, mert nem kell megfelejtkezni, hogy az első devalvációt, nem igen sokára egy más harmadfél-résznyi követte. A' ki p. o. akkor, mikor 200 forint ó bankón 100 ft conv. pénzt lehetett venni, 200 frt ó bankót költsön adott, most nem 100, hanem 40 pengő ftot kap-viszsa papirosban, és így azt hiszi, hogy 60 percentumot vesz-tett; nem gondolja-meg azt, hogy nem pengő-pénzt adott költsön, hanem 60 papirost, és hogy a' papirosnak nem lehetvén belső becse; az, egyszer többet, egyszer kevesebbet ér; holott a' gabona, a' bor, a' metallom min-dég érték, mert amazt eszszük, emezt iszszuk, ebből pedig billikomomat tsináltatunk. Igaz, hogy a' tőke pénzes valódi becsü természetényeket vagy készítményeket adott-el ugyan azon papiros pénzért, melyet az után költsön adott; de mi következik szorossan ebből? az, hogy csupán azon vevőtől, kinek papiros pénzen adta termékeit, károsítottat. A' hitelező ab esse ad posse, húzza argumentumát, és fel nem veszi, hogy ha (azért, mert p. o. akkor mikor költsön adott 200 ftot ótska-bankóban, azon 100. pengő ftot lehetett venni); minden akkori papiros pénzt annak bírójá pengő pénzzel akartak volna felcserélni; úgy bizonyosan mindjárt más lett volna a' cursus, és nem lehetett volna többé 200 ó bankóért 100 ftot conv. pénzt kapni. Azt sem fontolja-meg, hogy a' jószágok' jövedelmei a' tőke-pénzek' devalvációjával szint-ugy devalváltattak. Nem kell tehát csudálkozni, hogy a' közhitel' megcsökkenése a' devalváció által, a' privátusok közt fennálló hitelt is megrázta, mert bár-mi akár szükséges akár helyes okbul kevesedjék valakinek, akár tőke-pénze' akár birtoka' jöve-delme, azt ő mindég inkább sajnálkozással hogy-sem örömmel veszi, és könnyen megfelejtkezik azon rá nézve boldog időről, melyben (ha abban az állapotban volt hogy kamatainak egy részéből uj tőkét tsinálhatott; ha pedig birtokos, abban; hogy jószága' jövedelméből uj jószágokat sze-rezhetett) mostani bajai, aggodalmi és hanyatlásai örömmel és gyara-podásokkal megelőztettek. Egygy olly országban, mint p. o. Franciaország, könnyű volt a' hitelt a' devalvációk után is hamar vissza-állítani, mert ott az ujra születés után mind a' pénz, mind a' harminczadok' dolga, és így a' nemzet' subsistentiája, nem csupán az országló-szék' belátása 's

akarattyátul függ, hanem a' törvény-hozó test elrendeléseihöz is tartozik, 61 ott a' papiros-pénz fundálva van, ottan nincs a' keleti és nyugoti departamentek között vám, és harminczad-línea, hát hol a' többi különbözések? mellyeknek ott nincs helyök, és a' mellyek legnagyobb részének megszűnése nem lehetetlen, mihelyt a' valódi felvilágosodás mind felülről, mind alólól elterjed, mert ennek a' valódi bizodalommal egygyütt, felülről, az az onnan kell legelőbb is lefelé hozzánk érkezni, a' hol a' hatalom vagyon, mivel a' százados viszón-félelem, csak igen keveset és lassan mozdíthat-élé, a' félelem pedig mindég termékenyebb a' gyengébnél, a' bizadalomnak pedig három elementumai vannak, az első az, hogy a' bizadalmat gerjeszteni akarók soha se ellenkezzenek magok magokkal, sem szóban, sem tettben, sem pedig szavok' tetteikkel, vagy pedig tetteik' szavaikkal. Én csak dió-héjba foglalám gondolataimat, mellyekhez valódi örömmel hozzá tehetem, hogy más fejeket is kezdenek már keresztül-járni, a' mi felettébb hasznos mind a' Királynak mind a' Hazának, mind az egész Monarchiának; kivált ha azok a fejek helyhezetökre nézve nagy-befolyásuak. Nagyon jó, nagyon üdvözletes a' dolgok' gyökerére és velejére menni, ugy nem csak sohat lehet megmagyarázni, a' mit különben nem lehetne; hanem nyomába is lehet akadni azon utaknak és módoknak, mellyek által segíteni lehessen; csak mindent minden oldalról kell vi'sgálni, és azonnal nem csak az lesz magyarázható mint követte a' külön-fogott hitelek' megbomlása a' köz-hitel' megbomlását; hanem az is, mért nem könnyű a' Hitel' viszsza-állítása. Minden láncz szemeken függ mind a' testi mind a' lelki, mind a' politikai világban, és még a' kivételeknek látszó tünetmények is minden körül-állások' megfontolása mellett nem mindég magyarázhatatlanok maradnak az ember bár mi gyenge de gondolkozó tehetségének. Ha tehát a' mult-kori nevelés lenne oka hitelünk fogyatkozásának, úgy 62 ezen a' multt okon nem lehet segíteni egyébként, mint a' jövőndő jobb nevelés által; de a' legjobb nevelés' következtései is nem frissek, nem szaporák, hanem csak idővel megjelenők; és így akár a' hitel' hiányát magyarázni, akár azt azonnal javítani akarjuk a' nevelésről folytatott értekezések által, célunkban nem boldogulhatunk.

A' Magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék. — Lap 61.

Talán legtermészetesebb lett volna az ezen Szakaszban értekezés alá jött tárgyban azt a' kérdést tenni: mért látunk néha két szomszéd falut, mellynek határa nem különbözik, mellynek egygy a' földes-ura, a' szorgalom' és annak következtetésére különbözni? nem az ég-hajlat, nem a' földes-ur' bánás módja, nem a' föld' különbözése okozza a' látományt, de az egygyiknek lakosai Svábok, a' másiknak Oláhok, vagy ha két magyar helység mutatja e' tünetényt, az egygyikben okosabb vagy derekabb ember, vagy a' predikátor vagy a' plebános. A' honnunkban letelepedett Sváb' eldődei szorgalmát ismérőbb országbul kerültek ide hajdan, ezekben apárul-fiura ment által a' szokássá vált igyekezet; a' magyar helység'

ősei, még termékenyebb tartománybul szakadtak és költözködtek ide mint Pannónia; azomban mind ezek mind amazok szorgalmatosabbak valának, mikor több maradt-fen minden fizetendő adók' lehozása után, és mikor a' pénz sebesebben forgott, bár akkor is roszt utakon kelle járniok, és vámot fizetniük. A' szorgalom tehát nem függ csupán az ég-hajlattul, hanem több 63 más körül-állásoktól is. A' dolgoz és takarékosagra hajlandóbb nemzetnél nevelhetik a' szorgalmat a' nagy adózások, ha nem mennek túl a' mértéken; a' dologtalanabbaknál ellenben és kevésbé takarékosoknál, inkább neveli azt a' jobb-lét' reménye.

Ebben a' Szakaszban sok bölcselkedést olvasunk a szerencséről; *A kő nem szerencsés, úgy-mond a' Szerző; mert sem örömet, sem fájdalmat nem érez, de nem is szerencsétlen; és így a' kőhöz se szerencse, se boldogság, se szerencsétlenség, se boldogtalanság nem fér. Azomban nincs é valami neve az érzésnek a kőben, azt én senkinek meg nem mondom; mert nem tudom. Szerencsés úgy-mond a' Gróf: ki lehetőleg több keserű érzések' távoztatása mellett, mérsékelve, de még édes gerjedelmekkel is örvend* E' szerint mennyi lép-fájós, mennyi év-kori nyavalyában sinlődő nem lehet e' világon szerencsés, boldog azomban ki-ki lehet, ha mélyebb és alaposabb feneket kerít boldogságának. A' magyar föld-birtokos azért szerencsés úgy-mond: mert sokszorozhatja józan elintézés által jövedelmét; az Angoly ezt már nem teheti, mert mezeje nagy javítást nem szenved, földje vénebb 64 lévén a' mienknél. Mennyi föld-birtokost tudok azomban Magyar-országban, kiknek termékei szaporodása mellett kisebbültek pénz jövedelmeik, bár mi takarékoson éltek.

Ujra állítatik e' szakaszban: hogy az többet használ hazájának, ki hátra maradást fejtegeti, boldogulásában elő-segélteni járadozik; mint a' ki idejét annak dicséretére pazérolja, mert a' gyémánt magában is fénylik, de a' balgatag dicsérő tárgyát neveltségessé teszi, annak többet árt hogy-sem használ; és nem lehet nagyobb szerencsétlenség, mintha gubó, sőt barátunk azt akarja, hogy a' Magyar, Magyar maradjon, és lassan tökéletesedjék; különben a' hirtelen változás veszélybe hozhatná egész organismusát. E' szerint 64 nem kellene semmi nemzetnek ön-javait nemzeti büszkeségből hántorgatni; hanem minden magasztalásokat kül-földiekre bízni, hogy p. o. az Angoly lovakat csak Magyarok dicsérjék; valamint otthoni ön-gyalázatjainknak csak ön-magunktól kellene feltakartatni, és bizonyosabb orvoslás végett egész világ' láttára oriási nagyságban elő-állítatni. Hát az Angoly még minekelőtte jelenlétü' kimiveltségére vergődött, nem akart e Angoly maradni? és a' Magyarnak meg kellene é szünni Magyarnak lenni, hogy mind inkább inkább kifejlődjék és csinosodjék? Egyébaránt még is dicsér minket olykor a' Szerző, jöllehet felette gyéren, azt mondván valahol: *hogy egész világ' tudtára, nálunk a' leghívebb hazafi, törvényes Királyának leghívebb jobbágya egyszer'smind; de mint-ha azt megbánta volna, másutt azt kérdi: ki nem hajlik, vagy egyik, vagy másik részre? mintha Király és Haza szeretet, olaj és ecet volna, melly soha nem vegyül. Én pedig azt kérdem a' Gróftul, mikor nem vegyült a' jó hazafiban az a' két szeretet, akár hol a' világon, hol Király van? sőt hányszor nem mutattunk mi Magyarok több szeretetet atyánkhoz, mint anyánkhoz, az-az hazánkhoz.*

Nem akar így szólni: a' tör'sökös Magyar egy lépésnyire is a' világban haladni, midőn még a' föld is forog. Ugy látszik kevés tör'sökös Magyarot ösmér a' Gróf, vagy megfejtkezett annak természetéről a' kül-földön; de az igaz: úgy szeret a' Magyar haladni mások felé, ha feléje is haladnak.

Mikor az ember ezeket a' szavakat olvassa: a' Magyar' mostani apathidja, és elkorcsosodása miatt oly helyen áll, melyről azt látja tisztán, ha felébred pillantatig émelgő szédelgésébül; hogy számos ártatlanra nézve ő nem jobb, egy rablónál, egy gyújtogatónál nem különb; azt kellene gondolni, hogy nálunk adóst soha sem exequálnak, uzsorás soha se marasztaltatik 65 törvényes sententzia által, és hogy minden hitelező, mindég minden pénzét elveszti adóssánál, a' tőkét a' kamatokkal egygyütt.

Következik ez után, egygy irtóztató festése: a' különben jó emberek, kik még annyi hasznot se hajtanak mint egy fa, mert az legalább árnyékot ad, 's tüze jó. Senki sem irtózik tőlük ugy-mond: mint azokat se kerüli senki, kiket sárga színök nem árul-el, de belsőképpen már keblekben a' mirigy. Volna bár vétkes oly rút, folytatja: hogy a' még el nem romlott íjjú tőlök undorodnék! mert könnyebben kikerülné, a' már külsőjével is émelgyést indító hibát, mint azt, mely bizonyos eltiúntető gyengesség' lepleivel fedezgeti szégyenét. Némely ugyan szánakozik hitelezőjén, de nem esmervén az ember ékesítő büszkeség, és alacsony hiúság közt a' különbséget, nem fizet, és fényt űz más vagyonával. Sokakban ezt a' hijános nevelésnek, és hitel-hijának kell tulajdonítani, ezek az áradó bal-véleményeket nem tartóztalhatják-jel. Szükség volt ezen világos igazságokat nem rekedti, vagy gyenge hangon hirdetni, ugy-mond a' Szerző: mert úgy senki se hitte, senki se hallotta volna azon igaz szót, mely szabad melybül derekasan hangzik, és előbb-utóbb, elfogadásra talál. Eddig a' Gróf. —

Ez a' huzalékos beszéd (tirade) az erkölcsi tudományban is diszlenék, és bele-illenek még Péter Albach' szájába is. — A' rossz adósok úgy vannak festve, mint-ha ragadós nyavalya lepte volna el őket. Én valóban nem fogom pártjokat, sőt gyűlölöm őket, mert a' jóknak is ártanak; de minek éppen csupán a' mi rossz adósainkra pazérlani ezen színeket, melyek az egész világon, minden rossz adósokra illenek? Az olly igen csudált és magasztalt Angliában, hol oly jó lábon áll a' hitel, száz meg száz Angoly bankrotirozik minden esztendőben. Ezen rogyása a' leggazdagabb házaknak véghetetlen sokszor fordul-elé, hol vagyonos hol szegény embert; vagy 66 kárba, vagy szerencsétlenségbe, vagy pedig éppen a' legérezhetőbb ügyefogyottságba borítván; ott pedig ezen esetek annál természetesebbek, mert az a' kereskedő ki p. o. csak száz ezer font sterlingig tartozik adni kezeséget vagyonában, a' hitel' segedelmével, egy millió font sterlinget érő portékával is űz kereskedést. Nekem tehát legalább úgy tetszik: hogy előlépett, jó lábon, 's bizonyos elért ponton kell már állani a' kereskedésnek, hogy ily hitel következhessek; de hogy a' kereskedés azután ilyen tágas hitel által, még nagyobb, még serényebb, még óriásibb elő-meneteleket tehet, és a' nemzeti szorgalmat fölötte magos polczra, és így a' nemzetet is, ha az ország' fekvése, és a' többi külső és belső körül-állások kedvezők; a' legfentebb fényre, és hatalomra emelheti.

Már most azt kérde, hol fenekül inkább hypothesisen a' hitel? ott é, hol száz ezer font sterlingü fundus után, milliommokkal lehet kereskedni, bukni, buktatni, és így megesalattatni is, csalni is; és a' hol annyi adósok csálnak, és annyi hitelezők esalattatnak-meg? vagy nálunk? hol a' hitel a' Szerző szerint *Mongolfier*' repke-golyójához hasonló? Kár volt hát olly épületes erkölcsi buzgalomra fakadni, némelly az egész Hazátul ócsárlott lelki ösméretlen adósok miatt; de erről lesz még alkalmatosság szöllanom. —

A' Gróf bizonyosan jobban ismeri Angliát nálamnál, mert én csak olvastam Nagy-Britanniáról, Ő pedig utazott is, és mulatott azon híres országban. Mindazonáltal bár mint csudálja azt a' Szerző, és bár mint írja-le Angliát eléggé részre-hajlatlanul Dupin Ur; még több világosságot terjeszt Nagy-Britanniának némely pénz hitelbeli törvényeire Brougham Ur' beszédje, melyet ez idén 17-dik Májusban az alsó-házban tartott. Ennek fő-vonásait a' jegyzékben közlöm.¹⁾ Hol már a' kisebb adósságok' béhajtása annyi költséggel, alkalmatlansággal, és idő-vesztéssel jár; mi történhetik ott a' nagy adósságokkal, kivált ha nem kereskedésből

¹⁾ „Ha volna egygy olly ország, melyben valakinek a' végett, hogy egy hat, hét „fontnyi adósságbeli keresetéhez juthasson, 60—70 font' kiadásával kellene „dolgát kezdeni, ugyhogy néki, a' mint mondani szoktuk, veszedelmeztetni „kellene magát ezen sok jó pénznek, a' roszt után kivetése által; abban az eset- „ben, a' nélkül hogy tovább gondolkodnánk; el lehetne mondani, hogy az „illy ország, akár minő áldásokkal bővölködő lenne is külömben, törvényes „alkotmányában mindazonáltal szerencsétlen. Ha chez az is járulna, hogy a' „60, 70 font' kiadásával, még nagy bajok, gondok, bizonytalanságok, ellát- „hatatlan ide 's tova mászkálás, tartománybul-tartományba, törvény-székrül „törvény-székekhez szakadatlan vándorlás volnának össze-kötve, míglen ítéletet „lehetne nyerni; ugy még kevésbé juthatna eszünkbe azon ország' állapotját „irigyleni, melyben ily törvény-szolgáltatás' módja volna divatban. Még, „rosszszabb volna, ha mind ezek mellett az adósnak hatalmában állana, pénzét „bátorság végett dugaszba helyhetni, ugy hogy el-végre a' panaszló semmit „sem kapna keresetébül; vagy ha abbul kedvező ítélet mellett vissza-kapna „is valamit, nagy részét mindazonáltal, t. i. legalább a' mindjárt eleintén tett „20 font' költségét örökre elvesztenie kellene. Már ha valaki nekünk ilyeneket „beszélne, nem ezen kérdést tennők é természetesen, lehetséges é az, hogy „illy ország találtassék? Nem azt fognánk e kétség-kivül mondani: „ez egy „felette barbár státus, egy szegény ország' minekutánna akár millyen keres- „kedőség, mellynek kiterjedett és fontos össze-köttetésü haszon-célzásai „vagnak, a' dolgok' ily állapotjának folyását nem tűrhetné? És még is „vagyon egygy ily állapotu birodalom, 's ez a' birodalom Anglia! Sokan, ha „nem legnagyobb része ezen uraknak, kik hallják e' beszédemet, magok drága „tapasztalásából tudják, az általam lefestett bajok' lettét.” Ez-után a' be- „szélő a' per-folyamat' huzamosságaiba ereszkedik, minő volt ez eddiglen 's „miként lehetne azon helybeli törvény-székek által hathatósan segíteni: 's ezzel „végzi beszédjét. „E' javallat, mellynek főczélja, nekünk sebes és olesó törvény „kiszolgáltatást szerezni, meg fogja é nyerni a' törvény-hozó test' helyben- „hagyását? nem tudom; de azt tudom, hogy azok kik ezt félre vetik, paran- „csolólag vagnak felszólítva mást elő-mutatni. Szavokkal nem gondolok. „de a' dolgot félre tolni, tovább nem lehet. A' nép, mellynek ehez igaza van „kiált; nincs bizodalma a' kormányban, mert ezen híjánt érzi, 's míg ezt érzeni „fogja, semmi javítási plánum sem a' törvényekben, sem a' politikában ki „nem elégíti.”

folyók? Az egyebütti hijány vagy gánes nem igazolja ugyan az ithonit, de mérsékelhetne volna legalább a' ránk kirekesztőleg mért gyalázatot.

Jól emlékezem magam is ön-szomoru tapasztalásombul, miként jártam porúl, mint becsületes hitelező, Austriában szint-ugy, mint Galiciában. Nem csak hogy hat esztendőnél tovább kelle költségesen perlekednem, hanem alkalmasint, a' vissza-kaphatás' sokáig tartó reménysége után, a' tőkém és kamatom' legnagyobb részét is adóssaim' elszegényedése miatt elvesztettem; 's engem is jó barátom így vigasztalt: „hát semminek veszed, hogy hét esztendeig remény táplált?” Ha már most azt mondanám: adóssaim rablónál nem jobbak, gyujtogatónál kölömbek nem voltak, nem lehetne é ezt inkább sár-epe nyavalyának tulajdonítani; mintha azt panaszanám, hogy a' só drága, és a' harminczad', meg pénz' dolga, és így egész subsistentiánk régi törvényeink' ellenére tőlünk felette keveset, és csak nem egészen a' végre-hajtó hatalomtól függ?

Nem tudhatom miként, 's minő kapocs ideákon csuszhatott által a' Gróf e' szakaszban, azon igen helyes tanács-adásokra, melyek az órákat pillanatokká varázsolhatják, és így minket hölgyeink előtt tetszhetővé téven, a' magyar-nők' magyarosodását eszközölhetik; azomban nem kétlem, meg 69 volt a' Szerző' fejében a' csat, ha én nem akadhatok is rá, mert minden ember a' maga gondolatjai' során folydogáltatja ideáit, csak-hogy talán nem ártana mikor irunk, az olvasókra is, (hogy ideánk' sorát könnyebben megfoghassák és által-érthessék) egy kevés tekintettel lenni, kivált mikor nép-kedveltető könyvet szélesztünk-el a' világban, és annyi talentumokat vettünk az égtől, ideánk' könnyű megfogatására; de bár mi legyen a' csat, melly a' Szerzőt e' szakaszban 's e' helyen, a' kedveltetés' meg tetszhetőség' javaslatára birta; ugyan minek említé csupán a' pipa-szagot, holott a' Gróf, ki nem csak a' 4-ik vármegyében, hanem Arábiában is járt, és Európát keresztül-kasul utazta, bizonyosan tudja, mint kérték-meg a' dámák a' Persa követet Pári'sban, bocsátana ambra ilattal vegyült kellemetes füstöt, gyönyörű keleti pipájából. Az igaz, nem kapa-dohány volt, se nem Rátkai, Vihnyédi, vagy Margitai; azomban meg kell vallanom, nem egy, 's pedig nem csak jó, hanem finom nevelésü; nem csak magyar, hanem kül-földi dámát is tudok, ki még a' kapa-dohány' füstjét is szívesebben elnyelné, és kit jobban mulatna egygy a' sima parkéton meg-siklott és egész teste' hosszában zuhanva leterített betyár; mint látná, miként vetik magokat némelly angolyoskodó urfiskáink' melléje a' pam-lagra, 's ott félig elnyújtózva tátott-szájjal elnémulván, ég-felé meresztett szemekkel mint tartják elszórt andalodásaik között jobbik kezekben térdök kalácsa' tetejére hajlott ballábokat. Ezen kép-faragási test-tartással talán ama híres, lábából tövist kihúzni igyekező kép-szobrot majmolni akarják, mellyet a' Borghese palotában Róma' idegenei, olly igen csudálnak; és még se lehet egészen tudni, markokon kívül van e eszköz, vagy mindent 70 „on on ne peut que faire bailler, et ni parler, ni sifler quand on baille soi même”; az-az: ásitoltatnunk kell másokat; és se nem beszélhetünk, se nem fityölhetünk, mikor magunk is ásitozunk. —

A' Kedveltetiség' említése után, egy-kettőt sujt a' Gróf azokon, kik azt tartják: „extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita:” és pedig azért gúnyolja ezeket; mert a' *Velencei csónakász* jobban énekel a' *Budainál*; mert az *angoly teli-vér kifutja lovunkat*; mert *Como'*, *Belagio'* vidéke, sokkal szebb és kiesebb *Badacson'* tájkánál; mert a' *pálinka szeszszel vegyített Maderai borok* a' hajókon sokáig elállanak, a' *hegy-allyai pedig* sokszor még a' *pinczében is elromlik*; de valamint azért, mert *Anglia felett* (mint *Chateaubriand* mondja:) még maga a' *Nap* is kevesebb fénylik, és sugarjai hidegebbek, mint *Nápoly felett* a' *hold'* világa, az *angoly hazafiusága* kevélyen éneklí mértéktelen nyelvén *rule Britanniáját*, és azon, hogy *ködös országában*, töbnyire meleg házakban nevelhet csak gyümölcsöt; 's ha bort akar innya, azt *kül-földön* kell vásárolnia, gyönyörűen zöldellő gyepein és erdeiben pedig madár csevegést és fülmile csattogást nem hallhat, magát azzal vigasztalja, hogy a' *tudomány és szorgalom* honnát bájoló zöld kerté által-változtatá, *vas-utakkal*, és *vízicsatornákkal keresztül-ágoztatá*, csupa gőzzel és levegővel csudákat tétete vele. a' gyönyörűsebb élet-mód' minden javait reá-arasztá, szabadságát megfészkelte; nemzete' gazdagságát földön és vizen eddig-elé hallatlan magosságra vivé; úgy meg kell a' *Magyarnak* is engedni és vigasztalásnak inkább hogy-sem kevélységnek tulajdonítani, midőn azon javakkal kérkedik, mellyekkel a' többieknek, (mellyeknek elérésétül nagyobb részint a' körül-állások fosztották-meg) fogytában az ég és a' természet, különös

71 *tudomány és szorgalom'* kifejlődhetése nélkül is, őt' megajándékozta. Mert ha a' *vidékek'* szépségéről akarunk szólni, úgy a' *Beszkédi hegyek'* tájéka, a' *Badacsonyi* és a' *Hegy-allyai környék* eléggé szépek, bár szebbet mutassanak is az *Antillák*, *Quitó'* hantjai, *Per'siának* és *keleti Indiának* tartományai, még *Como'* és *Belagio'* vidékeinél is; és a' *Czimborászó'*, *Himelája'*, és *Elboru'* tetős bérczei, még magosabbak és roppantabb szabásuak legyenek, *Helvetziának*, *Olasz-ország'* *Alpeseinél* és *Spanyol-ország'* *Pireneusainál*. Ha-hogy az *angoly teli-vér kifutja lovunkat*, az csak éppen olyan, mint mikor a' magosabb, nyulánkabb és szikárabb agár a' rövidebb, kurtább, vaskosabb kopót kifutja, hogy pedig 5. 6. napon folytában, hasonló rossz tartás mellett, több strapáciát győzzön egy jó *angoly*, mint p. o. egy jó magyar, vagy jó kozák ló; arról szabad legyen kételkednem. Ez vala legalább *Jó'sef Császár'* véleménye, ki azomban legjobb 's legszebb lovakon ülhetett és ült is. Ugyan azon nemzetnél, ugyan azon fajtájú lovak közzül egygyik többet győz a' másikkal, a' szerint a' mint neveltetett és szokott. Ugy van az, az embereknél is. Némely ló-fajtát futásra, mást inkább járom alá szánt a' természet, 's a' nevelés és szokás. *Pegazus'* nyomorúságát a' járom alatt eleven színekkel festile nekünk *Schiller*; *cseh lónak* ellenben lehetetlen lett volna szárnyat adni. — A' mi a' bort illeti, mi nem abban hibázunk, hogy *pálinka szeszszel vegyített bort* nem szeretünk; (mert ha *pálinkával feltűzelnénk hegy-allyai borunkat*, heves vérünket még inkább gyulasztaná) hanem abban, hogy nem vegyítjük, ha tartóssá és meszsi eladóvá, 's azok előtt kedvessé akarjuk tenni, kiknek lomhább vérök, és izgatlanabb idegeik az efféle zagyvalékokat megszenvedik, sőt szeretik. A' Gróf tehát sokkal

sikeresebben tselekedett volna, ha így okoskodott légyen: „Titeket édes „Hazám-fiai annyi természetes javakkal áldott-meg az Isten, hogy már 72 „most minekutánna jó formán megizleltétek a' feleslegi szükségeket, csupán „a' ti szorgalmatoktól, és serénységektől függ azokat nálatok is lassan- „lassan megszerezhetővé tenni. Ha akar-játok, lehetne víz-csatornátok, „vas-utatok; de minden tehetségével, minden tudományával nem esz- „közlheti az Angoly, hogy üveg-házakon kívül a' szálló nála meg-érjék.” Így kimélvén egy részről hiúságunkat, mellyel több helyen könyvében vádol minket a' Szerző, más részről meggyőződött volna, hogy elérkezett haladásunk' ideje; mert nem árt ugyan olykor-olykor, egy kevésbé izgatni, sőt meg is szomorítani a' nemzeti hiúságot, de azt nagyon kimélve kell tselekedni ha sikert kívánunk; kivált pedig soha se kell szülött földünk' szeretetét, még akkor is nagy vétkül tulajdonítani, ha az nem eléggé felvilágosodott. Kimélve kell azt felvilágosítani, szerettetni kell a' gyógyító kezet. Ugyan mit mondanánk egy seb-orvosrul, ki finom lanczétátksa helyett, bárdal, vagy gyilokkal turkálná sebeinket?

Azután, meztelenül kell mind két részről, és csupaszon egymáshoz érni a' nemző részeknek, egy harmadik lény' teremtese végett. A' Gróf azonban csak a' mi szégyen-részeinket takarta-fel. Ezen helyezetben úgy állok ellenébe, mint hegy-alján a' téren álló védelmes katona, kire segíti a' hegy' magossága és lejtősége a' rohanó' rohanását. A' dolgokban ritkábban hibázik a' Gróf ítéletem szerint, de a' módban igen gyakran. Az igaz, hogy *nem a' Haza' hátra-maradása és szennyei, azon mágnes, mellynek minket ahoz vonszani kellene*; de mivel nincsen villány árnyék nélkül, se tisztaság szeny nélkül a' világi dolgokban, még Hollandiában sem; a' vegyületet is szeretjük Hazánkban. „Tout le monde aime sa patrie par vanité et s'en plaint par sentiment” úgy-mond Voltaire, az-az: *mindenki hiúságból szereti hazáját 's érzeményei után térszen panaszt ellene.* 73 Az érzemények' köriben nem mindég gyűlöljük a' kétes villányt abban, a' mit forrón szeretünk. Eltűreti ez velünk az árnyékot, a' tisztaság a' szennyet, és eszünk segítettvén szívünk', szívünk pedig eszünk' általa, mind jobban-jobban törekedünk hogy segítségünkkel is a' vegyületben kevesebb szeny, és több tiszta hó-fehérség; a' kétes villányban pedig mind untalan több, fénylőbb, sugárzóbb villány találtassék. — Mélyen fekszik ez az emberi természetben.

A' mit a' 70-ik és 71-ik lapon mond a' Gróf, hogy t. i. a' *nemzetek' valódi ereje vagy vadságon, vagy hitbéli vak-buzgóságon, vagy tökéletes kimíveltségen fenekül*, nagyon igaz. Már a' híres Bayle, több nemzeti erőt tulajdonít egy vad, vagy vak-buzgó nemzetnek, mint egy kimíveltségében elpuhultnak; úgy kell hát a' Grófort értenem, hogy a' tökéletes kimíveltséget a' vadság és elpuhulás' össze-érő széleire helyezteti. Azon Czíknek főképp' melly így kezdődik: „*Ki józanabb nemzetiség' kifejlésére vágy*” a' munka' egygyik gyöngye. Isten áldja-meg a' Grófort, minthogy kívánnya: *Virágozzék sok élet' tűnése után egy nemesebb és felemeltebb aera következésében a' Haza, mint valamelly örökre készült Kert, mellyben idegen a' nyomorult, az ember' méltósága szent, 's mellyben erény 's ész a' legszebb dísz.*” — Ezen szakaszban jegyzi-meg sohajtozva, hogy *némelly idegen*

ritkán halván magyar szót még főbb városinkban is, azt kérdi, ugyan hol van Magyar-ország? 's ha magyar szó nem zeng a' magyar aszszony' ajkain, ugy-mond, 's ő tán csak a' kül-föld' gondjaiban vesz részt, 's csak az érdeklő a' mi Pári'sban vagy Londonban történik, midőn nem is gyanítja hazájában a' rendetlenséget, a' zavart, — 's ha némán nézi a' fiatal hölgy, 74 a' hazafiuság' legszebb tetteit, 's azt annya nyelvén dicsérni nem tudja, nem használ akkor többé semmi, és

„Jár számkivetetten az árva fiu,

'S dalt zengedez, és dala oly szomorú.“ 's a' t.'

Ettől azomban nem tart a' Gróf, és miért nem? azért, mert senki nem meri többé tréfán kívül mondani, hogy felszíniség elég a' magasabra szültek' minden csinosodására, és hogy a' nagy urat rossz írással ismérhetnimeg; és mivel Kálmán, Dienes és több efféle régi magyar kereszt nevek adatnak a' csecsemőkre kereszteléskor. Tellyes szívemből kívánom, e' három a' Gróftól előhordatott félelem-üző okok' elegendőségét, mely mind vigasztalással, mind jobb reményekkel eltöltse a' hazafiui szíveket. Részemről nagyon szeretek remélni, és nem száríthatták-ki egészen még ősz hajaim alatt sem a' szomorúsággal tellyes, 's hosszas tapasztalatok bús lelkemet; de ha csak a' fenemlített három okra szorítja reményeit, úgy nem akarom ugyan azokat benne gyengíteni; az én lassabb dobogásu szívem azomban még más hathatósabb eszközöket is kívánna magának az észtól elő-adatni, melyeknél fogva elevenebb reményekre feszülhessen.

A' mi következik, némely tekintetekkel aszszonyainkra, anyáinkra, és az azoktól vett első nevelésre irányozván, a' csalfa hazug-szó és Tett' gyűlöletére vezető első tanításokat javasolja. Ennél-fogva a' jó erkölcsön' fundált hitelt akarja vissza-idézni, így ugy-mond: „mindég világosabb lesz hogy bizonyosság és hitel nélkül, hiájában törekszik az ember jól birni magát, — 's hogy annak tökéletes hija miatt, sok számos birtokos legkissebb hibája nélkül is a' sors ajándékinak igaz hasznát, nemcsak nem veheti; de még sok sokszor üngét, mellyet visel, se képes kifizetni.“ — De ha már oda jutott volna valamely nemzet a' nevelés által, hogy hazug-szó, csalfa 75 Tett, nála hallatlan dolog lenne, akkor bizonyval nem lenne szüksége pénz-hitelbeli törvényekre; azért van tehát szüksége, mert oda nem jutott. Mivel pedig a' kimívelődés a' szükségeket, és vágyakat azok' bételyesítése módjaival szaporítván, az ön-maga mérsékléseket, és megtagadásokat nehezíti, a' kimívelődés' kezdetekor és folytában, erősebb, alaposabb, érdemesebb ugyan az erény, de ritkább már csak azért is, mert a' sok mindenféle vágyak, mint-egygy elszórják és elkoptatják a' lelki tehetséget, és nem képtelen az a' kérdése Rousseau János Jakabnak „que reste il pour la patrie, dans un coeur partagé entre les besoins du luxe, de l'ambition, et du plaisir?“ az-az: „mi marad-fen a' hazának egy olyan szívben, mellyen a' fény-üzés, nagyra-vágyás, és gyönyörűségek' kívánatai megosztottak.“ Azért van hát jó hitelbeli törvényekre szükség, mert megkezdődött, foly és neveddik a' kimívelődés; és azért kell több gondot fordítani a' jó nevelésre, hogy napról-napra kevesebb szükség legyen e' törvények' alkalmaztatására. —

A' Magyar Gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasb virágzásra. — Lap 76.

Nem ereszkedvén még az okok' okába, melyből mindent következtet, és melyre mindent vissza-visz a' Gróf, csak a' mezei gazdaság' hátra-maradását megelőző két okot említi, t. i.

1-ször *Nincs elég gazdaságbeli tudományunk.*

2-ször *A' haszon és nyereség nem mozdíthat minket elegendőképpen.*

Ha ez a' két elő-adás igaz; a' második fogja következtetni az első, 76 az-az: a' haszon' vagy nyereség' reménye nevelni a' tudományt, és teremteni az abbani igyekezetet. — Mikor a' sok bankó-czédulák' eláradása miatt húsz forinton ment egy köböl, vagy egy fél köböl, az-az, egy Po'sonyi mérő gabona, noha ez a' húsz forint akkor valóban nem ért többet két forintnál pengő-pénzben, és talán némely idő-szakaszokban annyit sem, még is, csupán a' szám mennyiségének csalódása mellett igyekeztek az emberek, és így akármit beszéljen a' Gróf arról, hogy *nem kell a' víz ellen uszni, és nem is hosszába a' víz' folytával, mint a' lelketlen ja*; mert az első esetben, előbb-utóbb elfuladnánk; a' másokban pedig soha sem érnénk *partot*; még is igaz marad, hogy semmiféle kikötő-helyet nem fog semmiféle iparkodás mellett is a' hajó érni, ha nem lesz elegendő szél, mely vitorláit révpart felé hajtja, a' rév-partról ellenben ellenkező és erősebb szelek fognak fujni. Így hát a' hajtó és vissza-hajtó szelek' mennyiségétől, erejétől, 's egymáshoz idomzatjátul fog mindég függeni, a' hajó' kissebb vagy nagyobb haladása és evezhetősége a' kikötőhöz. A' hol tehát nincs arányban a' forgásban lévő pénz' mennyisége a' népességgel, a' nemzeti szorgalom mértékének, és a' pénz-forgás sebességének módjaival, hol a' forgásban lévő pénz napról-napra mind tartozatosan, (relative) mind' általánosan (absolute) kevesedik, hol nincs elegendő egyformasággal elosztva, hanem iránytalanul némely nagy városokban megszaporodik, úgy pedig, hogy egész terjedt vidékek csak nem egészen attul kiürüljenek, és mintegy kifosztassanak; ott a' nyereség' reménye nem igen gyarapíthatja a' gazdasági tudományokat; mert a' státus-papirosok, még Magyar-ország' főbb városaiban is csak igen gyenge pótolékaul szolgálnak a' pénz-forgásának, a' tartományokban pedig nem-csak hogy nem pótolják-ki 77 azt; de többnyire még nem is ösmértetnek. Ez Magyar-ország' állapotja a' pénzre nézve. Hogy tulajdoníthatja tehát a' Szerző munkájának több helyén, pénzbeli ügye-fogyottságunkat, 's annál-fogva a' szorgalom' hátra-maradását, csupán-csak a' nemzetnek? —

Minek természetesen ott többet valaki, hol még az után is a' mit természet, költségének, fáradságának illendő árát, a' közönséges időkben ritkán kaphatja vissza? Vesse-fel csak valaki az ország' sok részeiben a' béresek' árát, és a' többi természeti költségeket, a' tisztek', a' cse-lédek' fizetését, a' gazdaságba építendők' szükségét, a' fenn-álló épületek' fenntartására megkívántatóknak kiadását 's a' t' a' természetssel, és annak rendes szokott árával? úgy ki fog sülni, mint nincs ösztön a' Töbnek természetére. Nem lehet tagadni ugyan, hogy kivált a' nagy gazdasá-

gokban a' természetényeket által lehet változtatni, p. o. a' gabonát : pálinkává, a' tengerit, árpát, zabot, a' marhának külön-külön nemeivel meg lehet emésztetni; de éppen ez mutatja-meg szoros felvetés után mi csekély a' tiszta haszon a' föld' mennyiségéhez, a' költséghez és fáradsághoz képepest? noha több, hogy-sem különben t. i. ezen által-változtatások nélkül lenne. Hozzá járul, leghatalmasabb uraink' nagy részének hazájok kívüli mulatása az esztendő' legnagyobb részében. — Ezek a' kül-földön a' jobb-lét ottan már kész eszközeivel inkább szeretnek honokon kívül élni, hogy-sem hasonló eszközöknek teremtésén itthon iparkodjanak. Nem tartanak ők Caesárral, ki inkább akart Rhódusban első lenni, mint Rómában második. Jobb szeretnek kül-földön a' sokaságba vegyülve szüntelen mulatságok között hasztalan és dicsőtlen életet folytatni, mint itthon honnosaik' halála és tisztelkedései között hazájokat jelenlétökkel vigasztalni, tehetségökkel és fáradságaik által virágoztatni, 's a'

78 hazából vett jövedelmeiket ott elkölteni, és azon föld' virágoztatására fordítani, a' honnan azokat szedték. Ezek, a' gyönyörűsebb élet' javait, a' monarchia fő-várossában, hol minden csiklándoztatja érzékeiket, minden egyéb honni javaknak és dicsőségnek elibe teszik. Ugyan mennyi ideje hogy maga a' Gróf lelkesebb érzeményektől vezéreltetve oda hagyá Bécs várossa' gyönyörűségeit? Szerencsés csillagzat! boldog égi pillantat volt az; mely sugárját lelkes fejére eresztvén, Őt' a' kül-földön szerzett tapasztalások után honnába vissza-szollítá, és ennek vissza-adá. Legyünk tehát végtére igaságossak, ösmerjük-meg, hogy a' józan ész, a' tudomány, az alapos ösméretek, nincsenek a' helyhezetekhez kötve, hogy nem csak alólrul hanem felülről is szükséges a' felvilágosodás; egynek a' másikra kell viszsazonosan hatni, nem kell a' hibákat egynek a' másikára tolni, meg kell azokat mind az alább, mind a' fellyebb-állóknak ön-magokban ösmérni és javítani; egy szóval a' kimivelődésnek mind alólrul fel-felé, mind pedig felőlről le-felé kell haladni; és ez a' dolog' bibéje.

Kimondhatatlan nagy befolyása van a' nemzet nagyjainak valamely' nemzet' sorsára, boldogulására és boldogságára. Ők lehetnek annak leginkább gyámjai, az ő tisztjek, az ő díszek ez: kiket rang, tehetség, befolyás, jobb nevelés, abba a' helyhezetbe tett, hogy már példájok által is véghetetlen vagy hasznót, vagy kárt hozhassanak nemzetökre. Előbb utóbb el kell allyasodni az olly Hazának, mellynek nagyjai mint-egygy idegenekké váltak honnokban, és a' helyett hogy megtartván magokon a' nemzeti bélyeget, nemzetök' jó tulajdonságait magokban is, magok körül is tökéletesítették, hijjánjait pedig orvosolták volna, ugy elkülföldiesedtek hogy eltörültetett minden nemzeti bélyeg lelkökön, hogy kivetkőztek minden nemzeti sajátságbul, és kül-földi sajátságokból is, többnyire csak

79 a' megvetendőket vették magokra. Így vesznek lassan-lassan a' nemzetek, nyelv, ruha, táncz, honni szokások, honni szeretet, vonszódás a' hazai intézetekhez, mind lassan-lassan eltűnnek; helyökbe áll a' kül-földiség' majmolása, és pedig nem a' jó kül-földi csemete oltatik a' nemzeti sajátság' termékeny ágaiba, hogy ezeknek erejétül honnosi módon a' fa még jobban és szebben gyümölcsözzék, hanem az erkölcsi dudvák' magvai hozatnak-be,

és ezek osztán buján sarjadozván a' termékeny jó földben, a' még benne maradt jó honni magvakat is elfojtják.

Ezeket mind csak azért emlitem, hogy a' Grófot azon veszedelmes ideájára figyelmetessé tegyem, mellynél fogva állítja hogy mindég, minden csak a' nemzettől függ, annak állapotja' javítására nézve. A' nagyok leg-hatalmasabb részét teszik valamely nemzetnek, de azért nem teszik a' nemzetet. Roszszul állanak már akkor a' dolgok, mikor minden csupán a' nemzettől függ, mert akkor már az elkeseredés a' legfőbb pont felé emelte a' hazafiuságot; mivel pedig az elkeseredés, érzés, indulat; nem korlátozhatja azt mindég a' józan ész, és azt megelőzni tisztje az okos uralkodásnak. Mikor az északi Amerikaiak Bostonnál három theával meg-rakott angoly hajókat tengerbe süllyesztettek, és jobb szerettek a' kedves szokásu thea italul lemondani, mint attól accisát fizetni, késő volt már akkor annak eltörlése. Még az igasságos kérésnek megadása is kegyesség-nek tetszik, ha nem halasztatik; sőt inkább megelőztetik, de miként vagy kényszerítésből adatottnak látszik, vagy későn és halasztás után adatik-meg, vagy valamelly vásárló czélt gyaníttat; már akkor elveszti becsét, és nem igen lehet az ajándék-vevő' részéről hálára számot tartani.

„*Ráphael' képeről* úgy-mond a' Szerző, *csak tökéletes festő, vagy olyan, ki ugyan nem tud festeni, de lelke ép, hozhat igazságos ítéletet.*” Ezt mint-egy lelkemből húzta; kértem azomban: „erat ne his locus?” és ki ta-80lálhatja-ki minő közép ideáknál fogva jött a' Gróf itten ezen gondolatra? Horáczczal kértem: „Unde et quo rem deduces?” mint függ-össze ez az idea az azt legközelebb megelőzőkkel, és azonnal következőkkel? mert hogy körülményeink szerint, mindent magunk szemeinkel kell megítélni, az se nem következeti azt, hogy csupán az ép lelkű hozhat igasságos ítéletet Ráphael' képeiről, sem pedig abból nem következik.

Vissza-tér a' Gróf kedves themájára, *hogy t. i. magát, tehetségét, körülményeit sok nem isméri, 's azért fonákul gazdálkodik, ez az alföldön úgy mintha felföldön laknék, és viszont. — Össze-omlik az épület ha üreg rejtez fenekén; de az illyesnek mit használ a' hitel, és nem gazdálkodhatnék e valaki roszszul, ha több hitelünk lenne is? azomban lehet é mondani hogy éppen semmi hitelünk nincs, vagy hogy tele van az ország rosz adósokkal, és uzsorás hitelezőkkel? minekutánna oly vármegyét is tudok, hol egy milliónál több van intabulálva. E' Cziknek vége igen okos, melly így van: „azért nehezebb tselekedni maga helyén mint másén; mert a' magunkén minden gáttat 's akadályt meglátunk, másén pedig kö-zönségesen nem.” Ez is igen jó a' mit a' Szerző a' földes-urakról, tisztjeikre és cselédjeikre nézve mond: „Ha a' fülbe sugást, árulgatást mint földes-urak és gazdák meg-nem szenvedjük, hogy tudhatjuk, hátunk megett mi történt? ha pedig elfogadjuk mint hihetjük csak egy pillanatig is, hogy azok, kik olly alacson 's megvető mesterséget űzni képesek, minket mihelyt hasznokat látják, megcsalni nem fognak? 's imé ez az emberiség' árnyékosabb oldala!” de ugyan mi közi van ennek a' hitelhez? ha csak annyiban nem, hogy könnyebben tehetvén eleget hitelezőinknek, ha törvényeink hűségtelen vagy engedetlen tisztjeink ellen vagyonunkat nagyobb bátorságba tennék; 81ilyen birtokosokat óvó törvények mellett hitelünk is nagyobodnék, és*

nevekednék; mert a' mint most van, nem kevés, sőt igen sok földes-ur, a' jó törvények hijánossága miatt e' tárgyban, alkalmasint azon a' ponton áll, melly már a' legtermészetesebb és legártatlanságosabb eszű Lafontaine' idejében állottak a' francia birtokosok, és azért javasolta a' halhatatlan író, hogy „bizonyos esztendők' elteltével a' birtokos tisztartójához áljon tisztartónak", hogy így a' csillapat, (aequilibrium) helyre-álhasson; mert még a' mindent untilg végig osztályozni szerető német írók se tehetnének igen kifogást Mirabeau osztályozása ellen, hogy t. i. elhibázta Schmidt Ádám, mikor csak producensekre és consummensekre osztotta az emberi társaságot, mivel jó részét az embereknek a' tolvajok teszik, kik consummensek; és ingyen veszik ugyan, de meg-nem veszik a' mit megemésztenek. Ez ám a' valódi tekintet; és sokkal hasznosabb volna az emberi társaságban erre figyelmezní, kivált egygy olly országban, hol az éhel-halás inkább a' tunyaságtól, és előre nem látástul, mint a' természet' mostohaságátul, vagy csapásaitul származik.

Hogy pedig semmi ország a' világon merő gazdagokbul nem álhat, azt senki, akár gazdag akár szegény, nem fogja tagadni. — Angliában a' szegények' taksája többre megy, mint az egész austriai monarchia' jövedelme, és így találkozik elegendő szegény a' világ' leggazdagabb országában is; holott világos, hogy Nagy-Britanniában, szint-ugy mint itt, és mindenütt, sokkal okosabb lenne azon törni fejünket, hogy senki önhibája nélkül szegénységre ne juthasson; és csak akkor, mikor ügyefogyottságának vagy nyavalya, vagy vénség, vagy nagy szerencsétlenség az oka; orvosló kezét, munkát, irgalmat könnyen találhasson; a' maga magát 82 elszegényítő pedig, nehezebb és tartósabb munkára szoríttassék. Gondolkoztak is már erről többen, kivált Nagy-Britanniában. Ezeket csak mellesesen, és össze-viszsa a' Szerző' példája után, ha nem szebb, legalább talán kevésbé önkéntes quodlibet' módjára, mert a' Gróf vallomása szerint oly nagy, quodlibeteseink', az az mindenféleseink' száma; miért ne szaporíthassam hát azokat?

A' gazdaság' vitele dolgában a' szélsőségek, és tulságok említettnek a' Szerző által, hogy t. i. egyik ugy gazdálkodik mint II-dik András' idejében, másik ugy mint a' 20-ik században fog kelleni, egyik ugy mint Belgiumban, másik mint Burkus-országban; egyik sem ugy, mint Magyar-országban kellene, 's ennél fogva ábrázatlan sík pusztáink is szóba jönnek; de én ezeket inkább tengert ábrázoló rónaságoknak hívnám a' véghetetlen ég' boltozatja alatt, azon külömbiséggel, hogy a' nagy Oceánon helyelhellyel a' vizek színe felett egy nagy linea hajó kipislog szemünk' láttára, tágas téreinken pedig olykor még egy ekétskét se látunk. Azomban Magyar-országon sem lehet ugyan azon egy században mindenütt egy-formán gazdálkodni; ábrázatlan berkek és vadonok is találtatnak nálunk, 's ezeknek ábrázatlansága nem mindég a' hitel' hijátul, 's a' birtokosok' eszekeptelenségétül függ; hanem olykor a' természet' csapásaitól is. Igaz ollyas Magyar is találkozik, ki valamely elő-menetelre ma éppen ugy haragszik mint három, négy száz év előtt azon haragudott volna a' mit ma dicsér, a' miért ősapáink' bölcsességét áldja. Ez hintón jár, mikor mások zárt kocsi-ban, ugy-mond a' Szerző: Ne kételkedjünk, őt' bizonyosan zárt kocsi-ban

fogjuk látni, mikor mindnyájan gőz által levegőben fogunk szélvész-képp⁹ utazni. — Mind ezek nagyon elmések és mulatságosak, de semmi közülük a' hitelhez. E' féle bohók mindenhol találkoznak széles e' világon, 's ezek' festékelt rajzolatja, inkább Horátz' azon szatirájába tartozik:

Omnibus hoc vitium est Cantoribus, inter amicos
Ut nunquam inducant animum cantare rogati,
Injussi nunquam desistant.

83

A' mi következik, szint-ugy nem tartozik a' hitelhez, de magában jó azokat borsozni, kik semmit-sem akarnak próbálni, 's mindég azt mondják, *én a' többihez csatlom magamat. Ha ezt mindenki ugy tenné, örökön-örökké, patrio more, minden vesztég állana. Más miért tegyen, járadjon inkább mint mi? tegyen kiki jót, miveljen derekast mennyire ereje engedi, ne tartsa magát Mahometnek, Reformátornak, de mást se állítson maga helyébe. Nagy auctoritás, folytatja a' Szerző: a' föld kerekén az az ember, ki kebelében-viszi, a' justum ac tenacem propositi virum. Eddig a' Gróf. Azomban a' patrius mos ki-maradhatott volna, minekutánna már könyve' elején megösmérte haladásunkat. Az elevenebb ember mindenkit magához hasonlóknak akarna látni; több mások is ugy vagyunk azzal; de nem szaladhat ám minden ember a hegy teteje felé; le a hegyről sokkal könnyebb, de veszedelmesebb is haladni. Köszönnyük Istennek, hogy az álhatatosan ható erők, csak-nem mindég sikeresebbek a' vissza-hatóknál; és így, ha üdvösséges a' cél, eléri azt elébb-utóbb az igyekezet, csak meg kell mindég emlékezni a' köz-mondásrul: „lassan siess, tovább érsz.”*

Már most a' 83-ik laptul kezdve azok fejtegettetnek, melyek a' gazdát tehetetlenné teszik, és magokat iparkodásai ellen szegszik. A' Gróf szerint ezek: *Az egyetértés, és hitel híjja, a' legelő, fajzás, birtokok' osztallansága, a' czéhek, limitáció, robot, dézma' létele.*

Ki hinné? hogy a' Gróf, ki csak az imint a' rajtunk uralkodást űzni szokott vesztég álláson megütközék, nyomban egygy elmebéli barometrumot állítson-fel, melynek fenek ideája ez: *az ember munkássága körét, vagy* 84 *hogy érthetőbben mondjam, azon időt, melly valaminek kezdetétől fogva, annak megérettségéig tart, igen rövidre tűzi-ki. — p. o. ezen meg ezen embernek agya'-épségén nem csak nem kételkedünk, de talán azt irigyeljük is, másnak számos bohóságaira akadunk, az illyennek csak két három órára van esze; más iskolából kitéptekor mindjárt feleséget vesz, 's magához hasonló gyermekeket nemz, midőn még nincs a' háznál' egy kávé kanálnyi tapasztalás is, de szépen folynak az órák. Erről azt mondja a' Gróf, hogy négy, öt esztendőre volt esze, — de ugyan sok volt ha négy öt esztendőre volt, mert sok is, szép is, ha négy öt esztendőn keresztül szépen folynak az órák. — Egy harmadik egyet mást vadászott a' világon, és annak minden becsét, 's füstjét, illatját, lelki, testi, 's házi csendjét a' hajhásztaban oda veszté, 's mennél magasabban emelkedett, annál rutábbá lőn mint a' Gingobiloba; ennek is csak, ugy-mond a' Gróf, rövid időre volt esze, 's kár hogy hozzá nem tette, igen hosszú időre pedig nem volt. Van olyan is folytatja, a' ki a' hónapos salátának örül, mert szaporán nő; azomban a' fiatal csert,*

midőn lassan zöldül még észre sem veszi, 's a' valaha jelségessé leendő erdei királyt vigyázatlanul elgázolja, „ennek se terjed az esze hosszúra.” — Jobb értelményét az észnek nem adhatni, úgy-mond mint így: ennek egy pár órára van esze, annak több napra, emennek 5. 10. 20. esztendőre, amannak egész életére, emennek századokra 's örök-létre; de elfelejtette megjegyezni, miképp fordul elő az is minden pillanatban, hogy ennek vagy annak, emez vagy amaz tárgyban olyan az esze mint a' nyul-fark, vagy mint az anglus lóé; másban pedig oly hosszú, mint az andalusiai méné, mint p. o. azt vallotta magáról Montesquieu, hogy „soha se tudott speculáció által magának egy fillért is szerezni”, más pedig százankint tud nyerni aranyokat

85 p. o. a' lóversenyezésben. Ez itt okos embernek tartja magát, mert valami dolognak harmadik következtetését látja, de a' negyediket már nem látja. És így áll valóban, et in tempore et in spatio ugyan azon egygy emberben is külömb-külobb tekintetekre nézve az elme' barometruma, csak arra kell vigyáznunk, hogy azt ne magunk magunknak készítsük, hanem mással tsináltassuk számunkra; külömben csalódhatnánk. Az is jó észre-vétel, hogy a' drága út legolcsóbb (értetődik ha legjobban és legtartósabban van tsinálva); de nem az a' kérdés, hanem az, van e költség és tehetség a' drága út' készítésére, és jól tselekednének é azok az egynehány dú's gazdagok, a' sok tehetetlenek között, hogy drága utat javasolnának, midőn kevesebb költséggel is jót lehetne készíteni? nem kell hát a' költséget kímélni, de arányban kell hozni a' tehetséggel, 's nem kell a' szegényebb ember' kis erszényét ön-magunk nagyobb erszényjéhez mérni. Az, hogy kevesebb testi fáradsággal, sőt még költséggel is megyen az utazó Bécsből Philadelphidba, mint Bécsből Kolo'svárra; sőt hogy némelykor hamarább érkezik a' levél Bostonbul Vámos-Pircsre, mint Gráczból, az nem szenved kétséget; az szint-ugy igaz, hogy, szapora, halk, és lassu élők is találkoznak, hogy némelyik' esze, már iskolából kiléptekor megáll, másnál később jagy-be, csak kevésnek lelke tágul 's nagyobbodik mind jobban-jobban egész koporsóig. A' kormányban, országglás módban is így van a' dolog. Több kocsis roszzszabbul hajtana több lovat; azomban egy kocsis se mindég Automedon, vagy Gróf S...r. és még Automedon se volt mindég Automedon. Vas uttal, csatornával, éppen ugy van a' dolog, úgy-mond a' Gróf: néhány esztendeig a' köz-nép' keresetét csorbitja, némely vásárt felesleg elborítván, a' közeli birtokost ideig károsítja, de számos esztendők' leforgása után elő-áll a' fel-emelkedés, és köz-gyarapodás. Oda tehetne volna például, minő lármát ütének Franciaországban XI-dik Lajos alatt az irományok' lemásolói, kik száz-ezerekre teltek, midőn oda legelőbb béhozatott a' feltalált könyv-nyomtatás' mestersége; de mennyi pénz-forgás' eszköze az-olta. és most mennyi pénzt hoz-be az országba ott ez a mesterség? ugyan jó lett volna é, ha ügyelt volna a' Király a' lemásolók' lármájára? ezekből igen jól következteti: ha egy pár évet veszünk egyjüvé, akkor jobb ha minden moz-dulatlán áll, ha egy jövődő fertály, vagy fél századra tekintünk, akkor változás kell. A' kérdés csak az úgy-mond: mi kívánatosabb, rövid, vagy hosszú időre terjedő ész, 's abbul származó pillantati, vagy tartós jó-lét? de szerintem, még egy más kérdés is van. A' meszsze látó ész minő egyszerű, egygy-ügyü, de nagy foganatu és nagy következtésü változásokat kíván, az idő,

szelleme, a' haza' java, az igasság' tekintetében, és miként, 's minő módon és léptsőkön kell azokat béhozni, és keresztül vinni? Mert, jól mondja a' Gróf, *mindennap hallani, még korán van*, ha kérdi az ember, miért van korán? az a' felelet: hogy nem vagyunk még elegendőképpen felvilágosodva; világosodjunk-fel tehát mind alólul mind felülről, és úgy fog azonnal a' köz-dolgok' és köz-jók' kereke forogni, mintha meg volna kenve.

Az egygyet-értés' hiját veszi a' Gróf egygyik okul Hazánk' hátramaradásának; a' nem egygyet-értés' okát pedig abban találja, mert ki-ki külömb-külobb idő-közt tűz-ki munkásságának. *Egyik csak magának, 's magáért él, 's így előtte a' mai haszon, ha bár nem nagy is, legfontosabb; másik övéinek, 's utóinak szenteli napjait, 's így annak a' mai kár, melly idővel hoz csak hasznot, nem sajnós, 's azt könnyen türi, 's a' t. 'S imé itt állunk megint, az egyesületek' mindenek-előtti szükségénél; mert, ki-ki vagy rövidebb, vagy hosszabb időre terjeszti-ki plánumit, 's így a' között, 87* *kinek két, vagy öt esztendőre, 's kinek 15, vagy 30 esztendőre van esze, egyes-ség minden bizonnyal nem lehet soha, 's ezen hijányt kirekesztőleg, csak az egyesületek' lelke pótolhatja-ki, mivel hideg vérű 's minden oldalú vi'sgálat, melly indulatosságon tul van, oly világosságba hozza végre, a' mai kis haszonnak tán holnapi nagy kárát, vagy viszont az ideig óráiglani elmaradás', és vesztéségnek jövődöbeli nagy elő-menetelet, 's nyereségét, hogy a' magát 's máit legszeretöbb is fog holnaprul gondoskodni 's áldozni; 's az ki eddig csak mindég holnap után akart vigadni 's ma búsult, még ez órában éli világát, 's ürit-ki velünk úgy-mond a' Szerző: egy pohár Mádi tőke-nedvet, azok' jó-létére, kiknek ezen munkát szentelém, 's éljenek boldog megelégedésben.*

Ennél nem igen van az egész könyvben talpra-esettebb Czikk, mellyben a' dőfés epével vegyítlenebb. — Adja Isten emlékezzenek-meg mindenkor hazámfiak a' török átokrul, melly azt ohajtotta a' Magyarok' veszedelmére és kárára, hogy csak mindég tanácskozzanak 's vetélkedjenek, és soha semmit-se végezzenek. A' ki még jobban gyűlölné minket a' Törököknél, azt is kívánná nekünk hogy csak mindég beszéljünk, írjunk, és soha se kezdjünk semmihez is. Azomban bár mint nem kell halasztani a' kezdendő' kezdését; de ha hosszabb időre kell tsinálni plánumot, hosszabb időt is kell engedni annak kivitelére, és nem kell sem nyughatatlan-kodni, sem unatkozni, annak elsülése, vagy várása közben; hanem szünteleni fáradozások között jól megválasztani, és léptsönként alkalmaztatni az eszközöket a' czélhoz; mert a' sietés, nyughatatlanság, unatkozás rossz vért tsinál bennünk, a' rossz vér rossz kedvet, a' rossz kedv, bár mi nagy elmével testvérült, a' csiklandokat, vagy csipéseket könnyen mardosásokká változtatja, a' vett fájdalom pedig nem szerettetheti-meg a' fájdalom oko- 88 zót, és így mind üdvözletes befolyását gyengíti, mind pedig az elő-mene-telt hátráltatja, vagy a' mi egyre megy, a' czélt meszszi-re taszítja. Ugyan kell é egy csupán szunnyadozó nemzetet sűrű pofon-csapásokkal felkölteni álmából? és azzal mint-egygy azt az inkább sértő, mint igaz vallomást tenni, hogy végső mély lethargosz alatt a' halál-felé horthyogónak képzeljük? Ha már így lenne, nem gondolom hogy használna többé az arczul-csapás.

A' hitel' h'ija, ugy-mond a' Gróf: oka miért nem jobbíthatja senki földjeit oly mértékben, mint természet szerint lehetne! Gyors Pált hozza-fel például, kinek állapotját, és karaktere', az az, lelkülete' fő rajzát, nagyon mulatságosan adja-elő. Jövedelmeiből a' szükséges költségek' lehuzása után megmutatja, hogy a' magát jól bíró Gyors Pál azért nem tehet elegendő pénzt jószágába, ennek javulása és becsesítése végett, mivel nálunk a' hitelező soha-sem bizonyos, minden kétségkívül, szintén minden órában jutni pénzéhez, mert ha bizonyos lenne, senki sem mondaná-fel pénzét. De hát az adós bár mi jól vetett-fel valamely haszon-kerítést (speculatio), melyre pénzt kapott költsön, lehet e nálunk oly biztos, mint másutt, felvetése' bizonyos következtetéseiről? Ne gondoljuk, folytatja a' Szerző: hogy az igazán miénk, a' mihez holnap, vagy soha, vagy tán csak későn juthatunk; és ez az oka; miért azok, kik pénzt künn keresnek, noha mások' számára elég volt a' ládában, nem kaptak és nem kapnak. Hozzá teszi gúnyolva: „hisz a' liquidí per elvégződik hat esztendő alatt.” De ha azt megengedem is ugy-mond: noha tapasztalásom szerint igen kételkedve, mit ér a' hipoteka, ha teszem tőkém, a' mi mindenem, 1830-ban adom-ki, 's több esztendőig kamatját, sőt hírét se hallom, éltelen azomban unalom, kedvetlenül, pénz'-szüke rágódik, 's végtére 1835-ben éppen egy esztendővel a' szerencsés executió előtt meghalok, vagy ha életben maradok is, az adós a' törvényes foglalást, ellen-állással hátráltatja, 's ha új galiba után az ítélet végre-hajlatott, az elfoglaltat, melly még kérdés, miként kamatolna, ismét erőszakosan vissza-veszi, 's a' t.' Nincs é ezen rajz az életből merítve? és még is jó hypotekárul mernek némelyek szólni! — A' mi e' Czikben vagyon foglalva, ez teszi a' könyv' valódi fő tárgyát. Ereszkedjünk hát valamivel mélyebben a' dologba.

Nincs kétség, hogy ott több hitel lenne, a' hol ki-ki szintén minden órában pénzéhez juthatna, de ugyan hol van az? Bécsben legalább nincs, és Lembergben se; mert itt is, ott is, a' mint már említém, tovább hat esztendőnél kelle, sok költséggel pénzem után futkostatni, és még is utoljára nem volt mit kapni, mit venni? A' híres Angliáról e' tekintetben már szóllottam. Legfőbbjeit, legsarkalatosabjait eddigleni pénz-hiteles honi törvényeinknek szint-ugy már elbeszéllettem. Azon két festett képek, melynek egygyikén a' pert-vesztő ruhájátul megfosztatik; a' másikon pedig a' pert-nyerőt ingetlenül szemléljük, Európai képek. Már La Fontaine mondta:

„Vous verrez que Perrin tire l'argent á lui
Et ne laisse aux plaideurs que le sac, et les quilles,”

az az:

„Meglátod Kitionich elszedi pénzedet,
És meghagyja csupán üres erszényedet.”

Nálunk a' törvények szerint egygy esztendő alatt kellene végződni a' liquidí debiti pereknek. A' törvények' végre-hajtási hatalma nincs a' nemzet' kezében. Egynehány esztendő előtt parancsolat jött a' kerületi Táblákhoz, mellynél-fogva a' 10,000 forintot meghaladó perekről rendeltetik, hogy legalább két esztendő fordítassék azoknak jól megvi'sgálására

Ez a' rendelés is arra látszik mutatni, hogy több a' szegény adós, több az uzsorás hitelező, mint a' devalváció előtt volt. A' concursust, a' moratóriumot illető parancsolatok, mind a' végre-hajtó hatalomtól jönnek. 90 Olyan érezhetők még a' devalváció' következtései, hogy az adós' és hitelező' végső megromlása között némely körül-állásban csak a' halasztás segíthet. A' nemzet tehát nem vádoltatható ebben a' tekintetben, az országgló-szék pedig menthető. Csak az idő egyengetheti-ki az efféle dolgokat, és fogja is; mert az országgló-szék egygy időtül fogva nagyobb gondal igyekszik a' nemzeti szorgalom' felélesztésén, és mind a' kormánynál, mind köztünk, napról-napra nevededik a' jobbra törekedés, a' költsönös és viszonzos bizodalom mind jobban-jobban kezét fog. A' hypothecca-bank', a' giro-bank' ideái mind inkább-inkább nyomulnak fejünkbe, és tudva van, hogy ott kell előbb ezeknek elterjedni, mintsem lábra kapjanak; sőt hogy minden előbb-utóbb lábra kap, a' mi a' fejeket jól eltöltötte, de az effélékben, melyeket az ész szül, nem úgy van az, mint azon gondolatokra nézve, melyeket a' szív szül. Ezekben:

Nyom nélkül illan-el a' gondolat
Ha melegebe Tett nem lesz.
Mert valót teremt a' szándék' heve,
'S nem csak tűnő váz-hang az, 's még kihül
Feltételem, már mind véghez vivém. *Ugy-mond Macbeth:*

De térjünk-vissza a' hitelezőkre. Sokan nem azért mondják-fel tőke-pénzeiket, mert minden órában nem juthatnak azokhoz, hanem mivel a' pénz'-becse leszállítása által, szegénységre jutottak, és tőke pénzeikhez nyúlni kéntelenítetnek. — Ha Magyar-országban semmi hitel nem lenne, úgy nem mennének sok milliomokra az adósságok. Rosz adósok, rosz kamat-fizetők mindenütt vannak, tékozlók és uzsorások szint-ugy. Minek-előtte a' pénz-hitelbeli törvényeinket vi'sgálgattuk, talán azt kellett volna 91 nyomozgatnunk, jó e a' hitelnek akár a' nemzeteknél, akár az individuumoknál oly tágas kaput nyitni, kivált mikor már az erkölcsök hanyatlani kezdenek valamely nemzetnél, hogy a' hitel csak képzelődésen fundáltasék, mint p. o. az annyira magasztalt Nagy-Britanniában, hol majd minden ujság-levelek, szüntelen teli vannak számtalan bankrótok' jelentésével, és a' hol ha mind felmondatnának a' nemzeti adósságok, nem fizettethetnének-ki egyszerre, vagy ha ki is, a' státus bankrotirozna; mert az, Angliát meg nem mentené a' bankrotirozástól, hogy kirekesztőleg nemzetbeliének tartozik, mivel akár a' státus bankrotirozzék, akár annak honni hitelezői, alkalmasint egyre megy, vagy legalább nem igen nagy a' különbség. Jövedölték is már ezt ezen nemzetnek igen sok okos emberek, és senki sem tudhatja, hogy nincs e még hátra a' fekete leves. Mikor Choiseul' ministersége alatt, a' franczia kormány buktatni akarta az angliai bankot, nem tudtak egyébként segíteni magokon a' bank' elől-járóji, hanem hogy penckebbe, az-az angoly fillérekbe tevék éjjel-nappal a' kifizetéseket. Így látván egynehány napok' folytában a' hitelezők, hogy vissza-kapják pénzüket, megjött a' hitel. Már ez is világosan mutatja, hogy Angliában is képzelődésen van fundálva a' hitel. Hogy is lehetne másképp? egygy oly

nagy kereskedésű országban, hol a' nagy kereskedők, tíz annyi értékű kereskedést is űznek, mint a' mennyiért kezességet adtak, és a' hol a' státus' szükségai, oly véghetetlen nagyok. Szinte az a' mi Angliát oly nagygyátevő, veszéllyel is fenyegeti, és meszsze-látó lélekkel mondta talán Napoleon, hogy e' nemzeten van már most a' sor, tető-pontjárul lefelé szállani. Kezdettké legalább a' világ' legközelebbi történetei a' gondolkozó embereket e' jövődőlésre figyelmetesekké tenni; azomban nem lehetetlen, bár mi

92 paradoxonnak láttassék, hogy a' nemzeti bankrot Angliának talán kevesebbet ártana, mint akár-milyen más országnak; de ez a' tárgy nagyon hoszsu értekezést kívánna, és most nem ide való.

Nem tagádom én, hogy a' határtalan hitel' szemfény-vesztése és mystificációja, melly több angoly intézeteket bélyegez, és a' mellyeknek Európa' anglo-manusai oly nagy kedvellőji, nagy virágzásra emelték a' nemzetet; de éppen ide alkalmaztatható a' Szerző' mély belátású észre-vétele, hogy t. i. valamint a' személyeknek, úgy egész nemzeteknek némely dolgokban rövidebb, némelyekben hoszszabb időre van eszök. Egész nemzetekre a' századok annyit tesznek, mint személyekre az esztendő. Mind ezekből csak az a' következés, hogy mindenben mérték kell, még a' pénz-hitelbeli intézetekben is, és hogy minden nemzetnek a' maga sarkalatos intézeteihez kell alkalmaztatni pénz-hitelbeli systemáját. Ha valahol nemzet találkoznék, mellynél az ingatlan jószág nehezebben változik ingóvá, mellyben a' fekvő jószágoknak nem a' személyekhez, hanem a' familiákhoz szorított kötése gát, a' röktön változandóságok, és felforgatások ellen, mellynek a' szomszéd kormányral özsze-köttetése, az iránt vigyázóságot parancsol, hogy kül-földi pénzes emberek, el-ne foglalják csoportosan a' pénze-fogyott, és adósokkal megrakott országban a' birtokokat, 's az ő, törzsökös nemzetségeket birtokaikból ki-ne vetkeztessék, 's ennél fogva, az úgy is eléggé selejtessé lett nemzetet még selejtesebbé ne-tegyék; ha mondom olyan nemzet találkozik, mellynél csupán országló-székítől függ a' papiros pénz' kiadása, és melly csupán csak tudtára adja a' nemzetnek, mikor a' papiros pénztl leszállítja, a' harminczadokat pedig és vámokat, csupán ön-belátása szerint, a' nemzet' megegygyezése nélkül vagy emeli, vagy leszállítja; egy

93 szóval a' nemzet' subsistentiáját, ön-belátása és akaratja szerint markában tartja; azon nemzetnél valóban jól meg-kellene fontolni a' hitelbeli intézetek' minémiségét, és következéseit. Ha azon nemzet azonkívül inkább kötő, és minden komolysága mellett is dicsőség szomjuhozó inkább, mint takarékos lenne, mellynek nagyjai a' fényűzést, az öröm-élést és minden nemű pazérlást, nagyobb részint elibe tennék a' sanyarúbb hazafiuságnak, és minekutánna elkülföldiesedtek, oly nehezen honnosodnának, és rossz példájok által, a' gyalázatban dicsőséget keresvén, a' kisebb rangokban is a' hazafiuságot megtántorítanak, úgy bizonyosan, még jobban kellene vigyázni az illy nemzetnek, hogy úgy igazítsa-el pénz-hitelbeli törvényeit, ne-hogy többet veszejtsen, mint nyer, ha azokat előbb jól meg-nem rágja.

Ha ezen mustrálgatáshoz tartoznék e' tárgyrul bővebben kifejtteni gondolataimat, igyekezném megmutatni, hogy mostani helyezetünkben elég lenne, a' codex cambio-mercantilist csupán-csak a' városokra, és azoknak fundusaikra alkalmaztatni, és csupán természeti, vagy kéz-mívi pro-

ductumok' bebizonyítandó eladásából és vevéséből származott tartozásokra, és kereskedők között forgó pénz-váltó levelekre szorítani; a' mi pedig a' pénzbeli költsönözéseket illeti a' királyi városokon kívül fekvő birtokokra nézve, még most csak oly pénz-hitelbeli systemát béhozni javasolnék, mellynél fogva ne legyen semmi ereje semmiféle tartozásnak, mely nincs speciális hypotecára intabulálva, vagy mellyet ezután a' hitelező nem fog a' kötelező-levélben kijegyzendő jószágra intabuláltatni, 's így az mindég minden esztendőben kitudódhassék, mennyi adóssága van minden birtokos adósnak, hogy birtoka három negyed-rész esztendei tiszta jövedelmére kezes-ség és bátorság adathassék a' hitelezőnek. Egyéb-iránt fennálló törvényein-
ket, azok' végre-hajtását, és kiszolgáltatását úgy módosítanám az ezutáni 94
pénz-kölcsönözésekre nézve, hogy legfellyebb két esztendő' lefolyta alatt a' per' kezdetétől pretio licitationali, nem pedig aestimationali a' tiszta jövedelem' három negyed-részből azon jószágban, mellyre speciális hypo-teca mellett intabulálva volt az adósság, a' hitelező kielégíthessék; 's e' szerint ha az adós zálogos jószágot bírt, az elzálogosító, vagy annak suc-cessori, vagy legatáriusai a' per' megnyerése után, (mert ennek napjátul fogva az elvesztett jószág eddigleni birtokosának, törvény mellett nem kellene többé az elvesztett jószágra nézve hitellel bírni, és pénzt kölcsön kaphatni) legfellyebb két esztendővel, a' vissza-váltott, megnyert jószágba, mellyen adósság fekszik, a' hitelező, kára nélkül bele léphessen. Ez a' leg-fellyebb két évi halasztás, valóban nagyon tűrhető alkalmatlanság, és mi-vel ez az eset csak ritkán fordul-elő, és csak némelyeket érdekel, kár lenne ezen kicsiny alkalmatlanság miatt egygy oly pénz-hitelbeli systemát bé-nem venni, mely a' tiszta jövedelmek' három negyed-részen fenekülne, és így nem hypothezisen, hanem hypothecán lenne fundálva. Ha én hoszszas per után, zálogos jószágot nyertem-viszsa, nem igen sokat tesz az, akár két esztendővel előbb, akár később jöjjenek birtokába; de még ezen halasz-tásra is ritkán lenne szükség; mert azt, a' mit a' zálogos jószágért fizet-nem kellene a' zálogba bírónak, ennek megegygyezése mellett, fizethetném hitelezőjinek, és így ez a' dolog nagyon szépen kiegyengethető lenne, a' hitel' legkisebb csorbája nélkül. Így minden birtokos, adósságai' lehúzása után az adóssággal meg nem terhelt jószág azon részének, mellyet úgy, mint tőkét lehetne tekinteni, három negyed-rész esztendei tiszta jövedel-mére, bizonyosan mindég pénzt kapna a' kölcsön-vevő a' hitelező' legna-gyobb bátorságával. A' mi pedig a' per-folyást illeti a' jövedőben köl-csönözendő summákra nézve, arról a' legközelebbi országos kiküldötség 95
nagyon cél-irányos javallatokat teve, mert a' mi az eddig való pénzbeli adósságokat illeti, minekutánna a' devalvatio után annyira megcsökkentek a' jövedelmek, és nem csupán a' tőke-pénzek szállítottak-le, mivel ezen körül-állásnál fogva, több esetekben nem rosszabb a' hitelező' sorsa, mint az adósé, és sok esetekben viszont, mivel ezen külön-külön eseteket, mel-lyek felette a' körül-állásoktól fügnek és fügtek, mind egy rá-mára húzni nem lehet; azomban igasságos egy föld-mivelő és marha tartó ország-ban a' birtokosokra is tekintettel lenni, a' scála előtti, vagy másképp' bebizonyithatandó pengő-pénzbeli adósságokra nézve oly meghatározások-kal javasolnék 10 esztendőbeli moratoriumot, hogy a' hitelezőnek meg-

jádszottathatása nélkül, minden esztendőben egy tized-része a' tőke-pénznek, ha a' hitelező akarja, vissza-fizettség; a' régi conventziós pénzbeli tőkék' esztendei kamatja pedig két forint, és huszon-négy xra convent: pénzben leszállították. Az én ideáim szerint a' gazdasági kelendő fundus, mint p. o. gazdasági épület, marha, 's efféle, mennyiben mint tőke tekintvén, esztendei hasznót ad, nem exequáltathatnék; mert a' tőke nem jövedelem, de a' hasznót nem hajtó kelendő érték, még a' tiszta jövedelem előtt is, ha az adós akarná, kótya-vetye mellett exequáltathatnék, 's pénzzé fordíthatatnék. Mindenütt, de kivált egy csak-nem kirekesztőleg föld-mivelő, és marha-tartó nemzetnél felette kell arra vigyázni, hogy egy részről ugyan hitele legyen a' föld-mivelőnek és birtokosnak, más részről azonban maga a' fundus, mint a' birtok' tőkéje tekintve, ingatlan jószágbul könnyen ingóvá ne váljék; mert minél könnyebben válhatik azzá, annál nehezebben lesz megóva a' föld-mivelési haszon-célzás, a' kereskedési ellen. A' tőke-pénzesek nagyon hasznosok egy föld-mivelési országban, mert minél kisebb a' kamat, annál becsesebb a' birtok, mivel könnyebb azt rövidebb idő alatt virágzásra hozni a' költsön-vett capitálisoknál fogva, és így értékét és becsét nevelni; de mivel a' jobb léttel szaporodnak a' gondolatlan tékozlók, és így a' birtokosok' tékozlása és fény-űzése is; a' hol gazdagabb a' készítményesek' és kereskedők' többsége a' birtokosok' többségénél, ott a' föld-mivelési haszon-célzás, mely leggyökeresebb, legfundamentomosabb, és legtartósabb alapja mindenütt a' nemzet' boldogságának, sokkal könnyebben veszedelmeztetik.

A' legelők', birtokok', faizás' el-nem választása. — Lap 92.

E' Cikkelyben sok jó van. Ezt a' tárgyat a' mostani országos küldöttség nagyon szem-ügyre vevé, még minekelőtte a' Gróf ezen elválasztásról csak egy szót is nyomtattatott volna, de nem volt szükség mondani: hogy az elosztások még legtöbb helyen, azért nem mentek eddig-elé végbe, mert az osztózó részek között egyike a' másikat akarta megcsalni, a' mi az erősebbnek könnyebb mint a' gyengének. Az ilyen akaratot nem kelene említeni, ha az ember Tettek által nem tudja vagy nem akarja bebizonyítani, de a' Tett' említésében is, nagyon számos Tetteket kellene igen körül-állásosan tudni, minekelőtte ily közönséges vádat papírosra tegyen valaki. Minden ember, ki eddig-elé valamitskével többet foglalatkodott hazája' dolgaival, tudja, hogy ebben a' tárgyban több akadályok voltak, kivált a' purum possessoriumban, a' taksások', mint a' birtokosok' részéről. Azt is tudja ki-ki, hogy valahányszor reguláció történik, mindég előző-képpen a' legjobb földből adatik föld, a' felső parancsolatok szerint is a' taksásnak a' földes-ur részéről; és így merő rágalom, mind a' földes-urak, mind pedig az országgló-szék ellen azt értetni, hogy mivel az erősebbnek könnyebb csalni mint a' gyengének, a' földes-ur csal, mivel ő az erősebb. A' szoros igasság azt kívánná, hogy helyes arányban, mind jó mind rossz földet bírjon mind az uraság, mind a' taksás, de az országgló-szék, a' gyengének fogja pártját; 's így a' gyenge nem gyenge többé hanem erős.

és ez ellen a' magyar nemes-szívűség nem tesz' kifogást; de vérzik a' nemes magyar szív, midőn azt oly rágalom' hallása dobogtatja, mely a' kül-föld előtt lealacsonyítja mind a' magyar nemességet, mind az országló-széket; mind pedig eszünkbe juttatja Szabó Dávid' meséjét a' dió-fárul:

„Neque hic lupis mos, nec fuit leonibus
Unquam, nisi in dispar genus.”

A' Czéhek, 's Limitáció feleslegsege, (nem feleslege) non enim de superfluo, sed de superfluitate Limitationis akart a' Szerző beszélni. — Lap 93.

A' czéhekről csak-nem semmit, az ár-szabásról (limitációról) pedig nem új ugyan, de egynehány velős tekintetet mutat-elé a' Gróf. A' czéhek napkeleti intézet, onnan jöttek Görög-országba, onnan a' Rómaiakhoz, onnan a' többi Európába. A' közép időkben, az öklös-jussú századokban, városokban megfészkelvén magokat, hasznót hajtottak, hajthattak is, a' mesterségek' felvergődésére, és azért fogta Herder pártjokat. De az a' kérdés, nagyobb, sikeresebb, gyökeresebb felvergődésre juttatták é a' kézi 98 műveket és mesterségeket azon időtől fogva, melyben eltöröltettek e' máj napig; mint azokat emelték megszűnésök' idejéig? Ez a' vi'sgálat felette sok tekhnika tudományt kívánna, mellyel nem bírok; de gyanítom, hogy a' szoros vi'sgálat nem ütne-ki a' czéhek megtartása' javallására; annál-inkább pedig nem, mert azoknak regulázása in praxi csekély itéletem szerint talán csak pium desiderium lehet. Nem ereszkedhetem itten bővebben e' tárgyba, hanem csak annyit mondok, hogy azért, mert valaha hasznót hajtottak a' czéhek, nem következik hogy most nem károsak a' kézi-művek' felvergődésére. A' monákok (monachi) is valaha hasznosak voltak, sőt talán szükségesek. Fa állományra van szükség, mikor magosabb házat építünk; azomban elszedjük, mikor a' ház felépül.

De nálunk még gyermeksgben vannak a' mesterségek? igen — de nem úgy mindenütt Európában, sőt a' monarchiában se, mert austriai Olasz-országban nincsenek czéhek; és így, mivel Austria örökös-tartományainak nagyobb részében még fenállanak, és Német-országban is csaknem mindenütt; nem következik, hogy azokat meg kellene tartanunk; annál-inkább pedig nem, mert látjuk, hogy ott hol eltöröltettek, a' kézi-művek töbnyire nagyobb tökélyre jutának, mint ott, a' hol még fenállanak. Azért fentartani a' czéheket, hogy egy Magyar-országi szabó-legény Austriában koldulhasson, és ingyen menedékre találjon minden városban, a' maga nemű czehénél; mivel az Austriai szabó-legény is viszonos kedvezést talál hazánkban? nem látszik nekem elegendő oknak lenni azok' fentartására. — Ha nálunk p. o. czéhek nem lennének, bizonyosan sok ügyes mester-ember, ki most nem bátorkodik ide költözni azon országokból, hol a' czéhek el vannak törölve, 's a' hol a' kézi-művek jobban felvergődtek, ide hozzánk költöznék, és egy közepszerű, vagy jó 99 Bécsi papucs-tsináló helyett p. o. egy más még ügyesebb vagy Párisi.

vagy Londoni vagy Majlandi papucs-készítő itt nálunk letelepednék. Mint van p. o. Pest városa csupán két egymással rokon ács-mester ön-kényének alá-vetve? minden tudja. Tudnék én itt hiteles anekdotákat beszélni. — Nem vesztene hát, sőt nyerne nálunk a' kézi-művek' felvergődése. Ennyit rövideden a' czéhekről, a' Szerző' elő-adása' pótlásául.

Már a' mi az ár-szabásokat (limitációkat) illeti, azon tekintetek felül, melyeket a' Gróf érintett, szabad legyen legelőbb is azon kérdést tennem, lehet é p. o. a' húst első szükségnek mondani? Elegendő ember van hazánkban, ki ritkán ehetik húst. — A' másik kérdés az: jobb é hogy drága legyen a' hús; vagy jobb é, hogy olykor kapható se legyen? Kinek marhája van, az többnyire hizlal, és még több ember hizlalna, ha limitáció nem lenne. A' hús' ára felmenne talán eleintén, de ez rövid ideig tartana; éppen azért, mert felmenne, az-az, mivel a' hizlaló gazda, illendő árat kapná-meg hizlalt ökrének, napról-napra több és jobb marha hizlaltatnék. A' hús tehát javulna, az árra pedig lemenne, a' szerint a' mint szaporodnék a' hizlalás. A' marhátlan, és nem hizlaló ember nem vesztene semmit is, mert nap-száma' bérét mindég az ugy nevezett első szükségek' árához szabná; a' nap-szám' árra szint-ugy nem limitáltatnék. Most többen ugy vélekednek, hogy a' húst limitálni kell, de nem a' nap-számot; 'mi következetlenség és igasságtalanság; mert ha a' hús limitáltatik a' nap-szám pedig nem, a' napszámos' hatalmába adatik a' hús áruló; — ha pedig a' napszám limitáltatik 's a' hús nem, a' nap-számos adatik a' hús áruló' hatalmába; ugy hát vagy egyiket se kell limitálni; vagy ezt is, am azt is. Limitáció nélkül is hát mindég lesz hús, mindég 100 nap-számos; és mind jobb, mind több hús; és mind jobb, mind több nap-számos. Ha az első szükségek' ideáján megyünk, ugy Pesten a' mult télen a' fát is kellett volna limitálni a' sok szegény ember miatt. Ez az első szükségek' ideája nem igen állhat, és több tekintetekre nézve megvetendő; sok ellenkezesekbe keveri az embert, a' dolgot végre-hajthatóbb oldalról kell tekinteni. A' kérdés az, megférnek é az ár-szabások (limitációk) a' regale-beneficiumokkal? és kész a' felelet; ha a' borra és pálinkára nézve megférnek, a' húsrá és kenyérre nézve is megférhetnek. Igen, de a' regale-beneficiumokkal bíró földes-urak, nyuzhatnak a' szegény embert; de hiszen nyuzhatnak a' borra és pálinkára nézve is. Külön-külön, sőt azon egy helyen külön-külön időben, hol drágább hol olcsóbb a' marha 's az élet; és így a' kenyér és a' hús árrának idomzatban kellene lenni. Az ár-szabás' rend-szere vagy megrontja ezt az idomzatot, vagy minden lépten uj ár-szabást tenne szükségessé, kivált egygy olly országban, hol az utak' roszzasága, a' csatornák' hijánya miatt röktön felszökik, vagy leszáll a' termékek' árra. — Ezen, csekély ítéletem szerint tehát csak ugy lehetne segíteni, ha minden ár-szabásoknak megszűnése mellett minden járásban, egy hivatalban nem lévő birtokos földes-ur rendeltetnék, ki, valahányszor valamely helység a' nyuzásról e' tárgyban panaszkodnék, azonnal minden helybeli körül-állásokat megvi'sgálván, bíró lenne; kinek bíróságától azonnal szolgáló-bíróhoz menne az apelláta, ha az egygyik vagy másik rész nem elégednék-meg az ítélettel, a' szolgáló-bíró ítéletétől, a' meg-nem elégedő rész, szint-ugy extra dominium, vagy kisebb (particularis)

vagy nagyobb (generális) gyűlésben, a' vármegyéhez apellálhatna; ha a' panaszló' hasznára változnék a' marha' és a' termékek', 's a' bor' és a' pálinka' árra, ugy bizonyosan nem apellálna; ha pedig kárára változnék, ugy kész lenne a' segedelem, mert minden hónapban tartatik rend-szerint 101 kis vagy nagy vármegye gyűlés. Ezen javaslat' helyességét több a' részre hajlatlan igasságtul vett okokkal lehetne támogatni. — Annyi bizonyos, hogy olyan intézeteket kell javasolni, melyek ha nem szükségesek is mindenütt, legalább nem árthat sehol is azoknak el-nem mulasztása.

Ez alkalommal mellesleg életünk' részletes kedvetlenségeit emlegetvén a' Gróf, oda tudja a' rosz és bűdös húst is, és ebben nagy igaza van; csak még hozzá tehetne volna, hogy egygy ökörnek nem olyan jó a' húsa, mint a' másoknak; sőt azon egygy ökörben nem minden hús-részek egyenlő becsűek, és hogy már ennél-fogva is nem igasságos az ár-szabás. Azomban jóval bővíthette volna rövid életünk kedvetlenségei' lajstromát, mert tele van csak nem minden lehelletünk kisebb-nagyobb bajokkal, alkalmatlanságokkal és nevetségekkel; csak az a' különbség hogy a' ki amazokat szenved, nem nevet; a' ki pedig nevet, nem tűri; a' ki pedig nevetve tűri, vagy tűrve neveti, az meg akarja csinálni ön-érzését; annak boldogságát tehát nem irigylem, mert az, kiakarván komédiázni bajait és fájdalmait, nem szomorú-játékban minket ostromolni szokott, vegyített érzelmeket hordoz keblében; hanem inkább egész élete comico-tragoedia.

Sok szökések és ugrások lévén e' munkában, melyeknek okát mi közép-szerű emberek nem látjuk, akaratunk ellen is csudálnunk kell azt, hogy a' Grófnak a' hús alkalmat adott egy nevedő kis Grófot utaztatni, és serdülő korában oly bohóságokat mondatni vele, millyeket hihetőképben csak férjfiúi esztendeiben egygy alkalmasint rosz nevelés után fogott volna mondani. Ezt a' Czikkelyt egygy elmésnek látszó gondolattal végzi a' Szerző, megjegyezvén; hogy *némelyek csak olyan árron szeretik fizetni a' jó húst, mint a' szegény ember a' csontot fizetni kéntelen*; de hiszen ez a' 102 hús-vágó-legény' hibája, és ehez semmi köze a' limitátiónak; mert minden ár-szabás, és a' legjobb hús mellett is, mindég fog csont is találkozni, ugy-mint a' legjobb vetés között pipacs, és a' legjobb könyvben csuszamodás.

Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura,
Omnis crede mihi sic fit Avite liber.

Optimus ille
Qui minimis urgetur.

A' magyar szép ökröt ugy-mond a' Szerző: *Magyar-országban csak látjuk, Bécsben pedig eszszük*; igen is, de megfelejtkezék említeni mennyibe kerül az aeráriumnak az ugy nevezett Fleischregie; — ma holnap még látni se fogunk többé Magyar-országban szép ökröket, ha Moldovábul szedeti inkább azokat Bécs' városa, mint Magyar-országbul, és pedig azért a' mint egy híres magyar születésű financz minister mondotta, hogy ott veszi az ökröt a' hol ősőbb, két dologrul nem emlékeztvén; 1-ször hogy Moldovában pengő pénzen kell venni az ökröket, nálunk pedig: papiros pénzen, melynek mennyisége eddig az országló-széktől függött

és még most is függ, lehet venni; 2-szor: hogy a' ki ócsón akar venni, akár ökröket, akár mi mást idővel, annak rá kell szánni magát, hogy egy darab ideig drágábban vegye a' veendő dolgot, így az szaporodni fog, és nevekedni jó minémiségében. Itt is tehát igaza van a' Gróf' helyes észre-vételének, hogy t. i. *némelly embernek rövidebb, némelynek hosszabb időre van esze.* Gróf S....ay Bécs városát hússal akarta kitartani, és pedig nagyon hasznos feltételek alatt Bécs városára nézve. Ő az ott elkelendő ökrök' kiállítására, a' magáén felül a' Hazában akart össze-venni jó hizlalt marhát, melynek következésében, a' marha tenyésztés és hizlalás, ujra

- 103 nagy divatba jött volna honnunkban, de nem boldogulhatott; osztán azt meri a' Gróf irásban egész Európa' hallattára állítani, hogy a' nemzeti szorgalom' dolgában, minden csak tőlünk függ, és hogy csupán megelégedetlenségből panaszlunk. Tudja a' Gróf mi fűgne tőlünk ha akarnók, és hazánkat valóban szeretnők? — hogy minekutánna tapasztalások' szerzése, és kiműveltetésünk végett a' kül-földet bejártuk, és künt sokat költöttünk, a' Gróf' példájára itthon költsük pénzünket, és hasznos dolgokra költsük, hogy mikor beszéllünk vagy írunk nemzeti dolgainkról egygy oldaluak ne legyünk, hogy a' gyalázatokat, a' dicséreteket, melyeket érdemelünk, se ne nagyítsuk, se ne kissebbítsük, mert ha a' gyalázatokat nagyítjuk, méltán megbántjuk a' nemzeti önn-szeretetet, a' nélkül hogy javítsunk; ha pedig a' dicsérni valókat nagyítjuk, neveljük nemzetünk' kárával, nem pedig orvosoljuk a' nemzeti hiúságot; úgy legyen hát elmésségünk alkotva és alkalmaztatva, hogy mind kiterjedésére, mind tartósságára, mind pedig minémiségére nézve, a' következő magyarázat (definitio), melyet arról egy nagy író adott, illjék: „Le vrai Esprit n'est, que la raison secondée par le goût adouci par la gaîté, et orné par les graces.” A' valódi elmésség nem egyéb, mint a' józan ész, a' jó izléstül gyámoltva, vigságtól felderítve, és ékesítve a' kellemeiktül. Látja a' Gróf miképp' vagyok egygy értelemben vele a' czéhek, és az ár-szabások' megszűnése iránt; de az ár-szabási kérdést össze-függésben kelle tekintenem a' királyi haszon-vételekkel. Akár őseink által szerzett, akár zálogos, akár pénzen vett jószágot birunk, a' regale-beneficiumot úgy kell nézni mint Tőkét, és annak jövedelmeit mint kamatot. Nem lehet tehát kár-pótlás szükiben felforgatás nélkül eltörülni a' királyi haszon-vételeket, és azoknak kirekesztőlegi jussát. Ha tehát a' köz-szorgalom' felfergődése kedvéért hajlékony lenne is a' nemzet, ennek eltörlésére szükséges lenne, nem-csak
- 104 kár-pótlásrul, hanem elegendő kár-pótlásról is gondoskodni. Léhetséges é ez mindenütt az országban, a' nemzeti szorgalom' mostani állapotjában? melly csak igen kicsi részben függ tőlünk; más kérdés, melynek bővebb fejtegetése ugyan nagyon rész-vétető volna, de mellybe mind azért nem ereszkedhetem most ez alkalommal, mivel mind tul menne bírálási czélom; mind pedig, mert igaz de nem kedves dolgok' említésére kinszerítene. Elég bajos bírálási hivatalom, hiszen pánczélatlan melyel kell vívnom, pánczélozott mely ellen, és egygy oly gazdához hasonlítok, ki a' mént csak ruhába burkolva, és még úgy is kötő-féken bocsáttatná a' mezítelen kanczára; hogy csikaja legyen, és pedig jó, erős és szebb csikaja mint eddig volt: csak olykor-olykor kéntelenítetém, egy-két darabot a' burko-

latbul letépni, és a' kötő-éket egy kevésbé megereszteni, és még így se tudom, meg fog é szenvedtetni szabados de szükséges bátorságom? ha fog, új jele, hogy való, felülről is az áldott jobra-törekedés.

Robot, vagy Szakmány. — Lap 99.

E' Cikkelyben minden szám-vetések mellett, nincs a' dolog' bibéje elő-adva, mely ebből áll: A' most élők között senki-se foglalta-el birtokát erővel, ha tehát azt, másnak használatjára bocsátja, a' haszon-vevőnek azért vagy robotolni, vagy fizetni kell a' földes-ur' számára. A' robot' fel-találása azon időbe esik, mely pénz dolgában még szegényebb vala a' most-taninál. Azt minden tudja, hogy ki-ki szívesebben, jobban dolgozik magá-nak, mint másnak, és hogy a' szorgalmatos ember sokkal jobban boldo-gulna, ha azon időt, melyet más munkájában tölt-el, tulajdon szorgalma' 105
űzésére fordíthatná, és hogy a' földes-ur' kevesebb kára nélkül kevesebb munka veszne-el, ha nem robotban tétetnék. Mivel tehát azt, a' mit szí-vesen nem tselekszik valaki, töbnyire rosszszúl teszi, és vagy henyén, vagy csalárdul; természetes hogy béresesek által jobban menne a' földes-urak' gazdálkodása; a' taksás pedig (ha igyekező) jobban gyarapodnék, ha az időt, melyet robotra fordít p. o. fuvarozásra, vagy más, néki nyereséget hozható munkára, kivált már a' hol kész a' jó ut, használhatná. De meg-válthatja és még most pénzen mindenütt a' hazában robotját a' taksás? és lenne é még most mindenütt ezen megváltás nélkül elég tehetsége a' földes-urnak béresesekkel gazdálkodni? és hol van a' kezesség, a' felváltásbul jövő tőke pénznek minden devalvatiók ellen történhető bátorságosításáru? mert hiszen ezen tőke' kamatjából kellene a' béres fogmányokat (Zuge) kiállítani, és fentartani: ezek mind figyelmet érdemlő kérdések, sőt még az is kérdés, hogy az ország' mostani körül-állásaiban nem tunyábbá válna é inkább helyel-hellyel, mint igyekezőbbé az által? És így ha a' Gróf azt kívánja, hogy minden szempillantatban a' földet pénzé lehessen által-változtatni, méltán lehet azt is kívánni, hogy minden szempillantatban minden történhető devalvatió, minden pengő pénzbeli érték változás félelme nélkül a' papirost pénzé lehessen változtatni. Csak a' mult' emlékezete javasolhat okos javításokat a' jövőndőre, és a' törvényeket javaslónak két fejű Jánusnak kell lennie.

Jane biceps anni tacite labentis origo
Solus de superis qui Tua terga vides

sőt még az sem elég, hanem mindenféle sok prizmájú szemmel-látónak is egyszer'smind, mint a' légynek. A' francziák megpróbálták egygyik ré-szében Lengyel-országnak a' robotot kár-pótlás nélkül eltörteni, az volt 106
a' következés: hogy igen nagy része az allodiális földeknek szántatlan és vettetlen maradt, és kéntelenítették előbbeni állapotjára vissza-tenni a' dolgot, némelly okos módosításokkal. — Tudom én, mennyit nyertek az Orosz-birodalomban herezeg Kurakin Sándor' taksásai, és maga a' her-

czeg is a' robot' megszűnése által 1803-iktul ólta, de ők megváltották robotjokat, és pedig jól meg váltották. Meglévén egyszer minden törtéhető devalvációk ellen a' kezesség és bátorság, a' hol megválthatja tartozásait a' taksás, váltsa-meg ezután egygyezés szerint, és a' földes-ur ezen felváltásnak ne szegezhesse magát ellene. A' hely, a' körül-állások ki fogják eszközteni az egygyező részek között a' valódi becset, csak ne avassa magát bele kívülök senki is, és a' törvénynek ne legyen másra gondja, hanem csupán arra, hogy-ha a' zálogba adott jószágban történik a' megváltás, az, a' ki a' jószágot zálogba adta volt, az által, hogy a' zálogot tartó birtokos, a' váltságért felszedett pénzt elköltötte, ne károsíttassék. A' hol pedig évbeli, munkási kötésre lépne a' földes-ur taksásával a' robot felett, ott se avassa magát senki belé; de ne tarthassanak se kevesebb ideig, se tovább 12 esztendőnél folytatában az efféle kötések; akkor pedig a' két egygyező részek' tapasztalásai és az akkori idők' körül-állásai szerint ujjíttassanak-meg, és a' szerint a' mint az egygyik vagy másik résznek károsok voltak, a' kárnak eltávoztatása végett módosíttassanak. Ha vagy az egygyik vagy a' másik fél, akár a' kontraktus feltételeinek meghagyását, akár az egygyik vagy másik résztül javallott módosításokat, a' másik félre nézve károsoknak tartaná: tartozzanak választani egygy arbitrativum judiciumot, mellyhez a' földes-ur a' nem hivatalban lévő birtokos nemességéből; ki-
107 vévén valamely atya-fiját, vagy akár hol is vele compossessort, három személyt válasszon; a' taksások szint-ugy hármat, de nemtelen taksást, és pedig nem földes-urok' taksását. Elöl-ülőt egyenlő akarattal válasszon magának e' hat személy, ha pedig meg-nem egygyezhetnének, azon egy személyben a' legközelebbi királyi városnak bírása ha burger, és nem nemes ember; ha pedig nemes ember, mindjárt a' ki őt' követi a' tanácsban; és burger legyen a' Praeses, és a' votumok' többségével határozassék-meg ismét 12 esztendőre a' kötendő kontraktus; értetődik, hogy ezen bíróságnak meg kellene esküdni az ítélet-tétel előtt, és csak azon költségek' megkivánására lenne jussa, mellyek e' tárgy' elítélése miatt minden bíróra hárámlottak. Egygyik bíró közelebről, a' másik távolabról hozattatván, világos hogy nem lenne egy-forma minden bírónak költsége és tartása. A' nemes bírák, a' földes-ur, a' nemtelen taksás bírák a' taksásoktól fogván venni költségek' vissza-térítését, és fognának tartatni az ítélet-tétel ideje alatt. A' Praeses' költsége és tartása illetni fogná hason-feliben mind a' földes-urat, mind a' taksásokat egygyütt-véve. Az uj kötés, melly a' 12-dik esztendő' elteltétül kezdődne új 12 esztendőre, már a' 11-dik esztendő utolsó napján próbáltatnék-meg, és ha bíróságra lenne szükség, ennek az akkor folyó 12-ik esztendő' eltelte előtt kellene hozni az ítéletet, mellynek egygyik eredeti példánnya, a' kötött uj kontraktussal egygyütt a' helybéli vármegye' levél-tárába tétetnék mind a' helységnek, mind pedig a' földes-urnak kiadandó bizonság-levél mellett; a' másik eredeti példánya az ítéletnek is szint-ugy mint a' kötésnek a' földes-ur'; a' harmadik pedig a' helység' kezében maradna; mind a' hat eredeti példánynak a' Praeses által, cum dato anni, loci, et temporis alá írva, és lepecsételve kellene lenni. — Igy az igazságnak; nem pedig akár a' birtokosnak, akár a' taksásnak fogattatnék pártja. — Minden urbáriális per megszűnne, és imple-

mentális kontraktussá válnék, 's a' rendes fórumokhoz tartoznék. Azok 108
 a' mindennapi részletes sok kicsi vissza-vonások, a taksások és földes-ur,
 vagy annak tisztjei között, mellyek mind két részről az ember' életét
 nehezítik, alkalmatlanítják, és vagy egy vagy más részről károsítanak,
 mivel a' sok kicsiny egygyütt véve, mindég nagyot és tetemest téssen,
 idő folytával megkevesednének; mind a' földes-ur mind a' taksások vigyáz-
 nának, ne-hogy a' bételyesítendő ítélet, kötés és egygyezés vagy egygyik
 vagy másik részről megszegődjék. A' földes-ur megemlékeznék, miben egy-
 gyeztet-meg, a' taksás szint-ugy, és egyszer'smind szüntelen emlékezetében
 tartani köteles volna, minő feltételek mellett birja a' földet; mert eszébe
 jutna, hogy maga kötötte a' kontraktust, és hogy annak ideje elteltével
 még kedvezőbbet remélhetne, ha ennek becsületesen eleget tett; ha pedig
 nem, tartozni fog a' tett kárt a' törvény rendes útján vissza-fizetni, vagy
 kipótolni. Mennyit hordhatnék még-elő ezen ideának támogatására, ha e'
 javallatnak minden a' praxisból, és az emberi természetből meritett jó
 oldalát és igasságát akarnám fejtegetni, és p. o. azt össze-hasonlíttani
 mostani intézeteinkkel, mellyek a' földes-urak, és taksások között a' viszonz-
 zatokat megállapítják, és ex natura rei a' taksást, és földes-urat gyakran
 egymás között ellen-féllé teszik a' most élő emberek, akár taksások, akár
 földes-urak legyenek, nagyobb része erkölcesinek mostani állásában. Ha
 akár a' tartozások' váltásági kötése, akár a' munkási egygyezés, akár annak
 megújítása vagy módosítása a' földes-urak és taksások között véghez nem
 mehetne, a' fentt-említett egyeztető ítélő-szék, az-az választott bíróság,
 mind a' két részt kihalgatván, vagy meghatározná a' kötést, vagy kijelen-
 tené, hogy mindeneknek minden oldali megfontolása után, a' helybeli körül-
 állások szerint nem lehet helye egy olyan kötésnek, melly még most vagy
 a' földes-uraságnak, vagy a' taksásságnak a' kérdéses helységben világos 109
 kárára ne szolgálna, és ezen esetekben a' mostani urbárium ez után is
 fenn-maradna. E' szerint hihetőbb részre hajolhatás nélkül, minden vidék-
 nek, minden környéknek az országban mind földes-urai, mind taksásai
 a' legkitelhetőbb igasság szerint minden kártul megőriztetnének. A' királyi
 város, vagy más privilegiált község és taksásai között, a' viszonzatok szint
 azon módon határozatnának-el azon különbséggel, hogy a' választott
 bíróság elől-ülőjének az első v. ispánnak azon vármegyéből, mellyben a'
 város, vagy község fekszik, és hogy a' város' községe által választ-
 tandó három bíráknak, három nem helybeli birtokos városi polgárnak
 kellene lenni.

Sem a' bérbe adó, sem a' kivevő nem minorennis, kivált a' mostani
 időben, minek hát mindég ugy nézni a' taksást, mint vagy makacsot,
 vagy földes-urától elnyomatottat; a' földes-urat pedig, mint elnyomására
 törekedőt? Mennyünk egy kicsit e' tárgy' gyökerére. Hajdan kivált az
 állandó katonaság' béhozatalát nem sokkal megelőző időben, a' környékek'
 és a' földes-urak', meg taksásaik' hajlandóságai különbsége szerint általá-
 nosan nagyobb és több mind sanyargatások, mind kegyességek tapasztal-
 tattak a' földes-urak' részéről taksásaik iránt, mint most. Az idő' szelleme
 t. i. nem világosította-fel még ugy, akár a' földes-urak', akár a' taksások'
 elméjét; a' szívek pedig mind két részről kevesebb, akár valódi, akár

- képzelt szükségétől izgattatva, meglegedettebben dobogának. Idővel szaporodtak mind a' földes-urak, mind a' taksások. Idővel szaporodtak, mind a' országló-szék' mind pedig a' földes-urak', és taksások' szükségai. Az országló-szék csak a' helyel-helyel elkövetett sanyargatásokat vévén tekintetben, a' sokkal számosabb földes-urak' kegyes bánása-módjárul pedig megfeleltkezvén, Mária Therézia alatt új urbáriumot hozott-be. —
- 110** Mi lön következése? az, hogy azon kevés helyeken a' hol keményebb volt a' bánás-mód, az ugyan korlátok közzé szorították; de azon sokkal számosabb helyeken, hol kitündöklött, kivált a' nagyobb földes-uraknál a' régi magyar kegyesség és szívesség a' földes-urak' részéről; a' taksásokéirul pedig a' tisztelet, szeretet, bizodalom és háládatosság; a' földes-ur és taksás között ama' régi patriárkha-időbeli csatlal megtágult. A' contribútió' nevelésével, mely az országló-szék' szükségeivel gyarapodék, a' taksás' szükségei egyszer'smind szaporodván, a' taksás lassan-lassan hajlandóvá lön földes-urak' kegyességét kötelelenségnek venni. A' földes-ur' képzeltebb szükségei a' civilisátió' elő-menetelével öregbedvén, ő is, természeti viszszoos hatások mellett, hajlandóbb lön kevésbé kegyes lenni; annál inkább, mivel kegyességét kötelelenségnek vette taksása, és abban gyámolt talált az országló-széknél, mely a' státus igasságot fellyebb-valónak tartván a' privátusok között valónál, (holott amannak ezen kellene fundálva lenni) azt vélé: hogy nagyobb párt-fogással tartozik az adózó-nép, mint a' földes-ur iránt. — Innen magyarázhatók a' sok urbáriális parancsolatok, és ok-fők, p. o. quod rustici sit semper, quod semel rustica manus coléit, vagy pedig az a' nem igen ritka parancsolat, mely azt rendeli a' kontraktusok' esetiben, contractus fiant urbario leniores. Ezek nem mesék, hanem Tettek; melyekről könyvet lehetne írni. Így fügnek-össze a' törvények az erkölcsök' változásával, az elme' és ideák' kifejtődésével, a' kimiveltetés' haladásával, és az országló-szék' szükségeivel. A' valódi felvilágosodás abban áll: a' dolgokat természeti állásokra vissza-hozni, és megengedni, hogy a' természeti viszonzatok, minden mesterkélt korlátozások nélkül természeti csillapatra simuljanak; a' népesség, a' köz-felvilágosodás, eléggé nevedekett
- 111** Mária Therézia idejétől, mind a' földes-uraknál, mind a' taksásoknál; a' kimiveltés mind a' jó, mind a' rossz hajlandóságokat eléggé nevelte mind a' két részről. Engedjük hát, hogy az ellensúlynál fogva a' viszonzatok természetesen csillapuljanak; annál inkább, mert a' pénz' dolgában is már valamivel állandóbb sorsra jutottunk, és a' szorgalom, 's kereskedés' virágoztatására nézve: mind felőlről, mind alólul épebb ideák kezdenek forgásban lenni, és uralkodni. —

A' magyar taksás, mert úgy nevezzük mi földes-urak, tisztán-tul a' jobbágyot vagy parasztot, (a' mi már maga is elegendő bizonyásául szolgál, hogy ember-társunkat földjeinken személynék, nem pedig dolognak nézzük) a' magyar taksás mondom, angoly Towsend' vallása szerint oly józan észszel bír, millyet sehol se talált, bár az egész világot beutazta. A' józan okosság, a' józan észnek szülötje lévén, természetes következés, hogy talán sokkal helyesebben tselekedett volna a' Gróf, ha másképp' írt volna a' taksássághoz Magyar-országban. Én ha nép-szónok akarok vala lenni, így szollottam volna hozzájuk:

„Azért mert kigyelmeteket Isten földes-urakká nem teremtette, „nincs okok meg-nem elégedniek sorsokkal. Mindnyájan egyenlők külső „javi tehetségekben oly kevésé lehetünk, mint akár mi másban; egy- „gyik nagyobb, egygyik kisebb testü vagy eszü; egygyik meszszebb, „másik közelebb-látó; egygyik erősebb, a' másik gyengébb; úgy van „az az emberek között, akármi rendben és karban születtek legyen. Ha „ma egyenlően osztatnának-ki a' fekvő, vagy ingó javak kigyelmetek között, „csak egygy esztendő mulva is különb-külömb szorgalom, vagy henyeség' „mértéke szerint felbontatnék az egyenlőség. Mostani földes-urai kigyel- „meteknek, nem lopták birtokaikat, nem vették azokat el kigyelmetektől „erőszakkal; sőt egy részét azoknak kigyelmetek használják tőlök. — 112

„Ezért a' haszon-vételért vagy fizetni kell, vagy dolgozni; vagy azon „földnek, melynek használását a' földes-ur kigyelmeteknek engedi, meg „kell a' földes-urtól „illendő áron, a' helybeli körül-állások szerint venni.” Vagy törvényes Fejedelmek adták királyi adomány mellett a' birtokot, kigyelmetek földes-uraiknak vitézségért, vagy azt pénzen megvásárolták a' földes-urak. Ha kigyelmetek között valaki nagy érdemeket szerez ma- gának a' Király és Haza iránt, szint-ugy nyerhet nemességet és birtokot királyi adomány mellett; sőt országunk törvényei' kívánsága, hogy kapjon. Ne hagyja magát a' kigyelmetek józan esze azon léhas fejektől elcsábítani, kik azt mondják, hogy a' mostani birtokosoknak elejük és őseik, erővel foglalták-el mostani birtokaikat, mert először alig van valaki az országban, azon földek' birtokában, melyeket ős elei Magyar-ország' meghódításakor elfoglaltak; valamint kigyelmetek között is alig van valaki azon a' telken, melyet eleji Pannónia' elfoglalásakor birtak; de ha lennének is vagy ezek, vagy azok között némelyek? ugyan gondolják-meg a' következtetéseket: ha az, erőszakkal nem kigyelmetektől, hanem a' kigyelmetek elődeiktől sok századok előtt elfoglalt birtokokat, kigyelmetek, az elfoglalók' ma- radékaitól, erőszakkal vissza-foglalhatnák. Gondolják-meg kigyelmetek azt a' véghetetlen zavart és szerencsétlenséget, mely ebből az egész Hazára hárulna, ha akár a' fejedelmek egy-más között, akár kigyelmetek földes- uraik ellen, ezen az uton indulnának. Azon víz-fejű emberekre se ügyel- jenek kigyelmetek, kik azt mondják, hogy a' földön tett munka adja a' munka után a' munkált földön a' birtok' jussát; mert ha ez ugy lenne, csak-nem nagy részében a' hazának, a' taksások' béresei lennének az ál- talok munkált föld' birtokosai. Elégedjenek-meg hát kigyelmetek sorsokkal ne irigyeljék földes-urokét, kik között sem a' henyelők, sem a' fejekkel 113

dolgozók nem boldogabbak kigyelmeteknél; kiket a' munka jobb és tar- tósabb egészségre erősít, kiket kevésbé epesztenek és fogyasztanak a' feles- leges szükségek; egy-szóval, kik több, mind testi mind lelki épiséggel bírnak, kiket az ország' törvényei, és a' kormány meg óv a' sanyargatások ellen. Kigyelmetek nem rab-szolgák, nem a' földhöz ragasztott jobbágyságok. — Kigyelmetek az 1791-dik esztendőnek 35-dik czikkelye szerint, változtat- hatják mind földjeiket, mind földes-uraikat, a' nélkül hogy kény-szerint, elegendő ok nélkül, kigyelmeteket házhelyökről elkergethesse a' földes- uraság. Magyaráztassák-meg kigyelmetek magoknak p. o. a' Morva-országi urbáriumot, és meglátják, hogy jobb és több földért kevesebbet szolgálnak.

Némellyek, kiknek bölcsessége többet gyakorlotta magát azon tárgyakban, melyek a' zöld posztóval beszőnyegezett asztal felett és mellett szoktak végződni, mint azokban melyeket a' zöld gyep körül kell tapasztalni; azt akarnák kigyelmetekkel elhitetni, hogy a' napi szakmányra kiszabott munka igasságtalanság; de ezek kigyelmeteknek, nem pedig az igasságnak akarnak hízkelkedni, és kigyelmeteket csak megelégedetlenekké kívánnák tenni; mert ha p. o. egy jó, és nagy határon 150 eke megy-kiszántani, és nincs meghatározva, mennyi földet kell egy nap megszántani; úgy a' becsületes, és földes-urához hív taksás egy köblös földet fog megszántani egy nap, akár ős-kor akár tavasz-kor; 's ha könnyű szántás esik, negyed-fél órakor délután már haza fog ballagni; ha pedig nehéz volt a' szántás, heted-fél órakor nap-szála előtt fog haza indulni ekéjével, a' nélkül hogy marhája legkevesebb kárt szenvedett volna; a' rest, vagy szánt-szándékkal a' dolgot kerülő pedig, két, három nap alatt fog egy

114 köblös földet megszántani; már pedig igasság é az, hogy a' mezei munkákra nézve, melyektől függ leginkább a' nemzeti szorgalom, a' hív taksás büntetessék, a' rosz pedig vagy buta, restsége miatt jutalmaztassék? és pedig földes-ura' kárával, kinek földjét bérben tartja, jutalmaztassék? mert azon kívül, hogy kevesebb és rosszabb munkában több időt töltött, és több robot napot esalt-ki magának, ha p. o. más nap esső talál esni, minő rosszszúl fog szánthatni, és minő következése lesz szántásának a' termésre nézve? kéntelenitessék hát a' földes-ur, minden rest, vagy hűségtelen taksás mellé egy hajdut állítani? A' szakmánban kiszabott nap-szám tehát, csak akkor teher a' nagyobb mezei munkára, mint a' szántásra, kaszállásra, kapállásra, béhordásra, és szőlő, tengeri, dohány körül való dologra nézve; ha a' földhöz, a' fekvéshez, az időhöz, a' marha ereje, és a' munka' természetéhez képepest, nincsen a' helybéli körül-állások szerint kiszabva. A' szakmában kiszabott nap-szám, magyar szokás. Ugyan nem kérjük e hány ember-vágó rét ez, vagy mennyi ennek a' szőlőnek szakmánnya? Ha tehát az uraság, vagy tiszték terhesen szabnák-ki a' szakmánt; mennyenek kigyelmetek panaszkodni a' vármegyére: kinek kötelessége mind a' taksást, a' kemény és bolond földes-ur-; mind pedig a' földes-urat, a' makacs, vagy hűségtelen taksás-ellen oltalmazni. De ha a' mértékletes szolgálat sem tetszik, vagy terhőkre van kigyelmeteknek; semmi ország'-törvénye nem tiltja, hogy földes-uraikkal meg-ne egygyezzenek: vagy pénzért, vagy munkáért, vagy akármi más szolgálatért, bizonyos esztendőkre; melyeknek lefolyta után, azért, új egygyezésre léphessenek: hogy-ha vagy kigyelmetek, vagy a' földes-ur károsodott; ez a' kár-vallás ne folytattassék, sőt orvosoltassék; akár az egygyik, akár a' másik résznek rövidsége nélkül. Ugyan avatkozik é valaki belé, mikor

115 kigyelmetek, vagy tulkot, vagy tengerit vesznek, vagy eladnak a' vásáron, vagy midőn rétet, vagy kaszállót, vagy tengeri földet akarnak árendálni? úgy-é hogy csupán az eladó és vevő, vagy a' bérbe-adó és bérbe-vevő közt fordul a' szó? miért legyen ez hát másképpen, midőn az urbáriális-föld' használásáról forog fenn a' kérdés. Igasság é drága, józan eszű feleim, hogy azért, mivel annyi esztendő oltá békével használják kigyelmetek a' más földjét; már most azt gondolják, hogy az a' kigyelmetek földje?

és hogy azt már most kevesebb vagy rosszabb munkával kellessék használni mint eddig? Kigyelmetek' józan feje, megvetője minden képtelenségnek. — Hazánk' törvénye még azt sem tiltja, hogy kigyelmetek örökre pénzen meg ne válthassák magokat a' robottul, ha tehetségek engedi. Váltásuk-meg illendő áron a' robotot és dézmát, kiktől telik. Örököt nem lehet olcsón venni; vagy sok vérrel, vagy sok pénzel kell azt megszerezni. Még a' földes-ur' birtoka is magva-szakadtával a' Királyra száll Magyarországon. Eldődeimből p. o. csak egygyetlen-egy maradt-fel, testvér-bátya kiárad fiaival a' mohácsi veszedelemkor; a' Burkus-háboruban pedig 22-tőből csak három. Hány Eszterházy hült-el Vezekénynél? Most is alig van nemes nemzetség, melyből az utolsó francia-háboruban, akár a' rendes katonaságnál, akár a' felkelő Seregnél, többen ne szolgálták volna Ő Felségét, meg a' Hazát; és vérrel ne pecsételték volna bé hűségöket. A' kigyelmetek vére is bőven folyt, igaz; hát ki mondja hogy kigyelmetek közt is a' nagy katonai virtus ármálist, nemességet, jószágot's más jutalmakat nem érdemlett, nem kapott és nem kaphatna? Másutt fekszik az ország', a' kigyelmetek', és a' nemesség' bibéje, mint a' földes-ur, és a' taksások között lévő viszonzatokban. Virágozzék csak az országban belső és külső kereskedés, mely utolsó kivált, az országgló-széktől függ leginkább, és mellyen az, egygy időtül fogva hathatósabban látszik igyekezni; valamint hajlandó a' nemesség is a' belső szorgalomnak és kereskedésnek, mely nem kis mértékben a' külső kereskedéstől is függ, béklyóit feloldozhatni, ne habozhassék a' pénz' dolga, alapuljon a' tiszta jövedelmeken a' pénz'-hitel; — haladjanak valamivel jobban az adosság-beli perek, és javulni fog mind az ország', mind a' kigyelmetek', mind földes-urok' sorsa; képesek lesznek kigyelmetek magokat megváltani a' robottul, képesek a' földes-urak kigyelmeteken hathatósabban segíteni, képesek a' vármegye-házi kincs-tár' terheiben, és más terhekben is törvényesen részt venni; de még sok más dolgok is azonnal másképp' fognak alakulni mind kigyelmetekre, mind pedig a' földes-urakra nézve, a' nélkül, hogy a' kigyelmetek terhei nagyobbuljanak, sőt kevesebbedhetni fognak azok; a' földes-urak pedig nem fogják érezni azon veszteségeket és károkat, melyeket még most érzénének; mert a' szorgalom, a' külső meg belső kereskedés' felvergődése, mind ezeket ki fogja pótolni. Töltsék csak a' kigyelmetek földes-urai nagyobb részét az esztendőnek, hol itt, hol amott jószágaikban kigyelmetek között, hogy kigyelmetek ne tisztjeikhez, hanem egyenesen hozzájuk járulhassanak kívánságaikkal; járják-be gyakran személyesen birtokaikat, jelenjenek-meg gyakran a' vármegye-gyűléseken, nemzetesüljenek és nemzetesítsék nevelés által magzatjaikat, 's majd ki fognak tűnni rövid időn, a' nagy és jó következtések, mind kigyelmetekre, mind rájuk, mind pedig az egész Országra és a' Fejedelemre nézve." —

Ez ugy tetszik nékem helyesebb beszéd lett volna, mint azt mondani a' taksásnak, hogy *sorsa bizonytalan*, mert az nem ugy van; ha csak abban az értelemben nem veszi a' Szerző, hogy minden embernek *sorsa bizonytalan*, ha *helyhezete szerint nem teszi azt, a' mit tennie kellene*. Könnyű általánosan szólni, és azt mondani, hogy béresekkel gazdálkodni hasznosabb, mint a' robot; de a' minden oldalú író, nem egy vagy másik

116

117

részét veszi az országnak tekintetben, hanem az egész országot, és annak állapotját; ha ebben vagy amabban változásokat kíván, elő-adja a' változásoknak módjait, nem-csak az egygyik részt, hanem a' másikat is veszi tekintetben; nem-csak a' taksások', hanem a' földes-urak' sorsát is fontolgatja, nem kíván pótlás nélkül közönséges áldozatokat; és meggondolja, hogy azért mert valamely nőtelen ember, ki sok atyjáru lá reá-maradt jövedelemmel kérkedhetik, könnyen tehet áldozatokat, midőn más gyermekes ember a' legjobb akarattal sem tehet, ő az áldozatokat rejtékesen prédikáló sem nem jobb, sem nem okosabb ember amannál, hanem csak azt mutatja, hogy a' magyar-országi földes-uraknak sorsát egygy-átaljában meg-nem fontolta, és azon a' magos ponton, melyre a' szerencse helyhez-teté, 's mellyrül, ha elég éles szeme lenne, további és meszszebb terjedő lát-határt szemével körül-foghatna, csupán magával és ön-hasonlóival ugy van eltelve, hogy nem marad-fen sem tehetsége, sem ideje, magát a' földes-urak' töbsége sorsába bele gondolni, és azt érezni. Ezt a' felüleges Szakaszt, melyben még is csak megismeri a' Szerző a' szorgalomban, és a' kifejlődésben elő-mentünket, ezzel a' fás tréfával végzi, hogy a' *czéhek' és ár-szabások' eltörlése következtében volna mit dolgozni a' paraszt gazdának, ugy hogy robotolása helyett, nem volna szükség a' kék eget csudálni, kívált ha a' dézma megszűnne.* Ez más szókkal ezt teszi: „üsse-meg a' ménkő a' földes-urat akár lesz jövedelme akár nem; akár megválthatja a' robotot és dézmat a' taksás, akár nem; csak hogy a' robot és dézma megszűnyék.” Az Író azt gondolja, hogy az egész ország Soprony vármegye.

Dézma, és Kilenczed. — Lap 104.

Nem hiszem azt a' részre-hajlást a' Szerző' részérül, mellynél fogva a' birtoki jussokra nézve más tekintettel legyen a' dézma és mással a' kilenczed iránt, és így a' Czikkely' címjéet kipótolandónak véltem.

A' dézmára és kilenczedre nézve, mely e' Czikkely' foglatja, a' magyar apostol, az angoly apostolra hivatkozik; de Joung sehol se mondja: a' dézmat igasságos elegendő kár-pótlás nélkül kell elengedni; a' Szerző pedig sehol se mondja, hogy helyt kell adni a' kár-pótlásnak. *Mennél többet természet,* ugy-mond: *annál több dézmat tartozik adni a' taksás.* Talán azt akarná a' Szerző, hogy megfordítva legyen? és minél kevesebbet természet, annál többet adjon. Hát ugyan két ember nem fizet é többet a' Casinóban, mint-egy? és ló-futtatáskor Pesten, kisebb é a' bémenetel' bére, két be-menőre, mint egyre? és nem fizet é az élet-kereskedő a' Bécsi vámon többet két köböltül mint egytül? hát ugyan tartozik é a' tulajdonos, jö-vedelméből engedni, hogy a' bérbe-tartó jobb-létre vergődjék? A' ki csak más kárával tudja a' nemzeti szorgalmat nevelni, az ne beszélljen az effélékrül, mert a' szorgalmat más' kára nélkül is lehet nevelni. Megfe-lejtkezett a' Szerző azon keserű, és érdemetlen észre-vételekrül, mellyeket egy becsületes embernek levelére bényomtatott a' lovakról írt mun-kájába. Az a' derék ember azt a' becsületet tevő a' Szerzőnek, hogy őt'

szíves, magyar-szívű embernek gondolván, megkéré: engedné-megnémely szegényebb jó hazafiaknak kanczáit, drága ménjeivel, patriotismusból ingyen meghágatni. Ez a' Szerzőnek akkor felette nevetségesnek látszott; most pedig azt akarná, hogy a' földes-urak elegendő kár-pótlás nélkül engedjék-el a' kilenczedet. Azt mondja; hogy a' *ki a' dézmától elesnék, más kútöbül több hasznot meritene*, de ezt Magyar-ország' mostani helyzetében bé kellene bizonyítani, és megmutatni, hogy ez a' Haza' legnagyobb részében úgy következne, mert csupa reménység' fejében nem igen szeretnek az emberek áldozatokat tenni; még azok se, kik valóban szeretik hazájokat, és azért szívesen mind tettek, mind tesznek áldozatokat; de itt nem kevesebb haszonrúl, hanem világos kárrul van a' szó. *Galliában, úgy-mond: jó következtetései voltak a' dézma eltörülésének*. Hozzá teszi: hogy, ha egy bizonyos gazdasági mód valahol temérdek hasznot hajt, miért ne hajlana másutt is szinte nagyot? ha a' körül-állások egy és más helyen nem igen különbözök, 's mi igen nagy különbség vagyon Gallia és Honunk között!? az, hogy azt két oldalán tenger környezi, a' mi földünk ellenben jobb, 's ezen hiányt helyre-üti. Ha nem látja a' Szerző a' különbséget, bizony kár volt utaznia; de úgy látszik, hogy vagy még nem emlékezett a' puszták' birtokosairól, vagy tréfát akar űzni olvasóival. Megfelejtkezett arról, a' mit a' franczia taksások nem sokára a' dézma' kár-pótlatlan eltörlése után mondtak. Ezt t. i. az igaz, *nem adunk többé tizedet, de adunk kilencz tizedet*. A' Szerző' okoskodása ez: *mert sehol-se nyujt több föld kevesebb jövedelmet mint nálunk, el kell a' dézmát minden kár-pótlás nélkül törölni*. Hát csupán azért nyujt é egyebütt kevesebb birtok több jövedelmet, mert a' dézma kár-pótlás nélkül revolútió közben eltöröltetett? meg-kell fordítani: mivel más okoknál fogva kevesebb föld több jövedelmet hozhatandó lett, el lehetett törölni a' dézmát. Az igaz: hogy nálunk számosabb a' 10. 20. 50 ezer holdnyi birtokos mint másutt, és így kevesebb ember közt van a' kincs; de ez a' népességtől van, a' népesség pedig mind következtetése az industriának, mind pedig következteti azt, és így viszonyos hatásban vannak a' két dolgok; de előbb népesedni kell és valamely országnak, hogy-sem nevedekjék a' szorgalom. A' szorgalom csak megszorítja a' népséget, de nem származtatja. A' hol sok ember van a' föld kiterjedéséhez képest, ott több a' kéz, több a' mivelő; és így a' több ember között felosztott több föld (ha csak felette kis részetskékre nincs felosztva) jobban műveltetik: azért mondja Virgil:

„Laudato ingentia rura”

Exiguum colito.

De már Voltaire jegyzé-meg, hogy nem lehet penna vonatokkal az embereket szaporítani. Azt a' Szerzőn kívül talán senki-se gondolja, hogy a' földes-ur jobbágya ellen úgy áll, mint két kártyás egymás ellen; sőt az okos földes-ur semmin-sem igyekszik jobban, mint hogy a' mennyire csak tőle kitelik taksással gyarapodjék. — Következnek azután huzalékos declamációk, argumentumok' fogytában. — Ennek az egész Czikknek ez a' vég-tanítása: hogy minden praktikus jó gazda, jövedelménél kevesebbet költson,

ugy osztán el lehet törülni a' dézmát, mert valódi nyereség a' gazdaság' filozófiája. — ily elmúlt recipére az olvasó nem volt elkészülve, ugy é? mond a' Szerző: valamelly újabb methodust várt tőlem; de én megvallom, hogy ennél jobbat még eddig sehol-se lelhettem. Én pedig megvallom, hogy jobbat vártam, és hogy kár volt keresni, 's az orvosi tudományra adni magát a' Szerzőnek, ha csak ollyast tudott találni; mert ezt valóban tudtuk, valamint azt is tudjuk, hogy igen sokan, még akkor is véghetetlen kárt szenvednének a' kilenczednek és dézmának illendő kár-pótlás nélküli elengedésével, ha ugy megszorítanák is költségeiket, hogy már jobban nem lehetne; mert igen sok apa van a' hazában. Igaz hogy valódi nyereség a' gazdaság' filozófiája, de nekem ugy tetszik: hogy a' Szerző ezen Cikkben egy kevésé a' filozófiával gazdálkodott. Itt még egy jegyzést kell tennem, hogy mivel a' dézma, clerust; a' kilenczed pedig világi urakat illet Magyar-országban; a' Szerző: mind a' clerust, mind pedig a' világiakat, jobb reménység' fejében, a' szegénységre akarta megtéríteni, és csak azon földes-urakat, kik pusztákat bírnak, megkimélni. Ha a' dézmának azok által csekély pénzben árendába tartásául szollott volna, kik azt osztán mind magban mind szalmában a' taksásokon megveszik; már akkor egy jó forma követet vala a' kútba, és ezen tárgyhoz 's ellene, sok szó férhetne. A' dézma kár-pótlásának tárgya és módja lehetséges és eszközölhető, de nagyon sok oldalú tekinteteket foglal magában, 's itt most nincs hely, és idő arról értekezni. Legjobb lenne talán a' dézmával és kilenczeddel szint-ugy tenni, mint a' robottal javasoltam.

Magyar-országnak kereskedése nincs. — Lap 108.

Ebben a' Szakaszban is a' sok előzményeket, következmények nélkül szerető Szerző, mint a' stiglietz a' berekben, egygyik ágról a' másakra szök-détsel, 's nehéz a' homály' sűrűji között mindenkor ezen szökéseket követni; de szépek és tarkák a' tollak, 's olykor kedvesen csicséröcseli-el magát a' madárka. Azt mondja p. o. hogy a' domboru utakon a' feldülő utazó kékebre üti testét, és mivel a' sár nagyobb, a' süljedés is bizonyosb. Nem a' domboru utról, ugy-mond: hanem a' feldültről csorog-le a' víz. Utainkat a' mint sok helyeken vannak, nagyon szépen teszi neveltségessé, csak még az hibázott, hogy a' Lengyellel mondja: „ponunt virgulta et

122 vocant pontem; sed habent bonum vinum” azomban jobb szeretem rossz utaink felett a' kaczagást, mint sajnos döcögöttesemet a' kocsiban. Még én tudnék ám a' Grófnak szép dátumokat adni utainkról, maga S. — és Krähwinkel városa' daczczára. Mindazonáltal ne tartóztasson minket se baj, se döcögötetés, sem unalom, se költség, sem alkalmatlanság, látni mint készülttek rövid idő alatt a' munkához képpest, sok meglehetősen utak; sőt még jók is némely vármegyékben. Bár csak mindenütt hasonló gond fordítatnék jó állapoti megtartásokra. Érzem azomban hogy igen gyakran kell rossz utakon járnunk. Nagy körü dolog ez az utak' készítése és fenntartása módja, melynek véghetetlen ágazatai és részletei vannak; melye-

Geographiai Helyhezetünk. — Lap 110.

123

124

beli systemán, mely a' népesség' szaporodásánál, és már azért is, (legalább viszonyos tekintetben) a' metallumbul verendő pénz' fogyásánál fogva, uralkodások alatt élő népeik' szorgalma nevedezésére annál inkább nagy befolyással lenne, mert az év' rajzai eléggé mutatják, mint nem barátkozik jól egygyütt sokáig, az egymás mellett forgó pengő- és papiros-pénz! De hogy ez történhessen, mindenütt alapot kell adni a' papirosnak, ha pénz akar lenni. Ezt az alapot csupán az országos alkotmányban lehet feltalálni, és azért van a' constitutionális státusoknak, mint státusoknak több hitelök, mint a' nem costitutionálisoknak. Valóban nagyon össze van kötve a' papiros-pénz' dolga és annak mennyisége, szaporodása, kevesedése a' közadóval és annak nevelésével. — Az adósságot minden szolga-bíró az adóson exequálhatja, ha jók a' hitelbeli törvények; de nem úgy van ám az a' végre-hajtó hatalommal, ha az, az országos alkotmány által nem hátráltatik csupán ön-kénje és belátása szerint a' pénz' dolgát elrendelni; mert végtére csak még is mindég az egész nemzeti birtoknak kell jót állani a' forgásban lévő papirosért, mint pénzért; valamint tehát egy privátus társaság tagjainak a' tagok rész-vételi idomzatja szerint jót kell állani az általok kiadott papirosokért, és azoknak becse' változhatatlanságáért; úgy egygy ország' minden tagjának a' maga ingó és ingatlan javainak idomzatja szerint, jót kell állani a' státus által kiadott papiros pénzért, és így nem lehet csupán a' végre-hajtó hatalomra bocsátani a' papiros-pénz' dolgát. Látni kell hát a' Grófnak, hogy következményekről beszéll, minekelőtte 125 előzményeket megállapított volna; mert az az előzmény, hogy a' hitvalláson kívül nem kell senkinek semmit is hinni, bár minő igaz ember legyen is magában, még igen habozó, ha következései jól ki nem fejtegettetnek; és azért ne vegye senkinek rossz néven, ha még most a' papiros-tul mint pénztől, egy kevésbé fél, és Horátiussal azt mondja:

„Introrsum video, vestigia nulla retrorsum”

Pénzünk nincs. — Lap. 114.

Itt Velence', Genua', Hollandia' példáját hordja-fel a' munkásság következésének megmutatására, a' nemzeti gazdaságra nézve. — Talán nem egy, vagy két hasonló körül-állásokat kelle vala csak szem-ügyre venni az össze-hasonlítás' tekintetében, hanem mindnyájokat, és még az sem lett volna elég; hanem a' különbözéseket is fel kelle vala keresni, a' mi mostani, és az említett Nemzetek' akkori körülményei között. Nem mondom én, hogy a' népesség, a' felvilágosodás' nevedezésével nem viszi a' természetesen következő munkásság mellett, lassan-lassan mind tovább-tovább a' nemzeteket; de nagy rugást elő-menetelőken ugyan csak-nem tehet egyéb, mint az ország' javára jól elintézett belső's külső kereskedési systema, és a' pénz akár általános valódi, akár meghatározott becének változhatatlansága. A' kereskedési rend-szernek az időhöz kell alkalmaztatva lennie. Valamint a' hajózási acta nagyon használt vala Angliának, úgy most ártana. Magyar-ország ugyan lehetne talán geschlossener Handel-staat, de minő

hazafiuság kívántatnék-meg ehez? Igaz, hogy a' munkásság idővel minden keresztül tör, és virágoztatja a' nemzeteket; de még is semmi sem izgatja olly igen a' munkásságot, és hozza-elő rövidebb idő alatt annak minden, mind közelebbi, mind távolabbi jó következtéseit, mint a' jó belső, 's külső **126** kereskedési systema. Mozdítsuk tehát elő a' mennyire tőlünk függ (és ebben sok függ tőlünk) a' belső kereskedést.

Mentegeti azután az angolyosságot a' Szerző: de az nem angolyosság többé, mihelyt csak az tetszik nekünk Nagy-Britanniában, a' mi ott helyes, és a' jelenben nálunk alkalmaztatható; mert sehol és semmi, nem ab omni parte perfectum atque beatum. Nem kell hát az emberiség' jussai legnagyobb lehető szentségét emlegetni, mikor Nagy-Britanniáról szóllunk; mivel a' matrózok' présénél lehetne nagyobb emberiség; valamint lehetett volna a' francia foglyok' tartása módjánál is a' hidas hajókon. Az Algíriaiak rabló systemájok' megcsenvedése sem igen mutat nagy emberiségre. De hadjuk-el ezeket, és nem is emlegettem volna; ha a' Szerző gyengeséggel nem vádolná azokat, kik némelly árnyékot is vesznek-észre a' ködös Britannián, és ha itthon csak felrázta, nem pedig (a' mit egyébaránt könyvének egy helyén maga is kárhoztat) túrta volna egyszerűsmind a' honni ganéjt. Azomban soha se tudtam elhiteni magammal a' leghatalmasabb, akár régi, akár újabb nemzetek' otthoni boldogságát ott, hol a' kiköltözés szükségévé vált; vagy a' hol az egész nemzet két részre vala osztályozva, mellynek egygyike koldusokból áll; kiket a' másik hatalmas és gazdag osztály, tartani kintelenítették. A' nemzeti adósságokat sem igen tarthatom nagy boldogságnak, mert a' hol nemzeti adósság van, ott a' mint látjuk, a' jelenlétben is (a' nélkül hogy szükség legyen elménket fárasztani, eszünk ne csak egygy araszra, hanem mértföldekre és századokra nyuló kiterjesztése végett) mindenki adós, sőt maradéka is; nálunk pedig nem adós, kinek nincsenek személyes, vagy Eleitül rá-maradt adósságai. Igyekezzünk hát **127** ezt a' politikai szüzességet megtartani. Igaz szorgalmatosabbnak kell lenni annak, ki sokat tartozik fizetni, hogy a' fizetést bírja, és így többje is van; azomban meg van é mindég az arány az adó' és a' státusz' szükségéi közt, vagy viszont? Ha ez meg lenne Nagy-Britanniában, egygy oly nagy kereskedésű országban, keresménye után minden ember élhetne, a' népességitül-telés, (Saturnity of population) nem tenné szükségessé a' nagy kiköltözéseket; a' szegények' taksája nem terhelné oly nagy mértékben a' helysegeket. Hát felszámolhatja é a' Gróf azon véghetetlen házi aggodalmakat? mikor a' fizetés nincs arányban a' keresethetőséggel; és hiszi é igazán, hogy a' keresethetőség a' mi mostani körül-állásainkban abban a' mértékben tőlünk függhessen, valamint az Angliában a' Parlamenttől függ? Tudom Ciceróval fog nékem felelni: „Necesse fuit esse aliquid extremum, et tamquam in arborum baccis et terrae frugibus tempestiva maturitate vietum, atque caducum”, 's kérdi majd, ne igyekezzünk é férfiasodni, mert meg kell vé-
nülünk és meghalnunk? Igen is igyekezzünk férfiasodni, de a' magunk körül-állásai, és természete szerint; mert valamint az üveg-házakban, fűtés és lótrágya által, úgy a' gyermekeknél is lehet hevesítő italok által siettetni az érlelést; de nincs saltus in natura, neque in societate, és a' fő dolog mindenben, kivévén a' ló versenyezéseket, vagy szaladási vitákat,

sem nem tipegve-tapogva; sem pedig szökve, futva, vagy nyargalva haladni. Ha azok, a' miket a' Gróf jó szándékbul kíván, és a' mellyek bizonyosan, lassan-lassan kifognak fejlődni, több más elébb életbe hozandó előzmények nélkül egyszerre megtörténnének, már akkor ugyan felette sok, mind édes champániai, de kivált erősítő mádi bort kellene innunk bú' elfelejtésére! Azt se lehet mondani egygy-átallyában, hogy *nem értünk mindnyáján a' pénz szerzéshez*, mert hiszen a' pesti ló-versenkezés nem kevés 129 summákat hoz-be némelly ügyes embereknek; valamint több aranyotskákat csal-ki, némelly ügyetlen, fiatal, tapasztalatlan és majmoló urfítskák' sebeiből.

Más nemzetekkel a' concurrentiát ki-nem álhatjuk. — Lap 118.

Ez annyit tesz, ugy-mond a Szerző: *mintha azt mondanám, nekem annyi pénzem nincs mint R-nak.* Az ugyan jó volna ha csak annyit tenne, mert akkor többnek megszerzésén igyekezném a' nélkül, hogy felfújjam magamat, mint a' béka a' mesében, és remélnjem ön felpuffasztással az ökör' test-körét utól-érni; de többet tesz: azt; t. i. „hijában igyekszem, „füstbe megy igyekezetem, fáradozásom, költségem; megcsal a' remény, „haszon nélkül csordult-le verejtékem, hijába fáradtam, végben vitt fáradásaim' felszámítása után az sül-ki, hogy vagy nem gyarapodtam minden izzadságom mellett is, vagy még alábbszállottam tehetségemben.” Hány ily felszámításokat hallottam én Hazám' külön részeiben, a' kunyhókban; mikor a' Szerző London és Páris piacainak kövezetjeit tapodá. Én is utaztam ugyan kül-földön, de kevesebbet a' Grófnál; ellemen többet Hazámban, és pedig sokat gyalog járva, 's paraszt házakat látogatva. A' Szerző nem igen szerencsés mindenkor a' felszámolásokban, azt gondolja p. o. hogy ha az, kinek 50,000 forint jövedelme van, 10,000 f-ot tehet a' Haza' oltárára, miért ne tehetne az százat, kinek 500 a' jövedelme? A' felszámítás mathematicae igaz, de sem politikai, sem erkölcsi tekintetben; mert amannak még 40,000 forintja maradt-fenn; ennek ellemen csak 400: és p. o. ha 5 vagy 6 gyermeke van, és még 500 f-tal is nehezen 129 szerezheti-meg a' legszükségesebbeket, kívánhat é a' Haza tőle 100 forint áldozatot? ily eset pedig több van, mint nem; kivált a' devalváció után, az országnak a' főbb városoktól távolabb eső részeiben. A' 10,000 forintot nyújtó tehát, kevesebbet ád a' százat adónál. Mi kár a' Szerző' jó szándéku, — ('s a' mint Tettel bebizonyítá) áldozatokra kész szép elméjű lelke mellett hogy nem apa, és soha-se szenvedett nyomorúságot! mert könnyű ám mikor 150,000. forint jövedelmünk, és se feleségünk, se gyermekeink, ugy szánakozni a' szegény taksáson, hogy a' valódi szükséghez képeest arányosan, még szegényebb földes-ur' áldozatai mellett kívánunk elegendő kár-pótlás nélkül rajta segíteni. Ha az a' mit a' hazafiúságnak köpönyegbe burkolásáru, és az elől a' hátulsó ajtón eső kimenekedésről, oly szépen és elmésen mond a' Gróf, a' tehetőbb hazafiakra vétetik: helyesen rajzolta a' Szerző a' Gunkler patriotismust azoknál, kikről más helyütt

azt mondja: hogy már ládába volt akkor a' pénz mikor születtek; de nem merité-ki a' tárgyat, mert egy hasonlóan hosszú, és szint-ugy elmés Czikket lehetne írni a' hiuságba burkolt patriotismusul, vagy inkább olyanul, mellynek burokja alatt hiuság lappang; azomban ez kevésbé vétkes, mert a' Tettet kell nézni, és annak jó jövetkezéseit. Én a' Gróf' tanácsa szerint megelégedném, ha buzámát mindég 5.— ökrömet 50.— boromat 8 W. forintért adhatnám; de igen gyakran senkinek se kell borom, se buzám, sem ökröm; pedig sokáig nem kell, és ha kellene is nem jön vevő a' rossz utak miatt; ha pedig jön nem fuvaroztathat-el semmit ezek miatt. A' Gróf következménye tehát, noha csak félig meddig foly az előzményekből, és másokat is kellett, és lehetet volna amannak elibe bocsátani, igaz: hogy t. i. a' *jobb termékek' kitermesztése, könnyebb comunicatio, 's a' portékák becsesbre változása végett*, nem ugyan a' mint mondja legkissebbet se, *de keveset, 's kellestinél és szükségünknel kevesebbet teszünk.* 130

A' kivitel, vámok miatt lehetetlen. Lap 122.

Ha olvasni méltoztatott volna a' Gróf mind azt, a' mit e' tárgyban az 1791-iki Ország-gyűlése olta a' Karok és Rendei mondottak és írtak, ugy ennek a' Czikkelynek, főképp' csak harmadik Czikkjét írja vala, mert azt a' három igasságot hiszen csak tudnia kellene. 1-ször, hogy Eleink kötések mellett csatolták magokat a' szomszéd Fejedelem' kormányja alá, csupán a' köz és viszonyos védelem tekintetében; nem pedig hogy akár szorgalmok, akár kereskedések, akár mi más törvényes jussaik, akár mi más ha ugyan azon Fejedelem alatt lévő ország javának is alá legyenek vetve. A' 2-ik nagy igasság az, hogy nem lehet valódi vágy-versen (aemulatio) két nemzet között, mellynek egygyike főképp' föld-mivelőkből és marha tenyésztőkből, másika pediglen főként készítményesekből áll. Ezt a' theoretica igasságot a' praxis is megvalósította, mert mikor két hét alatt Napoleon' idejében az Örökös-tartományok és Magyar-ország között minden vám megszűnt, azon két hét alatt annyi kézi művek Magyar-országra, élelembéliek pedig hordottak Bécsbe, hogy soha-sem lehetett sem itt azokban, sem ott ezekben inkább válogatni, és olcsóbban mind ezeket, mind amazokat megszerezni. A' 3-dik igasság az, hogy-ha a' jó gazda lovának több hasznát akarja venni, jól és gondosan kell azt telelni; nyárban pedig jó legelőn, mellyet futva bejárhasson, kivált közel folyó-vízhez tartani. Mivel a' Gróf oly nagyon szeret nép-kedveltetően (populariter), napkeleti módon mint Jézus Krisztus parabolákban beszélni, halgasson-meg egy kis mesét, mellyet elbeszélni bátor-kodom.

„Egy jó apának, kivált hatalmas, sok és nagy birtoku felesége 131 után, több jó fiai valának, de egygyik bénán, a' másik egy kevésbé púpos háttal, a' harmadik vakon születék; azomban jó és szorgos nevelés mellett szépen kifejlődtek ezen fiaknak tehetségeik. Egy fiatal, szép, erős, izmos nagy tehetségű 16 esztendőös fiu elvesztvén szerencsétlenül édes apját és árvaságra jutván, még minekelőtte eleink zajos

körül-állásai miatt akár testi, akár lelki tehetségei egészen kifejlődhetnek volna, alá adja magát az említett több gyermekes apának azon feltétel alatt, hogy őt és fiait védelmezni fogja minden viszontagságok' alkal-mával; hasonló védelmet várván, mind tőle mind fiaitól; ha fentartván az őstől reá-maradt javakat, jussokat és birtokokat, úgy fog neveléséről és birtokai' mind megtartásáról, mind pedig azoknak jövedelmei' gyara-podásáról gondoskodni, valamint tulajdon fiajairól, 's ezek' neveléséről és vagyonok' gyarapodásáról gondoskodik. Nevekedik a' suhancz, a' 16. esztendő Leventa, eléri 17-18-19-dik évét. Eleintén nem irigykednek rá a' 3, a' természetül kevésbé megajándékozott gyermekek, de később megindul szívekben az irigység, és lassan-lassan nőni, és mind jobban- jobban gyarapodni látván a' befogadott fiút, és jószágait; kiviszik a' legjobb apa' meghitt embereinél, hogy azért mivel tulajdon gyermekei közül egygyik sem olyan életre való mint a' befogadott, ennek nevelésére kevesebb gond fordítassék, mint amazokéra fordított; mert úgy mon-dának: érette többet tett a' természet, és így az igasság azt kívánja a' köz atyai szeretettül, hogy a' kedvezés' nem egyenlőségénél fogva az ellen-súly a' négy fiuk között helyre-állítassék; annál inkább pedig, mert félő, hogy-ha a' szép és erős befogadott fiu, egész kifejlését érendi; a' jól nevelt púpos hátú, a' béna, és a' vak minden jó nevelésök mellett.

132 vele semmi esetben ne mérközhessenek. Szerencséjére a' befogadott fiúnak, egygy okos és igasságos ember találkozott a' jó apa' kedveltjei között, ki azt mondá néki: én más hiszembe vagyok édes jó apa, mint többi „tanács-adóid, „az igasság nem állhat abban, hogy azt a' külömbséget, „akárki javára legyen is az, felforgassuk intézeteink által, mellyet a' ter-...mészet maga béhozott, és hogy a' szerencsésebb természet' kifejlését „a' szerencsétlenebb' kedvéért hátráltassuk, kivált mikor ellenkezőre kö-teleztük-le magunkat”; most még nincs mit félned édes jó apa, mert meszsze van még a' befogadott fiú egész kifejlésétől, most még valahányszor tulkot hoz három fiadnak ajándékba jószágaiból, „annyiszor három fiad ..posztóval, és czukrocskákkal viszolják azt. Ha később atyai gondos-..kodásod mellett, posztó, és répából czukor is fog készíttetni bevett fiad' ..jószágain, ő bizonyosan tehetsége' nevekedésével, már „hálából is úgy ..fog néked mindennel, a' mi csak tőle kitelik, kedveskedni, és kedves-..kedhetni, hogy sokkal több hasznod lesz, mint valaha várhatnál, három, ..bár mi szint-ugy jó akaratú, tulajdon fiad' már nagy jövedelmekre ver-..gődött jószágaiból”; mert ha két birtoka van valakinek, mellynek p. o. egygyike 3000 forintot nagy szorgalom mellett béhoz, de még nagyobb szorgalom mellett 4000-et, sőt a' legnagyobb mellett 5000 béhozhat; a' másik pedig, mely most csak 2000-ret hoz-bé szorgos gazdálkodás mellett, azomban könnyen 12,000-ret hozhatna-be; ugyan nem lenne é okosság, erre az utolsóra szint oly, sőt még nagyobb gondot fordítani, még arra az esetre is, ha ne-talántán idővel ez-által, a' másik birtokból 3000 forint helyet, csak 2000-re menne a' jövedelem? annál inkább, mert már most egygy apának hív fiai lévén a' négy fiúk, a' befogadott fiu soha-se fogná hátrálni, hogy a' háromnak jószágaiból, azok, kiknek élet-módjuk otthon

133 ne-talántán megesőkenne' talentumaikkal az ő jószágaiba letelepedjenek,

ott birtokosodjanak és honnosodjanak, 's így a' befogadott fiu birtokainak virágzását a' jó, okos, közös apa' javára, és mind az ő, mind tulajdon három fiai' védelmére még jobban eszközöljék és emeljék. A' jó, köz és okos apa, gondolóra vevé a' böles meszsze-látó tanácsot, 's Jupiter gyanánt :

„Annuit ac totum nutu tremefecit Olympum“

Bévégezvén mesémet, légyen szabad nékem a' Magyar nemzet' becsületére mondanom, hogy minden törvényes jussai mellett, melyekhez ragaszkodhatnék e' tárgyban, békével tűri azt, hogy jobb Angoly, Francia és Belga posztók helyet p. o. szint oly drága de rozszsabb posztókat az örökös tartományokbul venni kényteleníttetik, és azon okoskodás nem vigasztalhatná, ha ő Felségéhez és a' testvér nemzetekhez viseltető hajlandósága szívében nem lenne gyökerezve; mellynél fogva az mondatik néki, hogy Francia, Angoly, Belga nem jön Fiumébe életet, vagy más magyar terméket venni, mert másutt olcsóbban kap; én pedig azt gondolom, hogy több hajó jönne Fiumébe mint eddig, mihelyt látnák a' külső országi kereskedők és készítményesek, hogy vagy posztókat, vagy aczél-jokat, vagy illatos vizeiket Fiumébe eladhatják, és ott a' bevett.pénzen életet és magyar bort vásárolhatnak, és hajóikra felrakhatják; mert semmi-féle kereskedő nem akar veszendőbe üres hajót csupán termék vevésmiatt valamely rév-partba küldeni. Valamint a' szárazon, szint-ugy a' vízen, a' költsönös kereskedés, az oda, és vissza-menet használható fuvarozásokat, és hajózásokat méltán szereti; mert csak így virágozhatnak az viszonos közösülések által. Ha tehát Magyar-ország' hűsége és szivessége Fejedelméhez és testvéres szomszédjaihoz csak-nem kirekesztőleg nagyobb részét 134 a' fabricátumoknak (noha már most ugyan jó minéműségben, de még sem a' legjobban) az örökös tartományokbul kényteleníttetik venni, nem volna é igasság hogy nagyobb részét a' természetményeknek szint-ugy tőlünk venni kényteleníttessenek az örökös tartományok? ez lenne a' valódi 's igasságos viszonyosság.

Engem ugyan azon ellen-vetés, hogy a' Duna Bajor-országbul foly mi felénk, és hogy arrul senki-se tehet, nem igen indít-meg; mert annak csak az a' következése, hogy p. o. a' Bajori gabona olcsóbb Bécsben mint a' magyar-országi; de arra az a' felelet, hogy az angoly kazimír is jóságához képpest olcsóbb a' namieszterinél, és hogy Fiumébül szint-ugy kiviszi az életet a' tenger akár merre, és hogy oda szint-ugy lehet jobb és olcsóbb posztót hozni Angliából az Austriainál; valamint Bajor-országból olcsóbb gabonát lehet vinni Bécsbe.

Abban valóban senki, a' ki a' még eddig fenn-álló gondolkozás' módját tekintetben veszi, nem fog ellenkezni a' Gróffal, hogy *általában nem a' vámot kell eltörölni, hanem a' külső és által-menő vámt nagy súlyát 's ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.* Hiszen ez fő kívánsága az ország-nak, és meg kell vallani, hogy a' mi a' külső vámokot illeti, kívált az okos és nagy érdemű Báró K..... javallatai szerint már több, és örvendetes javítások tétettek, melyeket hálával kell megismerni, noha a' borokra nézve, még most elejintén legalább, nem igen volt szerencsés következése

a' legujabbi intézeteknek. Egy szerencsétlen idea uralkodik még, mely abban áll, hogy a' köz-keletű dolgokra fogyasztó adót (Consumtions Steuer) kell vetni; én pedig azt gondolom, csak azokra kellene, melyeket főképpen a' tehetősebb emberek szoktak fogyasztani; különben az történik, hogy p. o. egy hatalmas tőke pénzes, ki p. o. csupán csak egy szakácsnét tart, kevesebb fogyasztó adót fizet, mert kevesebb hús kél-el házában, mint p. o. egy kisebb hírré felkapott szabó, kinek tíz, vagy tizen-egy gyermek tölti-be kis házat. Igaz, a' ruha tsinálmány' bérébe tudja, a' mit a' húsra költött; de először nem akkor mindjárt kapja vissza a' hús' árát, mikor ezt kiadta, és contóra is sok ruhát kell varnia; azonkívül drágúl az által a' ruha bér, ruha nélkül pedig a' szegényebb sorsú emberek sem szűkölködhetnek. De e' szerint majd mondja valaki egészen mentté válik minden fizetéstől a' tőke-pénzes. Az örökös tartományokban nem, mert ott minden kötelező-levél bé van írva, ott bélyeg nyomódik minden kötésre, minden kötelező levélre, ott a' kötési írások' által-engedése mellett is mindég lehetne tudni, mennyit nyom egy capitálista, és így lehetne őt' adóztatni, és vele mindég igasságos számot vetni adójára nézve.

Kár volt ebben a' Czikkelyben, és nem is tartozott a' dologhoz oly felületesen és leng-elmésen (légerement) beszélni a' régiség' nagy embereiről. Ha valaha hidegvérrel és minden részre-hajlás nélkül majd általolvassa a' Gróf a' régiség nagy embereinek írásait, látni fogja: hogy Solon, Socrates, Themistokles, Aristoteles felette nagy eszű emberek lennének most is, ha élnének. Ne büszkélkedjünk annyira találmányainkkal, mert sok elveszett a' régiség' tudományaiból, és még is eredetiképpen mindent tőlők tanultunk. A' mi pedig az ugy nevezett eredetiséget, és nagy conceptiókat illeti, abban már azért is hátrább vagyunk náluknál, ha a' legnagyobb elmével bírnak is; mert utánuk élünk, nem pedig előttük. Nem szeretem az egygy-oldalúságot. Több valódi nagy embert mutathat a' kicsiny Graecia, egynehány századok alatt, mint a' leghíresebb tartomány Európában két annyi századok alatt. Hát a' Római birodalom? ! mutasson hát a' Gróf az ujabb időkben egy Aristidest, egy Timoleont, egy Phociont, egy Brutust, egy Cátót, egy Cincinnátust, egy Fabriciust, egy Regulust? A' Pennek, a' Franklinok, a' Wasingthonok, Canningok, Carnótok és még egynehányan, nagyon kevesek annyi századok' sorában és oly kiterjedésű körökben. Ugyan mit pöffeszkedünk pulyaságunkban? midőn majd minden igyekezetünk csupán-csak az élet' kellemei és a' jobb-lét' megszerzése körül forgódik, és még ezt a' filosofiát is a' Görög Epicurustól és Arisztippustul vettük? a' régiek legalább csak gúnyolva elé-beszélték, nem pedig javasolták. Ut jam

Romani pueri multis rationibus assem
Discant in partes centum diducere.

mikor minket oly nagy mértékben

Semper inops agitat, vexatque cupido

mikor töbnyire oly keveset gondolkodunk arról a' praktikus életben

Virtutem natura ne paret doctrina ne donet?
Quid pure tranqillet honos an dulce lucellum?

mikor oly gyakran

Virtutem verba putamus
Ut lucum ligna.

Se beszélni, sem írni, se kép-szobrokat faragni, sem építeni nem tudunk oly tökéletességben, mint a' régiek; a' hazafiuságban pedig éppen hátrább vagyunk, nyelveink tökéletességekre nézve, barbárok, az övékéhez-képpest, és még is azt akarjuk a' világgal és magunkal elhitetni, hogy több észszel és genievel bírunk; hiszen mivel a' beszéllő és író emberek formálják-ki a' nyelvet, ha egygy egész nemzetet veszünk tekintetben; azon nemzetnek kell legtöbb és legélesebb eszének lenni, és legnagyobb genievel birnia, kinek nyelve legtökéletesebb. Idő folytával több időnk volt szemlélődni, tapasztalni, a' régi találmányokra ujjakat építeni; de az eredeti genie a' régi Görögök' sajátja vala. Mezei gazdaságot Khinába kell menni tanulni. Bankquerottot tsinálni papiros pénzzel Franciaországba. Pitt egy saru tsinálótul Helvetziában tanult lenni fináncz mester-ember. Veszedelembe forog Anglia' fináncz systemája, mihelyt keleti India a' járom alul kiszabadul, és déli Amerika, és az Orosz birodalom felvergődik, és mi kik azt állitjuk, hogy nem három araszra, hanem tiz, tizen-kettőre; és nem egy napra, de hetekre kell észszel bírni, az efféléket kelletin-túl csudálván, azt gondoljuk: hogy azért, mert csudáljuk, több eszünk van a' régieknél, már az ilyen tudomások jönnek *ám ujságokból, és időszakaszi fel-színes irományokbul, hibás fordításokbul, vagy a' ConversationsLexiconbul.* Tudom én ugy mint a' Gróf a' papiros-pézn' és bank-intézetek' hasznát; de tudom veszedelmöket is. Úgy van az minden dologgal, attul függ egy Calonne, vagy egy Sully' igazgatása alatt vagynak é az efféle dolgok? de minél kevesebb virtuos emberek vagynak valamelly országban, minél többen az élet' kellemeihez ragaszkodók; annál nehezebb nagy ész mellett virtuos embert találni. A' kedvező, a' békés, a' nem szorító körül-állásu időkbén minden jól megy; de szoruljon-meg csak a' kapeza; és így semmit-sem kell becsén túl vagy gyalázni vagy magasztalni.

„Nil admirari res est prope sola Numici
Unaque quae possit, facere, et servare beatum”

Nem kell az embernek századját gyűlölni: de dicsérni sem kell azt túl a' mértéken; mert minden századnak vannak foltjai, pecsétjei, és villanó részei is. Mindég egy kis kérkedő ön-szeretet csúszik századunk' magasztalásába, valamint hypocondria szer-feletti gyalázásába.

Minekutánna sokat beszélt volna a' Gróf, hogy megmutassa az ahoz értés szükségét azon dologban, mellyről beszéllünk ezt kérdi: a' ki csak honni

138 dolgokban jártas, külföldiekről pedig semmit, vagy csak zavarba, 's félszegül tud valamit, hogy lehet gazdasági, kereskedési, 's hitelbeli tárgyakra competens bíró? ez nagyon igaz, de megfordítva is igaz. Megegygyezem a' Gróf' észrevételével, midőn a' külső nemzetek' utánzását literaturánkban még nagyobb hasznunak állítaná, ha több eredetiséget és sajátyságot fejtett volna ki; de éppen ez a' baj, és a' dolog' bibéje, csak eredeti fejek teremhetnek eredetiséget utánozások után. A' Gróf ebben szép példa, én nem szoktam hízkelni; de megvallom rövid idő alatt erőssen hatalmába vette a' magyar-nyelvet. Isten áldja-meg ezért, és még hamvait is. Ha ellene találpanak írni némelly ádász kritikasztereink, feleljen nekik Boileauval.

„L'exactitude est le genie des sots.”

Mikor szép sűrű vetést végig lengeni látok, nem kémlelem én akkor az egy-két, vagy konkolyos vagy taklászos kalászokat.

Rendelések' feleslege. — Lap 129.

Ez a' Czikkely tele van valódi praktika bölcsességgel, és emlékezteti az embert a' franczia kereskedők' egynehány hathatós szavaira Colbert-hez: „Laissez nous faire” bizd reánk e' dolgot. Az is igaz, hogy a' kevés a' semminek legközelebbi szomszédja. Az is igen bölcs észre-vétel: hogy nehéz mindég kitanulni kívált a' nemzeti gazdaság' tárgyaiban mi az ok, és mi a' következés; úgy vannak össze-szöve, és egygyüvé fonódva olykor kölcsönös és egymásra ható viszonzatokban az okok a' sikerekkel. Itt el találni mi minek oka, vagy következése, és minő mértékben? valóban felette bajos, és nagyon tapasztalt, megért, hideg, taglaló és sok oldalú fejet kíván-meg.

139

Productumink' szűke. — Lap 130.

Ebben a' Czikkelyben is igen sok jó, és hiúságunkat leforrázó találtatik; kívált a' vége ezen Czikkelynek figyelmet érdemel: de szeretem vala ha a' Gróf a' maga-sinale systemáról a' maga ideáit közlötte volna velünk; hiszen gondolom járt Burkus-országban is, hol az divatban van, Angliában is mindég kules alatt tartatik bizonyos mennyiségű élet minden esetre; azomban még is nem tartóztathatom-meg magam egy jegyzéket tenni: és ez ebből áll t. i. hogy Buda és Pest közt a' Dunán felfele Mosonyon keresztül vitt élet' mennyisége inkább kereskedésünk' esekélységét, mint termésünk' mennyiségét mutatja.

Communicációk' roszt volta. — Lap 132.

A' mit a' Szerző ezen Czikkelyben mond, azt valóban több részében az országnak nem lehet tagadnunk. Hidaink több helyen olyanok, hogy kétszeres Isteni gondviselés nélkül, kevesebb nyakot látnánk épen mozogni a' tarkok felett. Nekem egykor egy tizen-két mért-földnyi útam, négy kocsival és tulajdon lovaimmal, hét napban és 400 váltó forintban került. Az első nap még két mért-földet se haladhattam, kocsimat úgy megrongálám, és lovaimat úgy megzaklatám, mintha az ötödik százat is, az első 400 után vetettem volna. Ha nem lett légyen egyik zsebemben Horátziusom, másokban pedig Tacitusom, talán megholtam volna mérgemben; feleségemet és gyermekeimet vigasztalnom kelle, és így magyarázgaték nekik egygyet is mást is Horátziusbul, és vagy három ódáját könyv-nélkül megtanultam, melyek között egyikik ama híres volt:

„Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem.”

140

Hát ha némelly póstáinkról akarnék szólni!? pedig jól elrendelt közösülések nélkül nem virágozhatnak se nemzeti szorgalom, se kereskedés, se tudomány, se literatura. Egykor Sátor-allya Ujhelyből, mely ide csak öt mért-föld, később kaptam postán egy hivatalos levelet, melyben Budára valék deputálva Ő Felsége kegyes Királyom' megtisztelésére; mint Bostonból Amerikában, honnan egy taksásom' katona fia, ki franczia fogságba esett, és onnan Spanyol-országon keresztül a' világ' másik fél-gömbébe verődött, kiszabadulása végett nekem írt, és a' mellyet már a' kilencedik hét' végével vevék, egygy itt Debreczen felé át-menő Bécsi kereskedő által, holott az Ujhelyi levél csak más napra, mikor már a' kereskedő Debreczenben volt, Ő Felsége pedig már régen Bécsbe vissza-érkezett, jöve kezemhez. Még gyermek koromban Árok-szállás, és Kál között egykor a' legesikorgóbb hideg télben, farkasok' üvöltései között, a' szabad ég alatt a' kocsiban alvás helyett, egész éjszaka hold-világ és derült kék-égi csillagfény mellett rettegmem kelle. Már két kocsist bocsáték-el szolgálatombul, ki a' szem-közt jövő tehert-vivő fuvarosokat, kik utainkat tsinálják, mivel csak nagy nehezen térhettek-ki, ostorával csapkodta. Én azt hiszem, hogy minden nemes ember, minden földes-ur nyerne, ha vámot fizetne; más volt midőn kaczagányos apáink ló-háton utaztak; de most hintós kocsikban teszsziük utainkat, és oly kevéssé kívánhatják az otthon vesztég ülő nemesek, hogy sárban elsüllyedjen egy más nemes út közben; mint az a' nemes ki nem insurgálhat, kívánhatja: hogy semmit ne adózzék a' felkelő sereghez, és annak gyakorlásához. E' tárgyban nem áldozatrul, hanem bizonyos és világos nyereségrül vagyon a' szó. Igasság é hogy a' taksás, 141 ki az utat kirekesztőleg tsinálja, egyedül vámot fizetvén, minden köből életjét olcsóbban eladni kéntelenítessék, mint a' nemes földes-ur? én azt ohajtanám, hogy az ország-gyűlésen meghatározandó tariffa szerint, egy színt ott meghatározandó darab ideig, jó formán vámot fizessünk nemesek

ugy, mint nemtelenek a' kereskedésbeli utak' mind elkészítésére mind fenn-tartására; melly üdő eltelvén a' vám igen csekély lehetne, csupán a' már jól elkészült utak' fenn-tartására. A' hol csak lehet Mac Ádám' módja szerint szeretném látni az utakat elkészítve. Társaságnak kívánnám bizonyos időre bizonyos tariffa mellett árendába kiadatni a' belső vámokat, jó szorító kötés mellett, mellynek célja lenne az utak' elkészítése és fenn-tartása, nam quod in commune curatur, potissimum in communi negligitur. Csak tsinált úton kívánnék fizetést szedetni. A' társasággal a' kötést ugy akar-nám, hogy minden esztendőben egy bizonyos tartalék fundus is félre tétet-hessék; ohajtanám hogy az utak' fenn-tartása végett ne tartsa méltósága alatt a' törvény-hozó test a' szekerek, kocsik 's kerekek pántjairul, vala-mint az utak' szélességéről gondoskodni. Erről a' tárgyról még sokkal többet mondhatnék, mert sokat gondolkoztam felőle, — de nincs itt most üdöm reá, és helye sincs ezen észre-vételekben. — Ne vegye nekem senki rossz néven, ha emberben a' könnyen és döcögötetés nélkül mozogható tehet-séget a' legdrágábbnak tartom; mert én ugyan részemről inkább szeretném látásomat elveszteni, mivel már elegendő kedves, és sok kedvetlen dolgot láttam, és hallásomat is, mert szint-ugy elég mind okosságokat mind ok-talanságokat hallék 's olvastam már életemben; hogy sem plántához hason-lítani, és vagy éppen helyről-helyre nem mozdulhatni, vagy eléggé szűk 142 erszényem, és még hátra lévő kevés óráim' fogytával csupán fájdalmat okozó szüntelen rázások között mozoghatni.

Belső consumtió, az-az fogyasztás' kisléte. — Lap 131.

Azt nehezen hiszem, hogy az ország' szerencsésebb fekvésű részei a' mostohábban fekvők természetménybeli szükségéiket ugy ki ne pótolhassák legalább közép-szerű esztendőben, hogy külső kivitelre semmi-se maradjon. Ennek természeti következése, hogy a' külső kereskedés szolgálhat eszközöket a' szerencsésebb fekvésű részeknek sorsokat javítani. Ezek gyarapodván, természetesen a' másod rendű szükségéiket szívesebben fogják és olcsóbban is a' hazában venni, ha a' szerencsétlenebb fekvésűek azokat készítményi szorgalmok által kipótolhatják; de kivált a' készítményi szorgalom kíván tőke-pénzt, és így mindég az a' kérdés fog fennmaradni, miképp' azt azok-nak megszerezni? 's így szükség valóban, hogy több hitelünk legyen mint most van. Ha p. o. valaki a' felföldön egy papiros-malmot akarna jószágá-ban felállítani, és valamely e' tárgyban tapasztalt, okos, és becsületes Hel-landus' segedelmével, ki hazáját körül-állásainál fogva oda hagyá; tetemes haszonnal jó hollandus papirost tudna tsináltatni, és pedig eleintén csak 6000 konczot egygy esztendőben, de ezen intézet' megindítására, pénzre. 8000 pengő forintra volna szüksége; és a' mondottak szerint esztendi tisztja jövedelmének, ezen summát minimo etiam calculo bőven megbíró 3/4 részét akár az al-, akár a' felföldön, akár itt is, ott is lekötné, hogy ne kéntelenítségék, mivel egyszerre annyi árú productumot el nem adhat, 143 (és hihető, hogy mivel most, mikor a' papiros-malmot építeni akarja, a' gabona olcsóbb lesz mint tavaszkor) productumait elvesztegetni nem akarja;

lom' tárgyára, melyre igen nagy befolyása van a' népesedésnek: rendesen látszható dolog, és még is úgy van, a' felföld jobban mivel földeket, és több szorgalmat mutat; nem elég azonban hogy csak számos legyen a népesség, mert az al-földön, Dunán, és Tiszán-tul is számos helységeken, de azok a' nagy és népes helységek, nagy, nagyon terjedő területeken csak gyéren vannak elszórva. Ezen pusztá területeket, melyek több kezet kívánnak, kell hát népesíteni; de ki fogja pusztáit, melyeket méltán ki-ki úgy néz mint tulajdonát, a' népes fel-földről hozandó coloniákkal megrakni, míg az a' két principium áll: „rustici est, quod manus rustica coluit, et in casibus contractuum urbano lenius est tractandus colonus.” A' mi az elsőt illeti a' haszon-vételre nézve igaz, és az 1790-diki 35-dik Czikkely elegendő bátorságot nyújt a' haszon-vevőknek akár az érdemetlen elhajtás ellen, akár pedig az elköltözés' szabadságára nézve; de a' használás fel-tételének ex natura rei a' tulajdonos, és tőle bérben tartott birtok' haszon-vevője között szerzendő egygyezéstül kell függenie. A' mi pedig a' másikat nézi, már az olyan principium, melynek minden urbáriálista taksást a' maga sorsával megelégedetlenné kell tennie, és valódi titkos vallomás, hogy vagy tehernek tartja az országló-szék az urbáriumot, vagy a' földesurak' taksásai iránt, nem egygy aránti kegyességgel viseltetik. A' tulajdonnak szentsége tehát a' legelső, hogy az ország jobb sorsra vergődjék, magától fog menni minden egyéb; csak azt ne bántsa senki is, és bele ne avatkozzék. A' személyes köz-terhet és köz-munkát viinni fogja az új colonus, ez igasság; de ahoz, miként egygyezek vele tulajdonom' használásáért, senkinek semmi köze, és abba senki sem avatkozzék, mert ahoz ex pacto sociali nincs jussa semmi státusnak. Az, hogy a' köz-szükségre tehetsége szerint ki-ki adózzék; azt kívánni van jussa a' státusnak, és annak külön-külön módját és mértékét, a' külön-külön országos alkotmányok, és helyezetek meghatározzák: de tovább nem kell menni a' státusnak; mert

146 több rossz, mint jó következik belőle az Egészre, és a' Fejedelemre nézve szint-ugy mint az egész ország' kifejlődésére és javára. Soha-sem kellene megfeleltetni, minden hatás viszsza-hatást szűl, és így csak olyan hatásokat kell tenni, melyeknek viszsza-hatások az egészre nézve üdvösséges. Már megmagyaráztam mint lehet csupán-csak üdö-szaki kontraktusok mellett, mind a' bérbe-adónak, mind a' bérbe-vevőnek állandó kárát eltávoztatni; vagy ha történt, azt orvosolni. A' gazdaság és nemzeti szorgalom' dolgai annyira fügnek a' változó természet és más társaságbeli körül-állásoktól; azon kívül a' fekvéstől, a' nemzet' szorgalma kifejtődésétől és előre nem látható más véghetetlen körül-állásoktól; hogy nincs veszedelmesebb dolog akár a' tulajdonosra, akár a' bérbe-vevőre nézve az örökös kontraktusoknál. Népesíteni kell hát a' mint mondtam az ország' alsóbb részeit, így mint-egy maga-magát népesítheti az ország' kebeléből, mint a' méhek rajzás által, helybeli nép-szaporodás és tovább terjedés által a' nagy terjedésű al-földi helységek' határain; a' felső vidékekről pedig, mint-egygy embereket öntvén az alsókra külföldi segítség nélkül, kivéven az olyan eseteket, mikor valamely vagy egygyes, vagy számosabb ember ide-költözködése a' nemzeti szorgalom' valamely új ágazatját vagy béhozná, vagy valamely réginek gyarapodását szükségessé tenné. A' népesedés' ok-

fője (principium) az, hogy ez arányban legyen a' föld' kiterjedésével, termékenységével, meg a' belső és külső kereskedéssel; következésképpen a' köz-adóval, és így a' pénz' mennyiségével, értéke' állandóságával, és annak forgása sebességével; mivel nem mint koldusokat, hanem úgy kell az embereket szaporítani, hogy nagy baj és nyomorúságok nélkül élhesse- nek. Magától fog következni ez az arány, míhelyt a' Tulajdon becsbe tartatik, és a' külső és belső kereskedés' akadályai elháríttatnak. Nem kell hát gondolni, hogy a' tulajdon sajátjának haszon-vételébe vágó avatkozás 147 által lehessen a' nemzeti szorgalmat nevelni Magyar-országon; és ez sarkalatos idea: melly különös figyelmet érdemel, mellyet én a' legüdvözletesebb következtetések' előzményének nézek országunk' mostani állapotjában, a' nemzeti szorgalom' kifejlődésére nézve.

A' Szállítások, Transito 's Vámok körüli bátorság hija. — Lap 136.

Szép látni, mint tér a' Gróf azon tekintetekre vissza, melyeket senki se huzhatott volna ki előzményeiből; sőt éppen ellenkezőt kelle vala kihuzni az ideák' szoros taglalása mellett. Annál örvendetesebb tehát; még a' Gróf' következtetlenségéből is látni, mint fekszik szívéen honna' boldogsága, és mint írta a' legdicseretesebb czélbul munkáját. — Talán egy Czikkely sincs jobban, alaposabban kidolgozva ennél az egész munkában. Isten tartsa a' Szerzőt! Ugyan szeretném látni azt, ki ezen, a' dolognak valódi ösméretével szerzett Czikkelyt meg-tudja alaposan czáfolni. — Valóban nem foghatom-meg ezen Czikkely' olvasása után, mint mondhatta a' Gróf fellyebb? hogy az efféléket nem érthetjük; hogy azok nem reánk tartoznak, mivel ezekkel nem parancsolhatunk.

Kereskedési becsület, 's munkásság' némelly csorbái. — Lap 138.

Ezen Czikkely' első czikje felségesen van írva, és dobogtatván 's emelvén a' szívet, úgy ragadja magához az értelmet, mint a' magnes a' vasat, vagy a' jó magzat' lelkét a' szülék' szeretete; pedig be könnyen lehetne szégyen és pirulatunk' következtetésében olly egygyűgyű és célt ütő rendelkezéseket megállapítani, melyek a' bor-kereskedési csalfaságokat tökéletesen kiirthatnák; de mi a' rendszabások' sokaságát szeretjük, nem pedig kevés velősöket, melyeknek bizonyos, nagy foganatu jó következtései legyenek. Irtam én e' tárgyul deák-nyelven egy Értekezést, mellyet az országos kiküldöttségnek a' kereskedést tárgyzó osztálja, mellynek tagja valék, az egész országos kiküldöttségnek által-adott; ez pedig a' bort tárgyzó országos-kiküldöttséggel közölte; lesz é sikere? nem tudhatom. Az én vallásom e' tárgyban, hogy nem kell a' jobb minéműségű bor' kedvéért, a' csekélyebb minéműségű' termesztését gátolni, ha ezt olcsósága miatt 148

szívesebben veszik az elszegényedett kül-földiek; mert ez a' csekélyebb minéműségű bor is a' hazában terem, és pénzt hozhat honnunkba. — A' bor-kereskedés csökkenésének több okai vannak, melyeket említett értekezésemben rendre elő-adtam. A' bor zagyválás is egygyik oka ezen csökkenésnek, meg kell hát akadályoztatni a' bor' meghamisítását akár milyen minéműségű legyen a' bor, és e' tekintetben több nagyon egygyű és végrehajtható javallatokat tevék. Megjegyzém azon-felyül, hogy nem kell feltenni valakit bor-zagyválónak, mert Zsidó; hanem érjen büntetés minden zagyválót, akárki légyen az, és akár milyen vallásu.

Egy gyönyörű kitérés (az-az Episodion) van ezen Czikkelyben; a' kölcsönös felvilágosításról, elméknek-elmékre hatásról, a' viszonyos és versengés nélkül folyó csendes nyomozásról, a' nyilvánásgrul (*Publicitas*); arról, hogy minden a' mi megtámadtatik rág, harap és csíp akár mi gyenge legyen is: ez bizonyos, akár igasságos legyen a' megtámadás akár nem; sőt töbnyire még nagyobb mindég a' dúlás-fúlás ha igasságos, és éppen azért czélt-ütőbb a' kiméletesebb felébresztés a' kiméletlennél; mert ugyan mit használ a' nyersebb felriasztás, ha a' mint maga mondja a' Szerző: *valaminek* 149 *órája még nem ütött*; az óra pedig csak akkor üt, mikor a' mutató a' per-czenő pontra ért; jó hát felhuzni az órát mikor áll, de nem a' belső láncz elszakadása' veszedelméig a' felhuzó' hatalmás sietése miatt; azért nem lehet pedig sietni: mert a' mint a' Gróf e' Czikkelyben igen bölcsen elősmeri *mostani körül-állásainkban még nem igen boldogulhat a' kereskedő gazda, valamint csak nem mindég tenkre jut a' gazda kereskedő*. Tökéletesen igaza van tehát, és örökké fő dolog fog maradni, hogy *álhatatosan sokan akarjuk azt az egygyet*; értetődik: ha az-az egygy igasságos is, hasznos is.

Nemzeti Bank. — Lap 144.

E' Czikkely csak rá-mutatásokat foglal magában, különben hoszszabnak kellene lennie. Egynehány előleges észre-vételeket bocsát közinkbe, melyeket ugyan minden-ki tud, melyeket azomban nem lehet elegendőképpen és elégszer fülünkbe sugni; hanem kiáltani kell, és fejünkbe verni Homerosz' szokása szerint. Ilyen ez: A' *pénz a' munkával oly szoros össze-köttetésben áll, hogy majd az egygyik az ok, vagy következés, majd a' másik; valamint az essőből gőz, kőd, felhő lesz, 's azokbul megint esső; ugyl a' munkából pénz lesz, a' pénzből ismét munka*. Szívesen hozzá tenném közmondásomat: „a' hangyák hangyákat tsinálnak, a' pénz pénzt;” ha okosan tudjuk használni. A' Szerző azt kívánna, hogy magunknak tar-tozzunk; de hiszen ha nincs pénzünk, ugy nem adhatunk kölcsön egy-másnak, és mivel a' kül-földiektől adandó elegendő megnyugtatás mellett nem hat, hanem négy; sőt három percentumra is pénzt kaphatnánk: azt gondolom, hogy az ország' mostani pénz fogytában ezt a' módot 150 kellene inkább választani, mert így uj capitális jönne az országba. Igaz, hogy kimenne a' kamat; de ha való, mint a' Gróf mondja: hogy a' kölcsön nyert tőke-pénz, kilenczet, tizet keresne száztól esztendőnkint,

ha p. o. a' négy forinton felyül száztul, kettő vissza-fizetődnek a' tőke pénz' lerovására; világos hogy annak a' három vagy négy procentumnak egy darab ideig kiköltözését az országbul lefontolná az a' haszon, mely egy részről abból eredne, hogy az adósok könnyebben kibujhatnának adósságaikbul; más részről pedig, hogy a' kül-földiektül felvett tőkével a' nemzeti szorgalmat éleszthetnék, és bizonyosan el-nem maradna ama jó következés: hogy nem igen sokára magunknak is egygyik a' másíknak 3, vagy 4 pcentumra pénzt adhatnánk kölcsön, és nem lenne többé szükség a' kül-földiektül kölcsönöznünk.

A' mi következik szint-ugy nagy igazság: *hol igen sok a' pénz, ott ingadozás, 's ugymint ár-vizekben ezer veszély—bankrott; hol igen kevés ott elakadás,* (a' bankrottot itt is ismételni lehetett volna) — *mint mikor nyáron a' vizek kiapadnak, szegénység. Ezek a' vég-határok.* Igaz hát mint fellyebb mondtam, hogy a' pénz' dolgában is mérték kell. Azomban neveltség volna a' pénz' sokaságátul már most eleve félnünk, pénzbeli ügyefogyottságunk' közepette, és azért henyélésnek szánni m agunkat, mert valaha kárunkra lenne a' sok pénz. Ettül ne tartsunk még most: elég ideje lesz gyarapodásunk' folytában tartanunk, 's azt okosan mérsékelnünk, és arról a' mi most néha fejünkön keresztül megy, akkor is megemlékeznünk, hogy t. i. a' szerencse nehezen emészthető étkeket szokott nyújtani, és hogy jól mondta Abdolonimus Nagy Sándornak: „utinam eodem animo fortunam ferre possem, quo egestatem ^{tuli}.” Ha a' halál' féltében nem akarnánk sem enni sem innya, félvén a' betegségtől; így még hamarébb meghalnánk. A' halál elkerülhetetlen, akár sokat együnk, akár 151 jól vagy rosszszul együnk; de ha mértékletesen eszünk a' jó étkekbül, mind kellemetesebben, mind tovább élünk; mint külömben éltünk volna. A' pénz tehát és a' bank, valamint az étel, csupa eszköz, nem pedig czél, és a' veszedelem csak akkor tűnik-elé, ha ezekkel czél gyanánt vagy mértékletlenül, vagy ha hamissan élünk. Példával mutatja-meg a' Szerző, hogy a' lépcsőnkint lefelé allyasodás és nemzeti pénz elszegényedés, nemcsak az egész nemzetre, hanem a' külön-fogottakra nézve is sajnosabb az egyszerre következő lerogyásnál, és *banquerottnál*. — Megvallom jobb szeretem én is valamint a' serdülésben a' lassubb nevedekést, mint azt, mely egyszerre magos pontra jut, és így mintegy magát mohon kimeríti; ugy a' hanyatlásban inkább a' röktön, mint a' lassu rogyást; mert a' nyomorult élet lassu halál, és éppen olyan mintha valakinek ütközetben, előbb lábát, osztán kezét, meg-meg orrát; végre fejét ellőnék. —

Ezek után azomban egygy állítása következik a' Szerzőnek, melyben nem érthetek egygyet vele, ugy-mint a' fellyebbiekben egygyet értettem. *Ha éhesnek kenyeret adok, ugy-mond: a' Tett szép; de én sokkal szebbnek tartom valakit oly helyhezetbe állítani, hogy maga-magának ne csak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen: de ha ugyan azon summával tíz éhen-haló embert a' haláltól azzal menthetek-meg, hogy mindegygyiknek kenyeret veszek, vagy olly állapotban teszem őket, hogy magoknak kenyeret szerezhessenek: ugy inkább teszem ezt, hogy-sem csupán négy éhen-haló számára, mind kenyeret, mind sültet vegyek; vagy mind ennek mind amannak megszerzésére őket képesekké tegyem. Ha egygy éhen-haló meg-*

szóllít, nem azt vizsgálom a' sokat tudó' módjára Kotzebueban, mint jutott ezen ember ily sorsra! maga, vagy a' sors' vétke által é? hanem
 152 zsebbe nyúlok; de ha egy más rongyos, külbömben erős legény koldulgat tőlem az utszán, munkára igazítom, és ha azt találja felelni, a' mit egy francia koldus ily alkalommal felelt: — „éj ha tudná az ur minő rest vagyok”, azt válaszolom neki: „nem akarom tudni barátom”, 's a' farképnel hagyom ökemét.

Több 's jobb természetes, 's kivitel végett Jutalom-tételek. — Lap 148.

A' jutalmat az erkölesi világban nagyon igazán és nagyon szépen a' hypomoklionhoz a' mekhanikában hasonlítja: *Itt egy fontal száz mázsát emelhetni*, úgy-mond: *ott egy gombon lóggó vitéz-kereszt csatát nyeret*; — hozzá tenném: amott egy-pár taller jó lovat neveltet. Még egy taps, még egy Éljen is mit nem vihet véghez!? hát egy-pár szépen pillantó szép szem mi csudákat nem tenne még, ha kevésbé fások lennének, és az erkölesi rugókat használni tudnók, vagy akarnók; mert ezeket is ám felette rosszszúl lehet használni. Hijában igérek én bor-nem-iszának egy pohár jó Badacsonyt, és heréltnek hölgyet. Jól mondta Napoleon, hogy a' magyar huszárokkal az egek' csillagit fogatná-le; de nem kell ám hozzájuk külföldi nyelven beszélni: Ugyan mint érzene p. o. a' francia sereg, ha egygy a' Basquei tartománybul származó generál ezen nyelven adná néki parancsolatait? Hát ha még egy Straszburgi születésű vezér német nyelven? minden testi hatalom erkölesin van fundálva, és ez az oka: hogy sem maga a' testi hatalom, sem maga a' bélátás nem igen vihet nagyokat végbe; ha ezen két dolog nem egygyesül. Azt akarom hogy valaki hidjen nekem, szeressen és szavamat szívesen fogadja; legelső hogy eszem' és szívem' egyenességéről jó, és kedves ideát gerjeszsek benne. Nem fogok hát csupán
 153 szép pusztá szókat hozzája intézni, és egyszer így, egyszer amugy hozzája beszélni ugyan azon egy tárgyban, és egymással ellenkező fenék-okok szerint bánni vele; ha pedig bának: egyenesen okát adom és megfejtetem a' körül-állásokat, mellyeknél fogva el kelle térnem első okfömtől. Nem fogok soha mást beszélni, mást tselekedni; nem soha Tettel egyszer így, egyszer amugy ellenkezőképpen viselni magam' iránta. Ön', és nemzete' szeretetét 's büszkeségét, a' mennyire csak lehet kimélni fogom; ha pedig kénteleníteném neki hibáit tudtára adni, ezt férfias igassággal, de minden nagyítás nélkül fogom tselekedni. Ha egyszer megszeretett, és belsőképpen tisztel, nem fog megharagudni; de javulni. Csak rosszszaságai ellen leszek minden kimélet nélkül; de gyarlóságait tünni fogom. Nem fogok félni néki bizodalmat mutatni, mert természetesen az erősebbnél kell kezdődni a' bizodalom' kimutatásának. Nállam lévén a' hatalom, mind én, mind ő érzeni fogjuk: hogy őt' megbüntethetem, ha azzal vissza-él. Mindent a' mit kötelességén felül tézzen meg fogok jutalmaztatni, tselekedeteinek érdeme, nagysága, és azon mód és mérték szerint; melly leginkább van

alkalmaztatva gondolkozása és érzése' szabásához. Vi'sgáljuk valamennyi nagy embereket, kik valaha éltek, és nagy dolgokat vittek véghez ; látni fogjuk : hogy ezen ok-fők szerint tselekedtek. Magok a' pusztá szóllások, és beszédek ; bár mi szépen és mesterségesen legyenek össze-szerkeztetve, soha-se hatnak észre is, szívre is egyszer'smind ; de erős ám ott az ékessen-szóllás, és csudákat viszen-végbe, hol Tettekkel, észszel, lelki erővel, és kegyességgel párosul. „Én mindég azt teszem a' mit akarok", kedves szava járása vala IV-dik Henrik francia királynak : „mert csak mindég azt akarom úgy-mond : a' mit akarnom kell." Véghetetlen befolyása van a' karakternek a' nemzet' kifejlésébe, minden nemzetnek nagysága pedig 154 és boldogsága a' nemzeti karakterből foly. Az okkal-móddal jutalmazni, és büntetni tudás az a' két sark, mellyen minden nemzeti kifejlődés forog. Ez neveli jól a' nemzeteket, ez igazgatja őket jól, ez teszi szükségtelemné a' sok hosszas és részeletes törvényeket, mellyek töbnyire csak papiroson maradnak ; ez vezeti kevés de jól megrágott törvények ut-mutatása szerint, jó és okos, és erős karakterű megfelelés' terhe alatt álló-emberek által az írott törvények' végre-hajtását a' papirosról az életbe. Vegye a' kegyes olvasó mind ezeket, mint-egy toldalékául, mind azon Szépnek és Jónak, melly ezen Czikkelyben foglaltatik.

Ugyan ebben helyesen fejtegeti a' Szerző a' remény' számos jó következéseit és okozatjait (Resultats). A' *remény*, úgy-mond : *mindenben az erkölcsi mozgató*, csupán azon kell tehát igyekezni, hogy czélja vétkes ne legyen. Valóban a' remény az, melly minden erőket megindít az emberben, valamint a' félelem azokat visszatartóztatja ; — amaz még akkor is jutalmaz, midőn megcsalt, mert a' megcsalás' idejéig mindég elevenítette, mindég boldogította az emberi szívet ; azért helyhezveti a' mély belátású szíves keresztény vallás Chateaubriand szerint az erények közzé, azért énekelték minden nemzetek' költőji, és azért emelhetnének neki oltárokat és oszlopokat minden nemzetek, és minden státus emberek is.

Ah quand je serai prêt à fermer la paupiere.
Que je te voye encor auprès de mon tombeau.

Végső behunyása előtt szem-pillámnak
Ah sírom mellett még egyszer láthassalak.

Hitel szentségén alapúl. — Lap 152.

155

Ezen Czikkely' czímje egy kevésbé homályos, azt akarta hiszem a' Szerző mondani : hogy a' nemzeti szorgalom' és kereskedés' véd-angyala az ígélet-tartás és nyilvánosság. Mi szívet és észet kielégítő dolog az : hogy mélyebben behatható taglalatok után kisül, miképp' kellyen szint-ugy a' politikai, mint a' keresztényi világ' körében mindennek, a' hiten, reményen és felebaráti szereteten gyökereztetve lenni ; ha elő-menetelt, virágzást, megelégedést és boldogulást embereknél és nemzeteknél eszközteni, és ily javakat nállok több századokon keresztül fenntartani akarunk.

Mit kell tenni, és min kell kezdeni? — Lap 153.

Azt lehetne mondani, hogy ezen több Czikkelyekre czikkelyezett Szakaszon kezdődik valódi a' Szerző' munkája. — Sok előzmények után, melyekben a' természeti és mathesisi rend egynek mondatik, és az állittatik: hogy *töbnyire mindent fonákul tselekesznek az emberek, hogy a' Mathesis rendi gondolkozást, mely napról-napra tökéletesedik, mindenre kell, és lehet által-vinni, úgy-mint más nemzetek tselekedtek, hogy helyhezünk' és körülményeink' tökéletes ismérte, és tudomány, mind hazánkról, mind külföldről; végre a' jól szerkeztetett systemák' életbe-hozása eszközölheti boldogulásunkat; végképpen azt gondolja: hogy a' váltó kereskedési törvény azon talp-kő, melyen föld-mivelési, és kereskedési gyarapodásunk' utóbbi jelemelése s boldogulása alapúl. Lássuk mint czikkelyezi ezt a' szakaszt, és miként fejtegeti-ki ideáit? —*

156

A' Hitel tágosbb értelemben. — Lap 156.

A' szó szentségének minden tarsasági tartozatokban és viszonzatokban megbecsülhetetlen szükségét és hasznát fejtegeti. Ez úgy van, és nagyon együgyü, de felséges a' német köz-mondás: „Ehrlich dauert am längsten.” A' szó' szentségét világunk birájának nevezi. A' hitelt a' párthoz hasonlítja életünk veszélyes tengerének hajjai között. Költői jelemelkedéssel, ábrándozásokba merült elandalodással beszél a' csábok és üldözettek ellen rendíthetlenségben maradó erények' annál nagyobb és örökös jutalmáról; minél kevésbé nyilvánosságok, és minél tanutlanabbak. A' testi világ' harmoniája sejdített vele az erkölcsiét is, mely nélkül merő megjátszattatás, rászedés, iszonyu tréfa lenne a' mindenség, a' világ, és egész életünk; és ez, rövid 's takaros egybe-vonatban, ezen gyönyörű Czikkelynek, melyet csak egygy a' Nagynak, Jónak és Felségesnek gerjedő lélek írhatott, veleje. De miből származhatik kérdi, a' szó' szentsége? és felel:

Polgári erénybül. — Lap 159.

Nem teszi azt, úgy-mond: valamely ország' fekvése, nem az alkotmányok' szabadabb vagy függőbb léte, hanem az most már csupán az emberektől függ, kik az országot lakják. Azomban okokkal mutatta-meg mind Helvetius, mind Montesquieu; és az egész história bizonyosság, hogy kölesönös viszonzatban állott és áll mindég a' polgári erény, és annak mind természet, mind mértéke az alkotmány' szabadabb, vagy függőbb létével. Hiszen a' legközelebbi történetek is megmutatták Török-országban, hogy 157 sarch-uralkodás alatt, nem lehet polgári erény; de azért ön-kéntes uralkodás alatt lehet a' nagy alkalmatosságokban, ha az ön-kéntes ur okos és nagy

ember, és tudja magát szerettetni 's csudáltatni. De mikor a' polgári erényről vagyon a' szó, nem csak a' nagy alkalmatosságokat, hanem főképp' a' polgárok' mindennapi életét és tselekedeteiket kell tekintetbe venni: ha matematikai szorossággal akarunk okoskodni, és vi'sgálódni az effélék körül. —

Egy kis eltérést engedett-meg magának a' Szerző ezen Czikkelyben is, mellyben némelyeknek némely szélsőségeit és tulságait emlegeti, és pedig olyan dolgokban, mellyek nem teszik a' polgári erény' valóságát. Én ugyan nem veszem nálunk a' polgári erény' (melly az anya föld, és honniak' eránt szeretetet és hűséget; a' végre-hajtó hatalomhoz pedig, mind hűséget, mind engedelmességet parancsol) kiegészítő részének, akár a' magyar-tánczot, akár a' sinóros nadrágot; azomban a' csak nem mindég viselt kül-földi ruházatot, s csak-nem mindég, és ugy szolván kirekesztőleg üzött kül-földi tánczot; ott kívált a' hol van mind nemzeti öltözet, mind nemzeti táncz, szint-ugy nem tarthatom a' polgári erény bélyegének, és mivel maga a' természet mindenben, ugy a' testi, valamint az erkölcsi és polgári világban, akárminek külső jelensége, és belső volta köz'tt, bizonyos viszonzatokat 's harmoniát alkotott és rendelt; nem igen szeretem mindennapivá válni köztünk mind a' két nemnél a' kül-földi öltözetet és tánczot, ugy hogy a' honni ruházat' viselete, csak a' tisztelkedések' idejére és alkalmaira szoríttassék, a' honni táncz pedig csupán kivétel légyen mulatsági társalkodásainkban; mert nem látom miért nem lehetne honni öltözetünket ugy módosítanunk, hogy parádéra, pongyolára, tánczra, lóra, külön-külön; de nemzeti formákban alkalmaztathassék? A' mi pedig honni tánczunkat illeti, az szint-ugy a' nemzeti szellem' sugallata alatt, 158 a' lassan szedett lábakkal komolyságot jelentő csendétül fogva, a' mu'sikai és tánczi lejtőnek során keresztül a' legvirgonczabb mozgások' szapora aprításáig vihetendő volna. Ezen észre-vételt annál természetesebbnek találhatandja a' Szerző, és megbírálasom' olvasója, mivel a' következő Czikkely a' nemzetiségről szól.

Nemzetiség. — Lap 161.

Lenni kell elébb, ugy-mond: csak oszlán lehet, derékre, erényesre kifejlenni; ez felette nagy igasság. Tegyük-fel hogy már vissza-magyarosodtunk volna, és nemzeti büszkeségünk kikapott volna minket azon bután kevélykedő gyalázat alól, mellynél fogva ön-nyelvünk, öltözetünk és tánczunk' megvetésével, a' kül-földit, nem nemzeti szellemünk' izgatására és tökéletesebb kifejlésére, hanem töbnyire 's csak nem mindenben és mindenütt fás-maj-molásra használjuk; ugyan viselnénk e mindég kül-földi öltözetet, járnánk e mindég kül-földi tánczot, és beszélénk e csak nem mindég kül-földi nyelven egy-mással, ámbátor nem lennénk járatlanok a' kül-földi nyelvekben és tánczokban, és holott frakban jártunk utazásaink közben Franciaországban és Angliában? Némely nyavalyás, kívül, némely belülről kezd rothadni. a' gyógyulásnak tehát mind a' külsőre, mind a' belsőre kell kiterjeszkedni.

Mi kín úgy-mond a' Gróf: egy rothadó nemzet' tagja lenni, mert százszor könnyebb testi, mint lelki allyasodást elszenvedni. Hol pedig a' nemzetiség semmivé vált, hol a' lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a' nemzeti szellem és sajtóság hijabavalóságokon, gyermeki bábokon alapul, már ott ha a' sokaság vakságában nem is gyanítja; keserű, de csálhatatlan tekintettel nézi a' gondba

159 *merült hazafi, miképp' folydogál-le szemekint a' hátra maradt kevés fővény, a' nemzet' élet-órája üveg szelenczéjébe. Mázsát nyomó szavak, melyeknek úgy kellene feküdni sziveinken, mint a' véghetetlen sok mázsájú Aetna Briareus felett; de ez nyújtódzott legalább a' roppant öt' borító Teher alatt, és emelkedni törekedék! nekünk pedig még állandó honni játszó-színünk sincs a' fő városban! noha már több évvel ez előtt, oly remek buzdítást írt Horváth Endre, hogy olvasván e' remeket a' jövődőség, nem fogja tudni meghatározni: fordítsa é el szemét egy maga és jövődősége iránt olly igen gondatlan nemzettül, melly ezen buzdításra a' legfelemelkedettebb, legterjedtebb, legálhatatosabb tselekvésekre eléggé fel-nem lobbant; vagy pedig szánakozzék é egygy ollyan hatalmas érzetű hathatós költőn, kinek a' legigazabb hazafiusággal és nemzeti büszkeséggel eltelt láng lelkét, az Isteni gondviselés egy csak nem már az indithatatlanságig 'sibbadt nemzet' közibe, mint valamelly elaszott kietlen pusztába repítette? !!! — Szóll az után: minekutánna a' minden nemzetek, és minden emberek forró által-ölelései között elhigult 's érzelmeiben eltompult czéltalan cosmopolitismusnak áll-orczáját lerántotta volna, a' társaságbeli embernek magától a' természet-től szívébe plántált hazafiuságrul. Kaczagnak azon az aggot lelküek, úgy-mond: de él, zsendül, serdül a' fiatal, és még messze innen a' koporsón viruló nemzetünk' keblébe. Én is hát kezdék remélni, és szívesen sejdítem: hogy a' magyar szívek' dobogása és buzgalmai között elvégre ki fog vívódni a' nemzetiségi esata, bár mint küzdjenek itthon azok még most ellenünk, kiknek csak addig lesz kirekesztőleg idegen szó szájokban, míg a' honni dicsőség' érzelmeitül felmelegülve észre nem veszik, hogy ideje pirulniok az önnön boldogságok és díszek ellen, átalok kezdett és folytatott küszdés-*

160 *ért. Siet ennek folytatában megjegyezni: mint vagyunk ösméretlenek a' külföld előtt, mintha a' kút' fenekén ülnénk, és a' természet se testi, se lelki természetényeket nem alakítana és nem tenyésztene nálunk, vagy miként ösméretünk vissza. Ennek ugyan okát adja: Némely betyárjaink úgy-mond: egy részrül, más részrül pedig a' külföldiek' bal-vélekedése affléleket képzelt bele nemzeti szellemünkbe, melyek telyességgel nem abból csirádznak-ki; — de az efféle képzeletek előtttem csak éppen ollyanok: mint mikor valami 30 esztendő előtt, a' Francziák merő haj-fodorítóknak tartattak, az Angolyokat pedig még most is némellyek merő öklözőknek vélik; vagy azt gondolják, hogy minden Angoly kötelet vet felesége' nyakába; sőt a' vásárra kiviszi, áruba bocsátani. Vagynak ugyan szerinte a' magyarság divatlanságának más okai is, t. i. az olykor a' mértéken túl-menő hazafiuságbul származó hiuságunk, mellynél fogva nem dicsérendő dolgainkat is émelgető ön-hizelkedéssel és határ nélküli harsán szózattal magasztaljuk; de még egygy okot elhagyott a' Szerző, azt t. i. hogy a' külföldi vagy nemzeti kalendáriomokban soha sem jelenünk-meg úgy, mint regnum independens, et suam propriam in pactis conventis fundatam habens Constitutionem,*

hanem csak úgy, mint: His accedit. Egygy igen fontos észre-vétel van ezen Czikkelyben, az t. i. hogy *nem kell ugyan tartani a' kül-jeleket fontosabbaknak a' belsőknél, és a' kopácsot többre nézni magvánul; azomban a' külsőt is nem kell egészen elmellőzni, mert azonkívül, és abból egyebet is látunk. Ugyan mire állapítsuk ítéletünket arról, kit nem esmerünk, és soha-se láttunk, kérdi a' Gróf: ha csak külsőjére nem. Ha tehát a' külsőkről ítélünk a' bel tulajdonokra, egyenes, bátor és komoly férfiú érzéssel bíró Magyart, ki szabadságot imád, honnát forrón szereti, 's kész élete' elhagyására törvényes Kirdlyáért, becsülteti kün a' magyar nevet, nem igen képzelhetünk magunknak kül-földi szabásu ruhába, és én valóban oly kevésbé látom, mit árthat 161 a' nem pazérolva, hanem takarosan alkalmaztatott sinór, sujtás, borítás és paszmánt a' ruhán a' külső férfias kellemeknek és bel-tulajdonoknak; valamint nem látom miként fűghetnének ezek csupán csak a' Zrínyi-dolmánytul.*

Még egy jegyzés ezen Czikkelyben, melly figyelmet érdemel, az t. i. hogy *külön-fogott személyeknél, valamint nemzeteleknél elmaradt olykor a' 'férfikor, és mint gyermekek futnak vénségre és halálra. Sarkalatos alapra kell hát fenekíteni a' nemzetiséget, és ez egyedül az erény és polgári erkölcs; de már megjegyzém, hogy ez ugyan a' fő, és a' dolog' belsője; de azért a' mint a' Gróf maga megismerte, tekintettel kell lenni a' külsőre is, mivel ez a' belsőből foly, és a' belsőnek enyészete igen gyakran kezdődik a' külsőn, 's onnan harapódzik-be a' belsőbe; mert nem lehet ám a' ruhát és a' tánczot úgy tekinteni, mint a' test' belsőjéből a' bőrre kihányt fekélyt; mivel ha úgy lehetne: azt, a' mi most elfajulásunkat elárulja, belső épségnek kellene venni. Vi'sgáljuk mi hagyatá-el velünk a' honni ruhát? az ugy nevezett commoditás; mi a' magyar tánczot? bizonynyal nem a' német táncz' forgósága; hanem a' közelebb érhetés tánczosnénkhöz.*

Azt a' gyönyörű vallást teszi a' Gróf: hogy a' keresztény vallás zavaratlan forrásán megtisztult erkölcsi Jó, a' leghoszszabb és legépebb élet-időt ígér a' jól megfenekült nemzetiségnek.

Az is nem helytelen megjegyzés, hogy ott csuda derekast állítani: hol nincs megismérő, nincs olvasó; nékünk tehát, ugy-mond: a' tökéletes erény sokkal magosabb léptsőjin kell állanunk mint másoknak, ha használni és tündöklenni kívánunk. Sajátunkat olykor kül-föld hozza igazi fényre, vagy közinkbe: nálunk nem igen mer emelkedni valaki ne hogy tollát veszítse, 's ha még is, köd, szélvész, zivatarok között merészen jellővel, szintén csak maga kéntelenít 162 tetik, kevés más nézőkkel mérni felemelkedési magosságát; egy és más hasznos dolog' létesítésében, mennyi akadály és gát minden oldalról, milly kevés jó akaró, 's becsületes elő-segellő, hány felekezet? hány utban álló? a' használni akarónak élet munkája csak-nem szünet nélküli ön-tagadás, 's minden várható jutalma az ön-bees-érzés 's ön-lelki-isméret. Szomorítva leverő nagyon igaz észre-vételek! de éppen azért nemzetiségre és polgári erőre még serkentőbbek.

A' nemzet' életére függesztett figyelemmel deríti a' Szerző ezeket: A' nemzet él, ugy-mond: bár mi sinlődvé is, míg a' nemzetiség kiserője a' nemzeti nyelv, fenmaradt; de ha ez egyszer elnémúl, akkor csak gyász-fűt terem a' hon, melly a' voltakéért szomoruan eregeti földre csüggeteg lomb-

jait. Valóban nagy örömmel vonom-ki e' nagy hatású munkából azon századokra át-menendő alapos és tündöklő gondolatokat, és elő-adásokat, melyeket nem lehet eléggé emlékezetünkbe vésni; és valamint helyelhelyel nem éppen lágy és engedékeny megbíráló valék, a' hol t. i. okoknál fogva minden kedvezés és részre-hajlás nélkül valamivel vagy sanyarubb, vagy élesebb lenni kénytelenitém; úgy sokkal örömebb szemelem-ki a' sok Jót és Szépet, mely hemzseg a' Szerző' e' halhatatlan munkáján. Így mind eszemnek mind szívemnek egy-formán eleget tévén; reménylem megismerik mind a' Szerző, mind Földieim: hogy pennámat sem epével, sem rózsavízzel kevert tentába nem mártottam; és hogy maga a' kritika csak ott kíván megostorozást, hol csiklandás, vagy csipkedés, vagy szembeállítás' helyébe a' megbíráló farmatringhoz nyult, és azzal sujt.

163 Concentráció, Közepesedés, vagy középpontra gyűjtés. — Lap 171.

Ebben a' Szakaszban a' társalkodásról és gondolatok' közléséről, mely a' nemzetiség alatt fekszik, értekezik. *Ember-társaink* úgy-mond: *sem nem oly jók, sem nem oly rosszak, mint a' mindeneket nagyító képzeletünk festeni szokta. Asmodeus koránt sem olyan fekete, mint a' milyennek festik: így hát szükséges a' türelem, mely kapcsa az emberi társaságnak, két ember között, de még egygyes főben is rend-szerint van valami vetekedés; a' fő dolog hát egy közép-pontra gyűjteni, a' külön-külön gondolkozású és érzésű embereket a' köz-jó' céljaira és azok' eszközeinek feltalálására; csak egy findza kávéra is, úgy-mond a' Szerző: két hemisphaera' productuma kívánlatik, semmi hát egy magános ember, csak egyesületnek van hosszú élete. Ez mind való igaz: hozzá tehetjük azomban, hogy a' magános ember az egyesület egészszenének törtt-száma, és olykor kisebb, olykor nagyobb törtt-száma; olykor pedig vagy eszénél, vagy más körül-állásoknál fogva igazi nyomó súlya, legalább mind addig, míg a' súllyosodás' terhe érezhetővé nem válik, és a' többség' súllya felül nem fordul, az eddig-elé több ügyességet mutatott kevesebség' súllyán. A' titkos és rejtékes, és setétben dolgozó intézetek és egyesületekhez, azomban (és igen méltán) nem igen bízik a' Gróf; a' nyilván tenni szokottakhoz több bizodalma van és szereti, úgy mint minden nem rab lelkű ember, a' hatalmas közvéleményt törvény székül. A' setétség úgy-mond: a' bűnnek, a' világosság pedig az erénynek kísérője. csupán honbelieket kíván egyesületi társaknak, mert ezek legtöbb kezességet nyújthatnak hűséges rész-vételekről, ez a' kezesség erkölcsi és vagyonsbeli tehet-*

164 ség' súllyán alapulhat, és azért kívánja így alapulva, hogy az országgló-szék, a' rész-vevőket vagyonsképpen is, felelet alá vonhassa: Szabad legyen ez utolsó javalatra egy jegyzéket tennem. A' nyilvános egyesületek nem fednek titkot, nem rejteményesek, és ha céljuk, eszközeik nem törvénytelenek, mint kívánhatja a' Gróf, hogy mind addig míg törvényes uton indulnak, a' kormány' kezébe legyenek? ezt az ideát bizonyosan nem hozá Nagy-Britanniából, és ha maga gondolta-ki, nem boldogulna vele Albionban. A' nyilvános egyesületek és annak tagjai csupán egyesületeknek

tartozhatnak felelettel; de még más tekintetben sem kelle vala illyest javasolnia, és azzal alkalmatosságot adnia ellenségeinek, mintha a' végre-hajtó hatalomnak kedvét keresné. Tisztelni, és kimélni kell mindenképpen a' végre-hajtó hatalmat, akár milyen országos alkotmány alatt: de oly kevésé kell hatalmát törvényen túl nevelni akarni, valamint a' kormányozot-takét Ardorem civium prava jubentium. Ki tudja nem sejtették é némel-lyek előre a' Szerzőnek ezen ideáját, és azért *surrantak-ki illendően a' há-tulsó ajtótskán*, nem pedig *egy pár szomoru forint megmentése* végett, melyet izetlen örömökre, vagy ön-magokra költeni akartak, mert találkoznak ugyan nálunk lyuk-bujdosdi borzok; de több a' hív hálás ör 's védelmező kutya, és mikor nyúlra van szüksége az urnak, azt szakadatlanul kergetni tudó agár.

Nagyon becslöm én a' Szerzőben azon igen hasznos őszinteséget, mel-lyel mind azt a' mi neki nemzeténél jónak nem látszik, felrázza: mert csak úgy tisztulhatnak-ki a' vélemények a' tisztább igasságig, mint a' rostában a' magvak rázás közben özsze-ütköztvén gabonává által-változnak, ha jó a' rosta, a' portul, gatzul és taklácztul megmenekedvén; csak hogy nem kell szél-rostába Boreás' pofájával szelet fújni, mert a' Bóra (valamint a' tenger-járta Szerző szint-ugy tudja mint én) mindent tör, ront, zúz, el-165seper, és noha ez is szükséges az egész természetre nézve, de köz-vetetlen többet árt mint használ az embereknek, holott a' gyengéded és lengedező szellő megfrissíti, megtisztítja a' levegőt, és ha marad is valami kevés ki-rostálhatatlan konkoly, a' szép és jól megtisztált gabona között; azért nem válik ez egészen beestelemné.

Nem igen foghatom-meg, mint csúszhata-bé ezen Czikkellybe a' betyár-ságoknak, mellyek hazánkat csak disztelenítik, említése. Hiszen nálunk a' betyárkodók, a' hetyke-petykék, az olvadozótskák nem közönséges jelen-ségek, és a' nemzet' nagy többsége kárhoztatja őket; minek hát őket em-legetni, és egyesületekről szolló Czikkellyben szóllani felőlők? hiszen eze-ket csak nem akarja a' Gróf közép-pontra gyűjteni? Valóban furesa egygye-sületet formálnának. Vannak minden nemzeteknek a' magok trázójik, gas-cogniaik, petits maitresjeik, dandyjaik, német bárójik, kolibrádosaik, har-pagonjaik, skapinjaik, brigellójik, lipperljeik, anglomaniaik 's a' t. Ha olykor egygy illyes valaki, (mert valamely tehetős nagy ur' fia valami egygye-sületből a' kár hol is a' világon ki nem rekesztetik) ott több okos emberek közt javulni kell néki, és letajtékozhatja fiatalsága' bohóságait. Vigyázzon a' Szerző ne hogy pert indítsion ellene a' szín-játékokat szerető közön-ség; és kivált nemzeti víg-játékokat adni készülő írójink; mert ha kitalálná ne-talántán a' Gróf irtani valamennyi betyárjainkat, hetyke-petykéinket, szoba-szemnyeseinket, olvadozótskáinkat, nyíri-pajko-sainkat, öklendező és sujtó-kontárjainkat, pöffeszkedő himpellérjeinket 's a' t'; ugy nem csak az ő birodalmok' határába váгна, hanem kárositaná is sajátjokat azt kevesitvén, és ők még repositiót is kérhetnének a' Gróf ellen. Azomban lefegyverkezteti a' Szerző azonnal a' kritikust egy más alapo-166sabb ideával azt javasolván, hogy minden egyesületben a' tagok egy mással, ne egymás ellen dolgozzanak.

A' közepesedés' Szakaszát egy más, nem kevés figyelmet érdemlő kö-veti, mellynek czímje:

A' kimüvelt Ember-fő. — Lap 178.

Ebben a' Czikkelyben ezen axioma állittatik-fel „az ész-erő” 's már ez bizony ugy van, és már Mirabeau mondta: „ma tête est aussi une Puissance” de más kérdés, boldogság é mindég, mindenkor és mindenütt az ész, akár arra nézve ki azzal bír, akár a' mi legfőbb, a' kikre hat, ha nem áll össze-hangzásban; az igazat, a' jussost, a' jót, az erkölcsi szépet, a' köz-hasznót, és méltatlan szenvedések közt még magát a' türelmet is, a' mint Schiller mondja: felemelkedett szívvel körül-ölelni szerető hajlandósággal. Az ész boldogság, ugy-mond a' Gróf: igen ha nem ártó és köz-hasznu czélokot és eszközöket követ, „On n'est grand que par le coeur”, ugy-mond Staël aszszonyosság: Aszszony mondta ugyan, de ennél mélyebb értelműt soha férfi még nem mondott. Képzeljünk magunknak egy Cartouche ügyességgel bíró, merő tudományos emberekből álló tolvaj társaságot; és az-után egy mást, középszerű jó fejekből csak helyel-helyel tudományosokból állót; hol mind a' kevés tudományos fő, mind pedig a' többi csupa józan eszű emberek, kik ezt a' társaságot formálnák: mindnyájan Krisztusi, Titusi, és Sokratesi szívvel birnának: ugyan melyik társaság lenne boldogabb? Jól jegyzi-meg azt Barthelemi Anakharsisában, hogy csak akkor lennének boldogok a' lehetőségig az országok, ha azoknak kezébe kerülne mindég a' hatalom, és azoknak lenne mindég legtöbb befolyások, kik mind nagy szívűek, mind nagy eszűek egyszer'smind. Az ész az eszközöket keresi-ki a' czélra, de a' társasági életben kivált, mikor gyarapodnak és nevednek a' külön-fogott emberek' szükségeik és vágyaik; nines e minden külön-fogott kivált nagyobb eszű embernek szüksége a' jó, a' nem enneses szív' kezességére, mind a' czéljok', mind az eszközök' kitálálása végett? és mivel az akarat' álhatatossága az erős szívben fekszik, lehet é erős szív nélkül ugyan mind azon jó köz-czéljokat, mind pedig eszközeiket, a' vágyók' szaporodása mellett nevedett ennességek ellen mindég, mindenben és mindenütt szemben tartani, és követni?

A' nagy fejedelmek' ideálja IV-dik Henrik Franza Király, minden gyarlóságai mellett nagy eszű és nagy szívű volt egyszer'smind, mutathat é ehez hasonlót az ujjabb história még a' nagy Királyok közt is? de a' bal, és alkalmasint köz-vélemény azt tartja, hogy a' jó ember többnyire gyáva vagy ingadozó; pedig nem ugy van. Vagy kholera, vagy melankholia nélkül természetében, még soha-sem élt nagy ember, azzal a' tselekvő, ezzel pedig a' gondolkodó és érző sphaerában; de sem a' kholera, sem a' melankholia nem rekeszti-ki a' valódi jószágot, mely nem abban áll, hogy az ember a' roszszaknak kegyelmezzon, hanem abban hogy a' jókat ellenek védelmezze; hogy a' köz-, valamint a' személyes boldogságot valamennyire csak valaki hatalmától kitelik eszközölje és eszközöltesse, és azt oltalmazza.

Minden emberi viszonzatok a' társaságban a' sajátón fenekülnek. A' lélek, unveräuserliches Eigenthum, az az el-nem idegenithető ön-maga sajátja, mert halhatatlan; mivel valami Isteni, nem pedig emberi. Ez tehát nem eshetik soha nec sub pactum sociale, nec sub vim socialem; mert

ez csupán morale, és ön-akarátjátul függő valami. A' többi sajátok' regulázása testi história: vagy az erőtül, vagy az ügyességtül; vagy mind a' kettőtül egygyüt, vagy az egygyezéstül függ, és a' nemzetek' kifejlése 168 szerint időről-időre a' körül-állások és a' köz-szükségek után a' köz-jónak vélt tekinteteknél fogva, mindég és mindenütt változott, de semmi-féle erő-szak nem adhatott just soha és sehol, nisi post annos longae praescriptionis, és azt is csupán-csak új zavar és erő-szak' elkerülése végett; mivel az emberi társaság egygyesületének fő czéljai a' békesség, bátorság, és tartósság: mert csupán ezen három feltételek alatt fejlődhetik ki boldogságra akár millyen nemzet. Ezen praescriptiónak idejét pedig csak akkor fogja a' philosophia meghatározni a' nemzetek egy-más közötti jus-publicumára nézve, midőn a' jus-gentium olyan lábon fog állani, mint már most minden kimiveltebb nemzetnél a' jus-privatum áll. Ezekből kettő a' következés, első: hogy a' röktön változások, mivel a' békességet megzavarják, felforgatások és nem változások: a' másik pedig, hogy illendő kár-pótlások nélkül nem eshetnek erőszakatlan változások sem a' fejedelmek között, sem pedig az egygyes országoknak polgárjai között. Az igazító, és a' köz-jóra nézve vagy szükséges, vagy hasznos változásokat eszközölni kívánó írók tehát felette okosan tselekednének, ha többet szolanának az igasságrul mint az áldozatokrul; mert áldozatot nem kell, és nem lehet igasságosan parancsolni. Azt, a' minek valaki annyi századok alatt birtokában volt, és azt annyi századok alatt használni jussa volt; azt a' hasznot elegendő kár-pótlás nélkül most egy-szerre mindenkitől a' Haza' oltárára tétetni akarni képtelenség, két okbul pedig, mind azért; mert az áldozat erény, azt pedig nem lehet parancsolni, különben megszűnik erény lenni; mind pedig azért: mert némelyiknek semmibe se kerülne az efféle erény, midőn másnak körül-állásai szerint oly sokba, hogy valódi nyomoruságra jutna. Az áldozatokat parancsoló tehát, és így az erényt bekorbácsoló mindég nagy igasságtalanságot követ-el. Az ilyen 169 áldozatok' javallása (de csak azoknak, a' kiktől kitelik) nem rossz magában, de ha az ember az ily javaslatokat közönségesen a' földes-urakhoz intézi, és pedig bizonyos szánakodás mellett az iránt, ki eránt az áldozat teendő lenne, már úgy csak megelégedetlenséget szór-el, qui autem ventos serit, tempestates metet, úgy-mond a' Szentírás. Soha-sem tudja akármely író is vagyonbeli tehetségét minden embernek. Hányszor találunk tehetősebbnek a' dézmát-adót, mint a' legtakarékosabb dézmát-vevőt; ha mind ennek, mind amannak minden körül-állásait tudnánk. Ezek a' körül-állások pedig nem mindég akár bűnök' akár vétkek' következtései. Kevés gyengéded érzést és óva-bánást (delicatesse) mutat az, a' hatalmasabb és tehetősebb' részéről, mikor közönségesen elegendő kár-pótlás nélkül áldozatokat javasol, mert a' mi néki könnyű, az másnak igen nehéz; sőt végbe-vihetetlen is lehet. Ha azt nőtelen ember teszi, még kissébb a' gyengéded-érzés. Könnyű dísz-aratás ez, mellyel pirittatik a' tehetetlen, kinek kis áldozatai mindég nagyobbak a' tehetősök' nagy áldozatainál, és kinek pirulása mellett, gyakran reped, vérzik szíve, hogy nem tehet nagyobbakat és hogy nem mondhatja-meg: miért nem tehet. Imé a' következtések, mikor csak az ész dolgozik. Ha pedig olyan teszi a' kár-

pótlatlan áldozatok' javaslásait, kinek semmije sincs; már akkor nehéz meghatározni, nevetni kell é a' jámbornak szép szándéka felett, vagy megvetni irigységét? Imé minő boldogságokat terjeszt a' csupa ész? — Érezve kell hát gondolkodni, és gondolkodva érezni, ha semmiféle felebarátunk' sorsát rosszszabbá tenni, sőt mindenikének állapotját javítani akarjuk. Ez a' keresztény felebaráti szeretet; de ez egyszer'smind a' valódi bölcsesség. Ezen kell állapítva lenni mind a' köz-boldogságnak, mind pedig a' külön-fogott emberek közt minden boldogságokra vezető kölesönös viszonzatoknak.

Akár mit, és mennyit beszéljünk századunk' philantropiájáról, és bár mint hántorgassuk azt, többnyire abban áll az, az egészre nézve: elegendő kár-pótlás nélkül egytől elvenni; és azt a' mit elvettünk, másnak adni. A' külön-fogott tartozatokban pedig (*relations privées*), alkalmasint a' jobb-lét, vagy gyönyör vágyás fekszik, kivált a' nagy világban; vagy a' tehetősöknél, hiuság és kérkedés, vagy haszon-kereset a' *philantropia*' leple, és takarója alatt.

Ez vagy amaz nagy dáma, sokkal többet adna még, mint valóban ad a' szegényeknek, mert minden hiusága mellett valóban jó szívű; de a' legujabb módos patyolat felette drága, és mivel ollyast még nem hoztattak a' többi Szépek, azzal kell megjelenni a' mai estvéli társalkodásban, ezek' elhomályosítása, és az ifju gavallérok' megbájolása végett; azon-kívül gyermeki bált szükséges adni holnap után, mert egy héttel ez előtt Gróf N. . né adott, a' gyermekeknek pedig szint-ugy mulatság kell, ugy is mindenfélét kell tanulniok szegény fejeknek; minél többet mozognak kivált éjszaka, annál egészségesebbek: de jó is nekik jókor megszokni a' virasztást. Ki kell hát piperézni korán a' hat-hét esztendő, 's már ebben a' korban a' nagy világra termelt gyermeket, a' francia ügyességgel négyest lejtteni tudó gyönyörű kis alakot a' kis Glycériont; mert most ez a' kis élő 's mozgó kis-aszszony, az anyja' bábja és popija; valamint tíz évvel ez előtt az volt, melyet szülője az esztergyálosnál számára, fából vettek. Az anyjának, és a' kis-aszszonynak is tapsolnak majd a' vendégek, és azt fogják mondani némelyek, be szeretném ezt a' kis-aszszonyt 16 esztendő korában látni, minekutánna már most is hatodik

171 évében olly ügyes, ugy tud tetszeni, és olly igen tudja elbájolni a' szíveket. Nem egyéb mint ügyes begyeskedőné lesz belőle: közzé szállal a' Professor *Historiae Horatii* citálván „*motus doceri gaudet Jonicos etc.*” mert a' házhoz járván az idősebb kis Grófnak leczkét adni a' *Históriában*, becsületből meghivattatott az estvéli mulatságra; de a' mellette álló szép fiatal legény magyar gavallér, frakban és fekete selyem strimfliben, és papucsban azt kérdi tőle németül; hát mi mulatság volna a' világon begyeskedőnek nélkül? A' jó kedvű férj jelen lévén már a' táncz próbánál; örül, és át-öleli pirinyóját annyával egygyütt, sőt azt mondja ennek; hozass-még magadnak egygy uj-módi ruhát Bécsből, mert meg lehet, hogy egy hét múlva, megint kinder-bált adunk; nem akarnám pedig hogy ugyan azon egy ruhában kétszer megjelenj; azt kívánom, hogy megkülömböztesse magát feleségem, és tessenek mindennek. Engedelmeskedni fogok: felel a' jó és engedelmes nő; de csupán hogy kedvetem töltsen

és neked tesseem édes kincsem, mert tudod hányszor kértelek házasságunk' elején, ne tégy reám annyi költséget; azonban mindég így akartad: csak olykor voltál rosz-kedvű, mikor pénzeidet nem időre és rendesen küldték jószágaidbul; de akkor is igen okosan megjegyzé házi barátunk: hogy nem lehet egyszer így, egyszer amugy a' nagy világban megjelenni; sőt midőn tegnap ebéd felett azt mondta volna kis Eduárdunk' nevelője: kár a' hazára nézve annyit költeni, bár mi a' kül-földről jövő csinos patyolatokra, czifrákra és csecse-beccsére; azzal torkolta-viszsa simátlanságát: „hát nem tudja az ur, hogy az efféle költségek virágoztatják a' kéz-, miveket, és készítményeket, test-véres szomszédainknál? és hogy minél „több efféléket veszünk tőlök, annál több természetmányainkat veszik-meg”. Többet mondott volna, de kihívta a' komornyék 300 species arany' általvételére, melyet egy nálánál sokkal szegényebb Gróf' apja egygyik fia' 172 részéről neki megküldött; mivel az atyai sziv' nagy bújára a' fiu lófuttatáskor, hogy ő is hazájában a' jobb lovak' tenyésztését elő-segítse; egygy angoly lóra parírozott, és a' fogadást elvesztette. Ebéd után bejelentetik egy vétke nélkül elszegényedett számos tagokból álló jó nemzetségből származott szerencsétlen, magán segíteni nem képes familia. Által-futja a' jó szívé házi-aszszony a' minden hitelt érdemlő jeles tanúbizonyosságokat, és urának nyújtja; ez szinte azt teszi: — Mit tegyünk ugy-mond? keveset adni szégyen, sokat pedig nem lehet; mert tudod édes kincsem, hogy csak tegnap fizettem-ki ismét egygy igen nagy contót, és hogy a' másik uj ruhádra holnap pénzt kell küldenem Bécsbe. Nem kell semmit is adni felszállal a' házi barát; a' Haza' oltárára kell tenni az áldozatot, nem pedig egygyes emberek' számára; majd kitsinálom én hogy mu'sikális academia hirdettessék holnap-utánra, ezen vétke nélkül elszegényedett tehetetlen familia' számára; két forint váltó lesz a' be-menetel, bizonyosan egy pár ezer forint fog öszszegyülni minden teendő költségek' lehuzása után is; mert szeretjük e' nagy városban a' mu'sikát, és így a' jobb-lét, és a' köz-gyönyörködtetés' vágya többet fog segíteni a' szegény familián, mint Nagyságtok' mostani állapotjokban, a' legjobb akarattal is rajta segíthetnének; négy, öt bilétet hozatnak Nagyságtok, és nagy lelküséggel egygyért-egygyért, négy, öt forintot küldenek kettő helyébe, és egygy időre legalább lábra-áll a' szegény familia. Ugy é? ezek mind helyes, mind okos, 's belátó észből folyó, és mindent jól mathematice felszámoló okoskodások, és még sem érnek egy fillért, egy bagmát is; mert a' valódi jó szívűség' és philantropia' lángjánál fel-nem melegültek.

Az az első és legérdemesebb áldozat, melyet vagyonunkhoz képeest felesleges szükségaink', vágyaink' okos korlátok közzé szorítása mellett 173 teszünk, hogy maradhasson mit tenni a' Haza' oltárára, mit a' valódi vétketlen magán nem segíthető szegény felsegélésére; mert olykor száz forint többet segít rajta, mint máskor két ezer, és a' hol még sok valódi szüksége van mind a' Hazának, mind a' sok egygyes embereknek, ott kell ugyan egy részről az ész' javait, és a' szorgalom' eszközeit prédikálni; de nem kell azt kirekesztőleg tenni, és a' dolgot azon áldozatok' javas-lásával kezdeni, melyeket elegendő kár-pótlás nélkül a' tehetetlenebb földes-urak' töbsége meg-nem bír, a' tehetősebb rész pedig könnyebben

fog tehetni, mihelyt vágyaink' mérsékléseivel, mintegy maga-magán kezdi az áldozatokat. Ha p. o. valamely tehetős ember azért huzza magát össze, hogy többet adhasson a' köz-intézetekre, vagy külön-fogott valódi vétetlen, és magán segíteni nem képes szegényeknek, úgy valóban érdeme nagy; mert jó, és nagy czélja volt ön-vágyai' mérséklésében, de mikor előbb tesz áldozatokat, és ezek után kéntelenítetik magát meghúzni, bár mi nagyok és nemesek voltak az áldozatok; kissébb érdeme, mert kéntelenségéből mérsékli magát, és az olyan ember mint-egy vallást tesz gyengeségéről, kinyilatkoztatván gyalróságát. Ugy vergődött-fel most az elme, hogy igen gyakran elfojtja a' szív' erősségét és jóságát; valamint a' rozsoszul mívelt földeken a' vad bodza, vagy bojtorján a' jó árpát.

Nekünk kiknek:

Eszteendő' havai fejünkön telelnek,

de még nem szikkadtak-el egészen szívünkben a' jobb érzemények, kiknek szint-ugy égtek valaha szemeik, és fénylettek sűrű hajaik; lehet e' dologban hinni, mert mi a' mostani század elme felvergődésének javait, nem csak 174 hogy látjuk, hanem becsüljük is; és azért mert naprul-napra jobban hanyatlunk; nem hiszszük: hogy nem idősebb, következés-képpen nem okosabb vénségünk' századja fiatalságunkéjénál; de éppen azért, mert mind a' kettőt értük, tapasztaltuk 's vi'sgáltuk, és mind amannak, mind emennek, mind javait, mind fogyatkozásait össze-hasonlíthattuk; hitet érdemelünk mikor azt mondjuk: hogy valamint a' szív' ábrándozásai az ész' féke nélkül; úgy a' hideg, és csupán felszámító ész' felszámolásai, a' belső szívbeli jóság és erő' utasításai nélkül keveset érnek, és hogy kivált a' mostani században, mellyben az elme annyira felvergődött, nem azt kell az embereknek prédikálni, hogy az ész boldogság; hanem azt inkább, hogy az ember olyan állat, kit igen könnyen félre-viszen akár maga az ész, akár maga a' szív; hanem hogy csupán a' jó 's egyszer'smind erős szívvel egyesült ész bélyegezteti a' bölcs embert, és okozhatja mind a' köz-, mind a' külön-fogott boldogságot. Nem való hát, hogy *igazabb súlly és erő az agyvelőnél nincs*; mert az agy-velő az: melly mindent végig, mint-egygy a' semmiségig felfoglal, ez az infinita vis centri-fuga az erkölcsi világban, holott az erős, jó akaratban fekszik a' vis centri-peta; de valamint a' nagy, és véghetetlen Mindenség' systemája mind a két erőn elválaszthatatlanul fenekül, úgy ne szakítsuk-el az erkölcsi világban is egy-mástól e' két mineműséget, t. i. a' szív' jóságát és erejét az ész' taglalásaitól és felszámolatjaitól. Maga az ész is adhat ugyan szerencsét, de jó és erős szív nélkül soha-sem adhat boldogságot.

Ugyan ezen Czikkelyben nagyon bölcsen fejtegeti a' Szerző: hogy *mindenhez olyas embereket kell alkalmaztatni, kik ahoz, a' mihez alkalmaztatnak, értenek*, és így legtanácsosabb *kül-földieket hozatni*; de megint csak egygy oldalú minden matematikai pontosság mellett a' felszámítás.

175 Hozassak ma egy nagy kertészt Bécsből, ki p. o. Bóznak jeles tanítványa vala; akár fel-földi jószágomra a' Tótok közzé küldöm, akár

pedig itt megtartom a' Magyarok között: sem ő velek, sem ők vele tolmács nélkül nem fognak tudni beszélni; a' tolmács nem lehet mindég mellette, a' magyar vagy tót kertész inasok, és a' magyar vagy tót kapások, vagy ásók nem fogják őt' érteni; sem ő őket. Ezen ő majd megboszszonkodik, és mivel sem a' vízhez, sem a' levegőhöz, sem a' szokásokhoz még nem igen törődött, vagy nem is tud szokni; elkedvetlenedik, szerenesétlennek fogja magát vélni, és méltán. Ő németül, a' taksások és kapások magyarul fognak káromkodni, és az ásók még rosszszabbul fognak ásni. Ő osztán sacramentek között azt fogja elhírlélni, hogy a' Magyaroknak vagy Tótnak egy csep esze sincs; hogy mind ökrök, 's a' t. A' földes-urnak, vagy tisztartónak mindég birónak fog kelleni lenni, a' kertész inasok, kapállók, és a' német sógor között. Hát ha még megkülömbözteti őt' a' földes-ur (mint illik egy-külföldi nálunknál többet tudó embert, kitül tanulhatunk), hogy fog az inspector és a' tisztartó irígykedni? ezer lesz a' baj. Experto crede Ruperto. Hát nem okosabbak é az Oroszok? A' roppant Orosz-birodalombul mind az országló-szék, mind sok külön-fogott tehetösebb urak, minden éven számosan küldözgetnek-ki a' magok költségén, valamennyire már otthon elkészült ügyes suhanczokat, és legényeket külön-külön országaira Európának, hogy ott látván: hol az, hol amaz mesterség' üzését, annak gyakorlását is ottan megtanulják.

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit et immemores, non sinit esse sui.

Egynehány ugyan oda marad, de nagyobb része megtér három vagy négy év mulva. Ha p. o. egyikik fel-földi taksásom' fia kertésztséget tanult, 176 kertészemnek teszem; 's beszél kertész-inasaimmal, beszél taksásaimmal, mert három, négy esztendő alatt el-nem felejtette otthoni nyelvét; kérkedik olykor, hazud, — beszélli mit látott, hol volt, elbénázza a' külföldi nevezeteket; de értik, és mivel helybeli Varga Jankó taksásom' fija, csudálják: mind Holubisin Vazil, mind Vajzura Hriez, mind pedig Stephan-czov Jaczko, nagy tapasztalását és sok mély tudományát; ennél-fogva engedelmeskednek neki, és szívesen és jól megteszik a' mit nekik mutat. Elterjed a' falu nagy emberének híre a' vidéken. Apjának és atyafiajainak elengedem minden kár-pótlás nélkül a' tavasz-dézmát. A' tudós kertész még jobban igyekszik, a' kertész inasok tanulnak, jobban ültetik a' káposztát; az ásók és kapások jobban és szívesebben kapálnak. Varga Dzura, apja' bátya, és Varga Jankó a' kertész' atyja és ennek néneji Marustsakova Ilka, és Havrilova Fena, azt kiáltják szerte-szét tele torokkal: „jaki mudri ten nas driesni brat, kelyo vidzel, kelo se na utsil, ai wo Widnyu bul; a' jaki dobri ten nas Grof.” Ha külső magvakat vagy csemetéket, (mellyeknek fűvészi neveikre minden nyelvbéli csonkitásokmellett nagy nehezen el-végre rátalálok, és Linnaeusomban kikeresem) kér, — hozatok neki, de nem mindent a' mit kíván; mert nagyon sokat akarna egyszerre, erszényem pedig nem győzi. Elég az azon, megépült kertem, és 10 esztendő alatt, nem-csak szebb, és több 's jobb fajtájú hagymám, paréjom, meggyem, almám, és baraczkom lőn; hanem még kül-földi

fák' árnyéka p. o. a' Bignonia Katalpának széles levelei alatt is hűvösen sétálhatok.

- A' mit a' Gróf a' tudásnak osztályozásáról mond, helyes: de úgy pusztán és közönségesen elő-állítva félre is magyaráztathatik. Erről úgy tetszik fellyebb már egyszer szóllottam. Mindenbül kicsint tudni egészen
- 177 más, mint azon dolgokból, melyeknek hasznos czélunkra nézve tudása, azt tudni, a' mi legvelősebb, és a' mi ekkori vagy akkori czélunkra szükséges. — A' kézi mesterségekben bizonyosan annyi a' fortély mind-egygyikében, hogy azoknak kitanulására sok idő, sok gyakorlás, sok tapasztalás kell, és így a' jó szakács és kovács egyszer'smind felette ritka jelenés lenne; de azért nem jobb gazda a' Gróf' béresse a' Grófnál, mivel még akkor is, mikor rozsoszul szánt, jobban szántana uránál, ha ezt helyébe állítaná. A' Gróf' állítása szerint minden betegséghez más-más orvos kellene; a' mint hallok a' Khinaiaiknál szokásban vagyon. Igaz hogy a' részletekre, és arra a' bevégzett tökéletességre sokkal többet szolgálna, még a' kovácsoknál is, ha egygyik csak a' szegeket, másik pedig a' patkókat készítené; de lehet é az így mindenben, és kivált azon combinációkban, melyek tágosabb, és kiterjedtebb határuak, és melyekben nem a' fő dolog a' mechanismus' fortélyai? Megesne belé, ha egygy igazgatásra termett státus' embere csak a' polgári orvos-tudomány' törvényeit ösmerné; vagy a' hadi vezér, csupán a' fegyvertisztításhoz értene. Az emberi elme olyan határos, hogy ha mindenben, minden dolognak részleteit végig kellene tökéletesen ösmernünk, hogy czélunkra nézve mindég jó ítéletet tehessünk, úgy soha-se kellene meghalunk. A' hol tehát kicsiny a' kör, vagy töbnyire mechanikus fortélyokra határozatlik a' dolognak jól végbe-vitele, ott áll ez az állítás. Hiszem én hogy Franciaországban vannak oly saru-tsinálók, kik mind theoretice mind practice, az-az: mind eszméileg, mind gyakorolhatólag minden ága-bogát tökéletesen ösmerek a' saru-tsinálásnak, és ezeknél bizonyal jobb sarukat tsináltatni, mint p. o. valamelly Bazingi suszternél; de ugyan mit tsinált volna ezen tudománnyal Canning, noha jól tudta mit
- 178 kelessék tenni, hogy a' jó saru-tsinálók Angliában mind külső, mind belső békességben jól és szabadon élhessenek, 's mesterségöket a' legnagyobb bátorságban űzhessék. Mikor tehát azt mondjuk részeletei szerint is kell ösmérni valamely dolgot, az nem azt teszi, hogy annak minden részeleteit is kell ismérni: hanem csupán azon részeleteit kell, melyek szükségesek mindenkori czélunkra, és akkor tudja mindég a' nagy ész, kinek nagy körben és nagy határok között kell dolgoznia, mi az a' mível szükség bávebb ösmereketk szerezni az egésznek a' czélhoz alkalmaztatott elő-állítása végett, és hol a' dolog' bibéje; és erre nézve két dolog szükséges: — az első hogy jó alap ismérteit legyenek az embernek a' tudományokról, és azok össze-függéséről. 2-or hogy tudja, hol mit kell keresni? mit, és hogy kérdeznit? ha tehát könyvekben kell, tudja millyen könyvekben; ha pedig gyakorolható dolgokban: tudja kinél kell tudakozódni és mível, és kit kell fő-képpen kihalgatni, és ki által megszerezni azon toldalék vagy pótolék ismérteket, melyek a' dolog' jó elítélésére szükségesek? és ebből a' nyomozásból és ítéletbül tetszik-ki leginkább a' jó és nagy ész, mely mint-egy érzi mi tartozik a' dologhoz, mi nem; és minő mértékben, és minő össze-függés-

ben? Ezzel a' tehetséggel nem mindég azok birnak leginkább, kiknek legtöbb tudományok van valamely dologrul, sőt olykor a' nagyon sok tudomány, melly tisztát, szint-ugy mint salakot össze-hord az elmébe, hátrálja inkább a' józan ítéletet; mert nehezebb a' zagyalékot megtisztítani, mint merő Tisztát beszívni és fejünkben elrendelni, és ez oka: hogy a' tudósok ex professione oly ritkán életre való emberek, mert minden iskolás tudományban, sok salak és sok haszontalanság is találtatik; azért találkoznak akár a' tudósoknál ex professione, akár a' csupán praktikus embereknél annyi előítéletek; amazok azt is tudják, a' mit nem szükség tudni; ezek pedig csak azt, a' mit a' szokás, a' gyakorlás rájuk tolt; amazok többnyire 179 elölről vizsgálódnak, ezek többnyire keletén innen mulasztják-el a' gondolkozást; sem ezek, sem amazok nem alkalmasak valamely dolog' előbb vitelére, szerencsés alkalmaztatására a' körül-állásokhoz, és a' rozsdának törés' veszedelme nélkül kimélletes lereszelésére, a' megrögzött szokás' vasas bőréről. Nem hát a' sok, hanem a' jó és józan, és haszon-vehető tudományon kell igyekeznünk, akár mi tárgyban is. Senkinek sem kell többet tudni mint az igazgatóknak; de mivel Matu'sálemi kort még ők sem érhetnek, ugyan mit tevének a' nagy fejedelmek a' náluk közép-pontra gyűlni szokott ismértek' még nagyobb és bizonyosabb pótolékául? azokat kérdezték-ki: kik, ez vagy amaz tárgyban, melly kérdésben forgott, akkoriban nevezetes emberek valának? Ha azon egygy időben több ollyas találkozott azon egy nemben, annál jobb' szereték; kivált ha ezek azon egy dolog felett különböztek véleményökben, ugy jobban örlődött-ki az, könnyebb vala ítéletet tenni, 's ezt mindég magoknak fenntartották, és méltán; mert ebben az ő helyheztetésekben legkevésbé lehetett elfogódva elméjük, a' mi fő dolog a' helyes ítélet' tételre. Ez az el-nem fogódás, bizonyos geniális és független frissességben tartá-még elméjüket, nem engedett sem teremő sem ítélő tehetségökből legkisebbet is lerovattatni, de még szívöket is megőrzé a' felekezeti'ség' mételtyétől.

Igy történhetett hogy nem kelle habozniok, hogy a' dolog' érett megfontolása, nem pedig a' habozás halasztatta a' dolgok' végzését, 's így a' nem sok, de jó 's helyes tudomány arattatta velek népeik', 's a' jövődőség' háláját, és csudálkozását.

A' mit kegyes Fejedelmünk egyszerű igazi Patriárkha élet-módjárul beszél a' Szerző, az bizonyosan nem csak minden Ő Felsege jobbagyának háláját, hanem követését is érdemli, valamint kül-földön is legnagyobb 180

A' köz-véleményt is emlegeti a' Gróf, de azt tartom felőle, a' mit Quintilián az izlés' dolgában, mikor de consensu eruditorum in una aliqua re szöll: „A' köz-vélemény az okos és gondolkozó emberek többségének megegyezése valamely véleményben, minden forma szerinti egyesület nélkül” Ha így nem értelmesítjük a' köz-vélemény' ideáját, könnyen adhatnánk némelykor alkalmatosságot Chamfort' kérdésére Combien' de sots faut il pour faire un Publique? A' köz-vélemény' kitudását csekély értelmem szerint leginkább a' sajtó' szabadsága segíti. Jól kell megkülömböztetni

a' köz-véleményt egy már egészen kifejtődött nemzetnél, és egygy a' ki fejtődésnek lassabb lépésekkel indulónál; ott azt könnyebb kitanulni, de lehet itt is ha nem gátoltatik a' sajtó' szabadsága, mert ez nem csak hogy segíti a' vélemények' kiörlését, hanem ki is örli utoljára; és nem a' könyvek' és irományok' sokasága, hanem a' pondus argumentorum segíti a' köz-vélemény' megalapulását és annak kitudását.

Sokszor úgy-mond szokott és magyaráztathatlan ugrással a' Gróf: a' taksásnak nyomorúsága se mozdit egy hüvelyknyit is a' földes-ur' állati vagy növényi életén; hát ha a' Szerzőt kinszeritenék ennek a' sokszornak bébizonyítására, mint kellene neki sok földes-ur és taksásai között a' fennálló számos viszonzatokat és helyhezeteket ismerni; itt lett volna ám szükség a' több, mind részletes, mind bizonyos isméretekre.

181 A' Hítel szorosabb értelemben. Credit. — Lap 184.

A' Keresztény vallásban, a' mennyei dolgokban a' határtalan bizodalmat dicséri, de nem a' világiakban. Itt hát bunkó-vég kell (Sanctio;) hogy úgy-mond: a' törvény erejénél fogva rövidebb idő alatt a' magamét vissza-kaphassam. Eddig minden jól és igasságosan van, de most jön ám a' mi jön: Ha pénzem lesz valaha költsönözésre úgy-mond: nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magosságán áll, 's hihetőleg a' meny-ország' hanyadik grádicsán fog örökkön-örökké vigadni; hanem micsoda hipotekát adhat nekem, 's miképp' foghatom üstökénél 's ránthatom-ki alóla még a' párnát is, ha becsületes és törvényes kamatra adott tőkémét ő akarná használni csak, míg én addig tán sinlödöm, és szinte instántiával kellene keresni a' mi enyim, még ő fényes palotájában azzal tartja-fen (meg kell vallani) igen szép és nemes rangját, a' mi nem övé! De ha fényes palotában lakik az adós és máséval fényt űz, úgy más is lesz a' palotában, és nem lesz szükség még a' párnát is feje alól kirántani; ha pedig szerencsétlen kereskedő, és párna se lenne már többé a' háznál, üstökénél fogva tömlőczbe ragadná őt, a' Szerző? nem hibázik egyéb, mint még húsát is kivágni a' 'Sidó Shylock' példájára Shakspeárról. Ha mindazonáltal a' bíró azt mondaná a' Szerzőnek, a' mit a' Velencei Doge mondott a' 'Sidónak:

Nem fogsz üzelve szeretettül és
Emberiségtül te az adósodnak,
Könyörülettel uj veszedelmére
(Ótet minap mely sanyaruan érte)
Tekintvén, valami kevést elbocsátni?
Felét legalább?

Hát azt felelné é a' Gróf a' mit Shylok?

Hiszen igaztalant nem teszek én most.

182 De én nem hiszek a' Grófnak, nem tenné, megcsé nék szíve, meglegednék azzal, hogy tehetné, hogy a' párnát kiránthatná, ha még a' házban lenne:

de mert nincs, az adóst nem rántaná üstökénél fogva börtönbe. Ugyan miért akarunk keményebb szívűeknek látszani, mint vagyunk a' szerencsétlenség iránt? Legyünk a' gonoszság ellen, ott helyén van a' keménység; de a' mint mondtam nem szükség fényes palotába a' haragot a' párna' kirántásáig vinni. Szép ez a' fellobbanás adásban, hitelezőtül vártam volna; de a' hitelezők jobb szeretik pénzöket az efféle hathatós fellobbanásoknál. Áll a' Czikkely' fő állítása: *Jobb lábra kell hitelünket állítani; vissza-vehesse ki-ki a' magdét rövid idő alatt, ne álljon senki maga becses személyével a' köz-jó útjában, hogy ezt ön-árnyéka miatt ne láthassa.* Ez mind igen jól van, csak hadjuk-meg, nem kötelességből ugyan, hanem kereszténységből és emberiségből; ha hitelezők vagyunk, az utolsó párnát a' szerencsétlen adós' feje alatt!

Által-megy az-után a' törvényi és politikai ellen-vetésekre, melyek a' hitelt szerezhető törvények ellen felhordatnak. Elő-veszi elsőben.

A' Törvényieket. — Lap 188.

Ezek közzé számlálja mindenek előtt az 1-ső Rész' 9-dik Tű: de ezt senki-se hozza-elő többé, mert semmit se nyom, mivel a' hitelező szint-ugy suo uti et frui vult, é jól említi a' Gróf a' II-dik Rész' 68-dik és III-dik' 28-dik titulussát, *melly szerint még az adós' személye is oda ítélthetik a' hitelezőnek.*

A' másik ellenvetésre is, *melly a' per orvosló mód és idő segítségénél fogva az ítélet' végre-hajtását késlelteti a' közönséges adóssági perekben,* megfelel az 1792-diki 17-ik törvény czikkely' említésével. Ha a' Gróf ezt a' 183 dolgot, mélyebben vi'ssgálja vala, látta volna: hogy ezzel a' törvénnyel csak külső hitelünket neveltük, a' belső' megcsökkenésével; hogy az-al honni törvénykezésünk' elégtelenségét megismértük, nem kereskedésbeli adósságokat is forum cambio-mercantile aláadtunk, az al-perest a' fel-peres' fórumához igazítottuk, nem csak azt eszközöltük, hogy több Magyar, és nagyobb summával tartozzék kül-földinek, mint kül-földi Magyaroknak; hanem ennél fogva a' tőlünk kimenendő kamatokkal is szegényítettük az országot; hogy tehát kell othoni forum cambio-mercantile, a' mit a' legközelebbi országos kiküldötség is már megösmért.

Eltér osztán szokása szerint valamitskét, és sok helyest mond a' *gloriosa incertitudo, amabilis confusio és a' telyes torokbuli* (szokatlan, de a' rövidítés miatt talán bevehetendő kitétel) *vivát kiállításokrul.* Megvallom én is ugy szeretem a' vivátot ha szokássá nem vált, és mindég eszembe jut, a' mit X-dik Károly még Monsieur létében mondott, mikor minden hangoz torok egy Louis-d'ort hoza-bé: „Vive le Roi, vivent les Princes, vive tout le monde,” az-az: éljen a' Király, éljenek a' királyi Hercegek, éljen az egész Világ. — Az is nagyon helyes ok-fő a Grófnál: *«clara pacta boni amici»* és noha *confusione regitur mundus, fato subsistit,* a' régi közmondás szerint; én mindég azt gondoltam: hogy a' confusióból, az országos dolgokban csak-nem mindenütt és mindég több haszna van az ügyes hatalmasnak, mint az ügyes erőtlennek, és hogy az nem igen

184

tartós hasznu lehet, akár az uralkodókra akár a' kormányozottakra nézve. Én tehát szint-ugy nem szeretem a' confusiót sem a' dolgokban, sem az ideákban; mert a' setétségben viaskodni more Andabatarum, semmit-sem ér, és mindég eszembe jut Ájász' imádsága Homérosznál, melyben kéri Zeüszet, hogy a' világosság' fényénél viaskodhassék. Még békében is jobb élni világosság' mellett. Az egyszeri czigány is így imádkozott hajdan égi háborukor, „pillants Uram, neked is lopok”. Nem tudnék magamnak nagyobb szerencsétlenséget képzelni, mintha éjjel-nappal setétség lenne; de még a' homályos ideákkal úzótt begyeskedést is mindég jobban gyűlöltem, mint a' szép szemekéit. Szeretem olykor az érzeményes dolgokban a' kétes világot, de egyebekben a' világosságot kedvellem; ugy azomban ha nem vakító, nem égető, hanem olykor-olykor az árnyék' hüvösse is felváltva mérsékeli; ha tiszta, ha valódi világosság, mivel a' Cseh-országi drága kövek is majmolják a' valódi gyémántokat, és nem minden esmér-ára a' különbségre.

Nem tudom mi okbul egy mathesisi törvényt említ e' helyen a' Gróf, melly szerint, *100 font bár kavics legyen is, 10 font vasat, sőt aranyat is maga után vonsz.* Az igaz, de azért ugy é nem tartaná-meg a' kavicsot? az aranyat pedig elhajigálná vagy elajándékozna? sőt inkább védelmezné magát kavicsával azok ellen, kik elegendő kár-pótlás nélkül aranyjának egy részét elszedni akarnák.

185

Ez után egygy igen nevezetes kérdésre megy által, t. i. a' törvények' változhatandóságára; de nem határozza-meg elegendőleg a' kérdést, nem különbözteti-meg a' sarkalatos törvényeket a' nem sarkalatosoktól, és abba a' kérdésbe sem éreszkedik' bele, mellyek nálunk a' sarkalatos törvények' leges organicae, fundamentales; (noha még ezek közt is lehetne, és talán kellene is különbséget tenni) ha tehát a' Gróf a' sarkalatos törvények' változhatóságáról beszél, azon oknál-fogva mert az emberek, és körül-állásaik is változnak, és mivel az előbbi század a' későbbit nem regulázhatja, ugy azt kérdem a' Gróftul, hogy keveset nyomó vagy nem sok ideig ható körülmények adtak é okot a' sarkalatos törvényekre, akár-milyen országban is? és mivel azok, mellyek adtak, rend-kivüliek voltak, és azokat csupán az idő érlelhetette-meg, a' hozott sarkalatos törvények' következei pedig szint-ugy csak hosszszasabb idő alatt mutatják, és mutathatják vagy hasznosabb, vagy károsabb voltokat a' közjóra nézve: ugy meg van a' Grófnak felelve, hogy t. i. a' sarkalatos törvények' változhatandóságát csak rendkívüli, vagy sokáig ható körül-állások okoztathatják; vagy tehát ezeket a' rendkívüli körül-állásokat, vagy a' sokáig ható okokat ki kell mutatni, vagy azt kell megmutatni, hogy a' szükséges javítások a' sarkalatos törvények' eltörlése nélkül lehetetlenek, és azokkal össze nem férhetők. Azért kell minden akár hit-vallásban, akár országos alkotmányban valami positivumnak, affirmativumnak, az-az igenlegesnek lenni, mert mind a' hit-vallásnak, mind pedig minden országos alkotmánynak egygyik fő-célja a' tartósság, mert tartósság nélkül nem lehet békes állapot, a' békes állapot pedig fő célja a' társaságnak. A' békes állapot, jól tudom én, nem az, hogy ne legyenek vetélkedések, hanem az hogy ezek a' vetélkedések in viam facti non abeant. A' lelki és testi béke, mind ezen, mind a' más

világon a' hit-vallás' ezéja, az országos alkotmányoknak pedig, a' világi javaknak békes bírása. Az igaz, hogy semmi sem tart örökké, és így akár-melly országos-alkotmány se tarthat örökké; de következik é abból a' sarkalatos törvények' határtalan változandósága? Házat senki-se tud örökre építeni, de építhet hoszszu időre; és ha jól és erőssen van a' ház építve, ki álhatja több századokon keresztül, úgy-mint a' Szent István tornya az idők' zivatarjait. Az ugyan talán nem igen okos ember lenne, ki mivel a' Szent István tornyánál a' jó és szép architektura' törvényei szerint jobb, és szebb tornyot lehetne építeni, a' torony' fundamentomát ásások által, azért meggyengitené, mert felyül egy nagyobb lyukat kellene ablakul kivágatni, hogy tovább nézhessen, a' harang' szava jobban hallassék, és jobban gyűjthesse-össze az embereket, történhető veszélyek' alkalmával a' köz-védelemre. Az újabb idők' példát adtak, hogy még ott is, a' hol felforgatások következének, bizonyos meghatározott időre a' sarkalatos törvények változhatatlansága megállapittatott; — de ez nem is lehet másképpen: mert véghetetlen az emberi elme' hajlandósága, a' fennállónak röktoni változtatására: azomban ez a' hajlandóság soha-se lehet a' visszahatások, és akadályok miatt is idomzatban a' változási tehetséggel, melynek az ész' képeit röktön életre, és valóságra kellene hozni, és valamint egy ház' plánumát tsinálni kevésb időbe kerül, mint magát a' házat felépíteni; úgy az országos dolgok' jobbra változtatása is több időt kíván, mint a' változások' kigondolása. A' sarkalatos törvények, megváltozása tehát, soha, sehol és semmiben röktön nem történhetik nagy zavarok nélkül, akár mi szoros, vagy metaphisikai, vagy mathesis felfogatok szerint javasoltassék, és valamint üdő kellett valaha akár mi, most már régi épület' felállítására; úgy idő kívántatik ezen épület' elgyengülésére, idő lassanti igazítására, és ha eldült, új felépítésére; mert csak az idő gyengít és erősít-meg mindent lassan-lassan, és azért erősebbek, keményebbek, és szorosabban állanak-össze a' téglák a' régi épületekben, mint az újakban.

Igaz a' mit a' Gróf az új és régibb generációkrul mond: *az új generatio idősb, a' régibb ifjabb*; de mivel egygy ember-nyomnak 25 esztendő't szoktak venni, minden generációban vannak, mind gyermekek, mind suhanczok, mind legények, mind férfi-kort értt emberek, mind pedig öregek; és így ha igaz, a' mit a' Gróf maga megösmér, hogy caeteris paribus a' többi egyenlő lévén, a' belátásra nézve a' nagyobb tapasztalás azoknál van, kik tovább éltek, és a' multt ember nyomot már által-élték, a' mostaniban pedig még élnek; világos, hogy az öreg emberek' tapasztalásai valami kevés tekintetet érdemlenek. Rosz jel az valamely nemzetnél, mikor hanyatlani kezd az ifjabb emberek' tisztelete a' vénebbek iránt. Tudja jól a' Gróf mint tisztelkedtek felállással egykor az olimpiai játékoknál az Athenabéliek egy belépő öreg előtt, ki helyet keresett; de nem ezek, hanem a' Spártaiak adtak néki helyet. Azt mondá ekkor egygy elmés Görög: tudják az Athénabeliek mi a' jó és szép; de a' Spártaiak tselekszik. Voltak ugyan nemzetek, kik haszna-vehetetlen öregeiket hidrul vízbe-veték, és elmeríték; de ezek barbár nemzetek valának. A' holtaknak több tiszteletet adni, mint az élőknek, jó gyermeki szívet jelentő praejudicium; mert a' mostani ifjak is megvénülnek valaha, és ők is

meg fognak halni. Ennek a' praejudiciumnak az a' következése : hogy nagyobb kimélléssel vi'ssgáljuk a' megholtak' tetteit, hogy ne legyünk irántok igasságtalanok, és csak azt szánjuk a' feledésnek, kire a' feledésnél nagyobb áldás nem szálhat. Ugyan nem elég javakkal bir é a' fiatalság? egésséggel, virgoncsággal, szépséggel, kellemekkel, buzgóbb és frissebben forgó vérrrel ; de épen ezek a' minémüségek teszik, hogy nem használhatja ugy tapasztalásait, ha ideje lett volna is azokból annyit gyűjteni, mint az öregebbek már gyűjtöttek ; minek hát irigyleni a' podagrával 's több lelki és testi gyarlóságokkal, sok sajnós és fájdalmas emlékezetekkel vegyített tapasztalást ; és miért gondolni, hogy mivel a' testi és lelki erő közönségesen nagyobb mértékben van a' fiatalságnál, a' hideg véreübb bölcsesség, és a' megfontolás is nálok legyen, és hogy ezt kár nélkül meg lehessen vetni? „Propria experientia stultorum magistra est” ugy-mond Livius : Cicero pedig azt mondja : „Stulti adolescentuli perdidere Rempublicam.”

- 188 Olvassa a' Gróf a' Római históriát, olvassa Cicerót de senectute, melly munkát ő nem ugyan már ag-korában, hanem még is férjfiui kora után irtt, 's mellyet én a' legnagyobb örömmel legelsőbben is minden deák könyvek közzül 14 esztendő koromban olvastam, és látni fogja, hogy a' lelki és testi erejét megőrzött embernél, az ész, a' belátás, az elmésség nem annyira fogyatkozik, mint némely fiatal emberek, kik igen korán kezdettek élni, képzelik magoknak. Ha a' férjfiui kor megvethető az öregséget, miért ne vethetné-meg a' serdülő a' férjfiut, és ugy tovább a' gyermeki kor a' serdülőt? igaz ugyan, hogy a' vének szivesebben ragaszkodnak a' régihez, mert az a' régi őket fiatal korokra emlékezteti ; az ifjabbak, ellenben hevesebben érezvén életöket a' jelenlétben, kevesebbé fontolják-meg a' jövőndőt : és így meg van az ellen-súly. Ezek tselekvésre, amazok pedig ezek' tselekvéseik', és jó és szép, de olykor bujálkodó gondolatjaik' mérséklésére vannak a' természetűl szánva. Nagy, nyomos, és sok századokkal felérő időket éltek keresztül a' mostani öregek, és tehetnek minden tekintetben össze-hasonlítani, azon felette különböző idők közt, mellyeket át-éltek. Nem kell gondolni : hogy nem mentek-elő századjokkal ; a' külömbség csak az : hogy sok ifjak ló-halálában futnak a' Jövőndőnek, az öregek pedig mennek. — Ezek is azok is haladnak, de mindég nagyobb veszedelemnek vagyon kitéve a' sebes vágatva nyargaló, mint a' gyalog járó ; de senibus itaque, prout de omnibus vivis etiam ; quemadmodum de mortuis, nihil nisi verum dicendum est.

189 Politikai megjegyzések 's ellenvetések, meg a' Familiák' conservációja. — Lap 200.

E' két Czikkelyben, jelesen az elsőben kigunyoltatik, a' ki Pestről Rákos felé nyargalván, ellökélletten azt hiszi, hogy majd Vörös-várra érkezik ; de én ollyas embert nem tudok, ha csak álmában valami szelid lóra nem ülteték, vagy álom-járó (sommnambulus) lévén maga-magát álmodozásiban rá nem ültette. Ezt a' parabolát tehát nem értem. A' mi a' familiák'

conservációját illeti, a' Szerző azt nagyon szűk, és keskeny értelemben veszi; úgy látszik: mint-ha valamely familiának a' jelenben élő tagjai tartoznának csupán ő szerinte a' familiához, de minden familiában az ősök, a' jelen élők, és az utók teszik a' familiát; már azt pedig a' Szerző, ki szereti ha az emberek' esze nem tíz, hanem több araszra, látása nem egy fertálynyi távolságra, ítélete nem csupán egy századra előre terjed-ki; nem fogja tagadni hogy egygy olyan ország, hol a' familiákhoz van kötve a' jószág' birtoka, meszszebb áll a' felforgatástul és a' radicalismustul, mint a' hol les fortunes immobiles sont pour ainsi dire mobilisees, az-az hol az ingatlan jószágok mint egygy ingadozókká tétettek, és ez oka miért kéntelenítettének p. o. Franciaországban a' legszörnyűbb felforgatás és ujra-születés után, ujra majorátust béhozni, hogy legalább egy része a' birtokoknak az országban az ingadozástul megmentessék. Még az ősek' érdeme utójiknál például szolgálván, erényeket fenntart, és gerjeszt; addig tiszteletes az Aristokrátia, és valódi gyámola, mind a' királyi székek, mind a' népnek; a' királyi székek a' nép' zendülései, és fellázíthatásai; a' népnek pedig a' sarczoltathatások ellen. Ha vi'sgálni akarta volna a' Gróf, mint és minő okoknál fogva, és minő léptsőken hanyatla kivált 190 a' kül-földieztetés, és kül-földiesedés által főképp' a' nagy Aristokrátia, látja vala: hogy éppen azon javak, melyeket a' Gróf legfőbbeknek állít az emberi társaságban t. i. a' jobb-lét, és az élet' örömei kirekesztőleg hajhászása hajtották a' nagy Aristokrátiát a' Kakokrátia felé, de valamint eldődeink' jó és nagy példái, míglen az elkorcsosodás', elfajulás', és romlottságok', a' külső, és finomabb kellemek' leple alatt bényeltt magvai, az elpuhulások' csiráztató során sziveinkben gyökeret nem verének; a' külső csinosodás mellett is, a' testi és lelki épséget bennünk fentartották; sőt ezt a' kimiveltség' bájai társaságában kellemetesebbé tevék; úgy a' rossz magvaknak sarjadozása a' jobb magvak', és a' nevelési gyomlálás' szükiben annál több vagy kevesebb dudvával futotta-el nagyjaink' lelkeit, a' mennyivel vagy több vagy kevesebb lelki, testi, vagyonbeli tehetséget vevének őseiktől. „Res adversae scilicet, ugy-mond Tacitus: acrioribus „stimulis explorant animos, felicitate corrumpimur.” Természeti kifejlődés ez az erkölcsi világban, ugy mint a' testiben, hol nagy gond nélkül Shakspeare szerint minden dudvába indul, vagy legalább dudvával vegyül; a' gyom pedig utóljára még a' jó magvak' 'sengés hajtását is elfojtja. Nálunk csak az volt a' legnagyobb szerencsétlenség, hogy nem honni és nem itthon, hanem kül-földies, és kül-földön lett az elkorcsosodás; és így mivel mindennek, még a' rosznak is némely tekintetben legalább türhető, ha nem is egészen a' roszszat kipótló javai vannak: nálunk is, ha ez a' korcsosodás honni vala és itthon következék, nem csak hogy egészen más bélyeget vett légyen magára, hanem nagy befolyást is szerezhetett volna a' nemzeti szorgalom' kifejlődésébe. Azomban, szint-ugy az erkölcsi világ', valamint a' testi' törvényében fekszik a' regeneráció, az-az ujra-születés, mert csak hosszasas idő' lefolyta után vesznek-el a' régi erős gyökerek, 191 a' gyenge ujjabbak pedig könnyebben kiüríthatók, és valamint az eldődiek' nagy és jó példái rugók és ösztönök gyanánt szolgálnak a' tselekvésre, ugy az elfajult maradéknak rosz példái, utójiaknál ezen rosz példák' el-

hagyását eszközlik, de még az elfajult maradék is észére tér, össze-hasonlítván elallyasodását őseinek felemelkedett voltával, 's nyomozván a' különbség' okait, pirító fohászok között nem csak maga-magán szánakozik, az atyák' és anyák' gondatlanságát, és gondolatlanságát maga iránt kár-hoztatván; hanem fel is eszmél, azt nagyobb gondosság, és helyesebb nevelés által jóvá tenni magzataiban, a' mit ön-szülei iránta többnyire elmulasztottak, és a' mi a' legjobb akarat mellett is az erőtlenségig el-puhult 's a' szokás és körülmények' járma alól oly nehezen kiszabadulható lelkekben ön-magokra nézve oly hamar nem javítható. Bizonyosan nagyobb a' hitel, a' hol minden jószág örökre eladható, és valamely familiától örökre eleshető; de vesse-fel a' Gróf, (mert szeret számolni) a' hihetőség' törvényei szerint, hogy többször megy é örökös eladás mellett egy század alatt p. o. valamely jószág nem atyafi, nem honni kézre: hol a' familiák-hoz, a' vérséghez, a' honnysághoz van kötve a' nemes jószág' birtoka, mint-ha ugy nem lenne a' dolog? Vegye csak a' Gróf például a' legközelebbi történeteket, p. o. Handzsabéket és Terebest, mert azért hogy valakinek a' jelenlétében több adóssága, mint értéke van, (a' mi azomban felette ritka és koránt sem oly közönséges, mint a' Szerző állítja) nem következik, hogy vagy házasság által, vagy más módon meg-nem oldalmazhatandó a' familia' részére azon jószág, melly mostani birtokosságának akár szerencsétlensége, akár vétke miatt ugy lenne megterhelve, a' mint 192 a' Gróf állítja. Hát az nem történhetik? valamint az ellenkező is, (és mind a' két eset' tanui valánk), hogy azon egy jószágnak, véghetetlenül vagy nagyobb, vagy kisebb bece van ebben, vagy más időben, és viszont? Gondatlanság, pazérás, fény-üzés, rendetlenség, kéntelen másra bízás, hűségtelenség, engedetlenség, változó körül-állások a' jószág' fekvésére nézve, a' pénz bece' leszállítása, néha hibás, néha pedig csupa szerencsétlen felvetések (mert olykor éppen az nem esik, a' mi leghihetőbb; a' mi pedig nem hihető, éppen az történik) lehetnek okai a' jövedelmek' relatíva, az-az tartozatos hanyatlásának. Ezen okokat csak-nem mind említette a' Gróf, de még egygyet elhagyott, t. i. a' kevélységet, vagy inkább a' csalfa szégyent.

Emez, vagy amaz nagy és gazdag urnak felmond a' hitelező 100000 forintot. A' helyett, hogy maga a' nagy ur irjon neki egy becsületes levelet, és mondja: hogy a' mostani körül-állásokban a' legtehetősebb urnak is nehéz egyszerre annyit lefizetni, hanem hogy küld neki vagy 20 ezeret, megígérvén, egy vagy más-fél esztendő alatt, a' többit részenként; — nem felel neki semmit, vagy csak igen hidegen, és azt is csupán fiskális vagy directora által. Ez tehát törvény' elibe idézteti, méltán meg lévén bántva ön-szeretete, mert a' hitelező inkább ura adóssának; mint megfordítva. Szagolván ezt a' füstöt a' többi hitelező, ott nem zsiros büzt bocsát a' konyha gondolják magokban, és szint-ugy törvény' eleibe idéztetik. Lótnak futnak a' directorok, praefectusok, inspectorok pénzt keresni, de az adós vagy nem fizette-meg mindég pontossággal a' kamatokat; vagy ha nem fizethette pontosan, engesztelő levelet nem írt; vagy ha írt, vastagon írt és mint-egy megbántatva, hogy más a' magáét a' maga ide-jében kívánta, és így mind a' director, mind a' praefectus, mind az in-

spector üres kézzel térnek-meg a' teli ládáktul, mellyek külömben mind tárva lettek volna a' nagy birtokos urnak, ha finomabb nevelését, mellyel 193 oly tetszetősen és kellemetesen a' nagy városi salonokban megjelen, adóssai iránt is méltóztatott volna gyakorlani.

Meg kell vallani, felette becsületes emberek a' magyar hitelezők. Az én hitelezőim legalább mind barátjaim egyszer'smind, és nem tudok olykor eléggé csudálkozni szivességeken; de esmernek és tudják, hogy nem kell engem nógatni, hogy mihelyest lehet, elébe jövök kívánságaiknak; hogy nekem jobban fáj mint nekik, ha nem lehetek oly pontos mindég mint akarnám. Valamint nem minden hitelező uzsorás, úgy nem minden adós gondolkodik hitelezője, megcsalásáról. Ezek mind kivételek. Gyakrabban nem annak van kivétele, a' mit a' Gróf mond; hanem az a' mit mond: kivétel, és nem foghatom-meg, miért tsinál sokszor nemzetünk' gyalázatjára a' kivételekből regulát. *Teracina's Nápoly közt nincs veszedelem* ugyan mond egy helyen, mert csak minden tizediket rabolják-ki. — Erre könnyű lenne a' felelet, ha azt mondaná valaki: Pest és Buda közt nagy a' veszedelem a' hidon, mert minap két szeles ur-fi sebes-vágtatva végig nyargalt rajta. Magam is úgy hiszem van köztünk kegyetlen uzsorás, van csaló-adós; de nem teszi sem a' hitelezők, sem az adósok' többségét. Annyi azonban igaz, hogy az a' kevesebség is árt a' becsületes pénzt kereső adós-nak, és így szükségünk van hitelre; de abbul nem következik, hogy a' familiák' conservatóióját semmibe se kell venni, csak-hogy hitelünk legyen: mivel össze lehet a' két dolgot egygyeztetni, a' mint az országos kiküldöttség' javallatjából kitetszik, mert nem az a' czély, hogy határtalan legyen a' hitel, hanem hogy elegendő mértékben legyen és mégis össze-férjen a' familiák' fentartásával. Ugyan gondolja-meg csak a' Gróf annak a' heroica curának, mellyre egyéb-aránt dícséretes fiatal tüzének hevében czélozni látszik, következeit, hogy t. i. akár kitsoda, 'sidó, keresztény, honni, 194 nem honni, örökre nemes jószágot vásárolhasson. Legelsőbben is pénz után válna valaki nemessé, akár-hogy szerezte pénzt; akár jó, akár rossz úton. Ez az idea a' nemességnek minden erkölcsi, és így politikai becsét is nálunk eltörlené. Vagy el kell egészen a' nemességet törteni, vagy el kell vetni ezt az ideát, mellynek csak ott lehet helye, hol az emberi szorgalom már nagy fokra vergődött, a' hol csak nagy, de kissébb aristokratia többé nincsen, hol az ország rendkívüli védelem' systemája már egészen megváltozott, hol az oligarchia az aristokrátiával egygyütt azon egy személyekben az ország' systemája szerint már jobban mint nálunk össze-testvéresült, hol a' Király úgy nevezett Civil-listára van szorítva, a' hol nincsenek fiskálítások 's a' t'. A' Gróf a' nemzetiségnek oly nagybarátja. Ugyan nevelné é az a' nemzeti-séget, ha a' kül-földi pénz dús-gazdag emberek a' mostani adósságba merült sok familiáktul, mellyek nem csak, hogy kivergődhetnek adóságaikból, hanem reménlik is, hogy kegyes, igasságos Fejedelmök alatt ki fognak vergődhetni, és a' kiket sokkal könnyebb a' nemzetiséghez vissza-téríteni, mint a' kül-földiekbe nemzeti szellemet lehelleni, a' jószágokat még becsen felül is örökre megvásárolnák? Praemissák nélkül nagyon heroica cura lenne még az most, mellyre a' Gróf czélyoz, és minek adni helleborumot a' betegnek, mikor talán még esupa vér-esilapítóval észére hozhatni? Ezt

kell előbb megpróbálni; de én úgy hiszem: a' Gróf azért feszítette úgy meg ívjét, hogy azzal valamely meszszebb távolságra ejthesse-el a' vadat; nem pedig hogy egy mért-földnyire, vagy pedig hogy az ív eltörjék és idege szét-pattanjon.

Tudja azt minden nálunk:

Et genus et proavos et quae non fecimus ipsi
Vix ea nostra voco.

- 195 de egészen más néző-pontbul kell megsejlelni a' születési nemességet politikai tekintetben, azt nem lehet tagadni, hogy országos alkotmányunk' fentartásának és tartóságának egygyik oka a' familiákhoz kötött fekvő birtokban feltalálható. Minél hasonlóbb a' portékához a' fekvő jószág, annál több változandóság fenyegeti rövidebb idő-szakaszok alatt az ország' sarkalatos intézetjeit, mert a' haszon célzások személyesebbekké válnak, és kevesebbé kötik egygyüvé a' kormányal a' mult, a' jelen-lévő és a' jövőendő fekvő jószágok birtokossainak generációjit; az ilyen állapot pedig csak ott egygyezhetik-meg a' tartósabb belső békével, hol már a' nemzeti szorgalom bizonyos mértékben más szerencsésebb, töbnyire fekvési, helyheztetési és össze-kötetési körül-állások mellett kifejlődött. Ha meg kell valaha Európában a' születési nemességnek szünni, úgy azt semmi se pótolhatja ki jobban az ország-alkotmányi intézetek' tartóssága tekintetében, mint a' nagy Napoleonnak az a' nagy ideája, mellynél fogva a' becsület legiót teremtette. — Ne felejtkezzünk-meg soha Európában hogy csak-nem minden kimivelődésünk csupán a' jobb-lét' édességei körül forog, hogy ez a' szelleme a' kimivelődésnek hiúságra, megkülömböztetésekre vezet; hogy a' hijában írna Európában valaki úgy, mint Amerikában a' Cincinátus rendje ellen, hogy kisebb-nagyobb mértékben, csak-nem minden Europai nemzet. elaggott nemzet; hogy itten tehát, a' mult századok' hosszas hatásainál fogva újra-születések után is születési nemesség, vagy annak valami pótolékja nélkül csak igen kevés mint egy csupán magától a' természettől privilegiált lelkek ellehetnének. Igen gyakran cseréli-fel a' Gróf az okokat a' következtetésekkel, és megfordítva; Gondolhatja hát a' Szerző, ha neki tetszik: hogy *egy cseber nem fér egy pintes palackba*; de nekem is szabad
- 196 gondolnom Szent-Bernáttal, hogy „multa sol aspicit, quae Bernardus non videt” és hogy a' Magyar azt nem gondolja, hogy más nemzetnek semmije sincs; hanem csak azt, hogy neki is van valamije. Azt se mondta soha senki is nálunk, hogy *Brunel csak egy magyar föld-mérő után képes elvégezni a' Tunelt*, csak azt mondta: hogy egy Magyar, jó és megdicsért tanácsot adott e' tárgyban.

Szint ebben a' Szakaszban; a' *szívre-ható tudatlansággal bíró hivatalosok említetnek*. Valóban nem ártana még inkább arra nézni némelykor, ügyes é valaki emez, vagy amaz hivatalra? mint azt, hogy mennyi ideig hivataloskodott már, és kér e' hivatalt, vagy mennyiszer kért már? azonban szeretném azt az országot látni: hol (akár több, akár egy válaszszon valamely hivatalra) szívre-ható tudatlansággal bíró ember, abba olykor ne csuszott; és némely tudománnyal bíró abból ki ne rekesztetett volna.

Minek úgy beszélni, mintha fájna nekünk, hogy semmi tisztséget nem viselünk, hiszen jobb ha azt kérdik, miért nem vagyunk hivatalban? mintha kérdenék: miért vagyunk? Azt se hallottam soha, *mintha a' józan országlás mindég csak az adósokat legyezné*. Az annus Sabaticus a' régi 'Sidóknál tudomra van, azt is tudom Plutarchusbul, hogy Sólón nagyon pártfogolta az adósokat; a' Rómaiaknál is vannak erre példák; de nálunk a' többség azt gondolja, hogy a' józan országlás egyformán pártfogolja mind az adósokat, mind a' hitelezőket. Ugyan honnan tudja a' Gróf hogy *nálunk 10-dik ember se vesz-fel pénzt józan számolás okábul, hanem töbnyire fény-üzés, vagy rendellenység miatt*. Be sajnosan lát az ember efféle taklászt annyi szép vetés között, mert a' konkolyt el lehet nézni a' szép vetésben a' felszámoló gazdának, mivel az eladható; de a' taklászt senki-se veszi-meg, és még akkor is, ha pálinkát főzettek belőle, alig van egy egész köből után egynehány meszelly szellemem.

Azon okoskodások, mellyek Magyar-országban a' hitel' 197 lábra-állítása mellett vívnak. — Lap 207.

Ezen Czikkelyben az mondatik, hogy *a' mai napokban szintén olyan nagy, ha nem nagyobb száma, az úgy nevezett romlott, veszedelmes idejű férfi, 's fiatal, jó rendes gazdáknak, mint az úgy nevezett józan idejű koros 's vén pazérlóknak*. Én fel nem számítottam, de ha úgy van; nem foghatom-meg, mint lehetett egygy-általjában az adósok' csalásáruul annyit e' munkában beszélni, mert a' férfi és fiatal jó és rendes gazdák, vagy nem tsínálnak adósságot, vagy azokat rendesen fizetik. Az is mondatik: *könnyű annak nem lopni, kinek mindene van; de a' szegénynek, fázónak, koplalónak vaj-mi nehéz*. Módot kell hát adni neki a' dologra és kenyér keresésre, ha nem telik tőle, ispotályba, vagy dolgozó-házba kell küldeni; a' mi bizonyosan könnyebben lesz végbe-vihető, ha jobb hitelbeli törvényink mellett több pénzünk lesz, és azt az effélékre is fogjuk használni; mert hogy a' szegénynek, fázónak, és koplalónak adhassak, magamnak is kell valamimnek-lenni: de ha én nem vagyok oka, hogy valaki koplal, vagy fázik, úgy engem nem lehet kényszeríteni, hogy őt' étessem, vagy ruházzam; ha pedig akarok neki munkát adni, és ő nem akar dolgozni, arrul nem tehetek. Hányszor volt p. o. publikálva, hogy serkentessenek az emberek dohány-mivelésre. Egy 's más helység sok hasznót vett a' dohánybul még a' publikáció előtt is, de más helységek nem akarták magokat a' dohány természet-re szánni, mert sok pepecselés van körülötte, holott a' földes-urak véghetetlen kevés részt kívántak; sőt magot is és palántát ajánlottak: sőt azt is hogy folyó áron meg-akarják venni a' dohányt; sőt még szelelő-szint is akartak építeni. Nem kell hát minden dolgot csak egygy oldalról 198 nézni, és mindenben csak mindég, 's mindenütt csupán a' földes-urakat szűtyongatni. — Valóban jó lenne ha mindenütt köből és téglából építnék házakat, de az se lehet mindenütt, mert olykor a' kő sok mért-földnyire távol esik; téglát vetni is költséges, és költségesebb mint vályogbul házakat építeni. Jó és hasznos ezélokra nézve az egygyesületek' szellemét

úgy be kellene hozni a' falukba, mint városokba. Sok helység még most is nehezen fizeti adóját, és adósságokba van merülve. Ha jobb hitelbeli törvényeink lesznek, nevelhetni fogja adósságait, és ha a' kölcsönt cél-arányosan használja, ki fog vergődhetni belőle; sed hic Rhodus hic salta. A' földes-ur, a' szolga-bíró ha energicus, mindjárt tyrannusnak mondatik; felgyújtásokkal fenyegettetik. Hány földes-ur állana-rá szívesen, hogy egygy a' körül-állások szerint meghatározandó részét fizesse-meg minden gyűtogatásbul származó kárnak; minden 50 forintot meghaladó lopásnak, ha a' többi részt a' helység viszi? salva semper debita ac proportionata punitione incendiarii, vel furis, ha kitudódik. De ugyan úgy gyűtogasson, hogy lássa valaki, nem pedig úgy mint a' szerelem' istene szokta a' szíveket; mert még akkor is, ha kezében találtatik a' kanóc, vagy csóva, ha csak nem látta két tanu, hogy a' ház' fedele alá tette, egynehány bot' elütése mellett megmenekedik; de a' botot úgy megszokja a' gonosz-tévő, mint az orvos a' legsiralmasabb nyavalya nézést. Ha pedig nemes ember, már akkor talán még az a' ház is össze-rogyott, melly előtt elejtette a' kanócot, a' mikor valami kis büntetést kap; addig pedig szabadon jár és pedig némelykor kezességen. Ha csak a' hitel felállítása viheli véghez a' Grófszerint, a' köz ember' erkölcsiségét; mivel az akasztója, egy pár elégett *csak nem-leges, de nem igen-leges, hasznot hajt*, úgy töröljük-el minden büntető törvényünket, és ne is törjük fejünket azok felett, melyeket az országos deputáció javal, és a' mellyeknek némely czikkelyjei jobban beillenek a' szelid és békés Florencziai nép' erkölcsire, mint hazánk' némely részeire, hol némely helyéken 5—6 száz ember a' börtönben; holott ugyan ezen boldog Magyar-országban, más-más helyütt, más vármegyékben; alig van három vagy négy. Látja hát a' Gróf minő nehéz itt nálunk Reformátornak lenni, mert ez a' mi magyar-országunk egy dióba szorított kis világnak minden külömbféléseivel bővölködik; és ha valahol, itt függ vég, hetetlen sok, minden vármegyének körül-állásaitól, mellyből az lenne a' következő: hogy okos, mértékletes, de a' mellett energicus fő-ispányoknak sub onere legalis responsionis nevelni kellene inkább, hogy-sem körülnyirbálni hatalmokat; mert a' hol nincs szükség erre az energiára, ott nem élnének vele, et sub onere legalis responsionis, soha se kell félni: hogy kivált az okos és mértékletes ember hatalmával vissza-éljen.

Jól jegyzi-meg a' Gróf: minden törvénynek szorítónak kell lenni, és nem csupán a' papiroson maradni. Így tehát sanctiót, az-az vagy koszorú, vagy bunkó-véget kíván-meg minden törvény, akár a' hitelről, akár mi másrul hozattassék. Minél inkább szaporodnak a' szükségek, a' vágyak, és hanyatlík a' hit-vallás, az erkölcsiség: melly két dolgot egy mélyen gondolkozó ember a' büntető törvény' pótolékjának neveze; annál inkább kíván minden törvény sanctiót. Az adós fizetni tartozik, a' tolvaj visszaadni a' mit lopott, és még azon tul büntetést kell neki szenvedni ne hogy másszor lopjon; ezek mind keménységek a' szenvedőre nézve: de nem szenvedteti é egygyik is másik is polgár-társát? és így csak akkor kemény a' törvény, mikor nincs idomatban a' vétekekkel vagy bűnnel. Megengedi **200** nekem a' Gróf ide bigygyeztenem egy csere-beszédet, melly valósággal nem csupa képzelet. Egygy utazó beszélte-el nekem egynehány esztendő előtt,

ki mindég ide 's tova utazik, és szemlélődik az országban, és kit tapasztalásai megtanítottak, hogy felette különböznek Magyar-ország' külön részeiben, mind a' hajlandóságok, mind az erkölcsök; mind az emberek, mind a' körül-állások, mind pedig a' szokások.

„A' minap úgy-mond egygy igen szép és termékeny vidéken, egy nagy helységeen keresztül-utazám: hol még assignatióm mellett rospontra várakoznék, az ivó-szobába mentem, hol több taksások valának és nem meszsze a' kár-mentőtül egy keskeny hoszsú fa asztalnál egygyütt pityizáltak. Egygy igen nagy száju ember vala köztök, ki mellett az uraság' egygyik ispánya üle és hasonlóképpen egy pohárt a' másik után, melyet a' 'Sidó korcsmáros hozott neki, üríte. A' beszélgetés így fejtődött-ki köztem, és a' jelen-lévők közt.

Az utazó. Ugyan miért tart az uraság 'sidó fogadóst?

A' nagy száju (kit Kolomposnak hívtak, és az is volt). Elég rosz: uraságunk minden fogadójiban szakálosokkal nyuzattat minket.

Az ispány. Hát nincs künn a' csárdán keresztény fogadós?

Kolompos. Igen, mert oda nem vállalkozott 'sidó.

Ispány. De miért nem? mert ott künn sok 'sivány fordul-meg, a' 'sidó pedig félénk. Azomban már két esztendő olta restál a' keresztény korcsmáros, noha előre kellene neki a' kivett ital' árát megfizetni, mint a' 'sidók megfizetik. — A' belső fogadókat pedig szint-ugy ajánlotta keresztényeknek az uraság, és elsőseget akart nekik adni.

Utazó. De mi hát oka, hogy a' 'sidó pontosabb fizető a' kereszténynél?

Kolompos. Mert csal a' mértékben, és zagyválja az italt.

201

Utazó. De ez a' bor a' mint látom jó, és a' mértékben sincs fogyatkozás.

Ispány. Pedig csak harmad napja, hogy a' keresztény fogadónál több itszét sequestráltam a' tisztartó' parancsolatjára; mert zagyvált volt a' bor, és felette mesterséges kicsiny üvegekben. 'Sidónál is találtam ugyan már ollyast több ízben a' többi fogadókban, és mindég sequestráció következék. Ez a' 'Sidó itt jobb a' többinél, és vigyáz magára. Ez még soha sem adott alkalmatosságot sequestrációra. Vagyon hát mind keresztény, mind 'sidó; szint-ugy emberséges, mint gaz-ember. A' 'Sidó azért fizet, és fizethet pontosabban, mert csak nem merő hagymával él, és igyekezőbb, kereskedik, vesz, ád, ha lova van, kész illendő áron fuvarozni; egy szóval kis nyereséggel elégszik-meg. Vigyázni kell ugyan rá, hogy keze alatt ne pusztuljanak-el az épületek, mert tisztátalanabb, de az uraság' korcsmane jövedelme batorságosabb, kezében. Sok esztendeig szolgálom már uraságomat, külső 's falubeli keresztényt megkináltunk a' belső korcsmákkal, mind hasztalan volt, nem akartak bele vágni, holott egynehány hordó kivett italnak mindég csak folyó, nem pedig korcsmabeli árát kívánja az uraság, mikor és valahányszor egynehány hordó italt kiad valamely fogadóra; künn pedig a' csárdára csak mindég keresztény vállalkozik, és mindég többel vagy kevesebbel marad adós.

Utazó. Ez rendes valóban, van é föld a' korcsmákhoz?

Ispány. Van, mind a' csárdához, mind a' belső fogadókhoz; és több van a' csárdához. Az ital kimérés fáradságának árra szint-ugy egygy a'

202 csárdánál, mint a' belső fogadóknak; itt is ott is az állás esztendei bérén kívül a' vendég-fogadói haszon, a' korcsmárosé.

Utazó. Mennyi italt szabad adni hitelbe?

Ispány. A' vármegye' meghatározása szerint 10 forintig egygy egész telkes gazdának; de az uraság' leszállítása szerint, hogy kíméltesse nek taksásai, csak kettőig, és így idomzat szerint a' fél-telkesnek, és a' csupa házhelyesnek, azon feltétel alatt hogy veszendőbe megy, a' mi azon felyül-adatik; úgy van é Kolompos?

Kolompos. Igen is, úgy van; de mikor már megittam 2 forint árrát nem akar adni a' korcsmáros, ha nem adok neki vagy pénzt, vagy tengerit, vagy gabonát; és mindég olcsóbban akarja a' folyó helybeli áránál.

'Sídó. De várakoznom kell pénzem után, azon kívül sok korsóimat, palaczkaimat, poharaimat eltördelték, és megrongálták az ivók, ökemek szeretnek sokat innya; ha nem adok fenyegetnek, olykor meg is vernek; ha pedig adok és sokat ittak, garázdálkodnak és kárt tesznek; mikor osztán fizetni kell a' bor' árrát, pénz nincs; azt mondják sokat róvtam nekik a' rovásra: a' tengerit pedig helybeli árránál fellyebb akarnák nyakamra tolni.

Utazó. Legjobb lenne talán semmit-sem engedni adni hitelbe, úgy csak az inna, a' ki mindjárt fizethet; és így, hogy ihasson az a' ki most hitelre gondolatlanul bőven iszik, igyekezőbbé vagy legalább mértéklete-sebbé válnék, és nem lenne semmi baj sem a' korcsmáros sem az ivók közt, az uraságnak nem kellene assistentiát adni a' korcsmárosok' számára, a' mi őt' mindég gyűlöletessé teszi, mert sok korcsmáros szívesen megcsalja az ittas embert, sok ivó pedig a' korcsmárost; hogy pedig annál bizonyosabban ne csalhassa-meg a' korcsmáros az ivót, ha obligációja lenne a taksástul a' kocsmárosnak, azt kéne neki mint hitelezőnek, az adós taksás ellen bebizonyítani: hogy az adósság nem italbul származott.

203 *Ispány.* Meglehet, magam is úgy hiszem: ha csökkenne is ne talán-tán eleintén az urasági jövedelem; az bátorságosabb lenne, és kevesebb bajjal, 's alkalmatlansággal össze-kötve.

Kolompos. Isten ments-meg, nékem nincs mindég pénzem, vagy tengerim: de mindég szomjuhozom; a' víz pedig nem igen jó nálunk, és a' dolgos embernek pálinka, bor kell.

Utazó. Igassága van hát Gróf Széchenyinek, hasznos a' hitel, és így legjobb lenne a' korcsmárosra bízni — adjon kinek hisz, hitelben; de ne folyamodhassék soha az urasághoz korcsmabeli restántiák incassatiója iránt, úgy kárán, vagy hasznán megtanulná kinek adjon hitelbe, kinek nem: — ezt nem ártana legalább egynehány esztendeig próbálni, és meg-tapasztalni a' következtetéseket, mert nehéz azokat előre jövendőlni, mivel különböznek a' tájékok, és azok' lakosai.

Az ivók mindnyáján: Ej bizony jó volna.

Utazó a' Kolomposhoz. Jó esztendejek van é kelmeteknek ez idén?

Kolompos. Meglehetősen lenne, de kevés szénánk van.

Ispány. Az urbáriális kaszállókat beszokták vetni étellel, mikor osztán onnan behordják keresztjeiket, soha-se lehet igazán megtudni ebben a'

roppant nagy határban, nem hordják é urbáriális földjeikről? mert ebben is száz meg száz a' mesterség.

Utazó. De hát nincs é elég urbáriális földjök?

Ispány. Hogy ne lenne, egygy-egy telkes gazdának 32 hold földje van, 1200. négy szegü öllel mérve, pedig jó föld, ámbár soha se trágyázzák.

Kolompos. A' magyarnak sok föld kell, és éppen azért hogy ne kén-telenítessék trágyázni; mert megdül az élet a' trágyázott földön.

Ispány. Igen ha rosszszul trágyázzuk, 's nem egyenlően; vagy igen **204** sűrűn vetek.

Utazó. Hát hogy pótolják a' lakosok a' széna-fogyatkozást?

Ispány. Vagy részbe kaszálnak az uraságnak, vagy lopnak tőle.

Utazó. Mitsoda? hát nincsenek az uraságnak elég kaszálói e' szép nagy határon (mellyen keresztül utaztam 's mellynek már páscuuma is oly kiterjedett), hogy feltételek mellett minden marhás gazdának juthasson széna.

Ispány. Sőt kaszállójin kívül rétje is van az uraságnak, és azzal is kínálni szokta a' marhás lakosokat, pedig nagyon elfogadható feltételek mellett.

Utazó. Látom szűk itt a' pénz?

Ispány. Nem pénzt kíván az uraság, hanem munkát, mert tudja hogy nincs pénze a' lakosnak, és nehezen szerezhet. Ha csak pénzen dolgoz-tathat, vagy fuvaroztathat az uraság, teszi: hogy pénz jöjjön forgásba.

Utazó. Miért nem egygyeznek hát a' lakosok az urasággal?

Ispány. Mert a' kolomposok nem engedik.

Utazó. És miért nem engedik a' kolomposok?

Ispány. Mert itt a' kolomposok az urak.

Utazó. De hogy parancsolhatnak a' kolomposok a' többieknek?

Ispány. Mert félnek tőlök, vagy rá-beszéltetnek a' józanok is általok.

Utazó. Hogy szenvedheti ezt az uraság?

Ispány. Mit tegyen, — mindjárt panaszra mennek a' szolga-bíróhoz a' leghaszontalanabb ürügy alatt is. Ha sok ember egygyüvé áll, és sokat hazud egygyütt; ugy az sokat nyom.

Utazó. De meg kellene a' szolga-bírónak a' dolgot jól vi'sgálni mind **205** a' két részről, és megemlékezni: hogy ő mind szolga-bíró, mind Judex-nobilium.

Kolompos. Én nem tudok deákul, beszéljen az ur magyarul.

Utazó. Én ugy beszéllek barátom, a' mint nekem tetszik.

Ispány. Becsülje-meg kigyelmed ezt a' derék urat, mert nem esmeri kigyelmed.

Kolompos. Van is nekem gondom ő kigyelmére, én hat ökrös gazda vagyok; még a' szolga-bíró is azt mondja nekem: — Kolompos uram! — Én nemes ember vagyok.

Utazó. Már most értem. — Hány nemes taksás van ebben a' hely-ségben?

Ispány. Huszon-négy.

Utazó. Földes-ur hány?

Ivók mindnyájan. Csak egy.

Utazó. Én ösmérem ezen helység' urát, — ember-szerető szíve van.

Kolompos. Igaz, de tisztjei kegyetlenek — a' minap elfogatták lovaimat az árpában, pedig csak keresztül mentek rajta; és ugyan mit ehettek, és mit gázolhattak-le?

Ispány. Ez minden nap történik, és a' hol sokan minden nap ilyen kárt tesznek; ott utoljára a' sok kis kárbul nagy válik. Kolompos uram' lovai már ez idén négyszer kapattattak kárba, mindég ad elég-tételt az uraság, ha az ő lovai kárban találtnak; de soha sem találtnak, mert külön mezőt járnak; valamint a' lakosokéi is, mellyek külön és elegendő, 's hasonló jó mezőre vannak utasítva, de Kolompos uram az urbáriumot se járja rendesen, a' büntetési napokrul pedig tellyességgel nem akar semmit is tudni; így tesznek példájára mások is, így történik: hogy veri
206 az első az uraság' keresztjeit, és sok vetés, sok termés után véghetetlen kára van; és üresebb, mint lehetne 's kellene lenni a' Granáriumnak.

Utazó. Valóban sok baj van az urbáriummal. — Mi itt a' behajtó pénz?

Ispány. Két garas egy darab marhátul.

Utazó. Hát megbecsülik é azon kívül a' kárt?

Ispány. Igen is, — de jó forma lehet a' nélkül hogy becsü alá való legyen, mert ha 4—5 ló keresztül-futja a' mezőt, és csípi a' kalászokat, ott ugyan bajos a' becsü, kivált ha helybeliek teszik; mivel csak-nem mind-egygyik másnak kedvezvén, magának is minden esetre kedvez.

Kolompos. Hát ugyan adhatom e én eszemet kocsisomnak, vagy lovamnak?

Utazó. Hát ugyan leéteheti é az uraság taksása' lovaival, azok' cselédje' vagy rosszszasága, vagy gondatlansága miatt szüntelen árpáját?

Kolompos. Az urnak is birtokosnak kell lenni?

Utazó. Gondolom: de lehet valaki birtokos és ezért igasságos ember. Olvasta é kelmed G. Széchenyi munkáját a' hitelről?

Kolompos. Olvastam bizony, — az ám a' Gróf! ő mindent, robotot, kilenczedet, kár-pótlás nélkül oda akarna ajándékozni a' taksásnak; de nem szeretem hogy annyira a' hitelezők mellett tart, mert én is adós vagyok.

Utazó. Gróf Széchenyi Istvánnak igassága van, minden embernek jussa van sajátját rövid idő alatt vissza-szerezhetni; de más részről az is igaz, és ugyan hasonló oknál fogva, hogy senki sem tartozik pocsékoltatni sajátját, és azt elegendő kár-pótlás nélkül, vagy egészen által-engedni, vagy haszon-vételre, vagy törvényes, és híven 's becsületesen végzendő robot nélkül, vagy egygyezés nélkül akár pénzen, akár másképp', a' mint a' részek megegygyezhetnek, által-bocsátani. Kelmed Kolompos uram legyen
207 igasságossabb ezután, gondolkozása' és érzése'-módjában; maga pedig ispány uram maradjon oly híve urának, a' mint tapasztaltam, majd dicsérni fogom magát ura előtt, kinek a' mint tudom jó szívével és bizodal mával (mert senki se tehet 's láthat maga mindent, és senki-se bírhat Argus' sok szemével, és csak a' nagy urhoz kínálkoznak sok tiszték, mellyek közül választhat) már sok tisztjei 's cselédjei vissza-éltek. Kigyelmeteket pedig itt mindnyájokat áldja-meg az Isten.

Nem hát mindég csak a hatásnak és vissza-hatásnak tudatlansága, nem a felszámolásokban való ügyetlenség oka nálunk a gazdaság előmenetele nehézségének. Az elő-menetelt szint-ugy, mint a hátra-menést sok egy másba fonott okok következtethetik, és igaza van a Szerzőnek, hogy *az erős testnek még a rendtelenségek se ártanak; mikor a gyenge, ha bár lat-számra eszik iszik is, elsatnyúl, és nyavalyog.* Azon idő-szaknak kell hát jelentkezni, melly nem csak a kelendő sajátnek vissza-vevését, hanem a fekvőnek is szentségét és használását, a tulajdonos' részére megállapítja's megerősíti; „unum faciendum aliud non negligendum” mert nem lesz haszná egygyiknek a másik nélkül, és mind kettőnek ugyan azon egy fenék-okbul kell származnia, t. i. a saját', a tulajdon' szentségéből.

Az új pénz hitelbeli rendet csak az új adósokra akarná kiterjeszteni a Szerző; ezt a kímélést nem javasolná ha meg nem lenne győztetve, hogy sokaknak mostani szorongatásai a multt történetek' sajnos és elkerülhetetlen következései lévén, sok esetekben valamennyire kíméletet érdemelnek; de ha azok lesznek következései az új pénz-hitelbeli rendnek, mellyeket a szerző fejtegetett és jövendől, hogy t. i. ki-ki elegendő pénzt fog kapni birtokokra, ha nincs még egészen adósságba merülve; ugy nem látom mire valók ezek a kíméletek? ugy tetszik hát nem bízik még egészen a hihető következéseken, vagy meg lehet hogy ezen kímélettel több 208 pártfogókat akart keresni a familiai jószágok örökös eladásának.

Én ugyan már megmondtam véleményemet a hitelről, és hogy azt nem kívánom határtalanannak, az-az: a birtokok' tőkájére fundálva, hanem csak a birtok' tiszta jövedelmére; okát is adtam: azomban légyen szabad ez alkalommal még valamivel bővebben is kifejtetni ideáimat a hitelről. Én azt gondolom, hogy némely tekintetben nehezíti a hitel a speculációt, némellyekben pedig könnyíti; a hol minden könnyen kaphat pénzt költsön, ott kevesebbé szorul-meg az igyekező: ott tehát nehezebb olcsóbban venni és drágábban eladni; de más részről, mivel az eladások és vevések még sem szűnnek-meg az emberek között, és mivel csak-nem minden pilanatban speculációk történnek ott a hol több pénz van, vagy sebesebben forog; az a ki speculációra pénzt vett költsön, éppen azért, mivel hitel van, kevesebb kamatot is fizet. Ha tehát jó felszámítást tett, minek-utánna a mit ma vett, talán rövid idő múlva nyereséggel adhatja-el, annál kevesebb nyereséggel elégedhetik-meg, minél kevesebb kamatot fizet; de a felszámítás! az ám a dolog' bibéje. Minél rosszabbak az utak, minél hajóhatlanabbak a vizek, minél kevesebb csatornya van, minél több a vám, vagy minél bizonytalanabb, minél ügyetlenebb valaki a jövendőt a jelenből hihetőséggel gyanítani és minden eshetőket megfontolni; annál nehezebb lesz a speculáció, annál bizonytalanabb a nyereség; az a kérdés tehát: hogy ezen szükséges feltételei a speculációnak segítettnek é inkább a hitel által, vagy ezek segítik é inkább a hitelt? mert való: hogy kölcsönös viszonzatokban vagynak minden speculációnak feltételei a hitellel. Ebből tehát az következik: hogy van ugyan szükségünk nagyobb hitelre mint eddig volt; de hogy nem csupán a tiszta jövedelmekre, hanem az azoknak megfelelő tőke-pénzre a jószág' becsébe gondolva fundált hitel 209 még most vagy haszontalan, vagy éppen veszedelmes lenne, és hogy a'

speculációnak feltételeit kell előbb életbe hozni, minek-előtte valamely fekvő jószág tőke-pénzes' becsére fenekeljük a' hitelt. Igaz hogy a' *kinék annyi pénze mincs mint R-nek*, oly kiterjedt jószágá *mint E-nek*, 's *egessége nem oly erős mint a' Kardszagi Biróé (vagy Hadnagyé)*: azért még élhet a' világon 's javíthatja sorsát, nem is öli-meg azért magát a' Magyar; de *ha okos és józan megfontolja*, mit bírhat válla, és ha a' concurrentiát ki nem állhatja R-el és E-vel; nem fog velek mérkőzni, sem ölbe menni vagy ökölbe kapni a' Kardszagi bíróval. Oly dolognak melly egygyes emberek' iparjától, esztétől és munkásságától függ, és még is rosszszúl üt-ki, mindenik maga az oka; de mikor nem függ, jól teszi ki-ki: ha. —

Decisis humilem pennis inopemque paterni
Et laris et fundi; paupertas retrahit anceps
Majores nido materno extendere plumas.

210 Nem bizonyította-be ok-levelekkel hogy Olasz, és Spanyol-országba *olesóbban szállíthatjuk gabonánkat mint a' Muszkák*; és hogy a' *Burkus és Muszka, ki szeretne ép. magyar bort inni: több ép magyar bort vesz, mint ép francia bort*. A' szabad kivitel mindég szaporítja 's javítja a' természet; de a' több és jobb természet nem következteti mindég a' szabad kivitelt. *Ha Odesza gabonánk árrát nyomja, természetünk többet*, — de nem az-az oka, hogy kevesebb vagy rosszabb a' magyar-gabona az orosznál, a' miért nem vitetik-ki annyi gabona országunkból, a' mennyi kivíthatnék. A' mi ép borunk, jobb és olesóbb is mint a' francziáé, és így nem a' természet' csekélysege oka a' ki nem vihetésnek. 1814-ben nagy árra volt a' természetményeknek, mennyi heverő föld szántatott-meg akkor? de 1819-ben ismét ugy leszállott a' természetmények' árra, hogy nem csak az ujjonon felszántott, de még a' régen használt földek is elhagyattak. Ha bajos a' vámok' változandó súlyáról szólni, ugy nem kell az effélék' vizsgálatjába belé ereszkedni. Rövid idő alatt elő-meneteleink körülményeinkhez képpest *gigásuak*, ugy-mond: és még is a' 123-dik lapon ezeket olvassuk: *míg ezen, vagy egyenesen magyar kikötőkből, vagy tőlünk a' Király' örökös-tartományain keresztül, az-az: transito kül-földre kivitett portékáinkat nyomó vámok vagy egészen el nem törültenek, vagy oly bizonyos és alacsony lábra nem tetetnek, hogy azokat semmi többé ne változtathassa, 's a' terhek az ipart meg-ne öljék; addig jobb a' vám mostani ingadozó léte miatt mechanice, min eddig: egy táblába öszít, másba tavaszt, harmadikba semmit-se vetni; és legkisebbet se gondolkozni van é nincs é valaminek árra, mint kivitelre természetleni dohányt, kendert 's a' t' röviden gondolkodva gazdálkodni.*

Arrul gondolkozzunk hát, hogy szállításunk a' tengerig olesó legyen, ez egy részben tőlünk függ. Ha egy részről markunkat felnyitjuk, más részről pedig a' Ludovicea ut' dolga, melly már egy darab ideig Bécsben dicasteriális pertractációk alatt van, siettetni fog, és az országló-szék hajlandó lesz a' magyar-kereskedés' tekintetéből magyar-országnak kedvezni, 's ha az, az oly kevésbé igaz valamint szerencsétlen idea fel-nem kap, hogy ez ne talántán káros volna az örökös-tartományoknak; úgy ezen a' Ludovicea úton tetemesen fogjuk kereskedésünket elő-mozdíthatni. A' köze-

lebbi diéta' alkalmával lett volna jó üstökön kapni ezt az ideát. Azonban meg kell vallani, több ízben 's nem egy tárgyra nézve elmulaszták már kedves hazám-fiai a' jó alkalmatosságokat; de hiszen tele van a' história minden nemzeteknél, mind a' kép-viselő gyűlések, mind az országgló-székek' 211 hibájival; mert ritkán veszi-fel a' jelen-kor azon hideg-vérűséggel a' tárgyak' jelenvaló helyezetét és körül-állásait, mint a' részre-hajlásoktól jobban kitisztult jövőndőség, mikor ez az emlékezet' segedelmével azokra vissza-tekint.

Mit használna a' speculáció, ha röktön amnyira felemeltetnék a' vám, mint a' mennyit fuvarban nyertünk? *bajosnak mondja a' vámok' súlyjáról szállani*, és azt mondja: hogy ez *másképp' nem lehet*; azonban nem bizonyítja-be, és hogy *ezt nem bírálhatja, mert nehéz annyi alkotmányt, nyelvet, vallást, mint a' mennyi belüli az A, B, C-ben, össze-szerkeztetni*; de nem ösméri hát sem az 1546-dik esztendő' 59-dik cikkelyét, sem az 1807-kinek 6-ikát és 7-ikét, melly törvények, szabad kereskedést és reciprocitást parancsolnak. — Több traktátusaink voltak hajdan az Ausztriaiakkal és Morvaiakkal. Az a' reciprocitás' ideája kereskedési tekintetben az Örökös-tartományok, és Magyar-ország között, nem látszik nekem még egészen kifőzve lenni; elő-adtam feljebb véleményemet az iránt, mert ha másképp' értjük a' reciprocitást, úgy t. i. mint sokan értetni akarják, hogy p. o. annyi vám fizetessék egy Magyar-országból Ausztriába hajtattott ökörért, mint egy Ausztriából Magyar-országba hajtottatért, és egy rőf Ausztriából jövő posztóért annyi, mint egy Magyar-országból oda menőért; úgy, mivel még kevés posztót készitünk itthon, anglus és franczia posztó pedig nem jöhet az országba; de Moldvai ökör, és Bájor gabona (noha ökörrrel, és gabonával kitarthatná Ausztriát Magyar-ország) jöhet Ausztriába; az ilyen reciprocitás bizonyosan csupán kárunkal, nem pedig az igassággal férhet-meg. Sokat vett-fel felszínesen a' Szerző, sokba be-nem ereszkedett, mivel bajos; a' hibát nem ott kereste a' hol van. A' 127-ik lapon maga kívánja, hogy ne botránozzék-meg senki azon, ha szemébe mondatik: „*Barátom 212 te ehez nem értesz.*” A' 126-dik lapon azt kérdi, kinek van köztünk *nemzeti gazdaságrul, papiros-pénzrül, bankról egészen tiszta, és oly világos értelme mint $3 \times 3 = 9$* . — Smith Ádámokat nem találni ugyan az utszák' szegletein: de azért a' józan ész, nem a' kül-földiek' monopoliuma; és ha vannak gaukler-patrioták, vannak státus gauklerék is.

Neveti, hogy a' *devalvációt nagyba vesszük*; de a' Francziák is minden könny-elműségek mellett nem könnyen vevék az assignáták systemája' kimenetelét. Valóban rendes a' vissza-fizetés' várakozását a' hitel sírjának mondani, 's osztán meg-nem ütközni a' devalváción! A' ki ezer forintbul, mellyet pengő-pénznek tarta 80-t tartott-meg, akár franczia háboru akár mi okozta kárát, annak nem lehet rossz néven venni ha tőke pénzes és fél a' papiros-pénztől; ha pedig birtokos és adós: mivel lementek jövedelmei; szint-ugy fél annak következeseitől. Nevelte ugyan a' papiros-pénz a' szorgalmat, arrul nines kétség; de bezzeg sebet vert ám a' devalváció a' hitelnek, mellyre most annyira szükségünk lenne; ha nem akarjuk: hogy a' papiros-pénz által felvergődött szorgalom, a' helyett hogy előbb mennjen, vagy legalább virágzóbb állapotjában megmaradjon, a' rendes időkben

alább-szállani kéntelenítessék. — A' sok papiros-pénz' idejében a' birtoktalanok sopánkodtak, e' föld-mivelési és marha tenyésztő országban; most pedig a' birtokosok sopánkodnak: és így ugy látszik, hogy az ország' népességéhez és a' pénz' forgása sebességéhez és nevededett nemzeti szorgalomhoz képpest is, akkor igen sok volt a' papiros-pénz; most pedig igen kevés. — Nem szükség Smith Ádámnak lenni ezek' tapasztalására: ő jobban magyarázhatná az okokat; mi sajnosabban érezzük a' következtetéseket.

213 Ugyan ezen Szakaszban: *a' lassu méregtől jobban fél, mint az egyszerűtől; jobb szereti át-szökni a' halált, mint lassan elhalni.* Vagyon ebben valami, de ha nem lehetetlen még a' kigyógyulás; mire való ez a' rémítő át-szökés? — *A' nemzet' eszesebb részét egyszer'smind kisebb résznek tartja.* Ez ugy van mindenütt: de hogy állíthatják azt azok, kik a' köz-véleményt mennyiség és nem minémiség szerint mérik; nem igen megfogható.

Én is szeretem a' férfias eszközleéseket, gyűlölöm a' fél-szeges eszközöket; de a' férfias eszközleések csak akkor érnek valamit, ha minden oldaluk. Azt kellene a' Grófnak megmutatni, hogy a' közönség' java, és az egész haza' dísz fel-nem emelkedhetik a' familiák' jószágai' örökös eladása nélkül; azt pedig megmutatni felette nehéz, mert most is a' nemes familiát illető jószág szint-ugy eladható, akár nemes familia, akár valamely nemtelen vegye-meg; mert nemtelen kezébe is juthat nemes jószág elzálogosítás által, és érdem mellett nemtelen is szerezhethet mind ármálist mind jószágot; ha pedig a' familiái jószágoknak vissza-válthatás nélkül örökös eladhatása azt a' következtést huzná maga után, hogy sebesebben ugyan, de éppen azért kisebb számú familiák fosztatnának ki minden vagyonokbul, mint most; ugy nem érnédék-el az a' cél, hogy számos külsők jöjjenek közünkbe pénzökkel itten örökös birtokot szerezni.

Tudom én, hogy az örökös vissza-válthatatlan eladásnak az a' következtetése, hogy a' megvevő a' legnagyobb szorgalmat fordítja a' vett jószág' javítására, mert tudja, hogy senki se veheti-el tőle vagy maradékaitul, bár tiszszerte fizesse is meg: ha ő vagy maradékai nem akarják eladni. Az örökös eladás tehát nagy ösztön a' szorgalomra, de valamint ez az ösztön, 214 a' jószág' megtarthatásán van fundálva, ugy a' familiái jószágok' virágoztatása a' familia díszének fentartásán alapul; legalább nem látni Magyarországon, hogy a' majorátusi jószágok kevesebb szorgalommal műveltesenek; ellemben azt látni: hogy a' zálogos jószágokba több investáltatik némelykor, mint az örökös jószágokba. Nem látom hát, hogy a' nemzeti szorgalom' tekintetében miért nevelné azt az örökös és vissza nem válthatatlan eladás. Lenne csak Magyarországon megállapított jó, külső, és belső kereskedési rend-szer által a' szorgalom megjutalmaztatva, majd meglátnók nem árendálnának é vagy nem vennének é zálogba, vagy örökök kiválthatás' lehetősége mellett is kül-földi du's-gazdák jószágokat nálunk? és így a' vissza-válthatatlansági eladás csak annyiban nevelné a' nemzeti szorgalmat és a' hitelt, a' mennyiben némely du's-gazdag és pénzes emberek az árrán felül is vásárolnának jószágokat, csak-hogy ingó, és kelendő tehetségeket birtokos állandó és ingatlan tehetséggé tegyék; és mivel pénzesek, ha kevés haszonnal, sőt még kárral is a' megvett jószág' becsét javítások által neveljék; de már megmagyaráztam más oldalról minő a'

jót felfontoló rossz következései lennének még most ezen változásnak: és azt is megmagyaráztam hogy miért? —

Az elveszett katona, az elbukott birtokos, vagy kereskedő, úgy-mond a' Szerző: *csak egygyes személy*; de már megfejtettem mi a' familia, és millyen össze-köttetésben van a' familiai örökségeknek valamely státus belső békés systemájának tartosságával? — Olvassa a' Szerző az országos-deputátiónak javatjait in ordine processuali; és látni fogja hogy ezután se bel-, se kül-földi hitelező nem fog fortéllyal jussaibul kijádszattathatni.

A' tudatlannak pártfogását *bal-véleménynek* nevezi a' Gróf: mert ez által csak egyes nyer, midőn a' község annál sajnósabban veszt; de én azt tartom, hogy fel kell világosítani a' tudatlant, és az igasságot pártigolni, akár tudós, akár tudatlan, akár szegény, akár gazdag' részén legyen. Bizonyos hogy egy két személy semmi, a' közönség minden; de a' familiai örökségekre nézve a' magyar nemes familiák egygyütt véve össze-csatlottabb, erősebb, számosabb személyeket képeznek, mint akármely más egygyes személyek; mert mulat, jelen-létet, és jövődőt foglalnak magokban. Előttém tehát mind az nincs még megmutatva, hogy a' familiai örökös jószágok' systemája ellenkezik jobb pénz-hitelbeli törvényekkel, mint a' millyekkel eddig bírtunk; mind pedig az nincs: hogy a' szorgalmat elfojtja. Én tehát több és sikerebb pénzbeli hitelt hozandó új törvények mellett, óhajtok ugyan hazámfiyai' számára; de több más (következendő, de még bé nem következett) előzmények előtt: most még nem a' nemesi jószágok' tőkájére fundált hitelt.

Természetes befejezés. — Lap 215.

Itt ezek mondatnak: *Józan országlás lehetőségig kerüli az anticipációt.* Hát az adósságokba merült európai nemzetek követik é ezt az állitmányt, mikor az előember-nyomok az élendő jövődőségnek annyi terhet hagynak? Ha 500 esztendő előtt valamelly országló-szék csak 2 milliomot (a' mi ugyan akkor sok pénz volt) adott volna ki kölcsön birtokra polgárjainak 4 percentumra, úgy hogy két percentum minden esztendőben a' köz-szükségekre maradjon, a' kettőből formált tőke-pénz pedig megint az előbbeni mód szerint kölcsön adassék, és az szerint, a' mint így a' státus jövedelmei nevedektek volna idő-folytával, a' köz-adók kisbebitessenek: minden obligátiók pedig úgy legyenek írva, hogy akár mi formájú lesz az országlás, ez az a' kölcsön vevő birtokán előlegesen fundált adósság szent maradjon, már akkor eddig-elé minden köz-adó megszünheté vala az olyan országban, és az az ország valódi kertté, és paradicsommá válhatott volna. Az északi Amerikaiak a' köz-adó' kevesítésén dolgoznak szüntelen. Ezt az ideát, melyet csak melleleg vetettem ide, és a' melly oly természetes, még senki se tartotta figyelemre méltónak: pedig megérdemlené minden oldalról meghányattatni. Most többnyire az az idea uralkodik, hogy az országló-szék' bátorsága kívánja, hogy adós legyen polgárjainak, mert így az országlás' fenntartásán igyekeznek a' hitelezők; de ha az adósság össze-köti, a' mint össze is köti a' hitelezőt adóssával; az adós mindég inkább

függ a' hitelezőtül, mint megfordítva ; és így, ha ez az idea valaha életbe lépne, nem azon kéne törődni, hogy az országló-széknek veszedelmes ne legyen, (mert bizonyosan nem lenne) hanem azon hogy olyan ruhába és formába öltöztessék, (a' mit én lehetősnek tartok) hogy az országló-szék részéről önkéntes, vagy sarcz igazgatásra ne vezessen. Az én ideám szerint minden státus-szükségek csupa bevett interestekből telnének-ki idővel, és a' törvény-hozástul függne, ha egyszer amazok e' módon takarva lennének : azon-tul nem adni kölcsön, vagy a' szükség szerint, a' bevett kamatokból kölcsön adni és tőkét tsinálni ha külső nemzeteknél is a' tulajdon ország és nemzet' javára. Az országos-deputáció (ha jól emlékezem) csupán civilis fundusokra, és nemes jószágai aquisitumokra, 's a' kelendő birtokra, az-az ingóra terjesztette-ki kereskedési és váltó levelekbeli esetekben az úgy nevezett Forum cambio-mercantilet, az-az : kereskedés hitelbeli törvényt, és törvénykezést ; a' többi adósságokra nézve, a' pör' rendét és folyamatját rövidíté. Lehetett é amazt következetlenség nélkül a' nemesi

217 jószágból álló aquisitumokra kiterjeszteni? meg fogja az ország-gyűlés határozni. A' Gróf tovább ment az országos kiküldöttség' böles javallatjainál : és így ő is, amaz is, én is a' jót akarjuk, 's abban haladni kívánunk, csak a' mértékben a' külömbség ; én eleget, a' deputáció még többet, G. Széchenyi pedig a' legtöbbet kívánja. Még akkor is ha nem lennék ezen észrevételek' írója ; nem mernék hármunk közt ítéletet tenni. Elég volt a' Gróf okait fontolóra venni, és a' magaméit elő-adni. Az országos-deputáció' okai megvannak már nyomtatásban is. Én azt tartom, hogy az országos-deputációtul javallott pöri-rend mellett nevedetni fog hitelünk.

Igaz hogy nincs a' szabadság ellen magát valamire lekötni, a' mi az ország fennálló systemájával nem ellenkezik ; de minden ember nem csak ember, ha nem polgár is : valamint tehát emberi törvény ellen nem kötheti-le magát senki is, úgy a' polgári törvények systemája ellen se, minus enim malum cedere debet majori : mert egészen más az emberi, egészen más a' polgári szabadság, és amaz nem törülthetetik-el ugyan ettől egészen ; de módosíthatatik.

Azért hogy alkalmas bútorok tétethetnek a házba a vár falai nem gyengülnek úgy-mond a' Szerző : de ha a' ház fundamentomai felásatnak, ledül a' ház a' szép bútorokkal együtt ; és ha fel-nem dül is mindjárt egészen, sietni kell új házat építeni, és a' régiből kivenni a' bútorokat 's az ujba tenni, ne hogy a' régiben a' házzal egygyütt össze-omoljanak.

Azon a Szerzőtül szánkba tett állítást, *ez eddig is jó volt, tehát ez után is jó lesz*, még soha senkitül se hallottam. Ugyan miért ken reánk balgagságokat? — hanem azt hallottam, eddig legalább meglehetősen volt ; igyekezzünk hogy vagy úgy maradjon, vagy jobban legyen, és előre men-

218 vén ne menjünk félre, mert némelykor a' franczia köz-mondás szerint „a' jobb, ellensége a' jónak”, és mind ez mind amaz elvész, és semmi-se marad ; vagy a' mi marad nem Jó, hanem Rosz, és pedig az egész nemzetre nézve. Az is igaz : *minden vagy előre vagy hátra megyen a világon*, de mindennek menni kell, nem szökni ; és éppen azért, mert *minél régebb valami, annál szükségesebb az után-látás, gond-javítás* ; javítani és támogatni kell, és nem egészen eldönteni a' régít ; míg nincsenek-meg egészen az új építésre a' materiálék.

Ugy kezdi a' Gróf mint végzi, — a' poszpász szint-ugy sok tányérocskák-ból áll t. i. a' Béfejezés után jön egy hoszszú Bérekesztés; továbbat következik ezen bérekesztési Szakaszban egy Czikkely a' Kötelességekről; egy más: ezen cím alatt a' Lárma, követi ezt; utóbb egygy eléggé hoszszu Tanács adatik, 's csak ezt váltja-fel végtére az utolsó Szakasz, e' cím alatt: Vég-szó. — Túl esvén a' természetes Béfejezésen, a' 220-dik lapon olvassuk a' Bérekesztést.

Bérekesztés. — Lap 220.

Ebben, a' kissebb nagyobb lelki szegénységről, az ész kissebb vagy nagyobb proviziójáról szól a' Gróf, és a' tudást calculusra veszi. — Ha a' nem isméretet az ismeretből lekázom, ugy-mond: és a' fennmaradt észbeli és tudománybeli fundus igen kicsiny, van mit pirulni; de ha egy-két-három isméret hijja volt (bár mi szükséges lenne is az) van tudományom, ez a' kis fogatkozás nem nagy csorbát okoz az egész észbeli funduson, mivel mindent tudni lehetetlen, nincs hát mit szégyellenünk magunkat, és köszönetet érdemel, a' ki ezt a' hijját pótolja; de az a' mit nem ismérek, éppen azért mivel isméretlen előttem, rám nézve incognita quantitas: és így nem látom mint huzhassam-le ösméreteim' summájából; de isméreteim' summáját, 219 és pedig bizonyos isméreteim summáját is kellene tudnom, mikor ezt a' lehuzást tenném: értetődik ha nem lenne ösméretlen előttem a' tőlem nem-isméretteknek summája, — és így a' legtudósabb ember sem teheti ezt a' calculust in praxi, és ha tovább akarnék vizsgálódni e' dologban, azt gondolom alkalmasint kijönne: hogy mennél tudósabb valaki, annál jobban által-látná nem csak azt, hogy a' nem isméretteknek mennyisége nálla is incognita quantitas; hanem azt is, hogy ezek' summájának felette nagynak, valamint isméretei summájának igen kicsinynek kell lenni. Nagyon bajosak tehát az efféle calculusok. — Azt mondja valahol Helvetius: „hogy akár mely jól, világosan és egygyűgyűen feltett kérdés felett: ha azt a' kérdést ugyan azon egy szem-pontbul néznék, több jó fejű 's igaz szívű emberek, mind egy véleményen lennének; abban áll tehát az okoskodás' valódi praktikai mestersége, eltalálni azon néző-pontot, mely minden körül-állásokhoz képpest legbátorságosabban vezet a' czélhoz: de az emberi elme ön-természete szerint oly szűk határok közzé van szorítva: hogy soha se tudhatja bizonyosan, akár milyen dologban is; ugy, minden mult, jelenlévő és jövődő körül-állásait valamely dolognak, hogy bizonyossággal jóvendölhesse a' következtéseket; és így a' végre-hajtható életben minden csak kisebb vagy nagyobb hihetőségen feneklik. — Az eszünkkel és tudományunkal fel nem érhető esetek' következtését nevezzük *Fátumnak*: egy jó gazda p. o. a' maga idejében, és jól szánt; a' másik roszszul és késő; még is ennek jobb termése van, mint a' másinak: mi volt oka? a' fel nem vethetendő időjárás. Mint-egygy idő perczentekre számították-ki a' Komméták' megtérés' idejét; de nem történhetne é valami oly nagy változás a' Mindenségben, mely ezt a' calculust megszegyenitené? Legbátorságosabb tehát tudásunk' kis körét, bár mi nagynak lássék az nekünk, 220

alázatos érzés mellett megismerni, ez megment minket a' tudás' kérkedékenységétől, a' tudások' bajos felszámításától, ez neveli szerénységünket, a' nélkül hogy hátrálja az ész-vi'sgálatait, vagy hogy tagadtassa velünk nagyobb vagy kisebb hihetőségét valami megtörtént, vagy történendő dolognak.

Az üres láda' eloquentiája, a' mint a' Szerző nevezi: ugyan nagy és tátott szájjal szomorító, és ez az üresség valóban ingerel megelézésről gondolkodni; de azért még szomorúságainkból nem következik: hogy ezen ürnek akár minden igaz okait, akár valódi orvoslása' minden eszközeit, feltaláltuk.

Igaz, hogy a' *Haza mellett* (és a' *Fejedelemért*) *nem tehetünk annyit, mint tehetnénk és tenni akarnánk: mert pénzünk nincs; — igaz hogy sokaknak közölünk gondok' terhe alatt kell élni: mert pénzünk nincs; igaz hogy annyi embert nem boldogíthatunk mint különben boldogíthatnánk, sőt akarnánk is boldogítani; mert pénzünk nincs. — Igaz, hogy sokan közölünk gyermekeink' nevelésére és a' kelemetesebb életre és ösméreteink' öregbitésére annyi pénzt nem fordíthatunk mint akarnánk, mert pénzünk nincs; — igaz tehát igyekeznünk kell, hogy több pénzünk legyen, és az is igaz: hogy a' pénz-hitelbeli jobb törvény hozás fogja nálunk a' pénzt nevelni; de még abbul sem az nem következik: hogy a' fekvő nemes birtokok' tőkéjére alapult pénz-hitelbeli systemát be keljen hozni; sem pedig az, hogy mint a' Gróf maga is megismérte: csupán a' hitel elegendő legyen pénzünk' szaporítására. Egygyik oka pénzünk szűkeinek pénz hitelbeli törvény-hozásunk' hijánjai; de nem egyedül való.*

Ne legyünk tehát *diszünknek*, ugy, mint a' Gróf vádol *hirdetőji, türoगतó sípössai és kiürtölőji; esmerjük-meg hibáinkat, ne kérkedjünk azokkal*, (de ne **221** is nagyítsuk) hanem javítsuk azokat léptsönkint, irtsuk-ki lassan-lassan gyökerestől inkább, mint-hogy csak csupán elfojtsuk, mert nem lehet ám egyszerre a' százados régi gyökereket kiürtani. Érezzük mind diszeinket, mind fogyatkozásainkat: és ne bízzuk sem ezeket sem azokat csupán a' kül-földiek' bírálására; mert az ön-szeretet, valamint az irigység szint-ugy vagy nagyító vagy kicsinyítő üveget adhatnak kezekbe, és a' kül-földiek nem ismervén ugy, mint mi, belső és külső össze-köttetéseinket; szint-ugy eltévedhetnének ítéletjökben, mint mi az ön-szeretet' kétes szövétnekénél.

Abban ugyan nagy igassága van a' Grófnak, hogy *minden nagyobb hivatalban lévő urból, mindjárt Aristidest, Demosthenest, Scipiót tsinálni nem kell*. Én ugy vélem csak akkor nem pirul az efféléken a' dicsértetett, ha igen igen meszirül sem közelget ezen nagy emberekhez; hát ugyan mi marad a' pirulni tudó' számára; ha így tömjénezzük a' piríthatatlanokat? A' szolga' szájából jövő dicséret csak a' magasztaltatott érdemetlen szemébe nem bántalom, mert a' többi halgatók mind rágalomnak és gyalázatnak veszik, ezt mondván magokban a' dicsértetett helyébe: elszégyenülve és serénységök miatt a' fenszóllástul tartóztatva. Ejnye! mi nagy, mennyi darabos, és még is bényeltt hazugságot tudott és mertt ez a' vakmerőségében hangos ajaku szónok, azokra a' száraz malom gyanánt mindent megörülő fülekre bocsátani!!! —

A' mit a' 224 és 225-dik lapon mond a' Gróf, 's pedig oly felségesen mond: az igazi hazafiság meg-nem esalható jeléről nálunk, hogy t. i.

csak már a' jónak pusztá reménye fejében is annyit tevénk, 's a' sikeretlenségek' tapasztalásai után is tenni készek vagyunk; oly igaz: hogy valóban megérdemlenők már egyszer, hogy ez-után szívesen teendő áldozataink kevésbé füstbe mennyenek. Kevesen vannak hát nállunk a' Gróf vallo-mása után is, kik, *mikor vas utra kérnek pénzt*, azt mondják: *víz-csatornára adnánk és vizont*; de a Pesti vas ut elenyészett, mintha párából, nem pedig vasból lett volna homokon építve, és még se kérte vissza senki is, akár tőkáját ezen vas utra adott pénzének, akár kamatját; és se kár se tapasztalás nem fojthatá-el eddig-elé jobb reményeinket; és így valamint valódi nemtelen véték minket megcsalni, úgy nagy igasságtalanság szívünknek inkább hogy sem eszünknek és tapasztalásainknak tulajdonítani olykori bizodalmatlanságunkat.

Én is azt hiszem, szívesen végeznék nálunk a maradék, a' jövődőségnek állított köz-hasznú emlékeket. Lenne úgy-mond a' Szerző: bár egyetlen-egy classicus emlékün, melyet gyermekeinknek 's a' külföldinek édes büszke érzéssel mutathatnánk. „Ézt őseink nagy áldozatokkal állították, azt számos, „eszendő” lefolyta után mi fogjuk végezni hazánk' diszére.” Lenne oly végbevitt tárgy szemünk előtt csak egy! melyhez több esztendőig érzékeny 's szinte fájdalmas áldozatokkal járultunk, mennyire emelné az lelkünket! Ismérem én a' magyart — illy egygyesülesi jelek alatt, melyek az igazi nagyság' czímei 's melyeknek eddig mindég hijjával volt, szépen egybe-olvadva egy's testté válna mind azon számtalan jelekezet, melyet vallás, írói gög, státus, személyes haszon, mánia 's a' i' úgy mint a' könnyen eldarabolható követ a' fővény eddig egymáshoz csak gyengén tartott, 's hazánkat töredékeny mosaik-hoz tette hasonlódó; midőn ha akarnók, oly könnyen válna gránittá. Nincs az a' hízelkedést gyűlölő ember, ki az efféléket a' Gróf munkájában olvasván elragadtatását meg-ne vallja, és mi felséges koronát tesz ezen valóban fejedelmes gondolatokra és érzetekre? így szólván: de erről ne beszéljünk többé, ne-hogy lelkeink' nagyságán bámulni láttassunk, mintha a' Nagy és Szép nem könnyen vehetné keblünkben eredetét. Annak valóban ki így érez és szól, meg lehet bocsátani: ha olykor kiméllet nélkül felkapja nemzetét, és egy dobással magosabb tetőre akarja hajítani, mint a' hajító ereje, a' természeti nehézség, és a' vissza-ható erők engedik.

Kötelességek. — Lap 226.

Én nem látom mint lehet egygy igasságos országgló-szék alatt a' nemességet azzal vádolni, hogy kötelességéről közönségesen elfelejtkezik, és hogy a' taksásoknak szüntelen kell tapasztalni magokon a' törvények' át-hágását. — Ez nagyon érdeklő vád, és pedig a' végre-hajító hatalom ellen. Hol van az a' világon, hogy vagy egygyik vagy másik rész a' törvényt által ne hágja; de arra való a' kormány, hogy a' ki által-hágja: büntetessék a' törvény szerint. Ezen állítással a' vármegyék is gyaláztatnak. — Ez a' vád még több, mint mikor az Író herességgel vádolta a' nemességet, megfelejtkezvén: mennyi nemes katonáskodik, mennyi szolgál vármegyéknél, dicasteriumoknál, mennyi úzi vagy a' maga gazdaságát vagy a' másét, men-

nyit adóz a' birtokos nemesség taksásai által, kiknek a' maga birtoka' egy részét azon feltétel alatt adta által, hogy a' rendes adót is, a' haszonra által-adott birtok' jóvedelméből fizesse; mennyit fizet a' sóért, mennyi urbúrát ad, mennyire mennek a' birtokos nemesség' nem egyenes adózásai; végtére mennyibe kerülnek a' nemesség' rendkívüli felkelései. — Bejárta é

224 a' Gróf az egész országot és minden vidékeit, 's helységeit, egygy olyan országban kivált, hol annyi a' törvény, és oda megy inkább az igyekezet, hogy még több legyen, mint-sem a' fennállók együgyűbbítessenek; hol ezek a' törvények nem mindég a' legvilágosabbak, ugyan kell é ott csudálkozni az olykori által-hágásokon akár az egygyik, akár a másik részről? ugyan fognánk é az ország állapotján javítani, ha p. o. egy helyütt a nemesek panaszkodnának közönségesen a' vármegye' részre-hajlásáru a' taksások iránt; más vármegyében pedig a' taksások panasznának közönségesen a' nemesek' pártfogásáról a' vármegyén? A' nemes birtokos és a' taksás között elő-fordulható viszonzatokat kell hát a' sajátság' alapján ugy elrendelni, hogy ritkább lehessen az össze-ütközés. Ezt ugyan tette a' Gróf: de a' sajátság szentségének elegendő tekintetbe vétele nélkül.

A' Gróf a' magyar akademiára nagy summa pénzt ajánlott: ugyan mint tetszenék az neki, ha maradékai lennének; ha hogy valaki valamelyik utójának azt mondaná: te here vagy, te semmit sem adózol a tudományok felfergődése végett a hazában; mert nem adsz minden esztendőben egy-pár ezer forintot a magyar akademiára.

A magyar Nemes' boldogságát rajzolja a' Gróf és őt *ha ujságokat házatul eltölt: egy külön, egy boldog planeta' lakossának mondja*. Ha ki boldogabb nálunk mert ujságokat nem olvas, és így össze-hasonlításokat nem tehetvén, mást boldogabbnak nem tart; következőképpen (ha irigy) érzett boldogságát nem gyengíti, az talán nem rosszul tselekszik; de az a' ki azt olvasná az ujságban, hogy Galiciában nem győzik az urak a' contributiót fizetni, és jószágaikat ingyen ajánlják, szint-ugy boldognak tarthatná magát az ujság' olvasása mellett is. Itt nálunk, a' ki *az egész föld' kereksege 17 ezredik részét birja*, valóban igen rútul tsetlekszik mikor így vagy amugy eltékozolja pénzét, és mind testi mind lelki egészégét; az ő áldozatai nem lennének áldozatok, és így helyes neki több lelket jobb szívet javasolni; de azért nem lehet az egész birtokos nemességtől ele-

225 gendő kár-pótlás nélkül áldozatokat kívánni. Azomban erről már eleget szöல்லottam. Fessük minél szebre az erényeket, és minél csunyábra a' vétkeket; de ne parancsoljunk erényt, ne kegyelmezzünk a' törvényt által-hágó vétkeknek. Ez vagy amaz gazdag ember inutile pondus terrae, et fruges consummere natus; amaz erényes és magzatos ember szegény, és egész életét, terhes gondok alatt eltölteni kintelenítettik; de szabad é azért itt ezen a' földön (aexequatiókat) kiegyenlítéseket tsinálni és áldozatokat rendelni? bizzuk az egekre az exaequatiót túl a' síron: mert innen a' síron justitia debet regere cives non aequitas, és nem szabad amazt ennek feláldozni; hanem böles törvény-hozás által kell igyekezni a' dolgot oda vinni: ut justitia cum aequitate sensim-sensim coincidat. Hát azon urnak eldődjé, ki 17 ezredik részét birja a' föld kerekségének, nem engedett é többet által taksásainak a' köz-adó fizetésére földjeiből: mint az

a' birtokos, ki a' föld részének 10-ik milliommnyi részét birja? Ha minden ember kinek kevese van és kevesebje mint másnak, azt mondhatná a' többet-bírónak: te tartozol nékem adni feleslegessedbül, mert néked bőven van, nekem pedig igen kevés; és így te tartozol tenni áldozatokat: ugyan mi következne abból? az igasság csak annak nem szegezné ellene magát, hogy a' hivatal miatt nem kül-földön mulatni tartozó birtokos, honnában pénzét elkölteni tartozzék. *Legszebb privilegiumunk* úgy-mond a' Gróf: *ön-kényesen mindent Hazánk' elő-menetelére tenni*; de gyakorolhatja é ezt a' privilegiumot úgy és mindenütt a' hazában minden magyar nemes birtokos, hogy elegendő kár-pótlás nélkül a' robotot, és kilenczedet taksássá-nak elengedje? Kegyes Fejedelmünk' munkásságát, takarékoságát újra emlegeti és például hordja-elő, 's ennél valóban jobbat s igazabbat nem mondhatott. Azt is jól veszi-észre, hogy *nem a' Kirdly hibája ha rosszul gazdálkodunk, és szép birtokinkat elpazéroljuk*, hasonló-képpen nem mi tehe-226
tünk arrul, ha taksásunk (bár jobb példát és tanácsot adtunk neki) rosszul szánt, rosszul vet, ha harmad részét földjeinek ugarba hadja, földjeire trá-gyát soha-se hord; hanem resten, korhelyül éli napjait: ezek mind nagy igasságok. — Másutt azt mondja: *Sok az által gondolja megmutatni felsőbb-ségét, 's kiterjedt ismérteit, hogy hazánk' hiányait 's hibáit, minden tekintet 's kimélet nélkül 's kivált idegenek előtt rendre kikürtöli, 's még ollyasokkal is megösmérteti, miknek csak rokonok közt kellene maradni; nem tesz ellem-ben javításokra legkissebket is, sőt még azt rágalmazza 's kárhoztatja, ki azon fogatkozások' gondatlan hirdetése helyett, honbeli józan társaival inkább ta-nácskozik, mi módon lehetne segíteni 's orvosolni rajtok.* — Mint fér ez össze a' könyvnek több nagyon sérelmes helyeivel? de megfér azok' dorgálásával, kik nem a' nagy fényt, hanem csupán némelly árnyékotskát látnak, és nagyító üveggel néznek Nagy Britannián, kik a' bűdös-bankához, a' szarká-hoz, a' varjuhoz hasonlítanak, kik ganéjt turnak, 's mert nem szeretem a' nem szép képeket, a' többi. Csak azzal menthetné ezen magával ellenke-zéseit a' Szerző, hogy mivel szépeket tett a' hazáért, szabad néki azzal valamivel merészebben bánni; vagy ha azt mondaná: mit tehetek róla, hogy lefordíták más nyelvre könyvemet, de nem volt talán nehéz előre látni a' következett lefordítást? *A' haza' előmenetelének legfőbb gátja*, úgy-mond: *a' tehetősebb birtokosok*; *nolo de principatu disputare, et quare?* Én azt mondanám: hogy ők is, de nem azért, mintha a' tehetősebb bir-tokosok nép sanyargatók volnának, hanem mivel kevesebbet látogatják jószágait, kevesebbet laknak azokon, 's jövedelmeiket csupán magokra költik inkább, hogy sem a' hazában köz-hasznú czélokra is fordítanak. 227
fortasse plus adhuc peccant omissione quam commissione, a' mi annyival nagyobb véték a' köz-jó ellen, mert több módjok és tehetségek volt ma-gokat minden módon kiügyesíteni, még is úgy-mond a' Gróf: *nem csak-idomzat szerint, de valószínűszen több igazi férjhez illendő tudomány van Ma-gyar-országon a' közép mint a' nagy rendűek közt, és így elszánt 's álhatatos akaratú kéz-fogásból 's egyesülésből származhatik a' mi a' jobb embernek édes, a' nemzetnek dísz, az uralkodónak fény.*

Ezt a' kirepülhetést, ezt a' kéz-fogást a' jobb emberrel sejdíti a' Gróf: mert nem csúszik mindég földön, hanem vár és reményl, úgy mint én; ki

szint-ugy a' nagy tehetségük serkentésére felette jónak tartom, meggon-
doltatni velek, *mennyi adót kellett volna fizetniék annyi jövedelmek után kül-
földön?* és nem használ mondani: hogy kül-földön annyi jóság után két
annyi jövedelmök lett volna, mert ott két annyibul se maradt volna fel
annyi, mint az ottani két annyinak feléből, itten. Ott tehát nehezebb a'
hazafiuság, itt könnyebb. Ezen czikkelyben megvallja a' Gróf: hogy *csak
szendergünk, és még meg nem holtunk, de még elevebben ébredhetünk, noha
némelyeket oly tompulásba merülve gondolja, hogy a' szomorú nyugvás, kába-
kórság inkább nálok mint álom, 's hogy abból a' végső ítéleti trombitán kívül
semmi egyéb nem képes őket felserkenteni. Aludjanak hát ugy-mond: csak
a' világ ura örizzen-meg minket olly álmoktul, melyeket ők álmodnak némely-
kor, 's annál józanabbul ébredjünk-fel mi egy nemesebb aera' hív fia. Bolond
házba való tehát, folytatja: millyen még Magyar-országban nincs (de van
Zemplén vármegyében is) a' ki tehetségén túl tesz, valamint semmi ember a' ki
tehetségén alul. Mint következik ez a' végső kihozatal az elé-bocsátottak-
ból, egy kevésse nehéz megfogni.*

- 228 Jön azután egy kicsapás nem csupán a' felserkenthetetlenek, hanem
az egész nemesség ellen e' szókban: *Nem erős lábon álló rend az, a' hol annyi
jó ad fractionem panis; oly rend, melly még napról-napra nőttön-nő, 's az
ország' minden javát húzza, és semmi terhét nem viszi.* Az tévedés, az nem
áll: hogy csupán a' birtokos nemes húzza az ország' minden javát, és
hogy semmi terhét nem viszi; de az áll: hogy az idomzatnak helyreállítá-
sára önkéntesen több terhet kellene neki venni magára, p. o. vám-fize-
tést, a' dietális követek' fizetését felibe, a' vármegyei tisztek' fizetését
felibe: ez mind igasság, mind okosság lenne; az okokat már megmond-
tam. Ez mind segítene az adózó-népén, irigyeink' számát kevesítené, irigy-
ségöket lecsillapítaná. Ez a' terhek' felosztása, a' nemesség és taksásság
közt alapos okokon lévén fundálva, országos alkotmányunkat megerősí-
tené, a' gunyolásokat letorkolná, a' belső igazgatást jobb lábra állítaná.
országos alkotmányunkat ellenségeink ellen még inkább védelmezhetővé
tenné. „Si non vis sanus, cures hydropicus” ugy-mond Horáztius: Ugy
kellene tselekednünk, hogy azt mondhatnók a' hatalmasoknak ellenségeink
közt: „az uraknak kellett volna ugyan, mert az uraknál van a' hata-
„lom, jó példával elő-menni és a' nemzeti szorgalom' tágitására elő-venni
„nagyobb mértékben a' szükséges sok águ-bogu eszközöket; de mi meg-
„tettük az elsők, a' mit országos alkotmányunk sarkalatos vonásai' meg-
„tartása mellett tehettünk; már most az urakon van a' sor: kimutatni
„gondoskodásokat, nemzeti szorgalmunk' felvergődése tekintetében; mert
„ebből nem csak a' nemzetre, hanem az egész monarchiára mindég na-
„gyobb hasznok hárámlanak; ha tehát azt akarják az urak, hogy mindég
„meg mindég jobban gyarapodjék nálunk a' nemzeti szorgalom, és lassan-
„lassan elegendő kár-pótlások is következessenek a' taksások' részéről
„földes-uraik iránt; sőt idővel az adó is a' státus valódi szükségeire ne-
229 „vekedhessék: (mert az országgló-széknek mind-egy akár-honnan jöjjenek
„jövedelmei, akár a' vámbul, akár az adózásokbul) kövessék példánkat:
„mert ha nem; hijjában fognak minket fősvényességgel és bizodalmatlan-
„sággal vádolni, senki-se fogja hinni.”

Igy folytatja okoskodásait a' Szerző: az állati tengetegeket (*thierische Wesen*) kiket földi szagokért legkisebb irigylésre sem tartok méltóknak, jövődő hasznokra, és utóik' bátorságára kérem, hogy az ön-jót, a' köz-jónak elibe ne tegyék; sőt inkább nemességeket még jobban nemesítsék. Azt is mondja: hogy irigységre méltó sorsunk, mert úgy vagyunk, mint a' ki szép feleséget vévén; csak később az össze-keles után tudja-meg: hogy igen sok pénze is van bájos hölgyének. Ugy hiszem azomban, nem alkalmatlan azt (annak a' ki szegény nem tud lenni), előre is egy kevésbé gyanítani.

Össze-hasonlitja osztán az ennes ember' gyarapodása örömeit, a' köz-boldogságiakkal, és méltán ad ezeknek elsőséget 's így nem csak az ennes jobb lét' oldaláról, hanem a' szebb és nemesebb oldalról is támogatja állításait. Az a' munka úgy-mond: melly nem csak a' testet járasztja, hanem egyszer'smind a' lelket magasra emeli, méltán és tellyesebben tölti-be lelkiüket; a' jó gazdát a' polgárral, hazafival egyesítvén egy személyben. Az embernek, így szól: legtöbb eledelre van szüksége, mert teste is, lelke is, szíve is sokféle eledeleket kíván. A' ki csak testet hizlal, annak esze fagygyuvá, szíve pedig kiaszott bőrré válik; ki csak eszt, abbul gyenge sovány, ember-gyűlölő fél ördög lesz; a' ki kirekesztőleg szívbeli eledellel él, az testesült sópánkodássá foszlik-el. Ha mind ezekkel az ételekkel nem élünk, úgy-mond: iffju korban unalom, vénségben pedig élet gyűlölés fogná benn-léti ürességünket kistérni; de vissza-tér ismét, a' jobb-létet mint czélt néző kedves tekintetere: és megemlékezvén, hogy főképp' dú's-gazdag Sibaritákhoz volt 230 czélja szollani; jobb és tovább Sibarita így szoll: ki ideje és értékének egy részét hazájának szenteli. Én is úgy vélekedem mert mindenen elhagyják a' halandót, rövid a' lények' pálya-tére, bár mi hoszsúra nyúljék; mindenek lassan-lassan egymás után eltűnnek, mellyek bölesőtül váltva örömek közt kísérték: a' csókok úgy, mint a' koszoruk. — Mi marad? Unalom, csömör, fizetett szerető, fizetett jó barát, köszvény, hazafiak' gyűlölete, idegenek' megvetése, tüske-korona: rosztársak még a' legpompásabb palotában is; de a' hazafi, 's más jó Tettek' emlékezete, még a' háládatlanságokra is örömmel vissza-tekintet minket, reszketnek életünk felett a' jók' halás könnyei; és mikor alig van már csak egygy arasz is a' sírig, a' legutolszor fel-felé nyíló szemeinknek is, nyitva-áll még a' jutalmazó ég. Ugyan ezen bérekesztésben találkozok egy Czikkely ezen czím alatt:

Lárma. — Lap 240.

Már a' szó mutatja, mint czéloz mentségre. Lássuk hát kell é mentség, és ha kelle helyes é? — Így következnek a' mentségek:

Igasságokat, ha bár keserűk is ki kell mondani úgy-mond: jobb azokat honbeli rokontul hallani, mert hiános rendelkezéseink' tilka oly tágra nőtt, hogy mindenütt kilátszik, 's egy hazánk minden gyapjából készitendő köpönyegbe se férne már többé. Az ön-isméret minden jobbulás' kezdete, és így mágnás létemre dicséretre méltóbb vagyok, hogy a' megrögzés helyett el-nem tagadtam semmit is; ámbár bölesebb és tanácsosabb is lett volna rám nézve halgatnom.

231 Erre csak ezeket jegyzem-meg : az igasságokat ki kell mondani bár keserűk is ; de okoskodások, még nem igasságok, míg be nem bizonyítanak, a' meglett dolgokat pedig szint-ugy bé kell bizonyítani, kivált ha olly irtoztató-nagy és csak-nem az egész országot befédhető köpönyeg alá nem fér azoknak nyilvánása. Hijányinkat senki se tagadja, nem titkok, és így nem kell nekik köpönyeg, de hideg vérű 's minden oldalú vi'sgálat, nem nagyítás ; jobb ha hazafi és rokon emliti hijányinkat ; de éppen azért országos alkotmányunk' mélyebb ismertetét és körül-állásaink' több oldalú 's érettebb megfontolását várhattuk volna a' hazafitól és magyar mágnástul.

Egy más mentség ebből áll : a' kaszás lábu maga-magát gunyolja, hogy idegen gunytul ment lehessen, 's kellettő tulajdonit szebb fénybe elő-tüntethesse, és így bölcsesség az ollyan ön-vádolás még akkor is, ha a' hátra-maradásbul kilábolni lehetetlen ; de ha a' kilábolás könnyű, 's tőlünk függ, akkor a' hijányok', és homályok' eltagadása 's rejtegetése, a' ki-nem emelkedés szándékának bizonyysága.

Erre így következik a' felelet. Nem azért kell a' mások gunyait megelőznünk és magunk magunkat gunyolnunk, ne hogy takarhatatlan hijányinkat más idegen kigunyolja : hanem azért hogy javuljunk ; a' guny nem vád, vád pedig lehet guny nélkül ; ha ki nem lehet lábolni a' gán-csokbul, haszontalan mind a' guny, mind a' vád : ha lehet, elég a' vád, és annak békibizonyítása.

A' harmadik mentség így foly : a' képzelet mindent nagyobra fest, és így lehet nálunk magunknak mindent jobbnak képzelni, mint a' hogy van. Már ez uj guny. A' vádolónak nem kell semmit képzelni magának, a' vádoltattnak sem, ha igasságot keresünk. A' képzelet nagyobra és kisebre festhet. A' vádoló' képző-tehetsége szint-ugy nagyobra festhet valamit, mint a' vádoltatottnak ön-szeretete kisebre, ezt a' mentséget jobb lett volna más-
232 képp' helyheztenni : a' mit tesz is a' Gróf : de nagyon hosszasan, rövideden így lenne : Ha kül-földről jön vala a' vád, hihetőleg nagyobb és mér-gesebb szabásu lett volna ; a' jó kevésbe tűnt volna ki. Erre csak azt mondom romaian : „Non liquet.” —

Egy más mentség ez : Ha valaki haragszik : elárulja magát, hogy érintve van ; és így arra kérem, hogy változtassa utóbbi tettei által mai állításaimat hazugsággá, ha gyűlöletet mutattam iránta ; ha kigunyoltam, hibáztam : mert ő nem ezekre, hanem mint igazán szerencsétlen : irgalomra méltó ; én nem változtathatom-meg iránta érzéseimet, ha meg-nem jobbitja magát.

Nem tudom haragszik é valaki a' Szerzőre, vagy sem, azomban a' nélkül hogy érintve legyen valaki : vissza-tetszhetnek neki a' Gróf olykori nagyításai, de magában az érintve-lételben is észre-vehető külön-külön mértéke az érzékenységnak ; egygyet, egy kis csipet felszöktet, másnak kancsókkal öntött leforrázó víz se csiklandoztatja megrögzött bőrét, ezzel nem megyünk semmire még szánakozással, és irgalommal se. Nem méltatlan felgerjedéseiben elfajultjaink ellen ezt mondja a' Gróf : Sáncz és mocsár közt, nagyok voltak eleink ; mi ellenben ellágyulva elpuhulva se vadságunk se civilizációnk által többé félelmesek nem vagyunk. Volt hát valaha bizonyos nagyság' neme nálunk is, de ez nem irigyelhető a' Szerző szerint ; ő nem

tart Horátiussal: ki a' bujálkodás, kimivelődés és csinosodás' minden keesei között, még Augustus Császár' asztalánál is csudáltatta azt:

Qui vitamque sub dio et trepidis agit
In rebus; illum ex moenibus hosticis
Matrona bellantis tyranni
Prospiciens et adulta virgo,
Suspiret: Eheu ne rudis agminum
Sponsus lacescat regius, asperum
Tactu leonem, quem cruenta
Per medias rapit ira caedes.

Tartós béke minden nemzetet elpuhít; a' nemesség nem oka hogy **233**
békességkor fegyverben nem gyakoroltatik. Azért hogy ellágyultak, puhul-
tak némellyek: azt soha-sem fogja megismérni, és azt a' szégyent, gya-
lázatot magára venni a' magyar nemesség, hogy vagy nem kész, vagy nem
alkalmas akár békében, akár háborukor fegyver-fogásra és forgatásra;
így hát a' rendes katonaság' béhozása tellyességgel semmit-se nyom a'
Gróf' okoskodásában, és ki mondja ezeket? az a' ki négy katonai érdem
keresztet visel, és mágnás, 's magyar mágnás. Felette csalatkoznak azok,
kik azt gondolják: hogy azért mert elnyomtatott a' katonai lélek a'
magyar-nemességnél, az már egészen elaludt benne; — csak egy szikra
kell annak. Elolthatatlan a' magyar ifjúságban a' katonai lélek, és nem
csak nem kellene azt eloltani, ha lehetne is; hanem használni kellene
minden esetre, a' Király és Haza' haszna, 's dicsőségére. Kevés hely van
az egész könyvben, melly kevesebb mind emberi, mind nemzeti, kivált
magyar nemzeti ösméretet mutatna, mint ez a' 224-dik lap. Ha rend,
ha takarékosság, erő, mértékletességgel párosulva, ha nem csak testi, de
lelki tehetség is, érett megfontolás, becsület szeretés; ha a' gyengébbnek
védelme, mind parancsolni, mind engedelmeskedni tudás bélyegezi a' katonai
szellemet: ugyan hogy lehet ez, a' nemzeti szorgalom', a' nagyobb szabásu
kereskedés' lelkével ellenkezésben? a' jó katonából válnak a' legjobb gazdák,
és mivel a' katonai lélek bizonyos nemes érzést táplál az emberben; éppen
ez a' katonai lélek az: melly elnyomhatná a' prokatori szellemet, melly
egygy időtül fogva némelyeknél kalmárkodóvá kezd által-változni. Ez a'
katonai lélek az, melly nem csak hogy a' jobb rendnek nem ellensége a'
nemzeti szorgalomra, és a' belső igazgatás' minden ágazatjaira nézve, ha-
nem mérsékeli egyszer'smind azt a' fukar lelküséget, mellyre a' nemzeti **234**
szorgalom' lelke idővel elfajulhatna, és némellyeknél a' kalmárkodó szel-
lemig már el is fajult. A' kicsinosodott ember-fő, nem ellenkezik hát a'
katonai lélekkel; a' Gróf maga példa. Ugyan megköszönik a' Grófnak haj-
dani baj-társai, ha majd olvassák könyvében, mint gondolja a' kicsinosí-
tott ember-főt a' katonai lélekkel és a' fegyver-forgatással ellenzetben, és
mint akarná ezt a' kicsinosított ember-főt csupán-csak a' nemzeti szorga-
lomra szorítani. Valamint az egygyes ember sok oldalu kimivelődést meg-
bír, sőt a' Gróf szerint szükséges is az minden kimivelt emberben, hogy
a' kifejlett társaságos élet czéljainak megfelelően: ugy szükséges a' nem-
zeteknél is és valamint az egygyes emberben, ugy valamely nemzetben is

tellyességgel nem lehetetlen ezt a' sok oldalúságot össze-hangzathá hozni; de, méns agitat molem. — Nem titok többé, miért ellenzik némely fél-szeg, rövid és szűk látású státus emberek, kik ritkán számitanak-fel minden megeshetőségeket, még a' természete szerint leghívebb nemzetnél is ezt a' katonai szellemet? A' jó, az okos, a' törvényes országlás nem retgett ettől semmiféle nemzetnél a' világon. Mondom, nincsenek az egész könyvben kevésbé megemésztett ideák, mint ezen a' 244—245 lapon. Hát el-aludt é a' Burkus' Landwehrekben a' katonai lélek, mert ott a' nemzeti szorgalom nagyobb virágzásra emelkedett, mint p. o. II-dik Fridrik' idejében állá? — Leszáll azután a' Szerző a' legelők' regulációjára.

Ez felette üdvességes, de nem azért, mint a' Gróf mondja: *mert lassan-lassan minden legelőbül kiszorítja jobbágyát földes-ura*, mivel az ellenkező is történik; hanem hogy az egyikik a' másikat ki ne szorithassa. A' legelők-ről a' rospontozásra megy által.

Törülje-el a' Gróf ezt Magyar-országon, és majd meglátja mint fog-nak a' taksások igen sok helyütt zugolódni. Regulálni kell a' rospontozást, 235 rosz utban többet fizettetni, mezei munkákon többet, és akár kitől is egy-formán, mindjárt nem lesz teher, hanem haszon. Az ország' mostani körül-állásaiban ott a' hol nincsenek posta-lovak, az nem utazhatik kinek nincsenek ön-lovai; minden embernek pedig kinek utazni kell nem lehetnek lovai azért, mert az uraknak lovaik vannak; sőt a' nagy uraknak anglus lovaik is. Mi lesz hát a kereskedés, és más communicációkbul, ha siető utban egygyezéstül fog fűgni minden státió az elébb-vitel? Nagyobb népesség kell ahoz mint a' mostani nálunk, és kivált gyakoribb utazás, mint-hogy még most el lehessen a' rospontozást mindenütt az egész országban töröltni. Ugy halad a Gróf mintha a' Mező-Kövesdi rospont vinné 's csak egyszerre oda ér, hogy ezt mondja:

A' vármegye-ház nem egyéb kinzó-helynél; de sehol a' világon se tsinál-tak börtönt, a' gonosz-tévők' mulatsága végett. A' tömlöczőknek másképpen kellene építetve lenni, azt ki-ki tudja: de hol a' pénz? ha a' hitel lábra áll, mindjárt uszni fogunk pénzben, lesz a' felelet; úgy ám; de ha annyi pénzt veszünk és kapunk kölcsön a' mennyi szükséges több jobb köz-intézeteink' nyomban következő felállítására; úgy mivel minden köz-intézet nem hozza-bé azonnal az interest, valóban nem tudom: ha mostani lábán marad külső s belső kereskedésünk és népesedésünk, mint fog-juk csak az intereseket is fizetni? A' börtön mellől kiszökvén, béugrik a' Szerző a' nemzeti kép-viselésbe, 's ezt mondja:

Magyar-országban nincs a' taksás repraesentálva; a' többi örökös tar-tományokban, még kevesebbé van. Mindenütt a' hol kép-viselői systema áll-fenn választók választják a' követeket. — Magyar-országon a' birtokos és birtoktalan nemesek egygyütt véve a' választók, repraesentáltatik hát a' birtoktalan taksás' haszon-célzása is, mert a' más fundusán lakó neme- 236 sek birtoktalanok, 's ezek teszik az országban a' nemesség töbtségét. Még a' nemzeti nevelés jobb karba nem tétetik, ez a' kép-viselés tőrhető; — a' mi pedig a' birtokot illeti, már megmagyaráztam: mint függ-össze az ott, a' hol kevés majorátus van, az országos alkotmány fő vonásainak tar-tóságával, hogy a' birtokok' öröksége a' birtokos nemes familiákhoz legyen

kötvé. A' helyett hát hogy a' Gróf *hipokrisissal vádolja hazafiait*, sokkal jobban tselekednék: ha mélyebb bölcsességgel országunk' körül-állásaihoz szabott Hazája constitutiója fundamentomainak megvi'sgálását gondolkodásainak tárgyává tenné. Könnyű azt kevélyen mondani: hogy *nem akar az absurdumok' tengerén hajózni*. Én pedig azt tartom egy kevéssé kevély képtelenségnek, és ha merem mondani szűk és rövid észűségnek, ha valaki azt gondolja: hogy a' magyar nemes insurectió nem organisálható béke-kor, hogy háborukor valódi kiformáltt, erős, gyakorlott, haszon-vehető tartalék-sereg lehessen szint-ugy a' nemzeti szorgalom' megcsökkenése, valamint a' Király' és Haza' legkissebb veszedelme nélkül; sőt mind ennek mind amannak legnagyobb hasznára. Hát azt gondolja a' Gróf: hogy a' mostani századnak nincsenek semmi praejudiciumi ex defectu sufficientis, et maturae meditationis? Ugyan szerencsés a' maga büszkéivel a' mostani század, ha ezt gondolja: mert legalább eddig-él minden századnak voltak uralkodó fő ideái közt balgatagságok is; a' mostanié az: a' nemzeti szorgalom' szellemét ellenkezésbe gondolni a' nemességjével és katonáival, 's ezt a' gondolkozáshoz szokott emberekkel elhíttetni akarni. Hallottak némely emberek valamit harangozni arrul, hogy a' kalmárkodási szellem nem igen fér-össze a' katonáival, és ez ugy van; és az is ugy van: hogy belső szorgalom nem virágozhatik belső és külső kereskedés nélkül; de abbul még tellyességgel nem következik, hogy a' föld birtokos, a' ki gabonáját eladatja, vagy eladja; vagy ha p. o. posztó fabrikája van, posztóját; minden esztendőben magát vagy fiait fegyverben ne gyakoroltathassa: alius enim est spiritus industriae, et commercialis; alius mercantilis. Ez az utolsó már inkább ellenkezik a' katonáival sok okoknál fogva: melyeknek megfejtegetése itt nagyon hosszas volna, de a' Gróf magának a' nemes katonaság' organisátióját és gyakorlását béke' idejében ugy gondolja: mint-ha már látná a' Püspököket püspöki pálezával, süveggel, pluviáléban lovon ülni; vagy az öreg Zászlós urakat cum omnibus regni insigniis; mint-ha bizony ezek is valamint a' többi nemes birtokosok, ha vagy korok, vagy hivatal, vagy betegség miatt, nem fegyver alá, nem lóra valók, birtokok' kiterjedéséhez képeest nem ültethetnének lóra más szegény birtoktalan nemeseiket, és ki nem tarthatnák azokat béke-kor a' minden évi fegyver gyakorlási idő-szakaszok alatt? háborukor pedig az után ez a' gyakorlott sereg, excepto uno filio in quavis domo nobilitari per possessionatum vel inpossessionatum nobilem tentá, a' Királyt és Hazát védelmezni mint tartalék-sereg a' vagy fennálló, vagy még toldandó törvények' ut-mutatása szerint nem tartoznék? Miképpen kellene és lehetne ezt az ideát hordozható ruhába öltöztetni, hogy rend legyen, és legkisebb veszedelem se következessék belőle, az most nem ide való. — Valódi képtelenség, mikor szabókat, saru-tsinálókat, és más mester-embereket sok helyen nagyon szerencsésen fegyverben gyakoroltatva lenni láttunk királyi városainkban; mikor Burkus-országban és másutt ugy nevezett Landwehreket tartalék-sereggé organizálva szemlélünk: azt akarni elhíttetni a' világgal, hogy a' magyar-nemességet nem lehetne békekor, háboru idejére Királyt és Hazát védelmezhető erős tartalék-seregnek a' nemzeti szorgalom' megcsökkenése nélkül kiformálni.

298 Holott nem ereszkedhetém e' tárgy minden oldalu részleteire, és azok' taglalására; mindazonáltal kötelesnek tartám magam abba valamivel mélyebben bele-ereszkedni: mert a' magyar nemesség' fő kötelessége a' Király' és Haza' védelme, még pedig mind vagyonával, mind személyével. Ettől az ötet diszesítő justul nem fogja magát megfosztatni, és az egész világ előtt azt a' vallomást tenni, mint-ha akár fősvénységből, akár elpuhultságbul vagy terhes neki, vagy restel, kötelességének megfelelni.

Nagy egygy-oldaluság az a' Szerzőben, hogy mindég ellenzetben gondolja magának a' birtokos-nemességet a' taksással; az éppen ugy van, mintha ellenzetben gondolnám a' fejedelmet a' kormányozottakkal, vagy ha azt mondaná valaki: hogy a' szülék és magzatjaik közt ellenkezésnek kell fenállani, ez pedig tévedés: nem is lehet igassággal mondani, hogy többször ugy legyen mint nem; hogy pedig ezután soha és sehol-se lehessen efféle ellenkezet, és ha elő-adná is magát, könnyen rövid idő alatt az igasság' kiszolgáltatásának legnagyobb hihetőségével (probabilitas) eligazíttathassék; azt a' jó, nagy foganatu 's egygyügyü törvényeknek, mellyek végre-hajtatnak, nem-csak papiroson maradnak, és a' mellyek mind az atya' mind a' magzatok' jussait és sajátját szorossan meghatározzák, és megoltalmazták, a' constitutio' mechanizmussa által pedig mind a' két résznek kezességet is nyujtanak, kivihető.

Mivel pedig a' Gróf azt mondja: *nem csak a' nemeseket kellene kirekesztőleg kihagatni*, mivel az alsó-táblánál csupa nemesek ülnek, noha ezek a' mint már megmagyaráztam: a' birtok haszon-bérlők' java czélzását is (interet) képelik, az-az (repraesentálják) hogy a' taksás' személye is képeltessék az ország-gyűlésen: nem ellenzeném a' Gróf által említett 299 kihagatás végett, ha minden kerületnek, de még most a' jobban elrendelő köz-nevelés' követkekezései előtt csak egygy-egy szónokja lenne a' diétán, különben elébb-utóbb az a' szerencsés vegyület constitutióknban az aristocrátia és democrátia, az-az: a' birtokos, és birtoktalan nemesség között, melly utolsónak kívált az utolsó ország-gyűlés olta már most csak-nem egygy az interesséje a' föld-népeivel, felforgattatnék. Tekintsen csak a' Gróf kedves Nagy-Britanniájára, és látni-fogja mint javítják csak igen-igen kimélve, és lassan-lassan a' mélyen bélátó Anglusok, (ámbar a' csak nem minden oldalu kimiveltségnek már magos pontján álljanak, és a' nemzeti nevelés is már sokkal nagyobb tökélyt ért-el légyen nálók mint nálunk) kép-viselőji' systemájokat, noha az sem egészen iskolai rend-szeres, és az ugy nevezett Rottenboroughok már sok tudósnak adtanak légyen kritikára alkalmatosságot.

A' Gróf csak-nem mindég össze-zavarja vagy felcseréli a' halasztást a' sietéssel, és szélsőségeken szeret lovagolni. Azzal vádolja p. o. a' mostani ember-nyomot hazájában, hogy azért nem akar sietni hogy kihadjon, mivelnekélte a' haza fél század mulva virágozni fog, a' mihez neki semmi köze. Lehet é ennél gyalázatosabb vádat egygy egész nemzetre kenni? Mivel némelly emberek csak azt tudják mondani: még korán van; és nem csak ma, hanem ezer esztendő mulva is szinte mindég csak ezt mondanák: következik é ebből, hogy ezt a' nemzet' többsége is mondja? de miképp lehet tudni: hogy ezek a' némellyek mit mondanának ezer esztendő mulva?

Olvassa-meg a' Gróf az országos kiküldöttség' munkáját, látni fogja mint rágalmazza a' nemzetet! osztán csudálkozik ha még a' jobb fejű és szívű emberek is az országban, és kik a' szabad vetélkedések' legigazabb barátjai, némelly előadásaiiban azt a' mértéket, részre-hajlatlanságot, és azt az érett-²⁴⁰ seget nem találhatják, melyet a' Gróftul méltán várhattak volna. —

Mind a' mellett azomban, nem fogom soha is helyben-hagyni némelly hazámfiyai' fájdalmas boszszankodásának azon túl-menő mértékét: mely szerint a' Szerző' könyvét, az ország' nehézségei közzé akarnák számíttatni, és egész munkáját; mellyben annyi becses dolgok foglaltatnak, Veneris Telesine marito, az-az: kedves Telesinusom, a' mint mondja Juvenális: Vénus férjének Vulcánusnak, a' lángnak t. i. szentelni. A' tűz jó emésztő; de annál rosszabb czáfoló, minél több hideg vér, és tiszta, derült ész's elme kívántatik a' megczáfolásra. Ehez járul: hogy még tudni se lehet, erős e valamely vár, ha nem ágyuztatik. Hát egygy egész nemzet bibelődjék valamelly egygyes ember' megtámadásával, kivált midőn ez az egygyes ember annyi sok felségeseket is mond, és már annyi szépeket is tett hazájáért? és midőn lehetetlen olykori (a' mint én gondolom) tévedései mellett is, esze' felemelkedését, szive' hazafiuságát, és céljainak nagyságát vissza-ösmerni? Beszéljen, irjon bátran és minden szabadsággal, a' kinek tetszik, nemzetünk ellen: ismérje azt vissza, régen megszoktuk, és a' jó lelki isméret által erősített nemzeti büszkeségünk hideg vérrrel veheti azt; csak engedtessek-meg szabadon a' felelés is, melly azért nem állhat merő halgatásban, ne hogy a' nemzeti büszkeség méltán kevélységnek tartassék.

Nem tudom miként tévedhete a' maga-mentség közzé a' Szerzőnek ezen gondolatja: hogy t. i. *némely tárgynak egyszerre, minékelőtte a' tanácskozóknak tökéletes világos ismérte lenne még rólla tanácskozás végetti felvétele inkább tartozik azon nevendékek' társaságába, kik már születésekkor apjokat megelőzték*; — mint ellenkezik ez azokkal, mellyeket több helyén könyvének mondott. Én is ugyan azt hiszem jó vegyiteni józan eszű ava-²⁴¹ tatlanokat a' tárgyak' megfontolásába, mert a' szokás és ön-haszon ro'sdái, sokakat a' béavattottak közzül, elvonhatott a' részre-hajlatlan vi'sgálatoktul; de más részről merő avatatlanokra valamely tárgy' megfontolását bízni, annyit teszen, mint a' theoriát a' praxisnak egészen elibe tenni, holott a' theoria tisztje minekutánna már valami praxis által életbe jöve, a' praxist igazítani, nem pedig felforgatni, mert a' világi dolgok nem theoria után indulnak praxisba, hanem rész-szerint jó, rész-szerint káros praxisbul huzattatnak-ki a' jó theoriák; azon felyül mindég, mindenütt, mindenben a' mindenkori helybeli, vagy új körül-állások szerint módosíttatnak. A' theoriában felette kevés közönséges regula van, minden tudományban, nem mondom hogy éppen nincs: hanem csak azt hogy kevés, és így nem az a' legnagyobb vezér, ki a' katonai mesterség' theoriáját legjobban tudja, sem az nem a' legjobb szónok, ki az ékesen-szollás' theoriáját egész tökéletességében bírja; hanem az, ki ezt a' theoriát, a' körül-állások szerint, mellyek az elő-adandó esetekben módosítják ezt a' theoriát, a' szollás' céljaihoz képpest legjobban tudja halgatójához alkalmaztatni, és így a' később születettek, nem előzték még meg azért apjokat, mert

később születtenek; hanem ha jó fejűek, és ha igyekeztek 's tanultak ifjúságokban, bizonyosan többet és bővebben fognak 50 esztendő korokban okoskodhatni oly tárgyrul, melyben elméjüket gyakorolták, mint apáik 50 esztendő korokban: és pedig azért, mert később születvén, 's a' későbbi generációhoz tartozván előttenieiknek gondolatjait és tapasztalásait is használhatják; de még ebből se következik, hogy több geniek lesz: mert a' genie nem az ideák sokaságátul, hanem azok össze-rakásának és füzésének eredetiségétül függ. — Le genie est le bon sens appliqué aux idées nouvelles, az-az: a' genie, a józan ész alkalmaztatása a' ki gondolt uj észképekre. Így magyarázta a' geniet egygy igen nagy író, kitül nem lehetett megtagadni a' magyarázott dolgot. Az ideák sokasága csak azt huzza maga után, hogy több össze-füzéseket lehet tenni, de nem szükségességgel azt, hogy eredetiebbeket; sőt ha igaz, hogy az ideák sokasága megtartásához főképp' emlékeztető-tehetség kell, világos hogy két hasonló elméleti tehetséggel bíró ember, kik közzül az egygyik idejét oda fordította hogy sok ideákat tartson-meg fejében, kevesebb genievel fog birni, mint az a' ki szinte annyi idő alatt nem annyi ideákat ugyan töme fejébe, hanem a' czélyra szükségesekeket uj tekintetek szerint czéljához képpes össze-füze. Ezek az uj tekintetek mivel uj ideákat nemzenek, ha ezek' össze-füzése helyes ítélettel történik, bélyegzik a' geniet, és teszik az észt, teremő és találmányos észszé azon tárgyban, melyre figyelmét fordítja, és éppen az ilyen elmékben találkoznak legkevésbé a' vakító elfogultságok és megrogzott bal-ítéletek. *El kell hát az elmének készülvén lenni mint a' földnek a' magra*, de a' készület nem csak abban áll, hogy az ember már a' kész ideákra újakat építsen, vagy csupán azokat majmolja; hanem meg kell vi'sgálni minden oldalrul a' már kész, forgásban lévőket, fundamentomossak é, 's lehet é reájok mindenütt, minden körül-állások között építeni? csak osztán kell reájok czélynak megfelelő jó épületet emelni. Így hát annak ki azt mondta: *sokat dolgoztak keveset csináltak*, ezt lehet felelni: hogy az sokkal jobb, mint sokat dolgozni; de mivel e' sok dolgozással feletté nagyot akartunk egyszerre véghez vinni, semmit se vinni véghez. — Ebből azonban nem foly az is, hogy az igazgatás' dolgában ne kellessék egyszerre mindenfélét igazítani, hiszen össze-köttetésben vannak az igazgatás tárgyainak ágazatai; de éppen abban áll az okosság, tudni jól felvetni mit mikor kell főleg igazítás alá venni, és meddig vinni minden elő-vett igazítást? Ha ezen a' világon a' mint a' Gróf mondja: *minden kétes és rejtett* 's még a' legvilágosabb látó szemmel is igen gyakran csak sejdíthet az ember; ugyan hogy bátorkodhatik valaki javasolni, hogy némely tárgyakat egyszerre, minekelőtte még a' tanácskozóknak tökéletes világos ösmérete lenne rólok, el kellyen határozni?

Jó a' tanács, *ugy fáradni a' hazdért, mint halhatatlan lelkekhez, és kik az idő mohától menttek, illik, és nem úgy fejni a' hazát mint fejős-tehenet.*

Igaz, hogy boldogabb a' ki a' fákat ülteté, ápolgatá, azok' lassu, de meg nem szünő növéseit tapasztalá, mint a' ki árnyékok alatt heverészvén gyümölcsöket eheti: de hiszem a' Gróf igyekezete, könyvében: nem annyira uj fa-ültetés, mint az eldudvásodott szép kertben a' fák körül a' gyom' kiirtogatása. *De ha ültetne is uj fákat*, maga mondja: *hogy azok lassan nőnek.*

Kell é baboncsban (az-az : gyümölcsös kertben) egyszerre leteríteni a fákat, nem jobb é csak a legredvesebbeket, és azok helyébe magot, vagy új esemetéket ültetni ?

Felel az-után : *a' ki bizia rád ellenvetésére* ; de ollyast okos ember még soha se tett, mert a' hazai dolgokon javítani mindenkire van bízva. Csak az az ország boldog úgy-mond egy régi Görög böles : hol mindegygyiknek mind sérelmét, mind javát mindegygyik érzi, és így a' Gróf legnagyobb dicséretet érdemel, hogy könyvet irt hazája' dolgairul ; bár többen írának, úgy kifejtődnének az ideák, mert az igasságot keresni kell, mint a' vadásznak a' nyulat, és éppen az értelmek' külömbsege örli-ki, és fejtí-ki a' Valódit. Balásházy ur' észre-vételei p. o. az adórul, a' mint az most nálunk el van intézve és beszédettetik, nagyon praktikusok és tanuságosak. Abbul tehát hogy a' Gróf némely dolgokban nincs az én értelmemen, én 244 pedig nem az Övén, éppen nem következik : hogy vagy Neki, vagy nekem legyen igasságom, vagy hogy mind kettőnknek ne legyen jó célunk, gondolataink' és érzésink' elő-adásában ; vagy hogy mind az Ő, mind az én szívem buzgón ne dobogjon a' Király és Haza' javáért. Rosz alacsony czélokát feltenni nem szabad senkinek és senkiben, de a' legszebb eszü' s legjobb szívü ember is hibázhatik tekinteteiben, és a' ki a' más hibáját rostálja : szint-ugy vagy igen apró vagy igen tágas lyuku rostát rázogathat. A' csalhatatlanság elrepült a' föld'-szinérül :

"S szépen emelkedvén a' szép nyílt égbe vonúla."

Ha ezzel a' tartózkodó szerénységgel mind a' magunk, mind mások ideái eránt közlendjük gondolatainkat, már ugy bizonyosan eltaláljuk írásainkban, akár miről írjunk, azt az utat, melyet mind a' hazafiuság, mind a' szabadság, mind az okosság, mind a' jó nevelés, mind a' hon-szeretet, és jó izlés parancsol. Én nem azon szabadságot rázogattam ezen észre-vételeimben, mellyel a' Szerző bátran kinyilatkoztatá véleményeit ; azt sem, hogy néha gunyra fakada, mert némellykor ugyan :

„Difficile est satyram non scribere”

hanem az nem tetszett nekem könyvének némely helyein, hogy a' bohók' bohóságain, és alacsony lelkük' alacsony lelkűségén olykori elkeseredéséből tellyességgel ki nem látszik : hogy amazok mocskait, mintegygy az egész nemzetre által nem ruházza. Ellemben igen sok helyütt bőven kitetszik, mint szereti, s becsüli hazáját és nemzetét. Az én kritikámnak is tehát ollyannak kelle lenni, mint a' munka, mellyet kritizálék. A' hol véleményem szerint szükségesnek láttam az ideák' igazítását ; igyekezém azokat a' magam felfogásai szerint igazítani, a' csipősséget csipősséggel 245 viszonzottam ; hol érzéseim szerint magasztalást érdemlettek a' Gróf gondolatjai és érzetei, ott Őt' magasztalám, és semmit se tettem szivesebben ; hol nemzeti gyalázatot vettem észre, ott felberzenkedének valamennyire gondolataim és érzeteim ; de nem hiszem egy könnyen, hogy tul mentem az illendőség' határain. Még jobban köti-össze az embereket az érzés,

mint a' gondolkodás, és így én Gróf Széchenyi Istvánt, (bár nem hiszem hogy nem árt némelykor esze szíve érzeményeinek) mint hazafiui szeretettel tellyes férfit, mindenkor becsülni, szeretni, 's tisztelni fogom; esze és tudománya iránt is mindég megkülömböztetett figyelemmel lészek. Jól mondja a' Gróf: hogy *réznek véljük az aranyt a' rosznak-vélt' markában, a' rezet pedig aranynak a' jónak kezei között*; de a' kritikusnak külön kell nézni a kezet, külön azt a' mi benne van. Én a' Gróf kezében többször láttam aranyat mint rezet, de láttam rezet is; azomban kezét mindég tisztának lelém, ámbár kívántam légyen olykor, hogy azzal csak a' nagyon csimbókos, meg a' nagyon kifodorított, kipederített üstököket, nem pedig gyakran az egész nemzetet is megüstökölte volna.

Tanács. — Lap. 252.

Ez abbul áll, hogy hazánkban mindenkinek *gyomra, feje, és erszénye ne legyen üres, hogy kiki magának több élet-javakat, kellemeket szerezni iparkodjék, de azokat fáradozása után minden hihetőséggel elérhesse* 's elérvén bátorságban bírassa. Az, hogy a' három üresség kevesedjék, valóban kíváncsú, de nagy lévén a' hézak az üresség és megtelés közt, ha az iparkodásnak csupán az lesz rugója, hogy kiki több élet-javakat 's kellemeket szerezni iparkodjék magának, és ha ennek az iparkodásnak nem lesz ellensúlya az erkölcsiség, a' hazafiuság, melly mint már megmagyaráztam: nem csupán a' fejtül, bár mi jól legyen megtelve, hanem a szív erőségétül, jóságától, és jámborságától is függ; az fog idomzat szerint következni, csupán az élet-javak' és kellemei' hajhászása mellett: a' mit a' Gróf annyira utál főbb rangu tehetősebb enneseknél, 's a' mit oly hatalmas ecsettel, hol itt, hol amott a' köz elundorodás' gerjesztése, 's ennél-fogva a' hazafiuság' felébresztése végett munkájában kiczégreze. Ha pedig azt akarja, hogy a' fáradozással szerzeteket bátorságban bírassa mindenki, lehetetlen nem kívánnia, hogy mind a' nemes', mind a' taksás' maradéka bátorságban bírassa, az eldődei' izzadságával szerzettet; így hát nem kívánhatja: hogy elegendő kár-pótlások nélkül a' nemesség egygyátaljában oda engedje akár a' robotot, akár a' kilenczedet és dézmát. Mert valamint igazság, hogy a' hitelező' pénze az adósnál ne veszedelmeztessék, hogy a' taksás meg ne fosztassék azon haszon-vételektül, mellyeket használ a' birtokos birtokán, és ennek birtokábul veszen; ugy szintén az is igazság, hogy a' földes-ur a' magáénak egygyezés szerint hasznát vehesse; és nem lehet talán oly könnyen egy kevésbé megrágott és megemészített idea annál, melly egygy északrul dél felé csak-nem három geografiai gráduson keresztül terjedő országot, ugyan azon egygy urbárium alá szorít. Az hogy a' mostani urbáriális földek, urbáriális földeknek maradjanak, a' köz-adó miatt, igazságos; de hogy a' robotos praestatiók egy formák legyenek a' Krajnán és p. o. Csongrád vármegyében, azért pedig mert rend-szerint kétszer drágább az élet a' Krajnán mint Csongrádban, az két okbul nem látszik igazságosnak. 1-ször. Mivel csak nem két annyi a' constitutum

urbariále Csongrád vármegyében mint a' Krajnán, és legalább két annyi 247
marhája van ott egy taksásnak mint a' Krajnán. 2-szor. Mert a' föld'
roszasága és a' trágyázás nehézsége miatt a' hegyeken, felette kevés eladó
élet marad-fel a' Krajnai telkes gazdának a' maga szükségén felül, egy
Csongrádi telkes gazdához képest; mind a' mellett hogy sokba és sokkal
többe került ennek, mint a' Krajnai taksásnak, a' nyomtató és kepe-rész.
— A' mi pedig a' nyereség' módjait illeti (modi merendi) azok ugy füg-
nek minden helység fekvésétől, és helybeli körül-állásaitul, hogy azokat
lehetetlen minden helységre nézve egy sinór-mérték alá venni; de ha
lehetne is, a' földes-ur adja é mindenütt ezen nyeres módokat taksásának?
és azután nem függ é azoknak használása minden taksás' személyes szor-
galmátul? és így legigazságosabb volna az urbariális robotokra nézve egy-
gyezésre bocsátani a' dolgot az általam felül említett mód szerint, a' köz-
adó' systemáját pedig ugy egygyügyüíteni, hogy csupán a' fejtül, és mivel
minden a' földből 's a' földtül, az-az annak termése' használásátul jön
minden föld-mívelési és marha tartási nyereség, 's minden taksás házbán
lakik, csupán a' föld' hasznától, és a' házaktól az ugy nevezett egyenes
köz-adó fizetessék; mivel ez a' két dolog sem el nem titkolható, se pedig
által nem hordhatandó: és mivel különben lehetetlen, hogy azon egy
tárgytul, tudniillik a' föld'-hasznátul (nam onus non inhaeret fundo) két-
szer ne fizetessék adó, és mivel minden adózó systemának, nem az a' fő
bibéje, hogy tökéletes idomzat legyen a' fizetők között, mert az lehetet-
len még ott is, hol véghetetlen sokat kötöttek az ugy nevezett több ízben
megigazítandó és megigazított Cadasterre? (melly költségek és azoknak
interessei soha-sem fizetik viszsza magokat), hanem az: hogy senki se
mondhassa a' rá eső fizetést vagy éppen nem, vagy igen nehezen elbir-
hatónak. Egy urbariális hold föld mennyiségének mindenütt egyenlő fel- 248
vétele mellett p. o. 1200, vagy 1600 négy szegű öl számra, sokkal több
klassisokat kellene tsinálni, csupán mind a' földek', mind házak' minémü-
ségére nézve, mint eddig szokásban voltak; — így az igazságos panaszok'
orvoslása is könnyebbíttetni fogna által-tétel által, egy klassisból a' másik-
ba. — A' másik bibéje pedig a' jó adózó systemának az, hogy a' szorga-
lom, vagy is az ugy nevezett modus merendi a' föld-mívelési, és marha-
tartási szorgalomra nézve telyességgel egy cseppet se legyen terhelve;
hiszem azt a' terhet még is csak utóljára a' consumens viszi. A' valódi
szükségekre nézve is a' consumtio mennyiségének jó része a' consummens-
tül függ. Mindég káros tehát a' nemzeti szorgalomra, a' föld-mívelő, és
marha-tartó ember' nyeres módjait terhelni, nem csak ezen, hanem már
azon okbul is, hogy ez a' teher elijeszt a' szorgalomtul, mert anticipál-
tatja a' kiadást a' szorgalmatos által, mellynél fogva drágítja mind a' ter-
mesztményes, mind a' készítményes productiót, és pedig drágítja az adóba
a' szorgalomért fizetett summával, és ennek kamatjával egygyütt, mely
két summát ha akármí okbul viszsza nem szeresheti magának a' szorgal-
máért fizető a' consummenstül; nem csak ő a' szorgalmatos, hanem az
egész státus is vesz. — Harmadik bibéje a' jó adózó systemának az, hogy
a' beszédés könnyíttessék; de mind ezekről és ezek' módjairól, itten bő-
vebben szölli nem volna helyén. Csak egynehány fő ideákat akartam

érinteni inkább, mint-sem minden jó oldalokat fejtegetni, a' gondolkozó emberek' kedvéért, melyekből mind az kitünjék: miképp lehetne igazságosan, minden jussok' és haszon-célzások' oltalmazása mellett igazságosan mind a' föld' népén segíteni, könnyíteni, a' fizetett és fizető között controleriát behozni; mind pedig a' dolgok' egygyűjűtése által valódi 249 javításokat eszközölni, és végtére némely az országnak, és Ő Felségének nagyon káros régi praejudiciumból kigyógyulni; mert azt ugyan minden emberi és minden státusi bölcesség az irigységek' lecsilapítása végett oly kevésé fogja valaha véghez-vihetni, hogy p. o. annak valamivel jobb sorsa ne legyen, ki szerencsésebb vidéken született, annál ki szerencsétlenebben; mint azt, hogy a' született rövid látásu oly messze lásson, mint a' kit élesen, és messze-látó szemekkel az Ur Isten megáldott. — Elég, ha ki-ki azt mondhatja: amannak ugyan jobb a' sorsa az enyimmél, de azért az enyim se rossz, a' mennyiben a' státustul függ, és bírhatom a magamét; a' mit pedig Isten rám küldött, vagy helyhezetem, vagy vétkeim, vagy eleim' vétkei' következése, azt békével kell tűrnöm. Minekutánna a' három ürességről beszélt volna a' Gróf, melynek másodika' gyógyítása, a' többi kettőt is bizonyosan kigyógyítaná; azt mondja: *minél több posztó-ruhát visel a' nép, annál kevesebbet függ a' külföldi tilalmoktól*; de ugyan hogy fog mindenütt posztó-ruhát viselni, ha a' külföldi tilalmak, az adók, a' belső's külső kereskedés akadályai, vagy pénz kevéssége miatt nincs mindenütt pénze posztót venni, otthon pedig alig állít valaki posztó-manufacturát? Az tehát a' valóságos theoria, gondolni: hogy minden költsönös viszonzat mellett a' kereskedés és a' szorgalom között, a' szorgalom következtesse nagyobb mértékben a' kereskedést, mint a' kereskedés a' szorgalmat; itt fekszik egygyik véknya és gyengéje a' Gróf tekinteteinek és könyvének.

250 *Hasznosb nálunk* ugy-mond a' Gróf: *a' lelkellen pusztla, mint a' népesített határ*, de miért? mert a' pusztákon a' marha-tartás jobban fizeti vissza azt a' mibe kerül, mint a' föld-mivelés, és ez miért van ugy? azért, mert ha a' robottal végzett szántást és vetést, számba se vesszük, még is az aratási kepe és a' nyomtatási rész nagyon drága ott, a' hol kevés az ember, sok a' föld. Ott a' mennyivel olcsóbb a' föld, annyival drágább a' mivelés, a' ki nem adható, vagy alig érezhető haszonnal kiadható földeket hát mivelni kell, hogy többet hozzanak-bé, vagy marhával megrakni; de mivel ha sokat terem is a' föld, éppen azért hogy sokat termett, kis árba a' termésnek, a' munkáltatás pedig sokba kerül; természetes, hogy keveset hoz-be akár kiadom bérbe, akár magam mivelem: azomban ha magam mivelem, valamivel többet hoz-be, de még sem annyit, minden költséget lehuzván, mint a' marha-tartás. Ugyan azon okokból nagyobb ott a' föld' haszna, a' hol több ember van, és így többet is hoz-be még a' roszbabb föld is; mind azért, mert több mivelő van, mind pedig azért, mert több mivelő által jobban 's ócsóbban mivelgethetik; mind végtére azért, mert kevesebb föld jut mindegygyikre, és így ki-ki jobban mivelheti a' kevesebbet; de éppen ezen okoknál fogva: mert a' termésnek legnagyobb része magától a' termesztőtől emésztetik-meg, a' haszon kevés, mivel igen kevés marad-fel eladásra; kis haszna van hát a' földből a' ter-

mesztőnek, ha drágábban adja is el életjét, szint-ugy mint ott, hol a' nép' szűki mellett az aratási és nyomtatási kepe-rész' lehuzása után is, ámbár több eladni való de olcsóbb élet fenmarad: mindazonáltal pótoltatik ez a' kevés haszon, a' nyelés, módjai által, a' népesebb és kivált királyi városokkal inkább bővelkedő vidékeken; valamint a' népetleneken és ritka királyi városuakon, több marha-tarthatás által. Azért kell hát népesíteni az al-földet a' fel-földdel; de már mondtam: a' két fél-szeg urbariális principiumnál fogva, nem fog népesedni az al-föld, és így még is a' fundamentoma mindennek, hogy a' birtoknak szentnek kell lenni, és a' birtok' haszon-vételének a' birtok' haszon-vevője és tulajdonosa közt kötött egygyességtől kell függeni; ha tehát azt akarom: *hogy nem tágas mezei, és számos marhái következtében bírja magát jól a' taksás, több ember közt* 251

kell felosztatniok a' sok pusztá földeknek; ugy azonban, hogy ez az osztályozás ne menjen azoknak apró feldaraboltatásáig. A' földnek nagyobb bece kerekedvén, és a' magában jó föld, még jobban megmiveltetvén többet fog béhozni, mind a' birtokosnak mint most (ha mivelte, nem pedig marhára szánta), mind a' taksásnak. Mivel pedig minden dolgos ember többet természet mint emészt, több lesz a' termesztés, és szerencsés éghajlat alatt az othoni fogyasztás után az eladásra több fog fenmaradni; és így több lesz a' jövedelem még akkor is, ha még valamivel jobban is találna leszállani a' természetményeknek sokasága miatt azok' árra. Fogjon tehát a' hitel kezét a' birtok' tulajdona, és annak haszon-vétele szentségével, ugy egyformán fog boldogulni a' haszon-vevő taksás is, a' birtok' tulajdonosa is. Be szép az, hogy az igasságnak mindég a' legszebb következtései vannak. Legyünk ennélfogva elébb a' külön-fogott jussokra nézve igasságosok, ha idővel a' politikaiakban tökéletes igasságot akarunk behozni, mert csak hitessük-el magunkkal, hogy a' mostani már felvilágosított században a' birtokra, és annak haszon-vételére nézve a' privátusok közt megháborgatott igasság' helyre-állítása hozhatja csak elő a' politikai jussok' egyenlőségét. A' népesedés fogja tehát, kivált a' jó földön mind a' termesztést, mind a' fogyasztást idomzatba hozni; mind pedig azt, a' mi azon felül marad, készítménnyé által-változtatni, és eladóvá tehetni. Népesedjék csak az ország, majd meglátjuk mint fog a' föld' bece nevedkedni, a' mivelés' mesterségével egygyütt; ha a' belső szükségen felül felmaradott termés könnyen eladható lészen? Alább megyen é azért a' szorgalom a' városokban, mert a' ház-tulajdonosával megegygyezik a' ház-bérlő bizonyos számú esztendőkre? de bezzeg alább menne, hogy ha vagy az árendába adó, vagy az árendába vevő nem tartaná-meg az egygyességet. 252

Hiszen ha földet bérbe veszek, még inkább kell igyekeznem, mint-ha az a' föld az enyém volna, mert árendát is kell fizetnem, nyernem is kell, hogy hasznom legyen. A' magyar systemában, a' taksás vagy pénzért vagy robotért, mintegy árendába tartja földjét a' birtokostul, és így igyekezni kell neki hogy hasznát vehesse, a' földes-ur pedig eladhatja másnak ezt az ingatlan fundust a' nélkül, hogy az esztendő' eltelése előtt a' megvevő új birtokos, az árendás taksást, ha tartozásainak megfelelt, háborgathassa. Az eladónak familiája azomban, ha nem volt törvényes ok az eladásra, vagy ha lefolytak az esztendő'k, vissza-válthatja a' jószágot. Ha

közben adósságot tsinál, ha bár az ideigleni birtokos is ; az én javallatom szerint a' birtok' esztendei tiszta jövedelmének $\frac{3}{4}$ részén lesz hitele, és a' hitelező is bátorságba tétetik. A' familia' magva-szakadása után a' Királyra megy vissza a' jószág, ki ezt katonai érdemekért tartozik előbb-utóbb újra ajándékozni. Ebben a' systemában minden meg van, a' mi a' familiáknak, és így az alkotmány tartóságának, a' személyes eladási szabadságnak, a' nemzeti szorgalomnak, az ország védelmének kedvező ; és mi még is ujságokon kapkodó rövid látásuak, a' helyett, hogy böles eleink' nyomdokin járván, országos systemánkat a' mostani körül-állások szerint annak sarkalatos alapjain, a' köz-hasznu czélokra még jobban kifejtjük, reformatori kevelységünkben, országos alkotmányunk' tartós alapjait éretlen és jelenkori össze-kötetéseinkhez és körül-állásainkhoz még most nem alkalmaztatható majmolások mellett egyszerre meg-akarjuk rendíteni !!! Azt mondom én hazámfiainak a' mit Virgilius a' föld-mivelőknek : „felices sua si bona norint.” Valóban mulatságos tapasztalni, mint vagyunk olykor egygy oldaluak majmolási viszketegségünkben. Miért nem majmoljuk az

253 Angolyok' mély tiszteletét a' saját szentsége iránt? Csak egynehány esztendeje, hogy egy nagy földes-ur birtokának haszon-bérlőji, kitelvé az egygyezés' ideje : minekutánna vele a' jövendő több számú esztendőkre meg nem egygyezhettek, a' Parliamethez folyamodának, azt kívánván, hogy a' földes-ur kinszeríttessék birtoka' haszon-bérlését ezután is az eddigleni feltételek mellett nállok meghagyni ; de a' Parliament nem fogadá-el kérel-möket, és vissza-utasítá őket egygyezni a' földes-urral, megjegyezvén ; hogy nincs jussa a' sajátág' jussait bántani.

Mivel az egész polgári társaság a' sajátág' jussán épül, és a' talentumok Istentől adott, a' tudományok pedig és ügyességek fáradsággal szerzett sajátok, mellyek a' polgári társaság' céljait elő-segíthetik, azt tegyük : hogy ki-ki akár nemes akár nemtelen, talentomai és érdeme szerint, minden köz-hivatalba jöhessen, és minden köz-hivatal személyes nemességet adjon, minden katonai nagy virtus, még a' maradékra is átmenendő vagy armálist vagy jószágot nyerjen, a' többi kitündöklő érdemek az érdem, és az érdemes' hajlandósága szerint, vagy cím-jeli, vagy pénzbeli megkülömböztetéssel megjutalmaztassanak ; és látni fogjuk, a' többieknek is, mellyeket ezen észre-vételeimben javasoltam, követése mellett, mint fogja a' kül-föld mondani : megfontoló emberek a' magyarok ; se nem sietnek, se nem maradnak hátra ; hanem körül-állásaik szerint lépnek-elé ! —

A' ki ezen észre-vételeket figyelmetesen át-olvassa, (figyelemért' pedig nagyon esedezem : mert a' ki nagy meg-gondolással ír valamit, annak jussa van megkérni olvasóját, hogy hasonló figyelemmel fontoltassanak meg ideáji), látni fogja : miként nem irtóztam sem azon ideátul, hogy a nemesség úgy fizessen vámot, mint a' taksás ; sem pedig attul, hogy a' taksás a vármegye tisztjei, és az ország-gyűlési követek fizetése,

254 terhét, mellyet eddig csak maga vitt, egészen a nemességgel megoszssa, és így e' bel adózásának felét megnyerje ; sem attul : hogy minden kerületnek taksássága szint-ugy feliben, a taksásság feliben a' nemesség' költségén, az ország-gyűlésére egygy-egy követet küldjön ; sem pedig attul, hogy mind a' birtokos, mind a' birtoktalan nemesség' igasságosan kitsiná-

landó rend-szer szerint békekor, csupán nemesi költséggel gyakoroltassék, háborukor pedig Királyát és Hazáját védelmezze, nem idegenkedtem; és így senki-se mondhatja: hogy vagy Királyom, vagy Országos-alkotmányunk iránt hűségtelen valék, vagy hogy ennek haszon-javait (beneficia) határ-joknál tovább akartam volna kiterjeszteni, vagy hogy akár gyávaság, akár fősvénység igazott légyen. Én tehát nem vagyok azok között, kik a' csatát szerencséjekre el akarják veszteni; hanem határt szeretek mindenben, a' körül-állásoktól parancsolt határt, certos fines, quos intra citraque nequit consistere rectum. Így nem fog következhetni a' csata, mert valaminthoz a legujabb história arra tanította a' nemzeteket, hogy a' fősvénység, tékozlás, puhaság, gyávaság és mind az a' Rosz, mely azoktól származik, csak felforgatásokat eszközöl; ugy más részről arra is tanítja: hogy minden időszakaszban tudni kell valamelly ország' körül-állásai szerint, azt a' határt kiszabni, mely a' makatság, és az igasságos 's okos férfijas álhatatosság között fekszik. Nincs a' Szerzőnek igassága, mikor azt mondja: hogy nálunk nem csak a' tudatlan, de még a' tudományos fél is, minden javítás ellen szegül, és hiába beszél az ide haza ülő honfoglalókról, mert sokan közülök nem ültek mindég otthon, és maga mondta már a' Szerző: hogy a' közép rendben több józan ész és érett tudomány vagy, mint azoknál kik többet jártak honnon kívül; de otthon se tanultak semmit, és a' honnon kívül is csak-nem mindég csupán azt tanulták-meg, a' mit nem kellett volna. — Ha tehát olyas Magyarok, kik a' honni Constitutiót is értik 255 valamennyire, és a' kül-földiekben sem egészen járatlanok, azt a' mi alapos amabban védik, a' nélkül, hogy annak a' mindenkori körül-állásokhoz képpelt kifejtését gátolni akarják; sőt ha magok is igyekeznek kifejtésén, akkor mértéken túl menő kevélység az, őket elő-ítéletekkel, tudatlansággal, és születési göggel vádolni. Kár a' Grófnak az ennség' szavait ismételni, melyek így hangzanak: *maradjon minden vesztig még élünk; forduljon-meg akkor a' világ, ha mi már nem vagyunk többé.* Ugyan mit nyér vele, a' kül-földnek tudtára adván: hogy egynehány sárbul tapasztott lélek hazájában is találkozik? A' Gróftól említett felforgatások vázzátul, annál kevésbé fél most az okos ember nálunk, mert elegendő ideje volt ön nyílt szemekkel sokáig látni a' történetek' sorában a' mértéktelenségektől viszont szült mértéktelenségeket, oly körül-állások között kivált, mint a' miénkek, hol a' legigasságosabb és legkegyelmesebb Király alatt a' nemzet' okosabjai látják hol fekszik az akaratosság és álhatatosság között a' határ, és a' hol a' nemesség' nagyobb részét se fősvénység, sem igasságtalanság nem igazgatja, 's előre-látó józan ész igazgatja. Senki se mondja azt, hogy egy retentő crisistül rettegünk; és hogy ez a' legnagyobb gátja lehető tökéletesedésünknek; mert én legalább azt az állítást soha és sehol se hallottam, hogy halálos betegség nélkül igazi férfiaságra kifejlődni nem lehet. Ha az Angolyok, a' mint a' Gróf mondja: *vak esetek által, és kéntelenségből emelkedtek annyira,* mi okossan lépve igyekezzünk menni előre, és mennyünk. Jól veszi észre a' nagy különbséget Szent István és II-dik Ferencz alatt hozott törvényeink között: így hát maga is látja az elő-menetelt; de ezt csak nem folyvást és mindenütt észre-vehette törvényeinkben, és azután is észre fogja venni: hogy a' Magyar mindent megtesz, de mindent a' maga idejé- 256

ben, és a' mindenkori körül-állások szerint; és noha a' suhanez nálunk mindég nyargalóddzik ha lovon ül, úgy hogy talán ló-nyúzóinak lehetne mondani: de azért ha apja tanácshoz ül, megérett elmével fontol-meg mindent, és inkább lassusággal, mint nyargalóddzással lehet vádolni, akár-mellyik köz-ügy' megfontolásában és megbírálásában. Hát nem egyikük oka é országos-alkotmányunk' fentartásának, hogy léptünk, mentünk; de soha se szaladtunk? A' jövendőről, úgy-mond: *semmi-sem adhat kezességet, csak a jól megfontoló ész*: és így éppen erre van szükség, mikor szükséges a' változás.

Igaz az, a' mit a' Gróf mond: hogy a' *Király' dísze és dicsősége nem alapul se tudatlanokon, se szegényeken, sem elkorcsosultakon, se rab-szolgákon*: és éppen azért szeretett Fejedelmünk' atyai gond-viselése, és hazánk-fiai férfias tanácskozása' élesztő kut-fejébül fognak áradni: a' tudatlanságot, szegénységet, elkorcsosulást, és rab-szolgaságot, tőlünk meszsi tartó áldások.

Ez pedig bizonyosan csak úgy lesz-meg, ha csak egy nevezetünknek megfelelő nemzetté olvadunk, mert jól mondja a' Szerző: *nem lehetünk más nemzetbeliek, önbecsületünk' elvesztése nélkül*; annak vesztével pedig nem emelkedhetünk és nem maradhatunk a' trónus' örökös bástyája. Ismétlem hát én is a' Gróffal: *üljünk kocsira, míg fiatalok vagyunk, száljunk hajóra, nézzük a' világot, 's emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek' sorába*; de hozzá teszem: járjuk-meg egyszer'smind ön-hazánkat minden részében, vi'sgáljuk-meg a' magunk intézeteit is, hasonlítsuk-össze nem csak a' külföld' intézeteit a' magunkéival, hanem nyomozzuk mind azoknak, mind ezeknek kifejtődését, és úgy osztán mindent egybe-vetvén 's körül-állásainkat, és össze-köttetéseinket szint-ugy tekintetben vevén, mindég rá fogunk akadni, hogy mit, mikor és ekkor minő mértékben kell tselekednünk? E' 257 szerint azt is meg fogjuk egyszer'smind tanulni, hogy mit, miért becsüljünk és becsméljünk más nemzeteknél; mit és miért mi nálunk? Ne hidjuk hát, hogy csupán a' birtokok' tőkájén fundált hitel fogna minket a' szegénység, tudatlanság, elő-ítéletek és bal-vélemények' valódi szolgaságából kiszabadítani; de azért neveljük jó törvények által elegendő mértékben hitelünket.

Vég-szó. — Lap. 264.

Ebben roszzul jövendőli a' Gróf: hogy könyve miatt majd jó akaróji' száma kevesedni, rossz akarójié pedig nevededni fog; 's így rá-névez járadásai láthatólag több kárt hozandanak, mint hasznót. Az, a' ki, valamint mondja: bizonyos valamit érez legbelsőjében, a' mi tul fogja élni az elő-ítéletek' és bal-vélekedések' mulandóságát, lehetetlen: hogy azt a' valamit, gondolatjainak csalhatatlanságába helyeztesse; hanem czéljai' jóságában, és egyenességében fekszik az a' valami, a' mi lelki ösmérete' esendjét, fáradságait valaha haszon által jutalmazandó reménynyel élteti. Igen nagy és igen sok ez a' valami. Számot tarthat a' Gróf hazafiai' hálájára, mert valamin anna ki a' gabona-magot a' taklász tul megrostálta, és azt osztán

tisztán elveté; úgy annak, ki vetésre földet készít, és azt ekéjével felszántá, gyomtul, dudvátul, perjétül megtisztította, köszönhetni: ha az ég' kegyessége hozzá járul, a' jó termés' áldásait.

Köszöni hát a' Grófnak a' Haza, hogy azt nem bekötött szemmel, nem világosság' híjjával nézte, mint Ámor kedvesét; hogy a' hol mocsár, kopárság van, kertet ültettetni kíván. Köszöni: hogy Isten legszebb ajándéka az emberi ész által Királya' hatalmát, nemzete' díszt emelni akarta; tiszteli tiszta szándékát, becsüli szerénységét, mellynél fogva sem mondásait ma- 258 kacsul pártolni nem akarja, sem pedig könnyűnek nem tartja a' legjobb akarral jól alkotni, és az ahoz vezető módokat kitalálni; de éppen ezekért is a' Haza a' Szerzött, nem kis hanem nagy és hasznos szolgájának tartja, mivel látja: mint érzi nagy és számos kötelességeit honna iránt. Köszöni kívált azon szép vallást: hogy a' legelső kötelesség egészen magáról elfelejtkezni. Azt a' megjegyzését a' Grófnak, hogy sokat járt, kelt, tapasztalt, szemlélődött, híres emberekkel társalkodott, és így helyhezete' szerencsénél fogva, a' mint szerényen mondja: sok rá ragadhatott: a' Haza, a' mint Tacitus mondja: „fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbitratur”; és így nem kell a' Grófnak attul tartani: hogy hazájától elhagyatassék, noha ezen áldozatra is kész lenne, lelke egyenes céljainak lelki ösméretével magát vigasztalván; de ezen mártiromságra nem lesz soha szüksége egygy ollyas embernek, ki nem csak hazafiúságbul szóllott; hanem még minekelőtte szóllott volna, nagy Tettel jó eleve megmutatta, mint ég Honna' 's Királya' javáért és díszeért. Előre megvette a' Gróf nagy Tettével a' multt országgyűlésen a' szabadabb szóllás' szabadságát szabad nemzetjéhez, és így híjába nevezi magát kicsiny személynek, mellynek nincs hatalmában kedvetlen ítélteket gerjeszteni hazájáru, és csak ez alatt a' tekintet alatt fekszik: nem harag, nem gyűlölet, hanem fájdalom azok' részérül, kik érzik azt a' benyomást, melyet oly jeles férjfiu' munkája okozhat a' kül-földön: mert a' fátyolnak, lepelnek lerántása szükséges volt ugyan a' sebek' meg-látására; de mi hajthatta a' Szerzött a' kül-földdel azokat nagyító üveggel nézetni: itthon pedig lanceta helyett bárdal forogni körülöttök?

Csak ez fájt, egyéb semmi. —

A' vélemények' külömbisége az emberi ész' természetében fekszik 259 és igasság kihozattatása végett fekszik. Ez szabad embert, szabad nemzetet soha se bántott-meg, sőt minden férfias lélekben hálát gerjeszt a' szabad szóllás. Igaz hogy erős vas drótból nérczelt harisnya alkotmányunk; de nem olyan, hogy ne lehessen járni benne, és előre-lépni, 's éppen azért hogy vashól van, nem lehet benne szaladni; de ugyan ezen okbul nehezebben esik a' bukás. A' Haza is nem a' képzelhető, hanem a' lehető jót akarja, és remélnünk kell, hogy elfogja érni; de vállig kell vinni a' vas-fonatékot az erős mely' panczélozására. A' sok ellenségek, a' veszélyek ellen, leczkét kell venni őseink' vitézségétől és előrelátásátul, mind követendő, mind elijesztő példákat más nemzetek multt és jelen-korátul, tanácsot körül-állásainktul, hogy jövőndőségünk bölcsességünk' hatalmába jöjjön; valamint mult korunk abban vala: ámbár az idő már kivetette belőle; hogy

így, hazafiúságunk hív egygyesülésünk által drága anya-földünket szebb viradásra juttatván, a' kül-földiek, kik alig sejték lételünket, azt észre-vegyék ; mi pedig érezzük egyszer'smind : hogy voltunk, vagyunk és leszünk is.

Itt vége a' Szerző munkájának és az én taglalataimnak is. Ha valaki merész őszinteségen csudálkoznék : gondolja-meg, hogy a' jó szándékkal gyermekségétől ólta haladott halandót, sem a' jelen-kor' tapsa, sem a' jövődőség' homályai nem tartóztathatják annak, a' mit igaznak vél. kimondásátul. A' mult korban is, melyet leéltem, fekvének jelen-létünk' 260 magvai, a' mostainak magvaibul fognak szint-ugy sarjadzani Hazám jövődőségének mind virágjai, mind gyümölcsei. A' Magyarok' Istene ójja-meg azokat a' szélveszes viharoktul ! Nincs jó lelki-ösmérettel, akár ezen akár a' más világon annak mit vagy remélni, vagy rettegni e' mulandó órák' Jövődjében, ki a' koporsó' szélén áll. Követelhetne hát Plutarkosz' intését :

Οὐτε ἐκ τοῦ κόσμου τὸν ἥλιον, οὔτε ἐκ τῆς ὀμιλίας ἀφείρον τήν πατρίσιν,

Ne foszd-meg sem a' világot a' Naptul, sem a' polgári társaságot az őszinteségtül.

Csak ez fűt egyó szunni.

TARTALOM.

A' Lapokat az első szám szerint, a' „Hitel” nevű Munka' I-ső Kiadásában; — a' második szerint pedig, annak ezen Taglatájában keresheti-fel az Olvasó:

A magyar Ifjúsághoz!

Jegyzés.

Elő-szó.

Általános tekintetek a' „Hitel” czímű Munka felett.

	Lap
Tudni való. — Lap 8.	13
Elő-szó. — Lap 9.	14
Bévezetés. — Lap 21.	19
Néhány a' tárgyat megelőző észre-vételek. — Lap 27.	30
A' Magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képpest lennie kellene. — Lap 41.	42
A' Magyar nem birja magát oly jól, mint körülményei engednék. — Lap 61.	62
A' Magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasb virágzásra. — Lap 76.	75
A' legelők', birtokok', faizás' el-nem választása. — Lap 92.	96
A' Czéhek, 's Limitáció' feleslegsege, (nem feleslege) non enim de superfluo, sed de superfluitate Limitationis akart a' Szerző beszélni. — Lap 93.	97
Robot, vagy Szakmány. — Lap 99.	104
Dézma, és Kilenczed. — Lap 104.	118
Magyar-országnak kereskedése nincs. — Lap 108.	121
Geographiai helyhezetünk. — Lap 110.	122
Pénzünk nincs. — Lap 114.	125
Más nemzetekkel a' concurrentiát ki-nem állhatjuk. — Lap 118.	128
A' kivitel, Vámok miatt lehetetlen. — Lap 122.	130
Rendelések' feleslege. — Lap 129.	138
Productumink' szűke. — Lap 130.	139
Communicációk' roszt volta. — Lap 132.	139
Belső consumptió, az-az: fogyasztás' kis-léte. — Lap 134.	142
A' szállítások, Transito 's Vámok körüli bátorság híja. — Lap 136.	147
Kereskedési becslület, 's munkásság' némely csorbái. — Lap 138.	147
Nemzeti bank. — Lap 144.	149
Több 's jobb természet, 's kivitel végett Jutalom-tételek. — Lap 148. ..	152
Hitel szentségén alapúl. — Lap 152.	155
Mit kell tenni, 's min kell kezdeni? — Lap 153.	155

	Lap
A' Hitel tágasb értelemben. — Lap 156.	156
Polgári erénybül. — Lap 159.	156
Nemzetiség. — Lap 161.	158
Concentráció, Közepesedés, vagy közép pontra gyűjtés. — Lap 171. ..	163
A' kiművelt ember-fő. — Lap 178.	166
A' Hitel szorosabb értelemben. — Credit. Lap 184.	181
A' Törvényeket. — Lap 188.	182
Politikai megjegyzések 's ellen-vetések, meg a' Familiák' conservációja. — Lap 200	189
Azon okoskodások, melyek Magyar-országban a' hitel' lábra-állítása mellett vívának. — Lap 207.	197
Természetes béfejezés. — Lap 215.	215
Bérekesztés. — Lap 220.	218
Kötelességek. — Lap 226.	223
Lárma. — Lap 240.	230
Tanács. — Lap 252.	245
Vég-szó. — Lap 264.	257

Főbb Igazítások a' Czim-lapon.

Jelen kiadásunkban az itt feltüntetett sajtóhibákat a szövegben kijavítottuk.

<i>Lap.</i>		<i>Sor.</i>	<i>Olvasd :</i>
16		15 1805-ik	1809-dik
20		13 helyett,	helyütt
31	alólul	2 l'avengle	l'aveugle
—		3 sés	ses
34	alól.	2 d'aimez	d'aimer
48	—	9 ama	amaz
58	—	2 nevetlen	nevetlen
79		19 pedig az,	pedig az
89		18 törvényeinkről szint-ugy	törvényeinknek szint-ugy
—		már beszélttem.	már elbeszélttem.
—	alól.	12 le quilles	les quilles
90		16 sőt hogy mind	sőt hogy minden
—	alól.	3 kamatot-fizetők	kamat-fizetők
98		18 ?	—
99	alól.	2 vagy ezt is, vagy amaszt is,	vagy ezt is, amaszt is.
104		16 kényteleníteték,	kénytelenítém,
106		6 Kuzakin	Kurakin
108		5 károsítanak,	károsítanak ;
119	alól.	3 népességről	népességtől
120		8 Laudata	Laudato
123	alól.	7 jók nem lehetnek.	jók nem lehettek.
124	—	2 dolgát,	dolgát.
135		17 leny-elmésen	leng-elmésen
141	alól.	13 pontjainak,	pántjairul,
152		12 csatát nyere ;	csatát nyeret ;
166	alól.	12 Cartonchi	Cartouche,
176	—	12 kikeresem, kér,)	kikeresem) kér,
206	—	3 szerint	nélkül
212	—	7 gaukler patrióta,	gaukler patrioták,
214	—	6 társaságával ?	tartósságával ?
217		15 ha nem	hanem
220		2 elismerni,	megismerni,
222		12 a' jövendőségnél	a' jövendőségnek
225		15 eldődei,	eldődje,
—		17 földjeikből :	földjeiből :
226		13 helyet,	helyett,
229		2 Kövessék	kövessék
231		12 gunyul	gunyul
241		15 tudományban	tudományban,
252		5 robotért mintegy,	robotért, mintegy
253	alól.	1 tisztjeinek,	tisztjei,
255		4 körül-állásokhoz	körül-állásokhoz
—		17 pedig	kivált

KASSÁN, 1831.

WERFER KAROLY' CS. KIR. PRIV. ACAD. TYPOGRAPHUS'
BETÜIVEL.

TOLDALÉK-ÉSZREVÉTELEK
GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
HITEL

CZIMÜ MUNKÁJÁHOZ.

EGY
HAZAFITUL.

TOLDALÉK-ÉSZREVÉTELEK

GRÓF

SZÉCHENYI ISTVÁN

H I T E L

CZIMŰ MUNKÁJÁHOZ.

EGY

HAZAFITUL.

PESTEN 1830.

WIGAND OTTO ÁRÚJA.

TÖLDALÉK-ÉSZREVÉTELEK

GROF

SZÉCHENYI ISTVÁN

HITEL

ÖZMÖ MUNKÁJÁHOZ

EGY

HÁZAFITTEL

PESTEN 1836

WIGAND OTTO ÁRUL

PESTEN,
FÜSKÖTI LANDERERNÁL.

ELŐSZÓ.

Gróf Széchenyi István Ur „Hitel”-e mindjárt megjelentekor szembe-
tűnő figyelmet, meleg részvételt gerjeszte, 's azonnal többen német nyelvre
is lefordíták. Egy névtelen fordítása Leipzigban csak ugyan meg is jelenék
(nyomt. Maret György 1830); de az eredeti Szerzője ezen fordítással meg
nem elégvék; kíváná tehát kiadójátul, hogy azt új kiadásban lépetné
világ elejébe, 's maga mondá a' szükséges változtatásokat pennája alá.

Ezen kívánság teljesítéséül kijöve az említett első fordítás második
javított 's igazított kiadása, Szerzője Vojdissek József Ur neve alatt. Evvel
majd nem egykorulag a' „Hitel” egy új fordítását Paziázi Mihály Ur adá
közre, 's a' Credit ezimű könnyvbül igen önkényüleg Creditwesen ezimű
könyvet csinált, a' mi se nem, se lennie nem kellene.

Az első fordítás második, Gróf Széchenyi István Ur által helyben
hagyott, 's így egyedül hiteles kiadásához „Toldalék-Észrevételeket” irt
egy Hazafi. Többen, kik a' Hitelt honi nyelven birják, abeli kívánságokat
nyilatkoztatták, hogy a' Toldalék-Észrevételeket is örömetst bírnák magyarul.
Ezen kívánságnak ohajta eleget tenni

Pest. Aug. 30-dikán 1830.

a' fordító.

I.

A hitel értelme.

Ha azon megfogást, melyet a' hitel szóval kapcsolunk össze, leg-
tágabb értelmében vesszük, más ígérétében való bizodalmat jelent; ezen
bizodalom mindég kétféle, először, hogy az ígérő képes teljesíteni, másod-
szor, hogy akarja is teljesíteni ígérését. Ezen bizodalom első fele az ígérő
vagyonán, másodika erkölcsiségén (moralitásán) 's ha ez meg találna csalni,
azon bizonyosságon, mint a' hitel harmadik elemén, alapul, hogy őt a'
teljesítés akarására kényszeríteni lehet. Önségéd ellenkezik a' status ideájával
a' statusban birói segéd nélkül polgártársunktul nem lehet, nem szabad
semmit kicsikarnunk. Innen következik, hogy a' hitel utolsó 's legfőbb
alapja az igazság olly kiszolgáltatása, melyre teljes bizodalommal támasz-
kodhatunk.

Minden ígérő halandó ember, ha meghal, minekelőtte ígérete teljesi-
tését követhettük, a' teljesítés kötelessége örökösire szál, kik erkölcsisége
a' hitelezés alkalmával nem volt számba vehető, 's így a' hitel bátorsága
egészen a' birói segédben való bizodalmon épül.

Legnagyobb annak hitele, kinek szavaiban, nem tekintve birói segédet,
bizunk; 's valóban egy hitelező se kíván birói segédre szorulni, 's a' hi-
telezés által pörbe keveredni; mind a' mellett elkerülhetetlen bizonyosnak
lennie, hogy, ha kívántatni fogna, birói segéd hijával nem lesz.

Mind ezen vizsgálódások meggyőznek bennünket, hogy csak ott állhat
fen, csak ott virágozhatnak a' hitel, hol az igazság kiszolgáltatására teljes
bizodalommal támaszkodhatunk. Ez, mennél előbb segít, mennél kevésbbe
kerül, annál tökéletesb.

2.

A Szerző Ur előszavához.

Ha a' Szerző Ur mind azon panaszt, melyek a' honunk virágzásának
ellentálló akadályokat olly nemes buzgással ábrázolják, egy tekintettel
fogjuk fel, nem egyebek azok a' belátás hiján való panáshozknál. 'S ezen
segíteni hogy lehet? bizony csak tanítás, nevelés és nemesb értelmű fel-
világosítás által.

3.

A' bevezetéshez.

Senki se fog a' részben ellentmondani a' Szerző Urnak, hogy a' hitel hja nagy, a' boldogulás nevedését mindenkor akadályozó rossz ; azonban el ne mellőzzük abeli mély igazságu állítását, hogy az egyedül pénzbeli összeköttetésink hibás elrendeltetésének következése.

4.

A' tárgyat megelőző észrevételekhez.

Ezen előző észrevételek fen kimondott abeli meggyőződésünkre vezérelnek vissza, hogy minden rossznak a' belátás hja szolgál okul. Nagyok, 's nem vehetők eléggé szívünkre a' Szerző Ur ezen szavai : „Egyedül véleményink szabad közlése által juthatunk az igazsághoz”. Szintolly fontos, mit az egyesületekrül mond a' Szerző Ur. Hol egyes személy belátási, eszközi elégtelenek közhasznu cél elérésére, ott csupán többek egyesülése érheti el azt. A' célhozjutás mindég eszközökbe 's fáradságba kerül, ezek, felosztva többek közt, terhül nincsenek, egyes személynek rendszerint felülmulják tehetségit.

5.

Pénzbeli vagyonosság. Földbeli vagyonosság.

Évezredek olta vetekedének a' pénzesek és földbirtokosok egymással. „Between landed and monied men”, mondja az Angol. Ezen vetekedés, melly a' régi Görögök és Romaiak közt véres háborukat gerjeszte, szelidebb 's beleplezett alakban mai napiglan fenmaradt. A' pénzesek természet szerint hatalmasabbak ; azon nagy szabadságok, mellyek részint természetileg függenek össze a' földbirtással, részint szerzett (positivus) törvények által ruháztattak rá, a' pénzesek ezen hatalmát kissé gyengitik ; a' civilizált nemzetek törvényhozó hatalmai az ugy nevezett uzsoratorvényeket szegzik ellene ; de még egy uzsora törvényt sem ismerünk, mellyet igaz, más törvény oltalmazta forma alatt elmellőzni nem lehetne. — — — — —

— — — — — Pitt, a' makacs és sila, 44, 46ért, mellyeket a' status kinstára számára nyilvános kölcsön útján vön fel, 100at kötelezni nem átalott. Ennek, ki nem érte semmit is az országi gazdasághoz, egész Európa majmolta abban elkövetett hibáit. A' pénzbeli vagyonosság nagyobb hatalmának a' földbeli vagyonosságnál még ma is mélyen állnak egész Európában gyökerei. Ezeket egyedül mesterséges

institutumok, azaz czélarányos hitelintézetek irthatják ki. De sikeretlenek erre nézve az alkalmatlan s hibás, nagy részint már el is enyésztetett francia territoriális és hypothekás bankok. Elégtelenek az ugy nevezett hitelsystemák is, mellyek Poroszországban mintegy 70 esztendő előtt állítottak-fel, s az olta több német tartományban utánaztattak. Mert ezek a földbirtokosok egyoldalú védszövétségi az uzsorások ellen, mint olyanok, a földbirtosaknak használnak, de gyökerestül a' rosszat ki nem tépik, elégtelenségek a' földbirtokosok nagy kárára, még pedig Poroszországban, világosan be is bizonyult az újabb időkben. Szintolly elégtelenek a londoni, hamburgi, amsterdami s más helybeli eféle bankok; mert ezen hasonlólag egy oldalú intézetek, a pénz concentrációja által, nagyobbítják a pénzbeli vagyonság hatalmát, s a földbirtokosok kamatával semmit se gondolnak. Azon hitelintézetnek, melly egészen helyre hozhatja a' sulyegyet, s a' földbeli vagyonságot függetlenné teheti a' pénzbelitül, közbe kell állnia, hogy egymást ne érintsek, egyedülvaló mindég kész kölcsönadóvá, egyszersmind egyedülvaló hitelezővé lennie, s valamint a pénzt kölcsönadó hitelezők, úgy a pénzt felvevő adósok igaz követményeit egyenlő jó akarattal, egyenlő hívséggel védnie.

6.

Egy köz hitelintézet elkerülhetetlenségének megmutatása.

Hogy errül meggyőződhezzünk, nyomozzuk ki 's vessük egybe a' hitelezők 's capitalisták (tőkepénzesek) kölcsön adott tőkéikre, és az adósok kölcsön vett pénzeikre viszonyló követményit.

A' tőke pénz es kívánja:

1. Azon teljes bizonyosságot, hogy a' kölcsön adott tőkéből soha semmi el nem veszhet.

2. Hogy nagy kamatot kapjon.

3. Hogy a tőke s kamat pontosan 's költség nélkül fiztessék a' kötelezett időben.

4. Haszontalanul nem akarván tőkéjét hevertetni, kívánja, hogy annak kikamatozására mindenkor legyen alkalmá, és ezen alkalomhoz jutása semmibe se kerüljön.

5. Jóllehet kölcsön adta tőkéjét, továbbad is korlátok közé szorittatlan hatalmu ura kíván maradni pénzének, hogy azt a' kötelezett idő lefolyta előtt is vissza vehesse, ha vagy bővebb haszonnal adhatja kamatra, vagy előrelátatlan esetekben maga szorul rá. De mivel az adóstul vissza nem követheti idő tölte előtt, azon just tartja fen magának, hogy másnak engedhesse át adósa kötelező irását, 's így visszakaphassa pénzét; hogy pedig, midőn használni akarja, ezen jusa foganatos legyen, kívánja

6. Hogy azt sikeresíteni soha alkalom híjával ne legyen s a kötelező irást költség 's veszteség nélkül adhassa el.

7. Kívánja, hogy vagyona állapotja, 's kölcsön adott tőkéi mennyisége, mennyiben hasznosnak találja, titkon maradjanak.

Az adós viszont kívánja:

1. Hogy a' szükséges summát, mihelyt rá szorul, tüstént kölesön kaphassa.
 2. Hogy ezen summának szerzése költségbe ne kerüljön.
 3. Hogy a' fizetendő kamat csekély, 's mellékes költségei ne legyenek.
 4. Hogy a' felvett pénzt csak addig köteleztessék kamaton tartani, míg rá szüksége van.
 5. Hogy azt kényelméhez képest, ha részenként is, fizethesse vissza. Kívánja tehát
 6. Hogy a' tőke sem egyszerre, se részenként fel ne kéressék tüle.
 7. Hogy kedvezést nyerjen, ha előrelátatlan esetekben pontosan nem fizethetne.
 8. Hogy a' hitelezőtül semminemükép ne függjön.
 9. Nem akarja nyilvánossá tétetni, hogy, 's mennyivel tartozik.
- Ezen viszonos követmények egybevetéséből látjuk, hogy egy részint egyenes ellekezetben állnak, 's hogy azokat csak egy közbejövő hitelintézet egyezheti össze, melly, mint a' hitelezőnek, úgy az adósnak avval szolgálhasson, mit egyik rész a' másiktul megtagadni kéntelen.

Ezen hitelintézet köteles:

1. A' kamatlábat kormányozni 's az ország állapotjának boldogítása tekintetéből annak alábszálításán munkálkodni. Ez által a' capitalistákat, kik nagy nyereséget várnak tőkéiktől, hasznos munkásságra 's szorgalomra fogja ösztönözni.
 2. A' capitalistáktul minden summát, mellyel kínálják, kamatra elfogadni, 's arrul kötelező írását adni, mellyet minden előmutató kifizetethet magának.
 3. A' nekik tartozó fizetéseket mindég a' legszorosb pontossággal letenni.
 4. A' capitalistáknak adott kötelező írásoknak nyilvános 's könnyű forgást szerezni, hogy tőkéiket kények szerint mindenkor visszakaphassák.
 5. Mindennek, a' ki pénzt kíván kölesön venni, annyit hitelezni, mennyit az általa ajánlott hypothekára lehet, 's azt első kérelmére megtenni.
 6. A' kölesönt annyi időre adni, mennyire kívánja, a' tőke akar egész akar részenkénti felmondását szabad akaratára bízni, maga pedig a' felkérés jusáru! egészen lemondani.
 7. A' kölesönvevőket minden mellékes költségektől felmenteni, 's a' kamatozás terhét egyedül maga viselni.
 8. Ha az adóst szerencsétlenség érte, 's e' miatt pontosan nem fizethet, a' mennyire önbátorsága engedi, kedvezni nekie.
 9. Az adósok kötelező írási helyett a' magáéit forgásba bocsátani, 's az által az adósok neveit a' nyilvánosság előtt rejtve tartani.
- Hol ezen szolgálatokat teszi egy hitelintézet a' magányos (privat) hitelnek, ott ez a' tökéletesség legmagasb fokán áll, 's részén minden lehető könnyebbség. Erre nagy tökepénz szükséges, melly csupán itt tegye

szolgálatit; illyest egyes személytől hiába várunk, megkívántatik tehát hogy azt actiák útján több capitalista összesítse.

Ezen tökéletességgel a' föld kerektségén még egy országban se dicsekedhetik a' magányos hitel, nines még hitelintézet, melly megtenné az említett szolgálatokat; de mi itt ideált vevénk fel, mellynek elérésére minden fenálló hitelintézetnek törekedni kötelessége.

A' statusi hitelnek legtöbb sajátja az említett tökélyek közül, 's az által a' magányos hitellel, erre nézve igen ártalmas concurrentiába lép. De vannak hiányi is, mellyek igen nagy kárára válnának, ha egy jól organizált, 's a' fen előadott követményeket teljesítő hitelintézet egyedül a' magányos hitellel foglalatoskodnék, 's köréből a' statusi hitelt egészen kizárná. Könnyen mind a' kettőre is kiterjeszkedhetik, 's az által a' köz jót hatalmasan emelheti.

7.

Jövedelmező birtok.

A' jövedelmezőség megfogását mind eddig egészen elmellőzték a' statusi gazdaság tudományában; a' jövedelmezőség egyes nemeiről, telekbeli jövedelem, pénzkamat lak- és haszonbér (arenda) 's a' t. nevezetei' alatt értekeznek a' statusi gazdaság tanítói, de ezekből a' jövedelmezőség nagy hasznu, közönséges megfogását még nem abstrahálták, melly törvényt szab a' jövedelmek minden nemeinek, 's az ezekről szóló tudományt némelly benne még létező tévelygéstől megszabadítja. Szerző Urunk ezen véleményünk részére áll, midőn se kincset (pénzt) se mezőt (fekvő jószágot) vagyonnak nem tart, hanem csak azok haszonvehetőségét. A' haszonvehetőséget, melly a' statusi gazdaságban veendő fontolóra, jövedelmezőségnek nevezzük, 's a' jövedelmező birtokot, a' nemjövedelmezőtől megkülönböztük, 's az eszköz nélküli jövedelmezőséget az eszköz általi jövedelmezőségtől. Minden jövedelmező birtok tőkepénz. Van fontozható (ponderabilis) és fontozhatatlan (imponderabilis) tőkepénz.

8.

Szegénység, gazdagság.

A' köz életben sokféle értelmű mind a' két megfogás. Minden megfogásnak határozott 's változhatatlan értelmet szabni, a' tudomány dolga. A' szegénység és gazdagság tudományos tekintetben viszonyos (relativus) megfogások, mellyek a' célhoz juttató eszközök aránylatára vitetnek. Hol több az eszköz, mint a' cél elérésére szükséges, ott gazdagság, hol a' jelen eszközök a' cél elérésére elégtelenek, ott szegénység van. Az eszközök ugyan azon összesége tehát gazdagság, 's egyszersmind szegénység is lehet, a' mennyiben az általuk elérendő cél több vagy kevesb eszközt

kiván. A' honnan méltan szegénynek mondjuk azon herceget, kinek 5000 forintnyi, 's gazdagnak azon parasztot, kinek szintannyi jövedelme van; bebizonyulnak így a' Szerző Ur abeli állítási, hogy az a' szegény, ki nem mindenkor bizonyos élte szükségéhez juthatni, 's szegénysége annál nagyobb, mennél nagyobb azon bizonytalanság.

9.

A' pénz jövődöbéli beszédésének becse.

Mit a' Szerző Ur mond: „Ha száz esztendő alatt fizetik vissza pénzemet, nekem semmim sincs, 's nem is lesz soha”, tökéletes igaz, a' hol nincs hitel; de hol jó lábon áll a' hitel, ezen messze követményemet eladhatom, 's 100,000 forintért, mellyek ideje száz esztendő mulva telik, 5el 100tul 760 forintot, 's ha egyes kamattal fizetendők, 5el 100tul 4562 forintot kapok. Ezen példa is bizonyítja, melly fontos, jó rendbe szedni a' hitelt.

10.

A' pénz kamatra adása.

A' pénzes még azon országban is, a' hol nincs hitel, sokkal boldogabb a' földbirtokosnál; mert ingó lévén vagyona, az egész világot jövedelmei vásárlásának nézheti. Ha nincs is az országban pénze kikamatozására alkalma, az országon kívül annyi meg annyi forgó statusi adósságok 's más nyilvános papirosok közül kényére választhat, 's megszerzések csak kevés provisióba kerül. Ellenben, ha a' földbirtokosnak az országban nincs hi-tele, külföldön hiába keresi.

11.

Adósságos és adósságtalan vagyon.

Szerző Urunk egy földbirtokosnak, kinek 40,000 forintnyi tiszta, adósságtalan jövedelme van, avval való összehasonlítása, kinek jövedelme 100,000, de abbul, 60,000et hitelezőinek kamatul fizetni kénytelen, bővebb fejtegetést érdemel. Ez a' leggyengébb belátást is meggyőzi a' hitel köz, 's valamint a' nyilvános, úgy a' magányos boldogulásra nézve fontos szükségéről, 's hijának ártalmas következésiről.

Előbb az adóssággal terhelt földbirtokos ottani helyzetét fogjuk vizsgálni, hol fenáll olly hitelintézet, millyet kívántunk, aztán az ottanit is, hol, mint nálunk, hypothekás hitel nincs. A' kívánt intézetet pedig hypothekás banknak fogjuk nevezni.

A' Szerző Ur felveszi, hogy az adóssággal terhelt földbirtokos egy, millióval tartozik, 's esztendőnként 60,000 forint kamatot fizet; ez a'

100tul Gal fizetett kamatot teszi fel. E' szerint olly jószágot kell az illy földbirtokosnak adnunk, melly 100tul Gal, 100,000 forint tiszta jövedelmet hoz. Hogy pedig 100tul Gal 100,000 forint tiszta jövedelmet hozzon a' jószág 1,667,000 forintnyi értékűnek kell lennie. Vegyük fel, hogy adóssággal terhelt birtokosunk esztendőnként csak 20,000 forintot költ szükségire, 's többi jövedelmét tartozási leróására kívánja fordítani, hogy adósságátul megszabaduljon. Esztendőnként tehát 20,000 forintot róhat-le 's kamat és adósságyenyésztő fundusa (Zilgungsfond) 80,000et nyer. Minden fizetéssel nevededik adósságyenyésztő fundusa, évenként tehát, ide számítván minden lerótt 20,000 kamatát, 1200 forinttal.

Alljon fel már most a' hypothekás bank. Ez az ország minden hypothekás adósságit átveszi, saját kötelező írásival váltja fel, 's ez által a' földbirtokosok egyedülvaló hitelezőjévé, 's hitelezőinek egyedülvaló adosává lesz. A' ki hypothekás hitelre szorul, nála felleli, a' ki hypothekára kíván pénzt kamatra adni, nála leteheti. E' mellett a' kamatot leszállítani kezdi, 's előbb 5re 100tul, 's néhány esztendő múlva 4re 100tul szálítja le. Ez által emeli a' földek értékét. Ugyan azon jószág, melly a' 100tul Gal számított kamat mellett 1,667,000 forintot ért, 100tul 5-el számítva 2,000,000 4el 2,500,000 forintot fog érni. Ezen 333,000 vagy 833,000 forintnyi vagyonnevedés a' birtokosnak semmi farodságába se kerül, 's az első esetben esztendőnként 10,000, a' másodikban 20,000 forinttal kevesb kamatot fizet. Az előbb fizetett 20,000 forint helyett az első esetben 30,000 a' másodikban 40,000 forintot fizethet azon tőke, mellyel tartozik, leróvása fejébe. A' helyett, hogy a' tőke leróvása fejébe fizetett előbbi summa 1200al kevesbitette a' kamatot, most a' kamat esztendőnként 1500,—1600al kevesbedik. Adósságyenyésztő planumát a' bank statumai minden haborítás ellen bátorságba helyezik; mert ezeknél fogva a' bank minden kerek szász-bul alló leróvó fizetést elfogadni köteles. Ez által a' földbirtokos bizonyossá tétetik, hogy adóssága leróváására készített pénzéből teljes százak haszon-talanul 's az adósságyenyésztő planum ellenére heverni nem fognak. Ugyan ezen statutumok szabása szerint a' bank fel nem kérheti a' földbirtokos-nál levő tőke egy részét se, mig pontosan fizet. Ez bátorságositja az adóst, hogy felvett adósságyenyésztő planumát haborgathatni semmi se fogja, 's előre szorosán felvetheti, hogy 1 milliónyi adósságát 18—20 év leforgása alatt egészen leróttá, 's akkor 100,000 forint tiszta jövedelemhez fogott legyen jutni. A' pénz miképeni szerzése gondjaitul, a' pénzszerzés és a' hitel mellékes költségítul, mellyek, ha nincs hitelintézet, igen terhesek, egészen ment; személyesen senkinek sincs lekötelezve, 's tartozása leróvásának ideje alatt szintolly független, mintha senkinek semmivel se tartoznék.

Ha ugyan azon földbirtokos helyzetét a' mai időben, hol nincs hypothekás bank, 's a' hypothekás hitelnek semmi védelme, tekintjük, egészen máskép tűnik szemünkbe, ha mindjárt csak 20,000 forintot költene is az első esetben szükségire, 's 80,000et szánna esztendei jövedelmiből adósságyenyésztő fundusul. Ebből kamatra 60,000 megyen fel. Mi teszi bizonyossá, hogy hitelezői tőkék fejébe esztendőnként 20,000 forintnál többet követni nem fognak? Azon milliónak, mellyel tartozik, több ura lehet, talám 40—50

's még több. Ezek nagy szolgálatnak nézik, hogy hitelt adtak nekik. Ennyinek lekötélvezve lenni mi szörnyű baj! 's időrül időre áldozatokba kerül az eféle kötelezettségek mindenike. A' hitelezők követményi tőkékre nézve külön különbfélék lehetnek. A' millio forint közt 40—50 ezernyi positiók jöhetnek elő. Többben tőkékre szorulhatnak a' hitelezők közül; némellyek meghalnak, örökösik lesznek hitelezőkké, 's okot találhatnak tőkék felmondására; így megeshetik, hogy az adóstul nagyobb tőkét kérnek fel, mint adósságyenyésztő fundusa győz. Ha nem fizet, oda hitele, a' milliót, ha nem egészen, nagy részint felkérlik, 's illy szorultságát mikép győzze meg? Hogy fizethessen, a' mivel egy helyt tartozik, más helyt veszi kölcsön; kap-e, 's tüstént, midőn megszorul, igen bizonytalan, 's *nem* inkább, mint *igen* a' felelet. Midőn kölcsönt keres, agensek, 's többféle nevű pénzkufárokhoz (*Geldmändler*) folyamodni kénytelen. Ingyen senki se szolgál, szolgálati nem olcsók, 's a' hányszor birtokosunk hitelezői változnak, annyszor nevededik tartozása, 's adósságyenyésztő planuma szerteüzve! Ezen elmélőzhetetlen bajt csak egy úton lehet elkerülni. Ez olly kötés, mellynél fogva a' hitelezők mindnyájan elfogadják az adós enyészttő planumát. De ezen kötést próbálni veszélyes, 's aligha elsül. Veszélyes azért, mert az adósság-beli állapot nyilatkoztatására vezérel, mellynek titkolása legerősb gyámola volt birtokosunk hitelének. Mig a' kamatokat pontosan fizette, 's ha még időrül időre tőkét is lerótt, terhes adósság gyanujába nem esett, 's el-mellőzte adósság-beli állapotja szoros kinyomoztatását; bátorzkodhatik ezen nyugalmát, 's a' rula való jó véleményt, mellyhez annyi fáradsággal jutta, háborgatni? De bátorkodjék, mi nehézségekkel lesz megvívni kénytelen! A' hitelezők egyike sem all rá, hogy feldaraboltassanak tőkéi; a' kielégítés ideje rendét meg kell határozni; egynek köra másnak késő terminusok nem fognak tetszeni, az adós ajánlotta terminusokat egy se fogja egészen elfogadhatóknak találni; 's végre még a' kötésért való kezesség nagy pontja is szóba jő. A' hitelezők tudják, milly adósságok terhelik adósokat, mindenik ezen kérdéseket teheti: Ki tesz bizonyosakká, fog e az ajánlott egyezés minden határidőkor pontosan teljesíttetni? Adósunk erkölcsiségéről meg vagyunk győződve, 's nem kételkedünk, hogy erős feltétele, pontosan cselekedni ajánlati szerint, de annyi idő leforgása alatt, mennyire a' kötés terjed, valljon haboruk, vagy elembeli csapások a' teljesítést nem lehetetlenithetik e? Nemde kimulhat az alatt, 's kényszerithetjük e, hosszas pörbeli utakra szorulás nélkül a' még hátra lévő terminusok megtartására örökösít? Ezen aggodalmakat legrövidebb úton elszunnyaszthatná egy bankász (banquier) kezessége, de sok költségbe kerül ez, 's elviselhetetlen terhhé válik, mert az eféle kezes az adós gondviselését, 's jövedelmei intézését fogja kívánni.

Igy a' Szerző Ur azon fájdalmas állítását, hogy az adóssággal terhelt földbirtokos hitelintézetek hija mellett, ha bőven marad is tiszta jövedelme, azt tartós időre sajátának nem mondhatja, azon, a' felületes olvasók előtt paradoxum, vagy éppen hihetetlen állítást, mondom, olly világosan bebizonyítottuk, hogy többé a' legsilányabb elme se kételkedhet valóságán. 'S pedig a' földbirtokosban valódi igaz férfit vőn fel bizonyításunk, a' ki legpontosabb szorgalommal viseli gondját gazdaságának: mennyivel su-

lyosbak az ábrázolt rosszak olly földbirtokosra nézve, kibem hiánylik ezen szorgalom?

Mind azok, miket olly nemes buzgással, olly mélyenható igazsággal mond e' tárgyul a' Szerző Ur, mind azok arany szavak, mellyeket leg-hévebb érzettel elegendé nem fontolhatunk. Valljon fogják e polgártársink keblét érdekelni? az életre hatni fognak e? Kétségbe kellene honunk során esnünk, ha illy ékesszóló férjfi szavai meg nem halgattatnának.

12.

Gazdaságos hitel.

A' statusi gazdaság tanítói különbséget tesznek a' hypothekás hitel, záloghitel, személyes hitel 's ennek neme a' kereskedési vagy váltóhitel (Wechselcredit) között. Mind ezen különbözetek azon bátorságra viszonylanak, mellyen a' hitel alapul, 's csupán formabeli különbözetek. De a' hitel sokkal főbb felosztása, mellyet kerestetetésének czélja köt ránk, 's a' melly által hasznáru, becsérül, fontosságáru, 's elkerülhetetlenségéru való itéletünk bizodalmat egyedül nyerhet, egészen elmellőztetik, 's mint eddig még nem hallatott.

Hitelt csupán három czélbul keresünk:

- 1) vagy, hogy nagy szorultságban 's szükségben segithessünk magunkon, akar magunk okoztuk a' szükségét, akar nem,
- 2) vagy, hogy nyerekedhessünk a' kölcsön vett pénzzel,
- 3) vagy, hogy a' kölcsön vett pénzt megemésszük, 's élelményeket szerezzünk magunknak.

Hogy ezen három esetnek illőbb neve legyen, az első esetben szükségbeli hitelnek, a' másodikban gazdaságos hitelnek, a' harmadikban gazdaságtalan hitelnek mondhatjuk. A' hitel fen említett nemeinek mindenike tartozik, sőt kell is tartoznia ezen különbözet valamelyikéhez. Mind a' két felosztás összesorozott (coordinatus). Ez, mellyben a' kérdés: minek? a' czél, ama pedig, melyben a' kérdés: mikép? a' forma származéka.

A' szükségbeli hitel a' vagyon megtartására, a' gazdaságos a' vagyon nagyobbítására, a' gazdaságtalan a' vagyon kisebbitésére szolgál. Minden munkás és iparkodó férjfi, a' ki valamit szerezni kíván, a' gazdaságos hitelt hasznára fordítja. Midőn ősi jószágot akarunk kiváltani, 's tudjuk, hogy több jövedelmet hoz, mint a' pénz, mellyel kiváltjuk, ha magunknak nincs annyi pénzünk, mennyi kívántatik, kölcsön kérünk, 's így a' gazdaságos hitelt vesszük segédül.

Midőn jószáginkban posványok szárítását, erdők irtását, a' vízáruk ellen töltések hányását, vizek leárkolását, csatornák ásását, gátak csinálását, ser- 's palinkaházak építését, malmok igazítását 's más javításokat hasznosaknak látunk: felvetjük, mibe kerülhet a' hiányló pénz kamatrávétele, 's ha kisül, hogy jószágink jövedelmének nevedése a' javításokra költendő pénz kamatánál többre megyen, kétkedés nélkül nyulunk a' köl-

csönhöz ; ez gazdaságos hitel. Szintugy számozunk, ha saját penzünkön tétetünk javításokat. Ha látjuk, hogy pénzünk több hasznot hajt más uton, a' javításokkal felhagyni sikerünkre szolgál.

A' kereskedő, ki azért vesz árukat (portékát), hogy azokat nyereséggel adhassa el, hitelbe veszi, vagy pénzt költsönöz kifizetésekre, ha bizonyos abban, hogy kevésbbe kerül a' hitel, mint leendő kereskedési nyeresége ; ez is gazdaságos hitel.

Keves, vagy tán egy jeles kereskedői ház sincs, mellynek adóssági nem volnának. De a' valódiak a' gazdaságos hitelhez folyamodnak.

A' legdusabb bankok adósságokat tesznek, mihelyt banknotákat bocsátanak ki ; de igen gazdaságos a' hitel, mellyet használnak ; mert a' banknoták készítése keves költséggel jár, 's ezen költségek néha a' veszendőbe menő banknoták által megkerülnek ; a' banknoták' valamig folyamatban vannak, a' bankoknak kész pénz gyanánt hoznak kamatot.

Olly fontos a' gazdaságos hitel, 's mint a' kész pénz, nem csekély 's elkerülhetetlen keresményut. Nincs ország, melly nélküle boldogulhatna 's gazdaggá lehetne.

De faként az erdőben csupán vegetatio ereje által a' földből koránt se nő ; hanem mesterségesen kell azt készíteni. Egyedül hitelintézetek, jó hiteltörvények 's az önkény ellen teljesen bátorságosított igazság kiszolgáltatás erősítheti, védheti 's teheti azt a' virágzó 's nevededő boldogság ingatlan gyámlóvá. Hol ezen el nem kerülhető alapok egyike vagy másika hijával van, ott igen nehéz keresni, ha szükséges, 's rá csak ritkán 's történetből akadunk. Ha pedig a' három közül egy alapja sincs, mint egy országban, mellyet olvasóink jól ismernek, a' legnagyobb mértékben állnak ott elő azon szerencsétlen következtetések, mellyeket olly igaz színekkel fest a' Szerző Ur ; fel kell ott a' jószágjavítással hagynunk ; hiába adott legtermékenyebb mezőket a' természet, legdusabb ajándékítul megfoszt a' műveltség hija.

13.

A' földbirtokosak függése hitelezőiktől.

Ottan, hol az említett alapok nélkül szükölködik a' gazdaságos hitel, pótlányokra (surrogatum) szorul, 's legszorgosb ezek közt az adós erkölcsi-sége 's takarékosága. Ez a' vigyázatos tőkepenzest, mindenkor szemmel tartani kényszeríti az adós gazdaságát. Melly terhessé lesz ez által az adós hitelezői belátásitúl, véleményitül, sőt szeszélyitül, 's a' mint igen helyesen mondja a' Szerző Ur, legkisebb gyanujátul való függése. Polgártársink egy legérdemesbike atyjátul szembetünő, mintegy harmadnyira adósságokkal terhelt jószágot nyert örökségül. Terhére lévén hitelezői száma, olly tőkepenzt keresé, melly által egyszerre lerázhassa nyakáról. A' hiteles bátorságnál fogva, mellyet adhata, egy magnásunknál, kinek mindég van kölesönre kész pénze, a' keresett tőkét csak ugyan meg is lelte. Eppen egy mulató kert készítéséhez kezde, midőn a' kölesönbeli egyezés elintézése

végezt hozzá jött a' magnás. „Nem” ugy mond a' magnás, „ki mulató kertre költ, annak kölcsön semmit sem adok,” 's szavát meg másolta. Illy szörnyítő a' földbirtokos függése hitelezőitül. Ugyan azon földesur idő jártával gazdag 's szeretetre méltó nőt vőn, ki a' mulató kertről semmi kincsért le nem mondott volna.

14.

Csak a' vagyonos nemzet szabad.

Ezen nagy 's tagadhatatlan szókat kastélink 's alvó szobáink ajtaira kitörülhetetlen vonatokkal kellene fel irtunk, hogy mindég szemünk előtt legyenek, 's vezérül szolgáljanak az életben.

Szabad nemzet akarunk lenni, 's véljük, hogy az vagyunk. De vagyunk e, ha nincs gazdaságos hitelünk, ha a' tőkepénzes eltilthat egy mulató kert gyönyörítül, ha az uzsorás, akar keresztény, akar zsidó, nagy követményi miatt nem javithatunk jószáginkon, sikeres gazdasági iparkodás által nem nevelhetjük jövedelminket? Csak a' vagyonos nemzet szabad, gazdaságos hitel nélkül vagyonossá egy nemzet se lehet.

15.

A' hitel tartósságának bizonytalansága.

A' Szerző Ur azt kívánja, hogy a' földbirtokosnak fontos ok nélkül fel ne mondathassék a' hitel; de ezen fontos okok csak a' felmondóra nézve lehetnek fontosak. Az adós támadásokat előre nem láthatja, nem bizonyos tehát, hogy a' kölcsönt addig használhatja, meddig czéljai, melyekből vette, szüksége hozza magával. Az alkalmatlan időre esett felmondás megháborítja gazdasági iparkodásának plánumit, 's következhetik, hogy, ha a' felkért tőkét másutt terh nélkül fel nem veheti, planumi el nem sülnek. Ennek elharítása végett, a' Szerző Urnál tovább ereszkedünk, 's követjük, hogy a' földbirtokosnál lévő tőkét, mig használni kívánja, felkérni ne lehessen, 's viszont, hogy a' tőkéért haszonatanul ne kamatozzék, a' kölcsönt, mikor tetszik nekie, kénye szerint, akar egészen, akar részenként mondhasza fel, 's fizethesse vissza. Ezen követmények mind a' ketteje ellenkezik a' tőkepénzes interesséjével. A' részenkénti fizetés, mely feldarabolja tőkéjét, kedvére nincs, 's abeli jusáru sem akar lemondani, hogy tőkéjét, ha vagy rá szorul, vagy nagyobb haszonnal adhatja kamatra, vissza követni szabad legyen; 's követményi szintolly igazak, mint az előbb említett ezekkel ellenkezők — adósa követményi. Itt tehát, látjuk, a' hitelező 's adós interesséi ütköznek össze, 's ezt el nem harithatni, mig a' kettő eszközetlenül érintkezik; ezen összeütközést csak egy közbe jövő hitelintézet mozdithatja félre, mely az adóst kölcsöne minden nemű felmondása ellen bátorságba teszi, 's a' hitelező annak vagyonával való kény-

szerinti bánását korlátok közé nem szorítja. Ezekből a' fen említett hypothekás bank, 's a' számára adott statutumok czélarányossága nyilván következik.

16.

A kamatláb. (Zinsfuß).

Igaz, hogy nálunk összetett kamat kétannyira nevelheti a' tőkepénzt 12 év alatt. Igaz, mivel nálunk 6 100tul a' törvényes kamat. De hogy ennyi, 's olly rövid idő lefolytával a' tőkepénzt kétannyira nevelheti, országunk elsősegi közé ne számítsuk; ezen nagy kamat, mellyel az uzsorás, csak azért is, mert törvényes, meg nem elégszik, valóságos országi csapás. Csúpan a' tőkepénzest dúsítja, még pedig a' földművelés, kereskedés, 's keresményi ipar (*Erwerbsleiß*) rővására. Hol 6 100tul a' kamat, a' földbirtokos ottan csak olly javításokhoz foghat, mellyek legalább 8at adnak 100-tul. A' pénzkamat minden dolog árának tevő része. A' nagy kamat mindennek árát emeli. Kamatláb 's jövedelmi ár (*Rentenpreis*) ugyan azon egy dologra illő, hasonértelmű kifejezések. Nagy pénzkamat csekély jövedelmi ár. A' jövedelmek különféle ára természetekhez képest mindég súlyegyenre törekszik. Ha jószágot veszünk, nem földét, hanem jövedelmét fizetjük. Hol 6 100tul a' kamat, azon jószágért, mellynek jövedelme hat ezer, száz ezer forintot adunk; hol pedig 5 100tul, ott ugyan azon jószágot száz husz ezer forintnál alább meg nem vesszük. Így a' kamatláb vagyunk névbecsét (*Nominalwerth*) is meghatározza.

A' kamatláb csillagunk minden tartományiban a' vagyonosság és civilizatio legbiztosb mértéke. A' dus 's civilizált tartományokban igen alant áll; a' szegény- 's civilizálatlanokban szerfelett terhes nagysága. Ásia némelly tartományiban kész zálogra (*Faustpfand*) is 40be 100tul kerül a' kölcsön. Keletindióban, melly civilizált nemzetet ural, jóllehet általa nem kormányoztatik, 15 100tul a' rendszerinti kamat. Nyugatindióban szintannyi. Hollandióban, mig virágzék, 2½el 100tul fizették a, hypothekás kamatot, a' Hollandok azért adták örömetst pénzeket 5el 6al 100tul idegen kormányoknak kölcsön.

A' sokszor említett hypothekás banknak, mellyet a' Szerző Ur által olly hiven előterjesztett akadályok elmozdítására egyedül alkalmas eszközül nézünk, honunkban tíz — tizenöt év alatt a' hypothekás kamatot 3ra 100tul kell leszállitnia. Akkor ugyan a' capitalista tőkéje huszonnégy évnél előbb kétannyira nem szaporulhatand, 's a' tőkepénzes földbirtokosfeletti hatalma elfogott tűnni. De kevesbet élend akkor másnak veritékes keresményiből, takarékosb 's szorgalmasbbá lenni kényszerülend, 's a' köz vagyon — nemzeti vagyon — ország tőkepénze — bár hogyan nevezzük —, sokkal kevesb idő alatt öt — sőt tízannyira emelkedendik.

17.

H y p o t h e k a.

Tökéletes igaz, mit a' Szerző Ur mond, hogy mi legbiztosb hypothekát adhatunk, 's éppen olly igaz, mint szinte mond, hogy hypothekáinkra, még ott se kaphatunk kölcsönt, hol elégséges a' pénz. 'S ennek oka? Szerző Urunk az igazságkiszolgáltatás hiányinak tulajdonítja. Ezt, 's hogy azon hiányok megölik a' hitelt, senki se tagadja, de nem csupán azok hitelünk semmitői.

Mit kíván a' capitalista, ha pénzt ad hypothekára kölcsön? Kívánja

- 1) hogy a' hypotheka értéke, kölcsönözendő tőkáját felülhaladja,
- 2) pontosan 's hitelesen kívánja a' hypotheka értéket ismerni. Jut e honunkban ezen ismerethez?
- 3) kívánja, hogy a' hypothekával kénye szerint, 's korlátlanul parancsolhasson. Jut e honunkban ehez?

4) kívánja, hogy a' hypotheka csak neki legyen hypotheka, ne korábbi vagy privilegiált hitelezőknek. Akad e hypothekai könyvekre, mellyekből ezt hitelesen megtudhatná? Hypothekai hivatalokra akad e, mellyek erről számadás terhe alatt adnának bizonyságírásokat?

5) kívánja, hogy, ha nem fizethet az adós, tüstént nyerjen birói segédet. Mi lábon áll e' tüsténti segéd honunkban, a' Szerző Ur elegendőleg előterjesztette.

6) kívánja, hogy, ha rá kényszerül, a' birói segéd semmijébe se kerüljön. 's költségit terítse meg az, ki miatt birói segédre kényszerült. Honunkban illyest valamelly esetben remélhet e? Költségei nem szembetűnők e, ha mindjárt ellenfelét a' költségek megtérítésére ítélték is?

7) kívánja, hogy a' segédül hitt bíró a' hypothekát kész pénzen adja el, 's annak befolyó árából kölcsöntőkéje elmaradt kamatostul kész pénzzel fizettségéig vissza. Mi hasznára válik, ha pénz helyett földet kap, ha a' hypotheka egy arányos részét kimetszik számára, mellyet, ha pénzéhez akar jutni, rendszerint kárával eladni kéntelen?

Nem csupán törvénytartásunk hiányitól függ tehát, hogy a' mi hypothekáink, noha magokban elegendők, a' czelelésre rossz hypothekák.

A' földek korlátlan bírása, hypothekai hivatalok, hypothekai könyvek, 's az ítéletek végrehajtásának más rende eszközölheti hypothekáinkat valamin az adósra, úgy a' hitelezőre nézve jó hypothekákká. Ezek nélkül a' hypothekás bank, a' hitel legnagyobb védszere, melly által egyedül juthat a' tőkély legmagasb fokára, életre soha se jó.

18.

Miért van több hitele a' városoknak, mint a' föld-birtosoknak?

Miért van keresetlen hitelek? miért kelletténél több hitelek? Ezen kérdések megfejtése igen hasznos oktatásokra vezet.

A' városok egyesült társaságok, 's a' pénzt, mellyet kamatra kapnak, mint egyesült társaságok veszik fel; Mint ilyenek főgondviselet alá vannak vetve, gazdaságok nyilvános, fizetési tehetségeket mindenki semmel látja; egy magányos személy sem ajánlhat annyi hitelbeli alapot, mint a' jól kormányozott város; 's a' mi főkép érdekli a' hitelezőt, pontosan fizetnek, 's attul, hogy pörökbe keveredik, nem kell tartania.

Megeshetik, hogy a' szükségesnél több pénzzel kínáltatnak, 's igen hibáznak, ha el nem fogadják; mert a' köz jóra bátorsággal 's haszonnal pénzt kiadni, még most egy város se lehet alkalom hiájával. Vannak e már kölcsön 's zálogházaik, lakosaik hitelének könnyebségére szolgáló hitelcassáik, mindenféle kármentő intézeteik, terméktáraik 's cassaik, mellyekbül az azokra teendő előlegi költségeket győzik, discontocassaik, köz cassáik, mellyekben giro által esik meg a' fizetés 's a' t. 'S ha pénz kiadására eféle alkalmak nem volnának is, közsegeiknek 's ön magoknak még is használhatnának az ajánlott pénznek a' kamat alábbszállására való fordítása által.

19.

C z é h e k.

Egykor a' böles Montagne Svabországbán utazott melly felül rosszat tarta idejében a' hir. Hazajöttekor rokon kíváncsilag gyűlének össze nála, hallani, mi bohóságokat fog nekiek Sváborságrul beszélni. „Igaz így kezdé szavait a' nemes, „igaz kedvesim, Svabországbán sok ollyast láttam, mit balgatagnak, nevetségesnek, gyakran képtelennek nem lehet nem tartani, de akadtam sok ollyasra is, minek, ha nem vizsgálom eredetét, böles kezdetét nem tapasztalom vala.

Ez minden emberi rendelések sorsa. Sürgető szükség, korszerinti cél szüli azokat. A' szükség elmul, a' cél kellete elenyészik; de fenmaradnak a' rendelések olly időre, mellynek szelleme nem türi; fenmaradásokat szenvedelmek, önhasznu ösztönök védik, a' familiák magányos (privatus) összeköttetésibe mélyen elereznek gyökeik, 's itt ott sérelem nélkül ki nem irtathatók.

Eredetek idejében a' czéhek is igen hasznos intézetek voltak, 's a' keresményi ipar, sőt a' nyilvános szabadság, 's az erkölcsökre nézve igen sikeresek. Idő jártával minden megváltozott körülök, 's jelenleg a' keresményi ipar akadályi; az erkölcsiség, a' nyilvános igaz (jus), a' nyilvános szabadság más gyámokat nyert, 's azok már most csak visszaélések. Jut eszünkbe, hogy bizonyos czéh rendelésit olvastuk, — ha nem csa emlé-

künk, a' rostoki volt — mellyeknél fogva abba senki se vétetett fel, a' ki nem czéhbeli mester fíja volt, vagy czéhbeli mester leányát avagy özvegyet feleségül nem vette. Az illyes törvény, melly szerzésére csak asszonyi hízelkedés vagy konokság (makaesság) birhatta a' törvényhozót, (eféle példákat minden törvényhozások mutatnak) a' mesterséget 's a' község hasznát egyenest a' czéhesek önhasznának áldozza fel. Minden czéhbeli rendesések több kevesb önhasznu 's ártalmas statutumokat foglalnak magokban. Káros léteket érzi minden, a' köz vélemény eltörültetéseket kívánja. A' köz vélemény, habár lassan 's önkéntelen, végre csak ugyan a' törvényhozók véleményév is lesz. A' czéhek monopoliumiba bevágtak már itt ott a' patensés czéhben nem lévő mesterek (Bécsben Dekreter a' nevek), némelly helyeken egészen eltörültettek, lassánként mindenütt elfognak törültetni; a' mi jó benne czéhbeli kényszer nélkül is fenállhat, 's más formákban újra fog születni.

20.

Árszabás (Limitatio. Árbeli taxák.)

Egy hiba más hibát szül. Ha rendelésink célérte jó, néha csak annak látszó következési mellett, káros következései is vannak, olly gátakat szükség ellenek rakni, mellyek a' rendelések ártalmás létét elhárítják. A' sütő (pék) 's mészároschék felállítása által monopoliumok támadtak, mellyek, mint minden monopolium, portékáik (áruik) árulását korlátok közé szorították, 's a' monopolistákat portékáik (áruik) árának uraivá tették. Hogy a' kenyér és husconsumenseket a' sütők és mészárosok uzsoráskodása szerfelett ne terhelje, a' kenyér 's hus árát meg kellett határozni (szabni, limitálni); ezek önteremtésü rosszak ellen, mellyek forrását önmagunknak való ellenmondás nélkül elrekeszteni nem lehet, szolgáló védszerek. Zavarok szövevényes körébe jutánk így, 's a' kezeskedés olly terhét vállalók magunkra, mellyet életbe hínunk soha se kell vala. A' községek — mondjuk népnek — többé nem zugolódnak a' sütők 's mészárosok ellen, ha a' kenyér 's hus ára felebb ment, vagy megcsökken jósága, avagy egyik vagy másik szükken kapható; hanem a' politia ellen zugolódnak, melly a' kenyér 's hus árát meg szabta, a' háznépnyákat házi szükségükrül való gond alul kimentette 's politiai kötelességgé tette azt. Minden ár alkotó részei változnak, 's ezekkel az ár is; innen a' szabott ár mindég egyenlő nem maradhat. Csupán szabad concurrentia tartja fen az árak közt a' sulyegyet, a' népet csupán ez oltalmazhatja meg az áruk szerfelett drágán való vásárlásátul. Ha a' szabad concurrentiát monopoliumok semmitik meg, ha természeti védelmét mesterséges védelem — a' portékák árának meghatározása (limitatio, árbeli taxák) által szükség kipótolni, minden árbeli változás crisis alá jó. A' nép soha se kevesli a' szabott árt, hanem inkább kisebbitni kívánja. Szabott áron való panaszok, a' sütőket 's mészárosokat partfogoló kedvezés ellen való panaszokra vezérelnék, 's a' politia tekintetét sértő gyanut költenek fel. Az árak meghatározásában követendő principiumok kétségesek, 's meghatároztatások nehéz. A' kenyérre nézve egy mérőből

lett liszt különféle nemeinek aránylatátul függenek, ezen aránylat pedig a' gabna (élet) különféle nehézségétül 's más tulajdonságaitul. Annak figyelmébe, valljon, ki árt szab a' kenyérnek, hathatnak e mind ezek? A' sütő adózik, az adó szinte változékony; a' sütő munkásit fizeti, saját munkája bérét is megkívánja; lehet e önkény nélkül az árnak ezen részeit meghatározni? — A' hus szabott árának hiányi még szembetűnőbbek. Ugyan azon marha husának értéke, különféle részeihez képest, különféle, a' sovány ökör husa hitványabb a' hizlalténál, a' tehené rendszerint hitványabb az ökörénél, 's a' limitatiónál fogva mind egy áru. Sőt, a' mi terhesb még, a' consumensek nyomtaték neve alatt, a' marha leghitványabb részeiből kéntelenek bizonyos mértékben venni, 's ugyan azon az áron, mellyen a' legjobb hus kel. A' mészárosoknak így kedvezni igazságos e? Erre nemmel felelt helyettünk a' gräczy újság. Gräczben más a' jobb más a' hitványabb hus ára, a' nyomtatékot elvenni senki se kéntelen, 's a' mit nekünk ezen név alatt jó hus gyanánt kell megfizetnünk, ott külön 's jóval csekélyebb szabott ára van. A' mi Gräczben józan, honunkban is, valljon, miért nem józan az?

Mi eddig a' huslimitatiórul, a' consumensek érdekét tekintve szoltunk. A' Szerző Ur mint producens beszél, 's csalhatatlanul bebizonyítja, hogy a' productióra nézve is szerfelett ártalmasak következtései. Innen van, hogy Moldva 's Oláhországbul annyi vágó hajtatik Magyarországon keresztül Bécsbe az ottani hus consumensek számára, holott hazánknak kellene a' Bécsiek husbeli szükségét pótolni; 's hogy ezen vidéki vágók néha a' marha dögöt is behozzák országunkba.

Ellenvetésink, mellyek a' kenyér és hus limitatióját érdeklik, egy vagy más részben akarmelley áruk limitatiójára alkalmazhatók.

21.

Árváltozás.

Ez ár változásának különb különbfélék okai; némelleyek emberi hatalomtul nem függenek, mások saját hibáink következtései. Azutóbbiakat el lehet, sőt el is kell távoztatnunk, az előbbieket ránk nézve foganatlanakká tehetjük, 's ha nem tesszük, figyelmünk 's előrelátásunk hiánya miatt történik. A' rossz aratást, elembeli csapásokat elhárítani hatalmunkban nem áll, de hogy tetemes árváltozást ne szüljenek, arrul tehetünk.

A' gazdasági planumok mind hosszabb időre terjednek; mind az árak előlégi felvetésén alapulnak, de benne az árak változékonyága miatt bizazkodni nem lehet.

Vannak olly árak, 's azok közt sarkalatosak is, mellyeknek a' műveltség 's civilizáció előhaladtával, ezekkel egykorulag, mentenmenve (progressive) kell emelkedniük. Illyen a' jövedelmek ára (Rentenpreis). A' tőkepénzek nevelkedésével több jövedelem bocsátatik áruba, kevesb a' vevő, leszála a' pénzkamat, 's a' jövedelmek ára, más, csak név szerint különbözö

szóval, nagyobbul. Ezen rendszerinti árnevekedés az árak tulajdonkép való változékonyságát nem okozza.

Minden ár pénz. A' pénz olly portéka, mellyet az emberek megegyezése, 's ennek következtében a' törvény tett egyedülvaló fizető portékává. Fizetni 's a' fizetésre mindenkor készen tartatni, (cassatartás), ezek a' pénz csupánvaló functiói. A' pénz nevének 's érczmassájának változtatása az árakban mindenkor zavart támaszt. Köz 's a' Szerző Ur által igen helyesleg felhozott tapasztalás, hogy, ha valamely dolog ára rendkívüli okbul emelkedik fel, az ok enyészttével nehezen 's lassanként ereszkedik le előbbi fokára. Ez, valamint a' névszerinti (nominalis), úgy a' valóságos (realis) áremelkedés is illeti. A' Szerző Ur valóságos áremelkedésbül vette az idézett példát. De hogy a' névszerinti áremelkedés, az ok enyészttével szintolly makacsul fenmarad, sőt valóságossá válhatik, saját tapasztalásbül tudjuk. Midőn nálunk a' tizenkétkrajezárosok bocsáttattak folyamatba, mellyek belértéke a' conventiós lábbal meg nem egyezék, a' dolgok ára ezen csekélyebb érték arányában emelkedett fel; e' csak névszerinti áremelkedés volt. — Mi azon pénzt nevezők tizenkétkrajezárosoknak, melly conventiós pénzben hét krajezárt tőn. — De midőn a' tizenkétkrajezárosok ismét hét-krajezárosokká verettek, 's a' súlyegyen helyre állt, a' névszerinti drágaság valóságos drágasággá valék, 's a' mértékűtő pénzen többet nem vehetünk, mint ennek előtte a' csekély értékűn. Gondos előintézetekbe fog kerülni elhárítása, hogy olly sorsra ne jussunk, ha a' folyamatbül az utolsó váltó forint (bécsi értékű), 's a' nép szemei elől a' bécsi értékű és conventiós (pengő) pénz egybehasonlítása elfogott tűnni.

A' statusi gazdaság tudományának legnehezebb ágazata az árak theoriája. Ha alaposan akarnók felvenni, több század árváltozásit kellene vizsgálnunk, 's kinyomoznunk okait. Errül sokat összevissza beszéltek már; de belüle a' tudománynak semmi sikere. Az árak theoriájának kimerítő megfejtése a' gabnatörvények 's ki- és bevitelbeli tilalmak, szintugy ellenvetések közt lebegő 's még tisztába nem hozott theoriájára vezérel.

22.

R o b o t o k.

A' Szerző Urnak tiszta, örök hála a' robotok káros létének megmutatásáért. Ezen előterjesztések olly férfi tollából, ki maga is földesur 's robotozó jobbágyi vannak, 's ezen csupa, tagadhatatlan, 's minden földbirtokos szemei előtt lévő tapasztaláson épült megítélése a' dolognak a' legesleggyengébb belátásut is felvilágosítja, 's lassanként ezen rosszat kiirtja gazdaságunkbül. Csak attul függ majd, ha a' földesurak néhány főbbike jó példával megy elő, a' robotozást és jobbágyságot eltöröli, 's azon hasznot, melly ebbül áradozand a' földbirtokosokra, mindenki átlátja.

Muszkaországban, hol a' jobbágyság, mint nálunk, sanyarubb, hol jobbágyot a' telekbül lehet eladni, értelmes férfiak illyes példákat régen adtak. Az elsőik közé tartozik herezeg Kurakin Sándor, a' ki 1803-ban fel-

szabaditván 2986 jobbágyát 59,341 desjätinára menő birtokát, 1,100,000 rubelért eladta nekik, melyeket 25 év alatt terminusonként kelle kifizetnie. Ezen részenkénti fizetések, összetett kamattal 6ot számítva 100tul 25 év alatt 2,600,000 rubelnyi tőkepénzre mentek fel, mely 1803ban az eladás napján 6ot számítva 100tul 609,000 rubelt ért. Az eladás előtt ugyan azon jobbágyok 30,000 rubel jövedelmet hoztak be, melyek tőkéje 500,000 rubel volt, 's így az eladás által 109,000 rubelnyi tőkét nyert; 's a' részenkénti fizetés elintézésénél fogva, egy egy jobbágyra esztendőnként 11—20 rubelnél több nem esett. Mely haszon áradt a' statusra 's nemzeti jövedelemre 3000 uj, szabad földbirtokos nyerése által, említeni felesleges.

Hazánkban ez sokkal könnyebben 's a' földesurakra nézve nagyobb haszonnal történhetnék meg, ha a' sokszor említett hypothekás bank, melyhez mindég vissza kell térnünk, már fenállna. Mihelyt földeik tiszta 's örökös sajátok gyanánti bírásához fogtak jutni a' parasztok, a' banknak hypothekául van mit adniok. A' banktul ezen hypothekára kölcsönözhetik a' vételpénzt, 's földesurokat kész pénzzel egyszerre kifizethetik. A' banknak csak az évi kamatot kell letenniük, a' tőke, míg azt a' földeiken teendő javításokra szükségesnek látják, kezeknél maradhat, a' vissza fizetés nincs kötve terminusokhoz, 's békén munkálkodhatnak boldogulásokon. Ez uton birtoka jobb árához jut a' földesur, 's tüstént megkapja tőkéjét, mellyel kényére parancsolhat. Azon módok, melyek a' bankot illy összeköttetésekben a' veszteség ellen bátorságba tehetik, könnyen feltalálhatók.

23.

A' dézma.

Joung kárhoztató itéletét, melyet a' Szerző Ur idéz, a' dézmák ellen 50 évnél előbb mondta ki, minden józan Angol részére hajlik', a' parlament sokszor megerősítette azt, 's Nagybritanniában még is igen terhes dézmák állnak fen, 's elég gyakran adnak parlament előtti panaszokra okot. Illy nehéz közjóért magányosak érdekével vivni.

Ha statusi gazdaságunk hibáinak első kutfőirül van szó, három évezrednél előbb kell azokat keresnünk. A' veszélyes dézmák behozását Moses törvényinek, nem egyébnek, tulajdonithatjuk. Ki volt az első statusi pénztárnok, ki a' financiaiák igazgatásába fiskálisi szellemétt lehelt? Isráélita volt az, a' ki Egyiptomban negyedfél ezer év előtt álommagyarázóbul nagyvezéri méltóságra emelkedett, 's a' támadt éhség alkalmát hasznára fordítván, a' népet földi birtokátul megfosztotta 's a' helyett jobbágytság lánczaira fűzte.

A' dézmáktul csak úgy szabadulhatnak a' földümvelők, ha azokat illendő áron megveszik; de ez a' sokszor említett hypothekás bank közbejöttével aligha megtörténik.

Magyarországnak kereskedése nincs.

A' Szerző Ur helybenhagyja ezen állítást, 's azon okokat vizsgálja, melyeknek közönségesen szokták ezen hiányt tulajdonítani, de kimentésére elegendőnek egyet se talál. Mi nem csak minden idézett okait elfogadni kéntelenítettünk, de még hathatósíthatjuk is azokat. Beszédünk rövidsége miatt csupán aphorismai észrevételekbe fogunk ereszkedni.

Geographiai helyzetünk alkalmasb több más tartományénál a' kereskedésre: alkalmasb p. o. több Német statusé, Helvétiaé, Lengyelországé, 's némelly tekintetben az Oroszbirodaloménál.

Olly alkalmatlanságot, melynek henyeségünk oka, geographiai fekvésnek ne tulajdonítsunk. Van Európának több kikötője, melyeknek, a' fiúmeínál, kevesbbé kedvezett a' természet.

Porto Re édes viz nélkül szűkölködik. Kérdezzük csak: az Artes-kutak ismerete oda miért nem jutta még?

A' Duna legelőmenetelesb leggazdagabb kereskedésre utasítja Magyarországot, de nem folyam ellen olly tartományok felé, melyek a' műveltség 's szorgalomban felülmultak bennünket, is kevés áruinkra szorúlnak; hanem folyama mentében a' fekete tenger felé, melyet a' drinápolyi béke számunkra is megnyitá, 's melly a' világ minden részeivel való kereskedési összeköttetésekre int bennünket.

Hogy a' Duna torkolati másokéi, igaz, nem kívánatos, de 'ez a' magyar kereskedést nem akadályozza. Valamint az Albis és Rajna parti lakosai békés egyezeteknél fogva ezen folyamokon szabadon hajózhatnak: szabaddá lehet szintugy a' dunáni hajózás is, 's még könnyebben; mert kevesb az egyeztetést kívánó összeütköző interesse.

Honunknak folyói 's folyami elegendők. A' természettől hiába remélljük, hogy esatornák által összekapcsolja, folyásokat canalisok által rövidítse, 's hajózhatókká tegye azokat, és a' szükséges hidakat felállítsa.

Hogy hajóinkat, jóllehet annyi év olta két világrészben gőzhajók járják a' folyókat, tengereket, sokkal nagyobb költséggel 's idő veszteséggel a' folyam ellen lovak által vonatjuk, annak, valljon, ki lehet oka?

A' pénz szűkén való panaszok magányosak szájából alaposak lehetnek; de nyilvános administratio ebéli panasz, ügyetlenségét vallják. Ha egy helyütt ötször fizet (fordul meg) ugyan azon tallér egy nap, más helyütt negyvenszer; ezen hely 100,000 tallérral oda jut, hova amaz csak 800,000el juthat. Az amsterdami 's hamburgi bankban több százszor fordul meg egy órában ugyan azon tallér.

Minden status maga kéntelen megkivántató pénzét teremteni, de ehez az arany és ezüstbányák nem elkerülhetetlenek.

Az árosokkal a' concurrentiát ugy álljuk ki, ha nálók jobb árakat hozunk vásárra, 's olcsóbban adjuk. A' vevőkkel való concurrentiában akkor leszünk nyertesek, ha pénzünk több, 's nálók jobban és gyorsabban fize-

tünk. Hogy mind ezt, mind amazt győzhessük, el fogott kelleni készülnünk, minekelőtte vásárra jövünk.

A' vámok- 's adókra nézve általában, a' Szerző Ur véleményitül egészen eltérünk. Ő a' szükség okaival támogatja a' váموkat, mi tagadjuk szükséges léteket; 's nem csak az ország belsejében, hanem határszélein is haszontalanoknak tartjuk azokat. A' Szerző Ur azt véli, hogy országot lehetetlen adó nélkül kormányozni, mi azt se hisszük. Még kell engednünk, hogy minden ország kezdetében adók által segít magán; de hogy gyarapodásával ezen terhtül, mely annyi meg annyi rossznak kutfeje, meg lehet, sőt meg is kell szabadulnia, erősen állitjuk. Az ország azon korát, melyben adók által kormányoztatik, gyermekkorának nevezzük.

Jól tudjuk, hogy állításink összeütköznek minden emberek, minden idők meggyőződésével, hogy azokat mindenütt paradoxumok, sőt chimaeráknak fogják kiáltani. De mi evvel nem gondolunk. Hány nagy igazság lebegett századokig, ezredeig a' chimaerák régióiban, míg valamely bátor lelkű férjfi a' valóság országába le nem hitta. Uj 's különöseknak tetsző állításink megmutatását máskorra kéntelenítettünk hagyni, 's remélljük, hogy ha e tárgy felett egészen ki fogtunk hallgattatni, azon szók fognak előnkbe hangzani, melyek Columbusnak, midőn csúcsra állította a' tojást.

Ha kereskedésünk híjának négy mentségei, melyek ellen a' Szerző Ur vivott, alaptalanok: miért nincs tehát tulajdonkép kereskedésünk, 's mi gátakon keresztül kell hozzá juthatnunk? Ezekre sok a' felelni való.

Egy igen szembetűnő gát 's akadály az, hogy Magyarországnak városa kevés, 's a' földművelők és városiak közt nincs kedvező aránylat. Mennél több gazdag város lesz honunkban, annál sikeresebb lesz a' földművelés, annál jobban gyarapul a' belső kereskedés, melynek a' külsőt mindég meg kell előznie. Bővebb elmélkedés e' tárgy felett több hiányokat tüntet szemünkbe. Nincsenek kereskedést könnyítő, erősítő 's bátorságba helyező rendelkezései; nincsenek kereskedési törvényink, kereskedési törvényszékink; nincsenek váltótörvényink, váltótörvényszékink, s még békétörvényszékink se.

Pest, mely fekvésénél fogva Europa egyik fő kereskedő városa lehet, ezen hiányokat kiváltkép érzi; 's ha mind e' mellett évenként még is gyarapul: mennyivel gyorsabban emelkednék, ha ezek kipótlása által könnyebbülne, 's erőt és gyámot nyerne kereskedése?

Pestnek egy girobank sürgető szüksége, hogy kereskedése tőkepenzét megalapithassa, nevedekését bátorságba helyezhesse 's gyorsithassa, és szorozhassa erejét; ez által minden egyes kereskedő kereskedési költségei kevesbülnének, a' váltókereskedés alapot nyerne, 's jövedelmes váltóbeli összeköttetések segítségével kiterjeszketnék. A' girobank felállítására készen a' tőkepenz 's csak több helyekről, hol feldarabolva le van téve, együve kell gyűjteni. Ez miért nem történik? Ismeret hja mentségül nem lehet. Az amsterdami és hamburgi bank remek organizatiója több nyomtatott munkákban le van írva.

Minden kereskedő város nyer a' girobank által; de egy girobank se teheti a' hypothekás bankot, melyet annyi meg annyszor emliténk már, elkerülhetővé. Ez csupán a' hypothekás hitelnek köteles szolgálni, mely

a' kereskedési bankoktól a' neki szükséges szolgáltatokat hiába reméli, mint egy szomszéd kereskedési bank példája megmutatta, mely gondviselést ígért a' hypothekás hitelnek, 's később actiái fundusának megszorítása által, önmagát megfosztotta az ahoz szükséges erőtül.

Papírospénzre szükségünk van, 's ezt a' keresményi ipar mai állapotja mellett egy ország se kerülheti el; de ne kereskedési 's girobankok eresszék azt forgásba; mert papírospénzt csak a' hypothekás bank adhat ki haszonnal, 's folyamatra méltóva csak ez teheti.

Az önszeretet utolsó rugója minden emberi cselekedetnek, a' felvilágosodott önszeretet legjobb vezér az életben. Minden kormányi bölcsesség, a' status minden boldogsága abban áll, ha a' közjóra nézve minden embernek bátorságos, 's bizonyos módot nyújt önszeretete kielégítésére. A' Szerző Ur mind ezen tárgyakra helyesnél helyesb észrevételeket hintett munkájába, melyeket legnagyobb figyelemre, 's legértőbb fontolatra vétek volna nem méltatni.

25.

Váltótörvény (Wechselrecht).

A' váltótörvény szükségéről fen világosan kijelentettük véleményünket, de hatóságát is csupán a' kereskedésre szorítottuk, 's nyilván ki kell mondanunk, hogy a' földbirtokosakra való kiterjesztésének ellene vagyunk.

Már magában eléggé sanyaru, eléggé szörnyítő megtámadni az adós személyét, míg ingó 's ingatlan javai elzárolása a' hitelezőt kielégitheti. Ez által minden fizetni nem akaró, gonosztévőként testi büntetéssel lakol. A' kereskedési törvénynek ezen szükségeseti eszközhöz azért kell vala nyulnia, mivel a' kereskedésben távol lévő személyeknek van egymással dolgok, ezek tüsténti végrehajtást kívánnak, 's formaszerinti egyezések, hosszú előlegi alkudozásokkal össze nem férnek. Hogy ezen eszközök a' szükségeseti eszközök korlátiból ki ne hájjanak, sok országban azon kereskedők, kiknek jusok van váltóbeli összeköttetésekre lépni, igen czélarányosan megkülönböztetnek azoktól, kik ezen jus hijával vannak, ez által a' szatósok (Krämer) 's kisárosok a' váltóbeli össze kötetésekből kirekesztetnek; 's a' kétség elhárítására a' váltótörvénytől tulajdon lajstromba jegyzi a' váltóbeli összeköttetésekből részesülhető kereskedők neveit, kik sorából ki lépni mindenkinek kényétül függ.

Hogy az ugy nevezett száraz váltó levelek szokásba jöttét később némelly helyütt a' nemkereskedőkre is kiterjesztették, világos visszaélés volt, 's általa a' személyes hitelt, mellynek illy gyámokhoz folyamodni soha se kellene, akarták előmozdítani.

Azon statutum, mellynél fogva a' bécsi váltótörvénytől alája vetheti magát adósságbeli dolgokban a' magyar földesur, törvénytőlünkben való bizodalmatlanság megvallása, 's nem válik diszére hazánknak. De ezen statutum a' váltótörvényt egész sanyaruságában nem honosította; parancsolja ugyan, hogy a' bécsi váltótörvénytől ítéletit sine ulla oppositione hajtsák végre törvénytőlünk, de hogy a' végrehajtás váltószerinti

(wechselgemäss) legyen, azaz hogy a' személy letartóztatásával kezdődjék, azt nem parancsolja. Az igazsággal tökéletesen megegyezik törvényink abeli rendszabása, hogy az adós személyét csak a' fundus hijakor lehet letartóztatni, 's azt is csak úgy, ha az egyezésben kivolt kötve, ha a' vádlevélben kéretett, 's a' bíró oda is ítélte.

Sem a' kölcsönadó tőkepénzes, sem a' kölcsönvevő adós, hypothekás bankunk közökbe áltával váltótörvényre nem szorul.

A' nemes lelkű 's tiszteletre méltó Gróf Goes Bécsben több év óta egy illy hypothekás banknak, az egész austriai monarchia számára való felállításán munkálkodik; tudjuk, hogy abban honunkat is akarja részesíteni, 's ez által új testvéresülést alapítani. Minemű akadályok vetnek nemes iparkodásának gátat, tudva nincs előttünk. Fundus hija nem lehet köztök, mert az általa alkotott kimélő- és ápoló cassák segítségével elégséges fundust készít magának. Közhasznu 's jótékony igyekezetének gyors 's teljes sikerű kimentet ohajtunk. De ha be se teljesednék ezen ohajtásunk, ne csüggedjünk el; van módunk, hazánk számára végre hajtani, a' mi nagyobb mértékben az egész monarchia számára elsültni nem akar, 's nem szorultunk rá, hogy hypothekás hitelünket váltótörvény alá vettetés által megbecstelenítsük.

26.

A' familiák fentartását illető gondok.

Minden status familiák egyesülete; a' familiák — de nem csupán egy classisu — hanem minden familiák fentartását illető gondok, a' status fentartását illetik. Melly familia saját állandó tőkével nem bír, sokáiglan fennmaradása felől bizonyos nem lehet. Annyira ment őseink felvilágosodása, 's így támadtak a' majoratusok. Ezek egynél több tekintetben hibásak, egyedül az első szülött fentartása áll intézetekben; igazságtalanok a' később szülöttek iránt, sorsokat vak szerencsére bizzák, 's irigység és visszavonás magvát hintik el a' testvérek közt, sőt az első szülöttek erkölcsiségére nézve is ártalmasak. A' mezei jószágokban állított majoratus culturájok akadályaul szolgál. Mind ezen hibákat a' tőkepénzekből álló nemzeti fideicommissumok elharitják, mellyek szabott törvényeik szerint örökké nevednek, 's jövedelmek a' familia tagjai közt mindenkor egyaránt osztatik fel. De ezeket is csak hypothekás bankunk lehetősitheti, mivel a' pénztőke állandósága felől egyedül ez tehet bizonyossá.

27.

Az épületek kártul mentése.

Ezt a' Szerző Ur egyedül a' jobb építésmódban keresi, 's egészen el-mellőzi a' tűzkármentő intézeteket, mellyek közt a' viszonzosságon alapított kétség kívül a' legjelesb. Assecuratio nélkül a' legerősb épületek se biztos

hypothekák. A' hypothekás bank meg fogja kívánni, sőt kell is kívánnia a' földesurtól épületei assecuratióját, 's annak gondviselését is magára vállalhatja.

28.

A' hitel helyreállításának haszna.

A' hitel helyreállítását a' Szerző Urnál senki hathatósban nem ajánlhatja. Kit előadása nem érdekel, gondolkozni nem képes az. Mi csak egyet rekesztünk bizonyításihoz. A' hitel rendes elintézése, bátorságosítása, 's könnyebbítése a' földbirtokosnak nem csak akkor használ, midőn rá szorul; hanem akkor is, midőn maga ad hitelbe; megkimélt pénzének kamat után való haszonvétele megkönnyebbül, 's erős gyámot nyer vagyona nevededése.

29.

Kereskedési s váltótörvényszék.

Azon nyereséghez, melyet a' Szerző Ur illy törvényszéktől vár, nélküle is eljuthatunk. A' pörök folyamatának gyorsítását, az ítéletek gyors végrehajtását, jó törvénytartás mellett minden törvényszék eszközölheti. Nem ismételtetjük elegendőleg, hogy a' váltótörvény mivolta, mely a' köztörvénytől 's folyamatát a' közönségestől különbözi meg, abban áll, hogy az executio mindég a' személy letartóztatásával kezdődik, 's a' capitalistának, ki hypothekára adott kölcsön, 's tulajdonkép a' hypothekának, nem pedig birtokosa személyének adott hitelt, illy sanyaru bánásmódhoz igaz jusa nincs. A' hypothekás bank, mely magát neki a' földbirtokos helyett köti le, felmenté a' capitalistát az executio keresetétől. A' kereskedési törvényszékek hatósága csupán a' kereskedőkre, 's itt is csak a' kereskedési ügyek elintézésére terjeszkedhetik. A' váltótörvényszék korláti még szűkebbek; egyedül a' váltóbeli ügyek 's a' váltóházak tartoznak körébe.

30.

Honunk virágzatának fő akadályai.

A' Szerző Ur ennek a' vagyonos földbirtokosakat tartja. Mennyiben alapos ezen ellenvetés, vizsgálni nem akarjuk, mi békét szeretünk. De körunkbeli két nagy tapasztalást nem lehet nem említnünk, melyek a' Szerző Ur ellenvetését, ha csak ugyan alapos volna, igen igen fontossá teszik, 's nekünk minden tekintetben óva intő például szolgálnak.

Ki volt a' francia revolutio oka, mely az országban 's kün anyyi meg anyyi érdemes familiákat keserves inségre juttatott, uj nemzetségeket ültetett régiek helyébe, Europa tőkéinek két harmadát semmivé tette,

's olly sebeket ejtett, mellyek maiglan vérzenek, 's aligha behegednek ötven év mulva is? Mi egyéb hozta csillagunk ezen nagy 's legnemesb részére Isten büntetését, mi egyéb a' francia főbb nemesség romlottságánál?

Volt-e, valljon, a' föld kerektségén valahol jobb állapotban a' nemesség, mint a' német? Első szülöttinek nagy, örökös birtokai voltak, mellyekben függetlenül uralkodtak; később szülötti kirekesztő jussal birtak nagyobb, kisebb hercezségekhez 's dus egyházi jövedelmekhez; leányinak asszonyi intézetek viselték gondját, mellyek közül néhányat hercegnék ezime alatt kormányoztak; familiáibul választattak legnagyobb részint a' német udvarok ministeri 's követi; a' német országgyűlésekben virilis és curiatus szavai voltak (vota virilia et curiata); Németország minden kormányira tetemesen hatott. Mind ezen fenségből miye maradt? Oda souveraini jusiai, oda hercegségi váradalmi, oda országrendi méltósága! A' német constitutio két revolutión ment keresztül, mellynek egyike sem adta vissza elveszett jusait, 's mi rövid idő alatt veszté el azokat?

Érhette volna e egyik vagy másik viszontagság az angol nemességet, melly nagy méltósággal védi constitutióját, 's abban a' monarchiai és demokratiai principium közt az egyességet szüntelen fen tudja tartani? Felvilágosodása, erkölcsisége, 's az alapalkotmány fentartásában való egyetérése bátorságba helyezteti mind a' kettő ellen.

A' statusok sorsa mindenkor főbb nemesei, pairei, magnásai, senatorai belátásit 's erkölcsitül függ. Ez ama nagy oktatás, mellyet a' korunkbeli tapasztalások említése által ohajtottunk olvasóink sziveire kötni, 's a' melyet 17 századdal ez előtt a' romai történet fenszóval kiáltott.

Nekünk Magyaroknak a' jövőendő felől nines mit aggódnunk, magnásink a' brittusokat választották példaképül, 's buzgón követni nyomdokaikat soha meg nem szűnnek.

A' végszóhoz.

Fájdalommal olvasók a' Szerző Urnak munkája elfogadtatásán támadt aggodalmi. Sem ismeretségben, se más összeköttetésben a' Szerző Urral nem élünk; de egy részint sem osztozkodunk aggodalmival. Egyedül az gerjeszt bennünk fájdalmas érzetet, hogy olly kissé bizik polgártársiban, 's csak lehetségesnek is tarthatja, hogy nemes buzgósága, mély belátási 's lángeszű nyilatkoztatásinak méltó hálával nem fog adózni hazája.

WIGAND OTTO ÁRÚJA.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

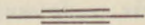
AZON MUNKÁJÁNAK,

MELLYNEK NEVE

H I T E L

KIVONÁSA,

CSEKÉLLY ÉSZRE-VÉTELEKKEL.

Kézirat ismeretlen szerzőtől a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára Kézirattárában. »*Vegyes tartalmú Irományok hazai tárgyak köréből*» című, 751 Fol. Hung. jelzésű köteg 12-ik darabja. (A kézirat a rajta lévő bélyegző szerint *Horvát István könyvtárából* került a Kézirattárba.)

Szombathelyről.

Gróf Széchenyi István azon munkájának, melynek neve: Hitel, ki-vo-nása, csekély észre-vételekkel.

Ezen munka, melynek nagyobb a' füstje, mint a' lángja, nem egyéb, mint némelly Magyar Országi főbb Birtokosok, 's kiváló Magnások ellen intézett *Satyra*, a' Közjó elő-mozdittására, a' Magyar Nemzet' fel-emelte-tésére, virágzóbb állapotban hozására törekedő *Jószándék palástja alá búj-tatva*.

Tíz czikkelyekre osztódik. Ugy mint: 1. Elő-szó. — 2. Bé-vezetés. — 3. Néhány a' tárgyat meg-előző észrevétel. — 4. A' magyar birtokos sze-gényebb, mint birtokához képest lennie kellene. — 5. A' magyar nem bírja magát oly jól, mint környülményi engednék. — 6. A' magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető leg magasb virágzásra. — 7. Magyarországnak kereskedése nincs. — 8. Mit kell tenni, 's min kell kezdeni? — 9. Bé-rekztés. — 10. Végszó.

I.

Az *Előszóban* külömbféle panaszok, — vélemények, — a' Közjón segí-teni kívánó okoskodások, — még a Tsapházbéliek-is — elő-adattván, dere-kassan gúnyoltatnak, tsipős satyra által nevetségessé tétetnek.

— Mintha az illyesek csak Magyar országi Elmeszülemények volnának, holott ki a' világnak történeteit szeme előtt viseli, tudhattya, hogy az illyes meglegedetlenségek, 's panaszolkodások mindenhol, 's mindenkor voltak, 's lesznek-is nem csak Magyarországbán, hanem ama magasztaltt Angol, Francz, 's Észak-Ámerikai Nemzetnél-is; ki az illyeseket a' Nemzetek történeteiben nem sajdéttya, 's észre nem veszi, jele, hogy ha bár fél-világot bé-járta-is, még sem volt képes meg-tanulni. —

Azt mondja tovább az *Előszó*, hogy az éréntett panaszokrul való véle-mények alapúl vetődvn, a' Közjó' előmozdittására, 's javéttásokra, ki fellyül, ki közepén akarja kezdeni az épületet. — Ő-is, a' Hitel szer-zője — kételkedvn a' jó kimenetelről — kívánnya a' maga gondolatit az eránt, mit kelljen ebben 's másban, Előbbmenetelünk végett eszközzeni, 's mindenek előtt a' pénz, kereskedés, 's gazdaságbéli tárgyakat fejtegetni. Lap I—XX.

II.

A' *Bévezetésben* hevet-havat össze kevervén, tülled-hozzád hánykolódván, satyrázván azt mondja: hogy a' leg-nagyobb birtokosok semmire sem mehetnek, el-szegényednek. Oka az *Hitel* hija. Sőt még az erkölcsi romlottságnak, lelki aljasodásnak-is. Mind ezeket csak átollyánossan. Lap 21—26.

III.

A' *néhány tárgyat meg-előző észrevétel* cikkelyben mondja: halljuk és hallyattjuk a bölesség, és igazság törvényeit, de azokat tetteink által életre ritkán hozzuk, p. o. imezeket: *Ismérd-meg magadat. Az egyesült munka erősb. Egy nap se legyen linea nélkül. Halljuk a' más részt-is. A rend mindennek lelke.* Ezen öt böles mondások bővebben fejtegettetnek, és valóban okosan, és ditséretessen, de a' fel-tett, 's vett czélra keveset arányozva, leg-alább szembetűnőképpen nem. Lap 27—40. És így átmegy a 4-ik cikkelyre.

IV.

A *magyar birtokos szegényebb, mint sem birtokához képest lennie kellene.* Először-is annak fejtegetésében ereszkedik: mi a birtok? 's ki a' birtokos? se pénz, se kints, se föld, se rét, 's más efféle nem birtok, ugymond, hanem csak ezeknek haszonvehetősége, mivel se a' pénzes, se a' jószágos nálunk az életnek számos javait magának úgy meg nem szerezheti, mint kellene, szegényebb mint birtokához képest lennie kellene, nem veheti hasznát se egyike se másika, úgy mint kellene, mert nem fordithattya úgy minden szempillantásban, a mint teccene, 's nagyobb haszna kívánná. — A' tőke pénzesekről szólván, mondja: noha Magyarorszáiban elég van, a' mi ezeknek Hitelt adhatna mégis, a' *Hitel*, 's *erre kívántató törvények hujja* miatt tőke pénzeket erős alapra nem tehetik, hanem csak fővényre; — így van a' földes, és jószágos Urakra nézve is a dolog, kik minden számos jószágaik mellett-is ha valami hasznos ki-látásért pénzt kölcsönözni akarnak, képes kamatra nem kapnak, hanem a' *Hitel*, 's *törvény joggyatozása* miatt csak annyi kamatra, 's olly móddal, melly őket rövid idő alatt tenkre teszi. Ezekről állítólag több satyrak, bögdözések, sértős, néha helyessen tréfás hasonlatosságok emlegetésével folytatódván a beszéd, mondatik: hogy tehát meg ne csalódjunk, a dologhoz értenünk kell, a' mi csak nevelés által eszközöltethetik; itt azután a' nevelésről van egy rövid, de helyes értekezés, 's bé zárva a cikkelyt, mondatik: a nevelés-is oka a' *Hitel* hijnának. Lap 41—60. következik az 5-ik cikkely.

V.

Hogy a Magyar nem bírja magát *olly jól, mint körülményi engednék* Ezen állítás fejtegetésében ereszkedvén, némelly a' meg-elégedés, és meg-nem-elégedés állapotjáról, a' positiva 's negativa boldogságról folytatott bölcselkedések után mondatik: *nincs a' Magyar a' szegénység türelmére teremtvé, 's helyheztetve, hanem hogy mindegyik azt mondhassa magáról «jól birom magam.»* Erre pedig sok kíváncsít: termékeny mező — csinos ház — falusi élet kellemei — vadászat — paripa — szép hűséges Hölgy — vidor erős gyermekek, 's több eféliek részenként nem elegendők, hanem a jó birom magam-hoz egyben foglalva kíváncsítik, hogy kiki *testére, lelkére nézve jól bírja magát*, a' mi noha nagyon függ a' körülményektől, — azért ezeket kinek kinek helyheztetésében esmérni kell, mert más módon bírhattya magát jól az Angol, más módon a' Magyar, — még-is leg több ön magunktól, ám akár-hol is, Hazáján kívül is-bírhattya magát az Ember jól, hogy tehát a' Magyar magyar Hazájában bírhattya magát jól, Hazánk javait, hiányit, 's helyheztetésének minden oldalit esmérnie kell, ehhez pedig *Gátra való ember kell*, kell nemzetiség, mert csak úgy bírhattya magát jól kiki, ha az marad, mivé Isten alkotta. — Ezután minden össze-kötetés nélkül mondatik: *az igaz Magyar a homályt és Czimborát gyűlöli, 's a' legjobb Hazafi törvényes Királynak leg-hivebb jobbággya-is.* S mivel sokan az igaz Hazafiuságot a Királhoz való vonzódással nem tudják meg egyeztetni, vagy meg nem egyeztetethetőnek vélik, noha sok más fontos dolgokban egy értelműek, egymástól még-is idegenek, a' mi osztán oka, hogy *Hitel 's bizodalom nincs*, — ez meg oka, hogy *serény Földmívelés, 's kereskedés nincs*, és így, hogy *a Magyar nem bírja magát olly jól, mint körülményi engednék.*

Ezután kitérvén a kerék-járársbul, most a' Hitel hijjának, 's állapotunk nem esmérésének tulajdonítatván sokaknak el-korcsodása, ezeknek szánokodásra méltó helyheztetések rajzoltatik. — Majd Hölgyeink meg magyaréttásában avatkozván, 's hevet-havat öszve hordván, az ollyas Magyaroknak az Ekitében való fogyatkozások, kik erre se születve, se neveltetve nincsenek, de neveltetendők sem voltak, ki-gunyoltatik, — mintha a' népesedésnek proportiója szerint a Magyarok közt nem volna szint annyi ki-pallérozott, mint más nemzet között, — itt a' pallérozódás, 's ennek elő mozdéttása fordulván elő, erre csak ollyan Férjfiak látszatnak alkalmasóknak lenni, kik a' fél-világot bé futották. Ezek a' Bölcsék nevére méltattatnak, kik egyedül előmozdithattyák a' Nemzeti Szellemet, 's kiknek nagyobb, 's kisebb száma alkothattya az ország nagyobb 's kisebb ereit; — az Idomittásról lévén a' szó, kéretik az Asszonyi Nem, hogy idomittsák Magzatjaikat. — És a' kerék járásban vissza-térni igyekeztvén-kéretik, hogy idomittsák kiváltképpen az igazság szeretetében, és a' hazugság, 's tettetés gyűlölésében, hogy bizodalom uralkodjék a' Házosok 's Szeretők közt, hogy hihessen ember embertársának, kötéssen Hitel Polgárt Polgárhoz, Kereskedőt a Földmívelőhez, mert bizodalom 's Hitel nélkül hiában törekszik az ember jól birni magát, Hitel nélkül sok birtokos a' sors aján-

dékinak hasznát nem veheti, sokszor még ingét, mellyet visel, sem képes ki fizetni. — Lap 61—75.

— Mind azok, a' mik ebben a' czikkelyben kiverve kavarva szundozó hasonlatosságokban, 's példákban mondatnak, nem azt bizonyították, hogy *a' Magyar nem bírja magát olly jól, mint körülményi engednék*, hanem csak azt rebesgetik: miért nem bírja még jobban magát? —

VI.

A' magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető leg magasb virágzásra. Itt először hasonlatosságok által az állapottatik meg, hogy kiki ösmérje meg önnön helyét, 's minden körülményit. A' hibát ne keresse másban, hanem önmagában, továbbá több példák, és hasonlatosságok által vitattatik hogy valamint nagy kábaság mindent félre vetni, a' mi nem hazai, vagy, ha hazai is, de új; úgy kábaság mindent a' mi künn diszlik, itt nálunk-is diszletni akarni, valamint hibáz az, ki most is mind untalan csak a' százodok előtt lévőkre ügyell; úgy hibáz ki az ujjíttásokban olly ugrást tesz, hogy a' mik 30 esztendőök mulva végbe vihetendők, egyszerre végre akarja hajtani. Ezekről való philosophalódás után ki jelentetnek az okok, mellyek miatt a magyar gazda nem viheti mezeit a leg magasb virágzásra, és helyheztetnek e következendőkben: *az egyet értés és Hitel híjjában — a legelőök — faiszás — 's birtokok' osztatlanságában, — a czéhek — Limitatio — Robot — Dézma* lételében. — Az Észről tett phantazérozás után — mind egyike különb vetetik elő. — A nem egyértés oka sok fogyatkozásoknak; — homályos példázatok, hasonlatosságok, calculatiok által a *Hitel híjjának* tulajdonittatik, hogy senki nem jobbíthat gazdaságában; — *a Legelőök, — faiszás — 's birtokok osztatlanságára* nézve mondatik: hogy jobb volna kinek kinek erdeit, réttyeit, mezeit, legelőit úgy ki szabni, hogy azokat kiki magányossan tetszése szerint használhatná; — *a czéhek 's limitatio* oka, hogy a bővségben rosszul élünk; — itt ezután ismét a kerékjáráson kívül a' külföldön tett utazásbeli tapasztalásbul igen fél-oldalú phantazírozás következik. — A *Robotról* lévén a szó mondatik: hogy esztendőnkint a 30 milliom robot-nap-számnál 10 milliom el-vesz, melly az egyetértés, és Hitel lábra állásával, a birtokok, erdők s. a. t. fel-osztásával a' czéhek, limitatiok el-törlésével nagy haszonra fordíttatnának. — A' *Dézmáról* mondatik: hogy az Uraság nyereségével a szorgos gazda büntetődik, mert ez többet producálván, több Dézmát is ad a tohonyánál, következésképpen a' szorgalom gyakorlásában akadék, és így a mezei gazdaság virágzásában is. Az illyesekről való elme futtatások után a czikkely im e' mondással zárattatik-be «ki practicus gazda nevét méltán viselni kívánja, jövedelménél kevesebbet költsön.» Lap 76—108.

— Ennél nincs világosabb igazság, de régiebb, és isméretesebb sines.

VII.

Magyarországnak kereskedése nincs. Itt is a' már szokásban vett satyrázás után mondatik: ezen állításról senki sem kételkedik, azért a kereskedés akadályainak előadásában boesájtkozván, először említettnek, melyek közönségesen hallatszának; úgy mint: hogy *geographiai fekvésünk nem ahhoz való, — hogy pénzünk nincs, — hogy más nemzetekkel a' Concurrentiát ki nem állhatjuk, — hogy a' kivétel a' vámok miatt lehetetlen.* — Ezekről egyenkint szólván, némelly javallatok által oda erányoz, hogy ezek az akadályok egyetértés, 's némű némű rendelkezések által el-háréthatandók, csak igazi Patriotismus legyen; több okoskodások után mondatik: a' kereskedésre való jó systemát csak kölcsönözött alapon lehet kifejteni, 's így kereskedésünk nemlétének okait a kereskedésekkel bíró országoknak utmutatása szerént fel-találni, mellyre ki ügyelt, észreveheti, hogy kereskedésünk hijjánosságának főbb okai: *a rendelkezéseknek feleslege — productumainknak szüke — Communicatiók' rosz volta — belső consumtio csekély-sége — a' szállítások 's vámok-körülti bátorság hijjánossága — a' kereskedési becsület 's munkásság némelly csorbái, — Nemzeti bank szüke — a' jobb 's több természet, 's kivétel végett jutalom tételek nem léte.* — Mind ezek pedig a Hitel szentségén alapulnak, a Hitel védelme pedig, a nagy Publicitas. Lap 108—153.

VIII.

Mit kell tenni, 's min kell kezdeni? Ezen czikkelyben a Hitelt a váltó kereskedési törvényben — Judicium Cambio-Mercantile — gyökereztetvén azt mondja a Szerző: hogy a Magyar birtokos szegénynebb, mint birtokához képest kellene lenni, hogy magát nem bírja olly jól, mint körülményi engednék, hogy mezeit a gazda nem viheti a lehető leg magasbb virágzásra, 's végre hogy Magyarországnak nincs kereskedés, ennek oka a Hitel hijja, 's így a hitelt, 's váltókereskedési törvényt gondolja, 's hiszi azon talp-kőnek, mellyen földmívelési, 's kereskedési gyarapodásunk, szóval utóbbi fel emelkedésünk, gyarapodásunk alapulhat. Következendőképpen itt kell kezdeni, a váltó kereskedési törvény fel-állításán, 's a Hitel meg alapításán.

Ezekután sok szép mondatik a Hitről, 's hivségről is, először ugyan a *hitről tágosbb értelemben*, melly embert Istenéhez, Hűtvest Hűtvöséhez, Polgárt Polgár társához s. a. t. csatol. Azután minden kapcsolat nélkül a *polgári erény magasztaltatik*, melly hogy gyökeret verhessen, szükséges a Nemzetiség, mellyről philosophalódván, hogy ez kifejlődhessen, 's magasabb gradusra juthasson, kívántatik gondolatok közlésével gyakorlott társalkodás *Concentratio*, erre pedig ki művelt *Emberfő*. Ezek szerint alap az *Emberfő*, erre épül a közgyűlés, a közgyűlésre a' Nemzetiség, erre a polgári erény, a polgári erényre a Hitel tágosbb értelemben.

A szorosbb értelemben vett *Hitelről* az az *Creditről* váltó kereskedési törvényről szólván, ezt a föld mívelés, művészetek, készülétek, manufactu-

rák, gyárok, fabrikák, 's kereskedés alapjának mondja. Azután böcselkedésével hol ide hol amoda szállinkozván, a *Hitel* vagyis váltó kereskedésbeli törvény felállítása ellen szolgáló nehézségek elhárításában ügyeskedik, mivel némellyek azt mondják: hogy ez a törvény ellen van, azt feleli: mihelyest egyszer országos törvény lenne, nem lenne a törvény ellen, 's más különben már a 792-iki 17-ik törvény czikkely meg engedte a Magyar Nemesnek, hogy az Austriai Cambio-Mercantile Forum alá vethesse magát. Azután vagdalkozva érénti azokat, kik szeretik a törvényben a homályt. — A' mi pedig azt illeti, hogy némelly törvények alkotások szerint már kérdőbe sem vehetők, rövideden azt mondja: hogy a törvény-hozó hatalomnak meg kötése, és az előbbeni üdöbéli törvény-hozó hatalom az utóbb üdökre-is szükséges törvény-hozó hatalmat meg szüntette, azon politicai ellenvetést is, hogy a Jus Cambio-Mercantile a Familiak Conservatiójával ellenkezik, derekassan meg-tereli, 's itt systematice ex visceribus causa okoskodik; mert álván Cambio-Mercantile Judicium, azok, kiknek környülállásaik úgy hozzák, hogy pénzt kölesön venni kintelenek, kapnak 5 v 6 pc., de félvén a Judiciumnak szorosságátul, jobban tartózkodnak a pénz fel-szedésétül, és adósságok halmozásátul, vagy ha halmozzák is, előbb eszekre jönnek, mintsem tönkre tetessenek. — Nem lévén a Cambio-Mercantile szoros Judicium, sokan kintelenek 10. 20. 30. sőt 40 pc. is pénzt fel venni, mert a tőke pénzések félvén a kártul, nem adnak, 's így a' pénzt fel szedő előbb tenkre megy, mint sem meg józanulhatott s. a. t. — A *Hitel* szerzője arra is hajlandó, hogy a bé-hozandó Cambio-Mercantile Judicium mellett maradjon meg a régi szokás, hagyassék szabadságában kinek kinek magát az alá vetni, de igéri, hogy ki ezt el nem fogadja, mind addig, mig találkoznak, kik a Cambio Mercantile Judiciumhoz magokat alkalmaztatva pénzt keresnek, ő 20 pc. se kap. — Midőn ezen Czikkelyben a *Hitel* szerzője azon okoskodásoknak, mellyek a *Hitel* lábra állítása mellett Magyarországnak vinnak, avatkozik, hevet havat össze kevervén, az egész előadása oda megy ki, hogy a liquidí porök sebesebben folynának, és a Hitelező, a sok exceptiok, és Juris medelák el-hárrétatván előbb 's könnyebben jutna pénzéhez. Lap 153—220.

IX.

Bérekasztés. Itt a Magyar Nemzetre nézve majd hízeltedve, majd gúnnyal, majd dicséretessen, majd serkentve beszélgetvén, és a különbféle részeket a viaszonos szeretetre, 's egyetértésre ösztönözvén, hogy Hazánk történhető fel-emelkedését, 's előmenetelét láthassuk, szölli az kezd a *Hitel* szerzője a' *Kötelességrül*. És a Magyar Nemességnek, — mely közt olyanok is vagynak, kik az egész világ tizenhét ezredik, Európának tizenhét százodik, az Austria Birodalom nyolczvanhatodik, 's Magyarország harminztadik részének urai — irigységre méltó helyheztetését emlétvén, leg szentebb kötelességévé teszi: *szép sorsának férjfiás fentartását, és a Haza dicsélete felemelkedésére buzgó törekedését*, ezek után több okoskodással repdesvén mondja: *Hazánk előmenetele 's magasabb felemelkedése' főbb gáttjai a tehetőség Birtokosok.* — Mert nem iparkodnak a férjfiához illendő tudományok-

ban, tapasztalásokban, magok tökéletesítésére, 's olly egyetértő, el szányt állhatatos egyesülésre, a' mi embertársainknak édest, a Nemzetnek dísz, az Uralkodónak fényt szerezne. — Oda erányoz, hogy a főbb birtokos esmérje el természetes kötelességének önkényesen szabad akarattal, a közhasznu dolgok elősegállítására némü némü 's annyi áldozatot tenni, mennyit vállal meg birnak, mert valamint a' ki semmit sem tesz, semmi ember, 's Hazája gyalázatja, ugy a' ki többet vesz vállaira, mint el birni tud, esztelen, 's olly házbán való, millyen Magyarországbán még nincs. Illyes önként való áldozatok kívánata más országban, hol a Kormány a jövődelmeknek jó részét magához vonnya, képtelenség volna, de Magyarországbán, hol a husz négyszeg mértföldü birtokos jövedelméből egy garas sem vonatik le, kötelességnek lehet tartani; 's ugy tesszik, hogy ezen kötelességének szeszét a Magyar Nemes születésétől fogva, ha bár soha se fejtödzhödött is ki, szívében hordozza, ennek jelei: Anya földének bálvány imádása — törvényes Királlyához rendéthetetlen hűsége — Hazája védelmezésében a legnagyobb áldozatokra való készsége; mind a józan ész tehát, mind a' szívnek tulajdona, a Magyar Nemesset, és birtokost arra ösztönözi, hogy jövedelmeinek fel-áldozásával a közhasznu dolgok előmozdítására önként ügyellen, nemességét nemesítettse, a' mi nem csak díszünkre, nemzeti fényünkre, hanem hasznunkra is szolgál, sött nagyobb bátorságunknak talpköve, az egész embert testére, és lelkére nézve meg elégedetté, és boldoggá teszi. Minekutánna ezek felvilágosítására számos példákat, szép erkölcsös hasonlatosságokat öszve-halmazott, mondja: a' Magyar Földesur csak ugy lehet szerencsés, ha hív *Jobbágy* és *buzgó Hazafi*, 's így által-lép azok szemlélésére, a' miket egybek az ő mondására mondani fognak, a' *Zaj* 's *Lárma* hangjára, ugy mint:

Iör Illyeseket hogy mondhat egy Magyar Magnas, és hogy teheti a' vele egy rendüeket a Haza előtt gúny, és gyűlölés tárgyává, 's nevetségessé? 's mit akar veszedelmes principiumival a régi szép rendet el-dönteni, 's mindent zur-zavarban hozni.

Felelet. Magnas létére kötelességének tartotta illyeseket el nem halgatni, mert dicséretesebbnek, hasznossabbnak is tartja a hibát meg-esmérni, mint tagadni. — Valójában némelly Nemes Hazafiaiak élet módja nem annyira nevetségre, mint szánokodásra, 's keresztényi irgalomra méltó. — A' kik magokat illetve lenni vélik, utobbi tetteik által változtassák mondásit hazugokká, de még se nem jó Polgárok, se nem jó gazdák, se rendet, se takarékossgot, se józan életet nem tartanak, nem azok veszedelmes principiumnak, kik velek kezét nem fognak, hanem ők, kiknek se vagyonjuk, se jobbágyaik, se gazdaságjuk, se rokonbéli öszve köttetések jó renden, 's kik mindeneket el-tékozolván, ha atyai tehetségekben volna, gyermekeiknek egy garast sem hagynának, ha csak a birtok, vagy sequestum vagy majoratus által valamennyire mentes nem volna, az illyenek hozzák a szép rendet zavarba, és veszélybe.

2or. Eldödink is csak ugy éltek, mint mi, — ne akarjunk jobbak lenni nálóknál, 's ne változtassunk semmit, sok a' mi theoreaban szép, praxisban ki nem vihető, — 's miképp mondhatni, hogy az ország semmi terhét

sem viseljük, hiszen az indirecta terh szinte el nyom, 's e' felett nem insurgalunk, ha kivantatik, 's más künföldön jobban megy a dolog.

Felelet. Eldődink éppen nem úgy éltek, mint mi, ők kemén vadságban, háboruban, veszélyekben 's váraikban s. a. t. nagyok voltak; mi el puhulva, se vadságunk, se civilisationk által félelmessek nem vagyunk. — Igaz könnyebb Theoreat ki-gondolni, mind azt praxisban venni, de azért nem minden theorea impracticibilis, a' Haza boldogságára itten projectáló éppen nem e' csak azok lármája, kiknek a' rendetlenségben hasznok van. — Még senki az indirecta terh alatt el nem rogyott, ez is jobban nyomja a proportione az adozó, mint a birtokost. — Abbul, hogy másutt Künföldön sem megy jobban a dolog, nem következik, hogy boldogabbak lenni, mint vagyunk, ne iparkodjunk.

3or. Illyeseket rebesgetni még kora — a Szerzőhöz nem illők — mert ország-gyűlésére valók, — egyébéránt is nem tanácsos egyszerre annyit változtatni, hanem csak hakkal, — 's osztán mi közünk, vagy mi hasznunk nekünk abban, ha fél Század után midőn mi már nem élünk, boldogabb leszen az ország?

Felelet. Némelly embernek minden, bármi nagy hasznu legyen is a Kőzjora nézve, kora, csak a' nem, a' mi ön hasznát következi. Némelly dolgoknak előbb, hogy sem az Ország-gyűlési tanácskozáskor alá vetetődjenek el — készítve kell lenni. — Sokat kezdeni egyszerre igaz ártalmas, de az itt előadattak olly szorossan egygyűfüggnek, hogy csak egyszerre mehetnek előre. — Sok nem bányia mi lessz Házájából fél század mulva, mert éltében sem törődik vele, de a Nemes nem így gondolkodik.

4er. Mi jussal mondhattya a Szerző mind ezeket? ki bizta reá? tán minket akar vezetni? ő bizonyossan mellyékes czélt akar el-érni? állittási egyedül csak ki-függesztett czégér? melly által a lágyvelejűeket mystficalja, midőn magában nevet, s ön hasznát lesi?

Felelet. Szabadsági jussával mondja a Szerző az előadattakat, ha bár senki se bizta is reá. Galierre ki bizta a föld maga körül forgásának ki találását, ki bizta Newtonra a nehézség törvényei fel-fedezését, Francinra azt, amire emléke mutat «riput coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.» — A jeles meg támodok ne várjanak senkire, járjanak elő, a Szerző követőjök leszen. — Mi a fő czéllya, mi jutalmat, vagy hasznót vadász? Kinek kinek szabad megbirálására bizza.

Ezekután a Szerzőtől adatik *Tanács*: hogy Hazánkban minden kinek vagy legalább a lehető leg nagyobb résznek gyomra, feje, és erszénye ne légyen üres, ez pedig csak a tehetősb birtokosok vihetik véghez, olly formán: ha a sziv ösztöne, 's még inkább az Ész tanácsa szerint ön magokat meggyőzővén az ország terhének egy részét vállalkra veendik, és így a' Szántó velő sorsán könnyebbitni iparkodnak. — Erre őket a Francz, és Angol példáival világositott zur-zavarok, és zendülések fenyegetésével iparkodik reá birni, azt jövendőlven, hogy ha önkint nem cselekszik, nagy károkkal utóbb kintelenek lesznek cselekedni. — Itt már szembetünőképpen a parasztságnak, jobbagságnak szarvat ád, 's mint egy utat mutat a Lázodásokra, azért az illyes Tanács nem érdemel egyebet, mint felsőbb hatalommal való zabolálást.

X.

Végszó. Itt magát mentetgeti, és jó szándékát, Hazája szeretetét, Külföldi tapasztalásit emlegetvén, némü némüképpen bocsánatot kér.

Toldalék

Ismételve mondatik: a *Hitel* némelly a Szerzőnek hihetőleg ösméretes Főbb-Birtokosok, s kivált Magnások ellen intézett szatyra, tsak az kár, hogy akár mi okbul, az ellenek fel-buzdultt Szerző, a Munka folytatásában hevétül el ragadtatván, egy egisz Nemes Nemzetet, — 's pedig a Maga Nemzetét, — olly Nemzetet, mellyet már akkor, midőn a Világ más részébül ki költözhvén itt megtelepedett, egy ez akkori Világ pallérozott Nemzetnek felséges Uralkodója s böltz Irója az egyenes, kinyíltt szívü szabad Nemes Nemzet nevezetére méltónak ítéltt, egy illyen Nemzetet mondom, most kilentz száz s több esztendők után, némelly rész-szerint ugyan valóságos, de részszerint tsak képzeltt fogatkozások miat, a Gúny tárgyává tenni, egy ollyan Fő-rendü Férfiu nem félyt, nem szégyenlet', ki a Munkában kérkedve hintegetett Utazási tapasztalásibul tudhatta hogy nints, akár mi féle szerződés alatt élő Nemzet, mellyben a szép, 's jó rendtartás mellet, rendtelenségek, 's fogatkozások nem talátoznának, és ha bár a Szerző képzelete, 's kívánsága szerint a Meg öszültt Magyar Constitutio, a mostani Törvény szerző Hatalom által meg ifjuttatna is, olly tökéletességre meg sem helyhezteszhetődne, melly-ben Minden Magyar egyenlő képpen mondhatná: *Mint Testemre mind lelkemre jól birom magam* e tsak pium desiderium a Szentek országában ha kik odajutnak, valósodandó.

Ha talán a *Hitel* ezen meg bírálása a szerzőnek kedvetlenségére vagon, vegye gondolóra, hogy mások még alább való modon ítélnék felüllő azt álléttván: hogy minden alapolás nélkül készültt *Quodlibet*, mellyben több szemet sértegető alávalóság mint gyönyörködtető szépség taláztatik — álléttván: hogy Torzonborzas Söprü *Scopa dissipata*, mellyben a finom s bötsös Veszőtskéket, a durva tüskés veszők a Palota tisztogatására alkalmatlanná teszik. — Álléttván hogy *jél oldalu Munka* mellyben a Szerző a mi szépet s jót látott vagy hallot külfelden, el mellékezhvén a hiányosságokat, csudalja s fitogatya, Hazájára nézve pedig, mint ha itt, merő butaság és idomatlanság uralkodna, a fogatkozásokat, a Nemzet szégyenére tsipős Gunnyal szinte az unalomig rebesgeti — rossz madár ugymond melly fészkébe — — — álléttván: hogy az Haza boldogságára s előmenetelére ügyelni, jó, szép s ditséretes szándék, de tsak, ugy ha okkal, móddal, és tanétva történik, az illyesmiben fáradozni kívánó Irónak kell a jó rendre iparkodni, s consequensnek lenni, s ki erre magát elégtelennek isméri hagyjon fel — *s ne vegye vállára, amit nem bir* — álléttván, hogy minek utánna a *Hitel* tzim alatt, a *Bévezetés* szerint, az vetetett tzélul: hogy a *Hitel-hijja* oka, mért hogy a *Legnagyobb Birtokosok* *semmire se mehetnek, elszegényülnek*, sőt ugyan azon *Hitel hijja* oka az *Erköltsi romlottságnak* s lelki

el aljasodásnak is, ezeket annak rendje s módgya szerint bizonyította volna bé, és ezek bé bizonyíttása után, ügyelt volna az Hitel lábra álléttására, el mellőzván okos tanátsival az akadékokat, a mi meg történhetett volna minden Guny és szatyra nélkül, és a Szerző, utazásiban szorgalommal gyűjtött szép Tapasztalásit is a Magyar tanult Publicumnak Nagy örömére, s a Hazának talán még nagyobb Hasznára közönségessé tehetete volna, de Most mit mondanak? azt hogy Gróf Szétsenyi István Ur utazási köszt sokat látot, hallot, tapasztaltt, és ezeket, a Magyar Publicummal közleni kívánván, Jó szándék színe alatt a Nemzet színét derekassan sértegeti, a Nép sepreinél pedig kedvet keresvén eszt amaz ellen irigységre gerjeszti, és a néki szükséges zabolából való ki bontakozásra bizgattya.

N. N.

a kivonat szerzője.

UEBER
ERZIEHUNG UND UNTERRICHT
IN UNGARN.

IN BRIEFEN
AN DEN GRAFEN
STEPHAN SZÉCHENYI
VERFASSER DES BUCHS: DER CREDIT.

VON
PIUS DESIDERIUS.

Leipzig, 1833.
Wigand's Verlags-Expedition.

INHALT.

Erster Brief. Einleitung.....	1
Zweiter Brief. Kulturzustand	4
Dritter Brief. Kulturgeschichte	9
Vierter Brief. Landschulen	20
Fünfter Brief. Bürgerschulen	25
Sechster Brief. Gelehrtschulen	30
Siebenter Brief. Die philosophischen Schulen	45
Achter Brief. Die Akademien	48
Neunter Brief. Theologische Schulen und Seminarien	50
Zehnter Brief. Weibliche Erziehung	57
Elfter Brief. Weibliche Erziehung der höhern Stände	64
Zwölfter Brief. Erziehung der jungen Herren vom Stande	69
Dreizehnter Brief. Schulzucht	72
Vierzehnter Brief. Schlusswort.....	80

ERSTER BRIEF.

Wir leben eine Zeit, wo der freigesinnte Mensch kaum geahnete Freude genießt; die Freude, dass er sich nicht allmählig, dass es sich mit starken Schritten allenthalben zum Besser werden nähert. Diese Freude wirkt um so wohlthätiger, da sie nach so langen Kämpfe der Lichts und der Finsterniss, da sie nach so vielen erschütternden Auftritten, da sie in einer Zeit erscheint, wo das mächtige Reaktionssystem, die Menschheit ins Mittelalter zurückzuwerfen, begann. Freilich konnte man mitten unter diesen drohenden Gefahren voraussagen, beinahe mit Gewissheit vorhersagen, dass diese Werke des Satans, wenigstens bei den gebildetesten Nationen Europa's, bei den Deutschen, Franzosen und Engländern, nicht so leicht gelingen würden, aber dass selbst in unserm Vaterlande die Stimme eines kühnen Mannes sich erheben werde, die eine künftige Reformation vorbereiten dürfte, und dass diese Stimme von einem Manne kam, der zu demjenigen Stande gehört, dem eben nicht viel daran gelegen seyn will, ob es im Allgemeinen besser würde — ist eben so überraschend, als entzückend.

Ich meine Ihre Schrift, Graf, die so rücksichtslos, so freimüthig, so kräftig geschrieben ist, die das menschenfreundlichste Herz, die den hellsten Verstand und den Willen eines Helden beunkt.

Sie sind mit dieser Schrift gleichsam herausgetreten aus der Mitte Ihrer Standesgenossen, um sich hinzustellen auf eine lichte Höhe des Vaterlandes, um zu kämpfen als Staatsbürger und als Mensch. Vergeben Sie mir das Gleichniss; diese Namen, ich weiss es, sind wenig geachtet in unserm Vaterlande; manche kurzsichtige Edelmann würde beleidigt sein, wenn man ihn so benannte, — allein der Verfasser einer solchen Schrift hat sicherlich seit Jugend auf nach der Würde eines Staatsbürgers und Menschen gestrebt. Ich habe gesehen, wie sie knirschten als das Buch erschien; wohl Ihnen, dass eben die Rechte, die von Ihren Gegnern so ängstlich bewacht werden, Sie vor Verfolgung schützen. Wohl Ihnen, dass unser gerechter König Ihre edle Absicht nicht verkennt, wohl Ihnen, dass viele Grosse des Reichs im Stillen Ihre Worte billigen, dass das gedrückte Volk Ihnen, wie einem rettenden Freunde, zujauchzt!

Sie haben über den *Credit* geschrieben, und auch dadurch Klugheit und Mässigung bewiesen. Denn wie ich Ihren Geist belauscht habe, regt sich in demselben ein höheres Streben, als Vermehrung des äussern Nationalwohlstandes. Aber Sie kennen die Selbstsucht unserer Zeit, den Eigennutz unsrer Herrn, *die kein besseres Ziel des Lebens kennen, als sinnlichen Genuss*. Auch ist dieses ganz natürlich in einem Lande, wo gleich wie in einem zweiten Kanaan Milch und Honig fleusst; da reift der Mensch von Jugend auf durch Übersättigung und behaglichen Müssiggang zum Sybariten. Darum führen unsre Landsleute alle Reformations-Ideen auf den Grundsatz zurück, das Wohlleben zu befördern. An die höhern Interessen der Menschheit, an gesetzmässige Freiheit, Aufklärung, Geistes- und Herzensbildung, Tugend und Religion, denkt man wenig oder gar nicht. Daher so wenig

Vaterlandsliebe, wenn man nicht etwa die Affektation alt-hunnischer Roheit unsrer Jugend, Vaterlandsliebe nennen soll. — Daher so wenig Sinn für Kunst und Wissenschaft, daher vernachlässigter Schul- und Hausunterricht, mangelhafte Erziehung; ja Unsittlichkeit und Geringschätzung des Gottesdienstes kommen *daher*. — Ihnen, Graf, und Ihrem grossen Herzen sind diese Interessen nicht fremd, aber Sie haben über den *Credit* geschrieben, um Ihrem Buche Eingang zu verschaffen, um hinzuleiten, wo auch Blinde den Weg finden möchten.

Die lichtesten Punkte Ihres Werkes aber sind die Stellen, wo Sie das wahre Wort aussprechen: «Die Grundlage aller Glückseligkeit, ist Verstandes- und Herzensbildung.» Durch dieses Wort haben Sie die Tausende, die in unserm Vaterlande sich nach endlicher Verbesserung der Erziehung und des Unterrichts sehnen, mächtig an sich gezogen, durch dieses Wort verrathen Sie die Reinheit Ihrer Gesinnung und geben einen Standpunkt an, von welchem aus der Ungar rennen muss, um das Ziel zu erreichen, das zur wahren National- Wohlfahrt führt.

Man hätte denken sollen, gutgesinnte Männer würden auftreten, dieses Wort auffassend, Ihnen freundlich zurufen und den Faden fortspinnen, den Sie so meisterlich begonnen haben; allein die Freude ward uns nicht, und es scheint, als ob dieser Saame geflissentlich erstickt werden sollte. Darum ergreife ich, so wenig mich auch Talent und Gelehrsamkeit dazu berechtigen, die Gelegenheit, das hartnäckige Stillschweigen des Vaterlandes zu unterbrechen und Ihnen, edler Graf, zuvörderst im Namen Ihres Vaterlandes innigst zu danken und dann eigene Erfahrungen und Gedanken, ungekünstelt und ungeschminkt, wie Sie es gethan haben, über dasjenige zu entwerfen, worauf Sie in Ihrer Schrift sicherlich hingedeutet haben: *Über den Zustand der Erziehung und des Unterrichts in unserm Vaterlande.*

BERETVÁLKOZÓ

T Ű K Ő R

AZ

ÚJ MAGYAROK SZÁMÁRA.

KÉSZÍTETTE

PONORI THEWREWK JÓZSEF.

 Qui ridendo urbem defricuit.

Pozsonyban, 1833,

Bolnay' Örököseinek betűjivel.

 ANGOLOS REFORMBILL AZ IRÓKRA NÉZVE.

1. A' hiddel' haszoma és károma minden könyviróvargainast egyenlőn érend.

Fejelés. Az olvasóközönségnek hypothecául minden könyviróvargainas csak sajátját adandhatja, t. i. ingó vagy megmerevült irkafirkáját. A' szerződőszők között — bármilly rendűek, t. i. akár urfiak akár nem-urfiak legyenek is azok — hiddel dolgában legkisebb különbség sem leendő. A' szerződőszők-közi kérdeményeket kirekesztélyesen csak az arra törvesen kirendelményezett Mercur mercantile foruma, vagy *valamelyes mészárossal concandidált* — polgári hiddelszék ítélendheti el. Ezen két hiddelszék — t. i. a' Mercur mercantile foruma, és a' mészárosi, akarom mondni, a' polgári hiddelszék, mellyekről magasb appellata nem leendő, minden tárgyalékot, hús- vagy könyvaprólékot szoros és izomrul izomra, és betűről betűre magyarázott vagy bárdolt rendszabályai szerint döntend 's ítélend el vagy fel, és vágand el vagy fel vagy ki.

2. A' minervai ősiségi jog minden könyviróvargainasra nézve örökre eltörülendetik.

Fejelés. Akárminémü irkafirkát valamelly könyviróvargainas ezen törv kihirdeménnyeztetése után a' szépen öszillendő tanodászok tudománytával örökösen eladand, azt a' szerencsés szerencsétlen vevőtül, vagy annak vörös-hagymásitúl se az eladó könyviróvargainas, se annak apollóbani rokon semmi ürügylet alatt többé vissza nem vehetendik, 's az örökös eladomást soha meg nem semmisitendhetik.

3. A' könyviróvargainasok észszakadásából származandó irkafirkálói kobzások örökre megszünendenek.

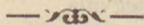
Fejelés.

Ha nincs a' vargának bőre,
 Ugymond az okos és dőre,
 Ne merészeljen férczelni csizmát.
 És ne kívánjon csinálni schizmát.
 Inkább forgodnék az másban,
 Leginkább katonaálásban.
 Ha roszul ég az író faggyuja,
 Miért kopik haszontlan tolluja? !
 Lám némelly firkáló bárgyu,
 'S azért van sok könyv, rosz tárgyu.
 Mikor az illyek lesznek bitangok,
 Nem kellendnek belőlük viszhangok.

(A következőkben a Világot gúnyolja ki Ponori Thewrewk József könyve; a fent közölt sorok a 89—91. lapokon vannak.)

VELENCZEI SZAPPANPOR AZ ÚJ MAGYAROK SZÁMÁRA.

KÉSZÍTETTE
PONORI THEWREWK JÓZSEF.

nos nil magni fecisse, sed tantum eos, qui ab adulato-
ribus pro magnis habentur, minoris fecisse.

Franc. Baco.

Pozsonyban,
Belnay' örököseinél,
1834.

180—183. lapon :

ADATOK A MAGYAR LITERATURA HISTÓRIÁJÁRA.

— A' magyar nyelv körül régóta buzgó Döbrentei Gábortól többen értettük, hogy a' «*Lovakrul*» való munkát ő dolgozta ki, 's ezen felül ő tanácsolta, hogy abba olyan egyéb némű tárgyak is szövessenek belé, mellyek a' magyar nemzetet ébresszék: nemkülönben ő is egyik fő részt vett a' «*Hitel*» kidolgozásában; mihez még az a' környűllás is járul bizonyosság gyanánt, hogy Erdély' nagy lyricusa Buezy Emil tavaly Májusban Bécsben a Clacis-n egykor egy barátjával az érdeklött könyvről beszélgetvén, végre így kiáltott fel, «*most tudom már, miért vannak abban olly dolgok és gondolatok, mellyekről én Döbrenteivel Erdélyben lakta alatt olykor-ollykor szólottam volt!*»

(A cikk befejezésénél: Pesten nov. 5-dikén 1834. — a szerző jelzése B. M. G. S.)

183. lapon :

Egy másik cikk közli Jankovics Miklósnak a nemzetiségről szóló nézetét. Midőn a következő mondatot közli : Mert józanon gondolkodván, kiki az igaz ellen vétkezik, ha egy oldalról az egészre tévén ítéletet, egy vagy más héjány miatt honunkat gyalázza ; ki pediglen művelítésünknek színes örve alatt *Nemzetünket maga alázására kizsetti is*, az gyökerestül irtya 's kiszaggatya a' Nemzetiség ditső érdemét, (* jelzés) melly koránt sem az idegenek általlános majmozásában, mint inkább és egyedül a' Nemzeti Character javításában, csinosításában, józan felvilágosításában, és a' jövődők tekintete bölts tökéletesítésében, az az : tsak olyan műveltség elfogadásában, mellyel a' feltűnt Nemzetisége sem által változik, sem szerentséltetik, méltán és valódi-képen helyeztethetik. E mondatnál a Velencei Szappanpor kiadója a következő jegyzetet fűzi csillag alatt az illető részhez : Fájdalom ! hogy az immár negyedszer közre boesájtott *Hitelben* (melly legkevesebbet az igaz hitelről, vagy is a' hitelezők biztosságáról — hanem általlányosan magyar Nemzetiségünkről értekezik) illyeket olvasni kényszerítettünk. Találnak ezek sok olvasókat, még több kedvellőket, miért? mert a' legigazabb, legtagadhatatlanabb Psychologiai elv szerint mindenkor számosabb a' sorsával nem elégsző, azért nyughatatlan, következőleg változást szomjuzó emberiség része. 184. l. (Jankovics cikke a Tudományos Gyűjtemény 1834. évfolyamában jelent meg, onnét közölte a kiadó.)

GYAKRABBAN IDÉZETT MUNKÁK FELSOROLÁSA.

Bevezetés. Gróf Széchenyi István Hitel című munkája. Történeti Bevezetés. (Jelen kiadvány 1—264. l.)

Hitel idézeteinknél mindig jelen kiadványunk lapszámait idézzük.

K a Hitel akadémiai kéziratára utal. (Lásd Bevezetés 217—218. l.)

Napló I., ill. II. Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István munkái XI—XII. kötetében Viszota Gyula szerkesztésében megjelent *Gróf Széchenyi István Napló*i első, illetve második kötete.

Kiadványunkban államkonferenciái és államtanácsi *levéltári aktákat* idézünk a bécsi házi, udvari és állami levéltárból, az előbbieket Konferenz-Akten, az utóbbiakat Staatsrat-Akten jelzéssel. Ezenkívül bécsi udvari kamarai levéltári aktákat Hofkammer jelzéssel. Az idézett kamarai akták az udvari kamara Commerz-senatusának aktái közül valók.

JAVÍTÁSOK ÉS PÓTLÁSOK.

24. l. Élőfejen Eevezetés helyett olv.: *Bevezetés*.
75. l. Utolsóelőtti sorban magánügyi helyett olv.: *magánhitelügyi*.
84. l. Felülről a 19. sorban vámvonat helyett olv.: *vámtételek*.
88. l. Alulról az 5. sorban 1729 helyett olv.: 1792. Erre és az idetartozó 2. jegyzetre vonatkozólag megemlítjük, hogy Batthyány Vince 1796. évben írt művében tesz említést arról, hogy az 1792/93. évben félmillió mérő búzát és kétszázezer mérő zabot exportált Magyarország a tengeren. (V. ö. a Schedius-féle Zeitschrift von u. für Ungarn, 1804. évf. 201. l.)
91. l. 1. jegyzet felülről a harmadik sorban egyzi helyett olv.: *jegyzí*. U. o. a 8. sorban meg állapításnak helyett olv.: *megállapításnak*.
94. l. 1. jegyzet alulról a 3. sorban megszüntetése helyett olv. *megszüntetésére*.
134. l. Felülről az 5. sorban bennünkest helyett olv.: *bennünke^s*.
167. l. Utolsó sorban marad helyett olv.: *marad*.
177. l. Mottóban a 3. sorban Selbstvervoll' helyett olv.: *Selbstvervoll*.
197. l. és 199. l. A második jegyzet száma ¹ helyett ².
207. l. A 206. l. 2. jegyzetéhez pótolni kell Viszota Gyulának egy, könyvünk nyomása közben publikált dolgozatát: *A százéves Hitel*. Irodalomtörténet, XIX. évf. 5—6. sz. 135—144. l.
209. l. Felülről a 7. sorban pénz szó után a kötőjel törlendő.
213. l. Utolsóelőtti sor végén a vessző törlendő.
215. l. 1. jegyzetében Tudósítások után olv.: f. 1930 helyett: 1830.
218. l. A jegyzet száma pótolandó: ¹.
222. l. A fejezet tartalmi összefoglalása 6. sorában emberptíusa helyett olv.: *embertípusa*.
222. l. A szövegben alulról az 5. sorban latin idézet javítandó: *Destruebam et aedificabo*. (Romboltam és építeni fogok.) Megjegyzendő, hogy Kautz nem a Hitellel, hanem a Világgal kapcsolatban idézi e mondást. Mégpedig a Világ tartalmi összefoglalása közben, a következő módon: «Önkéntelenül eszébe jut itt az embernek Móses: Deuteroniumjának amaz ismeretes jel-igéje: *Destruam et aedificabo*». (Kautz: A »Világ« méltatása, a Hitel akad. kiadásának előszava, LVI. l.)
229. l. 4. jegyzet utolsóelőtti sorban redemptili helyett olv.: *redemptibili*.
258. l. Alulról a 12. sorban Szinyei helyett olv.: *Szinnyei*.

NÉV- és TÁRGYMUTATÓ

EGYSZERSMIND A KÖZZÉTETT MŰVEKBEN
ELŐFORDULÓ KÖZMONDÁSOK, IDÉZETEK
FELSOROLÁSA

(A lapszám után következő *j* betű azt jelzi, hogy az illető fogalom vagy személy a jegyzetben fordul elő.)

A

«A' becsületes cselekvő mód haszna leg-
távolabb időkre hat», közmondás a
Hitelben 380—381. V. ö. *Ehrlich*
währt...

Aba Sámuel 485 és j.

«Abbul a' mit nem tudunk több százezer
tudóst lehetne koholni», idézet a
Hitelben báró Steigenteschtől 313.

abderita állapotok 305 és j., 370 és j.

Abdolonimus 583.

absentizmusa, magyar földesuraknak
542, 563.

actia l. *részvénytársaság*.

Adamich 93 j., 94.

adó, adózás 80—84, 175, 461, 470,
473 és j., 511, 526, 568, 626, 636—
637, 640—641, 673. l. *jobbágy köz-*
adózása, sóadó.

adós, adósságok, adóssági per l. *hitel*,
hiteljog.

adózás Galiciában l. *Galicia*.

adott szó szentsége 327, 396—397.

«Aequamemento rebus...» Horatiusi
idézet a Taglatatban 577.

Aequator 329.

Aetna l. *Etna*.

Afrika 372, 408, 414.

agár, angol — magyar kopó 358.

ajánlás, a Hitelé 211 és j.

Ajax 602.

Akadémia alapítása 624.

aláírása részvényeknek l. *részvénytár-*
saság.

alapítványi pénzek 65—66.

Alba (Alba Longa) 154, 319 és j.

Albach Szaniszló 190, 195, 201 és j.,
202, 203—206, 203 j., 206 j., 249,

Albert tesseni herceg 304 j. [535.

Albion l. *Anglia* címszó.

Albis folyó 673.

áldozat, áldozatkészség 569, 570, 593,
596, 622—624.

Alföld, magyar 350, 359, 580.

Algír 329 és j.

alkotmány 23, 117, 188, 240—241, 336,
481, 482, 485, 491, 503, 512, 519,
528—529, 568, 586, 591, 639—644.

V. ö. *nép-kormány, parlamentárizmus*.
államháztartás 82—84, 511—512.

államhitel 659.

állampapírok 541, 660.

állandó katonaság l. *katonaság*.

állati lét 465, 627.

állati rész 365.

állati tengődés 365.

állati vadság 290.

állatkivitel 38—41, 86—88, 555—556,
617.

állattenyésztés 347, 556, 638, l. *juh-*
tenyésztés, selyemhernyótenyésztés.

álokoskodások könyve l. *Book of Falla-*
cies.

Alpeselek 538.

«amabilis confusio» 424 és j., 601.

ambícióról *Széchenyi István* 185.

Amerika 6, 277, 290, 292, 370, 404, 408,
435 és j., 543, 575, 577, 608, 619.

V. ö. *Dél-Amerika, Észak-Amerika*.

amerikai cukor, kávé 362.
 Amor 487 és j., 643.
 Amphitrite 338 és j.
 Amsterdami bank l. *bank, amszterdami*.
 Anacharsis l. *Barthelemy*.
 andalusiai mén — angol ló 546.
 András, II. 29, 332 és j., 544.
 Andrassy György gróf 245 j.
 Anglia 332 j, 351 j., 360, 362, 389, 513, 536, 625. Lásd alábbiakat.
 Anglia anyagi helyzete és India függetlensége 575.
 Anglia éghajlata 538.
 Anglia élelmiszerellátása 576.
 Anglia forradalmai 481.
 Anglia földművelése 322, 439.
 Anglia gyáripára az ország romlásához vezet 346.
 Anglia haszna a hajózási aktából 568.
 Anglia hatalmának várható hanyatlása 550.
 Anglia ipari termékei 377, 480.
 Anglia és Magyarország közti különbség 346.
 Anglia, mint követendő példa 515, 569.
 Anglia túl van a politikai krízisen 483.
 Anglia túlzott dicséretéről 683.
 Angliában bank 549.
 Angliában bankkamat 70—71.
 Angliában bankrott 71, 293, 535, 549.
 Angliában búzaárak 11—12.
 Angliában céhek 484.
 Angliában dézsma 351, 683.
 Angliában egyenlőség 361.
 Angliában egyesületi jog 590.
 Angliában élelmiszerfogyasztás 374.
 Angliában ellenzék és kormány viszonya 297.
 Angliában frakkviselet 587.
 Angliában fűkultúra 332.
 Angliában gabonafogyasztás 374.
 Angliában gabonaimport 328.
 Angliában gabonatorvény 12.
 Angliában gyári munkások nyomora 361.
 Angliában gyümölcs 538.
 Angliában hitelviszony 535, 536, 548.

Angliában intolerancia 361 és j.
 Angliában ír kérdés 361.
 Angliában katolikus kérdés 361.
 Angliában képviseleti rendszer és választási visszaélés 632.
 Angliában kereskedelmi hitel 535.
 Angliában közlekedési vállalatok rentabilitása 375.
 Angliában krízis, kereskedelmi 10, 293 j.
 Angliában nemzeti adósság 362.
 Angliában a parlament szerepe 569.
 Angliában pénzügyi politika 13—14.
 Angliában részvénytársaságok alapítása 292, 293 és j.
 Angliában robot 484.
 Angliában sajtószabadság 361.
 Angliában spekuláció 13—14.
 Angliában szabadság 435.
 Angliában szegénység — Magyarországon gazdagság (gúny) 439.
 Angliában szegénységi 329, 544, 569.
 Angliában textil- és pamutipar 14, 480.
 Angliában tökebbőség 360.
 Angliában túlnépesedés 569.
 Angliában vasgyártás 480.
 angломánia 360, 361, 537, 550, 569.
 angol 431, 539, 694.
 angol agrár — magyar kopó 538.
 angol alkotmány 251, 481, 491.
 angol állattenyésztés 347.
 angol bank 14.
 angol bank megbuktatásának kísérlete 549.
 angol bor 538.
 angol cipészipar 598.
 angol földművelés elsősege magyarral szemben 322.
 angol földművelés utánzása Magyarországon 323, 372.
 angol gazdasági átalakulás 484.
 angol gyáripár 377.
 angol gyarmatárúk behozatala Magyarországra 573.
 angol irodalom várható hanyatlása 372.
 angol írók hatása Széchenyire l. *az egyes írókat*.
 angol jelleg 519.

- angol jellem és nyereszkesedési vágy 404.
 angol kereskedői becsület 323.
 angol közműveltség 524.
 angol-magyar kereskedelmi forgalom 573.
 angol originalitás 292.
 angol parlament 346, 390.
 angol példa 482.
 angol politika 690.
 angol pontosság 617.
 angol posztó Magyarországon 573, 617.
 angol részvénytársaságok 295 és j.
 angol telivér — magyar ló 322, 538.
 angol termőföld 317, 534.
 angol törvények 481.
 angolok utánzása 255, 290.
 angolok utánzása magyar mágánasoknál 255, 678.
 angoloknál a tulajdon szentsége 640.
 angolokról elterjedt balhiedelmek 588.
 angolosság l. *anglománia*.
 Angyal Dávid 101 és j., 102 j., 106, 113 j., 116 és j., 118 és j., 131, 150 és j., 159 és j., 163—166, 186—187, 189, 193, 432 j—433 j.
 Angyalffy, gazdasági író 31.
 Annual Register, l. *Register*.
 «Annuit ac totum nutu...» idézet a Taglatatban 573.
 annus sabaticus 609.
 Antillák 538.
 anyagi függetlenség és szabadság 134—135, 312.
 anyagi helyzet és nevelés l. *nevelés*.
 Apelles 294 és j.
 Apollo, belvederi 311 és j.
 Appalto 278 és j.
 Appel Károly 245 j.
 Arábia 537.
 Arachne 367 és j.
 arany 299.
 Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 146 j., 233 j.
 «Ardorem civium, prava iuventium», idézet a Taglatatban 591.
 «A[†] rend mindennek a[†] lelke», l. *rend (a) mindennek lelke*.
 Arenstein és Eskeles bankház 209.
 Aristides 454 és j., 574, 622.
 Aristippos 397 és j., 574, 622.
 Aristoteles 369 és j., 574.
 arisztokrácia l. *mágánas*.
 Árokszállás 577.
 Árpád vezér 143, 431.
 arriere-garde 288 és j.
 árszabás l. *limitáció*.
 árteória, közgazdasági 670—671.
 árterület folyóknál 337.
 ártézi kút 673.
 árváltozás 670.
 árverés l. *hiteljog*.
 Asmodeus l. *Asmodi*.
 Asmodi 408 és j., 590.
 asszony, magyar l. *magyar asszonyok*.
 Athén 311, 414 és j., 453.
 Athéneli 603.
 athéni tanács 435.
 augurium 364 és j.
 Augusztus császár 369 és j., 629.
 Ausztria 38—41, 96—97, 359, 510, 537, 544, 553.
 Ausztria és Magyarország közti vám 80—86, 366—367, 571. V. ö. *vám*.
 Ausztriába irányuló magyar kivitel 86—88, 97—98, 366.
 Ausztriai Olaszország 553.
 ausztriai váltótörvénytörvények 74, 423. V. ö. *váltótörvénykezés*.
 Ausztrália 290.
 Automedon 546.
 avant garde 288 és j.
 «Az egyesült munka erősb», közmondás a Hitelben 287.
 «Az ész erő s így az ész boldogság» szállóige a Hitelben 413 és j.
 Ázsia 372.

B

- B. ismeretlen francia írótól idézet a Hitelben 474 és j.
 Bacon, Verulami 119 és j., 414 és j., 698.
 Bács megye 45.

- Bácska (bácskai gazda) 318, 332.
 Badacsony 322, 538.
 bajor borfogyasztók 616.
 bajor gabona ára Bécsben 573.
 Balásházy János 31 és j., 34 j., 35 és j.,
 46 j., 145 és j., 146., 235 j., 243 j.,
 244 j., 245 és j., 246 és j., 247, 248
 és j., 384 j.
 Baldacci Antal 82—83.
 bálozás 594.
 Bánát, bánáti gazda 332, 358.
 bank 71, 255, 369, 390, 575, 657—658.
 bank, amsterdami 657, 674.
 bank, angol 14, 549.
 bank, gíró 549.
 bank, hamburgi 657, 674.
 bank, hypotheka, l. *bank, jelzálog*.
 bank, jelzálog 549, 660—663. 672,
 bank, londoni 657.
 bank, nemzeti, illetve országos, 70, 79,
 251, 385—388, 582—584.
 bank, porosz 657.
 bankamat Angliában, l. *Angliában*
bankamat.
 bankócédula, pengőforint 541.
 bankóvilág, l. *infláció*.
 bankrott 71, 293, 386, 506, 535, 549,
 575, 583.
 bányák 285, 350, 360.
 Baranya vármegye 358 j.
 Bárczay Pál 73.
 Baring lord, ifjabb és idősebb 394 és j.
 Bariska Mihály 311 j., 313., 408 j.,
 409 j.
 Bartenstein 567.
 Bártfai Szabó László 107 j., 208 j.,
 212 j., 256 j.
 Barthelemy J. J. 592.
 Basquei tartomány 584.
 Báthory-nemzetség 440.
 Batthyányi-uradalom juhállománya 34 j.
 Batthyányi Vince 88 j.
 Bayle 539.
 Bebek nemzetség 440.
 becs, bírói becsű l. *hiteljog*.
 Bécs 32, 59, 336, 507, 542, 546, 548,
 555, 556, 594, 596.
 Bécsbe magyar állatbevitel 555, 556,
 670.
 bécsi papucscsináló 553.
 becsület eszménye 171, 398.
 becsület, kereskedői l. *kereskedői becsület*.
 becsület légioja l. *legion d'honneur*.
 Bedekovich Ferenc, államtanácsos 91
 és j.
 behozatal Magyarországra l. Magyar-
 ország főcím alatt.
 behozatali vám l. *vám*.
 béke, tartós hatása Magyarországon
 629.
 Békés vármegye 350 j.
 Béla, régi magyar név 327.
 Belaggio 322 és j., 538.
 belga 573.
 belga földművelési rendszer hatása
 Magyarországon 372.
 belga posztó Magyarországon 573.
 Belgium 291, 322, 332, 544.
 Belgrád 381.
 Bellerophon 520.
 belső consumtio l. *fogyasztás, belső*.
 belső csend («Belső Csend Alapjai»)
 175, 198, 199, 203, 207, 343, 349,
 464, 642.
 belső fogyasztás l. *fogyasztás, belső*.
 belső kereskedelem l. *kereskedelem*.
 belső rend 368.
 belső vám l. *vám*.
 Belvederi Apollo l. *Apollo*.
 Bentham J. 103, 104—128, 188, 251,
 358 j., 366 j., 424 j., 425 j., 426 j.,
 432 j., 433 j., 435 j., 446 j., 447 j.,
 470 j., 471 j., 473 j., 481 j., 485 j.
 V. ö. Book of Fallacies, *közboldog-*
ság, törvények megváltoztatása, utili-
tarizmus.
 Beöthy Ákos 104 és j., 105 és j., 224.
 Beöthy Zsolt 213.
 Berényi Pál (Skerlecz Miklós báró köny-
 vének fordítója) l. *Skerlecz Miklós*.
 béresek 44, 347, 541. V. ö. *jobbágy-*
földesúri viszony.
 Beretválkozó Tükör az új magyarok
 számára 257—258, 696—697.

- Berezino 300 és j.
 Berlin 291 és j.
 Bernát, szent,-től idézet a Taglatatban 608.
 Berzeviczy Albert 213.
 Berzeviczy Gergely 130, 146 j., 233 és j., 517, 518.
 Berzsenyi Dániel 189, 251 és j., 325 és j., 352 és j., 399, 401 és j., 407 és j.
 Beszkidi hegyek 538.
 betáblázás 69, 527, 551, 579. V. ö. *hiteljog*.
 Biblia 245.
 biológiai lét és nemzetiség 171 és j., 398 j.
 biológiai naturalizmus l. *Darwin, darwinizmus*.
 birkaakol 341.
 birtok, birtokos stb. l. *földbirtok, földbirtokos* stb.
 bizalom 305, 327. V. ö. *hitel tágabb értelemben*.
 «Bizony hozassunk inkább valahonnan egy bölcsét, socratesi szállóige a Hitelben 415 és j.
 biztosítás 676, 677.
 Blätter, Gemeinnütziges 245 j.
 Bodrog 337.
 Boileau 576.
 «Boldog ki nem ismeri a' jót, mert így nem is ohajthatja», szólás-mondás a Hitelben 316.
 boldogság 241—242, 284, 308, 309, 534. V. ö. *közjó*.
 bolondok háza 626.
 Book of Fallacies, The 108—115, 424 és j., 425 j., 426 j., 427 j., 430 j., 433 j., 435 j., 471 j., 473 j., 475 j. V. ö. *Bentham*.
 bor 531, 532, 538.
 bor, angol 538.
 bor, badacsonyi 584.
 bor, bakator 29.
 bor, bordeauxi 29.
 bor, budai 29.
 bor, érmelléki 466.
 bor, francia 616.
 bor, hegyaljai 322, 323, 538.
 bor, külföldi l. *bor, magyar*.
 bor, madeirai 538.
 bor, mádi 547.
 bor, magyar bor, külföldi 322, 323.
 bor, magyar kivitele Ausztriába 87, 88.
 bor, magyar kivitele a többi külföldre 88, 96—98.
 bor, magyar romlása 323.
 bor, orosz 289.
 bor, pezsgő 362 és j.
 bor, rajnai 29.
 bor, seregélyi 29.
 bor, sheri 322 és j.
 bor, tokaji 96.
 bor, váli 466.
 bora 356 és j., 590.
 borfogyasztók elvesztése 616.
 borhamisítás 96, 99 j., 362 és j.
 borjavítás 280.
 borkereskedelem 97, 571, 581, 582.
 borkevergetés 538.
 bortermelés és hibái 29—30, 289, 380—382, 581, 582.
 bortermelés ügyében országgyűlési bizottság 581—582.
 bortermelő, magyar 29—30, 380—382.
 bortermelőről Schams l. *Schams*.
 Borghese-palota 537.
 Bosco olasz bűvész 365 és j.
 Boston 543, 546, 577.
 botbüntetés 610.
 Bozzaris Márkus 361 és j.
 bölcs, a hét görög 516.
 bölcsesség 291, 292, 413.
 bölcsesség törvénye 289.
 börtönügy 630.
 bőség-inség 365.
 braziliai kölesön 6.
 Bredetzky Sámuel 232 j., 233.
 Brentano Lujo 10 j., 11 j., 14 j., 122 j.
 Briareus 588.
 Britannia l. *Anglia*.
 Brodi 381.
 Brougham, angol politikus 109 j., 110, 536.

Brunel, Marc 294 és j., 439 és j., 608.
 Bruno, Giordano 119.
 Brutus 454 és j., 574.
 Buccari 356 és j.
 Buczy Emil 698.
 Buda 279, 374, 576, 577.
 budai csónakász 538.
 budai csónakok 322.
 budai malom 350 és j.
 Bugát 212.
 burkus l. *porosz*.
 búza, magyar (ár, minőségi és értékesítési kérdések) 16—20, 32, 85, 88, 93 j., 95, 304, 338, 342—343, 357, 363, 365—366, 374—375, 378, 438, 571. V. ö. *gabona*.
 búza, külföldi 11—13.
 búzavám Magyarország és Ausztria között 85.
 búzaverseny 12—13, 93 j., 366.
 bükköny 341.
 büszkeség 509, 534, 535.

C

Cadix 457.
 Caesar, Julius 369 és j., 542.
 Calcutta 357 és j.
 Calembour l. *rejtvények*.
 Caligula 111, 426, 427 j.
 Calonne 575.
 Cambium mercantile l. *váltótörvénykezés*.
 Campaniai bor l. *bor, pezsgő*.
 canális l. *víz csatorna*.
 Canning 574, 598.
 Canova 294 és j.
 Caraffa 485 és j.
 Carnot 574.
 Carolina-út 375 és j.
 Carthago 414.
 Cartouche 592.
 casino l. *kaszinó*.
 Cato, ifjabb és idősebb 454 és j., 574.
 céhek, céhkérdés 41, 254, 334, 342—344, 347, 553—554, 556, 668, 686.
 céhek Angliában 484.

céletika, naturalista 237.
 cenzori jelentés a Hitelről l. *Hitel cenzurázása*.
 cenzura 257.
 Chamfort 599.
 Charadok l. *rejtvények*.
 Chateaubriand 538, 585.
 Cherub 367 és j.
 China l. *Kína*.
 chinai l. *kínai*.
 Choiseul francia miniszter 549.
 Cicero 126, 279 és j., 457.
 Cicerótól idézetek a Taglatatban 569, 604.
 Cincinnatus 574, 608.
 cipészipar angol l. *angol cipészipar*.
 cipészipar francia l. *francia cipészipar*.
 Clam gróf 195.
 «clara pacta boni amici», szállóige a Hitelben 424, 601.
 codex cambio mercantili l. *váltótörvénykezés*.
 Colbert 373 j., 576. [kezés].
 Collier Grec 277.
 Columbia 674.
 «Combien? de sots faut il pour faire un Publique?», idézet Chamforttól a Taglatatban 599.
 Como-tó 322 és j., 538.
 concentratio l. *koncentráció*.
 concurrentia l. *konkurrencia*.
 «confusione regitur mundus» latin idézet a Taglatatban 601. V. ö. *amabiilis confusio*.
 Constant, Benjamin 194 és j.
 consumptio l. *fogyasztás, belső*.
 Conversations Lexikon 370, 575.
 Corpus Juris 305. V. ö. *országgyűlési törvénycikk*ek címszóval.
 cukor, amerikai 362.
 cultura l. *kultúra*.
 curialis decisiók, idézve 527—529.
 Curiatus-család 154, 319 és j.
 Curtius, Marcus 489 és j., 490.
 Cyprus 290 j.
 Czimborasso l. *Csimborasszo*.
 Czobor-nemzetség 440.
 Csaba helység 350 j.

Csákvár 504.
 Csaplovics 34 j., 112, 113 és j., 432 j.
 Császárfürdő 351 j.
 csatornák 292, 359, 511, 538, 539, 546.
 cseh ló l. *ló*, *cseh*.
 csend l. *belső csend*.
 Cserey, Kazinczy harátja 64 j.
 Cserna l. *Udvardy Cserna*.
 Csimborasszo 538.
 Csongrád vármegye 350 j., 636—637.
 csőd l. *hiteljog*.

D

Daffinger Mihály, osztrák festő 191.
 Dandolo, selyemtenyésztési szakíró 36 és j.
 Darius 406 és j.
 »Datur modus in rebus«, horatiusi idézet a Hitelben 300 és j.
 Darwin, darwinizmus 160—161, 236.
 De Ligne 508.
 »De mortuis nil nisi bonum«, szállóige a Hitelben 433 és j.
 »De senibus... nihil nisi verum...«, szállóige a Taglalásban 604.
 Debrecen 361 és j.
 »Decisis huminem...«, versidézet a Taglalásban 616.
 Decius 364 és j.
 Defoe Dániel 299 j.
 Délamerika 14, 575. V. ö. *Északamerika*.
 Delphosi jóslat 516.
 Demosthenes 294 és j., 370 és j., 454 és j., 622.
 Dénes, régi magyar név 327, 540.
 deputatio l. *országgyűlési bizottság*.
 Dercsényi Pál báró 235—236, 243—244.
 Dersfi nemzetség 440.
 Desseffy József gróf 10, 21, 51, 52, 63, 67, 92, 130, 230, 251, 257, 259—264. V. ö. *Taglalat*.
 Desseffy saját anyagi helyzetéről 563—564.
 Desseffy történetfilozófiája 574—576, 603—604.

devalváció 329 és j., 370, 532, 549, 557—558, 570, 617, 618. V. ö. *infláció*.
 Dey 329 és j.
 dézsma 254, 334, 351—354, 563, 564—566, 672, 683, 686. V. ö. *jobbágy-földesúri viszony*.
 dézsma Angliában l. *Angliában dézsma*.
 dialektus l. *dunántúli és tiszántúli dialektus*.
 diéta l. *országgyűlés*.
 Didot párisi könyvnyomtató cég 322 és j.
 Dienes l. *Dénes*.
 differenciálódás, nyelvi a magyarságnál 252, 456.
 »Difficile est satyram...«, idézve a Taglalásban 635.
 dilettantizmus l. *mesterségbeli kiképzés*.
 Dilthey Wilhelm 186.
 Ditrichstein, osztrák mágnes 72.
 Doboz helység 350 j.
 dohány, dohánytermelés 379—380, 520, 537, 609. [537, 609.
 dohány, rátkai 537.
 dohány, vihenyédi 537
 dohánykivitel 86—87, 379.
 dohányzás 537.
 Don Juan 303 és j., 525.
 »Donec eris felix...«, ovidiusi idézet a Hitelben 387.
 Dózsa György 444 és j.
 Döbrentei Gábor 209, 212, 233, 698.
 Drágfi-nemzetség 440.
 Dráva, Dráva szabályozása 90, 91, 337, 359, 373, 379.
 Drescher, a Hitel cenzora 210.
 Drinápoly 414.
 drinápolyi béke 379.
 duálizmus l. *keresztény perfekcionizmus*.
 Dumont, Bentham francia interpretálója 107—108, 110, 284 j., 425 j., 433 j. V. ö. *Bentham*.
 Duna 294, 356, 359, 379 és j., 573, 576, 673.
 dunántúli dialektus 251—252.
 Dupin 536.

E

- Éble Gábor 351 j.
- Eckhardt Sándor 237—238.
- Eckhart Ferenc 34 j.
- «eddig is jó volt, ezután is jó lesz» 620.
- Edinburgh Review l. *Review*.
- éghajlat és gazdálkodás 289, 359, 533.
- egoizmus 509, 518. V. ö. *közboldogság*.
- «egy cseber nem fér egy pintes palackba» 608.
- «egy nap se linea nélkül» idézve a Hitelben 287, 291 és j.
- egyedülléttől való féelme Széchenyinek l. *Széchenyi* címszó alatt.
- egyenlőség Angliában l. *Angliában egyenlőség*.
- egyesítés, egyesülés, egyesület (gazdasági egyesülés is) 79, 292, 293—294, 319, 338—339, 410—413, 520—521, 590—591, 610. V. ö. *részvénytársaság*.
- egyesületi jog Angliában l. *Angliában egyesületi jog*.
- egyetértés 334, 337—338, 368, 506, 545, 547, 680.
- Egyiptom 32, 366, 672.
- «egymást váltja örök romlás 's teremtés», idézet Berzsenyitől a Hitelben 399.
- egyoldalúság a nevelésben l. *nevelés* címszó alatt.
- éhinség, 1816-os 374.
- «ehrich dauert am längsten», idézve a Taglatban 586.
- «ehrich währt am längsten», idézve a Hitel kéziratában 381 j.
- Éjszakamerika l. *Északamerika*.
- Elboru bércei 538.
- Eldorado 305 és j., 459.
- életkora a nemzeteknek l. *organikus nemzetfelfogás*.
- ellenzék, ellenzés 69, 155, 292, 295—297, 383, 409.
- ellenzék Angliában l. *Angliában*.
- elme l. *ész*.
- elme hármas tehetsége 288, 312.
- elődök 470, 526, 528, 529.
- előítéletek 310 és j., 487, 522.
- előkelők l. *mágnás*.
- előmenetel (hazai — gátjai stb.) 289—291, 359, 460, 492, 507.
- elszegényedés, lassú Magyarországon 583.
- leszegényedés Spanyolországban l. *Spanyolország*.
- emberfő, kiművelt l. *ész*.
- emberről, emberi létről alkotott képzet 168—169, 196, 199, 202—203, 236, 238, 316, 367, 418, 465, 466, 480, 596. V. ö. *keresztény perfekcionizmus*.
- emlékezet 288, 312, 531.
- Endrődy János 242 és j.
- engedmények, — a politikában 175, 463.
- Eötvös József báró 102 j., 131 j.
- Epaminondas 294 és j.
- Eperjesi törvényszék 485 és j.
- Epikuros 125—126, 574.
- ércpénz l. *pénz*.
- Erdélyi Múzeum 407 és j.
- erény 125—126, 128—129, 180, 188, 190, 195, 199, 203—204, 284 és j., 286, 405, 530, 575, 586, 589, 593, 624, 694. V. ö. *erény, polgári*.
- erény, kapitalista 131.
- erény, keresztényi 395, 583.
- erény, nemzeti l. *erény* címszó alatt.
- erény, polgári 273, 310, 319, 325, 353, 358, 368, 397—398, 586—587, 687. V. ö. *erény*.
- erény, tanutlan 395.
- «Eripuit coelo fulmen...», idézet a Hitelben 476.
- érték, közgazdasági 300, 389. V. ö. *árteória*.
- értékrendszer, a Hitelben 171—174.
- érzésfilozófia 126—127.
- Eskeles l. *Arnstein* és Eskeles bankház.
- Esterházy-család 34, 58, 563.
- Esterházy Dénes herceg 277 j.
- Esterházy József gróf 58.
- Esterházy Pál herceg 5, 6.

ész 172, 334—335, 413—419, 480, 530,
531, 545—547, 592, 686.
Északamerika 360, 375, 377 j., 404,
619, 683.
északamerikai hajó 322.
eszmény, nevelési l. *nevelés* címszó
alatt.
Észrevételek l. *Toldalék Észrevételek*.
«esztendők havai fejünkön telelnék»,
versidézet a Taglatatban 596.
Esztergom 323.
«Et genus et proavos et quae non feci-
mus ipsi...», latin versidézet a
Taglatatban 608.
Etna 588.
Euclides 360 és j.
eudaimonizmus 126, 574. V. ö. *Ben-
tham, utilitárizmus*.
Europa 346, 372, 537, 553, 556, 567.
evolucionista magyarázata Széchenyi
eszméinek 161.
«ex omnibus aliquid, ex toto nihil»,
Montaigne nyomán idézi a Hitel
311 és j.
«L'exactitude est le genie des sots»,
idézet Boileautól a Taglatatban 576.
executio l. *végrehajtás*.
«Experto crede Ruperto», idézet a
Taglatatban 597.
export Magyarországból l. *Magyar-
ország kivitele*.
«extra Hungariam non est vita», szálló-
ige a Hitelben 401, 538.
ezüstmányák 285.

F

Fabricius 574.
faizás 334, 341—342, 545, 552, 686.
faji érzés Széchenyinél l. *Széchenyi
nemzeti érzése*.
faji hibák a magyarságnál 28—31,
148—150.
familiák konzerválása 291, 435—440,
604, 676. V. ö. *ösiség, hiteljog*.
Farkas Gyula 231, 252.
fásítás 277.
Faust 195.

Fejér György 238—239 és j.
Fejérváry Gábor báró 251.
fejlődés l. *haladás*.
Feketető 492.
«felicis sua si bona norint...», idézet
Vergiliustól a Taglatatban 640.
«felix qui potuit rerum cognoscere cau-
sas...», idézet a Hitel kéziratában
373 j.
felvidéki urak a Hitelről l. *Hitelről fel-
vidéki urak*.
felvilágosodás 113, 232, 237, 533, 694.
«felvilágosító ellenzék» 292, 295, 296,
297. V. ö. *ellenzék* címszó alatt.
Fényes Elek 34 j., 79 és j., 277 j.,
358 j.
fényűzés 64, 540, 594—595.
Ferdinánd II. 527.
Ferdinánd III. 527.
Ferenc császár 276 j., 348 j., 641.
Festetich-familia 34j., 58.
fiatalság jelei a magyarságnál l. *orga-
nikus nemzetfelfogás*.
«fiduciam potius morum...», idézet
Tacitustól a Taglatatban 643.
Fináczy Ernő 313.
Fiume 20, 88, 90, 92, 276 j., 356—357,
378, 573.
fiziokraták a jobbágy-földesúri viszony-
ról 52—53.
fogyasztás, belső 78—79, 377—378,
478—480, 544, 578—581. V. ö. *pa-
rasztl*.
fogyasztás, külső l. *Magyarország ki-
vitele*.
Folnesich 130 és j., 236 és j., 240.
folyamok, folyamrendszer 337, 359.
forspont l. fuvar 430, 472.
föld, mint a nemzetgazdaság alapja 299,
677.
földbirtok 26—28, 33, 283, 285—286,
291, 300—302, 338, 372—373, 452,
659—660. V. ö. *következőket*.
földbirtok, nemesi örökös eladhatósága,
oszthatatlansága, vásárolhatása, jogi
helyzete 41—42, 70, 339—340, 341—
342, 552, 561, 607, 618. V. ö. *ösiség*.

földbirtokos 282—283, 301—303, 368, 459—460, 561. l. még *földbirtok*.
 földesúr-jobbágy, földesúri-jobbágy viszony l. *jobbágy-földesúr*.
 földművelés l. *bor, búza, gabona, juhtenyésztés, mezőgazdaság, selyemhernyótenyésztés, termelés* címszók-nál.
 földművelés külföldön l. az *egyes országoknál*.
 földrajzi helyzete Magyarországnak l. *Magyarország* címszónál.
 frakkviselet Angliában, Franciaországban l. *Angliában* ill. *Franciaországban* *frakkviselet*.
 francia 290, 329, 346, 363, 372, 384, 390, 409, 413, 481, 483, 514, 516, 517, 519, 563, 573, 588, 590.
 francia bor, borkereskedés 366, 382, 616.
 francia cipészipar 598.
 francia forradalom 481, 677.
 francia forradalom eszméi Magyarországon 236—238.
 francia háborúk 235, 279 és j., 299, 370, 563, 577.
 francia háborúk és az európai gazdasági helyzet 9—13, 26.
 Franciaország 35, 285, 318, 346, 351, 357 és j., 408, 439, 532—546, 565, 575, 582, 603, 624, 694.
 Franciaországban bankrott 575.
 Franciaországban frakkviselet 587.
 Franciaországban kamat 70.
 Franciaországban mezőgazdasági krízis 10, 12—13, 16.
 Franciaországban majorátus 605.
 Franklin Benjamin 122, 132, 135, 188—189, 312 és j., 404 és j., 414 és j., 476 és j., 517, 530, 574.
 Frigyes II. 630.
 «fruges consumere nati», idézet Horatiustól a Hitelben 462, 624.
 fuvar 430, 472.
 függetlenség, lelki 318—320.
 Füred 446.

G

Gaal Jenő 161—162, 236.
 gabona (gabonaárak, gabonakivitel, gabonatermelési problémák) 12, 26, 88, 91—93, 95, 277, 360, 372, 379, 531—532, 541, 576, 616, 638. l. *Búza, termelés* címszók-nál.
 gabonaverseny 12, 13, 32, 366. l. *búza-verseny*. V. ö. *egyes országok nevei* alatt.
 Galicia 92, 510, 537.
 Galiciában adózás 624.
 Galilei 394 és j., 476, 690.
 Gallia, gallus l. *Franciaország, francia*.
 galvanizmus 285 j.
 Gara-nemzettség 440.
 gaukler patriota l. *patriota gaukler*.
 gazda, magyar gazda 246, 278, 291, 330—332, 354, 368, 372, 510, 513, 514, 565, 686. l. *birtokos*.
 gazdaság l. *földbirtok*.
 gazdálkodás l. *termelés*.
 gazdaságpolitika a Hitel, általában 5—98, 132—135. V. ö. *termelés*.
 gazdatisztek 296, 348—349, 543—544, 614.
 Gejza, régi magyar keresztnév 327.
 Gemeinnützige Blätter l. *Blätter*.
 generációk problémája 111—113, 154, 426—434, 603—604. V. ö. *régi — új*.
 «La génie est le bon sens...», idézet a Taglalatban 634.
 Genua 19, 92—93, 95.
 geographiai fekvés l. *Magyarország földrajzi fekvése*.
 Gerla helység 350 j.
 Geschlossener Handels-Staat 568.
 Gibbon 118 j.
 gingobiloba 335 és j., 545.
 girobank l. *bank*.
 Glatz, író 233.
 «gloriosa incertitudo» 424 és j., 601.
 Goes gróf 676.
 Goethe 305 és j., 330, 529.
 Goltz, van der, német gazdaságtörté-nész 10 j., 28 j., 31 j.

Gombos Imre 194 j.
 Gozony Dániel író 258.
 Gömbös Antal 144—145.
 görög 575, 603.
 görög, hét böles 516.
 görög irodalom 372.
 Görögország 553, 574.
 gőz 346.
 gőz, szerepe a repülésnél l. *repülés*.
 Graecia l. *Görögország*.
 Grassalkovich Antal herceg 58, 71—74.
 Graz 546, 670.
 Grotenfeld Arvid 119 és j.
 Grönland 346 és j.
 Grünwald Béla 158—160, 186, 191 j.,
 192—193.
 Guzmics Izidor 251, 253—254. V. ö.
Vallási és Egyházi Tár.
 Guyau, francia író 125 j.
 gyakorlás 324—325.
 gyapjú l. *juhtenyésztés*.
 gyapjúárak 14, 16, 20, 35.
 V. ö. *juhtenyésztés*,
 gyapjúkivitel 87—88.
 gyapjuszortirozás 384—385 és j.
 gyáripár l. *ipar*.
 gyarmatekkek 92, 573.
 gyermeki kor l. *organikus nemzetfel-*
fogás.
 «Gyors Pál» 584.
 György IV. 362.
 gyujtogatás 610.
 Gyula régi magyar keresztnév 327.
 Gyulai Pál 213.
 Gyulai Ágost 213, 218.

H

Hadik Ádám gróf 58.
 Hadik János gróf 291 és j.
 hadsereg, rendes l. *katolaság állandó*.
 Hajdu László 19 j.
 hajózási akta 568.
 haladás 101, 115—120, 163, 237, 276,
 283, 291, 482.
 «halljuk a más részt is» 292.
 Hamburg 92.

hamburgi bank l. *bank*.
 Hannibal 369 és j.
 Hanság 337.
 Hármaskönyv 422—423, 527, 528, 601.
 V. ö. *Werbőczy*.
 harmincad l. *vám Ausztria és Magyar-*
ország között.
 háromnyomásos rendszer 354 és j.
 Haruckern-család 350 és j.
 haszon, haszonvagy 27—28, 33, 328,
 388, 507, 512, 523—526, 530, 535, 548.
 haszonbér 510—511.
 haszonvagy az amerikaiaknál 404.
 hátramaradottságunk okai 330, 332,
 522, 531, 534.
 haza, hazafi 279—280, 289, 298, 463,
 490, 506, 509, 511—516, 520, 522,
 525, 530, 534, 536, 539. V. ö. *nem-*
zetiség.
 Hazai és Külföldi Tudósítások 215, 252.
 hazaszeret 329, 377, 399, 487, 534.
 hazaszeret és nemzeti érzés küzdelme
 232—233.
 Hébe 353 és j.
 Héderváry nemzetség 440.
 Hegel 5.
 Hegyalja 538.
 hegyaljai bor l. *bor, hegyaljai*.
 Hegyeshalom 304 j.
 Helmezy 212.
 Helvetia l. *Svájc*.
 Helvetius 531, 586, 621.
 Henrik, IV. francia király 585.
 Henrik, IV. mondása idézve a Tagla-
 latban 592.
 Henrik, VIII. angol király 433.
 Herder 138, 163, 165, 232, 236, 553.
 Herschel Frigyes 394 és j.
 Heves vármegye 332.
 híd 258, 277, 294, 364, 393, 484, 510—
 511, 577.
 «hidd-el» — hitel szójáték 258, 696.
 Himalaya 538.
 hit, vallásos l. *vallás*.
 Hitel ára 215.
 Hitel cenzurázása 211.
 Hitel elégetéséről elterjedt hírek 255

- Hitel első kiadása l. *Hitel kiadásai*.
 Hitel értékrendszere 171—174, 196—199.
 Hitel fogadtatása l. *Hitel hatása*.
 Hitel fordításai 213—214, 625.
 Hitel hatása 250—255.
 Hitel kéziratai 211—212, 216—218.
 Hitel kiadásai 213, 215—216, 218.
 Hitel kialakulása Széchenyi lelkében 177—218.
 Hitel, mint lázító irat 256, 692.
 Hitel, mint a liberálizmus bibliája 223.
 Hitel, mint mágnes ellenes szatíra 255, 691.
 Hitel, és a nemzeti szintézis 252.
 Hitel nyelve 212.
 Hitel stilizálása 212.
 Hitelhez Toldalék Észrevételek l. *Toldalék Észrevételek*.
 Hitelről Berzsenyi Dániel 251.
 Hitelről Dessewffy 259—64. V. ö. *Taglalat*.
 Hitelről felvidéki urak 251, 259.
 Hitelről Guzmics Izidor 253—254.
 Hitelről ismeretlen szerzőjű kézirat 255—256.
 Hitelről Kantz Gyula 222—223.
 Hitelről Kazinczy 253.
 Hitelről Kemény Zsigmond 246—247.
 Hitelről Ponori Thewrewk 257—258.
 Hitelről a sajtó 252.
 Hitelről Schröer 254.
 Hitelről Zádor György 253.
 hitel (általánosságban, magyar nemesek hitele, annak összefüggése a gazdasági élettel) 55—76, 229—231, 286—287, 291, 300—305, 312, 314, 315, 327, 334, 338—341, 370, 392, 394, 419—423, 435—437, 440—447, 540, 543—545, 548—552, 568, 578—579, 585—586, 600, 606—607, 609, 615—616, 619, 622, 655, 663, 665, 677, 686, 688, 694, 696. V. ö. a *következőket*.
 hitel külföldön, hitel városi 12—13, 21, 342, 548, 668.
 hitel tágabb értelemben, mint bizalom 327, 391—392, 395—397, 539, 540, 585—586.
 hitelforrások 63—67, 314, 543, 607, 622.
 hitelintézetek l. *bank*.
 hiteljog (adóssági per, árverés, csőd, jogvédelmek stb.) 66—70, 229—230, 247, 257, 341, 423, 528, 548—549, 551—552, 568, 615, 619. V. ö. *vállójog*.
 hitelműveletek, hitelvisszaélések 14, 55—60, 67, 71, 174, 197, 249, 304, 438, 447.
 hitelügyi állapotokról Balásházy 247.
 hitelügyi állapotokról Dessewffy 263.
 hiúság 509, 521, 585.
 hivatalvállalás és nemzeti érzés 281.
 hivatal hajszozás 409.
 hízelkedők 280.
 hízlalás l. *hús minősége*.
 Hodgskin Tamás 119 j.
 Hofbauer Kelemen 200.
 Hofmann Frigyes 125 j.
 Hollandia 13, 346, 351 j., 360, 491, 539, 568, 660.
 Homeros 372 és j., 582, 602.
 Homonnay-nemzetség 440.
 hon l. *haza*.
 Horatius, horatiusi idézetek a Hitelben és a Taglalatban 300 és j., 334 és j., 462 és j., 543, 545, 568, 577, 594, 626, 629.
 Horatiusok, római család 154, 319 és j.
 Hortobágy 401.
 Horvát István 681.
 Horváth Endre 588.
 hottentotta 402 és j.
 hun 685.
 Hunyadi Ferencné, grófné 190 j., 196 j., 316 j.
 Hunyadi Mátyás l. *Mátyás király*.
 hús minősége 38, 41, 344, 554, 555.
 V. ö. *limitáció*.
 huszárok 584.
 Huszti József 126 j.
 Hutten Ulrich 120.
 hűség l. *hitel tágabb értelemben*.
 hypotheka l. *jelzálog*.
 hypotheka-bank l. *bank*, *jelzálog*.

I

idézetek l. *az illető íróknál, illetve az idézett mondásoknál.*

igaz barát 281.

igazság 123, 124, 171, 197, 204, 442, 462, 521, 522, 529.

igazságszeretet mint nevelési eszmény 327.

«Il n'y a pas de plus grand malheur, que d'avoir un sot ami» idézet a Hitelben 483. [ben 52.

«Ils travaillèrent beaucoup, mais firent très peu» idézet a Hitelben 208
immanens idealizmus Széchenyinél l. *Széchenyi idealizmusa.*

Imre Sándor 102 j., 131 j.

indirecta teher l. *adó.*

infláció, inflációs szellem Magyarországon 26—27, 66, 129—130, 243, 541, 617—618.

ingatlan vagyon átalakulása ingóvá 550.

inség. 1817-es 18. j., 348. j., 374, 438.

insurrectio l. *nemesi felkelés.*

intabulatio l. *betáblázás.*

intolerantia Angliában l. *Angliában intolerantia.*

«introrsum video, vestigia nulla retorsum» idézet Horatiusból a Taglatatban 568.

ipar, iparcikkek 79, 81, 312, 313, 579, 580, 631.

ipar Angliában l. *Angliában gyárpar.*

ipari és mezőgazdasági termékek árviszonya (agrár olló) 342—343.

ipar és népesedés 580.

ir kérdés l. *Angliában ir kérdés.*

író, meg nem nevezett l. *az illető idézett mondásnál.*

irodalom, angol l. *angol irodalom.*

irodalom, görög l. *görög irodalom.*

István, szent 484, 641.

István, szent törvénye 641.

italmérés, hitelbe 612.

italmérési jog, zsidóknál l. *zsidók italmérési joga.*

ítélőerő l. *elme három tehetsége.*

J

«Jane biceps», idézet a Taglatatban 557.
Jankovich Miklós 699.

Janus l. *Jane biceps.*

«Jár számkivetten az árva fiú . . .», idézet Vörösmartytól a Hitelben és a Taglatatban 326, 540.

játékszín 406 és j., 588.

javaslattétel módja 360, 368, 488.

jayítás — előmenetel 276, 290.

javítás a gazdálkodásban l. *termelés.*

«Je sais, qu'il me trompe . . .» idézet Segurtól a Hitelben 280 és j.

jelzálog (hipothéka) 301, 341, 348, 506, 525, 551, 667.

jelzálogbank 549, 661, 677.

jelzálogpapírok l. *hitelműveletek.*

Jenner Edward 483 j.

jobbágy, jobbágy-földesúri viszony Magyarországon 43—47, 48, 51—53, 55, 248, 263—264, 352, 353, 534, 552, 557—566, 610, 615, 623, 624, 632, 636—637, 639, 640. V. ö. *paraszt és a következőket.*

jobbágy kiűzése földjéről, legelőjéről 43—47, 50, 278 és j., 472, 478, 580, 630.

jobbágy közadózása s politikai helyzete 49—50, 54, 341, 472—473, 561, 636, 637, 640—641. V. ö. *paraszt.*

jobbágyok szolgáltatásai l. *jobbágy-földesúri viszony, dézsma, faizás, robot, szakmány.*

jobbágyokkal cimboráló nemes 613.

jobbágyság Oroszországban 671. V. ö. *Kurakin hg.*

jobbágytelken lakó nemes 613, 630.

jogászi úton történő vagyonszerzés l. *pereskedő típusa magyarságnak.*

jólét l. *közbizalom.*

jótekonyság 593.

józan nemzeti szellem 324.

jozefinizmus 232.

József, II. császár 16, 143, 225, 373, 538.

József nádor 91, 93—94.

jövedelem l. *földbirtok*.

juhtenyésztés 33—35, 336.

Julius Caesar l. *Caesar*.

Jupiter 573.

«justum ac tenacem propositi virum»
Horatiusi idézet a Hitelben 334 és j.,
545.

jutalmas intézet 292.

jutalom, mezőgazdasági 389—390, 584.

Juvenalis 633.

K

K. báró 573.

Kakerlák nép 402 és j.

kakokrácia 605.

Kál helység 577.

Kalchbrenner, Frigyes Vilmos 214,
295 és j.

Kalkbrenner l. *Kalchbrenner*.

Kálmán, régi magyar név 327, 540.

Kálmán magyar király 484.

kalmár szellem l. *katonai lélek*.

kamat 64, 67, 70, 286, 386, 436, 449,
526, 532, 535, 537, 582—583, 658,
660. V. ö. *hitel*.

Kanizsai nemzetség 440.

Kant 241.

kapadohány 537.

kapitalista erény l. *erény*.

kapitalizmus 6, 23, 37, 131, 132, 243.

«karcagi bíró egészsége», szólás-mon-
dás a Hitelben és Taglalatban
363, 616.

Karolina út l. *Carolina út*.

Károly, III. 350. j.

Károly, X. 601.

Károlyi György gróf 245. j.

Károlyváros 90, 94 j., 95 j., 276 j.,
378—379.

Kassa 648.

kaszáló 612—613. l. *közlegelő*.

kaszinó 564.

kaszinói pályadíj 243—245. V. ö.

Dercsényi báró.

katolikus kérdés Angliában l. *Angliá-
ban katolikus kérdés*.

katoná Széchenyi, katonai szellem
Széchenyiben 22, 325 j.

katonai kiképzés 324—325 és j. V. ö.
nevelés.

katonailélek — kalmár szellem 145—146,
243, 524, 531, 629, 630, 631.

katonaság, állandó 511, 512, 559, 629,
631.

Kautz Gyula 77 és j., 105 és j., 222—223,
224.

kávé, amerikai 362.

Kazinczy Ferenc 15 és j., 21, 27, 64. j.,
190, 231—235, 239, 240, 250, 251,
253, 260—261.

Keletindia 538, 666.

Keletindia felszabadulásának lehetősége
575.

Kemény Zsigmond 105 és j., 130 és j.,
157—159, 163, 165, 179, 231 és j.,
234, 246—247, 251, 433 j.

«kenyeret vesztegetni nagy bűn», szó-
lás-mondás a Hitelben 41.

képviselési rendszer 337, 474, 630.

V. ö. *népkepviselet, parlamentariz-
mus*.

képzlet 288, 312, 463, 468—469.

kereskedelem, kereskedés 76—98, 355—
356, 373—374, 367, 507, 510, 512,
513, 523, 524, 525, 527, 529, 535—
536, 563, 566, 568, 569, 581, 618,
673.

kereskedelem hiányának okai, képzel-
tek 356.

kereskedelem hiányának okai, tényle-
gesek 372.

kereskedelem, külső l. *kereskedelem*.

kereskedelmi és váltótörvényszék l.
váltótörvénykesz.

kereskedelmi hitel l. *hitel*.

kereskedelmi verseny l. *szabadkereske-
delem*.

kereskedő és mezőgazda 285, 385.

kereskedői becsület 96, 380, 581.

kereskedői becsület Angliában l. *angol
kereskedői becsület*.

kereskedői lélek l. *katonai lélek-kalmár
szellem*.

- keresztény erény l. *erény*.
keresztény perfekcionizmus 166—167,
171, 175, 204—206, 235—238, 240—
242, 245—246, 253.
keresztény vallás 527, 529, 585, 589,
600.
«ki bízta rá?», a reformmunka meg-
indítását 477, 635.
kicsinosodott emberfő l. *kiművelt em-
berfő*.
kiképzés l. *nevelés*.
kikötő, magyar l. *Fiume*.
kilenced l. *jobbágy-földesuri viszony*.
kiművelt emberfő 413, 592—600, 687.
kiműveltség l. *műveltség*.
Kína, kínai 307, 317, 411, 435, 575, 598.
király, királyhűség 281, 282, 289, 368,
458, 486, 506, 509, 511, 514, 533,
534.
királyi haszonvételek 554, 556.
Kisfaludy Károly 212, 407 és j.
Kisfaludy Sándor 407 és j.
Kitonich 548.
kiváltság 257, 409.
kivitel l. *Magyarország kivitele*.
Kleanthes bölcselő 126 j.
kocsi, zárt 333 és j., 544.
koesmárosok 611.
koldulás 584.
kolompokok 613—614.
Kolozsvár 348 j., 546.
kommunikáció l. *közlekedés*.
koncentráció 407—413.
Konfutse 414 és j.
konjunktúra 616.
konjunktúra, mezőgazdasági l. *mező-
gazdasági konjunktúra*.
konkurrencia, konkurrens 363—366,
570—571.
Kopernicus 394 és j.
Koppe 28, 278 és j.
kor l. *régi* — *új*.
kórház 387.
kormány 259, 289, 519, 536, 549, 590,
609. V. ö. *nép-kormány*.
kormány és ellenzék viszonya Angliá-
ban l. *Angliában ellenzék*.
kormány és egyesületek viszonya 412,
590—591.
kormány nem tehet meg mindent 278,
282, 459.
kormány feladata-e a nevelés 150, 313 j.
Kornis Gyula 151, 254 j.
Kossuth Lajos 50, 120 és j., 124.
Kotzebue öble 329 és j., 584.
kozák ló l. *ló*, *kozák*.
kozmopolita 399, 400—402.
kölsönös bizalom 305.
kölsönös felvilágosítás 382—383.
«könnyebben összerogy az üres zsák...»
idézet Franklintól a Hitelben 312.
könyvnyomtatás feltalálása 546.
könyvtudós 285, 307. V. ö. *nevelés*.
Körnöcbánya 359. V. ö. *bányák*.
Körner Teodor 350, 406 és j., 407.
Körös folyó 337.
Körösladány helység 350 j.
kőszén 285.
kötelesség 170, 171, 174—175, 180,
280—281, 291, 378, 456—467, 623,
688.
kötelesség szülőké 306 és j. V. ö.
nevelés.
kövezet, pesti 401.
középesülés l. *koncentráció*.
közadó l. *adó*.
közboldogság (közjó stb.) 111—112,
121—124, 125, 232, 280, 284, 359,
366, 418, 446—447, 455, 511—525,
546, 547, 608, 643, 683.
középesedés l. *koncentráció*.
közértelmiség 153, 447, 471.
közértelmiség és képviselői rendszer
474.
közgazdasági érték 300.
közgazdasági teóriák 671.
közlegelő (legelő problémák) 21, 41, 42,
54, 280, 334, 341, 342, 472, 484, 545,
552, 630, 686.
közlegelőről kiűzése a jobbágnak l.
jobbágy kiűzése.
közlekedés 6, 247, 375, 577—578.
közlelék l. *közvélemény*.
közművelődés 629.

közvélemény 411, 418, 454, 599, 600.
közvetett adók 473 és j. V. ö. *sóadó*.
Krajna 636—637.
Krähwinkel város 566.
krízis (egyetemes, agrár) 8—16. V. ö. *mezőgazdaság*.
krízis politikai 483, 641.
Kulischer József 10 j.
Kulpa 90, 91, 94, 359, 373, 378, 379.
kultúra 130, 244.
kultúra és nemzetiség l. *nemzetiség*.
kultúrák kölcsönhatása 372.
Kunits Mihály 34 j.
Kunság 329 és j.
Kurakin herceg 557, 671, 672.
kút l. *artézi kút*.
külföld, külföldieskedés 277, 290, 292, 309, 322, 542.
külföldi pénzemberek, külföldi tőke 550, 582—583, 607.
külföldi vám l. *vám*.
külföldi viselet 277.
külföldön lakás l. *absentizmusa* ...

L

Lafontaine 348.
Lafontaine-től idézet a Taglalatban 544, 548.
«laissez nous faire» idézve a *Hitel* kezdetében és a Taglalatban 373 j., 576.
Lajos, II. 485 és j.
Lajos, XI. 546.
Lajos, XIV. 105, 306, 433 j.
Lajos, Nagy, király 105, 433 j., 484, 508.
Lajos, Szent 105, 433 j.
Lajta 304 j., 492.
Lakedaimon 414 és j.
Landwehr 512, 630, 631.
lárma 627.
«lassan siess, tovább érsz» 545.
László, régi magyar név 327.
László, Szent 113 és j., 291 és j., 432.
László, Szent, törvénye 113.

latin nyelv 234.
«látom, látom szép szemekkel ...» vers-
idézet meg nem nevezett írótól a
Hitelben 403.
«laudatio ingentia rura» idézet Vergi-
liusztól a Taglalatban 565.
Lawrance, Thomas 294 és j.
«le vrai Esprit ...» idézet meg nem
nevezett írótól a Taglalatban 556.
legelő, legelőprobléma l. *közlegelő*.
legelőről kiszorítása a jobbágnak l.
jobbágy kiűzése.
léghajó 301. V. ö. *repülés*.
legion d'honneur 608.
lélek, matematikai 239—240.
lélek, nemzeti l. *nemzetiség*.
lelki nevelés l. *nevelés*.
Lemberg 381, 548.
lengyel, Lengyelország 359, 566, 673.
lengyel közmondás idézve a Taglalat-
ban 566.
Lengyelországban a robot eltörlése 557.
Leopold l. *Lipót*.
Leonidas 361 és j., 454 és j.
lét 168, 202, 353, 465, l. *emberről*,
emberi létről alkotott képzet.
Leuktra 406 és j.
leves, rumfordi l. *rumfordi*.
Levy, Hermann 10 j., 12 j., 15 j.
liberalizmus 49—50, 55, 206, 223—224,
254, l. *szabadság*.
limitatio 334, 342—345, 347, 472, 484,
553, 554, 555, 556, 669, 686.
linea hajó 544.
lipcei piac 96.
Lipót, I. 527.
liquidum debiti l. *hiteljog*.
Liviustól idézet a Taglalatban 604.
Locke, János 151.
Loisser fr. miniszter 576.
Lombardia 358, 439.
lombardiai öntözési rendszer 304 j.
London 185, 279, 326, 336 és j., 357,
515, 540, 554, 570.
londoni bankok l. *bank*.
ló, eseh 538.
ló, kozák 538.

lófuttatás l. *lóverseny*.
 lóheretermesztés 341.
 lovaglás, lovagolni tudás 280, 293.
 Lovakról, Széchenyi könyve 107 és j.,
 167, 198, 199, 207, 698.
 lóverseny 546, 564, 569.
 Ludovica-út 90, 94, 276 és j., 364 és j.,
 375 és j., 378, 379, 389, 604, 616.
 Lukácsfürdő 351 j.
 luxus 64, 594—595.

M

Mac Adam (makadám utak) 578.
 Machbethből idézet a Taglatatban 540.
 Madeirai borok 322 és j., 538.
 «magányos ember» (elszigetelt ember)
 nines, mindenki valami emberi kollek-
 tivitással függ össze 287—288.
 magazin Károlyvárosi l. *Károlyváros*.
 Magda Pál 26 j., 30 és j.
 mágnás, mágnáskérdés 174, 206, 224—
 225, 277, 324, 416—418, 460, 467,
 521, 542, 605, 606—607, 624, 665,
 689. V. ö. *mágnások hitelműveletei*.
 mágnás gyermekek nevelése 345—346,
 594.
 mágnások hitelműveletei 14, 55—60,
 71—75, 197, 249, 255, 304, 319 és j.,
 437—438.
 magnetizmus 285 és j.
 magyar asszonyok 320—322, 327, 362,
 537, 540.
 magyar keresztnevek felvétele 377, 540.
 magyar nemes l. *nemesség*.
 magyar nyelv 231, 257, 407, 427, 456,
 575.
 magyar ruházat 587, 589.
 magyar típusok: dunántúli magyar
 252; külföldi, elfajult külföldies-
 kedő 154, 319; Petur típus 154;
 pipás magyar 281; tiszai típus 252;
 valódi magyar, a magyar ember igazi
 lényege 171, 280—281, 291, 310, 323,
 333, 355, 459, 461—462, 486, 589 V.
 ö. pereskedő típus a magyarságnál.

Magyarország 290, 323, 346, 359, 436,
 439, 480, 544, 553, 555. V. ö. a *követ-
 kezőkét és organikus nemzetfelfogás*.
 Magyarország földrajzi fekvése, termé-
 szeti helyzete 289, 356—359.
 Magyarország éghajlata 359.
 Magyarország kivitelei 79, 80, 86, 91,
 264, 338, 366, 571, 573, 575—576,
 578.
 Magyarország lakossága 79 V. ö. *népe-
 sedés*.
 Magyarország mint zárt kereskedelmi
 ország 568.
 Magyarországon mezőgazdasági kon-
 junktúra l. *mezőgazdasági konjunktúra*.
 Magyarországon mult emlékei 455.
 «ma tette...», idézet Mirabeautól a
 Taglatatban 592.
 Mahomet l. *Mohamed*.
 majlandi 554.
 majoratus 605, 676.
 majoratus Franciaországban l. *Fran-
 ciaország*.
 Malthus 349 és j.
 Mályusz Elemér 45 j., 224 és j., 225—
 230.
 Manton fegyvergyáros 369 és j.
 Marathon 400 és j.
 Marczali Henrik 95 j.
 Maret György nyomdája 653.
 margitai dohány l. *dohány, margitai*.
 marhahús 332.
 marhabehozatal 670.
 marhatartás 638.
 Mária Terézia 34, 81, 113, 291 és
 j., 560.
 Marien-Aui öntözési rendszer 304 és j.
 Marokko 435.
 Maros 359.
 Martignoni genuai osztrák konzul 93 j.
 Martini 236.
 Martinovics Ignác 238.
 márvány 290 és j., 311.
 matematikai lélek 239—40.
 Mátyás I. király 113, 508.
 Mátyás I. király könyvtára 291 és j.

megelégedés l. *belső csend*.
 «meglátod Kitonich», szállóige a Tag-
 lalatban 548.
 megyei tisztviselők fizetése 640.
 Mehadia 346.
 Meklenburg 351.
 meklenburgi gazdasági rendszer 332 és j.
 méltóság, emberi l. *emberiről alkotott*
képzet.
 Mephistoteles 286.
 méreg 371.
 mesterségbeli kiképzés 294—295, 306,
 311.
 Metastasio 514.
 Metternich 6.
 mezőgazdaság (általában) 8—98, 276,
 278, 280, 282, 283, 285—286, 328—
 334, 358—359, 368, 437. V. ö. *mező-*
gazdasági konjunktúra.
 mezőgazdasági export l. *Magyarország*
kivitele.
 mezőgazdasági konjunktúra 17, 18,
 19—20, 227, 314—315, 438 és j., 616,
 618.
 Mezőkövesd 630.
 Mexico 13.
 Milthiades 400 és j.
 «minden ország támasza s talpköve...»,
 idézet Berzsenyitől a Hitelben 139.
 «mindenki hiúságból szereti hazáját»,
 idézet Voltaire-től a Taglalatban 539.
 Mirabeau 544.
 Mirabeautól idézet a Taglalatban 592.
 Mohácsi veszedelem 278.
 Mohamed 545.
 Moldva 555.
 Moldvából állapotbehozatal 617, 670.
 Molière 303 j.
 monarchia (ausztriai is) 336, 512, 533,
 542, 544, 553.
 monarchikus és népkormányzati elv 336.
 monopolium 342, 669.
 Montaigne 306 j., 311 j., 313 j., 668.
 Montesquieu 251, 520, 546, 586.
 Montgolfier 301 és j., 525, 536.
 moratorium 549, 551, 552.
 moratorium parancs 549.

«more Andapatarum» 602.
 Morus Tamás 359 j.
 morva 510.
 Morvaország 561.
 Morvaországba magyar terménykivitel
 366.
 Morvaországban jobbágyok helyzete
 561.
 Mosony 374, 576.
 Moszkva 404.
 «motus decesse...», idézet Horatiustól
 594.
 Mozart 303 j., 330 és j.
 «multa sol...» 608.
 munka 334—335, 349—350, 523, 569.
 munka és pénz 592.
 munka, mindennapi tökéletesít 294.
 «munka, munka a nemzeti gazdaság
 talpköve», szólásmondás a Hitelben
 349.
 munka, robot l. *robot*
 munkafelosztás 281 416—418, 598—
 599.
 muszka l. *orosz*.
 Müller Ádám 28 és j., 96 j.
 Müllner Ágost 304 j.
 München 346 és j.
 műveltség 323, 324, 330, 372, 523.
 V. ö. *kiművelt emberfő*.

N

N.-né grófné 594.
 nacionalizmus l. *nemzetiség*.
 Nagy Sándor l. *Sándor*.
 Nagybritannia l. *Anglia*.
 Nagyváthy János 31, 32, 49.
 Nándory 91.
 Napoleon 183, 279, 299 j., 300 j., 309,
 521, 550, 567, 584, 607.
 Nápoly 304, 309, 323, 538, 607.
 naturalista magyarázatok Széchenyi
 nacionalizmusáról 158—162, 236—
 237.
 «necesse fuit...», idézet Cicerótól a
 Taglalatban 569.
 nemesség adózása l. *adózás*.

nemesség elpuhultsága 629.
 nemesség és a katonai kiadások 471, 640—641.
 nemesség lealacsonyítása a külföld előtt 553.
 nemesség országgyűlési követeinek kiadásai 640.
 nemesség útvám fizetése 577—578, 640.
 nemesség véráldozata 563.
 nemesek, jobbágytelken lakók 630.
 V. ö. *jobbágy címszónál.*
 nemesi birtok l. *földbirtok.*
 nemesi felkelés 309 és j., 511, 631.
 nemesi virtualitás 352.
 német, Németország 290, 346, 515, 553, 673, 678, 694.
 német ruha 309.
 Némethy Géza 126 j.
 nemzetek életkora, nemzetek-személyek stb. l. *organikus nemzetfelfogás.*
 nemzetek haladásának okai 283.
 nemzeti bank l. *bank nemzeti.*
 nemzeti erény l. *erény címszónál.*
 nemzeti nyelv l. *magyar nyelv*
 nemzetiség (nemzeti szellem, nemzeti karakter, nemzeti jellem) 130, 132—134, 135—156, 158—162, 163, 165, 171—173, 186, 189—190, 197, 231, 234, 249, 274, 290—291, 319, 321—327, 330, 368, 398 és j., 399—407, 455, 542, 585, 587—590, 593, 607, 685, 687, 699. V. ö. *kozmodopolita.*
 nemzetközi jog 593.
 népesedés 523, 541, 565, 580, 581, 639.
 V. ö. *Magyarország lakossága.*
 népképviselő, népkormány 336—337, 546, 630. V. ö. *parlamentarizmus.*
 «neque his lupis...», Szabó Dávid meseje idézve a Taglalatban 553.
 Nero 111, 426, 427 j.
 nevek, régi magyarok l. *magyar keresztnévek felvétele.*
 nevelés (egyéni és nemzetnevelés, nevelés és anyagi helyzet összefüggése) 134, 148—154, 244, 305—313, 314 és j., 326, 345, 346, 442—443, 540, 594, 622, 630.

nevelés eszménye 327.
 «neveltségessé teszi hazáját», vád Széchenyi ellen 491.
 Newton 295 és j., 311, 476, 690.
 «nil admirari», idézve a Taglalatban 575.
 nők magyarosodása l. *magyar asszonyok.*
 «nulla dies...» l. *egy nap se.*
 nyereség, mint a gazdálkodás alapja 328, 354.
 Nyitra vármegye 358 j.
 «nyom nélkül illan...» idézet, Shakespeare-től a Taglalatban 549.
 nyomor Magyarországon 361.

O

Odessa 13, 19, 32, 277 j., 366, 381, 616.
 olajfa 289.
 oláh, Oláhország 361, 533, 670.
 olasz, Olaszország; 291, 322, 362, 372, 388, 616.
 «omnibus hoc vitium...» idézet Horatiusról a Taglalatban 545.
 «on ne? est grand...» idézet Staël bárónőtől a Taglalatban 592.
 oppositio l. *ellenzék,* illetve *hitéljog.*
 Orczy báró 30.
 organikus nemzetfelfogás 101, 112—114, 116, 117, 139—142, 143, 148, 149—150, 152, 155, 187—188, 242, 289, 291, 363, 400, 404—405, 471, 484—485.
 orosz birodalom l. *Oroszország.*
 orosz bortermelés 289.
 orosz gabonaverseny 12, 93 j., 95, 616.
 Orosz József 258 j.
 orosz-török háború 18, 22, 95, 379, 414.
 Oroszország, oroszok 12, 93, 95, 404, 557, 575, 597, 616, 673.
 Oroszországban robot l. *robot.*
 Oroszországban jobbágytság 671. V. ö. *Kurakin herceg.*
 országgyűlés 109, 507, 511, 571.
 országgyűlési bizottsági munkálatok 37 és j., 41—42 és j., 225—230, 248, 263, 552, 581, 601, 610, 619—620, 633.

országgyűlési biz. munk.-hoz való viszonya Széchenyinek és Dessewffy-nek (Dessewffy szerint) 620.
 országgyűlési képviselte a parasztságnak 472—473.
 országgyűlési követek fizetésének költségei 640.
 országgyűlési törvények 526, 527, 561, 580, 601, 617.
 országos bank l. *bank, nemzeti*.
 ortográfiáról Dessewffy 502.
 osmán l. *osmán*.
 osztatlan birtok, faizás l. *földbirtok, faizás*.
 osztrák l. *Ausztria*.
 osztrák váltóbíróságok ítéletei l. *váltójog*.
 osmán 323 és j., 403 és j., 436.
 Ovidius idézve a Hitelben 387 j.

Ö

Öcsöd helység 350 j.
 önérdék l. *közboldogság*.
 önismeret 148—149, 287—290, 317—318, 516.
 önkötelezés és szabadság 449. V. ö. *szabadság*.
 önszeretet 675 V. ö. *közboldogság*.
 öntökéletesítés 290.
 öntözési rendszerek l. *Lombardiai és Marien-Aui öntözési rendszerek*.
 Örindur 304 és j., 525.
 örökeladás l. *ösiség*.
 örökváltság 563.
 örültekháza l. *bolondokháza*.
 ösiség (örökeladás) 62, 70, 229, 247, 550, 607, 618, 619, 628.

P

Paganini 294 és j.
 Panama-csatorna 292, 293 j.
 Pannonia 329 és j.
 papírgyártás 578, 579.

papírpénz 227, 277, 359, 369, 370, 390, 507, 520, 526, 532, 533, 567—568, 573, 617—618, 675.
 paraszt, magyar 25, 51—52, 79, 289, 347—349, 377, 409 j., 472, 560, 623—624, 630.
 paraszt elnyomása 623.
 paraszt képviselte az országgyűlésen l. *országgyűlés*.
 paraszt kiűzése birtokáról, legelőjéről l. *jobbágy kiűzése*.
 paraszt mint fogyasztó 79, 479—480.
 Páris, párisi 299, 323, 326, 537, 540, 553, 570.
 parlagiság 309, 321.
 parlament, parlamentarizmus 151, 328, 474. V. ö. *közértelmiség és képviselői rendszer*.
 parlament Angliában l. *Angliában parlament*.
 partialis obligatiók l. *hitelműveletek*.
 Pascal 119.
 patriota 281. V. ö. *nemzeti*.
 patriota, gaukler 365, 570. V. ö. *nemzetiség*.
 Paulovich 45.
 Paziázi Mihály, a Hitel fordítója 213, 653.
 Pázmány-nemzetség 440.
 «Pegazus im Joche», Schiller versének tartalma idézve a Taglalatban 538.
 Peloponesus 289 és j.
 Pen 574.
 pengő forint l. *pénz*.
 Pennsylvania 435.
 pentelikei márvány 311.
 pénz 359, 505, 507, 510—512, 514, 515, 520, 525, 526, 527, 529, 532, 541, 567—568, 568—570, 656. V. ö. *papírpénz*.
 pénz értékének leszállása l. *devalváció*.
 pénz és hitel törvények, rendszerek l. *hiteljog*.
 pénzforgás 541, 546.
 pénzügyi politika Angliában l. *Anglia*.
 pereskedő típus a magyarságnál 24—25, 353.

perpetuum mobile 391.
 Peru 13.
 perzsa 329 és j.
 Perzsia 329, 411, 435, 537—38.
 Pest 277, 364, 374, 393, 510, 515, 554,
 576, 604, 675.
 Pestalozzizmus 130 és j., 236.
 pesti csónakosok 322.
 pesti híd 393.
 pesti kövezet 401.
 pesti vasút terve 623.
 Pestvármegye 73.
 Péter cár 294 és j., 485 és j.
 Péterfy Jenő 154, 159 j., 165, 200.
 Petur típusú magyar l. *magyar típusok*.
 pezsgő 362 és j.
 Phaeton 521.
 Phocion 574.
 pipázás 537.
 pipázó magyar típus 281.
 Pirontól idézet a Taglalatban 537.
 Pitt 295 és j., 394 és j., 575, 656.
 Pius Desiderius 693—695. V. ö. *Schröer*.
 Philadelphia 356, 546.
 plánta létel l. *emberről alkotott képzet*.
 plánum és projectum 292.
 plánumok, hosszabb és rövidebb időre
 547.
 Plátea 406 és j.
 Plutarchos 609.
 Plutarchos, idézve a Taglalatban 644.
 Podmaniczky báró 29.
 polgári erény l. *erény*.
 Ponori Thewrewk József 256—257, 258,
 696.
 «ponunt virgulta . . .», lengyel mondás
 idézve a Tagblatban 566.
 porosz, poroszok, Poroszország 15, 544,
 563, 576, 631.
 porosz gazdálkodás (s hatása Magyar-
 országon) 322 és j., 332 és j., 372.
 porosz hitelintézetek 657.
 porosz Landwehr l. *Landwehr*.
 Porto Re 256 és j., 673.
 Poseidon 338.
 posta Mayrországon 577
 posztó, francia 617.

praerogativa, nemesi 352, 525, 529.
 praxis és teoria l. *teoriában jó, praxisban
 kiviheletlen*.
 privilégiumok l. *kiváltság*.
 producens l. *termelés*.
 Prohászka Ottokár 129 és j., 131.
 «propria experientia stultorum magistra
 est», idézet Liviustól a Taglalatban
 604.
 Psyche 487 és j.
 Pulszky Ferenc 105, 251, 259.
 pusztá 588, 638.
 Pygmalion 290 és j., 519.
 Pyreneusok 538.
 Pythagoras 296 és j., 364 és j., 369 és j.,
 517.

Q

Quarnero 356 és j.
 «que reste il . . .», idézet Rousseaútól a
 Taglalatban 540.
 «qui vitamque . . .», idézet Horatiustól a
 Taglalatban 629.
 Quintillianus a közvéleményről, idézi a
 Taglalat 598.
 «quis autem», idézet a Taglalatban 593.
 Quito tája 538.
 quodlibet 256.
 quodlibetes ember 294 és j., 544.

R

Radó Antal 253.
 Rajna 673.
 Rákos 604.
 raktár, károlyvárosi 378—379.
 Rance 315 és j.
 Raphael 295 és j., 330, 521, 543.
 reakciós rendszer 694.
 realista mozgalom 105, 120, 129, 131,
 135, 188, 233, 234, 239—240, 608.
 reformátor 545.
 Rege Károly 19 j.
 regeneráció 605—606.
 régi magyar keresztnevek felvétele 327,
 540.

régi — új (régi jó idők stb.) 279, 290, 429—433, 445, 470—471, 485, 524—525.

Register, Annual 293 j.

regnikoláris munkálatok l. *országgyűlési bizottsági munkálatok*.

regulációs műveletek l. *jobbágy kiűzése földjéről*.

regulálása folyamoknak 90—91, 552. l. az egyes *folyamok neveinél*.

rejtvények megfejtésével időtöltés 284, 285.

«rend (a) mindennek lelke», közmondás a Hittelben 287.

rend szerepe a gazdaságban, az életben 59—60, 292, 298, 442, 443.

rendek, rendi kiváltságok stb. 143, 257, 409, 626.

rendelések feleslege 372, 576.

rendes hadsereg l. *katonaság, állandó*.

repulsio l. *hiteljog*.

repülés 333, 545.

«res adversa...», idézet Tacitustól a Taglalatban 605.

részvénytársaság 293 j., 294. V. ö. *bankrott, részvénytársaságok Angliában*.

Reviczky Ádám 36.

Review, the Edinborough 108 és j., 109. j.

Review, the Westminster 109.

Reyer Ferenc 92 j.

Rhodus 542.

Rhone völgye 279 j.

Ricardo 349 és j.

Ridder Ferenc 92 j.

rizs 289.

Robinson 299 és j.

robot 41—48, 51 j., 53—54, 247, 254, 334, 347—351, 484, 510, 557—564, 636, 671—672, 686.

robot Lengyelországban 557.

robot Oroszországban 557, 671.

Róma, római, római birodalom 154, 304, 372, 453, 468 és j., 537, 542, 553, 574, 609.

római irodalom és görög irod. 372, 553.

«romani puer...», idézet a Taglalatban 574.

Romeuf 10 j., 12—13 j., 15 j.

romantikus államfelfogás l. *organikus nemzetfelfogás*.

romantikus gazdasági felfogás 28.

romantikus korszellem hatása Széchenyinnél l. *Széchenyi* címszónál.

rospontozás l. *fuvar*.

Rossini 295 és j., 330 és j.

Rotschild 6, 365 j.

Rottenborough 632.

Rousseau 314 j., 409.

Rousseautól idézet a Taglalatban 540.

Rozgonyi 440.

ruha, német 309.

Rumford gróf 348 j.

rumfordi leves 348 és j.

Rumy Károly 146, 260.

S

S. város l. *Sopron*.

S.....r gróf 546.

S.....ay gróf 556.

sajt, magyar 362.

sah l. *perzsa, Perzsia*.

sajt, olasz 362.

sajtószabadság 522, 599—600 l. *sza-*
badság.

sajtószabadság Angliában 599.

Salamon 406 és j.

Sallustius 525.

saltus in natura 569.

samarita, samaritánus 286 és j., 305.

Sámson 310.

Sándor, Nagy, makedón király 237, 583.

sár, szegedi l. *szegedi sár*.

Sardanapol 466 és j.

sarkalatos törvények 602.

Sárvíz 300.

Sátoraljaújhely 577.

satyra a Hittel 683.

Saxonia l. *Szászország*.

Say J. Baptiste 349 és j.

Scipio 454 és j., 622.

Schams Ferenc 31 és j.

- Schams a bortermelésről 31.
 Schedius 142, 144, 145, 236.
 Schiller német költő 183, 538, 592.
 Schröer 254. V. ö. *Pius Desiderius*.
 Schwartner 26 és j., 34 j.
 Scott, Walter 330 és j.
 Scythia fény 278.
 Segur 149, 155, 290 j., 296 j., 297 j., 300 j.
 Seilern, Crescentia grófnő l. *Zichy Károlyné*.
 Seligman E. 74.
 Selmec város 350, 359.
 selyemhernyó tenyésztés 373.
 «semper...», id. ismeretlentől a Taglatban 574.
 Senegal 329 és j.
 sequestrum 257, 436, 452 és j., 469.
 sétálólhelyek 277.
 sevillai udvar 360.
 Shakespeare-től idézet a Taglatban 506.
 Shakespeare-től Macbeth 549.
 Shakespeare-től Velencei kalmár 600.
 Sheri bor l. *bor*.
 Shylock 600.
 «si non...», id. Horatiustól a Taglatban 626.
 Sibarita 627.
 Sieghart Rudolf 81 j., 93 j.
 siker-sikertelenség 292.
 Simplon-út 279 és j.
 Sió 300.
 Sismondi 342 és j.
 skála 370 és j. V. ö. *infláció*.
 Skerlecz Miklós br. 37, 42 és j., 228.
 Smith, Adam 119, 125, 342 és j., 370, 394 és j., 544, 617, 618.
 Smith, Sidney 109 és j., 110 j.
 só ára, magyaré 277 és j.
 sóadó 278 j.
 Sokrates 369 és j., 574, 592.
 Solon 369 és j., 574, 609.
 Sombart, Werner 23—24, 131.
 Somló (bor) 322.
 Somogy megye 186.
 Somsich 245.
 Sonnenfels 236.
 sophisma 293 és j.
 Sopron, Sopronvm. 355 j., 380 j., 564, 566.
 spanyol 372.
 Spanyolország 285, 358, 360, 538, 577, 616.
 Spanyolországban elszegényedés 285, 567.
 Sparta, spártaiak 326, 603.
 speciális hypotheka l. *betáblázás*.
 spekuláció l. *haszon*.
 spekuláció Angliában l. *Anglia*.
 spekulánsokról Montesquieu 546.
 Spencer, Herbert 160—161, 236.
 spiritus, nemzeti l. *nemzetiség*.
 sportoló typus, nevelési-ideál-e 307—308.
 Spranger Eduard 195.
 St. l. *Steigentesch*.
 Stadium 117, 224, 226.
 Stäel bárónő 108 és j., 112, 113 és j., 115, 116, 118, 119, 164, 432 j., 592.
 Stametz 72.
 Steigentesch br. 313 j.
 Stephen Leslie 109 j.
 Strassburg 584.
 strassburgi templom 468.
 «tulti...», id. Ciceroból 604.
 subsistentia, nemzeti l. *nemzetiség*.
 sucsesor 551.
 Sugenheim 53 j.
 Sully 575.
 «sunt bona...», id. ismeretlentől 555.
 Surányi-Unger Tivadar 293 j.
 Svábország 668.
 Svájc 538, 575, 673.
 Swift, Jonathan 404 j.
 sybarita 310 és j.
 Szíria 380.
 Szabadka 323.
 szabadkereskedelem 617, 669.
 szabadkereskedelmi verseny 669. V. ö. *Laisser nous faire... rendelkezés, szabadkereskedelem*.
 szabadság 49—50, 121—122, 134—135, 375, 398, 408, 409 j., 449, 485, 505, 522. 665. V. ö. *sajtószabadság*.

- szabadság Angliában l. *Anglia*.
 szabadság és anyagi függetlenség 312, 665.
 szabadság és önkötelezés 449, 620.
 Szablik János 301.
 Szabó Dávid 553.
 Szacs vay 237.
 szakács 281.
 szakállviselet és nemzetiség 309.
 szakmány 562. V. ö. *robot*.
 Szalai Béla 277 j.
 Szalay Imre 240—241.
 szállítás 90, 93, 357, 616.
 szállítási kérdések 581.
 száraz theoria 293.
 Szászország 34 j., 358 és j. .
 Száva 90, 91, 94 j., 359, 378.
 Szeberényi Lajos 106 j.
 Széchenyi Ferenc gróf 66, 200.
 Széchenyi István gróf belső esendről l. *belső esend*.
 Széchenyi István gróf egyedüllétől való félelme 191—192.
 Széchenyi István gróf értéknek legfőbbnek mit tartott 129.
 Széchenyi István gróf eszméinek előzményei 231.
 Széchenyi István gróf a faji hibákról 134.
 Széchenyi István gróf, a fiatal, testvériesülési elvei 183.
 Széchenyi István gróf fiúmei útja 90.
 Széchenyi István gróf forradalmár volt-e? 226, 230, 256.
 Széchenyi István grófnak a francia felvilágosodással való kapcsolata 237.
 Széchenyi István gróf gazdálkodás és nemzetiség kapcsolatáról 123.
 Széchenyi István gróf gyalázta nemzetét Dessewffy szerint 632.
 Széchenyi István gróf haladásba vetett hite 116, 163.
 Széchenyi István gróf a hazafiak kettős csoportjáról 185.
 Széchenyi István gróf a hazafiakról, kik csak lármáznak 133.
 Széchenyi István gróf a Hitel hatásáról 250.
 Széchenyi István gróf idealizmusa 163—167.
 Széchenyi István gróf a kötelességekről, kötelességtudata 185, 196—197.
 Széchenyi István gróf lázító volt-e? 690, 692.
 Széchenyi István gróf a lélekről, kereskedőiről és nemzetiről 149.
 Széchenyi István gróf lelkiismeretfurdalásai 193.
 Széchenyi István gróf munkái l. *Lovakról, Stadium, Világ*.
 Széchenyi István gróf műveltségéről és gazdagságról 134.
 Széchenyi István gróf nemzeti érzése 133, 158—162, 186—187, 236—237.
 Széchenyi István gróf organikus államfelfogása 140—143.
 Széchenyi István gróf pénzzavara a Hitel megírása előtt 208—209.
 Széchenyi István gróf realizmussal való kapcsolata 120—129.
 Széchenyi István gróf rendszere 242.
 Széchenyi István gróf romantikával való kapcsolata 117, 140, 143, 190—194.
 Széchenyi István gróf szerelme 190—195.
 Széchenyi István gróf utazásairól Dessewffy 692.
 Széchenyi István gróf vagyoni helyzete 208, erről Dessewffy 570.
 Széchenyi István gróf vallásossága 167—168, 169, 183, 200, 205.
 szederfa, -ültetés 278, 373.
 szegedi sár 401.
 szegényadó Angliában 329, 544, 569.
 szegénység 659.
 szegénytaxa l. *szegényadó Angliában*.
 Szeghalom 350 j.
 Szekfü Gyula 29 és j., 102 j., 106, 148, 169—170, 183.
 Szelina, Széchenyi régebbi szerelme 195.
 szellem, katonai, l. *katonai lélek kal-már szellem*; szellem, nemzeti, l. *nemzetiség*.
 szemfényvesztés-csalás 293.

Szent Bernát l. *Bernát*.
 Szent Irásból idézet 593.
 Szent István törvénye l. *István t.*
 Szent László l. *László*.
 Szent Péter temploma 468 és j.
 Szentes 350 j.
 szerencse törvényei 352.
 Szicília és a magyar gabona 366. V. ö.
 gabona.
 szicíliai 32.
 szigetlakó originalitása 292.
 Szilágyi Mihály 295 és j.
 Szilézia 358 és j.
 Szily 213.
 színház l. *júdelkszn*.
 színház és nemzetiség 277.
 színműírók 591.
 Szimneyi József 258.
 Sziszek 379.
 szív 592.
 szív tanácsa — Ész tanácsa 480.
 szó szentsége 396, 397.
 szociális forradalom 481.
 szolgabíró 613.
 Szombathely 508, 683.
 szőlőjavítás l. *borjavítás*.
 szövetséges országok 389.
 szülők kötelessége gyermekeik nevelése
 iránt 306 és j. V. ö. *nevelés*.

T

Tacitus 577.
 Tacitustól idézetek a Taglalatban 605,
 643.
 Taglalat 259—264, 497—648.
 takarékoság 131, 354, 465, 509, 534,
 550, 560—565.
 taksásnak nevezi Dessewffy a parasztot
 552 V. ö. l. *paraszt*.
 találmányok 369.
 Tállya helység 518.
 tánc, magyar 587, 589.
 Tantalus 301 és j., 530.
 tanulás 285, 294—295, 312—313,
 324—325.
 tapasztalás a nevelésben 294.

társalkodás 590.
 társaságbeli szabadság 408, 449.
 társulás 153—154.
 Taschner 212.
 taxa 669.
 technika 553.
 tehetségek kifejtése 281.
 Telegdi-nemzetiség 440.
 templom, strassburgi és római szt.
 Péter 468 és j.
 tengeri export l. *Magyarország kivitele*.
 teoria, száraz 293.
 «teoriában jó, praxisban kivihetetlen»
 369, 470, 471—472, 589, 633.
 teoriák a közgazdaságban 671.
 termelés (termelési kérdések, a termelő,
 többtermelés stb.) 9, 23—38, 96,
 241, 317, 358 és j., 374—375, 534,
 541. V. ö. *földbirtok*.
 természetes ész 285.
 természetes szabályok 408.
 természeti kincsek 359.
 természeti törvény 236.
 Terracina 304 és j., 607.
 Tessedik Sámuel 42.
 testi kiképzés 309, 310. V. ö. *nevelés*.
 testvériesülés a fiatal Széchenyinél l.
 Széchenyi címszónál.
 textilipar, angol l. *angol*.
 Thaer Albert 28 és j., 33, 34 és j., 278
 és j.
 Thallóczy Lajos 93 j.
 Themistokles 369 és j., 574.
 Themse 439 j.
 Thermopulai 400 és j.
 Thököly-párt 485 j.
 tibeti bölcsek 431.
 Timoleon 574.
 típus, pereskedő l. *pereskedő típus*.
 típusok magyaroknál l. *magyar*.
 Tisza 337, 359.
 Tiszántúl 580.
 tiszántúli dialektus 251.
 titkos egyesületek l. *egyesület*.
 Titus 592.
 Toce 279 j.
 tokaji bor l. *bor*.

Toldalék Észrevételek a Hitel c. munkához 254, 649—679.

Tolnai Vilmos 462 j.

Tooke 293 j.

tótok 597.

«tout le monde...» idézet a Taglatban 539.

Towsend 560.

többszermelés 541.

tőke, tőkepénzes 299, 300—301, 314, 532, 552, 583, 657.

tökéletesség 371.

török, Törökország 213, 277 j., 279, 317, 359, 415—416, 471, 509, 547, 586.

török földművelés 372.

török gondolkodás 245, 278.

török hódoltság Magyarországon 279.

török-orosz háború l. *orosz-török háború*.

történetfilozófia Dessewffynél 574—576.

V. ö. *régi-új*.

törvény (törvények megváltoztatása) 110—113, 114—115, 117—118, 305, 424, 435, 540, 598—599, 601—604.

trágyázás 613.

transzcendens emelkedettség Széchenyi-ben l. *Széchenyi vallásossága*.

Trattner 213.

Trieszt 19, 90, 92, 93, 356 és j.

tudomány, 368, 371, 598—599.

Tudományos Gyűjtemény 141, 144, 236, 252.

tulajdon 581, 640.

túlnépesedés 569.

Turgot 53.

tűzvész 336.

U

Ucke 10.

Udvardy Cserna János 46 j., 238.

új mezőgazdasági rendszerek 278.

új nemzetiség 325.

új-régi l. *régi-új*.

Újhollandia 290 és j., 408 és j.

újítás 114—115.

Újlaki nemzetség 440.

újságokon alapuló műveltség 369.

Ulászló 527.

«unde et quo...», idézet Horatiustól a Taglatban 543.

univerzalizmus 287—288.

urbarium 47, 510, 560, 612—613, 636—637.

utak 90, 276, 349, 354—355, 375, 376, 378—379, 472, 510, 511, 515, 534, 546, 567, 577. V. ö. *Ludovica- és Carolina-út*.

utánzása más nemzeteknek 290, 362, 372.

utilitarizmus 102, 104, 107, 121—129, 574.

Utopia 359 és j., 459.

útvámok (hozzájárulás utak készítéséhez) 336, 472, 577.

uzsorás 525, 526, 527, 529, 535, 543, uzsoratörvények 656.

Über Erziehung und Unterricht in Ungarn 254, 693—695.

ügyvéd 290.

üres láda eloquenciája 622.

V

vadság, állati 290.

vadság-műveletlenség 539.

vadság és nemzeti erő 323, 471. V. ö. *közértelmiség*.

Vág 359.

vagyon (vagyonteoria stb.) 289, 299—300, 436, 454, 469, 656.

választási bajok Angliában l. *Rottenborough*.

vallás (vallásos tartalmak stb.) 156, 158, 164, 166—175, 183, 205, 241—242, 395—397, 589.

Vallási és Egyházi Tár 254.

valódi magyar tulajdonsága l. *magyar típusok*.

váltógazdaság 278, 340.

váltójog, váltótörvénykezés 62—63, 70, 74. 229, 230, 263, 291, 299, 370 és j., 394 és j., 422—423, 435, 445, 448—450, 463, 527—528, 550—551, 601, 620, 671, 675—676, 687—688, 694.

változás jobb-e a mozdulatlanságnál? 546.
 változástól való félelem 444, 445.
 változtathatósága a törvényeknek l. *törvény*.
 változtatás 439, 463, 602, 603, 608.
 vám (Ausztria és Magyarország között, Magyarország és a többi országok között, vám általánosságban) 80—86, 89, 122, 254, 278, 366—368, 378—380, 571, 576, 581, 616—617, 674.
 vám, vízi, útvám, vásári vám 511, 577.
 Vámos-Pircs 546.
 vármegye és jobbágyszerződés 45—46, 623.
 vármegyeház 54, 472, 630.
 vármegyéhez appellálás 555.
 vármegyei börtön 630.
 Várna 436 és j.
 városok 276, 342, 668.
 vas, Magyarországon 480.
 vasbánya 285.
 vasgyártás Angliában 480.
 vasút 276, 337, 385, 538, 539, 546, 623.
 végrehajtás 68—69, 423, 448, 579 l. *hiteljog*.
 véleménykülönbség 643.
 Velence 346, 360, 568.
 velencei csónakász 538.
 velencei doge l. *Velencei Kalmár*.
 Velencei Kalmár 600.
 Velencei Szappanpor 698—699.
 Venus 353 és j., 487 és j., 636.
 Vergilius idézve 565, 640.
 Vespasianus 130.
 Vesta 350 j.
 Veszprém 304.
 vezekényi csata 563.
 Vida 132.
 Vihnyédi dohány l. *dohány*.
 Világ 51, 213, 214, 221, 249—250, 697.
 világtítás 411.
 világtól elzárt nevelés l. *nevelés*.
 Vilna 299 és j.

Virág Benedek 407 és j.
 Visegrád 279, 291 és j.
 Viszota Gyula 22, 147, 181, 193, 198, 199, 204, 211, 212, 214, 216, 251, 311 j.
 «viv le roi», idézve Taglalathban 601.
 vízesatorna 292, 538, 539, 623.
 Vojdisek 213, 653.
 Voltaire 237, 565.
 Voltaire-től idézet a Taglalathban 539.
 Voltelini 232.
 «vous verrez...», Lafontaine idézve a Taglalathban 548.
 Vörösmarty Mihálytól idézet a Hitelben 326 j., 540.
 Vörösvár 435, 604.
 Vulcanus 633.

W

Washington 404 és j., 574.
 Waterloo-híd 279.
 Weber, Max 132.
 Werbőczy 62, 422—423.
 Werfel Károly nyomdájá 648.
 Wesselényi 245, 250, 253.
 Westminster Review l. *Review*.
 Wieland 305 j.
 Wirth 297 j.
 Wittman 304 j.
 Wolff Keresztély 232.

Y

Young 28, 54, 119, 278 és j., 342 és j., 351, 394 és j., 564, 677.

Z

Zádor György 253.
 Zalavármegye 380 j.
 zalavármegyei gazda 358.
 zálogjóság 528, 551.
 záloglevelek l. *hitelműveletek*.
 Zápolyai János 444 és j.

- Zarándvármegye 350 j.
zárt kocsi mint közlekedési eszköz 333
és j., 544—545.
Zemplén vármegye 626.
Zeus 602.
Zeuxis 295 és j.
Zichy Ferenc 34.
Zichy Júlia l. *Hunyady Ferencné*.
Zichy Károly 83, 72, 182.
Zichy Károlyné 191, 192, 211,
Zolnai Béla 194 j.
Zrinyi 137, 233, 361 és j., 406, 407, 440.
Zrinyi-dolmány 403.
zseni meghatározása l. *genie, la*.
zseniskedés 311.
zsidó koresmáros — keresztény kores-
máros 611.
zsidók 46—47 j., 303, 381, 467, 672.
zsidók és borhamisítás 582.
zsidók és hitelműveletek 67.
zsidók italmérési joga 611.
zsidók nemesi birtok vásárlása 607.

TARTALOM.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN HITEL CÍMŰ MUNKÁJA.

TÖRTÉNETI BEVEZETÉS.

I. RÉSZ. A HITEL GAZDASÁGPOLITIKÁJA	Lap 3
I. A Hitel gazdaságpolitikája és a XIX. század huszas éveinek agrárkrízise. (A Hitel gazdaságpolitikája agrár jellegű. A XIX. század huszas éveiben egyetemes mezőgazdasági krízis sújtotta a termelőket. E krízis jelenségei a külföldön. Magyarországon is megfigyelhető a századeleji mezőgazdasági fellendülés után hanyatlás a huszas években. A Hitel gazdaságpolitikája e krízis ismerete nélkül nehezen lenne megérthető.)	8
II. A Hitel és a magyar termelés főbb problémái. (A Hitel a magyar földbirtokosokat arra akarja rábírni, hogy termeléssel gyarapítsák vagyoniukat. Az inflációs mezőgazdasági konjunktúra kora és a termelés. A Hitel szerint a nagyszabású termelőmunka megindulásának akadályai elsősorban magában a gazdálkodókban vannak. A magyar termelők faji hibái. A Hitel példája a gyapjútermelésről. Széchenyi felfogása a mezőgazdasági cikkek termelésének kapitalisztikus átalakításáról.)	23
III. A magyarországi mezőgazdasági termelés alkotmányos akadályai. (A Hitel a magyar termelés akadályai közül főleg azokkal foglalkozik, melyek a magyar alkotmányban gyökereznek. A mezőgazdaságot sújtó árszabályozások, az agrárrétegek sorsát megnehezítő céhek s a közlegelő-rendszer mellett főleg a jobbágyföldesúri gazdasági viszony vonta magára a Hitel támadását. A Hitel a magyar parasztságot jelentős faji értéknek tartja, melyet mindennemű földesúri mesterkedésekkel szemben meg akar védeni. A «regulációs politika». A Hitel a jobbágyföldesúri viszonyt alapjában akarja megszüntetni. A jobbágy politikai felszabadításáról nem szól, de politikai helyzetén is javítani akar.).....	38

IV. A Hitel magánhitelügyi koncepciója.

Lap

(A Hitel az agrárhittel foglalkozik. Véleményét élményi elemek alakították ki. A Széchenyi-korabeli mágnás jelzálogműveletek nagy hatást gyakoroltak a Hitel szerzőjére. A magyar hitelviszonyok kialakulásának történeti előzményei. A Széchenyi-korabeli hitel-krisziss a hitelforrások átalakulása szükségessé tette a magyar hitel jog átalakítását.).....

55

V. A Hitel terményértékesítő programja.

(A magyar kereskedelemről szóló fejezet a terményértékesítés kérdéseit tárgyalja. A belső piac a paraszt vásárlóképességével fokozható. A külső piac problémái. A monarchiába irányuló agrárexportot sujtó közbeeső vám kérdésében a Hitel a méltányosság álláspontjára helyezkedik. E nézet reális; a birodalom súlyos anyagi helyzete. A Hitel a külföldre irányuló export fokozását hirdeti. E törekvés helyességét a külkereskedelmi táblázatok tanúsítják: az osztrák tartományokkal szemben a többi külföldre irányuló agrárkivitelt jelentéktelen. A Hitel a tengeren történő exportról. Szállítási kérdések. A külföldi verseny. Terményértékesítés és a termelő. A borexport tanulságai.).....

76

II. RÉSZ. A HITEL SZELLEME ÉS NEMZETI POLITIKÁJA

99

I. A Hitel és Bentham hatása Széchenyire.

(Nézetek Benthamnek Széchenyire gyakorolt hatásáról a szakirodalomban. Hogyan ismerte meg Széchenyi Bentham tanait? A «The Book of Fallacies» gondolatai s a Hitel politikai dialektikája. Bentham radikálizmusa és a Széchenyitől vallott organikus nemzetfelfogás. Széchenyi hite az emberi haladásban és Bentham racionalista történetfilozófiája. A Hitel etikai rendszere s Bentham utilitárizmusa.) 104

II. A Hitel gazdaságpolitikájának összefüggése a munka nemzeti rendszerével.

(A «réalista Széchenyi» alakja s a legnagyobb magyar gazdasági rendszere. E rendszer — amint a Hitelben megjelenik — a kapitalista szellem külső nyomait magán viseli. Széchenyi gazdaságpolitikai rendszere — végső összefüggésében — mindig társadalmi, a Hitelben a nemzeti kollektivitás, a nemzetiség megmentésének eszköze s nagyarányú nemzetnevelés anyagi előfeltétele.)

129

III. A Hitel nemzeti politikája.

(A Hitel nacionalizmusának hármastagozódása: a nemzetiség létét faji politika biztosíthatja; a nemzetiség kultúrérték; a nemzetiség érzelmorális energiává alakítható át. Faji politikájának elméleti alapja: az organikus-vitális nemzetfelfogás. A nemzetet a faj tagjaiban élő nemzeti szellem tartja fenn, mint az embereket a lélek. A kortársak szélső konzervatív «nemzeti szellem» koncepciójával szemben Széchenyi a Hitelben azt hirdeti, hogy a nemzeti szellem átalakítható és elterjeszthető a hazában. E két feladattal függ össze a nemzet- s egyéni nevelés és a társadalmi munka.)

135

IV. A Hitel értékrendszerének valláserkölesi magaslatai.

Lap

(A szakirodalomban kialakult nézetek Széchenyi világnézetéről. A naturalista irány nem tudta összeegyeztetni a — Kemény Zsigmondtól oly találóan jellemzett — faji politikát Széchenyi világnézetével. A történelmi idealizmus felfogása szerint Széchenyi a nacionalizmust az egyetemes kultúra szempontjából értékeli. Ez részben jellemző Széchenyi működésére; a Hitel a nemzetiséget elsősorban mint morális értéket méltányolja. Szekfü megállapításai Széchenyi politikájáról, annak keresztény méltányossági alapjairól. A Hitel a nemzetiségben a morális emelkedettség egyik eszközét látja, nemzeti erényről alkotott felfogása az emberről alkotott képzetével összhangban vizsgálendő. A Hitel emberideálja a vallásos áhítat szárnyain s a földi eszmények megvalósításának útján Istenhez emelkedő ember. A nemzetiség a társadalmi köteleességek teljesítésével, az Igazság eszményének megvalósításával függ össze. A Hitel politikai rendszere az igazságosság és méltányosság keresztény elvein alapul, de hangsúlyozza, hogy a magasabb osztályok méltányos politikáját az idő szelleme és forradalom elhárítása is megköveteli.)

156

III. RÉSZ. A HITEL KIALAKULÁSA ÉS SZÉCHENYI EGYÉNISÉGE

177

I. Széchenyi társadalmi kötelességtudata, nemzeti érzése és a Hitel kialakulása.

(Széchenyi jelleme és kötelességérzete. Nacionalizmusának kialakulásában a szülői házban nyert nevelés után a nemzetiségnek mint kultúrértéknek felismerése játszott döntő szerepet. Pesszimista és optimista tépelődései a magyarság kultúrmissziójára nézve. A nemzetiség mint kultúrérték problémája érdekelte a Hitel szerzőjét, de főszempontja a nemzetiségnek a moralitással való kapcsolata volt.)

182

II. Széchenyi szerelme és a Hitel.

(Seilern Crescentia grófnő szerepe Széchenyi életében. Elhárítja tőle az »egyedüllét» rémét s így hozzájárul ahhoz, hogy Széchenyi reformmunkásságát elkezdhesse. Széchenyi szerelme és a romantikus korszellem. Széchenyi lelki vívódásai e szerelemben és a Hitel értékrendszerében.)

190

III. Széchenyi vallásossága s a Hitel valláserkölesi rendszere.

(Széchenyi 1829 november havában írt egyik levele, mely világnézetének pregnáns kifejezője, ugyancsak a Hitel értékrendszerét tartalmazza. A Hitel-vázlatok tanulságai. Széchenyi vallásosságának szerepe a Hitel rendszerének kialakulásában. Albach Szaniszló, ferencendi szerzetes döntő hatása: ő szilárdítja meg Széchenyiben a keresztény perfekcionizmus hitét. Albach valószínűleg hatott Széchenyi politikai felfogására is.)

196

IV. A Hitel megírása s a Hitel megjelenése.

Lap

(A Hitel megírásának külső körülményei. Széchenyi anyagi helyzete s egy pénzügyi esete. Vízota megállapításai Széchenyi barátainak szerepéről; csupán a stilizálásban fogadott el tanácsokat. A Hitel könyvszerkezete. Az egykorú kiadások jellemzése. Jelen kiadásunk szempontjai.)..... 206

IV. RÉSZ. A HITEL ELŐZMÉNYEINEK KÉRDÉSE ÉS A HITEL VISSZHANGJA 219

I. Széchenyi reformmunkájának előzményei és előfutárjai.

(A Széchenyi-féle eszmék előzményének kérdése és Széchenyi forradalmár vagy újító voltának problémája. Kautz nézete. Mályusz fejtegetései. Széchenyi fellépése korának eseményeiből, szelleméből és gazdasági nézeteiből kell kiindulnunk. A magyar nemzetiség mint kultúrérték Kazinczy felfogásában. A patriotizmus és nacionalizmus harca, az arany és a nemzetiség antagonizmusa. A francia forradalmi gondolat animális-mechanikus embertípusa; a keresztény felfogás terjed el az ellenhatás idején. A keresztény perfekcionizmus éltető világnézeti meggyőződés abban a korban. A gazdasági és ideális felemelkedés gondolatának összeütközése. Deresényi pályázata. Balásházy és a Hitel gazdasági rendszere. A jelenségek azt igazolják, hogy Széchenyi eszméi saját korának törekvéseivel szorosan összefüggnek.) 222

II. A Hitel megjelenésének közvetlen irodalmi visszhangja.

(Egykorú nyilatkozatok a Hitelről: elismerik, hogy korszakot alkotó munka. A műveltebb réteg örömmel üdvözl. Alkalmasnak látszik arra, hogy Kazinczyék nagy ellenfeleik közötti antagonizmust kiküszöbölje. A rendiségen kívül állók örömmel fogadják s idealizmusát is felismerik egyesek. A rendi ellenállás rekonstruálható egy egykorú kézirat alapján. A Hitel-ellenes maradi magyar típusa több egykorú munkából megállapítható; a Taglatat szerzője nem tartozik ezek közé.)..... 259

III. A Taglatat.

(Desseffy mint a XIX. század anyagi viharában elszegényedő magyar birtokos típusa. Gazdasági pesszimizmusa. A Taglatat rövid jellemzése.) 259

H I T E L

IRTA: GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

	Lap
Ajánlás	273
Tudnivaló	274
Előszó	275
Bévezetés	283
Néhány a' tárgyat megelőző észrevétel	287
A' magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene	299
A' magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék	315
A' magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasb virágzásra	328
Magyarországnak kereskedése nincs	354
Mit kell tenni 's min kell kezdeni?	392
Bérekészítés	451
Végző	487
Tartalom	493

F Ü G G E L É K.

A TAGLATAT ÉS A HITELLEL FOGLALKOZÓ
KISEBB IRATOK.

TAGLATAT.

A magyar ifjúsághoz!	501
Jegyzés	502
Elő-szó	503
Általános tekintetek a' „Hitel”, czimű Munka felett	505
Tudni való. — Lap 8.	506
Elő-szó. — Lap 9.	507
Bévezetés. — Lap 21.	510
Néhány a' tárgyat megelőző észre-vételek. — Lap 27.	516
A' Magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. — Lap 41	523
A' Magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék. — Lap 61.	533
A' Magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasb virágzásra. — Lap 76.	541
A' legelők, birtokok', faizás, el-nem választása. — Lap 92.	552
A' Czchek, 's Limitáció' feleslegsege, (nem feleslege) non enim de superfluo, sed de superfluitate Limitationis akart a' Szerző beszélni. — Lap 93. ...	553
Robot, vagy Szakmány. — Lap 99.	557
Dézma, és Kilenkezés. — Lap 104.	564
Magyar-országnak kereskedése nincs. — Lap 108.	566
Geographiai helyhezetiünk. — Lap 110.	567
Pénzünk nincs. — Lap 114.	568
Más nemzetekkel a' concurrentiát ki-nem állhatjuk. — Lap 118.	570
A' kivétel, Vámok miatt lehetetlen. — Lap 122.	571

	Lap
<i>Rendelések' feleslege. — Lap 129.</i>	576
<i>Productumink' szüksége. — Lap 130.</i>	576
<i>Communicációk' rossz volta. — Lap 132.</i>	577
<i>Belső consumptió, az-az : fogyasztás' kis-létte. — Lap 134.</i>	578
<i>A' szállítások, Transito 's Vámok körüli bátorság híja. — Lap 136.</i>	581
<i>Kereskedési becsület, 's munkásság némely csorbái. — Lap 138.</i>	581
<i>Nemzeti bank. — Lap 144.</i>	582
<i>Több 's jobb termesztés, 's kivitel végett Jutalom-tételek. — Lap 148.</i>	584
<i>Hitel szentségén alapul. — Lap 152.</i>	585
<i>Mit kell tenni, 's min kell kezdeni? — Lap 153.</i>	586
<i>A' Hitel tágash értelemben. — Lap 156.</i>	586
<i>Polgári erénybül. — Lap 159.</i>	586
<i>Nemzetiség. — Lap 161.</i>	587
<i>Concentráció, Közepesedés, vagy közép pontra gyűjtés. — Lap 171.</i>	590
<i>A' kiművelt ember-fő. — Lap 178.</i>	592
<i>A' Hitel szorosabb értelemben. — Credit. Lap 184.</i>	600
<i>A' Törvényieket. — Lap 188.</i>	601
<i>Politikai megjegyzések 's ellen-vetések, meg a' Familiák conservációja. — Lap 200.</i>	604
<i>Azon okoskodások, melyek Magyar-országban a' hitel' lábra-állítása mellett vólnak. — Lap 207.</i>	609
<i>Természetes béfejezés. — Lap 215.</i>	619
<i>Bérekesztés. — Lap 220.</i>	621
<i>Kötelességek. — Lap 226.</i>	623
<i>Lárma. — Lap 240.</i>	627
<i>Tanács. — Lap 252.</i>	636
<i>Vég-szó. — Lap 264.</i>	642
<i>Tartalom</i>	645
<i>Főbb Igazítások a' Czim-lapon</i>	647

TOLDALÉK-ÉSZREVÉTELEK

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

HITEL CIMŰ MUNKÁJÁHOZ.

EGY HAZAFITUL 649

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

AZON MUNKÁJÁNAK, MELYNEK NEVE HITEL.

KIVONÁSA, CSEKÉLLY ÉSZRE-VÉTELEKKEL 681

UEBER ERZIEHUNG UND UNTERRICHT

IN UNGARN

című munkának első levele 693

PONORI THEWREWK JÓZSEF :
 BERETVÁLKOZÓ TÜKÖR
 AZ ÚJ MAGYAROK SZÁMÁRA

Lap

című munkájából a Hitellel foglalkozó rész 696

PONORI THEWREWK JÓZSEF :
 VELENCZEI SZAPPANPOR
 AZ ÚJ MAGYAROK SZÁMÁRA

című munkájából a Hitellel foglalkozó rész 698

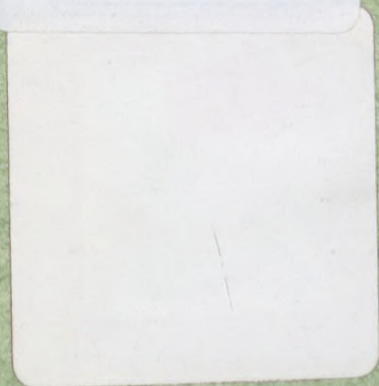
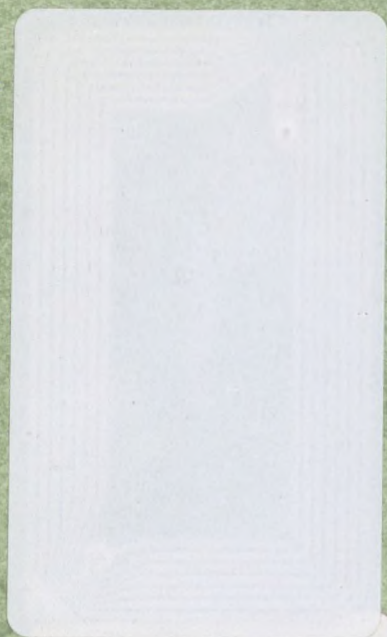
GYAKRABBAN IDÉZETT MUNKÁK FELSOROLÁSA, JAVI- TÁSOK ÉS PÓTLÁSOK	700
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	701
TARTALOM	731

HONORI THEWEX JOSEPH
 BERTIVALKOZÓ TÜRÖK
 AZ ÚJ MAGYAROK SZÁMÁRA
 HONORI THEWEX JOSEPH
 VELENGZELI SZABVÁNYOK
 AZ ÚJ MAGYAROK SZÁMÁRA

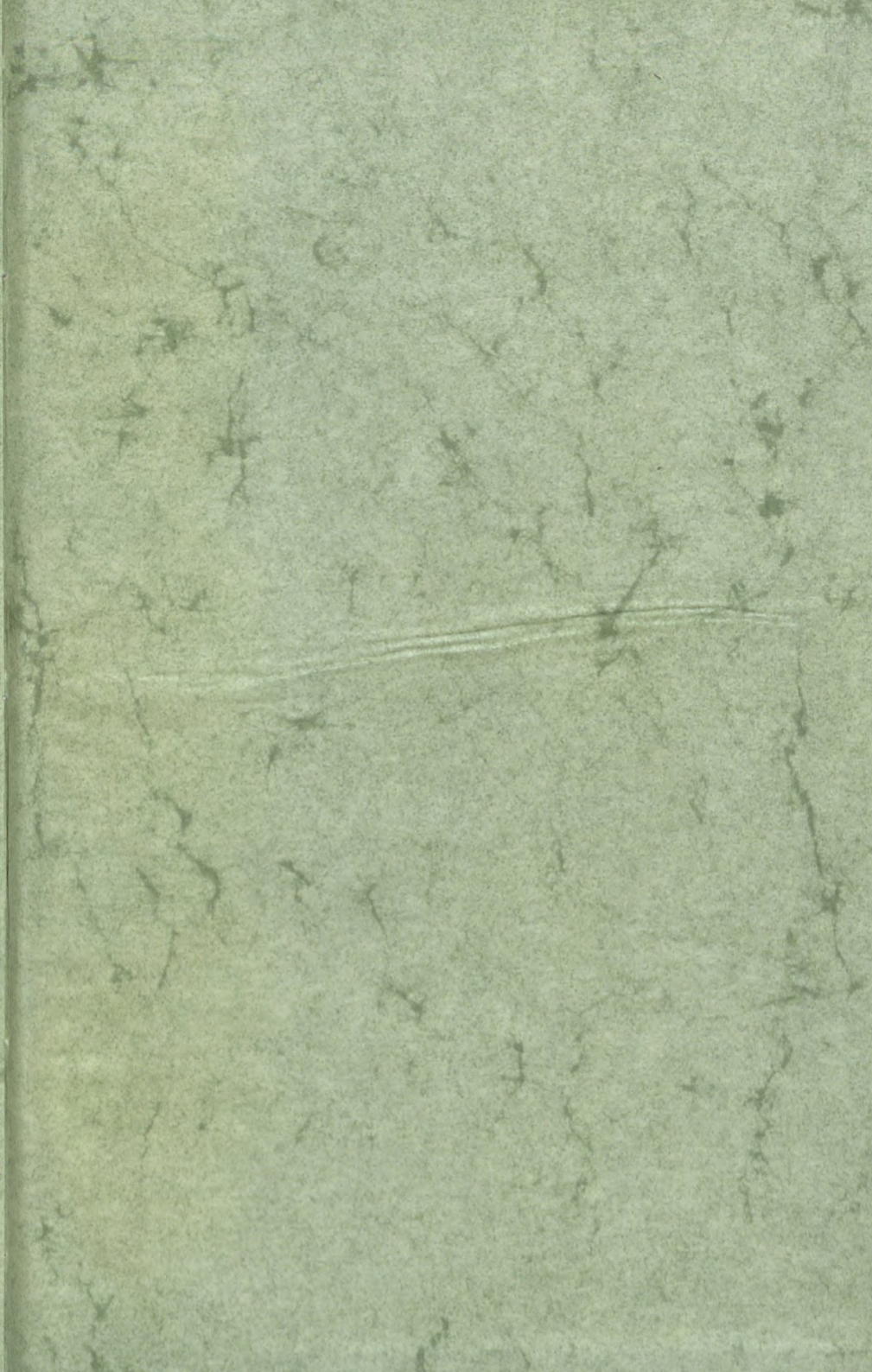
CYLAKRABAN IDEITTE MONKAR PERSONOLASA, JAV
 TÁSKOK ES PÓTLÁSOK
 NEV-ES TÁRGYMUTATÓ
 TARTALOM

KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA
 KÖNYV-TÁRA

175.534

SZÉCHÉNYI

ISTVÁN

ÖSSZES

MUNKÁI

2

943.9.01

MTA